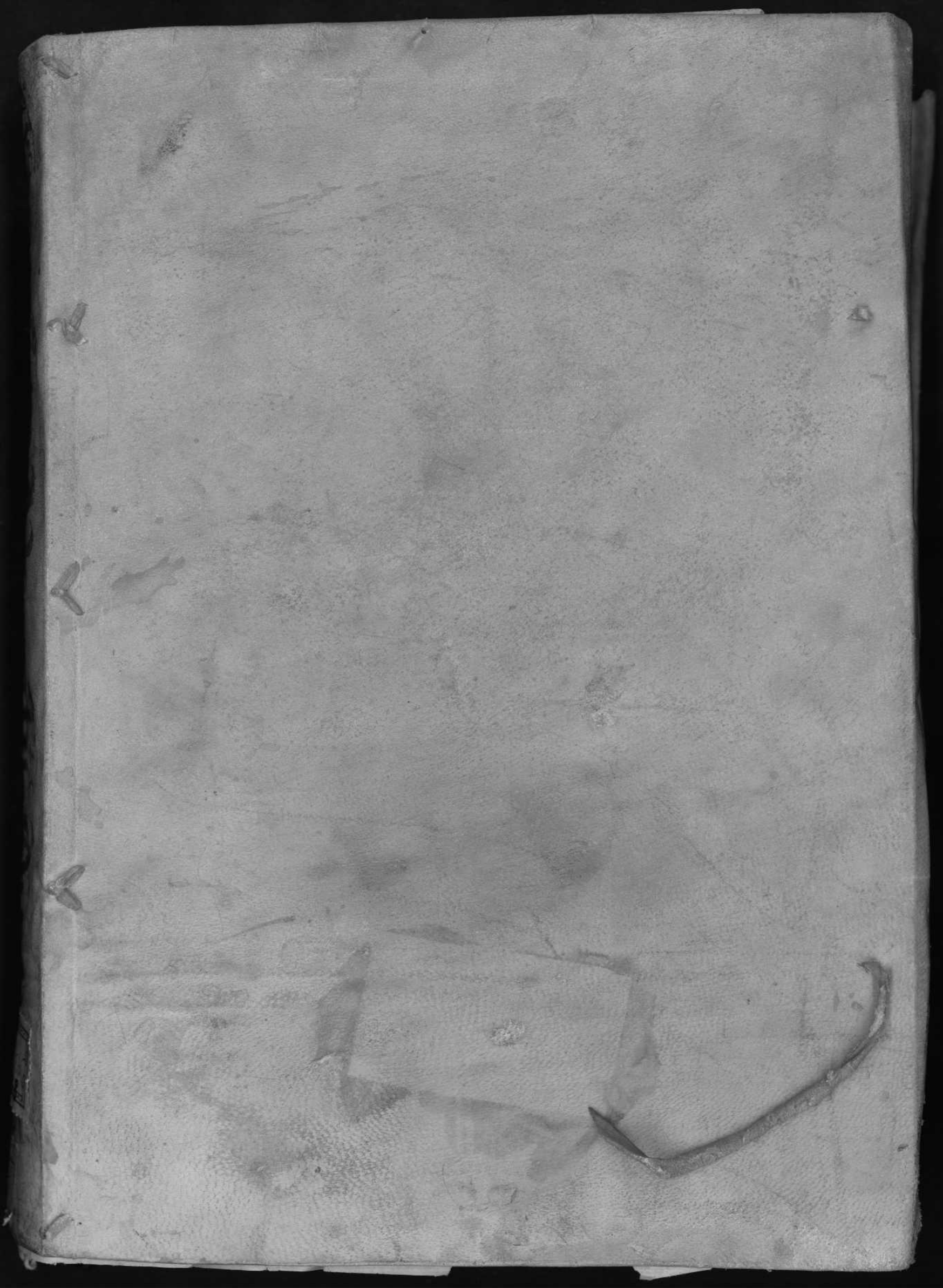
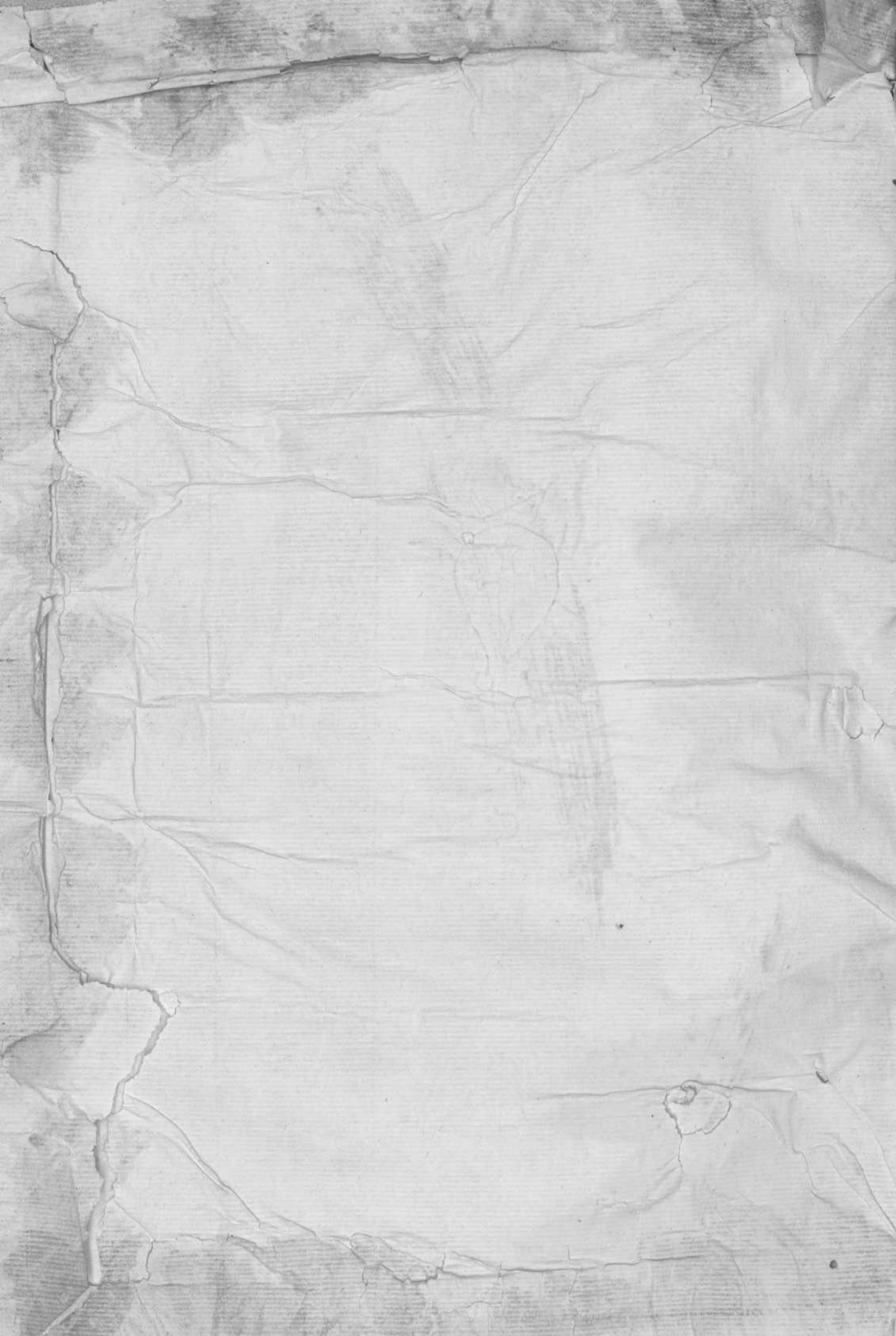

1143
1143
1143

✠
BIBLIOTECA
DEL REAL MONASTERIO
DE HUERTA.
Núm. 310.

Est 72

Signt. Top.

tab

Est. 72

Tab. 7

nō

Núm. 11

Don Juan fran.^{co} de Molina & R^o 755.

PAVLI BENII EVGVBINI

Sacrae Theologiae & Philosophiae Doctoris,
QUIQUE TRES IAM AC VIGINTI ANNOS
Eloquentiam in Prima Patauini Gymnasij sede proficitur,

IN P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDEM
COMMENTARI.

QVIBVS AVTHORIS SENTENTIA
explanatur & illustratur passim,

HEROICI POEMATIS ARTIFICIVM AGNOSCITVR,
& cum Aristoteleae Poëticae praeceptis coniungitur.

EIVSDEM POEMATIS CONDENDI RATIO,
Legibus ac documentis ex ordine promulgatis, ostenditur.

ÆNEIS CVM ODYSSEA ET ILIADE COMPARATVR:
simulque demonstratur quantòpere Homerum Virgilius superauerit.

QVIBVS ACCESSIT PLATONIS POETICA.

AD FEDERICVM VBALDVM
FELTRIVM ERVERE

Vrbini Principem Sereniss. & ornatiss.

His omnibus Indices locupletissimi interponuntur.

VENETIIS. Apud Io. Guerillum, CIO IDC XXII.

Faeta a Superioribus Potestate, & cum Privilegio.

Quamquam hunc de Mithras. 1722

PAVLI BENII

EUGUBINI

Sacra Theologiae & Philosophiae Doctoris

QUINQUE TRES IAM AG VIGINTI ANNOS

Philosophiam in Principum Patauino Gymnasio lecto professum

Præfens Liber Commentariorum super Pub. Virg. Maronis Aneidem compilab Excellentis-
simo D. Paulo Benio Eugubino pub. in Gymnasio Patauino Lectore fuit Venetijs dili-
genter examinatus, ut in lucem daretur, & cum in eo aliquid quod Fidei Orthodoxæ, &
Legibus aduersaretur non fuerit repertum, Typis libenter admissus est, &c.

Fr. Io. Dom. Vignut. S. T. Mag. Ord. Præd. & Gener. Inquisit.

HEROICI FORMÆ ARTIFICIUM AGNOSCITUR

Quam huiusmodi Poetæ præcipue conueniunt

HIUSDEM FORMÆ COMPENDI RATIO

Legibus ac documentis ex ordine promulgatis, ostenduntur

GENIIS CVM ODYSSEA ET ILLUD COMPARATUR

Similitudinem demonstrant præcipue huiusmodi Poetæ

QUIBUS ACCESSIT PLATONIS POETICA

AD FEDERICVM V BALDVM

FELTRIVM E RVRE

Verini Principem Scenici & ornati

Præcipue huiusmodi Poetæ

VENETIIS, Apud Jo. Guentherum, CIO. IOC. XXII

Præfatus a Superioribus Poetæ, C. cum Principio

P. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS

Liber Primus.

EXPECTET fortasse quispiam, ut quoniam nunc primò Virgilium publicè attingimus, & nobile ac penè diuinum Aeneidis monumentum explicandum aggredimur; primo loco exponam Authoris ortum, patriam, parentes, educationem, studia, mores, vitam denique vniuersam. Tum verò illius Poëmata ac monumenta diligenter recenseam: quæque adulterina sunt & notha, aut etiam suspecta, a germanis certisq; discernim. Atque ad extremum eiusdem poëmatum ordinem, consensum, œconomiamque vniuersam commonstrem. Verum, quoniam hæc faciliora

sunt, atque inprimis peruulgata, lubet ad grauiora & difficiliora properare: præsertim verò ut de admirabili Aeneidis artificio vberius constare possit. Etenim qui nuda præcepta persequuntur, ij, mea quidem sententia, parum consulunt Musarum studiosis: cum præcepta sine exemplis ac Poëmatū tractatione ieiuna sint, & intelligentiæ memoriæque minus accommodata. Contrà verò qui in Poëtis lectitadīs sunt toti, plus fortasse aliquid proficiant, sed tamen faciliè quoque hæreant aut aberrent, quod præceptis tanquam regula careant & norma. Ut propterea hæc duo sine dubio sint coniungenda. Itaque ipse quidem (ut verè fatear) ea cogitatione Aeneidem mihi explanandam iudicaueram, ut tria pro virili parte mea præstarem. Primum est ut Aeneidis ipsius sententiam accuratè explicarem ac dilucidarem: ita tamen ut tum auditorum ingenij, & eruditionis, tum loci huius grauiissimi, diligens ratio haberetur: ac propterea ijs dissimulatis quæ plana omnino ac facillima videri possent, paulò grauiora aut difficilia, quæ sanè multa sunt ac varia, diligenter prosequer. Ut enim ad Aeneidem non vnius tantum aut alterius disciplinæ præsidij munitis accessit Virgilius, sed liberalibus artibus vniuersis atque doctrinis compluit pectus, earumque decretis, quasi cœlum stellis; heroicum hoc poëma sparsit ac variavit, mirum est quàm multa & varia effugerint hætenus Interpretes, ac notam industriam efflagitent. Alterum est ut interim Heroica poëmatīs præcepta obseruarem, eiusdemque condendi tationem ac viam ostenderem. neque enim verendum est ne hunc nobis vsum & Maronis poëmata, si diligenter excolantur, & Aristoteleæ poëtice præcepta, si pro dignitate æstimentur, non suppedient copiosè. Postremum ut Heroici poëmatīs præceptis cognitis & constitutis, Virgilium cum Homero conferrem, atque vtriusque artificio perspecto, docerem quantopere Virgilius siue rerum electione aut inuentione, siue Actionis & fabulæ constitutione ac dispositione, siue moribus, sententiâ, dictione, denique Inscriptione ipsa, Propositione, Inuocatione, Narratione, variisque narrationis modis & partibus ac decore summatim & artificio vniuerso, Græcorum poëtarū principem superarit. Nunc igitur ab Aeneidis Inscriptione ducatur initium. In qua sanè cur Poëta noster aut Publij prænomen, aut Virgilij nomen, aut Maronis cognomen, intulerit, quoniam hæc obuia sunt omnibus, & Aeneidi cum ceteris Virgilij poëmatīs communia, tacitus prætermittam.

Dicam igitur cur Aeneidis nomine inscriptum fuerit hoc Poëma: vel potius, quoniam

*AVTHORIS
confilium in
suscepta
Aeneidis
explanatione.*

*Dubitatur
DE IN-
S C R I-
P T I O-
N E.
Dubitatur
di ratio.*

fatis constat ab Aenea deriuatum esse, idque vt intelligatur quam Actionem pertexeret, ac summam Aeneae facta in eo decantari, siue Aeneam celebrari, quæram NVM rectè satis & conuenienter Virgilius huiusmodi Inscriptionem poemati affixerit suo. Cū enim Homerus quoque in Iliade arma & bella decantare instituisset, & tamen Poëma non a persona aut Heroë a quo ducitur Actio, sed a loco inscripserit & appellarit, quid est quod acerrimus Homeri imitator, atque adeò latinus Homerus, non a loco sed a persona suum ille Poëma inscribendum putauerit? Sanè Lucanus, Statius, Silius, Valerius Flaccus atque alij multi hac in re Homerum imitari maluerunt quàm Virgilium. Imò verò Aristoteles in sua poetica Heracleidem & Theseidem, quæ duæ poematum inscriptiones ab Heroë ductæ erant, reprehendit ac damnat. Vt mirum videri possit alicui, Virgilio hoc inscriptionis genus arrisisse.

Esse optimam ostenditur.

I.

Verumtamen Aeneidis inscriptio sine dubio optima est si quæ alia, idque multis de causis. Ac primùm quidem; quia si quid in poematis inscriptione spectandum est, illud maxime est, vt rerum canendarum, vniuersim saltem, indicetur argumentum. Ex quo fit vt inscriptio non tam extrinsecus petenda sit quàm ex re ipsa. Est enim inscriptio, si germana sit, rerum dicendarum veluti seminarium: ac propterea Propositioni ac Tractationi certa quadam proportionem respondeat necesse est. id quod optimè facit Aeneis: siquidem egregiè designat ac tanquam ante oculos ponit (vniuersim tamen) poematis materiam & argumentum, siue Actionem maui ac Fabulam.

II.

Huc accedit quòd ita materiam designat & argumentum, vt simul personam siue Heroëm referat atque commonstret a quo ducitur Actio: quique est totius Poëmatis caput ac vertex. nam Actionis materiam designare præclarum: sed Actionis materiam & Heroëm simul, præclarissimum. Deniq; optima est quia id totum non multis titulis quin nec multis verbis efficit, sed vnico nomine,

III.

atque ita foeliciter, vt nihil perfectius fingi aut excogitari possit. Neque refert quòd vel latinus Homerus haberi vellet Virgilius, vel Homerus alter appellaretur, ac summam acerrimus Homeri imitator existimaretur: sic enim sibi Homerum imitandum proposuerat, vt de illo superando plurimùm cogitaret: quod perfecit etiam. Id quod carminibus illis quæ suppressio edidit nomine, indicauit satis.

Ad dubitationes.

Illius immensos miratur Græcia campos:

At minor est nobis, sed bene cultus ager.

Cum enim Homerus quatuor & viginti Libris Iliadem produxisset ac dilataisset, totidémque Odyseam; ita vt Græci amplitudinem illam suspicerent, confessus est se sibi minorem præfiniuisse campum (duodecim enim libris Odyseam & Iliadem exprimit) sed quem tamen diligentius excoluisset ac foelicius. Etsi enim sex tantum libris Odyseam, sex Iliadem æmulatus est, suâ tamen industriam Viris doctis multò magis probauit quàm Homerus. Itaque non desuere qui affirmauerint Virgilium planè fuisse qui primò docuerit quid sit canere & non ineptire. Vt minimè mirum videri debeat Iliadis inscriptionem Virgilio non arrisisse. Tamen si non est cunctandum fateri Odyssæ inscriptionem nō improbasse, quin quoquo modo expressisse: vtraque enim & Heroëm indicat & argumentum. Et quamquam multò foelicius Maro (id quod declarabitur paulò post) non in foeliciter tamen Homerus perinde ac in Iliade. Iam verò de Lucano ac cæteris illis nihil attinet dicere, cum eorum authoritas & industria cum Virgilij industria & authoritate conferri minimè possit.

Sed de istorum industria & artificio dicam non semel alibi, atque ita dicam, vt nec falsam illis laudem assignam, nec veram detrahā. Quamquam ne vos interim aut hærentes aut ieunos relinquam, illud non prætermittam, Pharsaliæ inscriptionem videri a poemate illo alienum: nam præterquam quòd extrinsecus arripitur & a loco, non a re ipsa; Ci uile illud bellum ab initio ad finem vsque pertexit Lucanus, ita vt Pharsalica pugna vix in extremam poematis incidat partem. quo fit vt ne Homerum quidem commodè imitetur. Etenim quicquid Homerus canit in Iliade, id in Ilium conuenit totum: quod canit Lucanus, in Pharsalicos campos minimè. Quod sanè de Silio quoque affirmare licet, qui secundum Punicum bellum pangit vniuersum, idque a Saguntina obsidione ducto initio, vix vt ad extremum in Africam inclinarit bellum: ita quidem Africæ nomine inscripsit poemā, cum bellum ferè totum in Italia gestum sit. Statius verò in Thebaide haud certum habuit Heroëm vnde inscriberet poemā, ac tragicum argumentum veriùs delegit quàm heroicum: ita ut quemadmodum hac in re, sic in inscriptione, aberrarit: vel certe,

re, quoniam non a re sed a loco & extrinsecus petitur, in secundis consistat. Quamquam in altero quod posteriore aetate ac se ipso doctior factus inchoauit, poemate, in Achilleide inquam; poema inscribitur commodè ac Virgiliano more & modo. Denique Valerio Flacco heroicum sese obtulit argumentum, atque illud egregium: sed nescio quo pacto è manibus elabi passus est. Si enim Iasonem actionis principem (id quod facere licuit) constituisset, ac ceteros Duces veluti affeclas illi adiunxisset qui secundas partes obtinerent, ac rem Iasonis ductu administrarent, & hac planè ratione ab aduersa fortuna ad prosperam se suosque Iason euheret, res procederet egregiè: quæ tamen secus accidit. Quamquam poema inchoatum est potius quàm absolutum atque perfectum. Denique Poëta isti ab aduersa fortuna ad prosperam vel non traducunt Heroës illos, vel præposterè: non enim vnius virtutis præsidij id præstant sed sæuitia plerumq; & scelere. Certè victor quidem existit Cæsar apud Lucanum, sed qui non heroicas virtutes referat, præsertim pietatem ac iustitiam quam tantoperè in suo Heroë commendat Virgilius. Denique Lucanus ipse scelerata Cæsaris appellat arma, fateturque illa in Patriæ viscera conuertisse. Idem in Thebaide in qua non virtus sed crudelitas ac sæuitia in regijs fratribus illis dominatur. Annibalis verò perfidia & crudelitas nota est: & tamen Silius in Annibalis victorijs, Romanorumque cladibus est ferè totus: sic exulant virtutes, vix vt ad extremum Scipio proferatur. Iam verò Aristoteles Theseidem & Heracleidem ideò reprehendit, quòd Authores a Theseo & Hercule sic inscripserent poemata, vt vniuersas eorum actiones decantarent, ac propterea ab fabulæ vnitatem (quam appellant) aberrarent. Ex quo fit vt multiplicem actionem verius damnet quàm inscriptionem.

Quæ cum ita sint, omnino faciendum est vt in heroico poemate pangendo Virgilianam inscriptionem imitemur, in græcas simul (id quod Virgilius fecit) intuentes; in Theseidem inquam, Heracleidem, Perseidem, Antilaïdem, Ptolemaïdem & id genus alias: has enim, quippe eleganter excogitatas, Latini deinde imitati sunt, Thebaïdem, Achilleïdem, Amazonidem, Antoniaïdem, Herculeïdem, appellantes. Sic enim Statius, Marcius, Gordianus, Carus, Virgiliano scilicet more ac modo. Quamquam de hac re tora copiosius paulò post.

*Aeneidis
inscriptio-
nem esse o-
primam et
imitatione
dignissimam*

Nunc quoniam ob Iliadis inscriptionem vel maximè Virgilianam oppugnavi primum. mox etiam defendi, atque ita defendi vt Odysseæ, quam tamen imitatur, anteponendam esse statuerim; agedum obsecro Aeneidis inscriptionem cum Odysseæ conferamus, quæque magis probanda sit, vel certè cur ei anteponenda sit Aeneis, videamus; quin ab Iliade ipsa incipiamus: adhuc enim pauca quædam supersunt quæ de illa obseruentur non inutiliter. Ergo quoniam Ilias nec actionis materiam designat, nec personam siue Heroëm a quo desumitur actio, mirantur multi cur non Achilleïdem inscripserit poema quemadmodum Odysseam. Porro qui in propositione Achillis facta sibi proponit decantanda, perinde atq; in Odysseæ Vlyssis, sine dubio Achilleïdem poema illud, quemadmodum Odysseam alterum, cohærenter appellasset. profectò Statius, vt dicere coepit; cum Achillis facta decantare instituisset, haud cunctandum putauit, vt Achilleidis nomen poemati præfigeret suo. Sed fortasse abstinuit Homerus, quòd cum Agamemnonem Troiano præfecisset bello, ac proinde Heros iste primas obtineret in fabula, haud par esset Achillis nomine monumentum inscribere. Tamen si qui Achillis iram sibi decantandam proponeret, Achilleidis quoque nomen (quicquid sit de Agamemnone) præfigere illi pari iure, ne dicam libertate aut temeritate potuisset. Quamquam illud etiam peccat Iliadis inscriptio, quòd ne illud quidem satis inde percipi possit aut conijci, quam scilicet Ilij gestam actionem Iliadis nomine designet tandem: Ilium enim, quemadmodum ab Agamemnone, ita ab Hercule paulò ante, fuerat expugnatum. At enim Odysseæ saltem Inscripção videri possit foelicior quàm Iliadis: ita vt Odysseæ Aeneidem si non antecellat, æquet certè. Minimè verò. Id quod iam iam constabit satis. Etenim certum est Vlysses antequam è Troia solueret, & in patriam contenderet, præclare ac strenuè geississe multa. Vt enim Ilium expugnaretur, multa sanè, Oraculo ac Fatis ita canentibus, eaque difficillima, præstanda erant. Ac primò Achilles (qui tamen in Scyro mentito nomine ac muliebri habitu delitescerebat) inueniendus erat. Inuenit Vlysses. Eidem persuadendum vt regiam uxorem, quam vnicè diligebat, dereliqueret. Persuasit Vlysses, atque ita persuasit vt aduersus Troianos illum vehementer inflammaret. Sed & occidendus Rhesus Thraciæ Dux, & abducendi illius equi. Occidit Vlysses & abduxit. Hercules sagittæ inueniendæ &

*Comparatur
cum Iliadis
Inscriptio-
ne cui longo
anteponitur
inter-
uallo.*

*Comparatur
cū Odysseæ
cuiusdamque
non parum
anteponitur.*

ad Troiam comportandæ: has apud Philoctetem inuenit Vlyſſes, atque illo exorato ad Troiam tulit. Laomedontis cineres, qui Ilij ſeruabantur, auferendi: abſtulit vtiq; Vlyſſes. Palladium ſurripiendum ex Ilij arce ac templo: per cuniculos atque adeò cloacam Ilium ingreditur Vlyſſes, arcem conſcendit, templum penetrat ac Palladium eripit. Denique, ne conſecret omnia, Achillem Agamemnoni reconciliat, equi Troiani conſtituendi ſit author, eiufdem latebras ingreditur, inter primos egreditur, demum oppugnat, expugnat, diripit, incendit Ilium. Ita vt victoria illi maximè accepta eſſet referenda. Cum igitur tot ac tanta geſiſſet Vlyſſes, nemo non ſe ab Homero fraudatum exiſtmet qui hæc omnia reticere ſentiat in eo Poëmate quod Vlyſſea inſcriberetur atque Vlyſſis facta decantanda proponeret. 8

Neque verò mihi obijciat quiſquam non potuiſſe ſine crimine omnia Vlyſſis facta vno eodẽque Poëmate celebrari quin fabulæ Vnitas perturbaretur (quid enim cauſa fuit vt Ariſtoteles ſiue Heracleidem ſiue Theſeidem reprehenderet, niſi quòd dum omnia Herculis Theſeiſque facta celebrarẽtur, fabula multiplex inde exiſteret?) nam non id ego aut inficior aut diſputo in præſentia; Sed contendo Vlyſſeæ inſcriptionem patere latiùs quàm ea quæ ſubinde in Poëmate decantantur: ac polliceri plura quàm in reſeſſu continèat. Quare ſi non decebat tot tantaque decantare, neque etiam decuit tot tantaque polliceri. Sanè qui Heracleidem aut Theſeidem conſecrerunt, inſcripſeruntque, aut etiam Theſeidem ſiue Achilleidem, ideò tali uſi ſunt Inſcriptione quòd omnia ſiue Achillis, ſiue Perſei, ſiue Theſei, ſiue Herculis, facta canere inſtituiſſent.

*Dubitatur
contra Aeneidem.
Reſpondetur.*

*Dubitatur
rurſus.*

Neque mihi rurſus obijciat alter, Aeneidem in eadem nauì cum Odyſſea verſari, cum Aeneidis quoque Inſcriptio pateat quàm latiſſimè; & tamen in Aeneide ea ſolùm celebrantur quæ Aeneas geſſit poſt Troiæ excidium. Nam Virgilius in Aeneide Aeneæ non modò errores ſed bella etiam cecinit ad Turni mortem uſque: quæ etiam ſic copulauit, vt inde fabulæ vnitas quoad leius fieri poterat (id quod opportuniore loco declarabimus) oriatur. quòd ſi multa etiam præclare geſſerat Aeneas antequam a Troia diſcederet, proſectò ne ea quidem reticuit Virgilius, ſed in 1. Aeneidos proſecutus eſt copioſè. Nam ſi dicas in Epifodiuſiſt hæc conijci, & cum Troiæ excidio commemorari quod obiter attingitur, cum tamen Inſcriptio ex Actione petenda ſit non ex Epifodijs, iam, quoniam id reuera acutè ſatis dicitur, & non parùm vrgere videtur, agedum rem expendamus attentius.

Reſpondetur.

Ergo Heroicum Poëma duplici partium varietate conſtare, atque alias eſſe proprias, quæque actionem conſtituant & fabulam; aduentitias alias, quæque poëmati ampliſcando ornandòque inuentæ ſint, & Epifodij nomine appellentur, non agrè fatemur. Verùm an Secundus liber, aut certè quæ ab Aenea ibi memorantur, inter aduentitias partes ſint referenda, magnoperè dubitari poteſt. Neque enim inter aduentitias & Epifodia referre illas cogimur quaſi verò in Propositione, vbi Actionis partes indicantur, Secundi libri ratio habeatur nulla. Eſi enim in Propositione Aeneæ errores ac bella deſignentur, res antea geſtæ non exprimantur, nemo tamen inficietur iſtiusmodi errorum ac belli ipſius cauſas ad Actionem pertinere cuius ſunt cauſæ, & in Tractatione potiùs afferri ſolere & explicari quàm in Propositione commemorari. Si igitur conſtiterit Secundum librum, vel certè ea quæ in Secundo libro de Aenea percenſentur, ad cauſas pertinere, haud ſanè ambigendum erit, hæc ad Actionem quoque eſſe reuocanda. Ad cauſas verò pertinere inde doceri poteſt, quòd Aeneas ea de cauſa & Ilij excidium & quæ ipſe in eo geſſiſſet commemorauit, ac ſummatim calamitoſum belli illius euentum perſtrinxit, quòd a Didone in libro 1. extremò rogatus fuiſſet vt & Troiæ excidium & ſuos errores ab origine, eaque prima, referret. Sic enim de illa canit Poëta,

*Imò age, & a prima dic hoſpes origine nobis
Inſidias (inquit) Danaum, caſusque tuorum,
Errorèsque tuos. nam te iam ſeptima portat,
Omnibus errantem terris & fluctibus, æſtas.*

vbi ſanè originis nomine, præſertim primæ, ſine dubio cauſas etiam huiusmodi errorum comprehendit. Neque enim mihi primam fluuij originem is commonſtret ſatis qui non fontè commonſtret: aut originè animalis vel etià plantæ, qui non mihi ſemen indicet. Nā fons ac ſemen ſunt veræ ac germanæ fluuij, plantæ, animantisque cauſæ. & ideò iurè a Græcis ἀρχὴ dicitur & ἀρτία. Denique vt quis veram rei alicuius originem, eamque primam

10 primam proferat, causas verò planè reticeat, vix ac ne vix quidem fieri potest. Et sanè Virgilius quamcumque ab Didonis prece arripuerit occasionem, omnino optabat ac meditabatur Aeneae Troia discessum ac profectiōem sic decātare, vt ijs etiam occurreret, qui vulgassent atque adeò scripsissent Aeneam cum hostibus in Patriae perniciem conspirasse. Et ob id Virgilius in secundo libro eò maximè intendit carmen, vt demonstraret Aeneā omnia pietatis officia Dijs, Patriae, Parentibus persoluisse. Quapropter cum statim ab initio illum dicentem fecisset,

Et quorum pars magna fui —

paulò post Hectorē inducit qui insomnis eum admonet vt Penates flammis eripiat, & que fugae committat, cum boni ciuis & ducis officijs persunctus esset omnibus.

Hec fuge nate Dea, teque his, ait, eripe flammis;

Hostis habet muros: ruit alto a culmine Troia:

Sat Patrie, Priamoque datum. si Pergama dextra

Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.

Sacra, suosque tibi commendat Troia Penates:

Hos cape fatorum comites, his mœnia quere,

Magna pererrato statues quæ denique ponto.

Sic ait, & manibus vittas, vestamque potentem,

Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

11 vbi sanè optimi ciuis ac ducis mores vsq; adeò affingit Aeneae, vt nihil minùs quàm proditiōis suspicio in Auditoris insidere possit animo. Et huc etiam pertinet quòd Aeneas interim non modò non arripit fugam, sed in flammis & in arma fertur: quin hostem inuadit saepe strenuèque decertat. Huc quòd rursus a Patre, a Creusæ vmbra tandem, priùs etiam a Venere ipsa, ad fugam capeffendam impellitur. Huc in primis quòd iam iam in Helenam, quippe quæ Deiphobum Iliumque prodidisset, ruebat: quam etiam trucidasset, nisi a matre prohibitus esset.

Iamque adeò super vnus eram, cum limina Vestæ

Servantem, & tacitam secreta in sede latentem,

Tyndarida aspicio. dant clara incendia lucem

Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.

Illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros,

Et pœnas Danaum & deserti coniugis iras,

Permetuens, Troia & Patria communis Erymnis,

Abdiderat sese, atque aris inuisa sedebat.

Exarsere ignes animo: subit ira cadentem

Vlisci patriam & sceleratas sumere pœnas.

Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenæ

Aspiciet? partoque ibit regina triumpho?

Coniugiumque domumque patres natosque videbit,

Iliadum turba & Phrygijs comitata ministris?

Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igne?

Dardanium toties sudarit sanguine litus?

Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen

Feminea in pœna est, nec habet victoria laudem:

Extinxisse nefas tamen & sumpsisse merentis

Laudabor pœnas; animumque expleffe iuuabit

Vlricis flammæ & cineres satiassse meorum.

cui Venus

Nate quid indomitas tantus dolor excitat iras?

Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?

Non prius aspicias ubi fessum atate parentem

Liqueris Anchisen? superet coniuxne Creusa,

Ascaniisque puer, quos omnes vndique Graia

Circum errant acies, & nî mea cura resistat

Iam flammæ tulerint, inimicus & hauserit ensis.

Non tibi Tyndaridis facies inuisa lacane

Culpa-

*Culpatū sūe Paris, verūm inclementia Diuum
Has euerit opes, sternitque a culmine Troiam.*

Hæc & id genus alia multa Venus, quæ persequi longum esset. Atque his sanè permotus tandem filius, se se ad longæui parentis, vxoris, nati, amicorūque salutem conuertit: in flammæ hac de causâ & in hostes ruens, & ingentes labores ac pericula exantlans, donec quoniam iam spes supererat nulla, cessit & elato montem genitore petiuit.

Cum igitur docere atque efficere moliretur Virgilius, Aeneæ fugam fuisse honestissimam, & hac de causâ Didonem induxisset ab Aenea postulantem, vt primam errorum originem seu causam exponeret, ac proinde illum ad fugæ errorūque suorum causas enarrandas induxisset, ea sanè Aeneæ facta quæ fugam antegressa sunt & nauigationes, causarum obtinebunt locum, cum tanquam errorum causæ referantur. Ita demum ad errores actionēque pertinebunt, quorum sunt causæ, ad episodium nullo modo. Et hac de causâ tota illa Didonis propositio in errores spectat: quia scilicet cum iam septennio toto iactarentur, dignum esset vt tales tantōque errores, ac suos, suorumque casus, atque adeo Danaūm insidias & crudelitatem vnde errare coactus esset, ex ordine patefaceret.

Concluditur Aeneidis inscriptio Odysseæ Inscriptio esse anteposenda.

Hæc habui quibus docerem non tam inter episodica quàm inter errorum causas esse referenda quæ de Aenea ante nauigationem & fugam commemorantur. Ex quo sanè fit vt quemadmodum Aeneidis inscriptio patet quàm latissimè & ad omnia pertinet Aeneæ facta (ita tamen vt inde vnica conflatur actio & fabula) sic continenter Aeneæ facta omnia vel certè præclarissima & heroica fuerint decantata. Est igitur apud æquum æstimatorem cur Odysseæ inscriptio exagiteretur cum latissimè pateat, & tamen Vlyssis facta pleraque, eaque vel maximè admirabilia & præclara, fileantur. At Aeneidis Inscriptio, quoniam in ea continenter præcipua & heroica Aeneæ facta decantantur, probanda & celebranda est, præsertim verò quia sic narrantur vt mutuo necantur & ad vnum eundemque finem (aliâ tamen tanquam causâ, aliâ tanquam partes) nimirum ad nouum Troianorum regnum, Romanique imperij initia & fundamenta, reuocentur. Nam si quis in ea sententia adhuc perseveret, vt existimet Secundum Aeneidis librum omni ex parte inter episodica esse numerandum, adhuc illud constat præclarissima quæque & heroica Aeneæ facta fuisse in reliquis libris & inter actionis & fabulæ partes (quod in Odysseâ minimè contigit) commemorata: cetera verò inter episodica referri. Ex quo fiet vt quantumuis non omnia Aeneæ facta in fabulam & actionem ipsam coaluissent, sed pauca quædam in episodica incidissent, pleraque, eaque præstantissima, actioni confluendæ attributa essent quæ inscriptioni responderent vel maximè. Vt propterea cum in Odysseâ ne præcipua quidem Vlyssis facta decantentur, quocunque te vertas, Odysseæ Inscriptio minùs sit poemati accommodata & tractationi, quàm Aeneidis Inscriptio & nomen.

Confirmatur eandem Aeneidis Inscriptio Odysseæ anteposendam esse quocunque tandem nomine enarrantur quæ Aeneæ nauigationem antegreduntur.

Nunc quoniam heroici poematis condendi ratio nobis explicanda est, iam quod attinet ad Inscriptionem, propositum decretum ratum sit ac firmum: videlicet omnino enitendum vt Poëma vnico nomine inscribatur: atque hoc, si fieri possit, materiam simul & heroem ipsum (id quod copiosius prosequar vbi heroici poematis leges colligam) designet a quo materia ipsa & actio deriuatur.

Iam de tota Poematis inscribendi ratione ac forma, deque eiusdem uarietate præcipitur.

At enim quid si interdum id minùs liceat? Nam Græcis ob admirabilem Græcæ lingue felicitatem (est enim in nominibus fingendis, componendis, deriuandis, aptissima) sæpè quidem licuit vnico nomine poemata inscribere, & materiam simul ac personam designare a qua petitur actio: at Latinis est hoc perdifficile, Italicis quoque difficillimum: nisi tamen ineptè & infeliciter fingantur nomina. Quare apud Græcos inter poemata, non modò Heracleidem legimus, Theseidem, Perseidem, sed etiam Aphrodisiadem, Bacchicam, Antilaidem, Terpandrium, Ptolomaidem & id genus innumera, quæ & materiâ & personam vno eodemque nomine complectuntur. Apud Latinos huiusce generis vix fermè Aeneidem, Achilleidem, Amazonidem, Antoniadem, Herculeidem, numeramus, quæ nomina sunt Græca fermè omnia. Apud Italicos Poëma, nisi aliquod Græco item more inscriptum sit, tali inscriptione gaudet nullum. Ergo si ijs prematur angustijs, quidni Virgilij aliorūque exemplo ac more a Græcis Inscriptionem mutuemus, seu Græco fermè more ac modo Poëmata inscribamur? Sanè Statius, Marſus, Gordianus, Carus, qui Achilleidem, Amazonidem, Antoniadem, Herculeidem Conscripserunt, Virgilianam Inscriptionem imitati, rem Græco peregerunt more.

Sed quid, si ne id quidem commodè interdum succedat? Quis enim ferat a Goffredo, aut

aut Constante Poëmatum nomina Aeneidis aut Amazonidis instar fingi? Ergo ne perfectum illud Inscriptionis genus ita sectari videamur, ut durè atque ineptè id faciamus, saltem Herois a quo Actio ducitur, usurpetur nomen, Profectò Homerus, cum Amphiarai facta caneret, Amphiarum inscripsit Poëma: sic Philostratus Pelopidem, Epaminòdam, Theseum: Simonides Antiochum, Plato Adonè: & ut ad Latinos veniam: Pacuvius Niptriam, Accius Atreum, Cicero Marium, Cæsar Oedipum, Varius Thiestem, Mœcenas Prometheus & Octaviam; alij alia. Imò Virgilius etiam aliquando Aeneam appellauit suum Poëma, sic enim in epistola quadam ad Augustum. Quin Augustus ipse suum ille Poëma (Tragicum erat opinor) Aiace inscripserat. Itaque & Virgilius ex Augusto sciscitatus est aliquando, num Aiace absoluisset, & Augustus, quippe qui sibi in eo non satisfaceret, ac propterea spōgia absterfisset carmina, Ajax (respondit) incumbit in spongiā. Sed & Italici aliqui hunc coluerunt morem, Achillem, Vlyssē, Aeneam, Constantem, Goffredum Poëmata illi sua inscribentes. Ita demum siue simplici Herois nomine Poëma inscribas, siue deriuato vtaris, non magnoperè interest, dum tamē vnico rem absoluas nomine. Et idē Terentius (nam hoc præceptum in Comœdias etiam ac Tragoedias cadit) nunquam nisi vnico nomine, atque eo simplici fermè, Comœdias inscripsit. Imò vsque adeo mordicus hūc retinuit morem, ut cum aliquando non posset vnico nomine commode uti *Εὐτυχητοῦ ποῦμα* (quam suauiter tamen ac foeliciter, nescio) finxerit, quod est *Seipsum punientem*, eodēque Comœdiam inscripserit. Plautus etiam mordicus fermè hunc vsum retinet. Solus enim Miles gloriosus apud eum inuenitur (si tamen Plauti omnino censendus est) qui non vno gaudeat nomine. Denique Aristophanes quoque vnico semper nomine Comœdias inscribit *Θεσμοφοριαζούσας* seu *Cereris sacra celebrantes* fingens, & Comœdiæ pro Indice affingens, ne multis vocibus vteretur. Id quod Tragicis item accidit. Nam si quando Tragoedias inscribentes gemino vsi sunt nomine, id effecerunt quod cū eiusdem nominis extarent aliæ, aliquid addere cogerentur distinctionis gratia. Hinc Hercules furens, Hercules Oetæus, Iphigenia in Aulide, Iphigenia in Tauris, & similia extitere tametsi ij non sēper a persona sed aliunde interdum Comœdias inscribūt aut Tragoedias.

At enim, quid si ne id quidem foeliciter cadat? Ego verò id vix crediderim accidere posse. Sed si acciderit, habemus etiam Authores (etsi ex Poëtis non multos) quos sequamur, plures voces, quin inscriptiones, si tandem res ita postulet, poëmati adhibentes ac præfigentes. Nam Orpheus Orgia Bacchi composuit, Demodocus Veneris adulterium, Ilij excidium Stesichorus, Cicero Pontium, Glauciam; Plato suos dialogos, qui etiam aliqua afinitate Dramaticum poëma attingunt, vno atque altero siue nomine siue titulo inscripsit. Quod inscriptionis genus in suis dialogis sæpè coluit idem Cicero. Etsi enim satis constat eum vnico nomine delectatum esse, atque huiusmodi inscriptiones probasse, cum de Oratore, de Inuentione, de Fato, de Legibus, de diuinatione, de vniuersitate, de Officijs varios ille libros inscripserit; interdum tamen gemino nomine, aliquando tergemino, vtitur non grauati. Quare Academicas quæstiones, Tusculanas disputationes, de Natura Deorum, de Somnio Scipionis, de Optimo genere Oratorum, de finibus bonorum & malorum, in illo offendas: non rarò etiam vnā atque alterā operi Inscriptionem, Platonis scilicet more, præfixit. Quocirca Brutus inscribitur etiam de Claris Oratoribus, Lælius de Amicitia, Cato de Senectute. Ut propterea ij etiam quibus gemina Inscriptione vti contingerit, si non Poëtas, Oratores saltem atque Philosophos, vno verbo, solutæ orationis scriptores, habeant, quibus se se vtunque tueantur. Ita demum Virgilius, quoniam hac in re omnes impleuit numeros, Inscriptionem cum rebus, res cum fabulæ vnitati coniungens ac retinens, Princeps meritò censendus est. Ut omittam mihi quidem videri nostrum Vatem hac eadem Inscriptione & voce miro quodā & ferè inaudito modo Romanos, quibus in primis caneret, cum dociles effecisse, tum attentos ac beneuolos: dociles, quia Aeneidis nomine res decantandas proponit atque aperit, nimirū Aeneæ facta. attentos, quia, ut Aeneas Veneris erat filius, & Heros pietate armisque notus, egregium & nobile, ac summum attentione dignum, proponitur argumentum. Beneuolos, quia cum Romani profiterentur se ab Aenea profectos esse, ac propterea Aeneades interdum appellarentur (& hinc est ut hoc ipsum Poëma Populi Romani Historia diceretur) necesse profectò erat ut hac Inscriptione excitati, beneuolum gererent animum in Maronem, a quo Aeneæ, hoc est sui Principis, facta celebrarentur. Et sanè cum Inscriptio sit quædā veluti imago propositionis, ac propterea Propositio latior quædam dici possit Inscriptio, Inscriptio

Confirmatur
altrius
Aeneidis
Inscriptione
esse opti-
mam.

contra

contrà angustia quādam Propositio, nihil prohibet quominus Inscriptio misera Propo- 17
sitionis adumbret; ac nos dociles utcunque, attentos, ac beneuolos, quod tamen Propo-
sitionis faciet plenius, efficiat ac reddat. Hæc de Inscriptione.

N V M
Aeneis in
re fuerit
appellata
Populi Ro-
mani histo-
ria.

Tametsi quoniam Aeneidem modò Populi Romani Historiam appellauimus, id pla-
nè de Aeneidis Inscriptione esset adhuc requirendum. Num scilicet Aeneis verè Populi
Romani historia fuerit vel inscripta vel appellata: vel certè, quoniam sic a multis fuisse ap-
pellatam, ex probatis authoribus constat, cur & num temerè id contigerit. De qua tamen *Vide*
re, quoniam alio in loco multa diximus, hîc non magnopere disputabo. Duo igitur tan- *Ora.*
tùm monuerim. Primum est, reuera non tam in generale poematis argumentum pro- *xvi.*
priamque materiam spectasse, qui hoc ei nomen tribuerunt, quàm quòd Virgilius, dum
Aeneam in Italiam nauigantem & nouas sedes nouumque regnum caneret, Populi Ro-
mani historiam utcunque Poëmati inseruerit. Nam cum alibi tum maximè in sexto & in
octauo facta Romanorum attingit. Alterum est verè attingi potius quàm historici more,
hoc est explicatè perspicuèque narrari. Qui enim in Halicarnasseo, Lirio, & optimis histo-
ricis versatus sit, huic licebit quidem deinde ex Virgilianis locis illis Romanam historiam
in mentem reuocare, atque inde tanquam ex Compendio quodam aut veriùs ex Symbolis
ea recognoscere: historicis verò haud decursis, vix ac ne vix quidem. Quis enim satis in-
telligat Numitorem ab Amulio fuisse spoliatum regno, ac tandem Romuli ac Remi ope
in illud restitutum, & quo pacto fuerit restitutus, quòd canat Virgilius,

*Quin & auo comitem se se Mauortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Iliæ mater
Educat?*

quis Romulum item & Remum a Marte (quantum quidem venditarant aliqui) progna-
tos, aut Romulum ad Superos relatum, quòd Virgilius subiecerit,

— Viden ut geminae stant vertice Cristæ?

Et pater ipse suo superum iam signat honore?

præsertim verò quia nec ordinem planè conseruat rerum gestarum ac temporis, nec nisi 18
præcipua quādam delibat: quæ rursus, quoniam poëtam in primis agebat, poëticis etiam
inuentis inuoluit ac fabulis. Denique reuera non tam Populi Romani (quanquam huius
quoque; sed strictim ferè & vniuersim) quàm Iuliæ gentis, qualis qualis ea sit, textit suc-
cessionem. Siquidem Augustum in primis nititur Venere per Aeneam & Ascanium Al-
banosque Reges & Iuliam gentem deriuare. Ita ut inde potius ferendum sit Aeneidem
Populi Romani historiam appellari quòd hæc illi laus ab Augusto & Romanis tributa
sit (atque hæc ferè de causâ tantisper mihi aliquando conuiendum putauim dum Virgiliū
ornarem) quàm quòd reuera vel germanum Aeneidis argumentum positum sit in Ro-
mana historia, vel explicatè decantatum & narratum fuerit a Virgilio. Nisi tamen, quo-
niam Romanæ historiæ scriptores rem ab Aeneæ ordiuntur aduentu, Virgilius verò ip-
sius Aeneæ errores ac bella ad Urbis vsque ædificationem decantat, Aeneidem in Roma-
næ saltem historiæ exordijs niti dixeris vniuersam (quod verè dixeris) atque adeò Roma-
næ historiæ initia in argumenti loco arripere. Quinetiam, si ea quæ in vi. & viij. de re Ro-
mana inseruntur, in secundis saltem haberi velis, quòd Virgilius sic Aeneæ errores ac bel-
la canere instituisse, ut Iuliam gentem, Augustum, ac Romanos celebrare, & res ab illis ge-
stas commemorare, decreuisset, minùs grauatè feram Virgilium historici ornari nomi-
ne. Denique eò differt Epicus a Comico atque alijs Poëtis quibusdam, quòd Epicus ex re-
rū gestarum monumentis argumentum deriuat suum. etsi enim nouare illud solet ac va-
riare, ut pulcherrimam quādam Herois ac summi Ducis Ideam effingat, in historia tamen
nititur. Quapropter Comicum perperam omnino Historici ornare nomine (is enim actio-
nem ac fabulam suo planè fingit ingenio, nec rerum gestarum rationem habere solet) Epi-
cum non omnino. Tametsi a germano Historico Epicus (poëta enim est) non nihil ad 19
huc absit necesse est.

Sed iam ab Inscriptione & Titulo ad Poëma ipsum esset accedendum, & Aeneidis pro-
positio agnoscenda. Quod oppidò etiam efficiam si prius elegans Theorema quoddam
explicauero, quod cum per se est pulcherrimum & cognitu dignissimum, tū propositioni
ac reliquo poemati explanando adiumentum affert maximum. Ergo quaeritur num Ser-
uius atque alij quidam sint audiendi, qui scribunt Virgilium morti proximum Aeneidē
flammis tradere voluisse: cumque prohiberetur, amicos rogasse, testamēto denique præ-
cepisse,

Antequā
attingatur
Propositio,
Theorema

cepisse, vt cremaretur. Qua in re Sebastianus Corradus author non ignobilis, quique superiore saeculo eruditum Commentarium scripsit in primum Aeneidos, non dubitauit totam hanc rem explodere, quasi verò germana sit fabula & Grammaticorum commentum. Quod tamen alio ferè argumento suadet nullo, nisi quia Virgilianae author vitae nō sibi contet dum eiussmodi commemorat factum. Quanquam videor mihi totam hanc Corradi opinionē multis, fortasse ēē magnis & luculentis, rationibus confirmare posse.

Ac primū quidem cum Virgilius diurnis nocturnisque multorum annorum vigilijs & sudoribus hoc elucubratus esset poēma, quī fieri potuit vt repentē illud delendum atque in cineres redigendum statueret? Nam qui suspicantur prae mentis impotentia id fecisse, quod morbi vi deliraret, magnoperē vereor ne, si id seriō statuunt, delirent ipsi: neque enim ei qui de recto mentis statu deiectus sit atque adeo deliret, sit potestas testandi. Vt proinde cum testamento decreuisse dicatur vt Aeneis cremaretur, sciens ac prudens id effecerit. Deinde si quis erat qui Aeneidem pro dignitate aestimare posset, Virgilius ipse certē erat, qui dum in eam incumberet, non modō Ennium, Lucretium ac veteres Laetasset, atque ex stercore aurū collegisset, Latināque linguam illustrasset, verū etiā Poeticis omnibus quā longissimē superatis, Musarū decus esset, heroicaeque camoenae columen & ornamentum haberetur. quis igitur Aeneidem cremare voluisse credat aut suspicetur? Ad hāc, iam ob Aeneidem adeo percrebuerat eius nomen, vt vnice ab omnibus diligeretur & coleretur, Augusto verò supra quā dici posset carus esset, denique a Populo Romano Populi Romani historicus appellaretur; cur igitur Aeneide Populum Romanum Augustūque priuaret ac fraudaret? Quid? an non ob Aeneidem heroici poematis palmam Homero quin Graecis Latinisque Poētis omnibus eripuerat? Sic sanē. Quod enim Propertius hac de causa cecinit,

Cedite Romani scriptores, cedite Graij,

Nescio quid maius nascitur Iliade;

id sanē alij confirmarunt authores & multi & graues, ita vt Maronem poëtarū veluti Deum appellare non dubitarint. Quapropter cum hāc ei laus ob eam ipsam Aeneidem, quam flammis tradere voluisse fertur, tributa esset, quorsus famam & existimationem inaudito hoc facinore in discrimen adducere? Nam si quis existimet Virgilium, quippe cautum, extimuisse ne saltem apud posteros, vt non omnino idem est iudicium; offenderet Aeneis, iam euentus ipse declarauit ingeniosissimum prudentissimūque poëtam vix ac ne vix quidem tantopere labi ac decipi potuisse, vt quod deinde posteritati vniuersae in delicijs fuit, id author ingratū fore suspicaretur ac dubitaret. Itaque legimus suum Alexandrum habuisse a quo vel illius imago tanquam res sacra coleretur. Denique ne in grauissimo totius posteritatis iudicio referendo, ac laudibus & praconijs describēdis sim

Vide li. longior, nobilis eiussdemque Christiani poëtae elogium sit instar omnium.

1. poet.

— Date Lilia plenis.

Pierides calathis, tantōque assurgite alumno.

Vnus hic ingenio praestanti, gentis Achiae

21 *Diuiuos vates longē superauit & arte,*

Aureus, immortale sonans, stupet ipsa pauēque,

Quamuis ingentem miretur Graecia Homerum.

Eum igitur hāc ita sint, quis obsecro non turpissimum reputet commentum aut anilem fabulam, Virgilium ita perditē ac flagitiosē de Aeneide, hoc est de sua dignitate, iudicasse ac statuissē?

Verū tamen res testatior est quā vt de illa dubitari possit. Etenim non modō Seruius id scribit, cuius tamē authoritas magna est in Maronis schola, verū etiam Gellius, Plinius, Macrobius. Accedit Cornelij Galli, quisquis is fuerit, peruerustum Epigramma, in quo inter cetera sic ad Augustum,

Temporibus laetis tristamur, maxime Caesar,

Hoc vno amisso, quem gemo Virgilium.

Sed vetuit relegi, si tu patiēre, libellos

In quibus Aeneam condidit ore sacro.

Roma rogat: precibus totus tibi supplicat orbis,

Ne pereant flammis hoc monumenta ducum.

Atque iterum Troiam, sed maior flamma cremabit.

*illud expla-
nandū pro-
ponitur,
N V M ijs
fides habetur
da sit qui
scribit Vir-
gilium: te-
stamento
mādassee vt
Aeneis cre-
maretur.*

*Nō esse in-
ficiandū de
Aeneide
concreman-
da Virgi-
lium cogi-
tasse atque
adeo crema-
ri iussisse.*

*Fac laudes Italiam, fac tua facta legi:
Aeneamque suum fac maior nuntius ornet.
Plus satis possunt Caesaris ora Dei.*

extat etiam Sulpitij Carthaginienſis nobile hac de re hexaſticon ,

*Iuſſerat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca vetat, Variſque ſimul: tu maxime Cæſar
Non ſinis, & latia conſulis hiſtoria.
Infelix gemino cecidit propè Pergamos igni,
Et penè eſt alio Troia cremata rogo.*

Denique Auguſti ipſius luſulentum eâdem de re extat monumentum dum ſic canit,

*Ergone ſupremis potuit vox improba verbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes
Magnaſque doſtiloqui morietur Muſa Maronis?
Ah ſcelus indignum, ſoluetur liſtera diues?
Et poterunt ſpectare oculi? nec parcere honori
Flamma ſuo? dignumque operis ſeruare decorem?
Noſter Apollo veta: Muſa prohibete latine:
Liber & alma Ceres ſuccurrite: veſter in armis
Miles erat: veſter docilis per vira colonus.*

ſic Auguſtus. Qui rurfus poſt multa quibus commemorat & celebrat Virgilij monu-
menta, ſic pergit de Aeneide.

*Hæc dedit, ut pereant? ipſum ſi dicere fas eſt.
Sed legum ſeruanda fides. ſuprema voluntas
Quod mandat fierique iubet, parere neceſſe eſt.
Frangatur potiùs legum veneranda poteſtas,
Quàm tot congeſtos nocteſque dieſque labores
Hauſerit una dies, ſupremaque iuſſa parentis
Amittant vigilæ ſuum: ſi fortè furenti
Errauit in morte dolor: ſi lingua locuta eſt
Neſcio quid titubante animo, non ſponte, ſed altiſ
Expugnata malis, odio languoris iniqui
Si mens cæca fuit: iterum ſentire ruinas
Troia ſuas, iterum cogetur reddere voces?
Ardebit miſera poſt vulnera vulnus Eliſa?
Hoc opus æternum ruet? & tot bella, tot enſes
In cineres dabit hora nocens, & perfidus error?
Huc huc Pierides date flumina cuncta ſorores:
Expirent ignes: viuat M A R O doctus ubique,
Ingratùſque ſui, ſtudioſumque inuidus orbi,
Et factus poſt fata nocens, quod iuſſerat ille,
Sit vetuiſſe meum. ſatis eſt poſt tempora vita.
Imò ſi æternum tota reſonante Camæna
Carmen & in populo diui ſub numine nomen
Laudetur, vigeat, placeat, relegatur, ametur.*

Hæc Auguſtus. Nam qui affirmant hæc epigrammata eſſe commentitia, eâdem faci-
litate repelluntur, qua id affirmant. Cum enim expriſcis nemo hoc ſit ſuſpicatus, cur non
reiſciendi ſint qui recens tantæ rei abrogare nitantur fidem?

Quas ob
cauſas Vir-
gilius Ae-
neidem iuſ-
ſerit cœcre-
mari.

Macrobius

At enim ſi ita eſt, cauſa iam erunt proferendæ vnde id contigerit. Ego verò, quoniam
de re ſatis conſtat, ægrè ad cauſas deuenierim, quas difficile eſt explicare. Sed deueniam ta-
men ne videar laborem ſubterfugere. Ac primùm Macrobius, Qui enim moriens (inquit de
Virgilio) poemã ſuum legauit igni, qui niſi fama ſue conuitia poſteritati ſubtrahenda curauit? nec
immeritò. Erubuit quippe de ſe futura iudicia, ſi legeretur petitio deprecantis filio arma a marito, cui ſ.
ſoli nupſerat, nec ex eo prolem ſuſcepſiſſe ſe nouerat: vel ſi mille alia multum pudenda, ſeu in verbis mo-
dò Græcis, modò barbaris, ſeu in ipſa diſpoſitione operis deprehenderentur. quo in loco, quod atti-
net ad Veneris verba dum ſic Vulcanum alloquitur (huc enim ſpectauit)

Dum

*Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
 Debita, casurâsque inimicis ignibus arces,
 Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
 Artis opisque tuae: nec te, carissime coniux,
 Incassum teos volui exercere labores.
 Quamvis & Priami deberem plurima natis,
 Et durum Aeneae fleuissem saepe laborem.
 Nunc Iouis imperijs Rutulorum constitit oris.
 Ergo eadem supplex venio, & sanctum mihi numen
 Arma rogo genitrix nato: te filia Nerei,
 Te potuit lachrymis Tithonia flectere coniux,
 Aspice, qui coeant populi, quae mœnia clausis
 Ferrum acuant portis, in me excidiumque meorum.*

mirum est Macrobiū non animaduertisse quæ sit vis amoris, quid pulchritudo, quid blanditiæ valeant mulieris, quid doli. sed animaduertit hoc Virgilius, qui propterea subiecit,

24 *Dixerat & niueis hinc atque hinc Diua lacertis
 Cunctantem amplexu molli fouet: ille repente
 Accepit solitam flammam, notusque medullas
 Intrauit calor & labefacta per ossa cucurrit:*

præfidit igitur Venus blanditijs, dolis, pulchritudini, flammis. & ideo, ut spei respondit euentus, pergitur è uestigio,

Sensit lata dolis & formæ conscia coniux:

proindeque etiam de Vulcano, statim poëta sic fatur,

*Tum pater æterno fatur deuictus amore,
 Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
 Quò tibi diua mei? similis si cura fuisset*

Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.

Nec pater omnipotens Troiam, nec facta vetabant

Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.

Et nunc si bellare paras, atque hæc tibi mens est,

Quicquid in arte mea possum promittere curæ,

Quod fieri ferro, liquidòne potest electro:

Quantum ignes animæque valent: absiste precando

Denique dum ait Macrobius mille alia (eius verbis utor) multum pudenda Virgilium erubuisse, nec tamen ea profert, vereor ne per summam impudentiam id effutiat de Castissimo poëta. Ut minime mirum sit hanc opinionem alienæ personæ & in Saturnalibus tribuisse: nam quæ item in græcis barbaricis verbis obijciat, quid in Dispositione (quam de hoc nos opportuniori loco, & copiosè) nondum satis persentio. Sed fortasse alia quædam proferat quispiam quæ in Aeneide item reprehendit Macrobius, ut de belli causis quas obtendit, famæ descriptione, Diomedis armis ex Homero bis expressis, deque alijs quibusdam.

p. 79 Sed de his ne longum faciā, Iouianus Pontanus in Antonio. Ipse enim ea vel quia reuera sunt leuia, vel quia se se nobis obijciēt in progressu, hoc in loco reticuerim libentiùs. Iā vero Gellius, quæ Virgilius (inquit de Phauorino philosopho loquens) reliquit perfecta expolitæque, quibusque imposuit sensus atque delectus sui supremam manum, omni poëtica venustatis laude florent. Sed quia procrastinata sunt ab eo, ut post recenserentur, & absolui (quoniam mors præuenerat) nequiverunt, nequaquam poëtarum elegantissimi nomine atque iudicio digna sunt. Itaque cum morbo oppressus, aduentare mortem videret, petiuit orauitque a suis amicissimis impensè, ut Aeneida, quam nondum satis eliminasset, abolerent. In ijs autem (inquit) quæ viderentur retractari & corrigi debuisset, is maxime locus est qui de monte Aetna factus est. Sic Gellius, qui continenter tum Pindari locum de Aenea (est hic in Pythijs) profert, tum Virgilianum subijcit, qui habetur Aeneidos III. ac docere molitur tentasse quidem Virgilium Pindari locum conuertere & exprimere, sed parum foeliciter id ei contigisse; ita ut non leuiter aberrarit. Quanquā ego quidem hinc reliquam Gellij disputationem, qua Virgilium confert cum Pindaro, præmittam, quòd videam a Pontano in Antonio diligenter explicari, nobis etiam opportu-

Gellius.

B niore

nioire loco, hoc est libro III. attingenda sit ac declaranda. Nunc tantum dicam, mihi quidem verissimè a Pontano conclusum videri, Virgilium hoc in loco nec Pindarum sibi vltimo modo proposuisse ad imitandum, nec quicquam de Aetna nisi scitè appositèque proferre, vt propterea mira Gelliani Phauorini videri possit arrogantia, qui dicat inter multa quæ Virgilio retractanda fuerant & corrigenda, id vnum fuisse vel maximè quod de Aetna scripserat, cum ea quæ interim de Aetna scribit, ingenio sint plenissima.

Seruius.

Sed & Seruius in quibusdam hemistichijs censet sententiam non esse perfectam; ita ut cum non possent sine mendo aut nota sic relinqui, omnino essent si non absoluenda & ad integrum carmen promouenda, corrigenda saltem vt expleretur sententia. Addit etiam in septennio illo quo Aeneas concludit nauigationem dum canit in v.

26

Septima post Troiae excidium iam vertitur aëtas.

Poëtam non sibi constare: nec posse locum eximi repugnantia, cum in i. iam cecinisset.

Nam te iam septima portat

Omnibus errantem terris & fluctibus aëtas.

& ideo cum tentasset locum hunc conciliare, tandem sic scribebat. *Ergo constat questionem hanc vnam esse de insolubilibus: quas non dubium est emendaturum fuisse Virgilium.* His inquam de causis Seruius Aeneidem sibi emendandam Virgilium statuisse censuit. Quas tamen nos proprijs locis fuitiles esse demonstrabimus: ita vt nihil esset cur Virgilius has ob causas creparet Aeneidem.

Authoris
sententia.

Sed his omisis, concludamus multa esse quæ commouerent Virgilium: videlicet versus plurimos inchoatos & imperfectos. Neque enim in Bucolicis & Georgicis, quoniam ijs extremam imposuit manum, cuiusmodi versus vllum deprehendas. Et ideo cum accidisset aliquando vt a Virgilio vnus & alter liber, vel locus, fuisset Augusto legendus, quosdam versus inter legendum ex tempore explere maluit quàm inchoatos proferre. Tale illud Sexti carmen de Misenio

—quo non praestantior alter

Aere ciere viros — cui addidit, *Mariemque accendere cantu.* Extat etiam locus insignis in ij. libro, vbi quæ de Helena cecinit in templo delitescente, cum ijs omnino pugnare videntur quæ Deiphobus de eadem pronunciauit in vj. ita ut Tucca & Varus è secundo duo & viginti sustulerint carmina, quanquam iurè ne, suo loco pluribus. Et huc pertinent, mea quidem sententia, alij versus quidam quos item Tucca & Varus sustulisse dicuntur: inter quos prima quatuor Propositionis carmina sunt referenda, de quibus tamen postea. Crediderim etiam versus quosdam tollere aut variare voluisse quos integros bis usurpauerat, vt,

27

Connubio iungam stabili propriamque dicabo:

& *Bina manu lato crispans hastilia ferro:*

& *rursus, Postquam introgressi es coram data copia sandi.*

& *illud, Semper honos, nomenque tuum laudisque manebunt.*

& *Obstupui, steteruntque comae, & vox faucibus haesit.*

& *rursus, quod magis vrgebat,*

Ter conatus ibi collo dare brachia circum,

Ter frustra comprehensa manus effugit imago,

Par leuibis ventis, volucrisque simillima somno.

rursusque Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicunt:

Terra antiqua, potens armis, atque vberis glebae

Oenotrij coluere viri; nunc fama, minores

Italiam dixisse, Ducis de nomine gentem:

& *illud, Pandite nunc Heliconae Deae, cantusque mouete*

Hæc, inquam, carmina & alia plurima (quæ enim collegi ferè ad i. librum pertinent) quod bis, vt fit, usurpata fuissent, mutare voluisse crediderim. Vt omittam multa item carmina, vix aliqua literula aut voce variata, iterasse, vt

Scuta virum, galeasque, & fortia corpora voluit;

nam legitur alibi

Scuta virum, galeasque, & fortia corpora voluens;

& *Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris.*

Arbo-

Arboribus clausi circum, atque horrentibus umbris.

& *Auxilio tutos dimittam, opibusque iuuabo.*

Auxilio latos dimittam, opibusque iuuabo.

& *Prospiciens summa placidum caput extulit vnda.*
quod in Georgicis expresseerat, cum caneret,

18 *Prospiciens summa flauum caput extulit vnda.*

Nec ab re forsitan suspiceris aliquid addere voluisse ad extremum, vt quam Aeneae fundandam Urbem & proposuerat, & saepe monuerat, vel aedificaret tandem, vel sibi aedificari mandaret suis. Certè hoc in primis Vegium adduxit vt XIII. librum adderet Aeneidi. de qua tamen re paulò post vbi Propositionem explanabimus. Sed in primis crediderim Virgilium, quoniam Augustus magnoperè optaret atque enixè flagitaret opus, properasse, ac multa in quibus non satis adhuc sibi satisfaceret, interposuisse (vt fit) & admisisse, quæ deinde per otium mutare & emendare decreuisset: præsertim verò quia Vrsæ instar (id quod testantur multi) perpolire solet carmina, ac tanquam lambendo paulatim in optimam effigiem ac formam referre. Denique quam animo conceperat Aeneidis ideam ac speciem, in hac, etsi alioquin nobili, non dum satis expresseerat ad votum, ita vt mira Aeneidis perficiendæ æstualet cupiditate quod a sua idea non nihil abesset. Atque hac planè de causâ triennium sibi petiuerat vt in Græciam, secedens, Aeneidem per otium recognosceret, mutaret, limaret, perpoliret, perficeret. Quin hoc consilio iam in Græciam soluerat: cum ab Augusto renocatus, in itinere ipso, dum ad Urbem remigraret, mortuus est. Hæc, inquam, sunt, quibus adductus Virgilius de Aeneide, quam cum emendare haud posset, abolenda cogitauit: præsertim verò quia quamuis talis tantaque fuit Virgilianæ musæ excellentia, vt nos, etsi minùs perpolita atque omnibus numeris absoluta, in admirationem rapiat, authorem tamen, quippe qui acutè eius nãuos perspiceret, maximè verò animaduerneret quanta illi perfectionis fieri posset accessio, mirificè commoueret ac torqueret. Sed in progressu commodius totam hanc rem coniectura informare licebit: simulque multa obseruare ac proferre, quæ propter obscuritatem aut alia de causâ maiorem industriam requirere videantur. Nam impudicæ illum famæ poenituisse quam sparserat de Didone, ægrè omnino crediderim, cum Romani Carthaginenses implacabili odio essent persecuti.

29 Itaque faciliùs anachronismo commoueret in quem fortasse incidit dum Aeneam cum Didone congregientem fecit: quod, si quibusdam credimus, ob temporum interualla fieri haud potuit. Sed de his atque alijs (vt dicebam) opportuniore loco. Hæc de inscriptione & Aeneide in vniuersum. Nunc, vt par est, ad Propositionem, quam sic auspicatur Virgilius.

Partic. I.

Ille ego qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egressus Sylius vicina coegi,
Vt quamuis auido parerent arua colono:
Gratum opus agricolis. At nunc horrentia Martis
Arma, Virumque cano,

DE PRO-
POSITIO-
NE.

Quoniam testatum esse cupit noster Vates, atque adèò in ænum omne ad posteritatis memoriam propagari, se & Bucolica & Georgica cecinisse, quibus Theocritum & Hesiodum facile superauit; iamque ad bella & heroica facta properare, vt heroici quoque poematis palmam, Homero & Græcis eripiat, *Ille ego* (inquit) *qui quondam*, dum scilicet adhuc iuuenis essem, modulatus sum carmen gracili auena, hoc est tenui & humili stylo, ac pastoricio more & modo Pastorum amores, iurgia, iocos, vno verbo, curas & studia, cecini, mox etiam è syluis ad agros, a pastoribus ad agricolas, progressus, ad Agriculturæ munera stylum retuli, ut agros cogere & quibusdam veluti cantionibus impellere visus sim, vt coloni, quantumuis auidi, optatis responderent, ita vt opus confecerim agricolis longè gratissimum; Nunc matura ætate, numeris mutatis & modis, *horrentia Martis Arma virumque cano*. Sic Virgilius ad Aeneidis accedit Propositionem. Vbi sanè maxima statim inter Maronianos interpretes oritur controuersia de Aeneidis

Nũ Prior
hæc propo-
sitionis pars
sic retinen-
da.

principio: cum alij quidem hoc ipsum conueniens ac germanum esse affirmant, nec aliū de Aeneidem ordiendam. Alij contrā statuunt huiusmodi initium esse reiiciendum, atque ab eo carmine incipiendum.

Arma virūque cano, Troiæ qui primus ab oris,

Ac priorem quidem sententiā amplectitur Iulius Scaliger vir egregiè in poëtis versatus, 30
Sebastianus Corradus, Sebastianus Regulus, interpretes vterque nobilis, & post hos Spero 31
nus Speronius author celeberrimus & Nascimbentus qui egregiè item sex priores Aenei- 32
dis explanauit libros: in posteriore Petrus Nannius, Iacobus Pontanus, & alij multi iūque 33
viridocli numerantur: ita vt ipse quidem ægrè audeam meum hac in re iudicium inter-
ponere. Quamquam quoniam susceptum a nobis munus id postulat, dicam ingenuè
quid sentio.

*Authoris
Sententia,
qua explo-
dendam es-
se ostendi-
tur.*

Ergo si quis ex me quærat de elegantia & venustate quatuor huiusmodi carminum, fatebor equidem videri posse elegantia & peruenusta: etsi enim quartum offensionem quandam habere videtur ad extremum, quemadmodum docebimus paulò post, cætera tamen meas aures complent egregiè. Verumtamen quod attinet ad Aeneidem, & heroicam, quam instituit, actionem, omnino crediderim potuisse sine iactura vlla imò cum dignitate prætermitti. Quamobrem, vt me planius explicem, sic statuo. Huiusmodi initium nec necessarium est, nec opportunum: quin otiosum ferè & superuacaneum. Dixi non esse necessarium; nam nihil prohibebat quò minùs aut Virgilius bellum & heroicam actionem auspicaretur, aut nobis statim percipere liceret ei arma & bella esse decantanda, tametsi eorum quæ iam antea cecinerat, fuisset prætermissa enumeratio. Quamquam non ægrè fatebuntur aduersarij eiusmodi initium non esse necessarium. Sed tamen pugnabunt esse tum commodum & opportunum: tum verò, quoniam certis quibusdam gradibus author ad heroica facta conscendat, ac tripartitam humanæ vitæ varietatem nobis ante oculos ponat, egregium & nobile. Itaque interpretes non vulgaris cum hunc explanaret locum, *Hic est primus (aiebat) Aeneidos: in quo summus Poëta nobis ciuilem vitam de scripsit. Nam cum vir humanarum rerum peritissimus optimè sciret, ita natura comparatum fuisse, vt res omnes per gradus quosdam perficerentur, naturam ipsam ducem voluit imitari, præsertim cum res ita habuerit vt homines a principio pastores fuerint, deinde ad agriculturam, postremò ad urbanam vitam transferint: quæ quidem omnia vnus Poëta tribus operibus diuinitus expressit.*

Siciste. Ego verò magno perè vereor vt huic assentiri possim. Nam inter agricolas & heroas varij hominum ordines & vitæ gradus interiecti sunt, ita vt verendum potius ne quis exclamet, a bobus ad heroas è quàm ab agricolis ad heroas commodè ascendatur. Denique si Virgilius post Bucolica & Georgica Comoediam scripsisset quæ censeatur ciuilis ac popularis vitæ exemplum & speculum, mox Tragœdiam confecisset qua Reges admonentur atque hi omnes qui mortalibus præsunt, ac Dithyrambicum carmen cecinisset quo Græcorum more facta aliqua egregia illustrium virorum aut etiam Deorum ornasset, fortasse varios humanæ vitæ gradus referre potuisset suorum enumeratione poematum: sed cum a bobus ad heroas conuollet, nihil minùs spectare potuit quàm quod aduersarij comminiscuntur: ita vt enumerauerit quidem quæ cecinerat, nobilem illam veluti gradationem ne somnariit quidem: præsertim verò quia si ex pastoribus & agricolis, quorum studia & munera tā affinia sunt & fermè coniuncta, duo humanæ vitæ gradus constituuntur, quis obsecro ferat vt reliqui hominum ordines, qui plurimi quidē sunt, ac pleriq; longè inter se differunt (quis.n. opifices ab optimatibus, hos a principe, hūc ab heroibus, quin artifices ipsos inter se, non maiore quàm pastores & agricolas dissociet intervallo?) vno eodēque gradu concludantur? Sed mitto isthæc. etenim si ostendero eiusmodi initium esse otiosum ac redundans, multò magis constabit nec esse conueniens nec opportunum. Ergo poematis propositio sine dubio est norma & regula tractationis reliquæ & poematis vniuersi: itaque mutuò sibi respondere debent. Vt enim paries regulæ ac normæ respondeat oportet, sic poema propositioni. At si quis reliquam Aeneidem per partes cum propositione conferat, inueniet quidem posteriori propositionis parti respondere: ita vt ea carmina & verba, *Arma virūque cano*, & quæ sequuntur ad extremam vsque propositionem, respondeant poemati & tractationi, ac poema vicissim & tractatio (nisi te commoueat condenda Vrbs) eidem propositioni:

ni: otiosa igitur est prior illa pars in quibus ea referuntur quæ nihil pertinet ad tractationem. Et quidem, si architectus magnificæ domus aut nobilis templi typum proferret ac simulacrum, & tamen deinde templum aut domus, etsi vndique perfecta esset, nisi alicui typi illius parti non responderet, redundans esset simulacrum & aliqua ex parte otiosum & superuacaneum: ita prior ista propositionis pars est redundans & superuacanea. Atque huc pertinet quod nec Donatus nobilis & antiquissimus interpres, nec Seruius & alij veteres, initium istud explanarunt, sed a quinto carmine incoeperunt. huc quod Macrobius scribit Aeneidem ab eo carmine auspicandam in quo primum fit Troiæ mentio. Huc quod. Ouidius cum Aeneidem a primis vocibus describeret cecinit,

Contulit in Tyrios arma virumque thoros.

huc quod Vegetius, *Res militaris*, inquit, *sicuti Latinorum egregius author carminis sui testatur exordio, armis constat & viris.* Imò verò illud verissimè affirmari potest, quotquot post Virgilium heroicum poemà condidere, omnes, etsi cum fermè imitati sint, priorem istam Propositionis partem vel ignorasse vel contempsisse. Itaque Silius cum exordiretur 11.

Punicum bellum sic canebat,

Ordior arma quibus cælo se gloria tollit.

Aeneadam — en æmulatur illud

33 *Arma virumque cano* — non illud

Ille ego qui quondam —

Lucanus

Bella per Emathios plusquàm ciuilia campos,

— canimus.

en bella, vt apud Virgilium

Arma —

Statius in Thebaide

Fraternas acies, alternæque regna profanis

Decertata odijs, fontèsque enoluere Thebas

Pierius menti calor incidit.

& in Achilleide,

Magnanimum Aeacidem formidatàmque Tonanti

Progeniem — *Diua refer.* —

Sanè ipse quoque syluas & id genus alia cecine-

rat, ac proinde incipere potuisset,

Ille ego qui Syluas cecini — vel alio consimili vti exordio, & tamen abstinuit.

Eodem modo Valerius Flaccus in Argonauticis

Prima Deum magnis canimus freta peruia nautis.

vbi ad rem statim. Petrarcha etiam qui Syluas, Eclogas & huiusmodi alia decantarat, imitari suo iure Virgilium potuisset & canere, *Ille ego*: & tamen dixit.

Musa virum referas — ad rem ipse etiam statim aggrediens. Sic Vida.

Qui mare, qui terras, qui cælum numine comples,

Spiritus alme, tuo liceat mihi munere

Bis genitum canere. —

profectò ipse etiam hymnos, bucolica, & eclogas con-

fecerat, & tamen nihil minùs quàm ea recenset. Idem dixerim de Sannazario, qui eclogas, elegias & varia carminum genera mandauerat monumentis, & tamen cum tandem de partu Virginis scriberet, sic cecinit,

Virginei partus magnòque æquæua parenti,

Columbeidis quoque author sic suum auspicatur monumentum;

Inuentum pugnat a canopia bella per orbem

Magnanimemque ducem —

eodem modo duo Italicae musæ lumina & Virgilij

34 æmulatores egregij Ariostus & Torquatus: vt de minoribus taceam: quibus tamen sua stat laus: neque enim Virgilianum istud initium imitari placuit. Ita vt iurè affirmare liceat Virgilij imitatoribus vel ignotum vel spretum initium illud. Quin Ouidius aliquando cum Virgilio coniunctissimè vixit, eumque dilexit vnice, & quod caput est, Aeneidem summopere laudauit, non rarò etiam imitatus est, nec tamen initium illud æmulari placuit dum caneret,

Tempora cum causis latium digesta per annum,

Lapsæque sub terras, orta que signa canam

aut dum rursus ad heroicum carmen accedens propius, illud personaret

In noua fert animus mutatas dicere formas

Corpora.

Denique de Homero, Hesiodo, atque alijs, qui Virgilium antegressi sunt qui sunt innumeri, nihil attinet dicere, cum inter tot vnus Orpheus reperiatur, qui nescio quo pacto ad initium sua enumerat monumenta, si tamen germanus verius quam adulterinus & spurius est hic noster Orpheus. Nam certè viris doctis suspectus est; a multis etiam tanquam nothus exploditur. Vt omittam nihil causæ fuisse cur Virgilius hac in parte ab Homeri discederet imitatione, quem Inscriptione iam fuerat amulatus, quémque sibi veluti latinè canentem, etsi meliore industria, proferre decreuerat, vt sex prioribus libris Odysseæ, sex posterioribus Iliadis, nobile Romanis extaret exemplum.

CVR Virgilius præfixerat Aeneidi initium illud, cum sit alienum.

I. Responsio.

At enim argumenta ista vrgent quidem: sed tamen illud etiam è contrario vrget vehementer, quòd Virgilius ipse creditur hæc carmina conscripsisse, & Aeneidi præfixisse. Quis igitur non fateatur hinc Virgilij existimationem violari? aut quem non pudeat Virgilium reprehendere, quasi alieno & otioso initio vsus sit? Ita demum qui initium istud abiciat, Virgilij iudicium impudenter improbet necesse est. Agedum igitur hunc nodum dissoluamus ac totum hunc scrupulum ex animis eximamus. Tres igitur se se obijciunt responsiones, quarum prima, quantumuis multi illam amplectantur, mihi frigida visa est semper: altera probabilitatem in speciem saltem habet aliquam: postrema certissima ac tutissima videri solet. Primò igitur sunt qui affirmant vidisse Virgilium poëmatici initium fastosum esse ac tumidum si inde inciperet, *Arma virumque cano*, ac propterea omninò faciendum putasse, vt minùs turgido quin leni vteretur initio, vnde paulatim se se attolleret, atque heroicam tubam personaret. Hac igitur de causâ veteri initio quatuor illos versus præfixisse quibus sensim assurgit carmen. Ita factum esse vt vitium illud declinarit & crimen, in quod apud Flaccum Cyclicus incidit poëta dum tumido illo initio vteretur,

Fortunam Priami cantabo & nobile bellum.
Sed videant isti pro sua prudentia quid statuunt. Nam primò haud committendum fuit vt otioso initio vteretur & alieno, dum turgidum vitaret initium: alioquin in Scyllam incidisset dum Charybdim tentasset declinare. Deinde neque molli omnino & tenui initio vtendum fuit (quanquam an vsus sit iam iam constabit) in heroico poëmate, sed graui & Canoro. Quin etiam videndum est ne prima illa verba, *Ille ego qui quondam*, tumida & fastosa videantur: multò magis illa — *Coëgi*

Vt quamuis audio parent arua colono,

Gratum opus agricolis —

nam si non vocibus, sententia certè, tumorem referunt, quasi verò se ipsum extollat Virgilius, ac suam ipse commendat industriam. Denique illud, *At nunc horrentia Martis*, turgidissimum reddit initium, ita vt tumorem auxerit non minuerit. Et sanè, si me audias, initium illud,

Arma virumque cano Troiæ qui primus ab ovis,

aut illud. *Fortunam Priami cantabo & nobile bellum.*

minimè turgidum aut inflatum, quinetiam (vt par erat) graue simul & moderatum videri debet. Itaque Horatius non tam initium istud,

Fortunam Priami cantabo & nobile bellum

reprehendit quòd turgeret, quàm quòd in eo poëmate media & vltima primis non responderent, sed languidiora essent & ideò significat ex flamma fumum dedisse, cum tamen præstet ex fumo flammam edere. Ita vt Virgilius mihi quidem præclusa priori illa propositionis parte videatur ex flamma lucem & fulgorem emittere, tantum abest vt in Horatianam reprehensionem incidat ac fumum ex flamma afferat nisi quatuor illa carmina præfigantur.

Alij igitur existimant inusitato hoc initio vsus esse quo sua enumerauit poëmata, ne in Bathyllum aliquem rursus plagiariumque incideret. Cum enim Bathyllum nobile illud Virgilij distichon sibi arrogasset,

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane.

Diuisum imperium cum Ioue Caesar habet,

Virgilius (inquiunt isti) omnino faciendum putauit vt in posterum anteuerteter pericula, ac plagarios repelleret omnes. Et sanè vltus erat Virgilius Bathylli audaciam & temeritatem cum statim illud in eum promulgasset,

Hos

Hos ego versiculos feci, tulit alter honores:

Sic vos non vobis nidificatis aues:

Sic vos non vobis vellera fertis oves:

Sic vos non vobis mellificatis apes:

Sic vos non vobis ferlis aratra boues.

veruntamen minùs opportunè id fecerat ac *μετὰ τὰς ἐορτὰς*. Itaque satius erat cauere in posterum, ac plagiariorum arcendo longius periculum anteuertere, quàm acceptam iniuriam vlcersi. Hac igitur de causa illud præfixit Aeneidi initium, quo se & Bucolici carminis & Georgici & Aeneidis authorem ptomulgauit. Sic isti.

Mihi verò hæc sententia, etsi probabilitate quadam respersa videri posset, non probatur. Nam distichon illud, vt authorem referebat nullum, potuit quidem in plagiarium incidere; præsertim verò cum de authore diligenter quæssisset Augustus, nec tamen inueniretur: sed de Aeneide quæ in fronte authorem illa gestaret suum, & P. Virgilij Maronis inscripta esset nomine, vix ac ne vix quidem illud erat metuendum. Quinetiam cum Romæ Lippis & Tōsoribus compertum esset Virgilium Bucolico & Georgico carmine sibi mirificè Pollionis, Mœcenatis, sed imprimis Augusti, beneuolentiâ conciliasse, simulque Aeneidem, vt Augusto satisfaceret, inchoasse, a quo etiam multis ac magnis beneficijs affectus fuerat, quis Aeneidem sibi imprudenter arrogare ausus esset? Quid? an non ob Aeneidem Virgilius iam ab omnibus suspiciebatur, ita vt præteriens omnium in se oculos atque ora conuerteret; in Theatro omnes illi assurgerent? quæ igitur suspicio illius mentem occupare poterat vt plagiariorum pertimesceret? Quid plura? Nōne Virgilius aliquam Aeneidis partem in dies Augusto & amicis eam flagitantibus lectitabat? nōne iisdem integros libellos legendos transmiserat, ita vt interim Ouidius, Horatius, Propertius, Augustus ipse plauderet Aeneidi? sic sanè temerè igitur suspicio ista obtenditur, cū satis de authore constaret, & nemo inueniri posset qui quod Bathyllus de vnico disticho molitus esset, de magnifico hoc poemate tentaret ac moliretur. Vt omittam potuisse Aeneidi hunc ipsum quo in præsentia inscribitur, titulum præfigere, ac sui ipsius nominis inscriptione Bathillos arcere longius. Vt propterea nihil esset cur inusitata hac enumeratione atque alieno exordio vteretur. Adde quòd quantumuis eiusmodi quædā suspicio in eius pectus irrepisset ac timor, haud sanè hac de causa violanda erat poetica lex, aut contemnendum propositionis decus, sed alia ratione ac sine propositionis & decori offensione periculo prouidendū: alioquin ex charybdi (id quod nuper obieciēbā alijs) in Scyllā incidisset, vel potius leuē quādā vt declinaret vmbra scopuli, in multos ac veros scopulos incidisset.

Refellitur.

III.

Fateamur igitur id quod est, ac veram & germanam huius rei causam agnoscamus. Magna & vehemens affectio est cupiditas gloriæ, ac nescio an maxima: vix enim dici potest quàm facile & vehementer hominum incendat pectora: nec mirum: siquidē videntur sibi mortales nominis celebritate & gloria ad immortalitatem cōtendere, & quibusdam veluti gradibus in cœlum ascendere. Denique ex omnibus præmijs pulcherimum præmium censetur gloria. Itaque neminem ferè inuenies qui ex egregijs laboribus & factis non aliquid gloriæ tanquam mercedem expectet excipiatque libenter. Quid igitur mirum si Virgilij quoque pectus incendit cupiditas gloriæ? & hac ductus cupiditate, propositum initium excogitarit Aeneidique præfixerit, quo sibi caneret ac nominis immortalitati quoad eius fieri posset, consuleret? expendite obsecro Auditores primas illas voces ——— Ille ego qui quondam,

an non commendationem referunt nominis, & gloriæ spirant cupiditatem? eæ vero

————— *Egressus syluis vicina coëgi.*

Vt quamuis auido parerent arua colono,

nonne tacitè sui authoris excellens ingenium industriamque commendant? Denique illud etiam

Gratum opus agricolis:

vatis sui nomen ac Georgicarum musarum refert præstantiam. Sed vt planius constet gloriæ cupiditatem minimè abfuisse ad Virgilij animo, quin, vt ingeniosi vel maximè incenduntur gloria, eam magnopere expetisse, recolite obsecro carmina quibus Georgica perorauit

Hæc super aruorum cultu pecorumque canebar,

Et super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum

Fulminat

*Fulminat Euphratem bello, victorque volentes
Per populos dat iura, viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oci:
Carmina qui lusi pastorum:*

ubi sanè suas vigilias cum egregijs Augusti temporibus & factis coniungit tum vt appa- 39
reat suarum musarum ac vigiliarum columnen ac quali & quanto suam Mœcenati naua-
ret operam; tum vt se studiis operam dedisse, quin ijs floruisse atque ignobile ocium fefel-
lisse, significat: hinc etiam tacitè sibi gloriam noster Vates conciliat. Sed non commit-
tam, vt egregium locum prætermittam, qui ad rem hanc mirificè declarandam sese mihi
offert ex textu Aeneidos, dum sic canit,

*Excudent alij spirantia mollius æra,
Credo equidem, viuos ducent de marmore vultus:
Orabunt causas melius: cœlique meatus
Describent radio, & surgentia sidera dicent.
Tu regere imperio populos Romane memento,
Hæ tibi erunt artes, pacique imponere morem:
Parcere subiectis, & debellare superbos.*

quo in loco mirum est quantum tribuat Græcis dum eis sculpturæ seu statuariæ atq; hu-
iūsmodi artium cōcedit palmam: iisdemque Astrologiæ Geometriæ, Mathematicæque
vniuersæ, eloquentiæ insuper, tribuit principatum: & tamen de poësi quæ eloquentiæ si-
nitima est, ne verbum quidem. Sed cur, obsecro? quia nimirum huius palmam sibi taci-
tè reservabat. Et hac etiam de causâ Græcis, vt scilicet primus videretur qui poësim ac Li-
berales artes cœpisset illis extorquere, principem eloquentiæ laudem, nec sine Ciceronis
offensione, concessit. Dum igitur canit Virgilius

*Ille ego qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egressus Syluis vicina cœgi,
Vt quamuis audio parerent arua colono,
Gratum opus agricolis. At nunc horrentia Maris.
Arma virumque cano,*

perinde est ac si dixisset, meretur quidem suam laudem Theocritus qui Bucolica elegan-
ter conscripsit. Sua quoque laus debetur Hesiodo qui Georgica nō indiligēter decanta- 40
uit: magno etiam præconio dignus est Homerus qui summorum heroum errores & fa-
cta heroica tuba personauit: sed maior, ac nescio etiam an maxima, debetur nobis, qui &
Bucolica & Georgica & Aeneæ errores ac bella nobili carmine celebrauimus. Illi enim
singuli de singulis egregiè: nos de omnibus penè dininè. Quid? expectatis fortasse vt ex
ipsiusmet Virgilij ore audiat, eo planè consilio sibi visum illo vt initio, quod inde no-
minis celebritatem captandam putasset? eum igitur audite. huc enim pertinet nobile il-
lud ac celeberrimum Virgilij tetrastichon in quo suorum poëmaturum virtutes designauit
cum enim Aeneidem cum Iliade & Odyssæa contulisset, ac propterea illud protulisset,

Illius immensos miratur Græcia campos:

At minor est nobis, sed benè cultus ager.
subijciebat è vestigio.

Hic tibi nec pastor nec curuus deerit arator:

Hæc Graijs constant singula, trina mihi.

quasi diceret quæ siue Theocrito siue Hesiodo siue Homero per partes ac distributè de-
betur laus, hæc mihi debetur triplex & vniuersa. ita vt cum initio illo Aeneidis eadēque
enumeratione vtatur; satis constat tacitè sua illum poëmata Theocriti, Hesiodi, Home-
ricque poëmatum antepone voluisse vt immortalitati consuleret nominis. Quemadmo-
dum igitur vt hanc sibi laudem conciliaret, cordato viro ac poësis studioso clam veluti in
aures insusurravit; vasa esse Homeri poëmata, ac propterea minùs culta ne dicam squa-
lida & inornata, (id enim valet illud, si quis attentius æstimet)

Illius immensos miratur Græcia campos,

At minor est nobis sed benè cultus ager;

Aeneidem contrà, etsi minorem (minorem inquam si cum Iliade & Odyssæa confera-
tur, alioquin moderata est) benè cultam esse tamen: quod vtinam Homero contigisset.
Denique

41 Denique se non in heroico poëmate solum vt Homerus, sed in bucolico etiam & georgico, excelluisse significat, ita vt iurè canat,

Hic tibi nec pastor nec cursus deerit arator,
quæ tamen deerant in Homero. Quod si alij, Græci saltem, bucolica & georgica scripserant,

Hæc Graijs constant singula, trina mihi.
concludit Virgilius. quibus nemo non videt quàm egregiè sibi vindicet poëmatis palmam. Et hinc est vt iuum ille Epithaphium breuissimis illis, sed tamen elegantia artificioque plenissimis; laude quoque ac summo præconio dignissimis, concluderet verbis,

———— *Cecini pascua, rura, duces.*

Atque hinc planè factum est, vt a quibusdam tergeminus Apollo sit appellatus, quasi verò tergeminis Musis præesse videatur. Quin neque defuerant qui natalem eius diem celebrarent. Imò verò Alexander Seuerus sic eius coluit nomen, vt eum non modò Platonè poëtarum appellaret, verum etiam inter Heroas referret, ac propterea eius imaginem in Larario, quasi verò in Laris Herois que loco habendus esset, collocauit.

Dubitarur

At enim si ita est (dicat quispiam) inuenisti quidem rationem & causam propter quam Virgilius initium illud præfixerit Aeneidi, at poëtam a culpa nullo modo exemisti: neque enim cupiditas gloriæ satis esse debuit apud cordatum Poëtam, vnde propositionis veluti legem violare atque ad eò alieno & otioso initio vri auderet. Quasi verò in alieno hoc initio Populi Romani imperium agatur, aut Augusti Salus & Maestas periclitetur. Neronis mater audiuit aliquando a Genethliacis fore vt Nero, si fortè Romani Imperij obtineret principatum, suam ille matrem enecaret. Tum illa, enecet (inquit) dum imperet. Et quisquam erit qui commoueatur ac perturbetur quòd Virgilius nescio quā exordij legem tantisper neglexerit, dum alioquin suorum poëmatum immortalitati perspiceret, suumque nomen immortalitati quodammodo consecraret? Vsurpatum illud scimus, ac

Respondetur.

42 peruulgatum, præsertim a Regibus apud Tragicos, Regnandi causa itus quoque violandum: quod vtinam non sæpe contigisset aut indies contingeret. Quid mirum igitur si noster vates exordij legem tantisper violarit dum in ceteros Poëtas affectaret principatum? Herostratus cum virtutis gloria nomen propagare haud posset, infamia sibi famam quærere ac propagare molitus est. Iraque admirabile illud ac toto terrarum orbe celeberrimum Ephesiæ Dianæ templum voracibus tradidit ac deleuit flammis. & erit qui Poëta prohibeat ne tantulam hanc legem obliuioni tradat, dum ceteroqui honestissimè suum peruulgare nomen molitur ac posteris propagare? Sed vt rem hanc vniuersam concludam, legite obsecro nobilem illam Ciceronis epistolam ad Luceium (habetur, ni fallor, libro v. familiarium) & intelligetis quid in re non magnopere dissimili factitarit hic magnus & prudentissimus author. Erat M. Tullius vir Consularis, quique non modò eloquentiæ verum etiam philosophiæ laude & admiratione iam Latinorum & Græcorum aures animosque compleuerat: denique toto terrarum orbe & Cuius optimi & oratoris ac philosophi summi nomine colebatur; & tamen ob res in Consulatu gestas sic æstuauit cupiditate gloriæ, vt Luceium enixè roget obtesteturque vt facta illa historiæ mander, idque quamprimum, priuato volumine ac seorsum ab aliorum factis, maiore etiam cum laude quàm vel historiæ leges ferant, vel ipsa veritas exigere videatur. Denique flagitare haud dubitat, vt ne mendacium quidem magnoperè pertimescat, dummodo cum ornet ac posterorum memoriæ magna cum laude transmittat, Quid mirum igitur Virgilium ob gloriæ cupiditatem exordij legem neglexisse & in alienum initium incidisse, cum M. Tullius non initij alicuius sed præcipuas historiæ leges negligat? Sed quid dico negligat? imò violari iubeat ac prodi: id quòd eò admirabilius videri debet, quod cum ipsemet Cicerone in 11. de Oratore eam inter ceteras promulgasset legem, ne Historicus quid mentiretur, hanc ipse contemni iubet ac violari. Atque ex his iam secunda nobis heroici poëmatis extrahit lex, Vt ne scilicet ab aliena re initium ducamus, siue alieno vtamur initio, sed a re ipsa ordiamur, eam statim proponentes. ac perspicuis verbis materiam indicantes: quandoquidem alienis abduci vbique turpe & vitiosum est, sed initio Propositionis vnde regenda est disputatio vniuersa, turpissimum ac vitiosissimum. Nisi tamen hanc tibi legem negligendam putes, quòd secus interim Virgilium, hoc est poëtam optimum, fecisse velis. Certè dum Plato eos in Dialogum induxisse dicitur, qui ob temporis intervallum venire in congressum haud potuissent, Dialogi legem violasse fertur. Et tamen id aliqui

Plato-

Platonis exemplo egregium ac dignum imitatione iudicarunt. Quibus tamen ipse vel quia non facile concesserim in eam culpam incidisse Platonem (id quod in Timæi Commentarijs docuimus) vel quia noster Maro ante mortem (quantum ego quidem coniectura assequi possum) initium illud aboleri iussit, nequaquam assentio.

Sed iam ad germanum ac proprium Aeneidis initium deueniamus.

Part.
VI.

I A M
Explana-
tur Alte-
ra pars Pro-
positionis,
quæ una
cæsetur ger-
mana &
propria.
Quod ve-
breniter et
ordinate
stat, XII. di-
ctis ea inte-
rim com-
prehendun-
tur, quæ
indigent
explicatu.

Arma virumque cano, Troiæ qui primus ab oris

Italiam fato profugus Lauinaque venit

Littora; multum ille & terris iactatus & alto

Vi Superum, fœuæ memorem Iunonis ob iram.

Multa quoque & bello passus, dum conderet Urbem

Inferretque Deos Latio: genus vnde Latinum,

Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.

Hoc si me audiat, vel potius rationem in consilium adhibeatis, proprium est ac germanum Aeneidis initium: in quo vniuersi poematis argumentum profertur ac tanquam ante oculos nobis proponitur.

Multa verò sunt ac propè innumera quæ dici possent de hac propositione: ego tamen instituti memor rebus facilioribus ad Grammaticos transmissis, grauioribus prosequar & opportuniore: in primisque heroici poematis vias & rationes ostendam. Itaque in præsens quæ ad propositionem pertinent quibusdam veluti punctis Stoicorum more attingam & ad Inuocationem properabo.

I. Est, Poëtam Inscriptione materiam vniuersam tantum protulisse in medium: nam Aeneidis nomine significauit quidem Aeneæ facta esse decantanda: quæ verò & qualia essent non indicauit. Indicat igitur hoc in loco, ac monet esse tum arma tum viri errores. Ita quidem materiam bipartito distribuit, nimirum in Aeneæ & bella & peregrinationes siue errores.

II. Est, rursus in Inscriptione pressè ac tacitè quodammodo & potestate Romanos effecisse tum dociles (id quod iam antea docui) tum attentos ac beneuolos. Nunc igitur in ipsâ vestigijs insistens noster Vates eadem apertè præstat atque perspicuè. Nam dociles efficit dum apertius proponit ac per partes distribuit res dicendas: præsertim verò quia continenter viri seu Aeneæ errores & facta certis capitibus comprehendit: attentos dum quas Vir iste terra marique vel egerit vel passus sit, quod est res multas & graues, significat esse canendas. Et quidem res magnas & graues agere, præclarum: constanter pati ac fortiter, præclariùs: at agere & pati, maximum & præclarissimum. Sic Mutius apud Linium facere, inquit, & pati fortia; Romanum est. Denique illos Virgilius efficit beneuolos, quia satis indicat hunc Virum esse Romanæ Urbis conditorem Romanorumque parentem & authorem. Ita vt non possit non sibi Romanorum beneuolentiam conciliare dum eorum veluti parentem & authorem celebrandum proponit.

III. Est, eadem tum propositione tum bipartita distributione indicare heroica Homeri poemata sibi Aeneide imitanda: siquidem per arma Iliadem, per Virum Odysseam, sibi æmulandam proponit & exprimendam. Et ideò sex libris errores, sex arma & bella, prosequetur. Vt propterea vel ab initio coniectare liceat Virgilium fore acerrimum Homeri imitatore. De qua re tota in progressu dicemus passim pro vt res postulauerit, simulque docebimus nostrum Vatem sic imitari Homerum, vt in multis etiam data opera ab eo discefferit, in primisque nil non melioribus auspicijs ac feliciùs imitatus sit.

IV. Videri interim rem perturbato ordine aut commutato proponere. Siquidem arma proponit priùs & bella, tum viri errores. Et tamen errores attingit & canit priùs, deinde bella. ea verò de causa (si me audias) in huiusmodi hysterologiam incidit Virgilius quia quemadmodum Homerus sua ille poemata sic disponit, vt primò Iliadem proferat ac bella, tum Odysseam & errores (post bellum enim errauit Vlysses) ita Virgilius, quippe qui videri statim voluit Homeri æmulator, statim etiam per arma Iliadem, per errantem virum Odysseam, sibi veluti æmulationis materiam & campum statuendam existimauit. Quanquam rectè istud (dicat aliquis) at cur deinde contrario cecinit ordine? Multis de causis de quibus tamen atque adeò de tota Aeneidos œconomia, quoniam quam & obseruauit-

seruauimus & rursus obseruabimus, hystorologia, huc nos impellet, dicam copiosè non multò post, atque ita dicam, vt tota hæc ordinis permutatio laudem ac dignitatem conciliatura sit Virgilio: tantum abest vt ei vitio vertenda sit.

Nihil esse cur minùs probemus huius artificium Propositionis aut in illa hæreamus, quòd hic Aeneas dicatur primus in Italiam venisse, cum tamen Saturnus, Ianus, Euander, Hercules, Antenor ipse, eodem Virgilio teste in Italiam ante Aeneam peruenisse constet; nam primi in Italiam venerunt illi quidem & Latium tenuerunt, non tamen ex Troiæ oris profecti sunt: postremus etsi ex Troia discessit, non tamen in Italiam, sed in Cisalpinā Gallia siue ad Euganeos Cisalpinis finitimos venit, quæ regiones si nō Virgilij tēpore, saltem Aeneæ, ab Italia nec exiguo tractu, dirimebantur. Denique Italia olim (Strabone teste) Siculo fretò claudabatur & Tarentino: deinde paulatim ad Rubiconem (Ra-uennæ & Arimini oras interluit) producti sunt eius fines, ita vt Patavinus ager, quò tandem peruenerat Antenor, ab Italia supra centum millia passuum (tamen si a Latio trecen-ta) ac tota ferè interioris Aemiliæ parte distaret. Ita vt multò post Italia ad Alpes vsque dilatata sit, ac supero inferoque mari & Alpibus claudatur & Apenninis (id quod eleganter Lyricus Poëta noster expressit cum caneret,

— Il bel paese

Ch' Apennin parte, e' l mar circonda e l' Alpe;
ferè media secetur, qui se ab Septentrionis Alpibus ad extremam vsque Calabriam fun-dunt. Vt propterea Italiam haud tenuerit Antenor. Tamen si quocunque tandem no-mine Italiam vsurpet Poëta, haud verendum ne Antenor non excludatur, dum vir hic in Latium penetrasse dicitur. Multò minùs dum tã multa de hoc viro subiicit, quæ in Ae-neam cadunt omnia: in alium nullo modo.

Fato profugum fieri Aeneam a Poëta nobili consilio & artificio. Cum enim fama percrebuisse Aeneam cum Græcis in patriæ perniciem cōspirasse atque adeò illam pro-didisse, nec huiusmodi famam, quippe quæ ab Historicis non obscuræ notæ manasset, lice-ret dissimulare, omnino sibi faciendum putauit vt tacitè illam præcluderet, atque omnem ab Aenea infamiam depelleret. Id quod Virgilius tum Aeneide passim molitur tota, tum maximè in II. libro vbi & Hector, & Venus, & alij introducuntur qui fugam sua-deant Aeneæ illud recolentes,

Sat patriæ Priamòque datum.

Nunc igitur clam rei huius peragenda iacit semina, Aeneam profugum faciens. Quid enim erat cur fugam arriperet, si cum hostibus victoribus conspirasset? Quanquam ne quis fortè Aeneam adhuc reprehenderet, quòd satius fuisset cum Hectore, aliisque for-titer cadere, quàm fugam capeffere, (ideò enim visus est Turnus Asiæ desertorem appel-lasse Aeneam) addit fato fuisse profugum: verè enim illud semper optauit vt sibi fortiter liceret cadere ac pro Patria mortem occumbere. Itaque cum aliquando in socuam tem-pestatem incidisset, exclamabat — *O tēque quatēque beati,*

Quis ante ora patrum, Troiæ sub mœnibus altis,

Contigit oppetere: o Danaum fortissime gentis

Tydide, mēne Iliacis occumbere campis

Non potuisse? tuæque animam hanc effundere dextrâ?

Sæuus vbi Æacida telo iacet Hector, vbi ingens

Sarpedon, vbi tot Simois correpta sub undis

Scuta virum, galeasque, & fortia corpora voluit.

Secus tamen accidit, quia in fatis erat (id quod in progressu declarabit sæpè) vt in La-tium perueniret, atque urbem conderet, ac Romani Imperij iaceret fundamenta. Et hæc sunt quibus Cassandra Apolline instincta, Hector in somnis, Creusa, Anchises, Delphium Oraculum, Penates, Helenus Vates, Nantes denique, sed Mercurius inprimis, perpetuò Aeneæ personat aures.

Quorum tamen Aeneæ fatorum, quantumuis exaggeratè inculcētur, & ad fidem ad-mirandis eius factis conciliandam refricentur, fides sit apud Authorem. Ipse quidem, etsi Liuius quoque scribit Aeneam vocantibus fatis in Italiam nauigasse, si fatis admonitum & instigatum sensit, ne iuranti quidem crediderim. Et mihi quidem in hanc rem atten-tius intuenti, videntur prisci illi mortales triplici de causa sua ista intrusisse fata. Prima est quia vt erant superstitiosi, oracula passim adire solebant, præsertim in rebus obscuris & arduis:

arduis: ita fiebat ut a Dæmone responsa interdum acciperent, quibus verè aliqua, multa obcurè, pleraque fallà & fraudulenta, denunciabantur: etsi tali tantòque artificio ut mendacia & fraudes non facillè apparent. Altera quia non deessent qui vafre & callidè oracula & responsa comminiscerentur & pernulgarent, præsertim ut Populos ac milites in suam sententiam faciliùs traherent. Sic Numa, Minos, Sertorius, Scipio, aliique multi. Atque hoc videri posset Aeneæ obijcere voluisse Turnus, dum ille vendicaret se fatorum iussu in Latium venisse & novas quarere sedes. Itaque.

— — — — — *Sunt & mea contra*

Fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,

inquit Turnus. Postrema quia ut Poëtæ res veras imitantur & ad earum similitudinem multa comminiscuntur, fata etiam fabulis & actionibus variandis & illustrandis libenter in poemata intruserunt: præsertim verò quia sic ea componunt ac fingunt, ut admirationem quoque excitent, quæ in primis in heroico poemate cienda est. Ut propterea minimè mirum si tam libenter Homerus ac Virgilius suis istis fatis poemata resperferint. Tamen si hoc in Libro fata, ut dicere cœperam, introducit Poëta noster, ut tacitè ab Aeneâ proditiōis depellat vel crimen vel criminis suspicionem.

VII.

Non temerè ambigi quî fieri potuerit ut Aeneas ad Lauina littora peruenerit: cum enim a Lauino hoc inuenerint nomen quod multò post ab eodem Aeneâ ædificatum & a Lauinia vxore appellatum est, nullo modo fieri potuit ut ad Lauina Littora appulerit Aeneas. Sanè Lauinium ab Aeneâ conditum & a Lauinia, quam duxerat, vxore appellatum, testatur Linius. Igitur quoniam Aeneas a Lino dicitur in agrum Laurentem venisse, censent aliqui Lauinium idem esse cum Laurento: alij diuersam Urbem, quæ tamen extaret eo tempore. Sed quoniam hæc autoritate Historicorum minimè confirmatur, fides sit apud Authores. Satiùs igitur est ut dicamus πρόλυσιν, hoc est per anticipationem, id dictum esse: quod est venisse in eum locum ubi erant littora quæ subinde a Lauinio Lauinia seu Lauina sunt appellata. Quæ anticipationis figura est etiam alijs scriptoribus familiaris. Multum fuisse iactatum Aeneam, ac diu terra marique agitatam, constabit poemate toto. Sed in primis in sex prioribus libris. Nunc summam sit sit monuisse in montem Idam secessisse primum, ibique tanquam delituisse dum sub Antandro conderetur classis. Inde verò soluisse, & in Thraciam primò delatum, ita ut cum ad Occidentem intendendus esset cursus, in Septentrionem, quia scilicet quò vocaretur a fatis ignoraret adhuc, & ut ipse canit,

VIII.

Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur.

naugauerit. Inde verò recedens in Delum, hinc Vrbes græcas quasdam ac Cycladas emensus, in Cretam, paulò post ad Strophades, ad Attium, mox etiam Corcyram prætergressus in Epirum: hinc, Tarentum cum vix attigisset, in Siciliam, Scyllam & Charybdim præterradens, ac Cyclopium littus attingens, defertur: at paulò post in Africam, inque Siciliam rursus: vnde Cumam Syrenis declinatis peruenit (atque hinc primò attingit Italiam) & ad Herebum penetrauit: Cumamque rediens & Caietam attingens, hinc Circem declinans tandem aliquando Latium tenuit: Sed tamen ita tenuit, ut priùs sexcenta incommoda & pericula terra marique passus sit. Ut propterea iurè canat noster Vates

— — — — — *Multum ille & terris iactatus & alto.*

Hæc verò omnia Vlyssis sermè exemplo affinguntur Aeneæ, siquidem Vlysses quoque Troia soluens, ad Cicones, inde in Thraciam ad Lothophagos, mox ad Cyclopes, ab his in Aeoliam, hinc ad Lastrygones & Circem, ab hac ad Herebum peruenit: rursusque ad Circem reuersus, demumque Scyllam, Charybdim, Syrenasque præteruectus, in Ogygiam nauigauit: vnde tandem ad Phæacos, moxque Ithacam delatus est. Quo tempore mirum est quàm multa pericula, quàm graues dolores, perpessus sit. Ut proinde merito canat Homerus

* πολλά δ' ὅγ' ἐν πάντῳ πάθεν ἄλγεια

Multa quoque in Ponto passus tormenta — — —

IX.

Vi superum iactatum, sed Iunonis maximè, quæ tum Aeolum, tum Irim, Iuturnam, Opim, quin Furiam etiam ex Herebo in Aeneam concitauit. Imò verò Iuppiter etiam, etsi alioquin erga Aeneam propensissimus, eum iactari saltem permisit ut Iunoni tantisper indulgeret. & hoc est de quo non multò post cum Ioue conqueretur Venus. Quid plura?

ra? si quis Aeneam, dum terris iactatus dicitur, spectet in Phygia priusquam nauiget, illum inueniet cum Troianis omnes ferè Coelestes habuisse aliquando infensos. tametsi reuera iactationes intelligit Virgilius quibus postquam conscendit, aut Troia cessit, agitata est: in quibus quosdam tantum ex Dijs habuit aduersos, vel fortasse vnam Iunonem: & ideo quemadmodum hic cum dixerit Aeneam iactatum vi superum, subiicit *saue memorem Iunonis ob iram*, sic in inuocatione reuera vnam Iunonis iram aut Iunonianam iram causas requirit, & ob vnam Iunonem exclamat

— *Tantaene animis coelestibus ira?*

sed de his planius in progressu.

Videri Poëtam physiologiae ac rerum naturae minimè genarum dum facit iram memorem cui sensus inest nullus. Quinetiam cum ira sit brevis veluti furor, quid est quod eam appellet memorem? id enim tacitè indicat diuturnam fuisse ac stabilem, quaeque è Iunonis pectore ac memoria nunquam excideret. Denique ira memoriam perturbare solet ac mentem, tantum abest vt nos memores efficiat. cur igitur memor appellatur. Verum quod sensum tribuat irae nihil est quod miremur. Facit enim hoc Poëtarum more, *Vide 628* qui sensum etiam tribuunt eleganter mutis inanimatisque rebus. hinc illud. *Pontem indignatus Araxes*. Quinetiam Virgilius Aeschylum, authorem sanè grauem, sequi potuit qui in Agamemnone iram, seu *μῆνιν μνέμοнын* appellat ac memorem. Quod verò ira brevis esse soleat, frequens est quidem, non tamen perpetuum. Quare viri principes apud Homerum dicuntur iram difficilè concoquere, at tum iniuriam vlcisci, cum eam visi sint obliuisci: id quod in Tiberio maximè notant historici. Vt omittam nō de homine agi hoc in loco sed de Iunone, quam irae tenacem facit: vt scilicet Aeneae in tanta acerbisatam tolerantia laudem cōciliet & commiserationem gignat. certè libro V. talem descripsit Iunonem vt iram concoqueret nunquam.

Iunonis grauis ira nec exaturabile pectus,

Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla.

& ideo exclamat — *tantaene animis coelestibus ira?*

Ad extremum ira sic perturbat mentem ac memoriam ipsam, vt a ceteris eam diuellat, non ab ijs vnde praesens excitatur ira: nam memoriā in his occupat, vt absorberi, quodammodo videatur. & ideo iurè hoc in loco dicitur memor.

Multa quoque bello fuisse passum Aeneam, constabit sex posterioribus libris. Verum quam obsecro Urbem condidit? aut vbi illam condidit? Sed de hac re, quoniam paulò grauior est dubitatio, sigillatim non multò post.

Nunc illud potius animaduerto, videri Maronem tacitè tres causas indicare propter quas bellum Aeneas suscepisset, ac multa, vt fit, bellando passus esset: quas etiam facile attingit, vt intelligamus quibus maximè de causis bellum sit suscipiendum. Prima est vt pacem eamque tutam assequamur. Neque enim per se vllò modo expetendum bellum cum sit ærumnis plenum & calamitatibus. Sed alterius causa ac pacis primum, sed quæ tuta sit & constans. Insuper religionis ac diuini honoris gratia, vt scilicet pietatem colere ac diuinum cultum retinere valeamus. Denique vt famam tueamur, honestè etiam eam propagemus & gloriam nobis posteritatisque comparemus. Primam igitur causam indicat dum ait bellum ab Aenea susceptum vt conderet urbem, in qua tandem aliquando tuti ac pacifici degerent. Alteram dum diceret bellum suscepisse vt Penatibus ac Dijs sedes ac domicilia excitaret, vt in ijs ritè colerentur. Etsi enim Aeneae religio veriùs esset superstitio, religionem tamen profitebatur. Postrema dum addit

— *Genus vnde latinum,*

Albanique patres, atque altae mœnia Romae;

52 bellum enim suscepit etiam vt triplici illo regno, atque adeo terrarum Orbis imperio per posteros saltem potiretur. Ita vt egregiè interim philosophari videatur ac summis dubiis fines praescribere & causas honesti belli.

Aeneam detulisse secum quidē suos Deos (id enim non reticetur a Virgilio) verum qua in Vrbe quibusque sedibus collocarit tandem, ægrè reperiri, nec videri a Poëta expressum. cum tamen passim iactet Aeneas se penatibus sedes quærere. Sed de hoc vbi de Vrbe. Atque ibidem dicemus quo pacto Latinum genus extiterit ab Aenea, cum multò antea vigerent Latini. certè Albanos patres, ac deinde temporum decursu Urbem Romam, ab Aenea per posteros deriuasse, non ægrè intelligitur; at Latinos difficilè.

C

Sed

X.

XI.

XII.

Sed quoniam graues iam succedunt dubitationes quædam, atque illæ Propositioni vniuersæque Actioni intelligendæ perneccessariæ, quæque Poëmatis æconomiam atque artificium continent vniuersum, ægedum ad eas nostra sese conuertat oratio.

S VBII-
CIV N-
TV R

Dubitatio-
nes quædã.

I.

Dubitatio.

Responde-
tur.

Ac prius
ostenditur
in Tracta-
tione ordi-
nem vni-
uersum ha-
ud fuisse
perturba-
tum.

Principio igitur illud est requirendum cur Virgilius perturbato ordine vel proponat vel decantet Aeneidis argumētum. Etenim in Propositione Arma prius & bella (id quod iamdiu obseruare cœperam) ponit canenda, tum navigationes & errores: & tamen in progressu errores canit prius, tum arma, ita vt ὁρεῖται πρότερον atque ordine perturbato vel proposuerit vel cecinerit. Quamquam ne hystorologiam in ijs tantum adamasse videatur, mox ēt, statim scilicet atq; errores attinget, ad ordinis perturbationē recurreret, posteriores errores prius, priores posteriùs exponens. Et sanè cum poësis atque Ars imitetur Naturam, Natura verò ordine administret, omnia, quis non fateatur Poëta quoque ordinem fuisse colendum ac retinendum? Idque eò magis quòd ordo mirificè iuuat ad intelligentiam & memoriam: contra verò hystorologia atque ordinis perturbatio illis obest plurimum. Ego verò hystorologiam istam & agnosco & fateor. etsi quoniam hystorologia gemina est, atque vna quidem ad propositionem & poëma vniuersum pertinet, dum Propositio Tractationi aut Tractatio Propositioni haud responder, altera ad certam Tractatio-

53

Et torrere parant flammis & frangere saxo?

Sanè fruges prius frangimus tum torremus. Sed tamen conuersa narratio nescio quo pacto magis allicit ac delectat

—Moriāmur, & in media arma ruamus:

inquit Poëta: vbi non sine venustate quadam commutatur ordo. Adde quòd & suspicionem adimit affectatæ diligentia, & poëticum stylum dissociat ab historico. Vt omittam posse huc ingentem exēplorum veluti Syluam conferri ex Philosophis, Oratoribus, Poëtis, quin ex Historicis ipsis, quibus maximè omnium hystorologia vitanda est. quæ etiam exempla attingentur fortasse dum in hystorologiam illam incidemus, quam in rebus, hoc est in errorū cōmutatione, positā esse obseruabimus: Vt propterea cum in præsens cōmutatus ordo in vnica voce positus sit, & suos habeat vñs, ac summam poëmatis vel maxime sit accommodata, ita vt qui de figurata oratione verba faciunt, verborū hystorologiam in poëtis cōmēdare soleant, Virgilij industria hac in re probāda sit quidē, culpanda nullo mō.

II.
Dubitatio.

Iam verò illud maiorem habet dubitationem quod pertinet ad Actionē, quæ sanè videtur geminam & arma canenda proponuntur & errores, quorum singula propriam sibi actionem & fabulam deposcant ac vendicant. Sanè Homerus bello vnum, erroribus alterum conflauit Poëma. Imò verò Virgilius ipse visus est tandem geminā hanc Actionem agnoscere. Siquidem cum Aeneam ad Latium traduxisset vbi erroribus finem imposuit, sic sese ad bella comparauit, vt noua eaque amplissima & Propositione & inuocatione vñs sit: cui ēt continenter nouam rerum narrationem subiecit. Itaque cū cecinisset:

54

Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum

Quis Latio antiquo fuerit status, aduena Classem

Cum primū Ausonijs exercitus appulit oris,

Expeditam, & primæ reuocabo exordia pugnae.

Tu Vatem, tu diua mone. dicam horrida bella,

Dicam acies, actōsque animis in funera reges.

Tyrrhenāque manum, totāque sub arma coactam

Hesperiam, maior rerum mihi nascitur ordo:

Maius opus moueo:

in quibus amplissima propositione & Inuocatione utitur, fateturq; sibi maiorem rerum ordinem suboriri, ac maius se opus moliri, sic pergebat:

Rex

*Rex arua Latinus & vrbes
 iam senior longa placidas in pace regebat.
 Hunc Fauno & Nympha genitum Leuante Mafica
 Accipimus. Fauno Picus pater: isque parentem
 Te Saturne refert, tu sanguinis vltimus author.
 Filius huius, fato Diuum, prolesque virilis
 Nulla fuit, primaque oriens erepta inuenta est:
 Sola domum & tantas seruabat Filia sedes.*

Hæc atque id genus alia multa narrauit continenter non secus atque ab initio: ita vt factis indicet se nouam Actionem aggredi: cum tamen duas actiones ac fabulas vno eodémque poëmate complecti vitiosum sit ac turpe. Nam si eò confugas vt dicas hæc omnia ab vno eodémque Heroë esse profecta, atque hinc fieri vt actionis conseruetur vnitas, iam nihil erat, cur Aristoteles Theseidem & Herculeidem eo nomine reprehenderet, quòd vnitate careret. nam Theseis multas illa quidem actiones sed vnus tamen eiusdémque Herois continebat: sic Heracleis. Ego verò fateor Herois vnitatem, si Aristotelem in consilium adhibeas, non satis esse ad fabulæ vnitatem. Sed tamen illud etiam affirmarem, esse longè difficillimum in heroico poëmate fabulæ vnitatem custodire. Cum enim heroica fabula pateat quam latissimè & ingenti rerum multitudine varietur (atque hinc est vt certis nullis concludatur temporis finibus) sit sanè vt agrè res omnesnectere liceat & necessaria aut verisimili (id quod Aristoteles iubet) ratione copulare. Et hinc est vt Aristoteles ipse, qui in poëmate fabulæ vnitatem necessariam esse statuerat, ad extremum fateatur Homerum quem alioquin diuinum facit, reuera nec in Iliade nec in Odysea fabulæ vnitatem cõseruasse. Itaque eum excusat quòd saltem ad eam propè accesserit. Ex quo sanè fieret vt nobis eodem modo tueri Virgilium liceret: cum errores & bella sic differant, vt vix fortasse possent in vnam eandémque fabulam coalescere.

Quanquam, si me audias, Virgilius sic ea copulauit, vt inde vnigenam quoque actionem constituerit. Et quanquam hæc res per commodè in septimo libro obseruatur, præstat tamen hoc quoque in loco eam agnoscere vnde initium ducitur, & in quo diffinitæ istæ Actionis partes proponuntur. Ergo cum Aeneas in Latium peruenisset, optatæque penatibus sedes quæreret, ecce tibi Regij pastoris ceruus a Troianis transfigitur, vnde statim ad arma concurritur, & ad bellum (præsertim Troianorum consilio a Turno & Latinis cognito) descenditur. Itaque errorum finem sic cum belli initio copulauit, vt necessaria seu verisimili ratione ab erroribus bellum manauerit, ex quo fit vt fabulæ vnitas inde exi-
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

Explicatur.

tractanda sunt. Ut proinde Erato mihi sit inuocanda. Hæc ut Aeneidem ab ijs tuear, 57
qui geminam illi ascribunt fabulam. Nam quantopere hac in re noster Vates superauerit
Homerum, & quid de Homero sit sentiendum, nos tum in nostra Comparatione tum in
Aristoteleæ Poëticæ Commentarijs docuimus copiose; fortasse etiam in progressu, si no-
ua id occasio postulauerit, attingere non grauabimur. Iam verò illud etiam hærentes ha-
bet interpretes, quòd de condenda Vrbe canitur in Propositione, dum enim ait,

III.

Dubitatio;
ob quã re-
quiritur
NVM
Aeneis sit
absoluta at-
que perfe-
cta.

Multa quoque & bello passus dum conderet Urbem,

significare omnino videtur Aeneæ condendam fuisse Urbem, idque inter cætera esse ca-
nendū, sed tamen hanc Urbē, præsertim dum bellum gereret, condidit nunquā. Et sanè fa-
teor Aeneam cum in Thraciam appulisset, Urbē ædificare cœpisse; nam in 111. sic canit,

Terra procul vastis colitur Mauortia campis:

(Thracæ arant) acri quondam regnata Lycurgo:

Hospitium antiquum Troiæ, sociique penates,

Dum fortuna fuit, feror huc, & littore curuo

Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis:

Aeneadæque meo nomen de nomine fingo.

Sed hanc Urbem & statim ferè deseruit a Polydoro admonitus ut inde aufugeret, & verò
procul a bello fundare cœpit. Denique paulò post in Delo ab oraculo didicit non in Thra-
cia esse fatales sedes, ac terram in qua Troia excitanda esset, sed in ea regione vnde primū
Troiani duxissent originem.

Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum

Prima tulit tellus, eadem vos ubere leto.

Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.

Hic domus Aeneæ cunctis dominabitur oris,

Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.

Fateor etiam in Cretam nauigasse, ibique Urbem fundasse, quam Pergameam dixit. 58

Ergo audis muros optatæ molior Urbis,

Pergameamque voco: & letam cognomine gentem

Hortor amare focos, arcemque attollere testis.

Sed rursus pestilentia ingruente sedes mutare coactus est; præsertim verò cum penates
Troianos admonerent non in Creta sed in Hesperia fatalem terram requirendam, ac pro-
pterea in Italiam nauigandum.

Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicunt;

Terra antiqua, potens armis atque ubere gleba

Oenotrij coluere viri: nunc fama, minores

Italiam dixisse, Ducis de nomine gentem:

Hæ nobis propriæ sedes: hinc Dardanus oritur.

Itaque in Italiam cursum intendit: ibidemque cum tandem aliquando descendisset, Ur-
bem sibi condendam, in eademque penates collocandos, proposuit. Quapropter cum vix
descensionem fecisset, & coelitus optatæ sibi terræ auguria magnò cum splendore affulsis-
sent, canebat,

Dicitur hic subito Troiana per agmina rumor

Aduenisse diem, quo debita mœnia condunt.

At quæ tandem aut vbi hanc fundauit Urbem? Nusquam interim. Ut propterea Aeneis im-
perfecta & manca censenda sit. Agedum igitur totam hanc dubitationem attentius expli-
cemus, quærentes prius Num Aeneis absoluta sit atque perfecta. Hinc enim licebit ani-
maduertere ac statuere num Urbs illa condita fuerit, nec ne. Denique cum turpiter igno-
retur. An perfectum sit & absolutum Poëma illud quod explanandum suscepimus, id om-
nino constituamus necesse est. Neque verò requirendum hoc tempore num ex Hemisti-
chijs, quæ Aeneide totâ disseminata sunt, quædam imperfectam quoque habeant senten-
tiam (de hac enim re vbi sese illa obtulerint) sed num ea quæ sibi Vates proponit canenda,
in Poëmate continenter prosequutus sit omnia. Propositio enim sine dubio ea est ex qua
Aeneis dijudicanda est & an absoluta sit æstimanda. Denique ea carmina 59

Multa quoque & bello passus, dum conderet Urbem,

Inferretque Deos Latio: genus vnde Latinum,

Albanique patres, atque alta mœnia Romæ,

habent

habent dubitationem tum propter Urbem, quemadmodum dicere coepi, tum propter Deos qui in latium importandi essent, tum propter Latinum genus quod procreandum indicatur: ac de his singulis instituenda erit dubitatio.

Principiò igitur nequaquam est quod dubitemus aut inficiemur Aeneam (si Virgilium audiamus) eo consilio soluisse & nauigasse, vt nouam Urbem conderet ac Troianũ Regnum veluti excitaret: id enim Oracula passim illum admonebant. Itaque statim atque in Thraciam peruenit, Urbem condidit quam suo de nomine appellauit. Quòd si de Polymnestoris crudelitate admonitus, inde statim discessit, ac Delum nauigauit; mox etiã de fatali solo Oraculum consuluit, & in Cretam item nauigans Pergameam condidit. Tamen si, quoniam perperam existimauerat eam insulam ab Oraculo tquam fatalem terram indicari, inde etiam discessit, ac latium, quod tandem fatalem terram esse planè didicerat, tenuit. Quid est igitur cur non fatalem Urbem illam, cuius causa in Latium descenderat, in Latio condidisse memoretur? Certè hinc Aeneidem imperfectam esse satis supérque intelligitur: præsertim verò quia cum alieno loco semel atque iterum Urbem ædificasset, multò magis ædificanda fuit cum in fatalem terram peruenisset, de qua iam dubitatio aut suspicio supererat nulla. Deinde propositio sine dubio est quoddam veluti seminarium Narrationis & Tractationis: ac propterea sibi mutua proportionē respondent: ita vt Tractatio sit ampla quædam & dilatata propositio, propositio contra perbreuis angustaque Tractatio, perinde ac de inscriptione diximus & propositione. Cum igitur in propositione canat

Non esse absolutam probatur.

I.

II.

III.

IV.

V.

VI.

VII.

60 *Multi quoque & bello passus dum conderet Urbem,*
postulabat sanè ratio vt in Tractatione Urbem conderet seu Aeneam condentem Urbem induceret: præsertim cum & bellum & quæ interim Aeneas passus esset, cecinisset. Huc accedit quòd Dionysius Halicarnassæus ac Liuius perspicuè satis testantur Lauinium ab Aenea in Latio fuisse conditum, & ab Lauinia vxore appellatum. Quis igitur inficiari audeat Aeneidem esse imperfectam, cum eiusmodi ædificationem prætermiserit Virgilius? id quod eò magis fatendum est quòd & in primo libro & in duobus postremis Urbem hanc fatalem condendam ac Lauinij nomine appellandam testatus sit. Et huc etiam pertinet quòd Valerius Maximus scribit Deos istos Lauinium ab Aenea fuisse illatos. quod item argumento est Virgilium morte occupatum Urbis ædificationem quam omnino decantare statuisset, prætermisisse. Sed & interpretum multorum autoritas accedit atque consensio, qui fatentur iurè hanc Urbem requiri ad extremum, ac propterea videri nostrum Vatem non expleuisse quæ de Vrbe condenda ac penatibus Dijs in ea collocandis sibi proposuerat ab initio. Quid quòd Vegius hac vna de causa decimum tertium librum addidit Aeneidi, quòd ea deesse animaduertisset quæ paulò ante commemorabam? Itaque cum Virgilius duodecimum librum Turni morte atque Aeneæ victoria conclusisset, Rutulos Vegius in decimo tertio subegit Aeneæ, Latinam gentem cum Troiana consociauit, imprimis quæ Urbem fatalem condidit, Deos in ea collocauit, ac demum, quoniam Iuppiter edixerat Veneri, fore vt illa magnanimum Aeneam tolleretur ad sydera, Venerem ipsam induxit quæ natum extulit in cœlum. Hæc Author iste vt explet Aeneidem. Denique cum Virgilius morti proximus cremari Aeneidem iusserit, id quæ testamento etiam mandarit, quis non animaduertat id ea planè de causa iussisse quòd imperfecta esset, ac propterea eum pudere veluti colophone destitui opus, vnde turpe ac monstruosum videri posset? Nam qui Virgilium per morbum delirasse aiunt dum id præciperet, verendum est ne delirent ipsi. non enim deliris testandi sit potestas, sed ijs qui si non corpore, mente saltem, valent & iudicio. Hæc habui quibus suaderem minùs absolutam atque perfectam esse Aeneidem.

Nunc quasi mutata nauigatione ad contrariã sententiã dilabamur. Ac primùm certũ est Virgilium illud sibi proposuisse in hoc Poëmate vt Homeri Odysseam & Iliadem imitaretur: ita tamen vt Homericam prolixitatem declinaret, quapropter quam Homerus quatuor & viginti libri comprehenderat Odysseam, sex expressit noster Vates, atque ita expressit, vt nihil in illis desideretur. Cum igitur Homerus quatuor item ac viginti libris Iliadẽ conlasset, atque hanc sex rursus libris expresserit Virgilius, quis credat librum vllum addere voluisse aut sex libris istis Iliadem non vndiq; perinde atque Odysseã exprimendã statuisse? Nã si quis cauilletur obijciatque, si nō liber vllus subijciendus sit, duodecimũ saltem esse imperfectũ, is inde errorem agnoscat suũ, quòd hic liber & optimo fine

Contraria sententia suadetur.

I.

concluditur, nimirum Turni morte Aeneaeque victoria, & carminum numero aequat ceteros, aliquos etiam superat. Quod argumento est Virgilium nihil sibi addendum putasse aut statuisse. Deinde certum est ea de causa postulasse ab Augusto ut sibi liceret in Graciam navigare, quod cuperat Aeneidem, non quidem absolute, sed emendare, limare, perpolire: sic enim testantur omnes. Si igitur argumentum ipsum spectemus, desideratur nihil. Ac profecto, cum Aeneidem elaborasset Augusto flagitare, atque illi in dies ferè eam lectitaret, quis credat ita ad extremum illam Augusto obtulisse, ut sine careret, ac monstri instar appareret? Neque verò illud est praetermittendum, Augustum ea lege Tuae ac Varo. praecipisse ut nequid adderent Aeneidi, sed delerent potius siquid otiosum aut redundans videri posset. Ex quo factum est ut tum Propositionis initium; tum ex secundo viginti circiter Carmina reiecerint illi quidem, addiderint nihil quod argumento est Virgilium satis antea indicasse absolutam esse Aeneidem si argumentum spectemus; limandam tamen ac perpoliendam, & in aliquibus castigandam. Non igitur vel liberali-
 quis addendus erat, vel producenda longius Aeneis. Denique qui fieri possit, ut nemo ante Vegium, hoc est ante aetatem ferè nostram, viderit & clamaret Aeneidem esse tot partibus imperfectam. Seu tam multa in ea desiderari? Vel igitur unus Vegius vigilat ac sapit, ita ut ceteri dormitasse videatur, vel certè bonus iste vir dormitat altius ac toto aberrat coelo.

Dubitatur.

At enim non male tuam confirmasti sententiam; sed tamè illud rei caput est ac vertex, ubinam fundetur Vrbs illa fatalis, ubi penates Dij in ea collocentur. Cum enim Aeneas bella, quaeque is passus esset, cecinerit noster Vates, postulabat sane ratio ut quoniam Vrbs adificationem & Deorum collocationem cum bello coniunxerat in Propositione canes, *Multa quoque & bello passus dum conderet Urbem,*

Inferretque Deos Latio.

Respondetur.

Vrbs ista inter bellandum conderetur: penates quoque Dij eodem tempore in Urbem illam inueherentur: ita ut aegre videatur contrariis argumentis occurrere posse. Ego verò sic statuo. Aeneas reuera apud Virgilium Urbem condidit de qua loquitur Propositio. Etenim vix descensionem fecit in Latium, cum Urbem designauit extruxitque: ita ut quemadmodum in Thracia aut in Creta statim ac descendit, Urbem condidit, sic in Latio. Et hoc est quod significatur dum canitur

Ipse humili designat moenia fossa

Moliturque locum, primasque in luttore sedes

Castorum in morem pinnis atque aggere cingit.

Dubitatur rursus.

dum enim moenia designat sedesque condit, Urbem designat & condit. Neque verò mihi obijcit quisquam, has sedes castra saepe ac vallum appellari, & verius militare munimentum fuisse & castra quam Urbem: nam eidem munimento statim ipse met Vates Urbis tribuit nomen dum canit

Respondetur.

Aeneas Urbe & Socijs & Classe relicta.

& alibi

Utroque inclusit Vrbi:

hoc enim intelligit munimentum. Quid multa? huius Urbis nomen quoque expressit dum caneret

Nec te Troia capit

cum enim Numanum transfixisset Ascanius, ecce tibi Apollo, ut cum quasi Alexandrum alterum laudaret, Nec te Troia capit; subdit è vestigio, Urbis illius prodens nomen. Et sane hanc planè Urbem, Troiam inquam, intelligit item Linus, dum ait Ab Sicilia Troianos Classe Laurentum tenuisse, additque, Troia & huic loco nomen est. Quanquam obijcies fatalem Urbem intelligi dum canitur

Dubitatur adhuc.

Multa quoque & bello passus dum conderet Urbem,

quaeque non Troia sed Lauinium esset nuncupanda. Itaque & Iuppiter

Cernes Urbem, & promissa Lauini

Moenia

inquit Venerem filiam alloquens: & Aeneas ipse in xi. Urbem sibi adhuc aedificandam, ac Lauinium a Lauinia appellandam testatur. Ut omittam Drancem etiam in xi. hoc est multo post Troiam illam conditam, se Vrbi aedificandae saxa subuectandi cupidum ostendere. Et hanc quoque Urbem Dionysius ac Liuius conditam scribunt ac Lauinium appellatam: ita ut

cum

cum hanc prætermiserit Virgilius, Aeneis adhuc imperfecta dicenda sit. Minimè verò. Etenim si Launium intellexisset dum diceret

Multa quoque & bello passus dum conderet Urbem,
turpiter mentitus esset. Aeneas enim post deuictum Turnum triennio toto regnavit ac pacificè regnavit. Id quod Iuppiter ipse apud Virgilium edixerat futurum dum diceret:

Bellum ingens geret Italiâ: populòsque feroces

Contundet, morèsque viris & mœnia ponet

Tertia dum Latio regnantem uiderit æstas

Tërnaque transferint Rutulis hyberna subactis.

Itaque post idem triennium Launium condidit & pacificè condidit, ita vt nihil interim passus sit, tantum abest vt bellum gesserit & multa sit passus dum Launium conderet. 64 contrà tamen multa passus est dum Troiam conderet, cum ingentem Troianorum stragem ediderit Turnus: idemque dicendum dum in latium inferret Deos. Cum enim ex Hetruria magna cum militum manu redisset, & aperto iam Marte cum Turno decertare cœpisset, multos ex Troianis ac socijs reliquis, in primis verò Pallantem, amisit: ipse quoque vulneratus est, quod tum planè illi accidit, cum in Latium Deos vt inferret, arma conuertit. Ita vt nostra hæc sententia perspicuè ostendat postremam hanc Propositionis partem cum Narratione, Narrationem cum Propositione, consentire. Quod tamen nullo modo ostendere possunt qui Urbem istam Launium esse dicunt, & huc pertinet etiã quod Virgilius canit, Aeneam Primas in littore sedes collocasse: omnino enim primas appellare videtur vt intelligamus alias etiam sedes fuisse postea statuendas, perinde ac Iuppiter, Drances, Aeneas ipse deinde testati sunt. Non igitur sui immemor fuit Virgilius, sed quod proposuerat præstitit. At enim cur non secundæ Urbis, Launij inquam, cecinit adificationem? Ea de causa, quia hæc multò post bellum condita est: cum tamen Virgilius interim Aeneæ errores ac bella canere decreuisset: hæc enim heroica fabulæ grauissimū ac benè longum offerebant argumentum: quod producendum non fuerat longius sed Turni morte & Aeneæ victoria terminandum, vt tum nobili fine clauderet Poëma, & fabulæ, quoad eius fieri posset, conseruaretur vnitas, siue vnica inde existeret actio: id quod nullo modo contigisset si ea rursus subnectere studuisset quæ triennio post gesta fuerant. Quin ne siquidem ad vnigenam Actionem reuocari hæc potuissent, erant canenda: heroica enim facta ad heroicum pertinebant poëma & in quibus Aeneas fortiter multa & egisset & passus esset, ac sui admirationem excitasset: non quæ pacificè ac sine heroicæ virtutis significatione aut admiratione peregisset, cuiusmodi fuit Launij adificatio. Atque hæc 65 etiam pertinent verba quibus ad extremum Iano supplicat Ioui,

Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:

Cum iam connubijs pacem felicibz (est) &

Component, cum iam leges & fœdera iungent,

Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos

Ne Troas fieri iubeas, Teucrosque vocari:

Aut vocem mutare viros aut vertere vestes.

Sit Latium, sint Albani per sacula reges:

Sit Romana potens Italâ virtute propago.

eâdem enim supplicatione eodémque tenore verborum supplicat pro Albanis ac Romanis, quo pro Latio obtestatur, pro connubijs, pro fœdere inter Latinos Teucrosque iungendo. Cum igitur pro Albanis & Romanis haud supplicet quasi verò horum quoque successionem subicere ac decantare constituerit, sed potius vt ea omnia, quippe quæ futura aliquando erant, optaret ac prædiceret, idem sanè de fœdere, connubio ac cæteris illis pro quibus supplicat, sentiendum est: ea enim flagitando ominatur. Et hinc est vt dū hæc flagitat, eas voces vsurpet, *Cum iam component, cum iam leges & fœdera iungent*: spectat enim oratio in ea facta quæ non quidem interim erant decantanda, quemadmodum errores & bella decantantur, sed optanda &, quoniam futura erant, ominanda.

Atque hinc iam animaduertere licet, cur dicat tum quoque passum esse dum inferret Deos Latio: cum tamen ad extremum non faciat illum penates in Latium vel certè in Urbem ac sedes quas penatibus quærebat inferentem. Nam fateor quidem penatibus etiã quos secum detulerat & in Latium adduxerat, sedes fuisse attribuendas, sed post victoriã, qua tamen claudere statuerat poëma: ita vt non hoc sibi factum prosequendum & canendum

*Dubitat
rursus.
Respondetur.*

*IV.
Dubitatio.*

*Explana-
tur.*

dum proponat, sed quoniam reuera euenit postea, ominandum, Nam euenisse, Valerius ^{lib. 1} Maximus aliique multi testantur. Quin Dionysius Halicarnassæus se in templo quodam ^{c. 8.} Penates istos vidisse scribit. Erant autem lignea quædam Idola (si quibusdam credimus) ⁶⁶ in quibus Vesta & alia superstitionis colebantur numina, quæ sanè cum Dardanus ex Italia secum detulisset in Phrygiam, atque Ilij collocasset, Aeneas ignibus erepta, vnà cum Vesta igne quem perpetuo asseruabant, secum euexit. Et idcirco quemadmodum Hector verbis illis Aeneam compellauerat.

Sacra suosque tibi commendat Troia penates:

Hos cape fatorum comites, his mœnia quere.

Magna pererrato statues quæ denique ponto.

Sic ait & manibus vittas Vestamque potentem

Aeternumque adytis effert penetralibus ignem,

Sic Aeneas hæc omnia dum bellum gereret non quidem Lauinium detulit & in sacris vel potius superstitionis ædibus collocauit, (hæc enim nondum extructa fuerant) sed in Latium intulit, cum scilicet descendisset, ac bellum suscepisset. Et ideo verè ait Poëta multa quoque passum fuisse Aeneam dum inferret Deos in Latium: quod tamen falsò dixisset si Lauinium intellexisset. Quod si subiicit inde futurum Latinum genus, Albanos patres, altæ mœnia Romæ, hæc sanè haud proponit canenda quemadmodum cætera (tametsi hæc quoque præclaris episodij ante victoriam attingit ac nobili effert præconio) sed tantum ad attentionem ac beneuolentiam sibi conciliandam, admirationemque ciendam monet fore ut inde Latinum genus, Albani reges, Roma denique, hoc est totius terrarum orbis regina, procedente tempore propagetur. Alioquin qui pugnaret Virgilio fuisse canendam Albanorum regum historiam & Romanæ urbis ædificationem quod significauerit ab Aenea Albanos ac Romanos esse propagandos, perinde faceret ac si vellet etiam me Bucolica & Georgica interpretari quod ab initio dixerim. Virgilium qui Aeneidem cecinit, Bucolica quoque & Georgica composuisse. Quanquam Albanos (dicat quispiam) & Romanos constat satis fuisse hinc propagandos. cum Albam Ascanius post annos triginta, Romam, Romulus post quadringentos, ædificauit, at Latini erant antea. Itaque Iuno apud Virgilium sic canit,

Pro Latio obtestor. —

Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos.

Neu Troës fieri inbeas —

& rursus in vi. i. narrandum proponit.

Quis Latio antiquo fuerit Status, aduena Classem

Cum primum Ausonij's exercitus appulit oris:

Sed tamen cum a Troianis, qui Latinum subinde nomen acceperunt, instauratum & conseruatum sit Latinum nomen quod alioquin iure belli (id quod Iuno satis indicat) delendum & in Troianum conuertendum erat, fortasse non iniuria ab Aenea & Troianis dicitur fuisse Latinum nomen. Quanquam tutius sit dicere Latium dilatatum, & in vetus ac nouum distinctum, ita ut cum nouum a Troianis extiterit, atque ab hoc Albanum, & ab Albano Romanum, iurè inde Latinum genus Albanumque ac Romanum Regnum dici possit deriuatum. Certè dum Plinius antiqui Latij & noui mentionem facit, & Virgilius ipse sibi canendum proponit,

Quis Latio antiquo fuerit Status,

huius sententiæ fauet mirificè. Et hoc etiam sibi fortasse voluit Iustinus dum ab Aenea Latinos ortos faceret. Hæc de Propositione. quæ enim in Heroica Propositione leges ferendæ & obseruandæ sint, eæ in Proemij fine subiicientur commodius,

Musa mihi causas memora: quo numine læso,

Quidue dolens Regina Deum, tot voluere casus

Insignem pietate virum, tot adire labores,

Impulerit. tantæne animis cælestibus iræ?

Propositione absoluta, ad Inuocationem descendit noster Vates: in qua sanè causas sibi a Musa commemorari postulat propter quas Iuno Aeneam, hoc est virum pietate insignem, tantoperè sit persecuta. De qua tamen re, atque adeò de tota huius Inuocationis sententia,

Part.
3.

V.
Dubitatio.

Responde-
tur.

Dubitatur
adhuc.

Responde-
tur.

INVO-
CATIO.

tia, quoniam suas habet dubitationes, easque grauissimas, in progressu copiose. Interim enim lubet paulò rem alitè ordiri, ac primùm de Inuocationis causa & usu, deque Musarum ac Poëti furoris inuentu, pauca quædam præfari, quibus ad Virgilianam Inuocationem sensim descendam.

Ergo inuocat Virgilius: ac iurè. Si quid enim est hominis proprium, illud maximè est, ut diuinum inuocet Numen. Cætera enim animantia reuera numen nec inuocant nec colunt, sed ne agnoscunt quidem, vnus homo est, qui illud & agnoscit & inuocat & veneratur. Itaque Philosophorum Coryphæus Plato ea planè de causa fictum censuit hominem & procreatum ut Deum coleret & inuocaret. Quapropter in libro de vniuersitate, cum ad hominis procreationem deuenisset, tum planè Animal illud condendum esse dixit, quod diuinum Numen agnosceret & inuocaret. Quancumque ea etiam de causa noster Vates inuocat, quòd intelligat arduum sibi opus instituendum ac difficillimum. Dum enim illud aggreditur opus in quo summi Herois bella errorèsque decantare illiusque virtutem celebrare decreuisset, (quod sine dubio est per se arduum) cum ijs Romanorum gloriam coniungere & Augusto canere, qui terrarum orbis imperio potiretur, & cum Ioue ipso quodammodo Mundi Imperium partitus esset, constituerat. Et hac de causa ita clausit Propositionem, ut significaret eum sibi Heroem canendum a quo non modò Latinum aut Albanum, verum etiam Romanum Imperium esset propagandum. Adde idcirco etià inuocasse, quòd apud Poëtas consuetudine receptum esset, ut heroicum poëma instituētes, diuinum inuocarēt numen. Quem morem Homerus, Hesiodus ac cæteri fermè omnes coluerāt, ita ut turpe esset a laudatissimo hoc instituto discedere. Præsertim verò quia olim, Oratores quoque id facere consueuissent. Certè Demosthenes Græcorum oratorū vertex sæpè, cum ad dicendum veniret, inuocauit: Pericles etiam, hoc est magnus Orator, cum orationem institueret, Deum (si Plutarcho credimus) enixè precabatur ut ne verbū quidem sibi dicenti ex ore imprudenter excideret. A quo more haud sanè abhorruit Latinae parens eloquētiæ M. Tullius: nam præterquam quod in Oratione pro Rabirio, pro Murena, atque alibi sæpè inuocat: in hac ipsa quam pro Murena habuit, oratione, dum inuocaret, se aliàs quoque hunc coluisse morem testatus est. Id quod iamdiu Plato & fecerat & faciendum præceperat, *Si enim (inquit) omnes qui aliquid sapiunt, sic se gerunt, ut Deum, quicquid instituant, siue magnum illud sit siue paruum, semper inuocent, quantò magis id nobis erit faciendum qui de Vniuersitate instituimus disputationem?*

At enim sit istud: sed cur inuocat Musas? ea de causa, quia peruulgatum esset Musas esse Iouis ac Memoriae filias proindeque res gestas memoria fideliter complecti & conde-
re, & quoniam meminissent, posse cæteris commemorare. Id quod egregiè expressit Virgilius in VI. dum inter inuocandum caneret

Et meministis enim Diuæ, & memorare potestis.

Quo in loco sine dubio Homerum est imitatus qui in I. Iliados, ut Latine audiatur; sic canit.

Dicite nunc Muse cælestia templa colentes,

Vos etenim Diuæ cum sitis, cuncta tenetis:

Omnia præsentis vidistis. & omnia nostis:

Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.

Sic Homerus. Quancumque ea etiam de causa inuocat Musas, quòd præsci illi mortales existimarent aut venditarent Musas in Apollinis esse tutela (nam ideo Musagetes dictus est Apollo) proindeque Vaticinio præesse, ac Poëtas afflare, & canentibus aspirare. Ita ut Musæ in primis inuocandæ essent Poëtis. Verumtamen illud quoque fatendum est, hinc ambitiosius dignitati suæ consuluisse: nam videri atque appellari & Sancti & Vates affectabant. Itaque Ouidius.

At sacri Vates & Diuum cura vocamur;
& rursus;

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo.

Sedibus æthereis spiritus ille venit.

Itaque M. Tullius ut Archiæ faueret, *A summis (inquit) hominibus eruditissimisque accepimus cæterarum rerum studia & doctrinas & præceptis & arte constare; poëtam natura ipsa ualere, & mentis viribus excitari, & quasi diuino quodam spiritu afflari. Quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat Poëtas, quòd quasi Deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur.* Et rursus;

Cur inuocet, ostenditur.
I.

II.

III.

Cur inuocet Musas.
I.

II.

III.
Vbi de poetici furoris inuentu.

sus, sæpè (inquit) audiui Poëtam bonum neminem (id quod a Platone & Democrito in scriptis relictū esse ferunt) sine inflammatione animorum existere posse, & sine quodam afflatu quasi furoris. In quam vel opinionem vel suspiciōnem Ethnici (nam de nostratibus, qui furorem poëticum excipiunt ac tuentur mordicus, miror) incidere, quod Dæmones, qui a cæcis illis mortalibus in Oraculis colerentur, carmina sæpè funderent, homines etiam occuparent, versus inde fundentes ac poëmata. Nobis tamen dum poëmata pangimus, verum Numen inuocare præstat, vel certè Musas elegantiae tantum causa, & venustatis, non superstitioso Ethnicorum consilio ac more. Certè cum Musa, quasi *μεροῦσα*, Orpheo teste, tantum significet, Præci illi mortales Cantum ad quandam veluti diuinitatem reuocantes (id quod passim facere consueuerant in multis) Musam seu cantum donarunt diuinitate, ex quo deinde factum est, vt quoniam cantus vel voce, vel fidibus, vel flatuosis (vt ita dixerim) instrumentis, vt tibijs editur, tres constituerint Musas. Tamen si cum Sycionij (scribit hoc Varro) tres istas Musas a tribus artificibus ære exprimendas curassent, vt pulcherrimas deligerent quas Apollini consecrarent, factum est vt quoniam omnes videbantur pulcherrimæ, omnes illi & exceperint & Apollini dicauerint. Itaque eleganter Ausonius.

Musas &
earum di-
uinitati vn-
de ortus.

Tres solas quondam tenuit quas dextera Phæbi :

Sed Sycion totidem ternas ex ære sacrauit.

Ira factum est vt decursu temporis Poëtae atque alij multi licenter multa de illis commēti sint, quæ earum diuinitatem superstitiosè augent. Tamen si nō Poëta solum, verum etiā Philoſophi (si Deo placet) atque inter hos Plato, multò verò magis Platonici, Musarum diuinitatem extulere, eas ad cœlestes orbes ciendos (quanquam hac de re, quod pertinet ad Platonem, copiosius opportuniore loco) ac musicum concentum edendum traducētes, sexcentalque inde nēnias nobis obtrudentes, quas per censere longum esset. Quapropter Musas istas elegantiae causa (vt dicebam) inuocare quidem nobis liceat: diuino illas nomine ornare, præsertim serio, aut opem ab illis implorare, haud liceat, nisi tamen eas ad meliores fruges traducas, verum numen (id quod egregiè Italicorum epicorum fecit princeps) Musæ a qua opem flagitat, agnoscens nomine. Itaque (vt eum Italicè canentem audiamus, est enim qui audiatur dignissimus) sic Musas ad optimas fruges reuocauit.

Musa qua
tandem ra-
tione a no-
bis inuoca-
da.

O Musa, tu che di caduchi all'ori

Non circondi la fronte in Helicon,

Ma sù nel Cielo infrà i beati Chori

Hai di Stelle immortali aurea corona,

Tù spira al petto mio celesti ardori.

Quibus sine dubio diuinum Spiritum intelligit Musæ nomine: huius enim est inspirare cœlestia. Sed redeo ad Virgilianam Inuocationem: in qua sanè a Musa postulat Vates sibi memorari causas propter quas Iuno Aeneam tantoperè sit perſecuta. Cum enim esset vir pietate insignis, quis non miretur a cœlesti numine tot tantisque casibus & infortunijs inuolui, tot periculis seu tot ærumnis & calamitatibus agitari? Si enim agrè feras mortalem tali tantoque odio æstare, quis ferat diuinum numen, a quo vel maxime lior & perturbatio abesse debet ira atque odio in Heroem pietate insignem exardescere? Itaque exclamat noster Vates, ac non admiratione solum verum etiam indignatione commotus,

— tanta ne animis cœlestibus ira?

Hæc est germana huius loci sententia & vis. Tamen si (vt verè fatear) verborum constructio subdura videri potest ac spinosa: & ideo facile crediderim locū hunc ex ijs fuisse quos Virgilius planiores effecisset, si (quod decreuerat) Aeneidem emendare sibi ac perpolire licuisset. Et quidem si dixisset, Musa mihi memora quo numine læso, & quæ sequitur, nec Causas interposuisset, commodius explicaretur locus: sed cum interim Causas interponat (credo quod videri vellet bonos Historicos imitari, qui causas præmittunt rerum gestarū narrationi) dicatque mihi causas memora quo numine læso, hæere cogimur. Sed fortasse hæc est sententia, Musa mihi causas memora (propter quas scilicet Aeneas a superis & a Iunone in primis, multum ille & Terris & alto iactatus fuerit: hoc enim in propositione affirmauerat) & quo numine læso, quidue dolens, eum insectaretur Iuno. Nam dicere Musa mihi causas memora quo numine, nisi quid suppleatur, subdum & inconditum videri potest: Ita quidem requirit qua in re offensa esset Iuno dum Aeneam insectaretur: ac si fortè in nullo offensa esset numine (piissimus enim erat) quid indoleret, propter quod eum insectaretur. Hæc videri possit verborum vis ac sententia. Nam vt rum læsum numen a Iuno-

Quæ sit ger-
mana pro-
posita In-
uocationis
sententia.

a Iunone sit distinguendum (huc enim facile recurrat dubitatio) id verò examinabitur infra opportuniùs. Nunc quædam attingamus quæ minùs spinosa imò periucunda videri possint, & verò Poëtæ artificium etiam atque etiam patefaciunt. Ergo dum dicitur Musa mihi causas memora haud ab re fuerit obseruasse vocem istam deprecantis esse nō imperantis: siquidem Musæ supplicat ille quidem non imperat. Id quod indicasse velim ne nouus Protagoras aliquis Virgilium perinde atque Homerum carperet ac reprehenderet. Certè cum Protagoras in illud incidisset *Μὴνιν ἄϊδα θεὰ, & Ἀΐδρα μὴ ἐννεπε Μοῖσα*, non dubitauit Homerum arrogantia in simulare, quasi imperaret Musæ: cum tamen, si quis eas voces deprecando potius (id quod faciendum monet Aristoteles) quàm imperando proferat, arrogantiam præferat nullam. Et idcirco (vt id obiter notem) optandum esset vt quod dicendo varijs flexionibus vocis ac bonis commodè indicamus, commodè etiam ac significanter scripturâ quoque liceret exprimere. Id quod optimè fieret, si quemadmodum interrogantes, sic admirantes, increpantes, ironicè loquentes, imperantes, deprecantes notâ aliquâ inter scribendum animi sensum indicarem, simulque pronuntiationi ratione ac modum præscriberemus. Porro huiusmodi notarum defectu cum alibi passim tum maximè in poëmâ, præsertim Dramatico, hæremus, quæ sit sententia & quæ efferenda sint verba magnoperè dubitantes. Sed & illud est obseruandum, cautè omnino ac scitè *mihi causas memora* dixisse Virgilium, non *cane* aut *mihi referas*; quòd velit ea ipse canere: ac propterea sibi postulat memorari ac suggeri. nam hinc tricus sese illis expedit, in quas inciderat Homerus dum eas voces *Cane Dea*, aut *dic Virum*, inuocando vsurparet: cum canendi munus Musæ tribuens, ipse reuera in poëmâ reliquo delituerit, nec vllas amplius partes obierit. De qua tamen re copiosius infra & opportuniùs.

*Iam in Ma
romana in
uocatione
obseruan-
tur.*

I.

II.

III.

Neque verò hîc silendum est, Virgilium quemadmodum in Propositione tacitè famâ illam refellere cœperat, quæ Historicorum quorundam culpâ de Aenea percrebuerat, eum scilicet Patriam prodidisse; ita hîc in eandem curam, etsi aliud agere videatur, incumbere: cum enim vir pietate insignis appellaretur, pietas verò in Patriam vel maximè declaretur, quis Virgilium audiat, ac tali Aeneam crimine in simulare audeat? & ob id crediderim factum vel maximè, vt Aeneæ pietatis titulum ac laudem tribuerit noster Vates. Et sanè de Aeneæ pietate Virgilius passim toto poëmâ, sed in. II. in primis, vbi ostendit quàm egregiè omnia pietatis officia tum Dijs penatibus præstiterit, tum parenti, vxori, nato, amicis, Priamoque in primis qui calamitate premeretur; ac patriæ vniuersæ. Ac propterea non necesse est quicquam de Aeneæ pietate commemorare hoc tempore. Tametsi vnum præterire nullo modo possum quod ab Aeliano memoriæ proditum est. Etsi enim de Aeneæ pietate Xenophon atque alij præclarè scribunt multa, id tamen quod ab Aeliano commemoratur, dignum est quod audiatur. Cum captum esset Ilium (inquit hic author) *Achiui, prout decebat Græcos homines, captiuorum sortem miserati, hoc per præconem denunciarunt, vt singuli ex liberis ciuibus, quod vellent vnum aliquod secum auferrent. Aeneas igitur ceteris neglectis, deos penates exportabat. Græci pietate viri oblectati, permiserant insuper vnum ex suis possessionibus accipere. ille patrem annis & senio confectum, sublatum in humeros portabat. obstupescientes etiam hoc facto non mediocriter ex omnibus eius facultatibus vt abscederet permiserunt; consistentes erga eos qui pietatem in Deos exercent, quique parentes reuerenter colunt, etiam natura inimicos nō posse non equos & placatos se præbere.* Sic Aelianus de Aeneæ pietate. Quam sanè rem antea Ouidius etiam carminibus commendarat cum caneret

— — — — — *Sacra & sacra altera Patrem
Fert humeris venerabile onus Cytheræus Heros
De tantis opibus prædam pius eligit illam,
Ascaniumque suum* — — — — —

Iam verò vocibus illis *tot voluere casus*, videtur poëtâ vtcunque ad Syisphum alludere. Syisphus (vt est apud poëtas) saxum sic voluebat vt nullum vnquam voluendi finem faceret. Itaque in prouerbiū abiit, Syisphi saxum voluere: quod de illis vsurpatur qui nunquā se molestijs expediunt, sed nouis semper laboribus ac difficultatibus implicantur. Haud igitur dictū absurdū putarim Virgiliū ad Syisphū spectasse, quasi Aeneas alter Syisphus, sed quis tamen ac probus, videri posset, dū Iunonis irâ tot casus voluere cogeretur. Dum verò subdit Virgilius Aeneam cogi item a Iunone *tot adire labores*, videtur tacitè nouum quædam Herculem proferre quem hostilem in modum rursus persequitur Iuno, cum

IV.

no, cum

no, cum Aeneam perinde atque Herculem ad periculosos labores impulisse dicatur. Et sane Virgilius in libro VIII. cum Herculis labores designaret, non dissimili illos ratione describit. nam, — *Duros mille labores*

Rege sub Eurythoeo fatis Iunonis iniqua,

VI.

pertulisse ait. ita ut hic Aeneam quasi nouum Herculem, ibi Herculem quasi priscum Aeneam, proferre videatur. Sed insuper obseruandum Aeneam hic etiam ab ijs, quæ fortiter tolerauerat, tacite commendari: cum summæ fortitudinis munus sit grauius & aduersa celsio animo perferre: quemadmodum Mutius indicauit apud Liuium. siquidem non modò affirmauit facere & pati fortia Romanum esse, verum etiam ostendit sibi ad mortem perferendam non minùs animi esse quàm fuisset ad eadem. Alexander etiam (ut paulò ante monebam) mirificè latatus est inter vulnera quòd audisset eius qui fortiter egisset multa, esse grauiissima quoque constanter perferre. At enim quid tu numen Iunonis tam diu prætermittis quod læsum ambigitur? ego verò rem differebam quòd nec certi quicquam haberem, nec in re superstitiosa coniecturis agere atque adeò tempus terere vellem: præsertim verò quòd ne illud quidem constet, num læsum istud numen ad Iunonem ipsam pertineat; quasi verò quærat quodnam Iunonis numen fuerit læsum: an verò aliud intelligat numen quod citra Iunonem læsum fuerit, ita ut poenas interim cogatur pendere. Certè in propositione videtur præter Iunonem aliud, nec vnum, numen agnosce-re offensum ac violatum cum dicat

— *Multum ille & terris iactatus & alto,*

Vi Superum, seu memorem Iunonis ob iram:

& tamen in progressu vnam Iunonem offensam vel potius iratam, proindeque vnum Iunonis numen Aeneæ insensum profert Virgilius. Sed quoniam in re superstitiosa ver-samur, nihil est quòd magnoperè pertubemur si paulò obscurior sit locus. Quanquam fortasse dilucidabitur hic quoque tandem si fateamur de læso Iunonis numine loqui Vir-gilium, ita ut requirat quodnam ex varijs Iunonis numinibus læsum sit, ac summam quid dolens Iuno, insignem pietate virum prosequatur. Et sanè (si quis rectè æstimet) vnum arripit Poëta tanquam certum, alterum quærit: arripit Iunonis non vnum esse nu-men sed plura: quærit quod tandem ex illis numen læsisset Aeneas cum eum tantoperè insectaretur Iuno. ac profectò satis vulgatum erat apud poëtas plura esse tum Iouis, tum Palladis, tum Phæbi, tum denique Iunonis numina, ac de Iunone ex ipsius Iunonis ver-bis constat, quibus sua numina veluti fessa indolet, canens

— *At credo, mea numina tandem*

Fessa iacent.

Denique Ouidius etiam ad hunc, quem explanamus, Virgilij locum alludens, dum caneret,

Si de tot læsis sua numina quisque Deorum

Vindictæ, in pœnas non satis vnus eris,

VIII.

multa Iunoni quoque attribuit numina: & Lilius Gyraldus syntagmate III. illa (et si mi-ror hunc non explanasse locum, quin de numinibus nil sigillatim) cum nominibus varijs miscet: ita ut de hac multitudine dubitare haud liceat. Quanquam quid per ea intelli-gendum sit aut designetur obscurum. An igitur fata Iunonis (hæc enim non semel in-troducuntur a Virgilio) eadem sunt cum numinibus? ægrè id concesserim. Nam Iu-nonis fata significare decreta quæ obfirmato animo complecteretur, constabit non multò post: decreta verò illa in numina minùs commodè conuertantur. An igitur va-rios significant diuinitatis effectus? sic Macrobius: cui tamen minimè assentior: quan-do quidem quos effectus læsisset Aeneas, percunctaretur Virgilius, quod nescio an fri-gidè magis quàm importunè statueretur. Quod si ad potestates confugas, quasi verò varijs potestatibus esset inclyta, iam eadem recurrit dubitatio, quæ potestates sint illæ & quæ rursus lædantur. Nisi tamen, quoniam apud poëtas Dijs hanc rerum vniuersita-tem inter se distribuerunt, ita ut Ioui coelestes sedes, Neptuno maria, Plutoni infera regio ac Tartara, Vulcano ignis, alijs alia obtigerint, ac propterea fontes, flumina, syl-ua, montes, suis instructa dicantur numinibus; Iunoni aëris, nuptiarum, & thori, partus quoque & alia quædam in potestate sint, vnde numina quodammodo varientur. Nam idcirco sæpè etiam numen totam eius potestatem exprimit, ut cum canitur, *Et quisquam*

ac nu-

75
lib. 8. p.
312. m
13.

76

Fast. l. 7.

77

ac numen violare ac lādere dicantur mortals. Quia in re ne Poētas quidem quicquā aut cōperti aut constituti hac in re habuisse crediderim: sed temerè, vt sēpè fit in rebus obscuris ac superstitionis, commentos esse ac cecinisse Iunonis ac Deorum suorum numina. Illud tamen nos pro comperto affirmare possumus, numen, quoniam Diuinitatem significat ac Deum, vnum esse, ita vt nos iurè dicamus propitiato aut inuocato numine & similia: numina verò, quoniam vnicum est, non iurè ad caelestes reliquos transferamus. Quāuis dum numinis aut Diui nomen quod item solius Dei est, beatis mentibus liberaliùs tribuimus, pietas potius, quòd sanctitatē significatam velimus, quàm praposterū loquēdi genus, quod tamen declinandum esset, æstimanda ac spectanda sit. Ita quidem (vt ad rem redeam) Iunonis numinibus cū Poēta constitutis, iurè illud et queritur continenter. Quidue dolens Iuno Aeneam persequeretur. Nam si fortè Aeneas quippe insignis pietate nullum violasset Iunonis numen, saltem memorandum esset Musæ cur doleret Iuno dum Aeneam persequeretur. Atque hinc est vt Poēta statim, quoniam satis in eam nos opinionem adduxit uix fortasse quicquam excogitari posse, vnde Iuno, nisi per summam sauitiam, Aeneam insectaretur, epiphonemate illo nobili concludat Inuocationem.

— *Tantaēne animis cœlestibus iræ?*

78 vbi τὸ πᾶθος, id quod Aristoteles in heroico poēmate in primis fieri iubet, egregiè mouet & Aeneæ cōmiserationem apud Auditores conciliat ac laudem. Ita quidē videor mihi locū hunc dilucidasse, nam quod ait, *tantaēne animis cœlestibus iræ?* non ita est accipiendū quasi verò varij cœlestes animi Aeneæ essent infensi atque illum insectarentur; sed quia dum videt Iunonem sic exardescere, eleganter liceat admirari & exclamare simulque requirere tantaēne infint animis cœlestibus iræ. Denique vi superū in Propositione iactatus dicitur Aeneas poëtico & oratorio more, augendi scilicet causā: cum alioquin vna Iunonis irā iactaretur Aeneas, vni Iunonis numini atque odio esset obnoxius. Sed his omissis illud adhuc addere lubet quod in proposita Inuocatione sine crimine haud potest prætermitti. Etenim requirat facillè quispiam cur Virgilius aut aliena aut certè angusta, & propositioni poēmatique haud consentanea, Inuocatione vtatur. Nam Inuocatio respondere debet Propositioni, quæ tamen bella & errores proposuit decantandos. de causis Iunonianæ iræ ne verbum quidem. & tamen huius sibi causas postulat commemorari. Quòd si dicas hæc causas ad errores pertinere, cum hi ab Iunonis ira profecti sint, iam saltem angustis finibus cōerceretur Inuocatio: cum propositio manet latius: si quidem præter errores, continet bella, & id genus alia. Certè Homerus ab hoc Inuocationis genere in vtroque poēmate abfuit longius: cum quicquid proposuit, id a Musā commemorari voluerit. Quāquam, si me audiat, huiusmodi Inuocatio ingenij plenissima est & artificij. Siquidem Aeneæ errores ac bella sic canere decreuerat, vt egregia Romanorum facta militaremque virtutem simul celebraret: quæ sanè in eo enitebat vel maximè quòd Carthaginiensibus quibuscum de Imperio Terrarum Orbis dimicarunt, post longum & periculosissimum bellum deuictis, breuī optato Imperio potiti essent. Igitur Iunonem inducit quæ, quoniā Carthaginiensibus vnice faueret, mirificè angeretur, quòd nescio quo pacto audiisset ex Aenea Romanos oriundos qui Carthaginienses superarent, subindeque Græcis etiam deuictis omnium gentium dominatum obtinerent. Scitè igitur Virgilius requirit a Musā cur Iuno tantoperè insectaretur Aeneam, vt scilicet continenter huiusce causas iræ aperiat & in Romanorum laudes profiliat. Et idcirco statim ad Narrationem descendens sic canit,

*Vrbs antiqua fuit, Tyriū tenuere coloni,
Carthago, Italiam contra Tyberinaque longè
Ostia, diues opum, studiisque asperrima belli:
Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse,
Si quā Fata sinant, iam tum tenditque fouētque.
Progeniem sedenim Troiano a sanguine duci
Audierat. Tyrias olim quæ verteret arces.
Hinc Populum latè regem, bellòque superbum
Venturum excidio Libyæ. sic voluere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,*

IX.
Quid doleret Iuno
dum persequeretur
Aeneam.

X.
In quo
Dubitatur
contra Virgilianam
inuocationem.

Respondetur,
& admirabile
illius artificij
cum ostenditur.

I.

*Prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis,
Nec dum etiam causæ irarum sæuique dolores
Exciderant animo: manet alta mente repositum
Iudicium Paridis, spretaeque iniuria formæ,
Et genus inuisum, & vapti Ganymedis honores.
His accensa super, iactatos æquore toto
Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilles,
Arcebat longè Latio, multosque per annos
Errabant acti fati maria omnia circum.*

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

quibus mirum est quàm appositè ac foeliciter ad Romanorum laudes Musam retulerit suam. Sed ad inuocationem redeamus. In qua sanè hærerem ipse ac suspicarer ne minùs conueniens sit huiusmodi Inuocatio, cum ex tam amplo Propositionis campo in tam angustum gyrum includat Musæ, quam inuocat, curam, nisi animaduertterem fore ut hinc Virgilius non modò commodam, de qua dicebam, Romanos celebrandi occasionem arri-

- II. piat, verum etiam sibi cohærenter sternat viam ad Aeneæ tum errores tum bella canenda, quibus Aeneidis continetur argumentum. Etenim ab Iunonis ira, eiusdémque causis, tū ad ipsius Iunonis turbas vnde reipsa iactatur Aeneas, tum ad huius calamitates, mox etiā ad bella, victorias, foelicitatem, progreditur. Fuerit igitur ut Homerus totius rei, quā proposuerat, munus & curam Musis commendauerit, pleriq; etiam poëtarum hac in re Hom-
III. merum fermè imitati sint, nam id nihil prohibet quominùs Virgiliana inuocatio plenissi-
IV. ma sit ingenio, & inprimis poëmati pro instituto pertexendo accommodata: præsertim verò quia ut primo loco errores canendi erant, ac propterea causæ requirendæ, aptè ob huiusmodi causas inuocetur Musa. Denique si quando opus fuerit Inuocationem insta-
V. rabit noster Vates: maximè verò ubi ad alteram Propositionis partem ventum fuerit. in qua arma & bella pangenda erunt. Ut propterea non agrè ferendum sit in præsentia Inuoca-
VI. tionem ad vnas Iunonis iras seu irarum causas referri. Ut omittam videri Virgilium non omnino ab Homero discessisse in huiusmodi Inuocatione. hic enim in Iliade, etsi quicquid proposuit, id Musæ canendum imponit, tamen ad extremum sigillatim causam siue authorem irarum, Achillis & Agamemnonis a Musâ requirit, quem etiam subijcit è vestigiò. Quod sanè eò etiam commodiùs huc cadit, quòd huiusce rei percunctatio Aeneæ pietati declarandæ (id quod paulò ante dicere cœperam) ac propterea vulgato illi crimini eluendo, opportuna se se offerat occasio. Quapropter quemadmodum in Propositione profugum fecit Aeneam, ut tacitè indicaret fieri haud potuisse ut cum hostibus in Patriam conspirauerit, qui fugâ sibi consuleret, ita in Inuocatione profugi huius pietatem celebrat, ut sensim eandem minuat ac dissipet suspicionem ac famam. De qua re in progressu adhuc copiosius.

Alia quædam additur in quibus hac Inuocatio industriâ re dolet.

Verum in eo etiam enitet Virgilij iudicium, quòd non Musis harum commemoratione imponit rerum, sed cōmemorari sibi postulat ac suggeri, ut ea ipse persequi valeat: quod continenter facit ad narrationem aggrediens: cum tamen Homerus (id quòd paulò ante indicare cœperam) res propositas dici ac decantari a Musâ postulet, Musamque ipsam canentem faciat. ex quo fit, ut dum hæc eodem tenore pergit, ac Poëte more vel narrat vel alios dicentes facit, vnde nam auspicetur Poëta narrandi munus aut quas ipse sustineat partes, nusquam appareat: ita quidem in progressu Musâ ipsâ Musam inuocat apud Hom-
8r
merum. Et hæc etiam de causâ Virgilius fortasse Homericam Inuocationem declinauit, ac propriam ferè excogitauit. Quanquam, ut totam hanc rem paulò latiùs explicemus, agedum eam dubitationem cum lepidam tum Virgiliano artificio intimè agnoscendo accommodatam explicemus Num scilicet Poëta, dum ait.

Quo consilio sibi causas memorari postulet Virgilius.

Musa mihi causas memora,

has sibi causas a Musâ memorari velit, hoc est narrari & exponi, quasi verò ab ipsâ Musâ canendæ sint: an verò sibi memorari, hoc est in memoriâ redigi ac suggeri & aspirari, ut eas ipse canere possit. si enim primum affirmes, iam Musâ erit quæ continenter eas exponat causas, quæque è vestigiò concinat

*Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,
& quæ sequuntur ad acclamationem illam vsque;*

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

hic

hic enim clauditur causarum narratio quas commemorare iuberetur Musa. Quinetiam quoniam dum pergitur,

*Vix è conspectu Sicula telluris in altum
Vela dabant lati, & spumas salis ære ruebant:
Cum funo æternum seruans sub pectore vulnus,
Hæc secum.*

nullum se se offert indicium vnde iam Poëta narrandi munus suscipiat & Musæ succedat, imò verò quoniam huius loci sententia (id quod non multò post declarabitur) illa est, Igitur

82 *tur cum Iuno decreuisset Troianos perpetuò ac maria omnia circum insectari, vix eos è Sicilia soluentes vidit, cum ira percita atque odio, hæc secum locuta est;* sine dubio Musæ pergeret in narrando. Ex quo fieret vt non Poëta sed Musæ ipsa caneret ad finem vsque ac poemate detineretur toto. Atque hinc etiam efficeretur vt cum deinde in progressu toties inuocetur Musæ, Musæ Musam inuocaret: quod nescio an ridiculū magis quam mōstrosū videri possit. Et tamen id passim accidit Homero dum canendi munus imponit Musæ. hinc enim fit vt nusquam non canat Musæ, ac proinde eò deueniat, vt cum nusquam appareat canendi munus resūmi ab ipso Poëta, Musæ Musam inuocet turpiter dū instauratur Inuocatio.

Quòd si affirmes alterum, nimirum Poëtam sibi a Musæ memorari ac suggeri voluisse causas illas, iam Poëta ab Homero quem sibi imitandum proposuerat discederet. Etenim certum est Homerum in Iliade iubere, vt Musæ ipsa, quam inuocat, canat; sic enim ille.

Iram cane Dex Pelidæ Achillis perniciosam.

& in Odyssæa,

Virum dic mihi Musæ versutum qui multum errauit,

& rursus

Horum partem aliquam Dea dic & nobis.

ita ut a Musæ pangi & decantari illa iubeat. Ego verò sine dubio crediderim Latinum Poëtam sibi vt canenti subijciantur & aspirentur postulare. nam præterquam quòd hoc modo ea declinasset vitia in quæ alioquin incidisset si Musam ipsam canentem fecisset, alibi etiam Musam inuocat vt suggerat & inspiret: sibi verò canendi reseruat partes. Itaque in vij. sic inuocabat;

83 *Nunc age qui Reges Erato, quæ tempora rerum
Quis Latio antiquo fuerit status, aduena classem
Cum primū Ausonijs exercitus appulit oris,
Expediam, & primæ renocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu diua mone. dicam horrida bella:
Dicam acies, actòsque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam; maior rerum mihi nascitur ordo:
Maius opus moueo.*

vbi hæc omnia sibi expedienda & dicenda perspicuè testatur: seque moneri flagitat a Musæ. eodem modo in ix. vbi sic inuocat.

*Vos o Calliope precor aspirate canenti
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco.*

quo etiam in loco, quoniam pergit,

Et mecum ingentes oras euoluite belli.

Et meministis enim Diuæ & memorare potestis,

fatis indicat memorare sibi valere, inspirare. Vt propterea fortasse dum alibi Musas hortatur vt pandant moueantque cantus, sibi Poëta res voluerit pandi & in se cantus excitari: non a Musæ ipsa decantari; quasi verò mouere cantus sit aspirare canenti, non canere.

Nec est quòd interim perturbemur dum ab Homericæ Inuocandi ratione discedit. nā non temerè sed consultò discedit. Quare quemadmodum dissociauit generalem illam Inuocationem a Propositione, ab Homero planè discedens, sic ab Inuocationis forma illa, quippe vitiosa, sibi discedendum putauit. Iam enim monuimus Virgilium sic Homerum sibi imitandum proposuisse, vt vitia quoque vitaret, virtutes contra sectaretur, atque in primis castiùs & foeliciùs eum imitaretur.

Explicauimus Aeneidis tum Inscriptionem tum Propositionem tum Inuocationem: adi-

I A M
P R I--
M A E H E
R O I C I
Poematis
leges profe-
runtur.

tum quoque aperui ad Narrationē. Nunc tamen, antequā ad hanc cursum intendā, lubet 84
paucis leges illas colligere quæ videri possint heroici poematis Inscriptiōni, Propositioni,
Inuocationi, conuenire: Narrationi quoque commodū aditum sternere & aperire. Quod
dum facio, illud vos moneo, me Epicum poemata non quodcunque sed perfectum specta-
re, quodque omnibus sit absolutum numeris, & in primis consistat. Leges enim atque
præcepta perfectum ac summum spectare debent. Alioquin sat scio Epicos Poetas profer-
ri posse qui hæc leges vel ignorarint vel spreuerint: qui tamen ex ijs erunt qui in secun-
dis aut tertijs consistant.

INSCRI-
PTIO-
NIS LE-
GES.

I.
II.

Igitur prima lex ea sit vt Inscriptio non extrinsecus & ab aliena re ducatur, sed a materia
& re ipsa; nec ab eius parte tantum sed ab vniuersa: ita ut argumentum vniuersum expri-
matur aut saltem adumbretur totum. Sic Odyssea, sic in primis Aeneis, a materia vni-
uersa desumitur, vnde generatim saltem de argumento admonemur.

Altera lex sit, vt eadem Inscriptio Heroem quoque designet ac referat cuius facta sint
celebranda. Nam præclarum quidem est materiam, sed præclarissimum vnā cum mate-
ria Heroem designare. Et quidem Inscriptio est quædam veluti contracta & perbreuis
Propositio: Propositio contrā est copiosa quædam ac dilatata Inscriptio. Quapropter cū
Propositio & de materia, & de Heroe explicatē nos admoneat ac doceat, id in Inscriptio-
ne generatim est faciendum ac potestate. Id quod tū Odyssea præstat, tum maximē Ae-
neis, quæ & materiam & Heroem designat egregiè.

III.

Tertia lex ea sit, vt hæc duo non multis Inscriptionibus aut nominibus sed vno eodē-
que nomine designentur. Certè Homerus & Græci id obseruauerunt diligenter. Itaque &
Theseidem & Heracleidem & Perseidem & Odysseam, & aliās id genus Epicas In-
scriptiones, offendimus passim, quibus materia & Heros vno eodēque nomine poemati 85
tāquam præfigitur. Quod præceptum Latinos etiam coluisse, & quoad eius fieri po-
tuit æmulatos esse, nec Epicos solum sed Tragicos etiam & Comicos, docuimus supra.

IV.

Illud tamen quarto loco obseruetur vt hæc Inscriptio auribus suauiter cadat, vel certè
non incondita aut aspera videatur. certè Terentius dum hoc retinet præceptum, ac prop-
terea ne multas Inscriptiōni adhibeat voces Eautontimorumenon, hoc est se ipsum pu-
nientem, profert, auribus minus consuluit. Idem dixerim de Aristophane, qui dum vnico
semper nomine Comoedias inscribit, ac materiā personāq; designare molitur, in Inscrip-
tione illa θεομυρριάζουσας id est Cereris sacra celebrātes, asperiore titulo vsus est & insuauis.

V.

Sed & quinto enitendum vt eadē Inscriptiōne quoquo modo Auditorē docilem effi-
ciamus, attentum, beneuolum. Etsi. n. id Propositionis est propriū, quæ propterea in tri-
partitū hoc munus diligenter incūbit, & distinctè atque explicatè hæc præstat; Inscriptio
tamen, quoniā (vt diximus) est contracta quædā Propositio, adumbrare hæc debet & pote-
state saltē efficere. Et quanquam non faciliē quilibet hæc omnia vno Inscriptiōnis nomine
audito, persentiat; persentient tamen eruditi, quique exercitatas aures afferāt heroico poe-
mati. neque. n. Epicus, quemadmodū Comicus, plebeis canit ac fermè indoctis, sed sibi &
Musis ac Musarum studiosis. Memini me legere apud M. Tullium fuisse quosdam qui vs-
que adeo exercitatas aures afferrent in Theatrum, vt primò tibicinis inflatu audito future
Comoediæ aut Tragodiæ genus agnoscerent, & Anthiopa aut Andromachem agendam
intelligerent. Adeo prælusiones illæ cum certa actione cōgruebant. Sic eruditi Viri & in
Epico curriculo exercitati, ex Inscriptiōne ipsa, cum materiā & Heroem persentiant, tum
dociles, tum, nisi aliunde irrita fiat Inscriptio, attenti ac beneuoli efficiuntur.

Sanè Virgilium vno Aeneidis nomine hæc omnia præstitisse docuimus antea: dū enim 86
Augusto & Romanis canit, ijs vno Aeneidis nomine proposito materiam & heroem
offert; mox etiā ob materiam dociles, ob vulgatam Herois pietatem & fortitudinem, quæ
inde illis in memoriam recurrit, vtcunque attenti efficiuntur: denique Romanæ gentis
ac Iuliæ familiæ authorem ac principem celebrandum intelligentes, quoquo modo be-
neuoli reddantur necesse est. Hæc Inscriptiōnis leges.

PROPO-
sitionis le-
ges.

I.

Propositionis ea est princeps, vt non ab aliena re, sed statim a materia initium ducas &
argumento. Sic Ilias Achillis iram, Odyssea Vlyssis errores, Aeneis Aeneæ facta sine cun-
ctatione vlla proponit. Aquo præcepto vix fortasse Græcus ac Latinus aut etiam Italicus
discessit vllus. nisi tamen Orpheum proferas, qui tamen suspectus est & adulterinus cen-
setur a multis. nam qui Italicè Aeneidē æmulatus est dum Tridentino Cardinali caneret,
huic Virgilianum illud initium quod alienum esse docuimus, perperam imitari placuit.

Altera

II.

Altera lex illa erit quam non dubito aut leuē aut superstitiosam multis videri posse: sed tamen si quis attentius animaduertat, ab Epicis Poētis colitur ac mordicus propemodū retinetur. Ea verò sit vt a quarto casu, qui ab accusando nomen habet Propositionem ordiamur, sic Homerus in Iliade *Μόρην* inquit, *Διὸς δὲ θεὰ* Irā cane Dea: & in Odyssea *Ἀΐδρα μοι ἔννεπε* *Μοῖρα*, Virum mihi dic Musa: sic Poēta Cyclicus, Fortunam Priami cantabo: sic Ouidius, Tempora cum causis: sic Lucanus, Bella per Emathios: sic Statius, Fraternas acies, & rursus in Achilleide, Magnanimum Aeacida: Valerius Flaccus, Prima Deū magnis canimus: sic Virgilius, qui omnium instar esse potuit, *Arma virumque cano*: vt vel ex hoc intelligere liceat hoc esse proprium ac germanū Aeneidis initium. Quòd si non necessarium id existimes aut per commodè non tibi cadat, illud curato, vt accusandi casus parū admodum absit ab initio, sic Ouidius: In noua fert animus: Petrarcha, Musa virū referas, & noster Torquatus, Canto l'arme pietose. Itaque Horatius cum metro & numero impediretur, quartum casum subiecit dum Odysseæ initium verteret illis vocibus, Dic mihi Musa virum, cum tamen reuera ab accusandi casu incipiat Homerus.

III.

Iam verò eam quoque legem in heroica propositione colas oportet: nimirum vt argumentum non minutè prosequaris: sed generalibus partibus & quibusdam veluti capitib. comprehendas. quam enim habet proportionem ad Propositionem Inscriptio, hanc habet Propositio ad Narrationem: quapropter quas distinctè Narratio prosequitur argumenti partes, has quibusdam capitibus Propositio comprehendat necesse est. Denique satis est vt in Propositione pauca eaque grauiā, & foecunda proponas, quæ deinde dilatentur, & magno cum poëmatici splendore ac bono explicentur, quā vt minutè recenseantur ab initio. præstat enim ex flamma lucem non fumum edere. itaque egregiè Virgilius quī bella & errores proponit, quibus deinde longè ac latè in Narratione distinctis, & magno splendore uariatis, mirificè illustratur & ornatur Poëma.

IV.

Ad hæc, vt acruatim dicam, enitendum vt in Propositione apertè satis & explicatè, docilitatem, attentionem, beneuolentiam tibi concilies: quod Virgilius in hac Propositione strenuè admodum ac diligenter fecisse, docuimus copiosè. Vt perspicuè proponas, breuiter, ordinatè: ita scilicet vt nihil obscurum, nihil redundans, nihil diminutū habeat Propositio: de quibus, quoniam hæc præcepta sunt heroicæ propositioni cum oratorio exordio & præmio quocunque communia, non agam longius.

V. VI.
VII.

Quòd si in Propositione Virgilianam hystorologiam imitari placeat, diligenter etiam cauto ne id temerè facias & inconsultò. Ille enim naturalem armorum errorūque ordinem tantisper commutauit, quòd animaduerteret hinc initium fore magis & heroicū & graue & magnificum, gratius etiam Romanis futurum, quibus canebat, cum armis immortalem sibi gloriam ac Mundi Imperium peperissent. Vt omittam non potuisse nō animaduertere, fore vt initium esset humile, & cum heroico poëmate minùs consentiens, vbi ab erroribus aut nauigationibus Propositionis duxisset initium.

VIII.

Ad hæc omnino efficiendum erit vt ad extremum Propositionem cum Narratione conferas, diligentèrque caveas ne quid proposueris quod deinde fortè fortuna prætermiseris: aut contrā narraueris quod Propositio generatim saltem non comprehendat.

IX.

Quāquam illud etiam prouidendum est diligētèr, vt ne in Propositione vllatū habeas Episodiorum rationem: quātumuis enim pulchra essent & plena decori & admirationis, Propositio germanis fabulæ partibus ac proprijs & essentialibus, vt ita dixerim, dicanda est, non ijs quæ extrinsecus assumuntur.

X.

At quid de causis rerum, puta errorum, belli, & aliorum id genus. num causæ proponendæ sunt perinde ac facta ipsa? Minimè verò. nam quemadmodum historia, ita heroica Actio quæ est historiæ simulacrum, sine causarū narratione existere potest. Tamen si enim qui causas & consilia rerum gestarum aperuerit historicus, rem magis ac magis illustrauerit, ubi tamen lateant, quod sæpè accidit, aut fortè aliqua de causā prætermittantur, adhuc historia censenda erit integra: ex rebus enim gestis & singularibus constat, cum sit Narratio, rerum gestarum, non ex causis. Sicigitur de heroico poëmate iudicandum. Quòd si Ouidius illud cecinit in Propositione,

XI.

Tempora cum causis Latium digesta per annum,

Lapsaque sub terras, orta que signa canam,

iam factorum monumentum non est heroicum, & verò causæ ab Ouidio in materiæ loco proponuntur ac tanquā argumenti partes: nos contra inficiamur causas tanquā rerum ge-

tarum causas esse proponendas in materia loco. Rectè igitur Virgilius eas sibi, quoniam vsui futurae erant vel maximè, extra propositionem a Musis memorari postulauit, quemadmodum historicus etiam in Narratione non sine laude illas prosequitur: proponit nullo modo.

INVO-
CATIO-
NIS Le-
ges.

I.

Neque verò non monuerim vt Inuocatio (iam enim ad hanc praterlabitur Oratio) generalis praesertim, quaeque poemati vniuerso praeponatur, separatur a Propositione: cum enim aliud sit Propositionis munus, aliud Inuocationis; atque illa instituta sit docilitatis, attentionis, beneuolentiae, conciliandae gratiae, haec ad opem implorandam, sine dubio commode seiungetur. Tamen si non negarim in decursu Poematis siue Actionis Virgilium aliqui, styli scilicet variandi ac delectandi causa, permiscuisse cum Propositione Inuocationem. Quare in lib. VII. cum ad Erato conuersus quaedam proponere visus esset sic canens.

Nunc age, qui reges Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, aduena Classem
Cum primum Ausonijs exercitus appulit oris,
Expeditam, & primae reuocabo exordia pugnae,
mox eandem inuocauit atque opem petijt, ea simul proponens quae deinde canenda essent.

Tu Vatem, tu diua mone. dicam horrida bella
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. maior rerum mihi nascitur ordo.
Maius opus moueo.

nisi tamen hic dicas Inuocationem non tam permisceri cum Propositione quam duabus illis propositionis partibus interijci. Sed in VII. non multò post videtur omnino eas permiscere cum ait,

Pandite nunc Heliconae Deae cantusque mouete.
Qui bello exciti reges, quae quemque secuta
Complerint campos acies, quibus Italia iam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis:
Et meministis enim Diuae & memorare potestis.

& in IX.

Quis Deus o Musa tam saeva incendia Tereis
Aueri iussit? tantos ratiibus quis depulit ignes?
Dicite. prisca fides facta, sed fama perennis.

& rursus.

Vos o Calliope precor aspirate canenti,
Quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco.

& IV. Georgicorum

Quis Deus hanc, Musa, quis nobis extudit artem?

Sed tamen in his locis partim non tam proponit, quam aliquid sciscitatur a Musis vt cum dicitur,

Quis dens hanc Musa, quis nobis extudit artem?

II.

partim proponit Inuocationis gratia: vt scilicet, commemorata illarum rerum magnitudine, Musae opem ferant. Denique ea sit altera Inuocationis lex vt inde aditus commodus aperiat ad Narrationem: id quod egregiè perfecisse Virgilium, & indicauimus antea, & docebimus non multò post copiosè.

Exordij to-
tius leges,
qua; Poe-
ma vniuer-
sum attin-
gunt.

I.

Haec sunt inuocationis leges atque adeò totius exordij. Quanquam tres adhuc leges proferre cogor, quas etsi praecipuas & pernecessarias, placuit ad extremum reijcere, quòd earum in Inscriptione simul & Propositione, addo etiam in Inuocatione, continenturque in Narratione, habenda est ratio.

Prima igitur ea sit, vt Actio & tabula ex historia & rebus gestis deriuetur. nam vt Actio Comica excogitetur a nobis & fingatur, receptum est quidem ac tritum. Contra verò in Tragodia aegrè omnino, in Epopeia nullo modo, admittitur, sed ex historia sumenda est. & idcirco vix vllū apud veteres Tragicos inuenies qui ficti planè argumēti spectaculū dederit. Vt propterea Italici quidā nō magnopere laudētur, dū ficti argumenti tragodias conscribunt. quantumus. n. in moribus, sententia, dictione excellerent, ac reliqua Tragodia

diæ munera pro dignitate obirent, adhuc in secundis aut in tertijs confisterent, quod in fabula, quæ reuera puppis & prora propemodum videri debet, peccatum sit. Atque idem sanè, ac multò magis, de heroico poëmate est sentiendum: quandoquidem argumentum maiores nostri ex rerum gestarum monumentis desumpserunt; ita vt nullum apud eos ficti planè argumenti heroicum (de vero heroico loquor) extet Poëma. Sic Ilias, Odysea, Theiseis, Heracleis, Aeneis & id genus alia in Achillis, Vlyssis, Thesei, Herculis, Aeneæ aliorumque fortissimorum Ducum factis inhaerent, vt propterea Aristoteles sine vlla dubitatione statuerit, Horatius etiam confirmarit, ex rebus gestis desumendum heroicum argumentum. Quam rem nos in Aristotelis Poëtica disputauimus copiosè.

Nunc tantum dicam verisimili seruiendum in poëmate. itaque cum a verisimili non abhorreat vt ludicra quædam actiones & faceta inter populares acciderint priuatim & inter domesticos parietes, ac propterea a cæteris ignorentur, actiones quoque nouæ & fictæ, nisi aliunde fidem amittant, videri possunt verisimiles. cum enim clam acciderint aut priuatim, quid est quod illis fidem recuses adiungere, quod nemo eas tibi narrauerit vnquam, nec ad populi aures peruenerint? Contra verò Regum & heroum actiones, præsertim illustres & graues, non domesticis parietibus comprimuntur, sed in vulgus & longè ac latè manare solent. Quapropter si quis fabulam Tragicam dederit, aut Heroicam conflauerit, agrè inueniat fidem, vbi noua & inaudita fuerit ac nemini explorata quis enim Regem aliquem in Tragico spectaculo sibi mortem consciscere videat, aut regiam stirpè delere, & non commentitium id exiitimet, cum nil vnquam de hac re fuerit auditum? sic

92 nemo Hierosolymitanam Urbem a Gothofredo expugnatam crederet Torquato, nisi iam antea id publicis monumentis aut constanti fama vulgatum esset. Ex historia igitur, quæ constet fama aut littèris contineatur, deriuetur heroica fabula.

Altera est vt actio sit illustris & heroica tuba non indigna: idque cum alijs de causis, tū vt ingentem admirationem excitet, ac viros nobiles ad egregia facta incendat. Sic Alexandrum heroicis Achillis factis incensum legimus atque alios alijs. Itaque & Aristoteles in sua Poëtica nos admonuit illustrem & maximè admirabilem esse oportere Epicam actionem: alij etiam hinc viros nobiles ad fortia facta prouocandos testati sunt. Quam rem noster etiam Torquatus egregiè cecinit. Cum enim heroica Gothofredi facta suscepisset decantanda. Estensem Ducem ad æmulationem sic prouocabat,

E ben ragion (s'egl' auerrà ch' in pace

Il buon popol di Christo vnqua si veda:

E con Navi, e Caualli al fiero Tracè

Cerchi vitor la grande ingiusta preda)

Ch' à te lo Scettro in terra, o, se ti piace,

L' alto Imperio de' mari, a te conceda;

Emulo di Goffredo: i nostri carmi

Intanto ascolta, e s' apparecchia all' armi.

Postrema lex est, vt quæ ex antiquitate ac rebus gestis illustria facta exceperis, vnigenæ fabulæ & actioni seruiant constituendæ, ita vt vel suapte, sponte, vel saltem Poëtæ industria, vnica fabula conflari possit. Sunt enim actiones quædam illustres, ex quibus commodè singularem actionem constituas. tale fuit Troiæ excidium, talis Hierosolymitanæ Urbis expugnatio. Itaque Torquatus actionem perfectè vnicam sic constituit vt in hoc genere

93 nihil perfectius: Idem contigisset Homero nisi hinc Achillis iram, illinc Agamemnonis exercitum Ilium obsidentem, denique multa quæ agrè cohæreant, ad vnicam fabulam reuocasset. Contra Virgilio, quoniam & Iliadem & Odyssæam vno eodémque poëmate sibi æmulandam & exprimendam proposuerat in Aeneæ factis, magnoperè laborandum fuit, vt vnicam inde fabulam constitueret. Quocirca licet ex erroribus bella seuit & deriuauit, simulque errores & bella verisimili ratione coniungens ad vnum terminum copulauit: nimirum ad eam victoriam vnde Lauiniam, Regno, vno verbo optata felicitate potitus est, haud tamen defuerunt qui adhuc in Aeneide vnitatem requirerent. Hæ supererant leges, quarum habenda est ratio in Inscriptione & Exordio. Cæteras quæ ad Narrationem pertinebunt, colligemus & prosequemur suo loco.

NUNC, quoniam iamdiu Latinum Poëtam cum Homero nobis comparandum proposuimus, & verò in Inscriptione id iam perfecimus, agedum in Propositione quoque & Inuocatione comparemus illos. Sed Iliadis Propositionem describamus

I A M
COMPA
RATUR
VIRGI-

II.

III.

LIVS
CVM HO
MERO
in Proposi
tione. &
prius in
Propositi
ne Iliadis.

prius, tum breuissimè agnoscamus. Propositio igitur ex bono Interprete est huiusmodi

*Iram cane Dea Pelida & Achilles
Perniciosam, quæ infinitos Achivis dolores imposuit.
Multas autem fortes animas Orco ante tempus demisit
Heroum: ipsos autem laniamenta fecit canibus,
Auibisque omnibus (Iouis autem perficiebatur consilium)
Ex quo sanè primùm disuncti sunt litigantes,
Atreidisque rex virorum & diuus Achilles.
Quisnam ipsos Deorum liti commisit ut pugnarent?*

In qua, mea quidem sententia, ira ab Epica dignitate abhorret longius: nec heroica Propositione digna est: præsertim verò quia ira hoc tempore nec pro vera fortitudine usurpatur, nec pro factis quæ ab ea promanarint ira, quæ censetur comes fortitudinis, eiusdemque eos aut stimulus dicitur; sed pro perturbatione & iracundia in quam ob Pellicem ademptam turpiter incidit Achilles. Neque interim non violatur heroici poematis Propositio, dum eiusmodi ira infinitos dolores Achivis intulisse dicitur: quæ enim magna laus, cum saltem in hostes, non in commilitones, herois ira esset conuertenda? Denique dum Homerus Achilles iram sibi proponit decantandam, sine dubio invidiam sibi creat, quod ira, ut dicere cœperam, non facile digna sit heroico poemate: dum verò eam appellat perniciosam, iam invidiam auget multo magis: Sed dum Græcis ipsis perniciosam fuisse & Achivis infinitos dolores attulisse canit, ad summum eam perducit, siquidem herois est suis favere, ac pro eorum salute decertare, non perniciem illis moliri. Quid quod in progressu intelligere haud licet quâ tandem Achivis causa fuerit dolorum? nisi tamen propter unam absentiam (sic enim illi patrocinantur Interpretes) quia scilicet secesserit ad naves nec pugnantis opem tulerit, id accidisse velis. quod tamen ne iurantibus quidem illis crediderim. nam præterquam quod ἀλγὰς ἔθηκε, hoc est, dolores imposuit, inquit Homerus, quod frigide de secedente affirmetur & ineptè, subtilis ista ne dicam Sophistica efficientiæ ratio vix in scholastico pulvere toleretur, tantum abest ut ad poemam sit referenda. Adhæc, Heroës illi fortes, nisi pauci, Orco demissi, haud inveniuntur: idque siue Græcos spectes siue Troianos: sed & barbariem spirat illud,

*Ipsos autem laniamenta fecit canibus
Auibisque omnibus.*

Quid: an non impium est aut indignum quod canatur Iouis consilium & voluntatem expletam fuisse, dum canibus atque auibus heroës obijcerentur? Ut omitam id in Narratione potius fuisse attingendum, quàm in Propositione exaggerandum. quid plura? Musa Iouis erat filia, quæq; res gestas memoriæ conseruaret omnes: & Poëta, qui illius opem implorat, audebit ipsam Musam admonere ac docere, inde Iouis voluntatem & consiliū expletum fuisse? sanè haud committendum erat ut hæc exclamari posset, Meseigenes Musam? Neque verò non sine crimine quinetiam cum laude prætermitti potuit descriptio temporis & occasionis eiusmodi rerum quæ exprimuntur, dum canit,

*Ex quo sanè primùm disuncti sunt litigantes
Atreidisque Rex virorum & diuus Achilles.*

hæc enim ad Narrationem fuerant reiicienda: præsertim ne rursus, quod sit, hæc essent cōmemoranda. Nam dum quærit quis Deorum contentiones illas excitasset, quasi verò Dei planè instinctu & imperio excitetur contentio, id quàm turpe sit dictu compertum est. quapropter tum hæc tum cætera fermè omnia quæ modò commemorabam, grauitè a Platone redarguuntur. Denique si huiusce Propositionis causam atque iræ materiam requiras, totam in Briseide adempta. hoc est in muliercula & Pellice, niti animaduertas: quod sanè heroica Propositione est indignissimum. Nam cur interim qui tali ac tantæ iræ perturbatione æstuet vir, appelletur diuinus, non satis video: quin (ut ingenuè fatear) indignum planè intolerandumque esse sentio. Consultius itaque Virgilius qui Aeneæ non iram sed egregia facta sibi proposuit canenda, quæque celso animo pertulisset calamitates: atque ita etiam proposuit, ut Propositio grauis, illustris, atque heroica tuba dignissima (id quod iam diu demonstrauimus) videri possit.

Nunc venio ad Propositionem Odyssææ, quæ est huiusmodi,

Virum

Virum dic mihi Musa versutum, qui valde mulcū
Errauit, postquam Troiæ sacrum oppidum diripuit:
Multorum autem hominum vidit vrbes & mentem nouit:
Plurimos verò ille in mari passus est dolores suo in animo,
Magna cura seruans suamque animam, & reditum sociorum.
Sed neque sic eripuit socios, tametsi cupidus,
Suis enim ipsorum nequitij perierunt
Stulti, qui boues supergradientis solis
Comederunt: at is abstulit reditus diem.

96 Horum partem aliquam Dea filia Iouis dic & nobis.

In hac verò propositione multa sunt quæ nullo modo (aut magnopere fallor) consen-
tiunt cum heroico argumento. quòd enim Vlysses politropos ac versutus fingitur, atque
hoc nomine quasi Heroë dignissimo decoretur, id verò absurdum est. nam quis callidum
ingenium & versutum aut etiam (vt liberaliter cum Homero agamus, & benignè nomē
istud, tantisper dum planis de eo constiterit, interpretemur) versatile & variū, laudet
in Heroë? Certè Homeri æmulator Virgilius nihil minùs quàm versatile ingenium & va-
rium attribuit Aeneæ, sed pium inprimis ac fortem, iustitia quoque insignem illum effi-
cit: quibus heroicæ virtutis ac perfectionis summam comprehendit: & idcirco Ilioneus.

Rex erat Aeneas nobis quo iustior alter

Nec pietate fuit, nec bello maior & armis;

cecinit de Aenea vt eum heroica virtute cumulare. quare acerrimus heroicorum poëta-
tarum æstimator Torquatus Virgilium, in sui herois appellationibus imitatus est ille
quidem Homerum nullo modo. Igitur satius fuisset vt Homerus Vlyssē prudentia or-
nasset, quàm versatile illi ingenium & variū affinxisset. Quāquam id tolerabilius fuis-
set: quandoquidem reuera politropos non tam versatilis ingenij virum quàm versutum
planè significauit Homero, quasi verò astus & versutia probanda sit. quid plura? an non
in progressu tota hæc Vlyssis versutia mendacijs instruitur, & ad fraudes deflectit ac seui-
tiam? sic sanè quapropter Minerva ipsa mendacia & fraudes in eo agnoscit ac pandit, dum
sic eum alloquitur, vt ex interprete audiatur

Dolosus esset & fallax qui te superaret

p.197 In omnibus dolis, & si Deus opponeret

infer. Malè versute, dolis insatiabilis —

Hæc Pallas apud Homerum in XI II. vt alia loca omittam multa.

Atque hinc quam Homerus heroi suo versutiam attribuit, hanc Torquatus callido
tribuat Aleti, dum sic canit,

97 Parlar facondo e lusinghiero e scorto,
Piacuoli costumi e vario ingegno
Al finger pronto, all'ingannar accorto,
Gran fabro di calunnie, adorna in modi
Noui, che son' accusate e paion lodi.

Denique sicut Homeri Achillem (id quod ad Iliadis propositionem referri velim) in Ar-
gantem conuertit quem Homericis coloribus descripsit cum caneret

Impatiente, inesorabil, fiero,

Nell'arme infaticabil' & inuitto,

D'ogni Dio sprezzatore, e che ripone

Nella spada sua legge e sua ragione.

ita Vlyssē Homericis pigmentis in Alete expressit. Sed facetiam politropos Homero
(quod tamen optandum magis quàm credendum) significet virum miræ dexteritatis,
quique vtramque fortunam præparato pectore sustinere valeat: profectò dum in pro-
positione sic inducitur, vt eiusmodi dexteritate ac prudentia se multis ac magnis pericu-
lis, ex socijs nè vnum quidem, subtrahat, sed amittat omnes, abhorret ab heroicæ propo-
sitionis dignitate. etsi enim Homerus interim eum excusare nititur quasi verò illi præ sua
perierint stultitia & iniquitate, tamen è re erat heroica hos quoque Vlyssis prudentia ac
virtute è periculis conseruare, atque hanc heroi laudem adiungere: præsertim verò quia
heroica peripetia postulabat vt infortunia in prosperitatem tandem aliquando conuerte-
rentur, & fortunæ commutatio non vni Vlyssi esset foelix (si tamen foelix cenferi potest
vbi tot

vbi tot millia sociorum amittit miserè) sed Duci & commilitonibus vniuersis. Certè Virgilius & Aeneam, qui Vlyssis instar errauerat ac sexcenta pericula euaserat, & socios ad optatam foelicitatem traducit. quare quemadmodum Aeneas ad eorum salutem strenuè vires omnes ac neruos intenderat, ac tum verbis illos in spem erexerat,

98

*O passi graiora: dabit deus his quoque finem.
Vos & Scyllæam rabiem, penitusque sonantes
Accessitis scopulos: vos & Cyclopea saxa
Experti, reuocate animos, mæstumque timorem
Mittite. forsan & hæc olim meminisse iuuabit.*

*Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt: illic fas regna resurgere Troiæ.
Durate & vosmet rebus seruare secundis.*

tum factis eorumdem sospitatem curauerat,
*Aeneas scopulum interea conscendit & omnem
Prospectum latè pelago petit, Antea siquâ
Iactatum vento videat, Phrygiâsque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici*

& rursus,

*At pius Aeneas per noctem plurima voluens,
Vt primùm lux alma data est, exire locosque
Explorare nouos, quas vento accesserit oras,
Qui teneant (nam incultra videt) hominè, ne ferae ne,
Quærare constituit, sociis que ex ætæ referre.*

Sic ad extremum eos in Latium sospites traducit omnes, ita vt tandem plerique omnes nouis sedibus & Regno fruantur. Itaque egregiè, vt semper solet, totum hunc Homericæ Propositionis locum,

Magna cura seruans suamque animam & reditum sociorum?

Sed neque sic eripuit socios tametsi cupidus.

tacitè insinulauit, & qualis fingendus fuisset ostendit Torquatus, dum sui poëmatis Propositionem claudens cecinit,

Che fauorillo il cielo: e sotto a i santi

Segni ridusse i suoi compagni erranti.

quasi diceret haud committendum fuisse vt commilitones a sui Ducis foelicitate præcluderentur, ac fortunæ commutatio vni Duci foelix, cæteris calamitosa succederet ac misera. Neque verò cum Propositionis artificio & decoro consentit minuta illa flagitij commemoratio vnde Vlyssis socij interijissent. quandoquidem vltionem vltionisque tum effectus tum causas prosequi ad Narrationem pertinebat. denique nihil erat cur tam distinctè omnia attingeret vt vix deinde quicquam noui superesset quod de flagitio illo in Narratione commemoraret: præsertim verò quia in Propositione Auditorum studia excitanda sunt potiùs, vt ad rerum narrationem auidius aspirent, quàm penitus informandi atq; adeò explendi sint ab initio. Itaque Torquatus indicauit quidem Gothofredum sospites recepisse errantes socios: sed errorum causas & rei seriem ad Narrationem reiecit; ita vt Propositionis veluti grauitatem multò melius conseruauit. Adde quòd ea fabula humilior videri potest quàm vt heroico poëmati vllò modo suppeditare valeat argumentum. Quapropter dum Virgilius Odysseæ Propositionem imitatur, atque errantem virum sibi canendum, Homericò nimirum modo ac more, proponit, reliquas istas sic declinat vt nec in Propositione illas nec in Narratione attingat. Sed illud palmare in Homero quòd cum Inuocationem a Propositione haud separet, & quæ proponit, a Musâ omnino decantari velit, minutè admodum ea Musæ perceret quasi verò eorum ignara esset, nec Musâ inuocanti, satis esset ea summam attigisse. quare dum verbi gratia canit Poëta,

Sed neque sic eripuit socios quamuis cupidus:

Suis enim ipsorum nequitij perierunt

Stulti: qui bonos supergradientis Solis

Comederunt: ast is his abstulit reditus diem.

& tamen continenter pergit,

Horum

Horum tu partem aliquam Dea filia Iouis dic & nobis.

100 minuta diligentia vititur sine dubio. Certè si Virgilius ita proponeret, vt simul rebus, quas proponit, canendis. Musam inuitaret, ac propterea Musam compellans diceret,

*Arma virumque canas Troia qui primus ab oris
Italiam fato profugus, Lauinaque venit
Littora,*

non malè fortasse, sed si adderet dum Musam item compellaret,

*— Multum ille & terris iactatus & alto
Vi Superum seuæ memorem Iunonis ob iram,
Multa quoque & bello passus dum conderet urbem
Inferretque Deos Latio: genus vnde Latinum
Albanique patres atque altæ mænia Romæ.*

ineptè: quandoquidem Musa minimè omnium egebat tam longis ac distinctis mandatis aut monitis: satisque de Poëtæ optatis instructa fuerat, cum ad Viri illius & errores & arma canenda inuitaretur. quis igitur ferat Homerum tam minutè ac distinctè ea imposuisse Musis quæ narrari cuperet ac decantari? certè ea omnia,

*Multas autem fortes animas Orco ante tempus demisit.
Heroum: ipsos autem laniamenta fecit canibus
Auibûsque omnibus (Iouis autem perficiebatur consilium)
Ex quo sanè primum disiuncti sunt litigantes
Atreidesque Rex virorum & diuus Achilles.*

redundant. ea verò

*Plurimos verò ille in mari passus est dolores suo inanimò
Magna cura seruans suamque animam & reditum sociorum,
Sed neque sic eripuit socios quamuis cupidus:
Suis enim ipsorum neq. iitjs perierunt
Stulti, qui boues supergradientis Solis
Comederunt, ast is his abstulit reditus diem;*

sunt otiosissima,

101 Neque verò illius mihi probatur industria dum virum proponit canendum qui multorum hominum Vrbes vidit, ac mentes nouit, seu mores percepit, cum tamen in progressu nihil minùs quàm de gentium Urbibus & institutis aut mentibus cognoscendis fuerit sollicitus Vlysses. cum enim ad nauigationem incubuerit, & si quando ad terram appulit, tempestate potius quàm voluntate delatus sit, mirum est id canendum proponi quod otiosum videri potest, nec cū Narratione consentiet: præsertim verò quia dum Septennio toto retardata est eius nauigatio & in terra detentus est, solitarius traduxit dies apud Calypso, tantum abest vt mortalium Vrbes ac mores lustrauerit & explorauerit. itaque Virgilius qui rursus suum Aeneam Vlyssis more errantem fecit, totam istam laudem, vnde multorum Vrbes scilicet & mores cognouit, prætermittit: idque ea, opinor, de causa, quòd animaduertet summo studio nauiganti & in Latium contendenti, non hoc studium conuenire aut laudem. Denique nisi Vlysses inde hominum mores cognouit & vrbes, quòd præteriens tum Ciconum agrum depopulatus sit, tum Polyphemum orbauerit oculo, tum vno atque altero die apud Alcinoi hospitio exceptus altius dormitarit, indeque somno confopitus Ithacam vsque peruenerit, vix ac ne vix quidem sentio quales mores aut quas Vrbes Vlyssi agnoscendas obtulerit Homerus. Ad extremum, etsi heroica Propositione dignum videri potest eum virum canendum & celebrandum proposuisse qui multa passus esset ac dolores graues pertulisset (quòd enim Troiam diripuisset, id verò quam Vlyssi conciliet laudem, aut cur heroicum videri possit, non video) tamen vt herois vita omnibus partibus perfecta esset ea quoque fuerant proponenda & continenter concinenda quæ præclare egisset: nam non modò grauiam pati, verum etiam præclara facere Heroicum est.

Qua de causa Virgilius, etsi in Propositione diligenter habuit rationem eorum quæ passus esset Aeneas, quæ tamen præclare gessit, & proposuit & decantauit. Sanè Torquatus hac etiam in re tacitè insinulauit Homerum dum de suo Heroë caneret,

102 *Molt' egli oprò col Senno e con la mano:
Molto soffrì nel glorioso acquisto.*

ita

ita quidem Homericæ propositiones vlcus ferè totæ videri possunt: Virgiliana grauis (id quod iam antea declaratum est) & heroicæ tubæ accommodata.

VIR GI-
LIANA
INVO-
CATIO
conferitur
cum Ho-
merica.

Nunc superesset vt Homericas Inuocationes cum Virgiliana conferrem: sed quoniam Homerus Inuocationem sic miscuit cum propositione vt inuocando proposuerit, proponendo inuocarit: vix quicquam superest quod de inuocatione sigillatim dici possit. Quamquam vnum atque alterum vel proferam vel in memoriam reuocabo. Primum est aptius Virgilium inuocationem a propositione separasse, quàm illam cum propositione coniunxerit Homerus. De qua tamen re, quoniam ex ijs quæ diximus dum Virgilianam inuocationem explorarem, multò verò magis dū nugas nuper detegeremus quibus Homerus detinuit Musam, nihil est cur faciā longius. Alterū est reuera Homerū sic inuocasse, vt Musæ canēdi ac narrādi munus imposuerit, nō vt sibi canēti aut canere cupienti aspiraret, postulasse. ita factū est vt deinde nescias quid aut quousq; vel Musa vel poëta cecinerit: sed potiùs in eā suspicionē impellaris, Homerū, quoniā Musæ canēdi ac narrādi munus perspicuis verbis imposuit, deinde per incogitantiam in eos veluti scopulos incidisse quos indicabā; inprimis verò effecisse vt Musa (quod tamen haud animaduertit aut reputauit) Musam inuocauerit. Certè dū in Iliade *Iram*, inquit, *cane Dea*, & rursus illud sciscitatur a Musa

Quisnam ipsos Deorum liti commisit vt pugnarent?
continenterque. Musam respōdentem (nisi enim Musam respondisse fatearis, ac sciscitanti Poëtæ satisfecisse, nihil aut obscurius aut inconsultius inducit)

Latone & Iouis filius: hic enim Regi iratus

Morbum per exercitum suscitauit malum;

103

& quæ sequuntur, & eodem tenore pergit, sit sanè vt in secundo libro in quo Musa inuocatur, & in alijs locis in quibus rursus inuocatio instauratur, fateri cogamur a Musa ipsa Musam inuocari, cum nusquam appareat poëtā Musæ in narrando seu canendo successisse. Atque hinc etiam illud consequitur vt si quando narratio & cantus ad res minùs serias & graues defleat (id quod non rarò accidit) non sine decori perturbatione Musa ijs narrandis detineatur. Certè scurriles Vulcanis iocòs, ac Deorum risus, Tersitis conuitia, & id genus alia in Heroico poëmate ne a poëta quidem cum dignitate narrentur tantum abest vt ijs nugis canendis Musa sit detinenda & occupanda. Quod enim cecinit Flaccus dum de fabulæ solutione præciperet,

Nec Deus interfit, nisi dignus vindice nodus

Inciderit.

sine dubio in Homeri Musam egregiè conuenit, quæ non nugis ac rebus leuibus, quin ne mediocribus quidem, erat adhibenda sed serijs & grauioribus: nec rursus poëmate toto erat detinenda & in narratione integra occupanda, sed in præstantissimis rebus, &, vt semel dicam, musa dignis. Imò verò Virgiliano more canenti vt aspiraret inuocanda fuit, non vt caneret.

Hæc habui quibus Virgilianum exordium cum Homericano cōferrem. Tamen si, vt ingenuè fatear, magnoperè optassem vt in Homeri propositione nullæ maculæ, nulli nequi, apparerent. ita enim admirabile Maronis ingenium & iudicium maiore cum dignitate conferre licuisset, ac dignoscere. Sed quæ in exordio defuit opportunitas, vtinam in Narratione ac poëmate reliquo non sit requirenda. Quamquam si non eam nobis Homerus obtulerit, offeret certè Virgilius alibi, dum cum eo Torquatum, hoc est Epicum longè præstantissimum & admirabilem, pro vt instituiamus comparabimus.

De Narratione.

Hæc vt Virgilium in exordio toto siue in propositione cum Homero conferrem. Nunc ad Aeneidis Narrationem aggrediamur: quam sanè percommode in Aeneæ Troianorumque errores ac bella distribuas primùm: siquidem sex prioribus libris errores, (etsi Troiæ interposito excidio) sex posterioribus bella decantantur. At verò primum hunc quem aggredimur librum (de cæteris enim suo loco) in septem principes partes diuisas licet: quemadmodum nos obseruabimus in progressu, singularum argumentum ex ordine commonstrantes. Nunc sat sit primam, quæ a Carthaginis descriptione ducitur, ea continere quæ ad Iunonem in Troianos irascentem eisdemque insectantem pertinet. Atque hanc sic orditur Virgilius.

Part. 4.

Vrbs antiqua fuit (Tyrij tenuere coloni)

Carthago, Italiam contra Tyberinaque longè

Ostia,

104 **Ostia, diues opum, studiisque asperrima belli:**
Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse famo. Hic illius arma,
Hic currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse
Siqua Fata sinant, iam tum tenditque fouetque.

Describit noster Vates Carthaginem: idque vt hinc sensim ad Iunonem deueniat quæ Carthagini faueret vnice, continentæque causas proferat propter quas ipsa Iuno Aeneâ tantoperè persequatur; atque hinc ad ipsos Aeneâ errores descendat, qui ab Iunonis ira profecti sunt. Ex quo fit vt nobile Invocationis artificium hinc appareat: cum ab Iunoniana ira, quas requirit, causis, amplissimum sibi ad Narrationem aperiatur aditum: quod sanè artificium eò nobilius videri debet, quod Virgilius ita sibi interim aperit aditum ad Aeneâ tum errores tum verò bella decantanda, vt simul ad Romanorum Iuliaeque gentis, maximè verò ad Augusti facta ac laudes subinde celebrandas, viâ muniat percomodè.

105 Sed quoniam hactenus de oeconomia & artificio satis constituit, primam hanc Narrationis partem agnoscamus in qua describit Carthaginem. Cum enim Epopœia historiarum tanquam è regione respondeat, sitque verisimilis quædam historia, nil mirum si a Descriptione incipit: atque eodem nomine, quoniam Poësis est affinis eloquentiæ, Carthaginè ita describit, vt eandem exornet mirificè. Ita fit vt non facile sit statuere Historicine relictius an Oratoris, an Poëtæ impleuerit partes. Mihi sanè videri solet optimi & Historici & Oratoris & Poëtæ partes cumulatissimè expleuisse. Historici, quia antiquitatis, conditorum, nominis, situs, potentiæ, studiorum & exercitationum, rationem habet diligenter; ita vt non modò Politia, verum etiam originis ac Genealogiæ, Topographiæ, Chorographiæ, quæ ad descriptionem mirificè conferunt, & germana sunt Historici instrumenta, specimen dederit: earumque initia ad Carthaginem describendam, ac tanquam ante oculos ponendam, appositissimè retulerit. Oratoris, quia vix fortasse vllus obseruari potest locus vnde argumenta laudandarum Urbium hauriantur, ex quo non hauserit Virgilius. Itaque laudat eam non modò ab antiquitate & conditoribus, aut etiam a situ & regione, verum etiam ab opibus & diuitijs, a potentia & studijs rei militaris, a summa Iunonis beneuolentia, vnde illâ cæteris terris anteponeret: a præsidijs varijs, quibus eam ad terrarum Orbis Imperium vocabat, ac gentium omnium Reginam constituere moliebatur: ita ut omnia ferè & Naturæ & Artis, siue maius humana diuinaque ornamenta in hanc Urbem contulerit. Quapropter siue Aristotelem consulas qui in I. Rhetoricorum laudandæ Urbis commonstrat locos, siue ad Isocratem confugas qui in Panathenaicis Athenarum laudes prosequitur, sentias Virgilium eloquentiæ præcepta optimè calluisse: & in Carthaginis descriptione mirum in modum explicasse. Principiò igitur antiquam facit Carthaginè, & rectè: nam antiquitas, Aristotele authore, quemadmodum familijs & gentibus, ita Urbibus non mediocrem adiungit dignitatem: & quamuis non satis constet inter Historicos de Carthaginis origine, verumtamen longè ante Romam fuisse conditam fatentur omnes: non pauci etiam ante Troianum excidium ædificatam scribunt: denique hæc ipsa veræ originis inscientia & obscuritas a summa vetustate & antiquitate profecta est. Addit Tyriose eam tenuisse, vt ab ijs, quippe fundatoribus, nouum illi accederet dignitatis pondus. ij enim, vt cæteras eorum prærogatiuas ac laudes hoc loco prætermittam, uideri possent Coloniajs deducendis & Urbibus ædificandis a Natura procreati & ficti. Nam varias 106 Mundi plagas & peragrarunt & tenuerunt: varias in Græcia atq; alibi passim Vrbes multas condiderunt: sed duas in primis in Africa; Vticam scilicet, Catonis Vticensis morte nobilitatam, & Carthaginem quæ hic Africæ caput constituitur. vt minimè mirum Romanos tandem quemadmodum fortitudine ac potentia Carthaginenses superarunt, ita cõdendis Urbibus coloniisque deducendis eorum industriam & famam superare voluisse. siquidem a Romulo & Romanis Sexaginta ferè Coloniae supra cætum deductæ apud Historicos numerantur & quâuis interim Virgilius Tyrios non tam Carthaginè ædificasse quæ tenuisse scribit, tñ ab eis fundatâ planius significabit in progressu. Ita quidè primò Urbē hæc tñ ab antiquitate tñ a primis habitatorib. atq; adeò fundatorib. & describit & celebrat. Mirificè verò Urbis huius dignitatē illustrat nomē quod exponitur: ea. n. est Carthago de qua (inquit Sallustius) præstat magis silere, quàm pauca loqui. Atque idcirco satis

Quo consilio describat Carthaginem.

Inuocationis Aristi cui ex hoc Narrationis initio elucere, & cur.

Quali & quanto artificio descripsit Carthaginem: & qua ratione optimi & Historici & Oratoris & Poëtæ partes impleuerit in hac Descriptione.

Quomodo Historici. Quomodo Oratoris.

E erit

erit ut ipse etiam vos ad Polybium, Appianum, aliosque transmittam quam ut amplissimum hunc campum in praesens excurram. Quanquam, ne vos omnino ieiunos relinquamus, illud saltem dicam, Carthaginem in tertio bello quod gessit cum Romanis, trecentas Urbes sub sua ditione numerasse: septingenta verò millia hominum intra moenia aluisse, ac tam ingenti armorum vi fuisse instructam ut omnes Africae milites terra marique commodè armare posset.

Iam verò, quoniam talis ac tanta Urbis situs ac regionem continuo potuisset quis requirere, ac sciscitari, addit contra Italiam fuisse sitam, quod est e regione Italia: ita ut hanc rectà aspiciat, quanquam cum Italia supero inferoque mari cingat, ac sese a Septentrione ad Meridiem fundat longè, quis hinc agnoscere valeat Carthaginis situm? Hac itaque de causa addit Virgilius e vestigiò, *Tyberinaque longè Ostia*, quibus docemur ita fuisse collocatam contra Italiam, ut posita esset e regione Tyberis, atque eius ostia recto cursu respiceret, nam ea verba, *Italiam contra Tyberinaque longè Ostia*, significant contra Italiam & contra Tyberina Ostia fuisse sitam, sed longè, quòd nimirum interiectum sit mare, & ideo in IV. cecinit,

Littora littoribus contraria fluctibus undas,
distat verò a Romano littore siue ab ostijs ducētis passuum millibus aut paulò plus. Quòd fit ut seuerà procul absit, ac Mediterraneum, quantum est latitudine, interiectum sit totum. Quanquam nihil prohibet quominus bido aut trido nauigijs peragrari possit spatium istud. Itaque Cato cum persuadere institueret Romanis Carthaginem esse delendam quòd e regione esset collocata, nec tam abesset quam Urbis ceruicibus immineret, praecoces fucus e Carthagine adductas tulit in Senatum quae non ante tertium diem Carthagine acceptae essent. Ita quidè dum Italia ac Roma e regione & veluti sub eadem linea collocatur, hinc etiam non nihil ei dignitatis ac splendoris accedat oportet. cum Italia ceteris regionibus omnibus celi clementia, ubertate soli, hominum ingenijs, vno verbo, foelicitate, antecellat.

Augēt verò Carthaginis dignitatem ab opibus, ut quoniam auro, agris, pecore, comēatu, armis, classe, amicis, potentia, valebat plurimum, haec omnia opum nomine comprehenderet atque adeò praediuitem esse ostenderet. Et ideo non diues solum dicitur, sed diues opum: ut omne diuitiarum genus, omnem opum vim, indicet. Quanquam, quoniam opes non magnoperè ad dignitatem cōducunt, nisi splendescant usu ac militari in primis, unde securitatem paremus, ac summam militaris virtus per se quoque plurimum valet ad Urbem aliquam illustrandam, statim addit militari quoque laude ac belli studijs fuisse asperissimam: ubi sanè cum militaris virtus duos exigit labores atque asperos, hinc quoque augendam putauit bellicae laudis famam. Ac fottase hoc in loco Platonis decretum spectauit, quo statuit ut qui suam Rempublicam custodirent milites, instar generosi canis in suos domique mites, in alienos ac bello feroces & asperi, sese ostenderent. Denique bellica Carthaginis virtus ea fuit ut bello principem sibi laudem arrogaret: quasi verò effossum caput equi (inuenerant hoc dum designarent Urbem) id portenderet, cum equus sit bellicosissimus. Et hac de causa hic currum & arma, quasi belli arcem cōstitueret Carthaginem, dicitur collocasse: ut scilicet intelligamus quāroperè praestiterit inter eas vrbes quae belli floruisse laude. Denique Romani non aliunde quam ex Punico bello militarem scientiam illam collegerunt qua Mundi Imperium adepti sunt. Sed quoniam Iunonis mentionem fecimus, quam Carthagine currum & arma collocasse ait noster vates, quāso eius carmina repetamus & quam vim habeant ad Carthaginis commendationem expendamus, sic igitur pergit Virgilius,

Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam

Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma,

Hic currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse,

Si quā fata sinant, iam tum tenditque fouētque

Quo in loco quoniam Virgilius Carthaginem non modò historico more descripsit, ac propterea eius nomen, situm, conditores, colonos, antiquitatem, potentiam, studia, morēque retulit, verum etiam, quasi orator, ornauit, nunc Poetica quoque lumina (ut par est) & ornamenta eidem adiungit illustrandae. ita ferè cum multa & magna naturae artisque praesidia numerauerit; nunc progreditur ad diuina, quae poëtice exprimit ornatque eleganter. Ac profectò fuit in more positum apud praescos seu Romanos seu Graecos ut familias & Urbes ad diuinos authores referrent; itaque plurimas Graecorum

109 rum Romanorūque & familias & Vrbes ad Herculem, ad Iouem, ad Neptunum, ad Venerem, ad Martem relatas sentias, sigillatimque Carthaginem ad Iunonem: quæ propterea in i v. Carthaginem appellat sua moenia. Hic igitur noster vates Iunonem introducit quæ hanc urbem ceteris omnibus anteposuerit: quibus intelligitur Argos, Mycenæ, spartam ac reliquas, quotque eam Græciā & Asiā totā colerent, posthabuisse Carthaginem. Quid plura? Samum etiam in quā nata erat, educata, ac Ioui nupta, posthabuit: Samum inquam, in quā Templum pulcherrimum ac toto Terrarum Orbe celeberrimum in eius honorem excitatum erat: vbi nobile eius simulacrū magna veneratione coleretur. Vt minime mirum poetam addidisse non modò currum & arma hic collocasse, verum etiam omnem eò cogitationem coniecisse: vt Carthaginem (si quā tamen ratione sinerent fata) Terrarum Orbis caput constitueret. Et hac de causā Venus non multò post Carthaginē appellabit Iunonis hospitium: & in i v. vt dicebam Iuno ipsa Carthaginem sua moenia appellare non dubitabit dum Venerem sic compellabit

Nec me adeò fallit, veritam te moenia nostra

Suspensas habuisse domos Carthaginis alta.

Dum verò ait,

Hic illius arma, hic currus fuit;

videtur etiam ad pictores (est enim pictori affinis poeta) aut statuarios respicere, qui eam modò curru delatam exprimunt, modò hærentem asta, aut etiam clypeum gerentem dextra, hastam sinistra: & ideò etiam Curetis siue Hastata dicebatur. Quamquā hæc a poetis mutuatur pictores. Nam Homerus etiam in currum eā imponit, Virgilius alibi amatam facit. Ouidius quoque Virgilium imitatus, eam de Carthagine sic loquentē inducit,

Cum mea sint illo currus & arma loco.

110 Hæc inquam est Carthaginis descriptio & inudatio. Historica, Oratoria, Poëtica, industria plenissima. Nam si quis miretur, cur non eandem a studiis Artium liberalium & doctrinarum laudauerit, cum hinc etiam magna Urbibus accedat dignitas, id accidisse crediderim, vel quia apud historicos non facile reperiatur Carthaginenses doctrinarum studia magnoperè coluisse (ideò Græcos alibi ab huiusmodi artibus laudat quòd eos coluisse cōpertū esset) vel quia haud deceret ijs eā ornare laudibus quibus Romani, hoc est victores, vix adhuc (id quod libro vi. fatetur) florere cœpissent: vel etiā quia vbi arma dominantur atque impensè tractantur, doctrinæ frigere solent. id quod is facile sensiet qui legerit Ciceronis Orationem pro Murena. sed ad Iunonem redeamus de qua Virgilius sic pergit,

*Dubitatur
qua de cau-
sa non eam
ab libera-
lium quo-
que Ar-
tium studiis
celebravit.
Responde-
tur.*

Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci

Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.

Hinc Populum latè regem belloque superbum

Venturum excidio Libyæ: sic voluere Parcas.

Nullam non libenter arripit occasionem Romanum commemorandi nomen ac celebrandi. Quare quemadmodum in propositione dixerat fore vt ex Vrbe illa quam Aeneas conditurus esset, orirentur Albani ac Romani, & rursus Carthaginis descriptionem concludet acclamatione illa nobili

Tanta molis erat Romanam condere gentem:

111 Sic in præsentia Narrationem exorsus est a Carthaginis descriptione, cum tacitè Romanos introducit, qui forent a Troiano sanguine procreandi, ac procedente tempore Scipione minore Duce Tyrias arces euerfuri, ac proinde futurum quoque esset vt hic populus longè latèque regnaret, ac bello superbus, nobilis inquam & inclytus, euaderet ex Libyæ excidio. ac rectè. nam Carthagine euerfa & Libyæ subinde ciuitatibus multis solo æquatis, factum est vt Romani spiritus ingentes sumperint, seque dignos putarint qui longè latèque regnarent, & ad Terrarum Orbis Imperium aspirarēt, quo breuè etiam potiti sunt. Nam hanc planè esse vim huius loci satis constat vel quia alioquin perperam post Tyrias arces a Romanis euerfas, diceretur fore vt populus bello superbus seu inclytus ad Libyam excidendam proficisceretur, vel quia ita res habuit vt ex Carthaginis & Libyæ excidio Romani spiritus illos sumperint longè ac latè dominandi ac Terrarum Imperium occupandi, vel quia venturum pro futurum (hic enim futurum metri causa non commodè vsurpari poterat) vsitatum est ac familiare Virgilio, apud quem legimus.

*Sic pergit
ad Iuno-
nianæ iræ
causam, vt
occasione ar-
ripiat Ro-
manos ce-
lebrandi.*

*Qui canat
populū ven-
turum exci-
dio Libyæ.*

— Nouit namque omnia Vates
 Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur
 & in VI. Aeneid.

— & omnis Iuli.

Progenies magnum cæli ventura sub axem.
 & rursus æuum & sæculum venturum: Sybilla præscia venturi, & quod magis cum hoc conuenit
 loco, bella fato ventura, hoc est ex fato futura, dicuntur: Vt omittam Ciceronem ipsum cū
 scriberet in libro de Fato venturum esse immutabile, venturum pro futurum vsurpasse.
 Vt propterea Seruij & Latinorum multorum pace rectius verterit hunc locum, Italicus
 Interpres cum caneret,

Ma già contezza hauea ch'era di Troia
 Per vscir una gente; Onde vedrebbe
 Le sue torri superbe a terra sparse.
 E della sua ruina alzar si intanto
 Tant'auanzar d'orgoglio, e di potenza,
 Ch'ancor dell'Vniuerso imperio haurebbe.

vbi licet ea vox contezza, non adamussim respondeat voci illi audierat, ea tamen planè

E de la sua ruina alzar si intanto,

planè exprimunt quod volumus, scilicet populum illum ex libyæ excidio futurum seu e-
 uasurum latè dominum ac Regem. Quòd si quis fortè retinere cupiat Seruij explanatio-
 nem, ac populum latè Regem bellòque superbum ad Libyam excidendam venturū fuisse
 dicat, is ne in ταυτολογία incidat, pro progenie Corneliæ gentem, pro populo latè Re-
 ge Romanos intelligat: tamen si reuera nondū latè regnabat, ita vt hinc et intelligatur signi-
 ficari fore vt latè regnaret ex Libyæ excidio: rursus illud, *Hinc populus latè Regē venturū*, non
 ex progenie illa explices, sic enim *πρότερον* narrasset, quòd, dum historici fingitur mu-
 nere, vitiosū esset; sed postquā eueris fuisse Tyriæ arces: nam Carthagine eueris, subinde
 exercitus missus est, qui alias multas Libyæ vrbes æquauit solo. quamuis hac de causā Ty-
 rias arces a Cornelia progenie, cæteras vrbes a Romano populo eueris subdūrē affirma-
 ueris cum sub idem tempus & Carthago & Legatis Romanis iubentibus cætera Libyæ
 vrbes excisæ fuerint ac dirutæ. Atque hoc est quod ait Parcas voluere. Parcarum verò fa-
 bula atque illarum ministeria nota sunt. Et quanquā hæ tripartito illo munere hominum
 vitā dispensare dicantur, verum tamen aptè etiam tale ministeriū in Vrbes cadit ac regna,
 quorum initium, mediū, finis ex poetarum sententia Fatis ac Parcis subiecta sunt. Certè
 Florus Romanum Imperium eleganter animantis instar ætatibus variauit, quasi infantiā
 cæterasque ætates in eo ad decrepitam vsque ætatem notare liceat; ac Genethliaci Vrbibus
 perinde atq; hoīb. tanquā vitæ periodos statuūt, q̄ tamē quā rectè faciāt, ipsi viderint

Partic. 6.

Id metuens, veterisque memor Saturnia belli
 Prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis:
 Nec dum etiam causæ irarum, sæuique dolores
 Exciderant animo: manet alta mente repostum
 Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ,
 Et genus inuisum, & rapti Ganymedis honores.

Quas ob
 causas In-
 no tanto pe-
 re persequeretur Aeneas.

Causas recenset noster Vates propter quas Iuno tantoperè persequeretur Aeneā ac Tro-
 ianos: etsi enim ea vel maximè illius exulcerasset animum, quòd pertimesceret ne ex Tro-
 ianis progenies illa tandem existeret quæ Carthaginem euerteret, aliæ tamen accedebant
 causæ quibus cruciabatur. Ac primum verebatur ne frustra suscepisset tot labores pro ca-
 ris Argiis in Troiano bello, & ea in irritū caderent quæ decēnio illo toto aduersus Tro-
 ianos egisset. Cum. n. superstites essent multi, quid si inde nouū Regnū ac Troia tandē ali-
 quando resurgeret? Sed & alia in mentē recurrebant, atq; adeo iras & dolores fouebāt: ni-
 mirum iudiciū Paridis & spreta pulchritudo ac forma: inuisum Troianū genus quod ab
 Electra Iouis pellice per Dardanum dimanasset: rapti deniq; Ganymedis honores quia ra-
 pti essent Hebræ, quæ Iouis erat pocillatrix: vel certè rapti Ganymedis honores, qui Gany-
 medes ab Aquila raptus esset, siue et a Dijs vt esset a poculis. Homerus. n. de illo sic canit,

Ganyme-

— *Ganymedes*

Qui tum pulcherrimus fuit mortalium hominum:

Quem etiam rapuerunt Di, Ioui ut pocillator esset

Pulchritudinem ob suam.

Quamquam verendum ne raptus Ganymedis dicatur ad salacissimi Iouis impudicitiam turpissimam tacite indicandam. quidni enim præposterus Iouis amor non augeat Iunonis iram, atque in Troianos, quos alijs de causis oderat, ob Troianum Ganymedem incendant? ita quidem illud rapti nescio quo pacto plus significaret, quam vox primo auditu referret. His igitur incendebatur Iuno in Troianos. Etsi non me latet esse qui Antigone quoque huc referant Laomedontis, hoc est Troiani regis filiam. Cum enim de pulchritudine (ut est apud Ovidium) non dubitasset cum Iunone contendere, sine dubio potuit id etiam Iunoni in mentem recurrere. Itaque Italicus Aeneidis interpret non dubitavit hunc locum sic vertere

— *Ella che tema*

Hauea di ciò, non posto anco in oblio

Come a difesa de' suoi cari Argini

Fosse a Troia acerbissima guerriera,

Ripetendone il seme e le cagioni

Se ne sentia nel cor profondamente.

Hor di Pari il giuditio, hor l'arroganza

D'Antigone, il concubito d'Eletra,

Lo scorno d'Hebe; al fin di Ganimede

E la rapina, ei non douuti honori.

Sed profecto quantumvis Corradus etiam Antigonis arrogantiam commemoret (commemoret inquam: nam qui in hunc locum cadat non ostendit) ægre tamen intelligas quam fideliter locum conuerterit Italicus interpret iste & Antigonis arrogantiam ex verbis illis, *Et genus inuisum* quasi latentem eduxerit: nã inuisum genus significat quidem Troianã stirpem propter Electræ concubitum fuisse inuisam & odiosam Iunoni, sigillatim verò Antigone, magis quam quemvis ex Troianis aliam nullo modo. nisi forte eo cõfugas ut dicas illud spectatque iniuria formæ non ad Paridem referri cuius iniuria satis expressa fuerit in illis, *Iudicium Paridis*, sed Antigona significare. quamquam enim satis superque Antigonis arrogantiam vltæ esset Iuno, (in anem enim eam conuerterat) tamen adhuc Troianos ob Antigonis arrogantiam odisse potuit. Sed ut ut sit, Iunonianæ iræ causas exposuit Virgilius. Itaque iure pergit,

Partic. 7

His accensa super iactatos æquore toto

Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli

Arcebat longè Latio: multosque per annos

Errabant acti fatis maria omnia circum.

Vbi his omnibus (inquit) de causis quas recensuimus, incensa Iuno & inflammata Troianos, Troianos inquam miseros, qui Achillis ac Danaum ferro ac flammis fuerant superstites, iactatos quamvis æquore toto; arcebat longè a Latio: ita ut iam multos annos errarent fatis huc illuc maria omnia circum agitati ac pulsi. Ita quidem noster Vates, cum a Musis postulasset ut sibi causæ memorarètur propter quas Iuno Aeneam tanto persequeretur, atque illas subinde (Musis nimirum eas illi suggerentibus) euulgauerit, iam ut in circulum recurrat oratio, concludit has planè fuisse causas propter quas Troianos diu iactasset Iuno. Atque hinc sanè illud habet dubitationem; quid fieri potuerit ut cum fata in Italiam vocarent Troianos, nunc iidem Troiani fatis agi, & huc illuc impelli dicantur. certè in libro decimo Aeneas proficitur se in Italiam profectum vocantibus fatis. Verùm nihil fortasse prohibet quominus fatis etiam acti & huc illuc veluti iactati a fatis dicantur. nam ab initio iussi sunt Troiani ab Oraculis & responsis nauigare ac nouam Urbem conde-
re quod in fatis esset ut nouum excitarent regnũ: sed tamen locus ac Regio in qua excitandũ esset vel non declarauerant Oracula illa & fata, vel obscurissimè attigerant. Itaq; cum Aeneæ Antandro soluenti nauigandum esset in Italiã, atq; adeo ad Occidentem, ipse in Thraciã ad Septentrionem cursũ intendit: sed tamẽ portetis ac monitis cõmotus, reuocauit

Quantopere Aeneas ac Troianos persequuta sit Iuno.

cursum, ac Delum peruenit, unde etiam Oraculi obscuritate in Cretam soluit, quasi verò ibi excitandum esset regnum & tamen a Penatibus didicit alio nauigandum & in Italiam omnino contendendum, ad quam etiam non antea peruenit quam huc illuc diu ac multum iactatus est. itaque fatis etiam huc illuc actus est, ita ut fatis acti errarent Troiani dum sedes mutare iuberentur. hac igitur de causa concludere potuit Virgilius & Iunonem Latio arcuisse illos longè, & multos annos errasse fatis actos; iurèque proinde epiphonema illud subiecisset,

Part. 8.

Tantæ molis erat Romanam condere gentem:

quasi diceret cum Troiani a Iunone arcerentur, & a fatis errare cogerentur, maximæ difficultatis (quanquam de hoc paulò post fusiùs) fuisse Romanam condere gentem.

Tamen si, quoniam reuera interim Iunonianæ iræ requirebantur causæ, ab re videri posset commemorasse Troianos fatis, ijs inquam fatis quæ ab Oraculis passim Troianis pangebantur, fuisse iactatos, & huiusmodi errores in fata illa reuocare. adde quòd illud *acti fatis* videtur sæuam quid & hostile indicare, quasi verò exagitati atq; huc illuc eiectionem hostilem in modum fuerint ac per sæuitiam, quod haud par est de fatis suspicari quæ ad nouum Regnum illos vocarent. Certè cum Aeneas in primo ad tolerantiam hortaretur Socios, 116 illud memorabat

Per varios casus, per tot discrimina rerum

Tendimus in Latium, sedes ubi facta quietas

Ostendunt: illic fas regna resurgere Troia,

ita ut fata fauerent Troianis, non eos iactarent. Itaque satius est ut facta hoc in loco fixa Iunonis decreta de Troianis insectandis interpretemur: quod enim quis decreuerit obfirmato animo, id tanquàm fatum (quod scilicet fatalia decreta imitetur quæ mutari nequeunt) videri potest. & hoc planè consilio in libro VI II. (id quod rem mirificè explicat) cecinit Herculem duos mille labores pertulisse fatis Iunonis iniquæ, quod est firmis decretis. quin fortasse illud Turni spectat in IX. — *Sunt & mea contra*

Fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem.

Vbi facta fixa animi decreta & obfirmatam voluntatem significant. Denique quod paulò ante significauit dum caneret, — *Multum ille & terris iactatus & alto*

Vi superum, sæuæ memorem Iunonis ob iram,

id planè, aut ego fallor; significat dum de eadem Iunone loqueus, subdit,

Arcebat longè Latio, multosque per annos

Errabant acti fatis maria omnia circum,

est enim posterior hic locus veluti expositio quædã prioris in quo dixerat *sæuæ memorem Iunonis ob iram*. Ita ut sæuam illam & implacabilem Iunonis iram hic cõuerterit in Iunonis facta, quod est in obfirmatam eius mentem & fixum decretum Troianos insectandi. Et hac etiam de causa, quia scilicet obfirmato animo persequeretur Aeneam, canit alibi,

Iunonis grauis ira & inexaturabile pectus,

Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla.

Sed iam quoniam epiphonemate seu acclamatione rem concludit Virgilius, atque ait, 117

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

videatur fortasse alicui appositè uti epiphonemate, cum fatis causas Iunonianæ iræ exposuerit; sed tamen quid planè significet, aut quòd acclamatio omnino spectet, obscurum est. Ergo Seruius & Donatus sic exponunt ut dicant Troianos cum huc illuc iactarentur, constanter id pertulisse quòd scirent tanti momenti esse ac tam præclarum & nobile Romanam condere gentem, ut non grauatur tot incommoda & errores essent perferendi, sed profectò cum interim nihil de Troianorum constantia, sed tantum eos Iunonis iræ diu ac multum iactatos dicat, nimis violenter hinc talis sententia eruitur: quam etiam minus opportunam esse docebimus. Igitur mea quidem sententia, cum docuisset a Iunone diu ac multum errare coactos ac iactatos Troianos subiecit e uestigiò

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

ut intelligeretur tanti momenti fuisse Romanam condere gentem a qua euerienda esset Carthago, Græci subigendi, Imperiū denique Orbis terrarum Carthaginensibus & Græcis veluti è manibus extorquendū, ut nunquam non illos insectata sit Iuno. Itaq; illud *Tantæ molis* non significat tantæ difficultatis nec tantæ dignitatis, sed illud quod dicitur, *di tante consequere erat*

erat condere Romanam gentē, ac tantoperè Iunonis hinc facta optataque omnia euertebant ut, vt Iuno terra marique perpetuò sibi Troianos duxerit infectandos ne vnquam Latium attingerent, ac gentem illam procrearent a qua Carthago euerti posset, Alexandro etiam aut successoribus dominatus extorqueri; Imperium denique quod Carthaginiensibus parabatur, auferri: hæc est huius loci germana sententia.

Verùm quid tu Virgili, non ad ipsos Aeneæ errores descendis? cum enim causas diligenter exploraueris vnde Iuno tantoperè Troianos obfirmato animo infectaretur, ac maria omnia circum errare illos cogeret, postularet sanè ratio vt ad huiusmodi errores commemorandos descenderes; præsertim verò quia hæc canenda proposuisti: eadēque, vt ante bellum gesta sunt, primo loco essent commemoranda. Ergo ad eos iam iam conuertit se se Virgilius, & ideo canit,

Part. 12.
Vix è conspectu Siculae telluris in altum
Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant,
Cum Iuno æternum seruans sub pectore vulnus,
Hæc secum. Mene incepto disistere victam?
Nec posse Italia Teucrorum auertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argium, atque ipsos potuit submergere ponto,
Vnius obnoxam & furias Aiakis Oil?
Ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem
Disiecitque rates, euertitque æquora ventis.
Illum expirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quæ Diuum incedo Regina, Iouisque
Et soror & coniux, vna cum gente tot annos
Bella gero. & quisquam numen Iunonis adoret
Præterea? aut supplex anis imponat honorem?

Vix, inquit, Troiani è Sicilia soluentes læti, & inter se gratulantes (fortè vel quia in luctu fuerant ob Anchisis mortem, ita vt iam ad hilaritatem esset redeundum: vel quia discessuri lautiori conuiuio, vt fit, excepti essent ab Aceste: vel quia ab optato Latio non magnoperè abessent) vela dabant vt in Italiam contenderent: vix æratis nauium rostris saltas vndas secabant; cū Iuno, quippe quæ æternū odij vulnus sub pectore seruabat, Troianorū lætitia prosperaēque nauigationis initio perspecto, ac dolore proinde iraque magis ac magis exagitata, hæc secum. Ergo ipsa, ipsa inquam, ab incepto disistere cogar, ac discedam victa? & cum Teucrorum, hoc est infimæ sortis ac prostratæ gentis regem, vel potius Regem sine Regno, quin exulem, extorrem ac profugum sine tribu & lare, atque adeò eronem, Italia iamdiu auertere moliar, re infecta, disrumpar licet, abibo? An fortasse ipsa vetor fatis? Indignum sanè & intolerandum: cum enim Palladi, cuius numen, etsi præclarum, meo est inferius, licuerit paterno fulmine Argiuorum Classē exurere, & Cassandra constupratorem, Argiuosque ipsos ponto demergere, idque ob vnius Aiakis, Oil, noxam, ac propterea hunc, trāsfixo pectore, acuto infixit scopulo, æquūne erit vt ego, quæ Diuum incedo Regina, Iouisque & soror & coniux, vna cum gente tot annos bella geram, ac voti compos efficiar nunquam? scilicet illud superest (ac faciliè etiam continget si victa discessero) vt nemo iam numen Iunonis adoret, nec quisquam meis supplex aris imponat honores, sic Iuno.

Quanquam non est committendum vt eius querelam non paulò attentius expendamus, & quàm exaggerata constet argumentatione & amplificatione doceamus. Ergo Pallas, inquit, hoc est, Dea quidem sed non Regina Deorum, potuit Argiuorum classē exurere: at ego Deorum Regina ne disicere quidem valeo Classē Troianorum: illa integram

*De Troianis conque-
ritur Iunō
& in eos
exardescit
rursus.*

tegram quadraginta nauium classē, eamque victtricem ac potentem perdidit, ego exigua & afflictam a Latio arcere haud queo. illi licuit eorum naues euertere qui pro ea pugnant: mihi hostes infensissimos haud conceditur pellerē aut retardare. Illa non modo flammis incendit naues sed Argiuos ipsos ad vnum demersit ponto: ego profugos istos ne pōto abigere quidem possum. quin illos, etsi omnium egenos, latos intueor. illi vnus Aiacis ob scelus, sed quid dico scelus? imō noxam ac leuissimam culpam, licuit in Argiuos omnes scire: mihi grauissimas Troianorum omnium culpas, ne in vnum quidem profugorum Regem leuissimē vlciſci concessum est: Imō verō illa infontem ferē Aiacem in Argiuis omnibus est vltā, cum amoris, vel potiū furoris, in quem ob amorem inciderat, vi Cassandram violauerit, ita vt cum mentis ferē esset impos, excusandus fuisset: ego illos, etsi sexcenta in meum numen ac volentes peccauerint, nullam iniuriæ partem reponere potissum. Illa breuī vltā est acceptam iniuriā, ita vt non diu eam pertulerit: ego Troianos multos iam annos incassum persequor. illa denique propria manu, quod sine dubio magnum offensis solatium affert, repentē transfixit Aiacem ac turbine correptum & flammis, acuto infixit scopulo: ego Diuū Regina ac Iouis soror & cōiux incassum cum Troianis iam multos annos pugno. vt propterea illud vnum supersit, nimirum vt nemo amplius meum adoret numen, nemo meis aris in posterum imponat honores. Hæc est vis Iunonianæ lamentationis.

In qua tamen ne quid dissimulem, magnam habent dubitationem ea verba, *Quippe vector fatis*: vt enim pressa ac breuis est sententia, sic obscura. Et quidem si seriō & affirmatē ait se prohibitam fatis, nō rectē deinde ratiocinatur sed temerē: cum Pallas nullis (id quod euentus indicauerat) prohiberetur fatis. quod si non seriō sed per irrisionem & contemptum id profert, quasi non faciliē credat se fatis prohiberi, immemor it Virgilius, qui paulō antē dixisset audisse Iunonem sic voluere Parcas. Itaque non vno in loco deinde fatetur Iuno in fatis esse vt in Latio resurgat Ilium. Sed si perturbatus spectetur Iunonis animus atque ira percitus, egregiē canit Poëta, *Quippe vector fatis*: siquidem Iuno fatis non quidem fidem abiungit, aut illa irridet, sed iniquo tolerat animo ac propter iræ æstum & per animi impotentiam arguit tanquam iniqua: quasi diceret indignum esse huiusmodi fatum ac scæuum: quod probat argumento ducto a minori: quia scilicet cum Palladi licuerit vlciſci Aiacis iniuriā quæ tamen, quippe ab amore ac furore profecta leuis erat, multo magis sibi concedi debuerit vt Troianos a Latio saltem auerteret, cum omnes, quippe ab adultera orti & adulteri fautores ac rapinarum propugnatores, criminosi essent ac sceleris: ita vt indigna & iniqua sint fatorum decreta. Hæc iratæ mens Iunonis. Quæ propterea ad Aeolum sine cūctatione properat vt Troianorum classē si non demergere, at certe disijcere posset & ab Latij ingressu retardare. ita quidem Aeoli ope ingentem Troianis tempestatem excitat, vnde Troiani in Latio arceantur, & in Africā naufragi propellantur.

Tria hic nō posse dissimulari, quæ magna habent dubitationem.

I.

Dubitatio.

Tria verō sunt quæ dubitare cogor hoc in loco antequam ad Aeolum cum Iunone tendamus. Ac primum quidem est. Videri Virgilium gemino vt Narrationis initio, atque adeo præposterē texere Narrationem: siquidem Innocatione absoluta, commodum initium dederat Narrationi nobili illa Carthaginiensē descriptione, proindeque appositē cecinerat, Vrbs antiqua fuit, & quæ sequuntur. & tamen nunc Narrationem alteram videtur ordiri, quasi de integrō Narrationem auspicaretur. An non auditis eas voces

Vix e conspectu Siculae telluris in altum

Vela dabant lati & spumas salis ære ruebant.

quām appositē Narrationis initium inferant? Rectē. verē enim inter carmen illud,

Tanta molis erat Romanam condere gentem;

& nouam hanc Narrationem,

Vix e conspectu Siculae telluris in altum

Vela dabant lati & spumas salis ære ruebant,

nullus intercedere nexus videtur, vnde hæc duo carmina cohæreant cum superiore: ita vt solitaria & ad Narrationem quandam inchoandam instituta videri possint. Sed tamen illud etiam verissimē affirmetur Poëtam vnica voce rem totam vel componere vel declarare ac nos dubitatione eximere potuisse, si nimirum vocem Oratoribus & Historicis ad res nectendas tritam adhibuisset, atque incepisset, *Vix ergo* vel *Vix igitur*: quæ vocula turbas Grammaticorum sedasset omnes & verō perspicuitati consuluisse egregiē. Nam cum antea docuisset Iunonem multis de causis se se ad Troianos insectandos conuertisse, cohæren-

Diluitur.

122 hærenter & verò perspicuitati seruiens subiecisset, Igitur uix soluerant Troiani è Sicilia, cum ecce tibi statim Iuno, quippe Troianis infensa, his indoluit vocibus. Quam rem vniuersam Orator rursus paulò latius & verò clariùs expressisset his ferè verbis continuans orationem. Quæ cum ita essent, ecce tibi vix è Sicilia soluerant Troiani, cum Iuno his vocibus conquesta est. Ita sanè cum reuera pressè loquatur Virgilius, nos particulam, igitur, vel ergo subintelligamus (vt ita dixerim) & cogitatione suppleamus, atque ambiguitatem tollemus omnem: quandoquidem hæc narratio cum superiore optimè cohærebit, & perinde cohærebit ac si cecinisset

Ergo vix Siculo soluentes lictore in altam

Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant;

Interim tamen crediderim ego inde accidisse vt Virgilius hoc in loco pressè & ferè concisè locutus sit, quòd de industria quandam veluti celebritatem ad præcipitem Iunonis iram canendam adhibere voluerit: vel certè vt Aeneidem per otii & accuratè sibi postea emendandam atque omnibus numeris explendam proposuerat, minutam quandam, sed necessariam tamen, diligentiam vnde cohærentiam & perspicuitatem nusquam non conciliaret orationi, tantisper posthabuit. Igitur nihil erat cur Macrobius & alij quidam Aeneidis Narrationem hinc æstimandam & ducendam statuerent, quasi verò incompertum esset num Carthaginis descriptio & quæ sequuntur, ad Narrationem pertinerent aut inter exordiū & Narrationem noua aliqua pars a Poëta fuisset interiecta. Multò minùs erat cur alij Virgilium reprehenderent quasi gemina vsus sit Narratione, etsi enim pressè loquitur, rectè tamen & cohærenter (institutam scilicet Narrationem continuans) loquitur.

Alterum est, quid causæ sit, cur Virgilius iam Aeneæ errores a Sicula navigatione & iactatione ordiatur. nam Aeneam antea septennio ferè toto iactatum fuisse constabit non multò post. & sanè cur ab erroribus incipiat, etsi arma priùs proposita essent, declaratum est satis: verum dum rursus Iunonem, quam Troianis infensam ostendit, eisdem insectantem inducit, sic perturbat errorum seriem: vt fortassè excusari vix possit. Ego verò sic statuo. Primùm non esse illos audiendos qui pugnant ad Aeneidis actionem non pertinere errores illos qui præsentem antegressi sunt: quasi verò reliqui illi errores tertio libro tanquam Episodia inserantur. alioquin nihil erat cur Virgilius illud in Propositione caneret,

Multum ille & terris iactatus & alto.

nam cum Propositione ea proferat, quæ propria sunt Actionis & fabulæ, Episodia dissimulet necesse est vt cum in Propositione tantoperè iactatus fuisse dicatur Vir iste, iactationū omnium, non vnius tantum quæ ferè postrema est, ratio habeatur: præsertim verò quia nulla erat causa cur postremam potius quàm reliquas caneret Poëta, cum eius errores sibi canendos proposuisset qui a Troia profugus in Italiam ac Latium contendisset. quid plura? Virgilius errantem & facit & canit Aeneam. Vlyssis instar, ita vt Homerū æmuletur, at Aristoteles docet oēs Vlyssis navigationes & errores ad Odysseæ actionē pertinere, proindeque argumentum præstringens, ait longum sermonem esse Odysseam & longas navigationes errorēque varios eius continere, qui multos annos errauerat atque hos errores ad Actionem pertinere, cetera esse Episodia. Aeneis igitur Aeneæ errores & navigationes omnes in argumenti loco habeat & Actione ipsa comprehendat necesse est. Iam verò nec illi sunt audiendi qui censent Poëtæ ordinem non quidem naturalem & historicum esse seruandum in quo res prout gestæ sunt narrantur, ac primæ primum, mediæ medium, postremæ postremum in locum coniunguntur, sed præposterum & perturbatum, quem ipsi honestiore vocabulo artificiosum appellant: quasi verò præstet Poëtam a medijs vel extremis initium facere, atque hinc conuerso ordine, ad prima demigrare. Et sanè sic Homerus in Odyssea dum Vlyssis errores caneret: a postremis enim incepit. Sic Vida in Christeide, sic rursus (si Plutarchum & alios quosdam audias) Homerus in Iliade: quod Horatii præceptum fuisse statuunt dum in sua Poëtica iubet vt Poëta in medias res auditorem rapiat. atque hoc planè modo Horatii sententiam explicuit Vida in sua Poëtica & confirmauit copiosè: Iliadi etiam non Odysseæ tantum hunc ordinem tribuens. Quin Cicero etiam &

124 Quintilianus perturbatum ordinem appellant Homericum: sed maximè omnium id pugnat Macrobius qui in vi. i. libro Saturnalium & in Homero & in Virgilio artificiosum hunc ordinem agnoscit, statuitque Poëtæ esse germanum ac proprium. Quibuscum sentit Scaliger, author sanè in re poëtica non contemnendus. Non, inquam, audiendi sunt ij, quandoquidem vt omittam Homerum in Iliade reuera naturalem ordinem sequi cum

Achillis

11.
Dubitatio.

Respondetur. Ac primò Minutius aliorum que nonnullorum sententia reijcitur.

Aliorum quoque reuellitur sententia, qui ordinem naturalem in Poesi.

Achillis iram sibi canendam proponat, quam a causis ducit & historici more prosequitur, ortum, statum, inclinationem, extinctionem concinens, sanè, Orpheus, Apollonius, Valerius Flaccus in Argonautica naturalem ordinem sequuntur: sic Silius, Lucanus, Statius, Petrarca, Sannazarius naturali inhaerent ordini. eundem amplexus erat antea Lucretius, dum Naturæ opera: Ovidius dum Fastos dies, Virgilius ipse dum Agriculturae munera de cantaret. Idem postea magnus Vates Torquatus, qui Hierosolymitanam expugnationem ac bellum decantaturus quod Goffredo duce gestum est, prima primùm cecinit, media in medium, postrema in postremum locum coniecit: ita ut Duce constituto exercitum conflarit, Hierosolymæque expugnandæ submiserit, cum hoste certauerit, victoriam retulerit, ac votis persolutis poemâ absoluerit. Quanquam Aristoteles maximè omnium pro naturali decernat ordine, qui Auerroë atque alijs interpretibus fatentibus, naturalem ordinem retinendum præcepit. quæ sententia inde confirmatur quòd Epopeia & Poësis est Ars. Ars verò Naturam imitetur, quæ tamen a perturbato ordine abhorret longius. Et huc pertinet quòd Aristoteles poemâ cum pulcherrimo contulit animante, quod nisi debita partium collocatione gaudeat, monstri sit simile. Quòd si etiam Poësis non temerè loquens pictura appelletur, quæ pictura non confundit partes & perturbat rerum imaginem, sed Naturam sequens, recto ordine imitatur, idem Poësis efficiat oportet. Ut omittam perturbato rerum ordine intelligentiam ac memoriam perturbari, quin Naturæ fundamentum, Artis regulam & normam denigrari.

*Scaturit
eandem Vir-
gilium in-
sta de causa
tantisper di-
vertisse ab
ordine na-
turali, ceteri
hic alio-
quin sit op-
timus.*

At enim si ita est, cur Virgilius, hoc est Vertex potarum, perturbato differit ordine: ergo huius rei causam afferamus, simulque doceamus Virgilium tantisper a naturali ordine non temerè discessisse, etsi naturalem ordinem alioquin præstet sectari. Principio igitur illud obseruemus, Virgilium in vniuersum naturalem ordinem conseruasse. Cum enim prius nauigasset Aeneas, tum bellum gessisset, nauigationes prius & errores cecinit, tum bellum. quod si errores rursus perturbato cecinit ordine, ita ut si non generatim, saltem in aliqua parte ac sigillatim a naturali discedat ordine (neque enim id vllò modo inficiari licet) id sanè in primo tantum libro fecit, ubi ferè a postremo coepit errore. itaque cum Aeneas ad tertij initium errores narraret suos, hos continuo ad ordinem reuocauit, a primo errore incipiens, & ex ordine percurrrens ceteros, donec ad eum deuenit quo in Siciliam delatus est. ita quidem sic perorauit, ut postremum errorem quo in Africam appulisset, reticuerit, & ideo aiebat,

Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.

(errorem intelligens quo in Siciliam peruenerat) tum pergebat,

Hinc me digressum vestris Deus appulit oris.

alterum intelligens quo appulerat in Africam: quem, ut a Poëta in primo narratus fuerat & verò Didoni ob Ilionei Aeneæque orationem, notus esse poterat, præstabat non iterare.

*Quibus de
causis defle-
xerit a na-
turali.*

At enim sit istud: sed tamen præpostero adhuc ordine errores si non persequitur, auspicatur saltem, fateor commutato initio auspicari, sed non temerè: nam si quæ causæ subsint, unde interdum licet nonnihil de via deflectere, hæc se se obtulerunt Virgilio. Prima est quia Homerum imitabatur qui in Odyssea reuera perturbato cecinit ordine Vlyssis errores: tametsi Homerus multis libris a naturali ordine digressus est: Virgilius breuè se ad ordinem naturalem reuocauit: ille rursus ad ordinem sic redijt, ut nauigationes intercisas & truncas (id quod in Tertij fine docebimus) reliquerit: hic persecutus est omnes, omnes ad ferriem ordinemque redegit: Deinde cum Actio consimilibus eiusdemque generis factis aut tota aut maxima ex parte continetur ut multis iteratisque siue prælijs, siue nauigationibus siue Terrarum peregrinationibus, siue cladibus aut periculis vel id genus alijs, hæc verò, si historico narretur ordine, miram afferunt satietatem: itaque præstat ea stylo variare, atque alia repræsentare quasi tunc gererentur, alia quasi antea acta strictim percensere: ac propterea alia Poëta ipsi qui res explicatè persequitur, alia alijs qui strictim ea recenseant, attribuere. Id quod operæpretium fuit in tanta errorum ac nauigationum multitudine: in quibus Poëta, ut satietati occurreret, alias sibi reseruauit, alias Aeneæ narrandas attribuit, quod tamen efficere haud potuisset si ipse coepisset a primis. nam haud relictus fuisset locus unde Aeneæ reliquas narrandas tribueret. Qui enim errores ac res gestas narrat, is res antea actas narrat. si igitur primos errores, tanquam gererentur ac propterea tanquam præsentés expressisset Poëta, & (quod in primo hoc libro facit) imitatus esset

esset, insequentes errores continuare eodémque modo persequi potuisset quidem ac tanquam praesentes exprimere, alteri narrandos committere nullo modo. ita quidem nec orationem ac stylum variaffet quó in tanta rerum similitudine satietati occurreret, nec errores illos, quoniam imitatio seu representatio solet esse ornatior & apparatior ac multò quam narratio rerum gestarum & praeteritarum manare latius, nisi prolixitudine ingenti complexus esset ac permolesta. Ergo in mediam errorum aciem se se coniecit, vel potius ferè in extremam, vnde Aeneam sufficere potuit Narrationi stylo variato nimiam similitudinem ac longitudinem declinavit. Itaque vbi & magna rerum similitudo se se obijciat, vel maxima rerum, etsi dissimilium, moles ac multitudo, (hæc enim vniuersa non commodè Poëtæ ipsius representatione, sed Poëtæ representatione partim, partim pressa alicuius narratione, percensetur) vel prima, vt ait Plutarchus, minùs illustria sint nec motus & affectus contineant, vnde nobile fiat poemati initium atque admiratio in primis excitetur, præstat ordinem vtcunque variare. ita scilicet vt nobiliora Poëtæ representationi committantur, cetera alicuius narrationi transmittantur, quemadmodum in Aeneide a solertissimo Poëtâ factum videmus. Et quidem non decet Poëtâ res gestas strictim percensere ac facta historico more persequi sed amplificare & poëticiis luminibus ac pigmentis illustrare: Episodijs etiam, vnde admiratio magis ac magis excitetur, ornare & dilatare. Id quod noster Vates in ea tempestate præstitit, qua Troiani è Sicilia in Africam delati sunt, cui descriptiones adhibuit, conciones & id genus alia quibus admiratio & voluptas conciliatur. Quapropter si ingentem illam errorum molem, & multitudinem eadem ratione cecinisset, ac bella etiam, quemadmodum statuerat ac proposuerat, subicere voluisset, in immensum ferè creuisset opus. Itaque operæ pretium omnino fuit aliquem subinde introducere qui res antea factas narraret præsciis, quemadmodum licet animaduertere dum Aeneas excidium Troiæ suâque navigationes minore apparatu, quin historico ferè more ac modo, etsi reuera illustri & non sine affectibus, persequitur. Ex quo fit vt cum Poëma representationem habeat in primo libro, tum narrationem in secundo & tertio, hinc ad representationem redeat, ac poëma hoc artificio distinguat & variet, cum satietati occurrat, tum magnam poemati conciliet dignitatem. Quòd si nulla huiusmodi causa id suadeat, quin commodè liceat rerum ordinem ac filum ab initio ad finem vsque sectari, vt cum nec ingens est rerum moles, nec partes sunt inter se persimiles, nec prima facta affectibus & splendore carent, retinendus est sine dubio naturalis ordo, quemadmodum in Iliade, si quis rectè æstimet, & Gothofrido animaduertitur. De qua re tota, quoniam copiosè differuimus tum in nostra Comparatione, tum in Aristoteleæ Poëticæ

pag. 702.
128 Commentarijs vbi & aduersarijs respondimus, & quas pro naturali ordine rationes attulimus, vix ac ne vix quidem a Virgilio violatas ostendimus, hæc satis in præsens.

Nunc postrema se se obijcit dubitatio de personis quæ introducuntur a Poëtâ & loquētes fiunt. Etenim Poëtâ quemadmodum docet Plato in 2. de Republica, cum imitatur, vel figura vel voce imitatur: figura, cum personas ipsas inducit quæ alienam sustineant ac referant: id quod in Comœdia & Tragœdia & in vniuersum in Drammatico poemate vsu venire solet, in quo Poëtâ latet persona, & subijciuntur Actores: voce, cum Poëtâ ipse aliorum refert dicta, sed ita refert vt non ex propria, sed quoad eius fieri potest, ex aliena persona loqui videatur. & idè non historici more obliquo sermone sed recto eos loquentes facit: atque hac de causa adhibet verba illa, Tum Iuno, vel sic fatur, vel At ille, & consimilia. Cuius geminæ imitationis exempla in Dialogis extant: ex quibus alij personas præfigunt, & Dramaticam imitationem conficiunt, alij authorem ab initio loquentem faciunt, qui tamen in progressu interpositis particulis illis, Tum ille, Hic contra, & similibus, alterum imitationis exprimit genus. Igitur heroicum poemâ secundo hoc imitationis genere continetur, in quo Poëtâ primùm apparet & loquitur, tum alium voce imitatur atque adeò loquentem facit, & ita facit vt vices variet ac varietate satietati occurrat delectetque magis. Hic igitur Iunonem primò introducit Virgilius ac suam tantisper personam, quantum tamen patitur hoc poematis genus, abscondit ac cælat. Ita quidem cum in Heroico Poëmâ personæ introducendæ sint, quarimus quo artificio & consilio sint introducendæ: neque enim temerè aut introducendæ aut detinendæ sunt: nec rursus nisi consultò & commodis vicibus variandæ. Primò igitur sic statuo. nobiles præsertim ab initio præstantesque personas (vt scilicet splendorem referat poemâ) introducendas. sic Homerus in Iliade Iouem primò loquentem facit, in Odyssæa, Chrysen venerandum Apollinis sacerdotem

III.
Dubitatio.

Quo artificio & consilio introducendæ personæ & præsertim in poemati adhibendæ

dotem in Iliade; Virgilius Iunonem, noster Torquatus Homeri Iliadem amulatus, Deū ipsum: alij alias eāque illustres ferē. Et hac fortasse de causa factum est ut Stoici affirmaverint heroicū poēma non modō hominū verūmetiam Deorū actiones imitari. Videbant enim personas admodum illustres induci passim: ita ut si personas spectes, non min⁹ Deorū quā hominū res agi videantur. Tamen si cauendum est ne dum ad nobilitandū poēma Deos introducimus, seu potius (ut rectē loquar) cōlestes, vel nūgemur, vel impia canamus, quemadmodum facit Homerus, qui vel perpetuis discordijs suos ille Deos involuit ac mendacijs & flagitijs onerat, vel epulis, risu, iocis detinet. Itaque tum a Platone tum ab alijs reprehenditur acriter: inter quos M. Tullium numeres licet, qui propterea cū miraretur, Homerum tā facile humana retulisse ad Deos, scitē profectō ac penē diuinē subdebat, *Mallem ut diuina ad nos*: quasi diceret iras, discordias, mendacia, bella, adulteria traduxisse ad Deos, cum tamen oportuisset pietatem, iustitiam, innocentiam traducere ad mortales. Virgilius tamen cautior fuit & castior. licet enim quādam excipit ab Homero, ut Iunonem odisse Troianos, Venerē contra pro his aduersus Iunonem exarsisse, flagitia tamen non facilē affingit cōlestibus: sed omnium castissimus fuit Torquatus quique beatas mentes diuinūque numen magna cum dignitate & decore in poēma induxit suū. Denique ut multa paucis complectar, in personis, quales quales illæ sint, inducendis, videndum est ut non sine decore & opportunitate actioni adhibeantur, nec facile, præsertim cōlestes, longiore sermone occupentur. Sati⁹ enim est personas variare ac vices, quā diu easdem detinere. Quæ cum ita sint, non possum non mirari Homerum qui etsi in VII. Odysseæ Vlysem narrantem fecisset quæ sibi ab Ogygia ad Phæacos vsque contigissent, tamen paulō post eundem induxerit quatuor integris libris exponētem suās nauigationes ac suis illum erroribus percensendis tam diū detinuerit. Contra Virgilius laudandus qui, etsi multa satis narranda essent, vix vno atque altero illum narrantem induxit libro: idque narratione mirificē variata, cum in priore Troiæ excidium in altero errores narret suos. Ita quidem vnico Aeneas percenset libro quæ sermē Vlysses quinque fuerat persecutus. At enim quā variandæ vices? sanē Aristoteles in sua poetica iussit ut Poēta ipse quā paucissima loquatur, ac tantisper ferē dum quibusdam verbis alios introducit, atque huic vel illi aditum ad dicendum sternit: quin Homerum (id quod mirum videri posset) laudat, quod hunc morem coluerit: ceteros reprehendit qui loquerentur frequēter. Hic igitur dubitatio se se offert grauissima: etenim Plato temperari iubet orationem atque adeo Poētæ non minorem quin maiorem partem committi. Homerus etiam sibi plura vendicauit, præsertim in Iliade, vbi multo plura loquitur ipse quā reliqui omnes. Virgilius etiam, quem nos optimum Epicum censemus, ab eādē Aristotelis sententia recessit: siquidem multa & magna ex propria prosequitur persona. Ac, si me audias, rectē idque multis de causis. Prima quia dum alij introducuntur, ad dicta & sermones percensendos introducuntur: id quod & in Chryse quem primū introducit Homerus in Iliade, & in alijs personis obseruare licet: idem, ne exempla petam longius, in Aeneide dum introducitur Iuno, Aeolus, Aeneas. Itaque Iuno, *Mēne*, inquit, *incerto desistere victam?* & quæ sequuntur. Contra verō Poēta res ipsas gestas persequitur, ut Iunonem posthabita Samō Carthaginem dilexisse, huic Terrarū orbis Imperium affectasse, mox etiam ad Aeolum contendisse, tempestatem excitasse, & id genus alia. Quantum igitur facta verbis tantum Poētæ narratio aliorum præstat Narrationi. Quod si interdum personæ etiam facta commemorant, ut Vlysses & Aeneas cum suis errores referunt, iam præterquam quod poētæ more loquuntur, & eundem tenorem seruant, res præteritas tantum attingunt, non præsentēs. ita ut narrent potius quā representent. Itaque vnus Poēta, quippe qui res præsentēs imitatur ac representat, præcipuum obit munus. Adde quod verisimile custoditur facili⁹ dum Poēta loquitur, quā dum introducuntur ceteri: nam quemadmodū historicus dum ipse loquitur ac res gestas narrat, facili⁹ sibi conciliat fidem quā dum Conciones rectas instituit atque alios loquentes facit, sic Poēta. & quamuis Poēta sic aliorum subit personam ut eorum verba ob Musarū opem fidenter referat & non sine decore, historicus contrā, cum min⁹ verisimile sit aliorum sermones & conciones totidē verbis referre potuisse, nihil tamen prohibet quō min⁹ Poēta dum res gestas de more narrat, multo min⁹ discedat a verisimili. Quamquam illud imprimis vrget. nam actio ex factis & rebus gestis constat in primis, ita ut quemadmodum historia dicitur rerū gestarū quia has in primis narrat, ita Epopœia quæ est ficta historia, res gestas, quā dicta magis

magis persequitur. quòd si infles cum Aristotele, Poëtam dum loquitur ab imitatione recedere, cum tamen poësis sit imitatio, iam Plato pernegat Epopœiam in imitatione positam esse totam, quin statuit magnam partem imitatione carere, cum perpetua imitatio sit Dramatici: quare dum necessitas cogit vt Poëta ipse multa loquatur, idque ab Homero & Virgilio factitari video, non possum hac in re non ab Aristotele discedere & cū Platone sentire. Quanquam vt Aristotelem, si quo modo fieri possit, tueamur, fortasse suspicari licet Aristotelem comparatè loquutum esse, quia scilicet videbat alios Poëtas ferè totos fuisse in narrando, & quæ personas inducendo, vnde egregiè variatur stylus, paratur laus, propemodum ignorasse, cum tamen Homerus hanc laudem agnouerit & quaesierit, ita vt non dico paucissima loquatur sed frequenter inducat personas, alioquin si pugnes personas conciliaffet tantum ad dicendum & quàm paucissima loquutum esse (id quod Aristotelis verba sonare videntur) ac propterea in vniuersum quàm paucissima Poëta tribuisse, assentiri nullo modo possum.

Iam uerò ad Iunonem redeo: quæ cum tantam iram coquere haud posset, moræ impatiens, in Aeoliam concessit, ac supplex Aeolo fuit, vt tempestatem in Troianos excitaret, quare sic pergebat Poëta.

Part.

20

Talia flammato secum Dea corde volutans

Nimborum in patriam loca foeta furentibus Austris,

233

Aeoliam venit. Hic vasto rex Aeolus antro

Lucentes Ventos, Tempestatésque sonoras

Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.

Illi indignantes magno cum murmure montis

Circum claustra fremunt: celsa sedet Aeolus arce

Sceptra tenens, molitque animos & temperat iras.

Ni faciat, maria ac terras cœlūque profundum

Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.

Sed Pater omnipotens speluncis abdidit atris,

Hoc metuens, molémque & montes insuper altos

Imposuit: Regémque dedit qui fœdere certo

Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas.

Ad quem tum Iuno supplex his vocibus vsa est.

Secum ipsa aduersus fata inuecta fuerat Iuno: & ideo quemadmodum dixerat Vates,

Hac secum — ita hic subiungit

Talia flammato secum Dea corde volutans.

ita vt quam Virgilius expressit Iunonis querimoniam, etsi admirabili amplificatione instructa sit oratoriôque artificio plenissima, non inter Conciones sit referenda, sed primus Concioni locus proximo sit concedendus in quo Iuno alloquitur Aeolum. Quanquam antea quam Iunonem cum Aeolo congregientem faciat & colloquentem, ipsius Aeoli Regiam, Aeoliam inquam, describit: quam primùm Nimborum patriam appellat: idque ea de causa, opinor, quòd cum ad Austrum ferè vergat, pluuijs ac nimbis sit obnoxia. & ideo iurè etiam furentibus Austris foetam statuit Aeoliam. Tametsi nihil prohibet quominus per Austros ceteros quoque ventos intelligamus: præsertim cum è uestigiò subiiciat, — Hic vasto Rex Aeolus antro

Lucentes Ventos, Tempestatésque sonoras

Imperio premit — & paulò post,

Vna Eurúsque, Notúsque ruunt, crebèrque procellis Africus.

adhuc enim Aeolia censeri possit Nimborum patria cum exposita sit Africo, & Africus ibi dominetur: quemadmodum verè Aeoliam aptè facit patriam ventorum, ita ijs aptè mox personam attribuet, & Aeolix veluti ciues, etsi a Rege pressos, effinget. Cohærenter

F

etiam

*Aeoliam
describit
in quam
ad Aeolū
supplex se
confert Iu
no.*

etiam Aeolum Regem facit, qui illis praestitit quos tanquam ciues constituit. Tempestates verò in eadem collocat Regia poetico more, quòd ibi propter Ventorum strepitus degere videantur, alioquin terra marique erumpentibus ventis excitantur. Iurè tamen tempestates etiam premi ac vinculis & carcere frenari & coerceri dicuntur, quòd luctantes venti, a quibus gignuntur, frenentur interim & cohibeantur. At enim quid venti dum ab Aeolo tantoperè coercerentur? *Illi indignantes magno cum murmure montis. Circum claustra fremunt* — At si ita est, verendum ne aliquando claustris perruptis elabantur, ac ruentes terras penè eueriant ac maria. Minimè verò: siquidem

— Celsa sedet Aeolus arce

Sceptra tenens, molitque animos & temperat iras.

Quibus, etsi poetice, ventorum vim exprimit ac furorem, nos diuinæ prouidentiae veluti frena (id enim Aeoli cura significare potest interim) intelligere possumus, & hæc ventis ipsis tanquam iniici & adhiberi quemadmodum mari quoque & aquis adhiberi, ventos etiam eidem obtemperare, diuinitus didicimus. Et idcirco in Ventorum peruiaciam intuens adhuc noster vates, pergit.

Ni faciat, maria ac terras, cœlumque profundum

Quippe ferant rapidi secum, uerrantque per auras.

verè enim interdum perichitaretur, non dico cœlum, sed inferior Mundi plaga, nisi ventorum ac tempestatum temperaretur furor. etsi poetice amplificat rem Vates, ad hyperbolem usque deueniens. Atque ad eandem summi opificis prouidentiam pertinet quod è vestigio subiicitur.

Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,

Hoc metuens, molèmq; & montes insuper altos

Imposuit, Regemque dedit qui fodere certo

Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas.

Vbi tria obseruanda sunt. Primum est fortasse cum Physiologia optimè consentire, vētos atris speluncis contineri ac montibus cohiberi: qua tamen in re integrum sit Philosophis iudicium: neque enim ventorum origo obuia est ac faciliè habet explicatū. Alterū est verissimè dici, foedere certo laxari ijs habenas: idque vt opportuna vētorum expiratione res naturales iuuentur omnes, in primis verò plantæ & animantes. Denique expirationibus, ær alitur & æther, inquit M. Tullius, præsertim si tempestiue perflent. Postremū est Aeolum hoc in loco aperte proponi atque describi tanquam diuinæ prouidentiae administrum, cum iussus a Deo, qui propterea Omnipotens appellatur, habenas laxare & cohibere dicatur. Quod sanè in Ethnico poeta nō vulgariter probandū est. Sed redeo ad Aeoli Regiam, cuius descriptio longè pulcherrima est & admirabilis, in primis verò poeticis luminibus sic referta, vt cum naturali ventorum ratione coniungi possit atque ortu, & verò ad historiam reuocari. Tamen, quoniam reuera longum esset ad omnia, multa libenter prætereo: præsertim verò quia Homeri Interpretes quos secuti sunt Conradus & alij hoc in loco, de Aeolo, Aeolia, & ventis multa ex antiquitate commemorant. Vnum tamē non prætermittam, nimirum septem esse Aeoliæ insulas quæ a Græcis Hiphæstides, a Latinis Vulcania, dicuntur: inter has Strongyle, quæ ad Orientem & Meridiem vergit: in qua Aeolum olim dominatum ferunt. hic igitur vel quia Astrologia & Physiologia excelleret scientia, ac propterea ventorum ortum obseruasset, prisci quæ illis mortalibus, qui Sicilia oras præternauigarent, declarasset, vel quia ex ascendente nebula & fumo (quod tradit aliqui) quem quisque dies ventum afferret, coniectaret ac prænosceret, callidèque prædiceret, locum dedit fabulæ ut ventorum & Promus & Rex diceretur. Ita factum est vt Homerus in X. Odysseæ libro, multò verò explicatiùs noster Virgilius, Aeoliam nimborum patriam fecerit, quæque furentibus Austris atque adeò ventis tanquam grauida diceretur. Aeolum contra illis præfecerit qui in eo antro ac Regia dominaretur. Et hac de causa fabulam amplificantes personam ventis etiam dederunt: ita ut cum luctarentur tempestatesque cierent, carcere & vinculis (id quod Horatius etiam expressit dum caneret,

Ventorumque regat pater,

Obstrictis alijs præter Iapyga)

frenandi essent. Atque hæc sanè & alia quædam, per te obseruare possis pleraque hausit ex Lucretio. Sed iam Iunonem audiamus, quæ & in Aeoliam peruenit, & Aeolum supplex allocuta est, Amor enim atque ira ac summatim cupiditates efficiunt vt propriam

priam dignitatem interdum obliuiscamur ac decorum cōtemnamus. Nam vt supplex sit Aeolo Deorum Regina, id verò indignum & indecorum est. Sed ad concionem.

Part. 11

Aeole (namque tibi diuūm pater atque hominum Rex

Et mulcere dedit fluctus, & tollere ventos)

Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor

Ilium in Italiam portans victōsque penates.

Incute vim Ventis, summeriasque obrue puppes.

Aut age diuerfos, & disijce corpora ponto.

Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ,

Quarum quæ forma pulcherrima, Deiopeiam

Connubio iungam stabili, propriamque dicabo :

Omneis vt tecum meritis pro talibus annos

Exigat, & pulchra faciat te prole parentem.

Nunc primū concionem (id quod dicere cœperam) habet Virgilius, perbreuem illam quidem, sed egregiam tamen atque omnibus numeris absolutam. denique quantum breuitate tantum eloquentia (vt spero) & pulchritudine delectabit. Et sanè cum in Carthaginis descriptione non modò historici aut Poëtæ verū etiam Oratoris admirabilem sibi laudem comparauerit, rursumque in Iunonis querimonia amplificandi virtutem in qua eloquentia enitet in primis, ostenderit, postulat sanè ratio vt in prima hac concione non eloquentiæ ignarus sed disertissimus atque adeò eloquentissimus appareat. Est autem in suasiōe posita hæc concio: Aeolo enim suadere nititur vt Troianorum disijciat classē, ac, si fieri possit, euertat. Porro autem qui in deliberatiōe versetur genere ac suasiōem habeat propositam, huic eò primū cogitatio est referenda, vt doceat rem quam suadet, fieri posse. si enim sit *ἀδύνατος*, Isthmum perfodiat atque operam & oleum perdat, Deinde docendum est neque esse factu difficillimam: alioquin ferè *ἀδύνατος*, & impossibilis (vt cum Quintiliano loquar) habeatur. Quòd si docere possis rem esse facilem, quineriam omnino esse in auditorum potestate sitam, præstat hoc quā diligentissimè demonstrare vel potius arripere, vt tutius & commodissimè auditores in sententiam adducas. Quāquam eò etiam mens conijcienda est, vt doceas esse auditoribus vtilem. nisi enim id ostenderis, temerè orationem suscipias. rectè enim Aristoteles præcepit vtilitatem in suasiōe spectandam, & in finis loco habendam. quis enim credat ad eam deliberationem deuenturos auditores quæ omnis sit expers vtilitatis? Quòd si accesserit honestas ac dignitas, multò magis eos in tuam sententiam adduxeris, fortasse quicquid enitaris obtinueris. Verū vbi docueris rem non esse impossibilem, non difficillimam, quin facilem & in auditorum potestate, vtilem quoque & honestam insuper, adhuc tibi enitendum erit ut aduersarias rationes euertas, aut saltem eleues & labefactes. neque enim orator muneri satisfecerit suo, nisi quemadmodum suam confirmauerit sententiam, ita euerterit alienam. Denique enitendum vt quæ tibi fauent amplifies: quæ obstant extenuēs. Ad extremū *τὸ πρῶτον* & decorum in oratione tota seruandum colendūque est diligenter. Hæc in deliberatiōe genere prouidenda.

*Aeolus
alloquitur
auxilium
petens.*

Id quod in hac etiam Iunonis concione licebit animaduertere, ad quam redeo. Et si enim præ odij æstu ad eum accedit quem per Iridem accersere aut de sua voluntate admonere debuisset, atque illi se supplicem ostendit cui iustius imperasset; verumtamen in concione sic se colligit ac verba facit, vt dicendi artificium & eloquentiam in eius concione mirificè eniteat. Ergo, *Aeole*, inquit primū: vbi quoniam erat Iouis & soror & coniux, atque adeò regina Deorum, aptè sanè ac non sine dignitate beneuolentiam sibi conciliat, cum interim de nomine, ac sine dubio blandum in morem, compellet eum cui tantoperè præstabat: præsertim quia eius laudes continenter attingit ac dignitatem commendat. Denique cum Aeoli antrum ingredi non dubitat.

set atque supplex se se illi obtulisset, sine dubio beneuolentiam sibi parauerat: sed cum eum mox de nomine ac blandum in morem appellet, mox etiam laudibus ornet atque illius potestatem extollat, partam sibi Aeoli beneuolentiam altius confirmet necesse est. Iam verò, quoniam decorum postulabat ut regum more paucis ageret, sine cunctatione vlla rem occupat, ut statim ac postulat proferret suum, constaret nec impossibile aut difficillimum esse sed ex ijs quæ fieri possunt: imò facile atque adeò in ipsius Aeoli potestate situm. & ideo primò commemorat Aeolo tempestatum potestatem ab Ioue tributam illi esse ac propterea fluctus miscere ac tempestates excitare posse pro arbitratu. idque eò magis quòd a summo hominum Deorumque Rege hæc ei facta esset potestas & tributa autoritas: ita ut iuste eam obtineret & exercere posset. ac tum demum enixe ab eo postulat ut tempestatem excitet in Troianos. Iam verò quia Aeolus potuisset honestatem probare quidem, sed ad vtilitatem in primis conuertere animum, atque hanc maximè requirere, idcirco tum honestatis tum maximè vtilitatis aperit fontes: honestatis dum significat eum a patre hominum ac Deorum hoc est ab eius coniuge accepisse egregiam illam dignitatem: illi enim satis indicat præstare ut ei gratificetur, cum inde & memorem animum gratumque vicissim præferre possit: quibus tacite etiam (id quod vtilitatem continet) illi in mentem reuocat, hinc omnem aleam & periculum Iunonianæ iræ & offensionis esse declinandam. Vtilitatis dum illi despondet pulcherrimam Deiopeiam, & in spem adducit pulcherrimæ prolis ac summæ voluptatis. Quanquā honestatem etiā obijcit dum ait *gens inimica mihi*. etenim apud priscos Mortales, præsertim Ethnicos, ea inualuerat opinio, hostes iuste & cum dignitate profligari: quantum enim dignitatis collocabant in amicis colendis, tantum laudis in hostibus insectandis. Itaque M. Tullius eo maximè nomine celebrauit Lucillum, quòd paternas inimicitias egregiè esset persecutus. Quid plura? Habræus Populus, hoc est Dei Populus, cum sibi præciperetur ut proximum diligeret, existimauit (sed perperam) inimicum odio habendum & insectandum. ut mirum sit Socratem & Platonem vidisse, & (quod summam laudem meretur) grauissimis verbis docuisse, satius esse iniurias perferre quàm inferre. quam rem Plato Christianum ferè in morem explicat & suadet. Virgiliana igitur Iuno, quoniam in concione populariter loquendum est, arripit tanquam certum licere hostes insectari ac persequi, ut rem quam postulat non modò vtilem sed honestam esse ostendat.

Et quoniam ea quæ minùs fauēt, sunt in deteriore partem, quoad eius fieri possit torquenda factum atque consilium Troianorum profert quasi iniquum aut audacissimū: quapropter non ait optare eos novas sedes nancisci, ac penates in eis statuere, & perugiū aliquod suis calamitatibus requirere, sed ut tacite id totum eludat, è contrariò clamat eos. Ilium in Italiam portare: in primis verò reticet Aeneam esse eorum ducem: ne scilicet interrim aut Aeneæ pietatem innocentiamque reputaret Aeolus, aut illicò Venus illi in mentem veniret, proindeque agrè adduceretur, ut Aeneæ obesset. silet etiam de fatis: ne hinc refractarius efficeretur Aeolus aut pertimesceret: tantumque memorat gentem sibi inimicam esse, ut qui ipsius Iunonis autoritatem ac dignitatem æstimaret, ac nihil præterea requireret. Denique & breuitate & munificentia & Regia quam exprimit dignitate decorum mirificè fuerit.

Dubitatur.

Quanquā, dicat quispiam, eo vitio laborat & sanè maximo, quòd rem petit quæ, tua pace, fieri nullo modo potest; tantum abest ut sit facilis & in Aeoli potestate. si enim est in fatis ut Troiani perueniant in Latium & nouum excitent Regnum, quod ipsa etiam fat nouit, quid est quòd Troianorum classem demergi iubeat non modò iactari ac disijci? sed tamen in hoc etiam mirificè enitet Virgilij artificium. nam audierat quidem Iuno. (audierat inquam, non planè exploratum habebat) esse in fatis ut Tyriæ artes euertèrentur a progenie, quæ è Troiano duceretur sanguine: nescio quid etiam perceperat de nouo, quòd excitaturi essent Regno: sed tamen nec fortasse ijs interim fidem omnino adiungebat, nec fat nouerat num Troiani illi qui interim nauigabant, fati præscripto in Latium peruenturi essent omnes: aut etiam breuì. denique aliquam saltem partem perdi ac mergi posse non diffidebat: in primis verò sperabat (id quòd in progressu constabit satis) diu ac multum posse retardari. & hac de causa petit illa quidem ut euertatur classis (ne quid scilicet intentatum relinquat) sed ubi id fortè non contigerit, postulat ut disijciatur, & huc illuc in longinquas Terras propellatur, & ideo cum dixisset

Incute vim ventis submersasque obrue puppes;

Saltem

Saltem si id fortè non succederet, disijungi petit, & in varias partes disijci: & huc pertinet ambiguum illud dictum sed cautionis plenum *disijce corpora ponto*; quasi diceret Troianos aut mortuos aut viuos repellendos aliò. & hinc est vt Orontis naufragium sit secutum: cæteri dispersi omnes. denique mixta erat classis externis etiam. quid igitur si fortè externorum auxilia Troianis adimerentur, cum fata Troianis tantum præfixa viderentur? & ideo (vt id obiter notem) Orontis naufragium est consecutum, quod scilicet non Troianus esset sed Lycius: itaque Lycij omnes ad vnum interiere. Non igitur rem quæ fieri nequit, petit, sed vt ad iactationem quoque traducit petitionem, possibilem, facilem, quæque in Aeoli esset potestate, & quæ demum optatum finem magna ex parte inuenerit & obtinuerit. hæc de Iunoniana concione. Nam verba sigillatim non necesse est hoc in loco distinctius persequi. Illud tamen non prætermittam, perbreui concione vsum esse Iunonem, ac breui perorasse: idque, opinor, vt Regiæ authoritatis ac dignitatis rationem haberet: præstat enim Regem, multò verò magis Reginam, rem paucis agere, præsertim verò dum eum alloquitur cui summopere antecellit dignitate. Ita vt in hoc etiam eluceat Poëtæ industria, qui τὸ πρῶτον, mirifice conseruauit. Quanquam ea etiam de causa breui perorauit, quod res indigeret celeritate, & cunctatio esset omnis abijcienda: iam enim Troiani Tyrrenum secabant mare, ac remis velisque properabant in Latium. Itaque non erat oratio producenda longius, ne benè gerendi dilaberetur occasio. Denique sic breuitati studuit Iuno, vt nihil prætermiserit quod ad Aeolum exorandum & in sententiâ adducendum pertinere videretur. Sed iam Aeoli concionem & quid Iunoni respondeat audiamus. sic enim pergit Virgilius.

Cur perbreui concione utatur Iuno.

Part. 12

Aeolus hæc contra. Tuus, ò Regina, quid optes

Explorare labor; mihi iussa capeßere fas est.

Egregiam sanè, vt dicebam; & grauem concionem habuit Iuno vt Aeolum in Troianos concitaret: vt inquam, illum adduceret ad tempestatem excitandam qua Troianorum classem dissiparet, ac, si fieri posset, euerneret. Itaque Aeolus quoniam tali oratione permotus, omnino decreuit Iunoni morem gerere, Hæc contra.

Aeoli responsio.

142

—Tuus, ò Regina, quid optes

Explorare labor, mihi iussa capeßere fas est.

quasi diceret. Cum tu sis hominum Deorumque Regina, tuum est explorare quod tibi in optatis esse possit continentèrque alijs iubere, aliorum tua mandata curare: denique, quod ad me attinet, tuum est imperare, meum obtemperare. Vbi sanè veterator egregius non quid æquum sit aut iniquum reputat, vt par erat, sed quid è re sua sit, decernit. Equidem postulabat ratio vt Aeolus scitaretur diligentèrque cogitaret qualis esset ea gēs quæ cum Iunone inimicitias exercere diceretur: vel certè cum hostes illi Ilium in Italiâ portare dicerentur, ac propterea Aeneam ac Troianos esse perciperet satis, Aeneæ pietatem ac Troianorum innocentiam reputaret: simulque æstimaret eos esse diuinum genus, atque a Venere & Ioue profectos, in primis verò in memoriam reuocaret diu ac multum iactatos esse & in afflicto statu versari, ita vt commiseratione potius & auxilio quàm odio ac supplicij digni essent. Denique saltem tempus ad deliberandum postulare debuisset, vt maturè deliberaret: id enim & eius dignitas & rei grauitas postulasset. Sed nimirum veterator quid è re sua sit æstimat tantum: præsertim verò quia facile senserat aculeos Iunonianæ orationis, & cur Iuno ea primum pronunciaßet,

Aeole (namque tibi diuum pater atque hominum Rex,

Et mulcere dedit fluctus & tollere ventos)

nam perinde erat ac si tacitè indicaret, illi prouidendum esse diligenter, ne se beneficiorum immemorem ostenderet, atque ipsam Iunonem, a qua ferè pendeat totus, irritaret: sed potius illi, quoad eius fieri posset, gratiam referret. hæc igitur de causa cum suæ utilitati prospiciendum ac propterea Iunoni alacriter satisfaciendum statueret, non requirit quæ gens illa esset, non Aeneæ pietatem reputat ac Troianorum innocentiam, ac summatim quàm iniquum esset eorum classem euernere: sed sibi omnino Iunoni indulgendum ac seruiendum proponit ac statuit. Ex quo optimè animaduertere licet præstare in oratione beneuolos primo quoque tempore facere auditores: sit enim vt nō agrè deinde nobis gratificentur: præsertim si de re aliena iudicent aut deliberent, vel suam illi utilitatem cū nostra coniunctam videant: in re enim aliena plurimū tribuunt gratiæ, in propria omnia

propria tribuunt utilitati. Quanquam non eò impudentia deueniunt vt non videri velint iustitia obtemperare. Atque hinc fit vt a quitatis nomine reipergere sententiam aut deliberationem nitantur. Sic Aeolus, qui sanè sic suam utilitatem spectat, vt facti huius turpitudinem eleuare vel honestate quadam respergere molitur: quin rationes quasdam ob-
tendit quibus rei dignitatem mirificè adiungat. Igitur Iunonis auctoritatem commemorat, quæ cum esset omnium Regina, dignissima videretur cui obtemperarent omnes: contra verò se illi subiectum esse indicat, ac propterea eius mandata sibi curanda potius, quàm examinanda. imò verò sibi nefas esse non eius iussa capeßere: vel potius sibi in summi beneficii atque adeò felicitàis loco habendum illius mandata exequi atque illi obtemperare. Quibus addit se quantus esset, totum eius beneficio esse: ac propterea suam dignitatem omnem ac potestatem qualis qualis esset, Iunoni acceptam referre. Et ideo pergit.

Part. 13.

Tu mihi quodcunque hoc regni, tu sceptrum Iouemque
Concilias: tu das epulis accumbere diuum,
Nimborumque facis, tempestatumque potentem.

quibus verbis mirum est quàm exaggeret beneficia quibus Iunoni esset obstrictus: quasi verò in re iniqua etiam rependendum sit beneficium. ita sanè honestate quadam respergit factum. atque hac planè de causa illud tam exaggeratè commemorauit.

Nimborumque facis tempestatumque potentem.

vt scilicet intelligeretur sibi nefas esse non ventis, nimbis, tempestate Iunoni obsecundare cuius beneficio ijs imperaret. Atque hinc fortasse liceret ad Physiologiam confugere, ac docere Aeolum, quippe ventorum Promum ac Regem, a Iunone suam auctoritatem ac vim agnoscere, quòd aër cui præest Iuno, ventis materiam ac veluti fomitem ministrat. Tametsi ne cuius iam licenter philosophari videar, atque adeò vagari longius, ad fabulam redeo; atque Aeoli rationes, quales quales sint, Iunoni probandas relinquo: cui veterator iste adulatur ac sibi obtemperandum decernit. Agedum igitur sint isthæc Aeole. Verùm celeritate opus est & factis non verbis: nam Troiani iam Tyrrhenum nautigant æquor & in Italiam properant. Ergo Aeolus omni cunctatione abiecta sceptri vel certe tridentis, quem pro sceptro gestabat, conuersa cuspide, montem ferit, (atque hinc iam secundam huius libri partem licebit aspici qua tempestas continetur) ac cauernas aperit. hinc Venti, veluti agmine facto è speluncis sese proripientes irrumunt, ac terras turbine excitato diuerberant ac perflant, moxque in mare prorumpunt, hoc ab imis vsque sedibus euoluentes, atque ingentia fluctuum volumina ad littora strepitu ac fragore maximo impellentes. & ideo sequitur Poëta.

Succedit iam.

II. huius libri Pars, in qua describitur tempestas.

Part. 14.

Hæc ubi dicta; cauum conuersa cuspide montem

Impulit in latus: ac venti velut agmine facto,

Qua data porta, ruunt, & terras turbine perflant.

Incubuere mari, totumque a sedibus imis

Vnà Eurufque Notusque ruunt, creberque procellis

Africus: & vastos voluunt ad littora fluctus.

Quanquam alia quoque consequuntur quibus tempestatis vis ostenditur. siquidem Troianorum omnium excitatur clamor: facile enim alij exclamabant quæ factu opus essent imperantes & ad nautica ministeria socios cohortantes: alij terrore & horrore perciti ac mortis metu, plerique etiam, tanquam in re desperata, diuinam opem clamoribus implorabant. deinde rudentum, nauticorum inquam funium, stridor emittitur, vnde aspectum, diemque in noctem conuertunt: ita vt ponto atra nox incubaret. Sed & Poli atque adeò Cælum vndique insonabant tonitruis, atque æther crebris fulgurum micabat ignibus. Denique omnia miseris Troianis minitabantur & præsentem intendebant mortem. & hac de causa pergit,

Inse-

Part. 15.

Insequitur clamorque virum stridorque rudentum.

Eripiunt subito nubes cœlumque diemque

Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.

Intonuere poli, & crebris micat ignibus æther;

Præsentemque viris intentant omnia mortem.

his tempestatem describit: cuius etiam effectus subiicit e vestigiò.

Dubitatur.
I.

Nunc quædam dubitare lubet in quibus poëta industria & peritia videtur requirenda. Ac primum è cauernis illis Eurum, inquit, Notus, Africus, ruit, denique (quem introducit non multò post) Aquilo. vbi Homerum imitatur qui in V. Odyssæ tempestatem excitaturus, Eurum, Notum, & Aquilonem suscitatur ille quidem; sed pro Africo Zephyrū profert, idque vt principes ventos, quique a quatuor spirarent Mundi angulis, commemoraret. Eurum enim qui etiam Subsolanus ab Oriente spirat: Zephyrus qui ab alijs Phaonius appellatur, ab Occidente: Aquilo qui Boreas vocatur ab Homero, a Septentrione: denique Notus, quem Latini Austrum, a Meridie. præposterè igitur Virgilius imitatur Homerum, cum Africus inter Notum & Zephyrum collocetur & non princeps & cardinalis sit, sed lateralis. quòd si dicas hîc Africum pro Zephyro vsurpari (sic enim aliqui, vt principes ventos Homeri more hoc modo exprimat) iam nemo non intelligit in maiore ignorantie culpam Virgilium impelli: cum nec situs nec qualitas Austri in Zephyrum conueniant: quin, vt Zephyrus est placidus, Auster sæuus, ille Euro hic Cæsia opponitur, ac propterea inter se mirificè discrepant. Ego verò crediderim Virgilium ab Homero de industria recessisse quod pertinet ad Zephyrum, atque adeò tacite Homerum castigasse, cum Zephyrus minus idoneus sit tempestati excitandæ: & idè Africum substituit, illudque cecinit quod coarguat Homerum,

Respondetur.

— Crebèrque procellis

Africus.

quasi diceret non tam principum ventorum habendam fuisse rationem ad tempestatem excitandam, quàm eorū qui procellis vel maximè essent idonei. At enim cur deinde Neptunus Eurum & Zephyrum vocat increpaturque? an non Zephyrum mutuo pro Austro visus est vsurpassè ac tempestati idoneum reputassè? Acutè. Sed quàm verè, iam iam constabit. Ergo, si Virgilium audias, è cauernis venti prodierant omnes: vt enim naturaliter fluunt, aperto aditu, nullus non eruperat statim: & quamuis placidiores, vt Zephyrus, solitarij haud essent tempestati ciendæ idonei, cæteris saltem suppetias ferunt sigillatimque nimbis seruiunt gignendis: hi namque ex multorum conspiratione ventorum gignuntur, & idè Virgilius statim atque Aeolus percussit montem, subiecit,

— At Ventis velut agmine facto

Quà data porta, ruunt, & terras turbine perflant.

& quamuis principem tempestatis laudem Euro, Noto, Africo, Aquiloni tribuit, omnes tamen mari incubuisse canit, ac pro suis quemque viribus mari concitando interfuisse. Quòd si Neptunus sigillatim increpat Eurum & Zephyrum, Austrum præterit, præterit etiam Notum; quod sanè inde contingere potuit, quòd Auster reuera & Notus vsui essent Troianis dum in Italiam nauigarent, Zephyrus & Eurum vsu haberet nullum, quin obessent, cum hic in Africam, ille in Siciliam rursus & in Græciam eos repelleret: ita vt Euro & Zephyro restinctis, commodius agi possit cum Troianis. de qua tamen re (nam sat scio Aquilonem adhuc dubitandi locum relinquere) constabit planius infra, vbi singulorum effectus indicantur.

147

Maiorem habet dubitationem quod subijciam. nam visus est quidem Virgilius hætenus boni & historici & oratoris & poëta partes explere, quemadmodum ex Carthaginis descriptione, Iunonis lamentatione, ac rursus ex præclara eiusdem Iunonis concione satis constat. verum Meteorologiæ ac Physiologiæ inscius videri potest. nam ventos in montium ac terræ cauernis detinet ac gignit, cum tamen in media æris regione gignantur, ac suas veluti sedes habeant. deinde quí fieri potest vt ab vno eodémque veluti puncto fluant: certè cum Eurum a solis ortu (nam idè Subsolanus dicitur) Aquilo a Septentrione, alij ab oppositis cæli plagis spirent, temerè ex vna eadémque cauerna proferuntur. ita fit, vt cum Aeolia sic spectet è Sicilia soluentes atque in Tyrrhenū proram intendentes, vt vni aliqui qui inde egrediuntur, nisi retrocedant, & naturalem mutant cursum, illos appetere nequeant,

Dubitatur.
II.

Responde-
tur.

queat, qui è Sicilia ac Tyrre no nauigent in Larium; tota hæc tēpestatis ratio euertatur. Sed tamen, quod pertinet ad Ventorum originem ac sedem, nihil est quod perturbe-
mur; quandoquidem dum longè variæ ac dissidentes extant sententiæ de ventorum ori-
gine, inprimis verò difficillima reputatur cognitu, integrum erat Virgilio receptam a Poë-
tis famam amplecti. itaque Homerum sequitur qui in Aeoliæ cauernis visus est ventos gi-
gnere & collocare. vt omittam sine dubio ventos in terræ cauernis detineri, quod ex terræ
motu constat satis, dum venti egressu prohibiti, terras concutiunt, vt quamuis reuera ex
halitu gignerentur calido & sicco dum solis vi attollitur ad medium aërem, adhuc Poëtæ
liceat in subterraneos halitus intendere. Denique num naturalis ventorum cursus retine-
ri possit, dum ex eadem porta iisdemque cauernis educuntur, commodius explicabitur
infra vbi sigillatim Noti & aliorum ventorum effectus describuntur. Nunc tantum di-
cam eum qui sensum & personas, ac proinde animum, iram, indignationem, illis tribue-
rat, ac propterea carcere & vinculis a Rege cohiberi affirmauerat, quod in Poëta nisi te-
merè non reprehendatur, pro licentia Poëtarum concedere potuisse vt ex eadem erum-
perent cauerna. certè Homerus in x. Odysseæ libro visus erat non dissimili eos ratione de-
scribere.

Partic. 16.

Ex templo Aeneæ soluuntur frigore membra.

Ingemit, & duplices tendens ad sydera palmas,

Talia voce refert.

Describit
quadam qua
consequun-
tur ex tem-
pestate. &
primo
quid Ae-
nea.
Dubitatur

Describit quæ consequuntur ex tempestate hac grauissima: idque ab Aenea, vt par erat,
ducto initio: nimirum vt quis esset Aeneæ sensus & qua ratione affectus, constaret pri-
mum. Aeneæ igitur soluuntur (inquit) frigore membra. & rectè. nam in summo timore
sanguis & calor recurrit ad cor, vt vitæ siue fontem siue arcem muniat: ita instituentem Na-
tura ne animal deficiat & intereat. Ex quo fit vt extrema membra sanguine & calore de-
stituta, occupentur frigore; interdum etiam rigore ac tremore, ita vt dissoluta videantur.

Quamquam sunt qui Virgilio obijciant, frigoris esse durare & constringere, non soluere:
ac propterea frigori id tribuisse quod caloris est proprium: vt enim frigoris est constrin-
gere, ita caloris soluere. Et sanè Scythæ infantes abluebant frigidâ vt durarent membra:
quem morem Virgilius etiam expressit, apud quem sic

— Natos ad flumina primum

Deferimus. seu & que gelu duramus & vndis.

Responde-
tur.

Sed non tam facile id dubitassent, si illud reputassent, hinc frigus pro timore usurpatum non
propriè. Quod si insent, frigus calori (quod nos docuimus) successisse & membra
occupasse, ac propterea frigus etiam soluendis membris adhiberi, iam illud quoque
fuerat reputandum calorem ideò soluere quia liquefacit: membra verò dum frigore
dicuntur solui, non liquefieri, sed tantum nutare & ad summum tremere. quare quem-
admodum in paralyti soluuntur quidem membra, nec tamen liquefunt; ita in praesens fri-
gore & rigore soluuntur membra, hoc est rigore ac tremore corripuntur: quod timori
ac frigori, quoniam ideirco non liquefunt membra, sed tantum a pristina constantia &
firmitate recedunt, iurè acceptum referas.

Dubitatur
rursus.
Responde-
tur.

Magis commoneor dum Aeneas pertimescit, ac primus omnium, & subito, quin inge-
miscit etiam: cum fortissimi Ducis & Herois sit vel non timere vel minimè omnium ac
feriùs timere: denique ingemiscere nullo modo. Sunt igitur qui excusent Aeneam quòd
non mortem pertimesceret aut huius metu ingemisceret, sed gentis illud mortis timeret
ac deploraret: quòd scilicet esset inglorium. Et sanè id res indicat dum exclamat,

Partic. 17.

— Oterque quaterque beati,

Quis ante ora patrum Troiæ sub moenibus altis

Contigit oppetere.

vbi eos reputat perbeatos quòd cum laude & pro Patria cecidissent. & ideò (quod rem
confirmat altius) pergit

Partic. 18

— O Danaûm fortissime gentis

Tydide, mene Iliacis occumbere campis

Non

Non potuiffet tuâque animam hanc effundere dextra?
 Sæuus vbi Acacidæ telo iacet Hector, vbi ingens
 Sarpedon, vbi tot Simois correpta sub vndis
 Scuta virum, galeâsque & fortia corpora voluit.

quibus se infœlicem reputat quòd Diomedis quicum olim singulari certamine dimica-
 uerat, non occubuerat armis, & forti illius dexterâ non effuderit animam. denique hac de
 causa Hector, Sarpedon, & quisquis secus Ilium ab Achille & Græcis interfectus esset,
 fortunatus censetur & fœlix. Et sanè vbi fortitudinis declarandæ adfit locus, magna solatij
 pars comitatur mortem. Certè Epaminondas optimum censuit in castris emori. Callicra-
 tes etiam conquestus est quòd morienti manu vri ac decertare non liceret. Quid multa?
 Aristides Mustellæ morfu cum deperiret, indoluit quòd saltem cum Leone optasset con-
 gredi. Itaque Aeneas apud Virgilium, pulchrum mori succurrit in armis: & idè etiam
 canit de quibusdam

Corpora bello,

Obiectant, pulchrâque petunt per vulnera mortem.

Hac igitur de causa se calamitosum reputat Aeneas cum nequeat vitam pugnando fun-
 dere. Quamquam (vt verè fatear) alia eaque multò nobilior sese illi offert causa: nimirum
 quia animaduertit illud sibi mortis genus imminere, vnde sepultura carendum sit. Itaque
 Thiestes optat vt Atreus frater naufragio intereat quòd talis interitus cum inglorius sit
 tumuero dolorem afferat maximum. Atque hac de causa Vlysses apud Homerum immi-
 nens sibi naufragium & ignobile appellat & triste, propterea que mœret. Et hoc sanè ex
 Homero rursus licet perdiscere, apud quem Achilles sic disserit

— *Causa æquior esset,*

Si fortis fortem interimat, nam mortis honestæ

Impia fata adimunt solatia, scilicet in hoc

Obruat in fluuio, Ceu natus patre subulco

Quem torrentis hyems ignota condat arena.

Atque id sanè expressit Horatius Ode xxv. l. i. Libri i. in qua Tarentinum Architam qui
 naufragio interierat, suum farum deplorantem inducit, & vt sibi puluis iniiceretur depre-
 cantem. quin Virgilius ipse idem in Palinuro & Miseno expressit, qui item perierant nau-
 fragio. Itaque Palinurus sic deprecatur Aeneam

Eripe me his inuictæ malis: aut tu mibi terram

Inijce;

cui Sybilla

Et statuent tumulum, & tumulo solemnia mittent.

cū igitur Aeneas tale mortis genus immineret, quid mirū si non modò timeat sed ingemi-
 scat? Certè Ouidius, hoc est Virgilij imitator egregius, cū naufragiū sibi imminere adu-
 teret, hanc causâ attulit qua mortis timorē excusaret. quare sic cecinit lib. i. Trist. eleg. 2.

Non lethum timeo: genus est miserabile lethi.

Demite naufragium, mors mibi munus erit.

Est aliquid fati que suo ferroque cadentem

In solida moriens ponere corpus humo.

Et mandare suis aliqua, & sperare sepulchrum,

Et non aquareis piscibus esse cibum.

his igitur de causis videtur planè excusandus Aeneas. Nam primū timuisse ac supra cæ-
 teros, non est facile concedendum: cum enim Poëta cecinisset antea

Insequitur clamor que virum —

satis constat hunc Troianorum clamorem a timore fuisse profectum. siue enim clama-
 rent ministeria imperantes, siue suam vicem dolentes, siue opem diuinitus implorantes,
 clamor a timore oriebatur. Quòd si eorum non exprimitur gemitus, neque etiam prohi-
 bemur, quominus suspitione illum attingamus: multa enim reticent Poëtæ quæ vel intel-
 ligi volunt, vel coniectura informari possunt. Quid plura? dignitatis decus multò plus in
 Heroë valet ac Duce quàm in priuatis hominibus. quid mirum igitur si Aeneas infœlix
 lethum & inglorium præ cæteris pertimesceret, ac propterea ingemisceret? Quamquam

illud

illud prætermittendum non est vnde Aeneas non modò culpa eximitur omni, verùm etiã laudem meretur summam. Ergo dum Aeneas tendit ad sydera palmas, an non Cœlestes implorat? diuinãque opem efflagitat? Sic sanè. vt enim qui Manes implorarent & Inferos, supplodebant seu terram pede percutiebant (sic enim docet Euripidis interpres in He cuba) qui marinos Deos, manus in mare intendebant (ita planè Cloanthus apud Virgiliũ) ^{Idẽ Ser uius Aen. 1.4 part. 19. in illud manib. supinis. 152} sic cœlestes appellantes manus intendebant in cœlum: id quod Hebræos etiã, atq; alias gentes multas quoque Natura docente, facitasse legimus dum Numen precaretur: & verò in II. libro faciet (fictè ille quidem, sed in Græcorum morem intuens) Sinon, de quo, dum Cœlestes appellaret, canitur,

Sustulit exutas vinclis ad sydera palmas.

quis igitur non æquo animo ferat vel potiùs non laudibus extollat Aeneam, qui in summo ingloriæ mortis periculo ac discrimine vnde sepultura etiã carendum esset, lacrimas etiã & gemitus numini adhibeat propitiando?

Sed quoniam Aeneæ sensum explorauimus atque vniuersam eius lamentationem quò spectaret, nec sine illius dignitate, ostendimus: nunc Poëtã audiamus, qui ab Aenea ad iactatam eius nauem atque hinc ad Classẽ vniuersam sese conuertit sic canens,

Partic. 19.

Talia iactanti stridens Aquilone procella

Velum aduersa ferit, fluctusque ad sydera tollit.

Franguntur remi: tum prora auertit, & vndis

Dat latus: insequitur cumulo præruptus aquæ mons.

Sive hæc de Classe pronunciet vniuersim, quasi velum & prora pro velis & proris vsurpentur, ac propterea communis calamitas describatur, siue de vnius Aeneæ (quod ego planè crediderim) pronuncientur naui, quasi hæc, dum lamentaretur Aeneas, passa sit quæ narrantur, satis constat hæc plurimum valere ad tempestatis magnitudinem declarandam. nam & Aquilo producit qui augeat procellam, & alia multa de velo, fluctibus, remis, prora, vndis, laxatisque compagibus commemorantur, vnde intelligatur Regiam Aeneæ nauim in summo naufragij periculo versari. quibus omnibus & res ante oculos ponitur & τὸ πᾶθος mouetur & commiseratio inprimis excitatur. Dum verò pergit

Partic. 20.

Hi summo in fluctu pendent, his vnda dehiscens

Terram inter fluctus aperit: furit æstus arenis.

Ad reliquam Classem pergit, quid ei acciderit memorans.

ab Aeneæ naui ad alias, suppresso tamen interim tum earum tum Ducum nomine, progreditur, atque hos proindeque eorum naues significat cernere licuisse sic in sublimi elatas fluctibus vt in summis aquarum voluminibus hærent. siue ex aqueis montibus penderent: aliæ contra sic inter fluctuum voragines descendisse vt imam tertiam attingerent atque arenam raderent: Addit verò *furit æstus arenis*, siue quia interim arena a ventis percelliebantur, siue quia æstus maris eas misceret, siue demum quia naues ipsæ imas radentes maris sedes, magnam arenarum vim excitarent. quam rem rursus Virgilius in III. non minus breuiter quàm eleganter expressit cum caneret Aeneas

Tollimur in cœlum curuato gurgite, & ijdem

Subducta ad Manes imos descendimus vnda

Ouidius etiã egregiè sanè ac perspicuè, vt solet, idem expressit dum caneret,

Ne miserum, quanti montes voluntur aquarum?

Iam iam tacturos sydera summa putes.

Quantæ diducto subsidunt æquore valles?

Iam iam tacturâs tartara nigra putes.

Iam verò vt minùs adhuc generatim de nauium iactatione nos admoneat, sic pergit,

Part. 21.

Tres Notus abreptas in faxes latentia torquet

Saxa, vocant Itali medijs quæ in fluctibus Aras.

Dorsum immane mari summo. tres Eurus ab alto

In breuia & syrtes vrget (miserabile visu)

Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.

Tres,

Tres, inquit, naues torfit Notus ad ea saxa quæ ab Italis Aræ appellantur: & ut nos minus lateant, ait esse in medijs fluctibus: quin, ut planius de illis constet, addit immane dorsum referre. Videtur autem scopulos quosdam designare qui inter Sardiniam & Africâ cernuntur: qui sanè scopuli inde Aræ dicti sunt quòd ibi fœdus inter se percusserint Afri & Romani: de quibus Lucanus

*Pergit docens quid
figillatim
quibusdam
cont gerit
naubus.*

154

— *Angustius aris**Victoris Lybico pulsatur in æquore saxum**Tarpeijs:*

ita quidem hi scopuli qui pro aris fuerunt ac propterea aræ vocantur, etsi dorsum immane referent, latebant ob ingentem vim tempestatis & fluctuum. Et in hæc, quæ lateant saxa, tres naues impulit Notus. ubi optimè seruatur physiologia: nam Notus ut perflat a Meridie, in ea saxa spirat propemodum rectâ, ita ut ad eas tres naues illas propellere valuerit; præsertim verò cum faciliè ab Euro & Aquilone arcerentur ab Italia. sed ad Eurum ipsum: de quo mox Virgilius.

— *Tres Euris ab alto**In breuia & syrtes vrget (miserabile visu)**Illiditque vadis atque aggere cingit arenæ.*

Quibus item physiologia seruatur egregiè. dum enim a Meridie non exiguo maris tractu ad Occidentem protenduntur syrtes, faciliè contingere potest ut naues ab Euro ad syrtis coniungantur: & in vadosa loca, quæ ad Occidentem pertinent, detrudantur: nam huc spirat Eurus. Ita quidem eas ab alto seu medijs illis Mediterranei spatij rectâ in extremas illas oras perpulisset, atque arenis, quoniam earum vis excitari solet magna ventis seruiens ac tempestate, in aggeris modum cinxisset. Iurè autem interponit *miserabile visu*; breuia enim opponuntur profundis, & idè Tacitus, *Neque discerni poterant* (inquit) *breuia a profundis*: vada item significant ea per quæ, quoniam profunditate carent vadere homini licet & propterea Seneca *vada breuia* inquit: ex quibus intelligitur naues breuijs illis ac vadis miserandum in modum hæsisse. & idcirco necesse erit ut a Neptuno subleuentur tridentem. Atque idem constare potest dum in syrtes vrgeri dicuntur naues illæ: syrtes enim vasta quædam sunt Africæ loca, quæ profundis vadosisque variantur aquis, ita ut in ijs naues miserè implicentur. sunt autem syrtes maiores & minores: atque hæ Carthaginem versus protenduntur: atque has sine dubio intelligit Poëta. Tametsi quæcunque Africæ loca nauigationem impediunt, etiam vadosa tantum, syrtes ferè nomine appellantur. Iam verò dum pergit Virgilius

Par.
22.

Vnam, quæ Lycios, fidumque vehebat Orontem,

Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus

In puppim ferit, excutitur, pronusque magister

Voluitur in caput, at illam ter fluctus ibidem

Torquet agens circum, & rapidus vorat æquore vortex.

nauis altera, qua Lycij Oronte duce vehebantur, non in saxa, non in breuia & syrtes, compellitur, sed sæua tempestate atque adeò vortice superatur: ita ut æquore tanquam voretur. Duo verò hîc obseruari velim. vnum est non temerè Lycios nominari atque hos potius quàm Troianos extremæ calamitati ac naufragio adijci; quandoquidem Troiani a fatis Italiæ reseruabantur. Alterum est, augeri calamitatem, & affectus mirificè commoueri tum a Lycijs qui omnes vorantur aquis: tum a duce qui fidei commendatur laude, idque ea, opinor, de causâ, quòd Troianis in bello tulisset opem, nunc verò in aduersa fortuna eos comitaretur: tum ab Aenea, ante cuius oculos fidus amicus & comes extinguitur: tum a naui quam pontus ingens atque adeò mons fluctuum in puppim ferit: tum a magistro qui vi fluctuum excutitur & præceps deijcitur pronus: tum a naui tota quæ in gyrum vortice agitur, ita ut a rapido æquore miserandum in modum voretur. Atque hinc etiam intelligere licet nō vnius vel Noti, ut tres primæ, vel Euri, ut tres aliæ, sed multorum ventorum vi, concussam & superatam esse Orontis nauem: tametsi vi Noti quod in vi. significat in primis obruta fuerit: nam vortices, Aristotele authore, pugnantium ventorum concursu gignuntur, & in Mediteraneo vi Noti vel maximè. Et idè nil mi-

*Cur Lycij
& Orontis
nauis mergatur.*

Apparent

Mart. 23.

Apparent rari nantes in gurgite vasto,

Arma virum, tabulæque, & Troia gaza per vndas.

156

nam vortex facile vorat omnia. Verum quoniam longum esset insistere in nauibus singulis, & varios tempestatis effectus distinctè persequi, atque adeò artificium varietate ostentare, addit,

Part. 24.

Iam validam Ilionei nauem, iam fortis Achatae,

Et qua vectus Abas, & qua grandæuus Aletes,

Vicit hyems: laxis laterum compagibus omnes

Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.

Quid reli-
quis conti-
gerit.

quibus quid cuique priuatim accideret dissimulans (etsi nonnullas sigillatim nominat, earum duces commemorans,) quod commune erat ac rem continet vniuersam, exponit, nimirum iam hyeme victas omnes; & compagibus ferè solutas vndique fatiscere atque inimicum imbrem excipere.

Hic verò obseruandum est duodecim nauium (si rectè recolas) hæcenus ratione fuisse habitam in tempestatis descriptione: contra verò octo fuisse prætermittas: quas tamen non multò post in Africanum litus protrusas significabit, vt totius Classis, quæ xx. constabat nauibus, ratio habeatur: ex quibus intelligitur longè variam fuisse earum sortem: ita vt quod ab Aeolo flagitauerat Iuno, expletum videri possit.

Incute vim ventis submersasque obrue puppes:

Aut age diuersas, & disice corpora ponto,

dixerat Iuno. quapropter ecce tibi Aeolus qui tum ventis vim impresserat maximam vnde Classis incuteretur, & quoad eius fieri posset obrueretur (tamen si vna tantum interierat quod nil ultra concederent fata) tum in diuersas planè oras classem disiecerat, ita vt Regia a cæteris tandem diuisa, tres naues in laxa, tres in Syrtes, alias ad littora perpulisset: denique corpora mortua partim, partim afflicta, ponto disijci; ita vt vltima primis respondeant. Sed iam ad Neptunum, de quo sic Virgilius.

Part. 25.

Interea magno misceri murmure pontum,

Emissamque hyemem sensit Neptunus: & imis

Stagna refusa vadis, grauiter commotus & alto

Prospiciens, summa placidum caput extulit vnda.

Disiectam Aeneæ tot videt æquore classem:

Fluctibus oppressos Troas, cœlique ruina.

Nec latuere doli fratrem Iunonis, & iræ.

Eurum ad se Zephyrumque vocat; dein talia fatur.

Obseruân-
tur quedã
dum Ne-
ptunus in-
troducitur.

I.

Perpicua videri possent quæ hoc in loco noster canit Poëta dum Neptunum primum inducit: sed tamen non ab re fuerit pauca quadam interponere & obseruare. Primum est magno cum decoro introduci Neptunum (id quod poemati splendorem conciliat ac dignitatem) & verò peropportunè. vt enim Aeolus hoc est Rex ventorum, ad tempestatem concitandam, ita ad eandem reprimendam ac sedandam vnus Neptunus appositè indu-

II.

citur. Denique cum Neptuno in scio atque adeò inuito, mare, hoc est eius regnū, misceretur, & ab imis sedibus quod est funditus propemodum euerteretur, cur non exerat caput tempestatemque compescat? Alterum est scitè Neptunū alto ac veluti in maris meditullio collocari idque ad prouidentiam designandam, vt enim a Natura cor in medio ferè animante collocatur, vt cōmodè partibus calorem ac vim subministrare possit omnibus, sic Rex in medio Regno vt prospicere & opitulari possit commodius. itaque re-

III.

Solymorum facit non modò conspicientem Vlyssis nauem, verum etiam tempestatem ipsam cientem. sed de hac re postea. Neque verò non appositè rursus imo mari collocatur Neptunus: placidiore enim loco ac tuta in primis fede præstat collocari: ima enim maris pars rarò tempestate iactatur, ventis verò nunquam appetitur. Nam in imis ponti sedibus,

sedibus, vt dicebam, o Poëta collocari interim Neptunum inde intelligere licet quod imas sedes perturbari animaduertit. & ideò tum Neptunum tum marinos quoque Deos, quippe illius affeclas & administratos aut etiam aulicos, imis vndis collocari a Poëtis ex Hesiodo intelligitur dum in Theogonia sic canit,

Ex Amphitrite autem & grauiſſimo Neptuno

Triton latè potens natus eſt magnus: qui maris

Fundum tenens, apud matrem charam & patrem Regem

Incolit auream domum —

sic Virgilius ipſe in IV. Georgicorum Cyrenem cum marinis nymphis in imo collocat gurgite, Quod ſi fortè obijcias ex alto non ex imis aquis proſpectaſſe tempeſtatem & propterea interim non in imis a quis collocari, equidem reſponderim nil adhuc prohibere quominus in medio pelagi ſpatio, quàm ſeſe latè, longèque fundit, imis tamen ſedibus commoretur. Quamquam fieri quoque potuit vt Virgilius interim prouidentia cauſa in pelagi centro, ſed tantisper ab imis ſedibus procul, tanquam in ſtatione quadam collocauerit Neptunum: etſi alioquin in imis vndis (ſi Poëtas audias) ſuos habeant reſceſſus ibique cum marinis Dijs degere & quietem captare ſolent.

Iam verò ad eandem prouidentiam declarandam pertinet quod per ſe Neptunus obſeruat tempeſtatem, non ab alijs diſcit, quemadmodum regibus ac Dynaſtis interdum aliquibus accidit, qui deſidia ſic ſe tradunt, vt Urbium & Regni tumultus vix ab alijs & ſerò audiant,

Cum mala per longas conualuere moras.

Huc etiam quod obſeruauit æſtimauitque (id in quo multi item peccant ex mortalibus) qualis & quantus eſſet tumultus ille, cum ſtagna atque ima pelagi vada, proindeque imas vndas ad quas niſi vehemens tempeſtas haud peruadit, perſuſas animaduertit & agitat. Neque enim minùs conducit ad Regni adminiſtrationem periculi magnitudinem ac ſtatum diligenter æſtimare, quàm per ſe ipſum illud agnoſcere & explorare. Huc quod grauiter commouetur ac perturbatur; par enim eſt commoueri ob maris tumultus & Regni, non quod aliqui ex mortalibus faciunt interdum, hoc in lucro ponere & ad quaſtum conuertere. Eodémque pertinet quod ſtatim placidum exerit caput: vt ſcilicet rem totam perluftraret propius & vndique ac non modò tempeſtatem illam qualis & quanta eſt, verum etiam ipſius tempeſtatis cauſas agnoſcit. Neque verò interim ſecum ipſe pugnat Virgilius apud quem vno eodémque tempore Neptunus hinc grauiter commouetur, illinc placidum caput extollit. Neque verò id contendo quod exiſtimem grauiter quidem Neptunum commotum fuiſſe in ventos, placidum ſeſe ac mitè oſtendiſſe in Troianos: hæc enim, quod Seruij & aliorum quorundam pace dixerim, Neptuno antea contigit, quàm diſſectaſſet claſſe cerneret aut Troianos obſeruaret: ita vt placidum caput extulerit antequam Troianos aut quemquam iactari animaduertiffet. Et ideò poſtquam extulit caput, diſſectaſſet Aeneæ claſſem afflictoſque Troianos agnoſciſſe memorat noſter Vates. Cur igitur & grauiter commouetur, & placidum attollit caput? quia nimirum ſic commotus eſſet animo vt aſpectum adhuc placidum præſefferet. Par enim eſt Regem in tumultibus commoueri quidem animo, ſed tamen grauitatem adhuc, conſtantiam, placidumque vultum referre: prudentis enim eſt iram ac perturbationem ſic compoſcere, vt vel non occupet cor, vel non ſeſe in oculos effun-

Baſil. in orat. conſtat ac dignitate, cum iratus, (id quod eleganter diſſerit magnus Baſilius) ebrio ſimilimus videri interdum ſoleat, ita prudentiam & moderationem pacatus ac placidus exprimit vultus. denique quemadmodum Aeneas dum altum corde dolorem premeret, ſpem ſimulabat vultu, ita prudens Rex animi perturbationem celat, ſerenitatem placidumque vultum referre nititur. Et quamquam in tumultibus præſtet quandoque iram exerere & indignitatem vultu etiam præferre, vt ſceleſti cohibeantur faciliùs, verum tamen vbi ſedare omnia placido queas vultu, temerè iram exeras. Vt propterea cum in Neptuni eſſet poteſtate compoſcere tempeſtatem, haud eſſet cur ventos non dico irati more increparet, aut etiam (quod ſe facturum ait) mulctaret, ſed a perfecto ſtatu diſcederet. Vt omittam ea etiam de cauſa decuiſſe placidum ſeruare vultum, nec extrinſecus iram exerere, quod tumultus authores aut certè cauſas nondum perceperat.

G turpe

IV.
Quod mul-
tis conſtat.

V.

VI.

VII.

VIII.

IX.

turpe verò est, re non dum penitus cognita & perspecta, iræ indulgere. Neque rursus ad eandem providentiam quam par est mortalibus exemplo esse, non pertinet quod statim subiicit,

Disiectam Aeneæ toto videt æquore Classem,

Fluctibus oppressos Troas, calique ruina.

Nec latuere doli fratrem Iunonis & iræ:

Eurum ad se Zephyrūque vocat: dein talia fatatur.

nam vno eodēque temporis momento disiectam Classē conspicit Neptūnus: cuius sit aduertit: in quo statu versentur Troiani, ac iam iam fluctibus oppressos ferē videt ac tempestate: vni quē Iunonis agnoscit & dolos & iras: ad extremū; vt celeritē afflictis opem ferat Troianis, Eurum ad se Zephyrūque vocat, ac paucis alloquitur, ne aut cunctatio obesset miseris illis, aut, nisi increparet ventos eorūque Regem, non suam ille dignitatem tueri videretur. Quo tamen in loco cur Eurum ad se vocet in promptu est cum & primus ad tempestatē eiendam erupisset, & verò principem obtineat Mundi sedem, constat enim apud Philosophos ac Peripateticos in primis Mundum ingentis animantis atque adeo vastissimi Gigantis instar figurari qui Orientem occupet capite, pedes coniecerit ad Occidentem, dextram ad Articum seu Septentrionem, sinistram ad Meridiem protēderit: vultum denique, quoniam supinus collocatur ad nostrum Hemisphærium, humeros ad Antipodas conuerterit: ita fit vt Eurum, quoniam Mundi caput, hoc est nobilissimam partem, obtinet, atque inde spirat vnde Mundus instituit motum, princeps videri possit. Tametsi enim haud defunt qui ab Artico ad Antarticū Mundi figurant longitudinem, dexteram & sinistram Orienti & Occidenti tribuunt, præstabilius tamen videri potest inde initium sumere, vnde Sol apparet primū. Sed cur Zephyrum appellat post Eurum? præsertim verò quia hos supra adhibuit tempestati, Zephyrum ne nominauit quidem. An quia Zephyrus, quippe suauissimus omnium Neptūni conspectu ac venia dignus esset? ægrē id affirmem, cum Zephyrum per æquē ac cæteros increpet, ac pares in culpa faciat. An igitur quia in Italiam nauigantibus Troianis Zephyrus ē regione aduersaretur Euri? vix crediderim hac de causā. nam etsi Auster & Notus prætermitti poterant quod fauere possent in Italiam nauigantibus, Aquilo certē qui maximē omnium obesset, multo magis quā Eurum aut Zephyrum fuisset accersendus. Vt omittam modō cursum aliō quā in Italiam intendendum. Sed clausula hæc fit; Neptunum sic ad se Eurum & Zephyrum accersisse, vt ventos omnes increpare decreuisset. cum igitur satis esset ex ventis vnum atque alterum appellare, tum vnīuersos (quod statim facit) obiurgare, placuit fortasse placidos appellare vel qui minus truces interim viderentur, ac propterea Aquilonem, Austrum, Notum, quippe truces ac proteruos, aspectu nequaquam dignare aut ex nomine compellare voluit. Sed ad Neptunum qui sic increpat, ventos,

Partic. 26.

Tāntane vos generis tenuit fiducia vestri?

Iam cælum terrāque meo sine numine venti

Miscere, & tantas audetis tollere moles?

Quos ego: sed motos præstat componere fluctus.

Post mihi non simili pœna commissa luetis.

Maturate fugam, Regique hæc dicite vestro:

Non illi imperium pelagi, sæuūque tridentem,

Sed mihi sorte datum; tenet ille immania faxa

Vestras Eure domos. illa se iacet in Aula

Aeolus, & clauso ventorum carcere regnet.

Quibus ventos increpat & non sine indignatione ac stomachatione quadam arrogantiā illis obijcit & temeritatem; cum ipso Neptuno incioausi essent talem ac tantam excitare tempestatē. Quo in loco quemadmodum tacitē illorum auget temeritatem ab ignobilitate generis (cum enim ignobile esset illorum genus, & parens terra diceretur, quid nī maior sit eorum audacia ac temeritas qui tanti numinis imperium ac iu-

Ventos increpat Neptunus.

162

ac iura perturbare & violare non dubitassent ?) ita tempestatem ipsam amplificat quasi coelum inde terramque miserent, ac summam nihil non perturbarent. Et hac etiam de causa ad minas descendit. Nam poenis repetendis tantisper supersedet, ne, si in h. simmoreretur in praesens, senis quam par est, praesto sit afflictis Troianis. Et ideo pergit,

Quos ego: sed motos praestat componere fluctus.

Post mihi non simili poena commissa luetis.

vbi, vt Troianorum periculum magis ac magis exprimat, ac propterea reprehensione ac punitione interim missa, ad tempestatem sedandam Troianisque extremo periculo liberandos sese conuertat, appositè vitur reticentia, ac sententiam quam fortè poena promulgandae instituerat, non modò non explet, sed vix inchoatam suppressit. Dum verò ait fore vt venti postea non simili poena luant commissà, significat non aequalem esse illorum culpam, ac propterea non vna eademque mulctandos poena: vel certè se non conuicijs ac minis, vno verbo verbis, quemadmodum in praesentia, sed factis vlturum talem ac tantam eorum temeritatem. Quare illud non *simili poena*, valet non huic quam minis ac verbis sumo, poena similis erit poena, quam Luetis postea: quasi diceret se factis talem ac tantam vlturum audaciam & temeritatem. Quamquam quoniam potuissent suam illi culpam in Regem reijcere a quo & emissi fuerant, & sibi vim incusam facile senserant, Aeolum quoque increpari per eos iubet, itaque subdit euestigio,

163 *Maturate fugam Regique haec dicite vestro,*

Non illi imperium pelagi, saeuumque tridentem

Sed mihi sorte datum: tenet ille immania saxa,

Vestras Eure domos: illa se iactet in Aula

Aeolus, & clauso ventorum carcere regnet.

vbi conuicijs etiam traducit Aeolum ac temeritatis arguit nomine, cum sui regni, ne dicam cauernae, transiisset fines, ipsiusque Neptuni regnum infestare ausus sit. Denique Regem cauernosum ventisque dignum esse indicat, ita vt obscuritas ac temeritas obijciatur vtrisque. Haec Neptunus: quem saepe dum ait

164 *Tantane vos generis tenuit fiducia vestri;*

crediderim equidem generis mentionem fecisse vt eis patris (ab hoc enim vel vno vel maximè ducitur nobilitas) obijceret ignobilitatem, vt docebam antea: sed tamen eo consilio vt significaret etiam eos ex temerarijs maioribus ortos esse, ac propterea hand videri voluisse degeneres dum tam ingentes turbas miscerent; tamen si eorum confidentia & temeritas intoleranda esset cum Neptuni Regnum Rege inconsulto atque adeò inuito tantoperè permiscerent. At enim vt de ventorum ignobilitate constet, quis eorum fuit genitor? aut cur ob maternam Aurorae nobilitatem atque alijs de causis non commendetur eorum origo? Annon ventos in Deorum loco habuerunt multi & coluerunt? sic sanè. siquidem ab Hesiodo diuini appellantur. Orpheus diuinos illis honores adhibet & hymnos canit. Graeci, Hesiodo teste in Polymnia aras illis statuere. Phoenices, Eusebio teste, templa quoque posuere. quid? nonne Aeneas apud Virgilium facrificat Zephyris? denique, ne sim longior, non modò Poeta verum etiam Historici multa scribunt ex quibus intelligitur a praeis illis mortalibus, praesertim Graecorum Ethnicis, honore affectos, quasi dignitate & nobilitate praestitissent. Quamquam Virgilius tum in Astraeum ac fratres, tum in Typhaeum nepotem spectat, qui inter Titanes & Gyantes numerantur: hi enim ignobiles habebantur, tum quia terra orti essent, tum quia impietatis nomine a Ioue ad Tartara fuissent coniecti, quod Dijs bellum mouere non dubitassent. & quidem ex Astraeo ortos ventos canit Hesiodus,

Ἀστραὶα δ' ἰδὲ ἀνέμους τέκε καὶ τροχόβυνες

Ἀργεῖον, Ζέφυρον, βορέην καὶ τὴν προκλαυθον

Καὶ Νότον,

hoc est

Astraeo verò Aurora ventos peperit magnanimos

Argesten, Zephyrum, Boream rapidum

Et Notum.

ex Typhæo verò dum ait,

Εκ δὲ τυφάεος ἐστὶ ἀνέμῳ μόνῳ ὑπὸν ἀνέμων ;
Νόσφι Νότῳ βορέου τε, καὶ Ἀργέστου ζεφύρου.

ideſt

Ex Typhoëo autem est ventorum vis humide flantium

Excepto Noto, Boreâque, & celeri Zephyro.

ita vt omnes ex Astræo & Typhoëo prognati ſint. *Quam rem vniuerſam elegantius adhuc & verò vberius ex Heſiodo cecinit alter poëta his metris,*

Iuppiter hinc ſtigijſ truſiſſe Typhona cauernis

Dicitur. infames vomit is de gutture ventos.

Non Boream, non ille Notum, Zephyrique tepentis

Flamina, non nigris Argeſtem ſpirat ab Indis,

Quos Diuſum genus eſſe putes. quis commoda narret

Illorum erga homines? mittit quæ ſtabra Typhæus,

In mare præcipitant fruſtra, pontumque nigrantem

Turbineque erumpunt vaſto, labat ætheris omnis

Machina, mortales paſſim euersura labores.

Pulueri denſant nimbi, ſublataque vento

Sylvarum ſarmenta volant: perque aëra longum

Errantes qua parte ruant, qua denique campos

Tempeſtate premant, miſeri didicere coloni.

Sunt alij, freta qui verſant; puppèſque procellis

Inuoluunt, fruſtra oratis ſuffragia nautæ.

Quòd ſiquis obijciat adhuc ab Heſiodo & alijs dum a Gygantibus dicuntur procreati, diuinos appellari, quin Gygantes ipſos Deorum nomine cenſeri, iam Neptunus, quippe ex primarijs numinibus, Gygantes & ventos quaſi Deorum quiſquilias ignobilitatis notare potuit: nam comparatè ſaltem ignobiles ſunt & obſcūri. Verum cur dicit, *Maturate fugam*, ac non potiùs *præcipitate fugam*? certè maturare eſt moderationem quandam & mediocritatem non celeritatem adhibere. & tamen celeritate opus erat vt præſenti eximerentur periculo Aeneades. Quanquam, maturate, hoc in loco celeriter abſcedite valet ſine dubio & feſtinate. nam Cicero etiam, *Quod vt faceres, idque maturares*, deſiderabat Reſp. inquit ad Brutum: ac Salluſtius, *Antonius Catilinam cum exercitu perſequi maturer*. denique idem Liuius aliſque multis ac Virgilio ipſo valet paſſim. Vt propterea hac in re Macrobijac Gellij ſententia frigida videri poſſit dum ventis, quoniam maturandum præcipitur imperari putant non citò aut ſerò ſed temperatè ſenſimque diſcedendum, quaſi verò timendum, ne, ſi celeriter diſcederent, Claſſi obeſſent a qua diſcederent. Quod ita eſſe ex Iſocrate etiã & Ariſtotele licet animaduertere: dum enim ſcribit prior *βυλεύει μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως*. Conſulta quidem lentè; exequere autem ac perſice celeriter; alter verò *πράττει μὲν δὲ ταχὺ τὰ δέοντα, βυλεύει δὲ βραδέως*, exequi ſanè oportet celeriter quæ deliberaueris; conſultare verò lentè; *ταχέως & ταχὺ*. idem valent quod ſæpè Latinis in eodem argumento ſignificat *maturè*; & ideo Salluſtius *Præſtatur incipias* (inquit in Catilinaria) *conſulto*, & *vbi conſulueris maturè facto*, opus eſt: *vbi maturè* exprimit adamuſſim quod celeriter faciendum præceperant Græci illi. Atque eadem planè ſententia conſimilibus a Demoſtene teritur verbis dum inquit, *ἀλλὰ μὲν βυλεύειν ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δέοντα κατὰ σπουδὴν*. Conſultare oportet quidem cunctanter; facere autem quæ conſtitueris; celeriter ac diligenter: nam κατὰ σπουδὴν, quoniam opponitur ἐφ' ἡσυχίας, quod valet cunctanter *maturè* valet ſine dubio ac celeriter. Quid multa? illud *matura lentè*, quod in proverbium abiit quod veteres, & ab Auguſto græcè uſurpatum fuit dum ſæpè diceret *σπεῦδε βραδέως*, ſignificabat quidè celeritatem & tarditatè miſcendam in rebus gerendis ne præpropera feſtinatio detrimentum afferret, ſed tamen *σπεῦδε & matura*, celeritatem & feſtinationè deſignabat, ita vt tarditas quæ admixcenda eſſet, voce altera *βραδέως* ſeu lentè indicaretur, priore nullo modo. Deniq; fateor poma tunc *matura* dici cum nec acerba ſunt nec mitia, ſed inter acerba & mitia deprehenduntur; ſed *maturare* tamen paſſim valet celeriter pergere ac ſerò feſtinare & properare.

Iam verò, quoniam Troiani præſenti egent ope, verbis imponit modum prudens Neptunus, & tumidis fluctibus ſeſe placandis conuertit, quamuis enim iam ventos diſceſſiſſe

scēssisse ac maris tempestatem cecidisse par est; adhuc tamen fluctus concepto aestu agitari necesse erat, atque adeò mare ob sparsas nubes caliginem ac tenebris obtectum fuisse. vel certè eodem quo venti capeffunt fugam, tempore ac ferè momento ipse etiam Neptunus compescit tempestatem: & ideò pergit Virgilius,

Part. 27

Sic ait & dicto citiùs tumida æquora placat
Collectasque fugat nubes, solémque reducit.
Cymothoe simul & Triton adnixus acuto
Detrudunt naues scopulo: leuat ipse tridenti,
Et vastas aperit Syrtes, & temperat æquor,
Atque rotis summas leuibus perlabitur vndas.

Tempesta-
tem sedat
Neptunus.

167

Duas habet partes Prouidentia, cognitionem scilicet & executionem: in quarum prima festinandum quidem ne nos rei benè gerendæ occasio deferat, sed lentè, vt ne nos fallat rei cognitio, in altera, celeritate opus est: vbi enim prudenter cognoueris ac maturè deliberaueris, sine cunctatione exequendum est. ob id igitur dicto citiùs tumida æquora placat Neptunus, ac ferè momento temporis. Denique celeriter cetera præstat omnia quæ ad subleuandos Troianos necessaria videri poterant. de quibus tamen, quoniam perspicua sunt, non est quod agam longius. Illud potiùs est obseruandum plurimum inter Comicum, Tragicum, Epicum interesse. nam Comici est actionem ingenio & implicare & explicare, vix vt sine crimine ad Deos confugiat & machinam, vt explicet rerum nodos. itaque peripetia ingenium redoleat necesse est. Tragicus paulò aliter. Nam & Oraculis ex factorum decretis sapè implicat explicatque fabulam; ita vt quamuis poëtæ industria hic quoque appareat, nil tamen prohibeat, quo minus Deos aut machinam vel etiam responsa Oraculorum interponat, Epicus denique ad Deos confugit passim, & tquam ex machina profiliens sese expedit difficultatibus. id quod in præsens satis constat: vbi tum Neptunum inducit, qui dicto citiùs tumida æquora placat, simulque fugatis nubibus reducit solem, tum Cymothoe & Triton adhibetur nauibus eximendis è scopulis, tum rursus eidem Neptuno tribuitur vt tridente naues subleuet apertis syrtibus, ac leuis in currum prætergrediatur mare: quæ omnia pertinent ad machinam. tametsi egregiè cadunt in Epopæiam quæ res arduas & admirabiles ac propterea incredibiles (admirabilia enim ferè incredibilia sunt, si Aristotelem audias) proximas imitatur: denique cum rebus arduis & Heroicis diuinas quoque miscet Epicus quæ communem morem & modum superant. quod sanè quemadmodum hoc in loco, ita passim animaduertere licebit poemate hoc toto. Vt propterea hæc etiam de causâ Heroicum poemata, hominum Deorumque Poemata Stoici appellarent,

Part. 28

Ac veluti magno in populo cum sapè coorta est
Seditio, sæuitque animis ignobile vulgus,
Iamque faces & faxes volant, furor arma ministrat:
Tum pietate grauem, ac meritis, si fortè Virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus astant:
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
Prospiciens genitor, calòque inuectus aperto
Flectit equos, currùque volans dat lora secundo.

Qua ratio-
ne tempe-
statem se-
dauit
Neptunus

Vt declaret qua tandem ratione sua Neptunus authoritate ac virtute sedauerit tempestatem, simili vitatur, quod sanè tum ex populari seditione, tum ex viro qui illa & probitatis opinione & dicendi virtute compescat, deriuatur. Quanquã verò eiusmodi simile perspicuū videri potest, nō tamē inutiliter pauca quædã in illo obseruetur: præsertim verò quia reuera hîc primùm vitatur simili. Nã exëplo vsus est iam antea dū Iano suū illa factum cōtulit cum Palladis Aiace m vlciſcentis factō. visus est etiam exemplo vti cum Hectoris &

Sarpedonis vicem cū sua conferret Aeneas, istosque per beatos iudicaret: simile certē nūc primū ysurpat. Et quamvis ad expolitionem quoque pertinere potest hoc simile, cum potius explicet quid consecutum sit statim ac fugatis ventis tumida placavit Neptunus æquora (si enim iam placavit æquora, haud est cur suspicemur nunc rursus cecidisse pelagi fragorem: & ideo ait id factum postquam Genitor prospexit æquora) tamen nihil prohibet quominus expolitio simili peragatur. Sed iam quæ obseruare statueram proferrantur.

Obseruan-
tur quadā.
I.

Primū nobilem similitudinem plurimū valere ad poëmatici splendorem: ac propterea Virgiliū, quippe qui egregijs & descriptionibus & prosopopeijs concionibusque & alijs huiusmodi præsidijs & ornamentis expleuerat illustraueratque poëmatici initium, nunc ad simile, illudque longè præclarum, confugere vnde magis adhuc & magis illustretur & exornetur oratio. Denique simili, quemadmodum exemplum quoniam ad rem pertinet declarandam, potest ab oratore, quin ab omnibus interdum vsurpari non sine laude; sed tamen a poëta, qui tum ad rem declarandam, tum ad ornandum amplificandūque poëma illud refert, magna cum dignitate vsurpatur; & ideo frequenter vitur simili, ita vt poëta ferè propriū videri possit.

II.

Alterum est, simile in eo esse positum vt furentium ventorum certamen atque adeo tempestas vniuersa respondeat furentis populi seditioni ac pugna: Neptunus qui tum auctoritate tum dictis ventos tempestatesque compescit, viro graui, qui & pietate, & meritis, & dicendi virtute plurimū valeat apud populum. Ex quo fit vt quemadmodum hic furentem populum a seditione & furore ad quietem reuocat; sic Neptunus ventorum vim ac tempestatem compescat ac sedet.

III.

Tertium; videri nostrum Vatem interim non tam ad certum virum aliquem spectare qui & meritorum, & orationis vi seditionē cohibuerit, quā vniuersim eos indicare qui tum pietate graues ac meritis, tum diserti, furentem populum ab armis ad pacem facile reuocauerint, cuiusmodi & P. Valerius fuit, & M. Popilius, & M. Cato, & noster Cicero. nam Menepium Agrippam cum ijs haud numerauerim, quia non tam pietate, meritis, & eloquentia, quā arguta fabella seditionem sustulerit. quod si fortē certum aliquem virum designarit, hunc Popilium fuisse crediderim, quem M. Tullius tum probitatis opinione ac meritis, tum dicendi virtute Romanam plebem compescuisse scribit in Bruto.

IV.

Postremum illud sit, videri nostrum Vatem in eorum ire sententiam, qui existimāt anticipatam morum probitatem ac virtutem plurimū valere ad persuadendum: quam sententiam mirifice tuetur Plato in Phædro & Gorgia, Aristoteles verò in primo libro Rhetoricorum labefactat acriter: quasi verò probitas ac virtus non anticipata sed dicēdo expressa & orationis artificio quæsitā, in Oratore sit requirenda, atque hac sint in sententiam Auditores adducendi. De qua re, quoniam nos copiosè differuimus tum in ea Disputatione & controuersia in qua quæsiuimus num mores anticipati an dicēdo expressi plus valeant ad persuadendum, idēque fusè rursus prosequuti sumus in ijs quæ in Aristotelis Rhetoricem scripsimus commentarijs, nihil est quod in præsentia differamus. Tantum dicam, non esse cunctandum fateri anticipatam probitatem & virtutem reuera ad Rhetoricam artem non pertinere, cum moralibus præceptis & tractatione virtutum non Oratorijs documentis paretur, seu veluti domo atque extrinsecus in Curiam ac forū afferatur, non in Oratoria palestra & Rhetorū spatijs colligatur, sed tamen ad persuadendum valere plurimū; cum virtus & exempla multò magis alliciant quā verba. quapropter cum Plato & noster Vates hoc in loco tanti faciunt probitatem ac merita ad persuadendum, hæc non artis propria & rhetoricis præceptis paranda, sed iam antea virtutis studio comparata, sentiant necesse est. Ita quidem si artem spectes, morata oratio & virtus dicēdo expressa, non merita sunt requirenda ad persuadendum. contra verò, si præsidia spectemus quæ extrinsecus atriuntur quibus ante dictionem & excolitur animus & auctoritas comparatur, Tamen si haud ita probitatem anticipatam amplectitur noster Vates, vt moratam quæque dicēdo exprimitur, cōtemnat, nam hanc quoque verbis illis exprimit & amplectitur; *Ille regit dictis animos & pectora mulcet*: quamquam id tum deum facit cum anticipatam expressit verbis illis *Tum pietate grauem ac meritis si forte virum quem Conspectere, silent*, quo etiam fit, vt norate deinde ex anticipata vis ac pondus accedat. Qualis igitur eiusmodi vir magno fuit in Populo, vt in Romano, dum non semel seditione laborauit & ad arma descendit talis fuit Neptunus in proposita tempestate. Itaque cunctus

eunctus cecidit pelagi fragor, vnde Troianis patuit Libyæ accessus ac perfugium, Itaque sic pergit

Part. 29.

Defessi Aeneadæ, quæ proxima littora, cursu

Contendunt petere, & Libyæ vertuntur ad oras.

Iam igitur, quoniam tempestas conquieuit, ac Troiani è fluctibus ad Terras confugiunt, tertia succedit huius libri Pars: iamdiu enim in septem illum tribuimus partes quod attinet ad Narrationem, ergo ad proxima littora contendunt cursu Aeneades & Africa oras petunt, etsi enim ab Italia recederent, ad quam aspirabant, satius tamen fuit Libyæ oras, quoniam proximæ erant, appetere, afflicta corpora curare & reficere, ac Classem instaurare: cui rei iam sese occasio offert aliqua, cum tutissimus sese obijciat portus in quem se recipiant. quare sic pergit Virgilius.

Succedit
III.
huius libri
Pars.

171
Part. 30.

Est in secessu longo locus: insula portum

Efficit obiectu laterum: quibus omnis ab alto

Frangitur, inque sinus scindit sese vnda reductos,

Hinc atque hinc vastæ rupes, geminæque minantur

In cælum scopuli: quorum sub vertice latè

Aequora tuta silent, tum syluis scena coruscis

Desuper, horrentique atrum nemus imminet vmbra.

Fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum:

Intus aquæ dulces, viuoque sedilia saxo,

Nympharum domus. hic fessas non vincula naucis

Vlla tenent, vnco non alligat anchora morfu.

Quibus carminibus nobilem portum describit, quem ex Ithacensi fermè exprimit: vt verò omnibus & Topographiæ & Poësis luminibus illustrat. Et sanè cum Urbem nobilissimam atque omnibus instructam prædijis atque alia multa graphice descripsisset, & nobis ante oculos posuisset, inprimisque tempestatem quam qua fracti essent Troiani, non ab re erat vt ad portum egregium ac tutum describendum sese conuerteret in quo afflicti Aeneades reficerentur. sed illum breuiter agnoscamus. Ac primum quidem non est magnopere altercandum aut curiosius inuestigandum num talis portus aliquis sit in Libya, præsertim verò prope Urbem Carthaginis: si enim Historicum ageret Virgilius, rectè; nã Historici est in descriptionibus ne latum quidem vnguem a veritate discedere: poëta verisimilia sectari aut fingere: Virgilium autem hoc in loco verissimi hærere inde constat, quòd Africa, Geographis docentibus, est portuosa: & ideo Silius Carthaginem vt a diuitijs aliisque huiusmodi multis, ita a portubus horumque opportunitate commendat. Potius requirendum esset num in hac descriptione aliunde, ex alio inquam portu, duxerit exemplum; & si fortè duxerit, vnde tandem. qua in re dum Seruius pugnat ex nona Carthaginis (est hæc in Hispania) portu fuisse a Virgilio deriuatum, Corradus contra ex Brundusino, equidem ægrè vniant alteri assenserim. video enim ex Ithacensi (id quod significare coeperam) quem Homerus describit, sic expressum, vt turpe sit de hoc dubitare. quare vt huius rei specimèn tibi extet aliquod (nam vberius hac in re cum Homero Virgilium comparabimus non multò post) & duobus proiectis lateribus illum conflat Homerus, & tutum ac ventis minimè obuium facit: in eodem sine vinculo manere ait naues: eidem attribuit antrum, idque obscurum & nemorosum, Nymphas ac perennes aquas: quæ omnia expressit Virgilius. quare, vt portus efficiuntur lateribus; & tunc frequentantur cum tutam stationem præbent, nō inficias ierim hæc aut aliud quippiam simile habere potuisse Hispaniensis Carthaginis, aut Brundusij portum: at ex ijs deriuatum exemplum, cum in promptu sit apud Homerum, vix ac ne vix quidem crediderim. Quòd si pugnes Virgilium, saltem dum insula hunc efficit portum, in Brundusinum spectare potuisse, qui reuera insula continetur, equidem non id magnopere altercari audeam. nam cum Romani in Græciam soluentes, Brundusij fermè conscenderent, indeque facile Virgilio contigisset cum in Græciani traiceret, nihil prohibet quo minus insula quoque portum coërceat suum

Portum de
scribit ad
quem con-
fugiunt
Troiani.

fatum, ut non nihil varietur imitatio. nisi tamen adhuc insula temerè ex Brundusino petatur portu, cum Ithaca ipsa sit insula, & ab Homero si non ad portum efficiendum at certè ad regionem, cum ad eam Vlisses accederet, describendam, insula appelleretur ex Ithacè. si igitur deriuatus est Virgilianus hic portus. etsi Virgilius aliquam etiam tum prætermisisset tum addidisset (ut fit) ac nouasse non est quod dubitemus: quemadmodum postea constabit satis. Huc igitur cursum intendit Aeneas. quare sic pergit Poëta,

Huc septem Aeneas collectis nauibus omni

Ex numero subit —

Ex quibus nauibus necesse est Aeneæ ipsius fuisse vnam, Achatis alteram. nam hunc iam iam constabit descendisse: cum tamen paulò ante constiterit hunc naui præesse cum ceciderit Virgilius,

Iam validam Ilionei nauem, iam fortis Achata
Vicit hyems;

tres præterea Abantis, Alethis, Menesthei fuisse crediderim. cum enim hic naui (id quod ex V. libro satis constat) præesset, reliqui duo paulò ante numerati sint inter nauium duces, coniectare satis licet horum naues cum regia subiisse portum: siquidem Antea, Capyn, Caicum, desiderari, Amicum quoque, Lycum, Gyan, Cloanthum abesse, ad extremum Sergestum, Ilioneum, Serestum cum septem illis qui portum tenent Ducibus non esse numerandum, constabit in progressu iraut, cum Orontea perierit naufragio, necesse sit Abantem (si quis rectè æstimet) Alethem & Menestheum inter septem illos numerari. Sed iam, quoniam portum subiere, quid contigerit obseruemus

— Ac magno telluris amore

Egressi optata potiuntur Troës arena.

Magnum sanè monstrum est mare, ac nescio an maximum Hinc Palinurus, etsi nauigandi experientissimus & exercitatissimus, sæpè illud expauit, & aliquando exclamabit

Mène huic considerare monstro?

quare egregiè Horatius,

illi robur circa pectus triplex

Qui primus truci commisit pelago ratem.

vt Seneca in Medea,

Andax nimium qui freta primus

Rare tam fragili perfida rupit:

Animamque leuibus credidit austris.

Hac etiam de causa trux passim à Poëtis dicitur, & andax Iapeti genus quod ausum fuerit ratem committere pelago. itaque iure quoque nauta exclamat apud Lucium

Vitam ac fortunas miser cui credidi meas?

hinc nauta alium præteruecti, quamuis tempestate iacentur nulla, terram libenter spectant requirunt oculis, quam etiam vt primo aspexerint, digito indicant ceteris, mox etià acclamationibus consalutant. Quòd si is passim est nauigantium sensus vt mare pertimescant, terramque expeant, quid Troianos fecisse putandum est, antè quorum oculos Orontem ac Lycips vorauerat mare, quique è naufragio semianimes, tandem aliquando portum subierant? Hos sanè credendum nihil antiquius habuisse, nihil optatius, quàm vt descenderent, terram complecterentur, ac littore saltem, arena ipsa fruèrentur. id quod egregiè indicat Virgilius dum canit magno telluris amore egressos, arena ipsa potitos esse eaque optatissima. nam si quis quærat eequam iucunditatem afferre homini arena possit, cur in optatis esse, quæ eadem frui mortales, is secum ipse reputet, hos tempestatè, naufragium, mortem effugisset atque intelliget ijs arena complexus in summâ habendum esse felicitatis loco. Verùm egressi quid primum Troës faciunt vbi arena optata potiuntur?

Et sale tabentes artus in littore ponunt

inquit Virgilius. ac rectè, nam sale hoc est falso fluctu penè contabuerant: sole igitur, quoniam iam Neptunus fugatis nubibus eum reduxerat, fruantur & gaudent. nam, vt ait Aristoteles, ijs qui nauigant, gratissimus est sol, adde etiam salutaris: præsertim verò si sale maris inquam fluctu, sordescant vnde artus quodammodo tabescere solent. Atque hic factum Poë-

Partic. 31

Nauis subeunt portum, & quot quare.

Partic. 32.

In terram cupidissimi descendunt, & de Maris horrore.

Partic. 33

Quid rei gerant descensione facta.

nè Poëta noster dum madidos Troianos ac tabentes soli exponit, & id genus alijs seruit, ad humilia tantisper diflectit stylum vt varietur oratio. Et quidem cum per diu splendida oratione ac magnifica vsus sit, in qua Deos Heroësque detinuit, ac summam miram industriad (id quod descriptiones in primis & conciones declarant) ac nobile Oratoriæ, Historica, Poëtica, virtutis specimen præbuit, præstat res quoque mediocres imitari, præsertim verò quia in ijs etiam Poëtæ solertia enitere potest & elegantia. itaque in ijs persistens pergit,

Part. 34

Ac primùm silicis scintillam excudit Achates,

Suscepitque ignem folijs, atque arida circum

Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.

vbi sanè idem graphicè describit qua ratione ignem excitavit Achates, verisimile est ferrum ad ignem excutiendum è silice nondum adhiberi conuenisse, cum de eo nihil: quamquã cum nec lapide ignis scintillas excussas dicat è silice, ac propterea percussu potius quàm attritu excitatas indicet quidem, lapidene an ferro, non indicet, nihil est temerè affirmandum, sed potius statuendum id retineri quod facile (in vsum enim receptum spectabat) intelligi potest. certè quemadmodum apud multos lignorum attritu vt edera & lauri, speculo etiam soli admoto, ita apud Liuium ferro è silice excussum legimus ignem. Nam si quis illud reputet, apud ueteres, siue Grecos velis siue Latinos nomen reperiri nullum quod focili, quem Itali vocant, respondeat, ac propterea a prisca illi lapidis attritu seu potius percussu excitari consueuisse ignem, haud equidem omnino assentiam. Etsi enim fa-teor πυρῆος & igniarium non omnino Italorum focili (quod tamen perperam aliqui autu-mant) respondere, verum tamen nihil prohibet quominus ferro siue rudi siue perpolito, cui tamen proprium nomen haud tribuissent, è silice ignem excuterent prisca illi, quemadmodum Liuius teste factitarunt posteriores. Sed quoniam igne parauit prouidus Achates, ad quem vsum referatur agnoscamus.

176

Liui. in
Theuer.
in pene-
trabile.

Part. 35

Tum Cererem corruptam vndis, Cerealiaque arma

Expediunt fessi rerum, frugesque receptas

Et terrere parant flammis & frangere saxo.

Ignem ad illud primò referunt munus, quod mortalibus maximè omnium conducit, atque adeò necessarium est: vt scilicet frumentum torreant. neque verò frumentum planè corruptum fuisse crediderim, cum inutile sit, sed iam tum labefactari coeptum, ita ut iam iam corrumpatur: vel certè corruptum quidem, quod planè dilutum pristinam formam amisisset, sed tamen nondum putredinem quam vocant, vnde plane inutile sit, contraxisset. qui enim tam subito putrescat ac penitus corrumpatur? Eleganter verò instrumenta varia quibus ex frumento panis conficitur, & appellantur arma & proinde expediendi dicuntur. quamuis enim telo primùm, tum clypeo ac summam ijs quibus hostem inuadimus, vel nos ipsi protegimus, hoc tributum fuerit nomen, tamen analogia quadam & proportionem tum ad nautica tum ad rustica, tum, vno verbo, ad omnium prope artium instrumenta, traductus, ita ut ad coquinaria etiam & tonsoria deducatur: imo verò artibus etiam & doctrinis aptatur, quæ non ita facile censeantur instrumenta. itaque doctrinarum artes senectutis arma dicuntur a M. Tullio, quemadmodum ab alijs facundia Oratoris, liberales exercitationes ac studia doctorum virorum, analogia item aliqua armorum censentur nomine. nil mirum igitur si a Poëta vanno, cribro, pilæ, mola, & huiusmodi alijs, si quæ sūt, armorum aptatur nomen. quæ tamen Cerealia dicuntur tum vt a cæterarum artium instrumentis atque armis distinguantur, tum vt elegantius ac magnificentius designentur. iam verò dum ait Virgilius

177

Et torrere parant flammis & frangere saxo,

vt rum in his verbis πυρῆος πυρῆος seu conuersus ordo iurè obseruetur, minimè disputo. etsi enim Seruij sententia tutior videri possit, cum Ceres, quia diluta erat, torrenda esset igni & siccanda, ex quo fieret vt seruaretur ordo, quid tamen, si quis torreri conuenire dicat Cereri aptius dum coquitur, quàm dum siccatur? tametsi reuera Virgilio flammis torrere, aliquando valet siccare. nam in Georgicis, cum exercitationes describeret quibus per Hyemem occupari possunt Agricola, cane-bat.

Nunc

Nunc tot rete igni fruges, nunc frangite saxo. Sed iam, vt a Troianis ad Aeneam sese conuertit, paulò etiam attollit stylum: breui quoque ab Aenea ad coelestes Musam extollet. Nunc igitur ad Aeneam redit sic canens

Part. 36.
Aeneas vi-
gilantia &
cura.

Aeneas scopulum interea conscendit, & omnem
Prospèctum latè pelago petit, Antea si quà
Iactatū vento videat, Phrygiàsque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.

Sic ad humiliora dimittit Troianos multos vt Aeneam quippe Principem ac Ducem, inde eximat vt ad grauiora incumbat. Igitur dum illi res parant necessarias, Aeneas conscendit scopulum: & vt Principis est eorum saluti prospicere quibus praeest, diligenter explorat mare & iactatas oculis requirit naues: ex quibus numerat etiam aliquot, vel ducibus commemoratis eas describit. Tamen si crediderim non omnes nisi fortè Phrygijs tremitibus classis ac nauium expleri numerum dicas, atque ijs Duces illos detineri quos interim reuocet) enumerasse, cum in progressu alias naues ac Duces alios enumeret. Aptè verò omnem, inquit, prospèctum latè pelago petit, vt quicquid industriæ ad hanc rem conferre possit, id prouido Duci & peramanti tribueretur. Nam cum ipsemet hanc Prouinciā susciperet, nec sine aliquo fortasse periculo susciperet, & pelagus quoad eius fieri posset, vndique scilicet ac longè & latè, perlustraret, nihil supererat interim, quod erratibus praestare posset. Hic igitur de causâ scitè Virgilius Aeneas curam & prouidentiam ad ea reuocat officia quibus socijs, quos in littore dimiserat, opitulari posset egentibus: & ideo pergit

Part. 37.

Nauem in conspectu nullam. tres littore ceruos
Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur
A tergo, & longum per valles pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu, celeresque sagittas
Corripuit, fidibus quæ tela gerebat Achates,
Ductoresque ipsos primùm capita alta ferentes
Cornibus arboreis sternit: tum vulgus & omnem
Miscet agens telis memora inter frondea turbam:
Nec prius absistit quàm septem ingentia victor
Corpora fundat humi & numerum cum nauibus æquet.

Bonus Dux nunquam non prouidus. Vt nimirum dum inde rei benè gerendæ preteruolat occasio, hinc eam arripiat strenuè. Dum igitur inpraesens Aeneas aspectum effugiunt naues, cerui contra se se offerunt, suum in ceruos transfert studium & conatum, venationem exercens: ac præclare quidem. Militem enim, ac Ducem in primis, mirificè decet venatio, cum sit bellici certaminis imago, & rei bellicæ ob exercitationem, vnde robur & sagacitas colligitur, accommodata, vt propterea non immeritò venatio quoddam veluti rudimentum militiæ censeatur. Itaque Xenophon ad venationem instituit Cyrum, eaque detinet frequenter. Huius igitur se, quippe Ducem, gnarum ostendit Aeneas, cum ceruos inuadat & mira facilitate sternat sagittis. quo munere eò detinetur opportunius quòd eodem tempore prospiciat socijs. Nemo autem expectet hoc in loco vt apologiam afferam pro Virgilio dum ceruos Africæ tribuit. Nam vel quia nil prohibet ibi fuisse aut esse potuisse heroicis illis temporibus, vel quia locorum ac regionum vices, rerumque vicissitudines metantur, ac variantur in dies, nil absurdum fuerit ceruos Africæ tribuisse. Quia etiā si Pindaro, Callimacho atque alijs ignoscit Aristoteles dum ceruæ affingunt cornua, cum tamen foeminae haud infint (id enim artis poëticæ vitium non est, inquit Aristoteles, sed aliena, nimirum ex historiæ aut physiologiæ ignorance profectum) quātò magis omni

180 *eximendus est crimine* Virgilius, qui nihil cum natura pugnans aut *ἀδύνατον*, neque rursus, non dicam a vero, sed a verisimili alienum pronunciat: quanquam ne a vero quidem, cum Aelianus atque alij, inter quos Plinium etiam numeres licet, in quo tantoperè nituntur aduersarij, ceruos concedant Libyæ. Mihi igitur videtur optimè & physiologia & historiae leges tueri, simulque penitus rem introspexisse, cum è scopulo faciat prospicientē ceruos, indeque illis turmatim incedentibus occurrere. Nam Xenophon è speculis & obseruari iubet & turmatim suos post Duces incedere affirmat. Et hac de causâ egregiè & eleganter tum Duces & consectorores agnoscit in ceruis, tum Aeneam facit decertantem ac victorem discedentem. Ex ijs igitur septem sternit eosque ingentes, vt scilicet septem nauibus quæ multo milite constarent, prouideret. Atque ideo pergit Virgilius,

Part.
38.

Hinc portum petit, & socios partitur in omneis.
Vina, bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes,
Littore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Diuidit, & dictis mœrentia pectora mulcet:

181 Quærat hîc fortasse quispiam, quî septem ingentes ceruos è Sylua ad naues comportarit Aeneas, cum nec deceret eum id oneris suscipere ac laboris, nec verò satis idoneus esset qui cum vno Achate id expleret munus: sed multa reticent Poëtæ, quæ non sunt curiosius requirenda, sic paulò post Ascanium ex Africa in Idaliæ lucos, hoc est in remotissimas regiones, transfert Venus, cum tamen non multò post idem Ascanius Carthagine cum parente soluat: quin etiam vna tantum nocte abfuerit. & tamen de eius reditu ne verbū quidem. Fingamus igitur redeunti occurrisse aut ab Achate accersitos esse ex socijs aliquos quibus huius rei peragendæ cura sit demandata: aut certè non sine socijs vt administris aliquibus, vt Duci par erat, discessisse; etsi, ne minuta aut quæ faciliè intelligi possunt, consuetur, de ijs ne verbum quidem. Atq; hinc etiam licet animaduertere cur dixerit Aeneâ arcum & sagittas, vno verbo, arma corripuisse quæ gerebat Achates. siquidem Achatem igni excitando occupauerat Poëta tum pergebat

Aeneas scopulum interea conscendit —

182 etsi enim haud exponit Virgilius Aeneam antequam discederet, Achatem accersiuisse, id tamen (ne omnia consuetur) intelligi vult: quod & debuit, cum Aeneas nusquam sine Achate, & potuit cum hic iam vsus esset igne excitato, indiuiduus Aeneæ comes discedentem consuetari. Sed redeo ad Aeneam a quo discesseram. Partitur igitur ceruos Aeneas boni instar patrisfamilias, ac suam illis beneuolentiam & curam hoc quoque declarat argumento. Quanquam, quoniam sine Baccho friget Ceres, continuo vina etiam inter eos diuidit, quibus ab Aceste donatus fuerat, cum è Sicilia discederet. Tamen si, quoniam ad mœrorem leniendum oratio vim habet maximam, præsertim si a diserto viro proficiscatur & peramante, quique suam erga nos beneuolentiam non vulgariter declararit, & verò prudentia, autoritate, multisque ac magnis virtutibus valeat ac floreat, idcirco Virgilius eundem Aeneam inducit, qui verbis etiam aliquid eis solatii impertitur, & vt ait Poëta, Dictis mœrētia pectora mulcet. Sed quæso quibus dictis id faciat, & quàm diserte, ac summatim eius concionem, audiamus.

Part.
39.

O socij (neque enim ignari sumus antè malorum)
O passi grauiora, dabit Deus his quoque finem
Vos & Scyllæam rabiem, penitusque sonanteis
Accettis scopulos: vos & Cyclopea saxa
Experti, reuocate animos, mestumque timorem
Mittite. forsan & hæc olim meminisse iuuabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes vbi fata quietas

Osten-

Ostendunt: illic fas regna resurgere Troiæ.

Durate & vosmet rebus seruare secundis.

*Solatur
Aeneas so-
cios, & de
illius bene-
uolentia, pro
uidentia et
concione to-
ta & artifi-
cio.*

Apta sanè & opportuna concio: par enim erat ut Aeneas, quippe Dux & verò dicendi laude (id quod Dares Phrygius de illo scribit) clarus, afflicto consolaretur Troianos, & quemadmodum dicere cœperam, illorum mœrorem si non omnino abstergeret, mulceret saltem atque aliqua ex parte leniret. Vt igitur id faceret, opportunitatem captauit. non enim antequam curassent corpus & aliquam partem quietis cœpissent, id est aggressus: sed postquam egressi, tantisper collegissent vires quanquam inde augetur opportunitas, quod tum ceruos tum vina illis subministrauerat quibus non nihil reficerentur adhuc, facilius enim ei persuadeas cui te beneficium ostenderis. denique cum paternam in eos curam ac beneuolentiam declarasset, quidni opportunè addat dicta atque illos soletur verbis? Illud fortè obstabat quod dapibus parandis intenti essent ac fortassè famelici: quo tempore difficilè verba excipimus. Sed orationis breuitate ac suauitate huic etiam incommodo prospiciet.

Verfatur autem concio in deliberatiuo genere: vel certè ad deliberatiuum vtcunque reuocari potest, dum enim efficere nititur vt mœrorem deponant ac spem concipiant, & ad laborum tolerantiam erigant animos, eorum assensum quodammodo & deliberationē requirit, ac tolerantiam vt illis persuadeat propositum habet. Principiò verò eos appellat socios: quod in procemij loco esse potest ad eorum beneuolentiam conciliandam & attentionem, cum a Rege socij, honestissimo scilicet nomine & iucundissimo, appellarentur, sic Cæsar & Lucullus, hoc est Imperatores perdiserti, suos milites appellabant commilitones, socios etiam apud Lucanum appellat eisdem Cæsar. quare etsi Homerum non improbo dum Vlysses φίλοι, amici, inquit, solaturus suos, Virgilius tamen aptius sociorum usurpat nomen, cum socij muneri ac fortunæ societate coniungantur. Sed de Homero vberius infra, nunc ad concionem redeo. In qua sanè quoniam ad consolandum multò plus valere oratio poterat, si quos appellabat socios, ij in periculis & calamitatibus quas obijissent, fuissent socij, ideo pergit,

— (Neque enim ignari sumus ante malorum)

quod est nemo est inter nos qui non meminerit multas a nobis simul calamitates perpeffas & exantlatas. & sanè huiusmodi societas nescio quo pacto conciliat animos & affert iucunditatem, itaut sæpè, communes ærumnæ incredibilem afferant beneuolentiam. Sed quoniam tunc maximè commemoratio anteaactorum malorum idonea erat ad consolandum in præsentibus malis, cum anteaacta fuissent grauiora, idcirco sequitur,

O passi grauiora, dabit Deus his quoque finem.

vbi ad spem in illis excitandam hoc argumenti genus non potest non aliquid momenti habere ac ponderis quis enim in maioribus periculis sospes fuerit, desperet verò vel potius non speret in minoribus?

Quanquam quoniam aliquibus fortasse anteaacta pericula minùs grauià aut certè non grauiora videri potuissent, præsertim verò cum recentis periculi memoria atque adeò calamitas præsens vigere magis soleat, commemorat Aeneas exaggeratque anteaacta pericula aitque

Vos & Scyllæam rabiem penitusque sonanteis

Accessis scopulos: vos & Cyclopea saxa

Experti, reuocate animos, mæstimque timorem

Mittite.

quibus tum docet reuera ea fuisse grauiora (verè enim Scyllæa uorago quam appellat rabiem, & penitus sonantes scopuli vnde perpetuus fragor & nunquam intermittens periculum describitur, & Cyclopea saxa quæ cum per se tum propter Cyclopium feritatem sine mortis periculo vix attingi possunt, grauiora videri possunt) tum id quod instituerat efficere nititur, nimirum spem atque animos reuocandos, deponendūque metum. quibus etiam priorem ratiocinationem confirmat: si enim maiora, Deo duce, euaserant, quidni his minoribus etiam Deus imponat finem? Appositè verò addit.

— Forsan & hæc olim meminisse iuuabit:

nam quemadmodum ait Seneca, Dulce est meminisse quod durum fuit pati. itaque in prouerbiū abiit, iucundi acti labores; id quod Euripides quoque commemorauit cum diceret,

*Num ve-
rè anteaacta
calamitatis
recordatio
iucunda sit*

ὡς ἴδ' ὅτι σὺ θ' ἴτα μνησθῆναι πόρων,

185 *Quàm iucundum meminisse laborum ubi sospes fueris.*

& eandem sententiam non minùs scitè quàm eleganter expressit M. Tullius cum diceret, *Habet prateriti doloris secura recordatio delectationem*: & rursus, *Incundio rem facit libertatem seruitutis retordatio*. Neque verò huic rei minùs assentiendum est quod è contrario scribat M. Tullius prateritorum malorum recordationem esse acerbam, & Aeneas ideo excidium Troiæ reformidaret commemorare, quòd renneret dolorem renouare, nam reuera ijs an reactorum malorum recordatio accidit molestia, qui se non tam euasisse quàm magnis angoribus affectos, grauè que iacturam fecisse, sentiunt, aut se nondū planè tutos animaduertunt, vel saltem quibus memoria & perturbatio veluti præsens obiciunt malū. Atque huc sanè spectauit noster Lyricus dum caneret.

Che sol de la memoria mi sgomento.

amor enim, quo adhuc, nescio quo pacto, occupabatur, Lauræ amissionem ac mortē non sine molestia renocabat in memoriam. & eodem fortasse nomine cecinit Aldigherius

Ch' ancor nel cor rinoua la paura

vt enim qui nauigant, sic afficiuntur ac perturbantur, vt quamuis descenderint, adhuc sibi iactari videantur, sic perturbatio timorem, etsi alioquin causa timoris adstet nulla, ac dolorem afferre solet. cæteroquin qui omnino declinauerit periculum, & se tutum agnoscat, lætatur præsertim si iacturam fecerit nullam (id quod nequaquam accidit Aeneæ, qui patria, fortunis, vxore spoliatus fuerat, & ideo res illas antea actas agrè commemorat) ac periculum declinauit omne, & idcirco qui è contrario iacturā fecerint aliquam, etsi alioquin sospites discesserint, malum illud sine dolore commemorare vix valent: quandoquidem id est quoquo modo vulnus refricare. Hic igitur idcirco ait noster Vates fore vt in posterum fortasse illos iuuat hæc recordatio, quòd fore speret vt tutissimi tandem in latū perueniant, seque fortunam prosperè commutasse sentiant. eodèque nomine Euripides addit *σὺ θ' ἴτα*, vt scilicet doceat qui euaserit planè incolumis ac sospes, huic antea acti mali recordationem esse iucundam. Adde quòd Aeneas ideo videtur pronunciare.

Forſan & hæc olim meminisse iuuabit,

quia quæ propria quoque fortitudine ac virtute superamus mala, ea posteaquam tuti simus, sine dubio iuuat recordari. cum enim honestæ ac strenuæ actionis delectet conscientia, par est vt fortibus solatium afferat eius mali ac periculi recordatio, quod ab eis fortitudine ac virtute fuerit superatum. Et hinc vt hæc maximè libenti animo commemoramus. Atque huc sanè pertinet illud

Καὶ μέγα γάρ τε καὶ ἀλγεῖσι, τέρεσται ἀνὴρ

Μνημένος ὅσῃς πολλὰ πάθος, καὶ πολλὰ ἔργα.

Valde etenim est incunda viro renouata dolorum

Mentio, qui permulta tulit, permultaque gessit.

Idem Tibullus etiam commode expressit cum caneret,

Troia quidem tunc se mirabitur, & sibi dicet,

Vos bene tam longam consuluisse viam.

Atque hæc sanè recordatio eò interdum est incundior, quòd prudentiam & sapientiam afferre solet; vt enim is prudentiam maximè comparat & sapientiam qui multa fortiter & perfert & gerit; (ideo enim maximis in rebus & gerendis & sustinendis suorum ciuium animos requirebat Latinus Orator) sic horum commemoratione & recordatione prudentia & sapientia fouetur augeturque mirificè.

Sed ad Aeneā redeo qui tandē, ne illa prætermittat quæ sunt præcipua ad socios consolandos; nimirum promissa fatorum & diuina responsa quibus quæta in Latio sedes ac regnum promittebatur, idcirco pergit disertissimus Imperator.

Per varios casus, per tot discrimina rerum,

Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas

Ostendunt: illic fas regna resurgere Troia.

Quibus cōmemoratis, quoniam erāt ad persuadendum aptissima, itaut nihil efficacius expeti posset; (quid enim diuinis promissis ac fatorū responsis credibilius? aut quid extortitis sedibus & Regno optatius?) perorat grauissima illa & incūdiſſima cōclusionē vtēs,

Durate & vosmet rebus seruate secundis.

Hæc est Aeneæ concio: qua nescio an in hoc genere fingi aut expeti possit accōmodatior & perfectior: præsertim verò quia humanis diuinisque argumentis instructa est.

H Nunc

In Bruto.

Proposita
cōcio cum
Homerica
cōparatur,
cui longē
anteponi-
tur.

Nunc si placet eiusmodi cōcionem cum Homericā, quam sine dubio imitatus est Virgilius, conferamus: & quoniam res paucis & commodè hīc peragi potest, quantopere Virgiliana præstet videamus. Homeri concio q̄ Vlysses habet in xij. Odyssæa est huiusmodi.

O amici, non enim vlllo pacto malorum ignari sumus.

Non equidem hoc maius diceret malum, quàm cum Cyclops

Claudebat in spelunca caua sorti vi.

Sed ut hinc mea virtute, consilioque prudentiæque

Effugimus, & nimirum, & horum meminisse puto.

Nunc agite quemadmodum ego dixero, obediamus omnes,

Vos quidem remis maris fluctus profundos

Verberate transtra insidentes, siquidem Iupiter

Det & hanc mortem effugere & euitare.

Tibi verò gubernator hoc præcipio, sed in animo

Reconde, quoniam navis causæ gubernacula tenes:

Nunc quidem fumum & fluctum extra dirige

Nauem, tu autem scopulum considera, ne te lateat

Hinc impetu dilapsa, ex periculo nos deducas.

Hæc Vlyssis concio. Et quanquam per se satis perspicuum sit Homericā Virgilianā præstare, quatuor tamen observo vnde hoc magis ac magis constet. Vlysses vnū tantum antea actum periculum profert quo apud Polyphemū perfundi erant. Aeneas multa eaque grauiissima perceret, quibus persuasio gignitur commodius: Vlysses rursus miram præsefert ἀλαζονίαν & iactantiam, cum sibi acceptum referat superatum periculum, ac de sua prudentia & industria gloriatur. Aeneas communiter, ac Dei beneficio, significat superata pericula. Vlysses nihil proponit socijs vnde illos exciter, Aeneas quietem & regnū, vno verbo, futuræ foelicitatis spem certissimā, ad quam eos diuinis humanisque erigit argumentis, denique in Virgilio nulla vox non sumum habet artificium, itaut oratio plenissima sit decori, dignitatis, elegantiae, grauitatis: quæ nescio an magnopere notari possint in Homero: præsertim verò quia nihil interim socijs vel reuocat in memoriā vel imperat quod non per se quisque posset, facile animaduertere. quis enim dubitet remigibus remigandum, gubernatori nauē dirigendam? quare minimè mirū a Virgilio hinc per pauca fuisse accepta, atque illa ad meliorem vsum & stylum reuocata. Nam dum amicos appellat suos Vlysses, Aeneas, socios, id verò maiore cum dignitate fieri observauimus antea.

Part. 40.

Aeneas sollicitudo.

Talia voce refert: curisque ingentibus æger

Spem vultu simulat: premit altum corde dolorem.

Cum ab Aenea ad socios, ab ijs ad cœlestes, Musam & cantum traducere decreuisset, ac Poëma variare appositè, concludit Aeneæ cohortationem, ac resumit dicendi munus canens,

Talia voce refert.

Vbi fortasse Poëta noster ait voce hæc Aeneam retulisse, quod alioquin animo mœstus erat ac timore plenus, & ideo pergit Virgilius,

Curisque ingentibus æger,

Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.

quibus verbis optimi Ducis prudentia exprimitur & pietas. quia enim singulorum calamitates quasi proprias reputabat, ac vices omnium dolebat, par erat vt curis ingentibus augetur, & tum sua tum aliorum gratia tristaretur. & hanc ob causam paulò post Virgilius,

Præcipue pius Aeneas nunc acris Oronti,

Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum

Fata Lyci, fortemque Gyam, fortemque Cloanthum.

Contra verò cum sociorum mœrorem abstergere niteretur aut saltem lenire & mitigare postulabat ratio vt vultu saltem spem ac lætitiā præseferret, simulque dolorē ac mœrorem pectore conderet altius. quī enim fieri potest vt in communibus ærumnis ad spem & lætitiā reuocet socios, qui desperet ac mœrorem præ se ferat? Igitur vno eodemque tempore spei argumenta lætitiæque incitamenta offert Troianis, mœroris ac doloris causas condit animo. sic Annibalem legimus cognita Hasdrubalis fratris & exercitus quæ ad Metaurum secuta erat, internecione, dolore recto ac dissimulato, spem simulasse,

ita ut

ita ut risum etiam, quasi fortunam contemneret, expresserit. Denique optimi Principis ac Ducis virtus non in mediocri fortuna cernitur, sed tum in secunda & foelici, tum in aduersa & calamitosa: in secunda ne efferatur prosperitate & insolens, arrogans, superbus, efficiatur: sed temperatè se gerat ac moderatè. qua in re suam virtutem declarabit: Aeneas in xij. post victoriam in aduersis ne despondeat animum ac moerori succumbat & desperationi: par enim est grauissimis curis grauiter commoueri, animo cadere nullo modo, quin spem fouere, ac cello animo & constanti pericula exantlare; quod facit in praesentia.

Iam verò priuati milites, quippe quos minus tangeret communis calamitas, etsi tangeret tamen; minorem aegritudinem referunt: praesertim verò Ducis oratione non nihil eret cti & ad hilaritatem reuocati: & ideo ut intelligatur non exiguum momentum habuisse Ducis optimi cohortatione ad eos solandos, simulque stylum de more vteunque variet ac Musae temperet saeuiritatem, pergunt Virgilius.

Illi se praedae accingunt, dapibusque futuris:

Tergora diripiunt costis, & viscera nudant:

Pars in frustra secant verubusque trementia figunt.

Littore athena locant alij, flammāsque ministrant.

Tum victu reuocant vires: fusique per herbam

Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinae.

Quibus carminibus significat statim post cohortationem illam, quoniam moerore mitigassent, aut non parum minuisent, alacriter se ad conuiuium parandum couertisse, ita ut excoerent, euiscerent, in frustra dissecant, verubus insigant & assent, athenis elixet ceruinam: tum verò conuiuentur reficianturque. Hic verò expectet fortasse quispiam ut doceam non temerè fingi athenis vfos Troianos ad elixandas carnes, prout in more positum est hoc tempore. Sed hac de re plurima Plauti, Ouidij, aliorumque multorum loca, quin Homeri ipsius, clariùs nos admonent, quàm ut necesse sit longius facere. ut mirum sit Seruiū athena ad aliū transfuisse vsum: quasi verò assis tantum carnibus vescerentur. Erit etiā qui optet ut agam de ratione accubitus, ac doceam num federent an accumberent: sed de hac re commodius ad secundi initium. nunc tantum dicam sic per herbam fusos censes Troianos, ut non thoris yterentur aut sellis, sed pro necessitate humi discubarent. Illud potius monebo Virgilium in rebus humilioribus (eiusmodi sunt quasi recensuimus) a sua elegantiā & venustate non discedere, sed pictoris instar rem veluti ante oculos ponere, ita ut rem humilem alioquin & plebeiam, qualis & lanium & coquum agere, non humiliter sed cōcinne ac pictoris instar expresserit. Vbi mirum est etiam quàm egregiè totam hanc rerū seriem naturali quodam ordine coherentēque referat ac prosequatur: dum enim ceruinā excoeriat, euiscerant, in frustra dissecant, verubus insigunt, assant, elixant etiam, conuiuantur, reficiunturque, quis naturalē in his ordinē egregiè conseruatum & expressum non agnoscat? ut propterea discendum nobis sit in humilibus etiam, ne dicam in vilibus, cuiusmodi lanij coquique sunt ministeria, posse poetæ industriam enitere. Quanquam non est cunctandum fateri Virgilium reuera grauem & ad seria mirificè procliuem esse: ita ut dum Homerus minuta ad nauseam describit, & consecatur, Virgilius vix paucis, ac styli & orationis variandae causa satietatēque vitandi, attingat. quare quemadmodū supra nisi terò non descendit ad mediocritia (vix enim post descensionem Troianorum ad minora quaedam deuenit) vnde breui etiam ad heroica sese recepit, Aeneae concionem & eloquentiā exerens; ita in praesentia; sic tantisper rursus ad mansuetiores redit Musas, ut breui sese attollere incipiat. nam & seria conuiuio subnectit quibus Troiani de amissis socijs miscent sermones: dum canit

Postquam exempta fames epulis, mensaeque remotae,

Amisos longo socios sermone requirunt,

Spemque metumque inter dubij, seu viuere credant,

Siue extrema pati, nec iam exaudire vocatos.

Praepuè pius Aeneas, nunc acris Oronti,

H 2 Nunc

Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.

Post conuiuium
miserent ser-
mone.

mox verò Iouem inducit ac Venerem, quibus diuinam prouidentiam declaret, & Albanorum Romanorumque facta imprimisque Augusti gloriam edicat. Ita quidem paulò ante, dum Conuiuium parando, epulisque, detinet Troianos, tantisper Comicum stylum exprimit aut adumbrat, ad hilaritatem eos reducens: mox sociorum fatum illos indolentes faciens, ad Tragicum affurgit: denique Iouem introducens qui Romanorum Augustique imprimis edicat fata, ad Heroicam redit granditatem. Sed rem totam quod attinet ad Heroicum stylum, ex illius Musa discamus oportet, si tamen ipse vnum prius admonero, nimirum nihil esse cur Aeneae vitio vertamus gemitum, dum dicitur fata Orontis, Lyci & aliorum ingenuisse. Licet enim lacrymae & gemitus in Vlyssae culpanda sint, cum passim lugeat ac lacrymas muliercularum more mira facilitate fundat, Aeneas tamen graui de causa gemit, ob fortissimorum scilicet sociorum & Ducum, quos perisse omnes suspicabantur, desiderium, humanum enim est ac pium carorum fato lacrymas tribuere. Neque idcirco verendum ne Troianos ad moerorem & timorem, quem lenire ac mitigare coeperat, hinc reuocet; nam praeterquam quod nihil prohibet quominus in posterum sperent meliora ac bono sint animo; sanè hinc Aeneas suam erga omnes beneuolentiam & caritatem declarat: ex qua ad eum vicissim diligendum, eidemque hilariter obtemperandum (quis enim Duci optimo a quo se diligi intelligat, non obtemperet?) prouocantur. Sed ad pensum.

Partic. 43.

Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
Despiciens mare veliuolum, terrasque iacentes,
Littoraeque & latos populos, sic vertice caeli
Constitit, & Libyae defixit lumina regnis;
Atque illum taleis iactantem pectore curas,
Tristior, & lachrymis oculos suffusa nitentis,
Alloquitur venus —

Ab Aeneae & Troianis ad Venerem & Iouem sese conuertit Poeta.

Et iam finis erat. Tacita quadam transizione vtitur: cum enim ab Aenea & Troianis ad Venerem ac Iouem & a rebus ferè Tragicis ad Heroicas, denique ab humanis ad diuinas, sese attollere decreuisset, par erat vt commodè inde diuerteret. Ait igitur. *Et iam finis erat.* Sed cuius rei erat finis? Conuiuij, dicunt aliqui; sed minùs commodè: nam conuiuium finem fuisse impositum iam antea indicarat, cum caneret.

Postquam exempta fumes epulis, mensaeque remotae, itaque cum Conuiuium successisset Colloquium & lamentatio de amissis socijs, veriùs colloquij & lamentationum (has enim miscebant modò) finem dixeris aduenisse. Et tamen alijs placet diei finem significare: praesertim verò cum paulò post illud canatur,

At pius Aeneas per noctem plurima voluens.

Vt omittam noctem esse curarum matrem: & ideo cum interim dicat

Atque illum tales iactantem pectore curas,

coniectare licet noctem indicari. Diei igitur aduenisse finem Noctemque proinde aduentasse voluit, ac significauit Poeta noster: vt scilicet commoda transizione ab Aenea, vt dicere coeperam, ac Troianis tantisper ad Iouem diuerteret, ac Romanorum laudes, itaque Iouem inducit qui cum dies abiisset, aduentassetque Nox, è summo aethere mortale hunc Mundum, mare inquam, terras ac populos prospectet, sigillatimque in Libyae regna defigat lumina. id quod partim ex sapientum praescripto facit, qui rerum omnium prouidentiam & procurationem tribuunt Deo, partim poetica quoque libertate qua oculos illi tribuunt, vnde res mortales obseruet: quod totum ad mentis oculos & intelligentiam est reuocandum. Et quamquam Poeta noster Syroni Epicureo operam dederat, interim tamen rerum humanarum cognitionem aut procurationem non adimit Deo cum Epicuro, aut etiam cum Aristotele, qui veritus ne Diuina mens vilesceret si inferiora curaret, statuit melius hæc ab eo ignorari quàm perspicere, & curari; sed diuinam prouidentiam cum Stoicis admittit, multò verò magis cum Platone, qui a Deo omnia & intelligi & gubernari

Iouis Prouidentia.

nari affirmat, idque sigillatim etiam, ita ut hominum quoque cogitata omnia intemè per-
 uadat intelligentia, ac pram̃ia proinde poenàsque ijs decernat; Quòd si Deum item in æ-
 there collocat summo, ætherem vsurpat, non Aristoteleo more pro igne, sed more maio-
 rum pro cœlo, ita ut illum in Cœli (id ferè addit) collocet vertice. Sic a M. Tullio passim
 æther pro Cœlo capitur, ut cum ait, *Ardor Cœli qui æther vel Cœlum nominatur*: & rursus, *Ulti-
 mus ac domicilijs nostris altissimus, omnia cingens & coercens Cœli complexus, qui item æther voca-
 tur, extrema ora & determinatio Mundi*. Denique vnus Aristoteles quantum illud corpus ex-
 cogitauit quo Cœlum constaret, atque ab æthere seu igne, cœterisque primis corporibus
 differret: Plato contra & ceteri æthere, qui purior esset ignis pars, conflauerunt Cœlum:
 & hac de causâ summus æther summam Cœli partem seu verticem, Seruij pace, significat
 hoc tempore. Fateor quidem Aristotelem etiam Deum, quem primum ciẽtem motum
 facit ac primam intelligentiam, in Cœli vertice collocasse, atque ibi planè ubi est incitatiss-
 simus motus (est autem incitatissimus in vertice, & summatim in ea parte, quæ
 196 a centro maximè distat) sed Virgilius interim non tam Aristotelẽ sequitur quàm peruul-
 gatam poëtarum ac gentium sententiam, qui præstantissimam naturam ac mentem in
 altissimo ac præstantissimo collocant loco. Itaque Aristoteles ibi Deum tanquam in pun-
 cto collocat, ac cœlo torquendo destinat, ita ut fortassè ex eius sententiâ necessariò mo-
 ueat, nec inde diuelli possit, Virgilius contra eò conscendissè significat siue constitissè, at-
 que inde ad Terras oculos defixissè. quæ omnia liberè illum agere ac mortalibus prospici-
 cere satis indicat, ita ut Platonius ac fermè Christianus hac in re videri possit. Verumta-
 men hîc vnũ dubitare cogor ac paulò subtilius dubitare: cur scilicet noster Vates per no-
 ctem inducat Iouem oculis maria & terras ac latos populos perlustrantem. Si enim que-
 ram cur Deo pectus, oculos, personam affingat, rectè respondeas humano more loqui ac
 poëtica licentia uti: solent enim poëtæ personam Ioui tribuere. Rectè. Sed cur interim
 in metaphora non persistit Vates? Si enim homo in æthere per noctem collocetur, haud
 poterit propter Solis absentiã latos Terræ Populos lustrare oculis. qui igitur per noctẽ
 id facit, Iupiter? aut cur eum inde Vates luminibus populos lustrantem inducit? certè
 nocturnum lumẽ, quin ne diurnum quidem, sufficere poterat Terrarum populis tam fa-
 cilè & vno ferè oculorum coniectu lustrandis: per horarũ enim interualla luce illustran-
 tur, & apti fiunt qui perspiciantur: ita ut non vno eodẽque tempore Africa, atque Asię
 populi, præsertim extremi & maximè diffiti, diutna gaudeant luce: tãtũ abest ut ex eo-
 dem cœli puncto latos populos, quod est omnes, ac proinde axi seu vertici etiam in quo
 197 collocatur, obiectos intueri posset. Vel igitur nõ humano more inducendus erat quique
 oculis spectaret populos, vel non omnes eius oculis obijciendi terrarum tractus sed vnus
 Africa. Sed clausula hæc sit. extrema vitanda sunt in rebus poëticis: neque enim Ac-
 ribologia Mathematica ab illis exigenda, quemadmodum neque talis ac tanta licentia, ut
 cum placidis coẽant immitia, ac serpentibus gemitur aues. itaque populariter res hæc
 æstimanda, ac propterea permittendũ, ut Iuppiter dicatur lustrasse oculis terras, nec sub-
 tilius, ne dicam minutè, res æstimetur. Certè qui conuineat M. Tullio dum Scipionem
 è Cœlo Terras omnes spectantem inducit, is multò magis Poëtam ferat oportet dũ Io-
 uem non dissimili ferè inducit ratione. Ioui igitur, dum ad terrarum curam conuertisset
 mentem, ac Libyę regna proindeque Troianorum calamitatem animaduerneret, oppor-
 tunè occurrit Venus ut eum pro Aenea filio exoret. Quam rem optimè cessuram iam ab
 initio coniectare licet: nam mulier, hoc est callida & ad exorandum ne dum orandum
 ficta, quin tota ad decipiendum composita, rogabit: atque huc etiam pertinet quòd sit
 ætate florens ac pulcherrima, meretricijs etiam amoribus ac blanditijs affueta: itaque sa-
 lacissimus Iuppiter non dubitabit eam exosculari. Adde quòd filia, eaque mœsta, & la-
 crymis oculos suffusa nitentes, eum præcatur: idque pro filio, proindeque pro ipsius Iouis
 nepote: ac tunc sanè cum opportunitas sese ingens obrulisset: cum enim Iupiter in affli-
 ctos Troianos conuertisset oculos, quidni obsecro Iouis animum tangat nepotis calami-
 tas & ad opem ferendam adducat? denique & pulchritudo filię, & afflictus Aenę sta-
 tus, tacitã veluti eloquentiã Iouis pectus ad clemẽtiam allicere & potest & debet. Quan-
 198 quam oratione quoque Venus rem ad optatum finẽ perducet. Sed quẽso eam audiamus.

Dubitatur.

Responde-
tur.Reditur
ad explica-
tum.Part.
44.

— O qui res hominũque Deũque
 Aeternis regis imperijs, & fulmine terras,

H 3 Quid

Quid meus Aeneas in te committere tantum?
 Quid Troës potuere, quibus tot funera passis,
 Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
 Certè hinc Romanos olim voluentibus annis
 Hinc fore ductores reuocato a sanguine Teucris,
 Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
 Pollicitus: quæ te genitor sententia vertit?
 Hoc equidem occasum Troiæ, tristeisque ruinas,
 Solabar, fatis contraria fata rependens.
 Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
 Insequitur: quem das finem Rex magne laborum?
 Antenor potuit medijs elapsus Achiuis
 Illicos penetrare sinus, atque intima tutus
 Regna Lyburnorum & fontem superare Timauri,
 Unde per ora nouem vasto cum murmure montis
 It mare præruptum, & pelago premit arua sonanti.
 Hic tamen ille urbem Pataui, sedesque locauit
 Teucrorum, & genti nomen dedit, armaque fixit
 Troia, nunc placida compositus pace quiescit.
 Nos tua pregenies, cœli quibus annius arcem,
 Nauibus (infandum) amissis vnus ob iram
 Prodimur, atque Italis longè disiungimur oris.
 Hic pietatis honos? sic nos in scepra reponis?

*Veneris concio ad Iouem
pro Aeneas*

dubitatur.

Respondetur.

Hæc Veneris concio: in qua sanè cur nobili illa compellatione vtatur qua Iouem appellat, in promptu est; cum hinc tum beneuolentiam capter, tum æternis imperijs commemoratis quibus Mundum administrat, tacitè fata & æterna decreta suggerat quibus Latium nouumque Regnum debebatur Aeneæ, & idcirco huiusmodi facta iam iam aperte commemorabit. Sed cur addat & *fulmine terras*, obscurum; nam ad clementiam excitandam & beneficentiam satius erat ab eorum commemoratione abstinere quæ vlciscendis non iuuandis mortalibus adhibentur. Itaque rectius miserator quàm fulminator (vt ita dixerim) seu fulmine terrens, hic appelletur. Vt omittam agrè concedendum vt Dea popularem opinionem illam sectetur qua Iuppiter dicitur fulmine terrere mortales. Itaque Seneca; (*Quis* (inquit) *tam imperitus est qui credat fulmina è nubibus Iouem mittere?*) Sed clausula hæc sit. fortasse voces illas, quibus Iouem compellat filia, veluti solemnes censeri possent quæ Iouis dignitati ac potestati declarandæ adhiberentur: nam consimilibus quibusdam vocibus tum Ouidium vsum esse constat dum canit

Ille pater, rectorque Deum, cui dextra trifurcis

Ignibus armata est, qui nutu concutit orbem;

tum Horatium atque alios multos quorum carmina longum esset recensere. Quamquā quoniam ab Homero hæc Veneris oratio deriuatur apud quem nihil de fulmine, & verò Thetis, Pallas, Iuno sæpè alia ratione Iouem compellant, Venùsque ipsa alibi apud Virgilium multò aliter cum illo agit, satius sit respondere, Virgilium, vt Dei prouidentia tum beneficentia tum iustitia continetur, (ideo enim Romanos & Augustum in primis quem diuinis ornauit laudibus illud proposuit,

Parcere subiectis & debellare superbos.)

voluisse vtrāque partem (vt scilicet nulla prouidentia pars ei denegari videretur, sed excellens eius vis atque maiestas vtrinque celebraretur & cumulatè exprimeretur) indicare, prio-

re, priorem cum diceret eum regere Deorum atque hominum res, posteriorem dum fulminare seu fulmine mortales terrere ait: quibus poëtice iustitia eleganter designatur. & idcirco per me liceat Senecæ in scholis Philosophorum illud pronunciare; imperitorum esse Ioui tribuere fulmina: nam in curriculo poëtarum, quoniam hinc eleganter eius iustitia describitur ac designatur, haud licet. Vt omittam Senecam hac in re non magnopere sibi constare, cum enim illud quoque scribat, Ad coercendos animos imperitorum sapientissimos viros id excogitasse & promulgasse, stultissimi illi fuerint, si, (quod ait Seneca) nihil tam imperitum est quam hæc credere. Denique facilius crediderim priscos mortales, quippe adhuc rudes, per imperitiam censuisse Iouem seu Deum tonare ac fulminare, cum ab æthereâ regione tonitrua & fulmina deferri persentiunt: tantum abest vt id a sapientissimis viris suspicer excogitatum & diulgatum.

Reditur ad Veneris cōcionem quæ per partes explicatur.

201 Nunc redeo ad Veneris orationem, quæ ex postulatione vitur, cum Aeneas immerito tantopere affligeretur, vbi sanè cupit illa quidem Iunoni inuidiam conflare quæ calamitatem illam attulisset Aeneæ: tacite etiam illam sæuitiæ accusat, tametsi vel quia veretur ne id redundet in viri offensionem, vel quia nunc cum Ioue agit qui vnus ad misericordiam flectendus est, aperte de illa nihil. Ergo ad Iouem ipsum conuertit sese, quasi ipse, quoniā est pater hominūque Deorūque, & omnibus præest, hanc Aeneæ calamitatem vel attulerit vel certè inferri passus sit. Quāquam sic ex postulat, vt miram ex postulationi adhibeat moderationem. nam quærit num fortè Aeneas & Troiani quicquam in eum peccarint, præsertim tale ac tantum, vt talem ac tantam calamitatem, quasi poenam meruerint. quod tamen ita quærit vt significet id fieri haud potuisse. quia scilicet de Troianis ob eorum pietatem nil tale sit suspicandum. Ita quidem (etsi non minùs tacite quàm moderate) Iouem tum inconstantia tum sæuitiæ quoquo modo insinuat: inconstantia, quia cum promissa non explerentur, sententiam mutasse videretur: sæuitiæ quia virum pietate insignem atque adeo ipsiusmet Iouis nepotem tantis ærumnis iactaret, vel certè iactari nō prohiberet. quod si liberior quàm deceret sit eiusmodi ex postulatio, iam, vt dicebam, & tacite ex postulat, & filia ac moerens ex postulat, & verò (id quod interim satis perspectum potest esse Ioui) eo consilio id facit vt tota ex postulatio & querela in Iunonem recidat. & ideo pergit

— *Quibus tot funera passis*

Cunctis ob Italiam terrarum clauditur orbis?

202 quæ omnia in Iunonis odium dicta sunt: tametsi per Synecdochen dicuntur, aut etiam hiperbolicè, verè enim Troia primū, cum tot funera passi essent, sunt exclusi: è Tracia etiam ob Polymesthoris sæuitiam, multò verò magis è Creta ob pestilentia, nauigare coacti sunt: sic ex Græcia ob varia pericula celeriter discesserunt: sed tamen variæ adhuc Asiæ & Europæ regiones numerari possunt ex quibus non essent exclusi: Africa item supererat quæ nondum eis clauderetur, sed amplificandi gratia sic loquitur, & vt interim Iunoni adducat inuidiam. etsi hæc Ioui commemorantur cuius erat id prohibere. & ideo Iuppiter in responsione inquit

— *Quin aspera Iuno*

Quæ mare nunc, terræque metu, cælūque fatigat,

Consilia in melius referet, mecūque fouebit

Romanos rerum dominos, gentēque togatam.

Porro autem Iouis pollicitationes commemorat primū, & quoniam, (vt dicere cœperam) haud explebantur, ex postulat, idque dum ait

Certè hinc Romanos olim voluentibus annis

Hinc fore ductores reuocato a sanguine Teucri,

Qui mare, qui terras omni ditioe tenerent

Pollicitus, quæ te genitor sententia vertit?

de sæuitia verò continenter conqueritur & ex postulat, dum sequitur

Hoc equidem occasum Troia, tristēque ruinas

Solabar, fatis contraria fata rependens.

Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos

Insequitur; quem das finem rex magne laborum?

vbi tacite significat non modò promissa non expleri ac fatis aduersis contraria fata non rependi, vnde ærumnis eximatur Aeneas & prosperitate vtatur, verum etiam nouis infortu-

nijis

nijis Aeneam & Troianos iactari, & ideo exclamat

————— *Quem das finem Rex magne laborum?*
Interim verò dum ait futurum fuisse vt Romani

————— *Mare ac terras omni ditione tenerent,*

rursus in oratoriam amplificationem vel potiùs in poëticam hyperbolem recidit. Neque enim Romani ad Occidentem vltra Gades arma intulerunt aut propagarunt Imperium, quin existimarent ibi terrarum orbem concludi, ita vt quemadmodum Hercules suos labores, ita Romani suum Imperium, columnis seu Gaditano freto terminarint. Et tamen experientia compertum est vltra Gades insulas, populos, terras, maria esse vastissima. Ad Septentrionem etiam vix attigerunt Britanniam, quam ne subegere quidem, sed descensione facta, mox ferè inde rediere. Imò verò nusquam inuenio Batauos (Olandenses nunc appellant) fuisse subactos a Romanis: tantum abest vt Gothiam & remotiores Septentrionis subegerint terras. Ad Orientem verò vix ad portas Caspias peruenerunt cum tamè vltra populi sint plurimi. In Libya item siue Africa Lunæ montes attigere tantum, & tamen vltra montes istos regiones vastissimas extare compertum est. Vt omittam neque Abyssinos, qui longè ac latè se se fundunt ad Meridiem, nouisse: tantum abest vt vltra lineam progressi sint, aut ad Antipodas peruenerint. Quin etiam vt antipodas ignorarunt, (quicquid M. Tullius in Scipionis somnio illos statuere videatur) ita sub torrido aut frigido climate nullos esse populos crediderunt, tantum abest vt ad hos (nunc enim eas regiones coli compertum est) Imperium propagarint. Ita vt quamuis Romanorum Monarchia ceteras Monarchias superarit omnes Imperij magnitudine, non tamen cunctas terras ac maria omnia tenuerit ditione, quin ne decimam fortasse Terræ partem subegerit. hyperbole igitur vsus est, vt scilicet, quicquid sit, Romanis & Augusto in primis caneret, qui eam tum subegerat Cantabros ad Occidentem & ad Euphratem peruenerat in Oriente, Sed ad Venerem redeo, quæ sanè ea etiam de causâ Troiæ commemorat excidiũ, negatque contraria succedere fata. additque noua semper infortunia Troianos excipere, vt & exclamare liceat & commiserationem excitare. Tamen si quoniam ad Iouis animũ flectendum, plurimum referre poterat commemorasse & ostendisse quid Antenori contigisset, qui cum Troia item perinde atque Aeneas profugus soluisset, prosperis fatis vsus erat, idcirco pergit

Antenor potuit medijs elapsus Achiuis

Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus

Regna Liburnorum, & fontem superare Timaui,

Vnde per ora nouem vasto cum murmure montis

It mare praruptum, & pelago premit arua sonanti.

Hic tamen ille urbem Patani, sedesque locauit

Tenorum, & genti nomen dedit, armaque fixit

Troia, nunc placida compositus pace quiescit.

vbi exemplo vtitur sanè aptissimo. quasi diceret, cum Antenor qui nec Aeneæ superior est pietate, ac fortasse ne par quidem, nec te affinitate attingit, tanta obrigerit foelicitas, vt per medios hostes elapsus, prosperaque nauigatione vsus, Patanium tandem edificauerit, ibique summa pace fruatur, seu compositus pace quiescit (id quid valeat, dicam paulò post, atque ibidem de armis) cur obsecro Aeneas hoc est vir pietate insignis, ac meus filius, tuusque proinde nepos, cui etiam Celi arces pollicitus es, tam diu iactatur, atque vnus ob iram (Iunonis scilicet) Italia arcetur longius? & ideo Antenoris foelicitate commemorata argumentum ad Aeneam traducens pergit,

Nos tua progenies celi quibus annuis arcem,

Nauius (infandum) amissis vnus ob iram

Prodimur, atque Italis longè disungimur oris.

Quibus, quod paulò ante indicabam, concludit: ita tamen vt non Aeneam dicat prodi atq; ab Italia oris arceri, sed nos tua progenies prodimur, atque Italis longè disungimur oris, vt scilicet dum Aeneæ arumnas suas quoque æstimet, facilius ad clementiam excitetur Iupiter: & huc etiam pertinet quòd eodem modo commemorat promissam cœli arcem: huc quod de amissis refert nauius, huc quod subiiciet de promissis nec tamen redditis sceptris. nam misericordiæ ciendæ causâ communes sibi cum filio arumnas facit omnes. Ex quo fit vt dum ait hæc eis infortunia contingere vnus ob iram, quod est Iunonis,

nis, commodius inuidiam illi conflet, Aeneæ verò conciliet Iouis clementiam. vt enim quis per iniuriam afflicetur, iniquum videri debet: sed vt multi, iique aliena, vnius culpa crucientur, iniquissimum. Quamquam dum ait nauibus amissis, sine dubio poëticè rem auget, quandoquidem sat vtrique constabat vnā tantū amissā esse nauem. Atque eodem modo fortasse Iuno, quæ cum diceret

Pallas exurere classē

Argiūm potuit,

visā est classē pro nauī vsurpare: cum, si Philostrato credimus, vna Aiācis combusta esset nauis, etsi reuera Dictis classē incensā dicit, Sed iam his omnibus commemoratis, perorat Venus atque ait,

Hic pietatis honos? sic nos in scepra reponis?

quibus breuiter attingit totius concionis summā, ac siue filij spectetur pietas, siue Troianorum calamitas, siue fatorum Iouisque ipsius pollicitatio, significat ipsum Iouem non posse sine æquitatis offensione non subleuare Aeneam, & Italiæ Regnum tandem aliquādo illi non attribuire. Hæc Venus.

Nunc verò antequam Iouem respondentem audiamus, optarim, ad ea tantisper regredi, quæ de Antenore dicta sunt a Poëta, video enim me vniuersim tantū attigisse eam argumenti partem quæ ab Antenore ducebatur: ita vt ea omnia quæ sigillatim de eius nauigatione, & Patauina vrbis ædificatione, deque pacifico illius dominatu, prosequitur, & graphicè representat, prætermiserim. Et sanè postularēt locus vt de tota hac Antenoris nauigatione ac Patauina, in qua degimus, vrbis ædificatione, aliquid differerem. Verū quoniam res, mea quidem sententia, longiore indiget disputatione, lubet eam opportuniore loco reservare. in quo etiam Antenoris epitaphium quod explicatu perdifficile atque adeo obscurissimum haberi solet, quoniam ad eius aduentum ac totum hunc locū pertinet, explanabo, simulque non tenebricosum & obscurissimum habendum, & verò bono Poëta dignum esse, demonstrabo, & quoniam Liuius, hoc est Historicus nobilis ac Patauinus Ciuis, cum in Antenoris mentionem incidisset, atque hanc ipsam nauigationē commemorasset, sic rem peregit, vt visus sit (rem miram dicam, sed verissimam tamen) hunc Patauina vrbis Authorem & fundatorem inuidere atque adeo illum pro sua vrbis ædificatore haud agnoscere, (quorsum enim constare ait Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducē, rege Pylemone ad Troiā amisso, quærebant; venisse in intimū maris Adriatici sinum, Eugeniisque, qui inter mare alpesque incolebant, pulsos, Henetos Troianosque eas tenuisse terras; & in quem primum egressi sunt locum, Troiam vocatum, pagoque inde Troiano nomen esse: gentem vniuersam Veneram appellatam, de Patauio autem ab eodem Antenore ædificato ne verbum quidem?) Virgilius contra, etsi externus, hanc Antenori laudem liberaliter concedit, eūque Patauina vrbis authorem prædicat, idcirco quid de re hac sentiendum sit demonstrabimus. Quibus omnibus tanquam parergon atque auctarij loco addemus, cur Liuius Patauinitas a quibusdam fuerit obiecta: pauca quædam interim ex nostris de historia libris, in quibus rem hanc prosequimur, repetentes; aliqua etiam aliunde huc referentes. Nunc ad Iouem, quoniam eius responsionem audissimè præstolatur Venus, sine cunctatione reuertamur.

De Antenore, Patauina ædificatione ac Limbo.

Art. 45. Olli subridens hominum fator, atque Deorum,
Vultu, quo cælum, tempestatésque serenat,
Oscula libauit natæ, dehinc talia fatur.

Quemadmodum Virgilius sic introduxit Venerem, vt conijcere liceret id quod postulat impetraturam, sic Iouem vicissim introducit Veneri responsurum, atque ita describit, vt faciliè intelligatur filia gratificaturum esse. igitur moesta & merore plena introducebatur Venus, vt facilius commoueretur Iupiter, Nunc Iupiter contra non mæstus describitur, sed

Vultu, quo Cælum tempestatésque serenat,

vt merore deponat ac bono animo sit Venus. Rursus Venus proferebatur oculos lachrymis suffusa nitentes, Iupiter contra vultu hilaris ac subridens. vbi quemadmodum Venus oculos nō perfusa sed suffusa fingitur lachrymis (ne scilicet muliercularum more lachrymas

*Iuppiter in-
troducitur,
omnis respo-
sio sine Co-
cio per par-
tes explica-
tur.*

mas fundere sed tãquam cohibere videretur, quod dignitatem redolet) sic Iupiter risum non sanè exprimit sed leuiter oculis & vultu refert, ne a grauitate & dignitate discedat sua. Sed & oscula libat nata: libat, inquam, non figit, vt intelligatur esse officij pòtius indices & honestæ atque adeò paternæ beneuolentiæ quàm lasciuia. quare facillè contingere pòtuit vt suauiter illam complexus sit ac peramanter, dum eam oscularètur. Tamen si, vt erat sa-
 lacissimus Iupiter ac libidinofus, num talis ac tanta fuerit eius in Venere exosculanda mo-
 deratio, fides sit apud Poëtam. Certè qui incestas nuptias celebrauit, seque, vrgente neces-
 sitate nulla, cum sorore miscuit, ac tot virgines constuprauit, apud hunc ne Venerem
 filiam crediderim tutissimam fuisse. Sed quicquid sit, ex his omnibus facillè conijce-
 relicet, Iouem postulata Veneri concessurum, sed concionem ac responsum audiamus.

Parce metu Cytherea: manent immota tuorum

Part. 46.

Fata tibi cernes Urbem, & promissa Lauini

Mœnia, sublimémque feres ad sydera cœli

Magnanimum Aeneam; neque me sententia vertit.

Plenissimum dignitatis initium, ac dignissimum vt etiam atque etiam mœrorem &
 lachrymas abstergat Venus, ac postulata fidenter speret. Sed ad illud accedamus propius.
 Principiò igitur perspicuis verbis ac paucis eam omnem remouet suspicionem vnde Ve-
 nus exposulauerat; siquidem iubet vt metum deponat omnem, & ideo subdit,

— *Manent immota tuorum*

Fata tibi.

ex quo fiet vt Aeneas non modò perueniat in Latium atque Urbem promissam ædificet
 verum etiam a te sublimis ad sydera efferatur. Atque hic quidem locus Vegio ansam
 præbuit librum decimum tertium Aeneidi addendi: quasi verò hæc omnia desiderentur.
 Nam & Urbem condit, quam etiam de Lauiniæ vxoris nomine appellat, & Penates in
 eam introducit & collocat, & Latini Regni, noui scilicet, initium canit, & ad Aeneæ fa-
 tum descendit, vnde tandem a Matre effertur in Cælum; ita vt tum ex hoc loco, tum ex-
 tremæ propositionis verbis

— *Dum conderet Urbem,*

Inferrétque Deos Latio, genus vnde Latinum.

liber ille conflatus sit totus. De qua tamen re nos copiosè ad inirium, vbi docuimus quam
 Urbem intelligeret dum diceret,

Multa quoque & bello passus dum conderet Urbem,

simulque ostendimus temerè Vegium hanc arripuisse ansam. Veneri igitur edicit fore
 ut licet prius iactetur Aeneas ac variis incommodis prematur, fata tamen expleantur, pro-
 indeque eius voluntas immutabilis perseueret: Atque hinc sanè appositè priorem hanc,
 qua se se purgat, partem concludit. siquidem dixerat Venus exposulans — *qua te ge-
 nitor sententia vertit?* Iupiter igitur contra — *Neque me sententia vertit.* Quamquam
 quoniam interim Aeneas ærumnis premitur, ac Veneris, quippe mater, cura ac suspicio-
 ne remordetur adhuc & grauius angitur, proindeque facillè optat ea sibi fata planius edifi-
 feri. Iupiter contra (pater enim est) filia rem totam aperire statuit, atque adeò factorum
 arcana denunciare siue (vt ipse loquitur) mouere: mouere inquam, non quòd commu-
 tari possint aut variari (id enim pugnat cum factorum natura) sed quia ex obscuris perspi-
 cua, & ex abditis veluti penetralibus in apertum proferre illa decreuerat. Iam igitur Iupi-
 ter ad factorum decreta pangenda ijs sensim descendit.

Partic. 47.

Hic tibi (fabor enim quando hæc te cura remordet:

Longiùs & voluens factorum arcana mouebo)

Bellum ingens geret Italia, populósque feroces

Contundet, morésque viris & mœnia ponet,

Tertia dum Latio regnantem viderit æstas,

Térnaque transierint Rutulis hyberna subactis.

Quibus

Quibus verbis vel quia tertio post bellum anno fatis concessurus erat Aeneas, vel quia arcana paucis essent attingenda, illud tantum indicat: nimirum fore ut Aeneas bellum gerat, & ne rursus angeretur belli, eiusque ingentis, mentione audita, de hostibus, etsi ferocibus, victoriam referat, urbem condat, legesque populis statuatur, & inde diem (quod tamen haud profert sed intelligendum relinquit) claudat suum. Videtur autem Aeneas mortem reticere, vel certe vix indicare, ne dicam occultare, ne cum laetis nuntiis misceat tristes. Ac fortasse Antenoris quoque mortem indicauit Venus versus quam expresserit dum caneret.

*Aeneas
fata apte-
truncatur Ve-
neri.*

— *nunc placida compositus pace quiescit.*

211 Videtur enim hac ratione illius mortem significare, quod malum omen vitare solerent ac nomen etiam libenter praeferre. Tamen si crediderim Venerem hoc dicendi genere usam *compositus pace quiescit*, ne Iupiter responderet Antenorem vita spoliatum, Aeneam spirare adhuc, ac propterea licere ei sperare (dum enim spiramus spes est) Antenori nullo modo. Videtur igitur huic responsioni occurrere, quasi diceret Antenorem fatis quidem concessisse sed perhonorifice, ita ut Platauam Urbem eiusque Regnum excitaret, at pacifice decesserit, ita ut pace compositus placidissime conquiescat. Nam reuera compositum quiescere ad sepulchrum est referendum. Sic Tacitus de Agricola *paucioribus lacrymis compositus*: & Catullus, *Nec prope cognatos compositum canit quod est sepultum*. Adde Venerem *pace quiescit*, dicere, quod prius illi etiam existimarent bonos, cum decesserint, placide conquiescere: id quod in eiusdem Agricola vita idem commemorat Tacitus, & ideo etiam crediderim ea verba *armisque fixit*, de armis templo suspensis commodè intelligi posse, quod scilicet bellum in pacem commutasset, atque adeo militiae renunciaisset: sic enim de Veianio gladiatore Horatius & in vniuersum de milite emerito Ouidius. Sed ad pensum. Hinc verò occasione arrepta Virgilius, quasi reliqua fatorum seriem breuiter nata pandere decreuisset Iupiter, & de Albano Regno & de Romano summam agit, donec ad Augustum deueniret, in cuius laudes omnes effunderet eloquentiae copias. & hunc est ut Iouem inducat his ad Augustum properantem.

Part. 48

At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
Additur (ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos voluendis mensibus orbes
Imperio explebit: regnumque a sede Lauini
Transferet, & longam multa vi muniet Albam.

212 Vbi sanè appositè Iupiter de Ascanio verba facit, atque illius attingit fata priusquam ad Romulum ac Romanos deueniat: etenim vnice illum diligebat Venus, vel quia Creusam matrem amiserat, vel quia erat paruulus ac pulcherrimus & Cupidini quam simillimus; & ideo non poterat non optare ut felicia illi contingerent omnia: praesertim verò quia interim prolis propagandae spes in eo nitebatur, ob id igitur Poëta fausta ac felicia de Ascanio canentem Iouem inducit, etsi non est cunctandum fateri Poëtam ad Augustum properare. Atque hac in primis de causa Iupiter Aeneas filium de nomine appellat, ac geminū eius cognomen (cognomen inquam, non nomen) attingit elegantèrque interpretatur, ita ut cum Ascanius de nomine diceretur, Ilus cognomento sit ab Illo appellatus. Etsi, cum Ilium cecidisset, in Iulum subinde mutatum, vel mutandum significat: in fausto scilicet cognomine in faustum commutato: vnde etiam sensim, ac mira in primis dexteritate, Aeneas successori Ascanio Iulia gentis cognomentum aptat, ut commodius ab Aenea & Venere Augustus deriuetur. Et sanè Augustus non ex Iulia gente sed ex Octavia gente est ortus: adoptatus tamen a C. Iulio Caesare, Iulia gentis cognomen est consecutus. An verò Caesar ipse ex Iulo & Aenea ortum duxerit, ita ut Augustus saltem propter adoptionem ab Aeneae stirpe propagatus sit, alij viderint. Ipse quidem vel quia Aeneas filius Ascanius sine liberis decessisse a quibusdam dicitur, vel quia Ascanius reuera non Iulius aut Iulus sed Ilus ab Illo est appellatus, vix ac ne vix quidem crediderim ab Ascanio Aeneae filio ortum esse. praesertim verò quia centesimus annus supra millesimum inter Ascanium & C. Caesarem intercessit: quod tempus longius est, quam ut credi possit continuatam fuisse Aeneae sobolem, ac nullo vnquam tempore intercessam. Quod si vrgens Aeneam ex Lau-

*De Asca-
nio, & Al-
bano Re-
gno.*

nia

nia filium alterum, et si Postumum, suscepisse, atque ab hoc, qui Iulus item dictus sit, Iuliam gentem ac Cæsarem promanasse, iam Postumum istum, Syluium ac Postumum, non Iulum Syluium (quod Messala comminiscitur) dictum inuenio apud bonos historicos; nisi tamē, quoniam fortē Syluium Græci Hylæum dicerent, ab Hylæo Iulum singas. Huc accedit quod hæc sententia nequaquam cum hoc Virgilij consentit loco: eum enim Iulum Iuliæ genti originem dedisse vult, qui triginta regnavit annis in Latio, ac Regnum Lauino transfudit Albam: qui sanè fuit Ilus seu Creusæ filius Ascanius non Syluius Lauiniæ filius. Adde quod ex Albanis Regibus qui Postumo Syluius successerunt, Romulus Syluius prolem tulit nullam; ita non potuerit Iulius Cæsar ex Iulio Syluius propagari. Quod si fortē pugnes Ascanium, Dionysio authore, filium suscepisse, & Iulum appellasse; atque ex hoc Iuliam gentem, quæ Alba Romam post Metij mortem migraverit, propagatam esse, ex qua Iulius Cæsar ortus sit, ego sanè contentiosum funem haud traham: tamen si quam uxorem duxerit Ascanius, quæ verò ex Illo Iulus factus sit, nisi ut hoc commento Iulia gens ad illum & Aeneam reuocaretur, nondum satis perspexi. Ut omittam hunc Ascanij filium Messalæ Iuliæ gentis originem pertextenti, planè ignotum fuisse. Sed quicquid sit, Poëtam agit noster Author, non historicum, ut ideo cum statuisset Augustum, a quo summis beneficijs affectus fuerat, diuinis honoribus ac laudibus ornare, nihil est quod commoveamur, aut cum illo hac de re altercemur. Ait igitur fore ut hic Ascanius, cui Iulus nomen esset, post triginta magnos quibus menses voluntur, orbis, hoc est post annos triginta quibus Lauini regnasset, Regnum a Lauino transferret Albam. Ita sanè attingit successionem Albani Regni: Et si breuissimè, ut dicebam, quod interim properet ad Augustum. Hinc verò ad ortum Romuli descendit, Romanosque profert sic canens

Partic. 49.

Hinc iram tercentum totos regnabitur annos
Gente sub Hectorea: donec Regina sacerdos
Marte grauis geminam partu dabit Iliæ prolem.
Inde Lupæ fuluo nutricis tegmine lætus
Romulus excipiet gentem, & Mauortia condet
Mœnia, Romanosque suo de nomine dicet.

De Romulo, Urbe Roma & Romanis.

Quibus primò Albani Regni diuturnitatem observa: tamen si enim reuera ad quadringentos accessit proximè: quin si Albae euerisionem spectes, ad quingentos ferè peruenit, ita tamē loquitur Poëta, quia nunc æstimat annos Albani Regni ad conceptum usque Romulum: cum quadringentesimus reuera non esset expletus: & ideo ait tercentos totos, quadringenti enim non longè aberant: sed toti dici non poterant. Addit verò fore ut regnasset gente sub Hectorea, hoc est sub Troianis: non quia ex Hectore propagati essent, sed quia Hectori erant imitatione propter fortitudinem militaremque virtutem. Deinde verò Romuli partum poëticè inuoluit: ut scilicet Iliæ (hanc alij Syluiam, alij Rheam appellat) macula ac stupri dedecus minùs pateat: quin, si fieri possit, cohonestetur ac splendore quodam respergatur. & ideo Iliam tum Reginam appellat; ac iurè, cum Regia stirpe & familia orta esset; tum sacerdotio decorat, quæ dignitas ad Regiam accedebat proximè: tum denique Marte grauem affirmat, ut per vim oppressa, & a Deo, cui resistere haud licuit, oppressa, crederetur. & ideo Ouidius,

Mars videt hanc, visamque cupit, potiturque cupita,

Et sua diuina furta fefellit ope.

Tamen si crediderim grauem dici non solum ut leuissimè adulterium, vel potius sacrilegium, attingeretur) haud enim crediderim paucioribus, & honestioribus potuissent verbis attingi) verum etiam ut indicaretur geminum fuisse partum: & ideo pergit è vestigio

— — — *Geminam partu dabit Iliæ prolem.*

Vbi fortè ex Syluia Iliam facit, quod cum Hylæam Græci dicerent quam Latini Syluiam appellant, contra ab Hylæa Iliam deriuarint. Latini, alioquin & Rheam & Syluiam, & Rheam Syluiam vocatur passim ab Historicis: et si ab Lycophronis interprete Rheam Iliam dicitur. Verum, quale quale esset, germanum illius nomen, hinc iam diuinum a Marte initium Romulo ac Romanis attingere incipit Poëta, quod iam iam in apertum proferet ac celebrabit.

Inte-

Interim verò, vt commodè illa intelligantur quæ supra cecinit & rursus de Romulo subiunget, obseruandum est Amulium, quemadmodum Numitorem fratrem Regno spoliauerat, ita, vt sibi magis magisque prospiceret, Aegestem vnicum Numitoris filium interfecisse, & Iliam per speciem honoris inter Vestales retulisse ac sacerdotio decorasse. Iliam tamen per intemperantiam adultero se miscuit, ita vt gemellos illos ediderit, ex quo factum est vt ij Amulij iussu expositi sint Tyberis aquis præfocandi, etsi in ripam fortè delati, a Faustulo Regio pastore excepti, ac Laurentiæ vxori vel certè concubinæ alendi traditi sunt. Atque hinc factum est, vt quoniam meretrix a priscis Lupa dicebatur, quemadmodum lupanar postribulum, hinc locus fuerit fabulæ qua illi a lupa enutriti dicti sunt. Itaque eleganter præ cæteris Ouidius.

*Venit ad expositos, mirum, Lupa sæta gemellos,
Quis credat, Pueris non nocuisse feram?
Non nocuisse parum est, prodest quoque, quos Lupa nutrit
Perdere cognatæ sustinere manus.
Constitit, & cauda teneris blanditur alumnis,
Et lingit lingua corpora bina sua.*

Et quamquam non desunt ex Historicis, inter quos est Plinius, qui a vera Lupa infantes illos nutritos velint, ipse tamen Dionysio inprimis, hoc est rerum Romanorum scriptori accuratissimo, libentiùs assentio. Scio quidem belluas etiam, cum lacte abundant, ad obuios catulos confugere vt se exonerent, ac propterea fortè contingere potuisse vt ut mammas infantibus præbuerit Lupa, verum tamen eos diu aluisse & enutrisse, nec illis nocuisse (ad ingenium enim, ad scuitiam inquam, facile redit vorax hæc bestia) vix ac ne vix quidem crediderim. Sed ad Poëtam: qui fabulam libenter excipiens, Romulum fulua nutricis pelle induit, nec sine dignitate, quandoquidem Herculem quoque Nemæi pelle Leonis indutum legimus, alios Vrbe aut aliarum ferarum, Lætus autem dicitur vel propter huiusmodi tegmen, quod fortasse ex eadem nutrice demortua sibi conflauerat, atque honoris nomine & ob nutricis memoriam ostentabat, vel certè vox, latus, cum sequentibus verbis iungenda, quòd latus exceperit gentem: excepit verò gentem, vel quia asylo aperto hinc inde gens ad eum confluit, ac Regnum propagauit, vel quia successit antea actis Regibus, ac sigillatim Numitori seni, sobole orbatò, vel quia a Numitore (id quod aptius statuitur) quem in Regnum restituerat, gentem accepit qua nouam Orbem sibi concedere posset ac Regnum excitare, & ideo cohærenter subiicitur

*— Et Mauortia condet
Mænia, Romanosque suo de nomine dicet.*

id enim non post exceptam Asylli gentem fecit, nec Numitori succedens, sed a Numitore discedens. Sed quoniam ad Romanæ gentis originem, prout magnoperè optabat, deuenit Poëta, quid de Romanis canat audiamus.

Part. 50

His ego nec metas rerum nec tempora pono.
Imperium sine fine dedi: quin aspera Iuno,
Quæ mare nunc, terrasque metu, cælumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fouebit
Romanos rerum dominos gentemque togatam.

Præclare quidem de Romana Vrbe cecinerat alter Vates,
Terrarum Dea Gentiumque Roma
Cui par est nihil, & nihil secundum
præclariùs alter
Gentibus est alijs Tellus data limite certo:
Romana spatium est Urbis & Orbis idem;

De Romanorum Imperio.

I sed

sed præclarissimè Poëta noster, qui ut non modò Terrarum verùm etiam Temporum fines præcluderet, ac propterea nullis certis finibus Romanum Imperium concluderet, inquit,

*His ego nec metas rerum nec tempora pono,
Imperium sine fine dedi—*

*Qualis &
quanta il-
lius fuerit
amplitudo
& felicità-
tas.*

Et sanè talem ac tantam Romani Imperij amplitudinem ac diuturnitatem, seu immensitatem propemodum æternitatemque prædicit, fortasse, quòd cum præter omnem rerum humanarum cursum (id quod nos docuimus in III. nostro de Historia libro) ad tam ingentem magnitudinem peruenisset, fore etiam suspicabatur ut summam hanc foelicitatem fortiri posset: vel certè sic canit ut Augusto & Romanis tantisper blandiatur, ne dicam aduleatur. Sed quicquid sit, haud sanè reputat, vel certè dissimulat, rerum humanarum inconstantiam & fragilitatem, præsertim regnorum, quæ alex plenissima sunt, ac propterea fortunæ dicuntur ludibria. Quamquam quod Virgilius interim canit, Plutarcho etiam in mentem venit. etsi enim non Poëtam ageret, sed Historici ac Philosophi sustineret personam, sic in libro de fortuna Romanorum (id quod iam antea memorare coeperam) scribere non dubitauit; *Fortuna, traiecto Tyberi, positis alis, exutis talaribus, abiecta instabili & vestigia fallente pila, Romam ingressa est, ibi constanter permansura, neque aliò illam imposterum obuolutura.* Sic Plutarchus, fortunæ, quæ instabilitate & inconstantia nititur, nescio quo tandem consilio, perpetuam constantiam in Rōmani tutela Imperij attribuens, ita ut foelicitatem Romanæ Urbis perpetuam fore crediderit. nisi tamen imple quoque Cæsari, Traiano inquam, adulandum putauit, qui Imperium ultra superiorum temporum & Imperatorum omnium fines dilatauerat. Quæ tamen sententia, nisi ad meliores fruges traducatur (id quod nos facinus alibi falsa videri potest. Jam verò, quoniam id Veneri videri potuisset propemodum incredibile, cum Iuno, hoc est hominum Deorumque Regina Troianos infectandi finem faceret nullum, idcirco Iupiter ut omnem Veneri ex animo euellat suspicionem, pergit.

—Quin aspera Iuno,

Quæ mare terræque metu cæliumque fatigat,

Consilia in melius referet, mecumque fouebit

Romanos rerum dominos gentemque togatam.

*De Iunone
& Cartha-
gine.*

Quamquam hæc de Iunone ea etiam profert de causa, quia Venus aduersus Iunonem quoque exposculauerat, præsertim cum diceret

—Unius ob iram

Prodiumur. —

Iunonem enim designabat: & idcirco posteriori huic exposculationis parti satisfacit etiã Iupiter: idque vel ut Venerem hac quoque in parte solaretur, vel quia res cum ipsius Iouis dignitate coniuncta esset, cuius erat coniugem in officio continere. Ait igitur fore ut Iuno etiam tandem, sententia meliore suscepta, Troianis faueat. Itaque Virgilius appositè quidem & consentienter aliquando Iunonem introducet quæ, deuicto Turno, illud pronunciet

Sit Romana potens Italâ virtute propago.

Sic Ouidius Virgilium secutus, — *Et ponet, (inquit) fideliter iras.* Quin Iuno ipsa apud eundem negat se Carthaginis arces fouisse, sed Romanis fauisse. Ut mirum sit Silium eã inducere quæ in bello Punico secundo a Ione increpetur quòd faueret Carthaginensibus. Sed quicquid sit de Silio, Iuno, authore Virgilio, a Carthaginensibus ad Romanos fouendos breui transferet animum, & ideo cum viro consentiens, fouebit

Romanos rerum Dominos, gentemque togatam:

Vbi togatos exprimit Romanos ad eorum grauitatem potius ac dignitatem ex habitu, quàm ex studijs pacis, cuius symbolum est toga, commendandam: nam reuera bellicæ rei studuerunt perpetuò. Quamquam fortasse togatam dicit Romanam gentem ut eam ab alijs nationibus multis, maxime verò a Græcis disterneret qui palliati incedebant. De qua re egregiè Tertullianus in libro de Pallio dum illud edisserit, a Toga ad Pallium. Hæc Iupiter de Iunone, quam appellat asperam quemadmodum sæuâ dicta fuerat paulò antè. Tametsi a Ione tum ut Veneri blandiretur, tum maritali quadam consuetudine

dine ac licentia, dici potuit aspera: sæpè enim fit vt maritus id obijciat vxori præsertim pro uocatus. Nam prouocatum sæpè Iouem ab vxore, etsi non immeritò, satis constat. Vt o- mittam iurè etiam dici asperam, quia cum mulier quodammodo ficta sit ad blandiendum, ipsa contra asperam se illi ostenderet. Sed pergamus.

Part. 51

Sic placitum: veniet lustris labentibus ætas,
Cum domus Assaraci Phthiam, claræque Mycenæ,
Seruitio premet, ac victis dominabitur Argis.

Quod edixit hætenus Iupiter, grauissima confirmat voce ac dignitatis plenissima *sic placitum*. quæ vox videtur ex medijs Romanæ Curia spatijs deriuata, vbi Patres decreta consimili sanciebant voce. Et hæc deinde Principes vsi sunt apud legislatores & Iuris Cōsultos, ita vt sine Principum quoque Placita habeamus. Sed tamen Iupiter fata intelligit, ac propterea ea decreta & placita, quæ nullo vnquam tempore mutari possint, ita ut videri possit Iupiter Veneris optatis penitus satisfecisse. Et tamen adhuc superesse dixeris aliquid, unde Iupiter Veneri cumulatius satisfaciatur: vt nimirum eius posteris acceptas à Græcis iniurias strenuè vlcisceretur. Mulier enim aut amat aut odit: quod si odit, ad iram quoque procliuis est, ita vt eam vix vnquam concoquat. Iupiter igitur fore ait, vt lustris labentibus, quod est decursu temporis, ætas adueniat in qua domus Assaraci (fuerat hic Anchisis auus) siue Aeneæ posteritas, vno verbo, Romani Phthiam ac Mycenæ, seruitio premant & Argos. Vbi per Phthiam Achillis patriam indicat, per Mycenæ Regiam Agamemnonis ac Menelai Urbem: per Argos Aiæis Oili sed imprimis Diomedis patriam ac regnum. Hi enim insensissimi fuerant Troianorum hostes, ita vt Diomedes Venerem ipsam, dum Aeneam insectaretur, vulnerauerit. Quanquam cur prætermittit Ithacam Vlyssis Urbem ac regnum? an non Vlysses maximè omnium Troianis & consilio ac dolo, & armis nocuerat? certè hæc de causâ dirus, pellax, scelerum inuentor, dictus est. Crediderim tamen Ithacam reticuisse, quod cum perexiguum esset Oppidulum & quasi nidulus (sic enim Cicero) asperrimis saxulis affixus, exiguum atque adeo nullam Romanis gloriam conciliasset Oppiduli huius deuicti commemoratio. Nam si obijcias Phthiam quoque non amplum fuisse oppidum (de Argis enim & Mycenæ repugnauerit nemo) illud competum sit, Thessaliam quadripartito fuisse distributam, atque vnam è quatuor partibus Phthiotiam a Phthia nuncupatam: ita vt non ignobile fuerit oppidum. At enim qui tandem ex Romanis istas expugnarunt Vrbes ac seruitio prefferunt? Confugiunt aliqui ad T. Flaminium qui Græciam prope omnem deuicit, Ego verò, etsi Plutarchus Phthiam indicet a T. Flaminio expugnatam, non libenter ad hunc confugerim, quod is statim Græciam vniuersam pristinae libertati restituerit: in publico enim Græcorum conuentu per præconem concessit vt Patrijs legibus & auita libertate vterentur, ita vt Græciæ parentem ac liberatorem eum appellauerint ac diuinis honoribus ornauerint, aras etiam illi erigentes; tantum abest vt seruitute illas pressisse dicendus sit. Tutius igitur ad Fulvium Nobiliorem confugas, qui multas subegit vrbes, aliquas etiam diruit. Quanquam hic etiam non nihil Græcis pietatem ostendit suam: ita vt tutissimum sit ad secundum bellum Macedonicum deuenire, in quo a Paulo Aemilio Philippus Persis filius cum multis Græciæ Urbibus ac populis attritus est, ita vt triduo Romæ de ijs fuerit triumphatum. Tamen si non vnus proferendus est qui subegerit Græciam: nam Leuinus etiam atque alij Græcos in seruitutem redegerunt. Certè Corinthum quod a M. Tullio Græciæ lumen appellatur, a Mummio euersum est. Hæc sunt quæ lustris labentibus euentura prædicit Iupiter. Vbi lustra vsurpat more maiorum, etsi enim Aeneæ tempore lustra nondum fuerant condita, decurrebat tamen tempus, unde conflantur lustra, ita vt labentibus lustris, valeat (id quod cecinit supra) *voluentibus annis*. Vt mirum sit quosdam affirmasse lustris labentibus dixisse Iouem quod nondum aut Olympiades, aut Kalendæ & Consules extitissent unde certa describeret tempora: quasi verò eo tempore lustrum, quod Olympiadi etiam respondet (quinquennium enim indicat) existeret. Denique quemadmodum eas voces, *sic placitum* ex medijs Romanæ Curia spatijs ad Iouem transtulit, etsi nondum Romani essent, sic canens *lustris labentibus* potuit ex cōmuni vsu lustrum Iouis orationi affingere, etsi nondum conditum esset. Sed iam Poëtam sequamur, qui mo-

De Græcia.

re impatiens (ideo enim tot sæcula paucissimis conclusit verbis) ad Cæsarem properat sic pergens.

Partic. 52.

Nascetur pulchra Troianus origine Cæsar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris;
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.

Hunc tu olim cælo spolijs Orientis onustum

Accipies securæ: vocabitur hic quoque votis.

De Augu-
sto.

Quibus profectò non C. Iulium Cæsarem intelligit sed (quod multorum pace dixerim) Augustum Cæsarem . Siquidem eius ortum describit, ac famam, apotheosinque designat, cui continenter accepta refert sæcula quæ mitescerent, & pacem unde belli portæ clauderentur. at hæc vni Augusto conveniunt, C. Cæsari nullo modo. Quin etiam dum ait hunc Cæsarem spolijs Orientis onustum excipiendum, nemo non videt hæc pronunciari ob victoriam quam ex Antonio (nam ideò Antonius dicitur a Virgilio vires Orientis vehere) & Cleopatra retulit Augustus: in qua victoria Orientem uniuersum qui ad Antonium desciverat, superavit. Itaque tres triumphos retulit Augustus, quos copiosè celebrat noster Vates in VIII. sic canens,

*At Cæsar triplici inuectus Romana triumpho
Mœnia, Djs Italæ votum immortale sacrabat.*

& rursus varias eius victorias describens

—Incedunt victæ longo ordine gentes.

Quàm variæ linguis, habitu tam vestis, & armis

Hic Nomadum genus & discinctos Mulciber Afros,

Hic Lelagas, Carasque sagittiferosque Gelonos

Pinxerat: Euphrates ibat iam mollior undis:

Extremisq; hominum Morini, Rhenusque bicornis,

Indomitique Dæ, & pontem indignatus Araxes.

quis igitur hæc ad C. Cæsarem traducere audeat, qui in Oriente, vel potius in angusta & obscura eius parte, nimirum in Ponto, (sic enim aduersariæ authores sententiæ) vix Pharnacem deuicerit? vt omittam hanc regionem ad Septentrionem potius vergere quàm ad Orientem. Contra verò quis non Augusto convenire fateatur, qui (quod obseruare cœperam) tantopere dilatauit Imperium? Et hinc est vt Oceano Imperium terminasse dicatur. Neque enim Oceanum Britannicum intelligit Virgilius quò peruenerat C. Cæsar, sed Oceanum uniuersum, quo sanè, quoniam Terræ globum cingere creditur, Romanum Imperium terminari appositè dicitur & eleganter: & hoc nomine acutè infert famam qui terminet astris: quod alioquin frigide adderetur vbi Septentrionalis Oceanus tantum non mare uniuersum seu septentrionalis terræ Zona astris ac cælo opponeretur: quod tamen in Caium cadere nullo modo potest. Quid? in VI. vbigentem Iuliana celebrat, vix C. Cæsarem proferre audeat sine pudore, cum in patriæ viscera conuertisset arma. & ideo cum ad eum peruenisset exclamabat Anchises,

Proijce tela manu sanguis meus.

& erit qui exaggeratam hanc Cæsaris laudem & diuinitatem Caio adscribere audeat? Huc accedit quòd ex Historicis passim constat prodigia, quæ nascente Domino contingere multa, ad Augustum fuisse à Romanis traducta, quasi illius diuinitatem prænucciasent. quis igitur est qui eas voces,

Nascetur pulchra Troianus origine Cæsar,

ad Augusti ortum pertinere non animaduertat? sanè in Bucolicis etiam & in Georgicis Deum fieri, aras ac vota eidem impendi, (quæ omnia Horatius etiam largitur Augusto) perspicuum est: ita vt dum hoc in loco ait, *Vocabitur hic quoque votis*, Augustum citra omnem dubitationem intelligat. Denique dum pergit,

Aspera tum positæ mitescent sæcula bellis,

certum est hæc, Seruio ipso tandem ac cæteris interpretibus vno ore fatentibus, de Augusto proferri, & tamen ea tunc planè euentura significat, cum Cæsar spolijs fuerit Orientis onustus & votis vocabitur, ita vt ea in Caij tempora cadere haud possint. quandoquidem statim atque extinctus est Caius & in Deos ab illis relatus, bello exarsit sæculum

culum, nec mitescere coepit nisi post multos annos. Ut omittam omnino futurum fuisse absurdum ut Virgilius qui Augusto canebat, & illius causa Aeneidem scribebat, ea de Caio tam sublimi stylo pronunciaffet, & tamen ad Augustum ipsum progrediens vnus pacis laudem illi tribueret. Itaque nihil est quod dubitemus omnia ad Augustum referri, ac proinde laudationem, quoniam ab ortu, a fama, ab imperio, a spolijs & victorijs, a votis & diuinitate, a pace denique vniuerso terrarum orbi restituta, deriuatur, dignam esse Virgilio. Neque est quod quispiam commoneatur dum audit eum Casarem qui interim in recitatis carminibus laudatur, Iulium appellari (nam sat scio hinc Seruium atque alios deinde interpretes deceptos esse) nam hic, Iulius, est gentis appellatio, non propriam Caesaris nomen; quare, quemadmodum apud bonos Authores dicitur gens Iulia, Sydes Iulium, domus Iulia, mensis Iulius, ita Caesar hoc in loco dicitur Iulius, hoc est ex Iulia gente. placuit autem Virgilio Casarem appellare Iulium, ut a Iulo, vnde gens Iulia (si ei credas) profecta est, Augustum ortum significaret, atque hinc Venerem, cui fata & posteritatem edicebat, quamque exhilarare cupiebat, de Augusto praeconeretur, qui ex gente Iulia gignendus esset. Et de hoc eodem Casare, de Augusto inquam, pergit.

Part. 53

Aspera tum positis mitescent saecula bellis,
Cana fides, & Vesta, Remo cum fratre Quirinus
Iura dabunt: diræ ferro & compagibus arctis
Claudentur belli portæ: furor impius intus
Sæua sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.

Hæc verò, etsi poëticis ornamentis vestiuntur à Virgilio, continent tamen rerum ab Augusto gestarum summam, quæ ab historicorum monumentis petenda sunt. vos igitur, ne vos morer, ut distinctè cognoscatis quæ hinc summam de Augusto indicat noster Vates, cum Florum in Liuiana historia percurrere a libro CXVI. ad librum CXL. & libro IV. de gestis Romanorum capite II. cum nouem sequentibus, tum Suetonium in Augusto & reliquos Authores quos citatis locis nos ex ordine disposuimus in III. quem de historia conscripsimus libro.

pag. 183

227

Tamet si Virgilius hic non tam eius facta designat ac bella (quanquam hæc etiam indicat dum ait fore ut Imperium Oceano terminet, spolijs Orientis onustus incedat, ac pacem afferat toti terrarum Orbi) quàm pacis laudem & eius apotheosin & in Deos cooptationem. Vbi sanè furorem (quod aliquorum pace dixerim) intus premere ait, nō quia intus, hoc est inter Ciues, dominaretur, quasi verò bellis externis sedatis ciuiles discordie exarsissent, sed quia intra clausam templum fremeret dum bello omni prohibitus esset. nam huc pertinet quod ait centum vinctus ahenis post terga nodis. Eò enim spectat Vates ut summam & perfectam Mundi Pacem describat. Et hæc de causa, ni fallor, dicitur Quirinus cum Remo iura dare: ut scilicet intelligatur talem ac tantam fuisse in Vrbe concordiam, ut Romulus, qui alioquin Regni causa in Remum exarsit, nunc mira concordia reuixisse, & in Augusto atque Agrippa, quem veluti fratrem diligebat Augustus, & Romano Imperio administrando adhibebat, floruisse videretur. Et huc etiam pertinet quod fidem ac Vestam cum ijs iungit: nimirum ut cum Pace Fidem, Religionem ac Iustitiam vniuersam floruisse doceat. Atque hæc sunt quæ veneri edicit Iupiter. Qui statim ut Troianis periclitantibus consulatur, Mercurium ex æcoelo in Libyam demittit ut Pænorum corda mitiget ac placida reddat in Troianos. quare sic pergit.

Part. 54

Hæc ait: & Maiâ genitum demisit ab alto
Ut terræ, atque nouæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido
Finibus arceret: volat ille per aëra magnum
Remigio alarum, ac Libyæ citus astitit oris.
Et iam iusta facit: ponuntque ferocia Pœni

I 3 Corda,

Corda, uolente Deo: in primis Regina quietum
Accipit in Teucros animum, mentemque benignam.

Carthagi-
nem mitti
tur Mer-
curius.

Appositè mitti in præsens Mercurium dum Troianis consulitur, inde constat quia & Iouis sit nuntius & pacis conciliator (nam hac de causa & ἀγγελος dicitur & ἱεροποιός seu pacificator, vel, si mauis, pacis administer) & ab Astrologis eius astrum censeatur propitiū 228
huc accedit quòd Troianorum est affinis cum Maia Electræ soror esset a qua Troiani profecti sunt: ita ut eorumdem studiosus habendus sit & fautor. Adde quòd eloquentiæ est Præses, & verò expeditissimus Internuntius ac celer: quod sanè vel maximè expetebatur dum Troiani in maximo versarentur discrimine. Huic igitur mandata, etsi summam ac paucis, dat Iupiter: quod tamen significantissimis & energia plenissimis facit verbis, nimirum

Vt terræ, atque nouæ pateant Carthaginis arces

Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido,

Arceret—

Mercurius contra nihil interponit moræ, sed

Volat ille per aëra pennis

Remigio alarum—

ita quidem

—Libyæ citus astitit oris.

Dubitatur.

Interim miretur facilè quispiam Virgilij breuiloquentiam dum siue a Ioue mittitur Mercurius, siue Mercurius mandata curat Iouis. Ille enim vix attingit mandata, vel potius eorum summam: hic concionem habet nullam. Tamen si enim in exponendis mandatis Homeri verbositatem spernimus dum sæpè illa profert iteratque copiosè, talem tamen ac tantam, quam hîc in Virgilio cernimus, breuitatem non adamamus. Sed fortasse, quòd pertinet ad Iouem, breuiloquentia excusanda atque adeò omni culpa eximèda est, quòd Principis sit, vbi nouum internuntium nactus sit & eloquentia clarum, rem non multis agere, aut eum prolixè admonere, sed rei summam proponere: idque eò magis cum celeritate opus est vt in præsentia: iam enim Troianos arenæ hospitio prohiberi senserat facile denique breuiloquentia cū Principis grauitate consentit egregiè. Difficilior res est quòd 229
pertinet ad Mercurium, cuius erat eloquentiam exercere, vt Patris mandata quam diligè-
tissimè curaret. & tamen interim eius arcescere videtur oratio. Sed fortè breuitati studuit hîc Virgilius quòd Mercurius *Aenæa fata* (ideo enim ait

—Ne fati nescia Dido

Finibus arceret—)

exponere debuisset Didoni: quæ tamen fata iam tum Veneri Iupiter edixerat copiosè: ita vt fatius fuerit indicasse, hæc Didoni fuisse a Mercurio exposita, quàm iterare & in Homericam ταυτολογίαν incidere. fortasse etiam varietatis gratia sic rem peregit Poëta. Epopeia enim narratione & incitatione variatur: narratione qua ipse Poëta vititur: imitatione dum aliàs introducit & loquentes facit. Cum igitur diu Venerem ac Iouem loquentes fecisset nòsque imitatione detinuisset, ad narrationem fuit redeundum vt variaretur oratio. Abstinet igitur a concione & imitatione, atque ipse dicendi resumit munus, remque historici more agit paucis. Historico enim faciendum vt in dictis referendis necessitati seruiat quidem, longiùs tamen non euagetur oratio. Contra verò dum imitatur atque alios loquentes facit, delectationis gratia prolixior est interdum & ad conciones descendit. sic in quarto.

Tunc sic Mercurium alloquitur, & talia mandat:

(inquit Virgilius) ac statim Iouem sic loquentem facit.

Vade age nate, voca Zephyros, & labere pennis:

Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc

Exspectat, fatisque datas non respicit vrbes,

Alloquere, & celereis defer mea dicta per auras.

Non illum nobis genitrix pulcherrima talem

Promisit, Graiùmque ideo bis vindicat armis;

Sed fore qui gravidam imperijs, bellòque frementem

Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri

Cur Meru-
rius breui-
tati studeat
nec eloquē-
tia pandet
vela, & de
oeconomia
Heroici
Poematis
multa.

Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
 Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
 Nec super ipse sua molitur laude laborem:
 Ascanione pater Romanas inuidet arces?
 Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
 Nec prolem Ausoniam & Lauinia respicit arua?
 Nauiget: hæc summa est, hic nostri nuntius esto.

Sic Iupiter. Itaque paulò post Mercurius etiam

— Tu nunc Carthaginis alta

Fundamenta locas, pulchrâque vxorius urbem
 Extruis, heu regni verumque oblite tuarum.
 Ipse Deum tibi me claro demittit Olympo
 Regnator, cælum & terras quæ numine torquet:
 Ipse hæc ferre iubet celeres mandata per auras:
 Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
 Si te nulla mouet tantarum gloria rerum,
 Nec super ipse tua moliris laude laborem;
 Ascanium surgentem, & spes heredis Iuli
 Respice: cui regnum Italia, Romanâque tellus
 Debentur.

Sic Mercurius: ita ut in mandatis siue dandis siue exponendis vtramque dicendi formam ex Ioue ac Mercurio perdiscere liceat. Adde quod fortasse hic breuitatem sectatus est, ut facti celeritate celeritatis necessitatem declararet. Alioquin satis indicat Poëta mandata fuisse a Mercurio diligenter exposita: idque vel quia id declarauit euentus, dum res planè cecidit è Iouis sententia vel quia. *Et iam iussa facit*, inquit Poëta. ita ut expositio reticeatur quidem sed scitè reticeatur. At enim sint ista; verum quæ Pœnos, alioquin barbaros & præ feroces, quicquæ arenæ ipsius hospitio prohiberent aduenas, placidos reddit ac mites? quæ denique Regina Dido in tot ac tantis suspicionibus, momento temporis

Dubatur.

Accipit in Teucros animum mentemque benignam?

An fortè ea ipsa quibus Didoni Iouis factorumque de Aenea decreta exposuerat, hæc effecerant omnia? Ita sanè. sic enim Mercurium patris iussa curasse credendum est, ut eloquentiam exercuerit qua Didoni ac Pœnis persuaserit Aeneam ac Teucros benignè excipendos. ita sanè quod iusserat Iupiter, ut scilicet, Terræ ac nouæ paterent Carthaginis arces Hospitio Teucris; perfectum est, etsi tautologia vitandæ causâ alijs verbis rem expresserit Poëta dum caneret

Respondetur.

— Pontumque ferocia Pœni

Corda, volente Deo; imprimis Regina quietum

Accipit in Teucros animum, mentemque benignam.

Quaquam dum ait Poëta hæc perspecta esse *Volente Deo*, obijciat quispiam Poëtam, siue Mercurium, seu certè Iouem ipsum intelligat, qui apud Poëtâs antonomasticè Dei obtinet nomen, confugisse ad machinam. Ego verò sic statuo tum Mercurium tum Iouem Pœnorum corda mitigasse & Didonem Troianis conciliasse: illum eloquentia, hunc auctoritate, illum ut administrum quo Iupiter vtebatur, hunc ut dominum. Neque tamen ad machinam confugit, cum rei totius œconomiam commodè intelligere liceat, & qua ratione persuaserit agnoscere. Denique non ait, *Volente Deo*, quasi significare velit Iouē arcani quodam modo ac sola voluntate id effecisse, sed *Volente Deo*, valet Poëtâ, Dei voluntate illos sibi per Mercurium exposita, acqueiuisse, ac benignam mentem sumpsisse: alioquin nihil erat quod Mercurium mitteret Iupiter, aut Mercurius tantam rei celeritatem adhiberet. Neque verò hæc dixerim quod inficier, non dico Iouem, sed verum numē hæc potuisse oīa sola voluntate perficere, sed quia Virgilius interim Iouem introducit, qui non tā arcano illo & diuino more quàm recepto ac fermè humano; per interpretem. Iac nuntiū, suam explanans mentem, Troianis conciliat Pœnos. Neq; rursus hæc dixerim quod existimem Epicum non potuisse sine crimine confugere ad machinā siquidē posse Epicū ad machinā cum laude cōfugere, quantūvis agrè id Tragico ac Dramatico concedatur, in ijs Commentarijs docuimus quos in Aristotelis Poëticam conscripsimus. Sic paulò ante Neptunus momento temporis sedauit tempestatem, disiecit nubes, reuocauit solem naues,

Dubatur rursus.

Respondetur.

nauesē syrtibus abduxit ubi ad machinam sine dubio diuertit Poëta nunc tamen sic res instituitur, ut Poëtæ industria non nihil appareat, quæ tamen ibi soluendis nodis non adhibetur. Hæc de Mercurio, quem per noctem mandandata curasse conijcere satis licet, cum è vestigio pergat Virgilius.

At pius Aeneas per noctem plurima voluens.

Verum de Aenea de quæ ijs omnibus quæ feliciter iam iam cōtingēt illi, dicemus postea.

Iam ad Epopœia leges reditur, quæque prius in Narratione offerunt exponuntur.

I.

*NARRATIO-
NIS
Lex.*

Nunc quoniā Inscriptionis, Propositionis, Inuocationisq; leges obseruauimus, præstat Narrationis quoq; leges attingere, & ab ijs, quas hæcenus obtulit Virgilius, auspicari.

233

Prima igitur sit ut naturalem ordinem retineamus, ac propterea ab Actionis initio Narrationem ducamus. cum enim perturbatum ordinem ne in Tragœdia quidem admittat Aristoteles, in qua tamen actio Tragica vrgetur tempore, & mira huius breuitate concluditur, multo minus eam sustineat in Epopœia, in qua, quoniam nullis temporis premitur angustiis, licet longè ac latè res gestas persequi, & ab initio ad finem vsque illam percurrere. Quod si tantisper interim ab hoc præcepto deflectit Virgilius, longius etiam discessit in Odyssæa Homerus, conseruauit eundem tum Homerus in Iliade, tum vertex Epicorum Torquatus in Gothofredo, tum ingens Græcorum Latinorumque acies poëtarum qui Heroicum cecinere: nos etiam totam hanc rem & paulò ante demonstrauimus, & in nostra comparatione, latius etiam in Aristotelis Poëticæ commentarijs, docuimus, argumentis etiam multis, ac, ni fallor, magnis, Aristotelis sententiâ confirmantes. Et quamuis non ijs sumus, qui cōcedamus præposterius ordinis Poëma esse monstruosum, quin ubi ad ordinem breui reuocetur Actio, posse cum naturalis ordinis Poëmate de palma utcunque certare, tamen nisi certis de causis (has declarauimus antea) non est quod a naturali ordine deflectamus.

II.

Altera lex est ut nobili initio narrationem ordiamur: & in qualiceat magnificentiam quandā ostendere, auditorēque allicere. id quod elaborata Carthaginis descriptio præstat, quæ nobilissima videri potest & alliciendis animis aptissima. Nec sanè Odyssææ initium hac caret laude. quod enim Deorum statim celebrat concilium, splendidum videri potest ac nobile. Minus tamen illustre habet initium Iliadis narratio, cum sacerdos vnus filia repetendæ gratia introducat. tamen si, quoniā est Sacerdos Apollinis & ætate grauis, non ignobile censendum est. Egregium tamen & verò propositæ actioni pertexendæ accommodatum primordium habet Gothofredi narratio, in qua rerum antea gestarum breuissima illa quidem, sed longè præclarissima, summa proposita, vnde Chronologiæ & historiæ diligenti ratione habita, canendarum rerum ordo nascitur & œconomia; diuinam statim numē magna cum dignitate inducitur res humanas circumspiciens, ac propterea de Hierosolymitana Vrbe liberanda decernens, ac cœlesti nuntio de exercitus Duce eligendo iussa tribuens.

234

III.

Tertia est ut inde tanquam ex fonte vberissimo actio & fabulas reliqua commodè deriuetur. quod sine dubio mirificè item in Carthaginis descriptione cernitur, vnde noster Vates Iunonis iram auget & odium in Troianos, & eorū iactationi & erroribus, atque adeo poëmati vniuerso, amplissimum aperit aditum. nam errores qui sex prioribus libris, bella quæ sex posterioribus, concinuntur, ex hoc initio commodè ac feliciter traducuntur. quæ sanè laus in Iliade quoq; cernitur, cū Apollinis Sacerdote ab Agamemnone spreto, pestilentie statim causa, hinc verò Achillis ira, nascatur, quæ fabulæ suppeditat argumentū. De Gothofredo autē nihil attinet dicere, cū ex proposito initio Principū congregatio, Ducis creatio, bellū deniq; ac Hierosolymitanæ Urbis liberatio, oriatur. Id quod Odyssææ quoque cōtigisset, nisi a Telemachi actione initium ferè duxisset: de qua iam iam constabit.

IV.

Quarta ne statim interponamus aliquid vnde benè cœptæ initium fabulæ & actionis primordia labefactentur: quin potius auditori non sine splendore & perspicuitate ostententur. quod sanè hic cernere licet perspicuè. nisi enim supino iudicio a Carthaginis descriptione ad Iunonis iras, ab his ad tempestatem descendas, admirabile authoris & consilium & œconomiam agnoscas & probes necesse est. Quod vtinam in Homeri Odyssæa agnoscere ac statuere possis. nam commodè quidem & coherentè post propositionem, Deorum consilium de Vlyssæ in patriam reducendo exprimitur; sed tamen dum è vestigio Telemachi canitur peregrinatio quæ ad quintum vsque librum perducitur, Homeri consilium & artificium a recta dilabitur. Ac mea quidem sententia operapretiū erat post consilium illud ad rem descendere, & hinc Vlyssæ prosperè soluentem, illinc Neptunū iratum

235

iratum

iratum tempestatem cientem, effingere. ex quo sanè factum esset vt non temerè in quinto rursus concilium illud fuisset instaurandum, quasi verò non satis in priore deliberatū esset. Adde quod nec altera praelusisset actione (de qua tamen paulò post) nec in re a Propositione aliena quatuor integros libros, aliquam etiam quinti partem, consumpsisset. Quanto praelarius Torquatus, qui a Numinis consilio & decreto, Homeri ferè exorsus more, rem ipsam prouehit statim: ac propterea coelesti nuntio appellato ac coelitus demisso, Principum conuentu habito vnde Gothofredus ab omnibus renunciatur Imperator, exercitus lustratur, & ad Hierosolymam oppugnandam celeriter traducitur: atque hinc demum aliqua fabulae parte continenter abioluta, pulcherrimum Olindi ac Sophroniae interponitur Epifodiu, vnde commodè relaxatur actio.

236 Quinta, vt quoniam Epopoeia sic expositione & imitatione variatur, vt ab expositione ducatur initium vbi Poëta loquitur, & ad imitationem progrediatur in qua personae introducuntur, ad huiusmodi imitationem non sine splendore ac decoro descendatur; ita vt persona aliqua longè illustri proferatur primū, siue diuina siue humana, vnde nobilitetur poëma. De qua re, quoniam pauca quaedam dicta sunt a nobis dum primū introducitur Iuno, nihil est quod longius faciam. tantū dicam cauendum vt quia in poëmate saepe variatur oratio, ita vt expositioni succedat imitatio, imitationi rursus expositio, atque hoc ordine per vices varietur poëma, eodem modo decori ratio habeatur perpetuò, nec personae nisi aptè opportunèque introducantur: imprimisque ex diuinis nulla detineatur diu: multò minùs otiosè ac temerè adhibeatur poëmati. etsi. n. opportunè omnes introducendae ac detinendae, diuinae tamen vel maximè hanc opportunitatem requirunt & decorum. Certè in hoc Virgilij (id quod obseruabimus etiam in progressu) industria supra Homericam enitet multum: Torquatus etiam accuratissimus videri potest.

237 Sexta vt diligenter prospiciamus quibus, quatenus, & quem ad finem Poëtam occupamus. nam mihi quidem probari nullo modo potest vt Poëta quam paucissima loquatur, ac personis tantum introducendis, idque verbis paucissimis, seruiat. etsi enim personas introduci cupimus non infrequentes, & earum vices variari vt poëma etiam atque etiam illustretur & exornetur, varietate etiam satietati occurratur, id tamen Poëtae quoque vsu qui passim multa explicet, facitandum est: praesertim verò cum Poëta res gestas ferè exprimat & ante oculos ponat: (id nos copiosè docuimus antea) personae reliquae colloquijs ferè adhibeantur. ita vt hac etiam in re aurea mihi videri soleat moderatio & mediocritas, quanquam enim pro argumenti conditione modò pauciora modò plura sint vel Poëtae vel ceteris demandanda, vt tamen Poëta vni aliorum colloquijs seruiat conciliandis, ac summatim personis tantum introducendis, apud me absurdum est ac ferè ἀδύνατον: de qua re, quoniam apud Aristotelem magnam habet dubitationem, & verò Heroici poëmatis oeconomiae interest plurimum, tu, si placet, ea percurras quae nos de hac re tota scripsimus in Poëtica.

238 Septima vt sigillatim caueamus ne dum heroicum, hoc est nobilissimum, condimus poëma, in Comicum incidamus. id quod Homero non semel, Ariosto sapissimè, contigit. etsi enim suauitas ac lepor abesse nequaquam debet ab heroico poëmate, haec tamen non scurrilibus imitamentis procuranda sed honestis ac laudatis. denique vix vnquam risus captandus est in Epopoeia; sed admiratio, & admiratione delectatio, concilianda. Id quod Virgilium egregiè fecisse docebimus in progressu, qui, vt grauis est, ad sales interdum & urbanitates descendit ille quidem; sed quasi praeteriens, & verò non sine dignitate. Torquatus etiam amores & amatorios affectus interposuit ad grauitatem & seueritatem temperandam, iocos certè minùs quàm Virgilius ipse interposuit. siue enim illud secum ipse reputaret seueriorem Spartam nancisci Christianum Poëtam, siue Italici carminis suauitatem maiorem esse intelligeret quàm vt in heroico poëmate iocis indigeret ad delectandum (nam grauitas periclitari quidem potest in Italico ac rimato, vt ita dixerim, canendi genere, suauitas aegrè) ad seueritatem procliuis fuit, & honestatem (nisi te Armida, vtcunque commoueat quae picta nimis & lasciuia videri posset) coluit mirificè, Ariostus, vt dicebam, peccauit plurimum, siue enim id contigerit quia in Comicis sese exercuerat diu, & ad comicas facetias & urbanitates vtcunque fictus erat (propterea enim comicis peripetij sparsus est, in quibus nodi quidam comico more interponuntur. soluunturque non sine voluptate) siue quia vulgares etiam auditores sibi delectandos proposuisset, ac propterea heroicam Musam ad risus & voluptatem non rarò inflectendam duxisset, siue certè quia

quia tripartitum canendi genus, summum, mediocre, infimum, temperare decreuisset, vel potius sum in singulis ingenium ostendere, modò grauis, sublimis, & heroicus est totus: modò dulcis sed humilis tamen, ita ut Lyricum & comicum agat: modò mediocritate delectatur.

VIII.

Octaua quam ex dictis hoc in loco obseruare lubet, quàmque in poemate passim oportet colere, ea sit ut descriptiones graphicae sint & in quibus multò magis quàm Historici appareat industria: Historici enim est in locorum ac personarum descriptionibus laborare ut seruiatur intelligentiæ: Poëtae ut delectatio quoque & admiratio excitetur. & ideo Poëtici tum inuentis tum luminibus rem illustrat. id quod in descriptione tum Carthaginis tum Aëoliæ tum Aëoli & ventorum cernitur. Idem dixerim in prosopopeis & concionibus, quantum enim his breuitas est necessaria, tantum industria probatur & artificium, unde affectus, sententia ac vis orationis pelluceat. qua in re ut te exemplis instruerem, ad Liliū confugerem, qui hisce conciunculis, Poëtici sanè veriùs quàm Historici: abundat, aculeis ac salibus plenissimis & elegantia: sed tum Iunonis Aëolique tum Neptuni & Aëneæ conciunculae, pleniores etiam Veneris ac Iouis Orationes, in promptu sunt, breui etiam Illionei & aliorum sese conciones offerent multæ quibus expleatur animus, & exempla intuearis quæ magna cum laude æmuleris.

IX.

His addendum, omnino prouidendum esse ut varietur oratio & stylus atque adeò Poëma vniuersum. Etsi enim heroica fabula & actio grauis est, ac nobilem requirit stylum & grandiloquum, id tamen non prohibet quominus interdum orationis actionisque veluti nerui remittendi sint, unde varietur, ac satietati occurrat, Poësis. Etenim Poësis non modò ex numeris, figuris, ac summam dictione & artificio sublimis censei solet aut mediocris, vel humilis, verum etiam ex materia & argumento: quin multò magis ex argumento, quàm ex dictione & stylo. & idcirco in heroico poemate operapretium est, si nondictione ac numeris & stylo (quanquam hoc etiam quantum hexametri conditio patitur & amplitudo) at certe rerum quæ in argumento & actione occurrunt mediocritate, orationis & actionis granditatem minuere, & cum præstantibus & admirabilibus, quibus sine dubio excellere debet, mansuetiores interdum coniungere cum enim actio ipsa, ut ingenti rerum multitudine & varietate continetur, ac summam inter homines geritur, interdum rebus quoque mediocribus, aut etiam humilibus, & consistet & gaudeat, quidni eas quoque attingere conueniat ac delibare? Id quod ex dictis animaduertere licet. nam cum Virgilius ab Carthaginis descriptione duxisset narrationis initium, & ad Iunonis, Aëoli, Neptuni & dicta & facta progressus esset, in quibus admirabilis rerum orationisque amplitudo & splendor, semper enituit, tamè ut rei seruiret ac personis, ac stylum imitationemque variaret, indeque latietati varietate occurreret, non ægrè ad minora quædam descendit sic canens,

Et tale tabentes artus in litore ponunt.

Ac primum silicis scintillam excudit Achates,

Suscipitque ignem folijs, atque arida circum

Nutrimenta dedit, rapuitque in somite flammam.

Tum Cere rem corruptam undis, Cerealiaque arma

Expediunt fessi rerum; frugesque receptas

Et torrere parant flammis, & frangere saxo.

Et sanè quemadmodum in nobili tabula & operosa colores miscendi sunt, ut pictura pigmentis ac luminibus varietur, ac propterea umbræ etiam admiscantur, sic in heroico poemate varianda, est oratio, & cum summis humilia interdum & mediocria copulanda ut distinguatur poësis. Itaque videas rursus Virgilium humilibus mediocria quoque adnectere cum pergat,

Aeneas scopulum interea conscendit; & omnem

Prospexit late pelago petit. Antea si quid

Lactatum vento videat, Phrygiæque biremes,

Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caii.

Navem in conspectu nullam: res litore ceruus

Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur

A tergo, & longum per valles pascitur agmen.

Constitit hic: arcumque manu, celeresque sagittas

Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates.
 Ductoresque ipsos primum capita alta ferentes
 Cornibus arboreis sternit; tum uulgus, & omnem
 241 Misceat agens telis memora inter frondea turbam.
 Nec prius absiit quam septem ingentia victor
 Corpora fundat humi, & numerum cum nauibus aquet.
 Hinc portum petit, & socios partitur in omnes.
 Vina bonus, quæ deinde cadis onerarat Aestes
 Littore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
 Diuidit. —————

fic Virgilius, qui tamen mox sese attollit, cum etenim addidisset

————— Et dictis mœrentia pectora mulcet,

continuo Aeneas concionem habet ingenio & eloquentia plenissimam?

O socij neque enim ignari sumus ante malorum;
 O passi grauiora, dabit Deus his quoque finem.
 Vos & Scyllæam rabiem, penitusque sonanteis
 Accitis scopulos: vos & Cyclopea saxa
 Experti, reuocate animos mœstumque timorem
 Mittite forsan & hæc olim meminisse iuuabit.
 Per varios casus, per tot discrimina rerum,
 Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
 Ostendunt: illic fas regna resurgere Troiæ:
 Durate & vosmet rebus seruate secundis.

Hæc Aeneas: ex quibus fit vt quemadmodum a mediocribus cum dignitate regressus est, ita humilia quædam non sine venustate interponat dum ferè è vestigio canit

Illi se prædæ accingunt, dapibusque futuris.
 Tergora diripiunt costis, & viscera nudant.
 Pars in frustra secant, veribusque trementia figunt.
 Littore athena locant alij, flammâsque ministrant.
 Tum victu reuocant vires, susique per he, bam
 Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferina.

242 Denique hinc etiam paulatim attollit stylum, donec ad Veneris Iouisq; conciones deueniat in quibus sublimis incedit ac mirificè exultat oratio. Ex quibus omnibus intelligitur tripartitam styli varietatem in heroico etiam poemate retineri posse: ita tamen vt sublimis rerum imitatio ac dictio per se colatur ac propterea sese fundat vberius, reliquæ duæ imitationis formæ ad poemam variandum, satietatēque tollendam, rei etiam, vt actiones ipsæ variantur, seruiendi gratia, asciscantur. Neque verò verendum est ne interim comicū appareat in heroico aut humile labefaceret sublime: nam præterquam quod nunquam non artificium exerit & industriam Poëta (quis enim non miram industriam agnoscat in carminibus illis quibus lanium tantisper & coquum agunt Troiani?) hæc & ridiculum arcet longius, vnde comicum gignitur, & languentem orationem ac metaphoris figurisq; expertem, vnde etiam styli humilitas oritur, non admittunt, itaut humile dicendi genus in heroico non tam præcisè ac sine exceptione vlla reperiatur quàm comparatè: quia scilicet interdum oratio paulò minorem splendorem & granditatem refert: etsi alioquin numeris, figuris, & ornamentis non caret. Qua in re nescio quidem quo pacto non sæpè reprehendendus sit Homerus, qui frequentius, quàm par est, demittit stylum & humiliora sectatur: quin etiam in humilioribus operosior videri vult: quæ tamen in heroico poemate maiore cum laude transfiguntur paucis: itaque dum sic canit Homerus

Retrotraxerunt quidem primum & iugularunt & excoharunt.

Coxasque secuerunt, aruinâque cooperuerunt,

Duplicata facientes, super ipsis autem cruda posuerunt.

Adolebat autem in assulis senex, super autem rubrum vinum

243 Libabat. iuuenes autem apud ipsum tenebant verua quinque ordines habentia manibus.

Sed postquam coxæ adustæ sunt, & viscera gustarunt,

Assarunt accuratè, traxeruntque omnia.

Lanij opera & coqui ex ordine describit ille quidem, ac tanquam ante oculos ponit, sed minu-

minuta diligentia quæque in heroico minus habet dignitatis. & ideo Virgilius paucioribus rem complexus ad grauiora redit, a quibus non facile (quod tamen Homero vsu venire solet) demittit stylum.

xx. Lex.

Postrema lex sit vt debito quisque & accommodato occupetur munere, ita vt τὸ πρῶτον ac decorum seruetur. Sic videas Aeneam, dum Troiani famelici expediunt fruges & lanu etiam coquumque agunt, scopulum conscendere, atque arma venando tractare: rursumque dum illi decumbunt, ac somno indulgent, Aeneas per noctem de suorum salute anxius & cupidus plurima voluit animo, ita vt nunquam ab Principis cura discedat. Qua in re mirum est quam peccauerit Homerus, apud quem Achilles partim otiosus degit, & ob mulierculam lachrymis se macerat & in squalore versatur: partim se implacabilem præferocemque ostendit, partim erga hostes avarus apparet, ac sauitiæ plenissimus. Vt de Agamemnone sileam & Vlyssæ, quorum prior, etsi Dux exercitus ac Princeps, sese timidum ostendit & vecordem; alter somno & lachrymis intemperantiùs indulget: ita vt τὸ πρῶτον non facile custodiatur. Hæc de legibus Narrationis in præsens: cæteras enim prosequemur prout in conspectum se dabunt.

Pergitur
in institu-
ta Virgi-
lij & Ho-
meri com-
paratione,
et ad Nar-
rationem de-
scenditur.

Iam verò quoniam Troianis grauissima tempestate perfunctis, Mercurioque cœlitus ^{vide} infusa a Ioue in eorum præsidium demisso, aliquam Aeneidis, eamque nobilissimam partem agnouimus, lubet tantisper adhuc subsistere & institutam Virgilij Homerique comparationem prouehere. cum enim & in Inscriptione, & in Propositione & in Inuocatione ²⁴⁴ antea illos contulerim, nunc illud succedit vt eisdem in hac Narrationis siue fabulæ & Actionis, quam explicauimus, parte comparemus. Porro iam satis constat Virgilium in sex prioribus libris imitari Odyssæam: ita vt quemadmodum Vlysses Troia soluens in Traciā nauigat primū ad Cicones, atque hinc ad Lothophagos, Cyclopes, Aeolios, Læstrygones, Circem, Inferos, Circemque rursus, desertur, ac tandem Scylla, Carybdi, Syrenisq; superatis, Ogygiam ad Calypso, atque hinc ad Phæacos, tandemque Ithacam peruenit, ita vt varias tum Asiæ tum Europæ, Africæ etiam, si placet, regiones attigerit; sic Aeneas Troia soluens, in Traciam ac deinde in Delum, Cretam, ad Strophades, Attium, Corcyram & in Epirum peruenit. inde Tarento superato, ad Cyclopes, & Carybdi ac Scylla declinat, Drepanum in Siciliam delatus est; vnde in Africam pulsus, atque hinc in Siciliam reuersus, Cumam, Inferos, Cumamque rursus, Caietam, ac Latium postremo tenuit, ita vt ipse etiam aliquam Asiæ Europæque partem præternauigarit, Africamque attigerit.

Rursus quemadmodum Odyssæa fabula non a prima aut media sed ferè a postrema incipit nauigatione, ita Aeneis non longè a postrema ducit initium. Adhæc quemadmodum Neptunus cum obseruasset Vlyssæm sceleriter nauigantem, exarsit ira & in querimoniam prorupit, sic Iuno statim ac Troianos soluissæ ac legatos nauigationem instituisse animaduertit, ira incensa & grauius conquesta est. Eodem modo quemadmodum Vlysses, cum a Calypso discessisset ac nauigationem, de qua dicebam, instituisset, summa ²⁴⁵ tempestate iactatus est, ita Aeneas statim atque a Sicilia soluit, in sæuam incidit tempestatem. Quid plura? quam primò describit Vlyssis tempestatem Homerus, hanc imitatur ac magna etiam ex parte ex Homero deriuat Virgilius. Denique lamentatur suam vicem Vlysses: lamentatur Aeneas, atque ita lamentatur vt Vlyssis ferè exprimat querimoniam. Ad extremum ibi tempestatem Vlyssis a Neptuno immissam sedat Minerva: hic tempestatem Aeneæ a Iunone immissam sedat Neptunus. ita fit vt vterque tandem sospes littus attingat. Vt omittam pro Vlyssæ & Græcis Mineruam: pro Aenea & Troianis Venerem; vt vtramque cum expostulatione, Ioui supplicasse. Hæc in quibus conueniunt hætenus quemadmodum non multò post constabit planius.

Sed tamen multa sunt in quibus Virgilius in prima hac narratione ab Homero discessit. Proponit quidem Homerus in Odyssæa propositione Vlyssis errores decantandos: sed tamen nescio quo pacto a Telemachi nauigatione & peregrinatione narrandi facit initium: in qua sanè peregrinatione quatuor primos Odyssæa libros occupat totos: vix vt in quinti progressu Vlyssis nauigationem ordiatur. Hanc igitur partem vniuersam post habuit Virgilius, nec sibi imitandam censuit & rectè: quandoquidem Telemachi peregrinatio propriam conflat actionem & fabulam, quæ in ijs quatuor libris habet suum initium, medium, finem: ita vt ab altera Odyssæa actione plurimum differat: præsertim verò quia nullo modo alteri seruit aut eū illa sic copulatur vt vnigenæ fabulæ & actioni conflandæ

vsui

246 vsui sit. Itaque rectè, vt dicebam, Virgilius totam hanc partem pratercundam putauit, ne duas duorum, easque longè varias & initio, medio, fine, dissidentes, peregrinationes exprimeret. vnde Aeneis ab actionis & fabula vnitate abesset quàm longissimè. Ac profectò visus est Homerus hac in re ne cogitasse quidem de fabula vnitate: tātū abest vtea in Odyssæa, nisi temerè, obseruari possit ac defendi. Neque verò mihi obijciat quispiam totā hanc Telemachi peregrinationem germanum esse Episodium. Nam sāt scio Aristotelem in sua Poëtica Odyssææ argumentum descripsisse, & vna Vlyssis peregrinatione conclusisse, simulque monuisse, reliqua esse Episodia. Sed hinc Homeri crimen augetur potius. Nā ab Episodio duxisset initium, atque illud ad quintum vsque librum produxisset antequā actionem ipsam attigisset. quod monstri instar videri debet. quis enim Episodium, quod actioni augendæ & ornandæ assumitur, & in progressu, quadam Actionis veluti relaxatione aut intermissione facta, tanquam digressionem inducitur, ferat ante fabulam & actionem ipsam proferri & quatuor libris, ac benè longis, perfectæ instar actionis, explicari? Siue igitur Telemachi peregrinationem Episodii locum obtinere pugnes quod inauditum est de Episodio cuius est interijci ac subnecti non præmitti, siue actionem alteram esse fatearis, nunquam nisi monstruosum esse tuearis. vt propterea iurè Latinus Poëta, etsi Odyssæa imitator, eam valere iusserit.

Itaque Virgilius initium imitandi fecit a quinto Odyssææ libro, vbi a Calypso soluens Vlysses, in tempestatem incidit sæuam: atque hanc magna ex parte imitatus est. magna di-
247 xi ex parte, quia Vlysses ab Ogygia soluit: Aeneas è Sicilia: illi cum septemnio ibi otiosus ac torpens cum Calypso adultera commoratus esset: is cum in Sicilia paucis diebus propter parentis mortem honorificè consedisset. Ille a Neptuno duodeuigesimo nauigationis die obseruatus, tēpestate iactatur: hica Iunone cum vix soluisset, obseruatur iactaturq. Aeoli opera. quapropter Neptunus illi se inimicū, huic amicū, ostendit: ita vt hica Neptuno in Africā, ille Corcyrum, tum a Minerva quæ tempestatem sedauit, tum ab Ino quæ victam obtulit, spes perducatur. At enim si ita est, non tam Homerum imitatur Virgilius (quanquam imitatur etiam) quàm variat & permutat. Rectè. Sed tamen in eo est simillimus, quod tempestatis ortum Homericis ferè describit Musis: idem dixerim de Aeneæ lamentatione, quàm exprimit ferè totam, itaut facillè Homeri imitator deprehendatur, dicerem fur appareat (præsertim verò quia vt Homerus Neptunum prosopopœia inducit lamentantem, mox tempestatem cientem, inde Vlysem timentem & conquerentem, denique ab Vlyssis lamentatione ad tempestatem redit, eius effectus persequens, sic in eodem ferè ordine & rerum œconomia insistit Maro Iunonem lamentantem inducens primū tum exprimens cætera) nisi admirabili quodam iudicio multa interim declinasset, ac summatim totam illam & tempestatem & lamentationem mirificè illustrasse. Sed quæso tum in hac re, tum deinde in alijs in quibus Latinus Poëta hactenus ab Græcis Vatis fontibus hausit, imitatio agnoscat: ac propterea Homeri carmina per partes describantur vt cum Maronianis conferantur commodius. sic igitur Homerus vt a tempestate incipiam, & rem ab origine repetam.

248 *Nunc verò (Vlysem intelligit) ex Aethiopia terra rediens potens Neptunus
Elonginquo ex Solymorum montibus conspexit, conspiciatus erat
Pontum nauigans, hic efferebuit corde vehementius.
Mouens autem caput ad suum dixit animum:
Odi, profectò iam consultarunt di aliter
De Vlyse, cum ego apud Aethiopas essem;
Atque adeò Phæacum terram propè, vbi fatum est
Effugere magnam metam ærumnarum, quæ ipsum occupant.
Sed adhuc ipsum credo satis miseriarum subiturum.
Sic loquutus, collegit nubes, & commouit pontum
Manibus tridente capto, omnes concitauit procellas
Omnium ventorum, nubibus autem operuit
Terram simul & pontum, ruit autem è calo nox
Simul Eurusque Notusque incidit, Zephyrusque vehemens,
Et Boreas serenus ingentem fluctum pronoluens.
Et tunc Vlyssis soluebantur genua, & amicum pectus.
Tristatus sanè dixit ad suum magnanimum animum.*

His Homerus (vt alia multa interim ficleam quæ subijciam opportuniùs paulò post) describit tempestatem. Virgilius verò eandem ab illis orditur carminibus.

*Vix è conspectu Siculae telluris in altum
Vela dabant lati, & spumas salis ære ruebant,
Cum Iuno;*—

& quæ sequuntur donec illud profert,

— *Intentant omnia mortem.*

In his igitur partim mihi non potest non probari Homeri industria: partim minimè arri-
det, ac Maronianæ imprimis videtur inferior. etenim conqueritur Neptunus de Vlysse
antequam immittat tempestatem: conqueritur Iuno de Aenea antequam Aeolum ad
tempestatem ciendam inducat. sed tamen Homerus aut Neptunus nullam affert causam
cur Vlyssis, quem obseruauerat, moereat nauigatione atque illi reditum inuideat: In-
no contra & Virgilius odij causas ac doloris attingunt & exaggerant: Neptunus miserum
ærumnosumque & conspiciat & fatetur Vlysses, ita vt minùs aptè ad iram, eumque per-
sequendum excitetur: Iuno latos cernit Troianos & mutuò gratulantes: ita vt sit longè
verisimillimum in eos exarsisse. quòd si Homerus non sine grauitate quadam & decòro
Neptunum inducit, qui tempestatem excitat, aduersus Vlysses: Virgilius Aeolum ven-
torum Regem, atque hunc a Iunone Troianorum inimica exoratum excitatumque, in-
ducit venustiùs ac maiore cum decòro ac dignitate: præsertim gemina illa prolopopœia
& concione interposita, qua nihil elegantius & opportuniùs. sed & minùs aptè inducitur
Neptunus qui è Solymorum monte Vlyssis nauem vel potiùs cymbam conspexerit, quæ
iam Corcyrum deueheretur. Et si enim Neptuno, quippe non infimæ sortis numini, pro
more Poëtarum alacriter concedi potuit vtè tam longinquo spectaret Vlyssis nauigatio-
nem, otiosè tamen ac temerè in monte illo statuitur vnde prospectus (si quis physiologiæ
& geographiæ rationem habeat) Corcyrum attingere nullo modo potest, cum aquæ &
terræ obstat rotunditas. Nam si rotunditatem illam minùs obesse velis spectanti Numini,
iam quid erat cur marinus Deus ex Aethiopia remeans in montibus iter faceret? certè ni-
si illuc euehebatur, quòd alioquin haud posset tam remotam exiguamque cymbam cõ-
spicere, inultè ac temerè montanus efficitur. contra verò aptè omnino a Virgilio in imo
pelago vnde extollit caput, collocatur. Iam verò dum Homerus tempestate commemo-
rata, Vlysses timentem facit, ita vt genua soluerentur, eleganter fortasse ad tempestatis
magnitudinem exprimendam, præsertim dum Vlysses suam vicem continenter his dolet
vocibus.

Heu me miserum quid mecum tandem fiet?

Vereor, ne iam omnia Dea vera mihi dixerit

Quæ me dicebat in mari priusquam in patriam terram peruenirem

Dolores impleturum esse: ea certè nunc omnia perficiuntur

Qualibus nubibus coronat cælum latum

Iuppiter commouit autem mare, seuiunt verò procellæ

Omnium ventorum, nunc mihi præsens graue exitium.

Ter beati Græci & quater, qui quondam perierunt

Troia in lata Atridi gratificantes.

Vtinam ego debuisssem mori, & fatum assequi

Die illo, quando mihi plurimi ferratas hastas

Troës contorserunt circa Achillem mortuum.

Tum sortitus essem parentalia, & meam gloriam celebraßent.

Nunc me tristi morte fatum est perire.

sed tamen verendum est ne heroicam fortitudinem abijciat, ac demisso & abiecto appa-
reat animo, tantum abest vt non temerè sese ipse magnanimum appellet, aut non timidi
potiùs quàm magnanimi proferat voces. Id quod eò magis culpandum est, quòd deinde
in lachrymas etiam (vt ei sunt familiarissimæ) gemitusque prorupit Vlysses: idque eò mi-
nore cum dignitate, quòd iam & Dea Dearum Calypso ei prædixerat fore vt iactaretur
quidem, sed tamen Ithacam perueniret incolumis, & interim Ino Marina Dea ferebat o-
pem, proximum & littus ostendens & sospitatem promittens. sed quæso hæc quæ nunc po-
stremitò percredebantur, & id genus alia quæ ad institutam comparisonem pertinent re-
feramus.

*Sic certè ipsum loquutum pepulit ingens fluctus a vertice?
 Horrendum irruens, inuertit autem prorsus ratem.
 Longè verò a rate excidit, clauum autem
 Ex manibus proiecit, medium autem malum ei fregit,
 Horrenda commixtorum ventorum irruens procella.
 Longè autem velum & antenna incidit ponto.
 Illum verò sub aqua detinuit longo tempore, neque potuit
 Valde statim emergere, magni sub fluctus impetu,
 Vestes enim grauabant, quas illi praeberat diua Calypso.
 Tandem emerfit, ex ore autem euomuit salsuginem
 Amarā, quae ei copiosa a capite defluebat
 Sed neque sic ratis oblitus est, tametsi afflictus,
 Sed impetu facto in fluctibus apprehendit eam.
 In medio autem sedit, finem mortis effugiens,
 Hanc ferebat ingens fluctus per undarum impetum huc atque illuc.*

*Quemadmodum autumnalis Boreas fert spinas
 Per campos, densa autem inuicem coherent:
 Sic illam per mare venti ferebant huc atque illuc.
 Interdum quidem Notus Boreā obiebat ut ferret,
 Interdum verò rursus Eurus Zephyro cessit ut persequeretur.
 Hunc vidit Cadmi filia pulchris talis Ino
 Leucothea quae ante quidem erat mortalis vocem habens:
 Nunc uerò maris in fluctibus deorum sortita erat honorem:
 Haec Vlyssē miserata erat vagabundum dolores habentem.
 Mergo uerò assimilis uolatu emerfit è gurgite,
 Sedit autem in rate, & ipsum sermone alloquuta est,
 Infelix quid tibi sit Neptunus terram concutiens,
 Iratus est ferociter, quòd tibi mala multa ingerit?
 Non te perdet, licet hoc summo opere studens.
 Sed certè sic fac, videris mihi non imprudenter facturus,
 Vestibus his exutis, ratem uentis ferre*

*Derelinque, ceterum manibus natans quare reditum.
 Ad terram Phaeacum, ubi tibi fatum est effugere:*

*Accipe hanc vittam, & sub pectore extendas
 Immortalem, neque tibi sic pati timor neque perire.*

*Porro postquam manibus continges litus,
 Rursus resoluens proice in nigrum pontum,*

Longè a continente, ipse autem seorsum auersus sis.

Sic certè loquuta Dea vittam dedit:

Ipsa verò rursus in pontum ingressa est fluctuantem,

Mergo adsimilis, niger verò ipsam fluctus obtexit.

Ceterum ipse haesitabat patiens diuus Vlysses.

Ingemiscens autem dixit ad suum magnanimum animum.

*En Vlyssēs temerè despondet animum & ingemiscit: quanquam antea quoque (interpre-
 tis pace) ediderat gemitus: cum illud*

Ὁ κῆρας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμὸν,

quod uunc totum repetitur, interpreti valeat

Ingemiscens autem dixit ad suum magnanimum animum.

*cum igitur eodem tempore fateatur se a Dea praemonitum de tempestate & incolumita-
 te, satius erat ut suum cor hortaretur ad strenuè perferendam tempestatem illam cum so-
 pes Ithacam esset peruenturus. quid enim erat ut se ipse magnanimum appellaret, & ta-
 men dolori & moerori succumberet? certè magnanimi est mortem ipsam cello animo
 vel (si in gloria sit) saltem minùs abiectione tolerare: quin preparato pectore, quoniam
 admonitus fuerat, ærumnas subire, tantùm abest ut despondendus esset animus, cum
 nisi temerè non posset mortem pertimescere. Itaque dum reuera ea tantùm de causa*

optat iam antea cecidisse, ne cogeretur iactationem illam, & ærumnas subire, pertimidum se se ostendit non fortem, ac lacrymæ & gemitus quibus suum alloquitur cor, mulierculæ potius quam viri fortis ostendit animum. Præclarius multo Aeneas: nam dum illum repente tanta vis tempestatis aggreditur, vt intentarent omnia mortem, sic pertimescit & ingemit vt in cœlum palmas extollat. Hinc enim docemur 253 Aeneam, quippe pietate insignem, cœlestes implorasse, ac diuini opem numinis, quoniā non mortem sed ingloriæ mortis genus timebat, ac propterea rem Heroë dignam postulabat, gemitu etiam flagitasse: neque enim propitiando numini non decet virum quoque fortem dolorem & gemitus præferre. Denique si in summo ingloriæ mortis periculo piè licuisset a Numine non sine gemitu talem deprecari mortem, idque licet fatorum promissā redirent in mentem (quid enim pietatem deferas, quod fati præfidas) quāto magis fuit in ærumnis ad Numen confugiendum, cum repentino mortis aspectu fatorum spes, præsertim haud dum explicata satis & cognita, non faciliè in mentem recurreret: iam verò dum pergit Homerus (cogor enim interim, quoniam prolixus est Homerus, esse prolixior)

*Heu mihi nequis mihi struat dolum alium
Immortalium, quando me a rate descendere iubet.
Sed facile neuiquam parebo: quoniam longè ab oculis
Terram ego vidi, vbi mihi dixit effugium esse:
Sed sic faciam, videtur verò mihi esse optimum.
Quamdiu sanè signa in compagibus compacta perstiterint,
Tandiu hic manebo & sustinebo dolores patiens.
Ceterum postquam mihi ratem fluctus discusserit,
Natabo, nam nihil promptum est excogitare commodius.
Dum ille hæc cogitabat in mente & in animo,
Excitauit ingentem fluctum Neptunus terræ quassator,
Horrendumque grauem & excelsum: impulit autem ipsum.
Veluti autem ventus vehementer spirans palarum acervum conquassat
Aridarum, quas quidem dissipat alias aliò.
Sic ipsius tabulata longa dispersit. porro Vlysses
In vnum lignum conscendit, veluti diuaticatis tibijs impellens.
Vestes autem exuit, quas ei præbuit Diua Calypso.
Statim autem vittam sub pectus extendit.
Ipse autem pronus in mare cecidit manus extendens,
Natare cupidus. —*

non video cur non impiè quædam effutiat: minutè etiam persequatur multa, vnde non sine culpa prolixus appareat. Vt omittam videri temerè tum Deæ monita in suspicionem mendacii reuocare; tum Ioui potius quam Neptuno, quem offenderat, tempestatem acceptam referre & infortunium. nam si dicas Ioui tanquam Deorum principi, quique sortes distribuatur, retulisse calamitatem, videndum est ne impia id fecerit cogitatione, quasi Iupiter sæuus & humanarum ærumnarum cupidus statuatur. Siquidem Homerus hoc nomine Iouem ac Deos traducit passim: quanquam cum Dij Homericæ Dæmones seu superstiosæ Dij essent, æquo animo ferendum inuidos statui ac sæuos. Ita denique siquid occurrit interim vnde imprimis commèdari potuisset Homerus, in ijs enitet quòd dum conqueritur Vlysses, videri possit reuera non mortem aut mortis periculum, seu periculi genus conqueri: quia scilicet esset inglorium, nec parentationi aut sepulturæ præberet locum: sed tamen hanc laudem vel deleuit vel obscurauit dū eodem tempore Vlysses mortis periculo immunem fecit: nam & ante tempestatem Neptunus conqueritur, quòd Ithacæ prohiberi non possit Vlysses quantumuis iactaretur: & Vlysses ipse tempestatem vnā cum sospitate sibi a Dea prænunciatam fatetur, vt mirum sit mortem ac sepulturam deflere: & in eadem querimonia, Ino etiam præsentē & opitulante litrūque monstrante, nec sine fletu, perseverare. Commodius sanè Virgilius qui cum in summo vitæ periculo Aeneam constituisset, ita vt ei repente intentarent omnia mortem 255 spes verò aut solatium affulgeret nullum, illum mortis seu periculi genus fecit & conquerentem & a cœlestibus deprecantem. Itaque (vt rem concludam) videor mihi illud

hi illud non temerè affirmare posse, Virgilium acri iudicio quæ declinanda erant, vidisse & possiduisse: quæ probanda forent aut ad meliorem usum traduci possent, retinuisse, excoluisse, illustrasse: ita ut Homeri scoriæ abiicerit, ferrum in argentum, argentum in aurum conuerterit. id quod is facillè sentiat qui tum ea diligenter æstimarit quæ differuimus, tum quas interim descriptiones, prosopopœias, lamentationes, conciones habuit, expenderit, & orationis affectus, admirationem, elegantiam, decorum obseruauerit, quibus reuera Homeri industriam & artificium longo superat intervallo.

Sed agedum, obsecro, reliqua prosequamur in quibus rursus Homeri æmulus visus est hætenus noster Vates, Igitur Africæ quem describit portum, ex Ithacensi siue Homericæ maiore ex parte deriuatum expressumque non modo non inficior sed profiteor. Sed tamen illud etiam affirmo, Homericum & alieno loco describi ac fingi & temerè multa aut otiosè continere: ita ut cum Virgiliano de opportunitate & artificio contendere nullo modo possit. Sed Homericum describamus, & quæ diximus perspicuè demonstremus. sic igitur Homerus.

*Phorcynis autem quidam est portus marini senis
In agro Ithacæ: duo autem proiecta in ipso
Latera abrupta in portum vergentia.*

Hæc autem ventorum defendunt stridentium magnum fluctum

Extra; intus autem sine vinculo manent

Naues bene tabulatæ, cum portus spatium intrauerint:

At in vertice portus passis ramis oliuæ.

Propè autem ipsam antrum amœnum obscurum;

Sacrarum Nympharum, quæ Naides vocantur:

Intus autem crateresque & amphoræ erant

Lapideæ, ibi uerò præterea susurrant apes.

Intus liciatoria lapideæ prælonga, illicque Nymphae.

Lintea texunt cerulea, mirabile visu.

Intus autem aquæ perpetuæ, duæ autem ei ianuæ sunt,

Hæ quidem ad Boream permeabiles hominibus,

Illæ autem rursus ad Notum sunt sacriores, neque illac

Viri intrant, sed immortalium ira est.

Hæc Homerus. ex quibus satis constat Virgilium (id quod dicere coeperam) hausisse inde multa, ni mirum Insulam in qua efficitur, proiecta latera eaque abrupta, ex quibus efficitur, vnde tranquillitatem ac loci securitatem vnde vinculis non egerent naues, quin antrum, fontem, Nymphas, umbram, scenam ex eodem Homeri portu desumpsit: ita ut dum canit Virgilius

Est in secessu longo locus: insula portum

Efficit obiectu laterum: quibus omnis ab alto

Frangitur, inque sinus scindit sese vnda reductos.

Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur

In cælum scopuli: quorum sub vertice latè

Æquora tuta silent: tum syluis scena coruscis

Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra

Fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum:

Intus aquæ dulces, vinoque sedilia saxo:

Nympharum domus: hic sessas non uincula naueis

Vlla tenent: unco non alligat anchora morsu;

omnino constet expressisse magnam partem Homericæ portus. Sed tamen (siquis rectè æstimet) in multis differunt, in quibus Virgilium mirificè excellere, Homerum contra operam lusisse, dixeris. Ac primum Virgilius opportunè sese confert ad portus descriptionem, cum iactatæ Troianorum Classi præsidio futurus esset atque vsui maximo: Vlyssi contra aut eius naui vsu affert nullum. siquidem Vlysses inde statim cum suppellectile vniuersa in littus expositus & in arena relictus est dormiens: nauis autem cum remigibus statim ad Phæacos remeauit. quorsum igitur talem ac tantum instruere portum nullum ferè ad vsu, atque adeò sine opportunitate vlla? quæ tamen opportunitas, ut dixi, in Virgiliano apparet summa ita ut vel ex hoc vno con-

stet quantopere præstitit Homero Virgilius, & quam diligenter cauendum illi fuerit ut otiosa aut leuia declinaret. Sed & alia sunt quibus, Homeri desideratur industria. Siquidem portus utrique fictus est; ille quidem, nimirum pro libertate Poëtarum quorum est sectari & exprimere verisimilia. Sed tamen Virgilius non ad Carthaginis radices aut mœnia portum construxit (sicenim falsitas omnibus patuisset, unde violasset verisimile) sed procul & deserto in loco, qui non statim pateret omnium oculis unde falsitatis oppido euinceretur, contra Homerus notissimæ & angustissimæ insulæ suum affinxit portum, ita ut nemo non statim falsitatem deprehenderit. ex quo interpretes ad allegorias, ne dicam ad nenias (quanquam supersedere fuisset satius) de more confugere coacti sunt. Sed & in Homérico otiosa multa, nam ut concedam oliuam illi affingi propter Minervam, quæ Vlyssi faueret, apes etiam quia sunt argumentosæ, cum Nymphis posse congruere quæ ibi dicuntur degere & operosis muneribus insistere, oratores etiam & amphoras fontis ad aquas hauriendas affingi; ut inquam hæc omnia, etsi alioquin redundantia & portus topographiæ inutilia, concedam non esse inania: sanè supràquam ferri possit redundat oratio dum ait

Intus liciatoria lapidea prælonga, illicque Nymphæ

Lintea texunt cœrulea, mirabile visu.

quorum enim hæc, siue Vlysem spectemus, siue portum ipsum, qui, dum fingitur, ijs quæ in eum propriè conueniunt, instruendus est, atque opportunus, tutus, omnibus denique naturæ atque artis munimentis explendus & constituendus erat? Nam quæ rursus de ianuis prædicat, arcana quidem videri possunt & exercendis ingenijs accommodata quanquam dicat quispiam eise commentitia & inutilia) ad portum certè vix ac ne vix quidem pertinere possunt, ita ut alieno loco ac frustra talem ac tantam industriam (si industria est appellanda quæ suscipitur temerè) effuderit Homerus in huiusce portus structura. Itaque acutè Virgilius ac scitè, qui quæ in portus topographiam & structuram conueniebant, excepit: apes, purpuram, portas illas geminas, liciatoria, cœrulea lintea, & siquid huiusmodi prætermisit; illud in primis cauens ut nihil temerè, sed opportunè usurparetur. Nam ea ipsa, quæ usurpantur, meliøre ordine fuisse digesta, ac mirificè illustrata, quin utcunque variata, is intelliget qui ea in quibus conuenire diximus, contulerit diligenter. ut propterea non nihil sine dubio hac in re Virgilius Homero debeat; sed tamen inficiari haud liceat a Virgilio item castigari & tacitè corrigi dum res leues, redundantes, otiosas, præcidit ac detrahendo fit auctior. Hæc de portu, ex quibus (ut id veluti *πρὸς πύλον* addam) eleganter Petrarcha deriuauit aliqua dum Lauræ morrem præclaris exprimens imaginibus, cecinit,

*Chiara fontana in quel medesimo bosco
Sorgea d'un sasso. & acque fresche e dolci
Spargea soauemente mormorando,
Al bel seggio riposto ombroso e fosco
Ne Pastori appressauan ne bisolchi
Ma Ninfe e Muse a quel tenor cantando,
lui m'assisi.*

Vbi sanè dum Virgilius ait, *Intus aquæ dulces*, Lyricus noster, *Et acque fresche e dolci*, dum ille, *Vinoque sedilia saxo*, hic, *Al bel seggio*, dum ille, *horrentique atrum nemus imminet umbra*, hic

Al bel seggio riposto ombroso e fosco:

ille, *Nympharum domus*, hic, *ma Ninfe e Muse*; ille *nemus imminet*, hic, *in quel medesimo bosco*. adde, si placet, *artus in littore ponunt ibi*, hic *lui m'assisi*. denique ibi aquas vino iungit saxo, hic de fonte loquens ait,

*Sorgea d'un sasso & acque fresche e dolci
Spargea.*

Succedit iam venatio & conuiuium in quibus non agè concesserim in Homerum spectasse Virgilium dum de Aenea sic caneret,

Tres littores ceruos

Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur

A tergo, & longum per valles pascitur agmen,

Constitit hic arcumque manu celerèsque sagittas

Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates.

*Ductoresque ipsos primum capita alta ferentes
Cornibus arboreis sternit: tum vulgus, & omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, & numerum cum nauibus aquet.
Hinc portum petit & socios partitur in omneis.
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes.
Littore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Diuidit.*

etenim Homerus cum in io. Odysseæ Vlysses inducit qui ceruum sternit, tum paulò ante in 9. (atque hic locus cum Virgiliano non temerè conferatur) eundem è portu educerat in syluam, vbi capras sternit sagittis & in naues partitur. sed locum proferamus: cū enim Vlysses ad Cyclopus appulisset Insulam & portum subiisset, qui item cum Virgiliano non nihil conuenit (sic enim canit

*In ea portus opportunus, ut non opus funibus sit:
Neque anchoras eicere, neque rudentes alligare,
Sed qui appulerint manere aliquandiu, donec nautarum
Animus voluerit, & aspirarent venti.
Ceterum ad initium portus fluit limpida aqua,
Fons sub specu, circum autem alni nascuntur)*

paulò post pergebat.

*Appulsis autem nauibus colligimus vela omnia,
Ipsi etiam egressi in litus maris.
Tum verò dormientes expectauimus auroram diuinam.
Quando autem mane genita apparuit roseis digitis aurora,
Insulam admirantes, ambulauius per eam.
Excitarunt autem Nymphæ filiae Iouis agida habentes
Capras montanas, ut prandium sumerent socij.
Continuò incuruos arcus, & hastas longo ferro
Cepimus ex nauibus: in tres autem partes instructi
Iaculabamur, statim autem dedit Deus decentem venationem:
Naues autem me sequebantur duodecim, in vnaquaque autem
Noem sortitus sum capras, mihi decem elegerunt soli.*

ita quidem conueniunt quòd è portu & nauibus descendit vterque: vterque venatur, prædam agit, quam inter socios partitur, ac propterea etiam cum socijs conuiuatur; nam sic pergit Vlysses,

*Sic tum tota die ad solem occidentem
Sedebamus comedentes carnes multas, & vinum dulce.
Non enim nauium absumptum erat vinum rubrum.
Sed suppetebat. multum enim in amphoris singuli
Hausimus Ciconum sacrum oppidum depopulati.*

sic Homerus. Quanquam verò non nihil conueniunt, constat tamen differre in multis; cum Vlysses & capras & cum multis socijs iisque in tres acies partitis, venetur: Aeneas ceruos vno comitatus Achate prosternit. ille rursus a socijs ipsis decem accipit capras, cū ij reliquis etiam vndecim nauibus nouem capras attribuisent singulis: hic in naues singulas distribuit singulos ceruos. Sed & in conuiuio rursus quædam similia offendas, dissimilia quædam, in quibus sine dubio offendas Homerum multò inferiorem esse quòd Virgilius imitatione rem exprimit, cum Aeneam representet ceruos aggredientem sagittisque sternentem: Homerus contrà narrantem Vlysses facit quam commemorabam caprarum venationem & distributionem; quapropter quantum mihi opportuna & elegans videri solet apud Virgilium propter imitationem, tantum apud Homerum, quoniã ex rebus antea actis repetitur, & longissimæ narrationi inseritur, frigida visa est semper. quorsum enim caprarum venationem antea actis temporibus peractam in Regia mensa commemorare? præsertim verò cum errores & iactationes vnde grauiter aliquid passus esset (hæ enim propositæ fuerant ab initio) fuissent narrandæ? Denique res quoque mediocres, si represententur, & tanquam gerantur Poëtica exprimantur imitatione, com-
modè

modè cadant, & ad orationem variandam adhibeantur non infœliciter: at è superioribus temporibus repetitæ plerumque vel frigide vel minùs fœliciter enarrentur. nisi tamen in ipsius actionis vel nodum vel solutionem, (quod nequaquam hîc accidit) eiusmodi cadat narratio. Vt minimè mirum a quibusdã totam hanc Vlyssis narrationem quasi anilè fabulam reprehendi, & multò humiliorem censerì quàm heroicum ferat pœma. cui reprehensioni, mea quidem sententia, præsens venatio & conuiuium (de cæteris enim alibi) minùs essent obuia si imitatione & repræsensatione peragerentur, non ex rebus gestis repeterentur.

pag. 176.
post m.

Succederet iam Aenæ concio quam obseruauimus ex XII. Odyssæa libro aliqua ex parte deriuatam esse. dum enim ait Vlysses.

*O amici, non enim vlllo pacto malorum ignari sumus:
Non equidem hoc maius diceret malum, quàm cum Cyclops
Claudebat in spelunca caua forti vi.
Sed vt hinc mea virtute, consiliòque prudentiàque
Effugimus, & nimirum & horum meminisse puto.
Nunc agite quemadmodum ego dixero, obediamus, omnes
Vos quidem remis naris fluctus profundos
Verberate transtra insidentes, siquidem Iupiter
Det & hanc mortem effugere & euitare.
Tibi verò gubernator hoc præcipio, sed in animo
Reconde, quoniam nauis caua gubernacula tenes:
Huc quidem fumum & fluctum extra dirige.
Nauem, tu autem scopulum considera ne te lateat
Hinc impetu dilapsa, & ex periculo nos deducas.*

263

nemo non videt totum hoc initium a Virgilio expressum. Sed quoniam iam antea locū obseruauimus, & cum Virgiliano prout occasio tulit contulimus, non ero longior. Tu quæ ibi scripsimus, consulto: intelliges enim Virgilij industriam sine dubio Homerica multis partibus superiorem esse.

pag. 21. m.

Iam verò alter Homeri locus sese offert ex I. Iliados, ex qua hausit item Virgilius dum apud eum Troiani parant conuiuium. Homeri locus est huiusmodi.

*Retrotraxerunt quidem primùm, & iugularunt, & extoriarunt.
Coxasque secuerunt, aruinàque cooperuerunt.
Duplicata facientes, super ipsis autem cruda potuerunt,
Adolebat autem in assulis senex, super autem rubrum vinum
Libabat. iuuenes autem apud ipsum tenebant nerua quinque ordines habentia manibus.
Sed postquam coxæ adustæ sunt, & viscera gustarunt,
Ac minutatim secuerunt alia & in verubus transfixerunt,
Assarunt accuratè, traxeruntque omnia.
Cæterum ubi quieuerunt a labore, preparaueruntque conuiuium,
Conuiuati sunt neque in aliquo animus indulsit cibo aquali.
Sed postquam potus & esca desiderium exemerunt
Pueri quidem crateras coronauerunt vino,
Distribueruntque omnibus, incipientes poculis.*

sic Homerus.

Nunc igitur locum expressit Poëta noster dum caneret,

264

*Illi se prædæ accingunt, dapibusque futuris:
Tergora diripiunt costis & viscera nudant:
Pars in frustra secant, verubusque tremantia figunt.
Littore athena locant alij, flammâsque ministrant.
Tum victu reuocant vires, fusique per herbam
Impleantur veteris Bacchi pingisque ferina.*

sic Virgilius. cuius mihi solertia non potest non probari & Homerica anteponi. etenim Homerus ministerium illud minutè de more profecquitur: quod sanè, quoniam in re humillima versatur ne dicam sordida, non necessarij operis fuit. Virgilius contrà rem & eleganter exprimit & paucis. Huc accedit quòd Homerus pecudes Græcis apponit comedendas, Virgilius ferinam. ille ante conuiuium costis, visceribus illos pascit, quasi gemina

cana

cæna exciperentur, vel certè ientaculo anteuertetur conuiuium: hic conuiuium parat tantummodo, ille rursus vbi cecinit.

Sed postquam potus & escæ desiderium exemerūt, adhuc ad procua illos reuocat: hic cum cecinisset famem epulis exemptam, continuò ad honestum colloquium eos traducit. Quamquam hac in re alium quoque Homeri locum ex 12. Odyssæ imitatus est Virgilius. dum enim canit Homerus.

*Caterum postquam potus & cibi cupiditatem ademerunt,
Recordati verò deinde charos fleuerunt socios.*

Virgilius eodem ferè modo canit

*Postquam exempta fames, epulis mensæque remota,
Amisos longo socios sermone requiunt.*

vbi tamen Homerus præterquam quod prius carmen repetit totum ex Iliade, in minutis studiosior videri potest ac diligentior: Virgilius contractior ac proinde grauior.

Quod si rursus tum illud

— *Forsan & hæc olim meminisse iuuabit.*

tum alterum,

265 *Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.*

quæ duo iam antea in Aeneæ concione prolata sunt, ex Homero fluxisse velis qui in Odyssæ 15. canit

pa. 276. m. — *Inter etenim dolores delectatur vir*

Quicumque iam valde multa passus est & multa errauit. & rursus in 15. Iliados ait de Iunone

— — *Ille autem risit*

Labius: non tamen frons super supercilia nigra

Exhilarata est. — —

per me id opinetur licet. Tametsi in illis conferendis, quoniam & non nihil differunt, & vtriusque ingenium ex ijs apparere satis potest, quæ in propositis Virgilij locis explanandis obseruauimus, non moror. præsertim verò quia ad grauiora propero.

Ergo dum Virgilius verbis illis

— *Iuppiter æthere summo*

Despiciens mare veliuolum, terrasque iacentes,

Littoræque, & latos populos, sic vertice cæli

Constitit & Libyæ defixit lumina regnis;

Iouem inducit, qui mortalium rebus adhibet mentem, sine dubio imitatus est Homerum; qui libro 8. Iliados de eodem Ioue sic scribit.

Ipse autem in verticibus sedet honore letus.

Inspectans Troianorum ciuitatem & naues Achiuorum.

sed tamen illud quoque affirmari potest, dum expolitur hæc sententia, & Iupiter mortalium huius Mundi spectator efficitur a Latino Poëta, cum tumidum illud maris epitheton ab alijs accepisse (nam mare appellatur veliuolum a Liulo Andronico in Helena, & a Lucretio, cuius noster Vates fuit studiosissimus: itaque, mare veliuolum florebat, inquit Lucretius; & Ponti maria alta veliuola, dixit Liuius) tum ab eodem Homero ex 1. Iliados illud deriuasse æthere summo & vertice cæli: siquidem Homerus Iouem inuentum ait a Thetide ἀπὸ τῆς θεῆς ἑλὺς μύθοιο, in summo vertice Olympi. Quin fortasse idem Virgilius, dum Iouis providentiam, quam in Troianorum ciuitate & Græcorum navibus expressit Homerus, nobili ordine ad mare iacentēque terras, littora & populos deriuat potuit illud Homeri spectare quo Iouem appellat εὐρύοπα hoc est latè videntem. quòd tacitè eius providentiam ad ea dilatat, quæ Virgilius deinde expressit. ita ut sit cur & Homerum rectè de providentia sentientem laudemus, & Virgilij in primis ingenium probemus, qui providentiam distinctè refert ad omnes Mundi partes, sigillatimque ad populos.

Iam verò dum Venus opportunitatem captat ac Patri res Troianorum spectandi occurrit pro illis deprecatura, sine dubio si non Homeri verba at certè sententiam est imitatus. nam & Thetis in I. Iliados eodem modo occurrit Ioui pro Achille filio deprecatura, & Minerva rursus in I. & V. Odyssæ non dissimili industria & consilio adit Iouem precatura pro Vlysse, consimilem enim captat opportunitatem. Sed Iliadis locum describamus.

scribantur. cum enim dixisset Thetidem conscendisse in magnum cœlum Olympum-
que, pergebat

Inuenit autem latè videntem Saturnidem sedentem ab alijs

In summo vertice baccati ingis Olympi:

Et ante ipsum sedit, & prehendit genua

Sinistra manu, dextra autem sub mento apprehendens,

Supplicans allocuta est Iouem Saturnidem regem:

In Ietiam Odysseæ cum Iupiter in Olympi Regia cum cæteris Dijs de Græcis misceret
sermonem, Pallas occasione arrepta Vlyssis reditum est deprecata, quem item calamito-
sum esse ostendit & pium depinxit. vbi sigillatim dum diceret

Quid illi tantum irascereis o Iupiter?

visa est Virgilianæ Veneri exposulanti se ducem præbuisse. nam Thetis deprecata est illa
quidem, non tamen exposulauit. Atque idem ad libri V. initium obseruare licet vbi itē
Pallas Vlyssis pietatem celebrat, calamitates commemorat, exposulatque, ac pro eodem
precatur Iouem ac Deos.

Sed & in Veneris concione Virgilius pauca quædam deriuare potuit tum ex IV. Iliadis
tum ex II. siquidem ad IV. initium dum Iouem inducit increpantē Iunonem quod Troia-
nis perniciem strueret, sic canit.

Infelix quid te Priamus, Priamique filij

Tantis malis afficiunt, quod incessanter cupias

Troia euertere bene adificatam Urbem?

Virgilius autem

Quid meus Aeneas in te committere tantum?

Quid Troes potuere? quibus tot funera passis

Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?

in II. autem *περιτελλομένην ἐνιαυτῶν* hoc est voluētibus annis dixerat quod hīc expressit Vir-
gilius. Denique illud Virgilij

Olli subridens hominum sator atque Deorum

sine dubio ex Homero fluxit qui in V. Iliados de Ioue item Venerem alloquente cecinit

—Subrisit autem pater hominumque Deorumque:

quemadmodum etiam dum Virgilius Aeneæ successores seu Romanam gentem Assa-
raci appellat domum, id ex Homero desumere potuit apud quem in XX. Iliados libro Assa-
raci qui Anchisis auus fuit, inijcitur mentio.

Hæc in præsens de ijs quibus Homerum æmulatus est Virgilius. Nā locus ille in XXIV
Iliados vbi Homerus ait Ilium & Priamum fuisse Neptuno, Mineruæ & Iunoni inuisum.

—Alexandri propter damnum

Qui contempsit Deos, quando eius ad tugurium iuerant:

Hancque laudauit quæ ei præbuit libidinem tristem.

nihil est quod cum Virgilij comparatur loco in quo canit,

—Manet alta mente repostum

Iudicium Paridis spretæque iniuria formæ.

siquidem præterquam quod hīc vnum Paridis iudicium spretæque Iunonis formam
commemoratur, quæ apud Poëtas & Tragicos & Lyricos vulgata erant passim, proposita
Iliadis carmina, si Macrobio & Græcis ipsis credimus, adulterina sunt, & ab Homeritis
in Iliadem inuecta, vt alia multa. Sed iam ad vnam Aeneidem redeuntes in eius interpre-
tatione pergamus: sic verò sequitur noster Vates.

Partic. 55.

At pius Aeneas per noctem plurima voluens,

Vt primum lux alma data est, exire locosque

Explorare nouos, quas vento accesserit oras,

Qui teneant (nam inculta videt) hominesne feraene,

Quærere constituit, sociisque exacta referre.

Soleo ego primum hunc Aeneidis librum post proœmium in VII. partes tribuere: &
suo quamq; symbolo ac veluti nota (recognitionis scilicet causa, & vt rerū series ac varie-
tas

Descriptio
huius libri
& quæ su-
per sint par-
tes.

pag. 62. f

pag. 88.
M.

168

Mac. 5.
Saturn.

269 ras altius hāreat ī memoria) designare. Ac primā quidē ad aērē refero, secūdā Mari tribuo, tertiā Terrā, quartā Cēlo, quintā Syluā, sextā Vrbi, postremā Cōniuiū: ad aērē refero primā propter aēris Deam Iunonem, huius enim irā in Troianos & offensiones enarrātur ab
 270 caufis primō: secundam Mari tribuo vbi Troiani saua tempestate iactantur: tertiam Terrā, inquam compelluntur ac descendunt, quartam Cēlo, quō sese statim extulit Poēta, Venerem ibi ac Iouem colloquentes, vnde etiam Mercurius mittitur introducens; quintam Syluā in qua mox cum Matre Aeneas congregitur ac diū a Poēta detinetur, sextam Vrbi quam subinde Aeneas ac Troiani subeunt, postremam Conuiuiū quo a Didone excipiuntur. Cum igitur primam partem explicauerim ac tres sequentes, ac propterea quae Aēri, Mari, Terrā, Cēlo monumenta commendaueram, peragrauerim, quinta, Sylua inquam, succedit, in qua reditur ad Aeneam; qui iam iam a Poēta in Syluam deducetur cum Venere matre congressurus. Ergo Aeneas per noctem plurima voluens animo, ac varias in partes & curas deriuans mentem, statuit prima luce explorare regionem illam, & qui mortales eas incolerent oras (si tamen qui incolerent, incultae enim apparebant) ac de re tota referre sociis. Vbi dum alii somno faciliē indulgent ac reficiuntur, Aeneas insomnis agit, optimi Principis more, cui pro incolumitate suorum est vigilandum scitē verō per noctem ait ad curas animum deriuasse, nam (vt est in proverbio) *νυκτι βούλη in nocte consilium*. Itaque Plutarchus Noctem appellat amicam intelligentiae, & rursus *εὐπρόνυ* quod est consilio ac prudentiae accommodatam, vt enim per noctem, praesertim ante diluculum, animus est sedatior & curis ac perturbationibus solutior, consultatur prudentius. Plato etiam nocturnum colloquium censuit esse optimorum virorum, quique Reipublicae inuigilarent: huc enim conferuntur (inquit) *τα μέγιστα καὶ πλεῖστα ἀξία προντίδος*, maxima quaeque plurima cura indigent negotia, quo in loco fortasse ad Lacedaemonum conuentum spectauit, qui, Plutarcho teste, noctu habebatur de reb. grauissimis & difficillimis. At cur regionem sibi explorandam proponit & vtrum homines an ferae illam incolerent, quasi verō illius planē ignarus esset, & tamen paulō post fatetur se in Libyam peruenisse: cettē percunctanti ex eo Venere

Sūma huius loci: & quā boni Principis partes impleat Aeneas.

Dubitatur

Sed vos quid tandem? quibus aut venistis ab oris?

Quōue tenetis iter?

respondit

Nos Troia antiqua (si vestras fortē per aures

Troiae nomen ist) diuersa per aquora vectos,

Fortē sua Libycis tempestas appulit oris.

Quanquam tum demum id fatetur Aeneas, cum a Venere de loco fuisset admonitus: & ideo in Venerem incidens sic eam de regione percunctatur,

Respondetur.

Sis felix nostrūque leues quaecunque laborem,

Et quo sub cælo tandem, quibus orbis in oris

Iactemur, doceas: ignari hominūque locorūque

Erramus, vento huc, uastis & fluctibus acti,

cui propterea tandem Venus

Punica regna vides, Tyrios, & Agenoris Urbem:

Sed fines Libyci genus intractabile bello.

271 itaque in praesens de tota regione ignarus erat Aeneas; quod tamen, dum inter ingentem caliginem, ac tenebras & incerto cursu iactatus nauigauerat, haud mirū: praesertim quod per idem tempus non perinde ac nostro saeculo tam faciliē liceret nauigantibus locorum interstitia dimetiri ac regiones (quod deinde magnetis & nauticae pixidis vsu inuento atque huiusmodi alijs subsidijs factum est) agnoscere. vt propterea laudi quidem vertendum sit Aeneae quod eas explorare constituerit: quod ignoraret, vertendum non sit vitio. Sed sit istud. At cur socijs exacta referre statuit, quasi verō ab illis mitteretur, aut non illis imperaret? Ea de causa, quod non ideo demissum ostendit animum dum ad socios referre decernit: nam id beneuolentiae tribuendum est potius, vnde eorum tum sospitati, tū solatio studet, quā quod ab eorum arbitrio pendeat dum de loco ac regimine illos statuit efficere certiores. Scitē igitur id Virgilius Aeneae tribuit, cum praesertim sat sciret de Scipione ac Caesare non dissimilia litteris contineri. Neque verō discessurus Aeneas non antea pro sua prouidentia prospexit Classi, vt quoad eius fieri posset tuta esset, ac propterea eam subduxit ad nemorosum specus, & ideo pergit Virgilius

Dubitatur rursus.

Respondetur.

Aeneae prouidentia.

Classem

Part. 56.

Classem in conuexo nemorum sub rupe cauata
Arboribus clausam circum, atque horrentibus vmbis

Occulit:

vbi si quosdam audiamus; conuexum pro concavo vsurpat (si tamen vsurpat: nam per conuexum intelligi non incommode potest concavum) quæadmodum alibi dum canit
— *tedet Cæli conuexa tueri.* nam conuexum propriè etiam cauum valere quod curuo op-
ponitur, vix crediderim: quicquid suspicetur Turnebus. quod enim ait Iustinus con-
nexa vallium æquabāt, minus propriè dicitur: nec apud saniores latinitatis authorem in
soluta oratione occurrat. denique ne temerè se, quippe Ducem, cōmitteret viā, & fidum
socium ducit Achatem & arma sumit. quare subdit Virgilius

Part. 57.

Ipse vno graditur comitatus Achate
Bina manu lato crispans hastilia ferro.

Quo in loco cur reprehendi possit, quasi verò mittere alios deberet, aut saltem lectam
sociorum manum secum adducere, non video. Siquidem clauis iam prouisum fuerat sa-
tis, præsertim cum a fortissimis socijs custodiretur: regio igitur exploranda erat, ac socij,
siqui fortè superstites essent, requirendi: imprimisque in tanta calamitate consilium ca-
piendum, maturèque deliberandum. quis igitur hanc prouinciam suscipiat, nisi is qui au-
thoritate præstet & prudentia, quique socios misericè diligat? Neque verò fuit cur potius
ex socijs multos quàm vnum Achatem adduceret secum: nam id minus incommodi ac
periculi habebat quàm si turmatim fuisset peruagatus. sic enim cōmouisset incolas faci-
lè ac sibi & suis periculum creasset. denique cum vnico socio expeditior erat: & verò cum
bina hastilia gereret, non imparatus. Tametsi non me latet hastam in Duce fuisse hono-
ris ac dominatus insigne: ita vt hasta Ducis scepro fermè responderet Regis, sic Pallas
hastata, sic Iuno Curetis, quòd hastata item valet, & fingitur & dicitur. Jam verò vt Ho-
mericas imitationes tantisper resumam, locus hic in quo Regionem explorat Aeneas flu-
xit ex 6. Odysseæ, vbi cum Vlysses Nausica ancillarumque clamore excitatus esset, sic de il-
lo pergitæ Homerus. Sedens autem deliberabat in mente & in animo, Heu mihi quo-
rumnam hominum ad terram deueni? An ne hinc iniurij & agrestes neque iusti? Aut ho-
spitales, & ipsis est mens deorum reuerens? vt me puellarum inuasit foemineus clamor
Nympharum, quæ habitant montium summos vertices, & fontes fluuiorum, & palustria
loca herbosa, An fortassis homines sunt prope vocales? Quin ego ipse experiar atque vi-
debo. Hæc Homerus. Vbi videri possunt redundare aliqua, cum tamen in Virgilio nihil
otiosum, nihil redundans, & verò perspicuitas cum breuitate coniuncta sit. Vt omittā
Aeneam sponte vigilasse & pro sua prudentia de locis illis explorandis deliberasse: Vlyssē
contrà dormitasse altius ac tum demum de loco explorando statuissē, cum est aliunde ex-
citatus: ita ut prius, quasi tutus se somno dederit, tum de loco explorando cogitaret, quod
præposteram præfert prudentiam Adde quod neque deinde Vlysses se se verè dedit ad
exploranda loca, sed Nausicaem statim sequutus est in Urbem, cum tamen Aeneas se se
armis muniat, & exploratum pergat.

Part. 58.

Cui mater media sese tulit obuia Sylua,
Virginis os habitumque gerens, & virginis arma
Spartanæ: vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalice volucrumque fuga præuertitur Hebrum.
Namque humeris de moreabilem suspenderat arcum
Venatrix; dederatque comam diffundere ventis.
Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentis.

De Oecono-
mia huius
quinta par-
tis, & triū
sequentium
librorū vt
de Actione
constet &
Episodys.

Hic priusquam cum matre congregiatur Aeneas, subsistere non nihil cogor, vt graue
quoddam Iacobi Pontani dictum expendam quod huc retulit. etsi enim hic Author hinc
inde congerit multa, quæ pleraque a re aliena videri ac propterea tutò præteriri, poterāt,
quin etiam quæ in Aeneidem conueniunt, sic fundit, vt, quoniam a diuersis diuersoque
consilio scribuntur, nec inter se cohærent nisi perarrog, Authoris consilium & artificium

minimè

273

minimè declarent: (præsertim quia interim author iudicio abstinet, vnde tum res appositè neſtantur & cohærenter, tum quæ contraria videntur vel diffidētia tollantur, tum meliora ſeligantur Poëtaeque ſententiæ aptentur) inprimisque Poëticiſ locutionibus ac Iouiani Pōtani obſeruationibus ſpargit omnia, quæ pleræque futiles (ad Syllabas enim pertinent) ne dicam ſuperſtitioſæ videri ſolent; dictum tamen, de quo dicere cœperam, graue eſt ac dignum quod expendatur. Eſt autem huiusmodi. *Ex hac Aeneæ profeſſione ſeu exploratione nouorum locorum multam ſibi materiem comparauit Poëta, vt pulcherrimis epiſodijs augeret opus ſuum, & exornaret ſplendidiffimè, matris nempe colloquium, reginæ hoſpitiū, conuiuium, rerum narrationes, reginæ amorem & miſerabilem interitum, quibus rebus quatuor penè libros impleuit.* ſic iſte. vbi ſanè miror primū cur potiùs ab matris colloquio epiſodiorū ducat initium, quàm ab Iouis, ad quem paulò ante, ex Aenæ Troianorūque conuiuiū quod ſtatim poſt deſcenſionem obierunt, & colloquio diuertit. An non ibi geminam, Veneris ſcilicet & Iouis, concionem, atque Albanæ Romanæque gentis hitoriani interponit, quæ ad digreſſionem pertinent? certè ſi epiſodia poëmati augendo & exornando (quod hīc indicat Author) extrinſecūſ aſſumuntur, nō video cur non commodiùs epiſodiorum initium inde ducatur vnde a Troianorum colloquio ad cœleſtes diuertitur? Deinde quod pertinet ad narrationem, nauigationem, & iactationem, quæ libro 3. percenſentur, toto aberrat cœlo: nam errores ad actionem pertinent. id quod nos alibi docemus copioſè; præſertim verò quia propoſitio vnde actio æſtimanda eſt, omnes Aeneæ errores & iactationes in materiæ ſeu actionis & fabulæ proponit loco. Sed & Poëtam ad epiſodium recurrere in libro ſecundo, in quo Troiæ narratur excidium, ne id quidem tam facile erat ſtatuendum, cum Troiæ excidium narrari videatur cauſæ nomine, vt ſcilicet conſtet quibus cauſis adductus Aeneas nauigationem inſtituiſſet: quam rem nos & multò antea explicauimus, docentes commodè poſſe librum 2. ad actionem reuocari, & verò ad ſecundi initium confirmabimus. Quid quod boni interpretis erat non modò affirmare matris colloquium, Reginæ hoſpitiū, cōuiuium, amorem, interitum, ad epiſodia pertinere, verum etiā oſtendere ac docere? de qua tamen re nos, etſi putamus iſthæc pertinere ad epiſodia, non agimus longiùs hoc tempore, quòd tum in noſtra Comparatione, tum in Commentarijs quos ſcripſimus in poëticam Ariſtoteliſ, tum in iſſmet commentarijs id proſequimur. nunc tantum dicam ea, quæ propoſitione continentur vel tanquam cauſæ ad ea reuocari poſſunt, pertinere ad fabulam & actionem: cætera in epiſodijs numeranda. Et quanquam epiſodia interdum tali tantoque artificio cum actione copulantur, ac tã veriſimili ratione tantæque affinitate coniunguntur, vt difficile ſit animaduertere quæ actionis quæ epiſodij ſint partes, ita vt quam Ariſtoteles huic rei dignoſcendæ regulam aſſert (quæ nimirum ſine actionis corruptela demi poſſunt, ad epiſodium pertinere: vbi ſumit actionem eſſe exploratam) hærentes adhuc habere nos poſſit, ſi quis tamē in propoſitione nitatur ad actionem diſcernendam (id quod idem Ariſtoteles facit dum Odyſſeæ requirit propriam materiam & actionem) haud aberret. Denique mirū quoque videri poſteſt cur quintum quoque librū vel certè priorē partē ad epiſodia non eodē reuocet iure. nam ab eodē initio, ab Libycæ inquā rei digreſſione, manauit nauigatio vnde reditū eſt in Siciliam: ab eodem iuſta & Iudi, qui ſine dubio mera ſunt epiſodia, deriuantur. Itaque bonus hic author faciliùs hæc ſcribit quàm vel prober vel declaret ac doceat. vt magnopere verendum ſit ne in vaſtiſſimis commētarijs illis conſlandis a libris atque otio paratior fuerit, quàm excellenti doctrina & ingenio. niſi tamen dixerit ſymbola illa multorum dictis obiter ferè ac plerumque ſine delectu congerendis inſtituta, nō planè Virgilij ſententiæ conquirendæ, diudicandæ, conſtituendæ. Sed iam ad Virgilij Muſam redeamus, & quibus Venerem rurfus introducit verbis, audiamus.

*Cui mater mediâ ſeſe tulit obuia ſylua,
Virginis os, habitūque gerens, & virginis arma
Spartanæ: vel qualis equos Threiffa fatigat
Harpalice, volucrēmque fuga præuertitur Hebrum.*

Fauſtis a Patre auditis nuntijs Venus, inprimis verò Mercurij cognito deſcenſu vnde Tyrij feroces animos in benignos conuerterent, cunctatione omni abiecta filio occurrit, cui etiam ſe in media Sylua, ad quam ille peruenerat regionem exploraturus, in conſpectu dat; ignota tamen; ac poſt multa illum hortatur vt Carthaginē perat. Venatricis verò formam dat Veneri noſter Vates, quā admirabili venuſtate deſcribit & elegantia: ita vt ſiue

*Venus qua
liſ ſeſe filio
in conſpectu
dedit.*

L os ſpe-

os spectes ac vultū, siue habitū quibus Virginis referebat speciē, siue arma vnde Spartanæ Virginis Carina tractabant Spartanæ & venationem) exprimebat habitum ac formam, nihil venustius occurrat ac formosius. denique, si elegantiam & pulchritudinem spectes, Venere, dignum symbolum habeas. nam cætera, quandoquidem Virginis quoque profertur imago, nullo modo consentiunt. Quamquam quoniam venatricis formam quam illi tribuere instituerat (atque acutè sanè cum in Sylva esset Aeneas, nondum exprefferat, idcirco confugit ad Comparisonem & exemplum vnde tum eius habitum, tum venatricis speciem referat splendidius. Igitur illam cum Spartanæ Harpalice confert, quæ sanè cum Patrem Getæ hostes captivum abducerent, mira celeritate illos, etsi equites, consecuta est. atque hinc sanè fabulæ fuit locus ut Boreæ filia diceretur, & rapidum Hebri cursum (id quod hîc indicat Virgilius) cursu præuerrere. Et quoniam potuisset fortasse quispiam per ignorancem de habitu Harpalicis aut Spartanæ Virginis dubitare, ac propterea Veneris habitum & formam qua se obtulerat, ignorare, tantum abest ut venatricis formam atque habitum in illa agnosceret, ideò pergit ut rem totam explicet atque adeò ante oculos ponat.

Namque humeris de moreabilem suspenderat arcum

Venatrix, dederatque comas diffundere ventis,

Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes.

Talem se composuerat Venus: ita ut tum agilem, ac virgini seu puellæ accommodatum, humeris suspenderit arcum, quo se, spartano more, venatricem virginem declararet tum solutam reliquisset comam ac fluentem: & ad genu vestis collegisset subdunxissetque sinus: poplitum ac pedem cothurno instructum referens: ita ut quicquid in ea spectes, miram venustatem præseferat ac decus.

Neque verò eiusmodi cōgressus caret imitatione. Ut enim Pallas sæpè occurrit Vlyssi, eumque cohortatur, consilio iuuans & opera, ac sigillatim circūdat illum caligine, ut tutus accedat ad Phæacos, ita in præsens. Venus occurrit Aeneæ quem consilio & ope iuuat, ac nebula tandem circumtegit dum Carthaginem petit. Sed carmina Homerica proferamus. Ergo in Odyssea ad 7. initium sic canit

At Pallas

Multam caliginem circumfudit bene volens Vlyssi,

Ne quis Phæacum insolentium obuiam factus,

Conuiciaretur verbis, & interrogaret quisnam esset.

Sed cum iam ciuitatem ingressurus amabilem,

Tum ei obuiam facta est dea Castia Minerva,

Virgini similis iuuentulæ urnam gestanti.

Stabat verò ante cum interrogabat antem diuus Vlysses,

O filia an non mihi domum viri ostendere poteris

Alcinoi, qui inter hosce homines imperat?

Etenim ego hospes multa passus huc venio,

Procul ex aliena terra

Hæc & id genus plurima, quæ tu lector, si vacat, obserues. sentias autem & nimum esse Homerum in hac re, atque adeo in ea insistere ad nauseam. Denique multa & otiosa & sine decore occurrunt; quæ Poëta noster declinauit omnia, rem splendide ac perspicue canens ac magna cum dignitate. Sed quoniam Poëta in medium produxit Venerem, agedum qualē illam fingat videamus. Tametsi quoniam eam penè vidimus, nunc eandem loquentem audiamus. nam sic de illa pergit Vates,

Part. 59.

Ac prior, heus, inquit, iuuenes, monstrate mearum

Vidistis siquam hîc errantem fortè sororum,

Succinctam pharetra, & maculosæ tegmine lyncis,

Aut spumantis apri cursum clamore prementem.

*Venus compellat filium,
& quo con-
filio.*

Non defuit prætextus Veneri & ratio vnde commodè in colloquium adduceret Aeneā. nam mulier est, nimirum ad fingendum prona & facilis, amoribus quoque dedita, ac propterea machinationibus exercitata & fraudibus. Deniq; mater est ac Dea cui omnia sub-

mini-

ministrant consilium. Videtur autem Venus in describendis sororibus, scitè illud comme-
morare quod scitè prætermiserat Virgilius in ipsius Veneris descriptione; pharetram scili-
cet qua conderent sagittas. quæ sanè pharetra quemadmodum omitti potuit in Veneris
descriptione cum ex arcu facillè intelligeretur, ita hîc aptè commemoratur. & describi-
tur, vt hinc sorores quas requirebat, designentur commodius. & huc pertinet quod pha-
retram ex maculosâ tegmine Lyncis conflaram indicat. nisi fortè (quod verisimilius cre-
diderim) sorores ipsas luccinctas habitu, & expeditas, pharetra & maculosâ tegmine lyn-
cis, quod est maculosâ tegmen lyncis, indutas, voluit: nam qui venantur, lupi, vrsæ, leo-
nis etiam & huiusmodi animantium tegmine vel ad ornamentum vel ad tutamen seu mu-
nimentum vti solent passim: addit verò eas apri cursum clamore pressisse, vt tum eas vbe-
riùs designet, tum fortasse causam indicet cur sola occurreret: apri enim in quem incide-
rant cursus, quantum ex illarum clamore perceperat, eas abduxerat, insectantes vestigia,
atque adeò illum prementes. Hoc elegans Veneris commentum vt filium in colloquium
deducat, & ideo pergit Virgilius,

278
Part. 60

Sic Venus. At Veneris contra sic filius orsus:

Nulla tuarum audita mihi, neque visa sororum.

O quam te memorem virgo? namque haud tibi vultus

Mortalis, nec vox hominem sonat. ó dea certè:

An Phœbi soror, an Nympharum sanguinis vna?

Sis felix, nostrumque leues quæcunque laborem.

Paucissimis sed cumulatissimè respondet Aeneas, siquidem inquit,

Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum.

vbi, quoniam Venus & sororum clamoris mentionem fecerat, & an ex illis vllam vidif-
sent quæsierat, vtrique percunctationi responderet. Atque hinc occasione arrepta prudens
Aeneas de regione requirit, & a quibus mortalibus teneatur. quam tamen percuncta-
tionem anteuertit egregia Virginis commendatione & laude, idque tum vt pro dignita-
te agat, tum vt facilius quod petiturus est obtineat. Quanquam non statim constituere
audet, num mortalis an Dea censenda sit ac nuncupanda: & ideo ait ó quam te memo-
rem virgo? etsi vix hæc protulit, cum eò sententiam inflexit, vt quoniam neque vultus
mortalis videretur, nec vox sonaret hominem, Deam esse censeret. & ideo requirit an
Phœbi soror, an Nympharum sanguinis vna. vultus enim, habitus, incessus, sermo ac stu-
dium venationis illud suadebat, vel Dianam esse, vel saltem ex Nymphis vnam. Quan-
quam fortasse ab initio censuit quidem citra dubitationem esse Deam, sed solum dubita-
uit quam memoraret illam, num Dianam vel ex Nymphis vnam. Atque hæc quoque
imitationem referunt ex vi. Odyssæ, vbi Vlysses Nausicaem sic affatur.

Suppliciter te oro ó regina deus siue quis, aut mortalis,

Siquidem deus es qui latum cælum incolunt,

Artemidite ego Iouis filia magni

Formæque magnitudinæque, indolæque quam proximè assumulo.

Siue aliquis es hominum, qui supra terram habitant,

Ter beati tibi pater & veneranda mater,

Ter beati fratres, valde nimirum ipsorum animus

Vsq; læticia perfunditur, tui gratia,

Videntibus tale germen ad choream te euntem.

Hæc & alia quamplurima Vlysses quæ describere piget ne fastidium gignam: Tu illa per-
curras & senties ad nau seam protendi orationem.

279 At enim cur Virgilius Virginē illā ea de causā facit Deam quòd nec mortalis esset eius
vultus, nec vox sonaret hominē? vnde. n. nouerat Aeneas vultū illum, cū aspectabilis esset
& corporatus, non esse mortālē, aut articulatā vocē, quæ hominis est propria, non sonare
hoiēm? aut quī efficitur Virginem istā, qualis qualis esset eius vultus ac vox, Deam esse, cū
Dijs nec talis in sit persona, nec vox conueniat? Itā sanè quemadmodum perperam sta-
tueretur Virginem illam esse Deam, ita immeritò concluderetur esse Dianam, vel ex Nym-
phis vnam. Sed profectò verisimile spectat Poëta: idque ex vulgata quadam opinione, etsi

L 2 fallā,

*Ad Vene-
rem Ae-
neas.*

Dubitatur

*Responde-
tur.*

falsa, quin ex suspitione aliqua aut fama alioquin absurda, arripit: cum enim prisci illi mortales, ut veri Dei cognitione carebant, Deas & Nymphas admitterent & colerent, sapè contigerat, ut eximia & admirabilis Virginis pulchritudo ac novum & singulare oris decus in eam opinionem aut suspitionem eos induxisset ut Numen esse crederent aut suspicarentur. id quod in præsens Aeneas subit animum, dum tam admirabile in Virgine illa decus & orationis excellentia se offert ac dignitas, ex quo fieret ut quemadmodum Virgo illa, Dea, ita Diana aut Sylvarum Nympha, quia hæ venationem colerent, non temerè censeretur. Neque verò miretur quispiam Aeneam, hoc est eximia prudentia ac sapientia virum, leuem hanc vulgi opinionem vel suspitionem se-ctum siquidem superstitio apud cæcos illos mortales sic inualuerat, ut leue istud ac temerarium Deorum commentum apud eos religione contineretur. Denique ut Iosephus nobilis historicus salutis nostræ Authorem (etsi non temerè sed scitè) ab communi hominū conditione eximendum coniecit, eius vultu ac sermone permotus; & hinc eiusdem diuinitatem suspitione saltem attigit; ita huic Virgini ob admirabile vultus ac vocis decus & suauitatem (tamen si superstitiosè ac perperam) diuinitatem cum antiquitate attribuisse-
Aeneas, qui propterea in dubitatione relinquens num Diana esset an Nympha,

Sis felix nostrumque leues quæcumque laborem;

ait statim: Atque hinc etiam observandum carmen istud videri ex Homero deriuatum qui xvi. Iliados, etsi fusiis idem sermè canit: quod item iisdem plane carminibus secundo repetit ac tertio, quemadmodum in xiv. & xix. legere est. Tu loca consulito. ita quidem a nobili illo præconio ad petendam opem descendit commodè: ac propterea statim exagge-
ratis verbis & de loco seu regione requirit & de incolis: nam ideò pergit,

Partic. 61.

Et quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris
lactemur doceas —

vbi ait quo sub cœlo, ut quoniam ex cœlesti quæ nobis immineat zodiaci signo & parte, terrestris quoque regio dignosci potest, agnosceret in quem deuenisset locum: vel ait sub quo cœlo, id est sub qua Mundi (cœlum enim pro Mundo usurpatur interdum) plaga & regione. sic Horatius cœlum non animum mutant qui trans mare currunt, hoc est Cœli ac Mundi partem ac regionem mutant. & ideo pergit. *Quibus orbis in oris lactemur;* sententiam expolitione illustrans: iam verò ut commodius adhuc impetret quod postulat, tñ suspitionem de se depellere conatur omnem, ne fortè quicquam peregrinus habitus aut repentinus aduentus eam commoueret: tum commiserationem parere, nam ideo subiicit,

Partic. 62.

— Ignari hominūque locorūque

Erramus vento huc & vastis fluctibus acti.

hæc enim sine dubio ad suspitionem præcidendam & commiserationem excitandam valent, quanquam ne quidquam prætermitteret unde Virgo illa & Dea in sententiam adduci posset, addidit

Partic. 63.

Multa tibi ante aras nostrâ cadet hostia dextrâ.

Ita quidem nullum relinquit locum Aeneas unde potiatur voto. Sic Ovidius Virgilium imitatus, eundem Aeneam inducit qui Sybillam sic affatur;

Seu Dea tu præsens, seu Dîs gratissima dixit;

Numinis instar eris semper mihi, mæque fatebor

Numeris esse tui quæ me loca mortis adire

Quæ loca me visæ voluisti euadere mortis:

Pro quibus ærias meritis euectus ad auras

Templa tibi statuam tibi thuris honores.

Sed Venerem audiamus. nam sic pergit Virgilius,

Partic. 64.

Tunc Venus, Haud equidem tali me dignor honore:

Virginibus Tyrijs mos est gestare pharetrâm,

Purpureoque altè furas vincire cothurno.

Duo

Duo capita continebat Aeneæ petitio. vnum tacitè nimirum qualis tandem esset Dea; num Diana, an ex Nymphis vna, huc enim referri possunt voces illa,

381 *O quam te memorem Virgo?*

alterum apertè, quod pertinet ad regionem & incolas. tacitè igitur & quasi aliud agens primò respondit Venus verbis illis

Venus rursus ad filium.

Haud equidem tali me dignor honore:

Virginibus Tyrijs mos est gestare pharetram

Purpureoque altè suras vincire corbano.

ubi ne aut se Deam proderet, aut se Dianam vel Nympham perperā faceret, obscure trāfigit tacitam illam filij postulationem. etsi nec mendacio omnino abstinet nec astu: siquidē reuera Veneri hostiæ litabantur quemadmodum ex Plauto intelligitur, & Athenæus Calimachi auctoritate confirmat. Tacitus etiam scribit perspicuè: & idcirco dum respondet Venus

Haud equidem tali me dignor honore:

idque vt ne Dea credatur ab Aenea, tacito quodam mendacio illum in errorem adducit. & huc pertinet quod subdit,

Virginibus Tyrijs mos est gestare pharetram

Purpureoque altè suras vincire corbano.

eò enim spectat vt se Tyriam Virginem confirmet & habitu: quod tacito idem mēdacio & astu non caret. ita sanè quod pertinet ad tacitam illam Aeneæ petitionē, sic se gerit vt eum in errore adhuc detinere nitatur & ignoratione. Contra verò alterum sic transigit vt filij optatis mirificè respondeat & satisfaciat, sic pergens.

Punica regna vides, Tyrios & Agenoris urbem:

Par. 65.

Sed fines Libyci, genus intractabile bello.

Imperium Dido Tyria regit vrbe profecta,

Germanum fugiens —

382 vbi de regno prius, tum de populis, tum de Vrbe illum instruit: quam Agenoris appellat, Tyrios illos designans qui ab Agenore Tyri Rege & Didonis proauo aut dicti assent aut promanassent. Ita quidem Agenoridum Urbē intelligit, ac propterea Didonis in primis quæ & Agenoris neptis & Agenoridum, cum Tyro in Libyam nauigassent, Dux fuisset. Sed & summatim de moribus gentis eundem admonet statim: quā gentem ait bello intractabilem esse, hoc est duram, ferocem, & vt dixerat ab initio, asperam. Et quoniam postulabat ratio vt cum Dux illis præesset, de Duce illos admoneret, addit,

Imperium Dido Tyria regit vrbe profecta:

vbi cum foeminam feroci huic genti imperare dixisset, eandēque Tyro illuc profectā quod non nihil admirationis ob locorū distantiam habere posset, addit id Didoni Germanum fugienti contigisse. Tamen si quoniam tum rursus huius fugæ causa, præsertim cum fratrem fugeret soror, requiri poterat, ac sigillatim quid factum sit vt foemina Dux facta esset, pergit

Par. 66.

— Longa, est iniuria longæ
Ambages: sed summa sequar fastigia rerum.

Quibus, vt longiori Narratione, quæ non huius temporis esset ac loci, præcidat ansam, longiorem esse iniuriam affirmat, quæ scilicet Dido a fratre quem fugeret, accepisset: longas etiam ambages: quibus non tam verborum quàm rerum intelligit inuolucram; & ideo pergit sequar fastigia rerum. Ita quidē satis constat falsò admonere quosdā, ambages esse verborum circuitus: nam & dictorum & factorū ambitus tectāsque fallacias significare possunt. & ideo nihil nisi rem gestam prosequitur statim Venus vt tum iniuriam tum ambages, summatim saltem, aperiat. Denique ambages viarum, ambages tecti, profert alibi Virgilius: ita vt verbis frequenter quidem, sed tamen rebus non rarò contineantur ambages, vt in præsentia. Sed redeo ad Venerem, quæ propterea, ne longum faciat, iniuria ambagibusque propositis summatim remque historico ferè more aperit totam sic loquens

Part. 67.

Huic coniux Sichæus erat ditissimus agri
 Phœnicum, & magno miseræ dilectus amore:
 Cui pater intactam dederat, primisque iugarat
 Ominibus: sed regna Tyri germanus habebat
 Pygmalion, scelere ante alios immanior omneis.
 Quos inter medios venit furor: ille Sichæum
 Impius ante aras, atque auri cæcus amore
 Clam ferro incautum superat, securus amorum
 Germanæ; factumque diu celauit: & ægram,
 Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
 Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
 Coniugis, ora modis attollens pallida miris.
 Crudeleis aras, traiecta que pectora ferro
 Nudauit: cæcūque domus scelus omne retexit.
 Tum celerare fugam, patriæque excedere suadet,
 Auxiliūque viæ, veteres tellure recludit
 Thesauros, ignotum argenti pondus & auri.
 His commota fugam Dido sociosque parabat.
 Conueniunt quibus aut odium crudele tyranni,
 Aut metus acer erat: naues, quæ fortè paratæ,
 Corripiunt, onerantque auro: portantur auari
 Pygmalionis opes pelago. dux fœmina facti.
 Deuenere locos, vbi nunc ingentia cernes
 Mœnia, surgentēque nouæ Carthaginis arcem:
 Mercatūque solum, facti de nomine Byrsam,
 Taurino quantum possent circundare tergo.

hæc de Didone historia. quam sanè haud necesse habeo de more persequi & explicare. Tametsi quædam summam attingere non dubitabo.

Triannotan
 tur de pro-
 posita histo-
 ria.

I.

Primum est hanc de Didone & Carthagine historiam ab Appiano in Lybicus attingi, vberius tamen describi a Iustino: ita tamen ut neuter in omnibus conueniat cum Virgilio. Sed Virgilius ab antiquioribus historicis rem hausit qui temporis iniuria interierunt. Quanquam discrimen inde etiam oriri potest quod Virgilium, quippe Poëtam, aliquid iuuerit historicæ affingere, aliquid etiam permutare. Certè quod de Sichæo canit, cuius inhumati imago in somnis sese Didoni obtulerit, ac vulneribus detectis Pygmalionis factum exposuerit, eamque, thesauris commonstratis, ad fugam sit cohortatus, nemo non fateatur Tragico more huc importatum, quantumuis Appianus eam in somnis monitā, famā, opinor, secutus, scribere non dubitarit. Denique multò credibilis est Didoni, quoniam vnicè a viro diligebatur, thesauri locum fuisse cognitum ac propterea illam crudeli eius cæde subodorata quæ occultabat Pygmalion, fuga sibi cōsuluisse, ac thesauros alportasse.

II.

Alterum est ex hoc quoque loco perspicui Poëtam, præsertim Epicum, sine antiquitatis cognitione frigere: ita ut cum & ad Actionem sit necessaria, & in Episodia commodè cadat rerum gestarum narratio, aut historia colenda aut Epici Poëmatis scriptio prætermittenda sit Poëtæ. de qua re tota, quoniam nos in nostris de Historia libris copiosè scripsimus, non agam longius.

III.

Tertium sit Gulielmum Modiciū, Virgilij scilicet studiosissimum hominē, miris laudibus

283

284

dibus & inaudito præconio extollere Historicā hāc Virgilij Narrationem. Itaque cū pau-
cis mihi cum eo sit agendum, non agere locum describam. *Veneris* (inquit) & *Aeneæ collo-*
quium, quā breue & expeditum? Petit *Aeneas* de regione, deque incolis doceri. *Veneris* paucis, atque
acceleratis verbis respondens, rerum tamen copia, quanta opus erat, illi satisfacit 30. versibus, longam
& multiplicem h. storiā comprehendit, usque ad illum, sed vos qui tandem? &c. quam neque Home-
rus neque alius Græcorum quispiam paucioribus quā centum versibus tam plene, atque absolute ex-
ponere potuisset. Hac personarum & negotiorum narratione nihil aptius, elegantius, perfectius, magnifi-
centius, mirabilius denique dici, aut cogitari potest. Brevis est verborum paucitate, plena rerum neces-
sariarum copia, dispositione atque ordine, clara & perspicua, verborum munditia suavis & pura, rerū
splendore magnifica, quot verba, penē tot sententiæ. Describitur regio, docentur mores, unde colonia de-
ducta, reginæ genus. Sunt rerum causæ, sunt iniuriæ, sunt euentus inopinati, avari scelus tyranni, fœminæ
consilium, ciuium conspiratio, res celeriter gesta, thesauri exportatio, avari improbitas elusa, in tyran-
num incunda insultatio, navigatio prospera, longinqua, soli callida, atque astuta emptio, urbis demum
ingentis edificatio. Deus bone, quis non miretur, quis non obstupescat, tantam nobilium rerum copiam,
triginta versibus, paucis scilicet verbis, tam clare tamque perspicue comprehensam esse? Nul- lum inest
verbum, quod idem non sit a Cicerone usurpatum, nullum, inquam verbum asperum, distortum, mutil-
latum, ut Homeri pleraque, quibus Demosthenes nunquam est usus. Structura non est huius, salebro-
sa, sed æquabilis, concinna, coherens, profluens. Non sunt repletiuæ particulae, quibus versus a Græcis refer-
ciuntur. Nihil est inane, nihil superuacaneum. Ne minima quidem syllaba est, quæ superabundet. Ni-
hil est licentius dictum, nihil nouum, aut inusitatum. Omnia denique ita sunt ad vnguem facta, quadra-
ta, & expolita, ut in vniuersa Græcia narrationem poëticam, quæ cum hac Virgiliana conferri possit, re-
periri non putem. Sic Modicius. cui equidem de Virgilij elegantia omnino consenserim:
non grauātē etiam de Homero, Græci-que Poëtis Epicis. quos terimus, in eius senten-
tiam jerim. Quod verò tantoperē Virgilij extollit breuitatem, quasi magna hinc il-
li accesserit, laus, non probo. etsi enim Homeri longiloquentiam, ut ita dixerim, ne dicā
loquacitatem, non laudo, breuiloquentiam tamen in Poëta non tam laudi, quā vitio
verterim. Denique breuitas, dum tamen absit obscuritas, probanda quidem est ac laudan-
da in Historico, in Poëta certē, cuius est res illustrare & exornare, nullo modo. & quamuis
non inficior Poëtæ quoque licere contractius interdum agere ac stylum variare, proinde-
que Oratorem in concionibus, Historicum in Historia, ut cunque æmulari, nunquam ta-
men concesserim ut Thucydidis aut Taciti more breuitatem sectetur, ac tanta sit eius bre-
uitas ut (quod Modicius Virgilio hīc tribuit) quot in eo verba, tot ferē sententiæ. Nam
id fortasse in Historico, vbi tamen perspicuitas adesset, tolerandum (tolerandum inquam
non probandum: cum talis ac tanta breuitas, si præsertim sit perpetua & sine discrimine
rebus adhibeatur omnibus, agere sustineatur: cum Historicum non nihil popularem esse
deceat ac more maiorum verba facere) in Poëta nullo modo. Itaque neque hanc sibi lau-
dem quæsiuit Virgilius, sed cum Asiaticam Homeri dictionem ac permolestas illas ταν-
τολογίας seu repetitiones declinasset, ornatum & illustre dicendi genus ac magnificum sibi
sectandum putauit, ac certa ratione & proportionē colendum perpetuo. Id quod hīc quo-
que facit, Modicii pace. Quare dum canit,

Ipsa sed in somnis inhumati venit imago.
Coniugis ora modis attollens pallida miris.
Crudeles aras, traiecitque pectora ferro,
Nudauit, cecumque domus scelus omne retexit.

287 quis non videt locum hunc non historicam sed poëticam descriptionem, hoc est ornatā,
pictam, exaggeratam, referre? dūmque ait

Cui pater intaesta dederat.

an non idem alijs verbis & expolitione vsus repetit ē vestigio subdens

— *Primisque ingarat*

Ominibus? —

Sic sanē, non ne expolitione item vtitur dum post ea verba

— *Veteres tellure recludit*

Thesauros —

— *Ignotum argenti pondus & auri*

Sine dubio. & tamen Historicus utrunque locum vno ferē atque altero verbo narra-
set, non expolitionem, si breuitati studuisset, tam facile adamasset. Denique sat fuerit Vir-
gilium

gillum pro dignitate defendisse, ubi a quibusdam breuiloquentia non quidem commen-
datur sed notatur. (quasi verò dum Odysseam & Iliadem hoc est octo & quadraginta li-
bros eosque bene longos, duodecim amulari conaretur, breuior fuerit quam deceat Epi-
cum) breuitate illum tacito parem facere non laudem sed reprehensionem habet. Nam
quod ait Modicius nullum inest verbum quod idem non sit a Cicerone usurpatum, opta-
rim ut doceret vbinam in Cicerone inuenerit iugatur, deuenere locos, securus amorum,
& siquid huiusmodi: quæ sanè, quoniam in Poësim conueniunt egregiè, laudanda sunt in
Virgilio: a Cicerone verò, quippe Poëtica, absunt cum laude. sanè cum Terentius eo nomi-
ne traducatur a viris non indoctis quòd a Comica dictione ad ciuilem & elegantem ni-
mis diuerterit, multò magis culpandus esset Virgilius si Ciceronis elegantiam & perspi-
cuitatem imitari voluisset, ac nullum verbum excipere quod Tullianum non esset. Hæc
de proposita Historia. suam verò Narrationem ad id inflectit Venus quòd maximè molie-
batur Poëta & ideo pergit.

Part. 68.

Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris,

Quòque tenetis iter? —

Tria requirit Venus, qui sint, vnde veniāt, quò tendant: quibus summam de illis per-
cunctatur quæ communi more & modo percunctari solemus cum peregrinum diligen-
ter interrogamus. nisi fortè illud etiam sciscitetur quispiam, quid item negotij gerat, quid-
ue agendum sibi proposuerit. quod tamen reticet, ne paulò audacior conquisitio videat-
ur: alioquin non minùs intelligere cupimus quid quisque molietur ac rei gerat, quàm
quis sit, & vnde, aut quò tendat. Nam dum longè plura ex Vlyssæ sciscitatur Eumæus apud
Homerum, id verò quàm commodè cadat, opportuniùs expendemus infra. Nunc Aeneæ
responsum vel quibus eum ad respondendum introducat audiamus: nam sic pergit Vir-
gilius.

Part. 69.

— Quærenti, talibus ille

Suspirans imòque trahens a pectore vocem,

Talibus ille, inquit Virgilius, quærenti, respondit scilicet & interroganti satisfecit: ita ta-
men ut orationem antequam suspirio, idque vel arte & electione ut faciliùs commiserati-
onem excitaret, vel natura, cum calamitates ipsi nostras enarraturi faciliè in suspiria inci-
damus: & ideo vocem imò trahit pectore quòd natura consequitur suspiranti. sed quales
pectore trahit voces: hæc è vestigio hunc in modum subiicit Virgilius

Part. 70.

O Dea, si prima repetens ab origine pergam,

Et vacet annales nostrorum audire laborum,

Ante diem clauso componet vesper Olympo.

Nos Troia antiqua (si vestras fortè per aures

Troia nomen ijt) diuersa per æquora vectos,

Fortè sua Libycis tempestas appulit oris.

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates

Classe veho mecum, fama super æthera notus.

Italiam quæro patriam, & genus ab Ioue summo.

Bis denis Phrygium conscendi nauibus æquor,

Matre dea monstrante viam, data fata secutus:

Vix septem conuulsæ yndis, Euróque supersunt.

Ipsè ignotus, egens, Libya desertà peragro,

Europa atque Asia pulsus. —

Aeneas
rursus ad
Venerem.

Proœmio utitur Aeneas quò tum beneuolentiam captat, Dea præmittens appellatio-
nem, tum, ut breuitati studere liceret, excusat rerum multitudinem: nam fore ait ut priùs
nox aduentet quàm annales suorum laborum persequi liceat, si tamen ab origine vel ipse
illos

288

282

289

illos repetere velit, vel ipsa eos audire parata sit. vbi sanè per annales sine dubio more maiorum historias & narrationes rerum antea actarum intelligit: nam apud veteres annales erant pro historia, ita vt seriùs historia, hoc est plenior rerum gestarum narratio quæque causas & consilia, si fieri possit, & adiumenta, idque genus alia explicet, accefferit, per quæ ab Annalibus distinguerentur, in quibus euentus fermè per annos singulos breuiter notabantur. & ideo laborum nomine significat res quæ Troianorum annalibus continerentur: quia nimirum infortunijs serè pleni essent. Atque hîc sanè prætereundum non est quantopere in re non dissimili antecellat Homero noster vates: quod enim memorat de se Vlysses in III. Odyssæ

Aliâque multa præter hæc passi sumus mala quis illa.

Omnia utique enarraret inter mortales homines?

Neque si quinquennio utique & sexennio hîc permanens

Interrogaueris, quæ illic passi sunt mala diui Græci:

Priusquam tædio affectus tuam ad patriam terram perueneris,

Haud dubie maiore cum grauitate & suauitate narrat Aeneas dum ait

O Dea, si prima repetens ab origine pergam,

Et vacet annales nostrorum audire laborum,

Ante diem clauso componet vesper Olympo.

Commodius tamen & verò breuius cecinit Homerus in I. quàm in III. his verbis

Omnes verò non ego eloqui possum neque nominare,

Quotquot Heroum vxores vidi & filias

Antea enim etiam nox periret immortalis

Suos igitur labores, suâque calamitates negat Aeneas breuiter percenseri posse, vt sibi liceat ei paucis satisfacere. Mox verò, quoniam tria Venus fuerat percunctata, singulis re-

290 spondet Aeneas; ita tamen vt primo loco ijs satisfaciat quæ in secundo quæsitæ fuerant verbis illis

Quibus aut venistis ab oris?

& ideo ait

Nos Troia antiqua (si vestras fortè per aures

Troie nomen ut) diuersa per aquora vectos,

Forte sua Libycis tempestas appulit oris.

vbi strictim attingit nauigationes & errores, quos Troiani Illo ad Libycas vsque oras obierant: mox primæ satisfaciunt percunctationi pergens.

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates.

Classe vobis mecum, fama super æthera notus.

vbi non solum docet quis esset, & indicat qui tandem, quod primò quæsierat Venus, verum etiam aliqua ex parte quid rei gereret, cum raptos penates veheret classe. quod enim modestæ percunctationis fuit reticere (alioquin comicum fermè illud in eam Virginem intorqueri potuisset, tantumne tibi otii ab re tua est, alienas vt cures?) id per humanam responsionis fuit pandere, & eadem humanitate indicat sibi socios esse, nantas, classẽ, et si vno tantum comitatus socio peruagaretur syluam. Denique tertiæ petitioni respondet qua mater quæsierat quò tenerent iter, (fuerat verò hæc ad extremum reiecta vt naturalis seruaretur ordo) aitque

Italiam quero patriam.

quibus addit statim & genus, quot nauibus, quibus auspicijs soluerit, quot item naues è re pestate receperit, tum alia quædam vnde illam tum vberius de se instrueret, tū in primis

291 ad commiserationem inflecteret. & huc in primis pertinet quod ait ad extremum

Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragros

Europa atque Asia pulsus.

hæc Aeneas. Quæ tamen tripartitam afferunt dubitationem. cur enim ait

(Si vestras fortè per aures

Troie nomen ut)

cum Deam se alloqui & credat & profiteatur? deinde cur sibi ipse pii tribuit laudem? aut (quod audacius videri potest) de se ait

— Fama super æthera notus?

Denique cur se Libyæ deserta peragrarẽ ait, cum antea docuisset quidem Venus eum de

Triparti-
ta dubita-
tio.

de regione cum diceret.

Punica regna vides, Tyrios & Agenoris urbem.

Sed fines Libyci —

Responde-
tur.

sed tamen nihil minus quam deserta eum in loca venisse indicasset? Quamquam illud interiecit Aeneas.

— *Si uestras fortè per aures*

Troie nomen ixi?

quia Venus paulò ante diuinitatem, vt dissimularet ac celaret, dixerat

Haud equidem tali me dignor honore.

statimque, vt Tyria Virgo haberetur, addiderat

Virginibus Tyrijs mos est gestare pharetram

Purpureoque altè furas uincire cothurno.

itaque Aeneas ne videatur non illi aliquo modo habere fidem, eam tanquam Virginem Tyriam alloquitur ferè. etsi, quoniam Venus non explicatè omnino & apertè negarat se Deam esse, ipse verò fortasse adhuc in priore suspitione perseverabat, Dea illi nomen impertiri non dubitat. Se verò pium ipse appellat, quin super æthera notum, partim Homeri hoc est celeberrimi Poëtæ exemplo, apud quem Vlysses, cum alia de se prædicat, tum suam famam ad sydera tollit (& eodem modo apud Macrobiū ij se excusabant qui diuersæ ætatis homines in colloquium adduxissent, quia scilicet Plato, hoc est optimus Philosophus, id fecisset) partim quia necessitas ferè cogeret in tanta calamitate; præsertim verò vt cum audisset Tyrios esse intractabiles, saltem nobilem hanc virginem ad clementiam flecteret, & eius illud ope præsidij aliquid & adiuuenti impetraret: in re enim propemodum desperata nullum præsidium est spernendum. certè Vlysses Nauicæ Virginis, quæ sibi fortè occurrit opera, è summa calamitate ereptus est. Denique longè differt siue ipse sponte tuas commemoras laudes, siue interrogatus illud enim arrogantiam referat, hoc, si cum pudore fiat, studium veritatis, & ingenuitatem quandam. præsertim verò quia satius est de se præclara commemorare cum interrogaris, quam aut mendacium proferre, aut subrusticum se ostendere. Vt omittam Virgiliū, perlibenter occasionem captare vnde sparsam illam de proditiōe famam ab Aenea depellat. Et ideo quasi aliud ageret, hinc Aeneā ipsum commodè inducit de se dicentem

Fama super æthera notus

Dum verò hac in re Homerum imitatur Poëta noster, non est prætereundum quam caute illum quamque meliore industria imitetur, siquidem dum ait Vlysses.

Sum Vlysses Laertiades, qui omnibus dolis,

Hominibus carus sum, & mea gloria cælum attigit.

Virgilius his prætermisissis quæ de dolis iactat Vlysses, ait se raptos ex hoste penates secum deuehere, quod non dolum & astutiam, sed pietatem redolet ac religionem, contra verò illud Vlysses

— *Et mea gloria cælum attigit,*

eleganter in ea vertit verba

— *Fama super æthera notus,*

ita vt suis penicillis utatur verius quam alienis. Interim tamen illud obiter obseruabo turpe videri posse Vlyssis astum decantandum fuisse propositum in Odysseæ propositione, versutum enim virum sibi celebrandum proposuit, sed multò turpius esse Vlyssē ipsū de astu gloriari, quod facit in præsens dum se omnibus dolis instructum & profitetur & gloriatur, ita ut meritò Virgilius pietatem Heroi assignat suo qui canit,

Sum pius Aeneas raptos qui ex hoste penates

Classe ueho mecum —

Ait verò se peruagari Libyæ deserta, quia cum in Sylua ac propterea deserto in loco versaretur adhuc, ad commiserationem ciendam præstabat sanè deserta & solitudinem illā, in qua omnia illi subsidia deessent, commemorare. nam de solitudine si non a Venere (a qua tamen de regione vniuersim non de loco illo petierat) fuerat admonitus, at certè spectatione ipsa docebatur. Atque hinc quidem fides sit apud authores dum in illud Matre Dea monstrante viam, Veneris stellam intrudunt, quasi verò Mater stella perpetuò viam commostrarit filio per diem, donec in Italiam & Laurentum agrum peruenit: quam etiā disparuissē scribunt statim atque Laurenti agrum Aeneas attigit. rem enim ego quidem multis oneratam mendacijs arbitror, & verò a Virgilij mente alienam. neque enim ita facile

cilè in Thraciam & alias regiones ab Italiae cursu deuias nauigasset, nec passim quò tendē dum esset tantoperè ignorasset, nec oraculum frequentare & consulere coactus esset, tantum abest vt ab ijs deceptus esset dum tamdiu eum harentem haberent. Denique vt per diem & quotidie Veneris stella appareret & continenter se se ostenderet, ne iuranti quidē Varroni aut Seruio (quāquam hūc suspicor impostorem) crediderim. Quod si ait Aeneas Matre Dea monstrante viam, non idcirco significat stellam quā Aeneas discedēti ab Troia ad Italiam vsque præierit: sed id spectat quod ei contigit dum Anchises (id quod in II. commemorat) filium Ilio discedentem, sequi recusaret: tunc enim stella repente apparens, in Idam monstrauit iter. quorsum igitur stellam commentari quā per diem tot annos Aeneas iter ostenderit seque præuiam dederit in Latium vsque Certè Virgilius ad Tertij initium vbi Aeneas discessum commemorat diligenter, nil minus quā huiusmodi stellam ducem obseruat sed ne suspicione quidem indicat. Vt mirum sit Christianos interpretes, præsertim verò Iacobum Pontanum eiusmodi commentum quasi rem certam commemorare. Ego sanè nisi id in Varrone bicubitalibus verbis scriptū offenderim, omnino crediderim a Seruio fictum esse: ita vt quod verè accidit Liberatori nostro id ad Aeneā turpimendacio nec sine intolerabili amplificatione retulerit. Iam verò propositam Aeneas respondentis orationem, cum non modò ad lamētationem prouecta esset, verum etiam dolorem præferret, haud passa est Venus produci longius: quin in medio dolore, quoniam inter narrandum recruduerat; suum illa sermonem interposuit. Et ideo pergit Virgilius

— Nec plura querentem

Part. 71.

Passa Venus, medio sic inter fata dolore est.

Vbi significat haud passam esse Venerem vt plura diceret Aeneas, cum iam suam calamitatem quereretur, & (quod statim indicat) dolorem non tam frenaret, quā laxatis habenis, quasi verò in medijs esset spatijs, redderet incitationem. sed iam quid effari placeat Veneri audiamus.

Quisquis es: haud (credo) inuisus cœlestibus auras

294

Vitales carpis, Tyriam qui adueneris Urbem.

Part. 72.

Perge modò, atque hinc te Regina ad limina perfer.

Namque tibi reduces socios, classēque relatum

Nuntio, & in tutum versis Aquilonibus actam.

Ni frustra augurium vani docuere parentes.

Eò rem traducit Venus quò maximè spectabat, & cuius gratia filio iamdiu occurrerat: vt scilicet eū Carthaginē dirigeret. cum. n. Mercurius ad Tyrios descendisset, iamque in eorū pectore clementiā facilè excitasset, quidni illuc primo quoque tempore filium diuertere iubeat Venus? Ait igitur, Quisquis es, haud inuisus, opinor, cœlestibus viuis qui Carthaginem aduentasti. vbi sanè non ait quisquis es, quasi verò aut Aeneam esse nō crederet dubitarētue, aut ijs, quæ hīc de se ab initio protulerat, quippe magnifica ac propè diuina, fidem abrogaret; sed quia dum se puellam ac Virginem, Sylvarūque incolam faceret, nescia videri voluit rerum in Asia gestarū, ac Troianorū, aut certè se illarum rerum consciā fateri aut ostendere noluit. quare quemadmodum infra cum Troiæ mentionem faceret Ilioneus, Dido, quippe Urbis habitatrix & Regina, statim respondit

Quis genus Aeneadum, quis Troia nesciat Urbem?

ita è contrario Virgo venatrix, cum dixisset Aeneas

Nos Troia antiqua (si vestras fortè per aures

Troia nomen ijt) —

quisquis es, respondet; illud vnum spectans vt venatricis Virginis mores exprimeret, & a se interim hac ratione Deæ suspensionem remoueret. eò verò libentiùs his vocibus vti potuit, quòd hoc dicendi genere commodè præciditur lōgiori orationi locus & ad rem optatam descenditur. Affirmat igitur se haud credere illum inuisum esse cœlestibus qui ad Tyriā peruenerit Urbem auras vitales carpere (quibus verbis illud Lucretij imitatur æthereus vitales suscipit auras) & ideo perge, inquit, teque hinc Carthaginem atque ad eò Regina ad limina perfer. quanquam, ne interim in dolore ac mœrore versatur Aeneas saltē ob socios & Classē, subiicit è vestigio

Namque

Venus rursus ad filium, quē de classis docet euentu, & Carthaginem submittit.

Namque tibi reduces socios Classēque relata

Nuntio: Et in tutum versis Aquilonibus actam.

ita sanè tum socios reduces. atque ab omni periculo reuocatos ac summam incolumes, tum classē ex periculis receptam atque a ventis, qui commutati essent, in tutam regionem actam, nuntiat. ubi ait quidem classē a ventis in tutum actam, quia nondum satis compertum haberet nūm tutum portum iam omnino subiisset & in eo conuiesceret, an verò tempestatē effugisset quidem sed adhuc nauigaret; foeliciter tamen, in portūmq; properaret. alioquin secum ipse pugnaret deinde Virgilius, qui ex augurio illud colligit,

Haud aliter puppēs que tuæ, pubēsque tuorum

Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.

ita ut illud *in tutum actam versis aquilonibus*, significet in tutam regionem fuisse impulsam: an verò eam iam attingisset ita ut portum ibi subiisset, an verò ad eum iam iam contendere, non statuat. Sic Venus. Tametsi ne hinc rursus in Deæ suspicionem veniret Aeneas, quod ea panderet, aut venatricis puellæ mores minùs tueretur dum rem abditam referret, addit

Hi frustra augurium vani docuere parentes.

quibus hic Aeneas solando sternit aditum, ut omnem a se diuinitatis abigat ostentationē. quanquam ne rem Aeneas patefacere videatur incredibilem aut arduam, sed potius verisimilem & cui non agrè fidem ille adiungat, pergit statim,

Partic. 73

Aspice bis senos lætantes agmine cyncos,
Aethereâ quos lapsa plagâ Iouis ales aperto
Turbabat cœlo: nunc terras ordine longo,
Aut capere, aut captas iam despectare videntur.
Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et cœtu cinxere polum, cantūsque dedere:
Haud aliter puppēsque tuæ, pubēsque tuorum,
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.

quibus verbis aperit augurium unde illius Classē incolumen præsentiret. Quantum verò elegantia & suauitate augurij huius narratio condita est, tantum artificio & industria plena videri potest. idque duabus maximè de causis. prima est quia fidei conciliandæ est aptissima: nam dixerat Aeneas se bis denis concidisse, nunc tamen post tempestatem septem tantummodo recepisse: nec tamen de Orontea meminerat quæ planè perierat. Ergo cum tredecim superessent quæ requirendæ viderentur, tredecim non bis senos cyncos introduxisset Venus ubi eum decipere cogitasset: cum igitur duodecim tantum cyncos reduces faciat, ac proinde duodecim tantum naues designet incolumes, augurij veritas Aeneas, coniectura saltem, apparere satis potest. Altera est quia reticet in augurio amissam nauem. nam potuisset quidem Venus significare ex tredecim cyncis vnum Iouis alite raptum, cæteros euasisse: unde quod moliebatur adamussim expressisset, sed tamen ne vulnus refricaret, id reticet. Atque hîc etiam sine vlla dubitatione Homeri quem imitatur argentum vel potius æs in aurum conuertit, etenim Calchas ex passerum numero coniectat quorū apud Ilium terendi essent anni ab exercitu, ubi cum passeress nullam planè cum bello aut bellica obsidione habeant coniunctionem, mireris facillè cur Homerus eos delegerit unde Calchas duceret vaticinium, præsertim verò cum impuri passeress & libidinosi Græcis militibus quibus respondent, nihil afferant dignitatis. Contra Virgilius Cyncos eò etiam facillè spectat ut hinc deinde Aeneas in matris cognitionem deueniat, cum Cyni Veneri dicati sint. Ita demum quoniam satis testatum & verisimile videri poterat augurium, iamque mœror etiam ac timor amissæ Classis deponendus aut certè leniendus est, subdit

Partic. 74

Perge modò, & quæ te ducit via dirige gressum.

& ut sine cunctatione Carthaginem petat suadet: tandemque filium relinquit abscedens. ideo enim sequitur Virgilius,

Dixit:

Par. 75. Dixit: & auertens rosea ceruice refulsit;
 Ambrosiæque comæ diuinum verticem odorem
 Spirauere, pedes vestis defluxit ad imos.
 Et vera incessu patuit Dea. ille, vbi matrem
 Agnouit, tali fugientem est voce secutus.

297. Hic verò, etsi augurium per se fidem Aeneæ facere posset satis, placuit tamē matri rem confirmare aliū tum vt nequid mœroris in filij superesset animo, vel certè etiam atque etiam leniretur, tum vt omni cunctatione abiecta viam carperet alacer. Igitur cum ea fuisset interfata; pedem auertit, vt tum rosea ceruice refulserit, tum ambrosiæ comæ diuinum vertice odorem spirauerint. quæ duo diuinitatis indicia & argumenta videri poterant. etsi enim antea, vel quia sic consueuisset, (de qua re in 2. & in 7. constabit satis) vel quia celeritate cum opus esset, omnis retardationis præcidenda erat occasio, se filio pandere recusaerat: nunc tamen, quoniam retardationis suspicio adest nulla, haud cunctandum putauit se Deam prodere: quin vt certior adhuc de nuntio fieret, viamque alacrius carperet, non Deam modò, verum etiam matrem se indicandam putauit. Et idè vnum adhuc aut alterum argumētum affert vnde agnouerit Deam & matrem esse. nam vestis (inquit) pedes defluxit ad imos, & incessu vera patuit Dea. itaque Aeneas ex incessu quoque (Homeri nanque vestigijs insistit Virgilius, apud quem Neptuno incessus ab humano diuersus tribuitur) matrem agnouit. Quanquam quod scribit & de rosea ceruice & de ambrosijs comis & de odore vnde Dea patuit, id totum ex varijs Homeri locis acceptum est; itaut quantumuis mira rem expresseit elegantia, non parum tamen Homero debeat. Tu loca cū sint in promptu & varia, si vacet consulas & cōferas. Illud tñ ipse non prætermittā elegantissimè Quidium expressisse huius loci partem cum caneret.

Omnia finierat, tenues secessit in auras:

Mansit odor, posses scire fuisse Deam.

Sed redeo ad Aeneam, qui matrem tali fugientem est voce secutus.

Par. 76. Quid natum toties crudelis tu quoque falsis
 Ludis imaginibus? cur dextræ iungere dextram
 Non datur, ac veras audire & reddere voces?

Conqueritur Aeneas de matre quam crudelem appellat quòd natum sæpè falsis deluderet imaginibus: quæ voces hoc loco amantis sunt: nam amantes etiam crudelem appellant eam a qua sibi vel aspectū ac præsentia, vel sermonem & colloquium, præripi sentiunt quo gauderent, aut falsa specie, & ab ea quam diligunt diuersa, sibi in conspectū dari. Porò autem hic etiam libenter ex Aenea quererem aut ex Poëta, quī tandem sic refulserit ceruix vt inde tandem liceret Deam agnoscere: quī comæ diuinum odorem spirauerint, aut cur non monstruosum sit odorem qui ex concretis corporibus oritur, diuinum facere. Quanquam (quod absurdius videri potest) quī ex incessu apparuit Dea ac sigillatim Venus?

298. Verum (vt Poëtam tantisper interim vel tuear vel excusem, vel explanem) reputandū est mortales, vt sensibus intermedijs hauriunt cognitionem, res cœlestes ac diuinas, vno verbo, inaspectabiles quæque non cadunt sub sensum, ijs affectionibus describere vel adumbrare quæ inter corporatas aut aspectabiles excellunt, atque has diuinis naturis aliquo modo tribuere. cum igitur inter res aspectabiles fulgor & splendor excellat, suauissimus quoque odor emineat, si non verè, eleganter certè, Veneris ceruici splendorem, comis verò odorem & fragrantiam ascripsit. quo nomine Quidius etiam cecinit

Mansit odor; posses scire fuisse Deam.

denique quī concesserit Deam aspectabilem imaginem & formam eamque humanam subiisse, ijs & cernicem roseam & splendore & comas ambrosias & admirabile atque adeò diuinum odorem concedere possit non grauare. Quid plura? Epici poëtæ licentia magna est. cum enim illud sibi vel maximè proponat vt excitet admirationem, vsu receptū est vt ad res fermè incredibiles confugiat; tales. n. sunt passim res admirabiles. tamen si, quoniā adhuc verisimile quoad eius fieri possit spectādum est Poëtæ, hoc vt cunq̃ue tueri nititur

*Agnoscit
matrem,
Aeneas.*

*Conqueri-
tur.*

Dubitatur.

*Responde-
tur.*

M

vel

vel rebus quæ vulgò iactentur, aut suspitione ab aliquibus attingantur, aut denique ob præstantiam quam referunt & vnde intelligentiam superant, coargui non facile queant. Potuit verò Aeneas cum vestem ad imos pedes fluxisse cerneret & incessum spectaret, agnoscere Deam & matrem, vel quia iam intelligebat habitum illum quem gestasset Spartanæ Virginis more, mentitum esse, vel quia alias matris incessum agnouisset, vel demum quia (id quod continenter indicat) huiusmodi imaginibus sæpè a matre exceptus esset. id 299 quod eò magis persuasum habere potuit, quod augurium illud diuinæ mentis indicium faceret. Atque ex dictis constare quoque potest cur dixerit Aeneas

— *Cur dextra iungere dextram*

Non datur, ac veras audire & reddere voces?

qui enim personam tribuerit humanam Veneri, hic dextram vocésque suo iure tribuat. Atque hæc etiam pleraque, quemadmodum docere cœperam, fluxerūt ab Homero. Nā illud: *Quid natum toties crudelis tu quoque falsis. Ludis imaginibus?* extat XI. Odysseæ: ubi quemadmodum Vlysses longos cum Anticlea Matre miscet sermones; sic Aeneas Venerem Matrem hoc in loco mutuo compellat colloquio, eoque benè longo: utque rursus Vlysses a Matre quæ sibi per vmbra apparuerat, deseritur, ac propterea in ea erumpit verba, *Mater mea cur me non expectas amplecti cupidum. Vt etiam apud inferos charis circa manibus amplectentes, Vterque sano saturetur luctu?* sic in præsens Aeneas. *Quid natum toties crudelis tu quoque falsis. Ludis imaginibus?* — *cur dextra iungere dextram, Non datur, ac veras audire & reddere voces?* Quæ sanè suauitate & elegantia Homero nihil concedunt, fortasse etiam non parum antecellunt. Sed ab Aenea ad Vatem.

Part. 77.

Talibus incusat gressumque ad mœnia tendit.

At Venus obscuro gradientes aëre sepsit,

Et multo nebulae circum Dea fudit amictu:

Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,

Moliriue moram, aut veniendi poscere causas.

Ipsa Paphum sublimis abijt: sedesque reuifit

Læta suas, vbi templum illi, centumque Sabæo

Thure calent aræ, fertisque recentibus halant.

Carthaginiem tendit Aeneas.

Resumit dicendi munus Poëta, idque vt nos ipse rerum quæ geruntur narratione paulò detineat longius, orationemque tantisper variet ac stylum. Ergo cum Aeneas matrē incuisset, gressumque intenderet Carthaginē, ecce tibi a matre vnā cum Achate obscuro aëre seu caligine (perinde, satq; a Minerua Vlysses, de qua re postea) circumfunditur & nebula, idque vt ne quis eos vel cernere, vel contingere, vel retardare, vel de aduentus causis percunctari, posset: ex quo suspiceris Venerem non tam discessisse quā discessum ac fugam (nam fugientem quoque accusauit filius) simulasse; vel fortasse, quoniam prius dicitur Aeneas gressus intendisse ad mœnia quā eum mater concluderet nube, discessit illa quidem ac properè, ita ut ob celeritatem quasi fugam capeffere videretur, sed tamen cum iam collem ascenderet Aeneas & in Tyrios incidere posset, tantisper substitit dum eos nube illa contegeret. Quod si etiam opinemur antequam discederet, nebula illos sepsisse quasi verò illud

At Venus obscuro gradientes aëre sepsit,

iam antea contigisset, licet res tunc solum a Poëta effertur cū viæ se daret Aeneas, non male fortasse opinemur: siquidem voces illæ *sepsit & fudit*, id patiuntur non incommode. Itā demum Venus Paphum sublimis abiit, curru (quod facile coniectare licet) delata, cū sublimis abiret & quidem læta (quidni enim lateretur cum a Patre foelicia fata cognouisset, & filium iam planè tatum speraret?) suas illa reuifit sedes, vbi templum illi extaret, idque centū aris sabæo thure calentibus, quæq; coronis recentibus odorē spirarent. Atq; hæc et ex Homero initium duxerunt omnia. Ac primò dum ait de Aenea — *Gressumque ad mœnia tendit*, Vlysses imitatur dum in VII. Odysseæ, iter arripere, & ad Phæacum Urbem contenderet. Atque inde etiam continenter acceptum est quod subiicitur. *At Venus obscuro gradientes aëre sepsit. Et multo nebulae circum Dea fudit amictu. Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset, Moliriue moram, aut veniendi poscere causas.*

Tametsi

302 Tametsi id sanè minùs eleganter expressit Homerus, quemadmodum docere cœ-
 pinus in particula LXIII. quæ res vel ex Germano Homeri Interprete animaduerte-
 re licet, qui quantum hîc habet elegantix, serè totum hausit ex Virgilio, non parum ab
 Homero discedens vt illustrior esset oratio. Sic verò canit. *At Pallas multo gradientem hîc*
aère sepsit, Ac multò nebula, circum Dea fudit amictu: Cernere ne quis eum ne quis contingere
posset, Molirine moram aut veniendi poscere causam: Neu quis magnanimum Phœacum
occurreret illi, Obiceretque illi causa conuicia lingvæ, Quis foret exquirens, cur has at-
tingeret oras? sed & illud, Ipsa Paphum sublimis abit sedesque reuisit Lætâ suas vbi tem-
plum illi, centumque Sabao Thure calent aræ, fertisque recentibus halant. De Home-
 ro sumptum est dum in Odysseæ VIII. canit de Venere, illa verò ad Cyprum peruenit ri-
 dens Venus in Paphum, vbi lucus thure odorato Arabico: quæ verba expressit amplifica-
 uitque Germanus interpres cum alia quædam addens, tum illud ex Virgilio — *sublimis*
abit sedesque reuisit, vnde venustas sententiæ additur maxima. Interim verò Aeneas vnâ
 cum Achate Carthaginem tendit, sic enim canit Virgilius:

Part. 78

Corripuere viam interea, qua semita monstrat.

Iamque ascendebant collem, qui plurimus Vrbi

Imminet, aduersasque aspectat desuper arces.

Vbi dum viam corripunt quâ semita iter monstrat & ad Urbem ducit, iamque ascendunt
 collem qui plurimus imminet Vrbi (a Meridie nâque vnde aduentabant, interiectus est
 collis qui tria millia passuum se se fundit in longitudinem) iam oppositas inde respiciebat
 arces quæ se se extollerent. Sic sanè è sylua egressus Aeneas, iam iam subibit Urbem. Inte-
 rim crediderim Poëtam dixisse collem aduersas aspectasse desuper arces, vt constaret eas
 arces esse sublimes, ac superbas: cum enim collis plurimus immineret Vrbi, & tamen ar-
 ces spectaret desuper aduersas, necesse est vt magnoperè attollerentur.

303 Sed Aeneæ præsto sumus, qui Urbem iam iam attingit: & Sextam huiusce libri partem,
 quam Vrbi adscripsimus, explanemus. sic igitur Virgilius,

Part. 79

Miratur molem Aeneas, magalia quondam:

Miratur portas, strepitumque, & sttata viarum.

Expectet verò fortasse aliquis vt hîc apologiam pro Virgilio instituam, dum in admiratio-
 nem adducit Aeneam: quasi verò non possit id ei non vitio verti, cum ab ignorantia profi-
 cisci censeatur. & sanè quemadmodum sapientis est nil mirari, ita insipientis videri posset
 aut certè non sapientis admiratione affici atque percelli: id quod Aeneæ contigisse dixe-
 ris dum hîc iteratò eius admiratio commemoratur: infra etiam renouatur dum de illo
 canitur

Artificumque manus inter se, operumque miratur.

Quid plura? tam ingens denique illum admiratio subit, vt stuporem quemdam contrahat,
 ac Poëta proinde cogatur illud canere,

*Hec dum Dardanio Aeneæ miranda videntur,**Dum stupet, obtutuque hæret defixus in vno:*

Certè idcirco ait Aristoteles ab admiratione initium duxisse philosophiam, quòd cum pri-
 sci illi mortales rerû causas ignorarent, ac propterea admiratione occuparentur, (id quod
 eam ignorantix foetum esse satis indicat) se se ad causas illas inuestigandas referrèr: & hinc
 est vt Iris a Poëtis, quin a Platone etiam, Tau mantis, quæ admirationem significat, filia di-
 ceretur. cum enim Iris ob sui pulchritudinē hominum oculos in se conuerteret, continē-
 tēque vt talis ac tantæ colorû varietatis ac pulchritudinis causam ignorabant, magna ad-
 miratione caperentur, hinc fabulæ fuit locus vt Iridem Tau mantis filiam appellarent: at-
 que idem illis certa quadam ratione in ijs contingebat quorum causas ignorabant; ita vt

304 ignoratio sit admirationis Mater, & huc spectans cecinit Poëta ille

*Nil admirari propè res est vna Numici**Solæque quæ possit facere & seruare beatum*

& illud

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

& iure quidem ex causarum enim cognitione oritur scientia, ex qua ignorationem ad-
 mirationemque depellentes, eo beatæ vitæ genere fruimur quod in contemplatione posi-

M 2 tum

VI.
Huius li-
bri Pars.

Dubitatur.

Responde-
tur.

tum est. Rectè. Sed tamè si rem accuratius æstimemus, intelligemus nil admirari eius esse qui summa excellat sapientia, ac nullius sit rei nescius: quod in Deum cadit vnum. itaque nil mirari non hominis est, sed Dei. Quare & Vlysses quin prudentissimum fingi voluit, Phæacum Urbem miratur apud Homerum, & Socrates qui ab oraculo sapientissimus dictus est, non semel miratur apud Platonem, & Cæsar, hoc est bellicæ prudentiæ laude clarissimus, hostium, turres & munitiones admiratur apud Gallos. Deniq; si ea quæ scimus teste Aristotele, sunt minima pars eorum quæ ignoramus, necesse profectò est vt ignoremus quam plurima, ac proinde si ex causarum ignorantia oritur admiratio, numquam satis eam deponere liceat mortali. Sed clausula hæc sit, dum non perpetua aut frequens est alicuius admiratio sed rarior, nihil est quod ei detrahatur quicquam: præsertim si res quam admiratur, sit noua, inaudita, inusitata: cuiusmodi fuit amplitudo Carthaginis, quæ, si Liuium audias, ad tria & viginti millia passuum se se fundebat latitudine, si Strabonem, muro cingebatur sexaginta stadiorum supra trecenta: ita ut tum Urbis moles (præsertim cū facile reputaret ibi quondam magalia fuisse: nisi tamen id velis a Poëta ex propria persona interponi) tum portarum ac viarum multitudo, tum opificum numerus variæque opificii strepitus, in tam vasta Urbe quæ vno eodémque tempore struebatur vndique, non potuerit non iustam admirationem asferre. Quid quod admiratio interdum non ignorantie sed approbationis est index & argumentum? neque enim inusitatum est vt quæ ob pulchritudinem & excellentiam aut raritatem probamus, ea quodam admirationis sensu & affectu qui ex constanti approbatione oritur, prosequamur. denique vt res peregrina, nobilis, inaudita, et si suam illa causam in promptu habeat, admirabilem appellamus, ita interdum rem peregrinam aut insolitam vel excellentem (id quod sigillatim de picturis accidit quas admiratur & stupet ob excellentiam, egregiamque rerum Troianarum imitationem) admiratione designamus. vt propterea vel quia interdum rem aliquam admirari liceat etiam cordatis viris, vel quia admiratio approbationē significet, omni culpa Aeneas ac Virgilius eximendus sit. Neque verò propositus locus caret imitatione. Vt enim de Vlyse cum ad Phæacum Urbem peruenisset, canitur in vii. Odyssææ.

*Miratur autem Vlysses portus & naues æquatas,
Ipsumque Heroum insulas & murum longum,
Sublimes valles munitas, mirabile visum.*

Sic in præsens de Aenea cum Carthaginem a proximo aspiceret canitur

*Miratur molem Aeneas, magalia quondam:
Miratur portas, strepitumque & strata viarum.*

atque hinc sanè licet etiam animaduertere cur è vestigio sic pergat,

Part. 70.

Instant ardentes Tyrij: pars ducere muros,
Molirique arcem, & manibus subuoluere saxa:
Pars optare locum tecto, & concludere sulco.
Iura magistratūque legunt, sanctūque senatum
Hic portus alij effodiunt: hic alta theatris
Fundamenta locant alij: immanēsque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.

Carthagi-
nis opera
urgentur
strenuè.

vbi miram opificum operūque tum priuatorum tum publicorum designat varietatem, quæ simul magnifica videri possent, Itaque Poëta ipse, vt se se explicet semel in tanta rerum multitudine ac varietate, ad simile cōfugit, quod non minus admirationis habet propter summam varietatem & artificium, de quo tamen simili dicam, si prius vñ obseruauero in enumeratione Urbis propositæ. nam prius ea percensentur quæ ad publicā tutelam & securitatē sunt necessaria, cuiusmodi sunt muri & arx: tum quæ sunt necessaria ad priuatum vsum, cuiusmodi sunt domus: quibus designatis, ea indicantur quæ ad iustitiam administrandam ac publicas res consultandas pertinent. hinc ad ea pergit quæ multo minùs necessaria sunt, sed tamen Urbis amplitudini & opulentiae conducant pluri-

plurimum: huiusmodi est portus, hic enim multas ac magnas commoditates affert Urbibus, ita ut quæ portu caret Urbs, ea minus foelix videri soleat atque opportunitatibus multis careat. ad extremum ea commemorat quæ ad ornamentum attinent aut voluptatem; talia sunt theatra, scenæ & siquid huiusmodi, ita ut Virgilius miro artificio in ijs enumerandis vsus sit. & huc etiam pertinet quod non tam singula percelsit, quæ ad ordines propositos reuocari poterant (id enim immensi operis esset ac permolesti) quàm ordines singulos: a primo & vitæ pernecessario ad imos & voluptati accommodatos deueniens: ac res cuiusque ordinis vno aut altero exemplo, sed illustri, designans. vnde quisque de ceteris per se coniecturam faceret. Nunc ad simile, quod subiicitur his carminibus.

Part.
81

Qualis apes æstate noua per florea rura
Exercet sub sole labor, cum gentis adultos
Educunt fœtus: aut cum liquentia mella
Stipant, & dulci distendunt nectare cellas:
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facti,
Ignauum fucos pecus a præsepibus arcent:
Feruet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

307

Apes comparat huiusmodi simili cum Tyriis, ut harum industria & opificio opificia industriamque declaret Tyriorum. Neque verò insimulandus est Virgilius quod egregijs Tyriorum operibus illustrandis & augendis minuta hæc & exigua adhibeat animalia. Si enim muscas proferret, quod interdum facit Homerus eas cum Græcis conferens, fortasse non temerè insimularetur: sed cum ad apes confugiat, quæ industria & artificio sunt maxima, aptè cum Tyriis hoc tempore conferuntur. Denique idcirco apes dicuntur operose & argumentosa, ut eximia & varia illarum designetur industria: verè enim in ijs Naturæ ars receptui canit. nam & Regius in illis dominatus, & Respublica ac Senatus; quasi verò Aristocratia in illis cum Monarchia copuletur, (id quod nos in politica quadam disputatione prosequimur quam & Regno & Aristocratia Italicè conscripsimus) & rerum æqualitas, ita ut fœtus etiam communiter alant, & huiusmodi alia obseruantur plurima, quæ admirationem habent maximam. Atque hic quidem non ab re item obseruetur, simile ali quando sic applicari, ut quod inde suscipiebatur declarandum, è vestigio subijciatur & in medium afferatur. sic supra cum caneret,

Nobili res
explicatur.
simili.

*Ac veluti magno in populo, cum sæpè coorta est
Seditio, seuitque animis ignobile vulgus:
Iamque faces & saxa volant: furor arma ministrat;
Tum pietate grauem, ac meritis si fortè virum quem
Conspexere, silent: arrectisque auribus astant.
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet;*

ad extremum subiicitur

*Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam,
Prospiciens genitor, cæloque inuectus aperto
Nescit equos curruque volans dat lora secundo.
& rursus cum augurium ex simili, a cynis videlicet, derinasset, canens*

308

*Aspice bis senos latantes agmine cynos
& quæ sequuntur, subiicit statim,*

*Haud aliter puppèsque tuæ, pubèsque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.*

interdum reticetur id totum & audientis iudicio committitur. id quod accidit in præsentia, ubi non subiicitur sic Tyrii, vel haud aliter Tyrii, aut quid huiusmodi, ac summam simile Tyriorum non applicatur operibus. quod tamen hic, quoniam modò Tyriorum opera, quæ apum simili declarantur, commemorauerat, sit non inueniunt. Iam verò de apum opificiis quæ hoc in loco a Poëta commemorantur, sigillatim dici possent multa. Sed tamen vel quia copiosissimè in postremo Georgicorum hoc explicatur argumentum, vel quia eò summam spectat ut opificum industria operumque varietas, vtriusque denique multitudo, designetur, non faciam longius. illud tan-

tum dicam tam eleganter apum opera hinc describi a Virgilio ac tali ordine & artificio, ut huiusmodi descriptio illo digna videri possit qui de apibus tam egregie cecinerat. Nos interim admirabilem illam apum industriam & solertiam animo reputemus, ut nobilem operum varietatem, multitudinem, ordinem, gradus ad Tyrios referamus: nam hæc omnia quoquomodo ad Tyrios referre licebit dum mœnia, arces, domos, & cætera ædificia extollunt & fabricant. Manavit autem proposita apum comparatio ab Homero qui in 2. Iliados confluentem militum multitudinem cum apibus contulit sic canens

*Sicut examina eunt apum frequentium
Petra excavata semper recens venientium
Racematim volant super flores vernos
Hæ quidem huc confertim volant, aliæ autem illuc:
Sic horum gentes multæ a navibus & tentorijs
Lictus ante immensum procedebant
Confertim in concionem*

Quamquam ut illam Virgilius alio transtulit nimirum ad opifices (id quod multo aptius fit cum vtrinque operosa multitudo exprimitur) sic opportunè dilatatur, ita ut apum opificum designetur ferè totum. quod sane illo videri potest dignissimum qui de apibus tam præclare scripserat antea. Iam verò cum ingentem opificum multitudinem atque operis magnificentiam animadvertisset Aeneas iurè inducitur sic exclamans.

Partic. 82

O fortunati quorum iam mœnia surgunt:

Aeneas ait

*Ad Urbem
accedit Aeneas, in
quam se nu-
be infert se-
pens.*

quibus verbis tum spectat Tyrios quibus iam sese attrollerent tantæ urbis ædificia, tum se ipsum qui ab Latio longius aberat, & in Libya periclitabatur, tantum abest ut quam sperauerat Urbem, conderet; ac mœnia & ædificia extolleret. & tamen profugi & extorres fuerunt quoque Tyrij, tempestatem item iactari, & in Libyæ arenas delati, ita ut præsens Aeneæ exclamatio

O fortunati quorum iam mœnia surgunt,
emphasim habeat magnam.

Redit verò ad narrationem Virgilius, & de Aenea item loquens, inquit.

Partic. 83

Et fastigia suspicit Urbis.

Infert se septus nebula (mirabile dictu)

Per medios, miscetque viris: neque cernitur ulli.

Ex quo intelligitur Urbem & fastigiatam fuisse, ita ut in medio facile immineret, & ad hanc partem iam oculos conijcere potuisset, facile etiam appropinquasset, ita ut iam urbe ferè tota nebulae præsidio munitus progredieretur, seque passim admisceret viris, nam iam diu fuisse Urbem ingressum non facile affirmarim. etsi enim cum paulò ante Aeneas admiraretur strata viarum, suspicari licet, ingressum fuisse Urbem, verum tamen probabilius est huiusmodi ingressum designari verbis istis.

Infert se septus nebula (mirabile dictu)

Per medios, miscetque viris

ita ut è colle, quoniam imminebat, amplissimas illas vias inspiceret ac miraretur. Atque hic etiam se se offert Homericæ imitatio: nam quemadmodum Homerus in 7. prius induxit Palladem quæ caligine circumsepsit Vlysses, tum paulò post hinc inducit qui Urbem ingrediens, caliginis præsidio inaspectabilis ingreditur, & ideo canit

Hunc certè Phæaces inclyti navigandi non noverunt

Vadentem per urbem per ipsos: non enim Pallas

Sinebat pulchricoma veneranda Dea, illa ei caliginem

Diivinitus immissam insudit bene volens in animo:

Sic apud Virgilium Aeneas prius a matre munitur nebula, ac post paulò Urbem ingreditur, unde canitur

Infert se septus nebula (miserabile dictu)

Per medios miscetque viris: neque cernitur ulli.

Iam verò quoniam eò coniecerat mentem Virgilius ut Aeneam cum Didone in colloquium adduceret, ut tandem afflictis Troianorum rebus prospiceretur, ecce tibi nobile tem-

templum describit in quo cum Didone congregiatur Aeneas. Ait igitur

Part. 84

Lucus in vrbe fuit media, latissimus umbra,
Quò primùm iactati vndis & turbine Pœni
Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
Egregiam, & facilem victu per secula gentem.

Demiratus sit fortasse aliquis sic a Virgilio vrbis quæ conderetur, partes fuisse descriptas, ut de templis, quæ maximè omnium requiruntur, ne verbum quidem fecerit: itaque me-
310 nia, arces, portas, vias, domos, portus, theatra, scenas cōmemorauit, templum tacitus præ-
termisit. sed in priuatum locum (fortasse ne misceret sacra profanis) & opportuniorem,
templi ædificationem reiecerat, ad quam nunc descendit. Quamquam a luco incipit, in
quo Templum ædificatum & Iunoni dicatum est. ait igitur in Vrbe media fuisse lucum
latissimum umbra, & egregium, & ad hunc primò delatos fuisse Pœnos cum tempestate
iactarentur & in Libyam propellerentur. hîc igitur primò, cum urbem condere decreu-
issent, locum effodisse quem regia monstrauerat Iuno, & acris equi caput inuenisse, indèq;
augurium cœpisse, nimirum

— Fore bello

Egregiam, & facilem victu per secula gentem.

vbi sanè tria sunt quæ obseruari velim. primum est Iustinum scriptum reliquisse bouis ca-
put primò inuentum, quod (inquit) *auspiciū quidem fructuosa terra sed laboriosa, perpetuòque*
serua Vrbs fuit; propter quod in alium locum vrbs translata: ibi quoque caput equi repertum. sic Iusti-
nus, qui cum Eustatio consentit qui refert ex Dionysio caput Bouis primò inuentū: sed
seruitutis augurium inde verentes, rursus fodisse, & caput equi inuenisse. & reuera, cum
superstitioso illo ritu urbē ædificaret, ut auguria ex belluis captarent, non ineptè laboriosa
vitæ ac seruituti addictæ indicium colligebant: arationi enim & labori a Natura destina-
tus est bos atque adeò seruituti. denique a Natura ita est conformatus, ut oneribus vehen-
dis fictus videatur. itaque Aristoteles cūm domum ex viro & vxore, parentibus ac liberis,
domino ac seruo, constitueret, affirmare non dubitauit bouem pauperi & agricolæ esse
pro seruo. Verum tamen primum hoc augurium omittit Virgilius, & secundum, quasi
hoc vnum obtigerit, arripit. nam ideo ait ibi terram effodisse vbi primū iactati sunt, siue
311 in ea luci parte inquam primò deuenerunt ac descenderunt: ita ut primum augu-
rium ac signum ex equi caputatum fuerit capite. siue enim historicos secutus sit qui
rem ita narrant, siue poetica libertate (id quod maximè suspicor) rem ita concinnauerit,
certum est bouilli capitis inuentionem cum hoc loco non consentire. Alterum est, Iusti-
num etiam augurium quod ex equi capite cœpissent. commemorare dum vaticinaren-
tur populum bellicosum fore: scribit enim caput repertum, bellicosum potentemque po-
pulum futurum significasse, atque vrbis auspiciatā sedem dedisse: at, quod addit Virgilius,

— Et facilem victu per secula gentem,

retrahitur a Iustino. postremum est, huius loci verba duplicem nobis sententiam obijcere:
prior est, gentem hanc fore victu facilem, hoc est facilem quæ vincatur seu facile vinci pos-
se. quæ sententia etsi satis obuia & plana quod pertinet ad verba, minus apta videri possit
quin repugnans huic loco. nam si perspersissent Tyrij hinc portendi se facile vinci ac supe-
rari posse, minus faustum reputassent augurium, imò infustum: nam parum profuisset
bellicosam inde gentem portendi dum tamen facile (id enim multis, etsi robustissimis,
euenisse constat) superari possent: satius enim fuisset ut minus bellicosa esset gens: sed ta-
men difficile superaretur: quemadmodum accidit multis, qui calliditate & prudentia for-
tissimis hostibus resistere. Quare quemadmodum antea, cum bouis caput effodissent Ty-
rij (sic enim Iustinus & alij) aliò urbem transferendam seu ædificandam putarunt quòd
bos seruituti addictus esset, ac propterea quantumuis operosus videri posset bos ac frugi
ferus, seruitutis suspitione, solum mutarunt, ita in præsentia cum se facile superari posse
intelligerent, solum ædificationemque mutassent. Altera sententia est, gentem fore victu
facilem, hoc est quæ facilem victum haberet, seu quæ ad viuendum sunt necessaria facile
sibi parare posset. quæ sententia inde commodior videri potest quòd faustum reddat au-
gurium: gens enim portenderetur tum bellicosa, tum quæ facile res ad victum necessa-
rias

Cur hic
reiecit
Templi æ-
dificatio-
nem.

De luco
vbi ædifi-
catum est
templum,
deque au-
spicijs con-
dendæ Vr-
bis.

De qua
Tria obser-
uantur.
I.

312

rias assequeretur: seu facile & expeditum haberet quicquid pertinet ad victum. itaque iure ibi ædificassent Urbem. Sed tamen illud obstat non nihil, quod ægrè fortasse intelligi possit qua ratione equi caput augurium offerat facilis victus. neque enim equus inter animantes facilius sibi parat victum quam ceteri: fortasse etiam difficilius quam alij (multi itaque bellicosus equus hominis ope victum assequitur. denique (si fabulam huc asserre licet) qui de pascuis cum cornu certaret equus, hic hominem accersit ut ceruum expelleret. ut omittam subduram videri posse eam loquendi formulam, *facilem victum*, id est quæ facile sibi comparet victum, siue quæ res ad victum necessarias faciles & expeditas haberet. Dum igitur gemina & anceps sese offert sententia, in duas sese partes distribuunt Interpretes: nam Pierius, Corradus, & alij quidam facilem quæ vincatur, exponunt: qui tamen aduersarijs argumentis unde eorum opinio euerti videtur funditus. non satisfaciunt. contra verò Seruius, Pontanus, & alij quidam, facilem quæ victum comparet, interpretantur. sed ne ij quidem dubitationes expediunt. ita ut facile sit cuique contrariam sententiam refellere, difficile tueri suam. Ego verò, ut ingenuè fatear, crediderim Seruium perperam huc transferre ex historia prius illud bouilli capitis augurium, quasi verò a Virgilio per equum, bellicosa, per bouem fertilis (sic enim ille) designaretur Carthago, ac proinde vtrumque augurium & historia illa vniuersa attingeretur. nam cum canat

Quo primum iactati vndis & turbine Pani

Effodere loco signum —

& quæ sequuntur, primum illud augurium tum omnino negligit Virgilius, tum fortasse legit nusquam. denique cum ubi primum, effodere, inde excepsisse velit ac probasse augurium, nec aliter sentire potuerit, cum a Iunone monstratum dicat (quis enim Iunonis signum & augurium contempsisset, cum illi vrbs dicaretur?) cumque bouem omnino reficere, ut totam illam historiam & vtrumque illud augurium tum attigerit hoc in loco (quod scribit Seruius) tum expresserit, falsum est quam quod falsissimum. sed & ineptè locum explicant Donatus & Assensius: ij enim bellicas copias portendi affirmant: quod hinc tum equus, tum facilis victus offeratur, quæ duo sint magna belli subsidia, nam equus non offertur quasi omen bellici subsidij, præsertim cum Carthago non esset equorum feracissima, sed ut intelligatur gentem futuram fuisse bellicosissimam, & ut ait Virgilius, *bello egregiam*: longè enim differt esse bello egregiam, & habere belli subsidia. Quid igitur in tanta dubitatione statuemus? equidem suspicor Virgilium de industria ambiguum usurpasse vocem, nec sine admirabili artificio: ut scilicet abdita esset augurij vis atque sententia. augures enim perinde atque oracula obscuris sæpè vtuntur verbis. ita fieret ut non rectè omnino perceptum fuisset a Poënis atque intimè cognitum eiusmodi augurij. sic enim acris equi caput ad augurium traduxissent, ut collegissent quidem gentem futuram bellicosam, sed non animaduertissent ac secum ipsi reputassent bellicosum quoque equum frenari tandem (de qua re in tertio licebit Poëtam audire & explicare) domari ac vinci. Itaque per incogitantiam existimarunt futuram quoque facilem victu ac parabilem victum habituram: quod item incondendis vrbibus magnopere spectandum est. nam facilem ac parabilem victum habuisse Carthaginem) atque hinc sanè in eum errorem labi potuerunt Tyrij) ignorat nemo vel quia frumenti est feracissima, ita ut Populo Romano deinde maximam frumenti vim suppeditaret, vel quia est portuosa, quæ verò vrbes portus habent, hæc facile sibi comparant victum: vel quia mare cui adiacet (peninsula enim est Africa) cum rerum comportandarum suppeditat facultatem, tum piscium varietatem & copiam subministrat. Neque eiusmodi sententia spernenda est, quasi verò subdura sit dicta, facile victu esse gentem, hoc est facilem habere victum, seu facile sibi victum parare: nam, ut omittam anigmata & oracula id habere ut verbis fatigent mentem ac deludant, sanè facilis victus pro parabili mihi quidem non incommodè usurpari videtur a Poëta: idque uel figuratè (ut ita dixerim; appellaretur enim gens facilis victu propter facilem & parabilem victum) uel propriè, cum victus pro uita & uitæ ratione a Cicerone ipso usus petatur: cum enim scribit Aristotelem persecutum esse animantium omnium ortus, victus, figura, per victus significat uiuendi rationem ad quam cibum in primis pertinet. Ut omittam uerbum quo geminus & ambiguus sensus condatur, id planè habere ut unum planius referre possit sensum. Nec obstat quod ex equi capite facilis victus augurium haud captandum uideatur. nam non ait Virgilius facillimum, sed facilem. facilis verò victus & per facula non abest ab equo, cum vili esca & obuia uescatur & sustentetur, ac propterea nulla ferè sit regio

*Auctoris
sententia.*

315 regio quæ non alat equos. Ita sanè quemadmodum equus, sic gens illa, facilem habere potuit victum & parabilem. Quanquam tutius fortasse prior augurij pars ex equi capite deriuetur, posterior ex regione vbi inuentum est caput illud: ita diceretur *gens bello egressa* propter equinum caput, *facilis victu* propter regionem quæ cum per se ferax est, tum propter mare & portus parabilem habet victum, ac talis fuisse videtur Tyriorum existimatio, tale illorum augurium & vaticinium: etsi reuera (quantum quidem poeta ex euentu fingit atque innuit) aliter fuerat illis captandum accipiendumque augurium: nimirum gentem illam, etsi equi instar ferocem & bellicosam, facile vinci posse, quemadmodum idem equus frenatur, domatur, vincitur; id quod satis declarauit euentus, cum enim diu Carthaginienfis, ferocis instar equi, Romanis insultasset, eadem a Romanis domitus est ac victus. Id quod eò magis crediderim indicatum a Virgilio, quod dum Romana vrbs ædificaretur, ac prius arx Tarpeia conderetur, viri caput inuentum esset, (id enim saltem vulgo iactabatur ac censebatur) vnde augures imperium totius Orbis terrarum portendi affirmarent, quemadmodum declarauit euentus. Itaut, mea quidem sententia, de industria ambiguum illud dicendi genus adamarit quo augurij ambiguitatem ostenderet. Itaque quidem constaret Poenos non satis augurium percipisse, cum lateret arguis in herba; cum inquam clam portenderetur eos per sæcula (verè enim post sexcetos annos victi sunt a Romanis superandos esse. At enim si ita est, Iuno haud obtulisset Tyrijs huiusmodi signum: quid enim fortitudinis augurium portendat Tyrijs quos tamen domandos sentiat ac subigendos? Acute. Sed tamen re ipsa quidem secum ipsa facile reputauit equi caput quemadmodum fortitudinis ita seruitutis signum portendere: primum enim obuium est, alterum later. denique id, quantum uis suspitione attigisset, pro constanti habere haud potuit. & idcirco nil mirum si scopulum istum qui tantopere lateret non declinauit: præsertim verò quod nec fatum mutare posset, nec augurium omnino tollere. vt omittam fuisse in fatis vt faueret postea Romanis ac propterea hinc illi aditum quasi facto quodam relinqui. Sed quoniam de equi capite diximus & quale signum esset, iam ad Templum sese conuertat oratio.

PART. 85.

Hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido

Condebat, donis opulentum, & numine Diuæ:

A Erea cui gradibus surgebant limina, nexa æque

A Ere trabes: foribus cardo stridebat ahenis.

Hic, inquit, in luco scilicet quem descripsit, Templum cõdebat Iunoni Sidonia Dido: ita vt Templi area fuerit lucus, quem descripsit. sed cur obsecro lucum Templo attribuit pro area? superstitiosam, opinor, eorum vel suspensionem vel opinionem secutus est, qui lucos inter res sacras & religiosas referebant ac templis iungebant, numina etiam ibi colentes, (& hac fortasse de causâ lucis pro templis utebantur aliquando Germani, teste Tacito) ac manes inprimis: hos enim inprimis lucos incolere arbitrabantur. & huc pertinet quod in 6. Aeneidos

Nulli certa domus: lucis habitamus opacis,

canit de manibus hoster Vates. Tamen si non est quod inficiemur coelestibus etiam dicatos fuisse lucos. Itaque Iunoni lucum dicatum legimus apud Ouidium dum canit

Monte sub Esquiò, multis incæduus annis

Iunonis magnæ numine lucus erat.

317

Quanquam cum incædui essent luci, quæ fieri potest vt hic cæduus fiat lucus? vt enim area inde existat templi, cæduus euadat necesse est. nam incæduos fuisse constat quod lucus, Silua incædua definitur, quàmque ferro temerare nefas esset. Ea fortasse de causâ cæduus factus est, quod cædi haud posset in profanum vsum, quemadmodum de Silua vlti venire solet: at templi ac diuinæ rei gratia non nefas erat aliqua ex parte cædi. Nisi fortè dicas incæduum adhuc seruatum, quod templum propè lucum extructum sit, non verò in aream cesserit templi: quod tamen cum verbis minus consentit. Denique probabilius & siluam eamque cædutam ibi fuisse, ac propterea aliqua ex parte cæsam, vt area & templum excitaretur, reliqua partem templi dicatam esse, ac lucum proinde factam & incæduam: ita quidem lucus appellaretur quod templi ædificatio spectatur interim. Denique ea verba.

Hic

De Tem-
plo sigilla-
tum.

Hic templum Iunoni ingens Didonia Dido

Condebat —

Multo verò magis ea. *Hoc primùm in luco*, demòstrant siluæ partē superfuisse quæ, quippe dicata, luci obtineret locū. Hoc igitur in luco conditū fuerat templum: quod mirū est quàm egregiè celebretur. Etenim a loco celebratur primò, q̃ in media esset Vrbe seu huius mediterraneo, ita vt præstantissimus locus rei præstantissimæ, templo scilicet & religioni, sit attributus: adde quòd opportunissimus fuit locus cum vndique in eū cōmodè liceret conflueret. Celebratur etiam a magnitudine, quæ sanè maiestatem auget ac dignitatem, præsertim quòd ingentem multitudinem capiat. Sed & a diuitijs & opulentia celebratur, præcipuè donorum: siquidem donaria & anathemata suspendebantur & plurima & pretiosa. Denique & ab ædificatrice (Regina enim erat) & a numine cui dicabatur, hoc est Iunone hominum Deorūque Regina quæque Iouis soror esset & coniux, mirificè commendatur. adde etiam quòd materia & ornamenta tum copia tum pulchritudine excellent, ita vt non possit Aeneas non hanc admirari quemadmodum constabit paulò post. Quamquam ærea quæ hîc commemorantur limina, nexæque ære trabes, alienæque fores, magnificentiam augent. Etsi qui hinc Pantheon exprimi scribunt, errant, opinor; Pantheon enim cum trabes habet nullas, tum descendentes non ascendentes habet gradus. & quāuis fieri potuit vt olim Pantheon gradus haberet quibus ascenderetur (nunc enim descenditur quidem sed forte ob solum exaggeratum, præsertim propter ruinas vnde Vrbs sese non parū extulit) non tamen in sublime ascendi potuit, quemadmodum hîc per gradus ascensum indicatur. Denique veteres in celsiore loco plerunque erigebant templa, ita vt per gradus plurimos ascenderetur, quod in Pantheon cadere nullo modo potuit.

Partic. 86.

**Hoc primùm in luco noua res oblata timorem
Lenijt: hîc primùm Aeneas sperare salutem
Ausus, & afflictis meliùs confidere rebus.**

*Reditur
ad Aeneā
qui spem cō
cipit melio
rem.*

Quæ res Aeneæ spem attulit, ac timorem lenijt, ita vt salutem sperare coeperit, & meliùs confidere afflictis rebus, sine dubio fuit rerum Troianarum atque adeò Iliaci belli imago: quod in Templo depictum inspexerat: id enim quæ subijcit, clariùs ostendunt, quàm vt dubitari possit. Sed tamen illud dubitationem habet, cur hinc spem conceperit salutis. multò enim credibilius est Didonem eas pugnas exprimi voluisse in Græcorum victorias & gloriam intuentem, vnde Poeni etiam ad res strenuè gerendas excitarentur. Huc accedit longè absurdum videri, Didonem Troianis canere voluisse aut potuisse, cum victi decessissent, atque adeò ingenti clade, nec sine Regni ruina, affecti essent: Quid? An non Dido eam maximè colebat, quæ Troianos oderat & insectabatur? sic sanè nihil minùs igitur spectare potuit Dido quàm vt quicquam faueret Troianis dum res Iliacas exprimendas curasset. Quî igitur inde fit vt talem ac tantam spem concipiat Aeneas? Itaque huius spei causa requirenda est: de qua tamen apud interpretes altum silentium. An igitur existimādum est Aeneam, quippe pium ac religiosum, spem ex pictura illa concepisse, quòd in luco ac Templo sese illi res Troianæ obiecissent, ac propterea bonum inde omen pro sua pietate accepisse? sanè haud repugnari: nam ea verba. *Hoc primùm in luco noua res oblata timorē lenijt:* & illud *Hic primū sperare salutē Ausus;* huic fauere videntur sententiæ. Tametsi, verisimilius est ex ipsa Priami ac Troianorum calamitate, atque Ilij excidio, quæ pictura offerebat, spem concepisse. etenim res afflictæ suapte sponte conciliare solent misericordiam. natura enim comparatum est vt quemadmodum fortunatis inuidemus, ita erga afflictos misericordiam exeramus. Id quod regibus inprimis enenire solet quibus ob prosperā fortunam ceteri inuident, in afflictis opem ferunt vt eos subleuent. Itaque M. Tullius cū de Mithridate rege verba faceret quem Lucullus patrio regno spoliauerat, *Hoc iam* (inquit) *ferè sic fieri solere accepimus, vt regum afflictæ fortunæ faciliè multorum opes alliciant ad misericordiā.* & ideo tantum (subdit) *victus efficere potuit, quantum incolumis non est ausus optare.* Hoc igitur sperat hoc tempore Aeneas dum suam suorumque calamitatem afflictamque fortunam Didoni intelligit esse perspectam: præsertim verò quia nec Mater quicquam narrauerat vnde Aeneas intelligere posset ibi Iunonem coli: neque ipse Aeneas hætenus quidquam obseruauerat, vnde in eiusmodi veniret suspicionem. Nam locum illum Tyrijs a Iunone

osten-

ostensum fuisse, ac proinde templum ibi Iunoni iam condi, narrat quidem Poëta, at Aeneas, id iam tum cognitum esse, nullo modo indicat. ita vt verè quidem in luo timorem lenire siue in templo spem concipere potuerit ob afflictæ fortunæ expressam imaginem, vnde Didonis clementiæ & misericordiæ sibi confidendum (nec temerè) iudicauit.

Part. 87

Namque sub ingenti lustrat dum singula templo
Reginam opperiens: dum, quæ fortuna sit vrbi,
Artificumque manus inter se, operumque labores
Miratur: vidit Iliacas ex ordine pugas,
Bellæque iam fama totum vulgata per orbem,
Atridas, Priamumque, & sæuum ambobus Achillem:

Dum Regina in templo præstolatur Aeneas (facile enim persenserat expectari, & affuturam breui) singula oculis diligenter perlustrat, ac primùm admiratur quæ fortuna sit vrbi, quod est, illius prosperitatem ac felicitatem: cum Dido ac Tyrii, qui paulò ante in afflictæ fortuna versabantur, nunc tali ac tanta felicitate fruerentur. ita quidem Aeneas admiratio conuenit cum eiusdem exclamatione illa

O fortunati quorum iam mœnia surgunt;

*Ad Iliacas
pugas Tē-
plo expres-
sas deueni-
tur.*

ex eodem enim fonte & exclamatione ista & admiratio deriuatur. sed & artificum inter se manus miratur; quod scilicet citra confusionem omnem, quæ tamen sæpè cernitur in tâta operum varietate; quin mira consensione egregiòque ordine, suis muneribus operam dent; ac pro sua quique industria strenuè vrgeant opus laborem subeuntes. Et ideo, quasi expolitione quadam rem illustrans, pergit *operumque labores*, summam significans mutuos fuisse labores quos illi certatim strenuèque subirent. Dum igitur hæc spectaret, nec sine admiratione secum ipse reputaret, *vidit* (inquit Poëta) *Iliacas ex ordine pugas*; coloribus nimirum expressas & picturæ artificio. nam idcirco paulò post canitur *Atque animum pictura pascit inani*. Iurè autem ait *ex ordine*, quia Iliacæ pugnae habebant initium, medium, finem: ac propterea *ex ordine* illarum initium medium, finem referre debuit pictura: præsertim cum interim in historiæ succederet locum, ac tacita quædam esset narratio. historica enim narratio id habet, vt rerum gestarum euentum ex ordine, ac proinde ab initio per intermedias partes ad finem vsque, percenscat. Immo verò non desunt qui affirmant picturam uerè esse genus quoddam seu formam ac speciem Historiæ; ita vt quemadmodum verbis & dictione, sic lapidibus, æreis numis, coloribus, exprimi possint rerum euentus: id quod ante litterarum inuentionem factum fuisse satis constat, dum columnis & lapidibus exprimerentur. Quamquam (si me audias) perfecta historia narrationem requirit; ita ut pictura sit inchoata quædam ac rudis historia: & ideo ex pictura, nisi ei accesserit scriptura aliqua, aut in nobis aliunde antegressa fuerit earum rerum cognitio, ægrè unquam rerum gestarum euentus percipiantur satis: quis enim obsecro res ab Alexandro Macedone gestas intelligenter inspiciat, qui nihil antea de Alexandro ipso audierit? sed quicquid sit de historiæ vi & natura, certum est picturam hanc historiæ subire vicem, ita ut debuerit decennale bellum continere: alioquin non ex ordine Iliacas pugas comprehendisset, atque initium (pro ut debuit) medium, finem expressisset. Itaque necesse fuit ut templum esset amplissimum, atque eius parietes longè ac latè sese sunderent, ut tam ingentem rerum gestarum molem ac decennale bellum comprehenderent: neque enim ea solum complectebantur quæ canit Homerus, sed quæ (ut dicebam) decennio contigere toto. Homerus enim extremam ferè decennalis belli partem canit: ita ut inserat quidem obiter multa ex rebus antea actis; bellum totum præterierit, quin ne ipsam quidem Ilij expugnationem seu belli finem cecinerit. nam Achillis iram sibi decantandam proposuerat tantum. Ita quidē eiusmodi pictura multò maiore rerum varietate constabat ac multitudine: & ideo requirebat ingentem Templi ac parietum amplitudinē: præsertim quia pictura breui res perstringere, præsertim si eas intelligenter efferre uelit; haud ualet, quemadmodum scriptura: nam habent quidē commune nomen, ita ut *γραφη* utraque appelletur a Græcis: habet etiam pictura ut res commodiùs ante oculos ponat. ita ut hypotiposis in pictura magis eluceat quàm in scriptura. sed tamen rebus perstringendis minùs idonea est pictura, cum imaginibus quæ cerni nobis debent, res obijciat. Vt mirum sit potuisse templo illo tam ingen-

*Num pi-
ctura histo-
ria species
censeri pos-
sit.*

ingentem rerum molem ac multitudinem commodè exprimi. & tamen pergit Poëta

Bellaque iam fama totum vulgata per orbem,

itaque quemadmodum reuera integrum illud bellum fama sit divulgatum, ita totum in hoc templo dicatur expressum. sed hæc Epopeia libertas tribuitur, quæ cum narret res, sese facile insinuat in nostros animos. atque adeo decipit audiētem, etiam incredibilia intrudens. & ideo id conceditur quidem Epico ab Aristotele; Comico & Tragico, quoniam actores inducunt & ante oculos ponunt, non conceditur. Itaque clypeos quidem, tentoria, aulas fingunt Epici quæ immensa rerum gestarum aut gerendarum complentur mole: Comici & Tragici nullo modo. Eleganter verò (quantum quidem venditant multi)

Qui bella illa toto orbe vulgata sint.

Seruius Bella (inquit) sunt totum vulgata per orbem, quia Europa intulit, Asia passa est, Africa pinxit. Quamquā vtinam tam verè quam acurè. neque verò id affirmo quia verius Græcia quam Europa intulerit, illum quam Asia passum sit, Carthago quam Africa pinxerit (hæc enim poëtis largimur facile) sed potius quoniam reuera nō quia Europa intulerat (sic enim loquitur ac statuit Seruius) aut Asia passa erat, aut Africa pinxerat, toto terrarum orbe vulgata sint, sed quia fama (vt sit) a primis ad extremas vsque Mundi oras, ac propterea toto terrarum orbe, divulgauerat. Ergo germana sententia, & sententiæ ratio ea est; ea bella iam fama toto orbe esse vulgata, quia cum ad Afros peruenisset, qui maxime omnium Illo erant disuncti, liceret colligere toto iam orbe fuisse vulgata. & ideo ait iam fama quasi diceret eò etiam illorum bellorum famam peruenisse, ita vt iam nulla terræ regio superesset ad quam non peruaserit. & ideo etiā subdit, — *Quis iam locus Achate*

Qua regio in terris nostri non plena laboris?

quasi diceret, regio nulla, nullus locus ac propè angulus, cum Africa etiā plena sit. Quamquam eò etiam spectare potuit noster Vates, quòd cum Afri essent intractabiles (id quod ex Matre didicerat Aeneas, & per se satis compertum iam habere poterat vbi se in Libyā deuenisse perceperat) & peregrinis insens, mirū facile ad eorum aures peruenire potuissent res Asiæ. quapropter cum peruenisse videat, colligit iam toto terrarum orbe esse vulgata. Et hinc est vt Dido tacitè hanc diluere moliretur famam, verbis illis

Non obtusa adeo gestamus pectora Pæni,

Nec tam aduersus quos Tyria solungit ab vrbe,

affirmans se etiam suoque genus Aeneadum nosse & Troiani incendia belli. Iam verò, quoniam hæcenus satis constat picturam a Virgilio in Carthaginis ædificatione introductam, præstat ijs satisfacere qui Poëtæ obijciunt picturam per idem tempus non fuisse inuentam. Ergo nos neque *πρὸς τὴν* hic agnoscimus quam huc poëta tuendo intrudunt aliqui, neque erratum *κατὰ συµβεβηκός*, seu secundum accidens, nam scio quidem per anticipationem dici interdum aliqua, vt cum Velinos lacus introducit Virgilius circa Aeneæ tempus cum multò post eiuſmodi acceperint nomen. nec me late ea quæ ex alienæ facultatis ignorantia promanant errata excusari ab Aristotele quòd sint *κατὰ συµβεβηκός*, sed tamen Salomonis templum præclaris picturis ornatum fuisse constat: cum tamen Salomon ducentis ferme annis Carthaginis ædificationem antecesserit, ita vt cum pictura sit Carthagine vetustior, dubitatio illa ruat, nec ad perfugia illa declinare necesse sit. Nam si dicas constare quidem ex multis historicis Salomonem multò ante Carthaginem floruisse; sed tamen Virgilium Carthaginis ædificationem quingentis ferme annis ante Urbis ædificationem, quicquid historici scribant, introduxisse, ac propterea non videri Carthaginem post Salomonis tempus, saltem ex Virgilij sententia extructam, iam vtrum id fecerit Virgilius, & an hac in re errauerit, esset inuestigandum, ac propterea controuersia status mutandus, quare, ne vos morer, illud saltem indicabo, ante Salomonem quoque picturæ vestigia siue inditia reperiuntur: nam Hebræi picturam multò antiquiorem faciunt. Dū verò Poëta illius refert picturæ imagines quæ fortasse primò sese Aeneæ obiecerant, vel vnde maxime Iliacæ pugnas ibi expressas animaduertat, atque ait

Atridas, Priamumque & saeuum ambobus Achillem:

obseruandum est Senecam Epistola 105. referre versum hunc, & legere Atridem non Atridas: ex quo fieret vt non Agamemnonem & Menelaum, sed Agamemnonem tantum (per antonomasiam scilicet) intelligeret: Virgilius, quibus positus Achilles appositè diceretur saeuus ambobus, quia reuera Agamemnonem propter Briseidem ademptam iniurijs affecit, ac parum abfuit quin non interfecisset; Priamo quoque, cum Hectoris repeteret corpus, saeuum se & crudelem ostendit. Atque hanc lectionem eò libentiùs probauerim,

Quomodo saeuus ambobus fuerit Achilles, & quibus.

325

324

325

rim, quòd reuera Achilles Menelao nusquam se ostenderit sauum. Nam quod aliqui addunt, non potuisse dici sauum ambobus, qui Atridis, hoc est Agamemnoni, & Menelao & Priamo itē, sauus fuerit id leue est. siquidē partitio saltē est bimembris: & idē sauus dici potuit & ambobus & vtrisque (confunduntur enim sape) licet duo illi fratres sub prio remembro continerentur. & idē qui sauum pro forti, & fortem (quasi verò posituum pro superlatiuo vsurpetur) pro fortissimo, accipiunt, & Achillem, vulgata lectione retenta, fortissimum Atridarum pronunciari volunt, audiendi non sunt. praesertim verò quia Virgilius Achillem celebrat nusquam, ferum & crudelem describit semper. denique Priami qui adiacet, habenda est ratio, qui cum tamen Achilles, nisi ob sauitiam, conferri haud potest.

Part. 88. Constitit: & lachrymans, quis iam locus, inquit, Achate,
Qua regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus: sunt hic etiam sua praemia laudi,
Sunt lachrymae rerum, & mentem mortalia tangunt.
Solve metus, feret haec aliquam tibi fama salutem.

Magnopere commouetur Aeneas, atque huc illuc affectionibus varijs, impellitur animo dum Iliacas repete cernit pugnas: nam & lachrymas fundit, & tamen gaudet, ita ut in praemij loco earum pugnarum reputet designationem: metum quoque abijcit, salutisque concipit spem. Quaquam ad spem & laetitiam videntur reuocandi affectus ij omnes & motus: laetitiae enim fundit lachrymas: cuius rei indices sunt verba quae laetitiam ac spem continent omnia. nam in luctu etiam, teste Aristotele, laetitia reperiri potest, quemadmodum docebo paulo post. Ait verò *Sunt praemia laudi*, hoc est rebus laudandis, cuiusmodi sunt res praclare gestae ac toleranter & summatim cum virtute: alioquin laus ipsa, quoniam debetur virtuti, praemij locum obtinet, non praemium expetit. Ac forte vsurpat laudem pro rebus laudandis ut peregrina magis & recondita ac proinde admirabilis reddatur oratio: nam hinc Epopoem exornari docet Aristoteles. Quaquam si quis velit dixisse *sunt praemia laudi*, ut tacite se quoque ipsum quoquo modo indicaret (a laude enim nomen intuenit Aeneas) significaretque suae quoque virtuti praemium praesto esse, non repugnarim. Certè dum subdit. *Sunt lachrymae rerum, & mentem mortalia tangunt*, significare videtur inde commiserationem quandam ostendi erga labores & calamitates Troianorum. quo fieret ut & sibi & Troianis hoc praemium extare affirmaret.

Achate
Aeneam
bono animo
esse iubet.

Part. 89. Sic ait, atque animum picturam pascit inani:
Multa gemens, largoque humectat flumine vultum.

Cur obsecro inanem vocat picturam? praesertim verò cum animum (id quod Poeta ipse non modò fatetur sed profitetur) pascat ac nutriat? profectò cum cibis qui corpus nutrit, temerè dicatur inanis, quidni temerè, ac falsò inanis dicatur pictura quae nutrit animum? Huc accedit quòd nemo id inane dixerit quod suum obit munus, ac propositum assequitur finem. cum igitur pictura instruat hominem & erudiat, quod illi maximè propositum est in finis loco, perperam inanis dicatur necesse est. Quid? Medicus sape aberrat a fine, sape aberrat Orator, sape etiam Gubernator; ita ut nec ille sanet, neque alter persuadeat, nec postremus nauem conseruet. Et tamen ex istis culpatur nemo; dum tamen suo quisque muneri, quantum res patitur, satisfecerit. Et erit qui picturam inanem vocet, quae non modò opus exercet suum, verum etiam animum erudiens ac pascens, finem egregie attingit & consequitur? Ut omittam picturam sape altius animos penetrare quam perueniat sermo. Itaque, *Maiores est imago* (clamarunt aliquando Patres sanctissimi) *quam oratio*. Denique scriptura eruditus magis seruit quam idiotis ac rudibus: pictura & rudes & eruditos instruit, & vtriusque tum memoriae tum intelligentiae tum voluptati seruit & consulit. Cur igitur Virgili picturam appellare audes inanem? cur tecum ipse pugnas, qui quod pascit, vocas inane? Nam picturam tacentem Poësim appellari quoque quam tu quidem inanem esse pernegares, compertum est. Haec igitur diluenda

Picturam
non esse di-
cedam ina-
nem proba-
tur multis.

I.
II.
III.

IV.

V.

VI.

Nobis

Eandem
iurē inanē
dici ostē-
ditur.

II.

III.

IV.

V.

nobis est dubitatio: præsertim verò quòd cum obuia sit & in promptu, dissimulari haud potest sine crimine. vt propterea mirum sit apud interpretes omnes mirum hac de re. silentium. Mihi verò in hanc rem attentius intuenti multa occurrunt quibus proposita sententia defendi, ac Poëta ab omni crimine liberari, posse videatur. Ac primum, certum est picturam simulacra quædam imaginēsque referre, ac propterea non res veras continere, sed ad summum rerum verarum, hoc est exemplorum & idearum, imagines et simulacra, ex quo fit vt huiusmodi imagines, si cum exemplis & rebus veris ac solidis conferantur, inanes appareant, & inanes proinde non immeritò appellentur. Denique pictura ab vmbra duxit originem: vmbra verò nihil inanius: qui igitur picturæ initium reputet, is picturam quoque inanem: & cassam appellet non iniuria. Ac profectò inde orta est pictura, quòd cum homo, equus, aut aliud huiusmodi corpus solidum & opacum sese soli & inuniuersum luci obijceret, vmbra repente inde proijciebatur ac gignebatur, qua illius corporis figura & imago quædam effingebatur. itaque præci mortales animantis vmbra illam certis quibusdam lineis concludentes, seu oblatam figuram describentes, vmbra illius & figuræ, alioquin fluentis, imaginem conseruabant: & hinc est vt adumbrare diceretur. Quare, *Non esset pictura* (inquit Quintilianus) *nisi si fuissent, qui corporum quæ soli opponerentur, figuras atque vmbas lineis expressissent.* Et hinc est vt cum colores multò seriùs, inuenti sint quibus adumbratæ illæ imagines exprimuntur & illuminantur, diù vmbis vnis seu designatione contenta fuerit pictura. Huc accedit quòd pictura, si cum sculptura, quam appellant conferatur, verè inanis censenda est. Sculptura enim corpus solidum & trinam dimensionem habet pro campo in quo se exerceat: itaque ferro seu cælo solidum ac profundum peruadit corpus ac tractat: pictor superficie concluditur, ita vt profunditate quæ vocant, seu altitudine qua solidum gignitur corpus, excludatur. ita quidem si cum sculptura seu cœlatura conferatur quæ solida est, inanis vocari potest. Et hinc est vt cœlator (vt id obiter & quasi parergon attingam) detrahendo, pictor addendo, opus conficere dicatur: ille enim æs aut lapidem vel quid huiusmodi sic sculpsit ac cœlat vt cœlum seu ferrum figat altius ac materiam euellat, ita vt detrahendo cœlet ac fingat: pictor leuem superficiem attingit ac veluti linit, colores aut lineas inducens imponensque tabulæ vnde addendo pingit. Atque hanc geminam artem phrygium opus fermè coniungit siue exprimit. in hoc enim ex serico aut tela detrahitur aliquid, aliquid etiam additur, ita vt ex sculptura & pictura conflari quodammodo videatur. Itaque, vt ad rē redeam, pictura inanis est, si cū sculptura aut et cum phrygio opere conferatur. Idē dixerim si pictura, quoniam tacens Poësis aut muta historia dici solet, cum Poësi & Historia comparetur. Poësis enim & Historia carminis & solutæ orationis ope atque præsidij, altius nos erudit & instituit: pictura leuissimè. nisi enim auditione aut lectione quædam priùs perspecta nobis sint & cognita ex ijs quæ finguntur, vix ac ne vix quidem quicquam intelligamus aut erudiamur. Itaque *En Priamus*, inquit Aeneas, quòd Priamum antea de facie cognouerat: alioquin minimè agnouisset. ita vt vacua per se sit picturæ eruditio: etsi enim vbiantecesserit rerum pictarum cognitio, intuētes permouere, potest altius, præsertim ob hypotyposim, & idcirco iurè maior dicitur imago quàm oratio) per se tamen, ac citra proposita præsidia, nullo modo. & hinc est vt pictura magis ad reminiscētiā pertineat quàm ad res nouas perdiscendas. etsi scriptura aut doctore comite memoriā etiam ac doctrinā gignit. Ad extremum, si Platonem audiamus, pictura non modò inanis sed interdum inanissima censenda est. Etenim tres vel potius quatuor rerum ordines statuit Plato: quorum primum Ideis tribuit, quas, quippe constantes ac sempiternas, scientia comprehendere affirmat, ac sola intelligentia. alter tribuitur rebus naturalibus quas a summo artifice ex Ideis expressas docet: atque has, quippe corporatas & fluxas, sensu attingi ait ac solam opinionem gignere: cum enim corporatæ sint, & contrarijs qualitibus obuiæ & implicatæ, ac propterea, quoniam hæc qualitates necessariò agunt ac proinde semper agunt, in perpetuo dissidio versentur, fit sanè vt perpetuò afficiantur, varientur commutentur, gignantur, corrumpantur; nunquam igitur eadem sunt res naturales, sed aliæ semper atque aliæ: & idcirco, cum scientia sit rerum æternarum & constantium, opinione inconstantiq. & ad ulterius cognitione percipi quidē possunt, scientia nullo modo. Atq. hæc res a Platone (vt dicebā) secundo constituuntur loco. Succedūt in tertio harū rerum naturalium imagines, quæ fingendo aut pingendo exprimuntur. dum. n. cœlū, mons, flumē, sylua, equus, vel quid huius-

329

330

331

huiusmodi fingitur aut pingitur, fit sanè vt hæc imagines ab ideis lōgius quàm coelum ipsum ac res ipsæ naturales, distent, ita vt consistant in tertijs. imò verò si fortè pictor aut sculptor aliquid fingat aut pingat quod non tam extet in Natura, quàm mente ac phantasia ipse excogiret & comminiscatur, vt hircocertum, centaurum, & quid huiusmodi, eiusmodi opus quarto loco a Platone collocabitur. & idcirco illud appellat icaisticum, quòd sit imago & simulachrum, hoc phantasticum, quòd ab imaginatione seu phantasia sit deriuatum. Vt propterea, si Platonem consulamus, pictura tertio, interdum etiam quarto, consistat in loco, & a rebus veris, quas vnus censet ideas & expertes corporis mentes, distet longius. Ex quo fit vt pictura inanis quin inanissima censenda sit. si enim ne res naturales quidem apud eum rerum verarum obtinent locum, multò minùs id picturæ est concedendum. Nam si clames falsum & absurdissimum videri Platonicum istud decretum; quis enim ferat res naturales & corporatas rerum verarum ordine excludi? quis coelestia corpora, quæ ne tantillum quidem variant naturam, a rebus veris arceri lōgius? Equidem ne aut longum faciam, aut philosophari subtilius videar, sic statuo, ei qui id perneget, hæc quæ subijciam esse reputanda. Scopulum aut columnam quæ soli obijciatur, umbram perpetuò variare: cum enim sol perpetuò decurrat, fieri nullo modo potest, quin umbra non continenter ac perpetuò varietur: & tamen nemo, quantumuis in eam diem integrum coniecerit oculos, id sentiat. nam procedente tempore sentiet quidem mutationem factam, sed fieri, nunquam persentiat. sic accidit corporatis rebus, quas animaduertimus tandem, varietas, sed variari non persentimus. sic plantæ, animalia & mista corpora omnia: cum enim contrarijs qualitibus consistant quæ semper agunt, continenter etiam variantur necesse est. atque id de coelestibus corporibus fatendum est sine vlla dubitatione si communem cum inferioribus rebus habeant materiam: siquidem quātum in eis est, variantur oportet. Tametsi enim agrè fortasse mutatio vlla percepta sit hæcenus, percipietur fortasse aliquando. sed de coelo quoniam hoc argumentum in Platonis Timæo prosequimur accuratè, satis in præsens. Nos certè (vt de cæteris aliquid subijciam) quotidie morimur & tamquam aqua dilabimur: ita vt apud nos vnus hominis animus, quippe corpore vacuus, huic legi non sit obnoxius. Denique quemadmodum fieri nequit vt bis te in eadem fluuij mergas aqua (fluit enim) ita nunquam eandem offendas rem corporatam & mortalem. præterit enim umbræ instar atque stationem eandem conseruat nunquam. Oblata est aliquando Delphici Oraculi templo naus quæ pro foribus, quippe anathema & donarium, appensa est: cūque in dies per partes hinc inde putresceret & corrueret, curatum est vt refarciretur & instauraretur, quòd per partes itè factum est in dies. cum verò post longum tempus vndique & putruisse, & instaurata esset, quæsitum est eadēne esset naus an altera: alteram esse docebant aliquis quòd primigenia pars superesset nulla: alij figuram ac formam superesse dicitabant, vnde videri & haberi deberet eadem. reclamabant illi quòd naturalis forma cum ligno fluxisset: ac propterea externa figura artificiosaque forma specie quidem ac similitudine perseuerasset, vna eadēque nullo modo. Idem vsu venit rebus quæ aluntur & in vniuersum contrarijs corporibus & qualitibus conflatae sunt: ita vt non facillè prostrni possit Platonis decretum. Atque hoc nomine Poëtam satis defensum existimamus.

Iam verò quī fit vt dum Aeneas pictura pascit animum, quod sine dubio lætitiæ præbet significationem, gemat, ac multa, multum inquam & copiosè, gemat, quin largo humectet flumine vultum? Neque verò id quæro, quasi verò fieri nequeat vt largo flumine funderet lachrymas (id enim Poëtæ concedimus vberes lachrymas indicanti ac rem amplificanti) sed quia cum voluptatem ex pictura capiat, nihil est cur ingemiscat & tantoperè ingemiscat. sed tamen nihil prohibet quòminus vehementem cordis atque animi permotionem cum lætitia tum fletus consequatur. Certè Epaminondas cum ingenti sagittæ dolore cruciaretur, maximam etiam lætitiā cepit quòd audierit Clypeum esse incolumem, nec in hostium manus pertuenisse. Itaque inter dolorem & lætitiā expirauit. Aristoteles quoque in libro 1. Rhetoricorum, *In luctu ipso* (inquit) *& lachrymis inest quidam sensus voluptatis*: quod sanè nō quidem perpetuum esse crediderim, sed contingere aliquando, cum res mœsta se se cum latis miscet vel præsentia vel recordatione, & huc fortasse spectauit Aristoteles cum pergeret. nam mœror in eo est quòd non adsit: voluptas in eo quod recordetur, & videat quodammodo illam, & quæ ageret, & qualis esset. Id quod Homeri cōfirmat testimonio, apud quē Achilles lætatur Patrochi præsentia quæ tamen sibi in somnis appa-

Dubitatur

Respondetur.

Qui fieri possit vt Aeneas ex pictura in spem atque lætitiā in dolorē perciperet.

ruerat) & tamen continenter quoque luger. Atque idem cernere licet apud Virgilium in Andromache: cum enim Ascanium conspexisset quem diligebat, quique Astyanactus filij gerebat imaginem, non sine ingenti doloris ac lætitiæ sensu exclamauit,

O mihi sola mihi super Astyanactis imago.

Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat:

Et nunc aequali tecum pubesceret aeo.

Quamquam lachrymæ quoque ipsæ citra rei iucundæ recordationem voluptatem interdum habent: ita ut in acerbitatibus amabiles sint: præsertim quia conceptus animo dolor tanquam virus una cum lachrymis effunditur. Itaque eleganter Ouidius,

Est quedam flere voluptas;

Expletur lachrymis, egeriturque dolor.

sed Poëtam audiamus, qui ad picturam utcunque sigillatim diuertit.

Part. 90.

Namque videbat uti bellantes Pergama circum

Hæc fugerent Graij, premeret Troiana iuuentus,

Hæc Phryges, instaret curru cristatus Achilles.

Nec procul hinc Rhœsi niueis tentoria velis

Agnoscit lachrymans: primo quæ prodita somno

Tyrides multa vastabat cæde cruentus.

Ardentis que auertit equos in castra prius quam

Pabula gustassent Troiæ, xanthumque bibissent.

Percurrit
quæ Pictu-
ra illa obij-
ceret.

Postulabat sanè ratio ut Virgilius, quoniam in templo Ilicas pugnas dixerat contineri quæ sese Aeneæ obijcerent intuenti, earum specimen præberet aliquod: specimen inquam; nam eas complecti omnes immensi fuisset operis. cum enim essent decennales, atque ex ordine exaratæ & expressæ, ne media quidem Aeneis suffecisset tot rebus, non dicam pro dignitate canendis, sed breuiter enarrandis. Certè in secundo supremos Troiæ labores siue 335 vnum excidium canit: & tamen librum integrum in illo occupat. Pauca igitur de multis feligit, atque illa, ut par est, præcipua, quæque satis indicent Aeneam, quoniam mirificè afficiebatur, & lætitia simul ac dolore tangebatur, inde & mœrorem & voluptatem potuisse percipere, spem etiam (huius enim gratia huc digressus erat Poëta) concipere. Ait igitur.

Namque videbat uti bellantes Pergama circum

Hæc fugerent Graij —

Rem primò attingit quæ & pertinebat ad Troianorum gloriam, & verò commiseratione quæ ex afflictâ fortuna captatur, non caret. cum enim in quibus bellica laus ac magna dignitas enituerat, oppressi tandem fuissent a Græcis, idque non virtute sed vi & fraude, quidni commiserationem excitarent? Quamquam dolorem inde & lætitiâ simul haurire potuit Aeneas; dolorem quòd eos oppressos recordaretur, lætitiâ quòd illorum tamen fama vigeret quæque clementiæ faces Reginæ posset iniicere. De hac verò Græcorum fuga Homerus legendus est libro vii. & xvi. Iliados. Quamquam apud Homerum vnus Hector in fugam conijcit Græcos, cum tamen Virgilius Troiana iuuentute fugatos canat quod est verisimilius. Pergit, *Hæc Phryges —* quod est hinc vicissim fugam capientes apparebant Phryges: quod tamen ne facilè dedecori vertatur Troianis, Achillis fortitudini acceptum refert, & ideo subdit è vestigiò — *instaret curru cristatus Achilles.* de qua re Homerus libro xxi. interim obseruandum, potuisse Aeneam hinc quoque aliquid lætitiæ (de dolore enim constat satis) percipere, cum in mentem quoque recurreret facilè ipsum quoque Achillem cecidisse tandem & hostili industria cecidisse. Inducitur 336 autem de curru pugnans, quia Prisci illi, præsertim duces ac nobiles, de curru pugnabant cominus missilia inde torquentes, donec congredierentur pugnarentque cominus: quem morem in Turno atque alijs expressit Virgilius: & verò Regibus Hebræorum vsitatum satis constat: ac de Achillis curru, auriga, equis, legere est vii. Iliados. At enim cur cristatus dicitur? propter cristatam quam gestabat galeam. cum enim Vulcanus, Thetide deprecate, impenetrabilia Achilli arma fabricasset, galeam inter cætera aureis cristis celsum conflauerat: de qua re Homerum audire licet Iliados duodenigesimo. Atq. hic mos in- ualuit

ualuit apud milites, ita vt non solum a Poëtis in Ducibus exprimatur, verum etiam militiæ colatur: idque vel ornatus gratia (idcirco enim cristæ decora alta dicuntur a Virgilio, decusque superbum) vel ad hostes terrendos vnde terrificæ hostilisque appellantur: vel denique vt ea specie animus quoque assurgat, & idcirco Sylius *insurgens nitenti cono* de cristato milite cecinit aliquando. qua in re author (quisquis ille fuerit) gallinaceum gallum, qui pugnax est & cristatus incedit, imitari potuit. Tamen si fortitudo animi & corporis paranda militi veriùs quàm cristata galea aut pictus clypeus aut torques aureus: cristæ enim non infligunt plagas, nec pictura resistit pilis, torques etiam & pretiosa quæque hostibus veriùs iniiciunt cupiditatem ac bellandi vincendique ardorem quàm timorem. itaque cum ex Annibale quæreretur num satis instructus videri posset exercitus qui etsi Florentissimus, ditissimus tamen apparebat, *ad prædam* (inquit) *satis*; significans hostes inde acriùs prouocari, terreri nullo modo. Sed ad Rhœsum. hic igitur inducitur a Virgilio quod eius calamitas commiserationem habeat quidem ac proinde dolorem; sed tamen spem eidem afferat quod Reginam (vt in afflictâ fortuna euenire solet) possit ad clementiam prouocare. ait verò somno proditum, vt extenuet atque adeò occultet Rhœsi culpam. verè enim culpandus fuit quod excubias non disposuerit quibus ab Græcorum armis insidiisque sibi cauere: denique gloriosius erat pugnando cadere. Hanc igitur, vt dicebam, extenuat culpam. quo fit vt commiserationi sit locus. Rhœsus igitur Thraciæ Rex, cum opem ferret Troianis, ac non longè a Græcis inter Troianos posuisset castra) in campo enim perinde ac Græci castra posuerant Troiani quoque) & iam iam locum occupasset quem illi Hector attribuerat (nam attribuisse canit Homerus in decimo) ita vt niuea illius tentoria, candida inquam, apparerent, ecce tibi prima nocte dum altius dormiret, a somno proditur: cum enim de via fessus, quieti, vt fit, se dedisset, statim ab Vlyssæ & Diomede qui de illius aduentu per Dolonem rescierant, inuaditur, & cum multis interficitur. Et ideo pergit

Tydidēs multâ vastabat cede cruentus.

Vbi quæri posset cur nihil de Vlyssæ. Certè Homerus vtriusque mentionem facit, Euripides in Rhœso præcipuam Vlyssæ gloriam tribuit, eandemque sibi apud Ovidium arrogat Vlysses ipse. Sed Virgilius nusquam Vlyssæ fauet gloriæ. itaque vel ignominiosè de illo meminit, pellacem illum appellans, dirum, ac scelerum inuentorem & hortatorem, vel præterit illum tacitè. Quamquam hic eò etiam spectare potuit, quod ab Homero Tydides reuera cecidisse illos dicatur, Vlysses cadauera peditus abstraxisse, vt inter classem ad Rhœsum aperiret viam. Tamen si cum pergit

Ardentēque auertit equos in castra prius quàm

Pabula gustassent Troiæ, Xanthumque bibissent,

atque id etiam Tydidi tribuat vni, cum tamen eiusmodi fecisset ex Homero Vlysses peregrisset vel maximè, satis constat quicquid Vlyssæ contineat laudem, id omne a Poëta libenter reticere. sed cur tam minutè quædam commemorat noster Vates? nimirum equos istos fuisse a Tydide auersos antequam

Pabula gustassent Troiæ Xanthumque bibissent?

quia oraculo didicerat fore vt Rhœsus interfici non posset nisi equi illi auerterentur antequam ibi gustarent, quicquam. & ideo iurè cæsos illos memorat antequam aut pabulum ibi gustarent Rhœsi equi aut biberent. Sed cur prius cædem narrat, tum auersos equos si enim cædi rex haud proterat, nisi prius auerterentur equi, antea interfici nullo modo potuit. Crediderim itaque Oraculum respondisse non quid em Rhœsum interfici, sed Ilium expugnari haud posse, nisi prius, auerterentur equi. quorsum enim de Rhœso oraculum consulere? aut quâ in mensẽ Rhœsus venire potuit, cum multò antea consulisset Oraculum?

Part. 91

Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infœlix puer, atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, currūque hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen: huic ceruixque, comaëque trahuntur
Per terram, & versâ pulvis inscribitur hasta.

N 3 Qualis

Qualis planè fuerit Troili fortuna, vbinam congressus sit cum Achille & qua ætate, quæ ab illo peremptus sit, non omnino constat inter historicos: quin neque omnes fatentur Priami fuisse filium, sed aliqui Apollinem reuera, etsi fama Priami, habuisse parentem. 339
Videtur tamen Virgilius sequi tum Homerum qui Troilum perinde atque Hectorem Priami filium appellat & ab Achille interfectum canit, tum Calabrum qui canit non dissimilia. Ac puerum seu adolescentem fuisse, non confirmata ætate, quemadmodum Tzetes contendit, præter Homerum atque alios multos, Dion scribit, Horatius etiam indicat canens

— *Nec impubem parentes Troilon aut Phrygiæ sorores*

Flevere semper —

Itaque eleganter Homero ac Virgilio concinens Ausonius, Troilum sic de se canentem induxit.

Hectore prostrato, nec Dijs, nec viribus, equis

Congressus perij, Troilus Aeacida.

Raptatus bigis, si atris coniungat honori,

Cuius ob exemplum nec mihi pœna grauis.

Sed ut ut sit, faterur quidem Virgilius fugam arripuisse Troilum, atque amisisse arma, quod sanè dedecori verri poterat, sed tamen sensim eum excusat ab ætate, quod esset puer atque impar viribus Achilli, simulque ab aduersa fortuna quod infortuniter, quod est aduerso Numine, cum hoste congressus esset. alioquin eum, quippe qui sponte ac cæso animo Achillem aggredi non dubitasset, tacitè commendat: Dares Achillem vulnerasse etià scribit, ita ut hic pugna dies aliquot supersedere coactus sit, sed Poëta vel id falsum aut minus verisimile iudicauit; & ideo cum satis habuisset eum cæso animo exprimere qui cū Achille congressus esset, hinc ad commiserationem statim excitandam descendit subiiciens,

Fertur equis, curvūque hæret resupinus inani.

cum enim de curru deiectus esset, ferebatur equis, non eos regebat, ut antea aut suum in curru locum retinebat. tametsi vno aut altero pede implicatus adhuc & detentus curru, hærebat illi, sed resupinus, facie scilicet ac pectore in cælum conuerso, ita ut humeris supinus hæreret terræ; lora tamen tenens, quod erat fortitudinis argumentum. Interea tamen (id quod commiserationem habet maximam) *Huic ceruixque comaëque trabuntur Per terram,* 340
rectè ceruix comaëque, quod arma proindeque galeam amiserat. Quamquam hastam non ita amiserat, quin eum consecraretur; sed quæ tamen non hostem appeteret, sed terram exararet, ita ut pulvis videretur inscribi. Iam verò, ne videar quasdam imitationes Homericas præterisse, dum luget Aeneas (id quod in particula lxxxix. observauimus) conferri potest cum Homero quæ item in ix. Iliadis ad initium largum fundit fletum. Eodémq; modo dum in particula lxxxx. instaret curru cristatus Achilles legendus est Homerus in xix. Iliados ubi cristati Achillis galea describitur. Eodémque in loco dum canit Virgilius

Nec procul hinc Rhœsei niueis tentoria velis Agnoscit —

conferendus est eum Homero in x. Iliados dum idem attingit. Denique dum in hac particula de Troilo canitur

— *Curvūque hæret resupinus inani,*

legendus est Homerus in vi. item Iliados. Sed iam pergamus.

Part. c. 92.

Interea ad templum non æquæ Palladis ibant

Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant

Suppliciter tristes, & tunsæ pectora palmis.

Diua solo fixos oculos auersa tenebat.

Veteri consuetudine receptum est, ut cum Vrbs aliqua premittitur obsidione, atque hostilibus pertentatur armis, ciues pro sua quique facultate Vrbi opitulentur. Itaque senes prouidentia, consilio, autoritate opem ferunt: iuvenes armis, labore, fortitudine; mulieres ipsæ obsequijs, precibus ad Deum, lachrymis ac gemitibus. Quapropter eleganter Salustius, cum Catilina igne & ferro Romanæ Vrbi excidium minitaretur, atque illam tyrannide opprimere moliretur, *Mulieres* (inquit) *quibus Reipublicæ magnitudine belli timor insolitus inceserat, afflictare sese; manus supplices ad cælum tendere; miserari paruos liberos: rogitare;* omnia

omnia pauere; superbia, atque delicijs omissis, sibi, patriæque diffidere. sic Sallustius. Id quod Troiani quoque belli tempore factitauerant Ilij Mulieres apud Homerum, quemadmodum constat ex sexto Iliados, vbi Hector Matrem hortatur vt pro vino quod sibi offerret propinandū, peplū offerret Palladi. Id quod ex non mali interpretis carminibus referre libet.

341

Tu potius veneranda parens, tu collige primas
Matronas Urbis, quarum comitata caterna
Palladis ad templum libamina thuræque portans
Ascendas, peplūque deæ quod in edibus intus
Eximium pulchrūque tenes, præciosius vllum
Quo non est aliud, venerandam defer in ædem,
Ante deæ genua auricoma speciosa reponens,
Inde voue diuæ solemnia sacra Mineræ,
Bis sex immunes ab arandi munere tauros,
Si forsan miserata urbem, miserata nepotes
Troas & uxores, dulces & ad vbera natos,
Arceat insanum Tydidea mœnibus urbis,
Terribilem, bellatorem, seuum atque ferocem.
Tu nunc ergo parens isthæc curabis, & arcem
Palladis ascendens:—

sic Hector. & ideo paulò post, cum Hecuba rem curaret, sic canitur

— Redit illa domum, famulasque per urbem
Protinus accitum mittit, matrèsque, nurūsque.
Ipsa in odoriferum thalamum descendit, in illo
Peplorum vis magna fuit, quæ Sidonidarum
Artifices fecere manus, & Sidone nuper
Attulerat, spaciola Helenen super aquora ducens
Dijs forma Paris assimilis præstante beatis.
Ex his eximium, quod summa in parte iacebat,
Nec secus ac sydus claro fulgore micabat,
Quo nec nobilius, nec erat præstantius vllum.
Ipsa ferens Hecube donum portabat Athenæ,
Femineo cætu matronarūque caterna
Et nuruum stip ante manu, contendit in ædem
Palladis armifera, summa quod in arce tenebat.
Ventum erat ad templi limen, formosa Theano
Filia Cissei, generosi Antenoris vxor
(Namque sacerdotem Troës fecere Mineræ)
Palladias referat stridenti cardine portas,
Et sumptum manibus fulgenti murice peplum
Obtulit ante pedes Diuæ, genibūsque dicatum
Applicuit, palmas muliebris turba tetendit,
Auxiliūque omnes præsentī ex numine poscunt.
Ipsa deam supplex sic est venerata Theano.
Armipotens, Ioue nata Deorum maxima Pallas,
Frange manu telum seni Diomedis, & ipsum
Pronum sterne solo, Scææ sub limina portæ,
Vt tibi mox his sena bouum tua templa sacantes
Corpora matremus, totidēque ad sacra quotannis
Omnes indomitos, nec dum sub aratra coactos,
Si miserata urbem, populum, puerosque, patrèsque,
Uxoresque, nurūsque tuo sub numine serues.
Sic venerata Deam supplex in vota vocabat,
Diua solo fixos oculos auersa tenebat:

342

Hæc rursus Homerus. Quæ describere placuit, ut conferre Virgilium liceat cum Homero. Tametsi audiendus est rursus Virgilius in xi. vbi Amatam Reginam peplum aut dona Palladi Hecubæ instar deferentem inducit: sic canens;

Nec

*Nec non ad templum summâsque ad Palladis arces
Subuehitur, magna matrum regina ceterua,
Dona ferens, iuxtaque comes Lavinia Virgo:
Causa mali tanti, atque oculos demissa decoros.
Succedunt Matres, & Templum thure vaporant,
Et mœstas alto fundunt de limine voces.*

hic rursus Virgilius. qui sine dubio multum debet Homero quem imitatur: etsi dū otiosa præterit multa, multa ornatiùs exprimit, dignus est qui Magistro anteponatur. nam in propositis Homeris carminibus multa aut redundare aut frigere, is sentiet, qui Græcè illū peruoluit. interpret enim hic noster, ut elegantia consulat & venustati multa variat ac Virgilianis ornat luminibus. Sed ad propositum Virgilij locum redeamus. ubi ait *Interea*, ut intelligamus hæc contigisse dum Troiani aperto Marte cum Græcis dimicarent, ita ut iis armis, illæ precibus, patriæ succurrerent. dū verò ait *non aque*, arbitratus sum aliquando ad Iliades pertinere, quasi verò Iliades non aquæ incederent, quòd scilicet pepulum, & quæ illud deferret, Antenoris coniux anteiret: tum Hecuba, Andromache & regiæ fœminæ ac matronæ reliquæ ac virgines, binæ fermè ac binæ, quemadmodum apud nos etiam fit, in supplicationibus, sequerentur: quæ sententia cum verbis consentit & re ipsa. Sed tamen, quoniam ceteri ad Palladem eas referunt voces, quasi *iniquæ Palladis* sit sententia, significeturque infensam fuisse erga Troianas, non grauatè hanc probarim opinionem, & huc pertinet quod addit

Dina solo fixos oculos auersa tenebat.

ubi auersa dicitur animo: nam ut de facie agnosceretur, & tamen auersa facie sese obijceret, fieri nullo modo potest: multò minùs ut faciem auerrens conspiceretur ita ut moueretur. Palladi igitur crinibus sparsis ac fufis quemadmodum in mœstitia contingit fœminis, supplices, tristes, tudentes pectora palmis (quæ omnia doloris demissique animi seu supplicis sunt argumenta) Iliades ferebant pepulum. erat verò pepulum, siue etiam pepus, vestis tenuis & candida, quæ tamen ad talos vsque fluebat ornata tamen ac picta, phrygio quoque opere elaborata atque distincta, clauiculis aureis instructa: quam Palladi offerebant ut illam sibi propitiarent: atque hanc ferunt ab Atheniensibus inuentam primò & Palladi dedicatam.

Part. 95.

Ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros.

Exanimùmque auro corpus vendebat Achilles.

Tum verò ingentem gemitum dat pectore ab imo,

Vt spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,

Tendentemque manus Priamum conspexit inermis,

Id iam commemorat quod maximè omnium vel Græcis, aut certè Achilli, inuidiam conflare poterat, aut Troianis misericordiam conciliare. Achillis enim & crudelitas & auaritia cōmostratur, quibus vitijs in ingenuo viro, ac duce inprimis, nihil turpius. Quid enim turpius quàm strenuum ducem sœuire in mortuos? quid sordidius quàm ex cadaueribus quæstum colligere, aut demortuos vendere? & tamen Achilles non modò semel sed iterum ac tertio sœuitiam ostenderat in Hæctoris cadauer: idemque afflicto parenti, cui in afflicta fortuna condolendum erat, vendere non dubitauit. secus apud Virgilium Aeneas qui ad veram fortitudinem atque pietatem, prout decebat optimum ducem, informatur; aurum enim a Mago oblatum contemnit, Turni etiam cadauer parenti non abnuuit restituere; vitæ etiam pepercisset deprecantis, nisi Pallantis balteum in illo perspexisset. ut mirum videri debeat Alexandrum Macedonem qui se passim magnanimum ostendit, Achilles more in Batim desauisse. quanquam fortasse huius sibi peruiaciam hac ratione frangendam censuit, quòd supplex, pro ut debuit, esse noluisse. certè Paphlagonios Henetis, atque alios multos quos iure belli seruos aut stipendiarios constituere potuit, in libertate aut Regno confirmauit: & in Darium ipsum, hoc est præcipuum hostem summam humanitatem ostendit quem extinctum magnificentissimo sepulchro ornauit. Iam verò eadem Achilles facta quippe indigna, valent ad Regiæ clementiam excitandam & Troianis (ut dicere coeperam) misericordiam conciliandam, quòd Hæctor ea indignè tulisset, cum ob fortitudinem ac virtutem honorem pro mereretur; ita ut indignationē quoque

que in Græcos mouere posset. an verò Achilles raptauerit Hectorem ad naues Græcorū, aut circa Patrodi sepulchrum quemadmodum canit Homerus, an verò circum Ilij muros, quemadmodum scribit Philostratus, non satis constat: Virgilius tamen qui circa muros, & ter raptatum canit, instituto magis ac magis seruit suo. Atque hæc sanè in postremo Iliados libro occurrunt omnia: vbi raptatur Hector, eiusdemq; corpus parenti Priamo venditur ab Achille. Denique hæc & id genus multa per te cōmodè percurrere possis mutuòque conferre cum hoc Virgilij loco. Ex quibus omnibus intelliges quæ prolixè persequitur Homerus, ea perstringia Virgilio prout scilicet pictura exigebat cui stylus fuit conformandus. Atque hic etiam licet animaduertere quam habeat epopœia opportunitatem: quæ, quoniam narrat Hectore terraptatum, aptè narrat, quòd pictura vix obijcere poterat, quanquam ea fortasse de causâ Virgilius eâ vsurpat vocem *raptauerat*, quòd non tam ex pictura quàm ex narratione ter raptatum velit intelligi: contra tamen *vendebat* inquit, non *vendiderat*, quia pictura vendentem Achillem exprimere potuit percommodè. & ideo aptè subiicitur

Part. 24

Tum verò ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Vt spolia, vt currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemque manus Priamum conspexit inermeis,

Atque ex his *verba* mirificè elucet, ita vt appositè gemitum repente edat Aeneas. Denique huc pertinet quod & spolia commemorat fortissimi illius Ducis, & currus, tam scilicet Hectoris vnde deiectus est, quàm Achillis a quo raptatus est Hector inprimis verò amici corpus commostrat inermemque senem manus tendentem ac deprecantem. Quo in loco dum Aeneas ingentem dat gemitum, idque pectore ab imo, dūque rursus amici Hectoris, etsi depicti, deflet casum, & Priami fortunam; tacitè diluitur rursus proditiōnis rumor. Ita quidem consentienter Hector illud Aeneæ tanquam amico reuocauit in memoriam, *Sat Patriæ Priamòque datum*

Part. 25

Se quoque principibus permistum agnouit Achiuis,
Easque acies, & nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exertæ cingula mammæ
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.

Perstringit iam paucis multa. etsi enim Troianorum fortunas sic ex pictura recensuit vt non latius manarit oratio, quin breuitatem sectatus sit (nam reuera non hic erat locus in quo data opera fortunas ac bella percereret Troianorum) nunc tamen breuitati studet vel maximè. & sanè ad has picturas deuenerat obiter, ac propterea veluti per transennam attingendæ erant res Iliacæ; vt scilicet Aeneæ lætitiā dolorēque ac doloris lætitiæque causas indicaret, maximè verò cur sibi optimè sperandum putaret. ita quidem cum dixisset

*Se ite agno-
scit Aeneas,
tum alios mul-
tos.*

— *Hic primum Aeneas sperare salutem*

Ausus, & afflictis melius confidere rebus;

& ideo subiecisset, *Namque sub ingenti lustrat dum singula templo* & quæ sequuntur, idque vt quod proposuerat declararet; nūc cum propositum declararit, iam sensim claudit narrationem. Et ideo ea perstringens quæ reuera videri præcipua poterant, nec facillè omit-tenda essent Reginam cui interim præstolatur Aeneas, in medium adducit, atque aliò inflectit Musam. sed propositum locum sigillatim explicemus. Principiò igitur ait Aeneā se quoque ipsum inter Græcos principes agnouisse. Ex quo loco Seruius in eam suspiciōnem incidit, vt crediderit Virgilium tacitè indicare voluisse Aeneam cum Græcis in patriæ perniciem conspirasse. quid est enim quòd eū permisceat Achiuis vel potius Achiuorum principibus, nisi vt con-spirationem illam tacitè indicet? Ac profectò cum ab initio hanc Antenori conflasset calumniam, illud supererat vt eandem conflaret Aeneæ: si enim peccandum, nauiter peccandum. Sed reiicienda est eius suspicio. cum enim Virgilius caneret Augusto, ac diuinam illius progeniem celebraret, quid ineptius quàm gentis Iuliæ

*Seruius re-
prehendi-
tur.*

Iulius authorem proditoris crimine insinulare? Denique statim ab initio profugum fecit Aeneam ut ne quid de eius fide suspicaremur: eodemque consilio in progressu semper eiusmodi suspicionem (satis enim perceperat apud aliquos emanasse) tacite delere studuit, & hinc illæ voces, *Sat patriæ Priamoque datum*, & texcentæ aliæ, quas nos & iamdiu observauimus, & observabimus in progressu. ita ut talem suspensionem delere quidē studeat, excitare aut indicare nullo modo. Sed cur ait principibus Achiuis permixtum fuisse ea ipsa de causa propter quam ipsemet Aeneas dixit

Vadimus immisi Danais haud numine nostro.

immiscetur enim Græcis, sed suo periculo & aduerso numine: vno verbo, pugnando & cum vitæ periculo permiscetur: nā & cum Diomede singulari certamine, & cum Achille & sæpè aliàs cum Græcis dimicando, congressus est. Atque hinc factum crediderim ut se ipse agnouerit: quia scilicet sic inter Græcos pugnans expressus sit, ut inde se quoque ipsi agnouerit. Neque enim crediderim de facie expressum (qui enim a Libyco pictore de facie 348 exprimi potuit?) ac propterea ex vultu se se agnouisse; sed ex circumstantiis ut Gellij verbo utar, & rebus gestis. Atque eodem modo fortasse agnouit Priamum. Quanquam nihil prohibet quo minùs longæus ille senex, regio præsertim ornatus habitu, quasi de facie cognitus sit. Sed subtilius hæc examinare haud decet in Poësi. Dum verò pergit

Eòsque acies, & nigri Memnonis arma;

De Mem-
none.

dubitari potest num eorū siue orientis acies ab ijs different quas duxisse Memnon memorant historici, an eadem designentur. qua iure (ne longum faciam disputando atque historicorum dicta percensendo) crediderim easdem fuisse. de qua re consulas Diodorum & alios. an verò niger dicatur quòd Aethyops esset vel quia Aethyopes duceret, ex iisdē discito. Memnon igitur, quippe auroræ & Titonis filius, magna militū manu opem tulit Priamo, missus ab Assyriorum Rege. ait verò Poëta Memnonis arma vel intuens in arma quæ huic fabricauit Vulcanus Auroræ rogatu, vel exercitum indicans quem duxit vel vtrumque. atque hic etiam ab Achille interfectus est. Nunc ad Amazones siue Amazonum Reginam, quam ita describit ac bellantem ante oculos ponit, ut nihil siue ad illius picturæ commendationem siue ad bellicam ipsius Reginae laudem excogitari possit illustrius. denique eius habitum, studia, inprimisque pugnandi ardorem, ac Ducis fortitudinē, mirificè ponit ante oculos: atque hic inprimis illud pertinet *furens, & ardet*, quibus res 349 supramodū augetur; medijs verò in millibus ardet vel agminibus, vel certè hostibus quibuscum pugnatur. videtur autem Poëta illis vocibus

Aurea subnectens exerta cingula mammae

De Ama-
zonum Re-
gina.

non modò habitum & cultum describere istius bellatricis, verum etiam nomen Amazonum alludere, quæ cum alteram mammam exstam haberent ac ferro exertam, hinc inuenire nomen, quasi *ἀνὰ μάστιγ*, hoc est sine mamma. De his verò longum esset commemorare quæ Herodotus ac deinde alij historici plurimi literis tradiderunt. quæ sanè pleræque sic inusitata sunt ac noua, ut aliqui eas, quasi fictas, è medio tollere conati sint. quamquam res est illustrior ac certior quàm ut de illa iurè liceat dubitare. Meminit autem harum Homerus 3. & 6. Iliados, ubi appellantur *ἀνδρὶδες* hoc est viragines ut habet interpres, sed fortè cum viris bellatrices significauit, ita ut Virgilius dum canit, *audique viris concurrere*, huc respexerit. Quanquam optassem ut Homerus has cum Græcis pugna- 350 tes induxisset, cum ad Poëma illustrandum, admirationemque inprimis ciendam id pertineret. & sanè cum historici eas Troianis subsidio fuisse & cum Græcis certasse, Pentheseleamque ipsam post egregia facta ab Achille aut Neoptolemo interfectam scribant, cur obsecro Homerus hoc Poëmati inuidit decus? nam si fortè Penthesileæ aduentus non in illam Iliaci Belli partem inciderat quam Homerus sibi canendam proposuerat (res enim posteriore fermè anno gestas, nec omnes, est persecutus) nihil prohibebat quominus rem hanc præclarissimam & admirabilem, quemadmodum alias multas minùs præclaras, ex rebus antea actis attingeret. Sed Tryphiodorus rem eleganter expressit. Virgilius etiam in Camilla utcunque imitatus est: inter nostros etiam Ariostus egregiè admodum & co-

lio in-

lio indicantur, declarant satis citra Homericam quoque imitationem egregiam fuisse Virgilij industriam. Certè quæ de Penthesilea canit, ingenio plenissima sunt. Et si fieri quoque potest vt aliqua ex Q. Smyrnæo acceperit, nam quæ de Mennone & Penthesilea canit vtcūque in Smyrnæo legere potuit. Sed aduentanti Regina occurramus.

Par. 96.

351.

Hæc dum Dardanio Aeneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutūque hæret defixus in vno;
Regina ad templum forma pulcherrima Dido
Incessit, magna iuuenum stipante caterua.

A bellica picturæ narratione ad Regina aduentum progreditur. ac prius significat ea quæ pictura illa continerentur, admiranda Aeneæ visa fuisse, ita vt stuperet, obtutūque hæreret defixus in vno, quod est in pictura illa totus & oculis & animo defixus esset. Ac de Aeneæ quidem vel admiratione vel stupore nihil dicam quod non ita pridem copiosè id attigerim. Illud potiùs commemorabo, ea verba

Dum stupet, obtutūque hæret defixus in vno,

significare operis excellentiam, ita vt res illas gestas adamussim retulisse censendum sit. Ex quo fit vt picturæ approbationem indicet Poëta, ignorationem Aeneæ affingat nullam. Iam verò dum ita miratur Aeneas, ecce tibi aduentat Dido. Atque hanc mirum est quàm egregiè describat vel potiùs ornet ac celebret. Ac primùm celebrata dignitate; Regina enim appellatur, ac Regia dignitate ornatur: quæ sanè dignitas in viro enitet, multò verò magis in foemina quin in foemina, vt rara, ita admirabilis, videri solet. Et huc pertinet quod *folio altè subnixa* (id quod iam iam subiiciet) residet & collocatur. sed & a pulchritudine celebratur. dicitur enim *forma pulcherrima Dido*. vbi forma, quæ sæpè per se pulchritudinè significat, (hinc enim illud *spretæque iniuria formæ*) augetur dum pulcherrima dicitur. par verò fuit vt pulchritudinem eamque eximiam ei tribueret, quod hæc tum sit non potestremum foeminae ornamentum, tum maximè in ijs requiratur qui Regium obtinēt principatum. atque hinc illud, *Priami forma digna est Imperio*. Certè per se atque aliæ gentes multæ Regem sibi pulcherrimum deligebant. aliqui etiam populi suos Reges multatū quod vxores minùs idoneas duxissent formosæ proli procreandæ. Quamquam Didonis forma Dianæ comparatione augetur & illustratur. Sed & commendatur Dido a Religione, nam ideo ad templum incedit & in templo commoratur. Religio autem in omnibus, sed in Rege maximè & Regina requiritur, vt tanquam exemplum sit cæteris, verè enim illud effertur

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

denique Religio caput est ac vertex virtutum omnium, ita vt hinc reliquæ virtutes mirificè illustrentur. Commendatur item ab incessu, significat enim euntis maiestatem & grauitatem: hinc illud

At ego quæ diuinum incedo Regina — & rursus

Et vera incessu patuit Dea —

A iuuenum armatorum comitatu: hoc enim auget dignitatem simulque affert securitatem: itaque iure canitur *magna iuuenum stipante caterua*, siquidem hinc & dignitas ostenditur & securitas. & idcirco etiam additur *septa armis folioque resedit*. Ab officio & sedulitate, nam subiiciet, *iura dabat legesque viris*. A iustitia, siquidem *operum quoque laborem Partibus equabat iustis*. A prudentia & consilio, quandoquidem sorti committebat aliqua. prudentis enim principis est ea quæ commodè obiri possint multis & a multis certatim flagitentur, sorti committere ad inuidiam declinandam. & ideo subdit *aut sorte traherat*. Adde forti prudenter committi id quod humano consilio expedire nequit: nam sortis nomine diuina voluntas requiritur & exploratur non fortunæ temeritas.

Quamquam miretur fortasse quispiam dum videt a Virgilio Regium dominatum tribui foeminae: nam sine dubio dominatus debetur præstantissimo: cum tamen foeminae lōgè præstet vir. & ideo Aristoteles docet viri esse imperare, foeminae obtemperare. Ac propterea legibus cautum est apud multas gentes ne foemina Regno succedant aut præficiantur: quod in primis obseruant Galli, apud quos lege Salica foeminae quoque Regiæ excluduntur Regno. Denique foemina est imbecilla, impatiēs, timida, & quod deterius est, aut amat

Ad regina aduentum describitur.

Quæ egregiè describitur Dido

Non rectè Regiū dominatū tribuisse foeminae. I.

II. amat aut odit: amor verò & odium mentem perturbant vel maximè adimuntque confi-
 III. lium. Adde miram esse mulieris inconstantiam & leuitatem, ita vt iurè illud canatur
 IV. *Quid leuius vento? fulmen: quid fulminis? flamma:*

Quid flamma? mulier: quid muliere? nihil.

Disputatur
pro altera
sententia.

I.

II.

III.

IV.

V.

itaque Semiramis, Iezabel, Cleopatra ac sexcentæ aliæ Regiam sociarunt dignitatem. Cõ-
 tra tamen pro muliere afferri possunt multa. etenim natura procliuus est ad pietatem ac
 Religionem sine qua diu consistere nequit Regnũ: sed aut corruat & deleatur, aut in Ty-
 rannidem conuertatur, necesse est. mulier item mitis est & prona ad clementiam quæ po-
 pulorum animos mirificè conciliat, atque ita conciliat vt hinc oriatur Regni firmitudo.
 Huc accedit quod mulier natura est docilis & ad ciuilem prudentiam institui potest al-
 tius. Et ideo Plato mulieres ad bellica quoque studia informauit quod diceret ingenio
 præstare, robur èt exercitatione ac vires augere posse. Denique experientia cõpertum est
 fœminas multas magna cum laude regnasse: Itaque Zenobia aliæque plurimæ memorã-
 tur apud historicos Regni gloria clarissimæ: apud nos etiam Matilda, Amala funta, Bona
 Poloniae Regina, & aliæ plurimæ hoc nomine commendantur. Quid plura? Delboram te-
 stantur sacræ literæ inter Iudices, nec sine laude, confedisse. Sed clausula hæc sit; Virgiliũ
 id quod erat narrare, & historicos sequi quod pertinet ad Regiam Didonis dignitatem,
 ita vt cum non id fingat sed ex historijs arripiat, culpari nullo modo possit. alioquin si fin-
 geret, fortasse viro, quippe præstantiori, Regia affingenda fuisset dignitas. si tamen ex vsu
 contingere potuisset. nam reuera in præsens Regia fœmina quippe Carthaginis funda-
 trix præclaram rei benè gerendæ offerebat occasionem, dum antiqua Carthaginensium
 odia in Romanos proferre, atque hinc Romanorum victorias celebrare meditaretur.

354

Partic. 97.

Qualis in Eurotæ ripis, aut per iuga Cynthi,
 Exercet Diana choros, quam mille secutæ
 Hinc atque hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
 Fert humero, gradiensque Deas supereminet omneis:
 Latonæ taciturnum pertentant gaudia pectus,
 Talis erat Dido, talem se lata ferebat
 Per medios, instans operi, regnisque futuris.

Simile Re-
gina decus
exprimit
ac maiesta-
tem.
Difficilli-
mus locus
copiosè ex-
plicatur.

Soleo ego hunc locum Virgilianorum, interpretum Marathona appellare: vt enim Mara-
 thonius campus ob celeberrimam Milciadis victoriam mirificè exercuit non historico-
 rum modò verum etiam poetarum atque oratorum ingenia, ita hic locus (si parua licet
 componere magnis) Virgilianis interpretibus amplissimũ aperuit campum in quo defu-
 darent atque industriam illi suam ostenderent. Itaque cum Valerius Probus apud Gellũ
 totum hunc Virgilij locum reprehendisset, reprehensionisque causas attulisset, ecce tibi
 Seruius Probo pro Virgilio occurrit: Scaliger etiam strenuè pro eodem decertauit: Ortẽ-
 sius item ac Nasciambæus, denique Regulus, Corradus & (vt alios quosdam taceam) Ia-
 cobus Pontanus pugnam siue defensionem instaurarunt. Quocirca, si quis ea persequi ve-
 lit omnia quæ ab ijs vtrò citròque differuntur, iustum propè librum conficiat necesse est.
 Ego tamen, breuitati vt studeam, quæ necessaria videri possint, attingam, cætera missa fa-
 ciam propè omnia. Ergo cum Homerus in VI. Odissæ Nausiceam Alcinoi Regis filiam
 ad flumen cum ancillis deduxisset, eandemque tandem cum illis (vt fit) ludentem induxisset,
 ad rem ornandam illustrandamque, confugit ad comparisonem, quam ex bono in-
 terprete lubet prius ad verbum subiicere,

Qualis autem Diana incedit per montes sagittis gaudens,
 Aut per Taigetum arduum, aut Erymanthum,
 Se se oblectans capris, & velocibus cernuis,
 Simul cum illa Nymphæ filia Iouis Aegiochi
 Agrestes ludunt, gaudet verò mente Latona:
 Omnes verò ipsa capite supereminet, atque fronte.
 Facilis verò cognitu est, pulchra verò omnes:
 Sic illa inter ancillas excellebat virgo indomita.

His

Gel. li. 9
cap. 9
Hal. li. 5
cap. 3
pag. 551

pag. 80.

355

His Nausicaa cum Diana comparatur. Hunc igitur locū imitatus est Virgilius Didonē cum Diana cōparans. etsi, quoniam huc non fur accesserat sed imitator, Taygetū mōtem & Erymanthum in Eurotæ ripas & iuga Cynthi eleganter conuertit. cū enim Diana non mōtibus solum verum etiam fluminibus delectaretur, ac propterea & in Eurotæ ripis ad quas, teste Pausania, translata fuerat, & in Cynthi montibus seu collibus versaretur, ita ut hinc Cynthia diceretur, quidni aptè & eleganter cum Eurotæ ripas tum Cynthi iuga cōmemoret noster Vates? Atque eādē fœlicitate pro agrestibus Homeri nymphis Oreades reposuit: cum enim Cynthi mentionem inieciisset, appositè quidem Oreades, quippè montiū Nymphæ, introducuntur. eādē Dianam quā ludibundam facit Homerus, choros exercentem inducit. Ita sanè quemadmodum hactenus in Protasi enitet illius industria, sic in Antapodosi apparet illustris, quod enim ait Homerus.

Sic illa inter ancillas excellēbat virgo indomita: (vbi sine dubio arefcit oratio) Virgilius sanè vberius & verò elegantius exprimit canens

356 *Talis erat Dido, Talem se lata ferebat Per medios, instans operi regnisque futuris:*

Et quidem in Antapodosi Homerus vnam Nausicaæ magnitudinē cōferre videtur cum Diana: ita ut cætera quæ de Diana pronunciauit, otiosa videri possint: Virgilius contra nobis obtulit locū, vnde in ijs quæ de Diana cecinit, vel omnibus vel saltē multis, Dido similis dignoscatur. Sed de Antapodosi vberius non multo post. Nunc ad Probū hoc est huius loci calumniatorē deuenio. Probus igitur doctus homo, ut ait Gellius, & in intelligendis pensitandisque veteribus scriptis benè callidus, dicere solebat nihil quicquā tam improspere Virgiliū ex Homero vertisse quā versus hos amoenissimos, quos de Nausicaa Homerus fecit. Sed cur ita Probe? quia Nausicaa inter familiares puellas ludibunda in solitarijs locis rectè confertur cū Dianā venāte ac ludente in iugis mōtiū inter agrestes Deas. secus Dido in vrbe media cultu atq; incessu serio, instans operi, nihil eius similitudinis capere pōt quæ lufibus atq; venatibus Dianā cōgruat studiā quoq; & obiectamēta Dianæ in uenādo & ludēdo aptè affert Homerus, Virgilius nō itē. Ad hæc cum de venatu Deæ nihil dixisset, cur pharetrā deinde affingit illi? aut cur eidē pharetrā sic affingit, ut eā, quasi onus & sarcinā imponat illius humeris? Quin ēt Homerus intimā Latonæ lātitiā expressit. Virgilius pigra & leuia gaudia, & quasi in lūmmo pectore supernatātia. deniq; Virgilius q̄ caput erat omisit, nimium Didonē inter oēs pulchras pulchritudine, magnitudine ēt, excelluisse. Hęc Probus, ut sūmatim dicā, quæ aliquis demiret nō illud quoq; obieciſſe Latonæ matris gaudiū in Didonis descriptionē nō cōuenire, cū ea careret Dido. Seruius igitur, cū in propositā pro

Gellius seu Probus contra Virgilium.

357 bi aliorūmq; (ut ipse indicat) reprehensionē incidisset, monebat cōparationē pertinere ad eas voces, *stipāte cæterna*, quia, si Diana qui describuntur chori, cōferatur cū magna illa iuuenū, vnde Dido stipabatur, cæterna. & idcirco ēt cū pgeret Virgilius *exeret Diana choros*. Hoc (inq;) nō ad cōparationē pertinet: sed est Poëtica descriptionis euagatio, quod chori nec personis hæc nec locis cōgruunt, saltatū. n. & cātātū dicuntur. sic Seruius in Parisino codice: vbi addit. Multi vniuerſarū cōparationē hanc, nescientes exēpla vel parabolas vel cōparationes assumptas nō sēper usquequaque cōgruere, sed interdū omni parte, interdū aliqua, cōuenire. Ex quo fieret ut, Seruio auctore, cōcedēdū esset quæ de Diana referuntur a Virgilio, nō oīa in Didonē cōuenire, sed vnos qui Dianæ affinguntur choros (choros inq; nō choreas & saltationes) ad Didonē ob iuuenū qua stipatur cæterna, reuocādos. sed profectō si dixisset Virgilius Didonē cæterna illa stipatā Dianæ fuisse similē, dū hæc in Eurotæ ripis aut per iuga Cynthi exercēs choros, hinc atq; hinc cingitur ab Oreadibus, facile liceret cōparationē ad vna illa verba *stipāte cæterna*, referre: pfer tim verò quia, ut statim post ea verba *stipāte cæterna* intulit cōparationē pergēs, *Qualis in Eurotæ* & q̄ sequuntur: & in applicatione canēs *Talis erat Dido, talē se lata ferebat Per medios* sic cōmodè hæc ad ea verba *stipāte cæterna*, reuocarētur oīa. sed dū aliter cōflat cōparationē, ac tā multa in ea subiūgit quibus cōmodè superſedisset, & verò superſedere debuisset si cōparationē ob ea tātū verba *stipāte cæterna* instituiſſet, vix ac ne vix quidē licet in Seruij sentētia cōquiescere: pfer tim dū Virgilius addit de Diana *gradisq; Deas supereminet oēs*. nā hæc sine dubio cōmemoratur de Diana ut eādē in Didonē, quippè magna, & pulcherrima, dignoscatur: ita ut cōparatio inter Seruianos illos fines agre possit cōerceri. Quæ cū ita sint, in eādē ferè nauierit Sebastianus Regulus; sentit. n. cōparationē nō qdē institui ppea verba iuuenū *stipāte cæterna*, quēadmodū Seruius, sed ad pulchritudinē esse referēdā. ita quidē ait vna pulchritudinē cōparari, reliqua esse adiūcta, & si diuersa sint, nō malā efflicere cōparationē. Sic sanè q̄ Seruius ad ea verba *stipāte cæterna* cōparationem refert totā, hic ad formā pulcherrimā Dido, referri iubet: alioquin cætera cū Seruio statuit esse adiūcta. Qua tamen in

Seruius pro Virgilio.

Sebastianus Regulus.

re videat qui ijs satisfaciatur quæ obiecit Servio. Adde quod Virgilius duo proposuit de Didone ante comparationem, cum caneret *formâ pulcherrima Dido*

Incessit, magna iuuenum stipante caterua.

& ideo par est ut quæ est uestigio subiicitur comparatio, utrumque, quoad eius fieri possit, declaret. Quare dum in applicatione subiicitur *Talis erat Dido, talem se lata ferebat*

Scaliger.

Per medios —

id verò deberet utrique respondere. Venio ad Scaligerum qui in v. suâ Poeticâ libro longa disputatione rem examinat, comparationem coniungens in oïbus, ac statuens proposita Homeri carmina a discipulo, Maroniana a Magistro, esse profecta. tametsi quoniâ longiorem disputationem illam. etsi alioquin eruditam, piget describere, & verò in promptu est eius Poëtica, locum consulat naus lector. Ipse tantum dicam Scaligeri rationes Homerum in multis premere, Virgilium certè in oïbus non defendere: ita ut si Scaligeri apologiam sequamur, Homerus aliqua. ex parte discipulus videri possit, Virgilius Magister videri omnino haud possit. Nasciambænus verò docet ille quidem licet in huiusmodi imitationibus alia exprimere, alia relinquere, alia variare, idque fecisse Virgiliū hoc tempore; sed tamen cum Probo cominus non concreditur, etsi illum ostendit digito. denique concedit modò in Seruii sententiam, modò cum Scaligero ferè interpretatur locum: quæ duo referunt inconstantiam. ut omittam Matronas proferre inter quas talis sit Dido qualis est inter Nymphas Diana: cū tamen Matronæ nullæ hic appareant: ac satis sit caterua militum concludi & stipari. Iam verò Lambertus refert ille quidem Probi argumenta, sed pugnam detractat defensionemque penitus pratermittit. Secus Corradus, cuius disputationem, quoniam perplacent aliqua, aliqua etiam displicent, referre, nisi breuitati studerem. Nam de Pontano nihil attinet dicere, cum aliena fermè congerat verius quàm sententiam expromat propriam. Quaquam hac in re Scaligerū describit totū quasi dubitationes diluerit omnes. Sed tribus dictis rem concludamus. Primum est, Probi argumenta in eius caput reflecti posse. nam Nausicaa si non in vrbe, haud certè in montibus collocatur: non *ioχάρπα* fingitur seu sagittis instructa aut gaudens: non capras aut ceruos sectatur: non mater: nam seu quæ Latonæ respondeat gaudio, habet lætitiā & tamen hæc omnia de Diana efferuntur quæ cum cōparatur Nausicaa. & ideo in applicatione nihil aliud exprimitur, si tamen satis exprimitur, quàm formæ excellentia dum canitur

sic illa inter ancillas excelebat virgo indomita,

ita ut cætera omnia diuersa sint, quæ admodum pleraque diuersa videntur Servio & Regulo in Didone. Ex quo fit ut Homeri magis nutet comparatio: præsertim quia Homerus quod dixerat in Protasi

Omnes verò ipsa capite supereminet atque fronte,

in Antapodosi reponit quidem, sed non ad pulchritudinem refert ut par erat; quandoquidem ait *pulchra verò omnes*, ita ut pulchritudine par indicetur Nausicaa, corpore tantum superior. Adde quod cū dixisset *capite supereminet*, ineptè addidit *atque fronte*, rē minuens, & otiosè frontem intrudēs. Adde rursus quod scēminam viris antepone (id quod facit Virgilius) ac lectæ iuuentuti, præclarum videri potest: Reginam cum ancillis conferre iisquæ antefere, humillimum: ita ut Homeri comparatio vlcus ferè tota videri possit. Alterū est Virgilium in Antapodosi dum canit

Talis erat Dido, talem se lata ferebat

Per medios, instans operi, regnisque futuris;

videri comparationem referre ad ea verba — *formâ pulcherrima Dido, Incessit, magnâ iuuenum stipante caterua*; ita ut duo isthæc quæ enunciauerat de Didone, comparatione sibi propoluerit explicanda: quod est præstare videtur. nā dum ait *Talis erat Dido*, id ad pulchritudinē referri potest cōmodè; dum addit *talem se lata ferebat Per medios*, id refertur ad magnâ iuuenū stipante cateruā; quæ duo in cōparatione expresserat partim tacitè (nā Dianæ pulchritudinē tacitè solum indicat, non, quemadmodū in Didone, perspicuis effert verbis) partim apertè, cū Diana etiam suis glomeretur ac veluti stipata incedat. Ita quidē id vnum quod in cōparatione de pharetra interponit, superesset hætenus quod Didoni non respōderet. Postremū est, si quis optet cōparationē sic exponi, ut singulis singula respondeant, rē arduā postulare: & ideo nihil mirum si Seruius statim id postulādū pernegauit. Quapropter qui maximè singula singulis referre studuit Corradus, sine dubio multa extrinsecus arripuit quæ Poëta ne sōniauit quidem, tm̄ abest ut in cōparatione expresserit. Quod si quis minus perfectam comparationem esse obijciat nec Virgilio dignam, & propterea vrgeat ut nos quoq; ea in singulis cōponere moliamur, sic statuo Quatuor sese obijciūt in Diana quæ in Didone similia ostēdi debeāt ut Apodosis vndiq; respōdeat Protasi. primū est illud,

Qualis in Eurōtæ ripis aut per iuga Cynthi

Exercet Diana choros; quam mille secuta

Hinc

Lamber--
tus.

Corradus.

Pontanus.

Antho--

ris senten--

tia, quæ tri-

bus dictis

continetur

I.

II.

III.

cap. 55

pag. 55

359

360

361

Hinc atque hinc glomerantur Oreades —

Atque huic quidem parti respondet illud

Talis erat Dido, talem se leta ferebat

Per medios —

Qualis enim erat ibi Diana inter Nymphas a quibus glomerabatur, talis erat Regina in tēpio inter iuuenes a quibus stipabatur. præsertim quia utrinque magna exprimitur multitudo tam Oreadum scilicet quàm iuuenum: siquidem cecinerat, magna iuuenum stipante caterua. Et hinc est ut commutata proportione Diana stipata dici possit Nympharum caterua. Dido choris iuuenum glomerata. Nam quod Dido grauiter incederet, Diana choros, qui saltationem sæpè habent, exerceret, id verò miutū est, quin perperam obijcitur. quid enim prohibet quominus Diana sine saltatione traduxerit choros. Certè apud homines nobiles videmus passim traduci choros & magna cum grauitate: quin cælestes globi aut circuli choros agitare non ineleganter propter stellarū cursus seu motiones dicuntur: & tamen stellis & cœlestibus circulis saltationem propriè tribuet nemo. Alterum & Dianam pharetratam fuisse, quin pharetram humero detulisse: id quod in Didone etiam excogitare debemus propter ea ipsa verba *Talis erat Dido* cum enim iam diu dixisset Poëta

Virginibus Tyrijs mos est gestare pharetram,

quid prohibet Didonem quoque, quippe quæ & Tyria erat, & tunc innupta degebat, pro more gestasse pharetram, aut hoc se vel munimento vel ornamento instruxisse aut oblectasse. Certè & venatione delectabatur, & pharetra utebatur, cum de illa canat Virgilius

362 *Cui pharetra ex humero* Denique cum eò armata descendisset gens Tyria, & diu ante Carthaginem conditam in syluis illis versata esset, nec sine hostium aut finitimorū populorū suspitione, facillè contingere potuit ut in tot periculis foemina etiam, quippe quæ pharetrā gestare & sagittis certare ab adolescentia didicissent assueuissentque, eundem morē coluerint etiam post Urbē conditam, & in Urbe ipsa tum ad ornatum tum ad tutelam qua indigebant retinuerint. Id quod eò tutius concedatur, quod quæ dixerat Venus

Virginibus Tyrijs mos est gestare pharetram,

non idcirco id negauerat de alijs foeminis, quæ iuuenilis adhuc ætatis esset, qualis erat Dido. Quid multa? Virginis nomen apud Poëtas nō innuptis solū, verū et nuptis ac mulieribus tribuitur, dū tamen adhuc ætate floreat, sic Horatius cū de Hypermestra loqueretur Lini vxore, hanc virginē appellauit canens *Nobilis virgo in omne auum* & Virgilius ipse Ecloga. 6. cum de Pasiphaë verba faceret, quæ nō modò nupta esset, verū etiam Phadrā, Ariadnā, Androgeū procrearat, sic canit, *Ab Virgo infelix quæ te demētia cepit*, & rursus *Ab Virgo infelix tu nunc in mōtibus erras*? Et ideo rectè monet Seruius Virginē a viriditate diciā, ac propterea nuptis etiam, dū modo vigeant ætate, virginis aptari nomē. Ut propterea iurè Dido pharetrata (id quod de Spartanarū Regina Spartanisque ipsis apud laudatos historicos legimus) concipiatur. Nā cur ex humero deferat pharetrā, nil mirū, cū Apollo et eodem mō illā deferret. & ideo in 4. canitur de Apolline. *Tela sonant humeris*. quin de Didone ipsa paulō post, *cui pharetra ex humero* ita ut id ex vsu sit concipiendū, quemadmodū modò cernimus arma variè & ad latus & ex humero suspēdi atque gestari. Quapropter nullo modo audiendus est Scaliger quiait pharetrā hīc epitheti loco adhiberi, quemadmodū Apollo inter epulas ipsas ἀπυρότοξος *argenteū arcum gerens*, & Achilles et dormiens πῶδας ἀνός, pedibus velox, appellatur. nā licet quidē id affirmare de Homero dū Dianā appellat ἐοχέαισα *sagittis gaudentem* (deperit interea græcorū voce lepos ac vis quæ vnica epitheti voce exprimitur melius) sed apud Virgilium qui canit *illa pharetram Fert humero* id cōmentari haud

363 licet. Atque idem dixerim dum ait Scaliger Virgilium pharetrā imposuisse Dianæ quod soli Dianæ & Apollini ex humeris pharetrā gestare concederetur: nam Dido infra ex humero deferat pharetram: ita ut facilius hæc efferat Scaliger quàm probet. quid plura? An non canit Virgilius, *Namque humeris de moreabilem suspenderet arcum*? nōne id testatur de Venere & ad Spartanarum exēplum? non igitur Apollinis ac Dianæ proprium erat. Tertium est illud *gradiensque Deas supereminet omnes*. Id quod in apodofi item apparet propter eadem verba *Talis erat Dido & talem se leta ferebat Per medios*; significat enim gradientem eminuisse omnes. Postremum est illud *Latona tacitum pertentant gaudia pectus*, quod ego de Diana ipsa libenter interpretor, cui matris nomē quasi patronimicum affingitur: quæadmodum & Latonia & Latoia dicta est: suspicor enim metri causa Latoniam in Latonā contrahi. & sanè cum poëta noster de more metri causa literam aliquam vel permutare vel suppressere vel geminare vel elidere interdum soleat, ac propterea Tymber dicat pro Tymbre, aluennia & reijciunt in quattuor contrahat syllabas, *repperi, tellatum, rettuli, relligio*

— OBBOT

O 2 canat

canat pro *reperi, relatum, retuli, religio*, contra verò *reice* pro *reijce*, typhoëa pro typhoea, & his similia, quid ni metri item causa pro Latonia usurpet Latona? alioquin alieno planè loco atque adeo ineptè Latonam matrem commemorasset. nam quod obsecro interim gaudiū pertentare potuit Latona ipsius absentis pectus? aut quorsum Latonā latantē inducere, cū Diana ipsa cū Didone interim cōparetur, ac propterea Dianā in latitia nō Latonā similis fingenda sit Dido? Itaque Dianā latitia affectā fateri debemus, q̄ lataretur choris illis qui eā cingerēt ac decorarent. quod quidem perspicuè apparet in Didone dū canitur *talem se lata ferebat* *Per medios*: nā ipsa quoque idē decus referebat eodēque gaudebat. Imò verò crediderim Homerū quoq; dū caneret *ἡ δὲ Νέεσσι φέρεα Λητώ* *Gaudet verò mēte Latona*, per *Λητώ* Dianā contracto nomine nō Latonā matrē intellexisse. nā cum nunquam adesset Latona mater, nec vlla eius iniecta esset mētio, quid obsecro dicat Homerus *lata* adesset Latona mater, nec vlla eius iniecta esset mētio, quid obsecro dicat Homerus *lata* tā esse Latonā cū Diana choream duceret? aut cur non ineptè absenti metri eā latitiā tribueret, quā in Diana ipsa (hæc. n. cum Nausicaa latantē conferebatur) exprimere debuit? Itaque metri causa Homerus etiam Lito dixit pro Litoa, cum enim soluta oratione, saltem in quarto casu, *Λητώ* pro *Λητώ* dicerent Græci, quis miretur Homerum, qui licenter passim ac ferè suo arbitratu contrahit voces ac mutat Litoa in Lito contraxisse metri causā? Denique in Homeri verba quæ è vestigio canuntur post Latona mentionem, in solam Dianam cadere possunt. Dum enim pergit *omnes verò ipsa capite supereminet, atque fronte. Facilis verò cognitu est, pulchræ verò omnes*; quis non videt Dianam esse quæ capite ac fronte supereminere dicitur? sic inter pulchras pulchra Diana efficitur non Latona & tamen si Latonæ nomine matrem intelliges, hæc omnia de eādē matre præter rem omnino & ineptissimè dicerentur. Ita vt sine vlla dubitatione hæc tum in Virgilio tū in Homero de Diana pronuncientur. Denique *pertentat* valere vehementer tentat quemadmodum admonet Seruius, non autem leuiter tentat, quemadmodum calumniatur Probus, perspicuum est. Ita sanè quatuor illas Protasis partes in Apodosi agnouimus, vt non necesse sit, sed ne cōueniens quidem. eò confugere vt dicamus cum Corrado Dianam in Eurotæ ripas fuisse translata, Didonem in Lybiæ littus, Dianam fuisse virginem, Didonem coluisse pudicitiam & huiusmodi alia in quibus non comparantur. debemus enim Protasim & apodosim spectare, non extrinseca & aliena quæritare.

Part. 98.

Tum foribus diuæ media testitudine templi,

Septa armis, solioque altè subnixa, resedit.

Iura dabat, legesque viris, operumque laborem

Partibus æquabat iustis, aut forte trahebat:

Residet in
solio Regi
na Dido,
ac iura
dat.

Cum armatos milites pro Iunoniani templi foribus reliquisset Dido, siue in primo ipso ingressu ad fores disposuisset, ac summatim aditum forēque munivisset, sic armis septa, media sub templi testitudine altè subnixa resedit in solio. Itaque cōcipere debemus in medio templo, cui testudo quasi concameratus fornex coeli figuram exprimens eminebat, resedisse, ac propterea templum rotundam figurā expressisse, perinde ac Pantheon (quāquam hoc desuper vtrumque appertum est) aut B. Stephani templum, visitur Romæ. Et si, cum templum ingens appelletur, verisimile est mediam hanc testudinem in qua cōsedisse dicitur Dido, non tam mediam dici quòd in eius Meditullio Regium tronū esset collocatum (quanquam id etiam & concedendum) quā quòd ex pluribus cōstaret testudinibus, ita vt hæc esset media. alioquin vix ingens dici potuisset huiusmodi templum & quale incredibilis illa Carthaginis requirebat magnitudo. Ita sanè Patavino B. Antonij, multò verò magis B. Iustinæ, templo fuisset assimile. Hic igitur iura dabat Dido legesque viris: quibus verbis quicquid ad forensem atque adeò Civilem Iustitiam pertinet complexus est: præsertim quia addidit *operumque labores*. *Partibus æquabat iustis*. quæ omnia Didonis non modò Iustitiam verum etiam ingenium, ac prudentiā referunt, præsertim cum viris det iura: idēque dixerim dum quædam committit sorti: quæ enim cōsilio & prudentia difficilè expediri possunt ac perfici, hæc sorti vnde Dei voluntatē, eāque propitiā, veluti imploramus; non decet quin præstat committere denique quæ inuidiam habent & offensionem in electione, vt cum multi virtute ac meritis pares ferè se offerunt, ijs præmia & honores ac summatim munera forte distribuenda sunt.

Part. 99.

Cum subitò Aeneas concursu accedere magno

Anthea, Sergestumque videt, fortemque Cloanthum,

Tentro-

Teucrorúmque alios, ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitúsque alias abduxerat oras.

Concursus hic magnus quo aduentant Troiani, cum ad ipsos Troj anos, tum multò maxime ad Tyrios Afrosue, est referendus: neque enim credibile est ijs qui in tanta Regni suspicione vel arena hospitio prohibebantur, liberum accessum patuisse ad Reginam tantòque concursu: ac propterea omnino credendum est Reginæ milites ac Regionis illius custodes, quoniam Troiani ad Reginam prouocabant, sese illis comites adiunxisse propter Regni securitatem. tamen si credibile quoque est populum, vt fit in rebus nouis, ac peregrinorum aduentu in primis, eò confluisse. Exprimunt verò tres Duces, nouem reticet, vel certè verbis illis comprehendit *Teucrorúmque alios*. nam duodecim naues conquisisse interim Aeneam (decimam tertiam enim submersam satis nouerat) docuimus supra: pro nauibus quoque singulis singulos minimum legatos interim missos, conabit infra vbi canitur *Cunctis nam lecti nauibus ibant Orantes veniam*. & ideo esse illos ait quos *æquore turbo Dispulerat, penitúsque alias abduxerat oras*. vbi per nauium duces naues ipsas intelligit, vel certè vtròque. etsi enim non omnino constat pro singulis nauibus Duces delectos singulos, id tamen coniectare licet ex ijs Ducibus, qui nominantur. Sed & ex nauium Ducibus aliquot de nomine item commemorauerat supra cum caneret *Prospexitum latè pelago petit Anthea si quæ lætatum vento videat, Phrygiásque biremes*,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.

Atque hinc alij duo se offerunt Duces ex ijs qui interim requirebantur in duodecim illis nauibus. Nam quos nominauit verbis illis,

Iam validam Ilionei nauem, iam fortis Achata,

Et qua vectus Abas & qua grandæuis Alethes,

ij non sigillatim ex duodecim nauibus illis sed ex classe tota recensentur, certè Achates cum Aenea subierat portum paulò ante. Quamquam ex ijs qui in duodecim nauibus conquirebantur Duces, de nomine proferet aliquos in progressu: nimirum Ilioneum, Seretum (non enim idem qui Sergestus) Gyam: etsi generali adhuc voce vtetur post alios, ne nimirum in illis recolendis ostendet diligentiam. Sed in Quinto, vbi de nomine item nauium Duces proferet aliquos, ducum numerus de nomine ferè iniri poterit vniuersus. Interim verisimile est vel certos quasi legatos sibi suffecisse singulos qui præessent dum abessent ipsi, vel iam antea designatos fuisse. verisimile quoque est aliquem inter Duces illos fuisse qui vel propter ætatem vel alio nomine præstaret autoritate: id enim indicat illud *lecti nauibus ibant*. Sed de hoc suo loco.

Par. 100

Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates:

Lætitiæque, metúque auidi coniungere dextras

Ardebant: sed res animos incognita turbat.

Dissimulant; & nube caua speculantur amitti;

Quæ fortuna viris: classem quo littore linquant;

Quid veniant. cunctis nam lecti nauibus ibant

Orantes veriam, & templum clamore petebant.

Mira sese affectuum offert varietas, vnde Poëma patheticum reddatur; admiratio, eaque ingens itaut Aeneas vnà cum Achate obstupuisse dicatur; lætitia, metus, amor, vnde dextras iungere cupiebant. Admiratio quidem propter improuissum ducum illorù concursum atque præsentiam: lætitia quia superstitēs agnoscuntur: metus quia liberine an captiui, ac summam eorum fortunam in eo concursu ac tumultu agrè pereipiunt: amor quia in afflictà fortuna vel maxime inter socios emicat & retinetur amor. Sed & prudentia & cautio exprimitur: cum enim haud cognitum habeant adhuc vnde Troianorù concursus factus esset, & in quo statu ac fortuna versarentur, continent sese: & ideo *res animos incognita turbat*. Itaque

Dissimulant: & nube caua speculantur amitti;

Quæ fortuna viris:

Quid Aeneas illis inspectis.

quod prudentiæ fuit & cautionis: præsertim cum iã sat scirent se nube illa tutos contineri. Et quoniam non poterant non solliciti esse de classe quam audierant quidem reducem tempestate, sed Tyriorum iniurijs vacuum & expertem ignorabant, ideo id etiã speculantur atque audire cupiunt *classẽ quo littore linquant*: eãdemque de causa obseruat. Quid veniant, quod est cuius rei causa aduentassent & concursum illũ fecissent. etsi enim animaduertebant eos ex cunctis nauibus lãtos venire (id quod è vestigio subiicit Poëta) veniam orare, & templum clamore petere, haud tamen conpertum habebant cur veniã orarẽt, & tẽplũ clamãtes abirent. Quod si quis quærat a quo rãdem lecti essent singuli: cũ præsertim duces delecti videantur pro singulis nauibus, equidẽ sit statuerim aliquẽ fuisse inter illos qui, Principe Duce absente, Ducis, vt sit, partes impleret & classi præfesset, ita vt, quoniam maior classis pars cõuenerat, is legitimẽ Aenẽ vicẽ gesserit, ac singulos nauis Duces (id quod satis conijcere ex dictis licet) legatos delegerit, classe interim custodiens sedulo: alioquin singularum nauium vniuersitas (id quod verba illa persuadent *cunctis nam lecti nauibus ibant*) vt singularum res agebatur, suum delegit ducem qui legati munere fungeretur. Ita quidem priore modo Monarchiæ imago quãdam, posteriore Democratiæ, sese in hac deliberatione obijceret. Veniam verò orabant non quòd interim scelus faterentur vllum, sed quia eorum conditio postulabat vt, quoniam tanquam rei & facinorosi exagitabantur, veniam postularent: præstat enim aliquando ingentis periculi vitandi, causa, vel innocentiam tantisper dissimulare, aut illam commodiore loco ostendere. Quanquam veniã interdum non tam culpam quã in iuriã remissionem significat, aut licentiam immunitatẽmue indicat. Veniam ad vos, hi Senatus det veniam idest licentiam, inquit Author ad Herẽnium: & Cicero dare veniam excusationis aut dicendi, quod est excusandi aut dicendi potestatem facere. sic in præsens tum immunitatem, tum maxime dicendi facultatem, commodẽ intelligas per veniam. & ideo statim docet Poëta fandi copiam & potestatem illis esse concessam.

Quid orant illi.

Part. 101.

Postquam introgressi, & coram data copia fandi,

Maximus Ilioneus placido sic pectore cœpit:

Ilioneus pro omnib. Regiam alloquitur.

Iurẽ placido pectore, vel quia cum introducti essent in templum, hĩc vix poterat esse timẽdĩ locus; & verò in templo placidi exerendi mores: vel quia Regiã clementiam experiri cœperant, cum statim eorum clamoribus annuisset, atque introduci illos iussisset (haud enim, nisi Regina annuente licuisset ingredi, cum custodirentur fores: & ideo dicitur *coram data copia fandi*, quod significat à Regina per internuntium obtinuisset ingrediendi ac dicendi potestatem) vel quia credibile est placidam se se illis ingredientibus ostendisse Regiam Mercurij memorem: vel quia par est vt Orator perturbationes tantisper dissimulet atque adeo comprimat, vt colligat se se, nec temerẽ ac perturbatẽ fundat verba; vel quia animis placandis conciliandisq; placida quoque oratio & composita conferre poterat, præsertim ab initio, cum non tam motus adhibendi essent adhuc animis, quã dociles prius ac beneuoli efficiendi. Denique qui videri velit consilio & ratione verius quã perturbatione ad dicendum venisse, is Sedato animo ac placido rem aggrediatur oportet. Sed Maximi Ilionei orationem audiamus; qui fortasse Maximus ob eloquentiam etiam appellatur. & si enim æquum est inter legatos illos ætate & authoritate ceteris præstitisse, cum seniore præcipuẽ deceat verba facere, (Alethes enim qui grandæuus dicitur inter hos Duces haud agnoscitur) quin corpore, sed in primis rebus gestis ac meritis, enituisse vt dicatur Maximus; eloquẽtia tamen, quã maxime requiritur in præsentia, maximum fuisse crediderim.

Partic. 102.

O Regina, nouam cui condere Iuppiter Urbem,

Iustitiãque dedit gentes frenare superbas:

Ilionei exa minatur Concio.

Captat beneuolentiam Ilioneus tum a regio nomine quo Didonem appellat, tum a felicitate quam illi diuinitus concessam ait, tum a iustitia qua illam præstare indicat. a Regiã dignitate regiõque nomine quo illam compellat: si enim viro, multò magis scẽminã, regium nomen dignitatem afferat ac iucunditatem. quo enim rarior eò præclarior. a felicitate quam illi non casu aut fortunã munere, sed diuinitus & a Ioue concessam indicat dũ nouam condit urbem. vbi fortasse ad Carthaginis nomen & Etymologiam alludit de industria: Carthago enim Punica lingua valet nouam Urbem. appositẽ verò commemorat Iouis

Iouis beneficio factum vt ei Vrbem hancque longè præclarissimam liceat condere vt id sibi ascribat felicitati: cum enim Tyro profuga, ac tempestate iactata, nunc Vrbem conderet, quidni hoc in felicitatis loco numeretur? quæ commemoratio eò aptior videri potest, quòd qui calamitatem experti sint, ac terra marique iactati, facilius ad calamitosos quique similibus infortunijs premantur, subleuandos excitari soleant. & ideo Dido illud paulò post proficitur,

Me quoque per multos similes fortuna labores

Iactatam, hac demum voluit consistere terra.

NON ignara mali miseris succurrere disco.

Denique beneuolentiam captat a iustitia, qua superbas gentes ac feroces frenaret: quod item in foemina gloriosum videri debet. Ita quidem non modò laudatur Regina ab ijs quæ extrinsecus nobis contingunt huiusmodi est felicitas, verum etiam ab ijs quæ in nobis sita sunt & propria virtute parantur, quod videri potest multò præclarius. haud enim dubiè iustitia felicitati est anteponenda. tamen iustitia quoque Dei munus est. Neque verò miretur quisquam cur Tyrios interim superbos appellet, cum verendum vt ne illos vnà cū Regina irriter. nam cum paulò post hoc ipsum petiturus sit vt illas sibi a Tyrijs iniurias prohibeat; rem prudenter occupat, vt scilicet statim atque ad postulationem illam descenderit, constet se rem iustissimam postulare, quæque in eius sit potestate, & cui pro sua iustitia iam assuerit, cum illa sit quæ superbas frenat gentes. quod sanè magni interest in eo genere orationis cui suasio sit proposita. Iam verò ad postulationem descendit pergēs,

Part 103

Troës te miseri, ventis maria omnia vecti,

Oramus: prohibite infandos a nauibus ignes:

371

Parce pio generi, & propius res aspice nostras.

vbi miro artificio, & ad clementiam in primis excitandam accommodato, felici reginæ exponit Troianorum miseriam, quam sic exaggerat vt maria omnia circum eos iactatos fuisse doceat: (atque hinc etiam semina iacit vnde suspicionem a se depellat, cum non sponte, sed tempestate illuc delati essent) simulque preces interponit (nam oramus inquit) quæ sine dubio plurimum valere debent apud felices, quibus gloriæ vertitur afflictos subleuasse. Et quoniam eiusdem iustitiam commendauerat, ideo statim *prohibe infandos* (inquit) *a nauibus ignes* quid enim iustius ac iustissima Regina dignius quàm talem ac tantam iniuriam prohibere? Quamquam dubitet quispiam quid factum sit vt cū Mercurius demissus esset ad Tyriorum mulcendos animos, Tyrij infesti essent Troianis: vel si infesti erant, quid ad reginam pergere permissi essent. An dicendum est. Ilionei ac sociorum naues ad littus appulisse antequam Carthaginem mitteretur Mercurius? ægrè id quidem affirmauerim: etenim, quantum narrationis ac rerum suadet oeconomia, constat quidem septem illas Aenæ naues ante Mercurii aduentum subiisse portum: siquidem in conuiuii fine, quod est sub noctem, & Iupiter æthere summo Libyæ desigit lumina Regnis, & Venus expostulat, & idem Iupiter referatis fatis, Mercurium demittit Carthaginem: & Aeneas prima luce in Sylua occurrit Matri, quæ ex duodecim cygnis, quos com-
monstrat filio, concludit

Haud aliter puppèsque tua, pubesque tuorum

Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo;

372 quæ verba de Ilioneo ac sociis de quæ duodecim eorum nauibus quas Aeneas requirebat ac submersas timebat proferuntur. ita vt post demissum Mercurium (quamquam de hoc planius paulò post) appulerint ad Carthaginis littus aut Punicos portus vnde arcebantur a Tyrijs, non antequam mitteretur. Quæ cum ita sint, fatendum est Mercurium solam Reginatque Urbis Pœnos adiisse: eos qui littora & Regionem custodirent, nullo modo. Igitur Ilioneus, quoniam non ita pridem Pœnorum scuitiam expertus erat, ac propterea eorum ignes & iras adhuc pertimescit, exclamat

Prohibe infandos a nauibus ignes,

quod vt facilius obtineat, Troianorum pietatem commemorat, quos pium appellat genus, vel propter Ducem, qui pietate excelleret, (& ideo paulò post huius pietatem Ducis celebrat) vel propter Iouem a quo deriuarent, quæque piè colerent: & hac de causa petit etiam vt propius res Troianorum aspiciat, quod est præsentis calamitati præsentis subsidio præsto sit. Et quoniam potuisset regina inde eos repellere, quòd dum instructa classe illac

Dubitatur.

Respondetur.

Reditur ad institutam explanationem.

illae nauigarent, suspicionem nouo crearent regno, idcirco occupat Ilioneus, pergens,

Part. 104.

Non nos aut ferro Libycos populare penates
Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas.

Sic etiam Dido in quarto,

*Nonego cum Danaïs Troianam excindere gentem
Aulide iurauī clāssē me ad Pergama misi.*

& Polydorus in III.

*Non me tibi Troia
Externum tulit.*

At enim dicuntur ista quidem facile: sed non facilia sunt quæ credantur. Minimè verò, inquit Ilioneus: siquidem

Part. 105.

Non ea vis animo, nec tanta superbia victis:

quasi diceret, nullo modo est suspicandum eam gentem quæ nūper deuicta fuerit ac prostrata, vix vt exiguae reliquæ fuga sibi consulere potuerint, tam elato esse animo ac tam superbos concepissem spiritus, vt florentissimo huic regno atque fortissimo aspires occupando, aut etiam Libycos penates depopulari ac prædari voluerit. Cur igitur classe nauigatis aut quò tenditis? Id etiam per occupationem explicat Ilioneus, atque ait,

Part. 106.

Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicunt:

Terra antiqua, potens armis atque vberē glebæ.

Oenotrij coluere viri: nunc fama, minores

Italiam dixisse, ducis de nomine gentem.

Huc cursus fuit. —

quibus candidè nauigationis susceptæ causam vel certè regionem ad quam tenderent, ac terminum exponit, vt deinde constet se non voluntate (id quod significare coeperat paulò ante & modò docebit vberius) sed tempestate ac necessitate in Libyam appulisse. Hi autem quatuor integri versus (vt id obiter notem) ne syllaba quidem immutata, vsurpantur rursus omnes a Virgilio libro 111. vt propterea hac etiam de causa existimem Virgilium emendare voluisse Aeneidem. Nisi tamen dicas Italiæ ad quam tenderent, descriptionem, de industria fuisse ab Ilioneo totidem verbis, & iisdem carminibus, expressam, quibus ab Anchise primum & antequam in Siciliam aut in Africam peruenirent, prolata fuerat. siquidem instar oraculi pronunciat, & proponitur, quòd præstet religiosè, ac ne voce quidem immutata, conseruare illam & pandere. Sed ad pensum. Porro adhuc dubitare potuisset Dido, num verè in Italiam potius quàm in Libyam ac prædandi causa nauigarent: nam id reuera facilius negabatur quàm vt a regina cui omnia suspecta erant, credi omnino & possit & debeat. Igitur Ilioneus, vt id quod caput est, confirmaret, cum dixisset se in Italiam intendisse cursum, continuo ingentem commemorat tempestatem qua in Libyam iactati essent: quam sanè iactationem longè credibilem facit quòd pauci eò peruenissent: paulò post etiam maiore credulitate respargit: siquidem indicabit naues quæ ad Libycum appulissent litus, esse laceras ac penè fractas: ita ut dubitandum non sit quin tempestate delatæ sint in Libyam. & idcirco sequitur

Part. 107.

Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion

In vada cæca tulit, penitusque procacibus Austris,

Pérque vndas, superante salo, pérque inuia saxa

Dispulit. huc pauci vestris ad nauimus oris.

Ita quidem Regina veluti ante oculos ponit foedam tempestatem, qua cum Troianos tempestate eò delatos esse, non populabundos errare, meritò probari possit, nō potest Ilioneus non in Tyrios illos exardescere qui afflictis Troianis fuissent infesti, atque ad eò arena hospitio illos prohibuissent. quare quemadmodum supra reginæ iustitiam celebrauerat quòd gentem frenaret superbam (neque enim id nisi sagaci consilio commemoraue-
rat)

rat)ita in praesens in superbam illam gentem inuehitur quam a regina pro sua iustitia frenari cupit, & ideo pergit,

Par. 108

Quod genus hoc hominum? quaeue hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arena.

375

quibus verbis exaggeratissimis atque adeo tragicis utitur ad reginae affectum concitandum in barbaros illos, ac vicissim clementiam veluti extorquendam erga Troianos, ut iniuriam pro sua iustitia compensaret. Et sane cum illi videri possent ius gentium violasse, cum calamitosos Troianos arenae hospitio per summam crudelitatem vetuissent, prudentis Oratoris fuit exandescere: praesertim vero apud foeminam cuius pectus ad clementiam solet esse propensum. quāquam, ut eam facilius adhuc in sententiam adducat suam, pergit

Par. 109

Bella cient: primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum, & mortalia temnitis arma,
At sperate Deos memores fandi, atque nefandi.

Qui ignes (id quod Ilioneus commemorauerat modò) subijcere moliebantur Troianorum nauibus, ij & hospitio arenae prohibebant Troianos, & bella cientes, (id quod iam subijcit) vetabant prima illos consistere terra. ex quo licet animaduertere hos, qui facile è propinquo iamdiu concurrissent, & Troianos arcere voluissent, non ex ijs esse quibus Iouis voluntatem declarauerat Mercurius: de ijs enim cecinit

— Ponunt ferocia Poeni Corda —

qui igitur Troianorum periculis prospexit satis Mercurius, cum mitteretur ne Teucris finibus arcerentur? Prospexit, quia cum mitteretur, iam se Troianis infensos ostendere coeperant isti; (illud enim *Aut portum tenet* — huic sententiae utcumque fauet) & idcirco Troiani ad Principem (id quod ex euentu coniectare satis licet) ac proinde ad Reginam prouocantes, delectos mittebant oratores petitori ut talem prohiberet iniuriam. Et in hoc statu rerum, dum scilicet eligerentur aut miterentur, Mercurius Didonem, vnde iam Troianorum pendebat salus, ac Pœnos Urbis, conuenit, eisque iussa Iouis exposuit: quo factum est ut ferocia posuerint corda. nam si quis illud *Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo*, libentiùs ad tempus referat quod Mercurij profectionem subsequutum est, (id quod mihi quidem probabilius videri solet) fatendum erit Mercurium item Iouis mandata Reginae tantum atque ijs qui in Vrbe erant, aut Reginae assidebant, exposuisse: externos, quoniam Reginae deinde erat domi forisque in suo Regno pro sua prudentia Troianis prospicere, non compellasse. At si ita est, qui factum est ut istos Pœni ad Urbem accedere permiserint, quos ob suspicionem Urbis & Regni ne arenam quidem attingere & in littus pedem inferre patiebantur? Permiserunt, opinor, quia cum ad Principem prouocassent, ac propterea legationem ad Reginam adornassent Troiani, Oratores iam prohiberi non poterant quingentium iura violarentur. Ut enim paulò ante, quoniam arenae hospitio prohibebatur multitudo illa ob tutelam Regni & securitatem Urbis, reuera ius gentium haud violabatur; ita nunc, quoniam paucorum legatio suspiciosa esse non potest, oratores Reginae non prohibentur accessu, ne ius gentium violetur. Denique descendere prohibebantur, quòd essent plurimi atque armis instructi: delectis Oratoribus accessus ad Reginam conceditur quòd essent perpauca, nec fortasse nisi inermes admitterentur; quin nec sine Pœnorum, qui eos comitarètur, praesentia & custodia. Et ideo appositè in eos spectans, pergit Ilioneus,

Si genus humanum, & mortalia temnitis arma,

At sperate Deos memores fandi, atque nefandi.

quod commodè in eos cadit qui arcere illos atque ignes classi inferre voluissent, tamen si, quoniam erant Didonis administri, haec quoque verba in Didonem non nihil redundant: & ideo paulò post sese purgabit Dido. Rectè verò argumentatur Ilioneus ac piè. qui n. homines ac mortaliū contemnat arma, ut Pœnis interim contingebat dum afflictos vexarent Troianos, ijs saltem timendus Deus, cuius armis ac potentiae resistere nequeunt. Quāquam qui sperare agrè accipiat pro timere, ac propriè sumi velit, huic dicendum eam esse sententiam, Pœnos, si nō humanorū timore armorum reuocentur a feritate illa, qua arenae hospitio prohibebant Troianos, saltem spe praemij reuocari debere: cū enim Deus

cuncta

cuncta prospiciat, & sandi ac nefandi sit memor, præmia bonis reponit, quemadmodum malis penas. Prior tamen expositio, qua Deos saltem timendos illis obijcitur qui non timeant mortales, mihi commodior videri solet. nam sperare pro timere non est Virgilio inusitatum sed familiare. Itaque lib. IV. — *Et tantos* (de Didone inquit Aeneas) *rumpi nō speret amores*. hoc est non timeat. & rursus in eodem libro

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,

inquit Dido, quod est timere. & libro XI. cum suas calamitates retulisset Diomedes quas post vulneratam a se Venerem passus esset, pergebat

Hæc adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt

Tempore — quod est timenda & expectanda.

Atque hoc dicendi genus libenter usurpauit noster Poëta, quod, vt nouitatem ac repugnā tiam quandam præferret, admirationem gignit: hanc enim sectatur Poëta, ac teste Aristotele, ex rebus etiam absurdis captat. Sic dum canit *Tædet Cæli conuexa tueri*, — &

— *dum montibus vmbrae Lustrabunt conuexa* — & clariùs — *ad conuexa ferebat* —

& — *Aspectans conuexa precatur*, conuexum pro concauo usurpans, quæ mutuo pugnant, admirabilem reddit orationem. Quamquam, quod pertinet ad spem, a Græcis manauit ut spes pro metu, sperare pro metuere, aliquando capiatur: idque non a Poëtis solum verum etiam ab Oratoribus & Historicis. quare vt Sophocles *ἀλέτριαν ἐλπίζει*, inquit interim sperat, quod est timet, sic Isocrates *ἐλπίζει αὐτὸν* sperauit ipsum, pro timuit dixit aliubi: & Herodiamus *ἀντιπρόσθετος ἔλπιζον*, aduerarios sperarunt, pro timuerunt. eodemq; modo spes pro timore apud Platonem & alios occurrit frequenter. sic ex nostris Statius

Dum spes nulla necis crinito a vertice figit;

vbi spes pro timore ponitur. Denique, vt redeam ad sperare; Cicero ipse aliquando nō grate pro timere sperare usurpauit. alioquin spes est boni futuri, mali nullo modo.

partic. 110

Rex erat Aeneas nobis: quo iustior alter

Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis.

Quem si fata virum seruant, si vescitur aura

Aetheria, nec adhuc crudelibus occubat vmbis,

Non metus, officio nec te certasse priorem

Pœniteat —

Cum Ilioneus paulò ante de sua suorumque nauigatione qua Italiam petebant, admonisset Reginam, ac propterea ipsos, etsi non omnes, tempestate in Libyam abreptos non voluntate delatos significasset, propterea que concluderet

— *Huc pauci vestris ad nauimus oris,*

harum mentio orarum seu regionum iniurias iam tum ibi acceptas etiam atque etiam reuocauit in mentem, ita vt indignatione ab instituto narrationis cursu abreptus exclamauerit,

Quod genus hoc hominum?

& quæ mox subiecit. Nunc igitur ad institutam redit narrationem. Et quoniam de se ac socijs qui eò delati erant, dixit; iam de Duce verba facit. statim enim requirere potuisset quispiam num Ducem haberent vllum: præsertim quia ipse quidem se ex socijs illis vnum esse indicarat. ait igitur, *Rex erat Aeneas nobis*. Sed cur ait erat? inuidiosum enim usurpat verbum & mali ominis quale est illud etiam, *Fuimus Troes, fuit Ilium*. Sed ita loquitur quod reuera de eius suspicabatur naufragio: quemadmodum Aeneas contra & socij hoc ipsum suspicati fuerant de ipso Ilioneo atque alijs. ideo enim cecinit Poëta

Amisso longo socios sermone requirunt,

Spemque, metumque inter dubij; seu viuere credant,

Sive extrema pati, nec iam exaudire vocatos.

candidè igitur rem sibi & ex animi sententia narrandam censuit. Et si inuidiam mitigat paulò post subdens

Quem si fata virum seruant, si vescitur aura

Aetheria —

indicat

indicat enim eius mortem suspiciosam esse potius quàm certam. Suū igitur quem de nomine declarat regem, iustitiæ prius & pietatis ornat laude, tum bellica virtute ac fortitudine, & summam perfectum Regem ac Ducem describit: id quod de illo meminisse plurimum referre poterat ad misericordiam atque clementiam in Poenis ac Regina erga illos excitandam, cum tale ac tantum virtutis decus animos allicere soleat. Vt omittam præuidendum quoque illis fuisse ne fortissimum Ducem, si fortè viueret, exasperarent: fatius enim erat eius demereri beneuolentiam, quàm indignationem excitare. Dum verò ait

Quem si fata virum seruant —

(vbi eius mortem, vt dicere coeperam, in dubium reuocat) quid est quod idem iterum ac tertio repetit pergens

— *si vescitur aura*

Aetheria, nec adhuc crudelibus occubat umbris?

380 an fortasse non tam idem repetit, quàm ex ordine tripartitum hominis statum, siue ortū, vitam, occasum, pro eius gentis opinione indicat? primò enim a fati (si illis credas) vitam ac salutem oriens accipit homo: tum præscriptam vitæ ducit periodum ac vescitur aura, ad extremum occumbit, & crudelibus occubat umbris. minimè verò, si me audias: sed in eadem re insistit, quam tamen quadam veluti expolitione varijs exprimit modis. habet enim hoc dicendi genus magnificentiam atque orationem mirificè ornat. Quanquā hac in re audiendus est Sebastianus Corradus dum sic scribit. Non credimus Poëtam nostrū, qui solet esse parcus, in hac re multum esse voluisse, sed potius aliquid reconditum significasse: vt illud fortasse, quod Cicero libro secundo de natura Deorum scripsit: animantium vitam tribus rebus contineri, cibo, potione, spiritu: quibus qui carent, moriuntur: vt fata seruent cibo, & potione: & *vescitur aura Aetheria*, ad spiritum referatur: & *crudelibus occubat umbris*, morti tribuatur. Vel significat illud, quod ait Seruius, vitam humanam tribus contineri, fato, natura, fortuna: vt fata fatum, *vescitur aura Aetheria* naturam, *crudelibus occubat umbris*, fortunam referant: præsertim quum Cicero libro secundo de natura Deorum dicat ita: hæc animalibus, spirabilisque natura, cui nomen est aer. Vel, quod idem Seruius inquit, nos tribus constare, anima, corpore, umbra: vt singula singulis respondeant; anima fati, corpus auræ aetheriæ, umbra umbris. Vel potius illud, quod Cicero libro secundo de natura Deorum proposuit ita: animum illum spirabilem, si quis quærat, vnde habemus, apparet: quod aliud à terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus: vt per fata Iouem, & Neptunum, ignē, & aquam, per auram ætheriam, & umbras, Iunonem, & Plutonem, id est aërem, & terram significet. & de duobus vltimis quidem nemo potest dubitare, quum penè exprimat: de duobus primis dubitari potest, an Iouem, & Neptunum fata possit appellare. Verum Iouem nos supra fatum dici demonstrauius, & Homerus libro vigesimo Iliados ostendit Neptunum esse fatum, quum satur, & futura de posteris Aeneæ prædicit. Vterque *οὐρανὸν* a Græcis etiam vocatur, quod seruet: iccirco Poëta dixit, fata seruant. Nil igitur Poëta videtur significare, nisi vitam, quæ seruatur, dum viuimus, hoc est ex quatuor elementis compositis constamus, quibus dissolutis, dissoluitur & vita, vt omnes sciunt. hæc Corradus, quæ si non planè vera, ingeniosa certè videri possunt. Ipse tamen expolitionem adamasse Poëtam atque iterum hoc dicendi genus arripere. etsi enim haud frequentius vsurpanda, (alioquin verbis potius quàm rebus splenderet oratio) magnum tamen affert decus ac suam habet laudem, præsertim verò dum idem nō minùs variata quàm eleganti oratione exprimitur. Addit verò

Non metus —

quod est non te attingat metus: si enim viuit, nihil est quod timeas: nec iniurias prohibuisse ac nos iniuriis excepisse, quin fouisse, te vnquam poeniteat. & ideo pergit

— *Officio nec te certasse priorem*

Poeniteat —

quibus quod pressius attigerat, planius declarat, eam in beneficij quoque atque opis, quoniam eius regnum indigebat, spem adducens. At enim quid officijs respondere possitis, cum victi & omnium rerum egeni sitis? id mox aperit pergens

— *Sunt & Siculis regionibus vrbes,*

Armaque Troianoque a sanguine clarus Acestes,

Quaf-

Quassatam ventis liceat subducere classem,
 Et Syluis aptare trabes, & stringere remos:
 Si datur Italiam socijs, & rege recepto,
 Tendere, vt Italiam lati, Latiumque petamus.

Aptè quidem commemorat Siculas Vrbes, arma ac Troianum Acestem. hinc enim satis indicat posse illos officia rependere & compensare. quanquam illud insuper tacite indicat iniurijs quoque vlciscendis esse idoneos; ita quidem cum iam sperandum sit, Didonem ad honesta eorum postulata descensuram, omni cunctatione abiecta, postulata ipsa proponit his verbis,

*Quassatam ventis liceat subducere classem,
 Et Syluis aptare trabes, & stringere remos:*

Atque hæc quidem postulatio: eò videri debet honestior quòd classem reficere optarent, vt institutum iter prosequerentur. ex quo sanè illud etiam consequebatur vt omni suspicionem Didonis regnum liberaretur. Huc enim spectat quod addit

*Si datur Italiam socijs, & rege recepto,
 Tendere, vt Italiam lati, Latiumque petamus.*

Ait verò subducere classem, tum quia priscis temporibus, cum nauigandi opportunitas abesset, in littus subducebant naues, tum quia vt reficerentur, subduci illas oportebat. aptè etiam sylvas ac trabes & remos commemorat, vt rem nò minùs necessariam quàm honestam postulari cõstet, quæq; villis, non modò moderata, videri debet. At enim quid si fortè Aeneas satis concesserit, nec amplius, ætherea vescatur aura? quid vobis Troës gerendum, aut quid consilij capiendum? ob id igitur pergit.

Part. 112.

Sin assumpta salus, & te pater optime Teucram

Pontus habet Libyæ, nec spes iam restat Iuli:

At freta Sicania, saltem, sedesque paratas,

Vnde huc aduecti, regemque petamus Acestem.

Vbi, quoniam paulò ante dixerat, si datur Rege recepto, in Italiam tendere, lati eam petamus, hîc è contrario, sin assumpta est salus (inquit) quod est, vt mox declarat, si Aeneas in Libyæ interiit ponto, nec Aeneas solùm, verùm etiam Ascanius in quo spes superesse poterat, absumptus est, in Siciliam ad Regem Acestem redeundum putamus. Atque his sanè orationem claudit percommode, cum talis conclusio commiserationi ciedenda sit aptissima, idque vel quia magno cum doloris sensu Aeneæ mortem, si tamen obijisset, commemorauit (quid enim miserabilius quàm parente optimo orbari? præsertim verò cum pietate, iustitia, fortitudine, Regijs denique virtutibus omnibus, id quod edixerat, tantòpere excelleret) vel quia prostratam ipsorum fortunam ante oculos posuit, præsertim si remigrandum sit, ita enim fieret vt Italiæ ac noui Regni spes cecidisset omnis. Interea tamen illud vnum quod supererat perfugium non dissimulat, sedes inquam Sicania & Acestem Regem quem Troianum esse dixerat, ad quem confugiendum existimarent, id enim valet ad suspicionem Didonis etiam atque etiam minuendam, si fortè noui Regni suspicio eam haberet ancipitem, tacite etiam eam ab iniuria retardare potest, cum audiat non ita afflictos esse, quin vicinum perfugium habeant, vnde, & beneficium rependere, & iniurias vlcisci possint. & hac fortasse de causa hîc Acestem appellat Regē, quod reticuerat paulò ante.

Part. 113.

Talibus Ilioneus, cuncti simul ore fremebant

Dardanidæ —

Perorat Ilioneus, cui statim respondet Regina.

Ilioneum perorasse indicat, sociosque cunctos simul ore fremuisse, quod est voce, vnde ingens murmur & quasi fremitus exaudiebatur, Ilionei dictum approbasse, secundus enim fremitus intelligendus, hoc in loco & vno verbo, plausus. id quod clarius alibi apparet dum canitur *fremituque secundo*. & alibi *plausuque fremebant*, ac rursus *fremebant Assensu vario*. alioquin in malam quoque partem sumi potest. Itaque fremit sibi ademptum consilium, inquit Cicero, & alibi fremant omnes licet, dicam quod sentio, & Virgilius

Bellòque frementum Italiam, & rursus

Ergo

Ergo omnes magno circum clamore fremebant.

Denique & mari & belluis tribuitur sed in malam partem.

Par. 114

Tum breuiter Dido, vultum demissa, profatur:
Soluite corde metum Teucri: secludite curas.
Res dura, & regni nouitas me talia cogunt
Moliri, & latè fines custode tueri.
Quis genus Aeneadum, quis Troiæ nesciat urbem?
Virtutésque, virósque, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni,
Nec tam aduersus equos Tyriâ sol iungit ab vrbe.
Sed vos Hesperiam magnam, saturniaque arua,
Siue Erycis fines, regémque optatis Acestem,
Auxilio tutos dimittam, opibusque iuuabo.
Vultis & his mecum pariter confidere regnis?
Vrbem quam statuo, vestra est: subducite naueis;
Tros, Tyriúsque mihi nullo discrimine agetur.
Atque vtinam rex ipse Noto compulsus eodem
Afforet Aeneas. equidem per littora certos
Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo,
Si quibus eiectus syluis, aut vrbibus errat.

385

Non postremam sibi laudem vindicat hæc cōcio inter Virgilianas: præsertim verò quia Ilionei Orationi egregiè satisfacit: simulque decoro seruit ac Regiæ dignitati. Vt omittā cum Iouis mandatis quibus erat obtemperandum, omnino consentire. Principiò igitur Dido, quoniam par erat Ilioneo ac Troianis frementibus (maximè verò vt accusationem depelleret) respondere, ac propterea se se auditoribus non nihil ostētare, modestiæ studet: ac propterea se se componit vultumque demittit: & ideo canit Virgilius

*Explana-
tur Regina
concio.*

Tum breuiter Dido, vultum demissa, profatur.

Quamquam non modò verecundiam prout foeminam decet, præsertim apud viros, eosque graues & aduenas, præfert Dido, verum etiam adamat breuitatem: siquidē orationis breuitas cum Regem ornat (dignitatem enim adiungit grauitatemque tuetur) tū maximè foeminam, honestam præsertim, silentium enim, mulieris ornamentum censerī solet. Tum verò statim, quoniam eius fidem & clementiam implorauerat Ilioneus, vt primæ huic orationis parti commulatissimè satisfaciat, sic ad dicendum aggreditur.

Soluite corde metum Teucri: secludite curas.

vbi longiori Ilionei deprecationi paucissimis respondet: ita tamen vt hac in parte nil optatius audire possint Troiani. sic paulò ante Iupiter, *Parce metu Cytherea*. Iam verò cum Ilioneus in Pœnos apertè inuectus esset, tacitè etiam Reginam perstrinxisset, accusationem omnem diluit Regina, idque dum pergit,

Res dura, & regni nouitas me talia cogunt

Moliri, & latè fines custode tueri.

386

vbi in necessitatem ac Regni salutem rem totam reiiciens, purgat se quidem paucis, sed cumulatissimè. Et quia Ilioneus, postquam in eos inuectus erat, ad narrationem rediens, de Aenea & Troianis verba fecerat, idcirco Regina ad Aeneadas orationem transferens, eos commendat, & Troiæ fatum non sine dignitate commemorat, & ad suas suorumque aures peruenisse affirmat. & sanè cum Troiæ excidium in templo descriptum esset atque egregiè expressum, id verissimè a Didone, pronunciatum, satis intelligere poterant Troiani, præsertim Aeneas & Achates qui picturam lustrauerant oculis, atque interim Reginæ

P verba

verba (etsi nube tecti) excipiebant. Iam verò quoniam Ilioneus de Italia ad quam tenderent, mentionem fecerat, Sicaniā etiam sibi repetendam significauerat vbi Italici soli spes cecidisset, idcirco Regina, vt huius quoque partis rationem habeat, pergit

*Sed vos Hesperiam magnam, Satyrniaque arua,
Sive Erycis fines, regemque optatis Acestem,
Auxilio tutos dimittam, opibusque iuabo.*

Ad hæc, quoniam benignum in Troianos iamdiu acceperat animum, & Iouis voluntatē didicerat, qua prohibebat ne Teucri arcerentur, idcirco non modò hac illos liberat (quod modò fecit) suspiciōe, verum etiam Urbem illis offert, pergens

*Vultis & his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est subducite naueis:
Tros, Tyriisque mihi nullo discrimine agetur.*

Quamquam id fortasse eā etiam de causa facit Dido, quòd iam reputaret ad regni tutelam conferre posse Troianos, præsertim verò sub tam iusto ac forti Duce, si fortè adhuc viueret: nam eius mortem incertam esse audiebat, & ideo appositissimè pergit,

*Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
Afforet Aeneas. equidem per littora certos
Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo
Si quibus electus Syluis, aut urbibus errat.*

387

Observan-
tur quædā.
I.

Sic Dido: ita vt nec Troiani maiorem in Regina benevolentiam expetere possint: nec Regina cumulatiùs suo muneri ac Iouis voluntati queat satisfacere. Atque hīc quidem pauca quædam sunt quæ adhuc obseruemus. Primum est fuisse quidem cur Ilioneus Reginæ animum sibi conciliaret & benevolentiam captaret, ac propterea splendido illo initio vteretur quo Reginæ Iustitiam ac fœlicitatem tantopere celebravit,

*O Regina, nouam cui condere Iupiter Urbem,
Iustitiæque dedit gentes frenare superbas;*

ipse enim vnus poterat, pro vt enixus est, illam sibi conciliare verbis. Contra verò Reginæ, cuius erat non verbis eos allicere, sed factis recreare & consolari, fuit laudatione su perfedendum, & clementia primo quoque tempore declaranda. & ideo proœmio posthabito,

Soluite corde metum Teucri, secludite curas,
aiebat statim. Tamen si ratio postulabat, vt cum id quod caput erat effecisset, atque illos metu penitus liberasset, clementiamque declarasset, humanitatis quoque & officij gratia laudem qua ornata fuerat, aliqua Troianæ gentis laude compensaret. hac igitur de causa eos laudandi opportunitatem captat in narratione, atque hinc illæ voces

*Quis genus Aeneadam, quis Troia nesciat Urbem.
Virtutesque, virosque, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeò gestamus pectora Pœni,
Nec tam aduersus equos Tyria sol iungit ab Vrbe.*

quibus sine dubio luculentè illos ornat ac celebrat; Alterum est verba ista

II.

*Non abtusa adeò gestamus pectora Pœni,
Nec tam aduersus equos Tyriæ Sol iungit ab vrbe,*

388

non modò peregrinam & elegantem, eamque cum physiologia coniunctam, verum etiā plenissimam & modestiæ & dignitatis, vno verbo, artificij, reddere orationem. indicat. n. optasse Didonem aliquam sibi ac suis, siue Pœnos velis siue Tyrios, tum humanitatis tū ciuilis prudentiæ ac dignitatis laudem tacitè conciliare, vt ne barbari haberentur: quod his assequitur carminibus, quibus non modò obtusi animi a se suisque depellit suspiciōnem, verum etiam ingenij & humanitatis captat laudem. Et huc pertinet etiam quòd huius rei causam subinde attingens, ait solem non auersum spectare Tyrios & Carthaginem. solent enim frigidiores regiones quâsque auersus ac longius, hoc est non a vertice, spectet Sol quemadmodum calore aut tempore, sic humanitate, ingenio ac ciuili prudentia destitui. Sic Statius

*—Nec sic auersum fama Mycenis
Voluit iter, regnum, & furias oculosque pudentes,
Nouit & Arctois si quis de solibus horret,
Quique bibit Gangem, aut nigrum occasibus intrat*

Oceanum,

*Oceanum, & si quos incerto lictore Syrtes
Destituunt.*

Tertium illud sit, Didonem egregiam præferre prudentiam verbis illis

Tros, & Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.

389 si quid enim est quo maximè ciuium discordiæ ac seditiones explodantur, & concordia seruetur & pax, id certè est beneuolentia quam ex æquo in subiectos ciues ostendit Princeps. neque tamen hinc prohibetur quò minùs pro meritorum ratione illis distribuere possit præmia quæ non æqualiter distribuenda sunt: nam vniuersim beneuolentiæ æqualitas est conseruanda, sigillatim præmia pro meritorum ac personarum varietate ac dignitate varianda & conferenda. Postremò non inutiliter obseruetur, illud dicendi genus. *Ur-
bem quam statuo vestra est*, pro *Urbs* quam statuo, bonis latinis authoribus non inusitatum esse apud Poëtas. Itaque Terentius, *Eunuchum quem dedisti nobis, quas turbas dedit?* & Plautus *Naucratem quem conuenire volui, in naue non erat*: & rursus. *Istum quem queris Periphanem, ego sum si quid vis*. Scio quosdam figuratum hunc dicendi modum hic non agnosce-
re, quasi verò sit sensus *vultis urbem quam statuo? vestra est*. sed quàm licenter, ne dicam ineptè, nemo non videt. satius est igitur priorem sententiam retinere: præsertim quia apud Græcos etiam (si quosdam audiamus occurrit) nam Homerus quoque cecinit in *Odyf-
sæ* duodecimo

Οἱ δὲ δύο σπόπτελοι ὁ μὲν οὐρα νόν ἐὺρὺν ἰκάνοι.

Hi verò duo scopuli, hic quidem altum cælum attingit.

Tamen si num eiusmodi exemplum, cum Virgiliano consentiat, viderint qui illud profere-
runt mihi certè vix ac ne vix quidem satisfacit.

Par. 115

His animum arrecti dictis, & fortis Achates,
Et pater Aeneas, iamdudum erumpere nubem
Ardebant: prior Aeneam compellat Achates:

Resumit Virgilius dicendi munus ad Aeneam & Achatem rediens, qui tali ac tanta spe in-
terim erecti cupiebant erumpere nubem, & quoniam metus supererat nullus, in apertū
prodire: vt scilicet & Ilioneum ac socios complecterentur, & præsentis foelicitate frueren-
tur. Hic verò quæri potest vnde nam animaduertisset Achates vel Aeneas se nebula cir-
confusos, præsertim verò quia supra dum caneret Virgilius

*Ad Ae-
neam se cō-
uertit Poe-
ta.
Dubitatur.*

390

*At Venus obscuro gradientes aëre sepsit,
Et multo nebulae circum Dea fudit amictu:*

Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,

Molirique moram, aut veniendi poscere causas,

visa est Venusa aëre & nebula sepsisse illos, non vt ipsi id sentirent, sed ne externi eos cerne-
re aut cōtingere possent seu retardare aut compellare. Denique quemadmodum tam ac-
curatè commemorat Virgilius exteriores vsus omnes istius nebulae, ita interiores signifi-
care debuisset. Sed tamen respondere possumus, Venerem sepsisse quidem filium nebula,
& ijs de causis quas commemorat Vates: sed tamen optasse, & quantum in ipsa fuit, ela-
borasse vt ne filius id sentiret. quò eam non agnosceret. Nihil tamen prohibet quò minùs
Aeneas & Achates nebulae qua septi essent, amictū continenter agnouerint & vsum per-
senferint: præsertim verò quò iam animaduertissent venatricem illā quæ Spartanæ Vir-
ginis habitu occurrisset, esse Venerem matrem, ac propterea facile potuisse nebula illa
eos contegere. Interim verò dum erumpere optaret nubem, Achates prior his dictis com-
pellat Aeneam,

*Responde-
tur.*

Par. 116

Nate Dea, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem sociosque receptos,
Vnus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Summersum: dictis respondent cætera matris.

Sic sciscitatur Achates ab Aenea quæ nunc (dum scilicet res, siue Reginam spectet, siue
inprimis socios, ad prosperitatem vergeret) animo sententia surgat, atque adeò secum ipse
vel reputet vel deliberet, vt tacitè eundem ad se Reginam pandendum incitet: huc enim

*Achates
Aeneam
compellat.*

speculare videtur dum subditè vestigiò, *omnia tuta vides*: quasi diceret non est quod diutius lateas, sed te Regina pandas. Et sanè quemadmodum nubes tutelæ causâ in tot tantisque periculis attributa fuerat a Matre, ita cum optimam Regina voluntatem persentiat ac tuta sint omnia, erumpendum videbatur, ac rei benè gerendæ arripienda occasio. & ideo pergit — *classe sociosque receptos*, ut scilicet constet rem non modo esse tutam quod pertinet ad Reginam, cum hæc Troianorum obsecundaret volutati, verum etiam quod pertinet ad classem ac socios. Denique vnus Licys Orons desideratur, quem ipsi vidimus fluctibus obrui, ex cæteris nemo. Ita ut Matris dictis respondeant cætera. Atque hîc sanè non ait — *his respondet cætera Matris* — quasi verò hoc vnum quod ad Orontem pertinebat, non responderet, nam præterquam quod de hoc nihil dixerat Mater, (ne scilicet dolorem renouaret: alioquin uaticinio seu augurio confirmando suum habuisset momentũ) duodecim naues prædixerat reduces, atque illas ipsas quas Aeneas requirebat: ita ut respondet cætera, valeat, *omnia*: tamen si ait cætera, quia de Oronte siluerat Mater. At enim esto Achates tuta vndique sint omnia, ut propterea iam non necessaria quin incommoda sit nubes, at mortali fortasse haud liceat nubem istam scindere, aut se se illa pro voluntate exere & expedire. Et si enim iamdudum Aeneas erumpere nubem ardebat, nõ tamen hinc satis constat id in eius fuisse potestate: nihil enim prohibet nos interdum ea cupere, & ardeat cupere, quæ in nostra potestate non sunt, siquidem electio est illa quidem eorum quæ in nostra sunt potestate, cupiditas non necessariò. Et tamen non videtur fuisse Veneri commendandum ut filium sic nube concluderet & implicaret, ut hîc pro arbitrato, præfertim ubi res id postularer, egredi haud posset. Sed quicquid sit, eccetibi Poëta, qui ut Aeneæ Achatisque cupiditati satisfaciatur, de more confugit ad machinam, nubemque remouet, nam ideo pergit

Part. 117.

Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente

Scindit se nubes, & in Aethera purgat apertum.

Scinditur
nubes, &
qui id fa-
ctum.

Non incommodè concipere possumus & verò debemus (res enim quasi gesta concipienda est) Matrem ipsam filio astitisse, quæ non mentita forma & aspectabili ut antea, sed propria & inaspectabili, nubem pro sua facultate sciderit, & in apertum seu per purgatum & tenuem qui circumstabat, soluerit aërem. At enim quid tu autumas atque adeò affirmas, Matrem ipsam scidisse nubem, cum Poëta perspicuis verbis testetur nubem se se scidisse ipsam? Quin etiam cum paulò ante Venus, statim ac sepsisset filium nebula, Paphum sublimis abiisset, sedes ut reuiferet suas, quid tu commentarijs eandem intra paucas horas adfuisse filio ac nubem scidisse, & in aethera resoluisse? Imò verò id ipsum sententiæ fauet meæ? nam cum hoc ipso die Venus inducatur quæ pro Ascanio Cupidinem supponit Didoni, satis constat breui remeasse, ita ut quemadmodum Ascanium clam in Cupidinem cõmutauit, ita sciderit nubem, id quod eò tutius coniectare licet & affirmare, quod idem acciderit Vlyssi apud Homerum, etenim Pallas statim atque Vlysem sepsit nube, discessit, & tamen Vlyssi paulò post Urbem ingredienti occurrit Neenidis forma. Ac profectò nullo modo est concedendum nubem, quasi sensu imò verò mente & intelligentia prædita esset, se se ipsam scidisse atque in eo planè temporis articulo scidisse, qui vel maxime vel vnus esset Aeneæ opportunus: id enim earum est rerum quæ mente vigent & con-

393

— Circumfusa repente

Scindit se nubes, & in aethera purgat apertum;

sanè Poëta factum commemorat pro ut se se in conspectum dederat: cætera, ne subtilius rem pertexere atque adeò philosophari videatur, prætermittit. Denique Poëta res abditas interdum aperit & quasi vates pandit, ut cum canit

At Cytherea nouas artes, noua pectore versat

Consilia, ut faciem mutatus & ora Cupido

Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem

Incendat reginam, atque ossibus implicet ignem.

& rursus

— At Venus Ascanio placidam per membra quietem

Irrigat: & totum gremio dea tollit in altos

Idaliæ lucos —

interdum

interdum quæ latent diffimulat, ea quæ sub aspectum cadunt referens tantum, vt hoc in loco. Ac profectò cum littora & terras fugere affirmet quandoque: stellas extingui, accendi, fugari, & similia (in ea scilicet intuens quæ oculis occurrunt hac sensibus: nã alioquin sat no uerat aspectum fallere) quid mirum si nebulam quoque se se ipsam scidisse affirmet? specie siquidẽ se scidit, re ipsa scinditur a Venere. Et ideo nihil est cur peruestigemus quĩ se sciderit nubes, ac repente sciderit: quĩ itẽ in æthera cõcesserit ac repẽte cõcesserit: quĩ tã opportunẽ se sciderit & cũ maximẽ opus esset: abdita enim veneris opera id totũ perfectũ est. Neg; verò id contendo quasi existimem non licuisse Poëtæ ad machinã confugere vnde Aeneas educeretur è nube, (machinam enim epico concedimus non grauare, imò in præ sens vsurpata fatemur) sed quia in hoc etiam modus seruandus est, nec temerẽ omnino ad eam confugiendum. & ideo quoniam nubem, tam opportunẽ præsertim, scidisse, confilij erat & intelligentiæ, id quod oculis se se obtulerat, refert, quod animo ac iudicio peruadendum erat, auditoris committit ingenio. Et idem dixerim dum Aeneam repẽte itẽ supra humanam extollit, ne dicam ad diuinam attollit, cõditionem, cum è vestigiò (ad machinam item de more confugens: sed oppositè omnino ac scitè) pergat sic canens.

Par. 18

Restitit Aeneas, clarãque in luce refulsit;
Os, humerósque Deo similis: nãmque ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, luménque iuuentæ
Purpureum, & lætos oculit afflarat honores.

Parat iam Didoni amoris faces: quod si ne eximia quidẽ Aeneæ pulchritudo, eximiumque decus, idonea erunt Didonis castimoniam pudicitiaẽ expugnandæ, cupidinis ipsius artes atque incendia adhibebit tandem. Sed de hac re tota, opportuniùs alibi. scissa igitur nube, Aeneas, quoniam ante Reginam erat, & faciliẽ inter Troianos, restitit: sed ita restitit, vt quod in nube latuerat eius decus, clara illa in lucẽ refulserit. Atque hĩc quidem mirum est quantoperẽ Virgilius omnes veluti colores referat ad Aeneæ pulchritudinem declarandam, ornandam, augendam, & in admirationem rapiendam. primò enim eum refulsisse ait, & quod rem auget, clara in luce: interdiu enim clara Solis luce minuitur ac ferẽ extinguitur cæterarum lux rerum: Aeneæ splendor se se effert: deinde sigillatim oris pulchritudinẽ (vultu enim maximẽ enitet decus & pulchritudo) celebrat, qua, vt quicquid de illa dici possit vno propè verbo comprehendat; Deo similem fuisse affirmat. Et quoniã reuera ad perfectam atque omnibus numeris absolutam pulchritudinẽ oris decus atque venustas haud satis est, nisi proceritas accedat & magnitudo, quin Aristotiles negat quicquã sine magnitudine quadam excellenti pulchrum dici posse, ita ut venustam non pulchram censeri velit mulierem quæ tali careat magnitudine, ideo non modò ore verum etiam humeris, vnde proceritas maximẽ apparet, fit Deo similis. ita quidẽ in Aenea cum venustate sic consentit magnitudo, vt eximiam & admirabilem ac propè diuinam referat pulchritudinem. Sed quoniam faciliẽ dici potuit Aeneam esse Deo similem ore atque humeris, quĩ talis apparuerit, difficile commõstrari, ideo Poëta, verisimile vt tueatur, ac rem probabilitate respergat, docet (etsi ad machinam de more confugiens) quĩ factum sit vt Deo euaserit similis, subditque — *nãmque ipsa decoram*

Cæsariem nato genitrix luménque iuuentæ

Purpureum, & lætos oculis afflarat honores.

Quanquam hæc ad oris pulchritudinem seu venustatem pertinent veriùs quàm ad magnitudinem, quin forsitan ne totam quidem oris pulchritudinem explent, nisi enim priùs ita conformatus sit vultus, vt debita partiũ symmetria constet ac proportionẽ, simulque sanguine ac succo moderatè redundet, ac propterea gratũ oculis colorem offerat, cæsariẽs, ac cæteri honores isti haud sufficiunt. Sed fortasse isthæc intelligi tacitè voluit ex purpureo iuuentæ & cæteris oculorum, quos profert, honoribus, qui citra symmetriam illam consistere nequeant. sed hac de re clariùs in comparatione, quam subiecit è vestigiò: Interim illud omnino addiderim, ea verba — *lætos oculis afflarat honores*, ad gratiam & venustatem magnopere pertinere, sunt. n. qui pulchritudinem distinguunt a gratia, siue gratiam a pulchritudine. sic Aristoteles lib. Rhetoricorum, & Plutarchus in Antonio, vbi Fuluiam Antonij vxorem Cleopatram æquat pulchritudine, sed in Cleopatra tamen (inquit) mira Veneres, Quasi gratia & venustate Fuluiam superaret.

Quale quã
tumque de
cus præstet
lerit Aeneas, & unde.

Part. II.

Quale manus addunt ebori decus, aut vbi flauo

Argentum, Pariusue lapis circumdatur auro.

Simili ex-
plicatur.

Videtur Auctor, dum rem illustrat simili, vnum sumere, & alterum docere: sumere Aeneam, venustate ac pulchritudine fuisse præstantem: docere, Venerem matrem illius venustatem ac pulchritudinem mirum in modum auxisse: hoc est enim ebori decus addi: hoc argentum Pariumue lapidem auro circumdari & ornari. Tametsi hoc pertinere videtur in primis ad venustatem declarandam quam addiderat, dum lumen inuenta purpureum & latos oculis afflare honores: quanquam pulchritudinem etiam hinc auxit. Denique, cum venustas oris videatur ex colore maxime oriri qui purpureum seu roseum cum candore mixtum offerat colore, ebori, argento, Parioque lapidi aurum additur vt intelligatur purpureum colorem candido fuisse immistum. Imitatus est autem hac in re Homerus qui tum in VI. Odysseæ, tum verò in XXIII. Mineruam inducit quæ Vlysses exornet suum, etenim in VI. cum Vlysses induisset vestes quas ei tribuerat Nausicaa, sic pergebat Homerus

Τὸν μὲν Ἀθηναίη θῆκεν Διὸς ἐκγεγαῖα
Μείζονα τ' εἰσιδέειν καὶ πᾶσσοι· καὶ δὲ κάρητος
Οὐλᾶς ἦκε κόμης, ὑακινθίνῳ ἄνθει ομοίας·
Ὡς δ' ὅτι τις χρυσὸς περιχέυεται ἀργύρῳ ἄνθρ
Ἴδρις, ὃν Ἡφαιστός δέδωκε καὶ Πάλλας Ἀθήνη
Τέχνην παντοίην, χαρίεντα δὲ ἔργα τελεεί.

Ὡς μὲν τῷ κατέχευε χάριν κεφαλῇ τε καὶ ὤμοις.

quæ a fido interprete sic vertuntur

Hunc quidem Minerua reddidit ex Ioue nata

Maioremque aspectu, & spissiores: a capite verò

Crispas demisit comas hyacinthino flori similes.

Quemadmodum cum quis aurum circumfudit argento vir

Solers, quem Vulcanus docuit & Pallas Minerua

Artem omnifariam, gloriosa verò opera perfecit:

Sic huic infudit gratiam capitique & humeris.

Et in XXIII. cum item Vlysses lauisset corpus, superioribus carminibus, primo excepto, huc reuocatis, canebat Homerus.

Ἀὐτὰρ κακῆ κεφαλῇς χεῖ' ἔνεν πολὺ κάλλος Ἀθήνη,

Μείζονα τ' εἰσιδέειν καὶ πᾶσσοι· καὶ δὲ κάρητος

Οὐλᾶς ἦκε ὑακινθίνῳ ἄνθει ομοίας

Ὡς δ' ὅτι τις χρυσὸς περιχέυεται ἀργύρῳ ἄνθρ

Ἴδρις, ὃν Ἡφαιστός δέδωκε καὶ Πάλλας Ἀθήνη

Τέχνην παντοίην, χαρίεντα δὲ ἔργα τελεεί.

Ὡς μὲν τῷ κατέχευε χάριν κεφαλῇ τε καὶ ὤμοις.

Post, hæc in capite fudit multam pulchritudinem Minerua

Maioremque inspicere, & pinguiorem, in autem capite

Tenuis misit comas hyacinthino flori similes

Sicut autem quando aliquis aurum circumfudit argento vir

Sciens, quem Vulcanus docuit, & Pallas Minerua

Artem omnigenam, gratiosa autem opera perfecit,

Sic quidem huic circumfudit gratiam capitique & humeris.

Igitur huiusmodi simile ex Homero deriuauit Virgilius: ita tamen vt illud plurimum nobilitaret. Itaque Scaliger atque alij vtriusque industriam explorantes & comparantes, primas tribuunt Virgilio. & idcirco Corradus pro Virgilio sic tandem differit. Homerus libro VI. Odysseæ de Vlyssæ loquens: vbi scribit: illum maiorem, & crassio rem ad videndum a Minerua factum fuisse: quasi significet, eum tantum non fuisse, deinde addit: καὶ δὲ κάρητος οὐλᾶς ἦκε κόμης ὑακινθίνῳ ἄνθει omnes. Facit, inquam, Minerua, vt Vlysses maior, 397 deinde crassior videatur: deinde capiti comas crispas apponit: quod nihil conueniat magnitudini, aut, vt ita loquar crassitudini. Virgilius verò duo proponit pulchritudinem, & magnitudinem, & ita proponit, vt ostendat, eas in ipso Aenea verè fuisse, non ita visas fuisse: deinde quia pulchritudo magis ad præfens negotium pertinet, eam pluribus explicat quam

quàm Homerus: qui de comis tantum, Vlyssis pulchritudinem commendauit. Illud etiã prudenter facit Poëta: vt per humeros magnitudinem breuius, quàm Homerus, qui maiorem & crassiorẽ dixit, exprimat: & ad Appollinem respiciat: quicum etiam libro quarto comparans, ait: *tela sonant humeris*; & hic etiam Dei meminit: qua in re tantum significat: ut Homerum, qui hoc non vidit, longè superet: & cæsariem commendat, quia crinitus Appollo dicitur. Quauquam prudenter vterque Poëta facit, Homerus, qui facit, ut ea, quæ non sint, magna, & crassa: Virgilius, qui facit, ut ea, quæ sint, maiora uideantur. Vlysses, n. non solet laudari, ut pulcher, neque ut magnus, quum media statura, & ore tantum hilaris esset, ut Dares Phrygius ait: Homerus tamen eum magnum facit, & gratiam eius capiti & humeris additam refert. Aeneas autem, vt scribit Dares Phrygius, rufus erat, quadratus, uenustus, oculis hilaribus, & nigris: & vt Philostratus in Heroicis ait, comam nutriebat: quæ nunc Poëta facit, ut augeantur. Hæc iste, quibus ipse illam addiderit in Homericam *ταυτολογία* seu repetitionem, unde tantopere excreuit vtrumque illius poëma, non magno opere probandam, uel potius ob fastidium ac nauseam quam plerumque parere solet: esse improbandam. Nam quod alter interpret duo loca ista carminibus uariet suis, id uerò non tam Homero (ne te res fallat) quàm interpreti acceptum est referendum. Hic enim præterquam quod multa sæpè ita uariat ut non tam germanus interpret ac fidus quàm aliqua ex parte imitator uideri possit, *ταυτολογία*, istam deuorat passim, id quod ex proposito loco (ut de re constet) animaduertere licet, abi priorem locum sic uertit,

Lemnius
pag. 171.
ar. 4. in 8.
398

— induitum Pallas adauxit,

Maioremque dedit membris faciẽque uideri

Augusta, atque magis præstanti corpore densum,

Deinde comas n. idas fecit, crinẽque decorum

Demissum capiti pulchro, similẽque Hyacinthi

Floribus illa dedit; ueluti circumdatur auro

Argentum à fabro, docuit quem Mũlciber artes

Omnigenas, Pallasque simul Trĩonia mentem,

Artificũque manus tradens, clarosque labores,

Vique opus egregium, quod tollat gratia laude,

Construat, & famam iungat res ipsa nitore;

Sic humeris illi capitiq̃ue effudit honores.

pag. 614.
f.

fic inquam priorem vertit locum, posteriorem uerò multò aliter, ita enim canit:

Restitit hĩc Ithacus, clarãque in luce refulsit,

Os humerosque Deo similis, namque ipsa decoris

Affudit capiti speciem, lumẽque iuuenta,

Maioremque illum Pallas mirabile fecit,

Excelsũque humeris densis, seu floribus auro;

Seu uiolis similem, uiridi flauentibus agro,

Cæsariem crispam, capitiq̃ue afflarat honores.

Qualis ubi floret medijs Hyacinthus in aruis:

Quale faber decus insignis conelulit, & album

Argentum flauo forsan circumdedit auro.

Quem docuit cunctas Pallas & Mũlciber artes;

Atque opera egregia, quis gratia fudit amorem:

Sic decus huic humeris, capitiq̃ue afflarat honorem.

fic inquam, cecinit in posteriore. Vbi sine dubio multa hausit ex Virgilio ut decus carmini adiungeret suo; inprimis uerò ut ne Homerica *ταυτολογία* appareret, a superioris loci interpretatione non parum discessit. Merito igitur Virgilius, quippe qui eam egregiè declinasset, illud cecinit de suo Poëmate

At minor est nobis, sed benè cultus ager.

sed pergamus, ut Aeneam iam audiamus.

Par. 120

Tum sic Reginam alloquitur, cunctisq̃ue repente

Improuisus ait: Coram, quem quæritis, adsum

399

Trõius Aeneas, Libycis, ereptus ab vndis.

Esti

*Ad Reginam
Aeneas
cuius con-
cio expla-
natur.*

Et si Reginam (vt par erat in tanta illius pietate atque clementia) sibi alloquendam laudandamque proposuit Aeneas, haud tamen committendum putauit quin vniuersim, sed breuissimè, alloqueretur omnes. ac iurè quidem, cum ab omnibus quæreretur, & præsens exoptaretur. Audierat enim Ilioneum dicentem

*Quem si fata virum seruant, si vespicitur aura
Aeterea, nec adhuc crudelibus occubat umbris;*
audierat etiam Reginam quæ subiecerat,

*Atque vtinam Rex ipse Noro compulsus eodem
Assoret Aeneas* —

Ita quidem cum se repente improuissimè obtulisset e nube, & quem ponto occubuisse verebantur, sospitem ac Libycis vndis ereptum declarasset, ad Reginam ornadam (idque optatum etiam suorum complexum differens) & gratias illi agendas properauit. Id quod aptius sine dubio ac maiore cum dignitate facit quàm Vlysses, dum siue Alcinoos Regiè cinere cui abiectè infidebat, siue subulcis, aut etiam Laerti patri, quis sit declarat. Atque hic illud etiam obseruandum, ideo illud primò ab Aenea pronunciari

— *Coram quem queritis ad sum,*
quia Regina dixerat ad extremum

— *Equidem per littora certos*

Dimittam, & Libya lustrare extrema iubebo;

Si quibus eiectus filius aut vrbus errat.

fortasse etiam animaduertere potuit Aeneas (neque enim omnia, praesertim minuta, persequitur Poëta, vt saepe monui) Regina, vt Aeneas quæreretur, prout receperat, imperare.

Part. XII.

O sola infandos Troiæ miserata labores,

Quæ nos, reliquias Danaûm, terræque, marisque

Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos,

Vrbe, domo focias: grates persolvere dignas

Non opis est nostræ, Dido, nec quicquid vbiq; est

Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.

Dij tibi, si qua pios respectant numina, si quid

Vsq; iustitiæ est, & mens sibi conscia recti,

Praemia digna ferant: quæ te tam læta tulerunt

Secula? qui tanti talem genuere parentes?

In freta dum fluuij current, dum montibus umbræ

Lustrabunt, conuexa polus dum sydera pascet,

Semper honos, noménque tuum, laudésque manebunt

Quæ me cumque vocant terræ.

Ad solam Reginam conuertit se se quam primò egregiè laudat (et si breuiter) tum lulentas eidem gratias agit. Itaque illius concio potest, & verò propter laudationem debet, ad Demonstratiuum genus reuocari: praesertim quia gratiarum quoque actio reuocari solet ad genus Demonstratiuum. De qua re nos in Aristoteleæ Rhetoricæ Commentarijs copiose. Proœmio autè supersedit Aeneas interim, vel quia ea quæ generatim protulerat verba

Troius Aeneas, Libycis ereptus ab vndis,

proœmij loco esse poterant, praesertim perbreui oratione, vt in poëmate fieri solet, utenti: vel quia ad laudationem properabat. & idcirco commodè aggreditur ab exclamatione qua Reginæ clementiam atque pietatem non commendat modò sed suspicit admiraturque. Quamquam dum ait

O sola infandos Troiæ miserata labores,
dubitant interpetres quæ sola dicatur Dido Troianorum fortunam miserata, cum certum sit Venerem quoque, Apollinem, Annium, Helenum, Andromachem, Acestem, id fecisse.
de qua

de qua re audiendus est Corradus qui rem totam colligit expenditque accuratè. Atqui *Venus* (inquit iste) *Troia labores est miserata ut constat: Apollo, de quo libro sexto dicitur: Phabe graues Troia semper miserata labores; Anius, qui quod ait Ovidius, Troianos temploque, domoque recepit; Helenus ut libro tertio apparet: Aestes, ut supra dictum est. sed inter Deos Dido poni non debet, nec inter propinquos, aut amicos. Anius enim vetus erat amicus: Helenus & Aestes propinqui, ita, ut non possent non miserari, & ita suo officio fungi. Itaque inter alienos & mortales sola Dido miserata est, vel sola inter faminas. Vel sola miserata & hoc modo, ut urbem offerret: quam ceteri non dicuntur obtulisse: & ob id paulò post ait: urbe, domo socios. Vel mentitur, ut eam magis sibi conciliet, quum præsertim non ita facile conuinci possit, & sciat, faminas hac ratione facile capi, & in ea vita tale mendacium facile ferri: quamuis *Seruius* alibi dicat, heroibus fuisse turpe mentiri. Sic iste etsi crediderim ipse dici solam infandos Troianorum labores miseratam. quia is solus facere aliquid & dici & censeri solet, qui perfectè facit, & prae cæteris, siue cumulatissimè facit. Ut propterea Dido, quæ excellenti quadam ratione atque adeò cumulatissimè Troianorum calamitati prospiciebat, atque illos extremæ deplorataeque fortunæ eripiebat sola videri posset miserata. Et idcirco non solum ait miseratam esse labores infandos, quique nullis verbis explicari poterant, verum etiam Troianos,*

Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos, urbe ac domo sociare atque donare; quod est publicè priuatimque ac sine cunctatione villa & quibuscunque posset modis, afflictam eorum fortunam (quantum in ea est) depulisse atque illos summa calamitate creptos in optimo statu collocasse. Denique sola eos miserata dicitur quod ab extrema miseria, qua iam propter Libycam tempestatem premebantur (hanc enim vel maximè spectare videtur) itaut eorum calamitas planè infanda videri posset, sola & cumulatissimè eos subleuet Dido. Nam ita planè loquitur Aeneam quod inter Afros ac Tyrios ipsa vna misera esset, equidem non affirmauerim. etsi enim verè id protulisset, præsertim cum *Ilioneus* infandos ignes arceri postulasset a classe, seq; ac focios vel arenæ hospitio prohibitos indicasset, minus tamè opportunè id Tyrijs, quos Dido excusauerat, præsensibus enunciaretur. Ait etiam reliquias Danaum Terraèque Marisque, ut comprehendat omnigenas calamitates ac maiorem adhuc excitet in Regina cōmiserationem: fortasse etiam sic loquitur ut de more famam illam tacitè diluat qua ferebatur Aeneam cum Græcis conspirasse: neque enim par est exhaustos egenosque omniū esse, sed commodè suis rebus consuluisse, qui cum Græcis victoribus conspirarit. Sequitur *Urbe socias* quia dixerat Dido

Vultis & hic mecum pariter consistere Regnis;

Urbem quam statuo vestra est. —

addit fortasse domo, quia subiecerat

Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.

Tyrios enim optasse locum tecto, sulcòque concludere, interim satis animaduenerat Aeneas. Denique qui in tanta calamitate pares fierent Tyrijs, non Urbe solum sed etiam domo donarentur, necesse erat. Atque hæc ad Reginae laudem & commendationem. Iā verò Aeneas Reginae item gratias agit. Tametsi quoniam satiùs fuisset gratias non tam agere quàm referre, quod tamen perficere haud poterant, suam suorumque fatetur imbecillitatem, & ideo subdit è vestigio,

—— *grates persolvere dignas*

Non opis est nostræ, Dido: nec quicquid ubique est

Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per Orbem.

Atque hinc appositè quidem & mira cum venustate ad Deos precandos se conuertit, qui eam referre utique possent: aitque

Dij tibi, si qua pios respectant numina, si quid

Vsq̃uam iniustitia est & mens sibi conscia recti,

Premia digna ferant —

Quanquam ne non gratias quoque illi agere aut persolvere videatur, subdit

—— *quæ te tam leta tulerunt*

Secula? qui tanti talem genuere parentes?

vbi laudes pro gratijs reponit, simulque grati animi memoriam pollicetur sempiternam pergens,

In freta dum fluij current, dum montibus umbra

Lustra

*Lustrabunt, conuexa polus dum sydera pascet,
Semper bonos, nomēque tuum laudēque manebunt:
Quæ me cumque vocant terræ*

quibus verbis, quoniam reuera elegantiae sunt plenissima & venustatis, simulque Poëtica oratoriāque virtutem mirificè referunt quid præclarius ad grati animi memoriam testandam excogitari aut proferri potuerit, non satis video. Vlturpauit verò noster Vates hoc dicendi genus in Bucolicis non sanè inueniunt dum caneret,

*Dum iuga montis aper, fluuios dum piscis, amabit,
Dumque Tymo pascuntur apes, dum rore cicadæ*

sed similia fermè cōmemorauit prout postulabat locus: nunc paulò assurgit oratio, quòd Rex Reginam alloquitur. Tametsi ea etiam de causa orationem sic varia Poëta vt familiaria cuique tribuat. Neque verò hic filendum est ea verba

*Quæ te tam læta tulerunt
Secula? qui tanti talem genuere parentes?*

ex Homero derivare apud quem in 6. Odissæ Vlysses Reginam laudat his verbis,

*Ter beati tibi pater & veneranda mater
Ter beati fratres, valde nimirum ipsorum animus
Vsq̃ue lætitiā perfunditur tui gratia.*

Vbi tamen Vlysses tam multus est, ac tam multa continenter hinc inde congerit, vix vt finem inueniat. Tu locum, si placet percurrito. Quin, si vacet, eum quoque Virgilij locū quem modò explicabam. *In freta dum fluuij current*, cum Homero conferre possis saltē apud Herodotum: nam alioquin in Homericis codicibus plerisque carmina ista desiderantur. Hic tamen tres, eaque graues, se se offerunt dubitationes. Prima est quæ non secum ipse pugnet Poëta noster, cum dixerit Aeneam ac socios esse reliquias Danaūm Caiebat enim

*Quæ nos reliquias Danaūm terræque marisque
Urbe, domo, socias) — & tamen subdat
Gentis Dardaniæ magnam quæ sparsa per Orbem.*

II.

Altera est quia Diuinam Providentiam videtur in dubitationem reuocare, cum dicat

*si quid
Vsq̃uam in scitiæ est, & mens sibi conscia recti.*

immo verò non modò de Providentia dubitare videtur, & de præmiorum retributione, quam vocant seu compensatione aut gratia, verum etiam in vniuersum de eiusdem iustitia aut scientia & rerum cognitione. Neque verò mihi respondeat Corradus Virgilium fuisse Epicureum. nam fateor quidem Epicureo Siloni aliquando operam dedisse (quāquam nobiles quoque Philosophos audiuit lætitauitque) sed Epicurus Dei Providentiam & rerum nostrarum cognitionem non in dubitationem reuocabat. quemadmodū Virgilius videtur in præsens, sed tollebat funditus. Neque rursus dicas Aristotelem videri: siquidem Aristoteles Diuinam Providentiam admittit sæpè, scientiam quoque & iustitiam. quòd si semel aut iterum sententiam mutasse visus est, vt in duodecimo Diuinæ Philosophiæ libro, vbi ne diuina mens vilescat si res inferiores intelligat & curet, statuit melius esse illi hæc non cognoscere quàm cognoscere, eam non tam labefactat quàm tollit item in humanis ac mortalibus funditus: quemadmodum in libro quoque de Mundo ad Alexandrum (si tamen est Aristotelis) vbi vniuersum tantum Deo tribuit Providentiā,

III.

non tam in dubitationem reuocat quàm penitus labefactat. Postrema est quæ tandē possit mortalis perpetuam facti illius memoriam conseruare, aut perpetuum Regiæ honorem habere, perpetuamque laudem polliceri; huc enim spectant ea verba, *In freta dum fluuij current*, & quæ sequuntur. certè mortalitatis nostræ immemorem se se ostendit Aeneas dum sempiternam hinc memoriam ne dum honorem perpetuum perpetuamque laudē offert ram alacriter. Hæ dubitationes: quarum primæ respondendum crediderim Aeneā dum ait *Reliquias Danaūm*, intelligere illos qui verè fuerant Troiano superstitēs excidio, non qui ex Dardanijs alibi degerent per idem tempus. neque enim deerant qui ad Dardanum originem reuocarent, cum tamen vel Troiani non essent, vel Troiano hand fuissent obnoxij excidio. Immo per Danaūm reliquias eos tantum designare videtur poëta qui cum ipso Aenea excidium Troianum ad extremum vitassent & nauigassent. idcirco enim non modò ait *reliquias Danaūm*, sed nos *Terræque Marisque Omnibus exhaustos*, om-

nium

Triplex dubitatio.

I.

Ad 1.

nium egenos. Quapropter ne omnes quidem intelligit qui Troiano bello essent superstitēs: ac propterea non Antenorem, Troianum licet, non alios multos qui tales casus talēmque egestatem nequaquam pertulerant. Ex quo fit vt non secum ipse pūgnet Poëta dum significat gentem Dardanā per Orbem sparsam esse. verē enim multi ab excidio illo abfuerant, multi etiam interfuerant qui excidium euaserant nec Aeneā calamitatem
 405 experti erant, vt Antenor & Socij, Helenus Acestes atque alij. Iurē igitur vtrumque affirmare potest etsi haud fortasse ab re dixeris idē etiam Aeneam significasse Troianos toto terrarum orbe sparsos esse, vt tacitē suaderet Didoni de Troianis benē merendum, qui, quoniam multi essent, atque Asia & Europa tota disseminati, beneficium possent rependere. Iam verō dum ait Aeneas,

Ad II.

— si quid
Vsq̃uam iustitia est, & mens sibi conscia recti,

hæc verba populariter fortasse proferuntur ac more Ethnicorum apud quos vulgō, num Deus rebus consulat humanis, dubitant passim multi. nisi tamen, quoniam talis opinio non videtur in Heroē illo ferenda, quem alioquin pium nobis ac iustum describit Poëta, & in rebus gerendis tanquam nobile exemplum proponit, videndum est num aliter commodē exponi possit hic locus: præsertim cum alibi canat,

Discite iustitiam moniti & non temnere Diuos.

Ergo magnopere suspicor verba ista non dubitantis esse sed potius optantis, quasi Deos per eorum Prouidentiam, iustitiam & probitatem deprecaretur, vt Didoni præmia digna referrent. sic dum alicui dicimus, si me amas illud curato, non eius amorem in dubium reuocamus, sed reuera illum per eius amorem deprecamur. sic Cicero, *De Dionysio si me amas confice*; quasi dicat, rogo te per amorem erga me tuum vt negotium conficias. itaque hic loquendi modus deprecantis videri potest & adiurantis non dubitantis. Immo verō videri posset Virgilius hoc loquendi modo Diuinam Prouidentiam, iustitiam & probitatē confirmare altius: nam reuera apoſiopesein seu reticentiam, quæ non inſueta poëtis est, habere videtur hic locus, perinde ac si diceret, si numina respectant pios, vt certē respectant, si quid vsquam iustitiæ est, vt certē est, si Diuina mens sibi est conscia recti, vt est conscia, precor vt tibi præmia digna ferat. sic subiicias ac suppleas quod reticetur, atque ab omni crimine Aeneam ac Poëtam, vt par est, liberaueris. Quod si quis addiderit perfectam Diuinæ Prouidentiae ac Iustitiæ cognitionē nobis fuisse obseruandam, qui diuinitus etiam edocti, Deo infinitam probitatem ac sapientiam, parēque prouidentiam tribuimus, non magnopere altercabor. Certē Torquatus Heroicorum Poëtarum vertex, ideo cecinit de Deo.

Mirò tutte le cose & in Sorza

S' affisò poi ne' Prencipi Christiani

E con quel sguardo suo ch' a dentro spia

Nel più secreto lor gl' affetti humani:

sic iste, ac præclare quidem: nam diuinitus etiam hac de re tota ex Christiana fide cui falsitas subesse nequit, edocti sumus. Denique dum perpetuam memoriam offert Aeneas, id poëticae amplificationi est tribuendum: præsertim quia si homo perpetuam memoriam colere nequit, tota saltem vita colere potest, gens etiam fere perpetuò, atque hac gentis memoriam pro se suisque pollicetur Aeneas. Hæc ad propositas dubitationes, Nam vtrū legendum ait — *dum montibus vmbra* Lustrabunt conuexa, itaut sit sententia dum vmbra montium siue è montibus (declinant enim & vt alibi canit, cadunt de montibus) lustrabunt ac peragrabunt conuexa, terræ nimirum aut ipsorum montium conuexa spatia. An verò conuexa sydera nuncupet Poëta, non facile est statuere, quandoquidem commodè utraque explicatio videtur retineri posse. & ideo suos utraque authores habet & propugnatores. Quanquam mihi quidem prior videtur planior ac tutior: neque enim id fuit a Poëta reticendum quod ab umbris lustratur. cum enim fluuij currere dicantur in freta, polus pascere sydera, vmbra etiam aliquid lustrare dicendæ sunt. sic etiam cum in Bucolicis aperdicatur amare iuga montis, piscis amare fluuios, apes pasci thymo, cicada pasci rore, quidam vmbra quoque aliquid lustrare dicantur: conuexa igitur lustrabunt: idque eò magis quod cum terra sit rotunda, siue rotundi montes, propriè eius conuexa, dum cœli lumen variatur, lustrantur ab umbris & peragantur. quo tempore propriè etiam conuexū vsurparetur. Adde quod dum Poëta noster canit *polus dum sydera pascet* Lucretium imitatur
 407 qui

Ad III.

qui cecinit *ather sydera pascit*, itaut hinc etiam coniectare liceat conuexa ad montes aut terram esse referenda. An verò rectè sentiat Virgilius qui interim canit sydera pasci, nihil est cur hic requiramus: obuias enim poëtae sententias amplectuntur passim. itaque cum Stoiici sydera pasci existimarint ac peruulgarint, multos etiam hac in re sectatores habuerint, quidni Virgilius quoque eam arripiat? id quod eleganter Anacreon fecerat inter Poëtas cū caneret *Πῖνα θάλασσα δ' αὔρας δ' ἡλικὶ θάλασσαν* & porat, aquor auras, Phœbusq. potat aquor. Deniq. Lucretio Poëtisque alijs multis missis, Ptolomeus ipse, hoc est Astrologorum vertex, fides declarat Astronomicas, vt sumat coelum Oceanivaporibus attingi & nutriri sine instaurari. tametsi Peripatetici totam hanc Stoicorum sententiam refellunt strenuè.

Pag. 122.

————— Sic fatus amicum

Ilionea petit dextera, laeuaque Sereestum

Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.

Iurè Ilioneum petit primò, quòd hic princeps esset legationis. Quaquam existimandū est eloquentia & virtute, fortasse etiam ætate præstitisse, vt diximas antea. etsi, quoniam a Poëta appellatur amicus, crediderim Aeneam summo quodam amore erga illum fuisse affectum. & consimili de causa verisimile est Sereesto laeuam eodem tempore obtulisse, ac ceteros subinde complexum esse aut consalutasse: par enim est ætatis ac dignitatis (quantum tamen locus tulit ac tempus) habuisse rationem. Neque tamen crediderim tam Ilioneum ac ceteros gressu petisse, atque obuiam illis processisse, quàm dexteram laeuamq. illis obtulisse pro vt Regis postulabat dignitas: aut etiam illis occurrentibus vel potius certatim ad eum, vt fit, confluentibus (Neque enim Poëta persequitur omnia: quin multa lectoris committit ingenio) se se confregissimque ipsum atque amplexum, dexteram item ac laeuam obtulisse gratulabundum. Tametsi quoniam Amor interdum eiusmodi finibus nequit contineri, fieri quoque potuit vt illis obuiam processerit Aeneas, nimirum vt citius eorum aspectu complexūque frueretur: sed breuissimo tamen siue temporis siue loci intervallo: neque enim a Regina conspectu, quam compellauerat & a qua responsum expectandum erat, sine decori perturbatione abfuisse longius. Acutè verò Corradus eos coarguit qui legunt *leua Sergeestum* ac Spondaicum reddunt carmen. cum enim supra cecinerit Poëta

408

————— *Aeneas concussa accedere magna*

Antea Sergeestumque videt fortemque Cloanthum.

suspiciantur pro Sereesto Sergeestum reponendum, ac metri causa laeuam dicendum; quasi vtò (inquit Corradus) Poëta supra omnes posuerit: paucos posuit, & tamen duodecim minimum fuisse significauit, in quibus etiam Sereestus esset: quem nunc tandem nominat, vt Gyan. & sanè cum eo in loco subiiciat Virgilius Theucrorumque alios, quid prohibet Sereestum quoque comprehendisse quem interim laeuam petat Aeneas? Nam Sereestum a Sergeesto seiuandum satis superque constat, cum canat in duodecimo. — *Sergeestumque vocat fortemque Sereestum.* Vt propterea laeuamque Sereestum sine vlla dubitatione legendum sit.

Pag. 123.

Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,

Casu deinde viri tanto: & sic ore locuta est:

Obstupuit Dido ingentem admirabilemque pulchritudinem Aeneae primò, tum viri huius casum, quòd vir talis actantus tot tantisque infortunijs premeretur. Tametsi, quoniā singula illa verba *Obstupuit primo aspectu* ambigua sunt & obscura videri possunt, non gravior ea dilucidare ac tantisper Grammaticum agere, ne temerè locum explicasse videar. Ergo *obstupuit*, tum per se sumi potest ac solitarius, vt cum canitur,

Obstupui: subijt vari genitoris imago,

tum ad aliud, vt cum scribit Cicero, *Obstupescunt posteri Imperia; Prouincias, Rhenum, Primo* etiam cum aduerbium esse potest itaut valeat *primū*, tum adiectiuum (quod aliqui appellant) nomen itaut cum *aspectu* coniungatur, & primò aspectu Regina in stuporem incidisse dicatur, Denique aspectus tum aspiciendi actum significare potest, vt etiam apud Poëta *obstupuit visu*, tum vultum (id quod tritum est ac notum) seu praesentiam & conspectum. Crediderim igitur cum Ascensio ferè, significari Didonem obstupuisse primo Aeneae aspectu

409

aspectu ac vultu propter incredibilem. s. quam referebat pulchritudinem ac venustatem: nam obstupefcere aspectu pro obstupefcere aspectu rectè dicitur. Itaq; Cicero *Obstupefcimus* (inquit) *aspectu alicuius*: atq; hanc esse germanam loci huius sententiã inde cõstat quod subiicitur *Casu deinde viri tanto*, vbi deinde satis indicat primo valere primum, & obstupefcere aspectu valere *obstupuit aspectum*. quia deinde *obstupuit casu*, nihil aliud significat quã obstupefcere casum; itaut primo viri pulchritudinẽ quã occurrerat, tũ eiusdem casum talẽ ac tantum quem reputabat aĩo, obstupuerit Dido, casum verò appellat quicquid Aeneã infortunij accidisset: talis. n. ac tantus vir qui. s. diuino sanguine ortus esset: ac talem tantãque pulchritudinem dignitatẽq; præferebat, haud dignus videbatur tot tantisque infortunijs. & ideo perget è vestigio *Quæ te nate Dea per tanta pericula casus*

Insequitur? — Addit verò Poëta — *Et sic ore locuta est*, pleonasmũ sine dubio amans more Poëtarũ, vt cum ait etiam, *Talia voce refert, talia voce loquuta est*, nam prius animo secum esse loquutã (vt ait Seruius) tum ore, minùs commodè dicitur. Atque hinc etiam illud *Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido*, manare potuit ex Homero Iliados ultimo: vt enim Homerus cum descripsisset Achillem, dixissetque Dijs fuisse simile, subiecit

Certè Dardanidos Priamus admirabatur Achillem

Quantus erat qualisque Djs enim coram similis erat.

ita ferè Dido. quanquam infoeliciter Homerus qui mox non dissimilem sententiam iisdẽ ferè verbis expressit rursus cum caneret

At Dardanidem Priamum admirabatur Achilles, Inspiciens, aspectumque bonum —

Quis te nate Dea per tanta pericula casus

Par. 124

Insequitur? quæ vis immanibus applicat oris?

410 Requirit Dido nec sine ingenti admirationis significatione, quis casus Aeneam, quippe Deã filium, per tanta pericula, hoc est grauissimis periculis, insectetur: vbi ea ipsa pericula intelligit quæ se Aeneas Terra Marique pertulisse dixerat. Quanquam, vt talẽ casum ac talia pericula significantius exprimat, addit, *quæ vis immanibus applicat oris*: vbi indicat talia fuisse vt morti illum atq; orco propemodum dederint: per immania enim ora maris profunditatem atq; orcum ipsum quibus proximus sæpè fuerat, intelligo non regiones Afrorũ Afròsque ipsos quos paulò ante excusauerat, & portauerat Dido, itaut illud affirmasset

Didonis responsio quæ explanatur per partes.

Non obtusa adeò gestamus pectora Pæni,

Nec tam aduersus equos Tyria sol iungit ab Vrbe.

Deniq; Afri nullis Aeneam iniurijs affecerant: nec Aeneas quicquam de Afris expostulauerat. Vt omittã haud committendum fuisse Didoni vt præter rẽ tanto dedecore afficeret suos: itaut certam quandam eãq; abditam spectet vim, qua morti, eaq; truci atque immani applicari & obtrudi uideretur. & tamen videtur Dido subtilius adhuc rẽ aestimare, atq; vnũ sumere, alterum quærere: sumit pericula & calamitates nobis tũ casu tũ certa quadã vi & potestate, puta numinis voluntate, contingere: requirit quis casus talia pericula importarit, quæ vis latẽs mortẽ propè ipsam perpetuò intentarit: vbi per uim sigillatim numen aliquod indicare videtur (id. n. significat *vis applicat* quasi mẽtem aliquã designãs) itaut Iunonem, etsi alioquin huic haud scis & volens, accepta referat Aeneã calamitates, vel adumbret quæ tantopere insectabantur Aeneam, & quoniã appellauerat. Aeneã Dea natum, quod sanè, unde rescisset poterat dubitari, statim vnde rescierit indicat, pergens

Par. 125

Tu ne ille Aeneas, quem Dardanio Anchisæ

Alma Venus Phrygij genuit Simoëntis ad vndam?

Et cum dixisset Ilioneus Rex erat Aeneas nobis Aeneasque ipse paulò post addidisset

411

— *Coram quem queritis adsum Troius Aeneas* — facile coniectauerat Dido

hunc esse Anchisæ ac Veneris filiũ, & ideo eũ appellauit Dea natũ. At. n. unde id tibi pspicuum? id igitur aperit, ut dicebam. nã non tam requirens quã admirans postulat nũ ipse esset Aeneas ille quem Dardanius Anchises ex Venere ad Simoëntis undã suscepisset: & ideo rectè èt sine interrogationis nota exarari possunt hæc uerba: tametsi magnoperè gauderẽ ut Græci ac Latini deinde, quos Italici sequerentur, admirationis notã perinde atque interrogationis excogitassent & inscriptionem introduxissent, ut cõmodè statim legi possent admirãtis perinde atq; interrogantis verba. id quod factitatũ quoque gauderẽ vbi vel ironicè aliquid legendũ intelligendũue est. Deniq; magni refert modũ agnoscere quo aliquid pronunciatũ sit vt imperando ne an deprecãdo aut interrogãdo vel ironicè ne an

Q seruiò

feriò aut cū stomacho vel admiratione pronuncietur. & ideo Aristoteles ipse in Poëtica admonet ea Homeri verba *Mánuv' áσθε θεά*, deprecando non iubendo esse pronuntianda & Iurisconsultus monet verba sæpè nō tā per se quàm ex pronūciationis modo & forma honore afficere aut iniuria. Sed ad pensū, Ergo sic docet Dido sibi cōpertum esse Troium Aeneā esse Veneris filiū, vt ad historiā nescio quā confugiat vel fabulā qua rē confirmat planius. Interim tamen obseruandum Aeneā ortum Aeneāmq; ipsum non dissimili ratione describi ab Homero in 11. Iliadis dum ait, *Dardanijs rursus imperabat Sirennus filius Anchisæ Aenea: Hunc autem sub Anchise peperit Diua Venus.*

Ide in imis partibus, Dea cum homine cubans. Vbi tamen Virgilius ea præcīdit quæ 412 non necessaria videri possent. Sed iam Didonem audiamus dum exponit vnde factum sit vt Aeneā nomen ac fama primò ad eius peruenerit aures. nam ideo sequitur,

Part. 126.

Atque equidem Teucrum memini Sidona venire
Finibus expulsum patrijs noua regna petentem
Auxilio Beli: genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, & victor ditione tenebat.
Tempore iam ex illo casus mihi cognitus Urbis
Troianæ noménque tuum, regésque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat:

Séque ortum antiqua Teucrorum a stirpe volebat.

Ex historia inquā ac rē paulò altius repetēs, id docet q̃ sibi docendū proposuerat. Ait igitur Teucrū (fuit hic Græcus ac Telamonis filius ex Exione) Sidona quæ Vrbs Phœnicia tota erat celeberrima; peruenisse, cū paternis finib. pulsus esset. cum. n. Aiakis fratris mortē vltus non esset, ac propterea inuisus esset suis, expulsus ad Belū (fuit hic Didonis pater) se contulit, eiusq; auxilio nouū sibi Regnū parauit: ita factū esse ait vt cū Belus eo tpe Cyprū vastaret atq; in suā ditionē redigeret, Teucer Salaminā cōdiderit, ibiq; regnarit. ex hoc igitur tpe (inquit Dido) *Troianos casus didici, noménq. tuū Regésq; Pelasgos.* præsertim q̃ ipse Teucer etsi hostis, insigni laude efferebat Troianos, séque ex ipsis ortum duxisse prædicabat. Ita quidem Dido eleganter docet vnde rescierit de Aenea, simūlq; de Troiano bello: quæ oīa non sine Troianorū laude atq; Aeneā imprimis existimatione cōmemorat, ipsius Aeneā laudes cum laude non vulgariter compensans. an verò hæc ex annalium memoria reperātur, vel potiùs a Poëta de more fuerint excogitata, non omnino statuerim: ficta tamen potiùs quàm vera crediderim, quòd reuera non in ea tempora incidisse videatur Dido.

413

Part. 127.

Quare agite o tectis iuuenes succedite nostris.

Me quoque per multos similis Fortuna labores

Iacta tam, hac demum voluit consistere terra.

Non ignara mali miseris succurrere disco.

Ad Regiā inuitat Troianos Dido: vbi præcipuè ipsius Didonis declaratur beneuolētia, cū Troianos Regio hospitio ac proprijs Laribus, vbi tutissimè (hospitiū. n. sãctū erat apud antiquos) & verò cōmodè quin iplēdidè ēt, vt cōstabit, excipiātur. ita demū q̃cquid siue p̃ Mercuriū iusserat Iuppiter, siue Regina ipsa Troianis obtulerat, prolixè p̃statur & copiosè. Qd̃ dū facit Dido, ac tāta volūtate facit, facti causā eāmq; præclarā affert; q̃. si ipsa quoq; cōsimiles experta esset calamitates, & ideo scitè cōcludit *Non ignara mali, miseris succurrere disco.* Verè enim homo calamitatum experientia ad commiserationem prouocatur. præsertim vbi meliorem fortunam nactus sit. Hic tamen dubitatur cur Dido iuuenes appellet Troianos; siquidem Alethes paulò ante grandæuus dictus est: Ilioneum ēt, qm̃ præerat legationi, vix credas fuisse iuuenē. sed vel quia pleriq; iuuenes essent, vel quia Aeneas in primis pulchritudine ac proinde iuuentute florebat (si tñ Aeneas iuuenū istorum, quos cōmemorat, noīe cōprehendit, quod vix crediderim,) vel quia nō facillè seniores præter Ilioneum, si qui aderant, inspexisset (Alethes. n. inter legatos non numeratur, at proinde Classi adhuc facillè affidebat) nil mirū si iuuenes appellat Troianos p̃sertim q̃a plerosque spectare potuit, nec vnus aut alterius ætate retardari. Atq. hic sanè duo se se obijciūt q̃ videri possunt ex Homero deriuata. Primum est illud. *Non ignara mali miseris succurrere disco* nam canit Homerus.

O ami-

O amici non enim malorum inexpertes sumus.

Alterum quòd iam iam subiiciet *Sic memorat: simul Aeneam in Regia ducit Tecta* — quæ verba illud Odyssæ VII. redolēt *sed age dum hospitem in sede argenteis clavis distincta Collocarantem* — vbi postrema verba videri possunt vel otiosa vel frigida. Atque eodem in loco conuiuij mentio iniicitur quo excipiat hospes, quemadmodum Virgilius Didonem inducit quæ conuiuium excipit Troianos. sed quam disparili elegantia ac dignitate res exprimitur ab Homero qui vtrumque conferat locum intelliget facile.

Par. 128 Sic memorat: simul Aeneam in Regia ducit

Tecta. —

414 Non ab re opineris Reginam, quo tempore iuuenes compellat vt succederent tectis, Aeneæ manum obtulisse, eundemque sibi adiunctum in Regiam duxisse, simulque Troianos ceteros vt in Regiam succederent inuitasse. Ita quidem Aeneam & Didonem simul præeuntes secuti essent ceteri. certè ea verba *tectis succedite nostris*, & illud *Aeneam in Regia ducit tecta*, indicat non inuitatum Aeneam sed deductum: ceteros quos iuuenes appellauit, vt succederent inuitatos. Ita quidem inter eos iuuenes non numeraret Aeneam, nec communi ac veluti gregali quo Troianos appellauit nomine, Aeneam intellexisset. Iam verò, cum Poëta dicendi resumpserit munus, ea narrat quæ interim gesta sint, siue Didonem introducit ita se erga Troianos gerentem; vt mirificè eniteat eius tum pietas tum industria atque prudentia. ea. n. præstitit Dido, & ex ordine præstitit, quæ per idem tēpus siue humanitas siue ratio dictare ac Regia magnificentia postulare videretur. Itaque sic pergit

*In Regiam
introducitur
Aeneam
ac socios Di
do.*

Par. 129 — simul Diuū templis indicit honorem.

Nec minùs interea socijs ad littora mittit

Viginti tauros, magnorum horrentia centum

Terga suum, pingues centum cum matribus agnos,

Munera, lætitiāque Dei. —

A Dijs igitur quib. indicit honorem, orditur vt par erat, in omnibus. n. rebus a Diuino numine sunt agendi primordia capienda, quemadmodum & Plato differit, qui id lege etiam cautum fuisse affirmat, & Cicero eleganter monet, de qua re vide quæ nos scripsimus libro octauo in Timæum a particula XXI. ad finem vsque libri. Tum properè post rem Diuinam Troianorum egestati consulit, quibus alimenta suppeditat, quòd sanè, quippe ad vitam necessarium imprimis, sine cunctatione curandum erat. Immo verò vno eodemque tempore & honores Dijs & afflictis Troianis commeatum deferri iussit: id enim ea verba *Nec minùs interea*, indicant non obscure. Tamen si narratione distinguere illa poëta cogitur dum agit de singulis. Neque verò existimandum est non ideo vtrisque Aeneæ socijs, (diuisi enim erant) consuluisse, etsi rem distinctè haud prosequitur sed vniuersim. sed cur obsecro quæ Troianis mittit munera ac cibaria Dei appellat lætitiā? equidem, crediderim non Hecatomben spectasse Virgilium vt aliqui dictitant, aut sacrificium, neque quia illud istis concesserit, cibaria illa Dei appellat lætitiā, sed potius (id quod Donatus notauit) vinum intellexit, ac poëtico more nobili periphrasi (vt scilicet orationē nobilifiraret) illud descripsit: verè enim vinum lætitiā parit. & ideo Bacchus lætitiæ dator appellatur, ac summam lætus propter vinum describitur. & sanè vbi aut Dido vinum haud suppeditasset Troianis, aut Poëta qui prolixè cibaria memorauerat, vinum prætermisisset ieiuna vel potius diminuta & manca videri potuisset vel Didonis munificentia vel poëtæ industria: ita vt appositè per Dei lætitiā Bacchi donum, vno verbo, vinum intelligatur, ex quo fit vt perperam, ne dicam ineptè, aliqui pro Dei reponant die, quasi diei lætitiæ essent alimenta illa. Atque hinc sanè obseruandum honorem Dijs indici, esse supplicationes indici, vt pro Troianorum incolumitate gratiæ agerentur, & fausta in posterum peterentur. vbi ad veterem Romanorum morem alludit, qui supplicationes pro Imperatoribus indicebant: quamuis pro Cicerone, etsi togato, inditas legimus præter morem. Nec profectò non Homerum interea imitatur noster Vates: quod enim Homerus cecinit in 8. Odyssæ his verbis *Illis verò Alcinous duodecim oues mactauit, Octo autem albis dentibus sues, duos flexipedes boues*, id fere expressit Virgilius cum caneret

*Nec minùs interea socijs ad littora mittit Viginti taurorum magnorum horrentia centum.
Tergo suum, pingues centum cum matribus agnos.*

Sed Regium apparatus audiamus adhuc & ad conuiuium descendamus.

At domus interior Regali splendida luxu

Part. 130.

Instruitur: mediisque parant conuiuia tectis.

VII. seu
Postrema
I. huius li-
bri Pars
quæ Conui-
uium designa-
tur.

Succedit iam septima seu postrema huius libri pars: quam sanè, quoniam Conuiuium imprimis continet, Conuiuij nomine designauimus. Cum igitur Aeneam, & (quod res cōtinenter indicat) socios, in Regiam introduxisset Dido, ac simul tum pietatis officia præstississet, honores templis indicens; tum absentium Troianorum egestati atque adeò necessitati prospexisset, cōmeatum illis transmittens, ad Conuiuium descendit. Itaque *Domus interior* (inquit poëta) *Regalis splendida luxu Instruitur*: vbi splendida dicitur quòd splendidum in morem instrueretur, seu splēdido apparatu exornaretur. etsi enim haud inficias ierim antea quoque ita fuisse instructam, vt nitore non careret suo ac splendore, nunc tamen mirificè augetur: & hinc est vt ad nouum decus & admirabilem splendorem declarandum Regali affirmer luxu fuisse instructam: quod enim summam quandam præfert magnificentia, ac decore ornatūque veluti redundet, ad luxum declinare videtur. Atque hic quidem Poëta noster Catulum sine vlla dubitatione imitatus est, qui iam in Pelei & Theridis nuptijs sic instruit domum, vt illud etiam canat

Tota domus gaudet Regali splendida luxu.

quauquam dum Catullus *tota domus* (inquit) *Virgilius domus interior*, paulò rem splendidiùs exprimit poëta noster: siquidem populariter ille, hic magnificè, loquitur. Quod verò addit *Medijsque parant conuiuia tectis*, non faciliè tecum statuas num medijs tectis dicat, quòd in media domo cœnaculum seu triclinium positum esset (id quod suspicari licet dū domus interior cōmemoratur) an potius quòd mensæ in medio conclauē seu triclinij meditullio essent collocatæ; vt enim famulorū ministerio præberent opportunitatē: sic sterne præstabat & collocari. prior tamē sententia videri potest procliuior ad vintatem, voces enim illæ *medijs tectis* mediam domum, quā interiorem dixit, commodiùs designāt quàm triclinij meditullium. tamen nil prohibet & triclinij & domus meditullium cœnationi defuisse. At enim qua tandem ratione instruitur domus? quæso te id enarres Maro, vt admirabilis eius magnificentia atque adeò luxu agnoscat. 416

Part. 131.

Arte laboratæ vestes, ostrôque superbo:

Ingens argentum mensis, cælataque in auro

Fortia facta patrum, series longissima rerum,

Per tot ducta viros, antiquæ ab origine gentis.

Cœnaculi seu conclauis decus ac magnificentia tum ex forma pendet tum ex materia, sed ex forma imprimis seu artificio. itaque *Arte laboratæ vestes*, inquit prius, vt. intelligamus peristromata seu aulæa quib. parietes ac domus ipsa interior ornaretur, artē industriamque retulisse, at nobili artificio ac labore fuisse perfectā. nam aulæa & peristromata aut etiā stragula non ineptè appellari parietum vestes aut cœnaculi, nihil est quod dubitemus. etsi. n. vestis ac vestimentum propriè vel maximè ad hominis indumenta refertur, itaut togam imprimis significet, pallium, stolā, & id genus alia quibus induimur, nihil tñ prohibet quominus certa quadam ratione ac proportionē, præsertim a poëtis, ad alia multa traducatur. Itaq; serpentibus, equis, arboribus etiam, a non malis latinitatis authoribus vestis aptatur: quin Lucretius & Virgilius lanugini etiā ac barbæ vestis tribuere nomen. & ideo cohærenter arbores frondibus, prata floribus, oculos mēbranis, mentū ipsum barba, vestiri eleganter dicimus. Immo verò apud Ciceronem ipsum aulæa & peristromata, vno verbo, parietum ornāmētā, vestis nomine designari sentias. Quapropter M. T. *Tanquam in aliquā locuple* 417
tē ac refertā domū venire non explicata veste, neq. proposito argēto, inquit in I. de Oratore: eodēque modo stragulā vestē non semel inuenias apud eundē. vt non mirū sit ab Vlpiano cum doceret quid vestis noīe cōprehendat testator, ad stragula ēt vestis nomen traduci. Addit Poëta *ostrôq. superbo* vt materiā designet, præsertim verò quia ostrū ideo superbū dicitur, q̃ cæteros colores tincturāsque. oēs pulchritudine superet longiùs. ostrī verò noīe designat purpuram, quòd ostrō (ex conchylijs quibusdam id exprimitur) tingatur: etsi superbum dici potuit ostrum, quòd cum purpura eiūsque sit varia, Tyria, quam Dido, quippe Tyria, explicarat, cæteris præstaret faciliè: ita quidem ostrum superbum valeret ostrum perfectissimū,

simum, vel (si placet) nobile: nam id etiam interdum valet superbum. sic Populum Romanum latè *Regem bellòque superbum*, hoc est nobilem & clarum dixit Virgilius. Iam verò dum pergit *ingens argentum mensis*, pro argento non infectum sed factum intelligit, ac sigillatim argentea vasa quæ mensis etiam deferuissent: idem de auro dum pergit *celataque in auro*, factum enim intelligit non infectum, ita ut aurea quoque vasa explicasset Dido ac disposuisset in triclinio: nisi fortè aurum argento admixtum velis, atque ita admixtum, ut figuras referret; quasi verò in argenteis vasis auro expressæ figuræ eminerent. Denique inde auget mensæ huius atque argenti magnificentiam, quòd facta maiorum referrent ex ordine a primis usque temporibus, siue antiqua ab origine gentis. Atque ea sanè, quæ tum de vestibibus tum de ostro cecinit, ad interiorē pertinent domum: quæ subiecit è vestigio, pertinent ad triclinium quod argento auroque instruitur, atque ita instruitur, ut maiorum facta referat, idque a Ioue si Seruio credimus) ad Didonem usque. At enim dum talem ac tantam beneuolentiam erga Æneam declarat Dido, quid contrà Æneas? Audi quæ sequuntur.

Par. 132

Æneas (neque enim patrius consistere mentem

Passus amor) rapidum ad naues præmittit Achatem

Ascanio ferat hæc, ipsūque ad mœnia ducat:

Omnis in Ascanio chari stat cura parentis.

Præmittit igitur Achatem ad naues ac celeriter pergere iubet, ut quæ foeliciter acciderāt, quamprimum denunciaret Ascanio: quid ni enim ei quem vnice diligeret filio, talem ac tantam foelicitatem renunciari statim iubeat? Et huc pertinet etiam quod ait

— *Neque enim patrius consistere mentem*

Passus amor. — quæ verba Emphasim habent magnam; eius enim erga Ascaniū amor talis erat ac tantus, ut non modò mente consistere, eamque præsentī lætitiā coërcere aut explere non posset, verum etiam ad naues usque & Ascanium cogitatione rapere-
418 tur. Itaque statuit filium de re tota celeriter facere certiorē, iubetque ad Urbem adduci, alioquin eius lætitiā minùs perfectā fuisset sine filio. Denique maxima Æneæ cura erat Ascanius, ac propterea, ut omnia complectatur, breui concludit,

Omnis in Ascanio chari stat cura parentis.

filius nimirum erat, isque vnicus & cui Italiæ atque adeò totius Orbis Imperium in post-
ris debebatur. Et hac etiam de causā Ascanium libenter commemorat Virgilius, ac parē-
tis curam in eo defixam fuisse canit, quod ab eo gens Iulia & Augustus esset propagandus. Sed cur ait præmittit, non mittit? an fortasse ante cœnam intelligit, ut si fieri posset (ob id enim rapidum eum præmittit) muneribus Reginam ornaret ante cœnam. sic crediderim. licet enim reuera deinde significari videatur priùs discubuisse quàm munera oblata sint, saltem antequam epularentur esse oblata, satis animaduertitur: siquidem statim ac cecidisset poëta — *frequentes.* *Conuenere toris iussi discumbere p̄ctis*, è vestigio pergebat *Mirantur dona Æneæ, mirantur Iulum.* ita equidem non minùs opportunè cecidisset statim post discubiū, quàm ante. Nam si quis dixerit præmisisse Achatem, ut ante quam Didonis munera peruenirent ad naues, de re tota Ascanius ac proinde Troiani admonerentur, ne hærentes animo essent ubi repente munera sibi à Tyrijs deferri animaduertent, non magnopere repugnarim: nam reuera postquam ea Dido Æneæ socijs deferri iussit munera, vix pauca interponuntur cum ab Ænea Achates præmittitur ac raptim præmittitur, quanquam vel quia aliquid tamen interponitur, vel quia nemo præmitti memoratur ad reliquos socios qui non cum Ascanio sed alibi degerent, prior expositio tutior videri potest. At enim sint ista; verum quid tu Æneam contra Reginæ interim beneuolentiā suā ostendere ac declarare affirmabas, cum in filio defixus sit totus? defixus est ille quidem, & ideo primò expressit poëta Æneæ erga filium memoriā, beneuolentiā & curam in hac foelicitate. Sed tamen his breuiter indicatis, officij memor ad id descendit quò aspectas se diximus, & ideo pergit.

Par. 133

Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,

418

Ferre iubet, palàm signis auroque rigentem,

Et circumtextum croceo velamen achanto,

Ad Ascanium Achates mittitur ab Ænea: qui Ascanium adduci iubet.

Ornatus Argiæ Helenæ: quos illa Mycenis,
 Pergama cum peteret, in concessosque Hymenæos,
 Extulerat, matris Leda mirabile donum:
 Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim.
 Maxima natarum Priami; colloque monile
 Baccatum, & duplicem gemmis, auroque coronam
 Hæc celerans, iter ad naues tendebat Achates.

*Achati ite
 mandat ut
 deferat mu-
 nera, &
 qua.*

Præclara deferri iubet munera & regia Regius Aeneas, ut scilicet ijs (id quod in progres-
 su constabit) ornet Reginam: ac scitè: muneribus enim non mortales conciliantur modò,
 verum etiam, si nobilem poetam audiamus, Iuppiter ipse. maximè verò omnium capi so-
 lent muneribus ac delectari mulieres, præsertim verò vestibus, atque ijs summatim quæ
 ad corporis decus pertinent & ornamentum, cuiusmodi ea sunt quæ recensentur in præ-
 sens. quòd si admodum pretiosa sint. quod item in præsens ob aurum evenit ac gemmas,
 mirum est quantopere capiantur. ut propterea hinc quoque Didonis amorem excitatum
 crediderim. Quamquam mirari cogor quid causæ fuerit cur Aeneas Helenæ pallam, & ve-
 lamen dono dederit Reginæ, cum ab impudica foemina & adultera profecta essent; id quòd
 poeta ipse fatetur interim dū ait ea extulisse cum incōcessos peteret Hymenæos. quin èt
 turpe videri potest eius monumenta ac vestes imprimis se cum asportasse Aeneam qui il-
 lam odisset, ac ferrum ipsum aliquando strinxisset ut eam interficeret. Neque verò mihi
 illud commemoret quispiam, voluisse Virgilium symbolo interim aliquo indicare qualis
 futura esset Dido, nam non ideo interim labem Aeneæ & crimen affingere debuit ut au-
 gurium Didonis commostrarer. quamquam respondere possumus satius fuisse pallam
 pretiosissimam ac velamen pulcherrimum flammis eripere, & ad meliorem usum refer-
 uare. id quod indicat dum ait *Iliacis fuisse erepta ruinis*. nam interim nihil prohibebat quo-
 minùs Aeneas reticeret Helenæ fuisse prius. & ideo hac de re dum munera deferuntur, al-
 tum silentium. Ut omittam non in veste labem sed in adultera ipsa resedisse. Denique adul-
 teris fortasse & amatoribus ad memoriam obtendam fuerunt allegandæ longiùs aut
 cremandæ vestes illæ, Aeneæ qui Adulterium illud execraretur, minimè. Interim obser-
 ues Regiam foeminæ dignitatem mirificè referri propositis muneribus cum muliebres
 vestes eaque pretiosissimæ scepro cumulentur ad extremum, baccatòque seu gemma-
 to monili, & quod rem maximè explet, regia Corona eaque auro gemmisque cōflatam
 Denique & materia prædiues erat propter aurum & gemmas, & ars excellebat, cum in
 palla figuræ eminent, velum item flexuosum achantum imitaretur, monile baccatum
 ac gemmis distinctum & variatum, corona denique (atque idem de scepro concipere li-
 cet) cum gemmis instructa, ac miro artificio contexta, esset. Ita sanè aptè in septimo Ae-
 neas Latinum Regem Priami scepro donat ac tiara: apte hinc Didonem muliebribus e-
 tiam decorat ornamentis. Hæc igitur ut curaret, ad naues celeriter properabat Achates.

Partic. 134

At Cytherea novas artes, noua pectore versat
 Consilia, ut faciem mutatus, & ora Cupido
 Pro dulci Ascanio veniat, donisque furem
 Incendat Reginam, atque ossibus implicet ignem.
 Quippe domum timet ambiguum, Tyriósque bilingues,

*Venus inte-
 rim dolum
 machina-
 tur ut Ae-
 nea consu-
 lat.*

Non ita pridem filio præsto fuit Venus cum nubem scinderet. tametsi enim nubes ultro
 scindi visa est, a Venere tamen clam esse discissam, docuimus supra. Omnino igitur existi-
 mandum filio clam item continenter adstitisse, ut quæ gererentur observaret, ac filio stre-
 nuè opem ferret. Id quod res declarat interim, dum Aeneæ consilio de Ascanio & mune-
 ribus explorato, occasionem arripit qua Didonis benevolentiam magis adhuc magisque
 conciliet filio, quin huius amore inflammet: id quod eleganter sanè hisce carminibus ex-
 primit, quibus de Veneris quoque consilio & fraude nos admonet: nam Cupidinem filiū
 pro Ascanio iam iam supponere molitur, ut scilicet

Incendat Reginam, atque ossibus implicet ignem.

& quan-

& quanquam amor quo filium prosequeretur, fidem faceret satis, Venerem filio opitulaturam adfuisse, atque huc consilium, huc nouas artes, retulisse, illud tamen addit vnde magis ac magis ad nouas artes excogitandas nouaque consilia capienda impelleretur, & ideo pergit

Quippe domum timet ambiguum Tyriosque bilingues.

sed cur obsecro tali afficitur metu? an non Mercurius Iouis voluntatem, qua faueri iubebat Troianis, Reginae exposuerat egregie? nonne Tyriorum pectora ad beneuolentiam composuerat satis? sic sanè: nam ideo cecinerat noster vates——ponuntque ferocia Panni

Corda, volente Deo: imprimis Regina quietum

Accipit in Teucros animum, mentemque benignam.

rectè. sed tamen mater est, Jac propterea cum filius inter eam gentem degeret, timorem omnino deponere haud potuit. Ait verò timuisse domum ambiguum, quia ambigeret adhuc num Troianis magis quam Græcis faueret Regia illa domus: quod est in quam partem Regina esset propensior. quod si hactenus nonnihil videri potuit Dido Aeneæ studio sua & Troianorum, cum præsertim diceret

Vultis & his mecum pariter considere Regni s.

Vrbem quam statuo vestra est,

illud tamen facile recurrebat in mentem varium & mutabile semper Feminam: ita vt iurè domum illam timere dicatur Venus in qua regnaret foemina: præsertim verò cum Dido Iunonem imprimis veneraretur & coleret. & ideo paulò post——*vereor quò se Iunonia vertat Hospitia*, inquiet Venus. Timet etiam bilingues Tyrios, quòd ad decipiendum essent procliuēs lingua. quanquam Poëta hanc priscis Carthaginensibus labem ascripsit, vt Romanorum quibus canebat, captaret gratiam, cum enim sese bilingues ostendissent, ita vt foedus etiam ac fidem superiore seculo violassent in bello, placuit huiusmodi labem priscis affingere quæ in posteros deriuasset. & hac etiam de causâ Didonem ipsam inducit quæ cum Aeneæ fugam execraretur, *Nec fœdera sunt*, exclamabit, fœdera enim pepigere illi quidem cum Romanis, sed violarunt pessimi. Addet poëta tertiam eamque grauissimam causam cur timeret Venus *Vrit atrox Iuno*, & *sub noctem cura recursat* quæ voces magnam habent emphasim, significant enim Iunonem sic atrociter odisse ac persecutam fuisse Aeneam ac Troianos, vt nunquam vel toto illo obsidionis decennio, vel Troianorum nauigationis septennio ab illis insectandis conquieuerit. Denique huius artes, insidiarum, insectationes, maiores erant quàm vt quietem capere posset Mater, & ideo pergit & *sub noctem cura recursat*, dies enim noctesque pro filioangebatur, sed nocte tamen, vt fitangebatur vel maximè, in qua curæ recurrunt in mentem, more enim humano perturbationes & curas suis illis Dijs affingunt Poëtæ:

Par. 135

Vrit atrox Iuno, & sub noctem cura recursat

Ergo his aligerum dictis affatur Amorem.

Nate, meæ vires, mea magna potentia solus,

Nate, patris summi qui tela Typhoëa temnis,

Ad te confugio, & supplex tua numina posco.

Susceptum consilium (de Iunone siquidem & Veneris suspitione & cura dictum est satis) vt expleat Venus, Cupidinem filium alloquitur, Vbi sanè quem Poëta Cupidinem appellauerat antea, amorem rursus appellat: idque ad orationem variandam, opinor, non vt inter Cupidinem & Amorem distingueret, aut abdita veluti mysteria subindicaret, quemadmodum affirmant aliqui. Multa tamen, ne dicam verbosa, videri potest Venus in filij voluntate sibi concilianda. etenim non satis habet dixisse *Nate*: quod matri satis videri poterat, sed *meæ vires* addit: quin *mea magna potentia solus*, subiicit. quanquam neque his finibus continetur eius oratio. nam, *Nate, patris summi qui tela Typhoëa temnis*, inquit rursus. Quid plura? *Ad te confugio, & supplex tua numina posco*, ait ad extremum. ita vt non tam natum compellare quàm superbum Herum deprecari videatur. Sed nimirum huc eam adducit Aeneæ filij amor, periculi magnitudo, Amoris ipsius dignitas, quæ Dijs hominibusque verenda est: ideo enim de illo canit Ouidius

Regnat, & in Dominos ius habet ille Deos.

& ideo vt Deo supplicat Amori atque illius implorat numen. Ait verò *meæ vires*, vt facilius cum

Dubitatur.

Respondetur.

Poëta consilium dū bilingues ac parum fidos effingit Carthaginenses.

Amorem affatur Venus, eumque ad docuinstruit

eum ad opem ferendam alliciat, dum suam illa imbecillitatem indicat, qua quicquid valet per eum valeat, per se nihil, id quod vel expolitione vel amplificatione confirmat subdens *Mea magna potentia solus*. sed cur solus? an non paulò ante ad Iouem parentem confugerat inquiring

— *O qui res hominumque Deumque*

Aeternis regis imperijs

eiúsque opem impetrauerat pro voluntate dita profectò. sed cum apud Deos illos distincta essent numina, distinctaeque potestates, sanè in amatorio genere præcipua vel potiùs vnica Matris spes ac potestas natus erat Amor: nil enim aliud moliebatur, nisi vt Didonè Aeneæ amore inflammaret. & ideo ait *tua numina posco*, quod est ad ea quibus præsidet ac dominaris. Sed cur ait *tela Typhoea temnis*, quod est Iouis sagittas aut fulmina? an non Iuppiter (id quod modò obseruare cæperam) Deorum quoque gerit curam & cunctos fulmine terret? Terret, sed ibi poëta Iouis curam deriuauit quidem ad Deos & homines, sed fulmine (quod euinci possit) tenet mortales tantum: nam cur tela Typhoea alio quàm ad tela referamus quibus Iuppiter Typhoei gigantem fulminauit, prohibeat ea verba patris summi: quæ summè ad Iouem referuntur vel quia omnium pater est, vel quia ipsius Veneris proprius est pater. Ita vt perperam Corradus tela Typhoea vim & quasi fulmina Typhoei venti exponat. Neque verò interim Homerum non imitatur Poëta noster: vt enim apud Homerum Iuno XIV. Iliados, cum dolum moliretur, petijt a Venere vt Cupidinem veluti commodaret cuius opera, quod moliebatur perficeret, sic Venus ad Cupidinem ipsum confugit vt eius opera quem moliebatur, absolueret dolum. & ideo etiam quemadmodum a Iunone Amoris potentia extollitur, ac mortales & immortales domare dicitur, ita Venus amorem sic extollit vt ne Iouis quidem fulmina æstimet sed cõtemnere dicatur. Carmina Homeri hæc sunt.

Hanc autem dolum cogitans allocuta est veneranda Iuno:

Da nunc mihi Amorem & Cupidinem quo tu omnes

Domas immortales & mortales homines.

Quauquam ad Hymnum in Venerem spectare maximè potuit, in quo dicitur Amor etiam Iouem qui oblectatur fulminibus, domare atque decipere.

Part. 136.

Frater vt Aeneas pelago tuus omnia circum

Littora iacteturque odijs Iunonis iniquæ,

Nota tibi, & nostro doluisti sæpe dolore.

Ad narrationem descendit Venus: cumque suasionem sibi proposuerit (Amori enim suadere nititur vt Aeneæ fratri opituletur) nihil prætermittit vnde Amorem prius ad ipsius Aeneæ commiserationem impellat. primò igitur Aeneam fratrem commemorat, vt quoniam fratris mentio dulcis esse solet, præsertim tam clari, amorem erga ipsum Aeneam excitet in Amoris pectore, atque adeò de officio quod fratri debetur, illum tacitè admoneat: tum calamitatem quam etiam notam illi esse ait, ante oculos ponit: simulque ab odijs Iunonis iniquæ profectam esse memorat, vt immerita fratris calamitate multò magis commoueat. nec reticet suum dolorem Venus, vt hinc etiam filius magis ac magis afficiatur. Et huc pertinet quod Amorem ipsum matris dolorem indoluisse memorat, gratum enim officium memorans filij, eius animum ad nouum comparat officium. At enim multa tum ante narrationem tum in huius narrationis primordio commemorasti Venus, quibus filium obsequentissimum haberes. itaque par est vt ei occasionem offeras ac rationem ostendas vnde fratri, quem sine dubio & diligit, & miseratur, opitulari possit. Hac igitur de causa eò sese refert Venus, vt hanc illi opportunitatem ac rationem ostendat, & ideo pergit

Part. 137.

Hunc Phænissa tenet Dido, blandisque moratur

Vocibus: & vereor, quò se Iunonia vertant

Hospitia. haud tanto cessabit cardine rerum.

Quocirca capere ante dolis, & cingere flamma

Regi-

Reginam meditor, ne quo se numine mutet:

Sed magno Aeneæ mecum teneatur amore.

Narrat igitur præsentis rei statum, atque Aeneam interim a Didone blandis vocibus (sic enim interpretatur plenas illas officij orationes quibus Troianos Aeneamque excepit ipsa Dido) retardari significat. *Sed tamen vereor* (subdit) *Venus quò se Iunonia vertant Hospitia.* itaque non temerè metuit, cum Dido vnicè coleret Iunonem, eidemque templum dicasset, in quo Iuno ipsa currum atque arma collocasset (id enim Veneri notissimum erat) sub cuius tutela Vrbs degeret, cui denique Iuno ipsa, Samo interim posthabita, terrarum Imperium destinaret. & ideo Iunonia hospitia appellat Didonis Regiam quin Urbem vniuersam in qua excepti essent Troiani. & hac etiam de causa concludit — *Haud tanto cessabit cardine rerum.* cum enim eò res adducta esset, vt Aeneas & Troiani in Didonis essent hospitio & potestate, ac propterea reputandum esset Didonem, quippe Iunonianam, occasionem haud prætermittendam qua Iunoni operam præstaret suam, *haud cessabit* (inquit Venus) *tanto cardine rerum,* hoc est non sinet præclaram rei benè gerendæ opportunitatem, vnde Aeneam opprimere & Iunoni gratificari potest, sibi è manibus elabi. itaque cardinem rerum præsentem occasionem & opportunitatem vocat Aeneæ opprimendi: cum enim in hac opportunitate sita sit rei summa (Aeneas enim cum suis interfecto, Romanū, quod Iuno verebatur, Regnum non excitabitur: Carthago contra Mundi Imperium facile consequetur) iurè cardo appellatur: in cardine enim & polo consistit ac nititur moles. atque hinc illud, *Res in Cardine est,* hoc est in opportunitatis articulo. At enim vnde nouerat Dido in Aenea & Troianis Romani Imperij spem esse positam? aut inde Carthaginis euerfionem pertimescendam? Non sanè id nouerat adhuc, sed tamen præterquam quod

425 Troianorum consilio cognito equini capitis in Carthaginis designatione inuenti huc renocari poterat augurium, facile rem percipere poterat, partim quia Ilioneus significauerat Aeneam ad Hesperiae Regnum vocari, partim quia Iuno ipsa potuisset Didonem de hac re quoquo modo admonere: & ideo ait Venus

Quo circa capere ante dolis & cingere flamma

Reginam meditor, ne quo se numine mutet,

quasi verò Didonis erga Aeneam beneuolentia, qualis qualis esset, numinis alicuius monitu ac ui mutari potuisset, appositè igitur consilium capit de Didone inflammanda vt eum depereat. haud enim fore putandum vt quæ perditè illum diligeret, huic damni aliquid inferret aut moliretur. Huius igitur rei perficiendæ, Didonis inquam Aeneæ amore inflammandæ, viam ac rationem vt Cupidini aperiat, sic pergit.

Par. 138

Quò facere id possis, nostram nunc accipe mentem.

Regius accitu chari genitoris ad Urbem

Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,

Dona ferens pelago, & flammis restantia Troiæ.

Hunc ego sopitum somno super alta Cythera,

Aut super Idalium sacrata sede recondam,

Ne quâ scire dolos, mediûsue occurrere possit.

Quod dixerat Venus,

Nate mea vires, mea magna potentia solus,

non ad consilium pertinebat ac rerum gerendarum designationem, sed ad res ipsas gerendas, quia scilicet Cupido Deos hominèque ad amorem inflammare posset. Et quâquam nihil prohibet quominus hac in re ipse quoque arte consiliòque valeret, facile tamen credi potest Venerem, quippe foeminam & callidissimam ac fallendi experientissimam, consilio filium antecellere. Iurè igitur Poëta opus filio reseruans, matri consilium attribuit. & idcirco ait Venus

Quò facere id possis, nostram nunc accipe mentem.

narrat proinde Regium puerum dona interim parare vt Sidoniam peteret. dicitur autem Regius puer cum propter matrem Creusam quæ Priami Regis erat filia, tum propter Aeneam

Aeneam parentem qui Dardanijs imperabat, tum foras quia Albanorum atque adeo 416
propter posteros Romanorum Rex a fati portendebatur. per Sidoniam verò Carthagi-
nem intelligit quòd a Didone quæ Sidonia esset, vel a Sidonijs condebatur. Interim autē
Venus cum in Regij pueri mentionem incidisset Ascanium significans, *mea* (inquit) *maxi-
ma cura*: quod interponit in Augusti gentisque Iulæ gratiam, quam gentem a Iulo (vt sæ-
pè admonuimus) seu Ascanio derivat. Denique Albanum Regnum, ac Romanum subin-
de Imperium, quod eius posteris destinabat Venus, a Iulo erat propagandum: vt propte-
rea iurè maxima Veneris cura dicatur Iulus. Vt omittam matres ac foeminas ad teneros
adolescentes amandos admodum proclives esse atque illos suauiter, ne dicam, effemina-
tè, in delicijs habere: ita vt hac etiam de causa *mea maxima cura* dixerit, alioquin Aeneam
vehementer ac propè vnice diligebat: & ideo paulò ante optabat vt pari secum amore
Aeneam Dido complecteretur, cum caperet

Sed magno Aeneæ mecum teneatur amore.

sed cur nò exponit Venus cui munera parat Ascanius? quia nimirum ad dolum propera-
bat, qui rei caput erat: nisi tamen dicas inde Amori satis perspectum, esse potuisse quòd
Phœnissam Didonem memorasset paulò ante, ita vt cū Carthaginem peteret (id enim in-
dicauerat satis) non agrè intelligere posset munera ad Didonem deferri. Addit verò Asca-
nium, *resistantia dona ferre quæ pelago & flammis* subtraxisset aut superassent, non quidem vt ea
sola seruata seu flammis naufragioque erepta, indicaret (nam reuera alia quoque seruata
constabit in progressu, vbi latinus etiam Priami tiara donabitur ac sceptro, sed quod palla
illa, velamen, sceptrum, monile, corona, ex ijs essent, quæ Iliacis ruinis essent erepta, vt di-
xerat supra: vel rem auget Venus, quasi ea propè sola superessent. Iam verò cum exposue-
rit quid interim pararet Ascanius, quid ipsa contra de eo moliretur, subiungit, nimirum se
illum somno sopitum super alta Cythera aut super Idalium recondere statuisse. est autem
Cythera Laconia Insula ad Maleam sita, & Cretam versus ac Siciliam vergit. Insula verò
nomen dedit (nam alioquin Vrbs quoque est) quemadmodum Creta Vrbs Insulae dedit
nomen Idalium verò Cyprum mons est vbi Venus colebatur, & idcirco sacrata sedes ap-
pellatur, atque hîc eum, inquit, sopitum recondam. *Ne quæ scire dolos medijsue occurrere possit.* 427
At enim sint ista. sed cur hæc de Ascanio aut quorsum? neque enim apparet adhuc quid
ad Didonem inflammandam (id quod faciendum proposuerat) hæc pertineant. ob id igitur
sequitur Venus

Partic. 139

Tu faciem illius noctem non ampliùs vnam

Falle dolo, & notos pueri puer indue vultus:

Vt, cum te gremio accipiet latissima Dido,

Regales inter mensas, laticemque Lyæum;

Cum dabit amplexus, atque oscula dulcia figet,

Occultum inspiret ignem, fallâsque veneno.

Appositè monuit Venus sibi Ascanium somno sopitum recondendum

Ne quæ scire dolos, medijsue occurrere possit,

quoniam cum Amorem illi supponere statueret qui munera Didoni deferat, continuo
dubitare potuisset Amor ne Ascanius rem perturbaret, medius inter res gerendas occur-
rens, aut etiam de fratre conquereretur, qui eius personam sumere ausus esset. & ideo cū
tacite huic dubitationi locum prociderit Venus, appositè infert. *Tu faciem illius falle dolo, &
notos pueri puer indue vultus.* quamquam ne puer is agrè id ferret aut recusaret quod suspi-
cetur diu sibi ea in re immorandum aut alienam personam agendam, illud interposuit
Venus *noctem non ampliùs vnam*. Sed quæso id quod capud est puero impera, atque il-
lum edoce qua tandem arte inflammanda sit Dido; Explicat igitur, & finem dicendi facit
& ideo ait.

Vt, cum te gremio accipiet latissima Dido,

Regales inter mensas, laticemque Lyæum,

Cum dabit amplexus, atque oscula dulcia figet;

Occultum inspiret ignem, fallâsque veneno.

Atque

Atque hic quidem pauca quædam obseruanda sunt. primum est verbis illis *tu faciem illius falle dolo*, significare ita sibi Ascanij faciem induendam atque arte & dolo assimilãdam vt parentem ac cæteros falleret, & tamen faciem (inquit) falle quod poëtice dicitur, idest ad fallendum compone. nisi tamen dicas fallere faciem hoc in loco valere exprimere & effingere faciem. cuius rei exemplum esset afferendum. alterum est nihil esse quod supra, dum

Obseruan-
tur quadã.
I.

428 dicitur *vt faciem mutatus & ora Cupido*, faciem & ora distinguamus vt aliqui faciunt quædam veluti mysteria commentantes, nam geminat eas voces ad rem plenius exprimendam. & ideo hic ait *indue vultus*. Denique appositè lætitiã, epulas, complexus, oscula, cõmemorat Venus, inter quæ suum ille venenum inspiret Didoni: quandoquidem ijs amorem conciliari, nutrirì, foueri, compertum est; vt enim mærentes agrè amoribus vacant, sine Cerere etiam & Baccho friget Venus, ita læti & hilariter conuiuentes amoribus vacant facile: quos etiam amplexibus osculisque vel maximè foueri satis superque amantes norunt,

II.

III.

Par. 140

Paret Amor dictis caræ genitricis, & alas

Exuit, & gressu gaudens incedit Iuli.

Amoris responsum reticet Poëta: vel certè, quoniam Matri factis potiùs quàm verbis satisfecit filius, ac propterea statim (vt celeritate opus esse intelligebat) se ad Didonẽ fallẽdã cõparauit, id qd est narrat. Paret igitur Amor caræ genitrici pro vt debuit, vel quia filius vel quia carissima illi erat mater, vel quia Dea, vel quia Aeneã fratrẽ diligebat eiùsq; indolebat calamitatem, præsens etiam eius periculum pertimescebat. At enim dum hæc facit, cur alas exuere dicitur, de immutata facie, Ascanijque vultu sumpto, quod a matre tantoperè postulabatur, ne verbũ quidem? Ea (opinor) de causã quòd ad *ταυτολογία* de more vitandã, haud essent repetẽda quæ supra luculenter commemorasset: præsertim verò cum intelligi possent dum dicitur, *paret amor*. contra verò de alis exuendis de quibus mater verbum iniecerat nullum, mentio aliqua faciendã erat: atque eò magis quòd cum aliger dictus esset, satis constabat alatum esse: vel fortasse illud *egressus gaudens incedit Iuli*, omnia breuissimè acutèque indicat. neque enim Iuli gressus assimulasset satis, nisi eius formam, personam, effigiemque, lætitiã insuper (vt dolus expleretur commodiùs) & hilaritatem expressisset ac veluti induisset. Incedit verò ac sine dubio cũ Achate primũ, ita vt concipiendum sit animo, Ascanium, cum se iam iam cum Achate viã dare moliretur, a Venere somno perfusum indeque abreptum fuisse: Amorem contra in eius locum ffectum esse: tum cum Troianis, statim ac peruenit ad Urbem, incessisse, si qui tamen erant qui cum Didone & Anea nondum discubuisse. At enim quid de oculis? cũ enim

Paret A-
mor Vene-
ri, & man-
data curat
Strenue.

429 cæcus dicatur Amor, cur non hac quoque in re, quæ est præcipua, Ascanij similitudinem expressisse atque oculatum comparuisse dicitur? Ego verò crediderim poëtam id nõ pretermisisse cum enim Amor dicatur ora ac vultum Ascanij sumpsisse, atque illum omnino expressisse, illud etiam oculos expresserit necesse est. quanquam nihil prohibet Virgilium eos interim sequi, qui amorem oculatum facerent. Certè Musæus pellucidos illi oculos tribuit. & ideo Lyuius noster

Cieco non già ma faretrato il veggio.

cecinit eleganter. iam verò, ne nos lateat quò Venus detulerit Ascanium, aut qua id arte fecerit, sic pergit

Par. 141

At Venus Ascanio placidam per membram quietem

Irrigat, & fotum gremio Dea tollit in altos

Idaliæ lucos: vbi molis amaracus illum

Floribus, & dulci adspirans complectitur vmbra.

Somnum infundit Ascanio Venus, sed placidum, ita vt placidam illum appellet quietem: ac iurè. siquidem mollis somnus mortalium est perfugium ac laborum quies. somno igitur suauius confopitum desert non ad Cytheram Insulam sed in Idaliũ nemus, quod nimirum Veneri sacrum erat (ideo enim supra dixerat

Aut super Idaliũ sacrata sede recondam)

ac tutissimũ. addit verò cum in mollis amaraci (nota herba, ac passim occurrens, lamp-
sacus eruditioribus) complexu & inter flores collocasse, ita vt dulci illum amaracus adpi-
raret

raret umbra, quod est nec odoris suauitate nec umbra iucunditate caruisse nemus. tamen si videtur poeta Amaracum ipsum, hoc est qui in eam herbam conuersus est, puerum indicare, quasi verò Amaracus ipse Ascanium mollis complecteretur & dulci umbra inter flagrant flores foueret atque reficeret.

Part. 142

Iamque ibat dicto parens, & dona Cupido

Regia portabat Tyrijs, duce latus Achate.

Cum venit, aulaeis iam se Regina superbis

Aurea composuit sponda, mediâque locauit.

Tam iter arripuerat Cupido, dicto parens, sed Matris, ita ut cum Ascanius ire deberet patri dicto parens, Cupido eat dicto parens Matris: denique cum Achate Duce Ascanius Regia dona Tyrijs seu Reginae perferre debuisset, Cupido, Achate duce, ea ipse vel certe per administratos, deferrebat. Latus autem est vel quia pueri & adolescentes esse hilares solent ac læti, vel quia fallendæ Didoni lætitia esset opportunior, vel ut Iulum magis ac magis exprimeret, quem par erat ad patrem, præsertim in tanta eius felicitàte contendente, non sine gaudio proficisci. Appositè verò cecidit simulatus Ascanij aduentus: cum enim tunc planè præsto fuerit cum tanta procerum multitudo conuenisset, iam iamque discubaret, at propterea nemini non liceret egregia illa dona intueri, laudare, demirari, par est Reginam mirificè lætatam esse, ex quo fit ut non potuerit non probare Aeneæ munificentiam ac lator illum excipere. Atque hinc quidem quoniam *aulæis iam se Regina superbis Aurea composuit sponda, mediâque locauit*, de coniuiali antiquorum discubitu dicendum esset præsertim verò quoniam res dubitationis plenissima est, ubi enim affirmes verè, non pro nostro ferè more consedisse, sed in toris discubuisse, statim hæreas, quia planè ratione in toris discumberent, præsertim si terni aut quaterni in vno eodémque toro degerent aliquando: quæ cibum caperent & commodè caperent: quæ mensæ collocarentur ac disponerentur, quæ famuli ministrarent & inferuissent, adde quæ sermones miscerent & confabularentur mutuè. ita sanè varia poetæ loca essent coniungenda & exponenda, ut tum propositus locus dilucidetur, tum illud agnoscatur, cur poeta noster in VII. illud cecinerit *Perpetuis patres soliti considere mensis*. Sed quoniam hæc semel ad secundi libri initium reiecimus, tantisper supersedebo. Illud tamen non prætermittam quod est huius loci proprium, aulæa non pro ornamentis parietum usurpari hoc in loco sed pro tentorio aut etiam umbella quæ Reginae toro impenderet. etsi enim sæpè parietum significat peristromata, seu quibus parietes vestiuntur ornamenta, non rarò tamen quæ toris ac mensis tum ad puluerem prohibendum tum ad magnificentiam ostentandam, uelamina suspendebantur, aulæa dicebatur. & huc spectauit Horatius cum caneret, *Interea suspensa graues aulæa ruinas In patriam fecere* — sub huiusmodi igitur aulæis, hisque superbis, se se collocauit Regina. nisi tamen aulæa pro tapetis usurpari putes ac peristromatis quib. torus esset instratus. videntur enim aulæa aulæ ornamentis in vniuersum aptari, ita ut Regina in aulæis superbis quibus torus tegetetur & in tori sponda discubuerit. Aurea verò sponda tum demum intelligi potest, ut locus suadet, cum vox *aurea* per syneresim bisyllaba efficiatur ex trisyllaba, & ex dactilo spondeus existat. ita quidem Regina in superbis tori aulæis & peristromatis discubuisse, ita tamen ut auream tori spondam, qua scilicet vnius lateris columnæ seu fulcra sustinerent torum, occuparit. Sic in VI.

— *Lucent genialibus altis*

Aurea fulcra toris —

Qui mediâ
se locauerit
Dido.

At enim qua ratione se locauit mediâ? ita scilicet ut eius dexteram Aeneas in toro occuparet, sinistram Ascanius, nisi tamen te illud perturbet quod vix dum aduentasset. & ideo quorumdam pace satius esset alteri tribuere locum; præsertim quia deinde Ascaniū Reginae gremio exceptum legimus; esto igitur ex proceribus honoratioribus alter, ac fortè Bitias sacerdos eum occupauerit locum, vel etiam, quoniam Tyrij seorsim non in ostro sed in pictis toris discubuisse dicuntur, Ilioneus sinistram occuparit Reginae. & ideo pergitur.

Part. 143.

Iam pater Aeneas, & iam Troiana iuuentus,

Conueniunt, stratoque super discumbitur ostro.

Vbi

Vbi Troiana iuuentus cum Aenea, & in toris Didoniano proximis vt honoraretur, discumbere iussa est. ita quidem par est Ilioneum, quoniam Princeps erat legationis Reginae sinistram tenuisse: etsi, mea quidem sententia, nihil prohibet quominus Ascanium in eum locum restituamus: siquidem ea verba,

Cum venit, aulaeis iam se Regina superbis

Aurea composuit sponda, mediâque locavit,

nil prohibent quin Ascanius quoque tum planè cum cæteris discubuerit, quin suadent. Atque hinc licet animaduvertere illud *aulaïs superbis* valere in aulaïs superbis: vt enim Troiani in ostro, ita illa in aulaïs superbis discubuisse censenda est.

Par. 144

Dant famuli manibus lymphas Cereremque canistris

Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis.

Quinquaginta intus famulæ: quibus ordine longo

Cura penum struere, & flammis adolere penates.

Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,

Qui dapibus mensas onerantque, & pocula ponunt.

Qui mostulit apud veteres illos vt accumberent prius, tum manus abluerent accumbentes, mox mantilia atque inde pocula, panem, epulas, inferrent imponerentque, fortasse commodius apud nos variatur: nos enim mensas per otium ac magnificè sternentes prius, & primis epulis onerantes, ne tantillum quidem moræ apparandis mensis & importandis imponendisque epulis interponimus; itaut non necesse sit Plautinum illud vsurpare

432

— *Apponite mensam.*

Quin fortasse commodius item ante conuiuium manus tergimus stantes: sicut enim nulli mensæ apparatusi impedimento sumus vt illi: quemadmodum percommode ad extremum sedentes in mensa ipsa, quoniam nullum id affert impedimentum, manus rursus abstergimus. Sed & forsitan si non commodius, commode tamen & in primis magnificentius, apud nos pocula deferri iubent nobiliores, non mensis imponunt quemadmodum illi. mantilia quoque villosa & setosa quibus illi vterentur, minus commoda fuisse quàm quæ nos vsurpamus lenia & perpolita, compertum est. Quin illud monuerim quod in hunc locum aptè cadit. commodius cibum a nobis sumi dum in sellis conquiescimus (id quod apud Græcos etiam factitatum fuisse priscis temporibus ex Homero satis constat) quàm stratis ægrotorum more accumbendo: sic enim manus epulis sumendas minus expeditæ sunt. Nam qua parte decumbas, manum nonnihil impediās & brachium itaut dum prisci, huic vt impedimento consulerent, puluillos, quibus fulcirentur, capiti adhiberent, vix ac ne vix quidem expeditam sedentium commoditatem æquarent. Quid multa? dum illi & sibi (quod tamen de industria fortasse præterit Virgilius) & thermas frequentarent coenaturi, & vngerentur, flores & coronas sibi imponent, mutarent vestem & id genus alia factitarent, verius pompæ & luxui quàm commoditati & Naturæ, seruebant: a quibus nos vtiliter abstinemus. Nam illos vestes interim quas exuebant, arma quæ deponebant discrimini, vnâ cum vita ipsa obijciebant; inermes ac propè nudi se se famulorum manibus committentes: quod ipsi periculum declinamus, vestes, armaque detinentes ac vitam discrimini minimè obijcientes: itaut ad meliores fruges (vt par erat) per nos res fuerit reuocata. Sed ad Virgilium: qui magnificè describit ille quidem conuiuium ac coenam: ac luxum vtrunque pellit. Denique ostrum adhibet stratis ac picturam, vtriusque sexus famulos multos: subinde etiam cantus, plausus, quibus omnibus, magnificentiam declarat conuiuij, Persarum lasciuias, aut etiam Romanorum quorundam luxus, prætermittit. Atque hos sanè conuiuij luxus prolixè describit Athenæus, Seneca tamen infamiam appellat in libro de Tranquillitate ad initium; quam insectatur. Quod verò ait poëta quinquaginta

433

R

ginta

*Vetus conuiuij ratio declaratur, quacumque vacans com-
paratur.*

gintra famulas penum struxisse, & flammis penates adoleuisse; eò, ni fallor, spectat vt intelligamus epulas omnes quæ comportandæ essent ex ordine disposuisse (vbi grauitatem refert poëta qui non ad carnes & huiusmodi alia Homeri descendit more) & odores subiectis flammis excitasse, domum flagrantia illa complentes. Atque hic etiam haud dubiè imitatus est Virgilius Homeri locum ex quarto Odysseæ, vbi Telemachus a Menelao excipitur conuiuio

*Aquam ancilla in gutturnio fudit ferens,
Pulchro, aureo, super argenteo lebetes,
Lauare, iuxta verò politam extendit mensam,
Cibum verò veneranda custos apposuit ferens
Fercula multa imponens de rebus presentibus largiens.
Coquus autem carniū lances proposuit sublatis
Diuisa um: ipsis autem apposuit aurea pocula.*

Sic Homerus. etsi Virgilius multo maiorem refert venustatem ac decus, cum non vnâ aut alteram ancillam proferat, aut coquo vtatur famulo (quæ omnia indecora sunt in Regia mensa) sed multis & elegantibus: vt omittam ridiculum videri Menelaum qui iubet hospitem comedere subinde quis esset interrogaturū, Melius in 7. Odysseæ, vbi iuuenes multi faces gestant in conuiuio & quinquaginta famula (atque has fortasse imitatur Poëta noster) inducuntur. etsi has molis adhibet Homerus & Textrino multa comminiscens & prolixa & aliena. De quibus hæc satis.

*Nec non & Tyrij per limina læta frequentes
Conuenere, toris iussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneæ, mirantur lulum,
Flagrantisque Dei vultus, simulataque verba,
Pallamque, & pictum croceo velamen acantho.*

Par erat vt Tyrij quoque discumberent in conuiuio ne vel Troiani hoc consortio carerent & solatio, vel Tyrij ipsi sperni Regina viderentur. Existimandum tamen est nobilissimos quosque fuisse delectos. Dicuntur verò per limina conuenisse frequentes, quia mos esset Regias Domus per limina frequentate. Dum autem mirantur lulum, loquitur Poëta ex aliorum sensu qui lulum credebant puerum illum: contra verò dum ait miratos flagrantisque Dei vultus, simulataque verba, loquitur ex propria persona: ipse enim quippe Vates intelligebat atque optimè nouerat Pseudo Alcaniam esse illum, & Cupidinem ac propterea Ascanij verba assimilasse. Sed cur ait miratos etiam pictum croceo velamen acantho? quia velum acanthum herbam exprimebat, quæ aureum imitatur colorem, ac miram refert elegantiam. & idcirco veteres acanthi folia in vestibus exprimebant auro. Itaque Virgilius,

*Et circumtextum (inquit) croceo velamen acantho,
vbi per croceum colorem aureum designat. sic Ouidius*

Summus in aurato crater erat asper acantho.

Iam verò dicuntur Cupidinis vultus flagrare ob amoris ardorem, vnde etiam flagaret libidine: nempe Veneris natus erat, & Didoni pudicissimæ foeminæ incendendæ aduentarat. Quòd si legere inueni, *flagrantisque Dei vultus*, & ab ardore ad odorem Cupidinis vultus transferre, habeas vnde non incommode fortasse id facias. nam Veneris ite natus erat, de qua eā antea, *diuinum vertice odorem spirauere comæ* dixerat Virgilius. Deniq; veteres humana quæ maximè præstarent ad Deos alacriter traducētes, odoris quoq; suauitatē ad eos referebant. Tamen si quàm aptè ipsi viderint. Nam præterquam quod rectè Cicero, mallem vt diuina ad nos, sanè flagrantia carnis integritati & castimonie diuinitus tribui solet, a qua maximè omnium Veneris aberat natus. Nos certè ex Beato Hieronymo didicimus huiusmodi fragrantiam Christi discipulo Ioanni post mortem obtigisse diuinitus ob singularem corporis castitatem: idemque vt alios multos præteream

Beati

*Discubant
iam Tyrij:
qui Aeneæ
dona &
pueri formam
admirantur.*

Partic. 148

Beati Thomæ Aquinatis corpori contigit. De qua re (si placet) vide quæ nos scripsimus in Oratione LXI.

Præcipuè infœlix pesti deuota futuræ
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phœnissa, & puero pariter, donisque mouetur.

Par. 146

Eò properat Virgilius quò spectabat maximè: spectabat autem vt Reginam Cupidinis, vel potius libidinis, corripere flammis; vt scilicet tum fabulæ producendæ occasionem arriperet (de qua re nos alibi opportuniùs) tum maximè Romanis caneret tandem: causam enim siue prætextum meditabatur vnde Carthaginenses Romanis, quippe Aeneæ posteris, infensos sese ac perfidos ostendissent. Itaque ex Didonis amore prius tum furore ac denique odijs ansam arripit percommodam. Scitè verò pestis nomine amorem designat; verè enim talis amor re pestis est, quantumuis specie blandus videri possit: scitè etiam Reginam dicit, pesti deuotam: nam exitio iam iam destinabat & flammis. puero autem donisque mouetur, quia muliebri ingenium & pulchritudine, qualis in puero illo cernebatur, facillè capitur, & verò diuitijs pretiosisque vestibus gaudet ac delectatur. Tametsi fortasse Regina quoniam antea toto tempore pudicitiam coluerat, & prædiues erat ac celsò animo, pueri & vestium pulchritudine mouebatur interim ob formæ excellentiam tantum.

Iam quod maximè moliebatur canit Poëta; Didonē Aeneæ caput amare.

435

Par. 147

Ille, vbi complexu Aeneæ, collòque pependit,
Et magnum falsi impleuit genitoris amorem,
Reginam petit. hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, & interdum gremio fouet; inscia Dido,
Infideat quantus miseræ Deus. at memor ille
Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sichæum
Incipit, & viuo tentat præuertere amore
Iam pridem resides animos desuetaque corda.

Complectitur Amor Aeneam atque arctissimè complectitur: Iurè autem ait Aeneæ non patris fratrisue, quia ex proprio loquitur sensu: nec temerè addit, *collòque pependit*, quòd a Parente Ascanius (se enim pro Ascanio gerit Cupido, pro Parente Aeneas) vnice diligetur. & idcirco etiam pergit

Et magnum falsi impleuit genitoris amorem: quæ omnia ad eximium amorem declarandum coaceruantur; alioquin satis superque erat dixisse, vbi è complexu diuulsus est. His igitur peractis ad Reginam properat Amor vt eam inflammet. Hic verò vbi primum Virgilius honestam foeminam, atque adeò pudicitæ laude clarissimam insano polluit amore (quod sine dubio iniquè facit) illud moderationis adhibet saltem, quòd ab initio inculpatus ferè concipitur amor: siquidem non volens ac lubens imbibit amorem, sed per insipientiam, ita vt iurè canat Virgilius

— inscia Dido —

Infideat quantus miseræ Deus —

Vbi eleganter ait *quantus infideat Deus*, quia corpore & forma exiguus ille quidem videretur; vi, potentia, dolo magnus erat, quòd tamen Didoni excusandæ adhuc valet plurimum; ita vt iurè quoque inscia dicatur Dido. etsi illud peccauit quòd oculis ac pectore toto in eo hæreret, & interdum foueret gremio: decet enim pudicas foeminas sic vitam instituire, ac sic degere, vt vel minima libidinis incitamenta declinent. Iam verò quid molitur Amor satis declarat Poëta, vt. n. satisfaciatur callidæ matri vaser puer, abolere primum incipit quem Dido Sichæi, ac proinde pudicitæ pectore complectebatur amorem: tum nouum introducere, ac viuentis amore demortui amorem pellerè, maiorèque clauo cla-

R 2 uum

num extrudere; itaut licet jamdiu residem animum gerat Dido & ad amandum inertem, 436
ac defuetum cor impuro gestaret amori, pertentare tamen audeat eius animum, quem
tandem expugnabit etiam.

Part. 148.

Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ

Crateras magnos statuunt & vina coronant:

Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant

Atria: dependent Lycni laquearibus aureis

Incensi, & noctem flammis funalia vincunt.

Ad conui-
uium vel
potius ad
colloquia
et plausus
redit, &
cōpotatio-
nem.

Egregiè noster Vates orationem variat, ac rerum varietate delectat, ita tamen vt ad
institutum conuiuium (sic enim par erat) regrediatur. Ita quidem ea describit quæ con-
uiuium sunt consecuta, vel illud occupauerunt ad extremum. omnino enim existiman-
dum est procula extremo conuiuium fuisse apposita, mensas verò deinde remotas: itaut
poëtice loquatur & hysteron proteron: nisi tamen dicas mensas, hoc est epulas & man-
tilia fuisse remotas: alioquin pocula & vina illis apponere haud licuisset. Denique vix
ac ne vix quidem crediderim Virgilium indicare voluisse eam mensarum varietatem quæ
huc introducunt aliqui, quasi verò hîc nisi ad primam conuiuij partem peruenerit. nam
præterquam quod obscure nimis immò præposterè loqueretur cum dicat — *men-
sæque remotæ*, omisisset posteriorem conuiuij partem, nec sine crimine, cum descripsisset
priorem. Quid plura? vsus magnos statuendi crateras in mensa extremum spectat con-
uiuium; itaut hac de causâ Athenæus & Veteres aliqui requirant cur magni crateres in
fine conuiuij apponerentur. Itaque videtur mihi simplicius loqui Virgilius, & conui-
uium ab initio ad finem vsque perduxisse hætenus, & conuiuias inter extrema pocula re-
liquisse, itaut hac de causâ Dido, quippe princeps conuiuij, pateram mero impleuerit,
libauerit, summoque attigerit ore, ac Bitiæ (id quod mox faciet) dederit, & idcirco ca-
nit Virgilius

— ille impiger hausit

Spumantem pateram, & pleno se proluit auro.

Post alij procures

& hinc est vt conuiuium prætermisso ad cantus descendant mutuòsque sermones. Neque
obstat quòd dicat Virgilius

Postquam prima quies epulis

nam non ait primis epulis, sed prima quies, quod est statim atque ab epulis cessatum est,
valèrque id quod alibi canit

Postquam exempta fames epulis mensæque remotæ.

Quapropter per mensas libenter epulas & fercula cum multis alijs acceperim pocula
etiam ore aut floribus ferti (que coronata non abnuerim (tamen si libentius dixerim ad pa-
teræ summum ac poculi quæ coronae exprimerent rotunditatē, ac propterea vinum co-
ronare viderentur, spectasse Virgilium) conuiuium tamen non expletum esse, quod per-
tinet ad epulas, pernegauerim Quod si quis pugnet adhuc, alteram mensam fuisse priori,
quæ amota est suffectam, & in hoc tum collocata pocula, tum litatum, quemadmodum
iam iam indicabitur, equidem contentiosum funem non traham: tantum dicam de men-
sa priori suffecta me non dissentire ob ea quæ iam iam canentur; de cōuiuiio, si quis nouas
epulas comportatas velit, dissentire penitus. Quod verò canebat Virgilius

Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ,

sine dubio ex 5. Odyssæ libro desumpsit, vbi Telemachus cum Menelao in conuiuium
adducitur, canebat enim

Ceterum postquam potus & cibi desiderium ademerunt.

ex quo loco intelligitur etiam de conuiuiio expleto vtrumque loqui, nec geminum inte-
rim conuiuium huc intrudendum, aut in varias illas partes & opularum partitionem, pro-
ut aliqui faciunt, distinguendam. Atque hîc etiam non ab re fuerit obseruasse illud, &
vina coronant ab Homero fluxisse, qui sæpè crateras vino ait coronatos: quod etiam vi-
num

num ad summum poculique coronam euectum indicat. Iam verò ex dictis licet animad-
uertere quàm aptè cum rebus serijs & duris iocosas misceat & lætas. Itaque pergit

Fit strepius tectis, vocemque per ampla volutant

Atria

quibus eleganter & qua ratione per noctem illustrarentur atria, & quo splendore nox
vinceretur, subiicit, idque non sine magni apparatus significatione.

Par. 149

Hic Regina grauem gemmis, auroque poposcit,

Impleuitque mero pateram: quam Belus, & omnes

A Belo soliti. tum facta silentia tectis.

Dum Macrobius inde maximè laudat Virgilium quòd sacrorum apprimè esset gna-
rus, possem ego totam hanc rem ex hoc loco non vulgariter confirmare. Tametsi ad ex-
tremum videndum esset num rectè libationi (libatio enim fit inpræsens) præsit foemina:
haud enim cum dignitate consentit, dum præsto sunt viri. Id quod multò maximè sta-
tuendum esset si Bitias (quod scribit Sernius) Sacerdos erat. Nisi tamen dicas Reginam
Regis veluti locum obtinere. Regum enim erat sacris etiam præesse apud multas gen-
tes. Sed ut ut sit, illud insuper requirendum esset, cur in mensa potius obeat libationem
quàm ad aram, quemadmodum, eodem Macrobio teste, iubebatur. Quanquam alibi se-
pè videas apud Virgilium extra aram libari. Sed his omissis, quæ superstitionis plena sunt,
438 illud potius obseruauerim, iurè silentium repentè factum, cum vel Regina maiestas vel
mysterij grauitas (quantum tamen Ethnicorum ferebat opinio) id postulare: præsertim
verò cum satis indulgissent colloquijs, ac lætis clamoribus.

*Libationẽ
instituit Di-
do qua ve-
luti foedus
inter Ty-
rios conci-
liet ac Tro-
ianos.*

Par. 150

Iuppiter (hospitibus nam te dare iura loquuntur)

Hunc lætum Tyriisque diem, Troiæque profectis

Esse velis, nostrósque huius meminisse minores

Adsis lætitiæ Bacchus dator, & bona Iuno:

Et vos ô cœtum Tyrij celebrate fauentes.

Aptè Iouem primò inuocat, quem Deorum Principem faciebant: aptè item memo-
rat eum dictum fuisse iura hospitibus dare, nam Xenius hac de causa & hospitalis appel-
labatur. crediderim verò hospitum hinc nomine non modò eos qui hospitio exciperent
designari, verùm etiam qui exciperentur. Ob id enim Dido tum ad Tyrios tum ad Tro-
ianos conuertit se se; ita ut videatur libationis participes fecisse omnes. Ita quidem illud

Post alij proceres

ad Troianos etiam pertineret. Quòd si Troianis quoque
libationem obeuntibus, postulabat ratio ut Dido Aeneæ prius quàm Bitiæ offerret pate-
ram, sanè id argumento est Bitiam (id quod scribunt aliqui) Sacerdotem fuisse; ac propte-
rea Aeneæ non immeritò præponeretur in libatione. Alioquin ubi Bitiam non Sacerdo-
tem facias, sed ex Tyrijs proceribus vnum, libatio ad Tyrios proceres spectaret, qui, quasi
hospites Troianorum vnà cum Regina, exceptis fauerent hospitibus. Id quod ad poste-
riorum quoque memoriam facit Dido, & ut faustus ille quem precatur dies, cum Tyrio-
rum tum Troianorum posteritati (quod tamen secus euenit) accideret periucudus: nam
huc spectat dum post Troianorum Tyriorumque mentionem ait *nostrósque huius memi-
nisse minores*. Iam verò opportunè inuocatur Bacchus lætitiæ dator, cum vinum libarent.
opportune quoque Iuno quæ fauebat Tyrijs ac præerat: præsertim quòd haud nosset Di-
do Troianis esse inensam: ut minimè mirum in fausto homine cum litaret, amicitiam ac
439 foedus illud minùs ratum fuisse. Quo etiam fieret ut misterio non satis consulisset Re-
gina dum noctis mentionem subterfugiens (per noctem enim litauit & conuiuium cele-
brauit) a Ioue petijt ut diem illum lætum esse vellet, & eius lætitiæ ad posterorum me-
moriæ peruenire. Quàmquam fieri potest ut vel quia diem ab solis occasu aut nocte me-
dia numerarent, ac diem artificiosum spectarent vel quia populariter diei nomine tem-
pus illud intelligerent quod tereretur in præsens, nihil prohibet quominus diei nomen
promiscuè pro nocte etiam usurpauerit. facile autem contingere potest ut Virgilius
dum ait,

Iuppiter (hospitibus nam te dare iura loquuntur.)
 ad Homerum respiciat qui in IX. Odysseæ sic canit,
Iuppiter autem ultor est supplicumque hospitumque
Hospitalis qui hospitibus simul verecundis opitulatur.
 Tamen cum hospitalis appelleretur passim Iuppiter a Græcis & Latinis, facile fuit ut more
 maiorum caneret. Certè Romæ hospitalis Iuppiter colebatur; itaque M. Tullius pro De-
 iotaro Iouis hospitalis mentionem facit, ut Poetas fileam.

Part. 151.

Dixit & in mensa laticum libavit honorem:

Primaque libato summo tenuis attigit ore.

Tum Bitiæ dedit increpitans. ille impiger hausit

Spumantem pateram & pleno se proluit auro.

Post alij proceres. ———

Malo item libavit seu obtulit vinum Dijs illis, cum fuderit interim, nam non degustan- 44
 do prius obtulit (neque enim pergeret, *Primaque libato summo tenuis attigit ore*) sed fun-
 dendo & ideo ait *in mensa*. & eodem pertinet quod vix attigit ore: hæc enim videntur a so-
 lertissimo Poëta quasi symbola præferri futuri belli. Etsi enim hac foedus libatione sanciri
 optaret Dido, foedus tamen nullum inter minores seu posteros servatum est: & ideo Li-
 vius de Annibale quem perfidum describit, illud quoque monet foedus apud eum nul-
 lum: quin puerum adhuc ad aram iurasse fertur se perpetuo Romanorum hostem futu-
 rum. Et idcirco tandem Virgilius furem Didonem inducit quæ dira Aenææ posteris
 imprecatur atque illud in primis exclamat,

*Tum vos o Tyrj stirpem & genus omne futurum**Exercete odijs cinerique hæc mittite nostro**Munera: nullus amor populis, nec fœdera sunt.*

Haud mirum igitur si Bitiæ increpitans Dido (nam id quoque ad malum pertinet omen)
 offert pateram. Nihil etiam mirum si Bitias pleno se proluit auro, conspergitque mero:
 quod de cæteris quoque proceribus canitur ut fortasse intelligatur fore ut infastum omen
 cæteros quoque Carthaginienſes attingeret. nam reuera Carthaginienſes ad euerſionem
 vsque suæ Urbis, imò & in ipsa euerſione vel maximè infensi fuerunt Romanis, ita ut la-
 ticus ille honor (sic enim dignitatis gratia loquitur) temerè sit effusus.

———— Cithara crinitus Iopas

Personat aurata, docuit quæ maximus Atlas.

Hic canit errantem Lunam Solisque labores;

Vnde hominum genus & pecudes; vnde imber, & ignes.

Arcturum, pluuiasque Hyadas, geminosque Triones;

Quid tanto Oceano properent se tingere soles.

Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.

Aptè crinitus fingitur Iopas, vel quia per idem tempus comam alebant, vel quia inton- 44
 so Apollini & crinito subsint Poëtæ & cantores. Et eadem de causa citharam personat
 quæ Apollini tribuitur perinde ac Lyra Mercurio. Aptè etiam canit quæ docuit Atlas,
 non quæ Homericæ Phoemij more ipse excogitasset. quo fit ut carmen cum citharæ iun-
 gat melodia, cum canat quæ docuit Atlas; qui maximus iurè dicitur vel quia gygas fingi-
 tur qui cælum attingat, vel quia Astrologiæ scientia scientissimus fuisse fertur: nam hinc
 planè fabulæ fuit locus ut cælum sustinere diceretur. Ut enim Eolus ob ventorum noti-
 tiam ventos frenare & emittere dicebatur, sic Atlas Cælum sustinere ob admirabilem pe-
 ritiam rerum cœlestium. Itaque nil mirum si res cœlestes canat Iopas, idque siue per ata-
 tem ac senectutem hæc ab Atlante ipso excepiſſet & audire licuiſſet, siue auditione aut
 litteris & doctrinis ad ipsum veluti per manus transmissa essent. Ut propterea mirum sit
 quosdam sciscitari qui Iopas antiquissimum illud Atlantis ævum attigisset vnde ab Atlan-
 te doceri potuisset. canebat enim quæ docuerat Atlas quæcumque tandem illa docuiſſet
 primum.

Part. 152.

Canit Io-
pas ad liba-
tionis ex-
tremitum.

primū. Sed quæſo examinemus quæ canit ſingula. Errantem (inquit) Lunam: verè inter errantia Sydera numeratur Luna: tametſi ſyduſ deerrat nullum, itaut ea tantū de cauſa planetæ errare dicantur quòd vt non iſdem feruntur circuliſ, nec eadē celeritate aut tarditate, quemadmodum firmamenti ſydera, non eandē inter ſe diſtantiā ſeruant, quemadmodum fixa Sydera: hæcenim, quippe in vno eodēque orbe infixæ eandē ſemper proportionem inter ſe offerunt, vnde inerrantia dicuntur: alioquin ſtatos ac ratos curſus ſtellæ habent omnes. Vel igitur vulgarem ſequitur exiſtimationem vnde etiam Planetarum nomen (ab errore ſcilicet) ſeptem inferiores Stellæ inuenerunt nomen, vel errantem vocat Lunā propter eclipſim ac faciei in primis, quæ ſemper creſcit ac decreſcit, perpetuam inconfiantiam: nam errantem, ideſt vagam appellari, quia vagari videatur & aberrare, quod affirmant aliqui: id verò in vulgare ſententiā recidit. Labores verò Solis perpetuos illius curſus commodè indicant, cum perpetui curſus maximè fatigent animantes: itaut vel ſimilitudine labor transferatur ad Solem & analogia quadam, vel propriè (ex Academicorum tamen ſententiā) cum Sol & aſtra (ſi Platonem audias) inter animalia numerentur & idcirco Virgilius in Sexto de Stellis cecinit,

— *Titaniaque aſtra*

Spiritus intus alit. —

alioquin labor ſoli contigit nullum niſi tamen defectus Solis appellaueris, cum veluti in labore quodam verſari videatur eo tempore. Quanquā vix crediderim eclipſis indicare voluiſſe cum magis præſtet Solis conuerſiones vnde annus variatur, ceciniffe. Mox verò ad ea pergit Poëta quæ ad Phyſiologiam diuināque ſapientiam pertinent. Ac primū non Deucalionis inhærens fabulæ ait, *Vnde hominum genus* — Sed primigeniam veritatē ſpectans quæ de hominis ortu manafſet apud priſcos. Et ideo pergit, & *pecudes* quod ex antiqua item fama mutorum animantium ortus inde manafſet. De qua re legendus eſt

443 Auguſtinus Steuchus in libris de perenni Philoſophia, vbi primogeniam illam creationis famam ad Græcos etiam atque Ethnicos perueniſſe ac decantatam eſſe oſtendit. Iam verò pergit ad ea quæ Phyſiologia item & Aſtologia continentur, vnde ſcilicet imber & ignes; itaut ea quæ in ſublīmi naturaliter gignuntur, indicet decantaſſe, ac propterea quæ ſiue in aëre ſiue in æthere appaerent ac gignerentur: nam imber ea deſignat quæ in aëre procreantur, ignis quæ in æthere, & ideo etiam ait ignes, quoniam variæ ibi explicantur ignium formæ. Arcturum verò memorat vt intelligatur illius ortum, quidue portenderet aut efficeret, item decantatum: quæ ſanè etſi pleraque cum fabulis coniuncta ac diſſeminata ſint apud multos, apud Aſtologos tamen explicantur ſatis. Idem dixerim de Hyadis, quæ pluuias ab aliquibus afferre dicuntur aut ſaltem eas indicare, cum eo anni tempore appareant quo imbres ingruunt magis, itaut inde pluuiarum cognomentum inuenerint. Iam verò cur addit *geminosque Triones*, cum alibi ſeptem inducat Triones: & verè ſeptem ad arcticū polum ſtellæ ſe ſe offerunt quæ Triones dici ſolent. ea de cauſa quòd duæ maximè bouum ſeu trionum exprimant formam, cæteræ currum ſeu plauſtrum conficere videantur. Tametſi ſunt qui non ſeptem modò ſtatuunt Triones, ſed biſeptem ac geminos, ita tamen vt obuerſa ſe ſe obijciant facie, inter quos eſt Arati interpres. Denique dierum breuitatem & cauſas cecinit Iopas, id quod mira expreſſit Virgilius elegantiā cum dicat,

444 *Quid tantum Oceano properent ſe tingere Soles*
Hiberni —

quemadmodum eleganter etiam longiores nobis obijcit noctes dum canit,

— *Vel quæ tardis mora noctibus obſtet.*

Hic verò facilè requirat aliquis Poëtæ induſtriam, quia Luna & Sole hoc eſt ab ijs quæ ad Aſtronomiam pertinent, initium ducit, tum ad naturalem Theologiam aſcendit, hominum & animantium ortum proferens, inde ad Phyſiologiam progrediens imbris & ignium cauſas atque adeò res naturales, attingit, tum ad Arcturum & Hyadas ac Triones, hoc eſt ad Aſtronomia rediens & in iſdem perſiſtens, de dierum ac noctium breuitate aut longitudine verba facit. Sed tamen hinc, ſi quis rectè æſtimet, Virgilij elucet induſtria. nam humana Philoſophia (quemadmodum & Plato in Timæo & Ariſtoteles in primo Diuinæ Philoſophiæ ſcriptum reliquit) ex admiratione in primis initium duxit, quam Sol & Luna oculis nobis attollentibus excitant. maximè: verè enim homo ſic ad contemplan-
plandum eſt fictus vt nimirum Cælum ſuſpiciat (ob id enim rectam figuram obrinuit)
ac So-

ac Solem Lunamque miretur primò atque hinc ad opificem attollitur & intestigandum 445
 & cognoscendum. Atque hinc est vt Virgilij Iopas primò canat & Lunam & Solem, tum
 Lunam ac Solis antiohem, ab hominibus initium ducens. Ita fit vt hominum genus, pecu-
 des imbres & ignes canat, quod est quæ terra, aër, æther alit, & a diuino opifice profecta
 sunt tum ab æthere ad cœlestia corpora conscendat, & astrorum, vnde etiam dies noctes-
 que non sine admiratione variantur, attingat, & in iisdem, quoniam delectationem habet
 admirationemque maximam, conquiescat: itaut mirum in his carminibus lateat, sed acu-
 tē intuentibus pateat, artificium. Nam si obijcias longè paucissima attingi, id verò laudi
 item tribuendum est Virgilio: hoc est enim canere, non serio & prolixè philosophari: de-
 libanda enim sunt Poëtæ aliqua ex Philosophia ad voluptatem, non in ea perpetuò ver-
 sandum ad doctrinam (hæc enim Philosophis est reseruanda) explicandam; Quod si quis
 interim affirmet Virgilium dum canit de Iopa,

Hic canit errantem Lunam Solisque labores,

imitatum esse Homerum qui tum Phœmum in primo Odyssæ, tum in octauo Demo-
 dochum canentem inducit, non repugnarim, quamuis illud monuerim, cithara & can-
 tu qui conuiuio adhibeatur conuenire, reliquis toto cœlo differre, cum longè discrepent
 quæ canuntur, in primisque decoro & gravitate emineant apud Virgilium quæ fortasse in
 Homero sunt requirenda. Atque hæc antequam primum hunc librum claudam in quo
 Virgilium cum Homero accuratè, ne dicam curiosè contuli, illud monuerim me in li-
 bris reliquis graues quidem locos collaturum, ac iudicium de illis prout opus fuerit fa-
 cturum, sed tamen mihi omnino esse constitutum in Poëmatibus summa ac fabulæ artifi-
 cio eos in posterum prout etiam cœpi conferre vel maximè, quapropter minutos quos-
 dam locos ac leuiore imitationes non agrè dissimulabo, ne curiosius fortasse illos cōfer-
 re videar quàm breuitati & vtilitati consulere.

Part. 163.

Ingeminant plausum Tyrij, Troësque sequuntur:

Nec non & vario, noctem sermone trahebat

Infelix Dido longumque bibebat amorem,

Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa:

Nunc quibus Auroræ venisset filius armis:

Nunc quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.

Redeunt Tyrij ad ingenium, plausum enim ac voces quas remiserant, ad silentium se
 se recipientes, nunc ingeminant: sed opportunè tamen quandoquidem Regina dixerat,

Et vos o Tyrij cœtum celebrate frequentes.

Ita quidem voce ac letitia fauent ac plausu: par igitur est vt Troiani quoque faueant,
 si non iussi, spontè tamen. præsertim vt Regina gratificetur, atque illius optatis respon-
 deant, foedus tamen tacitè comprobantes: & ideo iurè pergit — *Troësque sequuntur.*
 Iam verò Regina, etsi foelix illa quidem perseuerasset si amoris blanditijs restitisset, infel-
 ix tamen pronunciat quod se se iam ad illas proclinem ostendat & ideo canitur,

Nec non & vario noctem sermone trahebat

Infelix Dido, longumque bibebat amorem;

Multa super Priamo rogitans super Hectore multa:

Vbi verbis prius & mutuo Aeneæ colloquio amorem illa suū & regit & fouet quasi ignē,
 & idcirco etiam cum agrè ferret se ab Aenea diuelli, alia ex eo sciscitatur vt moras neclat:
 itaur cum multa de Priamo, multa de Hectore rogitasset, in quibus utcumque excusari po-
 tuisset, quod humanitatis & officij gratia de maximis illis heroibus Priamo & Hectore
 quæreret, ad aliena descendit conquirenda, quæ inquam non officij gratia sciscitatur, &
 ideo pergit

Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis,

Nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.

Quales verò fuerint Diomedis equi, quantus Achilles, explicabitur postea. De Memno-
 ne etiam & diximus illud,

Eosque acies, & nigri Memnonis arma,

& dicemus in secundo. Iam verò dicitur — *bibebam amorem* vel quia in potatione cum
 versa-

terfarentur, eleganter amorem bibisse dicitur, vel quia amor quasi suauis vinum bibitur
et si venenum est.

Par. 164

Immò age, & a prima dic hospes origine nobis.

Insidias, inquit, Danaùm, casusque tuorum,

Errorésque tuos. nam te iam septima portat

Omnibus errantem terris, & fluctibus ætas.

Rursus nectit moras, rursus fouet augétque amoris ignem, itaut pesti deuota iam agnoscat satis. Ne igitur ab Aeneæ consortio diuellatur amplissimum illi aperit campum in quem eius excurrat oratio: nam & Troiæ excidium & ipsius Aeneæ nauigationes, easque septennij penè integri, enarrandas, proponit. Aptè verò ait, dic insidias Danaùm, ne videretur fauere Græcis: ita quidem allicit illum commodius. Contra verò dignitatem quandā addit Aeneæ erroribus, quos item quādiu eos sustinuisset, exaggeratè commemorat. Sed quoniam de his quidem multa diximus antea, multa etiam dicenda sunt paulò post, haud longius faciam in præsentia. Illud potiùs requiram vnde nam perceperat Regina Aeneam iam septennio toto iactatum esse, ac terra marique errasse. Sanè bella audierat cum dixerit

448

— Quis Troia nesciat Urbem,

Virtutésque virósque, aut tanti incendia belli?

Sed post bellum tamdiu errasse, vnde nouerit, non sanè constat: nisi tamen dicas ex illis Aeneæ verbis

O sola infandos Troia miserata labores,

Quæ nos, reliquias Danaùm, terræque, marisque

Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenes,

Urbe, domo socias —

coniectare potuisse & colligere Aeneæ errores. Cū enim excidium atque excidij tempus & quid Aeneæ contigisset, quæ omnia in templo expresserat, cognouisset, facile fuit Aeneæ ipsius fugam percepisse, & septennalem incitationem, quoniam iam tum Aeneas primò suis laboribus perfugium se inuenisse profitebatur, colligere: tutius tamen sit existimare inter colloquia hæc ab ipso Aeneas didicisse qui septennio, se iactatum breuissimè confessus esset. Sæpè enim fit vt Poëtæ quædam Lectoris committant iudicio, qui ex vna realiteram pro sua prudentia intelligat.

Iam verò antequam primum hunc librum cōcludamus in quo Heroici Poëmatis fundamenta Virgilius iecit sui, lubet nonnulla obseruare quæ Heroici Poëmatis studiosum iuuare possint ac delectare. Ac primò illud obserues Virgilium, qui ppe solertissimum, ita Didonis amores texere, ac propterea in conuiuio moras nectere, vt clam occasionē sibi ac viam patefaciat ad fabulam augendam & amplificandam. satis enim nouerat magnitudinem in Heroico Poëmate (id quod egregiè admonet Aristoteles) requiri, itaut cum Tragedia & Comædia vnus solis cursu aut etiam senis octonise horis contenta sit, Epopeia nullo ferè tempore aut certè aliquorum annorum curriculo sit concludenda, proindeque etiam longius producenda. Et quanquam satis nouerat Virgilius Homeri Iliadem ob nimiam longitudinem minùs probari, vnde illud Iliade longius (quanquam

449 Odifsea quoque ab tali non abest crimine) verumtamen cauendum quoque animaduertit ne fabula contractior esset ac breuior. Ob id igitur dum Didonis ostentat amores, clam occasionem arripit vnde producat fabulam. Ita quidem sic nectit moras Dido, atque Aeneam ad excidium & nauigationes narrandas impellit, vt ingeniosè Virgilius sibi ad secundum & tertium librum sternat aditum. Ita fiet vt hinc amplificetur fabula, cuius decus in magnitudine quoque statuitur ab Aristotele. Tametsi quoniam ab eodem in rerum admiratione Epicæ fabulæ dignitas constituitur vel maxime, ingentem quoque admirationem in secundo & tertio excitabit: in secundo propter Sinonis & Vlyssis calliditatem, Urbis ruinas, Aeneæ pietatem, Priami atque Heroum cædes, Regni maximi foelicissimique excidium: in tertio propter Aeneæ Troianorumque pericula, tolerantiam, & casus varios & graues: de qua re suo loco. Quòd si interim quæras id verò commodius in sequenti. Interim illud etiam obseruemus, Virgilium Pictoris instar optimi qui & coloribus & vmbris & designatione & figuris variet fabulam, varietate rerum

Obseruatur quædā pro Heroico Poëmate.

I

II

III.

rerum ac styli delectare ac fabulam exornare sibi que laudem conciliare. Nam haecenus mirum est quanta rerum varietate usus sit, nunc Deos, nunc homines, nunc Reginā nunc Heroem veluti in Theatrum producens, aures atque animos delectavit: iam verò unum Aeneam toto secundo ac tertio detinebit, qui aliunde capiat animos oblectetq; mirificet. Sed & illud observandum Aristotelē tanti fecisse imitationē qua personae introducuntur, ut hinc etiam principē laudē tribuerit Tragediæ inter Poëmata. Contrā verò quæ tali imitatione carerent carmina, vix ac ne vix quidē Poëmatibus nomine dignanda censuit. Itaq; in Heroico omnino iussit ut quoad eius fieri posset sileret Poëta, ac personas introduceret loquētes, ut. si imitatio inde existeret. Et hac de causa ex priscis Poëtis multos, etsi alioquin Heroici haberentur, Poëtarum spoliavit nomine, quod tali imitatione carerent. Contrā verò Homerum summopere celebrauit qui personas passim loquentes faceret ac personam celaret suam. Itaque Virgilius cum haecenus narratione & imitatione variavit primum hunc librum, itaut partim ipse narrauerit, partim personas introduxerit ac vicissim introduxerit, nunc in secundo, & tertio Aeneam loquentem faciens, imitabitur perpetuò. Sed de hac quoque re plenius in sequenti. Illud nunc addo, eò clam item, mentem omnem cogitationēque coniecisse Virgilium ut initia poneret Populi Romani laudibus amplificādis, quas attigit suprà, sed in sexto ac deinceps prosequetur copiosè. Cum enim in eo maxime enituisset Romanorum virtus quod Carthaginenses devicissent, quibuscum de Terrarum Orbis Imperio decertarant, hinc Didonis amores primū, tum indignationem ac furorem, paulò post odia, proferet unde inimicitia ac bella coorta sunt, ex quibus extitit Romani Imperij maiestas. Verè enim dici potest Populum Romanum trecentos ferè integros annos pro angusto solo atque agro dimicasse, quin ferò etiam extra portas suum dominatum ad Occidentem ac Meridiem dilataste. cum ecce tibi bello cum Carthaginē sibus suscepto iisque devictis intra paucos annos totum Terrarum Orbem victoriis peragravit. Quare ingeniosè Virgilius qui hinc sibi viam aperit ad tale tantūque Romanum decus celebrandum, ac bellica illa facta cohonestanda: quæ omnia in reliquis item libris decantabit Virgilius: itaut iurè ac meritò hinc Populi Romani Historicus dictus fuerit. Atque hæc in primo observasse velim, si vnum addidero ex Scaligero quod cum libri huius sine videri possit coniunctissimum. Ergo Scaliger in hunc locum sic scribit. Atque huius tantum libri exitus non est tragicus: cæterorum omnium tragici. Tam diversā tamen rerum compositione, ut in animis ingeniusque diuinis mirificam excitet admirationem: tanta, tamque diversā varietas est. In secundo Creusa eripitur ut inter Deos sit. In Tertio vulgari morte Anchises. In quarto seipsam Dido interficit. In quinto Palinurus in mare deturbatur. In sexto Marcello, tanquam mortuo, canitur epicedium. In septimo eorum catalogus texitur, qui ad interitum eunt. In octavo ad clypei picturam multæ mortes, Cleopatæ exitium, & gentes victæ. In nono Troianorum strages in suis castris. In decimo Mezentius ab Aenea interimitur. In vñdecimo delentur Volscorum acies. In duodecimo Aeneæ manu Turnus cadit. Sic Scaliger libro tertio suæ Poëticæ capite xxviii. Sed mirum hæc Scaligerum vel scripsisse, vel quibusdam probasse. Nam ut omittam multos ex hisce libris per vim seu per iniuriam Tragicos fieri interim & reclamante fabula tota, quis nesciat in primo etiam Lycium Orontem miserè occumbere, & vnā cum socijs fluctibus mergi? Habet igitur hic quoque liber unde tragicus censeatur, ac maiore ferè quàm quisquam alius ad Tragicum euentum referatur, dum Aeoli iniuria sub Aeneæ ac Troianorum aspectum mergitur, unde non modò mors, sed terror & commiseratio oriatur quibus tragica gaudet fabula. Itaque verendum ne coactè nimis, ne dicam meræ nugæ, videantur observationes istæ. certè Aristoteles ubi indicat quæ ex Iliade vel ex Odyssæa Tragœdiæ deriuari possint, perperam ageret si res vel ex libri conclusionē (quanquam ne in hac quidem constanter persistit Schaliger) vel ex sola alicuius de quo mentio fiat, morte, rem, Schaligeri æstimaret more. Nihil est igitur cur aut Comœdiæ aut Tragœdiæ locū primo huic attribuamus libro, vel si ob Palinuri casum tragicus est quintus, Tragicotatos erit primus, in quo Lycium Orontem cum socijs deuorat fluctus.

Finis Libri Primi.

P. VIR.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

Liber Secundus.

Part. I.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant:
Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto.

452

LII seu Troianæ Urbis excidium canit noster Vates in hoc II. libro: ita tamen ut machinationem prius commemoret, unde Græci Urbem occuparint: mox cædes, incendia, ruinas, excidium denique vniuersum perstringat.

Commodè verò cecidit, ut Poëmati reliquo Troiæ præmiserit excidium: quandoquidem Troianis excidij vsque adeò frequens sit mentio, ut ab illo Aeneis orta videri possit. Adde quod Homerus (id quod mirum, ne dicam

absurdum, alicui videatur) in Iliade, vbi Ilium oppugnatur, de excidio ne verbum quidē: ita ut Ilij oppugnationem potius quam expugnationem Homeri contineat Ilias. Cum igitur ad Homerum hac in re confugere haud liceat & tamen turpe sit Ilij excidium ignorare, quod Aeneidis caput est ac fons, quidni obsecro admodum opportunè a Virgilio decantetur? Denique cum Virgilius ad oppugnationem quasi digitum intendisset, eamque veluti præteriens designasset, dum Carthaginienſis Templi picturas agnosceret (longior enim narrationem haud ferebat locus) hic expugnationem, ac paulò etiam prolixius, commemorare non grauatur. At enim, cum in Propositione eius sibi uiri arma & errores proponeret decantanda, qui Troia profugus in Italiam venisset, atque Urbem ædificasset, cur obsecro Troiæ expugnatione & excidio rem anteuerrit totam? Rectè, verè enim errores & bella in argumenti loco proponuntur. Itaque ad Episodium confugiunt Interpetres: quasi verò Virgilius, quippe qui in I. aliquam errorum partem cecinit, nunc obiter vel ad instituta actionis narrationem tantisper relaxandam, vel ad tandem actionem Episodio nobili augendam & exornandam, arrepta occasione, Troiæ canat excidium. Ego verò Poëtam, si hoc consilio id fecisset, non modò non improbarem, sed laudarem: quādoquidem egregio sanè, & verò Poëmati huic aptissimo, actionem locupletasset & illustrasset Episodio, præsertim verò quia cum appositè admodum & opportunè de Didone, quippe quæ iam amore astuabat, illud pronunciaſſet Virgilius, Imò age, & a prima dic hospes origine nobis

L. II.
Argumentum esse Ilij excidij, & quā oportune hic decantetur.

Dubitatur

Respondetur ac docetur Iliacò excidij narrationem non ad Episodium, sed ad Actionem pertinere.

453

Inſidias (inquit) Danaum, casusque tuorum,

Errorésque tuos; nam te iam septima portat

Omnibus errantem terris & fluctibus ætas,

par erat, ut continenter etiam Aeneam induceret qui Regina optatis & postulatis, si non cumulatè omnino, aliqua saltem ex parte satisfaceret. Quapropter per me licet proposita interpetrum ratio excipiat, unde constet Ilij excidium non temerè interponi. Sed tamē si quis me in consilium adhibeat, tutius sit fortasse propositi excidij narrationem non ad *παράγον* & Episodium efficere, sed *πρόγον* & fabulæ siue actioni adnectere. Etenim quemadmodum in historia causæ rerum gestarum, si narrentur, non ad digressionem sunt reuocandæ, sed ad res gestas, quarum sunt causæ, (hæ namq; rebus gestis intelligendis plurimum afferunt utilitatis, & uerò historiam multò magis perfectam reddunt) ita in præſenti causæ nauigationis & errorum Aeneæ, quippe quæ plurimùm conducunt ijs intelligendis, cū ijsdem erroribus nectendæ sunt; ita ut non *παράγον* & Episodium existat inde, sed cum fabula & actione sint coniungendæ. Nec obstat quòd in Propositione unde actio & materia æstimanda & petenda est, haud expressæ fuerint: nam Propositionis est actionem ipsā in medium afferre: quemadmodum in historia quoque per summa capita & in vniuersum res gestas, & in philosophicis monumentis res ipsas vniuersim item, proponimus. Quapropter quemadmodum nec Philosophi in progressu causas vllò modo prætermittunt rerum propositarum, nec Historici, si eas rescierint, reticent, sic in poëmate, ut est adumbrata quædam historia, causæ non sunt reticendæ, quin magna cum laude perçensentur, &

Dubitatur rursus. Respondetur.

tur. & ideo in I. quoque libro Siculam Aeneae iactationem decantaturus, a causis Iunonianae incepit irae unde iactatio illa & tempestas duxit initium.

*Dubitatur
adhuc.*

At enim unde constat Ilij excidium ab Aenea commemorari ut errorum, quos iam iam Didoni erat narraturus, causas praemitteret? Denique fatemur causas afferri cum laude; cōcedimus etiam Propositionis esse res narrandas seu materiam proponendam, nec tamen causarum habendam esse mentionem in Propositione; sed tamen isthac causarum nomine afferri ab Aenea, id obscurum uideri potest. Minime uero: nam Virgilius tum ante Troiani excidij narrationem, tum postea, indicat se huiusmodi excidium eo consilio canere, ut errorum series a causis duceretur. & quidem antea id significauit Virgilius carminibus il-

*Responde-
tur.*

lis quibus perorauit I. librum dum caneret,
*Imò age, & a prima dic hospes origine nobis
Insidias (inquit) Danaum casusque tuorum,
Errorésque tuos: —*

hic enim dum a prima origine ea sibi narrari postulabat Dido sine dubio a causis & initij sibi narrari postulat, quemadmodum iam diu demonstrauimus. atque hoc est quod postea nobis reuocauit in memoriam Poëta dum ad Tertij libri initium sic pergentem induceret Aeneam,

*Postquam res Astæ Priamique euertere gentem
Immeritam visum Superis, ceciditque superbum
Ilium, & omnis humo sumat Neptunia Troia:
Diuersa exilia, & desertas quærere Terras,
Augurijs agimur Diuum.*

ubi sanè Troianorum fugae nauigationisque necessitatem & causam duxit ab excidio. Ita quidem uidetur mihi Virgilius in II. hoc libro non Epifodiu actioni amplificandae interponere, sed errorum & actionis causas proferre: sic fortasse non tam digreditur quam in actionis ipsius curriculum versatur.

*Præter I.
lij excidij
alium huius
libro, est
etiam propo-
situm esse
finem, &
quis sit.*

Quamquam illud est adhuc animaduertendum quod secundo huic libro com modè & intelligenter euoluendo plurimum conferat: nimirum non vnum sibi finem proposuisse Virgilium in hoc II. libro, sed multos, eosque varios ac nobilissimos: quorum aliqui in proptu sunt, aliqui latent aut certè minus ostentantur a Poëta. primus uero ille est ut, quemadmodum dicere coeperam, causas proferret unde fugam capere coactus esset Aeneas, ac subinde septennio se à toto terra marique iactatus aberrasset. alter ut Reginae satisfaceret postulatis. tertius ut fabula ac Poëma amplificetur, ornatur. uarietur. cum enim Epopeia angustis finibus non sit contenta sed gaudeat amplitudine, atque hanc ex rerum gestarum causis quoque, ac citra epifodia (quamquam hæc etiam usurpanda sunt) consequi possit, haud fuit harum narratione causarum super sedendum. Sed & quartus succedit finis, qui sanè maximè omnium Poëtam impulit ad hanc narrationem, etsi enim latet non nihil, vel certè non ostentatur eiusmodi finis, præcipuus tamen est. Etenim, si quis attentius æstimat, intelliget clam eò in primis spectare hanc Troiani excidij narrationem, ut Aeneae pietas tum erga Patriam & Priamum Regem, tum erga Anchisem parentem, Ascaniumque filium & Creusam uxorem, tum erga amicos, & socios, tum in primis erga Penates, appareat. ut enim sparsam de Aenea proditiōis famam magis adhuc ac magis supprimat atque adeò extinguat, nihil aptius & accomodatius. quis enim tam ardentem pietatem ac uirtutem audiat in Aenea, qui non famam illam mendacem omnino ac falsam esse intelligat? Itaque si quis attentius totam hanc æstimet narrationem, intelliget a Virgilio admirabili artificio, hoc est quasi aliud ageret, ac totus in excidio Iliaco esset, Aeneam sic effingi, ut cupidissime optet sanguinem pro salute ac dignitate Patriæ ac Priamo profunderere: aut certè cadente Patria, occumbente Priamo, vnà cum ijs ipse etiam nitatur occumbere: quæ res in progressu meridiana luce apparebit clarior. Quid quod interim Romanorum, maximè uero Augusti seruit dignitati? cum enim Romanorum Augustique ortum atque originem decantare interim statuisset, faciendum sanè fuit ut Aeneam a quo pietate, fortitudine ac Patriæ caritate ornaret. Neque uero, dum tale Vatis latet consilium in hoc libro, Aeneidos argumentum labefactatur, quandoquidem sic coheret, ut latens libri huius argumentum generali seruiat. etenim dum Virgilius Aeneae errores, bella, & ad extremum noui Regni foundationem canit, quod est proprium argumentum Aeneidis,

successio-

successionem Aeneadam ac Romanorum Augustique imprimis gloriam sine vlla argumenti offensione interponit unde alter quidem Aeneidis finis ac nouum veluti argumentum clam existit, cui interim etiam seruitur dum Aeneas omni prodicionis infamia liberatur, vt magna cum Romanorum & Augusti gloria, pietatis ac fortitudinis laude & omni iustitæ genere, decoratur. Atque hinc est vt textus quidam scopus ac finis sit adhuc Virgilio propositus, qui non modò non perturbet Aeneidis œconomiam, verum etiam cum primo illius sine & scopo mirifice consentiat. etenim sic Ilij narrat excidiũ, vt docere molitur, Troianum Regnum non Græcorum virtute cecidisse, sed tum fatorum ac Deorũ voluntate & imperio, tum maximè caelestibus Minervæ aliorumque Deorum multorũ armis, quibus mortales resistere haud possent. alioquin nunquã futurum fuisse vt a Græcis Dardanij superarentur. quod sanè tum Troianorum tũ maximè Augusti, qui a Troianis ortus videri vellet, fauet dignitati. præsertim verò quia non obscure indicat ea de causa Iouem permisisse vt Ilium Troianumque Regnum euerteretur, quod ab Aenea in Italia esset excitandum, & gens illa propaganda, quæ & Græcorum iniuriam vlcisceretur, & Mundi tandem Imperio potiretur. De qua re tota in progressu item constabit satis. Atque hi sanè fines obseruandi sunt accuratè, quandoquidem in progressu huiusce libri intelligentiæ vsui erunt maximo.

Nunc quoniam amplum nobis aditum aperuimus vnde intelligenter librum hũc percurramus, (quanquam ex proemij, quo Aeneas vtitur, explicatu, aperietur amplissimus) ad proposita carmina, quibus Poëta in medium adducit Aeneam, & ad Troianum excidium narrandum comparat, explicemus, tum ad Iliaci excidij narrationem descendamus. Ergo cur conticuisse dicat omnes, in promptu est: cum enim paulò ante cecinisset,

Fit strepitus tellis, vocemque per ampla volutant

Atria ————— & rursus

Ingeminant plausum Tyri, Troësque sequuntur.

denique Iopas etiam cytharam pulsaret simulque caneret; par erat vt Regina optatis, silentio, Aeneæ narrationi attentis auribus atque animis, fauerent omnes. Ita quidem silentio facto, ora & vultus in Aeneam conuertunt. Cur verò Aeneas hĩc appelletur pater, inde intelligitur quòd paulò antè Ilioneus dixerat

Sin absumpta salus & te pater optime Teucrum

Pontus habet, —

vbi dignitatis ergo & ob curam veluti paternam quam susceperat Troianorum, illum, etsi florenti adhuc ætate, patrem appellat. Vt omittam facillè contingere potuisse, vt Virgilius hoc Aeneæ tribuerit nomen quòd Augusto, hoc est ei qui se ab Aenea descendisse profiteretur, a Romanis tributum esset: siquidem illi & Cæsaris, & Quirini, & Patris obtulerat nomen. hinc Horatius

Hic ames dici pater —

& quanquam deinde Augusti & Principis inualuit appellatio, nihil prohibet quominus patris nomen, quippe quod ab Ioue primum hoc & a Deorum atque hominum patre, deriuarent, tum Augusto, tum Aeneæ, qui se a Venere & Ioue ortos facerent, magna cum laude tribueretur.

Paulò difficilior est quod pertinet ad accubitus, cum non sedisse sed toro seu strato recubasse dicatur, de qua re, quoniam iam diu dicendum recepi; præsens locus admonet vt fidem liberem meam. Igitur satis constat apud Historicos circa Scipionis Maioris & Plauti tempus Romæ fuisse in more positum vt cœnaturi non in sellis aut scamnis, quemadmodum apud nos factitatur, sederent, sed in toris (præsertim viri nobiles) seu lectis discumberent. itaque noster Vates in eam consuetudinem intuens. Aeneam toro accumbentem induxit cœnaturum, quem morem expresserat etiam cum caneret Aeoli nomine.

Tu mihi das epulis accumbere Diuim.

denique in fine I. sic Troianos ac Tyrios ad conuiuium introducit vt toris ex ordine discubuerint.

Hinc iudicium Poëta requirunt aliqui, eumque reprehendunt, quòd in anacronismũ inciderit, ac temporum rationem non habuerit: quasi verò cum heroicis temporibus Aeneas Troia nauigasset, & in Europam aut Africam peruenisset, accumbendi vsus esset inauditus. Et sanè Homerus perpetuò inducit tum Deos tum heroas, quorum describit conuiuiũ, sedentes non in lectis accubantes. sic Catullus dũ Pelei nuptias describit ad quas Deos heroësque multos introducit, hos sedētes facit non recubentes. sic Apollonius in Argonau-

S rica

Iam propositus locus explanatur

Num verè in stratis recubarent ac de Triclinio.

tica priscos illos heroës sedentes exprimit in cōiunio. Plato ē in symphosio Aleibiadē. Socrate, ac reliquos cōiuias sedisse memorat. quapropter οὐτε κατακλιζομαι παρὰ τοῖς Ἀκαίοις θῶς ἀλλὰ δαίμον ἐζήμενος. Non accubare solebant Graeci sed sedere in conuiuiis, scribit Athenaeus. De Romanis verò nihil attinet dicere: constat. n. priscos frugalitatem cum in alijs rebus omnibus, tum in conuiuijs coluisse. Qui enim militiam sectabantur, stantes plerumque capiebant cibum: atque hinc statiuum prandium apud Romanos inuenit nomen. Quod si extra castra commodius conuiuium celebrarent, ab accubitu tamē abstinere diu, parsimonia hac in re quemadmodum in alijs multis ac veterem sedendi morē retinentes. Itaut quamuis tandem & triclinia extruerent, eaque auro & argento aut etiam ebore elaborarent, toros purpura sternerent, cenatorias vestes adhiberent, coronas, vnguenta, picturas, conchyliata peristromata, cantōres, mimos, comœdos, gladiatores, sed imprimis exquisitissima aduliōrum genera inducerent, itaut priscam frugalitatem in delitijs ac luxum cōuertissent, id tamen multo seriùs fecerint quàm vel Dido vel Aeneas floruerit. Huic igitur dubitatori Iacobus Mazonius in Aldigherij defensione sic respondet vt accubitus & discubitus nomen latè patere existimet, quasi verò ijs etiam aptetur qui in sella ac throno resideant. Itaque Aecolum sedendo accubuisse ait inter Deos: sic Tyrios & Troianos: itaut Aeneas in toro, hoc est in throno resederit & ab alto, hoc est è throno verba fecerit. sed vereor vt possim Mazonio assentiri: quādoquidem Virgilius de Didone, quæ item accubuit, sic cecinit,

Auleis iam se Regina superbis

Aurea composuit sponda, mediāque locauit.

ita ut in lecto sine vlla dubitatione recubuerit. denique, vt omittam a M. Tullio sessionē accubationi sapē opponi, accubationem hoc in loco ad sessionem præpostera diligētia traduci nemo non sentit. alioquin verendum ne Mazonius dum Liuius scribit, Scipionem & Asdrubalem eodem lecto accubasse, hos in vna & eādē sella nitatur collocare. Vt mirū sit Italicum Poētā quendā, etsi alioquin eruditionis perexiguā, agnouisse spōdā ad accubitū pertinere, & sessioni opponi, atque ideo Caroli magni conuiuiū describētē cecinisse

Alla sua mensa fur Re Saracini,

Che non volser' usar banco nè sponda

Anzi stero a giacer come mastini,

ac Mazonium, qui nusquam non eruditus videri vult, hunc Poētā locum tam præpostere explicasse. Ergo vt Virgilium a calumnia eximamus (verè enim per ignorationem carpitur & accusatur) ex historiārum vetustate repetendus est accumbendi vsus. Neque verò, vt hoc ostendam, eò confugerim vt dicam longè ante Scipionem hunc accumbēdi morē Romæ introductum esse: idque ex M. Tullio suaderi posse: qui sanè *Apud maiores* (inquit) *qui accumberent, caneant ad tibiam clarorum virorum laudes.* etsi enim hæc verba, quoniam M. Tullius accubitus sessioni opponit sapē, nisi de vero accubitu, quique stratis fieret intelli-
gi vix possunt, haud tamen efficiunt heroicis illis Aeneæ temporibus huiusmodi morem fuisse receptum, cū, quo tempore Aeneas in Libyam aut Italiam peruenit, Vrbs nōdum condita esset. Neque rursus eò confugiam vt dicam Troianos ipsos aliquando toris esse vsos dum cōiuium celebrarent. etsi. n. Aeneas in III. canit — *extruimisque toros* — hic tamen locus perinde ac ceteri, in suspicionem vocari posset, quasi verò hic etiam anacronismum inciderit Virgilius. & hac de causa ne illud quidem Ouidij vsurpabo

Discubuit Theseus comitesque

Cui nunc Marusia pictis

Gens epulata toris

Denique illud etiam Virgilij prætermittam

quanquam enim hic locus non exigui momenti est, vt audietis, interim tamen Virgilium pro Virgilio afferre haud lubet. At enim quibus vteris testibus aut monumentis ijs planè quibus falsum subesse nequit. nam Assueri conuiuium quod in sacris litteris describitur, accubando non sedendo fuit celebratum: ita vt supra cētum & viginti provinciarum proceres accubantes, interfuerint. Tobiam quoque sanctissimum illum senem pro more gentis accubasse inde intelligitur, quod ex accubitu exiluisse dicitur. itaut cum Assuerus Scipionē longo temporis interuallo antecesserit, satis coniectare liceat, Virgilium non in recentē illum Romanorum morem sed peruetustū & apud Assyrios tritum spectasse. itaut Virgilius ab anacronismo & perturbata tēporis rōne absuerit lōgè. Imò verò tantū abest vt hac in re iudiciū sit in Poētā requirēdū, vt antiquitatis sciētia & studio celebrādis sit. nā cum constet apud Assyrios & Orientis populos hunc morem viguisse, acutè illam in Didonis expressit conuiuium quæ in Libyam è Phœnicia & Syria profecta erat. Quid multa?

dum

458

Boiar. li.
I. can. I.
stan. II.

459

Esther
cap. I.

C. II. ad
initium.

dum Virgilius superbis auleis & aurea sponda describit Didonis torum, simulque addit.

Sratóque super discumbitur oſtro:

ac rursus

460

— Tyrios toris iussos discumbere piſtis,

mirum est quantopere cum Assueri toris id consentiat, quos tentorijs auro, argento, pictura, instructos & exornatos legimus. & huc etiam pertinet quod dum verustorum conuiuia Romanorum Italarumque exprimit, sedentes facit conuiuas. quare in libro vij.

Perpetuis soliti patres considerare mensis.

ita ut pro gentium ac temporum institutis ac moribus rem variaret prudentissimus Poëta: scitèque imprimis & Tyrios & Marausios accubantes expreſſerit. Quamquam illud rursus dubitet quispiam quid Dido, hoc est famina, non turpiter cum viris accubaret. certè apud Romanos honestas foeminas cum viris in conuiuio accubuisse non facile inuenias. denique cum in Deorum conuiuijs Iuppiter in Capitolio recubaret in lectisternijs, Iuno contra & Pallas in sella collocarentur, quis non intelliget turpe visum fuisse Antiquis foeminas accubare? nam de Græcis nihil attinet dicere; cum hos perpetuò consedisſe ex Cicerone in III. Verrina compertum sit. Ego verò contra mitto Tyrrenos cum foeminis, Athenæo teste, sub eodem stragulo accubasse: mitto apud Romanos etiam id aliquando auditum: siquidem Quidius canere non dubitauit

Atque erit in socij femina parte tori.

& rursus

Cum premet ille torum, vultu comes ipsa modesto

Ibis ut accumbas.

Denique Valerius Max. hoc ipsum de sua ætate testatur. Hæc inquam & huiuscemodi alia omitto, atque illud affirmo apud Romanos foeminas, etsi paulò serius, exceptas esse ad huiusmodi accubitus: apud Assyrios quoque nuptias accumbendo fuisse celebratas. quare fatendum est ita discubuisse ut femina seorsum a viris, in diuerso inquam toro, recumberent, ita tamen ut eodem conuiuio iisdemque epulis interessent. ac fortasse apud Romanos eodem modo celebrabantur nuptiæ: ita ut femina vitio datum sit non accubitus sed quod in eodem cum viro accumberet lecto. nam toros ternos, quaternos, quinos etiam dispositos fuisse, & in singulis toris binos, ternosque, aut etiam interdum quaternos recubuisse legimus. Quid plura? in antiquis lapidibus figuras offendimus seminarum quoque accubantium in virorum conuiuijs. ex quo fit ut Dido honestè ac pro dignitate iisdem epulis accubare potuerit dum tamen in eodem toro discumberet. Et sanè verisimile est eum, qui medius inter Troianos & Tyrios torus fuisset collocatus, hunc Didoni, quippe Regina, inseruisse: nam id Virgilius significare visus est dum caneret de Regina

— mediàmque locauit.

At enim, si ita est, qui commode cibum capere poterant, qui concionem habere, atque triclinio toto audiri? qui enim sedet, capitis pondus cervice sustinet commode: commo-

Var. li.

de vita.

Po. Ro.

li. Plin.

varijs i

locis.

Va. ma.

li. 5.

Plut. in

Symph.

probl. 6.

Arb. 1. 8.

et al.

Gal.

Alc. pu

bl. 82.

Isid. li.

20. eth.

Cice. 5.

Tusc.

Vitr. &

in eum

Philan.

262

dè etiam & cibum sumit & colloquia miscet, & orationem, si opus sit, intendere ac triclinio toto vel etiam aula fundere possit. qui recumbit, agrè hæc obire valeat. Igitur de tota huiusce accubitus ratione esset paucis agendum, ut liceret propositas dubitationes tollere: verum quoniam designatione potius ac Mathematicorum more figuris id esset declarandum, idcirco ipse, quoniam Virgilium a calumnia liberaui satis, hac in re haud longius faciam: præsertim verò ne videar actum agere. Curiosi libellum perlegant Petri Ciaconij de Triclinio, in quo hoc argumentum persequitur, Baronium Cardinalem I. Annalium tomo; Mercurialem lib. I. Gymnasticæ cap. xj. ubi sigillatim pictura seu figuris exprimit ex antiquis lapidibus huiusce Triclinij formam, sigillatimque ex antiquissimis quæ apud Romanos Patauij viscuntur tabulis egregiè nos instruit. legendus est etiam Lipsius antiquarum lectionum lib. iij. sed & Philander in Vitruuium, Paulus Manutius in quæstis per epistolam, Lambinus in Horatium, Delrius in Senecam, legi poterunt non inutiliter. hi inquam consulendi sunt de Triclinij forma & accubitus ratione. nam accubasse in lectis ac reuera conuiuium hac ratione celebrasse, ex Varrone, Liuius, Plinius, Valerius Max. Plutarchus, Athenæus, Galenus, Alexandro, Isidoro, & (ut Plautum mittam, Horatium, Martialis, Cicerone & Vitruuius constat satis. Nunc tantum dicam viros etsi latus sæpè mutarent ac situm, ita ut interdum supini aut proni, aut contractis cruribus cernerentur, passim tamen superiori corporis parte ad læuam latus inclinata, & inferiore in longum porrecta, & iacente, capite leuiter erecto ac tergo puluillis suffulto, recubuisse: foeminas, quantum ex lapidibus colligere licet, plus paulò, erectas, & capita vnà cum

S 2 hume-

Dubitatur.

Responde-
tur.

Dubitatur.

Responde-
tur.

humero suffulta puluillis, ferè confedisse, itaut commodè & cibum capere, & colloquia miscere & concionem habere possent. Sed iam Aeneam audiamus, qui ad Reginam conuersus, sic orationem orditur.

Part. 2.
PROOEMIUM
tius narra-
tionis.

Infandum Regina iubes renouare dolor em,
Troianas vt opes & lamentabile regnum
Eruerint Danaï: quæque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui: quis talia fando
Myrmidonum, Dolopumue aut duri miles Vissi,
Temperet a lacrymis? & iam nox humida cælo
Præcipitat, suadentque cadentia sydera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breuiter Troiæ supremum audire laborem,
Quamquam animus meminisse, horret luctuque refugit,
Incipiam —

Dociles effi-
cit Auditor
res & cur.

Attentos
& vnde.

Beneuolos
& quibus.

Tria molit-
tur adhuc
Poeta, at-
que illa mo-
menti ma-
ximi.

Prooemio vtitur Aeneas: in quo primum res dicendas designat, vnde dociles efficiantur Tyrii: facile enim contigerat vt inter plausus & strepitus, etsi iam silerent omnes, non omnes cognouissent quales res & quantas Regina ab Aenea postulasset. sed & rerum dicendarum grauitatem indicat, vt eò libentius attentas, præstent aures: cum enim de Ilij excidio, cuius causa Græcia vniuersa cum Asia tota decertauerat, atque adeò de florentissimo ac toto Terrarum Orbe celeberrimo Troianorum Regno euerso, dicendum proponat, quis non aures atque animos attentos præbeat? Denique Regine ac Tyriorum sibi voluntates conciliat ac beneuolentiam, quandoquidem sibi constitutum esse ostendit Regine obtemperare, quantumuis suum ille dolorem renouare cogeretur, atque ea percussere quæ alioquin eius animus horreret meminisse. Quamquam, si quis attentius æstimet, tria molitur adhuc noster Vates quæ sine dubio in hac re momenti sunt maximi. Ac primò fidem sibi conciliat verbis illis,

— Quæque ipse miserrima vidi

Et quorum pars magna fui. —

qui enim res gestas narret, tunc facile sibi conciliet fidem cum ea spectarit, oculatus enim testis, vt ait Comicus, auritis multis anteponendus est. quòd si non interfuerit modò sed præfuerit, multò maxime, causas enim & consilia obseruare potuit, vnde plenior & certior euadat narratio, & hinc est vt Thucydides & Polybii fides mirificè probetur quòd plerisque interfuissent, aliquibus etiam præfuisse: itaut appositè Aeneas illud commemoret

— Quæque ipse miserrima vidi:

Et quorum pars magna fui. —

Deinde occupat id, quod in progressu commouere seu hæretes habere potuisset aliquos, atque adeò narrationis fidem minuire, nam vbi in Urbem irruerint Græci, per pauca narratur quæ aliqua ex parte non pertineant ad Aeneam, quasi verò res Iliaca niteretur in Aenea ferè tota, vel Aeneas se iactet ac de se libenter, ne dicam gloriose, loquatur. occupat igitur Aeneas, ac monet se reuera magnam eorum fuisse partem: nimirum vt æquo animo & paratiore audiant ea quæ pleraque de se commemoret. Quod etiam dum Troianis ipsis audientibus, narrat, fidem gignit firmiorem. Denique cum mirari quis potuisset cur aliena quoque facta non interim copiose attingeret, cum sua prolixè esset profecutus, Virgilius sanè, vt ne id, Aeneas obliuisceretur, excusat temporis breuitatem atque ait,

— Et iam nox humida cælo

Præcipitat, suadentque cadentia sydera somnos.

clam enim, vt verè fatear, Virgilius eò spectat, vt maculam illam, quæ in Aeneas cõsiderat no mine, diluat, eumque fortitudine, pietate, iustitia, omni denique virtutis genere insignem, exprimat. id enim clam moliri Virgilium in hoc libro planissimè constabit in progressu. Et ideo postquam sibi hac in re, satisfecerit, receptui canet: præsertim verò quia quæ de se copiose differet, de aliis et attinget breuiter, causas & occasiones offeret satis, vnde fugam

arri-

arripuerit, & fatalem terram, septennio ferè toto, iactatus conquiſſerit. Antea igitur temporis breuitatem obtendit, vt ſi fortè quiſpiam obſeruet apud Hiſtoricos alia quædam in Troia incendio contigiffe, quæ item cum dignitate concini potuiſſent, id temporis breuitati acceptum referat, per quam multa prætermittere cogeretur, & ideo oppoſitè præcipitare ait noctem. vt enim ſol, hyems, ſenectus, ætas, tempus, propter celeritatem non minùs ſignificanter quàm grauitè & eleganter præcipitare dicitur, ita Nox. vt minimè mirum Italorum principem Lyricorum ceciniffe.

Et tal piacer precipitana al corſo.

464 quod eſt præcipitè agebat. Hæc tria illa ſunt, quæ rurſus præſtat in hoc proæmio, quæque diligenter obſeruari velim: nam hinc huiuſce narrationis conſilium & artiſcium agnoſcere, & librum vniuerſum inoffenſo pede percurrere licebit. Quinetiam illud adhuc vniuerſim ac proæmio toto propoſitum habet Aeneas, vt eodem tempore Regina & Tyriorum erga ſe commiſerationem confirmet augeatque pro virili parte ſua. Cum enim calamitoſus ad eos peruenerit, quidni ſtudeat excitata Regina & Tyriorum in ſe ſtudia confirmare & augere? Itaque cū alia ferme huc èt pertinent in hoc proæmio, tū illud imprimis,

Additur VI.

quis talia fando

Mirmidonum Dolopumue aut duri miles Ulyſſi

Temperet a lacrymis?

vbi, cum indicet ſuam calamitatem lacrymas excutere poſſe vel duriffimis hoſtibus, cur non commiſeratione compleat Regina ac Tyriorum pectora: ſic etiam Sylius dum caneret de Sagunto,

Quis diros Urbis caſus, laudandaque monſtra,

Et fidei pœnas, & triſtia fata piorum

Temperet euoluens lacrymis? vix Punica fletu

Ceſſarent caſtra, & miſereſcere neſcius hoſtis;

Virgilium ſecutus eſt. ſic etiam Seneca in Agamemnone

Acerba fata poſcis, infaſtum inbes

Miſcere lato nuntium; refugit loqui

Mens ægra, tantis atque inhorreſcit malis.

& huc etiam pertinet illud,

Quanquam animus meminiffe horret, luctuque refugit;

dum enim ſtatuit Regina voluntatem anteponere dolori ac mœrori ſuo, hinc etiam aliqua ex parte ad commiſerationem prouocat Tyrios quibus luctuoſam fortunam deſignat ſuam. Hæc de proæmio cui tamen illud vnum addere cogor nimirum hæc verba.

Suadentque cadentia ſydera ſomnos

non eò ſpectare, vt intelligatur ſydera iam cadere, hoc eſt è cælo, in ſpeciem ſaltem, decidere cepiſſe, & quidem fateor videri interdum ſtellas per noctem cadere; quemadmodum

Cur ſydera dicatur cadentia.

465 Virgilius ipſe docuit in I. Georgicorum, cum caneret.

Sæpè etiam ſtellas vento impendente videbis

Præcipites cælo labi. noctiſque per umbras

Flammæ longas a tergo albescere tractus:

quin etiam in eodem hoc libro id fermè ſignificatur iſs carminibus,

Vix ea fatus erat ſenior, ſubitoque fragore

Intonuit læuam & de cælo lapſa per umbras

Stella facem ducens multa cum luce cucurrit,

ex meteorologia enim labentis ſtellæ ducitur ratio (id quod reuera cōmodè caderet hoc in loco cum par ſit per æſtatem conuiuiū non ad diem vſque productum fuiſſe, ſed ad primam noctis vigiliam, quemadmodum alibi etiam copioſius indicabo) verumtamen in præſens Aeneas nō de huiuſmodi ſtellis ſed de veris videtur loqui: illæ enim ex aëre ob accenſos halitus qui diſſipantur ac reſiliunt cadentes, ſe ſe obijciunt. hæc verò, de quibus loquitur hic Virgilius, veræ ſtellæ ſunt. quæ cadere dicuntur quòd primo diluculo ſolis luce victæ diſpereant, ita ut Poëtæ eas interdum cadere affirmant. ſic lib. viij.

Surge age nate Dea, primique cadentibus aſtris

Iunoni ſer ritè preces.

quod eſt ſub Aurora, & ideo paulò poſt Iunoni ſacrificauit, cū apparere cœpiſſet Sol. Nec cunctandū eſt locum ſic interpretari, quòd matutino tēpore ad opera potiùs quàm ad ſomnū

S 3 vocemur.

vocemur. Nā cū per æstatē, dū noctes breuissimæ sunt, celebraretur huiusmodi conuiuiū, (id quod ex Ilionei verbis constat, qui sub ortu Orionis tempestatem illā describit, quod est Iunio Mense (ac Dido epulis & sermone. ut sit sæpè, præsertim apud Principes viros, in longum nimis rem produxisset, ita ut diluculum immineret, sanè fessis oculis cadentia sidera suadebant somnum: idque eò magis quod per æstatem ob noctis breuitatem diluculo vel maximè somnum amamus & carpinus. Quanquam de hac re opportuniore loco agam copiosius. Interim non ab re fuerit vnum adhuc atque alterum obseruasse in hoc proemio. Est Virgilium qui supremum Troiæ laborem tribuit, quod est vltimum, qualis mortali contingere solet, videri in eorum opinionem intueri qui Urbibus ac Regnis etiam certum præfiniunt tempus, & quasi definitam periodum vitæ: neque enim desunt Genetliaci qui Urbibus ac Regnis perinde atque hominibus diem natalem attribuant, & supremum præfiniant, quasi verò ab astris Urbis quoque ortus pendeat ac diuturnitas: quod tamen si non verè at certè poëtice (nam opiniones quoque aucupatur interdum poëta nō sine laude) pronunciatur. Alterum est, dixisse, *Incipiam*, ut indicaret in tam luctuosa narratione licere quidem eam exordiri, sed tamen fore ut fortasse præ dolore ac lachrymis illam absoluere haud liceat.

466

Sed iam ad narrationem. Cum enim dixisset Aeneas *Incipiam* sic pergebat

—Fracti bello fatisque repulsi

Ductores danauū, tot iam labentibus annis

Instar montis equum diuina Palladis arte

Aedificant, sectæque intexunt abiete costas :

Votum pro reditu simulant: ea famæ vagatur,

Huc delecta virū sortiti corpora furtim

Includunt cœco lateri: penitusque cauernas

Ingentes, vterūque armato milite complent.

Ad narrationem descendit, cuius initium Didonis postulatis responder egregiè. Etenim Dido ab Aenea postulauerat non quidem ut Ilij obsidionem commemoraret, sed expugnationem & excidium: idque ab Danaū insidijs ducto initio, sic enim illa

Immo age & a primâ dic hospes origine nobis

Insidias Danaū

Aeneas etiam in Propositione explicandum proposuerat quā Ilij Regnum euertissent Danaïgen igitur Aeneas qui ab Danaū incipit insidijs. Id quod consulto fecit Virgilius, vel quia longior nimis fuisset narratio si obsidionem vniuersam prætexere voluisset: vel quia expugnatio maximè videretur requirenda quam omiserat Homerus. Denique si in Episcodij loco Ilij interponitur narratio, cauendum fuit ne *πάσπαρος* esset quàm *ἔργον* longius. si ad *ἔργον* & actionem pertinet, quia causæ sint aperiendæ Aeneæ errorū, iam Ilij expugnatio fuit illorum causā, non oppugnatio: ita ut quæ antea gesta essent, omnino fuerint præmittenda.

467

Narrationis initium unde.

De Troiano, seu Duro equo.

Iam igitur ab Danaū insidijs ac dolo ut ordiatur, à ducibus incepit, qui, ut non Græcorum omnium, sed ducum erat deliberare, post decennalē obsidionem, cum fracti essent bello, & a fatis repulsi viderentur, ad fraudem confugerunt: ac propterea vtro pro reditu, & ad placandam, propitiandamque Palladem, simulato ac diuulgato, durum seu ligneū; aut etiam duris, seu spiculis cōsertum equum, atque hunc Palladis arte, fabricauerūt, siue enim artem istam in malam partē accipias, quasi verò dolum tacitè indicet, quemadmodum græca etiam vox *τέχνη* sæpè valet, siue in bonam, quod fortasse iustius sentias, cum diuina appelleretur, certum est id totum Palladi acceptum retulisse Græcos idque non ea solum de causā, quod Pallas artificio præesse crederetur, & ingenio, ita ut ab aliquib. per antonomasiam *ἔργον*, opifex inquam diceretur, verum etiam quia in eiusmodi equo artificium quam maximè eniteret. Denique Epeo id inspirasse, ac magistram fuisse dictitabant. Quo fieret ut hinc rursus dolo ascribendus esset talis Palladi equus: nam per dolum ac fallendi gratia talem Epeus struxit machinā. Quo fieret, ut ars Palladis interim diuina diceretur, quod humanū superaret ingenium: alioquin perniciofa reputaretur. Nec mirū cum idē

Poëta

Poëta odium, ac turpissimas perturbationes more maiorū aliquādo tribuāt Diis, ita vt ini quam appellet Iunonē etiam. Denique cum parenti Ioui supra & id genus alia tribuātur, quid mirum si Palladi filiæ interdum ascribatur dolus? Hunc igitur equum cum fabricassent, eius cœca latera, atque adeo cauernas multo milite compleuerunt. De quo quidem equo, vel quia Virgilius historico more, et si ornamenta quoque poëtica interponat, eius narrat fabricationem, ita vt perspicua videri possit, vel quia nihil vulgatius Troiano equo, longius haud faciam. Nam vtrum verè ligneum quemdam equum fabricauerint Græci, in quo milites incluserint, an verò tota hæc res ficta sit a Poëtis, & si ficta, vndenā fabulæ fuerit locus, propter vetustatem dissidentēsq̃ue sententias omnino statuere haud licet. Certè qui censent dictum esse vel a porta quadā, in qua equus depictus esset, quāmq̃ue Antenor Græcis aperuerit, vel ab equo rursus, quem Antenoris domus, cui parcendū erat, præ foribus referret, vel ab equestri prælio, quod hoc deuicti fuerint a Græcis Troiani, vel ab Hippio monte, vnde Græci latitantes eruperint, mihi fabulam fabulæ videtur addere. Illud fortasse verisimilius sit, ingentem machinam quandam quæ expugnandæ vrbi sit adhibita quæque armatos contineret milites, & equi sinum imitaretur, fabulæ huic ansam præbuisse. Certè Plinius fuisse ait machinam ad muros quatiendos fabricatā, quæ equus appellata sit: Pausanias etiam machinam fuisse scribit, quæ exprimeret equū: seq̃ue addit Athenis Durium ex ære vidisse in arce, vt Durij forma & memoria exprimeretur, conseruareturque. Nec multò aliter Palephatus in ijs quæ scripsit de historijs incredibilibus: equum enim ligneum Virgilij ferè describit more, ac modo. Denique Dyctis Cretēsis verè ligneum equum fuisse tradit ingentis magnitudinis: de quo ea fermè commemorat, quæ Poëta noster. Vt, nisi adulterinum censeas, quem terimus Dyctin (quantum ex varijs saltem huius reliquijs ac dictis, quæ sparsim apud multos offenderentur, confarcinatum & collectum crediderim) votius fuerit equus ac lignea moles. Sanè Calaber tribuit huic machinæ & dorsum & ventrem, & ceruicem, caput denique pedes atque oculos ipsos, ita vt vnum vitalem spiritum, ac motum in eo desideres: quanquam, si oculis credas aut auribus, nec ista quidem requiras, sed animata videri possit, & ad cursū idonea: vsque adeo ad viui & spirantis equi effingitur imaginem. Tryphiodorus etiā similia canit de Durio equo, ita vt illam expirantem, & frēna ore proterentem inducat. Sed hæc poëtica sunt, quæ propterea sequutus est Virgilius, sed moderatione adhibita, ne ab verisimili longiore, quā par esset, discederet interuallo. Ex quo fit, vt facili credam non modò bellicam machinam fuisse, verū etiam equum expressisse (nam hinc prouerbiū fluxisset. *Duriusequus.*) Quin crediderim voti specie fabricatum, & militibus completum, ac tandem non tam oppugnationi adhibitum, quā in urbem introductum. Quod si interim abiete contextus dicitur infra & acernis trabibus, aliquando etiam quercu id affirmare illa potuit ratione, quā item non idem carinæ, & puppi, aut cæteris partibus adhiberi lignum solet, sed variari ac misceri. Et hinc est etiam vt Poëtæ interdum pino designent nauim, alij alio ligni genere describant, synechdochen variā a varietate ligni, partiumque petentes. Iam verò postulare ratio, vt docerem, num Danai, qui discesum simulant, ad dolum confugisse dicuntur, sint hac in re culpandi, ac reprehendendi; ita vt iurè a Virgilio insimulari videantur. De qua re sic breuiter statuo: factum hoc potest ad militare stratagema reuocari, ac propterea defendi: neque enim aut simulatio aut stratagema vertendum est vitio in bello; quin hostis (si tamen iustum sit bellum, vt hoc fuit) simulatione & stratagemate laudabiliter prosligari, ac sterni potest, dūmodo non violetur fides ac iusiurandum. Itaque mirari soleo, dum lego Athenienses Themistoclis consilium de hostium classe incendenda repudiassē, quasi verò iniquum esset: si enim ferro iustè appetimus hostem, ac iustè vita illum spoliāmus, quidni iustè eius classē incendamus? Quāquam illud fortasse Danais obijciatur, eos simulasse votum, ac propterea religionem violasse: si enim iusiurandum violare nefas, cur nefarium haud censeatur violare Religionem? Certè Horatius Ode 6. libri 4. *Ille non inclusus equo Mineræ sacra mentito*, cecinit de Achille. Denique ex interpretibus aliqui Græcos aiunt hinc deturpatos, quod per speciē Religionis infidias moliti sint: sed fortasse cum non votum, sed voti simulationem adhibuerint stratagemati peragendæ, hæcenus fortasse religionis & iniustitiæ rei conuinci haud possint: nam sparsus ille rumor abesse videtur adhuc ab aperta sacrorum & religionis offensione: ita vt qui fregerit fidem ac iusiurandum violet fidem, ac religionem, ac propterea reus sit iusiurandi, & religionis, qui spargit in vulgus voti rumorem, aut votum

Dares lib. de Excid. Tro. prope fin. hoc est pag. 220. m.

Plin. lib. 7. cap. 56. Paus. lib. 1. seu in Attica.

Dyc. pag. 199. seu. li. 5. p. 4.

tum simulat rumore tantum, is violatæ religionis agrè conuincatur. quòd si deinde & mē dadium & Sinonis fraudem huc retulerunt, id verò num crimen Græcis conflet expende 472
mus suo loco: hætenus fat sit non magnoperè constare ob sparsum illum rumorem reos religionis omnino habendos Græcos. tamen si de hac re tota paulò post commodius in illud

— *Dolus an Virtus quis in Hoste requirat?*

sed redeo ad pensum: atque illud moueo, nil mirandum si Virgilius canat

Huc delecta virum sortiti corpora furtim

Includunt cæco lateri —

*Qui nō se-
cum ipse pu-
gnet poeta,
qui & dele-
ctos & sor-
te eductos
canit, qui
in Durio
includeren-
tur.*

etsi enim pugnare videtur & delecti ac sortiti vel sorte educti fuerint, nil tamen prohibet quominus certus quidam numerus, sed magnus, delectus sit prius, tum aliqui ex delectis sortiti, in equum inclusi sint. nam apud priscos id fuisse in more positum inde constare potest, quòd is etiam qui in proditoris Apostoli locum successit, prius cum Iosepho ex multis delectus est, tum verò sorte extractus. consilio enim & electione regendæ res donec electioni & consilio sit locus: atque hoc tempore ad sortes haud est quòd confugiamus. qđ si res eò prouecta sit, vt consilio prouehi nequat longius ac perfici, nil vetat ad sortem confugere: in qua tamen nos Christiani Dei voluntatem requirimus, non fortunam agnoscimus. & ideo Sanctissimi illi Christianæ religionis proceres, dum proditoris successorē sortirentur, Deum orantes illud protulerunt, ostende nobis quem elegeris. In Deo enim sunt sortes nostræ vt canit Propheta. sed ad reliqua.

Partic. 4.

Est in conspectu Tenedos notissima fama

Insula: diues opum, Priami dum regna manebant

Nunc tantum finus, & statio malè fida carinis.

Huc se prouecti deserto in littore condunt.

Vt narrationem historico ferè more instituat, describit Tenedon insulam (distabat hæc ab Illo quinque millia passuum, ambitu constabat decem passuum millibus, ac sigæis erat littoribus obiecta vergens ad Lemnum Insulam & Occidentem) docetque huc Græcos cum vela fecissent, ac reditum simulassent, occultasse classem, seque in desertum litus condidisse. desertum verò appellat litus illud, quia licet ante aduentum Græcorū Insula esset diues & culta & proinde celebris, a Græcis tamen direpta & vastata fuerat, itaut habitatoribus careret, nec tutam hospitibus stationem præberet. atque hinc animaduertas quanto sit vñui Poëtæ tum Topographia & Chorographia tum Historia; illa vt loca & regiones ob oculos ponat, hæc vt quæ illi in dies acciderint obseruet; alioquin minùs fideliter referat quod postulet locus. Ita quidem quam in Carthaginis portu, Carthaginèque ipsa describenda sibi peperit laudem, hinc quoque ac deinceps sæpè tuetur strenuè; itaut tum breui ac dilucidè multà narret historico more, tum eadem quasi Geographus describat ac veluti ante oculos ponat. Ita quidem Græci voto ac religione simulata, Durium equum in agro Troiano sub Troianorum oculis relinquunt: ac soluentes reditumque simulantes, in hanc Insulam, nauigant & classem condunt. At quid interim Troiani? declarat id è vestigio noster Vates sic canens

Partic. 5.

Nos abijsse rati, & vento petijsse Mycenæ.

Ergo omnis longo soluit se Teucra luctu:

Panduntur portæ: iuuat ire, & Dorica castra

Desertosque videre locos, litusque relictum:

Hic Dolopum manus, hic sæuus tendebat Achilles:

Classibus hic locus, hic acies certare solebant.

Pars stupet innuptæ donum exitiale Mineræ,

Et molem mirantur equi: primusque Timates

Duci intra muros hortatur, & arce locari.

Siue dolo, seu iam Troiæ sic fata ferebant.

At Ca

At Capys, & quorum melior sententia menti;
 Aut pelago Danaûm insidias, suspectaque dona
 Præcipitare iubent, subiectisque vrere flammis,
 Aut terebrare cauas vteri, & tentare latebras.

vbi quidem miram Troianorum alacritatem & latitiam describit: qui tamen per imprudentiam hostes abijisse & in Græciam remigrasse credentes, non dubitauerant pandere Vr-
 bis portas, castris totis vagari, & Durium equum adire. quod dum facerent, hinc alij in Vr-
 bem induci, alij pelago præcipitari, aut flammis cremari, vel etiam eius latebras, & cauer-
 nas ferro tentari iubebant: itaque dum illi religione vel potius superstitione adducti par-
 cendum, hi Danaûm insidias & dona timentes, ignes subiiciendos, dicerent;

Part. 6.

Scinditur incertum studia in contraria vulgus:

inquit Virgilius, atque hinc occasione arrepta Laocoontem ab arce concurrentem descri-
 bit, qui ferrum tandem contorquet in equi latus. Quamquam antequam ad hunc deue-
 niam, illud est obseruandum, quo Troianorum alacritas & studium in castris lustrandis
 & campo describitur, inquit enim Poëta,

Hic Dolopum manus, hic senus tendebat Achilles:

Classibus hic locus, hic acies certare solebant.

475 sunt enim eius elegantia, quam Ovidius nō dubitauerit diligenter imitari, dum caneret,

Hacibat Simois, hic est signa tellus:

Hic steterat Priami Regia celsa senis.

Illic Aeacides, illic tendebat Vlysses:

Hic Sacer admissos terruit Hector equos.

quod dicendi genus deinde ab alijs Poëtis multis, præsertim Italicis, imitatum inuenias.
 Quod tamen ab Homero desumptum docebo suo loco. Atque hinc sanè dum Troiani
 per imprudentiam (vt dicere coeperam) sese effundunt portis, est quidem cur aliqua ex
 parte imperitum vulgus excusemus: quæ enim gens, quis populus, tantopere sclicitati
 inuideret suæ, vt post decennalem obsidionem non pedem ex Vrbe efferre cuperet, ac de-
 ferta hostium castra perlustrare? sed tamen est cur Ciuitatis Principes ac militum Duces
 culpemus, quorum est cohibere imprudens vulgus, & hostiles insidias cauere & stratage-
 mata. Imprimis verò hinc nobis prudentia comparanda, ne Troianos ipsos facillè imite-
 mur, sed cautè belli pericula declinemus. Certè Vegetius libro ix. capite xxvi. monet ma-
 ximam esse curam adhibendam atque custodiam, dum hostes recedere videantur. Fron-
 tinus etiam ex consimilibus dolis exempla refert multa, quemadmodum videre licet li-
 bro III. cap. vi. ix. x. Sed & illud interim obseruandum, Virgilium, dum ait, *classibus, hic*
locus, facillè de maritima classe loqui, ita vt cum dixisset, iuuasse Troianos videre Doria ca-
 stra, desertosque locos, littusque relictum, illud, *classibus hic locus*, respondeat relictò litto-
 ri: olim enim in litus subducebant naues, itaut classis reliquisset littus. Id quod obser-
 uare volui & admonere, quòd videam Turnebum hæc verba de pedestri exercitu atque
 adeò de manipulis explicare: cum tamen ad maritimam classem omnino pertinere vi-
 deantur, sed iam ad Laocoontem

Locus egre-
 gius & e-
 gregia eius
 imitatio.

Reprehen-
 dendos
 Principes
 Troianorum
 ac Duces.

De qua lo-
 quatur clas-
 se.

Primus ibi ante omnes, magna comitante caterua

Laocooni ardens, summa decurrit ab arce

Et procul, o miseri, quæ tanta infania, ciues?

Creditis auctos hostes? aut vlla putatis

Dona carere dolis Danaûm? sic notus Vlysses?

Aut hoc inclusi ligno occultantur Achiui:

476 Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,

Inspectura domos, venturaque desuper Vrbi:

Aut aliquis latet error: equo ne credite, Teucri:

Quic-

Quicquid id est, timeo Danaos, & dona ferentes.

Sic fatus, validis ingentem viribus hastam

In latus, inque feri curuam compagibus aluum

Contorsit. stetit illa tremens, vteroque recusso

Insonuere caua gemitumque dedere cauerna.

Et si fata Deum, si mens non laeva fuisset,

Impulerat ferro Argolicas foedare latebras:

Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneret.

Sacerdos erat Laocoon, ac facile maturus aetate ac iudicio: ac propterea ut auctoritate, sic concilio & prudentia praestabat ceteris. Igitur illos increpat, qui equum intra mania ducendum putarent, multisque suadet haud credendum vel hostes discessisse logius, vel illorum dona carere dolis, cum praesertim nota esset Vlyssis astutia. Denique suspicatur & elamat id quod est; ibi occultari Achiuos, aut machinam fabricatam esse contra Ilij muros (cum enim muri prohiberent externorum aspectum, iure hac machina, quae sese attolleret supra muros, in hos dicitur fabricata ut domos inde spectare possent Graeci: quaquam parum id esset, nisi inde aditus sterneretur in Urbem. & ideo addit

Venturaque desuper Vrbi.

nam ubi defensores vel non inuenerit vel oppresserit, in Urbem facile penetrabit eandemque occupabit. Denique (ut semel dicam) inquit Laocoon, aliquis in ea latet error, hoc est aliquid in ea latet, siue aliquod illi inest, unde in errorem impellamur, ita ut dolus insit illi & fraus. Nam si quis ita sit simplex, aut obfirmato animo, qui credat equum hunc in voti ac doni loco nobis relictum esse, quod illi diuulgant, tali equo ac dono ne credat. Ego sane Danaos timeo etiam dona ferentes. nam praeterquam quod hostium dona iure suspecta sunt (verè enim τὰν ἑχθρῶν δῶρα, ut est in prouerbio, ἡ δῶρα, hostium dona non dona) quae a Danais, hoc est dolum architectoris proficiuntur, vel maximè suspecta esse debent. Hac Laocoon, qui propterea hastam ingentem, quibus maximè potuit validis viribus, contorsit in quadrupedis illius latus, & curuam alui compages: ita ut hasta tremens adhaeserit vteroque, vterusque vicissim insonuerit, ac tanquam gemitum ab imis cauernis dederit: qui fortasse gemitus siue sonus (nam strepitus etiam ac sonus gemitus inuenit nomen apud poetas, unde illud,

Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa

Audimus.

& rursus

gemit sub pondere cymba)

non tam a cauernis (haud enim vacuae erant) quam ab armis manauit. Itaque si fata ac proinde mens hominum, quoniam cum fato pugnare nequit, quin illud consecratur, non fuissent laeva & aduersa, iam ferro scdatae essent Argolicae latebrae ac dilaceratae, fractisque detecta, denique Troia adhuc staret, ac Priami arx alta maneret, quae tamen nunc corruit. Hac interim de equo Durio & Lacoonte. Nunc ad Sinonem

Part. 8.

Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctum

Pastores magno ad Regem clamore trahebant

Dardanidae: qui se ignotum venientibus vltro,

Hoc ipsum ut strueret, Troiamque aperiret Achiuis,

Obtulerat, fidens animi, atque in vtrumque paratus,

Seu versare dolos, seu certè occumbere morti.

Vela fecerant Graeci, ac Durium equum multo completum milite in Troiano reliquerant agro: idque eo consilio, ut quoniam Durium Palladi sacrum vulgauerant, a Troianis (id quod accidit) in Urbem introduceretur. Verum quoniam facile intelligebant monstruosum huiusmodi equum Troianis in suspicionem venire posse, Sinonem in agro reliquerunt, qui, quod se curaturum receperat, talem suspicionem auerteret. Et si enim id factum

esset

esset perdifficile, quin aleæ plenissimū ac periculi, verumtamen sine magno periculo gra-
uissimum facinus agrè peragitur: denique graui morbo periculosum quoque remediū
adhibendum est. Igitur Sinon, hoc est veterator egregius & audacissimus æquē ac calli-
dissimus, inprimisque mendaciorum architectus, vno verbo germanus Vlyssēs, cui affinis
478 erat; quoniam statuerat vel dolum ad optatum finem perducere, ac Troiam Achiuis ape-
rire, aut certè, vt erat fidens animi & ad vtrumque paratus, mortem occumbere, cò pri-
mum coniecit mentem, vt si ad equum concursus fieret, inde auerteret Troianos ne cæca
equi latera pertentarent ferro & explorarent. Itaque dum illac rem spectat, & cōcursum
eo factum aduertit, vltro sese Dardanijs pastoribus obijcit (etsi vltro, animo potius, vt sci-
licet eos deciperet; quàm specie, ne suspicionem crearet) vt dū caperetur (ignotus enim
erat & peregrinus itaut Græcus agnosci posset) & captiuus duceretur, ab equo ad se auer-
teret Troianos: quod planè accidit. Dum enim illum manibus post terga reuinctis pasto-
res non sine magno clamore ad Regem trahunt, repente Troiani ab equo ad Sinonem
aduolant. Et ideo pergit poëta,

Part. 9. Vndique visendi studio Troiana iuuentus

Circumfusa ruit, certatque illudere capto.

Accipe nunc Danaūm insidias, & crimine ab vno

Disce omnes

Dum igitur ad eū turmatim confluunt, eisque certatim illudunt, hic contra eos decipien-
di arripit ansam, & quam animo conceperat fraudem, moliri aggreditur. de qua tamen,
quoniam non poterit non summæ calliditatis speciem dare, & Græcorum astum indi-
care, illud veluti exclamat Aeneas,

Part. 10. Accipe nunc Danaūm insidias, & crimine ab vno

Disce omnes.

quod deinde in prouerbiū abiit, & ad alia etiam consimilia referri solet, verbis illis, *ἐξ
ἐνός τὰ πᾶν ὁρᾷ. Ex vno omnia cerne.* Tametsi locus hic est commodè explicandus, vt sit sen-
sus, crimine ab vno disce quales sint Græci omnes: vel crimine vsurpauit pro criminoso:
quasi diceret a criminoso vno disce criminosos omnes. Terentius etiam dixit scelus pro
scelerato. Sed Sinonem audiamus qui, vt sibi commiserationem fruatur vnde æquo animo
& facile audiatur, a lamentatione aggreditur. sic enim de illo canit poëta,

Part. 11. Namque vt conspectu in medio turbatus inermis

Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit,

Heu quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt

479 Accipere? aut quid iam misero mihi denique restat?

Cui neque apud Danaos, vsquam locus; insuper ipsi

Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.

Lamentationi, vt commiserationem & fidē apud Troianos Sinoni cōciliet, illud prin-
cipiò mirificè seruit quòd lamentationem ipsam anteuertit: nimirum quia nō modò in-
ermis conspicitur, quod illi apud hostes prodesse poterat, verum etiam turbatus: quod est
timore & horrore, adde etiam dolore, affectus & percitus: per simulationem tamen, vt sci-
licet fraudis arceret suspicionem, & orationi fidem acquireret: quapropter vt infra de eo-
dem canitur,

Prosequitur pauitans

quod est pauenti similis, ita hīc turbatus hoc est turbato similis ac turbationem arte po-
tius quàm natura exprimens: quod decipiendis Troianis erat accommodatum. Et huc
etiam pertinet quòd tum doloris dedit signa cum Phrygia circumspexit & attentè ocu-
lis lustrauit agmina. itaque quasi maiore adhuc mœrore ac timore excitus querimoniam
instituit quam sanè inde auspicatus est

Heu quæ nunc tellus — quæ me æquora possunt

Accipere?

sic exclamat quòd animaduertenter (etsi animaduertente simulabat) mare a Græcis (sic
enim

enim Seruius) terram a Troianis teneri: itaut spes fugæ superesset nulla: vel certè in has pri-
mum erumpit voces vt se statim calamitosum insinuet Troianis, ac tragico fermè more,
ac modo exclamans conqueritur, terram ac mare commemorans, vt ostendat se iam nuf-
quam tutum esse posse, ac nulla sibi perfugia superesse. & ideo pergit

— aut quid iam misero mihi denique restat?
sic fermè Hecuba apud Ennium ex M. Tullio,

— Quid petam.
Præsidij: quid exequar? quo nunc aut auxilio aut fuga freta sim: arce & Urbe sum orba: quò accedam,
quò applicem? Sed elegantius illud Sophoclis in Aiace

— Odis me Græcorum exercitus:

Persequitur Troia tota,
& hoc est quod idem Sinon iudicat cum pergit,
Cui neque apud Danaos vsquam locus; insuper ipsi
Dardanide infensi pœnas cum sanguine poscunt.

quasi diceret haud satis fuerat me a Danaïs derelictum, seu nullum mihi apud Græcos tu-
tum locum esse posse, nisi ab infensis quoque Troianis comprehensus, nunc pœnæ, quasi
verò cum Græcus sim, hostis sim, repeterentur, & cum sanguine ipso repeterentur. Qui-
bus verbis, quemadmodum clam se Troianorum auribus insinuat hostem Græcorum,
vnde gratiam ineat apud Troianos; itaut ab his commiserationem extorqueat, dolorè au-
get suum, ac pœnas, quas pertimesceret grauissimas, mortemque ipsam lamentatur. Sed
iam quantum profecerit audiamus.

Partic. 12.

Quo gemitu conuersi animi, compressus & omnis

Impetus: hortamur fari, quo sanguine cretus,

Quidue ferat, memoret: quæ sit fiducia capto.

sanè vel quia inermis erat, vel quia turbatus & timore ac dolore percitus apparebat, seq.
item conspectis agminibus exterritum planè ostenderat, vel quia tragica lamentatione
usus erat, seq. calamitosissimum expresserat, vel quia se Danaorum hostem insinuaue-
rat, vel quia lachrymas (de his in progressu) multas effuderat, vel deniq. quia in synceros
inciderat hostes ac bonos, iā ab hostibus ipsis aliquid commiserationis & præsidij sibi pe-
perit ac parauit; itaut ij perniciē sibi interim misericordia struat sua: nā & de gente seu stir-
pe & de ærfinarū causa a Sinone sciscitantur, vnde Sinoniana fraudi locus aperitur ampli-
simus: simulq. vt alacrius memoret quid sibi acciderit, ne dicā quæ illis decipiendis medi-
taretur, hortantur vt fidenter memoret ea in quibus, captiuus cum sit, aliquam salutis spē
ac fiduciam collocet: quasi dicerent si quid est in quo tibi captiuo, & in miseria quam præ-
fers subijt fiducia, exponere ne graueris: nam tibi præsto erimus & opitulabimur. qua in
re gratificabitur. ille quidem Troianis & magno cum eorum malo, suo etiam commodo
(nam è captiuo herus ac victor euadet) id quod ex sequentibus intelligetur.

Partic. 13.

Ille hæc, deposita tandem formidine fatur:

Cuncta equidem tibi Rex fuerint quæcunque fatebor.

Vera, inquit: neque me Argolica de gente negabo,

Hoc primum: nec, si miserum Fortuna Sinonem

Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.

Proœmio vtitur Sinon. nam cum formidinem deposuerit, seu formidinem, quam simu-
lauerat, a se depositam, (vt scilicet se Priamo ac Troianis fidem habere ostendat) indica-
rit, & vt est verisimilissimus, variōsque sibi affectus pro opportunitate affingit, alacritatē in-
duerit, Regem ipsum compellat a quo fidem sibi conciliat admirabili artificio: nā sic se fa-
tetur Argolicum esse, vt veritatem se dicturum profiteatur. sic rursus se calamitosum di-
cit, vt miser effici quidem potuerit a fortuna, vanus certè ac mendax effici haud possit.
quibus etiam, vt Argolicus erat, & verò miser atque calamitosus videri poterat, sic res ve-
ras offert, vt falsis inde sibi sternat viam, ac denique admirabili sinceritate, sed ficta, in frau-
dem, seriō tamen, impellat Troianos. consimilibus verbis Achæmenides,

— scio me Danaïs è classibus vnum,

Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.

tamet si

tametsi hic calamitosus erat nec fraudem moliebatur. Sinon contrà hanc machinabatur vnam. itaque vultu (nam formidinem deposuerat) ac verbis, quoniam vera fatur primum, ac vera item pollicetur, sanctissimos sibi affingit mores, quibus eos deludat. sed ad narrationem.

Par. 14.

Fando aliquid, si fortè tuas peruenit ad aures,
 Belidæ nomen Palamedis, & inclyta fama,
 Gloria: quem falsa sub proditione Pelasgi
 Infontem, infando indicio, quia bella vetabat,
 Demisere neci: nunc cassum lumine lugent.
 Illi me comitem, & consanguinitate propinquum,
 Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
 482 Dum stabat regno incolumis, regnùmque vigeat
 Consilij, & nos aliquod noménque decusque
 Gessimus: inuidia postquam pellacis Vlyssi
 (Haud ignota loquor) superis concessit ab oris,
 Afflictus vitam in tenebris luctùque trahebam,
 Et casum infontis mecum indignabar amici.
 484 Nec tacui demens, & me, fors si qua tulisset,
 Si patrios vnquam remeassem victor ad Argos,
 Promisi ultorem, & verbis odia aspera moui.
 Hinc mihi prima mali labes; hinc semper Vlysses
 Criminibus terrere nouis: hinc spargere voces
 In vulgum ambiguas, & quærere conscius arma.
 Nec requieuit enim, donec Calchante ministro.

Respondet sanè media primis: nisi tamen astutiam & fraudem augeri dicas. ergo Palamedis primò facit mentionem, qui sanè apud Troianos vnus fere ex Græcis, non malè audierat: ac propterea eum fama inclytum appellat: hinc addit infontem fuisse neci traditum: quod item verè affirmabat & Troianis notissimum esse poterat: his duobus, quæ verè de Palamede pronunciauerat, duo adnectit mendacia, eaque perniciosissima: vnum erat, hunc neci traditum a Græcis, quòd bella veraret, quòd falsum erat, sed Sinonis fraudi (id quod mox constabit) vni futurum erat: alterum se huius consanguineum & comitem fuisse, cū a paupere parente a primis annis Troiam missus & Palamedi adiunctus esset: ex quo factū esset, vt dum ipse Palamedes suum adhuc regnum obtineret, Sinoni ipsi cum dignitate ac nominis splendore apud eum esse liceret: quibus sine dubio apud credulam plebem quin apud Regem etiam plurimum sibi & commiserationis & beneuolentiæ comparat, & fraudi ampliorem sternit viam: præsertim verò quia cum mendacium illud pronunciaffet, Palamedem bella vetasse, illud addiderat, quòd verum erat & notum, nunc scilicet Græcos lugere Palamedem, quasi verò tum persenserint prudentissimum fuisse eius consilium, cum suo magno malo illud verissimū cognouissent. Tum robustiorem profert machinā, qua machinationē expleat suam: nam suam calamitatem ascribit Vlyssi, ei. s. quē maximè omnium timebant & oderant Troiani, docetque Palamedem Vlyssis dolo fuisse peremptum: quod & verū erat, & Sinoni ipsi gratiā conciliare poterat, qui Palamedis comes (quantum Sinon ipse professus erat) fuisset semper, & ea de causa apud Vlyssē offendisset: cū præsertim se Palamedis iniurias vlciscendi cupidum ostendisset. quo mendacio verissimili quidem ratione disseminato, iam iam in fraudis campo exultabit. cum enim dixerit se Vlyssi inuisum semper fuisse, facilè mendacium alterum suadebit quòd de Vlyssē necem sibi perinde ac Palamedi struente & per Calchantē moliente proferendum cogitabat. Igitur Calchantis mentionem inijcit, quasi verò narrationem proseguere & ad suæ calamitatis causam propius accedere decreuisset. vbi cum Troianos sibi mirificè conciliaffet, &

T verò

verò ad reliquam dictionem & narrationem attentissimos haberet, miro astu supersedero ab illa incipit, quasi verò dementis esset in ijs immorari, vnde nulla sibi speranda videretur salus. quare pergit,

Partic. 15.

Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata reuoluo?

Quidue moror? si omnes vno ordine habetis Achiuos,

Idque audire sat est, iam dudum sumite pœnas:

Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Attridæ.

quibus callidè illud efficit, vt antequam pergat longius in instituta narratione, ipsum ex ordine Græcorum eximant, ac libertate (quam paulò post etiam assequetur) donent, ut. s. Troiam possit euertere. ergo simulat se temerè dolore refricare suū cum sit Græcus, ac propterea pœnas effugere haud possit, quòd Græcis oībus Troiani sint infensi. quare desperati instar ad sumendas de se pœnas illos hortatur: cū præsertim hoc in optatis sit Vlyssi, hoc Agamēnon & Menelaus mercentur magno. quibus verbis tantā sibi commiserationē conciliat, vt Troiani mirifice ardeāt reliquā audire narrationē enixèq; requirant cur Vlysses aut Attridæ illius mortē expetant: breui illū libertate donaturi. pgit igitur Aeneas,

Partic. 16.

Tum verò ardemus scitari, & quærere causas,

Ignari scelerum tantorum, artisque Pelasgæ.

Prosequitur pauitans, & ficto pectore fatur.

vbi rursus se timentē exprimit Sinon (facile. n. quasi Protheus aut Camaleon speciem mutabat & colorē) & ad institutā redit narrationem; eo tamen consilio, vt quoniā ea de se dixit quibus illos sibi placatos atq; adeo beneuolos redderet, imprimisq. illorū sibi fidē adiungeret, prouheret dolum, Græcorum fugam ac reditum tum votū suadens, vnde Durius induceretur in Vrbem, quare sic pergit.

Partic. 17.

Sapè fugam Danaï Troia cupiere relicta

Moliri, & longo fessi discedere bello.

Fecissentque vtinam. sapè illos aspera ponti

Interclusit hyems, & terruit Auster euntes.

Præcipuè cum iam hic trabibus contextus acernis

Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi;

Suspensi Eurypilum scitatum oracula Phœbi

Mittimus: isque adytis hæc tristitia dicta reportat:

Paulò altius repetit intermissam narrationem, quàm de Vlyssis in eum machinatione inchoarat & ad Calchantem vsq; perduxerat. Igitur ait Græcos sapè de fuga cogitasse: etsi prohibiti sp fuerint hyeme ac ventis aduersis; præsertim verò posteaquā equū illū fabricassent (atq. hīc sanè equi mentionem inijcit intermittitq. statim ut eos ad sciscitandū induceret) quo tēpore nimbi æthere insonuerūt toto. itaq. cū prohiberemur vela facere, Eurypilū (inquit) ad Oraculū mittimus, ut Apollinē cōsulat: a quo triste hoc retulit Oraculum

Partic. 18.

Sanguine placastis ventos & virgine cæsa,

Cum primū Ilyacas Danaï venistis ad oras:

Sanguine quærendi reditus, animaque litandum

Argolica: vulgi quæ vox vt venit ad aures,

Obstupuere animi: gelidusque per ima cucurrit

Ossa tremor; cui fata parent, quem poscat Apollo.

Quo factum est vt singuli sibi timerent, & contremiscerent, verentes ne fortè sibi tale caneretur fatum, ita quidem appositè redit ad Calchantem, sub cuius mentione intermiserat narrationem, ac propterea subdit

Partic. 19.

Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu

Protrahit in medios: quæ sint ea numina Diuūm

Flagi-

485

Flagitat. & mihi iam multi crudele canebant
 Artificis scelus. & taciti ventura videbant.
 Bis quinos filet ille dies, tectusque recusat
 Prodere voce sua quemquam, aut opponere morti.
 Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus
 Compositò rumpit vocem, & me destinat aræ.
 Assensere omnes: & quæ sibi quisque timebat,
 Vnius in miseri exitium conuersa tulere.

Quibus eò rem adducit, vt causam exprimat eamque longè verisimilem, vnde se Vlyssis hostem, & huius actu morti destinatum, doceat: quò mirificè valebat ad Troianorū cōmiserationem erga se ciendam & clementiam, vt libertate donaretur, & tutò Ilij consistere iuberetur: quod vnum cupiebat vt conceptam fraudē ad finem (quod etiam perfecit) posset adducere. Sed ad eius narrationem redeo, in qua sic pergit

Par. 20.

Iamque dies infanda aderat mihi sacra parari,
 Et falsæ fruges, & circum tempora vittæ.
 Eripui (fateor) letho me, & vincula rupi:
 Limosque, lacu per noctem obscurus in vlua
 Delitui, dum vela darent, si fortè dedissent.
 Nec mihi iam patriam antiquam spes vlla videndi,
 Nec dulces natos, exoptatumque parentem:
 Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
 Effugia, & culpam hanc miserorum more pabunt.

Quibus se neci certo die iam destinatum docet, atque omnia quæ illi de more litando & necando adhiberentur, describit; ita ut se quasi ostiam Troianis ante oculos ponat. mox de fuga subnectit mendaciū: quā tamen fugā illud sibi imprimis doloris occasionē reliquisse ait, quod cū illi vela fecissent, ipse contra in Troiano solo sic relictus esset, vt carā patriā, dulces natos, exoptatumque parentem, cernere ampliùs haud posset: quin timeret ne hos ipsos in eius multarent locum. & hinc, quoniam ad summam commiserationem traduxerat narrationem, eiusdem perorationem conuertit ad regem, sic pergens.

486
Par. 21.

Quod te per superos, & conscia numina veri
 Per, si qua est, quæ restat adhuc mortalibus vsquam
 Intemerata fides, oro, miserere laborum
 Tantorum, miserere animi non digna ferentis.

Quibus ita afficit Troianos, ac Regem imprimis, vt quicquid postulauerat, prolixè impetrauerit. itaque sequitur Aeneas,

Par. 22.

His lacrymis vitam damus, & miseresчимus vltro.
 Ipse verò primus manicas, atque arcta leuari
 Vincla iubet Priamus, dictis que ita fatur amicis:
 Quisquis es, amissos hinc iam obliuiscere Graios:
 Noster eris, mihi que hæc ediffere vera roganti,
 Quò molem hanc immanis. equi statuere? quis auctor?
 Quidue petunt? quæ relligio? aut quæ machina belli?

Ex quibus intelligitur Troianos in fraudem per simplicitatem ac bonitatem ita fuisse impulsos, vt non modò quam optasset securitatem ab eis obtinuerit Sinon, verum etiam eò illos adduxerit, vt de Durio equo enixè requirerent. & ideo pergit,

Part. 23.

Dixerat ille dolis instructus, & arte Pelasga:
 Sustulit exutas vinclis ad sydera palmas.
 Vos æterni ignes & non violabile vestrum
 Testor numen, ait: vos aræ ensesque nefandi,
 Quos fugi, vittaëque Deum, quas hostia gessi:
 Fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
 Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
 Si qua tegunt: teneor patriæ nec legibus vllis.
 Tu modò promissis maneat, seruataque serues
 Troia fidem: si vera feram, si magna rependam.

Quibus Sinon mirabili apparatu verborum se se comparat ad machinationē institutāque fraudem ad exitum perducendam: itaque sustulit prius manus quæ iam iam vinculis solutæ fuerant, ad cœlum: ac tum cœlestes obtestatus est, tum aras ensesque quos effugerat, ac vittas, quibus iam tanquam hostia fuisset circumdatus, vt sibi liceret nefanda Græcorum iura resolvere, quin eos odisse & institutam eorum fraudem patefacere, quando- 487
 quidem nullis ampliùs patriæ obstringeretur legibus. illudque propterea vnum a Troianis postulauit, vt si vera narraret, & beneficium acceptum amplissimè compensaret, in promissis starent, atque eum tutum Ilij vellent & securum. quibus præmissis artificijs, ad rem narrandam descendit his verbis,

Part. 24.

Omnis spes Danaum & cœpti fiducia belli
 Palladis auxilijs semper stetit, impius ex quo
 Tydides, sed enim scelerumque iuuentor Vlysses,
 Fatale aggressi sacro auellere templo
 Palladium, cæsis summæ custodibus arcis
 Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
 Virgineas ausi diuæ contingere vittas:
 Ex illo fluere ac retrò sublapsa referri
 Spes Danaum, fractæ vires, auersa Deæ mens.
 Nec dubijs ea signa dedit Tritonia monstris:
 Vix positum castris simulachrum, arsere coruscæ
 Luminibus flammæ arrectis, falsusque per artus
 Sudor ijt: térque ipsa solo (mirabile dictu)
 Emicuit, parmamque ferens, hastamque trementem
 Extemplo tentanda fugâ canit æquora Calchas:
 Nec posse Argolicis excindi Pergama telis,
 Omnia ni repetant Argis, numenque reducant,
 Quod pelago & curuis secum aduexere carinis:
 Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenæ,
 Arma Deosque parant comites: pelagóque remenso
 Improvisi aderunt. ita digerit omnia Calchas.

quibus, a Pallade & erepto Palladio appositè occasione sumpta, nouum mendacium mendacijs, admirabilemque fraudem fraudibus, adnectit. Ait igitur, Græci in Troiana oppugnatione spem omnem in Pallade collocauerant, ita semper eorum spes Palladis suffulta fuerat auxilijs. verum statim atque impius Diomedes & scelerum inuen- 488
 tor

tor Vlyſſes, auſi ſunt è ſacro Mineruæ, quod apud vos eſt, templo Palladium auellere, & necatis ſummæ arcis cuſtodibus ſacram effigiem eripere, nec dubitarunt cruentis manibus virgineas diuæ vittas contingere & attrectare, inde quotidie in deterius res Græcorum abire, ac ſpes cadere, vires frangi, Diuæ mens auerti, quæ ſanè Diua non dubijs monſtris inditium præbuit auerſæ mentis & irati in Græcos animi. ſiquidem vix ereptum ſimulacrum, aſportatum, & pro caſtris collocatum fuit, vix coruſcæ luminum flammæ illi ſunt accenſæ, cum falſus per artus Diuæ ſudor iuit (id quod commoti Numinis & perturbati ſignum videri potuit) ipſaque ter ſolo (mirum dictu) exiliuit, quaſi eo in loco ſtaret inuita: eodémque tempore clypeus atque haſta, quam geſtabat, tremere viſa ſunt. itaque Calchas augur & Vates ſtatim fugam tentandam, ac, ſi fieri poſſit, capiendam pronunciauit: monuitque Ilium a Græcis expugnari non poſſe ni omnia & auguria Argis inſtaurentur ac repetantur; ac Numen ſeu Palladium quod iam ſecum aduexere, Ilium reducant. Itaque cum Græciam repetiuerint, iam tum arma, quæque ad bellum pertinent, tum Deos, quibus inuitis nil ſperandum eſt, propitiant & comites ſibi adiungunt: ita fiet vt remeſſo pelago huc improviſo ſint redituri, ſic enim omnia & auguria digeri Calchas tali bellum ratione peragendum & adminiſtrandum docuit. Iam verò cum hæc Troianis aperuiſſet Sinon, & ſimplices eorum mentes, ac nil minùs quàm talem fraudem ſuſpican-tes, religione vel potiùs ſuperſtitione facilè imbuifſet, ad equum, de quo quaſierant, orationem conuertit, & illis Durium equum in Urbem introducendum vt perſuadeat, mi-
ro artificio contendit. ſic pergens,

489
Part. 25

Hanc pro Palladio moniti, pro numine læſo
Effigiem ſtatuerè neſas, quæ triſte piaret.
Hinc tamen immenſam Calchas attollere molem
Roboribus textis, coelòque educere iuſſit,
Ne recipi portis, aut duci in moenia poſſit
Neu populum antiqua ſub religione tueri.
Nam ſi veſtra manus violafſet dona Mineruæ;
Tum magnum exitium (quod Dij priùs omen in ipſum
Conuertant) Priami imperio, Phrygibùſque futurum.
Sin manibus veſtris, veſtram aſcendiſſet in Urbem
Vlterò Aliam magno Pelopeia ad moenia bello
Venturam, & noſtros ea fata manere nepotes.

490 Igitur a Calchante admoniti interim pro Palladio, quod reducendum eſt, & pio læſo Diuæ numine, hanc, quam cernitis, quàmque Mineruæ ipſi dicatam volunt, equi effigiem hîc ſtatuerè, vt expiarent triſte, quod amiſerunt, neſas. Quanquam Calchas vaſtè iuſſit vt eiùſmodi effigies & moles in coelum propemodum attolleretur, & immenſæ molis ac magnitudinis fabricaretur, ne. ſ. portas ſubire & in Urbem a vobis introduci ac recipi queat: idque ne vobis, vbi eius equum religioſè introduxeritis in Urbem, propitia reddatur Pallas, ac Troianorum Populum in ſuam clientelam ob priſtinam religionem excipiat. quin potiùs anſam vobis præbendam putauit vt ipſius Mineruæ donum ferro ac flammis violetis, quò inſenſa vobis reddatur & irſcatur. Si enim Mineruæ donum violaueritis, fore ait vt vobis veſtròque Imperio certum (quod Dij auertant & in eius caput conuertant) exitium afferat. Contrà verò fore proſpicit, vt ſi veſtra manu atque opera in Urbem traducatur, veſtra quoque arma traducantur in Græciam: itaut qui vos modò oppugnabant, & nunc ruſus inuadere & oppugnare parant, in ſuis nepotibus ac poſteris, & in proprijs laribus veſtra arma experturi ſint. Hæc ſunt quib. callidiſſimus Sinon in fraudem præcipites dedit Troianos, & vt equū in Urbem inducerent, hoc eſt ſibi extremā perniciem ſtruerēt, perſuaſit. Hanc verò Sinonis ſiue hîſtoriam ſiue fabulam ideo præter morem ſtriſtîm ferè perſequi libuit, vt eius artifiçiũ & pulchritudo (eſt. n. ſinè dubio admirabilis) ſimul tota, quoad eius fieri poſſet, ſub aſpectũ poneretur, & ab initio ad finẽ vſq; quaſi tabula benè picta ſpectaretur. id qđ eò etiā libentiùs feci, quia vt hîſtorico ferè more ac modo textitur, &

Sinonis fabula abſoluta, pauca quedam obſervantur.

- I. historicum propemodum refert stylum, non caret perspicuitate. Tamen si hoc in loco cōmodam veluti stationem nactus, pauca quædam de proposita fabula fateri Lubet. Ac primum est, optandum fuisse ut qui ex Pisandro fabulam hanc deriuasse scribunt Virgilium nec deriuasse solum, sed penè ad verbum sustulisse, Pisandri proferrent carmina, ut de re tota liceret iudicare. Interim futurum fuisse suspicor ut intelligeretur summū illi decus Virgilij industria adiunctum, atque ex argento vel potius ære aurum effectum. Ut enim in multis Homeri imitator dicitur, cum tamen reuera Homeri æs in argentum, aut argentū conuertat in aurum, ita facile contigisse constaret, si Pisander extraret. Alterum est, ea que vel Tryphiodorus vel Dares Phrygius de Troiano equo scribūt, quibuscum poëta noster conferri potest, longè a Virgilio superari: illi enim omnes verisimilitudinis fines egrediuntur, itaut gemmas equi illius oculis conficiendis & huiusmodi alia adhibeant quæ puerilia videri possunt, a quibus tamen noster Vates absuit, quantumuis Tryphiodorum alicubi sequatur. Sed & diligenter obseruandum quantum valeat morata oratio: quod enim scribit Aristoteles moratam orationem, vnde inquam aliquis sibi probitatem, moderatorem, & erga Auditores benevolentiam affingit, sapissimè dominari, ac principē in dicendo locum obtinere, satis in Sinone perspicitur: qui etsi ad fraudem compositus esset totus, tantum potuit dicendi virtute, qua se miserum & calamitosum effinxit, simulque Græcorum hostem, ut ad lachrymas prouocarit Troianos. Itaque

His lachrymis vitam damus, & miseresimus ultro;

Ipse viro primus manicas atque arcta lenari

Vincta iubet Priamus

- IV. dixerit Aeneas, itaut Virgilij eloquentiam ipse quidem cum alibi sæpè admirari soleam, tum in Sinoniana hac concione suspicere: præsertim verò quia quæcūque ad huiusmodi machinationem pertinent conflandam vnde Ilij euersio sequuta est, vique adeò verisimilia sunt omnia, ut non facilè statuas fabulamne an historiam audias. Quanquam illud etiam momentum habet suum, quod Palladis ac religionis (etsi superstitiosa) sic momenta adhibuit equo tuendo ac fraudi struendæ, ut quæ maximè ad hanc rem afferri poterant, omnia præiuderit Virgilius. Quapropter iure suo canere potuit (id quod iam iam audietur.

Talibus insidijs, periurique arte Sinonis

Credita res: caprique dolis lachrymisque coacti,

Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,

Non anni domuere decem, non mille carinæ

- V. Iam verò geminata imitatio hic agnoscenda dum Sinon introducitur. Cum enim poëta Aeneam introduxisset ab secundi initio, ecce tibi Aeneas inter narrandum Sinonē produxit in medium, quem item longa oratione, etsi ab Aenea vicissim resumitur dicendi munus, loquentē fecit. in quo genere imitationis Herculis columnæ statuendæ sunt, ut ne plus ultra: Alioquin confunderetur Lector, nec satis rerum filum tenere posset, deceptus in primis personarum varietate. Quanquam sæpè dubitavi num fieri possit ut tertius aut quartus, & ita deinceps alter atque alter substituatur, nec potius in eum a quo introducitur, recidat munus; sanè verba illa.

Sanguine placastis ventos, & virgine cesa,

Cum primum Iliacas Danaï venistis ad oras:

Sanguine quærendi reditus, animaque litandum

Argolica

rem totam indicant: etsi reuera tertia satis persona exprimitur nulla, sed tacitè Oraculum indicatur, cuius sunt proposita verba; itaut imitatio triplicari videatur. Sed quicquid sit, quem oratione non persona imitatur (talis enim ex Platone est epica imitatio) sic inducamus oportet ut perspicuitati seruiat. sed redeo ad Aeneam qui sequitur

Talibus insidijs, periurique arte Sinonis

Credita res, captique dolis, lachrymisque coacti,

Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,

Non anni domuere decem, non mille carinæ.

Quibus non minus eleganter quàm ad Troianorum simplicitatē excusandā appositè commemorat,

memorat, seu in summā redigit, Sinonis fraude; docetque ijs insidijs eā Urbem expugnatam, illud Regnum euersum, quæ nec Diomedis & Achillis fortitudo ac bellica virtus, nō decemnalis siue oppugnatio siue obsidio, non immensus nauium, ac proinde militum numerus, euertere potuisset. Atque hīc obserua iam sigillatim declarare Poētā id quod generatim & comprehensim cecinerat antea, cum diceret. *Tot iam labentibus annis*. quod ex Iliade ipsa vix fortasse intelligas, in qua ne tempus quidem indicatur quod ab initio fluxit obsidionis ad finem vsque. Quin sic Achillis ira decantatur, vt non faciliē intelligas num cætera quæ interponit multa, tanquam materiæ partem interponat & canat, an verò in Episodiorum habeat loco, tantum abest vt decemnale istud spatium declaratur, quod tamen ex Odyssæa dignoscitur postea: vbi Vlisses decemnio obsidione, altero decemnio, nauigatione, occupatus describitur. quanquā Dares Phrygius vltra decemniū menses octo, dies duodecim perdurasse scribit obsidionem. Illud tamen de Iliadis tempore constare potest, Achillem qui Chryseidem captiuam duxit dum a depopulatione Troiani agri rediret, multò post initium obsidionis Chryseidē ad exercitum deduxisse, quæ Agamemnoni pro magno munere oblata est. Quocirca satis intelligitur multò quā decemnale sibi angustius temporis spatium subternere Iliadem. an verò vltimum tantum annum sibi vendicet Homeri Ilias, imò, quod aliqui affirmant, non integrum hunc annum, non faciliē affirmauerim: cū reuera Achillis ira non vna sed gemina decantetur: prior in Agamemnonem propter ademptam Chryseidem: quæ in medijs Iliados spatiis sedatur ita vt cum Agamemnone reconcilietur: altera in Hectorē quod Patroclum occidisset: quæ continet alteram Iliadis partem, & cum Hectoris nece compescitur, vnde clauditur Ilias. Certum tamen Iliadis subiectum tempus præfiniri nequit. Illud tamen constat breue fuisse, si Aristoteli credimus, qui in Particula 123. belli Troiani quādam particulam tantum subijcit Iliadi. Redeo ad Virgilium qui nouum inauditumque portentum ac monstrum, unde Ilij euersio sequuta est interponit, & ideo sequitur

Part. 27

Hic aliud maius miseris multoque tremendum

Obijcitur magis, atque improuida pectora turbat.

Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,

Solemnis taurum ingentem mactabat ad aras.

Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta

(Horresco referens) immensis orbibus angues

Incumbunt pelago, pariterque ad littora tendunt:

Pectora quorum inter fluctus arrecta, iubaæque

Sanguineæ exuperant vndas, pars cætera pontum

Ponē legit, sinuatque immensa volumine terga.

Fit sonitus spumante salo: iamque arua tenebant,

Ardentēque oculos suffecti sanguine & igni,

Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.

Diffugimus visu exangues: illi agmine certo

Laocoonta petunt: & primū parua duorum

Corpora natorum serpens complexus vterque

Implicat, & miseros morfu depascitur artus.

Post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem

Corripiunt, spirisque ligant ingentibus: & iam

Bis medium amplexi, bis collo squammea circum

Terga dati, superant capite & ceruicibus altis.

Ille simul manibus tendit diuellere nodos

Per-

Perfusus sanie vittas atróque veneno,
 Clamores simul horrendos ad Sydera tollit
 Quales mugitus fugit cum faucibus aram
 Taurus, & incertam excussit ceruice securim.
 At gemini lapsu delubra ad summa dracones
 Effugiunt, seu aëque petunt Tritonidis arcem
 Sub pedibusque Deæ, clypeique sub orbe teguntur.

Eò res Troiana adducta erat, vt sine dubio in maximo periculo versaretur. sed tamen quoniam nondum introductus fuerat equus, spei supererat aliquid. quid enim si interim Capyn & Laocoonta in consilium adhibuissent, & re maturius discussa in Sinoniana fraudis suspicionem venissent? sanè cauere sibi adhuc, & Vlysses cum sociis trucidare, potuissent. Sed cum nouum hoc monstrum occurreret ac factum, vnde Laocoontis filii a serpentibus enecarentur, & Laocoon ipse ab iisdem appetitur & miserè implicatur ac foedatur, quæ obsecro spes esse potest quominus in tanta offensæ religionis & exasperatæ Palladis suspitione ac trepidatione equus in Urbem introducatur & in arce constituatur? etenim factum hoc nemo non iratæ Palladi tribuisset, quæ a Laocoonte quippe qui ferrum in equum intorserat, ac votum violasse videbatur, temeritatis ac violati numinis poenas repeteret. id quod eò magis verisimile atque adeò certum videri potuit, quod cum angues illi Laocoontis filium enecassent, & Laocoontem ipsum sanie atróque veneno 494 foedassent, itaut clamores horrendos ad sydera tolleret, continuò ad Palladis delubrum & arcem confugerunt, seque sub Deæ pedibus & clypei orbe condiderunt. Itaque nil mirum si id planè contigit quod iam canit Poëta

Part. 28.

Tum verò tremefacta nouus per pectora cunctis
 Insinuat pauor: & scelus expendisse merentem
 Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
 Læserit & tergo sceleratam intorserit hastam.
 Ducendum ad sedis simulacrum orándaque Diuæ
 Numina conclamant —

Dubitat
 aduersus
 Poëtam.

Etiurè: neque enim fieri poterat ut Troiani id non Palladi acceptum referrent, quæ votum equum a Laocoonte violatum indignè tulisset. Sed tamen interim videtur Poëtæ iudicium atque industria requiri posse. etenim Sinonis commentum ac dolum tam aptè digesserat vt iam Troianj arderent Durium in Urbem atque arcem introducere, præsertim verò cum fore audissent vt si illum non violassent, sed in Palladis templo religiosè statuissent, Græcia Troiæ imperio subiicienda esset: cum tamen, vbi spreuissent votum, Græci in Troiæ excidium essent redituri. cum igitur tanto studio atque artificio egregiū hoc Sinonis commentum elaborasset expressissetque, vt aliud nihil expectandum videretur, nisi vt Durius in Urbem induceretur, indeque Ilio euertendo pateret aditus (præsertim verò quia Priamus ac Troiani temerè iam & Sinonem libertate donasse, & Patriæ ac Regno per imprudentiam euertendo viam aperuisse viderentur) mirum est mox ad nouum commentum confugisse, & colubros induxisse qui Laocoonta innaderent. Neque verò id contendo quòd nouum hoc facinus non aptissimum sit vnde equo in Urbē intuchendo atque Ilio euertendo aperiatur aditus, sed quia cum Sinonis dolus esset aptissimus, illi tanquam palma expugnandi Ilii erat tribuenda, nec nouum commentum rei peragendæ excogitandum adhibendumque, quasi Sinonianum non esset aptum. Est enim aptissimum 495 atque pulcherrimum, itaut alterum otiosum videri possit. Et sanè quemadmodum vni fabulæ vnicus nodus quæritur, ita equo huic introducendo tanquam vnica fabulæ peragendæ, vnicus erat dolus adhibendus: præsertim quia ille ingenio conflatus est totus ac sine machinæ vsu, alter mera machina censerì potest ac voluntarius. Denique cum alteruter id efficere posset, quod instituebatur, nihil erat eni vsurparetur vterque, sed posterior reticenda erat & prætereunda machina. Certè Natura quam imitari ars & debet & solet, non geminas effectrices causas rei adhibet moliendæ, præsertim eiusdem efficacitatis ac momenti

momenti, vbi sufficiat altera. Qua in re quid respondeam non habeo, nisi nouum hunc colubrum facimus videri a Virgilio excogitatum, & Sinoniana fraudi additum, vt Troianorum imprudentiam seu imprudentiae suspicionem etiam atque etiam extenuaret remoueretque. nam in re tam graui & in qua de summa rerum ageretur, reuera nondum Sinonius vel narrationi vel lachrymis erat fidendum, sed maturius deliberandum, ac nullus non lapsis mouendus vt veritas vndique conquireretur constituereturque: praesertim vero quia nihil prohibet clam Durij latebras ac sine Palladis iniuria obseruare & explorare, non enim vt eum violarent ac Palladi iniuriam inferrent, sed vt Patriae consulerent cauerentque, id effecissent. Sed fateamur id quod est, grauissimam hanc priori causam addit, vt non tam ex priore quam ex posteriore expugnationem secutam indicet: hoc est ex ea qua reuera sapientissimum quemque in fraudem adegisset. Igitur diuinitus (vt ita dixerim) confirmat Sinonius dictum, vnde penitus excusandi sunt Troiani. & idcirco sic pergit.

Par.
29.

Diuidimus muros, & moenia pandimus Urbis.

Accingunt omnes operi: pedibusque rotarum

Subijciunt lapsus, & stupea vincula collo

Intendunt, scandit fatalis machina muros

496

Fœta armis: circum pueri innuptaeque puellae

Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.

Illa subit mediaeque minans illabitur Vrbi.

Ita fit vt non modò aliquam diuidant murorum partem vt in Urbem introduci possit vasta illa moles, verùm etiam certatim confluant, atque operam praestent suam vt quamprimùm introducat. Quid multa? rotas etiam subijciunt moli & funes iniciunt collo ut citius trudatur & attollatur. quae omnia sic peraguntur vt pueri innuptaeque puellae circumstant sacra canentes, seque perbeatos quodammodo existiment si funem ipsum contingere licuerit. Sic sanè ita mediam subit Urbem, vt, quoniam vastissima erat ac facilè caput ingens quassabat, Vrbi tanquam minaretur. Interim tamen longè obscurum videri potest quì muri diuidantur & pandantur moenia, quì rursus moles ista muros dicatur scendere cum muri diuisi essent seu patefacta moenia. Verùm quicquid Seruius, Donatus & alij quidam affirmant qui scribunt non idem iterari, sed moenia pandi valere interiora Ciuitatis seu muros scindendo, interiora menia pandi (verè enim de Urbis moenijs loquitur Virgilius non de interioribus quae domos designent) omnino crediderim expolitione vsu esse, ac rem alioquin subobscuram vel inchoatam dilucidasse ac penitus declarasse. ita factum est vt docuerit qui muri diuisi & quo modo diuisi sint: quod est fuisse Urbis muros ac moenia, ita diuisos vt latius panderentur. Scandit verò muros machina quia muri illi diruti fuerant & aperti, qui portae scauae imminebant non ad imum & fundamenta. itaque Dyctis scribit muros desuper apertos & dirutos: & Virgilius satis indicat moenia quae imminerent, portae fuisse diruta, dum canit è vestigio

Dubitatur

Respondetur.

— Quater ipso in limine portae

Substitit —

497 ex quo fit vt quamuis superior molis pars muris longe immineret, atque interiorem Urbem veluti spectaret, ima tamen pars vt introduceretur moles, attollenda esset. pontem igitur substructum existimandum est vnde paulatim attolleretur & introduceretur: què morem cum olim tum hoc tempore seruatum animaduertimus, dum triumphator vel egregius Dux ac princeps solemnè pompa in Urbem introducitur. ita quidem fatalis machina muros scandere potuit. Quod sanè dum recolit Aeneas, non potest non Enniano ferè more exclamare,

Par.
30.

O Patria, ô Diuûm domus Ilium & inclyta bello

Moenia Dardanidûm —

Quod sine dubio facit non sine intimo doloris sensu, cum de Patria loquatur, cui iam immineret excidium, & de Vrbe, quae Deorum esset domicilium, & bello inclyta, ac proinde & religione & bello nobilis. Quamquam illud eius auget dolorem, quod in mentem venit molem

molem illam antequam in Urbem inuheretur sæpè substitisse, atque vtero armorum sonitum reddidisse: & tamen ita cæcas fuisse illorum mentes vt monstrum illud exitiale in Urbem inducere, & in arce ipsa sistere properarint, & ideo pergit

Part. 31.

— Quater ipso in limine portæ

Substitit, atque vtero sonitum quater arma dedere.

Instamus tamen immemores, cæci que furore,

Et monstrum infœlix sacrata sistimus arce.

Ideo autem immemores dicuntur, quia interim oracula repetere potuissent quæ forte de excidij periculo Cassandra edidisset ab Apolline instincta: vel quia Græcorum fraudis & astutiæ, aut etiam salutis propriæ, immemores essent. Quod tamen eam habere videtur excusationem, quòd a Sinone mira illis religio ac superstitio iniecta esset: a qua, truci Laocoontis casu aucta, veluti furore cæci ad machinam properè introducendam impellerentur: ita ut armorum sonitum non æstimarent, sed mōstro in Arcē introducendo instarent.

Part. 32.

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris

Ora, Dei iussu, non vnquam credita Teucris

Nos delubra Deūm miseri, quibus vltimus esset

Ille dies, festa velamus fronde per urbem.

498

Quod sæpè aliàs fecerat Cassandra vt futura prædiceret (etsi nulla ei vaticināti fides vnquam habita: cur tamen ex fabula petas, nota enim est) nūc etiam facit, dum tam dirum conspiceret monitum. Troiani tamen non modò non eam audiunt, sed quasi dies fœlicissimus illuxisset ac lætissimus, delubra exornant, ac diem supremum & infœlicissimum tripudijs & lætitijs ducunt ad noctē vsque. ita sentiēt breui quàm malè ferientur, quàmque verè illud fuerit pronūciatū & in prouerbij loco vsurpatū, extrema gaudij ludus occupat.

Part. 33.

Vertitur interea cœlum, & ruit Oceano nox,

Inuoluens vmbra magnā terrāque polūmque

Myrmidonūmque dolos: fusi per mœnia Teucris

Conticuere: sopor fessos complectitur artus.

Et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat

A Tenedo, tacitæ per amica silentia Lunæ,

Littora nota petens: flammas cum regia puppis

Extulerat fatisque Deūm defensus iniquis

Inclusos vtero Danaos, & pinea furtim

Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras

Reddit equus, lætique cauo se robore promunt

Tisandrus Sthenelūque duces, & dirus Vlysses.

Demissum lapsi per funem: Athamāsque Thoāsque

Pelidēsque Neoptolemus, primūque Machaon,

Et Menelaus, & ipse doli fabricator Epeus.

Inuadunt Urbem somno, vinóque sepultam.

Cæduntur vigiles: portisque patentibus omnes

Accipiunt socios, atque agmina conscia iungunt.

Noctem describit, descriptionēque a Coeli ducit conuersione, quod dum conuertitur Cœlum ita ut sol tandem decumbat, succedit nox, ac propterea Oceano rueri (id quod fabulantur poëtæ) nox dicatur, & omnia vmbreis inuoluere. Ex quo etiam fit vt nox Myrmidonum quoque dolos atque adeò Græcorum fraudes celauerit: cum Teucris contra per mœnia, hoc est per domos vel etiam in ipsis Urbis mœnibus, cui custodiendæ fuerat in-

uiglan-

499

uigilandum, non modò silerent & conquiescerent, sed dormirent altiùs. Itaque classis interim remeat tacitæ per amica silentia Lunæ, hoc est in ipso noctis quæ Luna designatur, silentio: nox enim tacita ac silentij cultos, clamorosus dies. adde quod Luna etiã a Poëtis silere dicitur, dum lumen emittit nullum: auribus enim certa quadã analogia & proportionē aptatur, quod oculis conuenit, quasi verò tenebræ sint amicū noctis silētium. ac propterea tacitæ Lunæ silentia lunaris lucis defectus designarent dum tenebræ adamarent remeantes, nisi tamen dicas (quod ego quidem existimo) primū per Lunam designari noctem, quia quemadmodum Sol diei præest, ita nocti præest Luna; tum tacitam dici, quia nox quieti & silentio destinata est. denique ait Græcos rediisse per amica silentia Lunæ, id est noctis, quia ea planè redierant noctis hora in qua maximè fit silentiū, quæuē est cum silentij amica tum quietis ac somni. Talis est autem prima noctis vigilia in qua somnus nos complectitur altiùs, ideo iam iam canet Aeneas

Tempus erat quo prima quies mortalibus agris

Incipit, & dono Diuū gratissima serpit,

ubi significat Græcos aduentasse in ea noctis hora seu parte in qua mortales altiùs dormiunt: ea enim silentia maximè omnium amica sunt. Itaque nil prohibet Lunam enituisse, ac viam illis monstrasse: præsertim quia ex Historicis in plenilunio Ilium expugnatum didicimus. denique paulò post, per Lunam, inquit Virgilius, se se Aeneæ offerunt socij. ergo silente Luna, necdum suam lucem emittente: flammæ, hoc est signum extollitè regia puppi, prout conuenerant. Sinon, ac tali actanta opportunitate atque adeò iniquis Troiæ fatis, defensus ac munitus, referat monstri illius claustra, vnde Tisandrus cæteri que qui delitescabant in equo, descendunt atque Urbem inuadunt somno consopitam ac vino. nam ad reliquam cæcitatem epularum ac vini accefferat largitas vt dormitarent altiùs, ac vigilantibus Græcis nullam non rationem ac viam relinquerent occupandæ & excidendæ Urbis. Itaque a Græcis cæduntur vigiles & obtruncantur, referantur portæ, & externa agmina quæ a Tenedo remigrauerant, introducuntur, ideo enim canit Virgilius,

Accipiunt socios atque agmina conscia iungunt,

Hinc Vrbe tota succedit cædes, incendium, excidium. quod tamen sic describitur reliquò hoc libro toto a Poëta, vt eodem tempore Aeneam fortitudinis, pietatisque laude mirificè ornet, simulque doceat Ilium non Græcorum virtute, sed fatorum decreto ac Palladis Deorumque multorum armis & oppugnatione, cecidisse. vt scilicet tum dedecus omne arceat longiùs a Troianis, tum Aeneam a quo Augustus propagatus esset, heroica virtute compleat, tantum abest vt eam maculam, de qua sæpè diximus, non abstergat penitus ac deleat. Et quoniam Virgilij consilium & artificium ad finem vsque II. huius libri in hoc positum est totum, id ipse quoque prosequar, & ex ordine declarabo ad finem vsque.

Ergo vix Græcos è Tenedo remeantes introduxit in Urbem Virgilius, ac ferro igneque cædem & incendium aggredientes. cum Hectorem induxit qui in somnis Aeneam de hostium ingressu & Urbis incendio admonuit ac ruina. cum enim succedente nocte Aeneas ad patriam domum diuertisset, quæ nemoroso in loco sita erat & ab arce regiæque nonnihil diffita, ac iam se quieti dedisset, ecce tibi Hector se se illi in conspectum dedit & eo planè vultu ac specie, qua cum ab Achille interficeretur, conspectus est. quare sic canit Virgilius

Par. 34.

Tempus erat quo prima quies mortalibus agris

Incipit, & dono diuū gratissima serpit,

In somnis ecce ante oculos mæstissimus Hector

Visus adesse mihi, largosque effundere fletus

Raptatus bigis, vt quondam, atèrque cruento

Pulvere, pèrque pedes traiectus lora tumentes.

Dei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo

Hectore, qui redit exuuias indutus Achillis,

Vel Danaū Phrigios iaculatus puppibus ignes.

Squallentem barbam & concretos sanguine crines,

Vulne-

Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros

Accepit patrios: vltro flens ipse videbar

Compellare virum, & mæstas expromere voces.

Dubatur.

Et hîc quidem dum primò describitur tempus, quo se se Hector in conspectum Aeneæ dedit, quæri posset cur non sub Auroram & diluculo, aut paulò antè, id fingat Virgilius: nam hoc planè tempore vera immitti somnia censebant veteres, siue enim quia diluculo mensa defecatione humorum minùs impediatur, atque adeò soluta sit, siue quia manes non tam profunda nocte vagari crederentur quàm postremis tenebris, satius videri poterat extremam noctis vigiliam viso huic destinasse. Certè Theocritus in postrema noctis vigilia inducit Venerem quæ somnium immittit Europæ; & tunc veracia canit esse somnia. Hinc Ouidius in Epistola ad Leandrum,

Namque sub Auroram iam dormitante lucerna,

Tempore quo cerni somnia vera solent.

sic Tibullus libro III. elegia IV. sic Seneca in Troadibus, atque alij Tragici sapè, Fracastorius libro I. Iosephi, Cicero etiam in somnio Scipionis visum post multam describit noctè. Quin Philostratus libro II. de viso Apollinis indigna censet & quasi profana quæ ante vltimam noctis partem fiunt somnia, & Pomponatius libro de Incantationibus capite VIII. idem sentit propter humorum solutionem. Quid multa? Seneca de quo dicebam hunc eundem Virgili locum sic imitatur dum Hectorem per visum in somnis inducit, vt iam secunda præterisset noctis pars, adessetque tertia, quod est postrema (Græci enim in tres partes, quam Latini in quatuor, vigiliis distribuebant noctem) & Auroræ proxima. verba hæc sunt,

Partes ferè nox alma transierat duas:

Clarumque septem reuerat stella iugum;

Ignota tandem venit afflictis quies

Breuisque fessis somnus obrepit genis

Cum subito nostra Hector ante ora stetit

Non qualis vltro bella in Argiuos ferens

Graias petebat facibus Ideis rates

Respondetur.

verumtamen multa quoque è contrario afferri exempla possunt, ex quibus constet partim sub noctem, nulla vel diluculi aut certæ alicuius nocturnæ partis ratione habita, partim etiam in prima aut secunda vigilia, immissa fuisse somnia. Itaque Actius in Bruto,

Cum iam quieti corpus nocturno impetu

Dedi, sopore placant artus languidos,

Visus est in somnis Pastor ad me appellere.

& in 1. Tusculana

Vidi videre quod me passa egerrimè

Currū Hectorem quadringo raptarer.

Denique Homerus etiam Patroclum sub noctem inducit. Quin M. Tullius in somnio Scipionis indicat quidem ad multam noctem per visum apparuisse Paulum, sed diluculo non exprimit. Quapropter dum res ferè libera Poëtæ intégtaque relinquitur, crediderim Virgilium duabus de causis in prima quiete somnium seu visum induxisse. Vna est vt ne torporis accusaretur Aeneas, dum patriæ non excubaret custodiæ: nam necessitati ferè seruit qui somno indulget eo tempore. prima enim quies irrepit vltro, & idcirco dono diuûm gratissima serpit, inquit Virgilius. & ideo altius occupat artus. Altera est quia cum statuisset Poëta vt per noctem quoque Aeneas pro Patria & Priamo fortiter dimicaret (vt scilicet eius pietatem erga patriam declararet) commodè cadebat vt perbreuem illam quietem illi concederet, qua etiam excusaretur ab Ilij infortunio, & continenter expergisceretur, vt inter ignes & hostes suam ille ad extremam vsque & noctem & fortunam, pietatem & erga patriam, Priamum, Anchisem, filium, vxorem, amicos denique multos charitatem ostenderet. Sed iam audiamus quibus Hectorem Aeneas compellet vocibus. cur enim talis ei apparuerit, haud mirum, cum talis decessisset, ac sui specie oculos animosque Troianorum non multò antea complenisset;

Part. 35.

O lux Dardaniæ, spes o fidissima Teucrûm,
 Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
 Expectate venis? vt te post multa tuorum
 Funera, post varios hominûmque, Urbisq[ue] labores
 Defessi aspiciamus? quæ causa indigna serenos
 Fœdauit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?

continuôque subiecisset,

Part. 36.

Ille nihil nec me quarentem vana moratur:
 Sed grauitèr gemitus imo de pectore ducens;

Ad id, quod dicere cœperam, aggressus, Hectoris ore Troiæ ruinam, Aeneæ virtutem, declarat, atque Urbis ruinam cœlestibus acceptam esse referendam ostendit, sic loquens,

Part. 37.

Heu fuge nate Dea, tēque his, ait, eripe flammis.
 Hostis habet muros, ruit alto a culmine Troia.
 Sat Patriæ Priamóque datum, si Pergama dextrâ
 Defendi possent, etiam hâc defensa fuissent.
 Sacra, suósq[ue] tibi commendat Troia Penates:
 Hos cape fatorum comites: his mœnia quære,
 Magna pererrato statues quæ denique ponto.
 Sic ait, & manibus vittas, Vestâmque potentem
 Aeternûmque aditis effert penetralibus ignem.

Igitur verbis tria illa aggreditur Virgilius, quæ commemorare cœperam. Quamuis enim iam antea ad hæc nos informare cœpisset, cum caneret Græcos ductores bello fractos ad fraudem confugisse, nec fieri potuisse ut euerterent Troiam, nisi fata Deûm læua fuissent & aduersa, simulque ita fraudem illam describeret ut constet nihil minùs quàm cum illis Aeneam conspirasse, tamen, quoniam excidii narratio miram offerebat oportunitatem, vnde res hæc grauissima copiosè promulgaretur, oblatam occasionem arripit non inuisus. Ergo vt constet Aeneam (id enim in primis moliebatur) omnia pietatis officia Patriæ ac Priamo persoluisse, tantum abest vt proditor habendus esset & parricida, affirmat Hector sat ab Aenea patriæ Priamóque datum. significat enim & a se & ab Aenea paribus studiis decennio ferè toto patriam fortiter fuisse defensam. id quod in libro XI. per honorificam testificationem commemorat magnus Diomedes. cum enim Rutulorum Oratores muneribus oblatis ab eo flagitarent vt arma cum ipsis coniungeret aduersus Aeneam, sic respondit.

Nec verò, ne me ad tales impellite pugnas
 Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
 Pergama, nec veterum memini lætæque malorum.
 Munera quæ patrijs ad me portatis ab oris,
 Vertite ad Aeneam: stetimus tela aspera contra,
 Contulimûsque manus: experto credere, quantus
 In clypeum asurgat, quo turbine torqueat hastam.
 Si duo præterea tales Idea tulisset
 Terra viros, vltro Inachias venisset ad Vrbes
 Dardanus & versis lugeret Græcia fatiis,
 Quicquid apud dura cessatum est mœnia Troiæ,

305

V

Hectoris

Hectoris Aeneaque manu victoria Graium

Hæsit, & in decimum vestigia rettulit annum.

Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis :

Hæc Diomedes, quibus totus hic Hectoris locus mirificè illustratur. Hector igitur Aeneam admonet ut se præsentibus flammis eripiat, ac sibi fuga, quoniam in præsens honestissima sit, prospiciat. Et quoniã sine dubio Aeneas respondere potuisset sibi adhuc constitutum esse pro patria decertare, occupat Hector ac docet spem superesse nullã, nec posse mortaliū indultriam & fortitudinem Cœlestibus resistere: & ideo ait.

Si Pergama dextra

Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.

vbi simul indicat se, dum Urbem tutaretur, non tam Achillis virtute, quàm Palladis ira cecidisse, Aeneamque ipsū sua dextra ideo non posse ampliùs prohibere Ilij excidium quòd cœlestes illud oppugnarent. Et hac de causa ciuitatis nomine, quia scilicet eius pietati præfideret quã sepe floruisse, sacra penatèsque illi commendat, rogátque ut discedens ijs quærat mœnia: eodẽque tempore quoquo modo significat fore ut post lōgos errores ijs (id quod eum adducere poterat ut fugam libentiùs arriperet) mœnia condant. En tria illa docere cœpisse Virgilium quæ continenter etiam, etsi aliud plerumque agere videatur, diligenter prosequitur. Nam ad excidium rediens pergit,

Part. 38

Diuerso interea miscentur mœnia luctu
Et magis atque magis, (quamquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribùsque oblecta recessit)
Clarescunt sonitus. armorumque ingruit horror
Excutor somno, & summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus asto.
In segetem veluti cum flamma furentibus Austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit fata læta, bouumque labores,
Præcipitèsq; trahit Sylvas: stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

506

Quibus morientium luctum, tubarum sonitum, armorum horrorem, flammæ impetum ac vim, quæ vno atque altero simili egregiè describitur, commemorat, ut de Ilij ruina & excidio nos continenter doceat. mox ut de fraude quoque constet Græcorum pergit,

Part. 39.

Tum verò manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiæ. iam Deiphobi dedit ampla ruinam
Vulcano superante domus, iam proximus ardet
Vcalegon: Sigæa igni freta lata relucet.
Exoritur clamorque virum, clangorque tubarum.

Orditur enim a Deiphobi domo, quòd ibi Helena degeret, quæ item signum dederat Græcis, quibus cum conspirauerat. Ex quo factum est ut primo quoque tempore ad Deiphobum Helenæ virum aduolauerint Græci, eumque trucidauerint quemadmodum in VI. declaratur. Igitur Deiphobi domum corruisse ait Vulcano superante, quod totum fraudem indicat Græcorum. tum his atque alijs, quæ ad excidium & fraudem pertinebant, commemoratis, redit ad Aeneæ virtutem, ac laudem, cum sic pergat Aeneas,

Arma

Par. 40.

Arma amens capio; nec sat rationis in armis;
Sed glomerare manum bello, & concurrere in arcem
Cum socijs ardent animi: furor iraque mentem
Præcipitant: pulchrúmque mori succurrit in armis.

507 Vbi studium Aeneæ declaratur erga patriam, quamvis enim Hector docuisset rem desperatam esse, ipseque Aeneas iam aperta huius rei indicia perspexisset, cum Deiphobi corruisset domus, & arderet Vcalegon (domus nobilis fuit, cui Herus Vcalegon, de quo apud vulgatum Daretem, vir primarius & Priamo intimus, nomen dedit) freta ipsa flammis collucerent, tamen patriæ amore quasi amens (neque enim sat consilii inter arma relinquitur & repentinos casus) arripit arma ardétque cum socijs in arcem concurrere vt bellum instauret: nam etsi furentis id videatur atque ira perciti, pulchrum tamen mori succurrit in armis. & rectè: cum laudetur Epaminondas, qui diceret pulchrum esse mortis genus in bello mori, tametsi rectiùs Isocrates: qui tum demum in bello præclarum iudicauit occumbere, cum pro patria occumbitur. Sed præclarissimè Alcaeus qui dictitaret τὸ καλὸς θνήσκειν ἀσπετὸς μένος ἐστὶ μέγιστον præclare mori virtutis pars est maxima neque enim quis iurè laudetur qui pro patria ceciderit, nisi iustè & cum virtute ceciderit. Denique tunc pulchrum est in armis mori, cum iustè & cum virtute occumbitur. sic pro vera religione, pro iusta patriæ defensione, pro æquitate, honestaque parentum, liberorum, amicorum tutela, vno verbo, pro honestate ipsa, cadere, pulchrúm & verò gloriosum censi debet. præsertim verò quod præclara mors totius anteaetæ vitæ vel delet crimina vel immortalitate consecrat honesta facta. atque hoc nomine facillè in mentem venit Aeneæ pulchrum esse in armis mori, quod anteaetæ virtutis conscientia sustentaretur. Ita quidem rursus tria illa attingit Virgilius, excidium Ilij, fraudē Græcorum, Aeneæ pietatem ac fortitudinem. Idem rursus facit è vestigio, nam sequitur,

Par. 41.

Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuum,
Panthus Otriades, arcis Phæbique sacerdos,
Sacra manu victorque Deos, paruúmque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad littora tendit.
Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?
508 Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
Venit summa dies, & ineluctabile tempus
Dardaniæ: fuimus Troës: fuit Ilium, & ingens
Gloria Teucrorum: ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit: incensa Danaï dominantur in Vrbe.
Arduus armatos medijs in mœnibus astans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans, portis alij bipatientibus adsunt,
Millia quot magnis nunquam venere Mycenis
Obsedere alij telis angusta viarum
Oppositi, stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci: vix primi prælia tentant
Portarum vigiles, & cæco Marte resistunt.

Quibus sic describit sacerdotem ad littus profugientem, vt sacra victorque Deos, paruúmque nepotē eriperet flammis ac neci: cum tamen Aeneas è contrario nihil minus, quàm de fuga, etsi cum dignitate eam capere posset, cogitet. Quo tempore explicatiùs claudis ac ruinæ progressus declaratur, & quæ indicij descripta fuerat, nunc calamitosiis euentibus describitur itaut sacerdos in eas erumpat voces,

V z Venit

*Venit summa dies, & ineluctabile tempus
Dardaniæ: fuimus Troës: fuit Ilium, & ingens
Gloria Teucrorum; ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit incensa Danaï dominantur in Urbe.*

Denique & de equo nos admonet unde armati egressi essent, & de Sinone, & de portis referatis, & de hoste introducto, & de vijs obsessis: quibus per partes declaratur expugnatio & Græcorum perfidia & fraus, sigillatimque de Vrbe cœlitus oppugnata, vt non Græcis sed Dijs accepta referatur Ilij expugnatio. huc enim pertinet illud

— Ferus omnia Iuppiter Argos

Transtulit —

quibus verbis Iouem ab effectu ac rerum aspectu ferum audet appellare. Atque ad eadem redit pergens,

Part. 42.

Talibus Otriadæ dictis & numine Diuūm
In flammæ & in arma feror: quò tristis Erynnis
Quò fremitus vocat, & sublatus ad æthera clamor.
Addunt se focios Ripheus, & maximus armis
Iphitus, oblatis per Lunam, Hypanisque Dymasque
Et lateri adglomerant nostro: iuuenisque Chorœbi.
Mygdonides, illis qui ad Troiam fortè diebus
Venerat, infano Cassandræ incensus amore,
Et gener auxilium Priamo, Phrygibusque ferebat
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis
Audierat.
Quos vbi confertos audere in prælia vidi
Incipio super his: iuuenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi: quæ sit rebus fortuna, videtis.
Excessere omnes, aditis, arisque relictis,
Dij quibus imperium hoc steterat: succurritis Vrbi
Incensæ: moriamur, & in media arma ruamus,
Vna salus victis, nullam sperare salutem.

509

Quibus, ne longum faciam, tum Aenæ fortitudo atque in Patriam caritas declaratur, qui socijs quibusdam sibi adiunctis & Chorœbo in primis Cassandræ viro, de sanguine pro patria profundendo cogitat, & in ignes & arma ruendum statuit; (& ideo præclaris illis vocibus institutam ad socios incensæ Vrbi succurrentes cohortationem concludit,

— moriamur, & in media arma ruamus.

Vna salus victis, nullam sperare salutem.)

tum significatur aduerso Deorum numine id factum (hoc enim est numine Diuūm in flammæ & arma ruisse, unde nil commodi cœperit Troia. hoc Deos aditis, arisque relictis excessisse: & huc etiam pertinet quod de Chorœbo dixerat,

Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis

Audierat. — ac proinde Urbem veriùs Deorum voluntate ac tamquam fatali necessitate quàm Græcorum armis euersi. tum afflictus ac planè desperatus Urbis status describitur ac proponitur. & huc etiam pertinent quæ subinde longo ordine commemorantur, nam dum ait è vestigio.

510

Part. 43.

Sic animis iuuenum furor additus. inde lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos improba ventris

Exegit

Exegit cœcos rabies, catulique relicti
 Faucibus expectant siccis: per tela per hostes
 Vadimus haud dubiam in mortem, mediæque tenemus
 Urbis iter. nox atra cauâ circumuolat vmbra

Pugnæ ardor declaratur Aeneæ, & nec tela nec hostes nec mortem timuisse, dum pro patria decertaret. dum verò pergit,

Part. 44

Quis cladem illius noctis, quis funera fando
 Explicet? aut possit lachrymis æquare labores?
 Urbs antiqua ruit multos dominata per annos:
 Plurima perque vias sternuntur inertia passim
 Corpora, perque domos, & religiosa Deorum
 Limina —

Declaratur item Urbis ruina & clades: quæ tamen tacite in Græcorum redundat dedecus, qui nec templis pepercissent, quin Troianos vbique strauissent: Tametsi, vt non planè inultos obijisse constet, ac propterea Troianorum laudi consulatur, subdit è vestigio,

Part. 45

— nec soli pœnas dant sanguine Teucri.
 Quondam etiam victis redit in præcordia virtus,
 Victoresque cadunt Danaï. crudelis vbique
 Luctus, vbique pavor, & plurima mortis imago.

Quibus item detrahitur Græcis: & ad eandem, tum Græcorum ignauiam, tum Aeneæ Troianorumque virtutem, declarandam pertinent quæ sequuntur carmina,

511

Primus se Danaûm magna comitante caterua
 Androgeos offert nobis, socia agmina credens,
 Inscius atque vltro verbis compellat amicis:
 Festinate viri: nam quæ tam fera moratur
 Segnities? alij rapiunt incensa feruntque
 Pergama: vos celsis nunc primùm a nauibus itis?
 Dixit: & extemplo (neque enim responsa dabantur
 Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
 Obstupuit, retròque pedem cum voce repressit:
 Improuissum aspris veluti qui sentibus anguem
 Pressit humi mitens, trepidusque repentè refugit
 Attollentem iras, & cærule colla tumentem:
 Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat
 Irruimus, densis & circumfundimur armis:
 Ignarosque loci passim & formidine captos
 Sternimus: aspirat primo fortuna labori.
 Atque hîc exultans successu animisque Choroëbus,

V 3 O socij,

O socij, qua prima, inquit, fortuna salutis
 Monstrat iter, quaque ostendit se dextra sequamur.
 Mutemus clypeos, Danaûmque insignia nobis
 Aptemus. dolus an virtus, quis in hoste requirat?
 Arma dabunt ipsi. Sic fatus deinde comantem
 Androgei galeam, clypei que insigne decorum
 Induitur, laterique Argiûm accommodat ensem.
 Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisque iuuentus
 Læta facit: spolijs se quisque recentibus armat.
 Vadimus immixti Danaïs, haud numine nostro:
 Multaque per cæcam congressi prælia noctem
 Conferimus, multos Danaûm dimittimus orco.
 Diffugiunt alij ad naues, & littora cursu
 Fida petunt: pars ingentem formidine turpi
 Scandunt rursus equum, & nota conduntur in aluo.
 Heu nihil inuitis fas quemquam fidere Diuis.

Quibus sanè tum Troianorum enitet fortitudo, tum verò quantum virium non ignavis
 addat desperatio: quo fit vt Græcos, etsi victores, in fugam conuertant. quanquam cum
 aduerso id gerant numine (id enim valet, haud numine nostro) nec fortitudo satis fuit, nec
 desperationis uis, iam verò, quoniam tantisper de ijs siluerat quæ ad Deos pertinent & fa-
 ta, in quæ Troiæ excidium cupiebat reuocari, vel certè imo penè id verbo reuocare cœpe-
 rat, dum diceret

— *haud numine nostro;*

Iam ad hanc partem, quoniam pulcherrima sese offert occasio, reuocat sermonem, sic
 pergens,

Heu nihil inuitis fas quemquam fidere Diuis.

moxque inopinatum narrat casum vnde rursus aduersa experiuntur numina sic narrans;

Part. 47.

Ecce trahebatur passis Priameia virgo

Crinibus a templo Cassandra, adytisque Mineruæ

Ad Cælum tendens ardentia lumina frustra:

Lumina: nam teneras arcebant vincula palmas.

Non tulit hanc speciem furiata mente Choroëbus,

Et se se medium iniecit moriturus in agmen.

Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis.

Hic primùm ex alto delubri culmine telis

Nostrorum obruimur: oriturque miserrima cædes.

Armorum facie, & Graiarum errore iubarum.

Quibus è spe deiiciuntur quam sibi fortitudine & insignium commutatione pepererant:
 quod totum in Diuos refert, quibus Troiæ excidium acceptum refert. Choroëbi igitur
 casum narrat, vnde factum est vt spe deiecti sint omni. cum enim per vim suam Choroë-
 bus uxorem, seu sponsam, càmque Virginem, Cassandram inquam, trahi è templo ani-
 maduertisset ab hostibus, quæ suam (vt coniectare licet) calamitatem defleret altius, in ho-
 stes cum socijs ruit. ita factum est, vt & a Troianis qui delubri superiora tenerent, lapidib.
 ac telis obruerentur quod propter insignia Græci caderentur, & ab hostibus ipsis preme-
 rentur. Hinc igitur sors ac rei benè gerendæ occasio dilabi cœpit. Est autem Choroëbus is
 de quo cecinit iam antea

————— *Iuuenisque Choræus*
Mygdonides, illis qui ad Troiam forte diebus
Venerat, insano Cassandra incensus amore,
Et gener auxilium Priamo Phrygiibusque ferebat.
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis
Audierat —————

prædixerat autem illi periculum sponsa: quod tamen ille præ amore contempsit: & ab eodem amore (ne dicam furore) percitus furiosa mente ruit in arma, præcipientesque agit socios: ita ut vxor Phœbi, ipse Amoris, instinctu ac rãquam furore corripereetur. Atque hinc iam noua succedunt infortunia, quæ in aduersum numen refert Aeneas. Et huc etiã pertinet quod Græci mentitum Troianorum habitum atque insignia dignoscunt, vnde Troiani, Græcis in eos confluentibus ac multitudine yndique superantibus, obruuntur: nam huc pertinent sequentia carmina,

Par. 48. Tum Danaï gemitu, atque ereptæ virginis ira,
 Vndique collecti inuadunt: acerrimus Ajax,
 Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis.
 Aduersi rupto ceu quondam turbine venti
 Confligunt, Zephyrusque Notusque, & Latus Eois
 Eurus equis: stridunt Syluæ sæuitque tridenti
 Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.
 Illi etiam, si quos obscura nocte per vmbra
 Fundimus insidijs, totãque agitauimus Vrbe,
 Apparent: primi clypeos mentitãque tela
 Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
 Illicet obruimur numero: primusque Choræbus
 Penelei dextra diuæ arripotentis ad aram
 Procumbit: cadit & Ripheus, iustissimus vnus
 Qui fuit in Teucris, & seruantissimus æqui
 Dijs aliter visum. pereunt Hypanisque Dymásque
 Confixi a socijs. nec te tua plurima Panthu
 Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.

Quibus docet veluti fato quodam contigisse vt erepta Cassandra, res in deterius cesserit Troianis, quod totum in Deos refert, quod

Dijs aliter visum — —

& quoniam inter tot funera Aeneas superstes fuit, id, ne alicui ignauia suspicionem afferret, miro artificio in ipsius Aeneæ laudem conuertitur, dum continenter canitur,

Par. 49. Iliaci cineres, & flamma extrema meorum,
 Testor, in occasu vestro, nec tela, nec vllas
 Vitauisse vices Danaûm, & si fata fuissent,
 Vt caderem, meruisse manu. —————

Quibus id quod pertinebat ad Aeneæ fortitudinem & admirabilem in patriam caritatem confirmatur altius, atque ita confirmatur, vt illum vna factorum voluntate ac vi superstioso animo obuiam processerit fortissimus heros: sic hætenus luculentè in tripartito illo argumento versata est narratio. Sed & in eodem versabitur adhuc egregiè. & ideo pergit,

Par. 50. ————— Diuellimur inde
 Iphitus, & Pelias mecum: quorum Iphitus æuo

Iam grauior Pelias, & vulnere tardus Vlyssi;
 Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
 Hic verò ingentem pugnam, ceu cætera nusquam
 Bella forent, nulli tota morerentur in Vrbe:

Sic Martem indomitum, Danaósque ad tecta ruentes

Cernimus obfessumque acta testudine limen.

Hærent parietibus scalæ, postésque sub ipsos

Nituntur gradibus: clypeósque ad tela finiftris

Profecti obijciunt, prensant fastigia dextris.

Dardanidæ contra turres ac tecta domorum

Culmina conuellunt: his se, quando vltima cernunt,

Extrema iam in morte parant defendere telis:

Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,

Deuoluunt, alij strictas mucronibus imas

Obsédere fores: ———

Quibus tum excidij narratio continuatur, sigillatimque regiæ oppugnatio describitur: tñ Troianorum virtus in ea tuenda ostenditur: mox verò ad Aeneæ virtutem reditur, nam pergitur. Et si antequam ad hanc regrediamur ipsi, præstat obseruare quam perspicue ac splendide ante oculos ponat Poëta Regiæ tum obsidionem tum propugnationem. vt enim de summa rei iam agebatur, operæpretium fuit in hac maximè & Græcorum impetus & conatus & Troianorum fortitudinem atque constantiam describere & illustrare. id quod tum proposita narratio efficit vniuersa tum maximè dum ait,

Hic verò ingentem pugnam ceu cætera nusquam

Bella forent, nulli tota morerentur in Vrbe.

vt propterea iurè tanquam epiphonemate pergat,

Sic Martem indomitum Danaósque ad tecta ruentes

Cernimus ———

Denique tota hæc regiæ oppugnatio & propugnatio mihi videri solet incredibilem Poëtæ industriam referre. Sed pergamus.

————— Has seruant agmine denso.

Instaurati animi Regis succurrere tectis,

Auxilióque leuare viros, vimque addere victis.

Vbi Aeneæ pietas erga Priamum declaratur rursus, & erga socios quibus opitulatur, Et huc etiam pertinet quod sequitur,

Limem erat, cæcæque fores, & peruius vsus

Tectorum inter se Priami, postésque relictí

A tergo infœlix: quâ se, dum regna manebant

Sapiùs Andromache ferre incomitata solebat

Ad foceros, & auo puerum Astyanacta trahebat.

Euado ad summi fastigia culminis, vnde

Tela manu miseri iactabant irrita Teucrí.

Turrim in præcipiti stantem, summisque sub astra

Eductam tectis vnde omnis Troia videri,

Et Danaûm solitæ naues, & Achaica castra:

Aggressi ferro circum, quâ summa labentes

Iunctu-

Partic. 51.

Partic. 52.

Iuncturas tabulata dabant, conuellimus altis
 Sedibus, impulimúsque: ea lapsa repentè ruinam
 Cum fonitu trahit, & Danaúm super agmina latè
 Incidit: ast illi subeunt: nec saxa nec vllum
 Telorum interea cessat genus. —

Quibus stragem Græcorum Aeneæ fortitudine & exemplo editam constat. hinc pergit ad regiæ obsidionem & expugnationem ostendendam cui adhibet Pyrrhum. Sic enim sequitur,

Par. 53.

Vestibulum ante ipsum primóque in limine Pyrrhus
 Exultat telis & luce coruscus athena.
 Qualis vbi in lucem coluber, mala gramina pastus,
 Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
 Nunc positus nouus exuuijs nitidúsque inuenta,
 Lubrica conuoluit sublato pectore terga
 Arduus ad solem, & linguis micat ore trifulcis.
 Vna ingens Periphas & equorum agitator Achillis,
 Armiger Automedon: vna omnis Scyria pubes
 Succedunt recto & flammæ ad culmina iactant.
 Ipse inter primos correpta dura bipenni
 Limina perrumpit, postésque a carmine vellit
 Aeratos: iamque excisa trabe, firma cauauit
 Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram:
 Apparet domus intus & atria longa patefunt:
 Apparent Priami, & veterum penetralia Regum.
 Armatosque vident stantes in limine primo.

517 Hinc inquam sensim ad Regiæ expugnationem, extremámque cladem pergit: in qua tamen, vt minore cum Græcorum laude, vel potiùs eum ignominia quadam, describatur, fit Pyrrhus etiam fœminis iniurijs; ita ut Hecuba centúmque nurus & Priamus senex appetantur. Atque hîc profectò non clausis oculis simile est prætereundum quo Pyrrhum describens Virgilius, cõparat cum serpente. Fuerat hoc simile Homeri qui Iliadis xx i. de Hectore quem cû Dracone cõparat dum Achillem præstolaretur ad pugná, sic cecinerat,

Vt autem Draco in lûstro montanus virum expectat

Pastus mala venena, subiitque ipsum ira grauis,

Toruumque tuetur conuoluens se circa latibulum;

Sic Hector inextinguibile habens robur non cessit,

Turrim ad prominentem lucido scuto acclinato.

sic Homerus: quem interpres alter metro ita expressit,

Montanus veluti coluber mala gramina pastus

Sepè viatorem manet acri percitus ira,

Lubrica conuoluens sublato pectore terga,

Torua tuens oculis, caudâque & dente minatur;

Talis Priamides stabat confusus & armis

Et virtute sua prope celsæ culmina turris

Indignans —

Hæc interpres alter, quædam ex Virgilio veriùs hauriens quàm ex Homero: contra verò in Hectore armorum splendorem præteriens, quẽ non reticet Homerus, lucido Hectorem clypeo armans ac muniens. Cum hoc igitur si non dracone, serpente saltem in vniuersum, Virgilius contulit Pyrrhum cum caneret,

518

Vestibu-

*Vestibulum ante ipsum, primoque in limine Pyrrhus
Exultat, telis, & luce coruscus athena:
Qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positus nouus exuijs nitidusque iuuenta,
Lubrica conuoluit sublato pectore terga,
Arduus ad Solem, & linguis micat ore trifidus:*

ubi quàm maiore spiritu, siue splendore & elegantia, rem exprimat, nemo non videt: præsertim verò quia nouis exuijs nitentem colubrum oppositè exprimit dum Pyrrhus telis & luce coruscat athena. Quanquam, vt verè fatear, non id attingit Virgilius quod similitudinem vndique ferè parem reddidisset, ac rem magis ac magis illustrasset. Etenim Homerus, vt simpliciter draconem profert, quocum confert Hectorem, nihil de Draconis renouatis exuijs ac nitentibus spolijs: nihil etiam de Hectore qui renouet senectam: (id enim iuueni perperam tribuisset) Virgilius contra renouat senectam aut spolia in serpente, quod deinde in Pyrrhum nullo modo cadit ac propterea in eo prætermittitur. Vtrumque tamen vtrinque eleganter expressit Ouidius in ix. Metamorphoseos cum de Hercule sene loqueretur. quare sic cecinit,

*Vtque nouus serpens posita cum pelle senecta,
Luxuriare solet, squamæque nitere recenti,
Sic ubi mortales Tyrrhinus exuit artus:*

ubi senectam quoque cum senecta nitoremque nouum cum nitore eleganter contulit, siue vtrumque spectauit. Itaque ex nostratibus (postquam enim huc peruenimus, lubet hos quoque, quippe mirè industrios, in medium afferre) Aristus splendide sanè rem expressit, sed Virgiliano more, cum caneret,

*Sta sù la porta il Re d' Algier lucente
Di chiaro acciar, che l' capo gl' arma e' l' busto,
Come v'sceto di tenebre serpente,
Poich' hà lasciato ogni squallor vetusto,
Del nuouo scoglio altero, e che si sente
Ringiouenito, e più che mai robusto,
Tre lingue vibra, & hà ne gl' occhi foco,
Donunque passa ogn' animal dà loco.*

Canto 17
stant. 11.

Torquatus tamen & Virgilium & Ouidium acutè spectans, sic Raymundum iam senem cum serpente contulit, vt & senectutis vtrinque & nitentium, quæ renouassent, spolijs, & feritatis perpugnacisque virtutis breuiter ille quidem, sed accuratissimè rationem habuerit. Quapropter cum significasset huic pugnandi locum obtigisse, pergebat,

*E di fresco vigor la fronte e' l' volto
Riempie, e così albor ringiouenisce;
Qual serpe fier ch' in noue spoglie auolto
D' oro fiammeggi, e'n contra il Sol si liscie.*

Ita quidem quod alibi Homerus attribuit Vlysi cui sæpè nitorem adiungit, & Virgilius Aeneæ dum canit,

*— decoram
Casariam nato genitrix, lumenque iuuentæ
Purpureum, & latos oculis afflarat honores.*

quoquo modo exprimit in duce isto, nec præterit id quo serpentis nitorem exprimat & feritatem. Iam verò quoniam Priami mentionem fecerat Virgilius, eius factum, vnde dedecus etiam accedat Græcis, commemorat, sic pergens

Part. 56.

520

At domus interior gemitu, miseròque tumultu
Miscetur, penitusque cauæ plangoribus ædes
Fœmineis vlulant: ferit aurea sydera clamor.
Tum pauidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus: nec claustra, nec ipsi

Custo:

Custodes sufferre valent. labat ariete crebro
 Ianua, & emoti procumbunt cardine postes.
 Fit viâ vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
 Immissi Danaï, & latè loca milite complent.
 Non sic aggeribus ruptis cum spumeus amnis
 Exijt, oppositasque euicit gurgite moles,
 Fertur in arua furens cumulo, camposque per omnes
 Cum stabulis armenta trahit: vidi ipse furem
 Cæd e Neoptoleum, geminosque in limine Atridas:
 Vidi Hecubam centumque nurus, Priamumque per aras
 Sanguine foedantem quos ipse sacrauerat ignes.
 Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
 Barbarico postes auro, spoliisque superbi
 Procubuere. tenent Danaï quâ deficit ignis.

Describit interioris domus calamitatem: ac iurè: nam regia domus erat, quæque toti propemodum Asiæ imperaret; & in qua lectissimæ foeminæ ac Reginae degerent. Ergo interior domus (inquit) gemitu personabat tota ac tumultu misero. Per domum autem interiorem intelligit eam ædium partem quæ non nihil ab atrijs distabat. Vsurpat verò Ennij carmen integrum, si Macrobio credimus, cui addit

*Penitusque cauæ plangoribus ædes
 Fæmineis plulant: ferit aurea sydera clamor;*

521 vbi expolitione vititur, ita ut clangores respondeant gemitibus, clamor tumultui. Tametsi per cauas ædes fortasse intimas intelligit (id enim suadet vox illa penitus) ac maximè interiores, quæ cauæ dum a Vitruuio appellatur, cui cauæ respondent ædes, quæ in Regiæ meditullio ac centro sitæ erant. An verò præter primum carmen alia ex sequentibus acceperit Virgilius de Ennio, non satis constat. Et si credibile est illud vnum tantum huc inde cōiectum: alioquin præterquam quod furti reus videri potuisset, si longius cum Ennio processisset, non vnum carmen proferre debuisset Macrobius, sed locum integrum. Sed quicquid sit, aliquid auri collegit ex Ennio Poëta noster. Iam verò quod de matribus subiicit quæ amplexarentur postes ipsæque oscula figerent, priscorū redolet morem, qui quas ædes vel discedentes, vel morientes relicturi essent, exosculabantur & amplexabantur. id quod appositè faciunt Regiæ foeminæ dum vel mortem vel duram seruitutem sibi imminere sentientes, religiosè propemodum postes exosculantur. Quæ sequuntur ad finem vſque ad commiserationem ciendam, & calamitatem illam in primis describendam, pertinent. Tametsi quæ de Pyrrho interponuntur, eidem deturpando apponuntur, qui parentis sæuitiam non imitaretur modò sed superaret. & ideo eas voces usurpat.

Instat vi patria Pyrrhus.

Vt enim parètum probitas decus affert liberis, sic sæuitia dedecus. Itaque Virgilius Dido a parentibus conciliauit laudem dum Aeneas illud proferret,

Qui tanti talem genuere parentes,

Atque hîc sanè obseruandum est simile quo Virgilius ruëtis Pyrrhi sociorūque describit impetum, esse pulcherrimum: verè enim torrente vel amore qui tandem aggeribus perruptis irruat vastetque omnia, nihil aptius excogitari poterat.

Forſitan & Priami fuerint quæ fata requiras,

Par. 55.

Vrbis vbi captæ casum, conuulsaque vidit

Limina tectorum, & medium in penetralibus hostem,

Arma diu senior desueta trementibus æuo

Circumdat nequicquam humeris, & inutile ferrum

Cingi-

Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
 Aedibus in medijs, nudoque sub ætheris axe.
 Ingens ara fuit, iuxtaque veterrima laurus,
 Incumbens aræ, atque vmbra complexa penates.
 Hic Hecuba, & natæ nequicquam altaria circum,
 Præcipites atra ceu tempestate columbæ,
 Condensæ, & diuùm amplexæ simulachra tenebant.
 Ipsum autem sumptis Priamum iuuenilibus armis
 Vt vidit, quæ mens tam dira, miserrime coniux,
 Impulit his cingi telis? aut quò ruis? inquit.
 Non tali auxilio nec defensoribus istis
 Tempus eget: non si ipse meus nunc afforet Hector.
 Huc tandem concede. hæc ara tuebitur omnes:
 Aut moriere simul. sic ore effata, recepit
 Ad se se, & sacra longæuum in sede locauit.

Vbi rursus, vt cum excidio fatalem cladem coniungat, vnde Troiæ casus Dijs ac fatis
 non Græcorum virtuti tribuatur, illud Hecuba,

— nec defensoribus istis

Tempus eget: non si ipse meus nunc afforet Hector.

quanquam vt Græcis rursus derogat, ad aram sit concursus, cui tamen Pyrrhus haud par
 cet. A Polyte tamen fit initium cædis, quare pergitur

Part. 36.

Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes,
 Vnus natorum Priami, per tela, per hostes,
 Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat
 Saucius: illam ardens infesto vulnere Pyrrhus
 Insequitur iam iamque manu tenet, & premit hasta
 Vt tandem ante oculos euasit & ora parentum,
 Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.

Polyte verò misere ante ora parentum extincto ad Priamum ipsum pergitur his vo-
 cibus,

Part. 37.

Hic Priamus, quanquam in media iam morte tenetur,
 Non tamen abstinuit, nec voci iræque pepercit.
 At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,
 Dij (si qua est Cælo pietas, quæ talia curet)
 Persoluant grates dignas, & præmia reddant
 Debita, qui nati coram me cernere lethum
 Fecisti, & patrios foedasti sanguine vultus.
 At non ille, satum quo te mentiris, Achilles,
 Talis in hoste fuit Priamo: sed iura fidemque
 Supplicis erubuit, corpusque exangue sepulchro
 Reddidit Hectoreum meque in mea regna remisit.
 Sic fatus senior telumque imbelle sine ictu

Conieciti

Coniecit: rauco quod protinus ære repulsum,
 Et summo clypei nequicquam umbone pependit.
 Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, & nuntius ibis
 Pelidæ genitori: illi mea tristia fata,
 Degenerémque Neoptolemum narrare memento.
 Nunc morere. Hæc dicens, altaria ad ipsa trementem
 Traxit & in multo lapsantem sanguine nati:
 Implicuitque comam læuâ, dextrâque coruscum
 Extulit, & lateri capulo tenus abdidit ensem.

Quæ omnia tum iustam senis illius indignationem & fortitudinem quæ in tali ac tanto discrimine Pyrrhum audet increpare ac sceleris accusare, tum Pyrihi vel ignamiam, vel imprudentiam vel crudelitatem ac sæuitiam declarant. Quo tamen in loco appositè digreditur Virgilius, Priami fatum æstimans, ac deplorans his carminibus.

Par. 58.

§ 24

Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
 Sorte tulit, Troiam incensam prolapsa videntem
 Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
 Regnatorem Asiæ, iacet ingens littore truncus,
 Auulsumque humeris caput & sine nomine corpus.

Quibus carminibus appositè quidem exclamat Aeneas: cum enim rem grauissimam narrasset ac trucem, & in qua Troiani & belli & Regni summa esset posita, quæque Asiatici Imperij exitium contineret, quid ni exclamaret ac tragicè exclamaret? aut cur non Asiæ Regnatorem miserè obtruncatum, ac sine honore iacentem, magno cum doloris sensu ostenderet? quo etiam tempore visus est Virgilius Pompeij magni exprimere aut adumbrare fatum, cuius item truncus capite auulso in arena relictus esset. Verùm dum sic pergit vt Ilij ac Troianorum excidium traduxerit ad regium senem, hinc senis parentis Aeneam subit recordatio, ac statim, quam erga patriam ac Priamum effusè nocte illa declarauerat, pietatem & caritatem, (nocte inquam illa, nam antea quoque id fecerat, itaut Hector illud protulerit,

Sat patriæ Priamoque datum)

eandem iam persoluet Anchisi parenti; vxori, ac filio. Ad quam rem inde ducit initium,

Part. 59

At me tum primùm sæuus circumstetit horror,
 Obstupui: subiit cari genitoris imago:
 Vt regem æquæuum crudeli vulnere vidi
 Vitam exhalantem: subiit deserta Cræusa
 Et direpta domus & parui casus Iuli.
 Respicio, & quæ sit me circum copia lustro.
 Diseruere omnes defessi & corpora saltu
 Ad terram misere, aut ignibus ægra dedere

Vbi præ pietate horrore corripitur tanti Regis auulso capite inspecto: simulque ad Anchisen, vt dicere ceperam, Cræusam & Iulum, conuertit mentem. tamen si prius ab hac cogitatione dimouetur Helenæ, quam occurrentem indignatur, oditque ac cursu qui

X

sic

sic exponitur, vt hinc quoque tum macula illa, de qua sæpè diximus, planè deleatur, tum eiusdem Aeneæ in patriam caritas mirificè declaratur, tum Troiani Regni excidium fate-
le esse confirmetur altiùs. Sed verba quæ momenti maximi sunt agnoscamus.

Part. 60.

(Iámque adeò super vnus eram, cum limina Vestæ
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida adspicio. dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos euerfa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaûm, & deserti coniugis iras
Permetuens, Troiæ & patriæ communis Erinnyes
Addiderat se se, atque aris inuisa sedebat.
Exarsere ignes animo, subit ira cadentem
Vlcisci patriam & sceleratas sumere pœnas:
Scilicet hæc spartam incolumis, patriasque Mycenæ
Aspiciet? partoque ibit Regina triumpho?
Coniugiûmque domûmque patres, natosq; videbit
Iliadum turba, & Phrygijs comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine littus?
Non ita. namque etsi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem,
Extinxisse nefas tamen, & sumpsisse merentis
Laudabor pœnas: animûmque expleffe iuuabit
Vltricis flammæ, & cineres satiasse meorum.
Talia iactabam, & furiata mente ferebar.)
Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit & purâ per noctem in luce refulsit
Alma parens confessa Deam, qualisque videri
Cœlicolis, & quanta solet: dextrâque prehensum
Continuit: roseoque hæc insuper addidit ore:

Hæc ob occurrentem Helenam Aeneas. quibus tum Ilij excidium magis adhuc de-
claratur, idque cum Græcorum dedecore ob Helenæ prodicionem, tum Aeneæ in pa-
triam caritas aperitur, tum rursus (id quod ex sequentibus carminibus constabit pla-
niùs) altiùs ostenditur Iunonem, Mineruam, ac cœlestes denique multos ad Ilij exci-
dium incubuisse. De qua re dicam vberiùs, si tamen priùs dubitationem explanauero,
quæ ob proposita carmina oritur grauissima. etenim proxima quæ recensui, duo &
viginti carmina a Varo & Tuca sublata fuerant, itant diu secundus hic liber ijs carnerit
carminibus. Idque vel quia turpe iudicarent heroëm fortissimum in mulierculam sic
exardescere, vt iam iam in illam irrueret, eandemque interficeret, nisi celitus prohibe-
retur: vel certè quia quæ deinde in VI. libro profert Deiphobus de Helena cum ijs, quæ
hic ab Aenea pronunciantur, è vestigio pugnare videntur. Siquidem qua nocte Helena ab
Aenea in Priami regia, seu potiùs in æde Vestæ, collocatur, eadem a Deiphobo vi-
ro domi constituitur. Denique Aeneas facit illam in templo præ timore ea nocte de-

Num vi-
ginti duo
quæ deside-
rabatur car-
mina iurè
a Varo &
Tuca fue-
runt subla-
ta.

litescentem, quemadmodum vidimus: Deiphobus contra domi insidias sibi & mortem fruuentem; sic enim Aeneas narrat in VI.

922 Cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, & armatum peditem gravis attulit alno.
Illa chorum simulans, ouantes orgia circum
Ducebat Phrygias, flammam media ipsa tenebat
Ingentem & summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis somnóque grauatum
Infelix habuit thalamus: pressitque iacentem
Dulcis & alta quies placidaque simillima morti.
Egregia interea coniux arma omnia tectis
Emouet, & fidum capiti subluxerat ensem:
Intra tecta vocat Menelaum, & limina pandit;
327 scilicet id magnum sperans fore munus amanti.
Et famam ex ingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo comes additur vna
Hortator scelerum Aeolides —
Sic Deiphobus.

Itaque his de causis placuit duo illa & viginti expungere carmina: quæ propterea Seruius, Donatus, atque alij haud interpretantur. Sed tamen mihi quidem eorum probatur sententia, qui iudicant retinenda: quod videor mihi posse optimis rationibus demonstrare. Ac primum, quia alioquin insequentia quoque carmina multa essent delenda seu expungenda. nam cum mater se è vestigio obijciat nato, eumque grauitè reprehendat, quod Helenæ intentaret mortem, atque iræ nimium indulgeret, quis non animaduertat hæc quoque carmina esse superuacanea, itaut sublati illis hæc legantur temerè? quid enim irascenti Aeneas in Helenam illud obijcere

Retinenda esse ostenditur.

Nate quis indomitas tantus dolor excitat iras?

Quid furis? —

& illud,

Non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacenæ?

922 ex quibus etiam fieret, vt nequaquam liceret sola detractioe huic malo mederi, sed aliqua etiam è contrario addenda essent, vt coherentè fluat & continuetur oratio. Itaque satius fuisset Deiphobi verba expungere, quibus de Helena verba facit. Deinde quis non videt in propositis carminibus eo consilio a Virgilio Aeneam Helenæ irascentem, ac de ea interficienda cogitantem, induci, vt inde elueret maculam illam, & eximium Aeneas in Patriam amorem exaggeraret altius & confirmaret? Itaque id quod Virgiliano consilio seruiebat inprimis, euerteretur. Sed & insuper ratio tolleretur, vnde Virgilius altius adhuc confirmauit Ilium non Arginorum, sed Deorum armis euersum, vnde Troianorum honori prospiciebat. Nam ab Helena quam Aeneas interficere ardebat, ansam arripuit Venus filio cœlites ostendendi qui Troiam euerterent. Igitur satius fuerit vt dicamus potuisse quidem Virgilium rem planius ac distinctius complecti, vt ne repugnantia oriretur suspicio: quod fecisset si noctis illius interualla notasset, ac vigilias distinxisset, itaut quemadmodum Helena prius chorum simulat (id quod in VI. legimus & face Danaos admonet inuitatque vt ex arce prodeuntes Urbis expugnandæ incendendæque occasionem ne amitterent, tum decumbentem Deiphobum armis spoliât, mox Menelaum intra tecta excipit, subindeque viri necem sollicitat, vnde è vestigio Deiphobi domus & incenditur, & tandem corrui, quæ omnia ex ordine geruntur & distinguuntur, ita posteriore noctis vigilia in Vestæ ædem introduxisset Helenam ac delitescentem fecisset. Nam hac ratione vna eadèque nocte & domi virum prodere, & subinde ardente & corruente domo, ad Vestæ perfugere & latitare, potuisset: ita quidem opportunè ac citra omnem repugnantia suspicionem in eam incidisset Aeneas. Nam si adhuc obijcias, illud obstare quominus isthæ cohæreant, quod Hector prima noctis vigilia occurreret Aeneas ipse namque Aeneas profitetur sibi Hectorem in somnis occurrisse,

— Cum prima quies mortalibus ægis
Incipit & dono diuûm gratissima serpit)

Aduersarie rationes diluuntur.

ac propterea necesse sit ut Deiphobi domus, quam mox ferè expectatus corruentem vidit Aeneas, prima ista vigilia ceciderit, ita ut a grè antea cum ab Helena chorum per noctem agi, signum dari, ab arce Græcos ad eam concurrere, in domum introduci, Deiphobus trucidari, domus incendi, & Vulcano superante deiici potuerit, equidem non negarim hinc suspicioni esse locum. Et hac de causâ crediderim futurum fuisse ut Virgilius hanc remouisset suspicionis ansam, si Aeneidem recognoscere potuisset: nam interualla commodius designasset, ac tum extrema nocte delitescentem Helenam, Aeneasque occurrentem fecisset. Quod tamen cautus Lector suppleat oportet: cum præsertim huic rei intelligendæ ac supplendæ occasionem præbeat Virgilius ipse. siquidem haud constat Aeneam statim atque ab Hectore fuit admonitus, domum conscendisse & Deiphobi domum ruentem vidisse, cum inter Hectorem discedentem, & Deiphobæ domus ruinam ea intercedant carmina,

*Diuerso interea miscetur mœnia luctu,
Et magis atque magis (quanquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribusque oblecta recessit)
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excitior somno & summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus asto.
In segetem veluti cum flamma furentibus Austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros. Sternit sata læta boûmque labores,
Præcipitæque trahit sylvas: stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxo de vertice Pastor.
Tum verò manifesta fides. Danaûmque patefcunt
Insidie.*

quibus temporis spatium contineri illud potuit, quo Græci in Deiphobi domum irruerunt, atque illo necato eandem incenderunt. Hinc accedit quòd dum Aeneas, antequam in Helenam incidat, pugnando peragrat Urbem, plurimum temporis se se obtulit Helenæ, vnde ad vestem confugere, ibique latitare vtcumque potuerit. Atque id fortasse indicauit Aeneas ipse cum caneret,

Iamque adeò super vnus eram

hinc enim non obscure omnino intelligitur ad extremum Helenam in templo inuentam ab Aenea, nam ideo pergit,

*cum limina Vestæ
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio*

quis igitur non intelligat post extinctum Deiphobum incensam domum corruisse, atque interim Helenam ad Templum, cum perflugium aliud haberet nullum, confugisse: atque ita factum esse, ut & virum prodiderit domi, & deinde cum domui admoti essent ignes, se se subtraxerit, & in ædes sacras, ut sit, confugerit? Aeneasque vicissim corruentem domum cernere, tota Vrbe peragrarè, ac tandem in Helenam incidere potuerit?

Quanquam dicat quispiam, si Helena viro ut gratificaretur, Deiphobum prodidit ac Troiam, quid erat cur virum accensa domo non sequeretur & ad Græcos diuerteret? certe ut ad ædes illas confugeret nihil fuit. sed hoc nihil est. Nam Virgilius ipse tacitè indicat nihil apud virum profecisse, quin sibi adhuc magnoperè timuisse. dum enim canit in 6.

*Egregia interea coniux arma omnia tectis
Emouet, & fidum capiti subduxerat ensẽ
Intra tectæ vocat Menelaum, & limina pandit:
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum sic posse malorum.*

ironica illa verba scilicet id sperans extingui posse, apponit ut indicet non idcirco fuisse odium extinctum, maiorem enim ignominiam attulerat Menelao & Græcis quàm ut tam facillè extingui posset: præsertim verò quia non tam voluntate quàm necessitate ad prodicionem confugisset Helena. Itaque facillè contingere potuit, ut cum vi-

rum adhuc iratum agnosceret, nec reconciliari animi signa cerneret (verisimile namque est Menelaum eam pœnis reservasse, vbi victoria planè potitus esset, & Græcos qui propter illam tam multa passi essent de pœna cōsuluisse) clam ad Vestæ profugerit, Id quod Virgilius ipse (ne diutius hæreamus, & Tuccæ ac Varri iudicio abducamur) indicat illis carminibus

Ille sibi infestos eversa ob Pergama Teucros

Et pœnas Danaum, & deserti coniugis iras

Permetuens —

quibus significat adhuc pœnas Græcorum adulterio debitam timuisse. Ita quidem videor mihi ostendisse non dicam nullum planè fuisse offensionem aut suspicionem locum, sed commodè omnia exponi posse & conciliari. nam quod turpe videatur fortissimum Heroem in fœminam irruere vt eam trucidet, id verò crimen ab Aenea ipso diluitur, qui fatetur nullam in tali nece esse gloriam, sed tamen iustissimam esse, quin laudem aliquam exigere ac propterea canitur,

— namque, etsi nullum memorabile nomen

Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem

Extinxisse nefas tamen, & sumpsisse merentis

Laudabor pœnas, animūque explese iunabit

Ultricis flammæ, & cineres satiassse meorum.

ita ut inde, præsertim ob iustæ iræ ac perturbationis æstum, nullum dedecus contrahere posset Aeneas.

Nunc, quoniam ostendimus proposita carmina esse retinenda (tamen si non negamus potuisse Virgilium planius loqui vt intelligeretur nec Aeneam corruentem Domum vidisse statim in prima noctis vigilia, nec Helenam Aeneæ occurrisse nisi in postrema, ac summatim commodè ea geri potuisse omnia quæ huc illuc de Aenea disseminantur) pergamus ad ea quæ fuerant instituta, & Venerem audiamus filij iras reprehendentem.

Par. 61.

Nate quis indomitas tantus dolor excitat iras?

Quid furis? aut quoniam nostri tibi cura recessit?

Non prius aspicias vbi fessum ætate parentem

Liqueris Anchisen? superest coniūxne Crœusa

Afcaniūque puer? quos omnes vndique Graiæ

Circumerrant acies, & ni mea cura resistat,

Iam flammæ tulerint, inimicus & hauserit ensis.

Non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacenæ,

Culpatūque Paris, verū in clementia diuū

Has euertit opes, sternitque a culmine Troiam.

Aspice (namque omnem quæ nunc abducta tuenti

Mortales hebetat visus tibi, & humida circum

Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis

Iussa time neu præceptis parere recusa)

Hic vbi disiectas moles auulsaque saxa

Saxa vides mixtæque vndantem puluere fumum:

Neptunus muros magnæque emota tridenti

Fundamenta quatit, totamque a sedibus Urbem

Eruit, hic luno Scæas sæuissima portas

Prima tenet, sociūque furens a nauibus agmen

Ferro accincta vocat.

Iam summas arces Tritonia (respice) Pallas

Infedit, nimbo effulgens & Gorgone sæua.
 Ipse pater Danaïs animos, virésque secundas
 Sufficit, ipse Deos in Dardana fuscitat arma.
 Eripe nate fugam, finémque impone labori.
 Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam.
 Dixerat & spissis noctis se condidit umbris.
 Apparent diræ facies inimicaque Troiæ
 Numina magna Deum.
 Tum verò omne mihi visum considerare in ignes
 Ilium & ex imo verti Neptunia Troia
 Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
 Cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
 Eruiere agricolæ certatim, illa usque minatur,
 Et tremefacta comam concusso vertice nutat:
 Vulneribus donec paulatim euicta, supremum
 Congemuit, traxitque iugis auulsa ruinam.

533

Vbi dum eum furem facit, & parentis, vxoris, nati, oblitum, tacitè eius erga patriam indicat caritatem, quòd pro patria fureret: dum rursus ostendit Neptunum, Iunonè, Palladem, Iouem ipsum Urbem euertere, confirmat atque alius ostendit non Græcorum virtute, sed Dijs tribuendum Ilij excidium. quo in loco (id quod iamdiu indicare ceperat vniuersim) explanat sigillatim Dijs aduersis commemoratis, & vt res cumulatius inueniat fidem, hæc Veneri narranda, Aeneæ oculis ipsis spectanda, proponit. Sed & dum ait,

*Eripe nate fugam finémque impone labori.
 Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam.
 Dixerat & spissis noctis se condidit umbris
 Apparent diræ facies inimicaque Troiæ
 Numina magna Deum.
 Tum verò omne mihi visum considerare in ignes
 Ilium & ex imo verti Neptunia Troia.
 Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
 Cum ferro accisam, crebrisque bipennibus instant
 Eruiere agricolæ certatim, illa usque minatur,
 Et tremefacta comam concusso vertice nutat.
 Vulneribus donec paulatim euicta, supremum
 Congemuit, traxitque iugis auulsa ruinam.*

534

ostendit tum Aeneam hætenus adduci nullo modo potuisse vt ab armis cessaret ac fugā caperēt, tum Urbem iam ad extremam cladem adductā & corruisse funditus. quo fit vt quoniam non potest non animaduertere temerè iam ampliùs de patria & Priamo cogitari, ad Anchisem parentem, Creusam vxorem, Ascanium filium traduca mentem, quo etiam fit vt callida Venus, ne dicam meretrix adulteram Helenam subtrahat morti & Aeneæ furori: idque clauum clauo, sed maiore, pellens. Etenim Anchisis, Ascanij, Creusæ, periculum exaggerat, vt ne desequiat in Tyndaridem, sed pietatem exerat erga suos. quod vt illi commodius persuadeat, proindeque Helenā seruet, ostendit non adulteræ aut adulteri culpa, sed Deorum ira, Urbem excindi. Itaque potestatem illi facit, vt Deos Iliū excidentes intueatur. ita fit vt ruentem Troiam & videat & simili pulcherrimo explicet, indeque ad parentes vxorisque ac filij tutelam se se conuertat. quare sic pergit,

Descendo, ac ducente Deo flammam inter & hostes
 Expedior. dant tela locum flammæque recedunt.

Ast vbi iam patriæ peruentum ad limina fedis
 Antiquasque domos, genitor (quem tollere in altos
 Optabam primùm montes, primùmque petebam)
 Abnegat excisa vitam producere Troia,
 Exiliùmque pati: Vos ô quibus integer æui
 Sanguis, ait, solidaëque suo stant robore vires
 Vos agitate fugam.
 Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,
 Has mihi seruassent sedes, satis vna superque
 Vidimus excidia, & captæ superauimus Vrbi.
 Sic ô sic positum affati discedite corpus:
 Ipse manu mortem inueniam: miserebitur hostis:
 Exuiasque petet. facilis iactura sepulchri est.
 Iam pridem inuisus diuis, & inutilis annos
 Demoror: ex quo me diuûm pater atque hominum rex
 Fulminis afflauit ventis, & contigit igni.
 Talia perstabat memorans fixusque manebat.
 Nos contra effusi lachrymis coniûxque Crœusa,
 Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
 Cuncta pater, fatóque vrgenti incumbere vellet,
 Abnegat, inceptoque & sedibus hæret in iisdem.

Vbi rursus Aeneæ pietas commendatur mirificè cum lachrymis nitatur & precibus patrem de sententia deducere & ad discessum prouocare. Tametsi abnuitt ille: præsertim cū varijs se & senectutis, vel potius decrepitæ ætatis, & amissæ patriæ, & Deorum iræ, vnde cœlitus etiam igne tactus fuerat, calamitatibus prostratum intelligat: vbi sanè dum ait,

Sic ô sic positum affati discedite corpus,

in eum morem intuetur quo cadauera extremo funere condentes, affabantur, vltimum illi vale dicentes. quod si spiraret adhuc, ac sospes videri posset, ac propterea minùs tutum ac religiosum videretur, spirantem sic affari (id enim obtendere potuisset Aeneas, vt eum a desperatione ad fugam reuocaret) ac propterea a morte abesse longius; Ipse, inquit, manu mortem inueniam, ac vitæ filum præcidam: quanquam cum illud rursus obijci posset, impium esse sibi mortem consciscere, subdit è vestigio, *miserebitur hostis*. vbi in beneficij loco habere videtur mortem, atque hostem ipsum reputare officiosum ac misericordē si optanti necem intulerit properè. Nā si insepultus iacebo, facilis, inquit, sepulchri est iactura: facilè verò ait talē iacturā, vel quæ a morientibus toleranda sit facilè, cū sensu oī priueretur corpus, nec quicquā afferat detrimēti: vel quia qui in bello ac fortiter occidūt, sepulchro ferè carere solent, Deniq. iacturam sibi expetit sepulchri, vt intelligatur se paratū esse hostium armis occumbere: vel certè quia Aeneas sepulchrum facilè illi optasset, nec ferendum indicasset vt charus pater careret tumulto; occupat Anchises, atque ait talem iacturā esse facilem, hoc est obuiam mortalibus, præsertim in bello: ac propterea non esse ferendum iniquo animo, quin libenter concedendum, vt quod passim cæteris contigerit in Ilij excidio, sibi etiam obtingeret. Denique ait se fulminis afflatum ventis, atque igne tactum, quod (vt est in hymno apud Homerum) Iuppiter agrè tulerit ab Anchisæ concubito diuulgatum quem habuerat cum Venere: & ideo fulmine, etsi neci parcens, illum attigerit. Sed redeamus ad Aeneam, qui, vt dicere cœperam, parentem adhuc nititur ad fugam impellere, vel certè mortem ipse optat oppetere. & huc spectat dum pergit,

Par. 53.

Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.

Nam

Nam quod consilium, aut quæ iam fortuna dabatur?
 Méne efferre pedem genitor te posse relicto
 Speraſti? tantumque nefas patrio excidit ore?
 Si nihil ex tanta superis placet Vrbe relinqui,
 Et sedet hoc animo perituraeque addere Troia
 Téque tuosque iuuat, patet illi ianua letho.
 Iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
 Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
 Hoc erat alma parens, quod me per tela, per ignes
 Eripis? aut medijs hostem in penetralibus, utque
 Ascaniumque patremque meum, iuxtaque Crœusam,
 Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?

Quarum rerum commemoratio ardentem Aeneæ pietatem declarat confirmatque erga parentem & suos: ac propterea, nisi ei satisfaciatur, se inſolice reputat qui Matris cura ignes ac tela vitarit hostium, nec tamen ab Pyrrhi ſauitia morteque ipsa parentem, Crœusamque ac natum tueri possit. Hoc etiam pertinet quod addit,

537

Part. 64.

Arma viri, ferte arma: vocat lux vltima victos
 Reddite me Danaïs, finite inſtaurata reuisam
 Prælia: nunquam omnes hodie moriemur inulti.
 Hic ferro accingor rursus: clypeosque ſiniſtram
 Inſertabam aptans, meque extra tecta ferebam,
 Ecce autem complexa pedes in limine coniux
 Hærebat, paruûmque patri tendebat Iulum.
 Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum:
 Sin aliquam expertus ſumptis ſpem ponis in armis,
 Hanc primûm tutare domum, cui paruus Iulus,
 Cui pater, & coniux quondam tua dicta relinquitur.

Nallum enim non mouet lapidem vt ad diſceſſum abducatur parentem, vel armis hostium cadat; ita ut coniugem etiam ad ſummum mœrorem, quo etiam ſlecti poterat ſenex, adducat. Interim verò difficile eſt iudicatu num maior vel in ſene moriendi cupiditas, vel in Aenea pugnandi & inter hoſtes occumbendi ardor, vel in Crœuſa ac cæterorum pietas eniteatur ac cura, vſque adeò hinc in iſtis affectus exprimit Poëta, donec cœlitus oblatum eſt portentum, vnde ſenex filij acquieſcit voluntati, quare ſequitur,

Part. 65.

Talia vociferans genitu tectum omne replebat:
 Cum ſubitò dictûque oritur mirabile monſtrum.
 Namque manus inter, mæſtorumque ora parentum,
 Ecce leuis ſummo de vertice viſus Iuli
 Fundere lumen apex, tactûque innoxia molli
 lambere flamma comas & circum tempora paſci.
 Nos pauidi trepidare metu, crinẽmque flagrantem
 Excutere, & ſanctos reſtinguere fontibus ignes.
 At pater Anchifeſ oculos ad ſydera latus
 Extulit, & cœlo palmas cum voce tetendit:

Iuppi.

338

Iuppiter omnipotens precibus si flecteris vllis,
 Aspice nos hoc tantum: & si pietate meremur,
 Da deinde auxilium pater, atque omnia firma.
 Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
 Intonuit cœlum, & de cœlo lapsa per umbras
 Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
 Illam, summa super labentem culmina tecti
 Cernimus Idæâ claram se condere sylua,
 Signantemque vias: tum longo limite sulcus
 Dat lucem & latè circum loca sulphure fumant.
 Hic verò victus genitor se tollit ad auras:
 Affaturque Deos, & sanctum sydus adorat.
 Iam iam nulla mora est: sequor, & quâ ducitis, adsum.
 Dij patrij seruate domum, seruate nepotem.
 Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troia est,
 Cedo equidem, nec Nate tibi comes ire recuso.

Quibus cum foelix discessuris augurium esset oblatum, pater (vt dicebam) ad discedendum sese offert paratissimum. Atque hîc quidem in augurio fingendo mira elucet Virgilij industria: est enim tum Iouis voluntati, quantum quidem existimare potuisset superstitiosa illa gens, declarandæ, tum pueri foelicitati indicandæ, tum obfirmato senis animo flectendo, tum Crœusæ optatis, maximè verò Aeneæ cupiditati explendæ, aptissimū: ita ut hinc multiplex illè inuolutusque nodus explicetur, ex quo & illorum omnium salus, & noui Regni fundamentum pendebat totum: Quod si ad machinam confugit Virgilius vt implicatam hanc rerum seriem explicet, iam docuimus alibi Tragicum & Comicum dedecere ad machinam confugere nodo explicando non Epicum. quanquam nō est negandum arctissimi huiusce nodi explicandi occasionem ex ijs arripuisse, quæ de Seruio Tullo ferebantur, huius enim pueri caput flamma repente correptum legimus, vnde

339 Tanaquil regium portentum esse affirmavit, id quod declarauit euentus, cū Tullus Tarquinio in Regnum suffectus sit. Neque verò non eiusdem Poëtæ enitet industria, dū Anchisem inducit qui exclamans

Iam iam nulla mora est —

& quæ sequuntur, difficultates illas omnes præcisas ostendit: ac propterea pergit,

Par. 56.

Dixerat ille, & iam per mœnia clarior ignis
 Auditur, propiusque æstus incendia voluunt.

Vbi multò magis discedendi indicat, atque adeò fugiendi, necessitatem. Sed Aeneam audiamus, qui tanto lætus augurio, ac Patris audita voluntate, iam, quippe piētissimus filius, in hæc verba prorumpit,

Par. 57.

Ergo age care pater ceruici imponere nostræ:
 Ipse subibo humeris: nec me labor iste grauabit.
 Quò res cumque cadent, vnum & commune periculum,
 Vna salus ambobus erit: mihi paruus Iulus
 Sit comes & longè seruet vestigia coniux
 Vos famuli, quæ dicam, animis aduertite vestris.
 Est Vrbe egressis tumultus templumque vetustum
 Desertæ Cereris, iuxtaque antiqua cupressus,

Reli-

Religione patrū multos seruata per annos.

Hanc ex diuerso sedem veniemus in vnam.

Tu genitor cape sacra manu, patriosque penates:

Me, bello è tanto digressum, & cæde recenti,

Attrectare nefas, donec me flumine viuo

Abluero. —

Quibus nihil pietate plenius & caritate: cū præsertim sacra (et si superstitio efficit quominus hæ probentur) ac penates eodem tempore flammis eripiantur. sed qua ratione rem obierit ac peregerit, audiamus.

Partic. 68.

Hæc fatus, latos humeros subiectaue colla

Veste super, fuluque insternor pelle Leonis

Succidoque oneri; dextræ se paruus Iulus

Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis

Ponè subit coniux. ferimur per opaca locorum,

Et me, quem dudum non vlla iniecta mouebant

Tela, neque aduerso glomerati ex agmine Graij,

Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis

Suspensum & pariter comitique oneriq; timentem.

Quibus ardens pietas & religio declaratur pari cum prudentia & sollicitudine coniuncta, vt, si fieri posset, se suosque omnes ad destinatum locum traduceret incolumes. Interim tamen casus interuenit admirabilis, de quo his admonemur,

Partic. 69.

Iamque propinquabam portis, omnemque videbar

Euasisse viam, subitò cum creber ad aures

Vifus adesse pedum sonitus: genitorque per vmbram

Prospiciens, Nate, exclamat, fuge Nate: propinquant:

Ardentes clypeos, atque æra micantia cerno.

Hic mihi nescio quod trepido malè numen amicum

Confusam eripuit mentem; namque auia cursu

Dum sequor, & nota excedo regione viarum,

Heu misero coniux fatone erepta Creusa

Substitit, errauitne via, seu lassâ recedit

Incertum: nec post oculis est reddita nostris.

Nec prius amissam respexi animūque reflexi,

Quàm tumultum antiquæ Cereris, sedemque sacratam

Venimus. hinc demum collectis omnibus vna

Defuit, & comites natūque virūque fefellit.

Quem non incusauī amens hominūque Deorūque,

Aut quid in euerfa vidi crudelius Vrbe?

Quo casu, cum sibi ereptam cerneret Creusam, emensum iter remeandum, Urbemque ipsam tandem si opus sit repetendam statuit, seque capitis discrimini rursus obijciendum, vt eam uxorem inueniat. Atque hic caue putes nō summo iudicio Virgilium uxore spoliassè Aeneam, atque hoc planè in loco spoliassè. Nam haud par erat vt cum tam diris nauigationibus Aeneam obiectare decreuisset, Regiam foeminam tot discriminibus obijceret,

ceret, cum præsertim eius cura magno Aeneæ impedimento esse posset. & hoc est quod paulò post indicabit Poëta ipse opportunè, dum eiusmodi prætextum Crëusa ipsa adhibet Aeneæ consolando. Quamquam altius adhuc spectauit Poëta dum cara Aeneam orbaret vxore. Nam cum decreuisset Aeneam tandem in Latium perducere & nuptias inter ipsum & Lauiniam conciliare, vnde noui regni statuendi opportunum ducebatur initium, omnino sibi faciendum putauit, vt Crëusam a uiro remoueret, & ante nauigationem remoueret, & ideo ea Crëusæ uerba,

— Nec te comitem hinc asportare Crëusam

Fas haud ille finit superi regnator Olympi.

Longa tibi exilia & vastum maris æquor arandum.

non causam præcipuam attingunt, sed prætextum uerius, etsi accommodatum: præcipua causa attingitur statim dum pergit Crëusa,

Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arua

Inter opima virum, leni fluit agmine Tybris.

Illic res læta, regnumque & Regi coniux

Parta tibi lachrymas dilectæ pelle Crëusæ.

sed de hac re paulò plenius eo in loco. Nunc cum Poëta pergamus, qui Aeneæ prouidentiam & cautionem declarat mirificè cum iter remeare statuisset. Quare sic canitur.

Par. 70.

Ascanium Anchisemque patrem Teucrosque penates

Commendo focijs & curua valle recondo.

Ipsè Urbem repeto, & cingor fulgentibus armis

Stat casus renouare omnes, omnemque reuerti

Per Troiam, & rursus caput obiectare periclis,

Principio muros, obscuraque limina portæ,

Quà gressum extuleram, repeto: & vestigia retrò

Obseruata sequor per noctem, & lumine lustro.

Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.

Inde domum, si fortè pedem, si fortè tulisset,

Me refero; irruerant Danaï, & tectum omne tenebant.

Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento

Voluitur: exuperant flammæ, furit æstus ad auras.

Procedo ad Priami sedes, arcemque reuiso.

Et iam porticibus vacuis Iunonis asylo,

Custodes lecti, Phoenix & dirus Vlysses

Prædam asseruabant: huc vndique Troia gaza

Incensis erepta adytis, mensæque Deorum,

Crateresque auro solidi, captiuaque vestis

Congeritur. pueri & pauidæ longo ordine matres

Stant circum.

Ausus quin etiam voces iactare per vmbra,

Impleui clamore vias, mæstusque Crëusam

Nec quicquam ingeminans iterumque iterumque vocauit.

Ita quidem & de excidij exitu, præda, captiuisque nos docet, quæ fortasse requiri poterat vt de excidio constaret toto. Tamen si crediderim eò etiam spectasse vt Græcos tacitè auaritiæ insimularet, dum vndique spolia colligerent, ac ne templis quidem parcerent. Atq; hac etiam de causa Vlysses, quem scilicet maximè omnium oderant Troiani, cum Phœ-

nice

nice homine auarissimo, coniungit. Is enim Phoenix est qui Achillem hortatur apud Homerum, ut dona recipiat a Priamo & Trojanis: & idcirco Achilles dum corpus Hectoris restitueret, illum vendidisse dicitur. Vt mirum sit Homerum talem finxisse Acchillis Magistrum ac monitorem, unde eius cui canebar, deturparetur honos atque sordesceret. Iam vero suam erga uxorem beneuolentiam non sine periculo maximo declarat Aeneas donec eius occurrat simulachrum. nam sic pergit,

Partic. 71.

Quærenti & tectis vrbis sine fine furenti,
 Infelix simulachrum atque ipsius vmbra Cræusæ
 Visa mihi ante oculos & nota maior imago.
 Obstupui, steteruntque comæ & vox faucibus hæsit.
 Tum sic affari & curas his demere dictis:
 Quid tantum infano iuuat indulgere labori,
 O dulcis coniux? non hæc sine numine Diuum
 Eueniunt. nec te comitem hinc asportare Cræusam
 Fas: haud ille finit superi regnator Olympi.
 Longa tibi exilia, & vastum maris æquor arandum.
 Ad terram Hesperiam venies vbi Lydius, arua
 Inter opima virum leni fluit agmine Tybris.
 Illic res lætæ, regnumque, & Regia coniux
 Parta tibi. lachrymas dilectæ pelle Cræusæ.
 Non ego Myrmidonum sedes Dolopumque superbas
 Aspiciam, aut Graijs seruitum matribus ibo,
 Dardanis, & diuæ Veneris nurus:
 Sed me magna Deum genitria his detinet oris.
 Iamque vale, & nati serua communis amorem.

Hic verò non secum ipse pugnat Aeneas qui paulò ante dixit

— Nec post oculis est reddita nostris,

Nam ibi de Cræusa ipsa, hic de illius imagine atque vmbra (has enim affinxit mortuis antiquitas) verba facit. magno autem solatio esse debuit Aeneas cum audiret non sine numine diuum substituisse Cræusam: quin existimandum est id totum matris ac Iouis amoris ac prouidentiae tribuisse: nam huc planè illum eximpellunt voces,

Quid tantum infano iuuat indulgere labori

huc in primis illud,

— — haud ille finit superi regnator Olympi.

Sed Regni in primis mentio cum soletur oportet, præsertim ob Ascanium: & quoniam, si non suam, Cræusæ saltem vicem dolere potuisset quam abdito illo relinquebat in loco, appositè pergit Cræusa

Non ego Myrmidonum sedes Dolopumque superbas

Aspiciam aut Graijs seruitum matribus ibo,

Dardanis & diuæ Veneris nurus.

vbi matris quoque mentio cum soletur necesse est cum intelligat eius curæ commissam Cræusam, ac propterea sub Veneris ac Iouis tutela a Berecynthia magna matre exceptam. Hic tamen miretur facilè quispiam cur deinde Aeneas tantopere errarit, ignorans quam planè terræ ei portenderent fata: nā ideo & in Thraciā & Delū & in Cretam, hac ductus ignorance, nauigauit. An non antequā discederet ac nauigaret illud prædixerat Cræusa,

Ad terram Hesperiam venies vbi Lydius arua

Inter opima virum leni fluit agmine Tybris?

Quid clarius ut prouinciam ac locum agnosceret, vbi nouum excitandum erat regnum? ita ut mirum videri possit in Thraciam primò nauigasse, quæ regio nō lōgissimè distabat, sed

sed propè; nec longas nauigationes requirebat sed breues. mirum etiam expressam Tyberis mentionem obliuioni tradidisse, vnde cursum potissimum ab initio intendere potuisset. Sed tamen è contrario illud quoque prædixerat Crëusam fore vt longa exilia illis superessent, & vasta æquora peragrandæ. existimandum est igitur vel Tyberis nomen, quippe illi ignotum eo tempore vnâ cum Hesperia nomine excidisse, vel certè, quoniam amplioribus verbis de hoc loco illum admonet, quàm vt obliuio & ignorantia in re tali ac tanta posset obrepere, Existimandum & hunc quoque locum moderari voluisse Poëtam, quod morte impeditus haud perfecit. vt omittam carmen quoque illud interim occurrere,

Eueniunt. nec te comitem hinc asportare Crëusam,
quod integro pede abundat ac correctione indiget. Ac fortasse ad septimi initium vbi ait Aeneas,

——— *salue satis mihi debita tellus:*

Hic domus, hæc patria est: genitor mihi talia namque

Nunc repeto) Anchises factorum, arcana reliquit.

non modò genitoris, sed coniugis mentionem fecisset quasi Crëusæ uerba illa

Sed me magna Deum genetrix his detinet oris.

in mentem recurrerent, quòd si canere placuisset,

Hic domus, hæc patria est: dulcis mihi talia namque,

(Nunc repeto) coniux factorum arcana reliquit.

egregiè omnem dubitandi locum sustulisset: præsertim quia Anchises hærentem illū habuisse, Crëusa perspicuis ab initio, ac bicubitalibus uerbis, ut ita dixerim, eo de loco admonisset. Sed ad Aeneam redeo: qui suauissimis permotus Crëusæ uerbis ad patrem redit, ad quem ingentem Troianorum multitudinem confugisse uidet. et si interim quā Crëusam seu Crëusæ simulacrum reliquerit prius, audiendum.

Part. 72.

Hæc vbi dicta dedit lacrymantem, & multa volentem

Dicere deseruit, tenuésque recessit in auras.

Ter conatus ibi collo dare brachia circum,

Ter frustra comprehensa manus effugit imago,

Par leuibus ventis volucríque simillima somno.

Sic demùm socios consumpta nocte reuiso.

346

Quibus uerbis mirum est quàm eleganter umbrarum, seu quæ se se offerrent simulacrorum, uim uel potius uarietatem describat: etsi animo potius cōcipienda est talis inanitas, quàm ut pictura, carmine, oratione exprimi possit. Reuisit igitur Aeneas, nocte iam elapsa, parentem ac socios, & multitudinem illam conuenit & ideo pergit,

Par. 73.

Atque hîc ingentem comitum affluxisse nouorum

Inuenio admirans numerum: matrésque virósque

Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.

Vndique conuenere animis, opibús parati,

In quascumque velim pelago deducere terras.

Iámque iugis summæ surgebat Lucifer Idæ,

Ducebátque diem: Danaïque obfessa tenebant

Limina portarum: nec spes opis vlla dabatur.

Quibus huc adductis, quid obsecro supererat, nisi ut sine cunctatione discederet? nihil latè: quandoquidem omnia pietatis officia mirificè persoluit, iámque etiam atque etiam persolvere instat fugâ ipsâ, & ideo concludit,

Par. 74.

Cessi, & sublato montem genitore petiui.

Quasi diceret, cum nondum humanis diuinisque monitis iussis, portentis, adduci satis potuissim ut discederem, tandem necessitate ipsa propè coactus, cessi, ac decrepito patre humeris sublato, quod. n. clarius deferre pondus contingat? arduum Idæ montē cōscēdi.

Y Ab-

Abfolui fecundi explicatum: breuiter illum quidem: Sed in quo tamen rerum feriem, ac partium ordinem & coherrentiam dilucidè ostenderim, vt spero. Itaque Poëta confilium & artificium ab initio ad finem vsque licuit obseruare: vt propterea ab initio itè ad finem vsque librum hunc vniuersum in offenso pede percurrere liceat. quanquam enim verba plurima, sententias quoque aliquas, minus expendimus; quæ tamen paulò difficiliora videri poterant, non prætermisimus: itaut & Auditorum & loci habita sit ratio. Nunc superesse videtur vt ad ea digitum intenderem quæ aliunde transtulit noster Vates vel imitatus est, præsertim vt de more cum Homero quoque comparetur. Verùm enim uerò, quoniam Homerus Ilij prætermittit expugnationem in Iliade, in Odyssæa vix attingit, locus sanè se se offert nullus vnde vniuersim illos comparemus, quod si priuata quædam loca, sparsim tamen, occurrunt ex Homero ad quæ spectasse visus est Virgilius, ea sanè a Macrobio primùm libro v. Saturnalium indicantur, tum verò ab Vrsino ex ordine & copiose describuntur. Ita fiet vt si Virgilio cum Homero in posterum conferendo curam atque industriam nostræ non dissimilem adhibueris, atque adeò nostra vestigia triueris, facile illorum vel consensionem vel disensionem agnoscas, & quis passim superior habendus sit. Et quanquam nos in sequentibus quoque libris eos sæpè conferemus, strictim tamen faciemus, ne aut anteactò labori nostro, aut Lectoris, quem satis hæctenus de ratione docuimus qua Poëta isti conferendi sint, industriæ diffidere videamur, ac non necessariò longius quàm par est, hosce commentarios producamus. Denique ne actum quoque agere quibuidam videar, peruelim Vrsinum consulas, præsertim verò quia non Homeri solum indicat locos, verùm etiam Lucretij, Smyrnæi aliorumque multorum, quos Virgilius interdum sequutus est. Et quidem Virgilij eruditionisq. studiosos nunquam poeniteat ea consulerè quæ diligenter in hunc secundum librum digessit hic Author, vt Virgilianas imitationes indicaret. Quanquam quod attinet ad Pisandrum ex quo Virgiliū secundum hunc librum penè ad verbum transtulisse, scribit Macrobius, Oportet equidem vt Macrobius Pisandri loca summatim saltè retulisset, quādoquidem plurima sunt in secundo, quæ ex Pisandro vel Authore ullo manasse, agrè, quin ne Macrobio quidem iuranti, crediderim. Video enim ea omnia quæ de se narrat Aeneas, eò spectare, vt clam ostendatur Aeneam omnia pietatis officia patriæ persoluisse: nec tam Græcorum quàm Deorum armis Ilium cecidisse: qui Troiæ imperium in Romanum conuèrttere, atque hoc Græcis totique Terrarum orbi veluti imponere decreuissent: quibus Augusto ac Romanis canit Virgilius, & ita canit vt quicquid gerit Aeneas, id planè Romanorum Authoria prodictionis calumnia purgando & omnis virtutis genere cumulando inferuiat. Quæ tamen spectasse, sed ne somniasse quidem Pisander potuit, qui trigesima octaua ferè Olympiade floruit. quare crediderim quidem Pisandrum quippe qui poëtica laude mirifice claruit, ac longum Poëma condidit, in quo Troiæ quoque excidium inclusit, ea cecinisse quæ vel ad Sinonem Græcorumque dolum ac Durium inprimis, pertinet, simulque hunc introduxisse in Urbem atque huius expugnationem cecinisse quod alij multi non Poëta solum, verùm etiam Historici memorant. Sed quæ ad Aeneam pertinent (pertinent autem ferè ea omnia quæ ab Hectoris qui se se Aeneæ in conspectum dedit, monitis occurrunt ad extremum usque librum) nullo modo deriuari ex Pisandro potuere: quandoquidem ijs clam suo ingenio qua exposuimus ratione, Augusto canit ac Romanis: & ideo præmunitione illa usus est Aeneas, *Et quorum pars magna fui*: ne scilicet quis tot ac tanta de Aenea referri audiens, miraretur, cum apud Historicos & Poëtas ea non extant; itaut occupet interim Virgilius, quod quæ excogitaret ipse, canere decreuisset: tantum abest vt iam ea decantasset Pisander. Hæc de secundo.

Finis Libri Secundi.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

Liber Tertius.

350

Vid canat quidue moliatur noster Vates in hoc libro Tertio, perspicuum videri posset: præsertim si ea spectentur quæ tum ad libri primi initium, tum verò in progressu, a nobis dicta sunt. Eò enim se se refert, vt Aeneas nauigationes atque adeò errores & iactationes decantet, idque a primis ducto initio. Cum enim Ilio euerso Antandrum secessisset, indeque descendisset, ac primùm in Thraciam. deinde in Delum Insulam, mox in

AVTHORIS
confiliū & li-
bri huius
argumen-
tum.

Cretam, hinc ad Strophades, ad Aetium Promontorium, ac subinde Butrothum in Epirum, atque ex Epiro in Siciliam, ac tandem in Africam delatus esset, itaut septennio ferè toto nauigasset, atque huc illuc ventis & tempestate iactatus esset; hos errores omnes persequi ac decantare instituit noster Vates in hoc libro, decantatque diligenter. itaut huiusce libri argumentum non obscurum, quin perspicuum (vt dicere cœperam) videri possit. Tamen si clam eò etiam spectat Virgilius vt nauum lectorem duo edoceat. Vnum est Aeneam non tam Græcorum armis quàm fatorum ac Deorum voluntate & monitis ad fugam arripiendam nauigandumque descendisse. Alterum sic de Vrbe condenda ac Troiano Regno alicubi excitando cogitasse, ac suam huc industriam contulisse, vt non quidem per iniuriam in alieno solo sed Deorum iussu & voluntate id excitare studuerit. Quæ duo magnopere spectasse nostrum vatem obseruabimus ac demonstrabimus in progressu.

351

At enim sint isthæc. Verùm quo consilio eiusmodi nauigationes & iactationes profequitur, aut quas ob causas copiosè in ijs percensendis commoratur? multis sanè magnisque de causis. Ac primùm vt ei propositionis parti satisfaciatur, in qua sibi eum virum decantandum ornandumque proposuit, qui ab Troiæ oris profugisset ac diu multumque errasset. Deinde vt Regina morem gerat postulanti ac requirenti ut errores ille suos commemoraret. Et sanè cum Dido sub primi libri finem enixè ab eo flagitasset vt tum insidias Danaum casusque suorum, tum verò suos errores enarraret (ideo enim

Ostenditur
cur & quâ
apposuit p-
positum ar-
gumentū
tractet hoc
in loco.

I.

II.

Imò age, & a prima dic hospes origine nobis

Insidias (inquit) Danaum, casusque tuorum,

Errorésque tuos: nam te iam septima portat,

Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.

III.
Vbi ostenditur
Virgilium hic
Odysseam
imitari.

352

cecinerat Virgilius) postulat sanè ratio, vt quoniam Aeneas in secundo libro commemorauit Danaum insidias casusque suorum, iam suas quoque nauigationes & peruagationes profequatur. Denique in hoc Poëmæ illud sibi proposuerat Author vt Homerum imitaretur, atque Odysseam Iliademque veluti exprimeret. Cum igitur Homerus in Odyssea Vlyssis errores cecinisset in primis, par erat ut Virgilius etiam Aeneas errores commemoraret. Et hinc est vt quemadmodum Vlysses in conuiuio apud Pheacos Alcinoos rege flagitante, sic Aeneas in conuiuio apud Carthaginienses Didone regina postulante, varias illas (etsi postremam summam ac propè vno verbo attingit, quod expressa ac veluti ante oculos posita fuisset in primo) narret peruagationes. Quanquam non est quod inficiemur Virgilium sic imitari Homeri Iliadem, & (quod rei nostræ interest in præsentia) Odysseam, vt longo interuallo illius industriam superet, quemadmodum docebimus in progressu. Nunc illud tantum moneo, Virgilium vt satietatem declinaret, ac verisimile decorumque tueretur, vnico hoc libro ea omnia imitari atque complecti quæ Homerus de Vlyssæ quatuor integris libris vix expleuit satis. Cum tamen par esset satietatem declinare, non longiore illa similium rerum narratione nauisem gignere: præsertim verò vt conuiuio ac temporis breuitati narratio responderet, nec sine decore perageretur. Itaut consultior (atque id etiam constabit in progressu) videri possit noster Vates. Quapropter iurè quidem illud canere potuit

Commo-
dius tamē
& maiore
cum deco-
ro id præ-
stari a Vir-
gilio.

Illius immensos miratur Gracia campos:

At minor est nobis, sed bene cultus ager.

Vbi tacite, rem attentius æstimanti, indicat Iliadem & Odysseam manare latius quàm par esset, & minùs cultam videri & posse & debere. Cum tamen Aeneis moderatis finibus cõtineatur, & verò debitam culturam atque adeò industriam referat.

*Colligitur
hunc librum
non ad Epi-
sodia perti-
nere sed ad
Actionem*

Atq. ex his omnibus satis animaduvertere licet hunc librum non ad Episodium (quod perperam affirmant pugnàntque multi) sed ad Actionem pertinere. De qua re, quoniam plurimùm refert id nosse, agerem pluribus, nisi totam hanc rem tum ad primi initium attingissem, tum in Comparatione copiosius declarassem, ac multis, & (ni fallor) magnis, argumentis demonstrassem. Nunc sat sit monuisse. eos qui statuunt tertium hunc librum ad Episodium pertinere, docere non posse quàm Virgilius enim sibi virum canendum proposuerit qui diù multùmque errasset, seu diù multùmque terra marique iactatus esset. Certum est enim in propositione non Episodiorum sed Actionis rationem haberi. itaut cum Virgilius eum sibi virum proposuerit decantandum, qui diu terra marique errasset, in omnes Aeneæ errores spectarit. Alioquin breui suam ille nauigationem peregisset, nec multùm iactatus esset. Quid plura? eius errores ab discessu primo canendos proponit, ab illo inquam tempore quo Troiam deseruit profugus: id quod aggreditur tertio hoc libro. quem igitur non pudeat affirmare tertium hunc librum in quo Propositioni planè respõdet, digredi? Sanè Aristoteles in sua Poëtica omnes planè Vlyssis errores seu viri qui diù multùmque pererrasset, statuit esse Odysseæ argumentum. vt propterea Virgilius quoq; dũ eadẽ ferè peruationes attribuit Aeneæ suo, atque eodem commemorat ordine, oēs quotquot huius commemorat errores & iactationes, in materiæ statuât loco: itaut cū virum Troia discedentem & in Latium nauigantem decantet, in Actione versetur, non ad Episodia diuertat in hoc libro. Quapropter liceat quidem requirere cur Virgilius non omni planè ex parte naturalem ordinem secutus sit in huiusmodi errorum narratione seu imitatione (de qua re alibi opportuniùs) sed has nauigationes ad Episodium pertinere, id verò nisi temerè atque adeò turpiter statui nullo modo potest. Sed iam, quoniam amplũ huic libro intelligenter pertractando, aditum aperuimus, amplissimum quoque aperire licebit post paulò, vbi narrationi initium dederit noster Vates, agedum Aeneã audiamus.

Partic. 1.

Postquam res Asiæ, Priamique euertere gentem
Immeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troia;
Diuerfa exilia, & desertas querere terras,
Augurijs agimur Diuũ —

*Quò spe-
rat hoc i-
nitium.*

Egregiè sanè præsentem errorum narrationem cum superiore neçit, vel potiùs è superio-
re deriuat. quia scilicet cum placuisset coelestibus Troianum regnum euertere (id quod
copiose prosequutus est in 11. ycoactus fuerit Aneas

Diuerfa exilia, & desertas querere terras.

de qua tamen re paulò post copiosius. Interim quoniam in superiore libro affirmare non dubitauimus Iliæ excidium commodè, ad Actionem reuocari posse, tametsi interpre-
tes mira consensione eiusmodi excidium ac 11. librum in Episodij habeant loco; lū-
bet totam hanc rem declarare: præsertim uerò quia cum id reiecerim ad tertij ini-
tium, nunc postulet ratio vt fidem liberem meam. Ergo sic statuo, excidij nar-
rationem ac proinde secundum librum quoniam nauigationis errorumque causas con-
tinet, ad Actionem non temerè quin iure optimo reuocari. Etenim Poësis (si quis
attentiùs æstimet) est ficta quædam historia. Id quod inprimis de Heroico poëmæ
statuere licet, quod ex historia deriuatur. Tametsi enim a Poëta variari solet historia vñ-
de ducitur argumentum & poëma, quin nouatur vñdique ac sus deque commutatur (vt
scilicet ad pulcherrimam ideam reuocetur) historiam tamen tanquam pro solo & funda-
mento retinet Heroicum poëma. Ex quo fit vt cum historia tum demum perfecta sit at-
que omnibus absoluta numeris, cum non modò res gestas narrat verum etiam consilia
& causas percenset rerum gestarum, id etiam factitandum sit Epico. & sanè M. Tullius

in 11.

in 11. de Oratore perspicuè præcipit vt Historicus cum rebus gestis & euentis, quoad
 555 eius fieri possit, causas coniungat & consilia: quandoquidem hæc tum ad perspicuita-
 tem & rerum intelligentiam tum maximè ad prudentiam conferunt plurimum. Quan-
 quam enim vbi ignorentur causæ ac lateant consilia, non est super sedendum, sed res ge-
 stæ saltem narrandæ quibus maximè continetur Historia (est enim rerum gestarum nar-
 ratio) vbi tamen consilia & causas rescueris & exposueris, historiæ lux accedat maxima.
 Igitur eodem modo Heroicum Poëma est pertexendum: causæ enim rerum gestarum,
 quoad eius fieri possit (id quod egregiè sanè & accuratè præstat Lucanus in Pharsalia)
 commemorandæ: præsertim quia poëta eas fingere licet & comminisci. Quapropter
 cum Ilij excidium ac Troiani regni euersio Aeneam adegerit ad fugam capeffendam, ac
 nauigandum errandumque; nil prohibet affirmare eo consilio Virgilium Ilij excidium
 commemorasse antequam ad Aeneæ errores descenderet, vt huiusmodi errorum narra-
 tionem causarum narratione anteuertret. & hoc est quod in præfens indicat Aeneas dum
 Asiæ rebus euerfis, atque Ilio Trojanæque gente veluti extincta, se

Diuerfa exilia, & desertas quærere terras

coactum affirmat. Quamobrem licet non eorum sententiam sperno qui Ilij excidium ac
 librum II. vniuersum in Episodij habent loco, crediderim tamen ad Actionem reuocari
 posse percommode. Nam quod in propositione causæ perinde atque errores non expri-
 mantur & proponantur, nihil refert: vt enim historici sic ea proponunt quæ dicenda sunt,
 vt causas rerum dicendarum (quas tamen sæpè in narratione prosequuntur) minimè ex-
 556 primant, sic fictus historicus, poëta inquam, dum in propositione res proponit decantan-
 das, harum reticere causas (id quod in Luciano item commode obseruare licet atque alijs
 multis) & potest & solet. Sed iam ad hunc librum redeo totus. in cuius initio illud mire-
 tur aliquis ac fortasse poëta vertat vitio, quod transiitione longiore ac non necessaria v-
 tatur. vt enim a 11. Libro ad 111. faceret gradum transiitione adhibita, satis erat canere,
 Postquam Ilium cecidit, vel quid tale vnde res vnico ferè verbo exprimeretur; quorsum
 igitur canere

Postquam res Asiæ, Priamique euertere gentem

Immeritam visum superis ceciditque superbum

Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troia,

ac rem tam exaggeratè commemorare? Certè *perd. h. a. o. i. s.* seu transiio perinde atque epi-
 logus gaudet breuitate, nec expolitionem, multò minùs exaggerationem & amplificatio-
 nem iustinet. Ergo obseruandum est Aeneam in his carminibus ac particula tota sic tra-
 sitione vti, vt simul tria illa nitatur confirmare altius quæ clam molitus est in 11. libro dū
 Ilij narraret excidium. Ac primùm sic Aeneas Ilij excidium commemorauit, vt commise-
 rationem erga se excitare vehementer studuerit. & huc pertinet initium illud

Infandum Regina iubet renouare dolorem,

Troianas vt opes & lamentabile regnum

Ernerint Danaï: quæque ipse miserrima vidi,

Et quorum pars magna fui. quis talia fando

Myrmidonum, Dolopumue, & durī miles Vlyssē

Temperet a lachrymis?

Vbi mirum est quāto operè Poënarum animos perterret vt eos prouocet ad misericor-
 diam: quam excitare etiam molitur narratione tota. Hic igitur cum Aeneas alio narra-
 tionem conuertente instituisset, Ilij excidium sic claudit vt Regina ac Poënarum commi-
 557 serationem excitare altius & confirmare molitur. hoc enim maximè sua Troianorum-
 que salus continebatur. & huc pertinet quod ait euerfam gentem immeritam, cecidisse
 superbum Ilium, humo fumare Neptuniam Troiam: huc quod exilia variā, terras deser-
 tas requirendas subiungit. Atque hoc primum. Alterum quod confirmat, illud est. Ilij
 excidium Deorum voluntate atque opera cōtigisse: quod commemorat ne Græcorum
 virtuti tribuatur. & huc spectat quod ait superis visum res Asiæ Priamique gentem euer-
 tere, quod in huius quoque libri finem rursus, etsi aliud agere videatur, inculcat. postre-
 mum est Aeneam Patriam Urbem non tam spontè quàm necessitate, nec quo tempore ste-
 tit, sed quo fumaret humo, quod est iam a fundamentis cremaretur & in cineres soluere-
 tur, ac proinde omnia persoluisset pietatis officia, reliquisse. Quæ tria (vt dicere cœpe-
 ram) in 11. libro spectauerat, atque alijs verbis egerat, ferè perpetuò.

*Reditur
 ad tertium
 hunc librū
 & explica-
 tur prima
 particula
 adubita-
 rione du-
 cto initio.
 Responde-
 tur proposi-
 te dubita-
 tioni: si-
 mulq. per-
 spicua red-
 ditur vn-
 dique præ-
 sens parti-
 cula.*

Dum verò addit augurijs factum & oraculis Deorum ut errauerit & varias terras quæ-
 fierit, vnum moliri etiam incipit poëta, quod ijs quæ clam molitus item est in 2. videri po-
 test per simile. ut enim ibi quasi aliud ageret, vulgatum illud crimen proditiōis eluit in
 suo Aenea, ita hoc in loco alterum crimen diluit, quod Aeneas dum alienas terras acce-
 giones occuparet, & ibidem vrbes conderet (id quod aliquando illi obijciat Turanus)
 contraxerat. quid enim alienas terras inuadere, & in alieno solo urbem condere, ac noui
 regni fundamēta ponere? igitur sic narrat Virgilius Aeneæ nauigationes, ut doceat Deo-
 rum responsis, quin iussis ut obtemperaret id fecisse. cuius rei veluti initium & fundamē-
 tum hic iacit dum ait Aeneas se augurijs Deorum actum. Et quamuis id poëmatis initio
 indicare coeperit cum fato profugus diceretur, ei que cōdenda vrbs proponeretur, & rur-
 sus cū diceret iluno sic *voluere parcas* (in excitandā nāq; vrbe, ac regnū spectabat Romano-
 rū) hic tū rursus etsi aliud agere videatur, hoc attingit. quare ait se Deorū actū augurijs, &
 paulo post fatis vela dedisse: & in progressu magnā oraculorū seriē cōmemorabit, vnde in-
 telligatur se Deorū imperatis obtemperare, qui penatibus vrbe statui iuberent, nō alieno re-
 gno per vim inhiare. Denique, ut me semel explicem, & totū poëtæ consiliū, quoniam clam
 etiam Aeneæ & Augusto fauet, aperiamus, sic statuo. quemadmodum in superioris libri
 enarratione, tria fuerunt obseruanda, in quibus Author versatur perpetuò, ita hoc in libro
 tria occurrent quibus hanc narrationem dicauit Virgilius, atque his sanè diligenter ob-
 seruatis, commodius adhuc ad finem vsque licebit progredi. primum est series nauigatio-
 num, quā splendida narrationis quasi facies refert, simulque ad Ilij iactationes Odysseæ
 que ipsius artificium nos prouocat agnoscendum. Alterum varietas oraculorum quæ ad
 propositas vrbiū ædificationes inuidia liberandas honestandāque proferuntur. Tertiū
 ac postremum Aeneæ commendatio. etsi enim eum poëmāte commendat toto, pietatis
 tamen ac religionis nomine quæ præcipua iustitiæ pars ac summa virtus est, sigillatim eū
 celebrat, ut dicebam, in hoc libro. Ut propterea quamuis palam errores ponat narrandos,
 iustam tamen vrbs ac regni foundationem atque Aeneæ commendationem, quasi aliud
 agens, complecti instituerit. quanquam ea etiam de causa ait *augurijs agimur Diuūm*, ut in-
 telligatur ex Diis multos eo consilio Ilij euerfionē probasse, quod Aeneam ad novas ter-
 ras quærendas, nouūque regnum excitandum, traducere decreuissent. Ceterū Iuppiter
 in 1. libro se hoc planè consilio Troiæ euerfionem decreuisse ait, idque in fatis iam fuisse
 testatus est. Denique flamma, quæ Alcanti lambere visa est comas, fragor coelitus emis-
 sus, stella quæ illis in Idæ montem viam ostenderet, & si quid huiusmodi. Deorum qui
 Troianis fauerent, voluntatem demonstrabant. Pergit autem

*Tria in
 hoc libro
 spectanda
 quæ maxi-
 me in eo
 molitur
 Poeta.*

Partio. 1.

classēque sub ipsa

Antandro, & Phrygiæ molimur montibus Idæ,

Incerti quò fata erant, vbi sistere detur:

Contrahimūque viros. vix prima incœperat æstas,

Et pater Anchises dare fatis vela iubebat.

Littora tum Patriæ lachrymans, portūque relinquo,

Et campos vbi Troia fuit. feror exul in altum

Cum focijs, natōque, penatibus, & magnis Dijs.

Sanè Aeneas cum Troiam relinqueret, in montem Idam (est hic Paradis iudicio cele-
 berrimus) ascendit atque hinc sanè classis molienda materiam accepisse illum & elabo-
 rasse, sed tamen classē ipsam in vicina vrbe Antandro (adiacet hæc Troiæ a meridie) quo-
 niam maritima est. perfecisse, credendum est. Et hac de causa sine repugnātia canere po-
 tuit in libro 9.

Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida

Aeneas classē, & pelago petere alta parabat;

etsi hoc in loco scribat & sub Antandro & in Idæ montibus (quanquam sub montibus
 perinde ac sub Antandro intelligere licet) fuisse ædificaram. denique ut Antandro adia-
 cet Ida, eidemque Thucidide Authore, naualem materiam subministrat, parum refert si
 vno sine altero aut etiam vtroque in loco nauale instituas, hinc igitur, etsi incertus es-

set

set Aeneas, quò planè nauigandum foret, vbi descendendum ac sistendum, vt urbem ædificaret, contractis viris, hoc est remigibus, militibus, administrisque omnibus quotquot nauigationi & classi essent necessarij, prima æstate incunte vela faciunt, sic Anchise parente optimo iubente. Ita quidem non sine lachrymis patrium relinquunt solum, cum penatibus & magnis Dijs quos vehebant, in altum delati.

Sed iã curiosus, auditor, vel si mauius, acutus, aut certè acutus & curiosus, illud primùm requirat, cur Aeneas satis vt obtemperaret ac Dijs, nauigandum potiùs quàm terrestri itinere errandum, aut censuerit aut statuerit. sanè Illo euerso.

*Multa sũ
qua dubi-
tentur.*

I.

Diuersa exilia, & desertas quærere terras

Deorum augurijs monebatur, classẽm ædificare & adornare, quod longioris temporis erat opus, non monebatur. Imò verò (si quis æstimet diligenter) vt nauigaret erat in factis, idque Aeneæ fuerat præmonstratum. Etenim qua nocte Hector in somnis se se illi in conspectum dedit, iussitque vt fugam arriperet, illud etiam addidit,

Respondetur.

Hos cape fatorum comites: his mœnia quare

Magna pererrato statues quæ denique ponto:

Quibus verbis dum Penates pro locijs illi attribueret, fore aiebat vt vbi diũ multumque pererrasset mare, urbem illis statueret. Virgilius tamen quippe qui industrios requirit auditores ac nauos, id non repetit: sat enim habet ad 2. initium ea carmina cecinisse, ex quibus intelligeretur Aeneam iam percepisse Deorũ fuisset voluntatem vt nauigaret.

At enim rectè istud: sed cur antequam significaret sub Antandro atque Idæ montibus classẽm comparasse, non illud significauit, Antandrum se contulisse primùm cum Troiã relinqueret, atque Idam mōtem petisse? sanè vt perspicuitati seruiret ac rerum ordinem conseruaret, canendum erat Illo euerso Antandrum secessisse, indeque Idæum montem conscendisse, classẽmque interim sub Antandro construxisse. Acutè rursus, sed curiosè quoque. Quapropter, vt curiosis etiam rursus tempus transmittam (si enim peccadum, nauiter peccandum) sic statuo. Ingeniosis, vt dicere cœperam, canit Virgilius: ac propterea se Antandrum profugisse primùm, & Idam montem ascendisse interim non declarat. quod memor & industrius auditor ex 2. libro id intelligere potest. nam 2. librum eo carmine perorauerat.

Dubitatur.
II.

Cessi, & sublato montem genitore petiui.

En prius significasse Virgiliũ Aeneam conscendisse montem, quàm cecinerit sub eo classẽm construxisse. At enim montis mentionem fecerat ille, fateor: sed Idæ montis aut montium sub quibus cōditur classis, ne verbum quidem. Imò verò in 2. vtrumque commemorauerat Virgilius, nam antequam illud caneret

Dubitatur.
III.
Respondetur.

Cessi, & sublato montem genitore petiui,

illud etiam cecinerat

Cernimus Idæã claram se condere syluã,

Signantemque vias —

Vbi significauerat stellam quæ illis monstraret iter, in Ida monte constitisse, seque ibi cōdidisse. Itaut iam antea indicarit Aeneæ in Idam ac proinde Antandrum, quoniam Idæ adiacet, confugiendum. sed quoniam semel atque iterum cœpimus, curiositatis habenas laxemus adhuc. Quid est igitur quod ait

362 — classẽmque sub ipsa

Antandro & Phrygiæ molimur montibus Idæ:

nec tamẽ nauium commemorat numerum? Certè plus intererat nauium numerum referre, quàm locum notare vbi extructæ essent, vel certè bonum poëtam decebat vtrumque miram curiositatem, sed cui tamen satisfacit Virgilius; si memor accedat auditor, nam in primo cecinerat Aeneas,

Dubitatur.
IV.

Es denis Phrygiæ conscendimus nauibus æquor,

vbi significauit etiam quæ & qualis esset stella illa, nam addidit *Matre Dea monstrante viam* quin addidit — *Data fata secutus;* quæ duo Virgilij studiosis satis indicant stellam illam a Venere veluti fabricatam Anchisi & Aeneæ præmonstratam vt in Idam montem cōfugeret: idque satis ipsis iubentibus. sed perget curiosus aliquis & requireret cur addat

Respondetur.

Incerti quò fata ferant, vbi sistere detur.

fieri ne potest vt Venus ac Dij fataque ipsa tam egregiam voluntatem erga Aeneam ostenderent, & tamen quò nauigandum esset ne indicarent quidem? Certè vt quàm præfinierant

Dubitatur.
V.

Responde-
tur.

rant penatibus Urbem, conderet, atque Ilium excitaret (id enim praefiniuisse indicat sup-
piter in primo) de loco Aeneam certiores reddere debuissent. inconsultus itaque Virgi-
lius qui in hoc fata fingit improvida. Minime verò. nam tantum abest ut hinc sit Virgilij
industria requirenda, ut summam laudem mereatur. Ergo constabat ex Historicis Aeneam
vbi Troia soluisset ac nauigasset, varijs in locis descendisse, & urbem adificare saepe mol-
tum esse: quin semel, iterum, ac tertio illam condidisse: id quod per vim & iniuriam factum
videri poterat, ac propterea in Aenea dedecus redundabat. Quid tu enim Aeneas in alie-
no solo urbem moliris, idque inconsulto Domino, tantum abest ut tibi ab aliquo potestas
facta esset: quid Troianum regnum in Thracia primum tum in Creta extruere aggred-
eris, cum Thracia aut Creta Regem ne consulaueris quidem? an non sentis te interim
perduellionis ac maiestatis, vel saltem hostilitatis, reum effici? Virgilius igitur, hoc est vir
cautissimus, ut crimen hoc totum depelleret ab Aenea, ac propterea Romanis & Augu-
sto magis magisque faueret, illud sibi canendum censuit, Aeneam ex augurijs ac fati per-
cepisse quidem, sibi nauigandum ut Ilium rursus conderet; sed de loco, nisi post longas
nauigationes ac iactationes, Deorum voluntatem percipere haud potuisse. Appositè igitur
canit

Incerti quò fata ferant, vbi sistere detur,

scitè etiam efficit ut oracula tum prima tum media sic reddantur, ut locus condendae vr-
bis aut non designetur, aut saltem per obscurè: contra verò vltima constitutum locum tã-
dem declararent perspicuè. ita sane dum ex historicis videri potuisset Aeneas sedes sibi
huc illuc sponte quaesisse, ac summam sibi armis & vi consuluisse, egregiè Virgilius suum
Aeneam ipsius loci detinet ignoratione. cum enim errasse dicat Deorum iussu, a quibus
tamen nondum satis accepisset vbi condenda esset fatalis illa vrbs, minuit aut etiam delet
suspicionem illam. Et hac de causâ Virgilius tot oracula & responsa, eaque incerta, pri-
mum disseminauit, ut ab Aenea sedes sibi in alieno regno occupare moliente, inuidiâ de-
pelleret omnem; quod enim numine iubente facinus, id inuidiâ & crimine carere debet

Dubitarur
VI

omni, imò verò pietati ac religioni acceptum referri. Sed iam maior fortasse se se obij-
ciat dubitatio. etenim esto industrijs canat Virgilius, ac propterea Homeri *ταυτολογία*,
declinet, quæ sine dubio permolesta esse solet, incredibilèque satietatem gignere; verum-
tamen ut ex Carybdi quam declinat, in Scyllam incidat, ut inquam miram istam breuilo-
quentiam sectetur, vnde obscuritas oritur, ferèdum non est. Nam ut omittam in proposi-
tis verbis de quibus dubitauimus, dubitationes omnes ex breuiloquentia ortas esse, quid
pressius subiungi poterat, quàm illud, *Contrahimisque viros*? hoc enim vnico verbo & re-
miges intelligi voluit, & milites, & magistros nauium proretasque, nauarcos insuper, ad-
ministratores denique omnes quotquot classi opportuni esse solent. ita ut talis tantaque bre-
uitas qua ingentem classẽ vnico instituit verbo, ferri haud possit. Acutè quidem. Sed
tamen illud quoque est animaduertendum, eam esse solidam eloquentiam qua rebus
magis capit aures quàm verbis. quæque exaggeratam orationem non temerè sed oppor-
tunè sectatur, cum scilicet vel amplificandum vel exaggerandum sit aliquid, vel expolien-
dum aut affectus ciendi. An non Virgilius in illis carminibus

Responde-
tur.

Postquam res Asia, Priamique euertere gentem

Immeritam usum superis, ceciditque superbum

Ilium, & omnis humo sumat Neptunia Troia,

idem semel, iterum, ac tertio, sed variatis verbis indicat, nimirum Troiæ ruinam? sic sanè.
id enim postulabat locus, cum Aeneas Regina Penorumq; cõmiserationem, qua Troia-
norum salus continebatur, erga se excitare, excitatamue confirmare altius, moliretur. Id
quod alibi saepe atque opportunè quidem & magna cum laude fecisse obseruamus. Hic
igitur, quoniam non hic erat exaggerandi locus, cur contractos viros pro ordinum varie-
tate numeraret, atque orationem inconsultò dilataret, non habuit. Interim igitur dum ait
Contrahimisque viros — sat sit intellexisse nostrum Aeneam remiges ac milites cate-
rosque administratores hinc inde collegisse, ut validam classẽ conscenderet, non in ea, quæ
paulò ante illum Troia discedentem consecutus fuerat turba, robur classis constituisse.

Iam ad in-
firmam ex-
planatio-
nem redi-
tur.

Sed iam, quoniam sat prata biberunt, satis inquam factum est curiositati, veteri modo
ac more institutum interpretationis cursum teneamus. Ergo Aeneas quoniam classẽ
instruxit, & viros contraxit, iam nauigandi quoque opportunitate oblata, comparat se se
ut vela faciat, & ideo pergit

Vix

Vix prima incæperat æstas,

Et pater Anchises dare fatis vela iubebat,

ac scitè: siquidem prima æstate nauigandi tempus & opportunitas est maxima: cum præsertim is qui æstate ineunte soluit, huic & mediâ & extremâ, commoda possit contingere nauigatio. alioquin, vbi longa futura sit, præcipiti æstate soluere seu extrema, periculosum. Iurè igitur prouidus senex dare vela iubebat; præsertim vt Troiani nauigarent ac fati obtemperarent. Quamquam fortasse ait fati iussisse vela dari, quia non satis constitutum haberent quò intendendus esset cursus, itaque satis ait, vt fata ipsa inuenirent viam. Soluit igitur Aeneas, sed non sine lachrymis. Sed cur Heros ac vir fortissimus lachrymas fundit? cum enim interim tum se tum parentem optimum, suauissimumque filium vnâ cum ingenti amicorum multitudine letho subtraheret, erat quidem cur lætaretur: cur ploret, nullo modo. Quamquam effudit lachrymas noster Heros, quia moderatæ lachrymæ & opportuna Heroem quoque decent ac fortem virum. Itaque pudeat Vlysem temerè & muliercularum more passim flere, quemadmodum & somno tantopere indulget, (somnia enim & lachymis sic indulget vt ad somnum & lachymas natus videatur) Aeneæ certè, quoniam iustis luget de causis (has iam iam audietis) dignitatem adiungunt lachrymæ eius pietatem testantes. Quamquam non vna sed multæ illum ad lachrymas prouocare potuerunt causæ. ac primum quia præter quàm quod grauissimam fortunarum omnium ac Dardanij cui præfuerat, dominatus iacturam fecerat (id quod fortè quoque virum qui regio more educatus esset, commouere potuit, ac propter longæuum parentem ac paruulum natum ad fletum adigere) Crëusam vxorem amiserat quam mirificè diligebat. certè noster Lyricus, Petrarcha inquam, Crëusæ amissionem desleuisse censuit, nam ideò cecinit

Poi venia quel che pianse sotto Antandro

La morte di Creusa

Fleuit etiam quia exul & extorris discedebat ac diù & multum (id quod facillè suspicabatur quin ex Hectore omnino perceperat) cum parente optimo, paruulo filio, amicis omnibus, exulandum erradumque esset. vel quia haud fore speraret vt in eas regiones, in quibus tamen ortus erat & educatus, & magna cum gloria educatus, sibi amplis remigrandum esset: aut etiam, quia patria & Troia cecidisset & in cineres redacta esset, & ideo non patriam sed patriæ littora, nec Troiam sed campos, vbi Troia fuit, se reliquisse ait. sic superiore libro Sinon conqueritur, quòd patria orbaretur, nec spes redeundi superesset vlla.

Nec mihi iam patriam antiquam spes vlla uidendæ

Nec dulces natos exoptatumque parentem,

inquit callidissimus veterator. qui verò nouit quantum Patriæ debeamus, & quàm cara sit Patria, is iure optimo patriam lugeat quam deserat. Certè Vlyses de patria loquens et si saxulis asperrimis esset affixa, aiebat

Οὐτ' ἔγωγε

Ἦτ' γαίης δυνάμει γλυκερώτερον ἄλλο ἴδεσθαι

nam mihi certè, Nil laribus patriæque solo sit dulcius, vnquam. Vt minimè mirum Aeneam patriam lugere quam præsertim dirutam, extinctam, in cineres denique iam iam redactam videt. Quamquam fortasse etiam discedens lachrymas fudit, ut patriæ tanquam nuper demortuæ, lachrymis saltem, iusta persolueret, ac postremum hoc officium tribueret. Discedit igitur atque exul fertur in altum

Cum socijs, natoque, penatibus & magnis Dijs.

Patris enim, etsi adesset, haud fortasse erat cur mentionem faceret, vel quia modò eius mentionem fecerat, dum diceret eum iussisse vt vela darent, vel quia cum pater in eum haberet imperium, haud cum socijs & nato memorandus, quibuscum soluit Aeneas tanquam Dux & moderator, tametsi ea, opinor, de causâ Penates & magnos Deos placuit commemorare, quòd eorum curam susceperit ab Hectore admonitus. Qui verò essent penates, diximus in 1. libro, qui magni Dij non satis constat. Itaque Seruius Varronem secutus, hos cum penatibus eosdem facit: cui sententiæ lapides multi fauent, in quibus penatum imagini hæc affingitur inscriptio, θεοὶ μεγάλοι Dij magni. aliqui tamen Iouem, Apollinem, Iunonem, Mineruam fuisse volunt. Sed cum Dionysius Halicarnaseus scribat a Dardano maiorum Deorum sacra Troianos accepisse, & horum simulachra fuisse ab Aeneâ, capta vrbe, asportata, crediderim equidem cum Seruio, vel certè cum Varrone sen-

Cur prima æstate nauiget.

Cur fati dicantur vela dare.

Cur non se ne lachrymis soluit.

Quâ multis ac iustis de causis lachrymatus sit.

I

II

III

IV

VI

Cur inter soluendum Patris nulla mentio, cum fiat aliorum orationum.
Qui essent Penates ij, qui magni Dij.

sentiendū esse, quandoquidē Hector Aeneae Penates cōmendauit, atque hos fatorū comites illi esse iussit. ac propterea quae de Penatibus iamdiu monuimus, eadē de magnis hisce Diis dicta existimato. tamen si quā Varronis opinio Seruio perperā attribuitur, & verō Partinus Seruius (vulgatus mutilus est vndique & concisus) praeclare quādā hac de re scribit, lubet locum integrum describere ac peruiulgare. *Alij* (inquit) *Deos magnos Caelum ac terrā putant, ac per Iouem & Iunonem Dī Penates a Samothracia sublati, ab Aenea in Italiam adducti sunt, unde Samothraces cognati Romanorum esse dicuntur, quos inter cetera ideo magnos appellant, quod de Lauinio translati Romam; bis in locum suum redierint quod Imperatores in prouinciis ituri apud eos primum immolabant, quod eorum nomina nemo sciat, quod praesentes sentiantur. Nam cum ambae virgines in Templo Deorum Lauini simul dormirent: ea quae minus casta erat, fulmine exanimata, alteram nihil sensisse quos immeni penitus in cultu habent, quos nisi sacerdoti videre fas nulli sit, qui ideo Penates appellantur, quod in penetralibus aedium celi sedeant, nam & ipsum penetral penus dicitur, ut hodie quoque penus Vestis claudi vel aperiri dicitur. Exul quasi trans solum missus, aut extra solum vagus. CVM SOCIIS, natoque Penatibus, & magnis Dijs. Duo humana posuit & duo diuina: patris non fit mentio, quia secundum Virgilium ad Italiam non venit, PENATIBVS & magnis Dijs. Varro unū esse dicit, Penates & magnos Deos, nam & in basi scribebatur MAGNIS DIIS. Potest tamen, hoc est pro honore dici. Nam & Dī magni sunt, Iuppiter, Iuno, Minerua, Mercurius, qui Romae colebantur. Penates verò apud Laurum Lauinium. Vnde apparet non esse unum; idem verò & alij complures magnos Deos adfirmant simulacra duo virilia, Castoris & Pollucis, in Samothracia ante portum sita, quibus naufragio liberati vota soluebant. sed iam ad primam nauigationem deueniamus, quam sic decantat poëta.*

Partic. 3.

Terra procul vastis colitur Mauortia campis:

(Thraces arant) acri quondam regnata Lycurgo.

Hospitium antiquum Troiae, sociique Penates,

Dum fortuna fuit: feror huc, & littore curuo

Mœnia prima loco. fatis ingressus iniquis:

Aeneadāsque meo nomen de nomine fingo.

569

De Prima
Aeneae
que in Thraciam sit nauigatione?De Thraciam,
& cur
eo soluerit
primum.

Iam nolter Vates totus est in nauigationibus & erroribus Aeneae: quos sanè, quoniā eodem consilio narrantur omnes, lubet breuiter vel certè minus prolixè, sed perspicuè tamē persequi & explicare: praesertim verò quia cum iam antea docuerim tria maximè spectare Virgilium in hoc libro, & quae sint, hinc tutior ac facilior nobis reddetur cursus. Dicamus igitur primum de prima nauigatione: quae sanè cum in Latium, & ad Occidentem intendendus esset cursus, ad Septentrionem utcumque & in Thraciam suscepta est: quā propterea regionem describit a vastis campis, ab incolis, a studijs bellicis, a prisco Rege Lycurgo. Quo in loco docerem quā commodè cadat in Heroicū Poëma atque adeò quā sit Epico necessarium Geographiae studium, nisi de hac re tota tum in meis de Historia libris, tum in 1. Aeneidos, dixissem multa. itaque ad nauigationem redeo quam primum in Thraciam intendit Aeneas. Huc verò crediderim Aeneam primò intendisse cursum, quia cum ignoraret quò vocaretur a fatis, ventis veluti obtemperandum putaret, & quem propitium cursum venti offerrent, arripiendum: etsi enim fatorum nauigabat iussu, quò tamen esset nauigandum aut nondum aperuerant fata, aut vsque adeò obscurè ut cum lateret, & ideo dixerat.

Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur.

ita quidem ventis obsecundare statuit, fortasse sperans fore ut fata ipsa viam inuenirent, ac fatalem locum. atque hoc consilio Anchises forsitan *fatis dare vela iubebat* quemadmodum indicaui paulò antè. Denique concesserim quidem fieri potuisse ut ad amicorū (tales enim fuerunt Thraces dum steter Troia, & ut ait Poëta *dum fortuna fuit*) & hospitum terram non agrè diuerterint, praesertim verò cum se Penates habere socios profiteretur; sed tamen ea maximè cogitatione ut fatis obtemperarent, & nouam urbem, prout fata interim iusserant, conderent. & ideo huc (inquit) feror

570

Et littore curuo

Mœnia prima loco

ut omittam ea etiam de causa Virgilium in Thraciam primò nauigantē Aeneam fecisse, quod

quò deo quoque primùm nauigasset Vlysses (nouum enim Vlysses proferebat) cū Troia discessisset. Hic igitur Urbem condit, quam aliqui Aeneum, alii Aeneam appellatam volunt; inter quos est Dionysius, Sallustius, Plinius: quod tanè longè verisimile est ex Virgilio, cum enim dicat Aeneas,

Aeneadāque meo nomen de nomine fingo,

verisimile est urbis quoque nomen cum Aeneadis consensisse. Denique Dionysius, quē admodum oppidum aedificatum & Aeneam dictum memorat, ita illius populos qui ex variis gentibus essent, Aeneadas appellatos affirmat. De qua tanè re vniuersa, qui historiā cognoscere cupiat, Dionysium habet quem consulat. Hic enim libro 1. Romanarū antiquitatum Aeneae peruagationes persequitur diligēter. Ipse interim quoniam ad alia propero, in memoriam reuocari illud velim, quod supra commemorabam, vt intelligenter liceret hunc librum euoluere: nimirum sic Aeneae nauigationes narrandas suscepisse Virgilium, vt eum a vulgato illo crimine vindicare, ac pietate in primis & religionis laude ornare, moliatur. id quod & iam iam apparebit, & in progressu confirmabitur luculentē, dum enim pergit,

Sacra Dionae matri diuisque ferebam

Part. 4.

Auspiciis coeptorum operum, superoque intentem

Cœlicolum Regi mactabam in littore taurum.

Tum pietatē & Religione clarum efficit Aeneam, tum auspiciis eius coepta dirigit, vt in urbium aedificatione alienas terras potius occupasse quàm satis obtēperasse videatur. Quamquam quid tu Aeneas taurum Ioui litare non dubitas, cum id vetitum sit? Certè Macrobius libro 3. Saturnalium id Virgilio vitio datum testatus est. Denique Labeo scriptum reliquerat Neptuno & Apollini litare quidem consueuisse taurum, quin Marti etiam: sed aliis Diis nullo modo: verum tamē cum taurus litaretur Apollini & Neptuno Virgilio ipso teste, qui canet paulò post

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo,

571 ac iuuenens litaretur Ioui, idque teste eodem Virgilio libro 9. nil fortasse prohibebat hic taurum pro iuuenco vsurpari. siquidem

Iam cornu petat, & pedibus iam spargat arenam,

canit Virgilius libro 9. de iuuenco qui Ioui litandus esset. ac qui cornu petat iuuenens, is tauri nomine facillè appelletur. sed mitto isthac, & sic statuo. Virgilius in priscum illud Aeneae spectauit & verò spectare debuit saeculum in quo nil planè hac de re certi extabat adhuc: nam quae profert Macrobius, ea sunt propria Latinorum. Quocirca nil prohibet Virgilium & Neptuno & Apollini taurum destinare tandē, vel quia in posteriorem morem spectaret ac rationem sacrorum variaret, vel certè quia in priscum adhuc Aeneae tēpus intueretur: haud tamen interim prohiberet quominus Ioui etiam taurus voueri ac mactari posset, dum Neptuno & Apollini voueretur: Adde quod fortasse Macrobianus errat Labeo, siquidem Ouidius, qui Fastos scripsit, ac rei sacrae fuit peritissimus, taurum etiam Ioui litari consueuisse testatur cum in 4. Metamorphoseos sic canat

Ara Iouis media est, mactatur vacca Minerua,

Alipedi vitulus, taurus tibi summe Deorum.

Iam verò quoniam Aeneas, qui reuera in Thraciam primò concesserat, res parum faeliciter cessit (id quod poëta etiam indicauit dum diceret fati iniquis eò fuisse ingressum) ideo commentum quoddam, poëmati tamen accommodatum, profert, inde iterum nauigare coactus sit. Commentum est huiusmodi, quod tanè portentum censeripotest.

Sacrificiū instituit.

Part. 5.

Fortè fuit iuxta tumulus, quo cornea summo

Virgulta, & densis hostilibus horrida Myrtus;

Accessi, viridēque ab humo conuellere syluam

Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras;

Horrendum & dictu video mirabile monstrum.

Nam quae prima solo ruptis radicibus arbor

Vellitur, huic atro liquuntur sanguine gattae,

Et terram

Et terram tabo maculant. mihi frigidus horror
 Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
 Rursus & alterius lentum conuellere vimen
 Insequor, & causas penitus tentare latentes:
 Ater & alterius sequitur de cortice sanguis
 Multa mouens animo, Nymphas venerabar agrestes,
 Gradiuumque patrem, Geticis qui præsidet aruis,
 Ritè secundarent visus oménque leuarent.
 Tertia sed postquam maiore hastilia nixu
 Aggredior, genibusque aduersæ obductor arenæ
 (Eloquar an sileam) gemitus lachrymabilis imo
 Auditur tumulo: & vox reddita fertur ad aures

572

In magnū
 portentum
 incidit.
 Reprehen-
 ditur Vir-
 gilius quod
 absurdissi-
 ma cō in-
 credibilia
 commini-
 scatur.
 Defendi-
 tur.

Magnum sanè inauditumque portentum narrat, dum se tum Dionæ matri, Veneri in-
 quā (sic enim a Dione matre appellebatur Venus) tum Ioui, & auspiciis diuis, sacrificaf-
 se memorat. Itaq. non potuit interim Virgilius reprehensionē effugere cū hæc fabula nō
 modò a verisimili absit, verum èt semel, iterū, ac tertio absurda videri possit & incredibi-
 lis. nā Polydorū humi fuisse telis confossū, absurdū: tela rursus, præsertim ferro instructa,
 in virgulta & hastilia creuisse, itant inde pullulauerint plātæ, absurdū: ac cruorē inde ma-
 nasse, absurdissimū videri & pōt & debet: & tñ hæc oīa hīc narrantur: qui vt portenta por-
 tentis cumulentur, Polydorus inducitur qui, etsi iā diu extinctus esset, loquitur, sentit, do-
 let, gemit, nō modò emittit cruorē, sed tamē Poētā fortasse vel tueri, vel excusare licet hoc
 modo. Epico poētæ admirabile excitandū est vel maximè. vt. n. Comico risus, Tragico me-
 tus & misericordia inprimis cienda, ita Epico admiratio inprimis eaq. maxima excitāda.
 admirabile verò vix excitetur dum verisimile aliquid narretur. quæ. n. sunt verisimilia, ea
 vel arte, vel Natura, fieri solēt nō rarò. Igitur ad ea confugiendū est Epico, q̄ cōiter absunt
 a verisimili, & Artē ac Naturā superāt. Hæc verò sunt quæ noua, inaudita, monstra videri
 solēt, sed q̄ inprimis diuinitus efficiūtur, cuiusmodi sunt portēta quædā planè admirabilia,
 quæq. miracula nūcupantur. hæc. n. etsi reuera a falsō numine nequeāt proficisci, interim
 tñ apud Ethnicos excepta sunt: itaut quibus Dij, mendaces quāuis & cōmentitij, iisdē mi-
 racula, præsertim in poëtarū puluere, etsi temerè, cōcedantur. quæ cū ita sint, nihil prohi-
 beat quominus Epicus admirabile portentū proferat. dū tñ appositè illud proferat & op-
 portunè, id quod accidit in præsentia: vt. n. summa illa Polymnestoris sæuitia non lateret,
 sed diuinitus saltē panderetur, scitè sagittæ illæ tātī sceleris, administræ dicūtur Numinis
 volūtate in virgulta cōcreuisse, & cruorē, cū cōuellerentur, dedisse. itaut portentū sæuitiæ
 detegēdæ accōmodatū videri possit: præsertim verò quia licet ab Artis, vel Naturæ, veri-
 simili lōgè absit, haud procul abest a verisimili diuino. Numini. n. inaudita portēta (vt di-
 cere cōperā) edere ac miracula cōceduntur. atq. hoc sanè miraculū eò aptius hīc fingitur,
 quod & reuera myrtus aliq. virgulta tumulis imponderentur, & corneis virgultis & myr-
 to sagittæ conficerentur. Ita quidem poëtæ industria in hoc prodigio probata atque re-
 tenta (præsertim verò quia vt Homerum ac poëtas multos præteream, Romuli quoque
 hastam floruisse & in arborem euasisse, vel historiæ memorant) licebit èt, ac potiori iure
 licebit, Polydorū interim audire & loquentē & indolentē, & ingemiscētē, nā iō sequitur.

573

Partic. 6.

Quid miserum Aenea laceras iam parce sepulto,
 Parce pias scelerare manus. non me tibi Troia
 Externum tulit, haud cruor hic de stipite manat.
 Heu fuge crudeles terras, fuge littus auarum:
 Nam Polydorus ego: hīc confixum ferrea texit
 Telorum seges, & iaculis increuit acutis.

Vel

Vel enim ex poetæ sententia diuinitus concessum est Polydoro ut voces reddat, & Aeneā admoneat, vel pro Ethnicorum libertate eiusdem umbram vel animam (id quod Virgilius indicat paulò post) hîc adfuisse dicendum est, unde & Aeneas oretur ne sepulchro aut sepulto per inscientiam vel imprudentiam sit infectus, seque tali crimine obstringat. quod sanè ab innocenti de pio viro aptissimè postulatur. Ita quidem cum Polymnestoris crudelitate res tota, quoniam monstrosa videri poterat, repentè patefacta est: ex qua licet commodè animaduertere quàm facile prosperis rebus in aduersas commutatis, pereat eorum fides amicorum, qui omnia proprio comodo merentur: ut enim hirundines æstiuo tempore præsto sunt, hyberno succedente, statim demigrant; sic amici, prospera in aduersam fortuna commutata, deficiunt. Itaque non sine magno doloris sensu & verborum acrimonia, Aeneam hortatur ad fugam capiendam: ut tum crudeli se se subtrahat littori, in quo periculum imminabat, tum scelus, idque ab avaritia profectum, indicat. Egregiè verò hunc locum expoliuit Ausonius. etsi enim aliter Homerus, aliter Euripides, Polydori necem commemorat, Ausonius tamen in Virgilij hærens sententia. sic Polydorum canentem facit,

Qui factū
ut Polydoro
vires voces
reddiderit.

Dilabente
fortuna de-
labuntur
Amici.

Ad fugam
hortatur
Aeneam
Polydorus.

Cede procul tumulo myrtum fuge nescius hospes,

Telorum seges est sanguine adulta meo.

Confixus iaculis & ab ipsa eade sepultus,

Condor in hoc tumulo bis Polydorus ego.

Scit pius Aeneas & tu Rex impie, quod me

Thraciæ pœna premit, Troica cura tegit.

ubi sanè bis sepultus dicitur, propter sagittas primùm quarū veluti sylua cōtectus est Regis crudelitate, deinde propter tumulū qui illi erectus est Aeneæ pietate cū ei funus instauraret, quemadmodum constabit non multò post, & hinc constare potest (id quod alioquin in obscuro versaretur) cur dicat

Scit pius Aeneas & tu Rex impie quod me

Thraciæ pœna premit

(ad sagittas enim alludit Polymnestoris Regis) *Troica cura tegit.* nam ad sepulchrum spectat quod ei composuit Aeneas dum iusta persolueret. Sed quid Aeneæ acciderit, dum Polydori voces audiret, & quis tandem huius rei fuerit exitus, audiamus.

Part. 7.

Tum verò ancipiti mentem formidine pressus

Obstupui, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit

Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno

Infelix Priamus furtim mandarāt alendum.

Threijcio Regi: cum iam diffideret armis.

Dardaniæ, cingique Urbem obsidione videret.

Ille ut opes fractæ Teucrūm & fortuna recessit,

Res Agamemnonias, victriciaque arma sequutus,

Fas omnes abruptit. Polydorum obtruncat, & auro

Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis

Auri sacra fames? Postquam pavor ossa reliquit

Delectos populi ad proceres, primūque parentem,

Monstra Deūm refero: & quæ sit sententia posco,

Omnibus idem animus, scelerata excedere terra,

Linquere pollutum hospitium, & dare classibus Austros

Ergo instauramus Polydoro funus, & ingens

Aggeritur tumulo tellus: stant manibus aræ.

Cæruleis mœstæ vittis, atraque cupresso:

Z

Et cir-

Et circum Iliades crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia Cymbia lacte,
Sanguinis & sacri pateras: animamque sepulchro
Condimus & magna supremum voce ciemus.

Quid Aeneas.

Dubitat

Respondetur utcumque.

Igitur formidine occupatur prius, unde hæret atque ancipiti cogitatione distrahitur mens: tum obstupuit, itaut & obriguerint comæ & impediretur oratio. Ego tamen interim hæere tantisper cogor ac propterea aduersus Virgilium sic dubitarim. Aeneas antequam in Thraciam nauigaret ac descenderet, vel nouerat Polymnestorem ab Troianorum amicitia defecisse & Agamemnonis arma (id quod interim narrat) secutum esse, vel ignorabat. si ignorabat, quid id narrat? Certè Polydorus hac de re ne verbum quidem. si nouerat, cur tam fidenter ad hostem & in Thraciam nauigaret perfugij causa? Itaque minùs consultus videri potest Virgilius hac in re. Ac fortasse si per tempus licuisset Aeneidem recognoscere locum dubitatione liberasset. Interim tamen ad eam molientdam suspicari liceat Aeneam, quippe qui hæc quinquennio post narrauit Didoni, rescuiſſe factum multò post: licet nunc Polymnestoris defectionē quam reuera ignorauerat, cum Polydori nece quam in Thracia didicit ex Polydoro ipso, coniungat atque commemoret. Id quod tutius etiam opinari liceret si constaret eum Regem Agamemnonis arma non aperte secutum esse (id enim rescuiſſet Aeneas nec fuisset cur ad eum nauigaret) sed clam, idque percepisset Aeneas postea ut dicebam. sed redeo ad Aeneam horrore perculsum. Sic autem Seneca in Hercule Oetæo, Virgilium, opinor, imitatus,

Vagus per artus errat excussus tremor.

Ereſtus hæret crinis, impulsis adhuc

Stat tenor animis, & cor attonitum salit,

Pavidumque trepidis palpitat venis iecur.

Interim tamen Polydori necem, quam magna ex parte ex Euripidis deriuat Hecuba, Polymnestorisque scelus narrat: narrationem egregie epiphonemate illo concludens *in prin.*

— quid non mortalia pectora cogis

Auri sacra fames? —

id quod ea etiam de causa commemorat, opinor, ac tam exaggeratè commemorat, quod Pygmalion etiam ob huiusmodi famem obtruncasset Sichæum Didonis virum: itaut Didoni interim canat, quo enim opere crudelitatem Polymnestoris detestatur, qui cæca auri cupiditate adductus, clam Polydorum enecasset, eodem increpat ac detestatur Pygmalionis fauitiam, qui auri item cupiditate clam Sichæum, hoc est carissimum Didonis coniugem, obtruncasset. Dum verò auri cupiditatem sic detestatur noster Vates ei planè concinit Lucanus

Usque adeò solus ferrum mortemque timore

Auri nescit amor — nec dissentit Horatius dum canit,

Aurum per medios ire satellites,

Et prorumpere amat saxa potentiùs

Itu fulmineo —

Itaque iure Plinius sacram auri famem abdicari optabat è vita quasi ad perniciem mortalium esset repertum. sed & iure Anacreon

Ἀπὸ λαιτο πρῶτος αὐτὸς,

Ὁ τὸ ἀργύριον φιλόσας,

Διὰ τῦτον ἐκ ἀδελφῆς

Διὰ τῦτον ἢ τοκῆς

Πόλεμοι φόνοι δὲ αὐτόν.

Τὸ δὲ χεῖρον, ὁλλύμεσα

Διὰ τῦτον οἱ φιλέντες.

Pereat malè, expetendi

Qui primus Author auri:

Spernuntur hinc parentes:

Hinc cura nulla fratris:

Hinc

*Hinc & cruenta bella.
Quod maximum malorum est,
Quicunque amamus, omnes
Per hoc perimus unum.*

578 Tum ad extremum, cum eum reliquisset pavor ac stupor, ad consultationem descendit; scilicet ne quid temerè in re tam grati gereretur, & sceleratam litus, pollutum hospitium, relinquendum atque adeò nauigandum concluditur. Ita quidem Polydoro de more gentis instauratur sepulchrum, siue iussa solvuntur, ac suprema vox, Vale inquam, cōclamatur. Atque hæc breuiter de prima nauigatione, in qua tamen non inutiliter obserues Homerum sic primò in Thraciam impulsisse Vlyssē, ut statim descendens, Ciconū Urbem occuparit, diripueritque, iisdē trucidatis; quasi verò nō turpe esset ac flagitiū alienas Vrbes præsertim amicorū occupasse diripuisseque, amicos ipsos trucidasse. nam Thraces tādē Agamemnonia secutos arma fatis cōstat. secus Virgilius, qui Aeneā statim atque descendit, ad Urbem penatibus statuendam, ac Diis rem sacram faciendam, induxit. ita ut in eo mira sæuitia ac barbara crudelitas, in hoc humanitas ac pietas, eluceat. quanquā in eo etiā Homeri iudiciū requirēdū, quod quamuis videri possit Vlysses nō per imprudētiā amisisse socios (vt enim erat callidissimus, eos post prædā sollicitabat ad fugā) satius tamen erat efficere ut fato socios virtute subtraheret sua: idque ut tandē peripetia esset cōueniens atq; perfecta. Nā quā obsecro Vlyssis potuit esse foelicitas, aut quā ex summa calamitate ad summā foelicitatē deuenisse dicēdus est (id. n. requirit Epica peripetia) qui caros socios amisit omnes? Certē Aeneas seruat socios, ac sua illos virtute, quantū licet, tuetur omnes, vix ut Orōtea perierit nauis. Torquatus etiā nō modò seruat socios, verū ēt Homerū hac planē de causa tacitè reprehēdit. cum. n. Homerus in propositione dixisset Vlyssis socios periisse, sed nō Vlyssis culpa, Torquatus cōtrā, ut nō mō eiusmodi culpā siue infelicitatē a suo duce auerteret, verū ēt Homeri iudiciū atq; industriā hac in re (vt dicere ceperā) reprehēderet & coargueret, de suo Heroē ac Duce illud cecinit i. propositione.

Che' fauorillo il Cielo, e sotto i santi

Segni ridusse i suoi compagni erranti.

579 Illud tamē vnum probat Virgilius imitaturque in hac Vlyssis in Thraciam nauigatione: quia nimirum Vlysses amisissis sociis ter Vale dixit antequā discederet. Et ideo Aeneas etiā Polydoro tumulum piē componit, instauratque funus, atque vltimum dicit vale antequam nauiget. Quamquam Vlysses ter vale dicit, præterea nihil: Aeneas mirum est quanta religionis specie instaurat funus, & quā eleganter.

Part. 8.

Inde vbi prima fides pelago, placatæque venti

Dant maria, & lenis crepitans vocat Auster in altum

Deducunt socij naues, & littora complent:

Prouehimur portu, terræque Urbesque recedunt

Sacra mari colitur medio, gratissima tellus.

Nereidum matris & Neptuno Aegæo:

Quam pius Arcitenens oras & littora circum

Errantem, Mycone celsa, Gyaróque reuinxit,

Immotamque coli dedit, & contemnere ventos.

Huc feror: hæc fessos tuto placidissima portu

Accipit. egepsi veneramur Apollinis Urbem.

Ad secundā nauigationē descendit Aeneas: in qua non ad Septentrionē pergit declinatue amplius, sed itinere veluti remensō in Aegæū ingreditur, & inter Meridiē Occidētēque nauigans (atque hac de causa Austrū pro vento vsurpassē crediderim) ad Delon Insulam peruenit. Igitur statim ac prima fides fuit pelago (i. tamen fides habenda est pelago) ac venti mitiscentes placatum offerunt mare, nauigandique opportunitatem portendentes, inuitant ad soluendum, subductas naues, (olim per hyemem non in portu ac ponto relinguebant, sed in littus subducebant, naues) in mare deducunt nautæ, & contractis

Z 2 sociis,

Comparatur breuiter prima hac Aeneæ nauigatio cū prima Vlyssis nauigatione.

De N. A. VIG. A. TIONE secūda que fit in Delon.

Describitur Delos.

Cur nobilis & celeberrima.

Hinc ad Patauinā Academiā cui Delia nomen est insigne & nomen declarādū descenditur.

socijs, vela faciūt. ita quidem terras atque Vrbes multas præteruecti, quæ (vt sit) recedere videbantur, Delum versus cursum intendunt. Hæc Virgilius, qui sanè antequam insulā illi attingant, eam eleganter describit a situ & loco, a Numinibus, quibus erat & sacra & verò gratissima, ab Apollinis in eam officijs & studijs. adhanc igitur feror inquit Aeneas: hæc tuto in portu nos fessos excipit placidissima: ipsi contra egressi, Apollinis veneramur Urbem. Igitur Troiani in secunda hac nauigatione peruenerunt in Delum Insulam, de qua sanè pauca quædam, etsi cateroquin properamus, lubet proferre: præsertim verò quod florentissima, in qua versamur, Patauinæ Urbis Academia explicetur emblemate, indeque Delij nomē inuenerint. Ergo hæc insula multis nominibus celebris videri potest ac nobilis, siue enim quia post eluionē prima inter eas Insulas apparuerit, (inde enim Delum appellatā existimant) siue quia in medio Aegeo, tanquā in Græciæ meditullio sit posita & collocata, itaut quemadmodū Creta in medijs Asiæ, Europæ, atque Africæ finibus est posita, & ad Asiam, Europam, Africam aditū habet vndique, sic Deload varias Græciæ insulas ac terras per commodus pateat aditus: siue quia a Cycladis in gyrum, vnde etiam nomen inuenerunt, quasi Regina muniatur, siue quia alijs emineat omnibus ac præstet magnitudine, siue rursus quia Latonæ partu (hîc enim Latona ex Ioue Dianam peperit & Apollinem) gaudeat, siue rursus quia Doridi ac Neptuno, quibus etiā gratissima fuit, dicata esset, ac propterea Neptunus cum Apolline, Doris cum Diana, in Delo certaret diligenda, siue quia Apollinis opera illi cōcessum sit, vt, dum vnā cum cæteris nutaret ac velut inatate videretur, ipsa vnā immota facta sit, ac ventos contemnat, siue demum quia templo nobili & oraculo Græcia atque adeo Europa tota celeberrimo esset insignis, mirū est quantoperè non modò a Græcis, verum etiam a Latinis & Italicis celebretur. Quamquam apud nos inde etiam clara videri potest, quod Patauinæ Academia (vt dicere cœperam) insigne facta sit. cum enim hæc Academia & nobilitate & præclaris exercitationibus, præsertim equestribus & militaribus floreat, quidni hinc etiam Delos nobilitetur & clareat? Atenim cur obsecro Academici isti Delum vmbone referre, ac Delij appellari voluerunt? exponam sanè, quod ex hoc Virgilij, quem explanamus, loco, eorum insigne & emblemata fluxerit vniuersum. Igitur cum ante actis temporibus nobilis a Patauinis instituta esset Academia, ac non semel instaurata, elanguit quoque sæpè, itaut prisca instar Deli delituisse, atque adeo corruisse, videretur. cum ecce tibi tertio ab hinc anno excitata, rursus breui tam multis & magnis adiumentis præsidijque munita est, vt in æuum per seueratura speretur ac stabilis immotaque duratura. Et idcirco illud ei tanquam optimæ index spei ac certæ, præfixerunt ex hoc fermè Virgilij loco, elogium.

N V N C D E M V M I M M O T A.

VT enim olim Delos post commotiones varias, vnde nutare, quibusdam etiam nate, visa est, ab Apolline immota est reddita; ita quæ iamdiu nutare visa est Patauinorum Academia, & dissolui, nunc rursus foelicissimis veluti auspicijs excitata diu perseueratura, & Deli instar immota permanens, speratur: & sanè cum multis magnisque & nobilitatis & doctrinarum, & optimæ ac celsæ præsidij & ornamentis instructa sit, in primis verò equestri exercitatione ac militaribus studiis floreat, ita optandum est vt verò sperandum vt diuturna sit & in æuum perseueret. & quamuis qui ei vt immobilis esset, quasi alter Apollo dederat, satis concesserit, eius tamen opera vsque adeo firma iacta sunt fundamenta, tantus etiam in Academicis ardor, tanta constantia, tanta virtus enitet, vt optima spes sit fore vt iam Delum constantiâ & firmitate imitetur. Habetis igitur cur Delos Insula insigne sit Academia huius præclarissimæ: cur Delij appellentur Academici, cur elogiū illud explicent.

N V N C D E M V M I M M O T A.

Reditur ad Virgilium, & quatuor obseruatur.

QUæ omnia ex hoc Virgilij loco esse deriuata, iam nemo non videt. Nunc ad Virgilium redeo totus & quatuor vos admoneo. primum, verissimè quidem dici hanc Insulā nutasse & circum errasse antea: id quod Cycladum omnium fuit. Cyclades enim, inter quas Delos etiam a multis numerabatur, nutare omnes & agitari videbantur. id quod vento tribuisse visus est Poëta, cum dicat Apollinem dedisse contemnere ventos. & huc etiam fortasse spectauit cum caneret

Cycladas, & crebris legimus freta concita terris.
 quin etiam hac eadem de causâ non dubitauit affirmare eas veluti nutare. itaque
pelago credas innare reuulsas Cycladas

inquit

inquit libro viii. quem locum Torquatus noster imitatus est, dum caneret,

Quindi notar le Cicladi diresti.

Vbi non ideo ait (diresti) quia specie potius quàm re ipsa nutent, atque adeò oculos fallere existimet, sed quia id canit de Cycladis quæ are essent expressæ ab artifice, ac veras quoad eius fieri posset imitarentur, quapropter vt Opificis industriam commendet sic loquitur, quasi verò illud vnum deesset vt nutarent (id enim ars imitari haud poterat) vel certe ne id quidem deesset, tale ac tantum in eo collocasset opere ingenium artifex: itaut potius sumat cycladas nutare ac fluctuare, quàm id vllò modo inficietur egregius Virgilij imitator. Alterum est non satis constare de causa cur nutent & moueantur, siue enim venti & terræmotus id efficiant, siue species fallat oculos, quemadmodum nauigantibus accidere sæpè solet, præsertim quod æstus maris, vnde plus minus apparent vel delitescunt, eas veluti nutantes offert, siue fluctus ac tempestas eas interdum concutiat, vulgatum est nutare ac veluti natare. Tertium est non omnino verum esse quod ait Virgilius Delon immotam fuisse redditam. nam Seneca in libro 6. naturalium quæstionum capite 26. ait & pag. 400 Aegyptum & Delon, quam Virgilius stare iussit cum caneret,

Immotamque coli dedit & contemnere ventos,

agitari sæpè vifas & commoueri, tamen si nō modò Poëta verum etiã Philosophi, credula natio dixerint nō moueri, Authore Pindaro. Denique & Herodotus tremuisse ait quo tē pore Darius in Græciā traiecit, & Thucydides agitatæ scribit circa Peloponnesiacum bellum. idem alijs temporibus accidisse refert Callisthenes. Postremum est non ideo reprehendendum esse Virgilium, vel quia Callimachum sequitur, & Pindarum, quorum alter hymno 2. qui est in Apollinem, (vt latinè audiatur) sic canit,

— quantum vix Phæbus agebat

Annum, cum Phrygiâ in pulchrâ fundamina prima

Iecit, firmavitque lacus circumflui ad oram.

& hymno 4. qui est in Delum cum dixisset,

Cycladibus non vlla iacet celebris mage ponto

Insula — post paulò de illa pergebat canens

Illa quidem ventosa atque aspera, & icta procellis,

Nec tam peruisa aquis, quàm mergis firma mari stat,

Icarique sali circum vis magna volutans,

Intrepidum latè spumanti aspergine tundit.

alter teste Strabone libro 10. (nam locus non extat) immobilē illam appellat. itaque Plinius etiam libro 4. Delos solum motum terræ non sensit ad illam Varronis ætatem: & libro 2. capite 80. causam requirit cur sit immobilis, tantū abest vt id falsum existimet. quin Herodotus monstri instar habitam fuisse significat, cum trajiciente Dario commota est. & ideo Oraculi carmen affert,

Quinetiam Delon, quanquam est immota, mouebo.

vt propterea nil mirum Poëtam hanc sententiam secutum esse. denique Insulæ facilè terræmotū sentiunt, id quod de Cypro proditur & alijs insulis multis. itaut cum Delos, quippe sparsis illis maior insulis, & multò minùs quàm illæ obnoxia fluctibus & terræmotui, aniam dederit Poëtis & locum propositæ fabulæ.

Rex Anius, res idem hominum, Phœbique sacerdos,

Virtis, & sacra redimitus tempora lauro,

Occurrit: veterem Anchisem cognoscit amicum:

Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus:

Templa Dei saxo venerabar structa vetusto:

Da propriam Thymbræ domum, da mœnia fessis,

Et genus & mansuram Urbem: serua altera Troiæ

Pergama, reliquias Danaûm, atque immitis Achilli

Quem sequimur? quoue ire iubes? vbi ponere sedes?

Da pater augurium, atque animis illabere nostris.

Totus in eo est Poëta vt religiosum de more ac pium exprimat Aeneam, simulque doceat nisi Deorum oraculis ac monitis ad fundandam Urbem alteram non descendisse. & ideo Annio Rege Phœbique lacerdote, qui solemnī ritu occurrerat, consultato, & veteri quæ Anchisi cum illo amicitia intercesserat, renouata, dextræque amoris & hospitalis officij causâ vicissim adiuncta; statim ad precēs, ad Oraculum, ad responsum devenitur, cum enim ibi Apollinis peruetustum ac celeberrimum esset Templum, nihil antiquius habuit Aeneas, quàm vt Deum illum piè veneraretur, eiusdēque opem imploraret, vt Urbem eamque mansuram concederet. quo in loco Apollinem, non Delium, quod tamen congruentius videri poterat, sed Thymbræum vocat, eò facile spectans, quòd dū apud Thymbræum Troiæ montē a Troianis coleretur, consultius eo nomine tanquam Patrius Deus inuocaretur. (& ideo mox Patrem illum quoque appellat) iurè etiam, da (inquit)

— *Mœnia fessis,*

Et genus & mansuram Urbem —

quòd Ilium ædificasset quidem Apollo, sed non eo consilio (id quod declarauit euentus) vt perpetuò maneret, itaque iurè etiam subdit,

— *Serua altera Troiæ*

Pergamæ, reliquias Danaum atque immitis Achilli.

quasi diceret ruinam prioris Ilii, posterioris quod fatorum iussu excitandum erat, diuturnitate & constantia compensandam esse, simulque concedendum vt Troianum genus, quod Græcorum & Achillis maximè crudelitate extinctum esset, per has, quas secum gereret, reliquias farciretur, & in æuum foeliciter propagaretur. Tametsi dum propriam exposuit domum, certâque sedes ac mansuram Urbem, eò spectare potuit vt quoniam interim Apollinis Vrbe ac domo excipiebatur, sed non propria domo, aut Vrbe, sed aliena, propriam concederet. hac enim nihil carius: sine hac vix quicquam iucundum. Sanè Vlysses Alcinoi Regis & Filiam & Regnum recusauit, Calypso etiam, immortalitatemque ipsam spreuit, dum Ithacam domumque contenderet: quin huius sumum prætulit regie sponsæ regisque diuitijs. nil mirum igitur si notus Vlysses, dum regio etiam apparatu excipitur ab Annio Rege, Apollinisque ipsius ædibus dignatur, propriam a numine deposcit domum, & quæ mansura esset, non breui relinquendam Urbem. Denique cū Aeneas exularet, ac propterea exul & extorris ac sine tribu & lare & sine Vrbe, quid ni propriam domum deposcat a Numine certâque sedes & mansuram Urbem? Interim verò cum nō facile sit oracula & Numinis voluntatem intelligere atque dignoscere (non enim est hoc hominis nisi diuinitus concedatur) ideo pergit,

Quem sequimur? quoue ire iubet? vbi ponere sedes?

Da pater augurium, atque animis illabere nostris.

quibus petit vt Apollo & ducē se errantibus præbeat, & iter monstret, deque loco vbi sedes ponendæ essent, eos admoneat, atque ita etiam admoneat, vt augurium reddatur, & eorum animis illabatur, ne obscuritate & ignoratione laberentur. Et sanè cum Cadmus Apollinis consuleret Oraculum de Vrbe condenda, Bouem immittit Apollo, quem secutus Cadmus, tandem loco cognito Boëtiam ædificauit. Aeneas igitur huc spectans, quem sequimur (inquit) quoue ire iubet? vbi ponere sedes? Hac igitur de causâ augurium petit. Sed quid preces effecerint, audiamus,

Partic. 10.

Vix ea fatus eram, tremere omnia visâ repentē

Liminaque laurusque Dei, totusque moueri

Mons circum, & mugire adytis cortina reclusis.

Submissi petimus terram, & vox fertur ad aures:

Dardanidæ duci, quæ vos a stirpe parentum

Prima tulit tellus, eadem vos vberè lato

Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.

Hic domus Aeneæ cunctis dominabitur oris,

Et nati natorum, & qui nascentur ab illis:

Hæc Phœbus. —

En

En augurium reportat, mox etiam responsum: in quo tamen ansam adhuc aberrandi (id
 587 quod paulò post constabit) Troianis relinquit Virgilius: cum enim reuera in alias terras
 descendissent, antequam in Latium peruenirent; ac propterea alias terras occupare, alias
 vrbes moliri coepissent, id Poëta per errorem potiùs factum credi vult, quàm quòd per
 vim & Tyrannicum in morem contigisset. Certè cum in Cretam repulissent, vbi statim
 condiderunt Urbem, a nemine sibi potestate facta. Sed & eodem tempore Augusti & Ro-
 manorum canit Gloriæ, quòd scilicet eorum imperium toto terrarum orbe propagan-
 dum & in omne æuum perseveraturum esset. & huc pertinet præclarum illud Elogium,

Hic domus Aeneæ cunctis dominabitur oris,

Et nati natorum & qui nascentur ab illis.

quam rem mirum est quàm libenter & quanta styli varietate concinat & elegantia, siqui-
 dem eodem nomine cecinerat supra,

Certè hinc Romanos olim voluentibus annis

Hinc fore ductores reuocato a sanguine Teucri,

Qui mare, qui terras omni diuisione tenerent,

Pollicitus —

& rursus,

His ego nec metas rerum nec tempora pono

Imperium sine fine dedi. —

eàdem de causâ Romanos appellauerat rerum dominos: eàdem (vt rem hanc libenter cõ-
 memorat Virgilius:) paulò post Penates canet,

— tollemus in astra nepotes,

Imperiumque Vrbi dabimus —

sic Virgilius canendi quasi ansam arripuit, cum Augusti tempore Romanum Imperium
 588 nusquam ferè non dilatatum animaduerteret. Et tamen hic locus ab Homero fluxit, qui
 si non cecinit fore vt Aeneas eiusque posterì dominarentur toto terrarum orbe, quemad-
 modum deinde cecinit Virgilius; certè inter Troianos dominaturum non siluit. Vt enim
 Iliadem scripsit cum saltem Albanorum regnum floreret, illud cecinit,

Sed pius Aeneas Troës dominabitur inter:

Et nati natorum & qui nascentur ab illo.

3. de leg. & hinc prouerbiū quoque illud manauit, quo inter cæteros vtitur Plato. *Καὶ παῖδας ὁ
 λέγομεν, & nati natorum quod usurpamus.* cum verò tam egregium responsum dedisset Phœ-
 bus, continuò lætabundi de hac terra sciscitantur Troiani. quare pergit Virgilius,

Part. II.

— mistóque ingens exorta tumultu

Læticia. & cuncti quæ sint ea mœnia quærun.

Quò Phœbus vocet errantes, iubeátque reuerti.

Tum genitor, veterum voluens monimenta virorum.

Audite ó procures, ait, & spes discite vestras.

Creta Iouis magni medio iacet insula ponto,

Mons Ideus vbi, & gentis cunabula nostræ.

Centum Vrbes habitant magnas. vberima regna.

Maximus vnde pater, (si ritè audita recordor)

Teucus Rætheas primùm est aduectus ad oras,

Optauitque locum regno. nondum Ilium & arces

Pergameæ steterant, habitabant vallibus imis.

Hinc mater cultrix Cybele, Corybantaque æra,

Idæumque nemus: hinc fida silentia sacris,

Et iuncti currum dominæ subiere leones.

Ergo agite, &, diuū ducunt quæ iussa, sequamur:

Place-

Placemus ventos, & Gnosſia regna petamus.

Nec longo diſtant curſu (modò Iuppiter adſit)

Tertia lux claſſem Cretæiſ ſiſtet in oris.

389

Requirunt enixè quidem Troiani quam intelligat Phœbus terram: nemo tamen eius ſententiam aſſequitur. quin Anchifeſ ipſe, etſi alioquin longæuus ſenex, & Troiana vetuſtatis gnarus, aberrat, qui Cretam deſignari putat, cum ab Oraculo Heſperia & Latium deſignaretur. Quanquam errandi cauſa fuit in promptu: ſiquidem quemadmodum Troianæ gentis Dardanus ex Latio ſiue Hetruria profeſtus, author fuit, ita Teucer qui in Phrygiam profeſtus erat, ex Creta Troianorum propagator dici poterat, cum Dardani ſocios in vallibus habitantes inueniſſet, & ſacris ritibus edoſtos arcibus atque Urbibus ædificatis ad politiorem cultum traduxiſſet. Et ideo tandem Anchifeſ ſe gemina iſta parentum ambiguitate deceptum agnoſcet, præſertim cum Heſperiæ littora abeſſent longiùs, quàm vt eò Troianos vocari exiſtimaret. Interim igitur dum Teucrum parentem facit, Cretam verò antiquam matrem, argumenta quædam profert ex Troianorum antiquitatibus vnde ſententiam confirmet ſuam. quæ ſanè argumenta ducit tum ex ſacrorum, tum ex nominum & locorum, ſimilitudine, quia ſcilicet Creta in Phrygiam a Teucro inueſta eſſent. Itaque illos ad extremum cohortatur vt in Cretam intendant curſum. id quod inde etiam perſuadere illis nititur, quia præterquam quod Creta centum floreret Urbibus, tridui tantum diſtaret internallo. Et tamè nil prohibebat quominùs Aeneas Oraculum planè perciperet, quo Phœbus reuera deſignauit locum (hunc enim requirebant maximè: cætera ſæpè audita) & vbi Ilium excitandum rurfus ac Troianum Imperium. Quorſum enim Dardanidas primùm appellet Troianos, niſi vt hinc gentis authorem deſignari ac declarari perſentiant? præſertim verò quia Teucrum ob maternum genus attingebant, Dardanum ob paternum: genus verò multò iuſtiùs a Patre ducatur quàm a matre. Adde quod Italia vnde in Phrygiam nauigauerat Dardanus, vbertate præſtat, cum Cretæ ægrè hæc concedi poſſit laus. nam frumētī potiùs quàm vini copia videtur ad vbertatem pertinere, vel certè vtrumque: quod Italiæ magis conuenit quàm Cretæ. Sed, vt dicere cœperam, Virgilius vbi a mendacio vindicauit numen, effecitque vt acutiùs cernenti verum cecinerit (id quod diſſicile ſtatuas de Homero, qui Iouem mendacem fecit dum ſomnium immitteret Agamennoni) illud molitur vt Aeneam ignoratione adhuc occupet, vt quoniam Cretæ regno aſpiraffe conſtabat, atque hoc conſilio eò nauigauerat, id non per iniuriam ſed numinis iuſſu, quantum quidem ille exiſtimauerat, factum eſſe perſuaderet.

Part. 12.

Sic fatus, meritos aris maſtauit honores,

Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo,

Nigram Hyemi pecudem, Zephiris fœlicibus albam.

Fama volat, pulſum regnis ceſſiſſe paternis

Idomenea ducem, deſertaque littora Cretæ,

Hoſte vacare domos, ſedèſque aſtare relictas.

Iam antea monuerat Anchifeſ placandos eſſe ventos. id igitur peragit in præſens: ita tamen vt Neptuno etiam, hoc eſt maris Deo, Apollini item a quo oraculum acceperat, hyemi inſuper quam propitiam optabant, Zephiro denique quo maximè indigerent, vt fœliciter nauigarent, ſacrificet: taurum duobus primis, pecudem nigram alteri, albam poſtremo. quod dum faceret Anchifeſ, illud etiam auxit Troianorum alacritatem, quod ad eorum aures perueniſſet Idomeneum Cretenſem Regem regno fuiſſe pulſum: ita vt Troianorum rationibus id accideret opportuniffimum, cum non modo hoſtis, iſque acerti-
mus, inde abeſſet, verum etiam ſedes regni quippe vacua, occupari facile poſſit.

Partic. 13.

Linquimus Ortygiæ portus, pelagòque volamus:

Bacchatamque iugis Naxon, viridèmq; Donyſam,

Olearon, niueamque Paron, ſparſasque per æquor

Cycla-

Cycladas, & crebris legimus freta concita terris.

Nauticus exoritur vario certamine clamor:

Hortantur focij, Cretam prauósque petamus.

Prosequitur surgens a puppi ventus euntes:

Et tandem antiquis Cretam allabimur oris.

Ad tertiam nauigationem peruénimus quæ ex Ortygia seu Delo fit in Cretam. Boni verò instar & Topographi & Historici; naturalis tamen; & Poëtæ illam persequitur. Topographi, quia ex ordine Insulas commemorat (non tamen sigillatim omnes ne longum faciat, & affectatam diligentiam præ se ferat) quas prætergreditur classis. Historici, quia significat quid quæque fermè præclarum referat Naturæ aut artis dono. Poëtæ quia poëtica lumina interponit: hinc enim pelago volare dicuntur naues propter celeritatem, bacchata dicitur Naxo a Baccho, Paron niuea vocatur propter albos lapides. Dum verò nauigant, exoritur, vt sæpè fit, nauticus clamor qualis scilicet auditur cum aut naues certatim remigant, vel se mutuò cohortantur focij, id quod accidit in præsentia cum Cretam & proauos sibi adeundos animaduertant. quorum optatis sic adspirat ventus. vt in Curetū (occurrit verò primum è Delo in Cretam nauigantibus) tandem perueniant; cum enim exoptantibus nulli interdum neque remi neque venti satisfaciant; minimè mirum si & pelago volasse, & tamen tandem Curetum peruenisse, affirmarit.

III.
Nauigatio qua defertur in Cretam.

592
Par. 14

Ergo audius muros optatæ molior vrbis,

Pergameámque voco. & lætam cognomine gentem

Hortor amare focos, arcémque attollere tectis.

Iámque ferè sicco subductæ littore puppes,

Connubijs aruisque nouis operata iuuentus,

Iura domósque dabam: subitò cum tabida membris

Corrupto Cœli tractu, miserándaque venit

Arboribúsque fatísque lues, & lethifer annus.

Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant

Corpora: tum steriles exurere Syrius agros:

Arebant herbæ, & victum seges ægra negabat.

Rursus ad Oraclum Ortygiæ Phœbúmque remenso

Hortatur pater ire mari, veniámque precari:

Quem fessis finem rebus ferat, vnde laborum

Tentare auxilium iubeat, quò vertere cursus.

Cum descendisset in Thraciam, sic urbem edificauit, vix vt mœnia prima excitaret, atque incolis, adde etiam si placet, Vrbi, nomen imposuerit. canebat enim,

littore curuo

Mœnia prima loco fatis ingressus iniquis

Aeneadâs que meo nomen de nomine fingo.

hic tamen Virgilius, vt ne similitudine fastidium gignet, quin ciuilis scientiæ prudentisq. conditoris specimen præbeat, vnde poëma quoque varietur & illustretur, non modò muros extollit Vrbi, eidemque nomen tribuit. quod inprimis erat necessarium, indeque appellationem deriuat gentis, verum etiam Aeneam inducit, qui suos hortatur vt reliqua domicilia & lares statuunt, arcem attollant, itaut & priuata & publicâ ædificia cõdantur: quín vxores ducant, liberis operam dent (& ideo naues interim subducebantur in littus, vt ne ampliùs de nauigatione, sed de Vrbe explenda & amplificanda cogitarent) agriculturæ quoque inuigilent muneribus. quid plura? iam iura reddebat Aeneas, & quas ædificassent domos distribuebat. Sed ecce tibi dum hæc strenuè agerentur vrgerenturque, pestilentia grassari cœpit: quam sanè breuiter ille quidem sed accuratè describit; significat enim aeris contagio

contagio exortam esse atque inde factum ut tabida reddiderit mortaliū membra: quin satis arboribusque luem adduxerit: ita ut annus ille lethalis esset ac miser. quapropter, ut multa in pauca contrahantur,

Linquēbant dulces animas, aut agra trahēbant Corpora. —

quid multa? Syrius ardor, canicula inquam, agros interim exurit, & ad extremam sterilitatem adducit. itaque arefcunt herbae, & segetes fere demortuae victum negant. quid igitur consilij capiant? hinc enim Oraculi iussu tanquam religione continebantur ne discederent, sed novam urbem excitarent ac regnum: illinc egestate, fame, pestilentia, morte urgebantur. ergo statuunt ad Oraculum nuntios mittere, veniam a Deo precari, ab eo consilium, ab eo auxilium petere & implorare, illi obtemperare, siue in Creta arumnarum finem praestolari iuberet, siue inde navigare cum Phoebo ac Penates eorum calamitatem miserati, ope nuntiorum discessum antevererent. itaque pergit Aeneas,

Partic. 15.

Nox erat, & terris animalia somnus habebat:

Effigies sacrae Divum, Phrygiūque penates,

Quos mecum a Troia mediisque exignibus urbis

Extuleram: visi ante oculos astarte iacentis

In somnis, multo manifesti lumine, quo se,

Plena per insertas fundebat Luna fenestras.

Tum sic affari & curas sic demere dictis.

Vbi sanè, ut rem expediat, de more confugit ad machinam, prius tamen noctem vnde illam educere cogitabat, eleganter, sed breviter tamen, describit: tum ipsam profert machinam. Igitur Phrygios, quos secum, Hectore suadente, Penates e flammis ereptos adduxerat Aeneas, eidem obijcit per visum noster Vates, & quoniam verebatur ne illorum aspectu nocturnas ob tenebras adhuc priuaretur, eosdem plenilunij ope, vnde lux se se in eius domicilium affatim conferebat, facit conspicuos: praesertim verò quia ante oculos, astarte visi sunt. cum verò se illi visendos tanta in luce praevisissent (quoniam in somnis adhuc, ita ut quae proferuntur de Luna & lumine, deque imagine quae oculis obijci & iacenti astarte dicuntur, ad somnium seu visum sint referenda) deque sua illum praesentia certior fecissent, talibus eum affantur dictis,

Partic. 16.

Quod sibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,

Hic canit, & tua nos en vltro ad limina mittit.

Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti,

Nos tumidum sub te permenſi classibus æquor,

Idem venturos tollemus in astra nepotes,

Imperiumque urbi dabimus: tu moenia magnis

Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.

Mutandæ sedes: non hæc tibi littora suasit,

Peliū, aut Cretæ iussit confidere Apollo.

Prolixè & liberaliter Phoebo Aeneam (ne scilicet in remigrando & eius Oraculo item consulendo laboraret, tempusque tereret) per ipsos Penates admonet, quos tanquam internuntios adhibet ac mutui officii interpretes. Ergo nil opus est (inquiunt) ut Delum repetas, & de integro Deum consulas. nos enim qui Troia incensa te veluti Ducem tuæque arma sequuti sumus, & in tua classe æquora emēsi tumida, tecum nauigauimus, tuos nepotes ad astra tollemus, & Urbi, quam extruēs, imperium terrarum orbis tribuemus. Tu igitur contra magnis nepotibus magna parato moenia, amplissimamque Urbem statuito. quod ut facias ne graueris longum adhuc laborem subire, ac tuam fugam proferre longius. Denique mutandæ sedes ac domicilia. neque enim hæc tibi littora appetere suasit Apollo, aut te in Creta confidere iussit. At enim quò tandem navigare, aut vbi confidere & Urbem

& Urbem hanc magnam magnis nepotibus ædificare iussit? Declarant hoc è vestigio Penates his carminibus,

Part. 17-

Est locus Hesperiam Graij cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atque vberè glebæ,
Oenotrij coluere viri, nunc fama, minores
Italiam dixisse, Ducis de nomine, gentem.

Quæ de Hesperia protulit Ilioneus libro Lin quo iis planè carminibus de suæ Aeneadum qua nauigationis consilio instruxit Didonem, ea sanè ex hoc Phœbi Penatùmque Oraculo & responso deriuata sunt. vt enim in Cretam priùs peruenerant, hoc quod retulerant responsum, religiosè custodierant, & ideo magnopere suspicor a Virgilio hæc carmina nō per incuriam sed data opera eadem vtrobique proferri, quia scilicet vt religiosè & sanctè, ita quidem verbis, ac ne voce quidem immutata, conseruandum, colendum, pronuncian- dum, putaret Oraculum. Sic non multò post Helenus Vates signum daturus Aeneæ vnde intelligeret se ad fatalem terram peruenisse, sic canit,

Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,

Triginta capitum sætus enixa, iacebit

596

Alba solo recubans, albè circum vbera nati.

Is locus Urbis erit, requies ea certa laborum.

quæ carmina totidem verbis repetit Tyberinus Deus ad VIII. initium, dum Aeneam admonet eam esse fatalem terram. Igitur data opera, vt opinor, repetitur præfens de Italia Oraculum: de quo tamen nihil dicam hoc in loco, vel quia in libro I. fuerit explicatum, vel quia satis constet in eo Hesperiam accuratè describi a nomine quo illam nuncupassent Græci, ab antiquitate, a bellica laude, ab soli vbertate, a priscis colonis, a nomine rursum quod posterioribus sæculis inuenissent, cum tandem ab Italo Rege commutato nomine appellata esset.

Part. 18.

Hæ nobis propriæ sedes: hinc Dardanus ortus,
Iasusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, & hæc lætus longæuo dicta parenti
Haud dubitanda refer. Corintum terrasque require
Aufonias: Dictæa negat tibi Iuppiter arua.
Talibus attonitus visus, ac voce deorum,
(Nec sopor illud erat, se coram agnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar?
Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio è stratis corpus, tendoque supinas
Ad cælum cum voce manus: & munera libo
Intemerata focis. perfecto lætus honore
Anchisem facio certum, remque ordine pando.
Agnouit prolem ambiguum geminósque parentes,
Sèque nouo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat:
Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro,
Et sæpe Hesperiam, sæpè Itala regna vocare)
Sed qui ad Hesperia venturos littora Teucros

597

Crederet? aut quem tum vates Cassandra moueret?

Cedamus Phœbo, & moniti meliora sequamur.

Quid sibi contigerit, narrat Aeneas, quidue consilij ceperit, ubi Penates eum admonēdi fecissent finem: se enim fatetur attonitum ijs Deorum & visis & monitis, è stratis celeriter surrexisse, & supinas manus ad cælum cum voce ac precibus intendisse, simulque pura & legitima munera ignibus, qui focis asservarentur, prout Penatum sacra postulabāt, libasse. nam si quis hæc gerere non dormientis ac per visum & soporem spectantis, sed infomnis & vigilis esse affirmet, illud vnum contra affirmare audet Aeneas, se non sopore correptum fuisse, sed potius sibi visum coram Penatum vultus agnoscere ac velatas eorū comas & præsentia ora intueri, itaut gelidus sudor toto manaret corpore. quibus si quis significari autumet medium quēdam statum; quasi verò inter eum qui altius dormiat soporeque detineatur, ac vigilem planè & infomnem, lenis quies & solutior cōingat interdum, in qua sensus non omnino vincti sint, hoc aliorum sit disputare, & statuere. ipse certè crediderim per visum præsertim in leni somno, imaginem vsque adeò expressam apparere posse, vt commotio ingens sequatur, somnūque soluatur, itaut ob vehementem ac recentem imaginis præsentiam dubitare quis possit num per somnum ac visum, an verè ea spectarit. atque id Aeneæ contigisse dixerim. nam huc spectat quòd hinc sopore, quòd est profundo somno se negat fuisse correptum: illinc se non quidem vidisse illa pugnat, sed sibi videri ea vidisse affirmat. Sed quicquid sit, rem, sacris peractis, ad Anchisem deferendam, & ex ordine narrandam, censuit. Ex quo factum est vt prudens senex continuò ambiguum Dardani & Teucris prolem reputauerit, ac geminos parentes in mentem redegerit, suūque errorem, qui à locorum & rerum vetustate profectus esset, agnouerit. & idcirco se se ad natum quem hinc Iliacis fati interim exerceri significat, conuertens, suū adhuc errorem & confirmat & extenuat, quòd reuera tales casus sibi Cassandra caneret, cui tamen fides haberetur nulla. ideo enim canebatur in Il.

Tunc etiam fati aperit Cassandra futuris

Ora Dei iussu non vnquam credita Teucris.

& sanè quantumuis Cassandra hæc canendo portenderet, ac propterea Hesperia & Italici regni luculentam mentionem faceret, quis futurum credidisset vt Teucris ad Hesperia litorea, quæ tot tantisque pelagi terrarūque distarent interstitijs, venturi essent? aut quem suis illis vaticinijs Cassandra, hoc est contempta puella, permouere potuisset? quanquam quoniam errare ac labi hominis est, contra verò insipientis in errore, ubi cognitus fuerit, persistere; sapientis denique sententiam mutare, ac meliorem amplecti.

Cedamus Phœbo, & moniti meliora sequamur,

ait prudentissimus senex. cui propterea vniuersi eius dictis, nec sine latitia, parent, & vela faciunt & ideo pergit Aeneas,

Partic. 19.

Sic ait, & cuncti dictis paremus ouantes.

Hanc quoque deferimus sedem, paucisque relictis

Vela damus, vastūque caua trabe currimus æquor.

IV.
Nauigatio
qua deferuntur
ad stro
phades.

Atque hic sanè quarta succedit Nauigatio: siquidem Cretæ sedes iam deserunt, ac paucis tantum relictis qui vel propter pestilentiam fati ibi concessissent, vel nouam urbem colerent (nam Pergameam deinde inter Cretæ vrbes numeratam legimus) vel dissipata vasa suppellectilēque colligerent, classē quoniam repentē soluebat, secuturi; vela faciunt, & in vastum æquor decurrunt. Sic enim sequitur,

Partic. 20.

Postquam altum tenere rates, nec iam ampliùs vllæ

Apparent terræ: cælum vndique & vndique pontus:

Tum mihi cæruleus supra caput astitit imber,

Noctem hyememque ferens, & inhorruit vmbra tenebris:

Continuò venti voluunt mare, magnaue surgunt

Æquora: dispersi iactamur gurgite vasto.

Inuo-

Inuoluere diem nimbi, & nox humida cœlum
 Abstulit: ingeminant abruptis nubibus ignes.
 Excutimur cursu & cæcis erramus in vndis.
 Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
 Nec meminisse viæ mediâ Palinurus in vnda.
 Tres adeò incertos cæca caligine Soles
 Erramus pelago totidem sine sydere noctes.

Cum in altum pervenisset classis, itaut terra appareret nusquam, Cœlum vndique & vndique mare se se objiceret, tempestas excitata est gravis & diuturna, & in qua simul in Poëta nauticæ artis cognitio apparet non mediocris. Sed Poëticæ in primis enitet industria & laus, dum sæuam tempestatem nobis veluti ante oculos ponit. Sed quorsum? dicat aliquis. neque enim satis est se nauticæ gnarum ostendere, ac tempestatem aptè describere, nisi captata opportunitate, ac tempore id exigente: alioquin illud in Virgilium intorqueri posset,

Delphinum Syluis appingit & fluctibus Aprum.

Rectè, præsertim in Poëmate optimo in quo nihil redundans, nihil inconsultum ac temerarium, ferendum est. igitur causam accipito, quæ momenti est maximi, & Poëta ingenium & artificium declarat mirificè. è Creta in Italiam soluenti breuius & expeditius occurrit iter quàm vt plurimum annorum superfit navigatio. cum igitur Odyssæam sibi imitandam proposuisset Virgilius, & Vlyssæm, quod attinet ad longos errores & varias navigationes, exprimendum (vt scilicet tolerantissimus & constantissimus describatur Heros) occasionem requirit vnde diu ac multum adhuc erret Aeneas, ac terra marique iactetur rursus, suæque specimen virtutis edat egregium. Itaque ingentem excitat tempestatem, & cum alioquin in Siculum fretum descendendum, & Mediterraneum præternavigandum esset, in Ionium & in Adriaticum, velit nolit, deferatur, diutiusque iactetur. ita quidem non inter Meridiem & Occidentem prius, tum ad dexteram omnino & Tyrenum nauigat prout debuit, sed inter Occidentem & Septentrionem, contrario fermè cursu, præsertim classe Italiam petenti, deferatur: nec in Siciliam & ad hospites, sed in Græciam & inter hostes, iactatur, vt fortitudinis specimen præbeat ac virtutis. Sed ad tempestatem, quam sanè ab imbre ducit primò, quæ noctem ac tanquam hyemem adduxerit Troianis: itaut tenebris inhorresceret mare. mox ventorum exprimit impetum, qui susdeque illud inuolueret, itaut æquora mirificè intumescerent. At quid hinc Troianis?

— Dispersi iactamur gurgite vasto,

inquit Aeneas. quod dum fit nimbi etiam succedunt qui diem inuoluunt, si quæ tamen pars superesset lucis, obruuntque; donec succedente nocte, non modò cœli aspectus auferatur omnis, (tamen si interim tonitrua sæpè & ignes consequantur) sed tenebræ conduplicentur. ex quo fit vt huc illuc excurrerent naues, & cæcas errarent per vndas. quid plura? Palinurus ipse, hoc est Proræta optimus, atque adeo magister experientissimus, diem a nocte internoscere, aut iter in aperto mari dignoscere nequit. sic tres dies totos sine sole, totidemque noctes sine stellis, erratum est pelago: hæc summatim tempestatis descriptio: in qua videtur repentina quædam & grauis tempestas non tam narrari quàm ante oculos collocari. in qua eò magis elucet Poëtæ ingenium, quòd quæ illi adhibet describendæ augendæque, ea fermè sunt quæ in sæua tempestate a peritis nautis obseruantur & commemorantur. Itaque non faciliè statuas vtra tempestas, éane quæ in 1. an hæc quæ in tertio, ingenio præstet & artificio: mihi sanè, etsi non possunt non in quibusdam vtcunque convenire, inter se diffidere videntur plurimum, itaut suam quæque ac peculiarem industriam præ se ferat. Illud certè affirmauerim illam mira amplitudine, hanc breuitate, gaudere; ac iurè: siquidem hæc historicum in morem ferè narratur (sic enim decuit, cum res antea & verò inter eas noctis angustias commemorarentur) illa tempestatem repræsentat, quæ gereretur in præsens. Denique illa quoniam Poëta ipso repræsentatur, poëticis luminibus illustratur latius: hæc quoniam veluti in transcurso recensetur ab Aenea, ijs tantum pigmentis describitur ex quibus horror appareat. vt mihi quidem videri soleat Vir-

gilius ibi amplitudine, hîc breuitate rerum, vtroque varietate, delectare, & satietati occurrere voluisse.

Partic. 21.

Quarto terra die primùm se attollere tandem
Visa, aperire procul montes, ac voluere fumum.
Vela cadunt, remis insurgimus: haud mora, nautæ
Adnixi torquent spumas, & cærula verrunt.
Seruatum ex vndis Strophadum me littora primum
Accipiunt. —

In prima tempestate vno eodémque die iactantur ac tempestate liberantur: quin, si quis rectè aestimet, intra sex circiter horas omni periculo eximuntur: hîc vix quarto die se se propriunt fluctibus, qui cæpissent illi quidem mitescere: sed non quemadmodum in I. confedissent. Subeunt igitur Strophadum litus: nam in periculo satius erat occurrens litus arripere, quàm absentem portum requirere. Hîc verò Strophades insulas describit Poëta, sic pergens,

Partic. 22.

— Strophades Graio stant nomine dictæ
Insulae Ionio in magno: quas dira Celæno
Harpyæque colunt aliæ, Phineia postquam
Clausa domus mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sæuior vlla
Pestis, & ira deum, stigij se se extulit vndis.
Virginei volucrum vultus, foedissima ventris
Proluies, vncaëque manus, & pallida semper
Ora fame —

Ducitur autem istarum insularum descriptio ab earum nomine: a mari in quo essent positæ, ab Harpijs quæ illas incolerent: hæc rursus describuntur a Phineo quem infestassent, a figura & foedissimo corporis habitu vnde polluerent omnia, itant Deorum ira se se è Stygijs extulisse viderentur, sed in primis a fame qua perpetuò laborarint, rapinis inhiantes. Strophades verò num eadem essent quæ Echinades, an secus, non satis constat inter Geographos: quemadmodum nec quæ sint Echinades: ipse tamen suspicor Echinadas esse tres illos scopulos qui secus Ithacam visuntur, & Actium ab Occidente habent LXXX. circiter stadijs distitum, à Septentrione Epiri fines fermè attingunt, quique Curzolari ab Italis appellantur in præsens, ita crediderim Strophades esse scopulos qui nunc Striari nuncupantur, quique Zacynthum breui tractu distitum, spectant ad Septentrionem: propius etiam ad Veneris templum, vnde Paris Helenam abduxisse fertur, accedunt. Nisi tamen ex ijs scopulis vnum nunc Veneris templum, ambos olim Strophades, fuisse dixeris: quod cum Virgilij Geographia & Oeconomia consentit. Ita quidem ut Strophades sint Echinades, quæ omnino collocandæ videntur ultra Zacynthum in Septentrionem nauigantibus, fieri nullo modo potest, si Virgilium audias, qui Strophades inter Cretam & Zacynthum, etsi a Creta remotiores, Zacyntho proximas, collocat. Denique, ne de nomine disputemus, nemo ex Virgilio inficietur infra Zacynthum ac propè Veneris templum vel certè duas illas insulas, in quarum vna templum Veneris visebatur, fuisse Strophades. Huc igitur peruenit Aeneas tempestate, cum ex Creta soluisset iactatus, & ideo pergit,

Partic. 23.

Huc vbi delati portum intrauimus, ecce
Lætæ bouum passim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus, nullo custode per herbam.

Irrui-

Irruimus ferro, & diuos ipsūmq̃ue vocamus

In prædam partēmq̃ue Iouem: tunc littore curuo

Extruimūsq̃ue toros dapibūsq̃ue epulamur opimis.

604 Quos Thraciæ portentis, Cretæ pestilentia, æstu, fame, ventorum denique ac maris impetu ac tempestate iactauerat & exercuerat, hos Harpyarum quoque rapacitate & lue exercere & afficere, constituit Virgilius. Vt tamen Harpyas non temerè introducat, Troianos inducit qui cum descendissent, conuiuium instruunt cœnaturi. vt autem instruat⁶⁰⁴ur conuiuium eisdem prius facit sternentes boues ac pecora quæ fortè se se illis descendentibus statim obiecissent. & quoniam turpe videri potuisset factum huiusmodi cum in res alienas per vim inuaderent, idcirco sic rem describit, vt tacitè illorum honori consulat & modestiæ. igitur præterquam quod eos famelicos indicat, cum subito armēti & gregis aspectu quasi a Natura urgente fame permoueantur sanè armenta læta & pingua & cum ijs pecus occurrebat, hoc est præda satis ampla; itaut Troiani, quippe extorres & egeni ac milites, vix culpandi videantur dum aliquam tantum partem capiunt qua necessitati satisfaciant. præsertim cum interim nullus adsit custos. quāquam inde planè culpa omnis videtur elui, quòd Iouem in partem vocauerint, participem illum de more facientes qui prædam immolassent Dijs, aut certè aliquam illis partem consecrassent, (id quod de tholo suspendentes faciebant, quemadmodum Ioui etiam feretrio prædæ item suspendebant partem prisca Romani) rem ij ritè peregrisse videri voluerunt, vt omittam quæ in littore sine custode vllò præda occurrisset, hanc venationi persimilem videri potuisse: præsertim si pars Dijs suspendatur. Quapropter

— Si qua ipse meis penetibus auxi

Suspendiue tholo, aut sacra ad fastigia fixi,

Lib. 9 dixerat Hirtaci filius Dianam appellans. toros igitur quales quales illi fuerint, extruunt. & opimas epulantur dapes. Quāquam, quantum ex insequentibus intelligere licebit, vix epulari cœperant, cum Harpyæ rapaces præsto fuerunt. nam idcirco sequitur,

Part. 24

At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt

Harpyæ, & magnis quatiunt clangoribus alas:

Diripiuntque dapes, contactūque omnia foedant

Immundo: tum vox tetrum dira inter odorem.

605

Rursum in secessu longo sub rupe cauata,

Arboribus clausi circum atque horrentibus vmbis,

Instruimus mensas, arisq̃ue reponimus ignem.

Rursum ex diuerso Coeli, cœcisq̃ue latebris

Turba sonans prædam pedibus circumuolat vncis:

Polluit ore dapes. socijs tunc arma capeffant

Edico, & dirā bellum cum gente gerendum.

Haud secus ac iussi faciunt, tectōsque per herbam

Disponunt enses, & scuta latentia condunt.

Ergo, vbi delapsæ sonitum per curta dedere

Littora, dat signum speculā Misenus ab alta

A Ere cauo: inuadunt focij. & noua prælia tentant,

Obscœnas pelagi ferro foedare volucres.

Sed neque vim plumis vllam, nec vulnera tergo

Accipiunt: celerique fugā sub sydera lapsæ,

Semesam prædam & vestigia foeda relinquunt.

Harpyas iam commodè introducit cum instruxerit conuiuium. diripiunt itaque dapes, idque semel, iterum, ac tertio, cum nulla hæcenus Troianorum industria eas prohibere potuisset. quanquam illas tertio strictis gladiis inuadentes Troiani, in fugam saltem coniecerant, vna igitur ex illis, cum sibi arma intentari cerneret, è rupe vaticinium in eos emisit, de quo sit Aeneas,

Partic. 25.

Vna in præcelsâ confedit rupe Cælano,
 Infelix vates, rupitque hanc pectore vocem:
 Bellum etiam pro cæde bouum stratisque iuuentis,
 Læomedontiadæ, bellumne inferre paratis?
 Et patrio insontes Harpyas pellere regno?
 Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta:
 Quæ Phæbo pater omnipotens, mihi Phæbus Apollo.
 Prædixit, vobis furiarum ego maxima pando.
 Italiam cursu petitis, ventisque vocatis.
 Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
 Sed non antè datam cingetis mœnibus urbem,
 Quàm vos dira fames, nostræque iniuria cædis,
 Ambefas subigat malis absumere mensas.

606

In rupe confedit Cælano, vt cum expostulatura esset ac vaticinium non sanè iucundum Troianis promulgatura, impunè id facere posset, ac summam iræ suæ virus commodius euomere. Vocem igitur è pectore rupit, indignationem nimirum exprimens: & initio indignationis plenissimo exorsa, sic Troianos est allocuta

Bellum etiam pro cæde bouum, stratisque iuuentis

Læomedontiadæ bellumne inferre paratis?

Et patrio insontes Harpyas pellere regno?

quibus verbis non obscure illos insinuat quòd strauerint iuuentos, quòd iniuriam & crimen nouo crimine & iniuria cumulent, bellum inferentes: quòd innocentes Harpyas è regno patrio, quasi alienis regnis inhiarent ipsi ac per vim occuparent, pellere niterentur. Igitur, vt illos ad fugam capiendam prouocet, Apollinis nomine rem aperit vbi & auditam facillè credant, aperit simul quo consilio nauigarent, & quem in locum a fatis vocarentur, quin etiam, vt eam quasi iucundam & eorum votis accommodatâ amplectantur, ac propterea sine cunctatione ad nauigationem descendant, ait,

Quæ Phæbo Pater omnipotens, mihi Phæbus Apollo

Prædixit, vobis furiarum maxima pando.

Italiam cursu petitis, ventisque vocatis

Ibitis Italiam portusque intrare licebit

Quanquam ne non iniuriam, quoad eius fieri possit, ulciscatur, subdit,

Sed non ante datam cingetis mœnibus Urbem,

Quàm vos dira fames, nostræque iniuria cædis

Ambefas subigat malis absumere mensas.

607

quibus eos deterret: vt enim fames grauissimum est malum & perniciosum, itaut cum pestilentia & bello conferri possit, quæ iam experti erant, eos in timorem adducit mortis. Tamen si reuera leuis eos vel certè breuis inuadet fames, & inde (id quod ad VII. initium constabit) lætitiæ occasionem arripient, cum ea ingruente, intellexerint etiam se in Latium, quod vix ac ne vix quidem fortasse suspicabantur, peruenisse. Igitur Troianos, quippe qui & belli & pestis iam periculis perfuncti, vererentur ne in famem inciderent, formido inuasit grauis, & ideo sequitur Aeneas,

Dixit

Par. 16.

Dixit & in syluam pennis ablata refugit.

At focijs subitâ gelidus formidine sanguis

Dirigit, cedere animi: nec iam ampliùs armis,

Sed votis precibùsque iubent exposcere pacem,

Siue deâ, seu sint diræ obscenaëque volucres.

At pater Anchises passis de littore palmis

Numina magna vocat, meritòsque indicit honores.

Dij prohibete minas, dij talem auertite casum,

Et placidi seruate pios.

Quam verbis indignatione plenis ordita est reprehensionem, & dira comminatione continuauit Celæno, eandem abscissu claudit indignatione item pleno: quandoquidem subito se se Troianis præripit, excusationi aut responsioni locum relinquens nullum. Itaque Aeneæ socios grauissimus inuasit timor. qui propterea non armis ampliùs pugnare audent, sed potiùs votis eas placandas censent ac precibus; ac pacem, quales quales illæ sint, siue deâ, siue diræ foedaëque volucres, petendam. Contra verò prudentissimus senex Anchises non Arpyas rogandas, sed ad magna numina confugiendum, statuit. Itaque sequitur Aeneas

608

*At pater Anchises passis de littore palmis**Numina magna vocat, meritòsque indicit honores:**Dij prohibete minas, dij talem auertite casum,**Et placidi seruate pios.*

E littore expansis manibus Anchises magna appellat numina: vt enim sublati in cœlum manibus, ita expansis & dilatatis. precari solebant veteres. sic Cæsar, milites, inquit, passis manibus flentes implorabant. quem morem apud Hebræos quoque viguisse atque inde facile ad alias gentes, vt alia multa, trāsmissum, suaderi potest, quòd Moses, cum pugnaret aduersus Amalech, manus in altum dilatatas gerebat, quas vtrinque Aaron & Hur, sustinebant. Denique Natura ferè manus in cœlum extollimus, ac vel iungimus vel diducimus precaturi. Sed & meritos honores indicit, solemni inquam ritu impendi iubet Anchises: vt scilicet iisdem magnis dijs propitiandis debiti honores ritè ac sanctè persoluerentur, Quare quemadmodum Dido templis indixit honores, hoc est publicè honores decreuit Dijs in templis haberi, ad eos propitiandos, sic Anchises, & ideo pergit,

Dij prohibete minas, dij talem auertite casum:

vt scilicet propitiaret magnos Deos, qui Harpiarum minas & denunciatam famem auerterent: proindeque, quoniam placidi sunt ac benefici, pios viros, Troianos inquam, seruarent. Ita sanè precibus ritè peractis ad nauigandum sine cunctatione descendit, Nā ideo pergit Aeneas de Anchise loquens-

Par. 27.

tum littore funem

Diripere, excusòsque iubet lassare rudentes.

Sic, inquam, Anchises numinibus propitiatis. vt enim execranda monstra & loca illa periculis plena primo quoque tempore declinentur, iubet è littore diripere ac summa celeritate diuellere funem, siue anchorarius esset (hunc enim per antonomasiam intelligendum crediderim: nam littore etiam iacitur anchora) siue aliud esset naus retinaculum: simulque rudentes, qui etiam excutiuntur vt adamussim explicentur, laxari imperat, quòd pandantur vela & antennis regantur. Sic sanè vela facit: itaut ad v. nauigationem deueniatur, quam sic describit Aeneas

Par. 28.

Tendunt vela Noti: fugimus spumantibus vndis,

Quà cursum ventùsque gubernatòrque vocabant.

Adhuc postulare videbatur ratio, vt Aeneas non Græcum littus aut Adriaticum raderet, sed in Siculum fretum ac Mediterraneum proram conuerteret: cum illi constitutum esset in Hesperiam nauigare. Verum, quoniam statuerat Poëta vt longiùs adhuc & diutius erraret Aeneas, atque hinc illius exerceretur virtus & declararetur, in instituto illum deti-

V.
Nauiga-
tio : qua
peruenitur
ad Aethi.

net cursu. quanquam vt paulò ante excitauit tempestatem, qua illum a recto cursu auerteret, ita hîc ventum eos ad hunc cursum vocasse ait. cum enim ob Harpyas repente soluerè coacti essent & fugam capere, Noti verò spirarent ac dominarentur, opus fuit eò cursum intendere quò venti veluti vocarent atque iuberent. vt minimè mirum sit huc gubernatoris quoque voluntatem accessisse. satius enim erat ventos sequi, quàm illis cum periculo oblucri. Sed audiamus quas interim regiones percurrat,

Part. 29.

Iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumque, Samèque & Neritos ardua faxis:
Effugimis Ithacæ scopulos, Laërtia regna:
Et terram altricem sæui execramur Vlyssis.

Mox & leucataë nimbofa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.

Hunc petimus fessi & parua succedimus Vrbi.

Anchora de prora iacitur stant littore puppes.

Quoniam a Strophadis soluens, Zacynthum radit primum, mox Actium vsque (intermedijs tamen oppidis atque insulis decursis & conspectis multis, de quibus paulò post) eadem navigatione contendit, itaut a Meridie in Septentrionem deuehatur, cõstare satis potest Strophades, a quibus Zacynthum intendit cursum, non esse Echinadas, seu, ne de nomine disputemus, non esse tres illos scopulos quos Italicè Curzulares diximus appellari: quandoquidem situ & vario & inter se longè diffito apparent. Contra verò satis intelligitur Strophades fuisse duos illos scopulos quos ipsi indicauimus. Nisi fortè insulam quam modò sapientiam vocant, cum altera quæ illi adiacet; Strophades seu Plotias fuisse dixeris: nam vicinitas est maxima, & in itinere & tractu, quem Virgilius describit, occurrit. Post Zacynthum verò Dulichium, Same & Neritos apparet: quæ oppida insulæ sunt in Septentrionem item nauigantibus occurrentes. tamen si, quoniam hîc erat Ithaca, quam declinauit Aeneas, (ideo enim sequitur,

Effugimus scopulos Ithacæ Laërtia regna

Et terram altricem sæui execramur Vlyssis)

omnino crediderim Aeneam tantisper ad Occidentem intendisse prorâ, & ad dexteram non breui interuallo Ithacam & oppida illa reliquisse, tum vltèrius paulò prouectum, proram iterum ad Septentrionem & Actium recta intendisse: ita tamen vt Leucatem mediam legerit, atque inde ad Actium peruenerit: siquidem pergit,

Mox & Leucate nimbofa cacumina montis

Et formidatus nautis aperitur Apollo.

Ita quidem Troiani, cum Apollinis templum & Urbem obseruassent, eò properant, littus ac subinde etiam portum (portus enim deferere dicentur paulò post dum soluent) tenet Urbis, anchoram iaciunt a prora, puppes ad littus vertentes. hæc fuit quinta nauigatio: quâ describens sine dubio pro Ithaca dixit scopulos Ithacæ in Vlyssis contemptum. cum Ithaca saxulis asperrimis (ut ait Cicero) sit veluti afflixa; itaut non tam Vrbi quàm scopulis imperare videretur: & ideo istos scopulos appellat Laërtia regna: sic Neptunus cauer-nas & scopulos Aeoliæ appellauit Aeoli regnum cum caneret in i.

tenet ille immania saxa,

Vestras Eure domos, illa se iacet in aula

Aeolus & clauso ventorum carcere regnet.

verùm dum addit

Et terram altricem sæui execramur Vlyssis,

Non tam contemptum quàm inuidiâ illi cõflandi gratia hoc addit. Leucate verò (id quod satis indicat Virgilius) est nimbosus mons in Epiri promotorio vel certè prope Epirum ad Acarnaniam vergens ac circiter sexaginta millia passuum in gyrû protèditur, qui mōs ab albedine inuenit nomen. etsi vt est altissimus & in mare vergit, nimbosus apparet facile. Atque illi ad radices adiacebat quidem Vrbs exigua in qua Apollinis fuit templum,

cuius

610

611

612

cuius adhuc visuntur ruinae, quod una cum Vrbe ab Augusto vel conditum vel instauratum est. Vrbs etiam Nicopolis, hoc est victoriae Vrbs appellata propter victoriam, quam in eo sinu ex Antonio & Cleopatra reportavit. Formidatus autem nautis dicitur Apollo, quod importuosus sit locus, seu difficilis pateat accessus ad interiorē sinum. nisi tamen quosdam audias qui Apollinem formidatum aiunt quia moris esset aliquem ex nautis accedentibus statim quodam tempore immolare: nam qui formidatum, id est hostilem interpretantur, videant cur nautis generaliter dicatur formidatus. Hæc de v. Navigatione, in qua tamen illud requiratur non immerito. num scilicet Ithaca a tribus insulis illis differat, ac propterea Aeneas dum effugit scopulos Ithacæ & terram Vlyssis, oppidū seu Insulam a Dulichio Same & Neritos diversam intelligit, an verò illis aliquo modo conveniat Ithaca ac solo differat nomine, quemadmodum Ithacæ scopuli, Laertia regna, Vlyssis terra, in idem recidunt. quia in re non desunt qui Dulichium idem planè esse dicant quod Ithaca, quos tamen aberrare crediderim. siquidem Dulichiū adiacet quidem Ithacæ, & ut maritimum est, rates Vlyssis subministravit in Troiana expeditione: ita ut hinc Dulichius etiam dictus fuerit Vlysses, præsertim quia non Ithacæ solum, verum etiā Dulichio imperaret. itaque rectè præter Seruium monet Vadianus Melæ interpres, Vlyssē a patria Ithacensem, a Dulichio, cui etiam imperabat, Dulichium, interdum appellari. ex quo fit ut illud idem Virgilij.

de Ithacæ

Et terram altricem seu execramur Vlyssis,
ad Ithacam pertineat: ita tamen ut in superiori carmine Ithacam descripserit a scopulis, & scopulorum statuerit Regnum, hinc altricem Vlyssis terram excretur. ita quidem Dulichium (ut summatim dicam) ad Ithacæ Regnum, Same ad Insulam & Urbem adiacentē quæ Cephaleniæ vrbs erat; Neritos ad Ithacam rursus pertineat cuius est mons: eodemque modo Ovidius in libro 14. cecinit,

Dulichiumque Samēque & Neritos ardua faxis.

sed quoniam iam descenderūt Troiani & ad Actiū pervenere, quid ibi gesserint, audiamus.

Par. 30.
613

Ergo insperatā tandem tellure potiti,
Lustramurque Ioui, votisque incendimus aras,
Actiæque Iliacis celebramus littora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socij. iuvat euasisse tot vrbes
Argolicas, mediósque fugam tenuisse per hostes.

Potuntur tandem insperata tellure. sed cur insperata? ea opinor, de causa, quia cum eo consilio è Creta soluissent, ut recta in siculum fretum ac Mediterraneū suum illi cursum (ut par erat) intenderent, præter opinionem (tempestate scilicet transuersi acti, mox vento ulterius delati) hoc bono, Apollinis nimirum vrbe ac templo, fruebantur; vel etiam quia in græcam illam urbem tuti descendissent, qua etiam tuto ac pro arbitrato fruebantur. Quis enim unquam, vel cum Troia, vel cum è Creta discederent, futurum sperasset, ut inimica vrbe pacificè fruerentur? certè quod sequitur pan'ò post

— *iuvat euasisse tot vrbes Argolicas, mediósque fugam tenuisse per hostes,*

& rursus elogium quod affigit clypeo quem pro templi sistit foribus,

Aeneas hæc de Danaïs victoribus arma,

id omnino suadere videntur, dum verò potuntur vrbe, lustrantur etiam Ioui & expiantur, ut scilicet sacra & vota sanctè peragere possent; ac ludos, quos in Dei honorem instituebant, ritè celebrare: & ideo expiati, statim vota offerunt, & ad ludos descendunt. Quapropter qui censent lustrari, quod expiare vellent offensam Ioui ob occisos boues, aut ob fugatas & eiectas armis Harpyas, aut etiam ob taurum illi contra sacrorum ritus litatū, mihi quidem non satisfaciunt: idque tum quia nil profert Virgilius hoc in libro unde tale quicquā agnoscere, sed ne coniectare quidē liceat: tū quia iā antea Troianos piaculi designavit expertes, cum Iouem in partem prædæ vocassent: tū quia offensio Harpyarū iam diu votis precibusque cum Troiani expiare coeperāt, tum Anchises magnis numinibus inuocatis ac panis manibus Deos fuerat deprecatus; hac enim de causa indixerat meritos Dijs honores & preces illas fuderat: tum quia cum taurum illum Ioui sacrificasset in Thracia, profectò antequam in Delo vel in Creta rursus sacrificaret, expias-

614

set se

set se se. si enim in præfens facturus sacra se expiat prius, vt ritè obire possit sacra, cur non id fecit antea, cum in Creta & Delo sacra item obiret? certè Aeneas Troia discessurus, sacra attingere recusauit, quòd recens a pugna discessisset nec dum se expiasset. Vt omittā vel falsò a Seruio & Macrobio obijci Virgilio, taurum non fuisse Ioui sacrificandum sed vitulum: vel taurum pro vitulo fortasse promiscuè vsurpari a Virgilio. Quamquam ne si quidem Virgilius propriè taurum vsurpasset, & per inconsideratiam taurum præter morem Ioui sacrificasset, Augusti salus aut populi Romani maiestas ageretur. itaque satius esset fateri Virgilium per incogitātiā & obliuionem Ioui sacrasse taurum, aut certè in prisca illa tempora spectasse, quibus non facilè sacrificiorum ratio planè constituta erat & cognita, quàm subinde commentari Polydori portentum ea de causā secutum, & id genus alia quæ nunc tandem indigere dicuntur expiatione: hæc enim vt facilius dicuntur quàm probentur, eādē aut etiam maiore possunt facilitate refelli qua proferuntur. Ergo lustrantur Ioui & expiantur quod sacra operaturi, expiari prius solerent. Quæ cum ita sint, equidem dum votis peractis ad ludos quoque descendunt, non ægrè crediderim hos etiam in Dei honorem de more item celebrasse. virum ad tauri piaculum, quod Seruius comminiscitur, expiandum, ne iuranti quidem crediderim Seruio. Denique eo etiam consilio crediderim a Virgilio Aeneam induci ludos instituentem, vt Augusto canat, qui itē ludos eodem in loco Apollini instituerat Antonio ad Actium deuicto. videtur enim tum his ludis, tum quem paulò post præfigit, clypeo, veluti omen ac præfagium dare nobilis illius, quam eius posteris & Augustus inprimis, victoriam esset relaturus. quod omen huc eò foelicius cadit, quod Græci Actiaci Antonij partes secuti essent & ab Augusto superati. itaque Augustum legimus Actij Urbem diruisse prius in eorum Græcorum vltionem, tum templum atque Urbem, eius etiam in Nicopolim mutato nomine, instaurasse (ob Appollinis fortasse venerationem) & auxisse, iam verò quoniam quærere potuisset aliquis quos exercuissent ludos, ideò pergit,

Exercent patrias oleo labente palæstras

Nudati socij. —

Vbi satis indicat se ab ijs ludis abstinuisse: nimirum quia princeps non facilè cum dignitate obuio quosque ludos & cum ijs quibus præesset, exercere posset. vt mirum sit Vlyssē, quem tantopere extollit Homerus, cum gregarijs militibus ad certamen in ludis descendisse: quin cum Hiro pannoso nebulone & mendico singulare certamine contendere non dubitasse. An verò præter palæstram alios celebrauerit ludos, nō facilè statuerim. etsi cum diceret

Actiæque Iliacis celebramus littora ludis.

visus sit indicare, non vnum ludi genus celebrasse: fortè etiam nobilem ludum aliquem exercuisse, cui ipse etiam operam dederit, nam dum pergit,

Exercent patrias oleo labente palæstras

Nudati socij, —

satis superque indicat se ab hoc ludo abstinuisse: præsertim verò quòd ipsum non deceret nudatum ludere. Illud tamen certissimum est, Aeneam hosce ludos lætitiæ quoque causa instituisse, & vt posteris essent monumentum Aeneadum fortitudinis ac virtutis, qui rursus per hostes euasissent, & fugam tenuissent. nam ideò sequitur,

— iuuat euasisse tot vrbes.

Argolicas, mediòsque fugam tenuisse per hostes.

Haud enim exiguæ gloriæ, aut leui solatio, deuictis Troianis esse poterat tot p vrbes Græcorum, atque adeò per medios hostes, palam iter fecisse, quin in eorum oppidis sacra, & ludos celebrasse. Quamquam miretur quispiam cur dicat Aeneas.

— mediòsque fugam tenuisse per hostes,

cum potius videretur fuisse illi fuga reticenda, & omnino dicendum medios transisse per hostes, aut medios inter hostes ludos cello animo agitasse. Sed tamen egregiè Poëta noster, cum enim satis volentibus, ac Dijs iubentibus, fugam cœpisset, ac profugus Numinis voluntate factus esset, in eius redundabat honorem dixisse Aeneam vel profugum, & in fuga ipsā, mirum suæ fortitudinis specimen Argiuis vrbibus atque hostibus præbuisse.

Interea magnum sol circumuoluitur annum,
Et glacialis hyems Aquilonibus asperat vndas:

Aere cauo clypeum magni gestamen Abantis

Postibus aduersis figo, & rein carmine signo:

Aeneas hæc de Danaïs victoribus arma.

Describit solarem annum, quem propterea magnum appellat, & solem ait circa magnū annum volui, vt ab lunari illum distinguat eiusdem magni anni, etsi paulò aliter, mentionem fecerat in I. cum diceret,

Triginta magnos voluendis mensibus orbes

Imperio explebit. —

Neque verò dum solarem annum, ac tritum tam facile appellat magnum, fortasse magnū illum ignorauit, quem Platoni & Mathematicis attribuunt, & longissimis illis temporū interstitijs conflant: in quibus ad eum locum redeunt sydera vnde primū incœperunt cursum; siquidem Ecloga I v. visus est luculentam eius mentionem fecisse dum canerèt,

Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo.

& clariùs, si quosdam audiamus, dum illud in Bucolicis item caneret,

Alter erit tum Typhis, & altera quæ vebat Argo

Delectos Heroas, & erunt etiam altera bella

Atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.

de qua tamen re vide, si placet, quæ scripsimus de hoc Anno, in Platonis Timæo, & plenius in Scipionis somnio. Itaque nō de Platonico illo, quem vocant, sed de solari quā hanc Lunari opponit, videretur intelligendus dum magno huic anno magnos aptauit menses, cum post paulò subderet

617 — & incipient magni procedere menses.

sed redeo ad propositum Aeneidos locum, quo sanè, quoniam annorum mentionem fecimus, non agrè Seruium audiam dum sic scribit. *Magnum, ne putemus lunarem esse, propterea dixit: Antiqui enim tempora sideribus computabant, & dixerunt primò lunarem annum triginta dierum: Vnde inuenitur in aliquibus vita nongentorum annorum, scilicet lunarium. Postea solstitialis repperitus est: qui XII. continet menses. Mox maiore cura magnum annum esse voluerunt omnibus planetis in eundem recurrentibus locum. & hoc fit, vt diximus, secundum Ciceronis Hortensium, post annos XII millia nongentos quinquaginta quatuor, solstiales scilicet. Benè ergo nunc magnum addidit: ne lunarem intelligeremus. Benè solis nomen, ne quia dixerat magnum, illum in Planetarum acciperemus: de quo varia & a Mentore, & ab Eudoxo, & a Ptolomeo, & ab ipso Tullio. Nā in libris de Deorum Natura, tria millia annorū dicit magnum annū tenere. Possimus tamen accipere Troianos ibi annum duodecim mensium fecisse. sic eruditus Grāmaticus. tametsi q̄ ait in aliquibus inueniri vitam nongētorum annorum, scilicet lunarium, pueriliter labitur. nam in sacris literis & in Iosepho, dū nongentorum annorum homines proferuntur. anni solares intelliguntur: itaut menses etiam interim nominentur quibus anni explebantur illi. etsi enim fortasse nō adamussim solaribus hisce nostris responderent quòd menses lunari planè orbe conflarent, ac summam non dum perfecta anni ratio apud eos esset constituta, aut certè paulò aliter se haberet quā m nostra, ad solarem tamen annum fermè nostrum accedebant. Vt omittam futurum fuisse. vt isti qui ad nongentos annos peruenisse dicerentur, parum excessissent sexagesimum annum, si anni menstrui erant, & ad lunæ cursum numerabantur, quæ suū*

618 illa orbem octo, & viginti fermè diebus absoluit. Rectè etiam scribit hoc in loco Macrobius qui Seruium non nihil secutus est, mensis, lunæ annus est, intra quem Cœli ambitū lustrat. Nam & a Luna mensis dicitur, quia Græco nomine luna *μήνη* vocatur: Virgilius ad discretionē lunaris anni, qui brevis est, annum, qui Solis cursu efficitur, significare voluit, dum magnum appellauit, comparatione scilicet lunaris. Nam cursus quidem Veneris, atque Mercurij penè par soli est. Martis verò annus ferè biennium tenet: tanto enim tempore Cælum circumit. Iouis autem stella duodecim, & Saturni triginta annos in eadem circumitione consumit. sic Macrobius. Sed his omiſſis, illud egregiè ad anni veluti naturam & causas vnde gignitur, pertinet declarandum & describendū, quòd ait solem circumuolui magnum annum. nam ab Ethymologia ferè ducitur descriptio, cum annus quasi annulus, hoc est rotundus, sit; & in se redeat: & ideo libro V. canit

Annus exactis completur mensibus orbis,

& clariùs in II. Georgicorum

Atque in se sua per vestigia voluitur annus.

Itaque

Itaque acutè Aegyptii, quippe qui animaduertent annum ac tempus vniuersum, quoniam cum cœlo reuoluitur, in circulum obire, & in se reuerti, tempus serpente designabant, qui in gyrum conuersus eandem extremam ore apprehenderet, quapropter iure etiam, & dies & mensis, & annus (idem tu de lustris, sæculis ac de toto æuo dixeris) verti, unde etiam annus vertens quod ad idem caput redeat, dicitur passim. Nam verè ne dicatur magnum quoque annum habere id quod significat Seruius, ac Plato multò antea & Marcus Tullius, Mathematicos quosdam secuti, scripsisse visi sūt, vt signa omnia in idē reuocet punctū, non est huius loci differere. Nos de hac quoque re (vt dicere cœperam) egimus in Platonis Timæo, & in Scipionis somnio. An verò Aeneas interim hyemari, an rursus integro anno ibi fuerit quemadmodum suspicari videtur Seruius, nō facile exprimitur: tamen crediderim hyemasse tantū; idque vel quia alioquin temerè ibi fecisset longius, ac tempus consumpsisset cum in Italiam erat properandum, tum quia facilè à Mercurio & Dijs reprehensus esset talis tantaēque cunctationis. certè dum apud Didonē cunctatur, acriter huiusce reprehenditur tarditatis. denique cum illud interponitur.

Et Glacialis hyems Aquilonibus asperat undas;

videtur interpositum vt intelligatur hyemem superuenisse ac propterea vt transigeretur expectasse, quare tantisper dum transiret hyems Aeneas se se parasset ad nauigandum, & extrema hyeme Clypeo (de quo mox dicemus) pro templi foribus affixo, conscendisset. Commode verò hyeme Sol circum volueret, atque adeo clauderet annū, quia ab ineunte vere, a plerisque, præsertim Astrologis, ducitur anni initium mirificè verò hyemis naturam exprimit atque adeò ante oculos ponit Virgilius dum ait

Et glacialis hyems Aquilonibus asperat undas:

Plures enim hyemis designat vel effectus vel affectiones quàm proferat verba. At quid interim Aeneas? subdit id è vestigio

Ere cauo clypeum, magni gestamen Abantis

Postibus aduersis figo, & rem carmine signo

(Aeneas hæc de Danaïs victoribus arma)

quo in loco dum clypeum atque illum ex hoste, eoque corporis mole, fortasse etiam robore & fortitudine, apud Græcos inclyto, suspendit postibus, argutè addit aduersis, vt non modò obiectas sed tacitè hostiles significet postes. & ideo rem carmine signans subdit

Aeneas hæc de Danaïs victoribus arma:

quod sanè elogium nobile videri potest vel quia miræ est elegantiae & significatissimum vel quia vetustatem redolet quæ plurimum affert dignitatis. (tales enim erant antiquæ Græcorum inscriptiones, illa Athenienses a Corinthijs, & altera Brasides & Acanthij de Atheniensibus) vel quia Danaos etiam victores sigillat, quemadmodum illud *Victoribus* que cadunt Danaï & ironiæ irridet: vel quia suam fortitudinem egregiè (etsi tacitè ac modestè) commendat: vel quia ipsorum Græcorum clypeum, atque hunc illis in bello ereptum, præfigebat: vel quia futuræ vindictæ, & victoriæ quam ex Græcis sumpturi aut relaturi erant, omen videri poterat; quod omen impletum est, cū siue Mummius, siue Flaminius, siue Paulus Aemilius, siue denique Augustus victoriæ signa, & monumenta extulit inter Græcos. Interim, si coniectura vti licet; crediderim Aeneam dum ait *magni gestamen Abantis* se aduersis postibus fixisse Clypeum, atque Elogio rem signasse illo

Aeneas hæc de Danaïs victoribus arma.

in ea spectasse quæ Didoni item narrauerat in secundo libro dū per noctem ipse Aeneas cum socijs quibusdam, strage de hostibus nonnullis edita, horum insignia & clypeos ij sibi aptarunt, vbi *arma* (inquit) *dabunt ipsi*. itaque clypeus qui interim figitur postibus, dicitur *magni gestamen Abantis* quia non modò Græco more esset elaboratus, verum etiam nomen Abantis, alicuius Græci tamen & hostis, referret. certè in 10. Abantem quemdam rursus profert ex Arcadia atque hostem; itaut non inusitatum esset Græcis nomen Abantis. sic sanè egregiè illud adderetur. *Hæc de Danaïs victoribus arma*: vt scilicet Græci deinde per otium id agnoscerent: vel Abantem Troianum intelligit, qui quoniam erat Aeneæ socius, ac facilè ex iis vnus qui Græcorum arma & clypeum ea nocte induit, fortè Græcum clypeum gestabat, quem Aeneas postibus illis interim figendum curauit. atque Abas hic dux vnus fuit nauis: itaut si non ob corporis molem saltem ob fortitudinem ac virtutem appelleretur magnus.

Linquere tum portus iubeo & confidere transtris:
 Certatim socij feriunt mare, & æquora verrunt,
 Protinus aërias Phæacum abscondimus arces,
 Littoraque Epiri legimus: portūque subimus
 Chaonio, & celsam Buthroti ascendimus urbem

Tametsi paulò ante dixerit

Anchora de proa iacitur, stant littore puppes:

constat tamen portum subiisse, cum portus nunc linguant; & sanè cum Aëium interiùs sit portuosum, Aeneas verò hyemauerit, quis non portum subiisse iudicet? imò verò cum hyemantes subducerent naues, longè verisimile est naues hyematuos Troianos subduxisse, & discessuros in portum deduxisse, quemadmodum supra fecisse compertum est, cum peruenissent in Cretam. Tamen si id reticetur in præsens, quòd de hoc more semel nos admonuisse sit satis. Cum verò remiges certatim secarēt fluctus & alacriter nauigarēt, protinus Phæacum Urbem, Corcyram inquam, præteruecti sunt: quam tamen aërias arces appellat quòd ob altitudinem non tam humi fixa quam aëre impendere videatur, sed cur has, inquit, abscondimus arces? ut hinc tum celeritatem designet, qua sen validis Noti flatibus, seu remigum industria, vel vtrorumque opera, Corcyram præteruecti essent, tū orationem variet ac nouo dicendi genere illustret: cū enim dixisset soluimus, vela damus, linquimus, effugimus, & id genus alia quæ vsitata satis ac trita sunt, placuit nouo dicendi genere vel certè minùs vsitato, idem exprimere. Quod tamen huc aptissimè cadit: vbi tanta celeritate legitur Corcyrae littus, ut vix aperiatur, ita ut tanquam abscondi videatur vrbs illa. Sic adolescentia apud Senecam dicitur pueritiam abscondere, virilis ætas adolescentiā, ætas reliqua anteaactam vitam, ut celeritas vitæ describatur, & quam sit fluxa humana ætas. sic Lucianus ἀποκρύψαμεν αὐτοὺς abscondimus illos, quod est eorum euasimus prospectum; ac fortè ex Platone qui ἀποκρύψαντα γῆν abscondere terram, dixit in Protagora, pro terram defugere. Rectè verò ait legimus Epiri littora non Epirum, quòd alioquin montosa est Epirus & in continentem funditur. Dum verò Epiri radunt littus, extremam eius oram apprehendunt, Portum Chaonium subeuntes: atque hinc, descensione facta, Buthrotum petunt, quod Oppidum portui imminebat. Eleganter verò Buthroti, inquit, Urbem, pro Buthrotum: sic Urbem Pataui pro Patauio, Fontem Timaui pro Timaui, Riuum Xanthi pro Xantho ipso.

Part. 33.

Hic incredibilis rerum fama occupat aures,
 Priamidem Helenum Graias regnare per vrbes,
 Coniugio Acacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum,
 Et patrio Andromachen iterum celsisse marito:
 Obstupui: miròque incensum pectus amore
 Compellare virum, & casus cognoscere tantos,
 Progredior portu, classes, & littora linquens.

Buthrotum cum peruenisset, vel certè iam iam accederet Aeneas, ecce tibi, rem admirabilem, audit, quæque incredibilis planè videri possit: nimirum, Helenum Priami filiū vnā cum Andromache, quæ Hectoris fuerat coniux, Vrbi illi, quin alijs etiam multis, imperare: ita ut Helenus tum in Pyrrhi cōiugium successisset, eius vxorem Andromachē ducens in matrimonium, tum eiusdem Pyrrhi sceptris & Regno potitus esset. Et sanè Helenus, hoc est Paris, qui Helenam rapuisset, fratrem, qui quæ a Pyrrho superbissimo adolescente per vim à Troia abductus erat mancipium, Pyrrhi connubio gaudere, admirabile: at inter Græcos regnare ac multis vrribus imperare, imò Pyrrhi ipsius regno potitum esse, incredibile videri poterat: ita ut mirè se obstupuisse dicat Aeneas. Hic tamen illud etiam mirum videri possit rem talem ac tantam, quæque non potuisset non longè ac late percrebuisse, & ad Aeneæ aures peruenisse, hic primum ab Aenea audiri, cū Buthrotum iam iam subiret: præsertim verò quia longè imprudens fuisset Aeneas, nisi de incolis, & locorum dominis diligenter quæsisset antequam illac descenderet aut appelleret.

Dubatur

quid

quid plurā Græcis, hoc est ab hostibus, colebatur ea regio vniuersa: imprudentissimus igitur fuisset, nisi, antequam in Epirum nauigaret aut saltem descenderet, explorasset regionis statum & incolas; tantum abest vt Butthrotum, hoc est ad Pyrrhi insensissimi hostis regiam, fuisset properandum. & tamen significat Aeneas tum demum se audisse Pyrrho in regnum successisse Helenum; cum iam iam illuc ascenderet: certè cum dixisset

— celsam Butthroti ascendimus urbem;

è vestigio pergebat

Hic incredibilis rerum fama occupat aures,

Priamide, Helenum Graias regnare per Vrbes,

Coniugio Aeacida Pyrrhi, sceptrisque potitum,

Et patrio Andromachen iterum celsisse marito.

Denique huc non tempestate vehebatur, ita ut tempestati atque adeò necessitati hoc acceptum referri possit, sed voluntate, ascendit. Ex quo fit vt vel quia regionis illius dominos non antea exploraret, vel quia Butthrotum ac Pyrrhi urbem temerè ascenderit, imprudētia notari possit. Ergo Donatus hunc locum cum explicaret, quasi hanc dubitationem persensisset, sic scriptum reliquit. *Ad hunc (inquit) Aeneas veniens locum loquente fama per-* 613
pi, quæ tamdiu nō putari esse credenda quamdiu hæc rebus ipsis, & meis oculis comprobasset. hæc Do-
natus: quibus (et si mendolus fortasse est locus) vel confirmat Aeneam Butthroti hæc au-
disse, vel certè indicat non omnino temerè huc ascendisse, quòd iam antea Helenum re-
gnare audisset; Sed hæc explicatio vel non tollit dubitationem, vel cum verbis pugnat,
cum dicat Aeneas se Butthroti ascendisse urbem, & mox addat,

Hic incredibilis rerum fama occupat aures,

& quæ sequuntur. Neque verò est quod interim Butthrotum pro eius regione vsurpe-
mus, quasi verò Butthrotini agri fines ingrediens ea fama ad eius aures peruenerit, nam
ait Butthroti ascendimus urbem: & hic se eam famam excepisse subiicit. Sed citra omnem
dubitationem ea verba

— celsam Butthroti ascendimus urbem,

per anticipationem quæ Historicis ac Poëtis non inusitata est, proferuntur cum enim au-
dita fama illa pergat Aeneas.

Obstupui: miroque incensum pectus amore

Compellare virum, & casus cognoscere tantos,

Progredior portu, classes & litora linquens;

neceffe est vt prius id cognouerit quàm Butthrotum ascenderit: cum hac fama, & audito-
ne commotus Butthrotum contenderit: vt propterea nemini dubium esse possit, quin per
anticipationem ea verba proferantur. id quod Virgilio facillè contigit, quod cum hanc
nauigationem & iter describeret canens,

Protinus aërias Phæacum abscondimus arces,

Litora que Epiri legimus: portu que subimus

Chaonio —

Butthroti ascensum (quoniam a Chorographia & locorum illorum commemoratione ad
Heleni Historiam descendere decreuerat) cum Chaonii portus ingressu coniungere pla-
ceret, ne ad Topographiam aut itineris descriptionem ob vnum Butthrotum redeundum
esset. Nec mirum haud timuisse portum illum subire, cum instructa classe subiret ac mul-
to milite, & portus ipse abesset ab Vrbe, facillèque animaduenteret (neque enim distincta
omnia suggerunt Poëta, quæ intellectu facilia sunt aliorum iudicio committentes) sibi 624
integrum esse inde discedere vbi fortè hostium aduentasset multitudo. Potius requirenda
esset Poëta industria dum portum, qui vrbi adiacet, non custoditum offert nauigantibus;
hoc enim Regi ac Principi imprudentiæ vertendum esset, sed fortasse haud erat cur Hele-
nus suspicaretur aut pertimeret maritimas iniurias cello illo vrbis in loco, quemadmo-
dum Carthaginenses verebantur nouo Regno nec dum satis constituto: neque inauditum
est ut portus aliqui nauigantibus liberi ac tñt permittantur. ita quidem geminam illam
imprudentiæ notam, quæ in Aeneæ aut Poëta obrepserat nomē, satis, ut opinor, diluimus.
Illud tamen interim me hærentem habet magis, quòd uideri posset Virgilius in anacro-
nismum incidisse, vel certè annorum rationem dissimulasse, ac temporis quod inter Ae-
neæ nauigationem & Heleni regnum intercessit, nam (vt omitam ab Eusebio Pyrrhi ca-
dem ad annum circiter vigesimum post Ilj excidium referri) reuera ex Iustino constat
Helenum

Responde-
tur ex Do-
nato.

Authoris
responsio.

mutanda

Dubitatur.

Helenum multò post successisse Pyrrho quàm Aeneas, in Italiam nauigaturus, fretum traiecerit. denique Pyrrhum posteaquam è Troia redisset, quod non brevis temporis intervallo factum significat Andromache, dum ait

Nos Patria incensa, diuersa per aquora vecta,

Buthroti consedisse primum, deinde verò Lanustam siue Anasam Herculis Neptē rapuisse, & octo liberos ex hac suscepisse, quin filias cū finitimis Regibus in matrimoniū collocasse, & tandē ab Oreste occisū esse, scribit Iustinus: itaut cū quarto ferme anno post Troiam captā eò (si Virgiliū audias) præternauigauerit Aeneas, nullo modo Helenū regnantē offendere potuerit. Neq. verò suspicari licet Pyrrhū multò ante mortē Heleno Chaoniū regnum aut Buthrotū cessisse: nā Iustinus paulò ante necē, Virgilius post necē significat Helenum Pyrrho in Regnū successisse. sed clausula hæc sit, vel meliore historico vsū esse Virgiliū: vel certè vsq; adeò exiguā temporis inconstantia agrè ad anacronismū reuocari: vel si reuocetur, ita vt quæ multò post Heleno foeliciter in Epiro contingere, in quartum vel quintū annū retulerit in quo Aeneas ad eū accessit, facilè condonandū esse Poëtæ. cer-
 625 tē alter de quo in I. libro anacronismus quiq. excitauit multos interpretes, grauis videri poterat: hic leuissimus, quēmq. propterea hætenus agnouerit nemo, vt omittā videri Virgilio ad stipulari Halicarnasē: qui libro I. Aeneā cum Heleno congressum in Epiro scribit: tametsi quarto post discessum anno id Aeneæ contigisse (hoc. n. caput est) nō planè iudicat. Atq. ex hoc ipso Heleni dominatu argumentū duxit Dio Chrysostomus, qui in oratione II. pugnat Græcos nō victores, sed oīno profligatos, & victos Ilio profugisse, nō Antenorē, Aeneā Helenū obtēdit, quorū primus Henetā orā, alter, Latīū, postremus Pyrrhi regnū, tenuisset. Tametsi id Oratori, p̄sertim auitæ gētis studioso, largiendū est, aut saltē ignoscendū. nā alioquin ante huius ætatē (floruit. n. Neruæ Cæsaris sæculo) nemo id asseuerauit vnquā: vt cū quindecim ætates lapsæ essent, incredibile sit Dionis cōmētum. sed ad pensum. Ergo cū audisset Aeneas Helenū regnare Graias per vrbes (non oēs tñ intelligendæ sunt, sed quæ ad Chaoniū regnū pertinerent) & Pyrrhi cōnubio esse potitū, ac propterea Patrio marito nuptā esse Andromachen (patrio inquā, quia cū Hectori nupsisset, Iliūq. diū versata esset, Troiana censerī poterat, & a mariti patria nūcupari: alioquin Thebana erat) obstupuit ac mira cupiditate incēsus, nihil potiùs habuit quàm vt Helenū adiret alloquereturq. & talē ac tantā rerū vicissitudinē agnosceret. itaq. discedit a portu, classē relinquit & littora, vrbēmq. quoniam edito loco sita erat, ascendit. Quanquam antequam vrbem ingrederetur, in Andromachen incidit & ideo pergit.

Respondetur.

Par. 34.

Solemnes tum fortē dapes, & tristia donā,

Ante vrbem in luco, falsi Simoentis ad vndam

Libabat cineri Andromache, manēsque vocabat,

Hectoreum ad tumulum; viridi quem cespīte inanem,

Et geminas, causam lacrymis, sacrauerat aras.

626

Piā & beneuolentiæ plenam describit vxorē, quæ mariti, etsi iam diu mortui, gratā memoriā conseruaret, eidēmq; interim quæ posset amoris ac pietatis officia persolueret. quod sanē tantò magis Andromache tribuendū est laudi, quod iā semel atq. iterū nuptias repetiuerat, atque harum ope ad regiam dignitatē perseuerat. Ergo solemnēs dapes & mæsta dona Hectoris cineri libabat & sacrificabat ante vrbē in luco secus Simoentis falsi (Iliaci enim referebat quidē imaginem quādā, verus non erat) ripas & vndas. solemnēs verò ait, vt doceat non profanas fuisse, & communes, sed sacras: dapes. n. (Seruij, & Vallæ pace) omne genus epularū significant, itaut auium quoque rapinas quin infandos cibos continere possint: atque hinc Horatius — *Non Siculæ dapes* — *Dulcem elaborarunt saporem,* de superbis epulis ac nimis exquisitis, sed profanis tamen, dixit: & egit amor dapis de Aquila: ac Virgilius de Harpyjs — *Diripiunt que dapes.* — quæ tamen communes erant. Denique Tragici Atrei & Thyestis dapes commemorant, quas sceleratas appellant, Virgilius etiam rursus infame & sceleratum Philomelæ conuiuium, quod ex liberis constaret, dapes appellare non dubitauit. cum caneret

Quas illi Philomela dapes, quæ dona parauit.

Cineri verò ait, non quidem præsentī sed absenti: nā idcirco tumulū appellabit inanē. itaq. coenotaphiū erit potiùs quàm sepulchrum. cur verò ante vrbem & in luco? scilicet de

Bb causa

causa quod crederent manes seu superstites mortuorum animas in lucis quos manibus consecrassent, demorari: & ideo — *Lucis habitamus opacis*

inquit in VI. & supra — *stant manibus ara.*

quas tamen in sylva, ubi portentum occurrerat, excitauit. & hac de causa lucos, quippe sacros, ferro temerare nefas erat. hinc nemus caedens, lucus incadens, ille profanus, hic sacer habebatur. Dum igitur hoc pietatis officium perfolueret Andromache ad tumulum, manes vocabat, inferos. scilicet Deos, ut essent Hectori propitij, vel certe ipsius quoque Hectoris manes, ac fortasse hos vnos intelligit, quos & diuinos auguratur, & adesse cupit sacrificio, & uxoris pietatem non a spernari. ut verò constet qualis esset tumulus, pergit,

— *viridi quem cespite inanem,*

Et geminas, causam lachrymis, sacrauerat aras. quibus satis declarat tumulum carnis se Hectoris cinere, nam propterea inanis vocatur. ita ut coenotaphium esset & adubratus sepulchrum, vel (ut honestiore vocabulo, quod aliqui faciunt, appelletur) honorarium. certe Suetonius cum Germanico tumulum extructum commemorat, hunc honorarium idcirco appellauit, quia cum corpus Romae transmissum esset tumulus vacuus esset. hinc tumulus, si reliquiae adsint, sepulchrum; si absint, coenotaphium. merito appellare liceat. Cur verò geminas aras excitauit Andromache? vna, inquit Seruius, marito; filio, Asthyanacti. altera. Sed cum tumulum appellauerit Hectorum, & de Asthyanacte ne verbum quidem, vereor ut Seruius assentiam. idemque dixerim dum subiicit vel certe aras dici, quod inferi pari numero gaudeant, superi contra impari. nam quemadmodum legimus

— *en quattuor aras,*

Ecce duas tibi Daphni, duoque altaria Phæbo;

& rursus — *stant manibus ara.* — & libro V.

— *maestasque sacrauimus aras,*

cum de Anchise loqueretur cui iusta perfoluerent, ita aras passim caelestibus etiam legimus attributas. denique arae anse prius dicebantur, teste Varro; quae & multitudinis numero magis gaudent si proprie usurpantur, & vere in sacrificijs hinc inde manibus tenebantur. hinc Virgilius,

— *Talibus orantem dictis, arasque tenentem.*

Ut propterea vereat magnopere ne argute potius quam vere locum explicet Seruius: alioquin dum illud vulgo usurpatur ac celebratur, Amicus vsque ad aras (nam *μὴ χερσὶ βαλὼν* vsque ad aras, qui primus usurpauit Pericles, multitudinis numero pronunciauit) arae & multae & Manibus consecratae, intelligenda essent, cum tamen more maiorum arae pro ara usurpantur, quod (ut dicebam) ab ansis profectae essent. Nam si dicas ab *ἀποσῆς*, quod est precibus, aras deriuari, quia scilicet precibus dicatae sint, eodem fere modo multitudinis nomine gauderent, cum *ἀγῶς* frequentius inueniamus. Crediderim igitur aras para usurpasset fere more maiorum, vel etiam vere splendidioris populi causa (id quod non inusitatum erat) duas Andromachen excitasse Hectori aras: heros enim ille non communi funere sed splendidissimo dignus erat. eodemque nomine, aut ego magnopere fallor; cecinit Virgilius

— *en quattuor aras.*

Ecce duas tibi Daphni, duoque altaria Phæbo.

intelligebat enim Iulium Caesarem aut alium, cui plurimum tribueret, virum: fortasse etiam per Phœbum, cui duo item altaria consecrat, Augustum.

Sed cur interposuit causam lachrymis, dum caneret,

Et geminas, causam lachrymis, sacrauerat aras?

sanè locus spinosus est & perdifficilis. An igitur hinc tacite indicat otiosas fuisse, nec nisi causam lachrymis attulisse? minimè verò: siquidem alibi aras excitat & iusta persoluit Aeneas, significans Manibus ea pietatem (quantum quidem opinabatur) ac sanctè sacrari; nec decuisset Aeneam ipsum, quem pietate insignem facit, talia de Manibus, mortuis, & sacrificijs effari, quibus impius verius quam pius se se ostenderet. An ergo lachrymis cum Ascensio legendum, quasi tacite violentam utriusque (Hectoris inquam & Asthyanactis) mortem deploraret? ne id quidem: nisi enim constet duas aras de industria propter Hectorem & Asthyanactem excitatas (deiectus hic fuerat de muro ab Ulyssae) ægre ostendas geminas aras dici causam lachrymis propter utramque. nec ut omittam potius geminam causam dicendum fuisse, ut Asthyanactes quoque designaretur, quam, causam lachrymis. Denique quod scribit Donatus, *Illic enim constituerat inanem, hoc est sine funere hominis, tumulum propter lachrymarum causam, ut quasi aduersam mariti memoriam pergens occasionem flendi haberet*, mihi quidem, quoniam ob aras, non ob tumulum ea interponit verba, nullo modo satisfacit. Suspicio igitur inter geminas aras interposuisse causam lachrymis, ut quemadmodum tanto viro, hoc est fortissimo & nobilissimo, quemque mirifice

adhuc

adhuc diligeret, geminas aras erexerat; ita iisdem de causis factū esse indicaret, ut vel post tertias nuptias, funebrem pompam & luctuosam instauraret, & a lacrymis nondum temperaret, obscuri igitur loci sententia, si me audias, hæc est; Andromachen, etsi post Hæctoris nuptias, secundas & tertias obiisset, adhuc tamen solemnes dapes & cœlestia dona libasse Hæctori; quin ob Herois præstantiam & quo illum prosequeretur, amorem, duas aras in funere ac tumulo, etsi alioquin inani, excitasse: & has ab illius lacrymis esse profectas. Hanc germanam loci sententiam existimo. Et tamen si tam Astyanactis quàm Hæctoris causa aras excitasset, nec vnus Hæctoris gratia excitatus dixisset, sed cuiq. propriâ attribuisset, Poëta industriâ magis adhuc & magis cōmendarē: neque. n. minor erga filiū; vnicū p̄sertim, Regiū, & eximie indolis, declarare debuit pietatē, quàm erga maritū. Denique pia mater erat perinde ac pia vxor: Sed ad Andromachē redeo totus, de qua statim Aeneas.

Part. 35

Vt me conspexit venientem, & Troia circum

Arma amens vidit, magnis exterrita monstis,

Diriguit visu in medio: calor ossa reliquit:

630

Labitur, & longo vix tandem tempore fatur.

Defecit pia mulier, & in deliquium incidit cum repente Aeneā ac Troianos aduentantes atq. adeo præsentēs, conspexerit: id quod illi accidit uel quia repētini casus & insperati uehementer afficiunt atq. percellunt; uel quia in summa lætitia, qualē Aeneā & Troianorum aspectus afferre poterat, sanguis a corde ad extremas partes funditur & dilatatur, ita ut uita quasi atcē deferat unde facili deliquiū sequitur: uel quia, ut foemina meticulosa sunt & suspiciosa, uereretur ne Troiani umbræ essent quæ interim in funere illi occurrerent. quis enim Troianos ibi, hoc est inter Græcos & in Græco solo, repente affuturos suspicatus esset? sed clausula hæc sit: Andromachē, quippe foeminā & timidā, repentino Troianorū aduentu quasi monstro (id quod mox ferē constabit planius) perterritā corruisse: tamen si cū timore ingentē admirationē, unde stupor secutus sit, permistā fuisse crediderim. & hinc est ut statim ac se tantisper collegit & loqui potuit, stupore adhuc plena uerba protulerit. Quo in loco ita eleganter rē describit Poëta, ut diriguisse & defecisse ostendat: Mihi certe uideor eam deficientē nō tam audire quàm oculis ipsis cernere. Quapropter nō ineleganter fortasse Homerus Penelopen inducit q̄ ad tristē Telemachi nūtiū cōsternatur.

Huius illic soluta sunt genua, & amicum pectus

Diu ipsam silentium verborum cepit. ipsius verò oculi

Lachrymis impleti sunt, tenella autem ei detenta est vox:

Tandem verò ipsum verbis excipiens allocuta est.

inquit Poëta: sed tamen & paucioribus (ne uerbis abundare uideretur) & plenius rem posuit ante oculos Poëta noster. Sed quia Andromache tantisper collegit uires & animum, ita ut loqui possit, agedum eam audiamus.

Par. 36.

Vérane te facies, verus mihi nuntius affers?

Nate Dea? uiuis ne, aut, si lux alma recessit,

Hæctor vbi est?

Cur defecisset hinc quoque indicat: nam se timuisse significat ne Aeneā umbra (hæc enim demortuo attribuere solebant) uerius adisset quàm Aeneas: & ideo quærit, num uiueret, an uerò mortuus esset. quanquam cum quæsisset num uiueret, non continuo mortis intulit mentionem, sed eleganter & quasi præteriens, eam descripsit, pergens,

631

— aut si lux alma recessit Hæctor vbi est? — quod fecit, opinor, ad malū omē uitandū, & mortem minùs tetrīs siue ominosis uerbis designādā: tamen si reuera ijs uerbis & percuntationib. nō leuiter indicat se suspicari Aeneā esse mortuum, ac tantū umbram adesse & propterea de Hæctore vbi sit sciscitatur. cum uerò Hæctorem nominasset, ecce tibi in lacrymas incidit, & gemitus fudit, omnēque impleuit clamore locum in quo congressi fuerant: itaque pergit Aeneas,

Par. 37.

— Dixit, lachrymāsque effudit, & omnem

Impleuit clamore locum. Vix pauca furenti

Subijcio, & raris turbatus vocibus hisco.

Ita quidem illa: Aeneas contra de se pauca: praesertim quod ipse etiam dolore, seu perturbatione & affectu impediretur: hoc enim indicat *vix pauca & raris vocibus idem turbatus, & hisco*: quod summum est, vix os aperire mihi licet, tantum abest ut multis eam alloqui possim, atque ea sane profert ut tum se viuum confirmet, tum maxime ut è contrario de mulieris fortuna doceatur. pergitur igitur.

Partic. 38.

Viuo equidem, vitamque extrema per omnia duco:

Ne dubita: nam vera vides.

Heu quis te casus deiectam coniuge tanto

Excipit? aut quæ digna satis fortuna reuisit?

Hectoris, Andromache, Pyrrhine connubia seruas?

Deiecit vultum, & demissa voce locuta est.

Quibus turbatus quidem, vix ut verba formare possit, sed asseueranter tamen; praesertim ut ad meliorem mentem reuocet Andromachen, ac terrorem illius fœder ac lacrymas; se viuum declarat: tum continenter egregia de Hectore illius viro mentione facta & nobili coniugio, prouocat illam ad commemorandos suos casus, & proinde quæ factum ut Heleni vxor & Chaonia regina esset: itaque illa (inquit Aeneas)

Deiecit vultum & demissa voce locuta est.

vultum verò deiecit ut honesta, foeminae modestiam exprimeret. sic etiam Dido vultum demissa profatur, dum Ilioneo & Troianis respondet. Quamquam fortasse vultum deiecit pudoris & moestitiæ causa, quod se tanti coniugis foelicitate deiectam & audisset, & fateretur. sic Lucretia describitur ab Halicarnasæo, cum a Sex. Tarquinio vim passa esset. *Demissit vultum, cogitabunda, & præ mœrore*, inquit ille, & iisdem de causis, loquitur demissa voce, ut modestiam item muliebrem simulque pudorem ac mœrorem referat. Quamquam id à Poëta ea etiam de causa, opinor, interponitur, ut constet metum quoque abieciisse & animum composuisse: quæ enim paulò antè conciderat metu, ita ut fari nequiret, nunc ad luculentam se se confert narrationem: & quæ omnem clamore implebat locum, nunc moderata voce orationem orditur. Prius tamen haud ab re obserues videri Poëtam nonnihil Euripidi hæere apud quem Orestes, visa Hermione,

— Fallor ne (inquit) an manifestè video.

Domuum Reginam hanc Menelai filiam?

cui Hermione statim

Quam solam Tyndaris peperit mulier

Helena domi patri, nil dubita:

Vtrumque uerò imitari uisus est Seneca in Hercule furente, ut enim Amphitryo, cum se se Hercules illi in conspectum dedisset, quasi uiuum ne, an umbram cerneret, dubitauit,

Vtrum ne visus vota decipiunt meos:

An ille domitor orbis, & Graium decus

Tristi silentem nubilo liquit domum?

Est ne iste natus? membra letitia stupent.

Onat & certa & vera Tebarum salus

Verumne cerno corpus, an fallor tua

Deceptus umbra? tu ne es?

quibus tandem ipsemet satisfacit Amphitryo, subiiciens è vestigiò

— *Agnosco thoros,*

Humerosque, & alto nobilem trunco manum;

sed Andromachen audiamus.

Partic. 39.

O foelix vna ante alias Priameia virgo

Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis

Iussa mori; quæ sortitus non pertulit vllos,

Nec victoris heri tetigit captiua cubile:

633

Appo-

Appositè ab Polyxenæ morte ducit initium, quæ sub Troiæ mœnibus cecidisset, nec sortitionem passa, ac proinde captiua ducta, esset, & indignum in modum heri cubile attigisset. Quæ omnia sibi infœliciter accidisse indicat, cum & sorte obtigisset victori Pyrrho, & captiua ab eo abducta esset, & pellex in cubile inducta. Quamquam num omnino hoc carmine

Nec victoris heri tetigit captiua cubile,

se è contrariò significet pellicem inductam, explicatiùs non multò post. Tantùm dicam videri Andromachen non omni ex parte Polyxenæ fœlicitatem cum sua calamitate & infœlicitate distinctiùs conferre, verecundiæ nimirum & modestiæ causa. Nam propterea subiiciet se iuuenem superbum seruitio tulisse, vt multa complectatur paucis. Atque hîc sine dubio Euripidem rursus imitatus est noster vates: vterque enim Andromachen inducit quæ Polyxenæ mortem suæ antepōnit calamitati, quin eam fœlicem reputat, quæ seruitutis iugum passa sit nullum: Euripidea verba in Troadibus ex interprete hæc sunt,

— *Nam rebar ego*

In Græciam captiua ad seruitutis iugum:

An non minora meis habet malis

Polyxenæ mors?

Hæc apud Euripidem Andromache: altiùs tamen sese attollit Poëta noster qui mortem ipsam fœlicitati ascribit. sic Aeneas dum clamaret

— *O tæque quaterque beati*

Quis ante ora Patrûm, Troia sub mœnibus altis

Contigit oppetere —

sed pergamus

Part. 40.

Nos patria incensa, diuersa per æquora vectæ,
Stirpis Achillææ fastus, iuuenemque superbum,
Seruitio enixæ tulimus; qui deinde secutus
Ledaam Hermionem, Lacedæmoniôsque hymenæos,
634 Me famulam famuloque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore
Coniugis, & scelerum furijs agitatus Orestes
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.

Exponit, sed summam & quam breuissimè, suos casus: ac priùs qui ab incensa Troia vsq. ad Pyrrhi necem; tum qui à Pyrrhi nece & Heleni regno, sibi obtigissent. Quo in loco significat primùm se, Troia incensa, per varia æquora vectam esse antequam in Epiûm perueniret. Ex quo intelligitur non facillè potuisse Aeneam quarto post Ilium incensum anno Andromachen iam regnantem offendere: immò verò, si ea recolantur quæ de suscepta prole indicantur, & interea quæ breui temporis interuallo sunt consecuta ad hoc vsq. tempus, nullo modo fieri potest vt cum Andromache quarto exilij anno congregi, multò minùs tot ac tanta ab illa audire, potuerit: vt propterea hoc in loco temporis ratio non ad vnguem sit à Virgilio requirenda. Dum verò ait se pertulisse fastus stirpis Achillææ, plura significat, quàm exprimat: Significat enim filium non minùs fastosum atque adeò immitem ac sæuû fuisse quàm parentem, (ideò. n. stirps Achillæa dicitur) vel potius, quoniã si illa tolerantiam tacitè exaggerat, altiùs longo illum interuallo superasse: sed & dum ait se tulisse fastum, & fastum stirpis Achillææ. cum indignatione item Achillis vsurpat nomen. vt scilicet non minùs Achillis quàm filij acerbos ac sæuos describat mores, & verò inuidiam conflat utrique denique ea sibi incommoda perferenda fuisse indicat, eas deuorandas molestias, quæ a tali tantòque fastu promanare solent, atque a tolerantissima serua perferri possunt. Quamquam ut rem planiùs complectatur, ac paucissimis multa perstringat,

— *iuuenemque superbum*

Seruitio enixæ tulimus — subiungit

635 vbi si cum Donato atque alijs quibusdam legas

Seruitio enixæ tulimus

significaret se omni conatu & contentione pertulisse superbum iuuenem, & cum in seruitute degeret, nihil vel laboris vel molestiæ non constanter subiisse Pyrrho vt obsecundaret, ac tempori & necessitati seruiret. Ita quidem vel prætermisisset susceptam prolem, ne se pellicem ipsa promulgaret (& ideo videtur in reliqua narratione nullam liberos seu prolis mentionem facere, cum tamen tres filios, Pausania teste, peperisset Pyrrho) vel certè hac etiã in re suam illa calamitatem generalibus verbis adumbrasset. quæ enim fateatur se exire & omni conatu omne casu, prout seruitus tulit, subiisse ac pertulisse, hæc pellicatū non excludit. Quod si cum Seruio & alijs legas enixæ, ea esset sententia se ad partum usque pertulisse superbam iuuenem: quibus indicasset etiam non genialem fuisse torū, cum in seruitute degeret, & tamen prolem peperisse, cum & seruitutis cōditio & iuuenis superbia id suo ferè iure exegisset, & hæc reuera commodior sententia videretur. Nā præterquam quod tres filios Pyrrho genuerat (quæ tamen **res maior erat quàm vt non esset aliquo modo attingenda,**) continuò sequitur

— qui deinde secutus

Ledaam Hermionem Lacedæmoniosque hymeneos,

Me famulam famuloque Heleno transmisit habendam:

vbi significat se cubili tum demum exclusam a Pyrrho, cum Hermionem duxisset in matrimonium, ita quidem seruitutem sub iuvene superbissimo exegit, donec is Hermionis ac Lacedæmonios Hymeneos secutus esset. Tametsi ne tum quidem seruitute (quātum illa quidem significare videtur) liberata est, cum famula famulo Heleno habenda transmissa est: etsi enim famula a serua sic videtur distingui vt hæc in domini potestate maneat, illa non item, tamen veteres hæc nomina facillè confundebant, ita ut famula nō raro pro serua vsurparetur. sic Martialis

Argolico famulum non te seruire tyranno

Vidissent gentes sacuæque regna pati,

de seruo sine dubio cecinit, ita quidem vterque adhuc in Pyrrhi seruitute fuisset, & Helenus & Andromache: nisi tacitè manumissionem intelligas & famulos propriè ac stricto iure (vt ita dixerim) vsurpes. Hic verò non possum non a Seruio dissentire qui ait Pyrrhū morientem iussisse vt Andromache Heleno daretur. nam Virgilius significat cum Hermionem adamasset, eam Heleno transmisisse: necem verò postea secutam esse quam rem luculentè confirmat Iustinus his verbis. *Heleno Priami Regis filio ob industriam vaticinandi regnum Chaonum & Andromachen Hectoris uxorem reddidit, breuèque post tempore Delphis insidijs Orestis inter altaria Dei interijt.* hæc Iustinus. Quæ tamen non prohibent quominus adhuc vterque in Pyrrhi potuerit esse potestate, præsertim si reuera, quod Virgilius significat, Helenus Andromaches coniugio positus est quidem viuente Pyrrho, regno (quicquid scripserit Iustinus) post mortem tantum. id quod multò magis contigisset, si, quod alij quidem scribunt, morte etiam Molossi Andromaches ex Pyrrho filij id secutum est, sed ad Andromachen redeo, quæ vt constet qui factum sit vt deinde seruitute ac famulatu liberata sit simulque Pyrrhi narret interitum, pergitè vestigiò.

Partic. 41.

Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore

Coniugis, & scelerum furijs agitatus Orestes,

Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.

Historia nota est. cum enim audisset Pyrrhus Hermionem, quæ sibi desponsata fuerat, ab Oreste ductam in matrimonium, Lacedæmonem venit, eamque ab Oreste abductam recepit. Orestes contra Pyrrhum per insidias Delphis sacrificantē interfecit, Hermionemque recuperauit. de qua re Dictis Cretensis, Hyginus, Paterculus, & alij. Atque hinc manauit prouerbiū, Neoptolemea vltio: quia nimirū quod ille Polity fecerat ac Priamo, id ab Oreste passus est: ita quidem filius perinde ac pater ad Apollinis aram, (etsi non vno in loco) cecidit; quemadmodum in templis stragem ediderat aut aras temerarat. itaque non desunt qui hoc in loco Apollinis aram appellent *patriam* non tam quia Apollo pater appellaretur, quàm quòd pater etiã Pyrrhi ante Apollinis arā occubuisset. Ad quam rem Euripides alluserat in Oreste cum diceret

Fatale Pyrrho est Delphico gladio mori;

Pænas Achillis patris vt pendat mihi.

Quamuis si quis ob Apollinem aram dici patriā velit, non abnuerim. Denique hac in re

re præstat Seruiū audire, qui (vt in Parisino codice habetur, in vulgatis enim defunt quā plurima) sic scribit. Patrias aras alij Achilleas intelligunt, vbi ille adorabat Apollinem, aut quod ibi Achilles occisus sit, aut quod historia loquitur Pyrrhus, occiso patre in templo Apollinis Tymbrai reuersus ad patriam, in numini insultationem, in templo eius Delphico aras patri constituit, & illic ei cepit sacrificare: neque enim aut Pyrrhus, aut Apollo Delphis oriundi sunt. Alij patrias Apollineas volunt, a Patris Achae Ciuitate, in qua patrius Apollo colitur. Nec debemus quæere cur non Delphicus dixerit, quia epitheta in alieno negotio plerumque alia ponuntur, vt in quarto Italiam magnam Grineus Apollo, Italiam Lycia insere capeffere sortes; cum a Delio eum tantum constet accepisse responsum, sunt qui dicunt ab Aesculapio aras Apollini statutas patrias nominatas. Alij in templo Apollinis aram fuisse inscriptam πατριον Ἀπολλωνος; ab hoc quod Icadios Apollinis, & Nymphae Licae filius, cum in adultam ætatem venisset, primò regionem, in qua natus erat à matre Lyciam nominauit, deinde in eam urbem quoque Apollini condidit, sortes & cortinam consecrauit, & vt illum patrē esse testaretur, Patora cognominauit. Inde cum Italiam peteret naufragio vexatus Delphini tergo exceptus dicitur; ac prope Parnasum montem delatus patri Apollini templum constituisse, & a Delphino locum Delphos appellasse: aras deinde Apollini tāquam patri consecrasset, quas ferunt vulgò patrias dictas. Hæc Seruius, ex quibus de patriis aris quā multa & varia proferrentur licet agnoscere. Nunc Pyrrhi cæde exposita, ad Helenum redit, & regni narrat adeptionem sic pergens.

Par. 41.

Morte Neoptolemi, regnorum reddita cessit.

638

Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,

Chaoniāque omnem Troiano a Chaone dixit,

Pergamaque, Iliacāque iugis hanc addidit arcem.

Ex his fortunæ commutatio intelligitur vnde ad regnum peruenit: quæ sanè commutatio planissima videri posset vbi constaret quo titulo aut iure Helenus, qui alioquin esset mancipium, Pyrrho, hoc est hero, in hereditatis eæque regiæ, partem successisset: cum famulatu, quod est, vt magnopere suspicor, seruitute, non antea liberatus esset. nam ait quidem Andromache se famulam famulo transmissam, subinde etiam Pyrrhum interfectū, at Helenum manumissum non indicat. sed de hac re paulò post, vbi requiremus nū Andromache vxor esset an pellex seu etiam concubina Pyrrhi. nunc, quoniam certum est Neoptolemo, Pyrrho inquam, mortuo, regnorum partem Heleno redditam cessisse, videamus quid rei tandem sit redditam cessisse. Ergo Seruius nutare videtur. primò enim ait redditam more veteri, datam valere: sic enim innius dum caneret, *Ella reddita nuptu*, datā significauit. & tamen redditum regnum Heleno subiungit quia deberetur: itaque cessisse quoque addit per Molossū priuignum. & sanè cum nullo titulo deberetur Heleno, cur ei redditum sit difficile est intellectu; ita ut commodè datum exponi possit, nisi tamē obftet quod cessisse subiungatur, quasi hæreditario iure aut iusto altero titulo in eius potestatem sit deuolutum, & quasi ea regni pars post Pyrrhi mortem illi deberetur. itaque non possum non Donatum demirari, qui hunc difficillimum exponēs locum *Retulit* (inquit) *quò ordine ad Helenum etiam regni potestas perueniret*; cum tamen cur redditum dicatur, cur cesserit, & quomodo, ne verbum quidem. sed quoniam rursus in eam dubitationem recidimus quam paulò antè in alium distulimus locum; agedum rem aggrediamur, ab Andromache incipientes, de qua dubitatum est num verè Pyrrhi esset coniux an pellex seu concubina. Et quidem pellicem fuisse inde constare videtur, quod Pyrrhus Hermionem duxisset in matrimonium. deinde quid erat cur tāroperè exclamaret Andromache, & Polyxenam reputaret perbeatam, quæ moriens non ea passā esset quæ sibi cōtigissent? certe si Pyrrhi vxor euaserat & Regina Polyxena quæ mactata esset, infelix habenda fuit. Ad hæc cur addit

639

— Quæ sortitus non pertulit illos,

Nec victoris heri tetigit captiua cubile?

profectò verbis tacitè designari videtur concubinæ status, cum Pyrrhum non maritū, sed herum, se verò non liberam sed captiuam, faciat: cubile quoque hoc in loco, non geniale torum aut cōnubium sed pellicatum olere videtur. & huc etiam pertinet quod Donatus, *Andromache* (inquit) *Polyxenam solam felicem, se verò non solam in causa turpi asserit constitutam, sed & alias, & rursus, Priameia virgo perit salua dignitate honoris, quæ non ad hostilis cubilis*

Num Andromache
Pyrrhi esset pellex
an vxor.

cubilis iniurias sed ad sepulchrum ducta esset. & paulò post, Non ad honestam (inquit) sed ludibriosam conuentionem perducta est. quid plura? communem (inquit rursus) facit causam, ne sola videatur in eo inueniri (concubinatum aut pellicatum intelligit) quod poterat displicere. Denique nihil erat cur diceret se seruitio superbum iuuenem pertulisse, & in primis omitteret quaplanè ratione regnum ad Helenum peruenisset: id enim declinat quòd per Molossium filium spurium & Heleni priuignum deuolutum esset. Altera ex parte videtur fuisse vera coniux, quia id diserte scribit Iustinus, Seruius etiam vtrunque cõfirmat, Virgilius innuit, cum ait Helenum coniugio Pyrrhi positum. & huc spectant Aeneae voces,

Hen quis te casus deiecit am coniuge tanto

Excipit? aut quæ digna satis fortuna reuisit?

Hectoris Andromache, Pyrrhine connubia seruas?

hinc enim significat connubia Pyrrhi cum Hectoris connubio conferri nò potuisse. Vbi Seruius *seruas* (inquit) *pro seruasti* Consuetudinis regia fuit: vt legitimam vxorem non habentes, aliam quam, licet captiuam, tamen pro legitima haberent, adeo vt liberi ex ipsa nati succederent. Pyrrhus hanc quasi legitimam habuit, & ex ea filium Molossium suscepit. Postea cum vellet Hermionem Melaei, & Helenæ filiam, Orestis iam antea desponsatam, ducere vxorem, Orestis insidijs in templo Delphici Apollinis occisus est. Verùm moriens præcepit vt Andromache, quæ apud eum coniugis locum tenuerat, Heleno daretur: propter supradictum beneficium, quo eum a nauigatione prohibuerat. Hæc Seruius in Parisino Codice: nam in vulgato desunt fere omnia, ex quibus intelligitur Andromachen vxoris locum tenuisse. quid plura? vbi coniux non fuerit, vix ac ne vix quidem intelligi potest quo pacto propter Molossi mortem in regnum successa sit: multò minùs quòd ad Helenum perueniret, sed clausula hæc sit, ab initio in concubina loco habitam, sed decursu temporis affectu maritali cognitam, præsertim cum tres filios ex ea suscepisset, nec vxorem aliam haberet. itaque cum deinde Hermionem sibi desponsasset, Andromachen Heleno, quem item diligebat, vxorem dedit: ipsamque moriens Molossium cui regnum debebatur, commendauit. Etsi Molosso mox vita functo ad matrem & Helenum deuolutum est regnum. nisi tamen (quod Iustinus scribit) Heleno eam regni partem antea, dum scilicet ei Andromachen traderet, concessisse velis. Nunc ab Andromache redeo tantisper ad Helenum, de quo illud postremò effert Virgilius

Qui chaonios cognomine campos,

itaque placuit Heleno aliquam Troiæ memoriam renouare: quapropter, quemadmodum fluium, qui Buthrotinum agrum rigaret (etsi exiguis aquis) & interlueret, in Simoënta conuertit, quem propterea Virgilius falsum Simoënta appellauit, ita regnum a Chaone siue fratre siue amico, Troiano certè, Chaonium dixit, sic Buthroti mænia, pergama, arcem, Iliam seu Ilium dici voluit: etsi enim hæc cum Troianis vix conferri vllò modo possent, tamen solatii causa nouum Ilium, noua pergama excitarunt aut appellarunt. Idem dixerim dum pergens Aeneas (id quod paulò post audiemus) ait

Procedo, & parua Troiam, simul atque magnis

Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum

Agnosco, scæaëque amplector limina portæ.

siquidem hæc omnia solatii causa ex Troiano regno huc deriuantur. tam etsi crediderim etiam quandam veluti necessitatem accessisse: cum enim nondum Græcè nossent, quid si talia locis illis imponebant nomina Troianorum exemplo locorum? sed vt vt sit, satis cõstat id moris vetustum fuisse, quemadmodum ex Historicis colligitur, qui Capitolium, a Græcis Cronium, ab Alexandro, oppidum quoddam Pelleum, ab Euandro non dissimili ratione Pallanteum, appellatum memorant, id quod alibi etiam expressit Virgilius cum toties Troiæ nomen (quòd cum Liuius etiam consentit) renouatum canat. Quanquam hinc prætermittendum non est, quòd colonias ducerent conuenisse Vrbis, fluminum, agri, nomina nonnihil nouare ac patrio more appellare, vt patriæ cuius absentiam agrè ferebant, memoriam recolere: Quòd necessitati etiam (vt dicere cõperam) tribuisse credendum est dum regiones adirent in quibus peregrinam audirent linguam. Certè Romanos constat copiosas colonias in varias Hispaniæ prouincias deduxisse, vt assuescerent commercio quo ob linguæ discrimen excluderentur: ita factum est vt Hispani Romanæ quam illæ veluti disseminassent, sic assueuerint linguæ, vt deinde Romanam egregiè imitarentur: quin Bethici de latini sermonis elegantia siue Romani eloquij laude cum Romanis ipsis certabant, atque hinc factum est vt ibi posterioribus sæculis Romanæ linguæ vestigia barbaries nulla

nulla vñquam deleuerit. Itaque gens nulla est apud quam latini sermonis clariora extent vestigia, quid plura? colitur quidem egregiè hoc tempore latina lingua in mediterranea Europa, ita vt mirificè floreat, & (si aliquorum scripta spectes) ad Ciceronis saeculum accedere videatur: sed tamen peregrina est, ac magno studio quæ sita, non cum lacte hausta: sed Hispanica lingua (de vernacula loquor) ab incanabulis, qualis qualis sit, refert Romæ umbram quandam aut sensum: ita vt Hispanica (de vernacula loquor) multò magis quàm Italica redoleat latinitatem. Quod sanè nunquam accidisset, nisi Romanæ coloniae eam rebus ipsis imponentes, & loca Romanis appellationibus excitantes, hinc & commerciū conciliare, & mærorem, quem ob suborum desiderium contraxerant, lenire stadiissent. Nunc ad Andromachen rursus, quæ ad Aeneam conuertens orationem, eum percunctatur de aduentu his verbis,

Part.
42.

Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?

Aut quis te ignarum nostris Deus appulit oris?

Quid puer Ascanius? superatne & vespicitur aura,

Quem tibi iam Troia.

Ecquæ iam puero est amissæ cura parentis?

642

Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles

Et pater Aeneas, & auunculus excitat Hector?

Ergo de Aeneæ cursu & aduentu quærit prius, nec sine admirationis & lætitiæ significatione, tum de Ascanio paulò fusiùs. Ab Aeneæ igitur sciscitatur, qui venti hunc illi dederint cursum (quanquam non ventorum a quibus illuc delatus esset vel nomen vel naturâ requirit, sed ex communi quodam loquendi vsu, consilium vel fortunam, vno verbo, causam sciscitatur vnde illuc appulerit) tum quæ fata eum illi dederint cursum, & tandem quis Deus illum Chaonias ad oras appulerit. quibus omnibus Andromache significat vêtos, fata, Deum, sibi foeliciter aspirasse, per quæ factum esset vt Aeneæ præsentia frui liceret. Et hinc constare potest cur ignarum dicat Aeneam a Deo oris illis appulsum: nā præsentire videtur eum non antea cognouisse eas regiones ab Heleno teneri, (quod fortasse inde coniecit, quia Aeneas dixerat antea

— *Vitamque extremâ per omnia duco* —

ac proinde coniecat tempestate aut sorte aliqua illuc peruenisse, non data opera, ac propterea antequam descenderet facilè inscium fuisse quis eam incoleret regionem. Sed & de Ascanio puero percunctatur num viuât: quomodo ferat Cræusæ matris amissionem, & num indolem patre & auunculo Hectore dignam præferat. sed de Ascanio paulò post vberius: nunc illud expendere cogor quod scribit hoc in loco Seruius his verbis

Quem tibi iam Troia —

Hemistichium: nec in senu plenum sunt autem duo talia, vt hoc

— *Concessere Deum*

quem quidam ita compleuit.

Concessere Deum profugis noua mœnia Teucris.

sic Seruius: cuius obseruationem secuti alij quidam præsens etiam Andromaches hemistichium explerunt hoc modo

Quem tibi iam Troia peperit fumante Cræusa:

alij sic,

Quem tibi iam Troia obsessa est enixa Cræusa:

643

quod quàm infœliciter, nemo non videt: nam ante Ilij incendium aliquot annos, Ascanium procreauerat Cræusa, itaut Troiani incendij tempore patris vestigia sequeretur: quo fit vt ineptè omnino addatur illud,

— *peperit fumante Cræusa.*

sed & cacophoniam asperitatēque simul refert alterum carmen

Quem tibi iam Troia obsessa est enixa Cræusa

itaut dum Virgilianum hemistichium perficere nititur bonus iste Poëta, mihi quidem ineptire videatur. etsi enim non inficior difficile explere posse quæ reliquit Virgilius inchoata

choata carmina (quin fortasse qui id moliretur, dimidiatam Apellis Venerem absoluere moliretur) verum tamen duo ista carmina quæ præsentī huic hemistichio absoluendo proferebantur, ineptissima sunt, & hoc loco indignissima. Neque verò satis intelligo cur Seruius dicat duo tantum esse in Virgilio imperfecta hemistichia: quandoquidem passim alia occurrunt multa, vt.

Numina conclamant —

Numina magna Deum —

Vos agitate fugam —

quæ (ne longius petantur exempla) inuenimus in II. Quod si fortè non tam negat hemistichia reperire alia, quàm affirmat ea duo tantum imperfectam sententiam referre, cetera, etsi non absoluant carmen, absoluere saltem sententiam, equidem dissentire cogor. nā si quis attentius consulat inchoata Virgilij carmina & imperfecta, sentiet Virgilium ea de causa interdum reliquisse inchoatum carmen & imperfectum, quòd sententia ibi commodè clauderetur: nec quæ subijceretur sententia, commodè interim continuari posset cum inchoato carmine illo, sed a nouo carminis initio duceretur commodius: ita ut dum properaret, satis habuerit absoluisse sententiam. id quod in ijs ipsis duobus hemistichijs animaduertere licet quæ sensu plena abnuī Seruius. etenim illud *Concessere Deum* — quod legitur libro VIII. perfectam sine dubio sententiam habet subiectam: nam dum sic vel canit Virgilius, vel Tyberinus Deus Aeneam alloquitur,

Hic tibi certa domus, certè (ne absiste) penates,

Neu belli terrere minis: timor omnis & ira

Concessere Deum:

Significat Aeneā haud timendum belli minas quòd Deorum timor & ira confederit (& ideo alij libri pro concessere habent confedere.) seu concesserit & sedata sit: & ideo statim rem portento significat pergens,

Iamque tibi (ne vana putes hæc fingere somnum)

Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,

Triginta capitum fetus enixa, iacebit

Alba solo recubans, albi circa vbera nati.

qua sententia nulla perfectior & clarior excogitari potest. quapropter crediderim etiam præsentem locum

Quid puer Ascanius? superatne & rescitur aura.

Quem tibi iam Troia?

perfectam habere sententiam si enim interrogatio (vt par est) ad extremum coniiciatur, sensus est, viuūtne puer Ascanius, quem tibi iam Troia, quod est communis & dilecta patria, concessit ac peperit? nam in interrogatione solemus eleganter aliquid reticere, vt quorsum? idest oratio, aut quid simile. Ita ne? scilicet respondes, vel quid tale. Quid plura? idest commemoro, & id genus alia sexcenta. quare hoc etiam in loco percommode (vt dicere cœperam) reticeretur vox aliqua, præsertim a muliere quæ interim se se colligeret, nec dum a lachrimis ac gemitibus (id quod subijciat iam iam Poëta) temperasset satis. Et sanè cum post huiusmodi hemistichium,

Quem tibi iam Troia?

vox aliqua subijcienda esset quæ cæsura breuiem absorberet, & absoluendo carmini opportunitatem præberet, Virgilius, quippe qui interim (vt dicere cœperam) properabat, nouam sententiam & interrogationem a nouo, hoc est faciliore, carminis initio duxit, ne subsisteret. Et quamuis non difficile crediderim futuram fuisse, vt Virgilius inchoata carmina per otium aut omnia (in Bucolicis enim & Georgicis quæ recognouit, imperfectum carmen offendas nullum) aut pleraque saltem (nam reuera quædam videri possent de industria sic relicta, vt; *Huc cursus fuit & Disce omnes* ita ut venustè & maiore cum energia, siue artis siue casus fuerit opus; ibi consistere videatur carmen) perficeret vel etiam perpoliret, illustraret, vno verbo, mutaret: & hanc etiam ob causam factū suspicor vt de Aeneide, quam perpolire haud posset, cremanda cogitarit, sententiam tamen imperfectam (imperfectam dico non subobscuram) relictam vix ac ne vix quidem, Seruij, pace, vsquā crediderim. & hac de causā agrè, quin nullo modo, concesserim carmina vlla a Tucca & Varo fuisse decurtata: nā potuisse tot carmina decurtare sine sententiæ iactura, nullo modo crediderim. quid plura? cum duo illa & viginti carmina sustulerint ex 2. libro, & detractio

tractio agnoscitur & sententia imperfecta omnino relinquatur: quod sine dubio in maiore saltem horum hemistichiorum (hemistichia appello in praesens imperfecta carmina omnia) parte contigisset si a Tucca & Varo pars aliqua detracta esset. nam detrachere licuit illis per Augustum sarcire & explere nullo modo. Denique cum legamus Virgilium aliquando aliquem (ut fit) Aeneidos librum Augusto legentem, inchoatum carmen ex tempore explevisse, quis non fateatur a Virgilio sic relictum, non a Tucca & Varo excisum? Clausula igitur haec fit; Virgilium properantem, hemistichia quaedam inchoata interim reliquisse quod & sententia ibi clauderetur commodè, & insequens, quā concepisset animo, sententia ab carminis initio commodius duceretur: etsi Aeneidem recognoscere decrevisset, ac, quemadmodum in Bucolicis & Georgicis factitauerat, emendare, perficere, perpolire. Sed redeo ad Andromachen, quae multa & magna suauitate exaggerat (q; verbis (vel more matrum quae de pueris loquuntur facile, vel ut Aeneas blandiatur) de Ascanio requirit. Ac primum num uiuat, quod quali & quanto, bone Deus, affectu sciscitatur? neque enim sat habuit dixisse. Quid puer Ascanius? quibus verbis quicquid de eo requiri poterat, potestate saltem, continebantur, sed addere placuit superatne? & quia facile contingere poterat ut Ascanius matris suauissimae amissionem aegre adhuc ferret (tunc enim illam amisit cum carior illi esse potuit & debuit) addit.

Ecquae iam puero est amissa parentis?

ubi sine dubio (Serui pace) de cura & mœrore loquitur Ascanij, quaritque quā constanter amissionem Crœusae ac desiderium ferret. nam cum Aeneas diu se se in Ida continuisset, quis neget amissae uxoris famam ad Andromaches aures peruenisse? quin ideo ait amissae parentis, quod intellexisset etiam non periisse sed animum esse. ut propterea dum parentis nomine patriam intelligit Seruius, scribitque, *si parentis Crœusa, accipis, occurrit illud. Unde sciebat eam periisse? & alij dicunt potuisse hoc vel Heleno diuinante cognosci, vel Aeneae requirente per Troiam: ut impleri clamore vias. sed utrumque viribus caret. Parentem ergo, patriam accipiamus; ut Tullius, si tibi patria, quae communis parens est. Et est sensus, Dolētne perditam patriam? mihi aberrare longius videatur. an non sub omnium oculis Crœusa vxore orbatus est Aeneas? an non ab Ascanio filio, ab Aenea ipso, ab Anchise & Troianis id in super potuit peruulgari? certè qui ad Aeneam confluerant non poterant nō hoc rescire, ita ut fama ipsa id peruulgauerit & ad aures Andromaches retulerit. Quā igitur ferat Ascanius matris desiderium, qualis praeterea & quanta esset pueri indoles, & nam patris & auunculi Hectoris in eo eluceret virtus, vel certè virtutis signa apparerent, sciscitatur. Quibus tamen, quoniam haec legenti non opportunissima cecidissent (nam de Ascanio & antea nō pauca, & plura postea opportunius: cū ē contrario hīc incoepta historia ad exitum sit perducenda) non satisfacit Aeneas. a quo tamen, ne eius officium requiratur erga optimam foeminam, cum impedit Heleni aduentus. Quamquā paulō post vel aderit Ascanius quē spectare & interrogare possit Andromache pro arbitratu, & de illo cōiecturam facere bi-duo toto, vel certè antequam rursus enauigent, aspicere, complecti, & per otium alloqui, & illius virtutis aut indolis specimen capere. Nunc illud potius miror, cur nil sciscitata sit ab Aenea de Anchise parente optimo. Nam cum pergat.*

Talia fundebat lacrymans longosque ciebat

Incaſsum fletus

647 sat constat absoluisse percuntationem. quo in loco, nisi ad repentinā commotionē confugas, quasi verò vehemens illa cōmotio vix passa sit ut quae maximè propria sunt muliebris curiositatis, requireret, quod me vertam non habeo. Nam dum loquētem facit illam Aeneas, non commodè intelligi potest de Anchise quoque non aliquid percuntatam esse, quod tamen ab Aenea fortasse reticeatur ne confectetur omnia. Hec de Andromaches postulatis. Pergit verò Aeneas

Par. 43.

Talia fundebat lacrymans, longosque ciebat

Incaſsum fletus, cum se se a mœnibus heros

Priamides multis Helenus comitantibus affert

Agnoscitque suos, laetisq; ad mœnia ducit.

Et multum lacrymas verba inter singula fundit.

Lacrymas cum verbis miscebat Andromache: & ut foeminae ad fletum proclives sunt, & rebus

rebus quoque latis, si repentinae sint & inopinatae, ad lacrymas prouocant, fletus ciebat longos: quod tamen incassum factum ait Aeneas: ubi non foeminam intemperantiae insinulat (id enim sexu & repentina permotione inopinataque felicitate est excusandum) sed potius benevolentiae commendat tacite. nam longus fletus non ex Troianae cladis memoria & patriae amissione oriebatur, ut perperam indicat Donatus, qui incassum fleuisse ait, quod semel amissa reparare (quod etiam falsum est) nequeat, sed ex insperato Aeneae aduentu, ex quo talem ac tantam capiebat voluptatem, ut lacrymas cohibere non posset, nam hanc esse causam tum anteaetate percunctationes, & voces illae, qui venti, quae fata, quis Deus? declarant satis, tum exaggeratae de Ascanio postulationes amoris & suauitatis plenissimae, confirmant cumulatissime. a repentina vero laetitia oriri lacrymas nemo non experitur, itaque Liuius *Certatim* (inquit) *patribus plerisque manare lacryma*: & Terentius, *lacrymo praegaudio*. & recte: nam ut ait Quintilianus, lacrymas dedit natura mentis indices quae erumpunt dolore, aut laetitia manant. Ac de lacrymarum causa & origine naturaeque vniuersa, nos integram scripsimus disputationem. Dum vero Andromache suauiter flet, & Aeneas praesto esset qui eius satisfaceret postulatis, ecce tibi Helenus non sine comitatu honorifico extra Urbem occurrit Aeneae, ac socijs simulque illum & agnoscit, ac proinde, ut par est, peramanter complectitur & consalutat quid plura? dum suam illis benevolentiam declarat, ac laetus illos introducit in Urbem, ne ipse quidem temperare potest a lacrymis, itaque

Et multum lacrymas verba inter singula fundit,

inquit Poeta. tametsi enim communes calamitates illi in memoria redire potuerint profugi Aeneae aspectu, tamen has lacrymas laetitia, quam repente ex Troianorum capiebat aduentu, accepta esse referenda, indicat Virgilius, qui ait,

laetisque ad moenia ducit.

ita quidem Aeneas solitudine liberatur respondendi reliquis illis Andromaches postulationibus. atque hinc intelligitur etiam Poetae quaedam saepe reticere quae auditor supplere possit. si enim requirat forte aliquis, quoniam factum sit ut Helenus rescierit aduentasse Troianos (id enim haud attingit Poeta) ac propterea illis occurrerit, iam sine dubio statuendum est continuo aliquem ex famulis Andromaches ad Helenum properasse eademque Aeneae aduentum renunciaisse, qua ratione alia in Virgilio componuntur multa: siquidem, ne minuta confectetur interdum, ac summatim ne longum faciat, multa nobis reputanda & supplenda relinquit, quae illo tacente intelligere liceat, vel coniectura attingere & informare. sed quoniam Virgilius Helenum cum Aeneae congregientem fecit, quem una cum Troianis in urbem traducit, quid consequatur audiamus.

Par. 43.

Procedo, & paruam Troiam, simulataque magnis

Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum

Agnosco, scaeaeque amplector limina portae.

Coepit ab initio Troiae imitationem indicare dum falsum Simoenta commemoraret: paulo post etiam eadem de causa subiecerat moenia & arcem, Pergama, & Ilium appellata: Nunc Troiam ipsam, etsi paruam, simulatam, Pergama item, Xanthum & Scaeam portam adumbratam ac fictam commemorat, nec commemorat solum sed amplectitur etiam quod enim ipsi facimus peregrinaturi, ut amico amplectamur antequam ab illis diuellamus, aut etiam factitamus e longa redeuntes peregrinatione, ut eos suauissimè rursum complectamur, id pressi, postes etiam domorum & limina amplexantes & osculantes, factitabant. Horum igitur exemplo Aeneas, quasi Ilij portam, (talis enim Scaea fuit) ac fictam Scaeam complectitur, perinde ac in Patriam redisset. Quamquam cur Pergama repetit? an non dixerat paulo ante

Pergamaque, Iliacumque iugis hanc addidit arcem,

ut haec ibi expressa indicaret? aut cur dicit Pergama simulata magnis? certe Troiam dixit paruam. Sed supra non Aeneas sed Andromache, & dum ab urbe abesset, dixerat Pergama fuisse renouata, hic Aeneas ipse Urbem ingrediens renouata haec agnoscit Pergama: quae sane magnis simulata dicuntur quod e magnis verae Troiae Pergamis simulata sint & expressa, vel magnis sint assimilata, & similia, quoad eius fieri potuit (nam paruam Troiam expressebant) reddita. Dum vero amplectitur scaeae limina noster Aeneas, humilitatem

nitatem declarat suam, qui Heleni probat factum & imitationem, hîcverò non possum non libenter Serui locum describere, qui in vulgatis codicibus seu breuiariis non reperitur, & verò assimilata huic Troiæ & adumbrata mirificè seruit. *Muli putant* (inquit Seruius) *hæc loca per licentiam poëticam esse conficta: Varro Epiri se fuisse dicit, & omnia loca iisdem dici nominibus quæ Poëta commemorat se vidisse, vnde apparet hæc non esse fabularia.* Idem etiam Varro Troiam Epiri ab Aenea siue a comitibus eius Byopator nuncupatam docet, ubi Troiana classis Aeneam expectasse sociosque eius castra intumulis habuisse memoratur, quæ ex illo tempore Troiana appellantur, vnde apparet diuinum Poëtam aliud agentem, verum semper attingere. Hæc Seruius, etsi barbara & mendosa occurrant multa. Atque hinc etiam licet animaduertere Buthrotum reuera Troiam fuisse ab Heleno appellatam; ita ut Troia non modò imagine etsi exigua, verum etiam nomine, fuerit renouata & sanè quemadmodum regionem appellari voluit Chaoniam a Troiano Chaone, ita urbem a Troia dictam credendum est: etsi supra cecinerit,

650 — *Et celsam Buthrofi ascendimus urbem.*

Hîc verò caue putes quadam veluti anticipatione proferri ea quæ hactenus de nouatis Epiri nominibus & locis passim dicta sunt, quasi verò totam istam nominum quæ profertur, seriem vsurpauerit Aeneas priusquam ibi diuersaretur: nam hæc refert interim Didoni, & postquam eò diuertisset, indeque discessisset, refert. Iustius dubitetur qua ratione tam breui ea perlustrauerit loca, & didicerit nomina, ac tanquam vsu retulerit omnia, cum biduo tantum (id quod paulò post constabit) ibi substitit: neque enim verisimile tueri videtur Poëta. Quanquam ea erant imitamenta illa, ut biduo Troianorum imagines ac simulacra locorum facillè agnouerit ac didicerit, cum ex Troianis oppidò in mentem recurrerent. Quare quemadmodum in Carthaginis templo non ab aliis sed per se ipsum ex figuris & rerum gestarum imaginibus agnouit Troiani belli historiam siue seriem, ac breui agnouit, ita hîc ex similitudine potuit Pergama, Ilium, Simoënta, Xanthum & id genus alia vno atque altero die (si tamen biduo tantum constitit) agnoscere. Quapropter quemadmodum cautè Virgilius cum de Heleno verba faceret, caneretque:

— *se se a manibus heros*

Priamides multis Helenus comitantibus offert,

Agnoscitque suos latiusque ad mœnia ducit,

nihil simulatum exprimit interim quoniam absunt; ita eleganter, postquam accessit ad urbem, canitur,

Procedo, & parua Troiam, simulatque magnis

Pergama & arentem Xanthi cognomine riuum

Agnosco Scaæque amplector limina portæ.

ubi imitamenta illa, quoniam obuersantur illi ante oculos, agnoscit Aeneas: & idcirco non dubitabit illud etiam pronunciare aliquan tò post,

— *effigiem Xanthi Troiæque videtis,*

Quam vestra fecere manus

Quod si iam antea, cum nondum ad urbem accessisset Aeneas, canitur de Heleno

— *Chaonios cognomine campos*

Chaoniæque omnem Troiano a Chaone dixit.

651 *Pergamæque, Iliacæque iugis hanc addidit arcem;*

hæc verò ab Andromache pronunciantur, ita ut Aeneas vel absens adhuc ab Urbe de nouatis nominibus ac locis illis cœperit admoneri. Quod si Aeneas ipse cum a Buthrotri Urbe procul abesset, quin Carthaginem diuertisset, ac Reginam alloqueretur, illud protulit

Ante urbem in luo falsi Simoëntis ad vndam.

— *Libabat*

non tamen anticipatione vititur, cum hæc post discessum memoret (ut dicere cœperam) & verò interim a Simoënta non absens, sed quæ ibi dum degeret, accidissent, exprimeret. At enim sint ista: sed cur tot ac tanta inculcat Aeneas cū Didonem alloquatur, & in Aphrica versetur? An Troiana erat Dido, ut Scaam, Xanthum, Simoënta & id genus alia quasi ipsa quoque interfuisse obtruderet? sed in hoc etiam enitet Poëtæ industria: quia iamdiu Didonem ipsam induxit, quæ antequam de Troiano excidio verba fecisset Aeneas,

Multa super Priamo rogat super Hectore multa.

Nunc quibus Aurora venisset filius armis :

Nunc quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.

Iam verò vrbis similitudine commemorata, Teucrorum aduentum, computationem, conuiuium, exprimit, sic pergens.

Partic. 45.

Nec non & Teucri sociâ simul vrbe fruuntur.

Illos porticibus rex accipiebat in amplis

Aulâ in medio libabant pocula Bacchi,

Impositis auro dapibus: paterâsque tenebant

sanè ab initio dixerat Aeneas

— miròque incensum pectus amore

Compellare virum, & casus cognoscere tantos,

Progre dior portu, classes & littora linquens.

sed quo comitatu & quanto, quoniam id totum reticuerat, nunc commemorat: ait igitur Teucros quoque Urbem ingressos, eosque frequentissimos, nam id satis intelligitur dum ait a Rege exceptos Teucros porticibus amplis, & media in aula libasse pocula: nam aula significat subdialia, & apertum locum ac per amplum. tametsi libentius crediderim magnam Troianorum partem non cum Aeneâ sed paulò post adijisse Urbem, quòd Aeneas prae cupiditate vitendi Heleni statim viam arripuerit non maximo comitatu. quia omnino existimo Ascanium quoque non cum patre (Andromaches enim de illo percunctationes id satis indicant) sed postea successisse. vel fortasse apud naues consedis, praesertim propter viae asperitatem suspicor etiam Anchisen, quippe longævum senem, apud classem substitisse: quod sanè in progressu, coniectare licebit facilius. idemque dixerim de Troianis: par. n. est non minore horum partem classis custodia relictam. certe Dionysius Buthrotum ex Troianis aliquos tantum pervenisse scripsit. Denique Poëta, quoniam res antea narrabat & ad extremas noctis illius angustias. Aeneâ narrationem adduxerat, multa intelligi vult quæ non attingit. quicquid enim toto illo die contigit in mutuis officiis rependendis, & mutuae hilaritatis ac benevolentiae signis edendis, intelligi vult hoc vno quòd ait Troianos exceptos in aula, ibique libasse, & dapes fuisse impositas, & ideo pergit.

Partic. 46.

Iamque dies alterque dies processit, & auræ

Vela vocant, tum idòque inflatur carbasus Austro.

His vatem aggredior dictis, ac talia quæso

Troiugena interpres diuûm, qui numina Phæbi,

Qui tripodas Clarij lauros, qui sydera sentis,

Et volucrum linguas, & præpetis omnia pennæ;

Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit

Relligio, & cuncti suaserunt numine diui

Italiam petere, & terras tentare repostas.

Sola nouum dictûque nefas Harpyia Celæno

Prodigium canit, & tristes denuntiat iras,

Obscœnamque famem) quæ prima pericula vito,

Quidue sequens tantos possim superare labores.

Eleganter, cum ad discessionem opportunitas inuitaret Aeneam, describit tempus; ac primum dies, inquit, alterque dies processit: vbi fortasse non tam bidui spatium intelligit quàm plurium dierum successionem; nam incredibile propemodum videtur ut tam breui se diuelli passi sint a mutuo complexu qui illis pro summo beneficio & gaudio concessus fuerat. ut omittam ea verba

Et glacialis hyems & Aquilonibus asperat undas,

non

non modò nò repugnare, sed suadere Aeneam cum amico fido & hospite hyemem extremam peregrisse, ita sanè id totum poëtice saltem indicasset: ut, cum dicimus abire in diem, pro in longum ire, aut dièculam contrà breue tempus appellamus; tamen si de hac re non nihil in particula 63. interim qui planè bidui spatium intelligi velit, huic ego non repugnabo. Cum igitur tertius iam succederet dies, ac propterea satis temporis & quieti, & hilaritati, & benevolentiae officijs, datum esset, inprimis verò placidi spirarent venti ac propitij, itaut ad nauigandum inuitare ac vocare viderentur, ac summam Austri (pro ventis vsurpatos Austros crediderim: nam ei, quam instituebant, nauigationi, Auster minùs fuisset opportunus) inflarent vela, prudens ac religiosus Aeneas ad Helenum regem, quippè fatidicum & vatem, confugit ut rationem ac viam perdiscat vnde pericula, si quæ immineant, vitare possit, sigillatimque diras, quas Celano prænuñciasset mihas, effugere. Occupat verò prius ut scilicet antequam rem proferat quam ex eo est petiturus, constet in illius potestate situm esse quod postulare: tantum abest ut fieri nequeat vel sit perdifficile, quo etiam tempore non obscurè indicat esse honestum. Cum enim a Diis Heleno facta esset illa potestas, & ut esset Deorum interpretres, cur non honestè ac sanctè illud munus exerceatur, & pericula pijs item viris præmòstrentur? Denique cum Aeneas genere, benevolentia, affinitate, attingere Helenum, & de Troianæ gentis utilitate ac dignitate ageretur, par erat ut Helenus in proprii commodi locum duceret Aeneæ postulatis satisfacere: præsertim cum Aeneadam foelicitas in sui quoque regni ac prolis foelicitatem posset redundare. Ob id igitur Helenum prius & generis affinitatisque nomine appellat, & illis eum nominibus celebrat, quæ eius voluntati conciliandæ & occupandæ seruire possent: nam Deorum interpretem illum facit, quique Phæbi numina persentiat: qui syderum cursum ac vim teneat: qui volucrum linguas, & omnia intelligat. Hic verò expectet facile quispiam, ut de tota vaticinij ratione disseram, cum torillius partes visus sit Poëta complecti & eleganter distribuere hoc in loco. sed quoniam res plenissima est superstitionis, non valde moror. Tantum dicam illud,

Qui tripodas Clarij lauros,

654 pertinere ad Phœbi numen: qui Phœbus & in tripodis (siue mensa esset Delphici templi, siue vas aut tripus quæ tripus pedibus fulcirentur, siue aliunde consimile, de qua re Seruius, Plinius, Lucianus, Plutarchus, Crinitus, Rodiginus, & alii non pauca per Phœbades responsa dabat, & apud lauros Clarij (est Clarium Colophoniorum oppidum vbi Apollo colebatur itaut etiam inde cognomen inuenerit) oracula fundebat, itaut hinc prima vaticinij ratio & forma (Phœbi scilicet instinctus & afflatus) designetur vnde interpretes Deorum diceretur: atque hæc sanè hæc vaticinij forma, quæ dæmoni accepta erat referenda, obsoleuit defecitque Liberatores nostri aduentu: itaut hinc Ethnici magnopere admirati sint cur Pythia responsa negaret.

Illud verò

qui sydera sentis.

pertinet ad alteram speciem quæ ex obseruatione syderum duceretur. Atque hæc sanè quæ ex syderibus ducitur denunciatio, si germana sit, & non ad ea quæ ex libera hominis pendeant voluntate, sed ad tempestates, morbos, vno verbo, ad rerum corporatarum affectiones & mutationes referatur, nequaquam superstitiosa est, sed cum natura consentit: cum inferiora corpora a superioribus afficiantur ac veluti gubernentur: itaut hinc non contemnenda Astrologiæ pars constituatur. Tamen si, quoniam Astrologi aliqui seu Genethliaci callidè ad rerum humanarum qui a voluntate omnino manant, euentus, referunt Astrologiam, & credulos mortales & cupidos (mirum est enim quantopere præscire futura ardeat homo) iudiciaria quam profitentur scientia, in fraudem impellunt, (præsertim verò quia Dæmonum magia videntes aliqui, præsensones malis confirmant artibus, & iudiciariæ confirmant fidem) superstitiosa est hæc quoque diuinationis seu vaticinij ratio & forma. De tertia verò quæ a volucris petitur, nihil attinet dicere, cum oscinum siue ab auium cantu & garrulitate tracta diuinationis (& hanc intelligit per volucrum linguas: quasi verò cantu tanquam linguis prænuñcient futura) & eorundem volatus (describit hunc

per præpetis omina penna) ridicula sint & indigna quibus cordatus homo fidem adiungat. & quamvis Hetrusci aliaque superstitiosæ gentes multæ hanc vanitatem sectarentur, Romana vel maximè aruspicina niteretur, itaut nihil publicè nec domi, nec militiæ, sine auspicijs gereret, Cicero tamen ipse, qui augur fuerat, superstitiosum hanc diuinationis formam labefactauit mirificè: itaut quamvis a Romulo primum fuerit introducta, a Numa deinde mirificè aucta, a posteris mordicus retenta; superstitiosè potius ac temerè culta fuerit quàm probabili ratione aliqua. itaut in præsens ne ancilæ quidem fidem illi habeant ullam. Has igitur diuinationis seu vaticinij formas laudi (pro gentis scilicet more) ascribit Helena, tametsi tres videri potest adhuc alias præterisse formas. prima est quæ somnijs contineretur; altera quæ portenta obseruaret, & monstra postrema, quæ casorum animalium inspectione niteretur, & per terga & exta in quibus viscera, & membra spectarentur, exerceretur: de quibus Cicero in libris de diuinatione, quin fortè sexta etiam videbatur addenda quæ fulgura obseruaret interpretareturque. certè alias quasdam diuinationis, & auspicij formas & agnouit Virgilius, dum caneret de Asila,

Cui pecudum sibi, cæli cui sydera parent

Et linguæ volucrum, & præsagi fulminis ignes.

& Marcus Tullius recensuit cum in priore de diuinatione libro sic scriberet. *Duos sunt diuinandi genera: quorum alterum artis est, alterum naturæ. Quæ est autem gens, aut quæ ciuitas, quæ non aut extis pecudum; aut monstra aut fulgura interpretantium, aut Augurum aut Astrologorum, aut sortium, (et enim ferè artis sunt) aut somniorum, aut vaticinationum (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moueatur?* sed fortè Virgilius has prætermisit vel ne hanc ostentaret artem dum subtilis disputatoris instar omnem diuinationis formam persequeretur; vel quia aliqua forma censeretur vana ac propterea non esset Heleno tribuenda: vel quia somnia forsitan ad primam referret speciem, quòd instricta numinis immitterentur. exta verò, terga, monstra, fulgura, ex coeterorum obseruatione animantium analogia quadam intelligi voluit fortasse etiam ea tantum attribuit Heleno in quibus eius ars ac studium eluceret, quamvis enim Marcus Tullius scribat Cassandram instricta numinis & mentis incitatione, Helenum augurijs diuinasse, itaut Virgilius qui numina Phœbi persensisse ait Helenum, non omnino conuenire videantur cum Marco Tullio, neuter tamen illi totam diuinandi varietatem ascribit, etsi facillè Marcus Tullius, qui scribit Helenum augurijs diuinasse, eò spectauit quòd augurijs ipsis ac signis confirmare solet perditiones: certè hîc statim suam producit aqua Aenea augurium discendum & prædictionis signum magnoscendum esset, vel potius sic loquitur quia Cassandra auguria captabat nulla. quin ne se diuinare quidem sciebat, sed extrinsecus abripiebatur & furens & extra se posita ad vaticinium a numine correpta impellebatur: Helenus contra de industria vaticinij dabat operam captabatque, sacrificijs prius adhibitis ac precibus, rerum futurarum auguria & signa, idque vndeunque & siue ex auihus, siue ex roaculo, siue aliunde admoneretur ac præsagium caperet, & hac de causa a sophocle ἀπιστομάντις appellatur, hoc est optimus vatum, quòd nimirum ex arte ac ritè diuinare videretur, cum omnes diuinandi nosset vias. etsi reuera Homerus dum Helenum appellat οἰωνοπόλον, in auium augurijs visus est vatis istius diuinationem præcipuè collocare. Atque hæc de superstitiosis hisce diuinationis partibus quas profert Virgilius. Etsi enim non desunt qui alias quasdam illius formas vsurpant, nimirum sortes, necromantiam, geomantiam, hydromantiam, pyromantiam, quas Seruius tribuere non dubitauit Heleno & in ijs carminibus,

Qui tripodas Clarij lauros, qui sydera sentis,

Et volucrum linguas, & præpetis omina penna,

obseruare (quanquam necromantiam omittit & aëromantiam substituit) de his tamen præstat silere, quia cum apud ethnics etiam infames essent artes (si tamen artes discenda sunt) Heleno nullo modo tribui potuerunt a Virgilio: vt mihi quidem ludere aut somnare videatur Seruius, dum per lauros geomantiam, per sydera pyromantiam, per præpetes aëromantiam, intelligit. Iam verò cum talem ac tantam Heleno dignitatem ac scientiam tribuisset, enixè illum rogauit vt fari ne graueretur, tum quemadmodum declinaret pericula si quæ imminerent, tum quibus artibus tot ac tantos labores supera-

re va-

657 re valeat. iam enim monui quasi nouum Herculem exerceri Aeneam a Iunone, ita ut du-
ros mille labores adire ac superare necesse sit. Denique, etsi religio, fata inquam, Dij, ora-
cula, numina mihi quidem fausta pollicentur, inquit Aeneas, & Italiam, quamuis repo-
sitam ac dissitam tentare bono animo iubent, Celæno tamen, nescio quo pacto, dirum
mihi canit prodigium, tristisque denunciat iras, ac famem obscenam, (quæ scilicet ad
obscena quoque & indigna; & ideò in 6. malè suada dicitur fames; inducit morta-
les) comminatur. Hæc exponit & petit Aeneas. nunc quid Helenus fecerit audia-
mus.

Par. 47. Hic Helenus, cæsis primùm de more iuuentis,
Exorat pacem diuinum, vittasque resoluit
Sacra capitis: meque ad tua limina, Phœbè
Ipse manu multo suspensum numine ducit.
Atque hæc deinde canit diuino ex ore sacerdos.

Sacrificat, ut ritè (ideò enim ait de more) & sanctè diuinationi aditum aperiat ac futu-
ra percipere valeat: adhibet etiam preces ut exoret & impetret pacem a Dijs, vel quòd
pacem de more peterent vel ut eam impetret Aeneas cui Celæno iras, & dira denunciaue-
rat, simulque Phœbum ipsum sibi propitiet & optata referat responsa: sed cur vittas re-
soluit sacra capitis? an non veteres operto capite venerabantur Deos? sic sanè do-
cet Plutarchus: qui item ostendit caput nudasse cum potentioribus occurrerent. ita-
que.

Nec pietas ulla est velatum sæpè videre,

Vertit ad lapidem atque omnes accedere ad aras.

inquit Lucretius. hinc illud Plautinum, sacris manibus, operto capite, & hinc etiam fa-
ctum, ut legati dum ablata repeterent, operto capite id facerent, quia scilicet ritè &
more sacrorum id peragerent: denique eadem de causa non modò sacerdotes verum
etiam vates ac poëtæ vittati rem sacram peragebant aut futura canebant. quin statuas
658 etiam Deorum vittis ornabant veteres illi, caput religantes: supplicum etiam interdum
aut vittimarum capita coronabant: imò paulatim factum est ut naues, postes, ædes, fa-
ces, ludorum præmia & id genus alia vittis exornarentur quòd res apparatior & maiore
cum veneratione obiretur. cur igitur hic vittæ resoluuntur ubi res veneratione dignif-
sima peragitur? sed vel non ita resoluit Helenus ut non adhuc operirent caput ac vela-
rent, vel si non solum nodos resoluit sed vittas soluens deposuit, id fortasse fuit eius sacri-
ficii proprium in quo futura exquirentur. & huc visus est spectare Seruius dum in ra-
tione sacrorum (inquit) par est & animæ & corporis causa. Nā plerumque quæ non possunt circa ani-
mam fieri, fiunt circa corpus, ut soluere vel ligare quòd possit anima, quod per se non potest ex co-
gnatione sentire. inde est unum exuta pedem vinculis in veste recincta. Benè ergo Helenus ad numen
accedat. En Seruius futura sibi reuelari postulantibus, soluto capite, fortasse etiam aper-
to, id fecisse, ideòque vittas resolutas fuisse, significantem. igitur Helenus vittis resolu-
tis, Aeneam manu prehensum Phœbi limina nec nisi multo numine suspensum, quòd
scilicet suspensio animo esset dum magna numinis ac loci veneratione, responsi etiam ex-
pectatione teneretur, perducit. Tum sacerdos hæc cecinit.

Par. 48. Nate Dea (nam te maioribus ire per altum
Auspicijs manifesta fides: sic fata Deum rex
Sortitur, voluitque vices: is vertitur ordo)
Pauca tibi è multis, quòd tutior hospita lustras
Aequora, & Ausonio possis confidere portu,
Expediam dictis: prohibent nam cætera Parcæ
Scire Helenum, farique vetat Saturnia Iuno.

Præfatur Helenus, atque honorifico Aeneam compellat nomine, unde beneuolentiam & rependat & exigat: tum proponit dicenda, eaque fausta, tametsi non multa se ei reuelaturam dicit quod nescire Parca, fari Iuno, prohiberent. quanquam quæ referabo (inquit) ea erunt unde nauiges tutior, & Ausonium subeas portum & huc pertinet quod ait, manifesta fides te maioribus auspicijs ire per altum: quod est, manifesta mihi fiducia indita est a Phœbo te non temerè, sed maioribus (fortè enim varij erant auspicijs gradus, ita ut alij maiores & præstantiores alij minores dicerentur) atque adeò cœlestibus ac diuinis auspicijs (id quod ab initio etiam Crœusa prædixerat, & Phœbus deinde penatèsque declarant Mercurius etiam explicuit) vno verbo, fatorum Iouisque sortibus atque decretis, adduci & impelli ad nauigandum: scitè verò series rerum quæ ab eo constituta esset & in diuina mente fixa, appellaretur ordo: nec indoctè rerum vices volui dicerentur, cum series illa decursu temporis veluti explicetur & euoluatur. tametsi dum sortes etiam introducit, ac summatim verbis illis sortitur, voluit, vertitur, ad Parcas alludit, hæc (nisi commodè illum explices) poëtice magis & eleganter, quàm verè interponerentur. Ideo autem facit Virgilius ut Helenus affirmet multa tam Aeneam rescire prohibitum a Parcæ, tum sibi reticenda, Iunone sic iubente, (sic enim Seruius, qui mutata & contracta interpretatione legit

— prohibent nam cætera Parca

Scire, Helenum farique vetat Saturnia Iuno.

quorsum enim Iuno vetaret effari Helenum quæ nesciret?) ne vel longior esset narratio, vel iis præcideretur locus quæ deinde ab alijs, præsertim in VI. a Sybilla & Anchisæ, & in VII. & VIII. a Tyberino Deo, essent præmonstranda. ex quo fiet ut sparsis prædictionibus varietur poëma, nec simul tot ac tanta effundantur. & congerantur, & ideo sentias Virgilium ab initio ad finem vsque diuinis monitis Aeneæ tum nauigationes, tum bella, facta denique omnia pro opportunitate digerere & commonstrare. Quanquam possumus etiam hæc, quæ narrare prohiberetur Helenus, referre ad ea quæ minùs scilicet semel atque iterum euentura essent Aeneæ in Sicilia quin ad Africam vsque talis est patris mors, tempestas ab Aeolo immissa, Orontææ nauis ac Lyciorum naufragium, indignus Dido nis amor, classis incendium aut periculum & siquid huiusmodi quibus inopinatò opprimi Aeneam cuperet Iuno. Certè Aeneas obeunte Anchisæ miratur sibi id non fuisse ab Heleno prænunciatum, dum sic canit

Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,

Hos mihi prædixit luctus —

Quod si interim illud,

— prohibent nam cætera Parca

Scire Helenum, farique vetat Saturnia Iuno,

minùs aptè, quin frigide omnino, interpunctione variata, cum Seruio exponi sentias (nam fortasse ut Helenum ait fari vetat Iuno, ita dicere debuisset te scire vetant Parca, si scire ad Troianos, fari ad Helenum pertineret) Donatum authorem grauem habemus qui vulgata lectione retenta, vetari ait Helenum & scire & fari. Quanquam dum repugnantiæ ac dubitationis tollendæ causa ait Donatus, prohibent scire Dij, & Iuno aliqua referre vetat, commodius interpreteris, cœtera Helenum scire prohibent Parca, Iuno fari vetat, hoc est ex cæteris Helenum alia scire prohibent Parca, alia effari vetat Iuno: & hæc expositio optimè consentit cum superiore illo carmine

Paucatibi è multis — expediam diſſis

Nam significat multa illi esse euentura, se tamen pauca dicturum: id quod eueniret quia ex illis quædam qualia essent, Parca illum vetarent scire, quædam, quæ optimè sciret, Iuno effari prohiberet.

Partic. 49

Principio Italiam, quam tu iam rere propinquam,
Vicinòsque ignare paras inuadere portus,
Longa procul longis via diuidit inuia terris:
Ante & Trinacriâ lentandus remus in vnda,
Et falis Ausonij lustrandum nauibus æquor,

Infer-

661

Infernique lacus, A Eææque insula Circes,
Quàm tuta possis urbem componere terra
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.

Commodè atque adeò honorificè (vt dicere cœperam) Aeneam compellauit Helenus; cum enim illum Dea natum principiò appellauit, tum summum illius attigit decus, tum laudes compensauit quibus vicissim fuerat celebratus: ita sanè vnico verbo copiosæ laudationi respondit. Breuissimo igitur Procemio adhibito, ad narrationem descendit, in qua videri potest Latinus Poëta non nihil Græcum imitari dum in Odyssæa Circes admonet Vlyssæm de periculosa, & longa, quæ illi obeunda erat, nauigatione. Nec fortasse non Aeschylum consuluit apud quem a Prometheo de erroribus nauigationis ac periculis præmonetur Io. Quanquam nō est cunctandum fateri Apollonio hære in primis, apud quē in Il. Phineus nauigationis cursum ac pericula præmonstrat Argonautis: ita ut locorum et personarum varietatē dissimiles sint, artificio & periculorū magnitudine simillimi. Itaq; dum Iasoni vitandæ Symplegades, Aeneæ Scylla Carybdisque declinanda; Iasoni cauedæ efferatæ gentis littora ac potius legenda quàm attingenda; Aeneæ vicina Italiæ littora in quibus Græci degerent, præcauenda; placanda Iasoni Venus, propitianda Aeneæ Iuno. Denique multa sibi reticenda prædixit vterque, sed ille a Diis, hic a Iunone, se prohiberi affirmat. Sed iam Helenum attentè audiamus: non enim dubitationibus eius carebit oratio. Admonet principiò Aeneam Helenus de Italiæ distantia: quia scilicet putaret ille quidem non procul abesse, & ideo vicinos illius portus inuadere ac breui remigratione subire pararet, sed tamen reuera longo viarum interuallo dissita esset. At enim quī Italiam propinquam putat Aeneas, qui paulò ante dixit se terras tentare repostas, quod est longè positas & remotas? sic etiam Anchises inde suum excusabat erratum, dum primam terram & antiquam matrem fecerat Cretam, non Italiam & Hesperiam quia nunquam futurum putasset vt ad Hesperiam vsque nauigandum fuisset Troianis. Verùm *repostas* dixit Aeneas, intuens in Cræusæ Penatūque ac Deorum responsa, quæ, dum darentur, in locis ab Italia longè dissitis darentur, ac repostas propterea vocassent Italiæ terras, & longè dissitam Hesperiam, & ideo aiebat Aeneas,

Dubitatur

Responde-
tur.

— Cuncti suaferunt numine Diui

Italiam petere, & terras tentare repostas,

662

alludens ad responsa quæ multò antea in remotis ab Italia regionibus tulerat: quod non prohibet quo minùs Aeneas posteaquam in Epirum peruenerat, vicinam censeret Italiam. At enim cur Helenus procul abesse monet? An non Troiani iam iam concident atque continuò illam spectabunt & consalutabunt? nōne Helenus ipse paulò post canet

Dubitatur.
II.

Has autem terras, Italique hanc littoris oram

Proxima quæ nostris perfunditur æquoris æstu,

perspicuèque significabit Epyri littus esse proximum Italico? Denique Italia vnus diei vel noctis itinere abest ab Epiri littore, ita ut mirum videri possit id è contrario cecinisse

— Italiam, quam tu iam vere propinquam,

Longa procul longis via diuidit inuia terris.

Seruius non situ (inquit) sed necessitate fatali procul abest. Ego verò simplicius rem exponerem, hoc est viarum tractu: nam ea verba,

Responde-
tur.

Longa procul longis via diuidit inuia terris,

satis indicant distantiam ad vias & interualla locorum esse referendam. Et ideo idem Helenus continuò monet & in Siciliam nauigandum prius, & Ausonium mare secandum, & Auerni lacus subeundos, & Circis insulam radendam, quàm in Italiam perueniret. At si ita est, cur & proxima & longè posita dicitur? quid enim pugnantius proferri potest? minimè verò: nā reuera ea Italiæ pars quæ debebatur Aeneæ, in inferiore Italiæ littore posita erat, quæque non Epirum, sed Africam spectat, nimirum in Latio: Latium verò & terra multum, & mari plurimum, distabat. Itaut cum Troianis classe illuc perueniendum esset (alioquin Latii portum subire nunquam potuissent) longos maris tractus præternauigare cogeretur adhuc Aeneas. Ob id igitur, cum audisset Aeneas Italiam esse propinquam, ac propterea non satis reputaret oram & portum quem subire opus esset, in extremo latio, & longè dissitum, esse eum admonet Helenus ac docet esse remotam: præse-

Dubitatur
rursus.
Responde-
tur.

tim

*Rediatur ad
explicatum*

tim verò quòd dextrum Siciliae latus vnde minùs longo itinere peruenire potuisset in Latium, declinandum erat & sinistrum legendum, vnde iter producebatur multò longius. & hoc est quod sibi vult Helenus dum ait

Antè & Trinacria lentandus remus in vnda.

vbi illud lentandus remus emphasim habet, nam diù nauigandum ac laborandum significat: id quod planius declarabit paulò post canens,

Leua tibi tellus & longo leua petuntur.

Aequora circuitu dextrum fuge littus & vndas:

huc etiam spectat illud,

Et salis Ausonij lustrandum nauibus aquor.

quæ verba emphasim item habent magnam, & significant ei Mediterraneum longè ac latè decurrendum, ne dicam tempestate in Africam excurrendum: id enim reticet, ne illa panderet quæ veraret Iuno. Hæc inquam ostendunt longo viarum intervallo distitam esse illam Italiae oram & portum quem subire oporteret. Vt omittam Auernum quoque adueniendum, & Cyrcis insulam enauigandam: ex quibus omnibus illud etiam sequitur, super praedictum Helenus æquora quæ essent Aeneæ nauiganda, vocaret hospita, non significasse vicina, quemadmodum Seruius & alij quidam exponunt: quorsum enim mox diceret inuia via & longis terris distare Italiam? (hæc .n. cū non propter proximam sed longè distitam Italiae oram proferat, iurè profert) sed hospitalia seu nauigabilia. sensus enim est, etsi enim hæc maria non sunt inhospita sed nauigantur, tamen, vt tutior adhuc ea perlustrares ac nauiges, pauca te admonebo. Id quod non impedit quominus via inuia dici possit ac diuidere portus subeundos & Latium; cum sinistrum illud Siciliae littus reuera propter magnam circuitum illum & multò magis Auerni lacus qui non pertinent ad hospita æquora, essent inuia, & difficilem cursum haberent & aditum. Quòd si dubites cur dicat,

Dubitatur.

Quam tutà possis urbem componere terra,

cum deinde hanc urbem non condiderit Aeneas, iam totam hanc dubitationem copiosè prosequuti sumus ferè ab initio, vbi quæsiuimus an addendum fuerit aliquid postremò Aeneidis libro vnde moenia excitarentur fatalis vrbis: ita quidem summa huius loci ea est; diu ac multum adhuc Aeneæ nauigandum antequam tuta in terra (nam in non tuto solo iam semel atque iterum, in Thracia scilicet & Creta, excitauerat Urbem) hoc est inpromisso Latio urbem ædificare possit. Hic verò non te pigeat obseruare quòd nusquam amplius fortasse offendas, Aeneæ scilicet vocè: quæ sanè tota simillima est, ac sibi quàm Homericà illa a qua fluxit, *A'uin* simillior: nam Homeri postrema equidem sonat, (nam Graecorum, *u* e longo responder) non tamen diphtongum sonat & continet.

Respondetur.

Iam verò quoniam plurimum intererat saltem nosse quando optatam terram attingeret, & qualis esset, ne aberraret, signa, inquit Helenus, accipias & altius in mente reponas, ac pergit

Partic. 50.

Cum tibi sollicito secreti ad Numinis vndam

Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,

Triginta capitum foetus enixa iacebit,

Alba solo recubans, albi circum vbera nati:

Is locus vrbis erit requies ea certa laborum.

Describit prius locum in quo portentum ac signum, quod illi præmonstrare statuerat, obuenturum esset: cum signum subiicit ac prodigium ipsum. Vbi obseruandum est carmen illud,

Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,

& duo sequentia integra repeti in VIII. libro: ita tamen vt neutrum locum (quod aliquorum pace dixerim) a Poëta, si per tempus licuisset, variandum fuisse existimem: sunt enim concepta designati augurij verba, quæ a vatibus pronunciantur, mordicus retinenda, & custodienda: vt propterea iurè & (vt opinor) data opera tum Heleno tum Tyberino totidè verbis augurium tribuatur & acceptum referatur. sed de hac re tota in sexto, cum Tyberium subierit Aeneas, ac portum, quem fata iubet, tenuerit. Ibi enim vbi iterantur, explicabuntur

buntur commodius. Illud tamen interim non reticebo Littoreum dici Tyberim nonin-
elegantem, etsi littus sit maris proprium, ripa fluminis; sed quod proprietate servata com-
modè ac scitè pronuntiatur ab Historico, peruenisse interdum commutatur a Poëta. sic
665 Horatius *Aequoris nigri fremitu, & trementes vertere ripas*: contrà Ovidius cum de Numine
loqueretur, littora pullant, canit. & sanè littora sunt tanquam maximi fluminis ripae: ripae
contrà tanquam exigui maris littora. Iam igitur, cum Helenus & de Italiae seu Latij distan-
tia, & de longa, quæ supererat, navigatione, & de Latij nota ac signo Aeneam admonue-
rit satis, eò se conuertit vt, quoniam dira quæ Celeno prædixerat, hærentem habebant
Aeneam & sollicitum, graui hoc timore illum eximat, ait igitur

Part. 51 Nec tu menfarum morsus horresce futuros.

Vbi, quamquam haud negat fore vt fames illum inuadat, significat tamen non esse perti-
nescendam. idque ea de causa quia

Par. 52. Fata viam inuenient, aderitque vocatus Apollo,

fata inquam, viam inuenient, vnde fames non prohibeat quominus promissam tibi a fa-
tis foelicitatem assequaris: & vocatus aderit Apollo, vel quia ab ipso Aenea in progressu
inuocabitur, ac propterea se illi propitium ostendet, dirum illud famis omen, quod ipsius
Phæbi nomine prædixerat Celeno, auertens: vel quia ab ipso Heleno paulò antè inuoca-
tus fuerat dum sacrificium institueret: iamque intellexerit fore vt Apollo diram illam
quæ immineret, famem in bonum conuertat. Id quod reuera accidit, cum Ascanio in con-
uiuio exclamante,

Hec etiam mensas consumimus. —

statim — ea vox audita laborum

Præmatulit famem — inquit Poëta;

inde enim agnouit Aeneas eam esse fatalem terram, sed quoniam adhuc inter hostes nau-
gandum erat Aeneæ, idcirco illud etiam admonet quod ad periculum vitæ dum hac quo-
que in re pertineat: & ideo pergit,

Par. 53. Has autem terras, Italique hanc littoris oram,

Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,

Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graijs.

Vbi prius generatim admonet Aeneam obiectam Epiro Italiae oram a Graijs teneri, vt eā
effugiat, quod dum facit, *Has autem terras*, inquit, *hanc oram*, quod ferè sub aspectum cade-
ret hæc pars: & ideo continenter eam appellat proximam. Hanc igitur effuge, inquit, pro-
ximam, quæ a Graijs habitatur, vt alteram tutus subire possis quæ incolitur a Latinis Ele-
gæter verò ait eas terras perfundi æquoris æstu, quia reuera Adriaticū fretū videtur se se
ab Aegeo & Ionio in eas terras fundere, & veluti in sinū irrumpere: atque hinc est fortasse
vt æstus ille excitetur: sinus enim angustias illum gignere, vel certè augere suspiceris. quā-
quam de maris æstu & eius causa, & cur non omnia maria videantur tali æstu concitari, ali-
bi opportuniùs. Malis verò Graijs ait, vel vt Aeneæ blandiatur & illius sensum sequatur,
vel quod ipse, Troianus cum esset. Græcos illos, quippe hostes, tales reputaret: præsertim
cum olim sæua ab illis perpeffus esset; vel quod non benè audirent ij qui oram illam te-
nerent, cum eam per vim occupassent; vel quia generatim dolum ac malum reputaret
Græcorum ingenium ac morem: hinc enim Græca fides abiit in prouerbiū. Cum verò
generatim de illis dixisset, sigillatim quoque de iisdem edocuit Aeneam sic canens,

Hic & Narycij posuerunt mœnia Locri:

Et Salentinos obsedit milite campos

Lyctius Idomeneus: hic illa ducis Melibæi

Parua Philotectæ subnixæ Petilia muro.

Quæ Epiro est obiecta Italiae ora, prius offert eam Apuliae oram qua Iapygium contine-
tur & Salentinum promontorium, vel si mauis, Otronthinū littus: quod sanè inter Se-
ptentrionem & Occidentem occurrit soluentibus ab Epiro: Tum Tarentinum fretum
se se offert tantisper ad Occidentem deflectenti. Tamen si Tarentina quoque regio Apu-
lia continetur: mox succedet Calabria quæ ab Occidente in meridiem vergit & ad Siculū
vsque

vsque fretū decurrit. Dum igitur tres regiones attingit Poëta Italica ora Epiro obiecta, non sequitur ordinem quo se offerunt primū Epiro soluentibus: sed è contrario Locrū nominat prius quod in Calabria situm est & extrema ferè Italia ora: deinde Salentinos qui occurrunt primi: denique Petiliam quæ Scyllacæum attingit, & interiecta est media: itaut extremam, primam, mediam, eius littoris oram designet: quod effecit, opinor, ut quoniam oppidorum omnium aut locorum enumeratio permolestè posset accidere, tribus his celeberrimis regionibus, extrema, prima, media, oram concluderet vniuersam: a Locro enim incipit quod celebritate præstaret cæteris. Duas verò de Locrensis oppidi ædificatione refert sententias Seruius: cuius verba describere licet, quod in vulgatis codicibus desint permulta. Ergo dum exponit propositum carmen,

Hic & Narycij posuerunt mania Locri.

*Socij Aiæis Oilei fuerunt, Epizephyri & Ozolei. Sed post tempestatem montis Capharej, Epizephyri tenuerunt Brutios: & hos nunc dicit. Ozolei verò tenuerunt Pentapolim inde est. Lybiconæ habitantes littore Locros. Quin etiam de Ozoleis legitur, quod delati Tineiam ulterius atcesserint, & civitatem cōdiderint, quæ nunc Vzalidis dicitur: Narycij autem a loco dicti sunt provincie sue: Ozolei a putore paludis vicine. Alij Narycios Opuntios eosdem & Epicnemidas dicunt, namque prius Narix, Opuns posita di-
cta eadem autem & Epicriminina vocatur. Est enim Cnemis promontorium, in quo Opuntij Locri positi sunt, a quibus originem trahunt, qui in Italia sunt, & appellantur Epizephyrei: quod Zephyrum promontorium vocatur a Græcis, in quo sunt conditi Locri qui in Græcia sunt. Hi verò qui iuxta Delphos colunt Ozolei nuncupantur, suo a fœtore draconis quem Apollo interemit, seu quod uxores eorum Veneris ira, viris suis fuerint fœditate tetri odoris inuisse, qui autem ad Lybiam delati sunt, Nasamonæ appellantur, ut Cornelius Tacitus refert, oriundi a Narycijs quod ibi inuenies. vbi ait,*

Lybiconæ habitantes littore Locros.

& sanè de huius urbis origine & nomine non vna extat sententia, quemadmodum ex Diodoro licet animaduertere, Strabone, & alijs multis, inter quos Solinus, & Ephorus, Strabone teste, consentire videtur cum Virgilio: qui sanè subdit Salerinos campos Lyctium Idomeneum obsedisse. Ac de huius quoque regionis nomine non vna extat opinio: quandoquidem alij Salentinos a Salentinis Cretenſibus, qui hanc regionem tenuissent, dictam volunt: alij contra a Salo, quæ sententia fortasse ad aures est Virgilij: dum enim Idomeneus ait obsedisse Salentinos campos, videtur sumere eos campos hoc nomine appellatos Idomenei aduentu. Sed quicquid sit de nomine, hanc regionem ab Idomeneo fuisse occupatam, Virgilio assentiunt Historici multi. Petiliam quoque Philoctetes non ædificauit, sed occupauit, muròque instaurauit, de qua re multa tum Seruius hoc in loco, tum Strabo, Plinius & alij. fuit autem Lucania Metropolis Strabone teste, & Scyllacæo sinui proxima: nunc ex eius ruinis oppidum extructum est quod Bellicastrum appellatur. de Philoctete etiam multa hîc Seruius, qui tam a Melibæa Theſſallia urbe fuisse ait, vnde Melibæi appellatur a Virgilio quod est Melibœensis: tum alij narrant, quæ, quoniam nil ad institutum, prætereo libens. Ita quidem hanc oram, quod ab hostibus teneretur, iubet Helenus ut effugiat.

Partic. 55.

Quin, vbi transmissæ steterint trans æquora classes:

Et positis aris iam vota in littore solues:

Purpureo velare comas adopertus amictu,

Ne quæ inter sanctos ignes in honore deorum

Hostilis facies occurrat, & omnia turbet.

Hunc socij morem sacrorum, hunc ipse teneto:

Hac casti maneant in religione nepotes.

Sic ab Epiro ad obiectum Italiae littus transfretare iubet, ut statim ac descenderit sacrificaturus, caput purpureo velaret amictu. At enim cum modò iuberet ut effugeret ea littora; idque quia tota, quanta essent, ab hostibus tenerentur, cur è vestigio, quasi sui in memor, iubet, vel pro constanti sumit, aras ibi ponendas & sacrificandum? Crediderim id dixisse, quod sic censeret eam oram effugiendam, ut nisi sacrificij causa in eam descendere non liceret: idque in primo ac nudo littore, vnde statim conscendere posset & vela facere, quapropter

propter. quemadmodum paulò post de Iunone adoranda Aeneam exaggeratissimis verbis illis monet,

— Si qua est Heleno prudentia uati,
Si qua fides, animum si veris implet Apollo:
Unum illud tibi, nate Dea præque omnibus vnum
Prædicam, & repentes iterumque iterumque monebo
Iunonis magnæ primùm prece numen adora
Iunoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis: —

ita tacite iussisse visus est ut Iunoni sacrificandi causa nudum Italiae littus, in quo sine periculo esse liceret, attingeret, & hinc est ut Aeneas statim ac transfretauit, descenderit, & quæ potuit maxima celeritate Mineruæ & Iunoni sacrificauerit in primo littore, & vela fecerit, quare sic canit

— tum numina sancta precamur
Palladis armifera, quæ prima accepit ouantes,
Et capite ante aras Phrygio velamur amictu:
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, ritè
Iunoni Arginæ iussos adolemus honores.
Haud mora, continuò perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obuerimus antennarum,
Graugenumque domos, suspèctaque linquimus arua.

Itaque ubi trans æquora perueneris & positis aris vota soluens in littore, inquit Helenus, velabis caput purpureo amictu, sed cur velare iubet? præsertim verò cum id vsque adeò receptum esset ac tritum, ut otiosum videri possit id præcipere? aut cur purpureo tantum amictu? velare iussit,

Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, & omnia turbet:

Vbi Seruius Quidam Ulysem, alij Diomedem intelligunt per hostilem faciem, ac rursus dum ait, & omnia turbet, significat Diomedem qui cum multis casibus adfligeretur, Palladium, quod apud ipsū erat, Troianis oraculo iussus est reddere. quod cum uellet implere, Aeneam inuenit sacrificantem, qui ut supra diximus, sacrificij ordinem non rupit, & Palladium Nautes accepit. Vnde Nautarum familia Mineruæ sacra seruabat. Hæc Seruius: cuius rei fides sit apud authorem ipse certè crediderim Virgilium, quoniam Romani operto capite sacrificarent ac purpureo amicti velo, hunc morem ad Aeneam retulisse ut Augusto blandiretur ac Romanis: ac propterea quasi aliud ageret, significare voluisse a Phœbi Vate atque adeò diuinitus hunc morem acceptum esse. certè dum pergit,

Hunc socij morem sacrorum, hunc ipse teneto,
Hac casti maneant inrelligione nepotes.

nemo non intelligit huc facile spectare potuisse. Nec mirum monuisse ut velaret caput sacra facturus: nam spectauit in prisca tempora, cum non omnes operto capite sacrificarent sed magna varietas cerneretur, & hinc est ut causam proferat propter quam par sit operto non aperto capite sacrificare. nimirum

Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, & omnia turbet.

verè enim, ut sacerdos totus in prece atque votis sit, atque vnum numen spectet animo, prohibere debet externam spectationem omnem, præsertim verò hostilem, (id quod Aeneæ contingere potuisset cum Græci hostes illud tenerent littus) quæ facillimè conturbare potest & perturbare sacra. Quin Victor in Romanae historiae breuiario, Cum interim (inquit de Aenea loquens) immolata sue in littore sacrificium perageret, traditur fortè aduertisse Arginam classem in qua Ulysses erat: cumque vereretur ne ab hoste cognitus periculum subiret, ac rem diuinam interrompere summum nefas duceret, caput obuclamento obduxisse, atque ita pleno ritu sacra perficere: inde posteris traditum morem ita sacrificandi. Hæc iste: quæ quàm verè, alij viderint. ipse certè dum ait, traditur, indicare videtur ne sibi quidem id satis probati. Ut mihi quidem videatur Virgilius in Romano sacrificandi more exprimendo, atque illum Aeneæ acceptum referendo, tantum spectasse, ut Augusto interim (ut solet) ac Romanis, qui propterea Aeneidem populi Romani historiam appellarunt, blandiretur.

Ast ubi

Partic. 56.

Ast vbi digressum Siculae te admouerit orae,
Ventus, & Angusti rarefcent claustra Pelori,
Laeva tibi tellus, & longo laeva petuntur
Aequora circuitu: dextrum fuge littus & vndas.

Admonet eum de cursu quem tenere oporteat, dum ad Siciliae conspectum peruenerit: ut scilicet sinistrorsum nauiget, dextrum latus declinans, idque ne in Scyllam aut Charybdim incurrat, & per hanc occasionem de dextro Siciliae freto quod maris & fluctuum impetu apertum ait, deque Charybdi & Scylla, refert non pauca. Ait igitur illi faciendum ut statim ac ventus eum ab Italia digressum in Siculae conspectum orae deuexerit, & angusti Pelori, (est hoc unum ex Siciliae promontorijs, quod cum duobus reliquis Pachyno & Lilybaeo Triquetra fingit insulam) claustra rarefcent, tum proximum littus tum dextri litoris vndas fugiat, ac sinistrum littus & aequor legat ac secet, idque circuitu sane longo, quo in loco claustra rarefcent, inquit, quia eo ab remotiore Ionij aut Adriatici parte contendenti claustra illa, hoc est, duo promontoria, rarefcent ac disungi videantur paulatim. iure autem ait longo circuitu, quia quemadmodum dextro freto in Mediterraneum nauigantes, breui (et si non sine Scyllae & Charybdis periculo) illuc perueniunt, ita qui sinistrum secant aequor, ijs maxima Siciliae pars, quoniam in gyrum septingenta fere millia passuum protenditur, obeunda est, quemadmodum Virgilius ipse indicabit paulo post,

671

Partic. 57.

Haec loca, vi quondam & vastâ conuulsa ruina,
(Tantum æui longinqua valet mutare vetustas)
Diffiluisse ferunt. cum protinus utraque tellus
Vna foret: venit medio vi pontus, & vndis
Hesperium Siculo latus absceidit, aruaque & Vrbes
Littore diductas angusto interluit æstu,

Non desunt qui existiment aut suspicentur falsum esse Siciliam cum Italia cohaesisse unquam, ita ut non Insula semper fuerit, sed continens olim seu Peninsula. quæ suspicio fortasse Virgilij quoque tempore percebuerat: nam ideo (ni fallor) ait. *Diffiluisse ferunt.* hoc enim dicendi genere sæpè vititur cum rem vel admirabilem vel ferè incredibile non certâ & constantem, profert: constanter tamen affirmatur ab Aristotele, Thucydide, Diodoro item, qui Siculo fuit, Polybio, Strabone, Sallustio, Plinio, atque alijs Historicis plurimis, quos deinde Poëta quoque secuti sunt Lucanus, Silius, Claudianus. Et sanè haud a verisimili abest, Oceanum suo impetu ab Occidente Herculeum fretum, faucibus nimirum illis apertis & protrititis, effecisse, atque inde in terras excurrentem, Mediterraneum tandem veluti progenuisse, vnde sensim Sicilia quoque ab Italia diuisa sit. Itaque Seneca etiam, dum ad Martium scribit, constanter affirmat Siciliam olim cum Italia hæsisse, & maris impetu solutam esse, quinetiam in naturalibus questionibus, vbi seriò philosophatur, Virgilianum hunc locum protulit quò sententiam ille suam confirmaret, tum addidit è vestigio *Vides totas regiones a suis sedibus reuelli, & trans mare iacere, quod in confinio fuerat: vides & Urbium fieri gentiumque dissidium, cum pars Natura concitata est ex se, vel aliquod mare ingens Spiritus impigit, quorum mira, ut ex toto, vis est. Quamuis enim parte sauiat, Mundi tamen viribus sauit. Sic & Hispanias à contextu Africa, mare eripuit: Sic hac inundatione, quam Poëtarum maximi celebrant, ab Italia Sicilia reiecta est.* Quanquam reuera dum ait Virgilius ea loca diffiluisse, & quondam vastâ ruina fuisse conuulsa, videtur omnino in eorum sententiam descendere qui scripserunt terræmotu discissam corruisse. nam licet permulti vi fluctus apertum scribant finem illum, non desunt tamen (inter quos est Strabo, a quò veteres historici & authores eiusdem sententiae proferuntur multi) qui terræmotui id acceptum referant, aut ignibus qui loci illius cauernis concluduntur. Itaque crediderim ipse ignibus & terræmotu scissum prius montem, tum paulatim (id quod Trogus significat) mare irrupisse atque aditum illum sibi fecisse, vnde Euripus ac fretum extiterit præsens, a qua sententia nequaquam abest, opinor, Virgilius, qui cum dixisset,

672

Hæc loca vi quondam & vastâ conuulsa ruina

Diffiluisse ferunt: cum protinus utraque tellus

Idv BA

PNA

Vna foret —

subiecit è vestigio

— venit medio vi pontus & undis

*Hesperium Siculo latus abscedit, aruaque & vrbes**Littore diductas angusto interluit aestu.*

673

quibus prius significat vi ea loca dissiluisse & corruisse, indicās ignis aut terrae motus vim tū undis viā patefactā fretō, itaut cōsultissimus videri possit noster Vates qui in re grauiissima & Historicorū sensa explorauit, & probatissimam sine dubio sententiam secutus sit. Hic verò dum illud interponit, (*Tantum cui longinqua valet mutare vetustas*) significat longam diem seu diuturnum tempus id habere vt magnam inducat terrarum ac mariū commutationē: quam rem cum ex Aristotele haurire potuisset qui in Meteoro logicis idem scriptū reliquit, tum maximè ex Platone in Timaeo & Critia vbi rē hanc prosequitur copiosè: quam rem vniuersam nos in Timaei commentarijs & in somnio Scipionis examinauimus non indiligenter, & eadem fuit etiam Stoicorum sententia quam Seneca complexus est, & huc referre licet illud Ouidij,

Tempus edax rerum, thque inuidiosa vetustas Omnia destruitis —

idēque si non pari elegantia, pari certè verborū pondere, expressit Lucretius cū caneret

*Et quasi longinquo fluere omnia cernimus auro,**Ex oculisque uetustatem subducere nostris.*

Denique dū scribit Virgilius Hesperium latus a Siculo ita abscissum vt arua & vrbes angusto aestu seu fretō a littorē deducantur & separētur, id affirmat, quia fretū illud hasce interfecans terras, vt in longitudine vix duodecim passuum millia extenditur, ita in latitudine ad summum duodecim stadia dilatatur: etsi interdum multò breuiorem tractu (atque id maximè accidit vbi duo illa promontoria mutuò videntur incurrere) obiecta littora inter se distant: sed ad Scyllam & Charybdim.

Part. 58.

Dextrum Scylla latus, laeuum implacata Charybdis

Obsidet: atque imo barathri ter gurgite vastos

Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras

Erigit alternos, & sydera verberat vnda.

At Scyllam caecis cohibet spelunca latebris

Ira exertantem, & naues in saxa trahentem.

Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo

Pube tenus, postrema, immani corpore pristis,

Delphinum caudas vtero commissa luporum.

674

Describit Scyllā & Charybdim: atque illam ait tenere dextrum freti latus. hanc sinistrum, verè. n. ex Ionio Italiae fretū illud petenti, Scylla dextrorsum occurrit, itaut ad Italiae orā pertineat: Charybdis cōtrā sinistrorsū, itaut pertineat ad orā Siculā. cū verò Charybdis posteriori loco inieciisset mētionē, cōtinuauit eius descriptionē obseruās ter fluctus imo barathri gurgite absorbere, ter eosdem euomere, & sic attollere, vt dixeris sydera vndis appetere ac verberare. ter verò ait, Homerum imitatus, qui cecinit de Charybdi *της μὲν γὰρ ἀνίσταται ἡ γὰρ ἀνίσταται, Ter si quidem remittit in die, ter uerò absorbet*, alioquin bis tantum id cōtingere Strabo aliique testātur multi: vt proinde hyperbolicè id pronunciarint, quē admodū illud sydera verberat vnda, hyperbolicū est totū. mox verò pergit ad Scyllae descriptionē, quā ait caecis latebris cohiberi intra speluncā, indeque ora frequēter exerere, & naues, pilla, opinor, ora (sic enim Ouidius) in saxa contrahere. denique Scyllā describit, quasi verò q̄ primò occurrit eius pars, facies inquā, hominis aspectū, pulchrū verò eius pectus, virginem referat (atque hinc hominis, quam dixit, facies, crediderim muliebri faciei & virginem tacitè indicari, praesertim quia puella fuisse creditur) infra pubē verò immani corpore exprimat pristinā belluam marinam, vtero lapum, caudis, quae vtero cōmissae sint & insertae, delphinum. Egregiè verò Ouidius, hunc scilicet locum imitatus, Scyllae & Charybdis tum situm tum formas descripsit, dum caneret.

*Scylla latus dextrum, laeuum irrequieta Charybdis,**Infestat, Porat haec raptas reuomitque carinas,**Illas, feris atram canibus succingitur aluum,*

Virginis ora gerens, & (si non omnia vates

Ficta reliquerunt) aliquo quoque tempore virgo.

Nec fortasse ab huius imitatione loci absuit Horatius in Poëtica dum suū illud monstrū humano capite instrueret, piscis terminaret figura: siquidē formosā virginis caput intellexit, cū pergeret, *mulier formosa supernè* nam piscem expressisse extrēmā fatis cōstat cū canat — *turpiter atrum Desinat in piscem:* mediæ tamen partes variant: ita vt monstrum ex aëreis, aqueis, terrais animantibus siue animantium membris conflauerit. Sed breuissimè omnium, ac nescio etiam an elegantissimè, Ausonius nam effingit eo carmine,

Scylla triplex, commissis tribus, cane, virgine, pisce.

vbi faciem item virgineam fuisse indicat: tamen si de cane, quàm rectè, paulò post.

Partic. 59.

Præstat Trinacrij metam lustrare Pachyni,
Cessantem, longos & circumflectere cursus,
Quàm semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, & cæruleis canibus resonantia saxa.

Cum Scylla, in quam primò incurrere potuisset Aeneas, talis sit, monet præstare cessantē & in itinere diutius commorantem, sinistrorsū nauigare: & Pachini Trinacriæ promōtorij metas, oras inquam & fines, lustrando, sinistram Siciliæ littus legere, ac summam longocursu circumflectere, quàm semel informē Scyllā in eo antro, & resonantia, in quibus latet, saxa, inspexisse, Satius est enim cum salute longum iter arripere, quàm cum viæ & navigationis compendio grauissimum discrimen subire. At enim cur de Scylla dum loquitur, & eius formam iterum describit, ait

Cæruleis canibus resonantia saxa?

Certè supra virginis, lupi, delphini figura variabit Scyllam, ac totam, quanta est, descripsit: quī igitur hīc cæruleis canibus illam describit? Seruius dubitationē vno verbo attigit, sed inexplicatam reliquit, sic scribens, *Variabit nunc canes dicendo, cum supra dixerit lupos.* Itaque Iacobus Pontanus hac dubitatione commotus grauiter, sic differit. *Quomodo supra vterum Lupi, & Delphinū caudas ei attribuit, hīc autem canis? quæ est ista inconstantia? etiam lib. 1. cū ait,*

Vos & Scyllæam rabiem penitusque sonantes

Accestis scopulos, —

insinuat profectò canibus cinctam, quorum est rabiæ, & quorum furor dicitur rabies. Apertissimè autem Ecloga Sexta.

Quid loquar, aut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est,

Candida succinctam latrantibus inguina monstris,

Dulichias vexasse rates: & gurgite in alto

Ab timidis nautas canibus lacerasse marinis?

& de canina Metamorphosi omnes aliq̃ Poëta. Sic Pontanus, qui mox, cum responsio esset in promptu, ad peregrinam quamdam ac frigidam planè & alienam responsionem cōfugit, sic pergens. An quod aliàs consuevit, vt arborem, pro arbore, personā pro persona, locum pro loco, rē denique vicinam, pro vicina nominet: idem hīc facit, vt animal pro animali, & quidem verum pro vero nominet? quid aliud dicam, in præsens non video. Ouidij versiculos subiiciam ex Metamorphoseon de mutatione Scyllæ, quæ quidem, vt ille narrat, Circes beneficio contigit.

Scylla venit: mediaque tenus descenderat aluo,

Cum sua sædari latrantibus inguina monstris

Aspicit: ac primò non credens corporis illas

Esse sui partes, refugitque abigitque, timetque.

Ora proterua canum: sed quos fugit, attrahit vna,

Et corpus quærens, femorum, crurūque, pedūque

Cerberæos rictus pro partibus inuenit illis.

Statque canum rabies, subiectaque terga ferarum

Inguinibus truncis vteroque extante coercet.

Sed profectò, si rem attentius reputasset, animaduertisset rē habere explicatū facilē atque adeò carere dubitatione: vt enim saxa illa ingentia ob figuram & formam Scyllæo mōstro locum dedere, itaut monstrosa Virgo & vasta censeatur, sic eadē saxa propter sonitū quomultorū canū latratus quoquomodo exprimitur, locū dedit vt canibus describeretur: quī tamē canes nō ad eius figurā corporis pertinent, sed ad latratus quos imo emittit pectore.

pe-

pectore igitur canes gerit vnde latratus emittit, non canū figuram exprimit, & huc pertinet quod quemadmodum ab initio eam descripsit ora exertantem, quod est immanes fauces amplaque ora monstri instar vastissimi intendentem, ita hīc canibus resonantem illā facit, quod est canum instar latratus ingentes exprimentem. Huc quod Homerus, quem 677 imitatur hīc Virgilius, horrendos, inquit, ad sydera tollit clamores: huc quod supra Scyllæam rabiē appellavit sonitus Scyllæ, quia, strabidos canes eorūmq; latratus imitetur: huc quod Ovidius — *atram canibus succingitur alium*: canebat de Scylla. quid plura? cum Virgilius in Bucolicis canat

Candida succinctam latrantibus inguina monstribus

Aspicit —

quis non sentit canes istos Scyllæo pectore condi? Denique dum idem Ovidius Cerbereos rictus & canum rabiē attribuit Scyllæ, quis dubitet canes Scyllæos pectore & immani ventre continere? Et hinc est vt apud Catullū Scylla latratus emittat ab inguinibus ēt, quod nimirum pectore imo condantur, vt mirū sit Pontanum tantopere commouere, quasi verò repugnantia canat Virgilius. Illud potius dubitare licuisset orene an inguinibus emittat latratus: tamen si dum tā multos latratus emittit, & monstrū fingitur, nil prohibet vtrinque illos edere, dum tamen a canibus qui toto pectore conduntur, emitti fateamur. & idcirco Ausonio qui canes ad figuram retulit, non assentior: nisi tamen dixeris Scyllæ, quippe quæ fortasse pubetenus emineret (subindicat enim hoc fortasse Ovidius) seque ad inguines usque extra fluctus ostentaret apertius, canes, fluctus inquam horrendos & resonantes, circum inguina latrasse: nam ideo cærulei commodè dicerentur. Ex quo fieret vt adhuc sic canes circumstarent illius ventri, non haberent, & ad figuram propriè pertinerent. Certè dum ait Ovidius

— *Feris canibus succingitur alium*,

visus est significare incurrentes in Scyllæ alium fluctus resonantes, canes latrantes referre. quod sanè dum pectore quoque latuisse & inde latratus emisisse indicat (sic enim præstat vt animal effingatur seu animantis instar latrare dicatur) nō magnopere reprehendo. Sed ad Helenum redeo, qui sic pergit.

Par. 38.

Præterea si qua est Heleno prudentia vati,
Si qua fides, animum si veris implet Apollo,
Vnum illud tibi, Nate, Deâ, præque omnibus vnum
Prædicam, & repetens iterumque iterumque monebo,
Iunonis magnæ primū prece numen adora,
Iunoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacriâ fines Italos mittere relicta.

678 Grauiſſimis Aeneam verbis admonet Helenus vt Iunonis numen colat diligenter: (cur. n. dicat primū, docebimus infra non inopportune) ac propterea precibus, votis, donis adorandū, & potenti Dominae supplicandū. quod dum facit, videtur mihi principio Virgilius tria, quæ in optimo consiliario requirantur describere: nimirū vt fidelis sit, vt prudens, vt diuinitus præsidium & mentis illustrationem imploret: qui. n. fidelē consiliarium delegerit, rectè ille fecerit: alioquin hostem consulat ac perniciem sibi ſtruat: qui prudentem adhuc, rectius, vt minus aberraret: qui ob pieratē Deo carum, rectissimè. is. n. quantumvis prudentissimus, ac rerum gerendarum experientissimus, non suæ innitetur prudentiæ, sed ad Deum confugiet, atque assidua precatione cū Deo consultabit: & hac de causâ consilium Plato rem diuinam esse dixit, quod veritas & consilium inde hauriendum. quanquā non me latet Virgiliū quippe qui Romana passim instituta in suo Aenea Troianisque effingeret, non nihil ad supersticiosum Romanorum ritū spectasse, qui nihil ferè inauguratō gerebat: nā hoc exemplo Helenum Phœbi consilium sacrificijs & superstitionis ritibus explorantem inducit. Atque hīc sanè, dum Helenus tam exaggeratis verbis non de se modò sed de re in primis loquitur quam commendaturus est; tam magnificè de honore Iunoni habendo, tam honorificis verbis de Iunone ipsa colenda admonet Aeneam, equidem eos qui Virgiliū breuiloquentiæ tantopere insimulant, ac pressum nimis & contractū clamant, rogatos velim vt locum hunc reputent diligenter: admirabilem. n. verborum & sen-

D d 2 tentia-

tentiarum amplitudinem & copiam in eo agnoscent. nec dissimilia videri debent alia quæ hæcenus sese obtulerunt multa:

*In freta dum fluuij current, dum montibus umbra
Lustrabunt conuexa; polus dum sydera pascet;
Semper honos noménque tuum laudésque manebunt,
Quò me cunque vocant terra — inquit Aeneas, & Ilioneus
Rex erat Aeneas nobis, quo infior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior & armis:
Quem si fata virum seruant, si rescitur aura
Athenea, nec adhuc crudelibus occupat umbris,
Non metus: officio nec te certa se priorem
Peniteat —*

*Quis genus Aeneadum, quis Troia nesciat urbem?
Virtutesque virosque, & tanti incendia belli?
Non obtusa adeò gestamus pectora Pæni.
Nec tam auersus equos Tyria sol iungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam, Saturniaque arua,
Sive Erycis fines, regemque optatis Acesten:
Auxilio tutos dimittam, opibusque iuua bo.*

Neque verò non Sinonis lamentatio & oratio nō amplificationes habet multas & illustres

*Heu quæ nunc tellus, inquit, quæ me aquora possunt
Accipere? aut quid iam misero mihi denique restat?
Cui neque apud Danaos usquam locus, insuper ipsi
Dardanida insensi pænas cum sanguine possunt.*

& rursus

*Vos æterni ignes, & non uiolabile uestrum
Testor numen, ait, uos ara, ensesque nefandi
Quos fugi, uitaæque Deum, quas hostia gessi,
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
Fas odisse uiros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt: tencor patria nec legibus ullis,
Tu modò promissis maneas, seruataque serues
Troia fidem, si uera feram, si magna rependam.*

sed vix vnquam finem inuenerim, si per censere loca velim omnia in quibus nostri vatis longè ac latè exultat ac spatatur oratio. Quamquam illud etiam illis est reperendū qui summās in Virgilio culpant angustias, nimirū orōnis dignitatē & maiestatem non modò in amplificationib. & expolitionib. ac summatis in verborū copia & dicēdi varietate verū ēt in rerum nouitate, splendore, copia, sed in primis in nobili inuentione & artificiosa dispositione esse spectādā, hinc n. oratio ac poëma cū neruos & vires, tū succum, referre solet: quib. mirificè excellit Virgilius. Vt omittā bonū aurigā imitandum Poëtæ: vt. n. ille opportunè habenas & laxat & cohibet, ita Poëtæ pro opportunitate laxandæ sunt habena orationis & contrahendæ. Sed redeo ad locū vnde digressus sum: in quo sanè (id quod miror a nemine obseruatum) de singulis quæ iā antea numerabam, tripliciter verba facit. nam de se, si qua est, inquit, Heleno prudentia vati: Si qua fides: animum si ueris implet Apollo. de re quam commēdaturus est, vnū illud tibi prædicam, inquit: vnum præ omnibus prædicam: & repetens iterum iterumque monebo: de honoribus Iunoni habendis; prece primū adora: cane vota libens: supplicibus supra donis. de Iunone tandem ipsa, Iunonē, Iunonis numen, domināque potentem. His igitur Helenus Aeneam ad Iunonem colendā semel, iterum, ac tertio cohortatur. At enim quam hinc utilitatem Aeneas capiet? subiicit hanc Helenus, vt magis ac magis inflammet Aeneam, ne, cum sibi adhuc Iunonem insensam viderit, abstineat vel remittat alacritatē. itaque hinc fiet (inquit Helenus) vt post lōga certamina & duos mille labores voti cōpos fias & quasi victorē Trinacria ad Italos fines mittaris. Eleganter verò hunc imitatus est locum Ouidius, dum & de Heleni consilio, & de Trinacria sic caneret,

*Inde futurorum certi, quæ cuncta fidei
Priamides Helenus monitis prædixerat, intrant
Sicaniam, tribus hæc excurrit in aquora linguis,*

E qui-

E quibus imbriferos versa est Pachynos ad Austros;

Mollibus expositum Zephyris Lilybaon ad Artos;

Aequoris expertes spectat, Boreamque Peloros.

681 sic politissimus Poëta: quibus videtur mihi nos & de Antiquitate, & de nominum varietate, & de figura ac situ, & de illius partibus, & de Troianorum accessu ac nauigatione, nō minis Poëtice quā historicē aut Physicē admonere. Sed redeo ad Virgilium, apud quem reticet Helenus (id quod iamdiu monere cōperam) multa quæ minis prosperē, ne dicam infelicitē, euentura erant Aeneā antiquam Italiam attingeret: siue enim ea reticeat, quia ex ijs essent, quæ sibi vel Parca nescire prohibuissent, vel Iuno vetarer effari, siue non ex illis essent, sed silenda iudicaret ne Aeneas terreret, sanē patris obitus, Siculam tempestatem, Orontea nauis & Lyciorum naufragium & interitum, Africæ pericula, indignum amorem, nouam in Siciliam remeandi necessitatem, iniectos nauibus ignes, Palinuri mortem, & si quid huiusmodi vnde mœrorem contraheret Aeneas, prætēmittit. contra verò canens

— Sic denique victor

Trinacriæ fines Italos mittere relicta,

Spe illum implet Italiæ attingendæ et si illud denique tacitē continet moram & cunctationem. Quamquam non idcirco Latium hic intelligit attingendum, de hoc enim postea; sed fines Italos, Cumam intelligens, quam primò ex Italiæ inferioris finibus atque oris attingit. & ideo pergit,

Par. 61.

Huc vbi delatus, Cumæam accesseris urbem,

Diuinósque locos, & Auerna sonantia Syluis;

Insanam vatem aspiciēs, quæ rupe sub ima

Fata canit, foliisque notas & nomina mandat,

Quæcunque in folijs descripsit carmina virgo,

Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.

Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt,

Verum eadem verso tenuis cum cardine ventus

Impulit, & teneras turbauit ianua frondes,

Nunquam deinde cauo volitantia prehendere saxo

Nec reuocare situs aut iungere carmina curat,

Inconsulti abeunt, sedemque odere Sybillæ:

682 Quibus verbis significat fore ut Cumam primū attingeret, ac Lucrinum lacum, Aetnū inque lustraret, Sybillamque aspiceret Vatem. Et de hac quidem multa subnequit: nā admonet illum & de loco in quo digeret, qui erat ima rupes, & de fatiis & oraculis quæ caneret, & (quod prolixius facit) de ratione qua illa conscriberet. sic enim ea folijs palmarum scilicet, exarabat carminibus, sic nominibus etiam horatis ordinabat antroque collocauit, ut cum ostium aperiretur, succedens ventus teneras illas frondes perturbaret & cōfunderet. Ita fiebat ut cum deinde negligeret eas ad ordinem redigere, qui eam consultaturi accessissent, inconsulti discederent, ac Sybillæ sedem illam odissent. Hic verò demitur facile quispiam quid in mentem venerit Virgilio ut rem non modò nouam & inusitatam, verum etiam absurdam, & verò otiosam commentus sit. non dico de responsis palmarum folijs a Sybillâ exaratis, sed de huiusmodi folijs responsisque vento expositis ut inde continenter dissiparentur: nisi enim ad allegoriam aliquam confugas, quemadmodū facit Eustathius cōsimilem aliquam Homeri neniā declaraturus, agrē vsum vllum aut causam proferas huius fabulæ. Ego verò dum hac de re silent interpretes omnes quotquot consulere potui, nec vacat ad allegorias confugere, quò me vertam, non habeo: nisi tamen illud vñm, quod mihi latens Virgilij consilium & artificium paulò attentius obseruanti in mentem venit, expromam: nimirum Virgilium quippe qui legerat apud Varronem Sybillam consueuisse res futuras folijs palmarum describere, hinc quoque occasionem arripuisse Romanis canendi ac Sybillinos quos tanquam

Oraculum consulebant, tacite celebrandi, quasi Romanorum Sybillinis religiose esset habendum. itaque hinc vulgavit Sybillam sic futura describere consuevisse, ut vento permitteret quæ folijs exarasset illis, ac propterea rerum futurarum cognitionem impertiret nemini; hinc effecit ut Aeneas primus, hoc est priscus Romanorum pater, ab Heleno ac Phœbi Vate, hoc est, diuinitus præmonitus, suis precibus impetrarit a Sybilla ut voce tenus oracula ei exponeret & declararet. ex quo fit ut Sybillini tandem extarent libri qui & rem Romanam continerent & religiose in posterum a Romanis colerentur; quam rem videor mihi ex sexto libro colligere posse: ubi Aeneas Heleni præceptorum memor, orabat Sybillam his verbis,

Te quoque magna manent regnis penetralia nostris:

Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata

Dicta mee genii ponam, lectosque sacro

Alma viros: folijs tantum ne carmina manda:

Ne turbata volent rapidis ludibria ventis;

Ipsa canas oro. —

quibus verbis significatur Sybillinos libros Aeneæ acceptos esse referendos.

Partic. 62.

Hic tibi, ne qua moræ fuerint dispendia tanti:

Quamuis increpitent focij, & vi cursus in altum

Vela vocet, possis que sinus implere secundos:

Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas:

Ipsa canat, vocemque volens atque ora resoluat.

Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,

Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,

Expediet, cursusque dabit venerata secundos.

Quanti sit momenti Sybillam consulere, & ex illius ore futura perdiscere, docet hoc in loco grauius verbis Helenus. Itaque nec ob moram (inquit) ac temporis dispendium (si tamen dispendium esse potest in tam utili mora) nec propter sociorum, qui cunctationem tuam incusent, increpitus & quærimonias, nec ob ventorum ipsorum opportunitatem, qui secundi adspirent, teque ad nauigandum inuitent, adduci te patiaris ut Vatem illam non adeas: quin precibus etiam interpositis ab ea deposces ut ipsa tibi canat oracula, teque ore tenus edoceat. Ita enim fiet ut illa de Italiæ populis futurisque bellis, & quibus labores vel periculosos vites; vel utiles subeas ac tolères, te admoneat. quin ubi eam veneratus sis, secundum quoque e cursum (vsque adeo omne cunctationis damnum sarciet) impertiet, nauigandi opportunitatem, atque rationem commonstrans. Hæc Helenus. quæ sanè in sexto libebit animaduertere: ubi ea omnia quæ hic summam attingit ac præmonet, explentur copiose.

Partic. 63.

Hæc sunt quæ nostra liceat te voce moneri

Vade age, & ingentem factis fer ad æthera Troiam.

Per breui sanè peroratione utitur Helenus sed egregia tamen ac nobili, & qualem tum Phœbi Vatem, tum Aeneæ amantissimum & coniunctissimum ciuem, decebat. nā prius significat se nihil ex ijs prætermisisse quibus ab eo potuisset Aeneas admoneri, tum mirifice illum cohortatur, ut nomen Troianum factis ad coelum immortalitatemque extolleret: quæ sanè cohortatione illum Troiani Regni foelicius & excitandi & propagandi in spem erigit. dum enim Phœbi Vates suam ille orationem concludit eo carmine

Vade age, & ingentem factis fer ad æthera Troiam,

reuera non solum ut id nitatur admonet, verum etiam votis responsurum euentum indicat non vulgariter.

Partic. 64.

Quæ postquam Vates sic ore effatus amico est,

Dona dehinc auro grauia sectoque elephanto

Imperat ad naues ferri: stipatque carinis

Ingens

Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
 Loricam confertam hamis auróque trilicem,
 Et conum insignis galeæ, crustásque comantes,
 Arma Neoptolemi sunt & sua dona parenti,
 Addit, equos, additque duces:
 Remigium supplet: socios simul instruit armis.

Ad dona descendit quibus discedentes hospites a viris illustribus, Regibus præsertim, honorarentur. sic Menelaus a se discedentem Telemachum, sic Alcynous discedentem Ulysses, muneribus ornauit. Vt verò donis tum multis ac varijs tum magnis ac Regijs, ornatur Aeneas, ita Dodonæos lebetas, quorumdā pace, & ad vaticinia pertinere vix ac ne vix quidem crediderim. nam dedit quidē lebetes Epiroticos (Drodona enim Epiri vrbs erat) qui sanè quemadmodum vasa Corinthia, in pretio essent (erant enim ex ære, & egregiè fusi & elaborati) sed vt oracula inde captaret, cur tandem, non video: certè Homerus etiam inter munera (id quod mox docebo) numerat lebetes, nec quidquam de augurijs: itaque existimauerim id factum esse more maiorum: ideo enim Horatius quoque in hunc morem intuens cecinit:

Donarem pateras, gratæque commodus

Censorine meis æra sodalibus:

Donarem tripodas:

& Homerus ipse a Priamo Achillem lebetis donatum canit,

Tum geminos tripodas, fuluósque ex ære lebetes,

Quattuor adiungit —

685 vasa igitur Dodonæa in muneris loco in nauem intulit, sed oraculis vel oraculorum instrumentis, si me audias, donauit nullis. denique quorum oraculorum instrumenta in nauem transmiserit non video: nam præterquam quod nihil erat cur eum iuberet Sybillam adire, & tam exaggeratis verbis admoneret ne Sybillam consulere grauaretur, frigide nimis huius oraculi mentionem inieciisset vel potius negligenter prætermisisset, cum nullū eius vsum indicet: cum tamen alioquin momenti futurum esset maximi. quin etiam Dodonæum oraculum Dodonææ quercus & agri erat proprium, itaut qui vasa Dodonæa oraculorum causa in naues imponant & in alienas regiones transmittant, fabulam fabulæ cumulent. Vt omittam rem planè religiosam ac propè diuinam non fuisse ad naues imperandam & cum profanis rebus miscendam, sed religiosè tribuendam, ornandam, commendandam. Ergo illud statuamus Helenum ijs donasse Aeneam quæ vel necessitati seruiret, cuiusmodi videri poterant remigēs, arma, duces, vel essent peropportuna, vt equi, aurum, argentum: vel denique ornamentum ac splendorem afferrent, cuiusmodi sunt vasa, elephantina dona, lorica hamis auróque conferta ac trino nexu intexta, ac summatim Pyrrhi ipsius arma; vel etiam (si placet) ob dignitatem seu religionis nomine essent cariora, cuiusmodi rursus vasa illa erant fortasse seu Dodonææ lebetes: nam ex templo (quemadmodum iam iam docebo) in muneris loco accepta sunt. Atque hīc sanè dum ait *additque duces* crediderim contemnenda non esse quæ scribit Halicarnassæus Dionysius de hoc Aeneæ in Epirum aduentu, etsi enim temporis ratio minùs consentit. quemadmodum non ita pridem docebam, attamen huius authoritas historici magna est. Hic igitur libro I. historię scribit Aeneam cum Buthroti portum subiisset inde Dodonæum oraculum bidui itinere emenso, consuluisse, ibique Helenum inuenisse: ita factum vt tum alijs muneribus affectus sit, tum duobus lebetibus qui templo dicati essent: tum viâ ducibus instructum fuisse. Quin addit Patronum Turium se se illi multo milite inde coniunxisse, qui eum in Latium vsque secutus sit, quique cum magna militum parte, cæteris redeuntibus in Epirum cum Aeneæ militia tractauerit. Atque hoc beneficium ait memores Aeneæ posteros Romanos perhumaniter comperasse aliquando, itaut Corinthi agri, cui finitimi essent, parte aliqua donati sint, atque alijs muneribus, & prærogatiuis affecti. Ex quibus omnibus (libet enim id quoque attingere postquam huc peruenimus) non modò constat libetes illos augurationi & diuinationi nequaquam seruisse, (erant enim anathimata quædam & donaria, quemadmodum idem Halicarnassæus tradit) verum etiam, facile Virgilium

gillum quæ seriùs feliciter contigerunt Heleno, de adepto Regno (non enim hæc memorat Dionysius dum congressum refert) cum antea to tempore coniunxisse. Et si illud cõpertum est Poëtam Augusto canere ac Romanis, quorum colonia (eodem Dionysio teste) factum est Buthrotum non sine prærogatiuis.

687

Partic. 65.

Interea classẽ velis aptare iubebat

Anchises, fieret vento mora ne qua furenti.

Quem Phœbi interpretes multo compellat honore.

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo,

Cura Deum, bis Pergameis erepte ruinis,

Eccetibi Ausonia tellus: hanc arripe velis.

Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est:

Ausonia pars illa procul, quam pandit Apollo.

Vade, ait, o felix nati pietate, quid ultra

Prouehor, & fando surgentes demoror Austros?

Nulla hæcenus Anchisis facta est mentio: quod mirum videri potest. quid enim Andromache aut Helenus Aeneæ tantopere gratulentur, Anchisi ne verbum quidem? itaq. crediderim Anchisen, quippe ætate grauem, consedisse apud naues: præsertim cum Aeneas properaret ad Helenum, ut vidimus, ac loci asperitas impediret id ætatis senem sic sanè verisimile est. biduò tantum ibi commoratos Troianos; itant verba illa

Itaque dies alterque dies processit —

propriè sumenda sint; neque enim si ibi hyemassent, aut saltem multos dies diuersati essent, par est credere non illum per commodè ad Urbem deduxisse. Et idcirco videtur Helenus breuiter de Ausonia eaque proxima, partim, partim longè posita, eum admonere: quod non faceret si ijs quæ copiosè in Vrbe de illa differuerat, præsens fuisset senex: quem tamen dum Helenus in Vrbe exciperet Aeneam ac socios, & hoc officio detineretur, verisimile est ab Heleno per internuntios fuisse consalutatam; aut saltem, quoniam breuit ad naues rediturus esset Aeneas, id officij ad reditum esse reiectum, ut cumulatius ipse illud obiret. Quapropter cum Anchises interim tanquam prudentissimus princeps & dux iuberet aptari vela, & expediri, ut ne quid retardaret opportunam navigationem, Helenus munera illi transmissit, inter quæ equi erant quibus Anchises donabatur. statimque cum Aenea & socijs ad portum descēdit: ubi Helenus honorificis verbis ac faustis Anchisi affatus (quod scilicet Veneri ac Dijs carus esset & curæ, ac propterea bis è Troiæ ruinis sospes ereptus) multo etiam illum honore affecit, sigillatimque de Ausonia, quamuis adhuc longa navigatione petenda; felicissimis admonuit nuntijs, ac sermonem & congressum ut concluderet.

688

Vade, age o felix nati pietate, quid ultra

Prouehor, & fando surgentes demoror Austros?

suauissima nati commemoratione, eiusdemque pietatis commendatione, perorat. dicitur verò Anchises bis Troiæ ruinis ereptus, quia Hercules quoque aliquot ante annos expugnauerat Ilium: quo tempore florebat Anchises. Quod verò ait Helenus. *Vade age, o felix nati pietate*, tacitè videtur indicare Ausonia Regnum in filio (quod etiam accidit) consecuturum. Tamen si qui neget Helenum quicquam præsentisse de extremo Anchisis fato, ex iisdem hisce verbis coniecturam ducere possit, cum dicat

Eccetibi Ausonia tellus, hanc arripe Velis.

Nisi tamen per filium interim (quod palam dicere, sed ne indicare quidem, nisi obscurissimè, auderet) arripiendum sentiret.

Partic. 66.

Nec minùs Andromache digressu mœsta supremo

Fert picturatas auri sub tegmine vestes,

Et Phrygiam Ascanio chlamydem: nec cedit honori,

Textilibusque onerat donis: ac talia fatur:

Accipe

Accipe & hæc, manuum tibi quæ monimenta mearum
Sint puer, & longum Andromaches testentur amorem
Coniugis Hectoreæ: cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Aſtynactis imago,
Sic oculos, ſic ille manus, ſic ora ferebat.

Et nunc æquali tecum pubeſceret ævo.

Conſentaneum ſanè erat & Andromache etiam, hoc eſt Regina & Troianorum ſtudioſiſſima, donis ornaret atque adeo honoraret Troianos, in primis verò Aſcanium, quem omnino crediderim; apud Avum Anchifeſem, quippe puerum, fuiſſe relictum: nam certè cum Patre haud petiſſe Urbem ſatis conſtat ex ſuperioribus Andromaches percūſtationibus. Nam ſi pugnes deinde cum aliis Troianis in Urbē ſucceſſiſſe, id ego planè inſicias ierim: ſiquidem blandientis Regiæ officium quod nunc primùm apud naues uſurpat, reclamat ſatis. Nec mirum hæc interim a Poëta reticeri: nam, vt omittam a Poëtis multa audientis iudicio committi; pat temporis opportunitati ſuit pertexenda narratio, cū breuiſſimæ noctis ſpatio longa hæc nauigationum commemoratio & ſeries eſſet concludenda: Certè Homerus qui multorum librorum narrationem affinxit Vlyſſi, quam tamen poſt conuiuium vno eodémque tempore habuit, importunus potiùs videri poſſit ac præpoſterus, quàm opportunus. itaque appoſitè Virgilius rem totam vno atque altero libro cōcluſit: quia, quod attinet ad errata & nauigationes, vno tantùm, qui propterea quatuor Homeri libris, iſſique benè longis, quibus Vlyſſes iactationes narrat ſuas, reſpondet, ac ſatietatem aſſert nullam quia ſine ſatietate vlla delectat. & tamen vt tacitè indicaret opportunitati ac tēpori parem aptandam narrationem excuſauit ab initio, temporis, quod nox illa poſt conuiuium offerebat breuitatem ac fortasſe tacitè item indicauit quam imitaretur Vlyſſis narrationem, fuiſſe longiorem quàm ratio & opportunitas ferret. Et hac fortasſe de cauſa hīc non ſatis declarat (quanquam hoc ad narrationis grauitatem referri debet, cum non omnia minute ſint edifferenda) num vnum Aſcanium, an Aeneam ſimul Troianōſque omnes, illis ornet donis. Illud tamen certum eſt, Poëtam interim in Helenā ſpectaſſe, quæ Telemachum puerū multis affecit muneribus dum a ſe digrederetur. Denique cuiſcunque tandem: ſiue Aeneæ ſiue filio deſtinentur picturæ; quibus inquā animantium aliarūue rerum, vt ſit, picturæ intertextæ eſſent: ſatis conſtare videtur reliqua puero attributa, dicuntur autem veſtes auri ſubtegmine, vel potiùs ſubtemine, picturæ & elaboratæ, quòd aurum ſtameni ſubiectum eſſet ſiue intertextum; eſt enim ſubtemen, ſilum quod ſtameni ſubtextitur: itaque eleganter Parcæ apud Horatium ſubtemen dicuntur abrumperè: apud Terentium verò anus quædam ſubtemen dicitur torquere. Phrygiā verò (acu uariabatur quaſi coloribus & pictura) libenter opinor, commemorat clamydem, quòd quemadmodū Phrygio erat opere laborata, ita Patriæ memoriā ſuauiatēque redolebat. At enim quid eſt quod ait *nec cedit honori*? nimirum quia munera regia ſunt, quemadmodum Regius eſt puer; ita ut munera non ſint honori, qui puero debebatur, imparia. Addit textilia dona, quòd hæc quoque, etſi muliebria, in muneris loco honorificè tribuerentur. ſic Homerus, dum a Phæacis Vlyſſes cummulatur donis: ſic Aemilius Paulus apud Liuium, *Naui Regiæ onerata Macedonicis ſpolijs, non inſignium tantum armorum, ſed etiam Regionum textilium, & curſus, Tabulæ pictæ, textilia: tantum argenti calati, tantum auri*. Iam verò tanta eſt elegantia brevis quem Andromache ad Aſcanium habet, ſermonis, tot tamque ſuaues amoris affectus in eo elucent, vt dona, tametſi pretioſa, multò inferiora ſint verbis. mihi ſanè hæc ſine intimo quodam ſuauiſſimi ſenſus perlegere nunquam licuit. Quamquam non minores pietatis, & beneuolentiæ affectus pari cum grati animi ſignificatione inſunt Aeneæ verbis, quibus Vale dicit Heleno & Andromachæ ſic pergens,

Part. 67. Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis;
Viuite felices, quibus eſt fortunæ peracta.
Iam ſua: nos alia ex alijs in fata vocamur:
Vobis parta quies, nullum maris æquor arandum,

Arua neque Aufoniae semper cedentia retro
 Quærenda: Effigiem Xanthi, Troiâque videtis
 Quam vestrae fecere manus; melioribus opto
 Auspicijs, & quæ fuerit minùs obuia Graijs.
 Si quando Tybrim, vicinaque Tybridis arua
 Intrabo, gentique meæ data mœnia cernam,
 Cognatasque vrbes olim, populôsq; propinquos
 Epiro, Hesperia quibus idem Dardanus author,
 Atque idem casus, vnam faciemus vtramque
 Troiam animis maneat nostros ea cura nepotes.

Igitur Aeneas non sine lacrymis quæ sine dubio amoris & grati animi indices sunt, foeli- 691
 citatem precatur Heleno & Andromachæ: quam etiam illis veluti præsentem ostendit;
 eorum statum cum suo, in quo sibi ex vno periculo in aliud incurrêdum, & noua semper
 alca factorum decreto subeunda, comparans diligenter. Vobis enim, inquit, iâ parta quies.
 Vobis nulla pars maris secanda, quemadmodum mihi, nec æquor vllum arandum: nec
 arua & regio Aufoniae vobis quærenda, quæ (quod mihi accidit) semper cedunt retrò, &
 sectantem effugiant: vos effigiem suauissimam Xanthi Troiâque ipsam quam vestris
 veluti manibus fabricastis, aspiciatis: quod melioribus etiam vt auspicijs vobis contingat,
 & opto & precor: ita scilicet vestra hæc Troia sit, minùs obuia Græcorum insidijs atque
 armis quàm fuit altera. Hæc Aeneas: quibus ad extremum perpetuam amicitiam defert
 Heleno, præcatûrque vt apud nepotes & posteros perpetua sit ac rata: quin ex vtrâque gē-
 te vnam, ex vtriusque successoribus & regnis vnum effici petit. id quod videtur Poëta ca-
 nere in ea intuens quæ deinde post multa sæcula contingere: nam Dionysius scribit Leuca-
 dem & Anaclorium Corinthis adempta, a Romanis fuisse Epiroticis Acarnanijs attributa,
 simulque ijs alia beneficia collata, idque ea de causa quòd Aeneam Romanæ gentis au-
 thorem in Latium contendentem humaniter exceperant, & comitatu iuuissent Hic tam-
 en ea Aeneæ verba

Cognatas Vrbes olim —

videntur obscuriora: esto enim deinde (quòd in votis habet Aeneas ac vaticinatur Poë-
 ta) inter Romanos & Epiroticos magna intercesserit beneuolentia, atque aliæ Vrbes Epi-
 ro Hesperiaæque finitimæ in huius necessitudinis partem deuenerint, atque, obscurum.
 Sed vel Græciam reliquam intelligit Epiro proximam quæ a Tito Flaminio perhonorifi-
 cè habita est, vel potius, quoniam ijs non Dardanus author fuit, intelligit eam Italiæ orâ
 quæ magna Græcia dicitur, & Epirum spectat: nam, & vrbes olim Hesperia & Aufonia 692
 affines erant: etsi per idem tempus a Græcis qui eas per vim occupauerant, tenerentur, &
 ideo ait *Cognatas Vrbes olim.*

Partic. 68.

Prouehimur pelago vicina Ceraunia iuxta:

Vnde iter Italiam cursûsque breuissimus vndis.

Soluunt Tro-
 iani Butro-
 zho, vnde
 nauigatio
 instituitur
 septima.

Diuelluntur Troiani ab Heleno & Andromache suauissimo orationis fine, in quo Ae-
 neas futuræ beneuolentiæ pro se suisque posteris spondet Heleno illiusque populis. Ita
 quidem Troiana classis septimâ instituens nauigationem, vnde tãdem post pericula ma-
 xima, Hydruntinum littus attingens, ac Tarentinum radens Siciliam attingit, ibidẽque
 cõsistit diu, *Prouehimus pelago vicina Ceraunia iuxta*, quòd summam est præter nauigat Ce-
 raunios, siue secus Ceraunios montes, At enim qua parte aut quorum prouehitur? docet
 hoc Aeneas subiungens, *Vnde iter Italiam*, vbi non angustissimum illud designat quod
 inter Epirum seu Ceraunia & Hydruntum intercedit iter ac spatium, quemadmodum
 scribunt aliqui, sed intelligit tractum pelagi quod subiacet Ceraunijs, qui tractus adiacet
 Epiro & pertinet ad Ionium, itaut quæ Ceraunii spectant Italiam propius (Caode lingua
 a nostratibus nunc vulgò dicitur locus) eò peruenerit classis, & idcirco cum dixisset

Vnde iter Italiam. — subiecit

— cursûsque breuissimus vndis:

verè

verè enim inde breuissimus pater in Italiam cursus, cum septingentis tantum stadiis seu nonaginta penè milliaribus distet Hydruntum: atque huc transfretabunt breui. nam interim reuera præternauigant Ionium quæ Ceraunijs adiacet: Atque hîc tria obserues; primum est a Poëta Ceraunia interim græco more vsurpari; subintelligit enim τὰ ὄρη: latini, mutato genere, Ceraunios dixerunt, montes itidem intelligentes. Alterum est Ceraunia a fulmine inuenisse nomē, quod, ut sunt ingentis altitudinis, fulminibus maximè sunt obnoxia: fulmen enim κεραυνίον (atque hinc κεραύνιος, seu fulminator dicitur Iuppiter) appellatur. Postremum illud sit, Ceraunios non modò Epiri, sed celsissimos quosque alicuius regionis montes appellari. Itaque in Asia quoque obuersi Caspio montes ob summā celsitudinē Ceraunij vocitantur, quo noīe in primis gaudet Taurus, qui Ceraunius a multis ob admirabilē altitudinem appellatur: sic Asia suos habet Ceraunios perinde ac Europa suos: eadēque de causā Acroceraunia dicuntur, a summitate ac fulmine ducto noīe.

Tria obseruantur.
I.

II.

III.

Sol ruit interea; & montes vmbrantur opaci:

Sternimur optatæ gremio Telluris ad vndam,

Sortiti remos, passimque in littore sicco

Corpora curamus, fessos sopor irrigat artus.

Descendunt, & aliquot horas conquiescunt.

Describit noctem aduentantem, vnde ad quietem inuitantur Troiani ac somnum capiendum; ita tamen ut prius cibum sumant: hoc est enim quod in primis indicat militare dictum illud. Corpora curamus. sic in VI II.

— fessique & equos & corpora curant.

etsi enim varia est corporis cura, quæ tamen illius alendi necessitati tribuitur, prima est; ac summa. Itaque Imperatores apud latinos Historicos antequam in aciem descendant, milites corpora ut curent, admonentes, cibo refici in primis iubent ac potione. Quo fit ut fessos inde multò magis sopor irriget artus. nam latantes (inquit Ennius, quem fortè hîc sequitur noster vates)

— vino curatos somnus repente,

In campo passim mollissimus perculit.

Obseruantur quadā.

Atque hîc sanè quædam obseruari velim. Primum est. Physicè, sed eleganter tamen, describi Noctem, idque tum a causa, quæ est Solis occasus, tum ab affectu & umbra: nā occidente Sole vmbrantur montes, etsi postremi (vnde etiam noctis aduentus planè describitur) vmbrantur. Alterum est militare fuisse vsum sumendi cibum humi, & ideo eleganter gremio Telluris dicuntur sterni. Sed quid est quod ait *sortiti remos*? Ea de causā quod quædam modum in stationibus & custodijs milites sibi succedunt per vices, ita sibi remiges succederent in nauibus: non enim mancipijs complebatur classis & remigum constituebatur ordo, sed per vices ex milite: & ideo crediderim vrnæ militum nomina commendari, indeque pro opportunitate protrahi, consueuisse: id enim indicat *sortiti remos*. Ita nomina singula tum demum denuo condebantur vrnæ, cum educta essent singula. Atque eodem modo cætera quæ plus laboris haberent, obibant munera. Itaque in VI II. canitur

— incubere omnes, pariterque laborem

Sortiti —

de qua re infra etiam in illud *sortiti que vices*.

Nec dum orbem medium nox horis acta subibat,

Haud segnis strato surgit Palinurus, & omnes

Explorat ventos atque auribus æra captat:

Sydera cuncta notat tacito labentia cœlo;

Arcturum, pluuiasque Hyadas, geminosque Triones,

Armatumque auro circumspectit Oriona.

Eleganter ex Physiologia descripsit Noctem: nunc ex Astronomica simul & nautica, addo etiam ex Physiologia, sed poëtice tamen, & noctis, & ventorum, & cœli statum describit elegantissimè. Quare ante medium Noctis cui horas adiungit comites (& ideo Noctis custodes dicuntur) cursum surgit Palinurus, exploratque primum ventos, sensu nimirum, atque auribus maximè, vnde quales sint sumitur coniectura: tum oculos conuertit ad ob-

seruan-

Part. 69

693

694

Par. 70.

post med.

seruanda sydera, quæ propitia cernit omnia. Hic verò Arcturum, Hyadas, Triones, Ori-
na circumspicit ac notat: ex quibus signis seu stellis aliæ Australes sunt. Boreales aliæ, vt
propterea iurè dicatur circumspexisse: atque hic etiam liceat tibi totum hunc locum cum
Homero conferre: nam reuera ex v. Odyssæ est expressus vbi Vlysses eadem fermè no-
tat signa. Quàm aptè verò Vlyssi gubernatoris munus tribuat Homerus, alij viderint: ne-
que id affirmauerim, quòd Vlysses, cum nauigaret solus, non appositè gubernatoris mu-
nus subierit: præsertim cum id locus postulare ac necessitas; sed quia verisimile nullo
modo sit Vlysses vnum tam diurnam nauigationi & ingenti tempestati parem fuisse: nō
enim vnus idemque vir idoneus sit qui resistat irato Maris numini & diurnam ac frænā
a Neptuno immissam superet tempestatem: præsertim cum non atatem in nauigatione
& gubernatione exegerit. Itaque rem admirabilem fortasse canit, sed nullo modo verisi-
mitem, imò absurdam quæque Heroi instituendo haud seruiat & imitationem omnem
effugiat. mihi certè aptius id muneris Palinuro tribui & commendari videtur. debet enim
Imperator præesse omnibus atque omnia pro sua prudentia moderari, sigillatim verò se
se priuato alicui officio penitus obstringere nullo modo: ac talem nobis Ideam non sine
laude offerat Poëta quam & admirari simul liceat & imitari. Cur autem tacitum appellat
Cælum: neque enim hic pro aëre sumi potest cælum, quasi verò tacitus ac tranquillus
designetur aër: quin, nec si pro aëre sumeretur, tacitus commodè designaretur aër qui in-
terim capteretur auribus. Sed fortasse tacitum dicit Cælum quòd quæ sydera maximè plu-
uias excitarent ac tempestates, ab ijs sciendis veluti conquiescerent abessentque plurimū,
id quod iam iam constabit planius. Vt omittam nihil prohibere quominus aër tranquil-
lus esset, quantumuis a Palinuro capteretur auribus: nam moderatum captabat tandem,
qui que nauigationi propitius esset. Tu tamen vide quæ scripsimus in ea secundi verba Ta-
citæ silentia Lunæ.

Partic. 71.

Postquam cuncta videt Cælo constare sereno,
Dat clarum è puppi signum: nos castra mouemus,
Tentamusque viam, & velorum pandimus alas.

Quod primò narrat Aeneas, satis indicat id quod modò affirmabam: nimirum tacito cœ-
lo ac tota illa astrorum notatione, serenitatem & tranquillitatem designari: nam ideo Pa-
linurus, postquam diligenter circumspexit omnia, cuncta sereno cælo constare animad-
uertit & obseruauit. Ob id igitur è puppi clarum dat signum, sed tuba, opinor: etsi face su-
spicatur Seruius, seu facula, vt ipse loquitur: quasi verò quod alibi canitur;

Flammas cum Regia puppis extulerat

Palinurum quoque cogat vt face det signum. Sed profectò præterquam quod flamma il-
la erat arcanum reuersionis signum priuatim Helenæ datum, non quo ad discessionē in-
uitaretur ac sollicitaretur classis; quæ sequuntur verba Seruium apertere resellunt, cum per-
gat Aeneas *Nos castra mouemus*: non enim exercitui aut classi face signum datur ad migrā-
dum sed tuba. Castra verò uocat classē (id quod alibi quoque facit) non ineleganter: vt
enim castra terrestrem quasi classē, ita classis maritimum veluti exercitum refert. Ita
quidem *Tentamus* (inquit) *viam*: quibus verbis in metaphora persistit, vel potius ad pro-
prietatem redit, quòd tentare viam classis verius sit quàm castrorum: classis enim viam
pertentat dum se ventis committit ac num propitij sint experitur. Et ideo iure subdit *Et*
velorum pandimus alas. Etsi hīc omnino metaphoricè loquitur ducta ex auium alis similitu-
dine: ac percommodè sanè: nam vt omittam antennam duas veluti alas explicare; non de-
sunt qui ab auium præternolantium alis vela existiment excogitata; & ideo volare quoq;
dicitur naus. Etsi alarum remigium gemino etiam remigum aptatur ordini; quò specta-
uit item noster Vates dum caneret *Remigio alarum*, quasi Mercurius alas remigum more
explicaret impelleretque. Quin dum commodè siue propter antennam, siue propter ge-
minum ordinem remigum, naui tribuuntur alæ, itaut naues cum auibus conferantur, lice-
ret eleganter adhuc nauem cum aue reliqua penitus conferre; nam auis proræ rostrū (hoc
enim fluctus scinditur perindè ac rostro aërem secat auis) imitatur; quemadmodum pup-
pis clauus auis exprimit caudam, quam auis, prout cursum intendit, huc illuc obuertit. Et
tamen eundem ysum ex magnis piscibus captare licet, in quibus caput & cauda prorā &
puppim

697 puppim offert: squamæ quibus spatiat, geminum remigum ordinem, reliquum corpus, ut est oblongum, reliquam effingit naucm.

Part. 72.

Iámque rubescebat stellis Aurora fugatis,
Cum procul obscuros colles, humilémque videmus
Italiam: Italiam primus conclamat Achates:
Italiam læto focij clamore salutant.

698 Descripsit paulò ante Solis occasum, unde Nox quam continenter etiam eleganti designatione comprehendit, consecuta est: tum verò mediam descripsit Noctem, quam visus est tacite æquabilem fingere & ad finem usque prouehere, cum significauerit quam in ea serenitatem in medio cur su notauit Palinurus, hanc conseruasse ad finem usque. nunc Solis describit ortum & insequentis diei initium, idque ab Aurora quam eleganter ait stellas fugasse, ducto initio. Aptè verò fugasse ait stellas: cum enim sub Aurora Solis lux superare incipiat Stellarum lucem, itaut non appareant, seu paulatim disperire videantur, fugari non ineleganter dicuntur. Quamquam peruenisse insuper dicuntur extingui, aut etiam (id quod occumbente Sole contingit) accendi. Interim fit ut Aurora atque adeo prima Solis luce oriente, è classe quæ in Italiam contendebat, atque Hydruntinam oram petebat, Italiam cernerent Troianis: primus tamen Italiam conclamat Achates, quam cæteri subinde lætis acclamationibus consalutant. Primò autem obscuros apparuisse colles ait, vel quia nondum se extulerat Sol qui eos planè collustraret, vel quia quæ procul absunt, quemadmodum minora, ita minus perspicua, videri solent. Vident etiam humilem Italiam vel quòd altior sit aqua, terra nonnihil depressa si cum Mari conferatur (quamquam id alibi disputamus) vel quia reuera quæ primò ex Epiro soluente se se obijcit Italiae pars, quippe littoralis, decliuus est & depressa: alioquin Apennini in quibus media interiacet Italia, sublimes sunt læta verò Troianorum acclamatio ea est quam tandem faustus quoque secundabit euentus. Et sanè iterata Italiae acclamatio magnam habet Emphasim, indicatque immensissimos laboribus & inter innumera grauissimæque pericula quæsitam, ac summis studijs optatam, semel tandem aliquando apparuisse. Et tamen noua rursus pericula, eaque ingentia, erunt superanda, itaut illud Aeneæ sit usurpandum ac fessis Troianis commemorandum.

Per varios casus, per tot discrimina rerum,

Tendimus in Latium —

quin denno in vr. exclamabit.

Salue mihi debita tellus:

& tamen sanguine multo mercanda erit.

Part. 73.

Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit, impleuitque mero diuósque vocauit.
Stans celsa in puppi.
Dij maris, & terræ, tempestatúmque potentes
Ferte viam vento facilem, & spirate, secundi.

Iurè Anchises, quippe qui multis nominibus, sed ob senectutem maxime, præluere debuit cæteris, Italiam cum circumspiceret, siue a Troianis omnino conspici audiret, primus honores ac pietatis officia Dijs persoluit, & precationem optatis instituit accommodatam: etsi enim superstitiosa esset quæ tot Deos comminisceretur, senis tamen pietatem, qualis qualis in Ethnico fingi potest, declarat luculentè. Sed quali corona craterem induit: an è floribus contextam? difficile crediderim, cum in Mari essent: præsertim cū mira florum sit fragilitas. Et tamen de vino, quasi ad summum euectum coronaret craterè, vix fingi potest, cum subiiciat *impleuitque mero*. Ut omittam frigide pronuncia-

Ec ricra-

ri cratera indui, vel igitur hysteron proteron ut sæpè fit, admittendum, & poculum vi-
no indui frigide dici, pernegandum, vel quoniam nuper conscenderant, floreas coto-
nas sacrificij causa detulisse atque ijs poculum coronasse, dicendum est. Tu hæc cum ijs
conferas quæ in primi fine in illud scripsimus

Crateras magnos statuunt & vina coronant.

vbi commodius de vino quàm de floribus aut fertis exponas locum: præsertim quia
sic etiam cecinit Homerus non semel. Iurè autem Anchises celsa collocatur in puppi:
cum enim & ætate, & nobilitate, & officio (præerat enim sacris) ac dignitate præsta-
ret cæteris, nobilissimus ei debebatur locus. denique inde facilius cerni poterat & pie-
tatis exemplum præbere cæteris. Inde igitur Deos Maris, Neptunum scilicet & cæte-
ros quot quot Mari tempestatibusque præesse crederentur, inuocat imploratque, ut
viam ac ventos concedant secundos. Itaque Aeolum & omnem propè Deorum illorum
turbam inuocasse credendum est. Fortasse etiam Minervam cum illis statim Mineruæ
appareat templum: nam Terræ ad quam properabant, Maris quod nauigabant, Deos
vel vnos vel maximè inuocabat dum diceret *Dij Maris & Terræ*. atque hinc etiam respe-
xit ad Romanorum morem. certè Scipio eum è Sicilia in Africam solueret, eodem mo-
do inuocasse proditum est.

Partic. 74.

Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit,

Iam propior, templumque apparet in arce Mineruæ,

Vela legunt focij, & proras ad littora torquent.

Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum

Obiectæ falsa spumant aspergine cautes:

Ipsæ latet: gemino demittunt brachia muro

Turriti scopuli, refugitque a littore templum.

Pietatis fructum (quantum quidem comminiscitur Poëta noster) colligit statim Anchi-
ses, nam propitiæ sic crebrescunt auræ, ut optatis omnino satisfaciant. Itaque iam in
conspectum se dat portus apparétque in arce Mineruæ (Gargani dorso vel potius Iapygij
eminebat) templum. Quid plura? subeunt portum: alioquin nihil esset cur statim ad-
deret.

Vela legunt Socij & proras ad littora torquent.

Iam verò describitur ipse portus, isque nobilis, & verò commodus imprimis ac tutus; de-
nique & Naturæ & artis munitus prædijis. Et tamen talis reuera è Ceraunijs Hydrunti-
nam oram appertentibus, non facile occurrit in præsens, sed per idem tempus occurrisse
crediderim, cum inde sæpè in Græciam nauigarent instauraréntque magnificè. ita qui-
dem eum expressisse: etsi fortè more poëtico exornarit adhuc magis ac magis. Atque
hunc sanè portum non inutiliter cum eo conferas quem describit libro primo: etsi huc
opportunitatibus varijs & commodis enumerandis, maiorem contulit industriam quòd
in eo diutius commorandum & fessis ac propè exanimatis Troianis solatium maius affe-
rendum esset. Ad extremum dum ait *refugitque a littore templum*, eleganter id siue
exprimit siue indicat quòd celsum locum eminus intuentibus accidere solet, propior
enim videtur quàm se se habeat: & ideo accedentibus tanquam refugere videtur. de hoc
verò templo Strabonem consulas quia Cretensibus conditum ait in locris. Itaque ex-
tabat Virgilij tempore.

Partic. 75.

Quatuor hinc primum omen equos in gramine vidi

Tondentes campum latè, candore niuali:

Et pater Anchises bellum o terra hospita portas:

Bello armantur equi: bellum hæc armenta minantur:

Sed tamen iidem olim curru succedere sueti.

Qua-

Quadrupedes, & fræna iugo concordia ferre
Spes est pacis ait —

Mirum est quàm superstitiosa fuerit priscorum, inprimisque Romanorum, natio: quæ vndique omen & augurium captabat & colligebat. Sed tamen mira quoque est Virgilij industria qui Romanorum instituta & superstitionem tam egregiè ad eorum laudem conuertit ingenioque respergit. Ergo equis inspectis Anchises, statim ac descendit, belli omen captavit & augurium, quod bellicosus sit equus ac tanquam belli viui (id quod Aristoteles scripsit in libro I. de moribus) a Natura fictus & procreatus: & ideo martialis quoque dicitur & bellator, aliisque huiusmodi appellationibus ornatur. Ob id igitur omen captans Anchises ait, *Bellum o terra hospita portas*: ex quibus verbis intelligitur iam non modò portum attigisse & subiisse, sed descensionem quoque fecisse: id enim non exposuit, sed nobis ex proræ conuersione coniectandum intelligendūque reliquit. id tamen scriptum reliquit Dionysius in I. ubi ait in hac nauigatione quosdam Aeneæ socios ad Salentinos descendisse in Iapygium: ac fortasse quod Historici de aliquibus Aeneæ socijs scriptum reliquere, Poëta, vt fit, ad omnes retulit ac descensionem votis ac sacrificijs adornauit. Atque hic sanè crediderim de industria quatuor effinxisse equos, eosque niuales: quatuor quòd quadrigis conueniant & iugo plerumque; & ideo quemadmodū aptè belli captavit augurium canens

Bello armantur e qui, Bellum hæc armenta minantur,
sic continenter pacis, sed quid dico pacis? victoriae augurium captavit pergens,

Sed tamen iidem olim curru succedere sueti

Quadrupedes, & fræna iugo concordia ferre;

702 verè enim fræna & iugum victoriam designauit tacitè, quàm procedente tempore de Græcis, qui eas incolerent oras, adepti sunt Romani. Quāquam vel quia bellum & victoria ad pacem sunt reuocanda vnde ad benè beatèque viuendum contenditur, idcirco pacis quoque omen captat & augurium, & ideo pergitur, *Spes est pacis*. Niuales item descripsit equos quòd tales a Romanis adhiberentur triumpho; itaut Virgilius ad Romanos mores non sine maximo decore ac dignitate, addo etiam venustate, referat augurium. Tametsi dum pacis mentionem facit, tacitè canit Augusto qui per idem tempus pacem Romano pepererat Imperio. Dum verò bellicum omen ad bonas fruges traducit Anchises quòd equi etiam dumentur, & alieno imperio subiciantur appositè infert, *Spes est pacis*: namque hoste domito & victoria reportata, pax consequitur, eaque gloriæ & securitatis plena esse solet. Eodémque modo visus est Poëta idem omen ad Romanorum gloriam conuertere dum de Poenis caneret in primo

Quò primum iactati vndis & turbine Poeni

Effudere loco signum quæ Regia Iuno

Monstrarat caput acris equi: sic nam fore bello

Egregiam —

nam continuo subiecit

— & facilem victu per sæcula gentem:

clam enim (si fallor) indicauit fore vt post multa sæcula vincerentur: itaut quamuis de fertilitate visus sit loqui & regionis opportunitate quòd & frumenti sit ferax Africa & ob nauigationis vsum nihil ei ad victum deesse posset, facile tamen, si latens omen peragatur animo, a Romanis (id quod contigit) vincendi essent: quin hinc futurum vt quoniam Iuno Poenos ad terrarum orbis Imperium cupidissimè vocaret, spem omnem ad victores Romanos transmitterent. Tu, si placer, ea quæ scripsimus in Particula LXXXIV. consulito: nam ambiguitate quoque vocis tacitè aliquid designare, non insuetum est.

Part. 76

— Tum numina sancta precamur

Palladis armisonæ quæ prima accepit ouantes:

Et capita ante aras Phrygio velamur amictu,

Ec 2 Præ-

Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, ritè

Iunoni Argivæ iussos adolemus honores.

Prout Helenus præceperat, persoluunt concepta vota: nam vota appellantur continenter sic supra,

Et positis aris iam vota in litore solues,

dixerat Helenus: itaut iurè id ex Heleni præceptis factum dicat. quibus sacrificia & præcationes adiungit. Palladem verò eo præcipue nomine honorat, quòd prima eos (quantum quidem existimant) exceperit in Italia scilicet ad quam primò appulerant. Velantur autem Phrygio amictu ut Romanos, qui testè capite sacrificabant, hinc quoque Troianorum prolem ostenderet: nam velato capite Romanos sacrificasse Liuius atque alij indicant luculentè.

Partic. 77.

Haud mora, continuò, perfectis ordine votis,

Cornua velatarum obuerrimus antennarum,

Graiugenumque domos, suspectaque linquimus arua,

Discedunt, ne dicam fugam capeffunt, idque ex Heleni præscripto, cum caneret

Proxima quæ nostri perfunditur aquoris æstu

Effuge: cuncta malis habitantur, mœnia Graijs.

Ita quidem liceat nobis adhuc in septima navigatione versari: siquidem eo consilio Buthrotum reliquerant Troiani ut contenderent in Siciliam antequam ad inferiorem & abditam Hesperiae oram properarent: & ob id obiectam Italiae oram vix attingunt, & in eam descendunt, cum rursus conscendunt & litus radentes, in Apuliam, atque hinc in Siciliam navigant: idque ne in Scyllam aut Charybdim, si recta in Italiam contendissent ac Latium petissent, inciderent. Hydruntinam igitur relinquunt oram in qua Diomedes confederat: etsi propter ceteros Græcos qui oram illam occupauerant, *Graiugenum Domos* (inquit) *linquimus.*

Partic. 78.

Hinc sinus Herculei (si vera est fama) Tarenti

Cernitur, attollit se diua Lacinia contra,

Caulonisque arces, & nauifragum Scylacæum:

Tum procul è fluctu Trinacria cernitur Aetna:

Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa

Audimus longè fractasque ad littora voces:

Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.

Tarentinum præternavigant sintini, quem Herculeum appellat; ita tamen ut addat, *si vera est fama*: quod ea de causa facit (si quosdam audias) quia Aristoteles in eo libro quem scripsit de Admirandis auditionibus (si tamen Aristotelis est liber ille) videtur inter res admirandas referre id quod de Tarento vulgatum fuerat; quod Heracleum, Herculeum inquam, appellabatur. Existimant igitur isti Virgilium quoque in dubium id reuocare, ne cum Aristotele pugnare videatur. ipse tamen suspicor eò spectasse quòd multa mentiri solerent Tarentini illi, itaut in proverbium abiisset Tarentinae fabulae. posuit etiam antiquitatem rerum spectasse, quæ fama incerta niti solet: nam reuera antea & Plinium, & Sigæum fuerat appellatum Oppidum: nec vnus sed varij proferebantur conditores, de qua re & Iustinum & Strabonem & Plinium consulere licet. tamen si crediderim a Tara Herculis locio & administro fuisse conditum, atque inde inuenisse nomen, quantumvis Herculeum quoque cognomento appellaretur ob præcipuum authorem. Atque hic illud obiter obseruari, licere quidem ex multis agnoscere Virgilium partim Platoni & Academicis, partim Epicureis vestigijs instituisse, si-
gillatim verò Peripateticis, agere ostendi posse: itaut facilius affirmari possit quàm probari Virgilium interposuisse ea verba. *Si vera est fama*, ne Aristoteli repugnare vide-
retur.

retur. Succedit Lacinia, quo nomine Iuno fuit appellata. Cum enim Lacinus insignis latro ab Hercule fuisset ibi interfectus, placuit populis templum ibi Iunoni extruere, & ideo, ait, *attollit se Diva Lacinia contra*: siquidem in Crotonis visitur promontorio quod Adriaticum determinat ab Ionio. Caulonis verò arces vocat Caulonem ipsum, quod Oppidum in prima Italiae regione collocabatur. Denique Scylacæum sinum hoc quoque tempore retinet nomen, & naufragijs nobilitatur, atque huic freto adiacet Caulonis oppidum. & de his tum oppidis tum sinibus ac regionibus apud Geographos luculenta fit mentio. dum igitur Tarentinum & Scylacæum præternavigant ac spectant, ecce tibi Trinacria a Etna se se obijcit illorum oculis, sed procul. Aetna verò appellatur Trinacria a tribus promontorijs quibus imminet Trinacria, vel certè, quia Aetna est in Sicilia quæ tribus cingitur promontorijs vnde Trinacria dicitur, Aetnae quoque cognomentum tale conceditur, de Aethna verò monte quoniam admiranda offert multa, legendi Geographi, ex quibus facilius etiam intelligantur quæ Poeta insuper de monte illo cecinere: multa enim de more canunt quæ Physiologiae minùs consentiunt: sed hoc Poetis est largiendum. Illud tamen addiderim Siciliam sine vlla dubitatione Trinacriam esse dictam quia tribus summis promontorijs cingitur Lilybæo, Pachino, Peloro; ex quibus primum Africam spectat, secundum vergit ad Ionium ac Septentrionem, postremum in Mediterraneum occidentem incurrit. Itaque eleganter Claudianus

— Caput inde Pachini

Respicit Ionias protentis rupibus iras.

Hinc latrat Getula Thetis, Lilybæaque pulsas

Brachia consurgens, hinc dedignata teneri.

Concutit obiectum rabies Tyrrhena Pelorum.

Ita quidem tribus hisce promontorijs Mare spectat vndique. proinde eleganter Ovidius

Terra tribus scopulis vastum procurrit in aquor

Trinacris a positu nomen adepta loci.

& ob id Orpheus *τρυγώνχιστα*, tricuspidem, illam dixit. Ovidius rursus trilinguem: Oppianus montem *τρίκαρυρον* tricipitem. Quo fit, vt quam Deltae literæ figuram Nilo attribuunt historici, hanc Ausonius tribuat Siciliae. Quapropter qui a Trinaco Neptuni filio eiusque Rege appellatam dicant, vix fortasse audiendi sunt, cum in promptu sint tria eaque insignia, illius promontoria. quare facilius crediderim Trina cum inde inuenisse nomē quod Trinacriae imperaret perinde ac Macedo dictus est Alexander. Interim interiectam Scyllam & Charybdim auribus excipiunt. Scyllam ob strepitum ingentem: nam ad Scyllam pertinent ea carmina

Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa

Audimus longè, fractasque ad littora voces:

streptus enim ingens qui gemitum ingentem aut latrantes canes, vno verbo horrendum sonet, ad Scyllam pertinet, Alterum verò carmen

Exultantque vada atque æstu miscentur arenae,

ad Charybdim pertinet: hanc enim æstu arenas miscere & absorbere indicauerat antea quo se æstu fundit latè. Atque hinc satis intelligitur pro virili parte sua Troianos longius præteruectos monstra ista; sed tamen fieri nullo modo potuit vt illorum strepitum atque æstum non audirent, quin æstum illum experirentur etiam quemadmodum constabit non multò post.

Par. 79.

Et pater Anchises: nimirum hæc illa Charybdis:

Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.

Eripite, o socij, pariterque insurgite remis.

Haud minus, ac iussi, faciunt: primusque rudentem

Contorsit læuas proram Palinurus ad vndas:

Læuam cuncta cohors remis, ventisque petiuit.

Turpe videri poterat Anchisem otiosum effingere qui solertissimum procreasset filium: & ideo tum sacrificijs & augurijs illum præfecit Poeta, tum classis cursui moderando.

E e 3 itaque

itaque memor-quæ præceperat Helenus, obseruat auribus scopulos, & vt declinentur, pro suo munere curat ac iubet, ac propterea Troianos hortatur vt scopulorum illorum pericula strenuè deuinent: quod egregiè faciunt læuam tenentes: quamquam id non ita faciunt quin æstus illos ingentes, etsi longè positi, experiantur: de qua re iam iam nos admonebit Poëta. Interim dubitare cogor quî factum sit vt Anchises illud proferat nimirum

Dubitatur. rum — *hæc illa Charybdis,*

Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat;
siquidem non interfuit Anchises Heleni vaticinio in quo sigillatim de Scylla & Charybdi admonuit Troianos dum caneret

Dextrum Scylla latus, læuam implacata Charybdis

— *Ob fidet,*

& quæ sequuntur: quin ab Heleno, cum ad portum descendisset, ea tantum audiuit verba
Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo,

Respondetur.

& quæ proximè consequuntur: quibus de scopulis istis ne verbum quidem. quamquam quoniam exaggeratissimis verbis Helenus de his scopulis admonuerat Aeneam ac socios & horrenda cecinerat, quis non arbitretur eadem Troianos Anchisi retulisse & exaggerasse? ob id igitur Anchises hinc auditis clamoribus Scyllæis, audito, fortasse etiam viso, Charybdis æstu, illinc recolens quæ interim Troiani de hisce scopulis retulerant ex Heleno appositè canit,

— *hæc illa Charybdis*

Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.

quasi diceret quæ modò ex Heleni ore audistis, iam auribus, oculis, experimento ipso percipimus. & ideo *Eripite* pergit & quæ sequuntur. Hic verò a Charybdi incipit vel quia posteriore loco, hoc est iam tum, se se obrulerat, vel quia non tam Scyllæ a qua longè aberat, latratus ac strepitus, qui vnus hauriebatur auribus, quàm Charybdis æstus, quo iactaret naues, erat pertimescendus. Alioquin Scylla prius exaudita fuerat. denique ne carmina illa

Et gemitum ingentem pelagi pulsât aque saxa

& quæ sequuntur ad vnam Charybdim referamus, sed priora ad Scyllam, postremum ad Charybdim reuocemus illud

Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat,

prohibet omnino. Denique cum Scylla scopulos tantum significet Historicis, Charybdis vorticosum & æstuosum pelagus, vel pelagi illius tractum, primis carminibus designatur ac de nomine etiam designatur, Charybdis; posteriore Scylla.

Partic. 80.

Tollimur in Cœlum curuato gurgite, & ijdem

Subducta ad manes imos descendimus vnda:

Ter scopuli clamorem inter caua saxa dedere:

Per spumam elisam, & rotantia vidimus astra

Hyperbolica est huius loci sententia, sed plana tamē & perspicua: neque verò inusitatum est apud Poëtas vt ad rei magnitudinem declarandam res canant quæ fieri nullo modo possunt, cuiusmodi est nauem in Cœlum attolli vel ad manes subduci fluctibus. Itaque (vt alios omittam) Ouidius cum alibi sæpè idem cecinit, tum in Tristibus pereleganter,

Me miserum, quanti montes voluntur aquarum,

Iam iam tacturos sidera summa putes.

Quanta diducto subsidunt æquore valles,

Iam iam tacturas Tartara nigra putes.

Dubitatur.

At enim sit istud, verum tamen Poëta industria requirenda est dum in huiusmodi discrimen Troianorū adducit classem: cum enim Helenus de periculo illos admonuisset, iussissetque vt Charybdim & Scyllam omnino defugerent, ac propterea lōgos circumflecterent cursus, quid est quod non opportunè circumflectunt? certè perspicuè & accuratissimè illos admonuerat Helenus, sigillatimque cecinerat de Charybdi.

— *imo barathri ter grurgite vastos*

Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras

Erigit alternos, & Sydera verberat vnda;

& tamen

& tamen in hos ipsos planè incidunt anfractus; itaut minùs industrium vel potiùs indiligentem Anchisem effinxerit ac socios. Sed tamen Poëta quodam veluti experimento nobis vim Charybdis obijciendam putavit ac Poëticiis figmentis describendam. Neque verò dum id facit est quòd eius industriam requiramus; siquidem longiùs multò a Charybdi præcesserat classis, & ideo cecinit

Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa

Audimus longè —

710 itaut periculum, quoad eius fieri poterat, declinassent. & sanè vsque adeo furit æstus ille, actam longè & latè se se fundit, vt Aristoteles inter res admirandas eiusmodi numeret æstus: qui sanè est etiam perpetuus. quapropter Strabo non dubitavit affirmare eiusmodi freto sauiùs aut concitatiùs reperiri nullum: tantàmque esse fluctuum pugnam, vt alij quasi victores ferantur in Cœlum, alij quasi terga dantes in imum desideant. vt propterea nil mirum si Troiani, quantumvis ab Heleno admoniti atque illius præceptis obtemperantes, non potuerint non eius furorem experiri. quamquam iactantur illi quidem, nò absorbentur Charybdi: audiunt longè Scyllæ latratum, non in eius scopulos ac veluti dētes incurrunt. Sed sit istud quoque, verùm cur ter æstu Charybdis attolluntur, cū bis tantum integro die sorbere fluctus dicatur & enomere atque æstum illum gignere? certè in decursu illo semel vt iactarentur contingere potuit; torres, nullo modo: sed Poëtæ id concedendum vt rem magnam hyperbolicè etiam exprimat: ita sanè quemadmodum cecinerat Helenus.

Respondetur.

Dubitatur rursus.

Respondetur.

— ter gurgite vastos

Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras

Erigit alternos, & Sydera verberat unda,

711 sic cohærenter rursus ter illos tollit in Cœlum. quanquam nihil prohibet cur is qui semel excitatur æstus, ter ac sapiùs attollat subducâtque classem dum furens fluit ac refluit. & sanè crediderim æstum illum ex fluxu & refluxu oriri consueuisse quemadmodum in plerisque Maris sinibus, & in Adriatico imprimis. tamen si verisimile est ob ruinas illas quibus Italia ab Sicilia diuisa est, scopulosam supra morem & cauam ac vorticofam redditam eam oram, itaut propter strepitum ingentem & vortices, fabulis illis fuerit locus vt hac de causa Poëtæ industria eniteat mirificè, tantum abest vt sit requirenda: præsertim verò cū inter pericula grauissima summam declaret Troianorum fortitudinem. & hinc est vt deinde Aeneas ad socios in pristina tolerantia cōfirmandos ac virtute, illud cecinerit iisdemque in mentem reuocauerit

Vos & Scyllæam rabiem penitusque sonantes

Acceditis scopulos, vos & Cyclopea saxa

Experti, reuocate animos —

his inquam atque alijs multis quibus perfuncti essent periculis eos ad pristinam fortitudinem optimamque spem reuocant eleganter. Astra verò appellat rorantia quòd Stoicorum vaporibusque nutrirī existimarent: vel potiùs hyperbolicè item loquitur, quasi fluctus sydera ipsa respergerent, itaut rorari viderentur. Certè Tibullus huc spectauit dum caneret

Non violenta suo consumpsit more Charybdis,

Vel si sublimis fluctu consurgeret imo,

Vel si interrupto nudaret gurgite pontum.

clariùs etiam Ouidius dum canit

— Cœlumque æquare videtur

Pontus, & aspergine tangere nubes —

712 Et tamen si quis astra appellari dicat rorantia, quia cum rorem in terras spargere cēseantur vulgò, hoc illis Epitheton à Poëtis tribuatur, non abnuerim: nam reuera è sereno Cœlo ac serena nocte ros decidere in terras dicitur. Quod si etiam reputes non gelido Cœlo aut æstiuis ardoribus, sed in summa serenitate atque aëris temperie rorem fluere ex æthere, idque fermè per Autumnum aut Vere, ac propterea non astra omnia generatim, sed quæ sigillatim placidum illud comitentur anni tempus, dici rorantia, consentaneum, poëtice præsertim, omnino iudicauerim: idque eo magis quòd, quantum coniectare licet ex superioribus navigationibus, ineunte Vere visi sint Epirum reliquisse aut fretum Ionium attigisse. His interim breuiter Poëta describit grauem sed breuem Troianorum iactationem.

orationē. Tu, si libet, ea etiā cōsulito quæ de prima iactatione ac tēpestate scripsimus lib. 12.

Interea fessos ventus cum Sole reliquit:

Ignarique viæ Cyclopus allabimur oris.

Portus ab accessu ventorum immotus, & ingens

Ipse, sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis:

Interdumque arma prorumpit ad ætera nubem

Turbine fumantem piceo, & candente fauilla:

Attollitque globos flammaram, & sydera lambit:

Interdum scopulos, auulsaque viscera montis

Erigit eructans, liquefactaque faxa sub auras

Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.

Quæ causa fuit ut non nihil Charybdis æstum Troianis experiundum iudicauerit (ut scilicet eorum exerceret fortitudinem & constantiam) eadem Poëtam adducere potuit ut ad Cyclopes illos propelleret: præsertim verò quòd de his nihil Helenus, dum, ut Sicilia lenâ emetirentur, iuberet. Virgilius igitur ut nouum Troianis creet periculum & appositè creet, ventum describit qui subsidet, Solémque ipsum qui occidit: ita ut Troiani ignari viarum, ad Cyclopus labantur oras & portum. Imitatur verò Homërum apud quem in 9. Odysseæ Vlysses in Cyclopus oram delatum canit in Alcinoi cōiuiuo. tu si vacat (me enim piget longiorem Homëri narrationem ne dicam cantilenam & nugacem fabulam huc transferre) loca & summorum industriam Poëtarum conseras: certè quantum in Poësi imitatio superat narrationem, tantum mihi videtur Virgilij locus Homërico antecellere, etsi enim reuera vterque narrat tum Vlysses tum Aeneas, vel potius Poëta vterque imitatur, cum interim Græcus Vlysses, Latinus Aeneam, loquentem faciat, ille tamen aliena, frigida, ac longiore oratione supra quàm dici possit obtundit aures, & verò historico modo narrare videtur non poëtico orationem variare: Virgilius contrà sic rem peragit, ut nihil alienum, nihil non proprium & elegans, canat, ac tam moderata varietate, ut satietatem gignat nullam, quin animum aurésque capiat mirificè. Denique ira rē ante oculos ponit, ut non rem Aeneas anteaquam narrare videatur, sed nunc planè in Cyclopus cum Troianis incidere. Cum igitur cecidisset ventus & Sol, Troiani in Cyclopus allabuntur oram: cuius portus describitur eleganter, ita tamen ut, quoniam Aetna imminēbat portui, occasionem arripiat Aetnæ describendæ: ubi sanè ita perspicuè rem exponit totam ut quemadmodum poëtæ ita Historici optimi mereatur laudem. certè qui de Aetna monte cōsuluerit Historicos, aut etiā montem ipsum lustrauerit oculis, rem clariùs, præsertim paucis carminibus, complecti nullo modo possit. Sed expectet fortasse quispiā ut Fauorino respondeam qui apud Gellium in Virgilium insurgit quasi verò intumeat hoc in loco, nec Pindarum nisi infeliciter imitetur, sed quoniam non deest qui Fauorino occurrerit ac satisfecerit, non immoror. Tantum dicam faciliùs Latino poëtæ hanc intendisse accusationem Fauorinum, quàm ut eam nisi leuissimis ac puerilibus rationibus confirmarit; ita ut mihi quidem ineptire potius videatur quàm boni accusatoris more agere. Certè Sēneca in epistola 79. cum poëtas multos percenteret qui Aetnā descripsissent, ita ut poëtarum campus videri posset, addidit Virgilium Aetnam impleuisse, quapropter siue in hunc locum spectarit tantum, siue loca omnia recoluerit animo in quibus de illa mentionem fecit in ijs quæ terimus poëmatis, siue in Aetnæ intueretur poëma in quò copiosè tractatur hoc argumentum (neque enim Virgilij monumētum esse pernegauerim, quod tamen iuuenis scripserit, cum eò spectatum se contulisset) certū est Virgilio hac in re summam laudem detulisse ac palmam. tu tamen Iouianum Pontanum ac Turnebum legito qui nihil minùs cogitasse aiunt Virgilium quàm de Pindaro imitando: sed Scaligerum maximè cōsulito qui siue Pindarum nō nihil secutus sit poëta noster, siue nihil de eo imitando cogitarit, Latini industriam declarat mirificè, ita ut quæ Gellius aut ex Gellio ferè, Macrobius fundit, temerè omnino fundat. Et quāquā crediderim Sēncæ physiologiæ rationē quæsisse maximè, nil tñ prohibet quominus significet Virgilium omne tulisse pūcū & historiæ & fabulæ seruisse, indicarit dū diceret impleuisse partes oēs.

Fama

Part. 82.

Fama est, Enceladi semustum fulmine corpus
 Urgeri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
 Impositam ruptis flammam expirare caminis:
 Et fessum quoties motat latus, intremere omnem
 Murmure Trinacriam, & Coelum subtexere fumo.

Egregiè satis (vt dicere ceperam) historici satisfecit muneris; paucis tamen; cum non historicum magat, sed ex historicis, prout Poëta debet, deliberat: nunc eleganter rem peragit poetè. notum est autem Enceladum inter Gigantes numerari qui ex Terra & Titano orti, Iui ac Dijs bellum mouere non dubitassent: sed cum rem aggredierentur, fulminatus a Ioue Enceladus, Aetnae subijcitur: denique ex his loci sententia constare potest: nisi tamen ad Physiologiam reuocari cupias fabulam: quod facile quoque tentare possis ac moliri si in clusos cauernis ignes eorumque vim spectes, praesertim vbi Natura copiosam subministret materiam ex qua pereniter instaurentur. nam si quis ex Physiologia ad historicam Theologiam confugiendum existimet, quasi verò Gigantes istos Graeci de Hebraeis acceperint, non reluctabor, dum tamen Gracos fabulis Historiam onerasse fatearis: id enim in alijs multis fecisse, sigillatimque in generali eluuiione, compertum est, itaut & arcam & columbam, quemadmodum apud Plutarchum legere est, ad Deucalioneam eluuiionem transtulerint, in qua etiam humanum genus instauratione.

Part. 83.

Noctem illam tecti filuis immania monstra
 Perferimus: nec quæ sonitum det causa, videmus.
 Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus aethra
 Siderea polus: obscuro sed nubila Coelo,
 Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

Excusauit (si quis attentius aestimet) Troianos noster Vates, dum illi imprudenter videri possent in Cyclopas incidisse: nam nec Helenus illos de Cyclopibus admonuerat, (ac fortasse quòd ex ijs id esset quæ effari prohiberet Iuno) nec vires interim suffecissent quibus oram illam remigando decurrerent: & ideo cecinerat fessos eo peruenisse: quamquam cū & ventus cecidisset ac Sol, multò magis a culpa exemit factum: praesertim cum addiderit oræ illius fuisse ignaros. Nunc quos purgauit exemi que culpa omni: fortitudinis ac prudentiæ (si quis item aestimet) ornat laude: prudentiæ, quod cautè interim prout debuerunt in tanta rerum ac locorum ignoratione se gessissent filuis delitescerent, fortitudinis, quia Cyclopaum seu ferarum (quicquid tandem horrendum audiretur) pericula pertulissent: appellat verò Cyclopes immania monstra tum quia & ingentes reuera (id quod aspectus paulò post declarauerat) & monstrosi essent ac truces, tum quia per eam noctem in summis tenebris tumultus ingens ac sonitus qui exaudiebatur, belluas ac monstra verius referebat: & ideo cum dixisset — *immania monstra Perferimus,* continuo subiicit

nec quæ sonitum det causa videmus:

vbi satis indicat sonitus illos, ferarum ne essent an hominum, planè statui non potuisse, nam ideo sonitum exauditu ait non hominum voces; itaut hinc etiam monstra & feras adesse suspicarentur. At enim cur non id totum explorabant statim, cum & multi essent, & muniti armis, & se fortes viros declarare debuissent: an non fortitudinis ostendendæ se se offerebatur locus: minimè verò, cum omnia occupassent vmbra; & ideo inde factu ait vt sonitus causam non explorarint,

Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus aethra

Siderea polus, obscuro sed nubila Coelo,

Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

716

vbi eleganter, quasi ab enumeratione partium ducto argumento, omnè præcidit nocturnæ locum luci. ita quidem tum cautos (vt dicere ceperam) ac prudentes fingit Troianos, tunc fortes designat: cautos qui non temerè se se Cyclopibus seu monstris commisissent: fortes, qui in periculo timorem ostendissent nullum sed fortiter illud pertulissent: dum enim res audaces nec timidi in tanto periculo ac monstroso sonitu videri possunt, fortes censeantur necesse est.

Poste-

Partic. 84.

Postera iamque dies primo surgebat Eoo,

Humentemque Aurora polo dimouerat umbram :

Cum subito è filuis macie confecta suprema.

Ignoti noua forma viri, miserandaque cultu

Procedit, supplèxque manus ad littora tendit.

Respicimus: dira illuuias, immiffaque barba :

Confertum tegmen spinis: at cætera Graius:

Et quondam patrijs ad Troiam missus in armis.

Isque vbi Dardanio habitus, & Troia vidit

Arma procul, paulum aspectu conterritus hæsit,

Continuitque gradum: mox se se ad littora præcep

Cum fletu, precibusque tulit.

Dubitatur

In aliū lo-
cum reijci-
tur dubita-
tio.

Potuisset expectare quispiam vt quod per noctem cautè prudentèrque prætermiserant Troiani, succedente die fortiter ac cello animo perficerent. sed ecce tibi Poëta qui aduentantem diem ac lucem describit ille quidem, sed tamen explorandi ac periculi subeundi occasione adimit Troianis. itaque Achæmenidem e filuis in medium producit supplicem qui cum de luctuoso statu suo illos edocet, eorumdè que implorat pietatem, tum eò delabitur sensim vt de Cyclopibus illos admoneat vnde prudenter Troiani, monstra illa immania declinantes, vela faciunt. Hic tamen non possum non commoueri cum videam Achæmenidem si non animo at certè specie nouum Sinonem referentem: cum tamen Anchises statim ei fidem adiungat, & facilius quàm par erat illum excipiat ac tanquàm amicum complectatur. An non satis fuerat Priamum senem eodem planè modo Sinonem complexum, Troiani Regni excidio causam attulisse? sed quæso pauca quædam de Achæmenide, qui se se offert, obseruemus, tum totam hanc dubitationem in fabula pergentes transigemus. eleganter igitur ac diligenter in primis virum describit qui macie confectus, vix præ horrore & squalore humanam referret speciem, atque huc in primis spectat quod eum non tam virum quàm formam viri, ac formam quidem & nouam & miserandam appellat. Sed & eiusdem genus, atque antea viri studia describit, vt de habitu animi non minùs quàm corporis constet. Itaque vt de reliqua illius fortuna audiamus dum ad littora præcep se se ad Troianos cum fletu infert ac precibus, aures Poëtæ, vel Aeneæ adhuc, præbeamus.

Partic. 85.

— Per sidera testor,

Per superos, atque hoc Cœli spirabile lumen,

Tollite me, Teucris, quascumque abducite terras.

Hoc sat erit. scio me Danais è classibus vnum:

Et bello Iliacos fateor petiisse penates,

Pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,

Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto.

Si pereo manibus hominum, petiisse iuuabit.

De Epica
imitatione
obseruatur
quædam.

Atque hic sanè rursus gemina recurrit imitatio: cum enim ab Aenea quem sibi dicenti ac narranti substituit Poëta, vnde poetica imitatio oritur primum, Achæmenides introducitur, & in Aeneæ locum sufficiatur, hinc geminata promanat imitatio. Quapropter quæ admodum supra in secundo libro introducitur Sinon, sic in præsens introducitur Achæmenides. Denique (vt me planiùs explicem) Poëta ad initium secundi sic narrabat,

Conticuere omnes, intentique ora tenebant:

Inde Toro Pater Aeneas sic orsus ab alto.

quæ narratio caret imitatione & historicam refert narrationem, in qua Historicus ex propria

pria loquitur persona : cum verò statim subiecisset Virgilius vel potiùs qui introducebatur Aeneas,

Infandum Regina iubes renouare dolorem,

Troianas vt opes —

& quæ sequuntur, a narratione ad imitationem facta est progressio, in qua poëta Aeneam loquentem inducens sibi que substituens, personam calat suam. Et tamen Aeneas non multò post introducit Sinonem qui sic fatur

Hec quæ nunc tellus, quæ me æquora possunt

Accipere? —

& quæ sequuntur, ex quibus geminata, quam dicebam, gignitur imitatio. Ergo cum Aeneas resumpsisset paulò post dicendi munus (quanquam idẽ fecerat etiam paulò ante cum Laocontem introduxisset) in quo ad hunc vsque Tertij locũ perseperauit ferè semper, nunc rursus Achæmenidem loquẽtem facit, qui quoniam vno atque altero imitationis gradu distat a Poëta, in imitationem incurrit geminam. Atque id monuisse velim vel potiùs iterasse, vt qui Epopeiam scribat, exẽplis abundet vtriusque imitationis: de cuius tamen opportunitate & vsu siue per se spectetur siue cum Dramatica imitatione conferatur, scripsimus alibi copiosè. Tu loca tum in comparatione, tum in primo Aeneidos, tum (ni me fallit memoria) in Gothifredi Commẽtarijs in promptu habes. Nunc ad Achæmenidem redeo, qui mihi sanè specie alter Sinon videri solet, Græcus fingitur Sinon; Græcus exprimitur Achæmenides: hostis vterque, quod vterque fatetur: vterque cum delitesceret, ille in vluu & limo, hĩc in spinis & ferarum lustris, occurrit vel potiùs spontè se se & inermis obijcit hostibus: vterque statim atque agnoscit hostes, hæret, timet, exclamat, suamque deplorat calamitatem: quam Vlyssi acceptam vterque refert; sed & vterque interim supplices manus obtendit, ac tanquam hosti extremi supplicij poenas pertimescit, quin de salute propemodum desperans, eas sibi inferri deprecatur. & tamẽ cum Troiani prioris fraudem experti sint, ac magno cum malo totiùsque Regni excidio experti, ita ut exclamauerit Aeneas de Danais *et crimine ab vno Disce omnes* & Laocon. *Timeo Danaos, & dona ferentes*, nunc, proh dementiam, germanum hunc Sinonem (talis enim apparet vndiq; ac talis haberi debuit, præsertim in summo illo periculo) Anchises senex Priamũ imitatur: iubet vt Achæmenides bono sit animo, sanctè inter Amicos excipit ac iureiurando tutelam illi spondet amicitiam confirmans. Itaque hac in re videri potest noster Vates imprudens, quique temerè ad talem ac tantam fiduciam, vel potiùs oscitationem, inducat longæuum ac prudentem senem, Aeneam insuper & Troianos omnes: sed & immemor quoque atque imprudens rursus videri potest cum nõ tam nouam fabulam aut nouum Episodiu proferre videatur quàm quæ paulò ante in Sinone expressit, tantisper variare. sed progrediamur quæso (præsertim quod proposita Achæmenidis narratio plana est satis ac perspicua) & poëtam sectantes, num eum tali ac tanta culpa, & oscitatione vindicare valeamus, diligenter exploremus.

*Recurrit su-
prior Du-
bitatio, quæ
item exag-
geratur.*

Par. 86.

Dixerat, & genua amplexus, genibùsque volutans

Hærebat: qui sit, fari, quo sanguine cretus,

Hortamur, quæ deinde agitet fortuna, fateri.

Ipsè pater dextram Anchises, haud multa moratus,

Dat iuueni, atque animum præsentì pignore firmat.

Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur.

Hic etiam se se rursus obijcit Sinon: siquidem in Achæmenide Sinon exprimitur mutatis passim (quod facile fuit) verbis mutataque persona; sed sententia & artificio penè vniuerso. Tu, si placet, vtrumque locum consulito, & per otium comparato, quem ipse summam & cursim in memoriam reuocaui: atque intelliges priori loco posteriorem artificio esse simillimum: qui sanè eò magis obtundit aures, ac Poëtæ tautologiam & indiligentiã ostentat, quòd a priore distet exiguo intervallo; ita ut in eadem ferè chorda persistat & vt poëtice loquar, Sinonis affonnet Echo. Quid plura? Ille hæc, deposita tandem formidine fatur; canit de Sinone vt ad narrationem inducat: atque idem planè carmen hĩc repetit dum ad narrationem inducit Achæmenidem. Sed agedum progrediamur, ac fabulæ euentum exploremus adhuc; tum disceptabimus num poëta indiligentiæ siue incogitantiæ crimine

mine eximi possit. Interim tamen memineris hîc tria ex Achæmenide requirere Troianos, quibus singulis iam iam respondebit ille.

Paric. 87.

Sum Patriâ ex Ithacâ, comes infelicis Vlyssi,

Nomine Achæmenides; Troiam genitore Adamasto

Paupere (mansissetque vtinam fortuna) profectus.

Hîc me, dum trepidi crudelia limina linquunt,

Immemores socij vasto Cyclopi in antro

Deseruere. domus fanie, dapibusque cruentis

Intus opaca, ingens: ipse arduus, âltaque pulsat

Sidera: (Dij talem terris auerite pestem)

Nec visu facilis, nec dictu effabilis vlli:

Visceribus miserorum, & sanguine vescitur atro.

Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro,

Prensa manu magnâ, medio resupinus in antro

Frangeret ad saxum, faniæque aspressa natarent

Limina: vidi atro cum membra fluentia tabo

Manderet, & tepidi tremerent sub dentibus artus.

Primæ sanè Achæmenidis voces dubitationem confirmant: quandoquidē vterque Troianorum fuit comes, humilisque fortunæ & paupere parente relicto proficiscitur ad bellum, vterque ab Vlyssē proditur. Quod si Cyclopes Achæmenides iam producit in medium (id quod de Sinone nequeat affirmari) & de illis crudelia narrat multa; hæc tamen verbis finguntur hæc tenus, itaut nec excusent adhuc Troianorum leuitatem quam interim perstrinximus, nec poëtæ industriam: nam etsi commentum vtriusque varietur quo adumbrari videtur fraus, nodus tamen in quo fabulæ cardo vertitur, hætenus est quam simillimus. Denique suspicionem haud dispellit fraudis qua Sinoniano rursus more decipiantur Troiani, itaut temerè fidem obstringant suam: debemus enim fidem quemadmodum constanter tueri, ita prudenter obstringere; quod reuera vix ac ne vix quidem de Anchise & Troianis affirmetur hoc tempore. Sed & illud diligenter est obseruandum verbis illis

Hic me dum trepidi crudelia limina linquunt;

Immemores socij vasto Cyclopi in antro

Deseruere

Poëtam casum indicatē per quem factum esset vt eò & delatus & relictus esset Achæmenides, vt continenter Cyclopi fabulæ enarrandæ commodus (quod sanè sit) aperiat aditus. Quo etiam in loco obserues mirificè deturpari Vlyssē ac socios dum & trepidi fugam dicuntur arripere (quāquam de hoc metu infra) & quod deterius est per summam crudelitatem Cyclopi in antro obijciunt Achæmenidem vt interim eum retardantes, tutius sibi fuga consulerent, neque enim Achæmenidem a Graecis per incogitantiam relictum interpretor quemadmodum alij, sed per summam crudelitatem & data opera: nimirum ad Polyphemum retardandum: nā apud Sophoclem a quo (quemadmodum non multò post prolixè docebinus) deriuatur Achæmenidis fabula, Philoctetes a Neoptolemo de industria deseritur, & ad retardandos Cyclopas: & hoc etiam indicant interim ea verba *vasto Cyclopi in antro Deseruere*; quod innuit non per incogitantiam fuisse relictum dum celeriter conscenderent ac vela facerent, sed callidè in ipsius Cyclopi antro, denique vocēs illæ *Cyclopi in antro* habent Emphasim, & callidè id factum significat, quasi diceret poëta Achæmenidem non in Insula modò deservere sed in Polyphemi ipsius congressu & potestate. Quod si socios appellat immemores, sanè id valet officij & fidei immeres: quia cum socij essent, par debuit esse fortuna & fors. proinde immemor quoque beneficij is dicitur qui officium violet amicitiae ingrati animi crimen incurres seque ingratum ostendens. Hinc igitur occasione arrepta Polyphemi describit antrum, ac Polyphemum

num ipsum. Itaque *alta*, inquit, *pulsat sydera*, hyperbolicè nimirum, ad ingentem gigantes illius molem declarandam. sic supra

Tollimur in Cælum, — &

723 *— ad manes descendimus vnda.*

ac propterea cum tam ingens monitrum designasset, exclamat statim *Dij talem terris avertere pestem*: ubi quàm appositè & opportunè exclamet, nemo non videt. sed quoniam interea quæ de Polyphemo atque illius antro canuntur in hac particula. sunt perspicua, ad reliquam fabulam progrediamur. Et si iuvat vnum atque alterum observare antea quòd ferè exciderat: primum est ea Achæmenidis verba *mansissetque vti nam fortuna*; quod sanè refert quoquomodo Sinonianum illud *fecissentque vti nam*, habere emphasim: significat enim in paupertate quoque tranquillitatem reperiri: quin multò maiorem quàm in prædiuite viro, erectaëque fortunæ accessæ, quod eleganter indicavit sanè poëta ille dum caneret

Me mea paupertas visa traducat inertem

Dum meus assiduo luceat igne focus:

quod argumentum supra quàm dici possit eleganter expressit Torquatus in Pastore qui Regias domos Aulaëque ambitionem spreuisset: qua de re tu (si placet) locum & quæ in eum scripsimus consulito. Sed & in Tragicis passim apparet ubi Reges de foelici statu facilè deiectioni, humilis, quàm tutus sit, in calamitate & agnoscunt & exclamant. Hoc igitur significat Achæmenides dum ait *Vtinam mansisset fortuna*. Quamquam dum paupertatem laudo, eam intelligo, quæ a summa egestate absit. & hanc intelligit Horatius dū eum reputat per beatum qui procul à tu multo agellum colat suum: id quod de Albedomino protulit Oraculum quem anteposuit Alexandro, dum hic Græciæ & Asiæ imperaret, atque omnia armis belloque compleret, ille exiguum agrum contentus coleret ac sibi victum laboribus ac sudoribus compararet. Alterum sit, ea quoque verba

— Nec talia passus Vlysses.

Oblitusque sui est Ithacus

724 suam habere emphasim: significat enim ad dolos Vlysssem compositum fuisse totū, ita ut dolo Polyphemi scuitiam nob æquarit modò sed longo intervallo superarit: de qua re vide primum sed nonum in primis Odyssæ.

Par. 88.

Haud impunè quidem: nec talia passus Vlysses,

Oblitusque sui est Ithacus discrimine tanto:

Nam simul expletus dapibus, vinoque sepultus,

Cervicem inflexam posuit, iacuitque per antrum

Immensum, saniem eructans, ac frustra cruento

Per somnum commissa mero; nos magna precati

Numina, sortitique vices, vna undique circum

Fundimur, & telo lumen terebamus acuto

Ingens, quod torua solum sub fronte latebat,

Argolici clypei, aut Phœbeæ lampadis instar:

Et tandem læti fociorum vlciscimur umbras.

Polyphemi describitur casus siue sumptum ab Vlysse de Polyphemo supplicium, idque ex Odyssæ nono ubi fusissimè Polyphemi antrum, figura, status, describitur, & quam in Vlyssæos exercuit crudelitatem, quàmque illi rependit mercedem callidissimus Vlysses. Tu, nisi molestum sit, quem indicaui locum percurrito: me enim, quoniam vagatur quàm latissimè ac paucis exceptis quæ ad initium se se offerunt, liber in Polyphemi fabula consumitur totus, tædet locum vel potius integrum librum describere, in quo etiam & Siciliam eiúsque feracitatem atque huiusmodi alia persequitur multa quæ huc minùs pertinent. ut propterea quod noster Vates de Iliade cecinit

725

Illius immensos miratur Græcia campos:

Est minor est nobis, sed benè cultus ager

Ff

iurè

Duo obser-
vantur.
I.

II.

iurè ac meritò traduci possit ad Odyssæam : nam reuera hæc quoque perperam spatatur longius . & ideo quæ quatuor integris libris de Vlyssis erroribus Homerus canit , vnico (tertio nimirum) imitatur Vigilus & commodè elegantèrque imitatur . Vnum tamen interim non præteribo quod pertinet ad ea verba sortitiq̃ue vices , quod alibi etiam expressit poëta : nam in periculis militare est per vices sortiri milites ad inuidiam minuendam omnem : cui rei ea etiam consentiunt quæ diximus supra dum explicarem us ea verba *sortiti remos* : qui mos egregiè etiam ex verbis illis agnoscitur , *delectur virum sortiti corpora* vbi cum fortissimos delegissent permultos , ex ijs subinde sorte , quod periculum immineret maximè , aliquot sortiti sunt & in Durium incluserunt . Id quod monuisse ita velim , vt eos etiam qui a suo Duce aut Magistro varijs muneribus destinarentur , hos quoquomodo opera sortitos ac munera dicere liceat : quia hæc illis quantum in eis est , non electione contingere , sed sorte . sic faciliè exposuerim illud 8.

— *paritèrque laborem Sortiti* :

videntur enim Cyclopes illi quas Vulcanus iam antea singulis destinasset partes , has obijisse . Et huc etiam pertinet illud — *sic facta Deum Rex Sortitur* —

Partic. 89.

Sed fugite o miseris , fugite , atque ab littore funem

Rumpite .

Nam qualis , quantusque cauo Polyphemus in antro

Lanigeras claudit pecudes , atque vbera prestat ,

Centum alij curua hæc habitant ad littora vulgo

Infandi Cyclopes , & altis montibus errant .

Tertia iam Lunæ se cornua lumine complent ,

Cum vitam in siluis , inter deserta ferarum

Lustra , domosque traho , vastosque ab rupe Cyclopas

Prospicio , sonitumque pedum , vocemque tremisco :

Victum infelicem , baccas , lapidosaque corna

Dant rami , & vulsis pascunt radicibus herbæ .

Omnia collustrans hanc primùm ad littora classem

Conspexi venientem : huic me , quæcumque fuisset

Addixi : satis est gentem effugisse nefandam .

Vos animam hanc potiùs quocunque absumite letho .

Si verbis faciliè credendum sit , satis supèrque Achæmenides & de calamitoso in quo iaceret statu edocuit Troianos , & rationem ostendit vnde fuga quam primum illis esset capefcenda : ad hanc enim illos traducere moliebatur poëta , ne aperto periculo remerè illos obijceret , sed honesta illis fuga consuleret . Sed tamen interim Achæmenides verbis id totum docuerat . itaque hæcenus nihil se se offert vnde propositas dubitationes diluamus , & Troianos qui fidem etiam ante casus narrationem obstrinxerant Achæmenidi , vel poëtam qui Sinonis fraudem quoquomodo obijcere rursus videtur & imprudentes Troianos fingere , excusamus . Sed de hac re infra copiosius . Interim illud obseruo quod admirabile videri possit , sed fortasse verum : nimirum per idem tempus verè eò peruenisse ac descendisse Vlysses cum sociis ; itaut quamuis trium planè Lunarum spatium (quod hîc indicat Achæmenides) inter eorum navigationes intercesserit , tamen hostiles classes penè in congressum venerint : nam vt omittam ea de causâ Helenum præcepisse vt Aeneas cum primùm descendisset ac sacrificaret , operto capite sacrificaret , ne scilicet sortè in Vlyssææ classis transcurfu ab hoste agnosceretur & sacra perturbare cogeretur , sanè Victor in Romanæ historiæ breuiario scribit Aeneam , cum in Latij littore obiret sacrificium , conspexisse eminus prætergradientè Vlyssis classem , ac propterea ne rem diuinam perturbare cogeretur , caput obnupfisse , ac sacrificium peregisse : quâ rem ex antiquissimis sanè historicis refert Victor , idem Plutarchus magnus author refert , qui

qui Aeneam Veneri in Laurento agro rem diuinam facienti id accidisse scribit, atque hinc factum censent vt Romani obuelato capite, talem scilicet ac tantum conditorem imitantes, sacrificarent: obuelato enim capite sacrificasse, & Liuius & alij luculentè commemorant,

Part. 90

Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus

Ipsam inter pecudes vasta se mole mouentem

Pastorem Polyphemum, & littora nota potentem,

727

Monstrum horrendum, informe, ingens cui lumen ademptum

Trunca manum pinus regit, & vestigia firmat:

Lanigeræ comitantur oues: ea sola voluptas:

Solemnemque mali de collo fistula pendet

Facta iam succedunt verbis, vbi oculi testes sunt veritatis, qui susceptas auribus suspiciones obterant omnes. proinde hinc licebit ad poëtæ industriam tuendam atque adeo com monstrandam aperire aditum: siquidem hæc cum Achæmenidis dictis consentiunt, ac mendacij eludunt suspensionem. Sed quæ de Polyphemo interim & canit poëta & quæ de Cyclopiis subiicit continenter, audire præstat antea, tum Apologiam dicere pro Virgilio. Ergo tria in proposita particula sunt obseruanda: primum est eo foelicio- rem quàm Homerum videri posse Virgilium, quod Polyphemum qualis esset, præser- tim post amissum oculum, mirificè ante oculos ponit, idque prolixam illam ac nullis ferè conclusam finibus Homeri cantilenam deuittans. Alterum est, non deesse qui postre- mum huius particulæ carmen vel potius hemistichium

Tria hic
obserues.

I.

II.

— de collo fistula pendet,

spurium existiment, quasi verò a sciolo aliquo additum sit ad ingenium ostentandum & Virgilianum carmen (quasi difficile sit) explendum. qui tamen mihi non satisfaciunt: quorsus enim vnico tantum in hemistichio fecisset qui ingenij specimen aliquod præ- bere aut gloriolam colligere voluisset? id enim puerulus etiam aggrediatur ac perficiat. Huc accedit quod cum inter Pastores tritum esset fistulam è collo suspensam gere- re, idque de Polyphemo sigillatim Theocritus, ex quo passim Virgilius haurit, cecinisset; turpiter in illius descriptione ac veluti pictura id ab imitatore optimo prætermis- sum esset. Quid quod Ouidius, hoc est studiosissimus Virgilijs imitator, fistula item ornat Polyphemum dum hic blanditur Galatææ? Quod si hoc non commemoratur ab Ho- mero dum fingit Polyphemum, sexcenta etiam alia vel canit vel prætermittit quæ contra a Virgilio vel prætermittuntur passim vel exprimuntur: vt mihi quidem fistulam Po- lyphemo attribuisse ea quoque de causa videatur, quod perperam ab Homero fuisset prætermissa. quod si hoc hemistichium non exponitur a Donato nec a Seruio alia etiam multa in Virgilio prætermittuntur ab istis: quæ omnia, si quid proposita ratio valeat, iugulanda essent aut delenda in Aeneide: sed quemadmodum sæpè illa prætermittunt isti quæ per se satis perspicua sunt, ita in præsentia verba ista

728

— De collo fistula pendet,

prætereunt quod per se perspicua & plana sint, nec interpretis laborem requirant vllum: At enim verbis illis

Lanigeræ comitantur oues: ea sola voluptas,

Solamenque mali,

minùs consentienter atque adeo præposterè subijciuntur verba ista De collo fistula pendet; non enim vnicum esset solamen sed geminum; vnum comitantium ouium, alterum de collo pendens fistulæ qua interdum falleret tempus & caneret. Minimè verò: nam con- tinuò subiungit de collo fistula pendet, quia fistula instructus incedebat etiam antequam oculo priuaretur: & ideo non in mali solatium illi attribuitur, sed vt instituta illius de- scriptio absolueretur. quare quemadmodum cum illum introduceret ac describere inci- peret vasta se mole mouentem, & rursus, monstrum horrendum, informe, ingens, appellaret atque alijs huiusmodi describeret, hæc verò non ad solatium pertinent sed ad designationem: sic quod subiicitur de collo fistula pendet, ad vnâ descriptionem continuandam pertinet.

729

Vt omittam forsasse dum canitur

Lanigeræ comitantur oues: ea sola voluptas

Solamenque mali, de collo fistula pender;

729

III.

priora verba *Lanigeræ comitantur oues*, pertinere tantum ad descriptionem: cætera omnia ad voluptatem & solamen quod in fistula collocaretur, cum reuera cantus & harmonia mirificè delectet: verè enim frigidum solamen ne dicam mœroris causâ erat cœco Polyphemo ouium, quas ne cernere quidem poterat, comitatus: contrâ magno solatio contentus esse poterat ac Musica quam ipsimet edere & auribus haurire licebat pro arbitratu: denique harmonia & cantu solatium maius nullum. Quid moror? hemistichij istius verba rem vsque adeo commodè, perspicuè, & eleganter complectuntur, vt mihi quidem vnum Virgilij ingenium redolere videantur: proinde si quis id planius & commodius. expresserit, is mihi sit alter Maro aut Marone foelicior. Postremum est neque etiam deesse qui interpositum Achæmenidis euentum germanam historiam existiment: quin quicquid de Polyphemo & Cyclopius passim a multis cantatur, a veritate non abesse. denique Monoculos Cyclopas & Gigantes istos verè extitisse atque eam Sicilia oram tenuisse, quia eorum quoque cadauera adinuenta fuisse, eaque incredibilis altitudinis. quare Bocaccius, in quarto quem de Genealogia Deorum scripsit libro, affirmat sua ætate rusticos quosdam in Sicilia, non procul a Drepano fodentes, maximum adinuenisse antrum, in quo sedens esset Gigantis cadaver, quod latua contum, cuiusuis navis malo maiorem teneret: quo in cineres, vt vetustissimis cadaueribus vsu venit, statim soluto, plumbum quod conto inerat, plusquam mille & quinquaginta libras excessisse: dentes libras nouenas: cranci verò partes multos frumenti modios excepsisse. Quibus addit facta supputatione Gigantem illum proceritate vltra ducentos cubitos processisse. quare Polyphemum fuisse creditum. hæc ille. & sanè Gigantes cum sacris tum profanis litteris memorantur: quare Plinius, vt de Sacris fideam in quibus patent omnibus, in libro 7. capite 16. multa de illis. Quod si reuera Pygmei inuenti sunt fortasse etiam adhuc extant, (de his enim Aristoteles, Plinius atque alij multi) quid prohibeat quominus e contrariò Gigantes etiam isti reperiantur? qui enim vnum ex contrariis concesserit in natura, huic alterum etiam concedendum videtur. vt propterea qui Pygmeos non mendaciter introduxit Homerus, idem veritatem sequutus introduxerit Gigantes istos. Atque huc etiam pertinet quod non modò a poëtis verum etiam ab historicis Anthropophagi proferantur & Lestrygones insuper: qui tamen omnes in Polyphemo & Cyclopius exprimuntur ab Homero dum humanas vorant carnes vtrique quin de nomine etiam designantur in 9. quid plura? Galenus libro quarto de vsu partium capite 14. videtur Cyclopes agnoscere & Polyphemum, cum Vlysses sapientissimum prædicet qui concilio & industria illum obcecauerit. Ipse tamen id falsum quàm quod falsissimum existimauerim. neque verò id affirmauerim quod non omnino fatear fuisse Gigantes; sed quia talis ac tantæ proceritatis Gigantes quemadmodum fabulatur Homerus, fidem superent, monoculos verò fuisse, atque oculum in frontis mediotallo gelsisse, id verò vix inter aniles fabulas excipiat. id quod cum per se perspicuum videri possit, tum ijs confirmari argumentis. Ac primum eorum ortus fabulam spirat totus: nam Neptuni dicuntur filij ex marina quadam Dea: itaut ex fabulosis parentibus quique fuerint nusquam, filij procreari potuerant nunquam. atque hoc idem testatur nomen: inde enim nomen inuenerunt quod ex terra geniti & Gigenæ censerentur: quod item merum commentum est. atque hinc accidit vt Homerus ipse qui integro ferè libro istos decantat; ne certum quidem eis locum attribuerit in quo degerent: nam & siluas in vniuersum & montes commentatur in quibus degant, certam regionem omnino prætermittit. & tamen cum passim regiones quoque prodat ad quas dilapsus est Vlysses, hanc quoque in qua Polyphemum Cyclopem excecavit, indicare debuisset. quare nil mirum si Lucilius Homerum de huiusmodi portentò insimularit dum sic canit

Multa hominum portenta ia Homero verificata

Monstra patent, quorum imprimis Polyphemus ducentos

Cyclops longus pedes: huic porro maius bacillum

Malus maximus sit quàm in naui & corbita in vlla.

Atque hinc est vt poëtæ reliqui pro suo quisque studio Polyphemum & Cyclopas varijs in locis

730

827

731

in locis protulerint: Romani etiam in theatrum eos inducerent perinde ac Neptunū, Syllanos, aliāque monstra varia quæ ex cogitasset antiquitas. Itaque Bocaccius ridendus est qui quem Homerus ducentis pedibus finxerat altitudine, tã facile ac liberaliter ad ducentos extollit cubitos. sed fabulis cum assuetus esset, quas etiam pleraque ex alijs deriuatas deformauit, quid mirum si Homericam hanc fabulam venditare ac tali tantoque mendacio cumulare non dubitauit? Certè & Authores graues, & antiquos proferre debuisset, ne fabulator, aut tanquam de tripode oraculum fundere, videretur, quare nemo talis proceritatis gigantes apud priscos scriptores vllos inuenit. Certè Plinius, qui omnem propè euoluit rerum admirabilium historias & antiquitates, pro inaudito monstro gigantem profert tantæ magnitudinis in Creta inuentum, vt sex & quadraginta cubitis constaret, alioquin gigantes septem cubitorum, aliquos etiam nouem pedū profert, & idcirco sint interim Lestrygones, & Anthropophagi, esto etiam vtrique in Cyclopibus designentur, dum illi rapinas exercerent, hi viuos homines comederent (inde enim nomen inuenerūt vtrique) quod totum Cyclopibus affingitur ab Homero, sed cum non illi a poëtis, multo minus ab Historicis tam incredibilis fingantur altitudinis, minus adhuc monoculi, ac tales vt ambigas hominēsne sint an feræ, nihil est quod ex illis Cyclophas exprimas. Denique Galenus eum Homeri locū affert, non vt gigantes illos statuatur, sed vt inde confirmet præcordia incisa mortem statim afferre, cum Vlysses inducatur qui ne Polyphemum illico interficeret, nec, qui lapidem antri siue ostij amoueret, nō haberet, eum oculo potiùs priuandum, quàm inter Phrenes transuerberandum iudicauerit. Neque verò hic disputare iuuat, num saltem talem ac tantum siue monstrum siue hominem (quicquid sit de Pygmeis) progignere possit natura: cum enim monoculos gigantes istos mirum commentū esse docuerim, videor mihi satis superq; loci huius dubitationi satisfecisse, ita vt noua dubitatio ista Physicis ac Theologis transmittenda sit, non in poëtico campo agitanda. Quod si fortè obijcias, nullam esse fabulam, quæ non aliquid veri contineat, atque a veritate quoquomodo initium duxerit, ac propterea fabulæ huius initium commonstrandū, aut occasionem aperiendam. Seruius respondeat, qui ea de causâ Polyphemum eūmq; monoculum introductum existimat, vt vir designaretur, qui dum oculum in capite, ac iuxta cerebrum habere diceretur, prudentissimus haberetur: & hinc factum ait, vt Vlysses, quippe qui Polyphemum prudentia superauit, eidem oculum terebrare dicatur. Sed ne id quidem probandum est, quis enim Virgilium ac Polyphemum ea cogitatione memorasse, credat, quem eodem tempore canit.

Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli,

733 quod totum ad eum trucem ac rudē pertinet designādum? Quid multis? humanas carnes vorantem, qui euomentem quoque facit. Euripides etiā ac Tragici & deuorasse hospites fingunt, & sæua quæque ac ferina exercuisse, ita vt nihil minus quàm sapientissimum virum hinc præsentiscere valeamus: nisi tamen inde hoc liceat, quod chorus apud Euripidē in Cyclope, impium ac Deos contemnentem increpat, quique vasto palato tribuat omnia interficiens, mandens, & elixas edens hominum callidas carnes. Nam de Homero nihil attinet dicere, qui illum tam trucem fingit, ac sæuum, tam insuper agrestem & durū, vt ad belluam potiùs accedere, imò immanem feram exprimere, videatur. An tu Serui virum prudentissimum designari existimas, ac sapientissimum tali mōstro? medius fidius ne iuranti quidem id crediderim tibi præsertim quia huiusmodi interpretationes dum irridet Plato, & Gorgonas ex hisce fabularum interpretationibus ac monstra existere ait, eas nos ægrè admittimus. certè M. Tullius cum scripisset, Polyphemum Homerus immanem ferūmq; finxit, & cum ariete etiam colloquentem, quique eius laudet fortunam quod quò velit ingredi possit, & quæ velit attingere, acutè subdit, Rectè id quidem; nihilo tamen erat ipse Cyclops, quàm aries ille prudentior: proinde gigantes sine vlla dubitatione concedamus Cyclopes etiam Siciliam aliquando tenuisse, atque oram Drepani incoluisse, gigantesque fuisse minùs pugnaciter pernegemus, cum non desint qui scripserint, vasta quædam quoque hominum corpora cauernis ibi iuuenta; sed monoculos fuisse, ac planè germanum genus hominum, ac tam immanem, inter fabulas numerandum. Sed progrediamur in fabula cum Virgilio.

Postquam altos tetigit fluctus, & ad æquora venit;
Luminis effossi fluidum lauit inde cruorem

Par. 91.

Dentibus infrendens gemitu, graditurque per equor 734
 Iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
 Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
 Supplice, sic merito; tacit'que incidere funem:
 Verrimus & proni certantibus æquora remis.
 Sensit, & ad sonitum vocis vestigia torfit.

Confirmatur altius narrationis propositæ veritas, ita ut iam exuat Sinonis personam Achæmenides. Illud tamen superfit ut Apologiam dicamus: nihil enim prohibet adhuc quominus & in tautologiam incidisse videatur Poëta, & imprudentiam ac temeritatem Anchisi & Troianis affixisse, qui non re oculis cognita, quin ne dum auribus percepta, visi sunt se nouo Sinoni committere, ac fidem illi suam obstringere. Interim tamen (ne non totam Polyphemi Cyclopumque narrationem percurram antea) obserues quàm egregiè reliqua hæc Polyphemi descriptio & œconomia cum ijs cohæreat quibus eum descripsit hæc genus in superiore particula: nam reuera nihil otiosum aut redundans, nihil non vasto ac monstroso, Gyganti, læuo item ac truci, sed tamen cœco, effingendo & exprimendo accommodatum. Atque hîc dum canitur,

Luminis effossi fluidum lauit inde cruorem,

Dentibus infrendens, gemitu — non est existimandum ingemuissè ac dentibus infrenduisse quòd marino fluctu (id quod aliqui scribunt) ob falsæ acrimoniæ exacerbaretur oculus; quid enim prohibuisset quominus quam potarè consueuerat aquam hanc oculo tergendò adhibuisset sed quia rabies interim illum inuadebat, dum amissæ lucis & Vlyssææ offensionis memoria, in mentem magis ac magis recurreret, quid ni enim dum tergeret cruorem, non memoria ac dolor iniuriæ illum exacerbareret, & ad gemitum etiâ 735 pelleret: alioquin Poëta minùs aptè induxisset illum qui falsâ detergeret oculi foueam ac vulneris. si hinc affligi ac tam durum in modum cruciari existimasset, miretur verò faciliè quispiam quid causæ sit ut post trimestre spatium adhuc cruorem oculus seu potius oculi fouea mitteret: præsertim quia Vlysses eam cautionem adhibuerat ut lucem quidem adimeret sed nullo modo enecaret: verebatur enim ne si Polyphemus occubuisset, nemo superesset qui ingens saxum ex Antri ostio remouere posset: ac propterea id consilij ceperat ut eum oculo spoliaret, tum delitesceret donec Polyphemus ipse submoueret saxum, ac tum planè fugam capere instituerat. Itaque mireris dum inde cruore missum audias post diuturnum tempus. Sed tamen, ut non omnia succedunt è sententia, contingere potuit ut Vlyssæi non modò oculi tunicas conto peruaserint, sed vulnus interiùs produxerint caueam perumpentes. ita faciliè contingere potuit ut cruorem adhuc ederet vulnus: præsertim quia nisi ars accesserit ac medicamentum, natura segnior est & imbecillior ad sanandum vulnus & callum cicatricemque obducendam. ita quidem scitè Poëta qui Polyphemum induxit cautè detergentem cruorem. Sed Polyphemum tantisper valere iubeamus, & ad Troianos veniamus: quî igitur non timiditatis subeant notam dum fugam trepidi adornant ac celant? præsertim cum satis iam cernerent cœcum esse Polyphemum? An non Vlyssæos timiditatis insimulasti, dum trepidi crudelia limina linquunt? Sed quæ illi in Polyphemo scuitiæ viderant argumenta, occurrerant priusquam orbassent illum oculo ac lumine: itaque cum illum orbassent, ac vulnus ingens inflixissent, non faciliè trepidare debuissent, sed animos magis ac magis sumere aduersus illum, cum semel eius fregissent rabiem: sed Troiani non eum cœcauerant aut quicquam domuerant, quin de ingenti illius scuitiæ & furore post ademptam illi lucem ab Achæmenide ac iam tum, admonebantur. Quanquam si quem hac in parte utrosque, Vlyssæos inquam & Troianos iuuet excusare, quòd virorum fortium sit pericula & mortem non timere vel celso animo perferre ubi honesta se se offerat causa, & periculi subeundi ac mortis ipsius oppetendæ ratio quæ hîc non occurreret, per me liceat sanè de quâ re vide quæ scripsimus in illud

Exemplò Aeneæ soluuntur frigore membra.

Commodè verò ac scitè dum fugæ se mandant Troiani, ea verba interpo suit Poëta
 — recepto Supplice Sic merito — etenim ne viderentur non pietatem colere Troiani & Achæmenidis officium beneficio non compensare, eum in nauem excipiunt antequam funem

736 funem abrumpant. quare eleganter illum inducit Ovidius dum sic canit

Hanc procul aspexi longo post tempore naum,

Oraque fugam gestu, ad litusque cucurri,

Et moui, Graiūque ratis Troiana recepit.

Ad extremum dum canitur — & *proni certantibus æquora remis*, haud dubiè indicat summos conatus nauibus impellendis adhibuisse remis, itaut proni efficerentur inter remigandum. quod si ita est, contraria quam in præsens ratione impellebant biremes triremesue aut quadriremes: nunc enim remos impellentes, supini fiunt, an igitur quemadmodum conuexum pro concauo non semel vsurpatur & consimilia eleganter a Poëtis vsitatur, ita proni pro supinis vsurpantur? vix crediderim, tum quia alia fortasse est concaui & conuexi ratio (de qua re alibi) tum quia licenter nimis & obscurè canere videretur: tum denique quia (quod caput est) Virgilius ac Poëta passim illud inculcant impelluntque remos, quod pronos indicat remiges non supinos. & huc etiā pertinet quod passim in Poëtis occurrit & Historicis, *incumbere remis* ideo enim remigantes sic describuntur, quod reuera dum proni remos impellunt in remos incumbunt. Sed de hac re tota in V. opportuniū vbi remigandi ars exprimitur latè. Quo in loco, quoniam video non in quolibet nauigij genere supinos nunc remigare, illud etiam non inutiliter requiretur quæ sit huiusce varietatis vel vtilitas vel ratio certè dum hoc tempore triremes & id genus nauigia supino impelluntur vel potiùs trahuntur corpore, itaut remiges proræ dent terga, eum olim terga darent puppi, id incommodi videtur consequi vt quò pergendum, aut etiam hostis inuadendus sit, cernere nequeant: hostilem quoque impulsū prospicere aut cauere haud possint nisi fortè puppim, quòd rarò contingit, aggrediatur hostis: denique nemo est qui non videat triremen ac nauigium naturali conatu ac propterea vehementiùs propelli ab ijs qui proni in remos incumbunt: non naturali ab ijs qui supini remos ad se trahunt, atque hæc indicasse sit satis hoc tempore: cætera (vt dicebam) opportuniore loco.

Part. 92

Verum, vbi nulla datur dextram affectare potestas,

Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,

737

Clamorem immensum tollit: quo pontus, & omnes

Intemuere vndæ, penitusque exterrita tellus

Italia, curuisque immugijt Aetna cauernis.

Pergit adhuc in Polyphemo describendo, nam eius effingit mores: etsi enim quæ hæcenus de illius cecinit mole & progressionē resperſa sunt illius moribus & affectibus, multò magis quæ narrauit de illius ingluuie, hic tamen quàm prædæ cupiditatem præferret, quàmque iniquo animo tulerit, sibi è manibus elapsos quos persenserat mortales, indicat eleganter, itaut illius sauitiam atque animi impotentiam obijciat. Ergo qui Troianorum voces perceperat auribus, & eò prædæ audissimus torſerat gressus, sensit iam dilapsos esse, itaut nulla fieret potestas affectandi dextram & in Troianos iniiciendi: præsertim quia (id quod statim addit Poëta)

Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo:

etsi enim ingentis esset altitudinis ac molis, itaut iam aquis superior æquoris measset partem cum progredieretur, verum tamen eò deuenerat vt si Ionium se se adhuc extolleret, reddi posset inferior. quid igitur faceret? clamorem immensum tollit (inquit poëta) quo sine dubio amissæ prædæ dolorem declarauit, nec non absentes Cyclopes prouocauit, qui (quod mox narrabit Aeneas) è siluis ac montibus ad portum confluerunt, complentes quoque littora. Hic verò, si quis ea verba

Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,

sic exponat vt dicat non æquoris altitudine impeditum (quasi verò illi adhuc par esset atque adeo superior corporis mole & altitudine) constitisse, sed quia faticaretur, nec posset latos Ionis campos peruadere longiùs, & fugientem Troianorum classem persequi, cuius tamen persentiret murmur ac sonitum dum celeriter secarent fluctus, habet vnde huiusmodi sententiam tueatur: nam præterquàm quod hoc cohæreret cum ingenti illius inaudita corporis altitudine, sanè & mole grauis erat, & vulnere adhuc cruoreque impediabatur ac dolore: denique paulò ante illud etiam cecinit poëta

738

Postquam altos tetigit fluctus & ad æquora venit.

& ta-

& tamen mox ferè pergebat ——— *Graditurque per aquor*

Iam medium, nec dum fluctus latera ardua tinxit:

ita ut videatur Polyphemus iamdiu in altum peruenisse cum tamen fluctibus emineret. ex quo fit ut liberius aliqui de mole intelligant propositum carmen, quasi fluctibus impar esset iam eius altitudo. denique ea verba

——— *graditurque per aquor*

Iam medium ———

non de medio Mariæ ac profundo sed de ea parte qua iam littus & humiles fluctus contineret, exponat licentius necesse est, qui tandem eò peruenisse dicat ut non æquaret altitudine Ionium. Dum verò clamorem immensum tollit, non possum non admirabilem Poëtæ industriam & nervos admirari qui immensum clamorem illum supra quàm dici possit luculentè explicauit & nostris auribus veluti ingessit cum pergeret

——— *quo pontus, & omnes*

Intremuere vnda, penitusque exterrita tellus

Itali, curuisque immugit Aetna caernis.

cum enim Polyphemus & mare, & Italiam & caernas Aetnæ sic voce conuulserit, ut vno eodè tempore illud intremuerit, ea exterrita fuerit, hic denique veluti mugitus ediderit, quid obsecro aut vehementius aut elegantius efferri potuit?

Sed quoniam Achæmenidis absoluta est fabula, sanè antequam ad cætera progrediamur videndum erit cur Aeneas post exceptum a se Achæmenidem quem modò erga Troianos optimè meritum prædicauit, affirmare ausus sit de Græcis

Accipe nunc Danaum insidias, & crimine ab vno

Disce omnes: ———

cur Poëta vix in II. Sinonis fabulam absoluerit, cum in III. nouum quendam Sinonem, ac sæpè iisdem verbis non modò laruis induxerit: præsertim verò vno eodè tempore, & conuiuo: cur denique non imprudentes ac temerarij fuerint Troiani, qui cum in alieno solo, eoque ignoto, ac metu plenissimi, versarentur, Achæmenidi, vix primis eius auditis verbis, fidem & habeant, & (quod deterius est) obstringant. Agedum igitur Virgilium, cuius industriam tot ac tantis labefactauimus, quot & quanta iam antea protulimus copiose, atque hîc summatim iterauimus, a criminibus, si postulet ratio, (postulare autè docuimus in progressu) vindicemus. Id quod eò etiam libentiùs faciam & alacriùs quòd Epopœiæ studiosis non inutilem fore speramus hunc laborem: nam ijs maximè nostra desudat industria qui non modò Virgilianam elegantiam adstant, verum etiam ad Heroicum Poëma condendum aspirant pro dignitate. His igitur multa sese in conspectum dabunt quæ vtiliter vel declinent vel amplectantur si vel propositam Accusationem vel præsentem defensionem æstiment diligenter. Denique ijs canimus qui in humanioribus disciplinis euehi cupiant altius. Atque hac planè de causa tum Aristotelis Rhetoricen ac Ciceronis Manilianam copiosissimis Commentarijs complexi sumus: tum de Historia monumentum edidimus, Catilinariam Sallustij Coniurationem insuper explanantes: tū Aristotelis item Poëticam prolixè declarauimus, cui nunc Aeneidis addimus explicatum ut optimorum præceptorum in illa appareat conformatio. Etenim tripartiti huius muneris quod tum ad eloquentiam, tum ad Historiam, tum ad Poësim pertinet, cum artem & præcepta, tum vsum & Oeconomiam, seu maius *θεωρητικὴν καὶ πρᾶξιν* commonstrandam existinauimus, cum his politionis literaturæ summa ac perfectio contineri videatur. Tamen si enim eum qui in Patauino Gymnasio humaniores litteras, idq. & græcè & latinè, profiteatur, ac doctissimis auribus seruiat in hoc siue gentium siue Poëtarum Philosophorumq. Theatro, par est altioribus adhuc disciplinis compleuisse pectus, quin nullam eruditam artem ac scientiam non intimis labris degustasse, ac propterea Moralem omnem Diuinamq. insuper ac naturalem Platonis & Aristotelis Philosophiā longioribus voluminibus persecuti sumus, atque alia multa edidimus quibus liberales disciplinae illustrentur; verum tamen qui non hanc Spartam colat vel hæc Athenas, huic tripartita illa Poësis, Historiæ, Eloquætiæ varietas sit satis. sed ad pensū. An igitur statuemus ideò æquo animo accipienda atque adeò probanda quæ Virgilius ab Achæmenidis aduentu ad hunc usque locum cecinit Sinonianam ferè renouans Narrationem, quòd vera sit utraque, ac propterea veritati, qua factum est ut consimilia quædam se se obtulerint; omnino fuerit seruendum? Minimè verò: nam in præsentia non Historicum agit Virgilius cuius est rem prout

Ecce quæ Poëta obijciuntur sibi

Cur maxime eis sit satisfaciendum.

Prima accusationis propositæ diluenda ratio.

prout gesta est enarrare ac veritatem ipsam tueri mordicus, sed Heroicum Poëtam, cuius est Actionem ad nobilem quandam ideam reuocare, vnde ad fortia facta ac virtutem incendamus: itaut quamuis verisimile spectandum illi sit, & quantum cum admirabili cōiungi potest & retineri, sectandum atque colendū, actionem tamen & historiam sus deque versare debeat & variare, nulla ferè veritatis ratione habita, dummodo illam ad Heroicum splendorem extollat: & ideò verisimile veritati anteponendum, ac falsitas ipsa, dummodo verisimili resperfa sit & admirabili, complectenda. Denique fateor Epopœiam ex Historia esse deriuandam, non instar Comicae fabulae planè fingendam animo & excogitandam; sed tamen vix summa rerum haurienda ex Historia; itaut hæc pro solo quodammodo seruiat Epico dum ingentem Heroici Poëmatis extollit molem, quam deinde ferè suo Marte (vt scilicet actio sit illustrior) elaborat ac fingit. Hac igitur de causa proposita Virgilianæ industriæ tuendæ ratio mihi quidem minùs accommodata, imò inutilis videri solet, quantumuis & Sinonidis & Achæmenidis factum (quòd aliqui pugnant) germanum esset ac verum. Adde quod proposita Troianorum nauigatio pertinet quidem ad fabulam & actionem, quòd nos iamdiu concessimus & (quicquid aliqui ad Episodium referant) comprobauimus: sed Achæmenidis narratio & factum non ad fabulam & actionem pertinet sed merum est Episodium, siquidem Poëta dum septimam hanc Aeneæ nauigationem persequeretur, & ad Aetnæ radices peruenisset vnde Drepanum progrediendum ibique confedendum longius erat Troianis, nullo modo committe dum putauit vt non de Cyclopibus illis & Gigantibus quos Poëta ibi collocauerant, ac passim decantauerant, verba faceret, vnde admiratio & affectus excitaretur. Tamen si quoniam imprudenter eos in Polyphemi antrum Homericò more induxisset illos qui sub optimo Duce nauigabant & prudentissimo; satius habuit eos ad imum portum ob noctis aduentum & venti ac solis casum impellere, atq. hinc Achæmenidem in medium proferre, qui de re hac noua ac admirabili, mōstrosa etiam ac sæua, instrueret illos & ad fugam capeffendam sollicitaret, quàm eos Polyphemo & Cyclopibus dilaniandos obijceret. Itaque appositè Achæmenidem Episodico more ex Sophoclis Philoctete huc introduxit: hinc fabulae insuper & actionis augendæ ac magis ac magis exornandæ occasionem arripens. Denique ne siquidē concedamus ac perperam statuamus Epico Historiæ inhærendum, satis Poëtæ culpā aut Troianorum diluerimus: cum quicquid sit, imprudenter statim Achæmenidi fidem obstrinxissent ij qui prudentiæ laude ornantur, & ineptè in propositam Tautologiam incidisset Virgilius. An igitur statuemus in simili dissimilia multa, vel in dissimilibus similia pauca, se se obijcere, ac propterea id Poëtæ laudi vertendum esse, qui similia dissimilibus, dissimilia similibus, varians, venu statem Poëmati conciliet ac laudem: sic equidem affirmauerim, si tamen pauca quædam obseruauerim quæ non modò propositam minuunt Poëtæ inuidiam, verum etiam Troianorum temeritatem, tandèmq. Aeneæ solertiam ac Poëtæ ipsius indulgentiam in prudentiam conuertunt. Ac primum illud sit, reuera similia esse perpauca: etsi enim nos ex narratione tota multa visi simus collegisse. tamen si quæ prætermisimus dissimilia spectentur, hæc verò quamlongissimè similia superabunt: itaut in dissimilibus similia pauca, si conferantur omnia, deprehendere liceat; quæ tamen ornant orationem non vulgariter. Alterum est fontes vnde tum Sinonidis, tum Achæmenidis manauit narratio, longè varios esse ac diffitos: nam Sinonidis factum ex Palephatho fluxit, Achæmenidis (vt dicere cœperam) ex Sophocleo Philoctete: & vt de Sinone sileam, de quo in primo diximus copiosè, rem totam ad suum veluti fontem reuocantes; certè

743 Achæmenides exprimi Philoctetem qui a Græcis ac sigillatim ab Vlysse in Lemno insula relictus fuerat & callidè seu per summam sæuitiam relictus, cum dormientem, vt ipse ait, in littore in alta petra linquentes abierunt percussum vipera. Anchises verò & Troiani qui Achæmenidem solantur ac tandem in nauem excipiunt, Neoptoleum & Græcos referunt qui Philoctetem solati secum abduxerant. Tertium est huiusmodi Episodium fabulae instar initium, medium, finem habere, ac propterea perbreui actioni aut fabulae esse affine: præsertim quia & nodum & solutionem habet, ita vt hinc Comica fabula conflare possit; in his igitur initium Sinoniano vt cumque & simile, & dissimile est, medium adhuc dissimilius, finis dissimillimus, itaut Sinceniana narratio Tragicum & horrendum habeat exitum, Achæmenidis comicum ac placidum: Denique solutio vnde maximè æstimatur fabula, nihil commune habet: cum illa Ilij ac Troiani Regni excidium offerat, hæc Troianorum omnium salutem. Atque hinc quarto loco

Altera ratio, quæ sentim probatur & confirmatur effatis quibusdam.

I.

II.

III.

to loco Anchisis ac Troianorum quæ obijciebatur, sigillatim refelli potest temeritas: cum multa sint propter quæ & excusari & laudari possunt. Ac primum mira Achæmenidis deformatio unde penè larua factus erat ac feræ quàm hominis similior. Quo fit ut in tam afflictæ corporis fortuna nulla subesset suspicio, etsi enim Zopyrus atque alij deformato corpore ac dilaniato imposuerint hostibus, ij tamen occasionem observaerant unde sic affecti decipere possent hostem: Sed Achæmenides nullo modo persentire poterat aut rescire fore ut ibi se se in conspectum darent Troiani, ita ut cum Troiani casu ac repente eò diuertissent, satis intelligere possent nullam ibi machinam illis parare potuisse deformi illo habitu & cultu qui sine dubio a diuturna inedia & corporis afflictatione promanasset. Et hac de causa miserandus & calamitosus videri poterat citra suspensionem omnem: præsertim quòd tunc eruperent lachrymæ quæ in viro vix fluant nisi naturaliter quæque sint vel meroris indices. Nam si lachrymas Sinon etiam effudit, sequæ miserandum obtulit, & tamen eos decepit, gemitibus Troianos ad se converterit, ita ut illud canatur,

His lacrymis vitam damus, & miseresчимus ultro,
profectò non casu aut repente in Sinonem inciderant ita ut conijcere possent ac statuere suspensioni locum esse nullum: contra verò in Achæmenidem (ut dicebam) præter omnem existimationem inciderant, ita ut cum Sinone conferri haud posset, præsertim cum Achæmenides diuturnum malum referret dum larvam potius (quod Sinoni haud accidit) & effossum cadauer quàm virum exprimeret. Neque verò est quod commoveamur quicquam, dum animaduertimus Aeneam paulò post quam Achæmenidem Græcum virum in classem recepisset & de Troianis egregiè meritum perspexisset, illud protulerit.

Accipe nunc Danaum insidias & crimine ab uno

Disce omnes

id enim ex communi usu loquendi dictum est ad maxime aut etiam maioris Danaum partis exprimendum ingenium: quæ loquendi ratio Oratoribus ac Poëtis conceditur maxime, & in Poëta nostro est frequens. Itaque Diomedem, etsi Danaum, summis deinde laudibus celebravit postquam dixit *Disce omnes*. Huc accedit quòd nò propterea negat Achæmenidem non ingenio procliuem fuisse ad dolum etiam si interim non malè de Troianis meritis esset: nam id necessitas suavit: atque id effecit quòd etiam dolosus quisque fecisset in tali ac tanto vitæ discrimine & calamitoso statu. Quare in tanta illius miseria, qualis qualis esset, & quocunque nomine se beneficium erga Troianos ostenderet, eximèdus fuerat ea quæ per se veritatem ostendebat calamitate, humanum enim est miseris opem ferre. Quid plura? crudelitatis non benignitatis ac pietatis quæ tamen summa fuit in Anchise & Troianis, specimen effectusque fuisset illi, in summa præsertim calamitate non protinus opitulari. Denique non id fecisse vel temeritati vel imprudentiæ tribuendū est Troianis, quòd detrectasse nobis, quin cuicumque homini, impietati ac scelerei quæ gravissimo, tribuendum esset: cum hostibus etiam, si calamitosi sint, ac præsentia auxilio egeant, non opem ferre sit nefas. sic homo homini Deus hinc enim divinam largitatem imitatur, & verò imitandum Natura docet; Deus etiam iubet. Hæc habui quibus Poëta industriam & oppugnarem & propugnarem. nunc cum eo pergamus.

Partic. 93.

At genus è filius Cyclopum, & montibus altis

Excitum ruit ad portus, & littora complent:

Cernimus adstantes nequidquam lumine toruo

Aetnæos fratres, Cælo capita alta ferentes,

Concilium horrendum: quales cum vertice cælo

Aëriæ quercus, aut coniferæ Cyparissi

Constiterant, filua alta Iouis, lucusue Dianæ.

Præcipites metus acer agit quocumque rudentes

Excutere, & ventis intendere vela secundis.

Contra, iussa monent Heleni Scyllam, atque Charybdim

Inter

Inter vtramque viam, lethi discrimine paruo,
Ni teneant cursus: certum est dare lintea retrò.

Confluxerunt Cyclopes vndique, & littora compleuerunt: quod sanè indicat eorum multitudinem: & huc quoquo modo referri potest illud *Cyclopum genus*, neque enim id facile nisi de multitudine pronuncietur. cum verò adstantes cernantur Cyclopes a Troianis, facile iudices Troianos nondum abfuisse longiùs ac vix soluisse, si tamen soluerant: quid est enim quod subiiciat Aeneas

Præcípites metus acer agit quocunque rudentes

Excutere, & ventis intendere vela secundis?

è contrario tamen multò ante cecinerat

Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto

Supplice, sit merito, taciique incidere funem;

Verrimus, & proni certantibus aquora remis.

747 Itaque satis constat eos soluisse: idémque illud omnino persuadet quòd Polyphemus Troianos insectabatur ad sonitum, dum scilicet verrent fluctus, idém intelligere licet cum Polyphemus desperare cœpisset se eos consequi posse: id enim indicat clamor, ac Poëta ipse non obsecrè testatur: qui idém rursus eleganter indicauit dum de Cyclopi-
bus caneret *adstantes ne quidquam*: id enim nisi soluissent, temerè affirmasset, perinde enim est ac si dicat Cyclopes incassum confluisse & portum ac littora compleuisse, cum ià Troës soluissent ac procederent longiùs. Pars est igitur præsentem particulam commodè ac diligenter exponere; itaut dum canitur *Cernimus adstantes*, id non propinquitati sed Cyclopi magnitudini acceptum sit referendum, quòd cum tantæ essent magnitudinis, optimè cernerentur, itaut adstare viderentur. & hoc est quod è vestigio de Aetneis hisce fratribus canit, pergens — *Cælo capita alta ferentes*, & huc pertinet quod continenter illos comparat cum aëreis quercubus & coniferis Cypariis, præsertim Ioui dicatis ac Dianæ: istæ enim arbores cum per se ingentis sunt altitudinis, tum maximè quòd cum illæ Ioui, hæ Dianæ essent dicatæ, essent etiam incæduæ ac propterea maximè omnium se se atrollerēt. At enim sint isthæc, esto etiam ob multitudinem quoque adstare videantur cum ob id eminus etiam cernantur faciliùs, esto è puppibus è ponto item cernerentur quasi adstantes quod littus decliue sit, fluctus & puppis emineat, sed quí tuearis iam soluisse ac longiùs processisse, cum (id quod ab initio obijciebatur) de rudentibus excutiendis agerēt? Sed profectò rudentes excutere non valet hoc in loco è portu soluere aut littore, quasi verò nondum discessissent, sed pandendis velis excutere, sunt enim rudentes velorum funes, itaut cum hætenus remis se se a Polyphemo disiunxissent, iam statuerent rudentes etiam excutere ac proinde vela pandere, vt magis ac magis Cyclopes defugerent, & idcirco cum dixisset

Præcípites metus acer agit quocunque rudentes

Excutere — subiiciebat continenter, & *ventis attendere vela secundis*. Denique cautè antea cecinerat Poëta

Verrimus & proni certantibus aquora remis,

748 vbi indicauit remigrando se defugisse priùs aduentantem Polyphemum, præsertim quia dum è portu soluimus, remis incumbimus: procedentes verò, rudentes soluimus ac vela pandimus si secundis liceat ventis vt, itaut iurè hoc in loco de rudentibus excutiendis cogitent Troiani quantumuis soluerint ac præcesserint longiùs. Ait verò quocūque vela pādere secundis ventis, quia præ metu satiùs iudicabant quocūque nauigare ac ventis quocūque impellerent obtemperare, quàm non velis etiam monstra illa deuigare. At enim quid si venti in Scyllam inducerent & Charybdim? sanè Vulturnus eò detulisset. ob id igitur subdit è vestigio,

Contra iussa monent Heleni

quasi diceret effecisse quidè metum vt quācumq; in partē vela intendere statuisset dummodo Cyclopes magis adhuc & magis eluderent: sed tamen iussa Heleni retardasse illos vel hærentes habuisse, quòd Heleni atque adeo Phœbi præceptum violare nefas esset, ac propterea non cuicumque vento obsecundandum ac pandenda vela, sed illi tantum vnde & Cyclopes vitare magis, & Heleno prorsus obtemperare, liceret. Dum igitur fluctuant animo & consilijs, omnino tādém in eā sententiam descendunt, Tarentinum siue

Hy-

Hydruntinum fretum repetere, & emensum pelagus remigrare, nisi alioquin liceat hinc Scyllam & Charybdim, illinc portum & littora Cyclopi cuitare. & hoc est quod indicare videntur reliqua particulae verba

— *Scyllam, atque Charybdim*

Inter vtramque viam, lethi discrimine paruo,

Ni teneant cursus; certum est dare lintea retro: etsi, illud *ni teneant cursus*, Seruio atque alijs multis annuentibus, valent *ne teneant cursus*; quasi diceret certum sibi fuisse & constitutum retro, hoc est in Adriaticum sinum remeare, ne inter vtramque viam iter intendere atq; hinc in Polyphemum & Cyclopi, illinc in Scyllam & Charybdim, inciderent: quibus addit *lethi discrimine paruo*, vt non temerè neque timide id deliberaſſe viderentur, sed optimo consilio hoc est dum tamen mortis periculum interim leue eſſet, nam cum graui vitæ periculo, præpoſterè id cepiſſent conſilij: quanquam de his verbis paulò poſt. Hic verò illud obſerues, aptè quidem ingentem illum Cyclopi concurſum a Virgilio horrendum concilium appellari, cum omnes vno eodemque tempore illuc confluiſſent Polyphemi audito clamore ac nutu: ſed tamen maiore adhuc cum ingenij ſignificatione a Torquato noſtro transferri ad Dæmones dum verè concilium inirent, dirum tamen ac ſæuū & formidabile, itaut iuſſimè horrendum appelletur. quo ſit vt mihi quidem videatur Virgilius Homeri argentum in aurum conuertiffe. Quanquam non eſt diſſimulandum Vidam priorem Dæmonum concurſum qui conſilij capiendi cauſa initetur, concilium horrendum appellaiſſe cum caneret

Protinus acciri diros ad Regia fratres

Limina, concilium horrendum, & genus omne ſuorum

Imperat —

quo etiam in loco Virgilium imitatur, nam diros fratres appellat Dæmones, quos Virgilius Aetnaeos fratres appellauerat. Adde vñ; reuera tres huiusce particulae extremos verſus habere aliquid obſcuritatis niſi expendantur attentè, præſertim verò quia parum tutum ne dicam abſurdum videtur illud *ni pro ne* potiùs, quàm *pro niſi* interpretari, nam præterquam quod *ni pro ne* inuſitatum eſt Virgilio, quid erat cur præter morem *ni pro ne* uſurparet, cum ne quippe longum, optimè carminis ac loci huius quadraret initio? Certè obſcuritati potiùs quàm perſpicuitati, cuius eſt ſtudioſiſſimus, deſeruiffet. Et idcirco etiam illud Propertij *Ni nos diuideret* quod profert Turnebus, vt *ni pro ne* interpretemur, non facile valet *ne ſed niſi*: vt omittam aliquos legere *Ne nos diuideret*: quæ verò ex Plauto a quibusdam & Seruio ipſo indicantur exempla, facile *pro niſi* exponi poſſunt. itaque minùs obnoſci eſſent iſt i: ſi *ne* reponendum dicerent quàm *ni pro ne* tam facile interpretarentur, in elegantia inſuper id habentes loco. Sed fac *ni pro ne* accipiatur. ſcopuloſus tamen adhuc erit locus: quapropter ne ij quidem qui poſt: Seruium *ni pro ne* exponunt, non inter ſe adhuc digladiantur mirificè, itaut illud quoque inter eos contendatur, num *cursus*, dum dicitur *Ni teneant cursus*: primus ſit aut quartus caſus. quapropter tutiùs fortaiſſe ſit ſic exponere. *Contra iuſſa monent Heleni*; nimirum ventis non obtemperare ſi in Scyllam & Charybdim ferant: hoc enim ex præcepto illo ſatis ſupèrque conſtabat, Præſtat Trinacrij metas luſtrare

Quam ſemel informem vaſto vidiffe ſub antro

Scyllam —

denique vtrumque monſtrum iuſſerat etiam cum longo temporis diſpendio declinari: tū interpunctione adhibita pergendum

— *Scyllam atque Charybdim*

Inter vtramque viam, lethi discrimine paruo;

Ni teneant cursus, certum eſt dare lintea retro:

quibus verbis, vt dicere coeperam, narrat quid conſilij tandem ceperint: quod eſt ſtatuiffe Scyllam atque Charybdim inter & proximum Cyclopi littus, dare lintea retro & in Tarentinum rectà redire. At enim quorſum ea verba lethi discrimine paruo: interponuntur vt intelligamus & parum interfuiſſe diſcriminis inter duo propoſita pericula, Scyllæ inquam & Charybdis illinc, Cyclopi oram hinc: etsi ne ab Heleni & Apollinis præcepto diſcederent, inter vtramque viam, niſi *cursus* illos impediunt, remigrare omnino conſtituiſſent: nam *ni teneant cursus*, valet niſi impediunt ac detineant, nec obſoleri aut frigidum habet quicquam. quamquam commodiùs fortaiſſe explicemus *ni teneant cursus*, monſtra ſcili-

scilicet proposita, itaut nec Scylla & Charybdis hinc, nec Cyclopes illinc, impediunt cursus.

Part. 94

Ecce autem Boreas augusta a fede Pelori
Missus adest. viuo præteruehor ostia saxo
Panthagiæ, Megarósq; sinus, Tapsúmque iacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Littora Achæmenides, comes infœlicis Vlyssi.

Hærentibus Troianis ac fluctuantibus animo, vel certè non sine metu regredi statuentibus, Boreas metum discussit omnem & hæsitantiam: cum enim propitius esset vterius navigantibus, & a Pelori Promontorio Drepanum versus ac Lilybæum tendentibus, factum est, vt nec regredi opus esset, nec amplius pericula illa fuerint pertimescenda: sic Panthagiũ ac cætera illa quæ eleganter commemorat & describit loca, prætergrediuntur secundo Boreæ vento: vbi dum missum Boream canit, tacitè indicat a numine cõcessum ac missum, præsertim cum repentinus Boreæ aduentus indicaret nomini acceptum esse referendum. Denique cum antea illud precibus postulasset Anchises a Dijs *Ferrent viam vento facilem*, quod est vt vento fauerent facilemque viam redderent, pietatis fructum capit. Interim igitur Panthagiæ fluminis seu portus ostia prætereunt, quæ non artificio sed naturali & viuo saxo constabant, Megaræ quoque Oppidi Tapsique iacentis & decliuus sinum peragrant. dum Achæmenides ea digito commonstraret loca quæ vnà cum Vlyssæ esset præteruectus paucos ante menses.

Part. 95

753

Sicanio prætenta sinu iacet insula contra
Plemmyrium vndosum: nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse vias subter mare, qui nunc
Ore Arethusa tuo siculis confunditur vndis.

Ortygiã Insulã describit ac primũ generaliter a Sicanio sinu quo cõtinebatur, tũ sigillatim a Plemmyrio cui è regione opponebatur vel certè describit Plemmyriũ Insulam quæ antea dicta est Ortygia, atque hanc in Sicanio sinu prætentam; & in hanc Alpheum amnem ex Elide Græciæ provincia per occultas Maris vias se se infudisse & cum Arethusa Siciliæ fluuiio confudisse ait: vbi non modò ex Geographia; verum etiam ex poetarũ fabulis haurit. Atque hinc sine dubio (vt nihil dictũ quod non prius dictum) hausit & perquam elegantissimè cecinit Italicus Tragicomicus (lubet enim tantisper cum eo immorari)

*Se per antica e forse Da voi negletta, e non creduta fama,
Hauete mai d'innamorato fiume Le marauiglie v'dite,
Che per seguir l'onda fugace, e schiua
De l'amata Aetusa Corse (o forza d'Amor) le più profonde
Viscere della terra, E del mar penetrando,
La doue sotto à la gran mole Etnea,
Non sò se fulminato, e fulminante, Vibra il fiero Gigante
Contra'l nemico Ciel fiamme di slegno,
Quel son'io: già l'udiste, hor ne vedete
Proua talch' à voi flessi,
Fede negar non lice.*

754

sic iste. qui pro interprete quodammodo esse pòt: nam qui veteres huiusce fabulæ Authores & decantatores audire cupiat, is & Pindarum habeat & Lucretiũ & Ouidium quibus cum tamen de suauitate & elegantia noster certauerit Tragicomicus: etsi reuera Ouidius rem prosequitur copiosius. Quòd si quis physicam quoque Oeconomiam requirat ac rationẽ quasi verò Alpei cursus ex Elide in Siciliam naturalis, ac talis ferè qualis Poëtis describitur, habendus sit, is habet quoque historicos quos consulat & Geographos multos: inter quos Plinius libro II. capite CI. vbi ait odio salsa ac maris, quasdam aquas, inter quas Alpeũ præcipuè numerat, terræ meatus subire; Pausanias libro V. qui fabulam etiã prosequitur fusè. Strabò libro VI. Seneca libro III. capite XXII. & libro VI. capite VIII. certè sunt qui obseruauerint quæ in Græcum Alpheum proijciantur, integra ac rectà in

Gg Siculam

Siculam Arethufam deferri, ac nulla falsæ indicia referre: quod argumento est per utranque meatus Alpheum fluere, nec se se cū Ionio ac Mati immiscere; itaut Geographos etiam sectetur, qui canit — *le più profonde Viscere della terra*

E del Mar penetrando;

iurè etiam canat Virgilius *Occultas egisse vias*: & (quod canit Ecloga VI.) non intermitte re vndam.

Partic. 96.

Numina magna loci iussi veneramur: & inde
Exsupero præpingue solum stagnantis Elori.
Hinc altas cautes, proiectaque faxa Pachini
Radimus, & fatis nunquam concessa moueri.
Apparet Camerina procul, campique Geloi,
Immanisque Gela, fluij cognomine dicta.
Arduus inde Agragas ostentat maxima longè
Mœnia, magnanimùm quondam generator equorum.
Tèque datis linquo ventis palmosa Selinis:
Et vada dura lego saxis Lilybæia cœcis.
Hinc Drepani me portus, & illætabilis ora
Accipit. —

Venerantur & colunt de more loci numina, etsi superstitiosè venerentur, qua in re Heleni etiam se memores ostendunt præcepti, siquid tamen huc pertinebat præceptum quo illi Iunonem maximè prece placare & honorare iubebantur, nam numina magna loci venerantur in præsens, de Iunone nihil interim. Quamquam cum Helenus Iunonem primò adorandam diceret, tacitè cæteris quoque numinibus venerationem habendam significauit, & ideo iurè Cereri atque alijs, quæcunque illa essent aut fingerentur, Siciliae numinibus honorem impenderent. Nisi tamen te illud commoueat, quod Iunoni primò honores habendos præcepit. quod neque hîc obseruare videntur nec supra, vbi statim atque Hydruntinum attingere littus, Palladi primò obtulerunt preces dum Hydruntinum littus attingerent, quod ab hac primò accepti essent. Statim tamen magnos Iunoni quoque honores habuere, imo verò, si me audias, vno eodémque tempore (id quod omnem penitus tollit dubitationem) vtrique honores, quin Iunoni præcipuos, habuerant, quod argumento est illud Heleni,

Iunoni magnæ primùm prece numen adora.

præcipuum, ac non tam ordine quàm magnitudine, principem Iunoni honorem decreuisse; itaut ibi quoque coluerit Heleni præceptum. Ita quidem dummodo præcipuos Iunoni honores tribuant, nihil refert si fortè interim loci numina veneratione afficiant aliqua. fortasse etiam inter magna loci numina Iunonem tacitè comprehendit, quam retinet vt varietur oratio. pergit verò Poëta ac reliquam nauigationem Drepanum vsque refert, elegantèrque obuia quæcunque describit oppida & flumina, vbi ita variat descriptionē atque ornat, vt vno eodémque tempore optimus & Geographus & Historicus & Poëta videri possit, siquidem præcipua attingit eorum quæ interim occurrerent monumenta, præsertim quæ pertinent ad laudem & celebritatem in quibus tamen non moror,

Partic. 97

— hîc pelagi tot tempestatibus actus,

Heu genitorem, omnis curæ, casusque leuamen,
Amitto Anchisen. hîc me pater optime fessum
Deferis, heu tantis nequidquam erepte periclis.
Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digressum vestris Deus appulit oris.

Paren-

Parentis mortem narrat hic Aeneas, quam nunc planè commemorat poëta noster, quia
 fortasse Drepani reuera Anchises extremum clauferit diem: quòd si vique adeò varia de
 Aeneæ aduentu produnt historici, vt non facile statuas Anchisen Drepani aut in Sicilia
 817 de viuis decessisse, hoc tamen Poëta largiendum vt famam quandam sequatur, imprimis
 que pro arbitrarij rem narret, dum modo opportunè id facere, ac verisimile & decorum
 tueri videatur. & idcirco crediderim huic planè loco eam affixisse, quòd præstaret iam
 vnicum classi subindeque exercitui Ducem & caput attribueret: interim enim Anchisem
 ad filij pietatem declarandam in classem induxerat: turpe enim videri potuisset atque im-
 pium conscendisse, ac patrem deseruisse. quo factum est vt auspicijs & sacris huiusmodi
 que alijs illum adhibuerit ne otio languere videretur tantus senex, sed cum dignitate inter
 Troianos versaretur, & ideo Aeneas illum appellat omnis cura casusque leuamen. Cum
 igitur tacitè sermuerit fabula: noster vates, aptè etiam & opportunè è viuis exemerit: aptè
 quoque & opportunè Aeneam inducit continenter, qui & eum laudat, nec sine doloris
 sensu extremum eius attingit statum. Atque hinc est Aeneas quoque ad Hecentum se con-
 uertat atque indoleat quòd de proxima parentis amissione non illum admonnerit: quin
 eo magis id præter opinionem sibi accidisse indicat, quòd nec dira Celeno, quæ alioquin
 famam illi famem denunciauerat vt eum affligeret, de proxima parentis morte nec verbū
 757 quidem. Ita quidem perorat anteaquam omnem suarum iactationum historiam ac seriē.
 Aptè verò scitèque perorat, cum nullo modo credi possit vt per noctem post conuiuium
 senis fermè horis longiorem habuerit narrationem: ternas enim in secundo insumpse-
 rat in excidio commemorando, ternas in iactationes: quibus optimè respondit antea
 Didonis postulat illis

Immo age, & a prima dic hospes origine nobis

Insidias (inquit) Danaum casusque tuorum,

Errorisque tuos.

ita ut egregiè respondeant vltima primis & ideo *Longarum hæc meta viarum*. secus Home-
 rus, qui post non dissimile conuiuium quater his libris detinet Phæacos, verisimili haud
 seruiens.

Par. 28.

Sic pater Aeneas intentis omnibus vultu

Fata renarrabat diuinum, cuiusque docebat.

Conticuit tandem, factoque hic fine quieuit.

Resumit nunc tandem Poëta noster dicendi munus quod vno atque altero libro Aeneæ
 tribuit, ita tamen vt primò moneat Aeneam in magna cum audientium attentione enarra-
 se & fata diuinum & suos cursus: ac diuinum fati designat excidium Ilij, quòd rursus tacitè in-
 dicat Deorum voluntate non Græcorum virtute cecidisse; per cursus verò, iactationes in-
 718 telligit & errores de quibus in tertio: nā excidium in secundo. Ita quidem septem habemus
 navigationes quas omnes narratione comprehendit, quin octauam etiam cum dicat *hinc
 me digressum vestris Deus appulit oris*. Hinc enim ideo recusat distinctè persequi, quòd
 cum eam persequutus sit in primo, non posset non otiosè & cum tædio iterari, vt omittā
 Ilioneum non obscurè de illa Didonem fecisse cernuere. Ita quidem ad ordinem redibit
 noster Vates qui a septima navigatione Aeneidem exorsus est, de qua re diximus ad initium,
 vbi etiam docuimus Ilij excidium & Aeneæ errores iustius effici Actionis partem quàm
 inter Episodia numerari. ita ut adhuc in fabula & actione versemur. Atque hac etiam in re
 Homeri perorationem tum imitatur tum castigat tacitè, nam Vlysses in XII. suorum er-
 rorum sic concludebat narrationem

— *Decima autem me nocte*

Insulam in Ogygiam appulerunt Dii, ubi Calypso

Habitabat pulchricoma, iueneranda Dea celebris,

Qua me amauitque fouitque, quid tibi hæc dicam?

Iam enim ex parte enarraui in domo

Tibique & casta uxori, molestum autem mihi est

Rursus planè enarrare recensere.

Vbi iudiciòse profectò, nec sine decori perturbatione, detrectat postremæ illius Naviga-
 tionis enarrandæ munus; cum dicat sibi molestum esse rursus eam recensere: quasi verò

Gg 2 illi

illi a quo in tali ac tanta calamitate perhumaniter exceptus fuerat, non omnia deberet, tantum abest ut tantulum hunc laborem illi sine crimine posset denegare. potius dicendum, nolle se illi huiusmodi iteratione molestiam afferre: ita enim nec decorum violasset, nec se illi non plurimum ea debere & tribuere indicasset. Quin etiam quam reticenda narrationis illius causam obtendit, friuola omnino est ac vana, ne dicam falsa: neque enim illam Alcinoo vel Aretæ domi prout prætexit interim; enarrauit; sed vix paucissimis quibusdam verbis (id quod iam iam constabit) indicauit. ut mirum sit dixisse hoc in loco.

758

*Iam enim ex parte enarraui in domo:
absurdum verò addidisse*

— molestum autem mihi est

Rursus planè enarrata recensere.

verè enim quam sub idem tempus a Calypso ad Pheacos obierat nauigationem (nauigationem ipsam dico) ac tempestatem, quamque a se narratam dixit, vix per paucis attigerat verbis, sed audiamus illum: cum enim ex eo quæsisset Regina quis esset & vnde veniret, continuò respondit.

Ogygia quedam insula longè in mari iacet,

Vbi Atlantis filia dolosa Calypso

Habitat pulchricoma grauis dea, neque aliquis cum ipsa

Versatur, neque Deorum, neque mortalium hominum.

Sed me infelicem, domesticum duxit fortuna

Solum, quoniam mihi nauem velozem candenti fulmine

Iupiter iaculatus disceidit medio in nigro mari,

Vbi alij quidem omnes perièrè boni socij,

At ego vel carinam vlnis capiens naus utrinque remis agitata

Nonem diebus ferebar, decima autem me nocte nigra

Insulam Ogygiam me appulerunt dij, Vbi Calypso

Habitat pulchri coma grauis dea, quæ me suscipiens

Accuratè excepit, & alebat & dicebat

Facturam immortalē & senio nescium diebus omnibus.

Sed meum nunquam animum in pectoribus persuasit,

Illic quidem septem annos permansi firmiter, vestimenta autem semper

Lachrymis madefaciebam quæ mihi immortalis dedit Calypso.

Sed quando iam octauus reuolutus annus venit

Et tunc iam me iussit concitans redire

Iouis ex iussu, siue etiam animus mutatus ipsius est,

Misit me in rate consutili, multa autem dedit

Panem & suauē vinum, & diuinas vestes induit

Ventum autem immisit innocuum suauemque;

Septemdecim quidem nauigabam dies per mare iter faciens,

Decima octaua verò apparuerunt montes vmbrosi

Terræ vestræ, letatum verò mihi tharum cor

Infelici, certè enim futurum erat adhuc ut versarer cum ætumnis

Multis, quas mihi immisit Neptunus terræ quassator,

Qui mihi excitatis ventis impediuit iter.

Commouit verò mare immensum, neque vlllo pacto fluctus

Sinebat in rate vehementer ingemiscente consistere.

Hanc quidem deinde procellam dispersit; ceterum ego

Natans has vndas transnaui, donec me terræ

Vestræ adegit ferens ventisque & aqua.

En de Calypso multa: quæ iterat etiam varijs in locis, & ad naueam iterat: aliqua etiam de tempestate & nauigatione qua perfunctus est antequam appelleret ad Calypso, vbi amissos socios saltem obiter indicauit; sed hanc ipsam tempestatem quam a Calypso solues passus est, vix paucissimis ac veluti per transennam attigit: denique narrat tantum se septemdecim dies nauigasse & a Neptuno iactatum fuisse, donec ad ipsos Pheacos peruenisset. Anigitur videri possit tempestatem istam decantasse aut narrasse, ita ut iteratio esset verè da? potius argumentum inde obtulerat vnde cupiditatem audiendi excitaret. quin in propositis

759

positis verbis copiosius sine dubio iactationem illam attigerat in qua priusquam perueniret ad Calypso, amiserat socios, & tamen non idcirco commisit quominus deinde eam iactationem copiosè, ne dicam ad nauseam, persequutus sit ac Regina per censuerit. Itaque non minùs præter rem quam frigidè (& vt fatear planius id quod est) falsò, ea verba fundebat hoc in loco — *molestum mihi est*

Rursus planè enarrata recensere;

760 siquidè vix leuissimè indicata (si indicata tamè) fuerat postremis carminibus istis Ogygiana quam rursus recensere abnuìt, iactatio. Vt omittam minutè nimis rē peragere dum se iactationem illam in domo enarrasse dicit. Vt propterea his omnibus de causis, aliis etiam quas subiiciam paulò post, esset cur ab industriò & oculatissimo poëta nostro illius corrigeretur opus. Et hinc est vt grauis & cordatus Aeneas, cum iactationem non veluti digito indicarit sed egregiè nobis ante oculos imitatione illa collocarit quæ è Sicilia in Africā dilapsus erat, quæque Vlyssæ huic respondet de qua verba facimus, ac subinde ceteras enarrarit in hoc Tertio iurè ac meritò peroreret

Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum;

quibus septem iactationes & nauigationes prosequutus est quas ab Antandro in Siciliā vsque obierat. Et idcirco etiam, vt intelligeremus alteram qua deinde in Africam impulsus fuerat è Sicilia, iam tum illi successisse, nosque proinde ad naturalem ordinem quam primùm reuocaret, pergebat

Hinc me digressum vestris Deus appulit oris;

761 vbi paulò ante actam tempestatem, tunc postremam esse docuit. Ita sanè inuidiam omnè declinauit tum apud Didonem cui palam satisfaciendum proposuerat, tum apud lectorem cui clam erat canendum: apud Didonem, quia ex Ilioneo de illa summatim edocta fuerat: apud lectorem, quia ceteras deinde ipsemet percensuit copiosè. Ita quidem cum omnibus coloribus & pigmentis expresserit Virgilius iactationem qua Troiani in Africam coniecti sunt, vt nihil excogitari possit illustrius, satis intelligitur Homerum contra boni poëtæ muneri defuisse, qui qua Vlysses ab Ogygia ad Pheacos iactatus est tempestate, hanc vix digito leuissimè demonstrauit. Quamquam maioribus adhuc iactatur postcellis, quandoquidem reuera ad naturalem ordinem multò seriùs redijt quam postulare ratio: vix enim redijt ad decimi tertij initium: Virgilius in fine tertij. cum enim a medijs incoepisset Homericò morè (quod scitè etiam fecisse docuimus ab initio) omnino faciendum fuit vt quam primùm a perturbato ad naturalem se se ordinem referret, neque enim auditorum memoriæ consulas aut ingenio & cupiditati, nec denique Naturæ aut Artis quæ Naturam imitari solet, præscriptum ac tenorem colas, qui præposito ordine vtaris ac narres diù. redijt igitur ad ordinem primo quoque tempore poëta noster, serò admodum Homerus: si tamen redijisse dicendus est qui Ogygiana iactatione prætermisssa, reuera vix ac ne vix quidem instaurauit errorum seriem atque ordinem: contra Virgilius qui Aeneæ iactationes ad suum reuocauit caput, commonstrauitque seriem vniuersam. Atque ex his omnibus constare satis potest Homerum in Odyssæa nec naturalem ordinem secutum esse cum a medijs incoeperit tempestatibus (quam tamen rem non reprehendo) nec artificiosum ac perturbatum quem appellat M. Tullius in progressu sine errore coluisse: nam reuera præcipuam & grauissimam iactationem qua socijs amissis omnibus a Calypso discedens pulsus est, quæque tandem postulanti Regina patefacienda fuit, prætermisit, itaut mediæ cum primis nece nequeant sed intereissæ maneant ac detruncatæ. Quamquam illud palmare in Homero, quod quatuor integris libris primis Telemachi canit errores: quod monstruosum esse docuimus suo loco, itaut Virgilius Homeri ordinem non ita sequatur vt non eundem in multis corrigat. Hæc habui quibus Tertium hunc librum concluderem, vt cum Odyssæa magis ac magis adhuc conferretur. nam reuera, quemadmodum primi initium, ita hic tertius ex Odyssæa profectus est: etsi melioribus auspicijs sine dubio & admirabili industria profectus. Nec tamen occasio deerit vnde priores hosce libros cum Odyssæa in multis adhuc vtiliter conferamus: nam quartus erit quidem Latini poëtæ proprius, quemadmodum secundus item totus, ac primus maxima ex parte, sed tamen in quinto, multò, verò magis in sexto, ad Odyssæam imitandam redibit, atque inde in sex posterioribus Iliadem exprimet simulque corriget accuratè.

Finis Libri Tertij.

Gg 3 P. VIR-

P VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

Liber Quartus.

IV. huius
libri præ-
stantia.

Ad quartum librum accedo. quem sanè meis auditoribus iucundissimum fore & cupio & spero: idque vel quia omnium elegantissimus habitus est, & semper à veteribus, & perpolitus: vel quia amoribus plenus est, & affectibus ita ut Poëta in hoc libro vim omnem ingenij retulisse credatur, ut vim amoris, & amantis fœminæ ardorem exprimeret. Atque his etiam de causis (nimis magnopere quidem fallor) librum hunc præ cæteris lectitatum Romæ restatus est Ovidius, cum caneret;

Nec legitur pars vlla magis de corpore toto

Quàm non legitimo fœdere iunctus amor.

indicat enim Didonianum amorem mirificè priscorum illorum animos cepisse, ac deletasse. Et quamquam mihi quidem grauiori de causa huius lectio libri accidere solet peribicunda, nimirum propter initia quædam Carthaginensis odij erga Romanos, unde tandem inter eos infestis armis terra marique pugnatum, ac tandem de Terrarum orbis imperio decertatum est, verum tamen dum sua quemque trahit voluptas, per me licet ut suo quisque genio indulgeat: ac vel propter admirabilem elegantiam, vel propter suauissimos amoris affectus; vel quia inter Carthaginenses & Romanos classicum canit, & Annibalem ipsum iam iam ad pugnam videtur incenderè; hunc librum extollat ac celebret. Quapropter dum aliqui sentiunt librum hunc venustate & elegantia sparsum esse, & hoc imprimis nomine celebrant Didonis & Annæ colloquia, Iunonis & Veneris cõtentionem Iouis mandata, & Mercurij conciones, & si quid huiusmodi, hos ego non reprehendo.

Qui verò Didonis querelas ac preces illas suspiciunt,

Disimulare etiam sperasti perfide tantum

Posse nefas? taciturne meâ decedere terra?

Necte nos ter amor, nec te data dextera quondam,

Nec moritura tenet crudeli funere Dido?

Quinetiam hyberno moliris sydere classem,

Et medijs properas Aquilonibus ire per altum

Crudelis quid? si non arua aliena, domosque

Ignoras peteres? & Troia antiqua maneres?

Troia per vndosum peteretur classibus æquor?

Mene fugis? Per ego has lachrymas dextramque tuam, te,

Quando aliud mihi iam misera nihil ipsa reliqui,

Per connubia nostra, per inceptos hymeneos,

Si benè quid de te merui, fuit aut tibi quicquam

Dulce meum: misere domus labentis, & istam

Oro (si quis adhuc precibus locus) exue mentem;

ijs per me quidem licet eadem de causa hunc librum suspiciant. Qui verò admirantur Didonis amorem ac preces in furorem, ac minas conuersa, dum Aeneam sic increpat,

Nec tibi diua parens, generis nec Dardanus author

Perfide: sed duris genuit te cautibus horrens

Caucasus, Hyrcanæque admorunt vbera tigres.

Nam quid dissimulo? aut quæ me ad maiora reseruo?

Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?

Num lacrymas victus dedit? aut miseratus amantem est?

hos librum hunc ut hinc commendent, non impedio. Quod si etiam eos delectat & capit, lugubris illa Didonis lamentatio, quam sine lachrymis negant perlegi posse.

At trepida & cæptis immanibus effera Dido,

Sanguineam voluens aciem, maculisque trementes

Interfusa genas, & pallida morte futura,

libr. 2.
Trist.

765

*Interiora domus irrupit limina, & altos
Conscendit furibunda rogos: ensēque recludit
Dardanum, non hos quāsītum munus in vsus.
Hic postquam Iliacas vestes, notūque cubile
Conspexit, paulū lacrymis, & mente morata,
Incubuitque toro, dixitque nouissima verba:
Dulces exuuiā dum fata, deūque sinebant,
Accipite hanc animam, mēque his exoluite curis,*

766

hanc principem huius libri virtutem ac laudem statuunt pro arbitrato. Ego certē dum isthac & id genus alia quādam pulcherrima esse concesserim & peruenusta, illud tamen fatebor; me ijs mirum inmodum commoueri ac delectari, quā Carthaginensibus classicum canere & Annibalem in Romanos incendere animaduerto.

*Hec precor: hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos o Tyrī stirpem & genus omne futurum
Exercete odijs: cinerique hēc mittite nostro
Munera: nullus amor populis, nec fœdera sunt.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanijs ferroque sequare colonos.
Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires,
Littora littoribus contraria, fluctibus vndas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes.*

Quāquam si quis ijs de causis omnibus hunc in delicijs habeat librum, ac totum, quantus est, elegantia, affectibus, ingenio denique & artificio dicat esse plenissimum, is fortasse cum rectē sentiat, tum inuidiam declinet omnem. Sed iam Poētā audiamus qui ab amore exorsus sic canit.

Part. I.

At Regina graui iamdudum faucia cura
Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni.

Iamdudum bibebat Dido insanum amorem. & ideo Aeneam rogabat vt Troiæ excidium ac suos errores accuratē commemoraret: vt nimirum eum & loquentem audiret & præsentem cerneret diutius: nec a suauissimo & optatissimo illius diuelleretur aspectu. Nunc igitur cum noctem totam illum detinuerit loquentem, nec ab eius vultu oculos fortasse vnquam deiecerit, amorem altius hauserit necesse est. Itaque canit Poëta Regīnam Didonem iamdiu graui cura, amore scilicet, affectam ac propterea vulneratam, nunc iam venis alere vulnus, hoc est amorem a quo vulnus contraxit, altius in eius pectore infedis: ita vt venis ipsis. vnde toto corpore funditur. contineatur & nutriatur. denique infelicem amantem cæco & occulto igne carpi & lacerari. & rectē. vt enim verisimile est illum ab initio celasse, & intimo pectore occultasse, ita maiores vires sumpserit necesse est; rectē enim Ouidius de amore,

Quoque magis tegitur, tantò magis aestuat ignis.

Hic verò expectet fortasse quispiam vt apologiam pro Virgilio dicam, cum honestam feminam & verecundam atque adeo Regīnam pudicitiae laude clarissimam turpiter infamarit. ego verò id oneris non recuso: præsertim quia hinc videor mihi Virgilium nō modò posse tueri, verum etiam ingenij ac prudentia nomine commendare. Ergo nemi ni dubium esse potest sic fuisse descriptam Didonem a Virgilio antequam fictum Ascaniū exciperet gremio, vt grauis, verecunda, pudica appareat: quia consilij, tolerantiae, constantiae plena, quæque ad omnem fortunam parata sit, & celsū præferat animum. itaque Venus sic eius è Phœnicia describit discessum, nauigationem, nouæ Urbis fabricationem, ac Regni constitutionem; vt non tam fœminā quā herois fortissimi virtutem exprimat. ita fit vt Ilioneus & Troiani eam offendant quæ inster operibus futuri Regni: quæ labores æquis partibus distribuatur; populo, iura dicat; religionem colat; denique multis ac magnis virtutibus ad gloriam ac nominis immortalitatem contendat. quid igitur in ijs reprehendunt aduersarij? quam virtutem? quod decus animi, quod ornamentum displicet illis in Didone, ita ut Virgilium reprehendant? quāquam Virgilium (dicet quispiam) non inde reprehendimus quòd Didonem prius ornauerit: sed in ijs quæ deinde affinxit Didoni misera, quæque lectissimæ fœminæ & honestissimæ inuidiam infamiāque conflant, illum

*Iam deplatus Dido
nis amor
describitur*

*NVM culpandus sit
Virgilius
qui talem
falsò ex-
presserit
Didonem.
Excusatur
commendaturque.*

*Ol. iicitur
rursus.*

illum arguimus & reprehendimus. Et hoc est quod Aufonius Didonis ipsius nomine con-
queritur Epigrammate illo vel potius elegia nobili: cuius partem aliquam referre lubet.

Ille ego sum Dido, vuln' quam conspicis hospes,

Assimulata modis p'uleraque mirificis,

Talis eram, sed non Maro quam mihi finxit erat mens,

Vita nec incestis leta capidinibus.

Sed furias fugiens atque arma prociacis larbæ

Servauit fateor morte pudicitiam.

Pectore transfixo, casto quod pertulit casu,

Non furor, aut læso crudus amore dolor.

Sic cecidisse iuvat, vixi sine vulnere famæ

Vita virum positis mœnibus oppetij.

Inuida cur in me stimulaſti Musa Maronem,

fingeret ut nostræ damna pudicitia?

Sic Aufonius quem Italicus lyricus eleganter ut solet, secutus est, cum in Castitatis trium-
pho canat,

E veggio ad vn lacciuol Giunone e Dido,

Ch' amor pio del suo sposo a morte spinſe,

Non quel d' Ena, com' è publico grido

Responde-
tur.

Ego verò sic statuo per iniuriam in his reprehenditur Poëta. etenim tum demum eam ad
amorem induxit, cum Venus ad eam submisit Cupidinem Ascanij nomine, eidemque a-
moris venenum clam infudit & inspirauit, ac nihil minus quam de amore cogitantem in-
cendit & inflammavit. itaque Didonis amor quantus fuit, totus Veneris & Cupidinis arti-
bus acceptus est referendus: in eos conuertenda infamia (si quæ inde extitit) tota. & ideo
egregiè Iuno Didonem hac in re excusat, & Venerem Amoremque filium culpât,

Egregiam verò laudem, & spolia ampla refertis.

Tuque puerque tuus: magnum & memorabile nomen

Vna dolo diuim si femina victa duorum est.

Hinc igitur præclara se se offert ratio qua defendatur Dido. nam ea sunt laude aut vitupe-
ratione digna, quæ sponte agunt homines & ex electione: contra verò quæ prærer volun-
tatem gesserint & alienis fraudibus adducti, immeritò reprehenduntur. quapropter quæ
ante Cupidinis aduentum præclare de Didone concinuntur, ea, quemadmodum Didoni
conciliant laudem quod ea spontè ac volens & prudens gesserit, ita in Virgilij redundant
commendationem, qui inde illam egregiè descripserit ac celebrarit: cætera, quoniã præ-
ter voluntatem & culpam Didoni contingere, sanè quemadmodum Didonem ita Virgi-
lium culpa vindicant omni. & hac planè de causâ Vates ad extremum canit

Nec fato, merita nec morte peribat,

Sed misera ante diem, subitoque accensa furore.

Quod satis indicat nulla culpa sed Veneris & Amoris artibus ac fraude peritiam & amas-
se & periisse. Hinc igitur cum Didone excusandus planè Poëta noster atque omni crimi-
ne liberandus: illinc propter oblatam prudentis Reginæ imaginem meritò celebrandus.
Idque eò magis quod Didonem de nuptijs semper cogitasse, atque Aeneam coniugali af-
fectu dilexisse (& ideo per connubia & hymenæos illum rogabat) compertum est. quare
cum excusanda foret citra nuptias quod clam illi admotæ fuerint faces, quanto magis in
nuptijs & coniugali toro, cui addicta erat: ita ut Virgilius hinc etiam Didonis honori pro-
spexerit. Denique Virgilius non Historicum agit sed Poëtam. quapropter cum id non
tquam historicus (esset enim sine dubio insimulandus, explodendus, damnandus)
sed poëtica libertate fecerit & potestate cuius est verisimilia proferre, potuit id sine cri-
mine simulare. nam qui iubeant ut vera scribat Poëta, non falsa etiam verisimili ra-
tione cōminiscatur, ijs videndum est ne Poëtæ officium perturbent. Hæc igitur sunt quæ
Virgilius non modò excusant sed cōmendant. Itaq; Aufonius (quod eius pace dixerim) o-
peram melius locasset suâ, si obuia Virgilij excusatione arrepta ingeniosè ostendisset reue-
ra Didonem hinc nihil infamiæ contraxisse nec Virgilius, hoc est poëtâ summū, insimula-
re ausus esset. Sed Aufonius est. Quæ si fortè Christianus arbiter optauerit ut Virgilius sic
cōminiscendi licentiâ exercuisset, ut sine tantæ Reginæ aut vllius (quisquis esset) falsâ notâ
& infamia illâ arripuisset ac exercuisset, cum Didonē non Aeneæ sed Sichæi amor ad necē
addu-

Virgetur
ad huc.

adduxisset, equidem sic statuo rursus. An non sibi mortem consciscere turpius est volentem & lubētem, quā morbi aut perturbationis aestu commotam? sic sanē immo illud planē damnamus, hoc excusatione atque adeo commiseratione complectimur. Itaque Plato in Phædone, & M. Tullius eū secutus in Scipionis somnio, docent homines a Deo in hac vita veluti in statione quadam esse collocatos: itaut hinc iniussos non liceat discedere. Quam rem ita confirmat magnus ille Theologorum vertex Augustinus, ut Lucretiæ & Catonis qui sibi violentas manus intulissent, factum acriter reprehendere non dubitarit. Quid plura? aduersus eum qui volens ac lubens sibi manus inferat, diuina humanaque iura clamant omnia: cum tamen qui per furorem aut summam quandam morbi vim & perturbationem id fecerit, excusetur. Quæ cum ita sint, tu quidem Ausonies iniurius Didoni atque adeo inuidiam ei conflas & ignominiam, qui sponte non vi & perturbationis aestu sibi manus intulisse affirmas. Virgilius contrā de huiusmodi commento (poëta enim licere comminisci iam sumimus tanquam receptum ac certum) non modò culpandus non est, sed quoniam Didonis culpam extenuarit & infamia vindicauit, celebrandus. Clausula igitur hæc sit, Auditori hac in re prudentiam iudiciūque exerendū; itaut quæ sponte gessit Dido, commendet: quæ inuita egit, excuset: sic nihil habeat quod in Virgilio reprehendat: quæ laudet, occurrant multa: quandoquidem quemadmodum industriae Idæam in Regina obtulit primum? ita infani amoris vim expressit deinde, hanc ut, qualis qualis sit, vites: illam ut seceris & amplectaris.

Respondetur.

Vnum fortasse obijciat adhuc Christianus arbiter, reuera non posse hominem sic decur santibus amoris illecebris seu facibus affici aut incendi, ut non liberum sit ei resistere easque reiicere, & tueri castitatem, ita fieri ut quā præteximus pro Didone excusationē, hæc infirma sit: ac propterea nec Dido iurē excusetur, nec Virgilius qui hunc illi amorē affinxit, non coargui possit. sed hæc non huius sunt loci ac temporis. Quare tantum dicam Virgilium quippe Ethnicū poëtam, Romanis, denique studentem, pro more & gentis, & poëtarum, attingisse introductum ac receptum amoris Deum Cupidinem qui pro arbitratu amoris ignes inspiret, ac propterea hominum atque Deorum domitor appelletur & habeatur. Id quod non modò a poëtis receptū est (quod satis sit Virgilio tuendo) ac decantatum, verum etiam a Platone in Coniulio peruiulgatum. quod ubi Virgilio concesseris (concedendum verò est quod non historicus sed poëta videri velit) utrique verè excusabitur Dido, & infamiae nota liberabitur. Sed redeo ad propositum locum, & Didoniani amoris descriptionem. in qua velim pauca quædam diligenter obseruari. scitè fecisse Virgilium, qui cum Aeneam secundo ac tercio libro loquentem fecisset, ac graui munere eoque bene longo detinisset, nunc ipse canendi resumit munus. Quā in re eò præclarior eius videri potest industria, quod cum Aeneam non modò perorantem, verum etiam quiescentem induxisset in tercio extremo (ideo enim de Aeneâ

Urgetur adhuc.

Respondetur.

IV.
esse obseruanda in proposita Didoniani amoris descriptione.
I.

Conticuit tandem factoque hinc sine quiescit,

aiebat poëta) ad Reginam rediens appositè & coherentè intulit

At Regina graui iam dudum saucia cura,

Vulnus alit venis:

ubi eleganter ab Aeneæ quiete ad Didonis curam progressus est. Alterū est non facile dignosci posse, num inter Aeneæ narrationem, & primam Reginæ, quæ iam iam conime morabitur; actionem, ea tantum nox intercesserit, in qua conuiuini celebratum est, & Troiæ excidium errorēque Troianorum narrati; an plures intercesserint & noctes, & dies: quam tamen rem hic monuisse velim, paulò post opportuniùs eandem conquiritur quod res sit plena dubitationis. 3. illud sit, amorem dum a Virgilio graui cura censetur & appellatur, dubitationem afferre posse, cum sæpè amor iucunditatis plenissimus sit ac voluptatis: itaut a Natura inter mortales inductus videri possit ut eos exhilaret, eorumque curas & moerore leniat. Certè hac planè de causa iuuenis ac pulcherrimus, laticitiæque plenus fingitur a poëtis, a pictoribus etiam pingitur. An igitur grauis cura dicitur, quia amor sit curarum omnium vehemensissima? Certè Prodicus Chius magnus ille Sophista & nobilis, cum ex eo quæreretur, quid esset Amor, est Amor (inquit) *ἡ ἀνθρώπου πλυσταθής* geminata cura. quasi diceret odium cura grauis est, ambitio item & cupiditas gloriæ, sed amor has superat cupiditates omnes, ita ut geminata cura meritò appelletur. Atque hanc sententiam inde mihi videor confirmare posse quod cura inde nomen apud Latinos inuenerit quod cor vrāt. itaque Ennius huc spectans, quæ te coquit sub pectora cura? inquit

II.

III.

inquit apud M. Tulum. quod si cura vrit cor, profectò amor qui geminata cura est, maxime omnium curarum incendet cor & inflammabit. Quamquam non est cunctandum affirmare amorem ea etiam de causa dici gravem curam, quòd curarum sit plenissimus actanquam curarum cumulus. Da amantem, hunc statim suspiciones occupant variae: in eius pectus obsepi timor, zelothypia quasi indiuidua comes adiungitur: succedunt plerumque suspiria, lachrymae, mœrores, ægritudines: sapè etiã odia, dissidia, bella. Sat enim constat præcipua mortalium detrimenta ingentesque clades ab Amore initium duxisse. Denique Amor nec vigilantibus parcat nec dormientibus. Nam in somnis etiam imagines recurrunt; itaut vel somnum adimat vel per visum falsis terreat imaginibus ac terrentamentis perturbet. Quam in re Ovidium, hoc est Amoris aestimatorum acerrimum, producerem in medium, ex quo illa in primis commemorarem quæ in Heroidum canit Epistolis: nulla enim est quæ non sexcentas ob Amorem offerat curas: inter quas Laudomia dum ad Prothesilam scribit, mirum est quàm ingenti curarum iactetur æstu. Itaque vel nullam quietis partem capere potest, vel si interdum capiat, statim per visum exagitur. Sed quid Ovidio opus est? Quartus enim hic liber aliud nihil est quàm Didonis curarum explicatio; itaut ab initio ad finem usque Didonis angorem, suspiciones, timorem, suspiria, lachrymas, preces, indignationem, furorem, vnde etiam mors secuta est, cõtineat. Vt propterea iure ad extremum moritura Dido illud canat,

Excipite hanc animam, mœque his exoluite curis.

Ethuc etiam pertinet quòd poëta Didonis amorem & curam & vulnere & flammis & huiusmodi alijs describit; vix enim fieri potest vt res talis ac tanta vno vel vulnere vel igne exprimi possit. Et sanè Amor cor & vulnerat & incendit; venis etiam & vulnus & ignes iniicit ac fouet. Itaque cum alij poëtae multi tum Seneca in Octavia & sagittas & faces tribuit Cupidini, vnde tum vulneret, tum incendat. Lucianus etiã eleganter scribit Amoris sagittas *τράβηα πυρρὰς τοῦ ἔργου*, vulnus ignitum habere. Quin etiam ea de causa crediderim Amorem, et in aliquo pulcherrimum, ex turpi claudoque parente progigni voluisse priscos poëtas & sapientes, quòd quemadmodum Vulcanus ferrum perpetuo igneque tractat, ita Cupido sagittas & facibus delectetur. Hoc tertium. Postremum illud sit, Virgilium, dum amorem Didonis accuratius describit, nescio quo pacto nimium videri posse; nam vno eodémque in loco amorem facit curam, eamque grauem, quæque fauciet, itaque non modo vulnus profert, sed alij ait in venis, quæ verò nutrimentum habeat huiusmodi vulnus, vnde conseruetur & augeatur, & tamen cum hac abundè satis videri possent expressisse amoris seu morbi magnitudinem, placuit eundem amorem statim ignis metaphora complecti, qui & lateat, & amantis pectus carpat & laceret: vbi duas simul metaphoras vulnere scilicet & ignis, præter morem vni eidémque rei declaranda, vno eodémque in loco adhibuit. Vt omittam curam quæ vulnus infligit, videri minus propriè grauem appellari, cum tela acuta vulnus inficit, & sanè si vel simile geminaret vel exemplum, rectè quidem: id enim iustum est & accommodatum: itaque nò multò post Didonis furorem Penthei mox etiam Orestis furore, explicat. Sed vt vno eodémque in loco vnam eadémque rem gemina metaphora explices, id verò insolens videri potest: quam enim quisque metaphoram arripuerit, eam retineat oportet, non illico muret ac geminet. Sed clausula hæc sit quam vim habet acutum telum ad corporis vulnus, eandem habere grauem curam ad vulnus & angorem animi: rursumque eiusmodi curam interdum talem ac tantam esse, vt ob magnitudine non modo vulnus, verum etiã igne venis dicatur imprimere. Itaque Italicus interpres graui cura in amoris telum (etsi fortasse non nihil licentiùs) conuersa, & igne in venis excitato & dilatato, commodè & elegantissimè vtramque metaphoram ad morem Didonis retulit exprimendam sic canens

Ma la Regina d'amoroso strale

Già punta il core, e nele vene accesa

D' occulto foco, intanto arde e si sfacc.

Denique talis ac tanta est amoris siue cura, siue afflictio vt non ordinatio more ac modo describi possit, sed licentiùs sit tollenda & dilatanda oratio. Hæc inquam velim obseruari, quibus si quintum addas, fortè a vero non aberraueris: videlicet carmine illo,

Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni.

tanquam symbolo quodam præmonstrari quod lethum maneret Didonem. vt enim hic vulnus prius tum ignis commemoratur, sic Dido incumbens ensi, vulnere, pyræ innitès,

igne,

igne, extincta est. quod si rursus per cæcum ignem, cæcum necis Authorem, Amorem inquam intelligas (cæcus enim fingitur Cupido) symbolū perfectius sit & admirabilius. Sed iam in Didoniani amoris descriptione cum Virgilio pergamus:

Part. 2.
777

Multa viri virtus animo, multusque recurvat

Gentis honos: hærent infixi pectore vultus,

Vérbaque: nec placidam membris dat cura quietem.

*Quæ sint
quæ Dido-
ni obuer-
santur ani-
mo dum a-
stuat amo-
re.*

*Omnibus
bonis cumu-
lat Aeneâ
Amor.*

778

Quatuor Didone obuerfantur animo vñ de amoris æstu magis super ac magis agitur nec ullam placidæ quietis partem capere potest. nimirum Aeneâ virtus, Troianâ gentis decus, Aeneâ ipsius vultus & pulchritudo, eiusdémque suauitas orationis. quanquâ pulchritudo inprimis erat, quæ illius incendebat coquebátque animū: cætera fouebant ignē & ideo priora illa recurfabant animo (inquit poëta) frequentérque in mentem redibant vultus & pulchritudo, suauitas ac dignitas orationis: nā oratio quoque sine dubio ad amorem conciliandum pondus habet suum, si elegantiam habeat ac suauitatem. Ita quidem amor Aeneam obicit Didoni omni ferè bonorum varietate ornatum & perfectum: nam in eo agnoscit contemplatúrque tum virtutem, bona scilicet animi; tum honorem ac decus, præcipua scilicet externa bona, tum pulchritudinem, ac reliqua bona corporis: siquidem pulchrum viri corpus, sanum quoque & robustum esse solet, & ideo etiâ paulò post eum forti pectore & armis appellat. denique verba, quibus elegantia atque adeò eloquentia designatur vñde homo apud hominē gratosus redditur & amici conciliantur. vt propterea Virgilius dum ludit & amores canit, clam philosophetur etiam. *Qua in re ne illud* quidem caret artificio quòd eiusmodi bona ex ordine refert: cum bona animi prius, tum quæ ad honorem pertinent ac dignitatem, ad extremum bona designet corporis. Atque huc etiam pertinet quòd deinde latis indicat se virtutis nomine Heroicas quoque virtutes intelligere: siquidem Dido sic Aeneâ virtutem extollit, vt hac de causa iudicet genus esse Deorum. Atque huc profectò (ne quis Virgilium huc spectasse neget, aut casu potiùs quàm de industria philosophari affirmer) pertinet quòd Dido paulò post in ijs quæ referebam, Aeneâ bonis inhærens, ait *Quem se se ore ferens?* (vbi eū commendat a pulchritudine atque oris dignitate) *Quam forti pectore & armis?* vbi virtutem memorat; *Credo equidem genus esse Deorum*, quibus eximia nobilitas declaratur. *Quæ bella exhausta canebat?* vñde eloquentia designatur. Itaut reuera poëta noster eleganter & canat & philosophetur.

*An reli-
querit Ve-
nustatē seu
quam ap-
pellat Gra-
tiam: quæ
ad excitan-
dum amo-
rem vide-
tur præci-
pua.*

779

Quanquam illud vñum fortasse requirat aliquis quòd maximè omniū obijciendum & ostentandum erat Didonis oculis: nam duo sunt quæ amoris flammæ excitant maximè; pulchritudo scilicet & Venus, quam gratiâ, quia scilicet gratum & amabilem reddat, appellant aliqui: gratia enim ad amoris flammæ excitandas vsque adeò necessaria existimatur, vt pulchritudo sine gratia frigere ac nullum ferè momentū habere videatur. hinc Plutarchus scribit Cleopatram excelluisse quidē pulchritudine; ita tamen vt cum Fuluiâ Antonij coniuge vix æquari posset: Fuluiam tamen speretam ab Antonio, Cleopatram cupidissimè adamatam. Cur ita? quia (inquit Plutarchus) miræ in Cleopatra veneres, quibus gratiam sibi conciliaret atque incenderet animos. Sic Catullus puellam quandā, etsi alioquin magno & pulchro corpore, cōtemnit quòd in ea venustas & gratia requiratur. Itaq;

Nulla in tam magno corpore mica salis,

inquit poëta ille nobilis: quam enim nos venerem, venustatem, gratiam (si placet) appellamus, ipse ac falsè quidem sal appellat, quòd alioquin sit pulchritudinis condimentum. Atque hac de causa veteres Gratijs sacrificandum putabant, quòd scilicet sine ijs nemo gratus esse posset. quid causæ igitur est cur Virgilius pulchritudinem adiungat Aeneâ, venustatem & gratiam prætermittat? Sed quid si fortè cum Platone gratiam a pulchritudine, quòd scilicet vera pulchritudo sine gratia esse non possit, haud distinguit? etsi enim Aristoteles in 4. Nicomachiorum cap. 3. & in Poëtica apertè gratiam & venustatē disiungit a pulchritudine, Plato tamen in conuiuio, quoniam de homine loquitur sigillatim, ac Platonici deinde, venustatem & gratiam non disiungunt a pulchritudine. Quanquam enim inter res expertes animæ multa censerī pulchra solent quibus nullam attribuimus gratiam, inter belluas etiam quibus non denegatur pulchritudo, gratia vix ac ne vix quidem obseruatur vlla, in hominibus tamen quorum videtur propria, cum pulchritudine cōiungitur passim, ita vt indiuidua pulchritudinis comes videri soleat. Et sanè quæ homines capit pulchritudo, hæc gratiam referat necesse est. Crediderim igitur Virgilium, dum

Aeneâ

Aeneas vultus Didonis pectore infixos dixit, gratiam vnâ cum pulchritudine designasse: praesertim quia cum gratia in oculis & vultu emicet, par sanè est vt qui vultu amorem excitat, hic gratiam quoque praesferat ac venustatem. Ita quidem si non cum Aristotele philosophetur noster Vates, plebeium certè Philosophum haud sequitur. Quamquam huc illud etiam accedit quòd Poetae Gratiâ Veneris & Pulchritudinis affectus passim efficiunt: ita ut suo in re Virgilius sumere possit Gratiâ ab Aeneas vultu, quo tantopere capitur Dido non abesse. Quin etiam cum Gratiâ in eleganti tum ore & vultu, eiusque gestu & motu, tum in orationis venustate collocetur, ac propterea a Poetis Veneri propter vultus, Mercurio propter orationis elegantiam adiungatur, quid nigratiâ tribuatur Aeneas, cuius vultu, gestu, oratione tantopere capitur Dido & inflammatur? Quid plura? cum Venus statim ac se se scidit nubes, tale ac tantum decus addiderit Aeneas, vt Poeta canat

Restitit Aeneas, clarâ qua in luce refulsit

Os humerosque Deo similis, namque ipsa decoram

Cesariem nato genitrix, lumenque iuuentæ

Purpureum & latos oculis adflarat honores,

quis non fateatur & pulchritudinem & venustatem illi afflasse, ac quicquid allicere oculos potest largitam esse, vt Didonem magis ac magis alliceret ac inflammaret? Ac de gratia quidem & venustate deque pulchritudine ea cõsulas licet quæ in Quadragesima quarta Poeticae Controuersia disputauimus: huic enim loco illustrando valent plurimum.

Partic. 3.

Postera Phœbea lustrabat lampade terras,

Humentemque Aurora polo dimouerat vmbra,

Cum sic vnanimem alloquitur malè sana sororem.

Dies describitur oritur, & Didonis ad Annam introducit oratio.

Repetit ferè descriptionem quæ paulo ante usurpauerat.

Postera hac dies nū sit postera conuiuij.

Orientem describit diem, carmen integrum quia descriptionem penè totam (nescio quo pacto) repetens ex superiore libro extremo, vbi item Orientem descripsit diem sic canens

Postera iamque dies primo surgebat Eo,

Humentemque Aurora polo dimouerat vmbra:

itaque mirer bis eandem ferè descriptionem coherrentibus penè in locis vsurpasse Virgilium nisi iamdiu animaduertissem eo properante, aliqua (vt fit) tanquam è calamo excidisse, quæ interim volens ac sciens dissimulâr. quòd ea per otium mutare deinde & perpolire decreuisset. Hic verò dum ait *Postera* (dies scilicet; sic enim & tertij locus, & metri docet ratio) *Phœbea lampade lustrabat terras*, non facilè statuas num Poeta diem intelligat qui proximè consecutus sit conuiuij diem & narrationis, quam in III. absoluit, nocte; an verò diem alterum qui a primo illo dierum aliquorum interiectu distet, etsi enim *Postera* dies omnino videtur esse conuiuij, tamen in contrariam sententiam vocant multa: nam fortasse minus commodè dixisset iamdudum Reginam amoris vulnere sauciatam esse, cum priore die quin priore nocte, hoc est paulò ante, vulnus accepisset. Adde quòd ad II. libri initium dixit Aeneas

— suadentque cadentia sydera somnos.

quibus Poeta descripsit Auroræ aduentum ac diei, significauitque Aeneam tum planè longam illam narrationem fuisse aggressum cum dies aduentaret. quò igitur fieri potuit vt, quæ duobus libris continetur, narrationem, quæque vix quinque horis haberi potuit, post exortam Auroram aggressus sit, & tamen interim Sol bonam Coeli partem non peragrârit: praesertim verò quia Aeneas postquam perorasset, quieti se dederat: quid plura? Dido etiam post longam illam narrationem cubauerat, quandoquidem hic se in somnis territa ait: Annam etiam sic alloquitur quasi Aeneas narratio multò antè esset habita: ait enim

— quæ bella exhausta canebar?

igitur crediderim iamdudum significare longius quàm vnius noctis, aut paucarum horarum tempus. ita vt inter IV. hunc librū & III. aliquot dies concipiendi sint. ita sanè *Postera* significabit diem quæ consequuta sit eam nocte aut illud tēpus quo canitur de Regina

— nec placidam membris dat cura quietem.

& quamuis subdurius videri potest explanatio, necessaria tamen censeatur: praesertim quia in progressu etiam fortasse indicat ante hæc omnia, quæ presenti die agitantur a Didone talia conuiuia fuisse habita cum canat,

Nunc eadem labente die conuiuia queris.

Ita

Ita quidem nisi fortè illud — & iam nox humida cælo

Præcipitat, suadentque cadentia sydera somnos, ad initium potiùs quàm ad terminum referas noctis: quod ego nonn. hil suspicatus sum aliqn, præsertim quia & hic, *Postera*, propriè sumi, dièsq; conuiuiũ insequens intelligi, posset: ibi non in multas diei horas traduceretur Aeneæ narratio: sed extrema fermè primæ noctis vigilia incepta, absolueretur in tertia, & quieti esset locus: habemus primũ librũ vnus eiusdémq; diei nauigationẽ, tempestatẽ, descensionẽ continere, atq; alterius succedentis initium, immo finem etiam; cũ sub noctem celebratum sit conuiuiũ; II. & III. librũ secundi diei noctem extremam & tertij diei initium, ferè occupasse: inter hæc verò & præfens Didonis cũ Anna colloquiũ dies aliquot interiectos esse: De qua tamen re opportuniore loco nec multò post, plenius & explicatiùs. Sed quoniã diei descripsit ortũ, vnde Sol illustrabat ac peragrabat terras, Aurora verò humentẽ dimouerat & expulerat vmbra (humentem. s. vel propter noctẽ quæ, Sole absente, humida est, & verò cũ vmbra illa copulatur: vel quia Solẽ & calorẽ videtur prohibere; alioquin vmbra humorem habet nullũ) amq; Dido è stratis (id quod eius verba mox indicabũt) surrexit, & mēte malè sana (amor. n. est mētis morbus) Annã sororẽ alloquitur (cum. n. vnani mis esset ac soror, quid ni cum ea cõicet sua mala & amoris morbũ?) eius verba audiamus.

Iam ad Didonianam orationem descenditur.

Par. 4.

Anna soror, quæ me suspensam infomnia terrent:

Quis nouus hic nostris successit sedibus hospes?

Quem se se ore ferens? quàm forti pectore, & armis?

Credo equidem (nec vana fides) genus esse Deorum.

Degeneres animos timor arguit. heu quibus ille

lactatus fatis: quæ bella exhausta canebat?

Amantem faciliè inuadunt somnia, cum propter fixam, in qua interdiu ac vigilans hæret, cogitationẽ, per noctem imagines in mentem seu phantasiã recurrant. & hinc est vt Didonis infomnia quanta sunt, tota (quantũ tamen coniectura assequi licet; id. n. Poëta non satis exprimit) Aeneam quicũ versata fuerat, quẽmq; & diligebat & cogitatione complectebatur, referant, deniq; ea fermè oĩa quæ paulò ante vigilantis Didonis animò recurlassẽ, aut pectore altius hæsisse, cecinerat Virgilius; hæc Didoni in somnio occurrunt, nimirũ vultus & pulchritudo; & ideo ait. *Quem se ore ferens?* virtus præterea & oratio, ideo. n. subdit, *Quàm forti pectore & armis?* Quæ bella exhausta canebat? quæ enim commemorauerat Aeneas post conuiuiũ, ea, quippe plena bellicæ fortitudinis, amanti Didoni Aeneã ipsum pectore & armis fortẽ referebāt, & in somnis vnã cum oris pulchritudine faciliè obijciebāt. Ex quib. oĩbus licet aĩ aduertere nõ minùs verè, quàm elegãter de insõnijs Petroniũ Arbitrũ cecinisse,

784

Somnia quæ mentes ludunt volitantibus vmbis,

Non delubra deũ, nec ab æthere numina mittunt:

Sed sibi quisque facit. nam quum prostrata sapore

Languent: membra quiete, & mens sine pondere ludit,

Quicquid luce fuit, tenebris agit. oppida bello

Qui quatit, & flammis miserandas seuit in Vrbes:

Tela videt, versasque acies & funera Regnum,

Atque inundantes profuso sanguine campos.

Qui causas orare solent, legesque, forumque,

Et pauido cernunt inclusum corde tribunal.

Condit avarus opes, defossũque inuenit aurum.

Venator saltus canibus quatit. eripit vndis,

Aut premit eversam periturus nauita puppim:

Scribit, amatori meretrix. dat adultera munus.

Et canis in somnis leporis vestigia latrat.

In noctis spatio miserorum vulnera durant.

Hæc non impolitus Author. qui cum Aristotelem ac Philosophos secutus est, tum Lucretio planè hæsit, qui etsi minùs eleganter & copiosè, idẽ tñ summatim docuerat cũ caneret,

Et cui quisque ferè studio deuinctus adheret;

Aut quibus in rebus multũ sumus ante morati:

Atque in qua ratione fuit contenta magis mens:

In somnis eadem plerumque videmur obire.

Hh

Sic

Sic isti etsi vbi eis concessero somnia esse animantis affectiones, ac propterea belluas et sō
 nijs agitari, illud tñ affirmauero homini diuinitus et quandoq. immitti, quēadmodum ex
 historijs, ac sacris præsertim, intelligitur, & verò a Theologis ostenditur. Sed ad Didonē re
 deo: quæ sanè ex ijs quæ in sōnis vidisset, colligit, & vt amat, libenter cōmemorat, nouū il
 lum sospitē heroēm esse ac Deorū genus, seq. haud falli opinione: quod et inde confirmat
 quia degeneres, quippe qui timorē planē dissimulare haud queant, timore ipso arguātur:
 quasi verò Aeneas, qm̄ forti se se pectore, fortem & armis, ostendisset, degener esse nō pos
 set. Et quamquam reuera nullum huius rei certum attulerat argumētum. cū sæpē videam
 mus aliquos iactare de se & gloriosè prædicare multa, Dido tñ, quippe amore persuasa, fi
 dē ijs constanter habet quæ siue de exhaustis, etsi nō foeliciter, fortiter tamē & celsō aīo,
 peractis bellis, deq. erroribus & diuturnis & periculosis commemorauerat. Itaq. persuasa
 exclamat — *Heu quibus ille Iactatus satis, quæ bella exhausta canebat?*

Sed quoniam quid hæcenus de Aenea prædicauerit Dido satis cōstat, videamus quò talis
 spectet ac tāta prædicatio & cōmendatio: id. n. ad artificii cōsiliūmq. Poëtæ agnoscendum
 pertinet maximè. eò igitur sine dubio spectat, quia in Didonis pectore Pudor, & Amor pu
 gnabant, Honestas & Cupiditas. itaq. cū præstū cogeretur Amori indulgere & ardorem
 forori aperire, Pudori et & Honestati quoad eius fieri posset, consulendū putauit; igitur p
 mittit prius Aeneæ virtutes & pulchritudinē admirabilē, vt minore cū rubore & verecū
 dia amorem aperiat: quasi verò tantæ vis pulchritudinis & virtutis non posset nō eius pe
 ctus incēdere. ita quidē insinuatione p̄gredietur ad idq. instituerat: per cōmodū igitur a sō
 nijs illis & imaginibus duxit initii, Aeneæq. laudibus eximijs, vnde non possit nō minui
 culpa quā secundis nuptijs subesse iudicabat. Sed quoniam & foeminam alloquitur & so
 rorem eamque vnanimem, in primis que aditum sibi per cōmodum aperuit vnde fiden
 tius amorem insinuet suum, nunc quibus illum insinuet verbis, audiamus.

Partic. 5.

Si mihi non animo fixum immotūque federet,

Nec cui me vincolo vellem sociare iugali,

Postquam primus amor deceptam morte fefellit:

Si non pertesum thalami tædæque fuisset,

Huic vni forsan potui succumbere culpæ.

Nisi (inquit) penitus decreuissē nemini amplius nubere, nec primus amor quo Sichæū cō
 iugē suauissimū p̄sequebar, Sichæo ipso pereūte, sic me fefellisset, vt innupta p̄seuerare sta
 tuissē, ac summatim nisi me thalami nuptialisq. tædæ ac facis cōnubiūq. tæderet, forsitā ob
 vnu Aeneā in aiū, inducere possē vt huic culpæ succūberē & ad secundas nuptias descē
 derē. sic Dido per insinuationē Annæ sorori amorē quoquo modo indicat: idq. vsq. adeo
 occulte & tacite, vt non tā fateatur amorē, qnām fieri potuisse vt Aeneā coniugiū expete
 ret aut admitteret, nisi sanā illam mentē de viduitate colenda & secundarū nuptiarū culpa
 vitanda suscepisset. Appellat verò talem amorem culpam quia veteres et amorē citra cōiu
 gium in culpā haberent loco, vnde Ouidius *Ludite, sed furto celetur culpa modesto.*
 & rursus, *Vim licet appelles, & culpam nomine velas.* (inquit Oenon Paridi) cū Hele
 næ amore captū deprehēdisset. Ac fortē ita canit Poëta nobilis q̄ rarō his amorib. non se
 se immisceat culpa. Tamen si oīno crediderim Virgiliū culpā noīe appellare secūdas nu
 ptias idq. ea de causā quia apud veteres nō benè audirēt: quasi verò incōtinētiā & libidinis
 sint argumentū. & idcirco ē cōtrario q̄ a secūdis abstinērēt nuptiis, moderatæ & tēperātes
 habebātur, proindeq. coronas ijs gestare licebat in publicū honoris cā. Quāq̄ si rationē
 in consiliū adhibeas, viduitati sic habēdus est honos vt secūdæ nuptiæ nequaquā culpā noīe
 sint appellandæ; tñ abest vt infamiā (quicquid aliqui perperā pugnauerint) subeāt & igno
 miniā. Deniq. quēadmodū castitas nuptiis meritō antepōnitur, & primæ nuptiæ secūdis p̄
 ferūtur; ita vicissim, si vidua libidinis pericula vt declinet, secūdas quoque nuptias ample
 ctatur, prudēs habēda & crimine eximēda est, qn̄ laudāda: p̄sertim florēte adhuc ætate im
 mo verò puellæ viri p̄sidio ac tutela sic interdū indigēt, vt hac et de cā secundas nuptias ho
 nestè amplecti soleāt. itaq. apud nostrates Mōtanus atq. alij multi refelluntur qui secūdas
 (idē de tertijs ac reliquis dixerim) p̄hibebāt detestabāturque nuptias: præsertim verò cū
 Ruth sanctissima foemina nupserit secundò: Dei etiā interpret Paulus viduas, maximè ve
 rō iuniores, ad nouū matrimonium hortetur vbi periculū pertimescant: ac summatim ijs
 quæ virū amiserint, integrū esse velit connubiū alterū celebrare. Et sanè cū secūda nuptiæ
 adhuc triplici illo bono & cōmodo gaudere possint q̄ in prole suscipiēda, mutua fide ser
 uanda

Cur secun
 das nuptias
 culpæ appel
 let nomine.

Nuptias
 secūdas cul
 pa nomine
 perperam
 appellari.

787

788 uanda, & sacramenti mysterio indicando exprimendq. positū est, cur non excipiantur ac probentur? praesertim verò quia licet nō adamussim propositū mysterium coelestis. s. spō si & ecclesiae indiuidua vnio) significetur in secundis nuptiis, cōiunctio tamen quē in primis spectatur, exprimitur optimē. Quapropter scitē oīno maiores nostri Cēsareas quoq; leges antiquarūt quā secundis nuptiis poenas irrogarunt. Tamen si ne quis Ethnicorū flamines iactet ac sacrificulos qui interdū a secundis nuptiis abstinērēt, nostrates sanē iis quibus sacra forent suscipiēda, a secundis nuptiis abstinendū praeceperūt, paucissimis etiā primas vnā cū sacrorū tractatione colēdas permiserunt. sed ad Didonē vel potius ad Virgiliū redeo qui reuera non tā rationem in consiliū adhibens, quā in Ethnicorū sigillatimq. Romanorum sensū amplexus, & uerò id foeminae opinioni condonans in primis, nuptias secundas culpatas censuit & culpae nomine appellauit. Ita quidem Dido, quoniam semel illud ex ore excidit *Huic vni forsā potui succumbere culpae,* iam non dubitabit paulò planius aperire quod hactenus pra pudore vix ac ne vix quidem ausa est: & hanc culpam vt subire sibi liceat exoptare. ideo enim pergit

Par. 6.
Anna (fatebor enim) miseri post fata Sichæi
Coniugis, & sparsos fraternā cæde penates,
Solut hic inflexit sensus, animūque labentem
Impulit. agnosco veteris vestigia flammæ.

789 Audet Dido: & vt aliquid Pudori tribuit, sic iam aliquid Amori indulget: quē propterea, ne sibi cæca flāma sit pereundū, detegit Igitur se fatetur post Sichæi miseri (sic. n. appellat eū quod a Pygmalione fratre trucidatus esset & ideo etiam ait *sparsos fraternā cæde penates*) fata & cædē aliū amorē expertam nullū. nūc tamen se Aeneæ captā a more: ita ut agnoscat veteris vestigia flammæ: quasi dicat in suo pectore eū fermē ignē & amoris æstū iā excitatū & renouatū quē p̄sēssisset dū Sichæus cōiux viueret. nā certē Sichæū unicē dilexisse & Annæ comperitū esse poterat, & nobis Venus iamdiū significauit cum de Didone narraret,

Huic coniux Sichæus erat ditissimus agri Phœnicum, & magno misera dilectus amore.
sic sanē Dido ait eum fermē æstum in suo pectore excitatum vel certē veteris illius flammæ vestigia renouari, ne videatur meretricio Aeneam animo deperire, sed ad cōiugium coniugali cupiditate sollicitari. Quāquam quoniam Pudor adhuc pugnat cum amore, rursus sanam quam exuere uidebatur mentem tanquam reuocare conatur.

Part. 7.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras,
Pallentes vmbras Erebi, noctēmque profundam:
Ante pudor quā te violem, aut tua iura resoluam:
Ille meos, primus. qui me sibi iunxit, amores
Abstulit; ille habeat secum, seruētque sepulchro.

790 Quib. uerbis, ut plerāq. mulieres faciles sūt ad imprecandū, diris sibi imprecationib. (ut ita dixerim) obstruit aditū ad cōiugiū q̄ alioquin expetere uidebatur. ut nimirū Pudorē minus abiēcisse uideatur: alioquin flāmas fouet adhuc & nuptias meditat. Interim tamē, quoniā post diras & imprecationes rediit ad cōiugii mentē atq. adeo cū Aenea cōcubuit suū illa caput tot obicit diris: in quas ē videtur incurrisse quā ad pallētes Erebi vmbras non multo post adaeta est: ita ut hīc a uaticinio non ad fuerit longē. Dū uerò sibi imprecatur diras ne Pudorem uiolet aut eius iura resoluat, superstitiosa uideri pōt, si nouo coniugio iura ulla censeat uiolari: multo uerò magis errat si existimet iura huiusmodi aliqua sibi cū mortuo cōiuge intercedere: quādoquidē alterius cōiugis morte iura cōiugii soluitur oīa, sed illud esset superstitiosissimū sepulchro tantum tribuere, ut cineres & umbræ (quales quales eas fingerēt) sibi iniuriæ ducerēt secūdas nuptias. quāp̄ quēadmodum nō eos probō qui ad uiduitatis decus retinēdū isthæc uerē pertinere dicūt, ita Virgiliū laudō qui paulò post Annā illud iactantem facit *Id cinerem aut manes credis curare sepulchros?* quin ne illud quidē facillē crediderim, cōiugē, quātūuis fidē moriēti marito de uiduitate dederit, teneri eā præstare ubi marito tantū id pollicita sit: nec grauiori noīe se se obtrinxerit: p̄sertim ubi periculū sibi deinde imminere sēriat: tūc abest ut ēt citra promissionē cineri & sepulchro uiduitas debeatur. Quāquā nec ex aīo, ut uideo, hæc prulit Dido & in se.

cundarū nuptiarū odiū, sed tantūmodo ut Pudorē Amori anteponeere uideretur. & ideo

Partic. 8.

Sic effata sinum lacrymis impleuit obortis.

inquit Virgilius. Vbi sanè, quod verbis præ pudore haud sustinuit prosequi longius & plurius aperire, lacrymis declarat satis; quæ sunt disertissimæ amoris internunciæ, & expetiti indices coniugij. quis enim sentiat Reginam repente tantam vim effundere lacrymarum, nec animaduertat eam vulnus amoris contraxisse altius, ac de nuptijs quas alioquin detestari videtur, seriò & intimis sensibus cogitare? sed ad Annam de qua sic Virgilius

Partic. 9.

Anna refert: o luce magis dilecta sorori

Solane perpetuâ mærens carpere iuuenta

Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?

Id cinerem aut manes credis curare sepultos?

Esto: ægram nulli quandam flexere mariti,

Non Lybiæ, non ante Tyro despectus Iarbas,

Ductoresque alij, quos Africa terra triumphis

Diues alit; placitōne etiam pugnabis amor?

Nec venit in mentem, quorum confederis aruis?

Hinc Getulæ Vrbes: genus insuperabile bello,

Et Numidæ infreni cingunt & inhospita Syrtis:

Hinc deserta siti regio, latèque furentes

Barcæi. quid bella Tyro surgentia dicam,

Germanique minas?

Dijs equidem auspiciis reor & Iunone secunda

Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.

Quam tu Urbem soror hanc cernes: quæ surgere Regna

Coniugio tali. Teucrū comitantibus armis

Punica se quantis attollet gloria rebus:

Tu modò posce Deos veniam, sacrisque litatis

Indulge hospitio, causasque innecte morandi:

Dum pelago defæuit hyems, & aquosus Orion:

Quassataeque rates, & non tractabile Cœlum.

Anna Dido
dona respō-
dentis O-
ratio.

Quantū Dido insinuatione vsa est dum turpem videretur sibi mentem suscepisse, tantū Anna aperta oratione sororē Reginam ad nuptias cohortatur, & eiusdē genio ac volūtati quam ex lacrymis vel maximè intuebatur, indulget ac fauet. Non grauata autem huius orationis artificij de more explicarem (est. n. sine dubio egregium & nobile: quodque femina, nisi nobilissima ac penē Regia, agrè concedi queat) nisi in concionum artificio aperiendo iam antea versatus essem; & admirabilem Virgilij ostendissem industriam. Nunc igitur tantum dicam proœmium proœmio mirificè respondere. & decorum exprimere ut enim Regina, Anna Soror, aiebat, ita soror, O luce magis dilecta sorori; quæ verba mirā suauitatem ac beneuolentiam præferunt. Et sanè aptè cæteri, qui ut beneuolentiam declarant, vitam quam diligunt appellant suam: sic Catullus

Nate mihi longa incundior vnice vita

& rursus Coniugium vita dulcius atque anima.

sic egregiè Horatius Virgilium animæ dimidium appellat suæ, sed tamen Anna lucem appellat sororem quod nihil gratius in hac vitā, & verò vitæ utilius. Sic Ouidius

Lux mea quæque solent verba iuuare viros,

& propertius Nunc ad te mea lux, veniet; mea littora, nauis. Ac Narratio quidem habet argumenta mirificè apta quibus Reginæ nuptias persuadeat. ducuntur verò argumenta tū

a con;

a consuetudine (hanc enim esse alteram legem ac proinde vim habere maximam ignorat-
 nemo) quæ sanè consuetudo in alijs adolescentibus & puellis in ætatis flore positis cerni-
 tur: hæ namque nuptiarum desiderio ac mœrore viduitatis haud tabescebant, sed nuptias
 alacriter amplectebantur: tum a suauitate prolis quæ parentibus incredibilem affert iucū-
 ditatem: præsertim verò quia se in ea renasci quodammodo & ad æternitatem contende-
 re arbitrantur: tum a Veneris præmijs, quæ præter prolem sunt & multa & magna: itaut
 hinc matrimonium quantumvis incommodis non facile careat, sit expetendum. nā certè
 coniugium voluptates ac fructus habet eximios, nec molestia vlla est quæ mutuis coniu-
 gum consilijs, ac studijs non leniatur: tum a cineribus ac manibus defunctorum, quib. stul-
 tum sit curam illam tribuere vt secundas superstitis conjugis nuptias oderint. quæ sanè ar-
 gumenta etsi multa & magna videri possint, augentur tñ adhuc & confirmantur alitijs. ac
 primum, qm̄ longè differt hoĩbus restitisse, & Amori repugnare. inde nō mediocrem sibi
 gloriā comparauerat Dido, cū multos Reges a quibus expetita fuerat ob pudicitie repu-
 diaffet studiū. hinc impietatis ac stultitiæ notam facile cōtraxisset & ideo esto, inquit, despi-
 cere potueris procos siue Tyrios siue Afros: atq. eos diuitijs licet, potētia, gloria claros, re-
 pellere, cū Amore certè pugnare nefas est & difficillimū: præsertim verò cū iā Aeneas ob
 egregiā virtutē & pulchritudinē pectus occupauerit tuū. His inquā obfirmatam quā præ-
 texebat mentem Regina, retundit Anna. etsi nouū adhuc arietem eūmq. robustissimum
 profert qui item eam repugnet. etenim reuocat illi in mentem quo in loco confedisset &
 Urbē strueret: quandoquidē, hinc tibi (inquit) Gætulæ vrbes, genus insuperabile bello; &
 Numidæ infreni, sæui inquam & feroces, simulq. inhospita Syrtis vnde nihil tibi suppetat
 ad vitā, circūstāt: illinc deserta situ regio (talis. n. ea est regio quæ inter Tripolim & Pēta-
 lim sita est) latēq. furentes Barcæi (horum Vrbs Ptolomæis dicta est: quæ Vrbs Phœnicib.
 etiam aliquando fuit infesta) circumstunt ē Tyro ipsa & Phœnicia Germanus Pygma-
 lion tibi minas & bella intentat ac parat. quid est igitur cur te speres horum omnium fu-
 rorem innupta declinare posse ac regnum fartum ac tectū conseruare? Quid multa? Dijs
 planè (atq. ita religionis addit pondus & machinā per quam robustissimam labanti Regi-
 næ admouet ad extremum) Dijs inquam (nisi me fallit opinio) auspicijs ac Iunone inpri-
 mis, Aenæ ac Troianorū classis huc intendit cursum: vt nimirum tali tantōq. Aenæ con-
 iugio munita, & fortissimo Troianorum exercitu instructa, hostes vndique repellas ac strā-
 gas. itaque vbi nuptijs illis potitus fueris, qualem obsecro & quantā cernes hanc quā fun-
 das Urbē: quæ hinc tibi surgere videbis Regna & propagari, si tali coniugio gaudeas? quā-
 tum deniq. Punica gloria ob rerum gestarū magnitudinē se se attollet ac dilatabit, si Teu-
 crorum tibi arma & robur adiungas? At. n. vide Anna quid statuas: nā quid si fortè vel Dijs
 794 aliqui minūs faueant, vel Aeneas ægrè ad nuptias inducatur? Ergo, tu, inquit Anna, modò
 veniā a Dijs poscas ac sacrificij impetres: simulq. Aenē liberaliter excipe ac perhonorifi-
 cè, vt humanitatis officijs tanquā anās morandi offeras: faciliè. n. contingit vt sibi cunctan-
 dum proponat *dum pelago desēuit hyems & aquosus Orion*: dūmq. illius rates adhuc tem-
 pestate quassatæ sunt, celū verò nequaquam tractabile se se offert & clemens. Ex quib. cō-
 stare videtur satis iam aduentare cepisse hyemē: ac propterea aliquot nō modò dies (id q.
 illud iā dudum indicabat) verū etiam menses Aenē ibi hætenus confedissee: exponendū
 enim desēuit pro donec desēuerit. quasi verò adhuc æstas esset & postera cōniuij dies tā-
 rūm aduenerit, grauātē adhuc assēuerauerim. etsi alioquin cū alia me in hanc propellant
 sententiā, tum maximè quia hīc cōmemoratur Orion veluti adhuc præsens. certū est au-
 tem Orionē per hyemē delitescere. Sed de hac re paulò post opportunijs, & (vt spero) ex-
 plicatijs. Iā verò cum perorauerit Anna, dicendi munus resumet. Poëta, paucisq. sed gra-
 uiter, sugillabit Annæ cōsiliū. & sanè cōsiliū (vt ait Homerus) est res diuina. licet. n. haud
 inficias ierim sedā quoque cōsilia, nec rarò, mortalibus ex ore excidere; & ideo optassem
 vt prudens cōsiliū non cōsiliū vniuersim diuinū reputasset Homerus) attamen quo-
 niā retrū ac germanū cōsiliū dignissimū est q. laudetur, equidem Homero non magno-
 pere repugnarim. Sed illud oīno affirmauerim quæ duo ad rectum cōsiliū requirūtur, ea
 in præsens abesse vtraq. cum. n. eius quoque cui cōsiliū damus, aīum, amore, odio, vno
 verbo, perturbatione vacuū esse oporteat (perturbatio. n. offundit menti tenebras) Dido
 795 cōtrā infāno amore æstuat qui cōsiliū est hostis ac iudiciū adimit: vt propterea iure cæcus
 a multis non modò puer fingatur Amor. cūmq. rursus consiliarius saltē constans requi-
 ratur ac prudens, Anna accersitur, hoc est femina eaq. mollis, iāmq. sorores cōmota la-

crymis, aulica etiam, denique tantæ rei, consilio & prudentia longè impar. ita ut nihil minus, quàm de sororis pudore, nil magis quàm de illius nuptijs sit sollicita. itaque

Partic. 10.

His dictis incensum animum inflammavit amore:

Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem,

Quam perniciosum fuerit Anna consiliū & de soluto pudore.

inquit Virgilius: quod est perniciosum consilium dedit ac detrimentosum: nam Didonis animum iam incensum, suis consilijs magis ac magis inflammavit, ac tanquam febris æstuanti vinum generosissimum propinavit. ita factum est ut cum eam in coniugali pudicitia nutantem confirmare debuisset, ac propterea nuptias illas desperatione involuere, unde dissuaderetur, ad spem incitauerit, & ut castam mentem penitus abijceret, persuaserit. ex quo factum est ut sororis miseræ pudorem suis illa verbis planè dissoluerit: qua re se minæ, præsertim nobili ac florenti a tate, nihil perniciosius. quod enim est clauus naui seu gubernaculum; quod feroci equo frenum; populo lex, idem pulchra foeminæ pudor. dicā planius; quod est sanitas in corpore, id est pudor in foemina. quare quæadmodum collabente sanitate corporis robur, pulchritudo, color, sanguis scædatur, functionesque perturbantur; sic pudore pereunte, robur animi ac decus concidit totum; & idè iurè Comicus, dū adolescens erubesceret, exclamabat; salua res est: intelligebat enim pudorem in adolescente esse salutem animi, atque honestatis & virtutis præsidium. Ut propterea Didonis animus non possit non scædari & dehonestameto impleri. Sed iam quò res euadat, videamus.

Partic. 11.

Principiò delubra adeunt pacemque per aras

Exquirunt: mactant lectas de more bidentes

Legiferæ Cereri, Phœbòque, patrique Liæo:

Iunoni ante omnes, cui vincla iugalia curæ.

Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido

Candentis vaccæ media inter cornua fundit:

Aut ante ora Deūm pingues spatiat ad aras,

Instauratque diem donis: pecudumque reclusis

Pectoribus inhians, spirantia consulit exta.

Delubra cur adeant & quam malo omine.

Ut intemperantem nuptiarum cupiditatem callidè honestent, aut etiam superstitioni indulgeant, adeunt delubra & per aras volitantes, pacem deposcunt propitiæque numina: delubra verò Tempa erant quæ præ foribus fontes haberent; ut nimirum litaturi abluerentur. hinc aliqui nostra Tempa quibus sacer fons insit, delubra appellari iusserūt. a quibus vel quia non tam facillè sacra sunt cum profanis miscenda, vel quia apud nos non præ foribus & extra limen sed intra constituitur fons sacer, ægrè assenserim. Sed ad Reginam. hæc igitur lectas bidentes Baccho & Cereri sacrificat. malum omen: nam sine Cerere & Baccho friget Venus & Amor: cum illis augetur & fouetur: ita ut nihil minus quàm fuerint propitiandi: & quamuis non iurarem tacitè hinc malum omen indicare voluisse Poëtam, cur tamen id pernegem non habeo. Sed et dum Phœbo & Iunoni mactat victimas, consultius eas mactasset Palladi quæ non amoribus, ut Phœbus, nec nuptijs ut Iuno, dabat operam sed castitatem colebat. denique a sacrificij bidentum candentisque vaccæ ad dona quæ multa & magna offert, progreditur, ac tandem viscera & exta consulit de more: ut scilicet superstitionis augurijs rem compleat, dum verò captat proposita auguria consulitque sacerdotes seu vates, & ab eorum ore pender, non potest non exclamare & scdam illam mortalium dementiam & superstitionem non arguere Virgilius, idque his carminibus,

Partic. 12.

Heu Vatum ignaræ mentes: quid vota furentem,

Quid delubra iuuant? est mollis flamma medullas

Interea, & tacitum viuit sub pectore vulnus.

Vritur infœlix Dido, totaque vagatur,

Urbe furens: qualis coniectâ cerua sagitta,

Quam

Quam procul incautam nemora inter Cressia fixit
 Pastor agens telis. liquitque volatile ferrum
 Nescius: illa fugâ sylvas saltusque peragrat.
 Dictæos, hæret lateri lethalis arundo.

Vbi sanè Virgilius vel quia Epicureis dedisset operam qui sanè non in omnibus delirant, quin dum auspicia contemnunt & auguria, egregiè sapiunt, vel quia per se satis inteligeret quàm foeda superstitio tenebatur cæci illi mortales dum religiosè colerent auguria, reprehendit acriter Vates, eosque ignaros appellat. Quamquam Epicureorū instar vota etiam & delubra videtur spernere: tametsi ita spernit, vt hæc furenti nihil prodesse existimet. ita quidem, quod pertinet ad vota & diuinum cultum, non epicureus est (Epicurei enim prouidentiam ac proinde vota, preces, cultum diuinum contemnebant) sed Academicus: hi enim sentiebant improbis vota in irritum cadere, cum diuinum cultum, vota, precésque admitterent. quamquam non me latet Seruium, quippe superstitiosum, paulò aliter hunc explicare locum; & culpam nō in Vates sed in Reginam referre totam: quasi verò Vates & præcij fuerint futurorum & malum auspicij omen denuntiarint Didoni, sed ipsa præ furore & cupiditate ad nuptias adhuc properârit. Tametsi vel quia poëta noster nil prædixisse indicat vnde Regina de omine infoelici admoneretur, vel quia illos tanquam ignaros dum obiurgat, indicat fausta denuntiasse, ægrè in Seruij sententiam descendere. Non negarim tamē Virgiliū ad illud Lucretij vtrumque spectare potuisse,

Reprehēditur auguriorum superstitio, et Didonis declaratur furor.

O miseras hominum mentes, o pectora ceca

798 quia si de coniectoris ac vatibus id protulisset Lucretius, dicerem illi hæsisse totum. Hæsit tamen totus Virgilius Apuleius dum coniectorem Medicum irrideret verbis illis, Heu Medicorum ignaræ mentes, quid venæ pulsus, quid caloris intemperantia, quid fatigatus anhelitus, & vtrūque secus iactatæ crebriter laterum mutuae vicissitudines? Quæ sanè etsi poëticum redolent stylum, & verò perperam Medicos traducere videantur, ferè da tamen sunt quod de amante loqueretur cuius æstum morbo vero ascriberent illi. Magis propriè, & acutiùs fortasse Ennius, qui non coniectores Medicos sed Astrologos & Genithliacos versibus præstringit illis,

Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant inane

Quibus diuitias pollicentur, ab his drachmam ipsi petunt.

De his diuitijs sibi deducant drachmam, reddant cætera

Qui suis quæstus causa, Etas suscitant sententias.

Hosigitur tanquam ignaros obiurgat (nos etiam longa disputatione fecimus alibi) poëta noster: qui addit Didonem interim vti intimo pectore atque eius medullas amoris igne consumi. quod dum canit, rursum eos adesse velim qui Virgilium dictitant esse pressum, & concisum. an non semel, iterum ac tertio, idem vno eodémque in loco (etsi mira elegantia) nobis obijcit Virgilius dum canit

— est mollis flamma medullas,

Interea & tacitum viuit sub pectore vulnus:

Vritur infelix Dido?

799 Iam verò cum vratur Dido, nil mirum si (quod è vestigiò subijcit poëta) Vrbe tota vagetur furens. cum enim soluerit pudorem qui vel vnus vel maximè a peruagatione illam retardare potuisset, & in dies magis æstuet amoris igne, & tãquam rabie percellatur, quid mirum si & Vrbe tota, & furens, vagetur misera? Quam rem elegantè etiam declarat simili: quod a cerua ducitur, quam Pastor sagitta inter Cressia nemora sic transfixerit vt ferrum adhuc gestet in vulnere. vt enim hæc sylvas saltusque peragrat Dictæos, ita Regina amoris telo transfixa vagatur ac furit Vrbe tota. optarem verò vt quemadmodum in hoc simili cætera sibi respondent omnia, ita Pastor non otiosè diceretur nescius. nam Aeneas responderet Pastor: incautæ Didoni incauta cerua: amoris telum: Vrbi Carthaginensis nemus Cressium: peruagationi Didonis peragratio Ceruæ: vulnus (quandoquidem iā vulnerata fingitur Dido) vulneri: telum telo: ferrum ferro: furor furori: sed qua ratione Aeneas quoque nescio (verè enim nescius vulnerauit Didonem) nescius respondeat Pastor, seu cur Pastor qui data opera agit ac persequitur feras, nescius dicatur, non video. nam si cum Seruio nescius dicatur quia nescia tur a cerua, iam præterquam quod licentiùs nescius

sciū dicitur qui nesciatur, id Didoni nō responderet: Aeneas. n. a Didone non nesciebatur
 q̄ si dixeris Pastore nesciū transfixisse ceruā, cū aliō sagittam intenderet, id cum verbis mi
 nimē cōsentiret. vt. n. Aeneas qui in 1. ceruos miscet agens telis, data opera agit & insecta-
 tur, sic Pastor qui ceruā interim agit telis, hanc data opera insectatur. itaque frigide atque
 adeo falsō diceretur nolens aut nesciens transfixisse ceruam. Veligitur ferendū est vt qm̄
 raro in similibus aut comparatis inter se respondent omnia, hac quoque in re Pastor non
 respondeat Aeneā, præsertim quia dum Pastor dicitur *agens telis*, ne id quidem cū Aenea
 facile consentit hoc loco) vel, quoniam clamabis hinc fieri etiam vt temerē omnino dica-
 tur nescius Pastor, fortasse id referendum est non ad teli emissionem sed tantummodo ad
 relictum: ferrum nam id significare videntur verba illa

— liquitque volatile ferrum

Nescius

ita ut (siue vndique respondeant omnia, siue non planē omnia) eo tantum nomine dica-
 tur nescius quia nesciat telum & arundinem hærere adhuc vulnere, & hinc in furorem &
 peruagationem adigi ceruam, quod eo consilio dixisset poëta, vt cum è vestigio illud in-
 ferre cogitaret,

Nunc media Aeneam secum per mœnia ducit,

intelligeretur Aeneam adhuc Didonianæ peruagationis causam ignorasse. sic crediderim
 eleuari dubitationem. tamen si vbi doceri posset Pastorem reuera ceruam etiam transfi-
 xisse nescium, id optimē in Aeneam quadraret, qui reuera nescius vulnerauit Didonem.
 id quod videtur vtcūque significari, dum Pastor dicitur ceruam procul vulnerasse: forte
 enim hinc non temerē colligatur non sensisse; quasi verò dum alias feras ageret insecta-
 returque telis, ceruam transfixerit nescius: quod profectò ne ea vox *procul* esset otiosa, nō
 temerē affirmetur. Neque verò mollis medullas libentiùs quàm mollis flamma legerē;
 quasi *mollis* molles valeat vt *partis*, *omnis*, partes valet interdum aut omnes, & *tris* tres:
 etsi enim commodè molles appelles medullas, Catullus etiam cecinerit Ignis mollibus
 ardet in medullis, verum tamen cum nusquam, quod sciam, *omnis* aut *partis* in quarto ca-
 su multitudinis vsurpauerit poëta noster, in singulari primo efferat passim, ac propterea a
 vetustate recesserit longiùs, ne suspitione quidem hinc hærendum: præsertim quod flāma
 quoque aptè molli appellatur; & eadem de causa nescius mihi quod sonat, nec priscas si-
 gnificationes requiro, quasi ignoratus valeat, a cerua & non perspectus. isthac certē in
 Sallustio vix feram qui priscos tam studiosè imitatus est.

Partis. 13.

Nunc media Aeneam secum per mœnia ducit,

Sidoniāsque ostentat opes, Urbemque paratam.

Incipit effari, mediāque in voce resistit.

Nunc eadem labente die conuiuia quærit:

Iliacōsque iterum demens audire labores

Exposcit, pendēque iterum narrantis abore.

Amoyi fer-
 uit Dido,
 ac nuptiis
 sternere ni-
 titur adiū.

Iam quicquid agit Regina, quicquid molitur, eo agit moliturque consilio vt Aeneam
 ad nuptias alliciat inflectatque: tamen si eò etiam spectat sine dubio vt eodem tēpore eius
 fruatur aspectu. Igitur Aeneam ducit media per mœnia, vt scilicet Urbis structuram, mu-
 nitionem, pulchritudinem agnoscat. ostentat etiam opes quas è Phœnicia aduexerat, in-
 primis verò Sichæi thesauros quos Pygmalioni subtraxerat: vno verbo Urbem paratā &
 & omnibus instructam, eius obijcit oculis: quæ scilicet in amplissimæ dotis loco esse pos-
 set: præsertim Aeneā: qui cū virtute magis præstaret ac pulchritudine quàm magnis opi-
 bus, quin interim exul extorrisque huc illuc iactaretur, his per commodè allici poterat, vt
 Rex fortunatissimus efficeretur. Cum enim aliquando se rerum omnium egenum con-
 fiteretur atque adeo profiteretur extorrisque vocaret ac profugum,

Ipsē eiectus, egens Lybia deserta peragro

quidni Dido surgentem eamque munitissimam ac Regni arcem, ingentēque thesauros
 ostendet? Illud interim supererat vt de nuptijs mentionem faceret id quod aggreditur
 sanē Dido: sed pudore vita interloquendum, vel potiùs amore impedita, (timorem
 enim amor affert sapē) resistit ac supersedet Ac talem dicendi cupiditatem in amantibus
 timore

800

801

timore impediri, elegantissime declarauit Ouidius, cum caneret

Ter tecum conata loqui, ter inutilis hæsit,

Lingua ter in primo destitit ore sonus,

Alcæus etiam (id quod refert non semel Aristoteles in sua Rhetorica) se timore impediri scribit, ne quam deperibat alloqueretur: erat verò hæc Sappho. Ita fit vt Dido labente die (altem conuiuiorum occasiones serat, ac solita colloquia renouet, Iliacos labores iterum narrari, exposcens misera ac demens, ita quidem ab eius ore iterum pendet tota. Videtur autem hunc Virgilij locum mira elegantia imitatus Ouidius dum canit

Narrantis coniux pendet ab ore viri:

& rursus expressius

Hæc Troiæ casus iterumque iterumque rogabat:

Ille referre aliter sæpè solebat idem.

Hæc de Calypso & Vlyssæ quem illa quasi altera Dido vnicè diligebat, Ouidius.

Part. 14.

Post, vbi digressi, lumenque obscura vicissim

Luna premit, suadentque cadentia sydera somnos,

Sola domo mœret vacua, stratisque relictis

Incubat: illum absens absentem auditque videtque.

Postquam exposuit quid gereret labente die ac noctis initio: exponit quid succedente nocte: nimirum, quoniam cogeretur digredi ab Aenea, mœrentem, dolentem, ac solitariam se domi in interioribus ædibus cohibuisse, cubasse, (etsi cum stare loco nesciat, itque reditque, sæpèque & cubat & surgit, ita vt stratis relictis, quæ tamen repetit, incubet) & Aeneam absentem audisse vidisseque: siue enim id in somnis acciderit, siue intima cogitatio illum veluti præsentem loquentemque faceret, eum sibi præsentem audire ac cernere videbatur. quod sanè amantibus accidere compertum est. Hic verò dum nocturnum tempus describit seu aduentum Noctis, canens

Post, vbi digressi, lumenque obscura vicissim

Luna premit, suadentque cadentia sydera somnos:

nunc tandem videor mihi totam illam dubitationem vndique explicare posse quæ nos toties hærentes habuit, siue enim in libro I. spectes conuiuii tempus, siue ad secundi initium recolās ea Aeneæ verba

— Et iam nox humida Cælo

803 *Præcipitat, suadentque cadentia Sydera somnos,*

siue cum ijs conferas illa octauij verba,

Surge age nate Dea, primisque cadentibus astris

Iunoni fer ritè preces

siue cur dixerit

Postera Phœbeâ lustrabat lampadè terras,

& quam diem faciat posteram, siue denique explores quo consilio dixerit paulò ante

Dum pelago deseuit hyems, & aquosus Orion,

Quasataeque rates & non tractabile Cælum,

difficile est quod intelligatur propositi conuiuii, Aeneæ narrationis, Didonianique cum Anna colloquij tempus: quoniam iam tum hyems & Orion deseuiret, cum hæc per æstatē gererentur; quæ denique sit totius rei gestæ series & Oeconomia. De quibus nunc tandē sic planè statuo. In libro I. conuiuium inclinante die habet initium. nam id & æstiu conuiuii suadet vsus, & renouati conuiuii docet narratio, conuiuia enim labente die renouat Dido, quemadmodum paulò ante audiuius. Ac profectò cum cœnam intelligat quæ sine dubio vesperi fiebat, præsertim apud Romanos quorum mores consuetatur Poëta noster, conuiuia vespertinas cœnas vel nocturnas, hîc significant necesse est. Sed ob allatas rationes, vespertinas quæque ad noctem vergerent. & quoniam conuiuium in noctem producebatur, idcirco inter conuiuium seu postquam prima quies epulis facta est, lychni & funalia incenduntur vt noctem vincant: itant conuiuium aliquam noctis partem occuparet. & ideo hîc Dido ab Aenea quæ cum cœnata fuerat, digreditur vbi luna obscura premit lumen, quod est dum succedit nox; luna enim obscura dicitur vel quia ex se maculosa est ac tenebricosa, ac nisi solis luce non lucet: vel certè quia si cum sole comparetur, obscura videri

Quid per noctem ageret Dido, cum ab Aenea abesset.

Hic loca quadam & dubitatio— nes quæ ad temporis seriem in primis & œconomia pertinent, explanantur.

videri potest. ita quidem dum luna premit lumen, solem inquam, ita ut hic decumbat & infra Orizontem prematur, non temerè hinc nox describitur. denique prius descripsit Virgilium quid per diem ageret Dido, nunc sine dubio docet quid per noctem: ita ut verba isthac

Post ubi degressi lumenque obscura vicissim

Luna premit

quantumvis abstrusa videri possent, nisi Noctem non adumbrent & indicent. & ideo pergit

— Suadent que cadentia sydera somnos;

ubi sine dubio noctis adhuc describitur si non aduentantis progredientis certè tempus: notis finis seu Auroræ ac diei aduentus, nullo modo: nam hic describit debitum & usitatum digrediendi & a conuiuii discedendi tempus, quod extrema prima vigilia ferè, non quarta & aurora exorta, contingere solet. & idcirco digressi a conuiuii cubitum eunt, quod æstiuo tempore prima vigilia solet contingere. Ex quo fit ut in II. illud Aeneas

— Et iam nox humida Cælo

Præcipitat, suadent que cadentia sydera somnos,

pace Seruij & multorum interpretum, non diei ortum significet, sed mediam circiter noctem cum verè somno est seruiendum, quod si in Octauo dum canitur

— primis cadentibus astris

Iunoni fer rite preces

iam longè differt hic locus ab illis verbis

— suadent que cadentia sydera somnos,

ibi enim iussus fuerat Aeneas ad auroram surgere & Iunoni primis cadentibus astris vota facere: ubi per eas voces, *primis cadentibus astris* designatur primū illud Auroræ vel diei tempus quo prima astra cadunt, hoc est quæ primam ob solis præsentiam dispereunt, ita ut cadere videantur. Contrà verò cadentia sydera vel sunt meteorologica sydera, quæ scilicet speciem syderis referunt & videntur cadere quod in nocte contingit. & ideo aptè ad describendam noctem usurpantur, & somnum suadere dicuntur, quare in Georgicis Cælo præcipientes labi dicuntur & per noctis umbras: vel si cadentia ista sydera veræ stellæ sint (quod ægrè concesserim nunc tandem) cadentes dicuntur quod cadere hoc est delitescere soleant: ita ut hoc epitheton illis conueniat quocunque tempore, quare quemadmodum homines, quoniam mortui sunt obnoxij, quocunque tempore appellantur mortales, ita ut mortales non modò dicantur occumbere verum etiam nasci ac viuere, ita stellæ siue oriri, siue attolli, siue cadere videantur, cadentia nuncupantur. Atque hinc constaret etiam conuiuium non sub dio sed sub laquearibus celebrari potuisse: tamen si Aeneas interim diceret, suadent que cadentia sydera somnos: nam præterquam quod atrium aut etiam æstiuū triclinium erat perflabile, ita ut hinc inde apertum esset Cælum, ac propterea stellæ, siue meteorologicas velis siue naturales, cerni possent, sanè ab Aenea stellæ appellabantur cadentes, non quod tunc cadere viderentur, sed quia hoc sit epitheton stellis conueniens, quemadmodum homini mortalis nomen.

Ex quibus omnibus iam licet statuere quartum hunc librum ob temporis etiam seriè & æconomiam cum III. II. & I. mirificè coherere: ita ut primus liber vnum atque alterū diem contineat cum magna noctis parte quæ secundum diem consecuta est: nam conuiuium, etsi paulò ante noctem seu labente die cœptum est, tamen ad multam noctem tum propter multas ac varias regij conuiuij epulas, tum maxime propter lōgam illam Aeneæ narrationem quæ secundo & tertio continetur libro, est productum, ita ut II. & III. libri narratio ad extremam circiter primam vigiliam noctis secundamque totam, ac partem tertiæ pertineat, nam quaternis circiter horis potuit absolui. ita quidem cum narratio esset absoluta, & quieti (id quod indicat Virgilius tertio libro extremo) somnòque se se dissent, factum est ut tertia die initium factum sit libro IV. nam hac de causa diei ortus describitur: ita ut illud

Postera Phœbea lustrabat lampade terras,

simpliciter explanandum, & postea dies quæ scilicet conuiuium consecuta est, intelligenda sit, quod si eodem tempore, hoc inquam tertio die oriente, Didonis amor describitur, & dicitur graui iam dudum saucia cura, id profectò (ut omittam iam dudum Terentio interdum significare nimium, & vehementer) nil prohibet cur iam dudum saucia dicatur Didone quæ

do quæ secunda die, dum scilicet fictum Ascaniū excipit primū, vulnerata est. nox enim intercessisset tota & sequentis pars aliqua, etsi exigua. Neque verò cunctandum est hoc affirmare quod Anna protulerit ea verba

*Indulge hospitio causâsque innecte morandi
Dum pelago deseuit hyems, & aquosus Orion,
Quassataeque rates, & non tractabile Cælum,*

nam Anna, quam die tertio cum Didone diximus hoc habuisse colloquium, acervatim occasiones obiecit ac prætextus nectendi moras: quasi diceret, modò a sæuiente hyeme, modò ab aquoso Orione, modò a quassatis nauibus, modo ab intractabili Cælo, occasionem arripe Aeneam retardandi, ut tandem aliquando optatis illius nuptijs potiaris, quæ tamen non impediunt quominus adhuc tertius adesset dies dum hæc diceret, & hinc est ut Venus illud edixerit Cupidini filio

Tu faciem illius noctem non amplius vnam Falle dolo —

& tamen pergat Poëta

Aut gremio Ascanium genitoris imagine capta De tinet —

id enim ad tertium pertinet diem. Quod si te hærentem adhuc habeat huiusce quarti libri initium

*At Regina graui iam dudum saucia cura,
ac multò magis quod sequitur*

807 *Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt, mactant lætas de more bidentes,*

quæ sanè plusculum aliquid temporis videntur exigere: maximè verò illud

Nunc media Aeneam secum per mœnia ducit

& rursus

*Nunc eadem labente die conuiuia querit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit —*

quæ procedentibus diebus consecuta videantur, iam necesse est ut inter tertij finem qui clauditur priore conuiuio, & Didonis Annaeque colloquium plures dies interponas: atque illud

*Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sydera somnos:
Sola domo meret vacuâ, stratisque relictis
Incubat: illum absens absentem auditque videtque!*

sentias non vnius diei aut noctis moerorem sed multorum continere. Ita quidem facilius sit insequentes continuare dies. nam licet Didonis Annaeque colloquia, pertinere possint ad tertium diem, dum tamen è vestigiò subijcitur

*Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt —*

ac summam peruagationes illæ describuntur, sacrificia, respōsa, extorum inspectio, multò verò magis dum additur,

*Nunc media Aeneam secum per mœnia ducit,
Sidoniâsque ostentat opes, Urbemque paratam.*

Incipit effari, mediâque in voce resistit.

*Nunc eadem labente die conuiuia querit:
Iliacosque iterum demens audire labores*

Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.

808 & deinceps ad alia pergitur, multos, eosque incertos, intercessisse dies fateri possis: ita ut tãdem menses etiam occurrant, de quibus suo loco, Sed redeo ad Didonem: quæ noctu, ut moerorem soletur, apud se retinet Ascanium, gremioque fouet. & ideo pergit Virgilius,

Part. I. *Aut gremio Ascanium genitoris imagine capta
Detinet, infandum si fallere possit amorem.*

Cum amantes eius, cuius amore flagrant, tabulam & imaginem in solatij habeant loco, quin florem interdum, crinem, domumve aliquod, etsi exiguum, in delitijs habeant, quo

*Quid solatij afferret adhuc ma-
rori suo, & qualis esset quem gremio fouet Ascanius.*

quo desiderium leniant suum, quid mirum si Dido viuam ac pulcherrimam Aeneae imaginem, Ascanium inquam, gremio foueat, & infando, qui inquam verbis explicari satis haud queat, amoris leniendo ac fallendo adhibeat? Quamquam illud libenter audierim, num verus ac fictus sit Ascanius. si enim fictum dixeris, iam qui post paulò equum ascendet, venatum egredietur, denique reliquo poemate toto detinebitur, erit fictus Ascanius: nusquam enim abcessisse memoratur, si verum, quandònam ex Idalio quò a Venere delatus fuerat Carthaginem delatus aut reuocatus est? certè hac de re nil vsquam Virgilius vt omittam in Idalium Cypri montem, hoc est ex Africa in extremam Europam atque adeò in Asiae fines asportatum, non facillè paucis horis fuisse a Poëta in Africam reponendum. Verùm sic statuo. Venus cum filium oraret vt Ascanij imaginem sumeret, indicauit fore vt vnica tantum nocte detinendus esset. itaque

*Tu faciem illius noctem non amplius vnā
falle dolo*

quiebat Venus. Igitur cōcipiendum est animo nocte illa exacta a Venere ex Idalio Carthaginem fuisse relatum. quæ enim breuissimo temporis interuallo potuit illum transferre, eadem referre potuit. quòd si id commemorare prætermisit, iam poëta multa solent nostræ industriæ committere quæ per nos ipsos dignoscamus, sic supra nō exposuit a quibus septem illi ingentes cerui delati fuerint ad Classē. vt enim in re minuta versabatur, rationem nobis excogitandam reliquit. eodem modo in præsentia, quoniam indicauerat iamdiu Amorem noctem vnā tantum modo detinendum, nobis intelligendum reliquit fictum Ascanium elapsa nocte discessisse, verùm ex Idalio a Venere reuocatum esse.

Particula.

Non cœptæ assurgunt turres, non arma iuuentus
Exercet, portusue aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina Cœlo.

Didoniani
amoris in-
commoda
quedam.

Hæc è vestigio ferè opponuntur ijs quæ commemorauerat in 1. dum caneret,

*Instant ardentē Tyrij: pars ducere muros,
Molirique arcem, & manibus subuoluere saxa:
Pars optare locum tecto, & concludere sulco.
Iura, magistratūque legunt, sanctūque Senatū.
Hic portus alij effodiunt. hic alta theatris
fundamenta locant alij: immanēque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.*

quantum enim ibi, in 1. inquam, commendauit Reginæ ac Tyriorum industriam, tātum hīc docet (breuiter tamen, vt nimirum occurrat satietati) eam esse requirendam: cū nec cœptæ turres surgant amplius, nec portus struantur, vno verbo, maneant opera interrupta quamquam illud

— Non arma iuuentus Exercet —

hīc interponit ad affectatā, opinor, diligentiaē suspiciōē declarandā: nā alioquin de iuuentute quæ tractaret exerceretque arma; nil in 1. Atque hinc sanè licet animaduertere Virgilium cœpisse dierum numerum dissimulare ac negligere, ita vt quamuis ternis diebus ea concluderet quæ a primo libro ad aliquam partem quarti narrantur, sensim tamen tantam hanc prætermiserit curam. certè dum ait

*Non cœptæ assurgunt turres, non arma iuuentus
Exercet, portusue aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes*

hæc non vno aut altero die sed permultis interrupta pendeant necesse est. Ita quidem licet in progressu menses ferè colligere cū ea etiam de causa Dido Aeneam increpet quòd hyberno tempore fugam molietur seu nauigationem: annos præterea (di quibus suo loco) obseruare, dies singulos persequi longiùs nō licet. licet tamen obseruare totum hunc Virgilij locum

*Non cœptæ assurgunt turres, non arma iuuentus
Exercet, portusue aut propugnacula bello,*

& quæ

& quæ sequuntur, eleganter exprimi a Claudiano in nuptiis Honorij

Non illi venator equus non spicula curæ

Non iaculum torquere lubet mene omnis oberrat

In vultus quos fixit amor —

sic Horatius ad Lydiam queritur quòd Sybaris eius amore perditus nobiles intermisset exercitationes,

— cur apricum

Oderit campum patiens pulueris atque Solis.

Cur neque militaris

Inter aequales equitet, Gallicas nec lupatis

Temperet ora frenis.

Cur timet flauum Tiberim tangere? cur oliuum

Sanguine viperino

Cautius vitat, neque iam liuida gestat armis

Brachia, sæpè disco,

Sæpè transfinem iaculo nobilis expedito?

Part. 17.

811

Quam simul ac tali persensit peste teneri

Cara Iouis coniux, nec famam obstare furori,

Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:

Rei benè gerendæ occasionem arripit Iuno: vt scilicet, quoniã Dido ardet Aeneæ amore, nuptias, si quo modo possit, inter eos conciliet, & Aeneam ab Italia, quò tanto cum ipsius Iunonis mœtore properabat, auertat. Igitur Iuno statim ac persensit Didonẽ tali peste (sic enim appellat poëta vehementem Didonis & perniciosum, vnde etiam peribit breui, a morem atque æstum: & ideo iamdiu canebat poëta de Didone

— pesti denota futura)

teneri & occupari, nec famam, vnde homines, præsertim nobiles, cohiberi solent a turpibus factis, obstare quominus impuditiæ atque adeò furori habenas laxaret (& ideo Iuppiter etiam eam melioris famæ oblitam dicit paulò post) his dictis Venerem aggreditur; ac verè aggreditur: nam callidè ac tanquam ex insidijs eam adoritur vt decipiat. Hic verò non sine emphasi ait famam non obstare furori, dùm enim inhonestas fœmina pudoris ac famæ dignitas supersit aliqua, spes adhuc restat, cum honestas pugnet cum amore. Itaque eleganter Hero apud Ouidium

Nunc malè re iuncta, calor & reuerentia pugnant,

Quid sequar in dubio est, hæc decet, illa iuvat.

sed si æstimationis ac puditiæ atque adeo famæ & honoris exulet cura, vix ac ne vix quidem spes supersit vlla verè enim Tacitus, Contemptu famæ virtutes contemnuntur omnes. & idcirco verè etiam Dido

— Te propter eundem

Extinctus pudor, & quã solâ sydera adibam,

Fama prior —

Iam verò dum Iuno appellatur Saturnia, Seruius (vt est in Parisino Codice) sic scribit. Vbi nocituram Iunonem poëta vult ostendere, Saturniam dicit: scit enim Saturni stellam nocendi facultatem habere, vt alibi. Irim de cælo misit Saturnia Iuno: & Saturnique altera proles Itrarum tantos voluit. Vbi autem propitiare eam promittit, ait, Iunonis magnæ. & iterum, Adsit lætiæ Bacchus dator & bona Iuno. Ego verò magnopere vereor vt possim hac in re Seruio assentiri; nam præterquã quod Iuno apud Homerum sæpè Saturnia, siue Saturni filia, dicitur, & hoc ipsa nomine non sine gloriatiõne appellat, cum tamen nil minùs quàm nocituræ Iunoni hoc Homerus de industria tribuat nomen, profectò eodem modo Iuppiter etiam qui passim Cronius seu Saturnius ab eodem Homero nūcupatur, perniciosus hinc perpetuò designaretur, quod nemo dixerit. Sed mitto Homerum certè quo in loco Iuno petita Ioue vt Turnum a morte subtrahat, a Virgilio appellatur Saturnia: & rursus vbi Ioui cedit & meliorem suscipit mentem ita ut dicat

Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.

Saturnia item appellatur. contra verò eadẽ Iuno dũ hoc in loco Veneri decipiendæ adhuc

li intenta

Iuno cum Veneri con- greditur, ac per fraudem coniugium inter Aeneam et Didonẽ conciliare molitur.

Cur Iuno appelletur Saturnia.

intenta est, regia Iuno, alijs etiam in locis multis in quibus nil faustum edicitur, Iuno appellatur. ita ut tutius sit affirmare pro metri opportunitate atque orationem variandi causa, variari nomina. Hic tamen inde commoueret quod illud *Saturnia* videtur redundare, cum eodem tempore clara Iouis coniux proferatur. sed pleonasmos non inusitatus est poësis. Nunc audiamus orationem Saturniæ

Partic. 18.

Egregiam verò laudem & spolia ampla refertis,
 Túque, puérque tuus, magnum & memorabile nomen,
 Vna dolo diuûm si fœmina victa duorum est.
 Nec me adeò fallit, veritam te moenia nostra,
 Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
 Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto?
 Quin potiùs pacem æternam, pactósque hymenæos
 Exercemus? habes quod totâ mente petisti.
 Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
 Communem hunc ergo populum paribúsque regamus
 Auspicijs: liceat Phrygió seruire marito,
 Dotalésque tuæ Tyrios permittere dextræ.

813

Iunonis
 oratio.

Ex abrupto nec sine ironia, orationem aggreditur, compellátque Venerem: ita fit ut dñi verbis Venerem & Amorem videtur extollere, illis conuitium faciat, quasi verò habeant unde eos pudere debeat. id quod tacita quadam indignatione, simulata tamen (nam alioquin hoc illo gaudet factó) explicat. quia scilicet cum Dido vna sit, illi duo; illa fœmina qua nil fragilius; illi numina & Dij; illa incauta; hic dolis instructi, nil mirum si occulto eorum veneno & igne victa sit misera. Ob id igitur deturpat illos ironicè quod infamiæ sibi ducere debeant sic inuasisse incautam fœminam & mollem: quasi verò illud superesse videatur ut victoriam canant ac triumphum agant. Quæ cum protulerit nec sine ficta quadam indignatione, continuò occasionem arripit unde Venerem, si quo modo possit, decipiat. nam non me latet, inquit, te hoc molitam quod nostra moenia, Carthaginis, inquam, potentiam, verita esses, & ne Tyriorum hospitium Aeneæ minùs cōmodum esset ac totum quod sanè coniecit rectè. nam ea planè de causa Venus Didonem incendit Aeneæ amore quod Tyrij intractabiles essent ac bilingues, & propterea vereretur quò se Didonis hospitia, quantumvis interim Tyrii a Mercurio placidi essent redditi, verterent progrediente tempore. & ideò

Quippe domum timet ambiguum Tyriósque bilingues,
 dixerat poëta de Venere: & hac de causa paulò post Venus ipsa filium sic alloquebatur

— Vereor quò se Iunonia vertant

Hospitia, haud tanto cessabit cardine verum.

Quocirca capere ante dolis, & cingere flamma

Reginam meditor, ne quo se numine mutet:

Sed magno mecum Aeneæ teneatur amore.

814

Igitur Veneri suspicionem sibi cognitam indicat Iuno. tametsi, ut dignitati Tyriorum consulat ac suæ, potentiam tantum Carthaginis commemorat, cætera vno atque altero verbo attingit vel potiùs supprimit suspectas memorans domos. Quæ cum ita sint, quis tandem (inquit Iuno) erit suspencionibus modus? quem ad finem se se tot tantæque iactabunt contentiones & certamina? cur non potiùs pacem, eamque firmissimam & sempiternam, constituimus? At qua obsecro ratione bona Iuno? ea nimirum (atque hic nititur fraudi colophonem imponere) ut pactos hymeneos exerceamus, & Didonem cum Aenea in matrimonium collocemus. quidni enim, cum tu amori, ego nuptiis, præsim, non in nostra potestate sit pactos hymenæos exercere, & matrimonium ad exitum perducere? ubi hymenæos pactos appellat, vel quia non sine pacto & fœdere exercerentur & firmarentur, vel certè quia venditare iuuat iam inter Didonem & Aeneam de matrimonio conuenisse. id quod venditabit Dido

do etiam cum Aeneam orabit per connubia & inceptos hymenæos quos tamen negabit Aeneas nam

— *Nec coniugis vnquam*

Pratendi tædæ, aut hæc in fœdera veni,

respondebit è contrario. Sed cum tu Venus voto optatissque potita sis (subdit Iuno) ac iam ardeat Dido, qui furorem per ossa traxerit, ita vt toto pectore illius vi æstuet, quidni communem facinus hunc populum (vbi sine dubio communem fieri optat ex Tyrijs & Troianis suppresso Troianorum nomine: sed non audet apertè id petere. tametsi Venus infra eius calliditatem hac quoque in redereget) & paribus regimus auspicijs concordique autoritate & potestate? At qui tandem? neque enim par est vt vxor par sit viro, ac propterea auspicia in omnibus sint paria. Rectè. & ideo subdit Iuno,

— *liceat Phrygio seruire marito:*

Dotalèsque tuæ Tyrios permittere dextræ.

quasi diceret dum nos paribus studijs faurebimus huic populo, & hanc Urbem eiusque Regnum fouebimus concordia animo, nõ abnuo quò minus Dido obtemperet ac seruiat tuo Phrygio, vt par est vxorem viro, & Vrbs hæc gensque ipsa Tyria dotalis fiat tuo nato ac proinde dextræ & ditioni tuæ. hæc Iuno. De qua tamen illud quærat aliquis. cur Iuno, cum explorasset Veneris consilium Didoni flammæ illas molientis, non è cõtraria Didoni cauerit, eamque falso Ascanio subtraxerit. Sed nec erat cur Iuno has non probaret flammæ vt occasionem captaret cõiugij, Aeneæque discessum impediret (& idcirco iamdiu monebam per simulationem exprobrasse factum hoc Veneri & ficta cum indignatione) nec fortasse consilium Veneris nisi post immisissas Didoni flammæ perspexit, nec si perspexisset antea, in eius potestate fuerat positum, in re amatoria Veneris & Amoris Numini repugnare. Dum verò exprobat Veneri ac filio quòd dolo vicissent fœminam, Tibullus non dissimili Amorem coarguit arte dum canit

Quid tibi scæue puer mecum est? an gloria magna est

Institias homini composuisse Deum?

atque hinc fit vt magis ac magis excusetur Dido cum dolo a duobus numinibus per fraudem in amorem impulsæ esset. Hec sine contemptu ait Iuno Didonem per ossa traxisse furorem, quasi verò turpiter defœuissent, ac ne ossa quidem amoris æstu, immo furore non compleuissent. Virgilius etiam qui paulò antè dixerat

Vulnus alit venis & cæco carpitur igni,

ac paulò post addiderat

816 *His dictis incensum animum inflammauit amore,*

& rursus

— *est mollis flamma medullas,*

vt variaret orationem delectationis causâ ait

Ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.

sed pergamus, & venerem audiamus.

Part. 19

Olli (sensit enim simulatâ mente locutam,

Quò Regnum Italiæ Lybicas auerteret oras)

Sic contra & ingressa Venus: quis talia demens

Abnuat? aut tecum malit contendere bello?

Si modò, quod memoras, factum fortuna sequatur.

Sed fatis incerta feror, si Iuppiter vnam

Esse velit Tyrijs Urbem Troiâque profectis,

Miscerine probet populos, aut fœdera iungi.

Tu coniux, tibi fas animum tentare precando

Perge, sequar. —

Præsentit Venus callidum Iunonis consiliũ simulatâque mētem: & vt Iuno animaduerterat Venerem amote inflammasse Didonem vt ne Tyrij Aeneam offenderent, ita Venus coniecit Iunonem nuptias illas moliri ne Aeneas discederet ac Regnum in latio

Venus contra Iunonis artē eludit arte.

constitueret: quia Italiae Regnum in Lybia & Carthagine firmaretur. Itaque ut fraudem fraude & malum cuneum non bono cuneo retundat, ad simulationem non dissimilem confugit, & ijs ad orationem ingreditur: ingreditur inquam, quia ingredi, ut ait Seruius, calliditatis est, habetque hac vox insidiarum significationem, quemadmodum de Iunone dum caneret poeta.

Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis,
eam ex insidijs orationem ordiri significare visus est. Sed quid callida Venus nunc tandem respondeat, & an callida Iunoni aestu cedat, audiamus. Ergo fatetur primum neminem, nisi desipiat, non amplexuram optimas quas ipsa Iuno offerret condiciones. quod tamen fictè fatetur: nam ab Ioue de futuro Aeneae Aeneadumque imperio docta fuerat, ita ut animo non posset non spernere Didonis nuptias & Iunonianas condiciones. addit dementem item fore qui malit cum ipsa Iunone pugnare ac bello contendere, quam pacem illam aeternam, quam obtulerat, amplexari. Sed tamen quoniam animo, ut dicebam propositas spernebat nuptias, iam, quoniam facile conijcere potest deceptam a se Iunonem, sensim nuptijs, quasi eas vel maximè optaret, inijcit suspicionem: quod non animaduertat num fortuna illas secundet, & optatis respondere possit euentus ideo subdit

Si modò, quod memoras factum, fortuna sequatur,
quam sanè rem, ne temerè in eam suspicionem venisse videatur, maximè verò ut Iunonem in nouam fraudem inducat, apertius declarat, nam incerta (inquit) sum de factorum decretis & Iouis voluntate: num scilicet placeat ut vna sit Tyrijs Vrbs atque Troianis; & num probet ut populi misceantur & communi foedere iungantur. Sed tibi Iuno, quippe Iouis coniugi, licebit Iouis animum explorare, tentare, precari ut assentiat & probet quod optamus. Nunc igitur perge: ipsa enim te sequar Ducem. quibus verbis nititur Venus eò adducere Iunonem ut a Ioue asperis reijciatur verbis & turpi cum repulsa, importuna impudensque iudicetur. nam sic planè reijcitur Iuno apud Homerum a Ioue dum quæ Thetis consilia cum Ioue agitaasset, rescire niteretur. Ita quidem Venus suam illa dignitatem ne dicam meretriciam calliditatem defendit egregiè: praesertim verò quia cum dixisset Iuno

Communem hunc ergo populum paribusque regamus

Auspicijs

ac propterea clam (apertè enim haud est ausa) Troianos Tyriorum nomine confundere & Tyrios efficere moliretur, Troianorumque obterere nomen, illa Iunonianum astu subuenta, Incerta, inquit, sum an Iuppiter vnam esse velit Troianis Urbem cum Tyrijs, ac Troianos cum Tyrijs permisceri: artem arte fallens egregiè. & sanè par erat, ut Venus, quippe adultera & amatorijs fraudibus assueta, Iunonem calliditate ac fraude superaret: neque enim temerè illam Sappho *Δολοπλήκην* Dolosam seu neccentem dolos appellat. Hic verò non negarim nostrum Vatem ad illud Homeri allusisse in 14. Iliados;

Hanc autem allocuta est amans risum Venus;

Non licet neque decet tuum verbum negare,

Iouis enim optima in vltis cubas;

respexisse, quæ item Iunoni respondet Venus, sed longo illum intervallo superare: praesertim verò in dolo adumbrando mirum artificium ostendisse, non est quod dubitemus.

Partic. 20.

— Tum sic exceptis Regia Iuno:

Mecum erit iste labor, nunc qua ratione, quod instat

Conferi possit, paucis, aduerte, docebo.

Venatum Aeneas, vnaque miserrima Dido

In nemus ire parant, vbi primus crastinus ortus

Extulerit Titan, radiisque retixerit orbem.

His ego nigrantem commistâ grandine nimbum,

Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt,

Desuper infundam, & tonitru coelum omne ciebo.

Diffu-

Diffugient comites, & nocte tegentur opaca.
 Speluncam Dido, dux & Troianus eandem
 Deuenient; adero, & tua si mihi certa voluntas.
 Connubio iungam stabili, propriamque dicabo
 Hic hymenæus erit. Non aduersata petenti
 Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.

Iam excipiēs sermonem Iuno, per otium se id curaturam pollicetur de quo illam admonuerat Venus. ubi rem in aliud tempus distulit vel quia subuereretur id quod erat, ne scilicet Venus eam decipere cogitaret, aut ne apud Iouem offenderet. vel certè quia id sibi prius curandum existimauit quod vrgeret magis, & ideo ait,

*Excipit sermonē Iuno
 & qua ratione coniugum conciliare molietur, aperit Veneri.*

§19

— Nunc qua ratione quod instat
 Conferri possit, paucis, aduerte, docebo.

ubi quod instat curari optat nimirum nuptias: quæ sanè instare dicuntur propter imminentem venationis quæ instabat occasionem (proxima enim luce tractanda erat venatio) unde nuptias conciliari posse sperabat. quam rem totam explicat è vestigio, nam de venatione quæ pararetur admonet Venerem, & machinationem exponit qua ad hymenæos inducere cogitaret Aeneam & Didonem, dum equitum alæ trepidantes, trepidantium inquam more concursantes, saltus indagine, plagis scilicet extentis & dispositis cingerent. Accommodata verò est machinatio Iunonianæ potestati ac Numini quod aëri præsit, & nimbos, grandinem, tonitrua cingere possit, unde illos in speluncam propellere & hymenæos celebrare moliebatur. quare quemadmodum receperat ostendendum qua ratione quod instabat conferri, quod est paribus earum studiis administrari & perfici, posset, ita hic rem ijs perorat verbis

— Adero: & tua si mihi certa, voluntas,
 Connubio iungam stabili propriamque dicabo.
 Hic hymenæus erit.

ubi requirit parilem Veneris voluntatē vt hymenæus perageretur. Quare dum Seruius illud conferri pro fieri vsurpari iubet vt renarrari pro narrari: alij contra non fieri sed confici significare pugnant, quasi in re magni momenti & ardua efferatur quæ confici hoc est tandem aliquando confici dicatur, equidem magnopere suspicor hic de re proferri quæ mutuis duorum aut multorum operibus seu studiis perficiatur. Sic Lucretius

§20

Ne fortè ex homine & veterino semine equorum
 Conferri credas Centauros —

& rursus

Aëribus binis, quoniam res confit utrinque.

En mutuis studiis & operibus seu geminæ materiæ res conferri. ita ut quantumuis non rarò conferri pro fieri aut confici vsurpatum esset, hic pro re a Iunone & Venere conficienda videatur vsurpandum. Ad hymenæum igitur se parat Iuno, fraude tamen, conciliandum. tametsi in Iouis coniuge quam dignitatem habeat non video: nisi fœminam esse dixerit, quæ quod vult, nimis vult. & ideo nil mirum si Virgilius Iouis coniugem tantisper a decoro facit deerantem: præsertim verò quia quæ ingenti in Aeneam æstuarer odio, & Carthagini cui optabat Terrarum Imperium pertimesceret, hanc ob talem tantumque æstum ac timorem ad turpem fraudem descendisse nil mirum: denique non est quod talem fraudem Virgilio magna cum culpa acceptum referamus, cum ab Homero iam malè affectam accepisset Iunonem. Sed & miretur aliquis quòd annuere Iunoni videatur Venus, quæ paulò ante hærebat, quia animo (vt docuimus) repugnabat, nam sic pergit Virgilius

— Non aduersata petenti

Annuit atque dolis risit Cytherea repertis:

quid est enim quod nunc annuat quæ modò illud pronunciauit

Sed satis incerta feror —

quamquam & Aeneæ Didonisque hymenæum, & populorū coniunctionem, fœdus per-

misionemque proposuerat Iuno; primum præterijt tacita Venus: reliqua in discrimen vocauit quod se ignorare diceret num fata & Iuppiter id probarēt minus itaque mirum si hymenæis tantum annuit. quamquam reuera apertè ne annuit quidem: sed petenti Iunoni non aduersata, tacitè annuere dicitur. denique vel quia risu cōtinuò rem transigit, nec voce respondet, tantumque non aduersatur, vel quia, vt pro altero spondere facile erat, ita deficere in vtriusque erat potestate; constare satis potest Venerem fidem aut non obstrinxisse aut præstare non debuisse; præsertim in re grauissima quæ conceptis ac perspicuis statuenda erat & stipulanda verbis, & ideo nil mirum si aberit deinde Venus atque vna præsto erit Iuno. quæ sanè dum diceret;

Connubio iungam stabili propriamque dicabo

non facilè constituerim an his verbis vtatur quasi solemnibus & ad hymenæos conciliandos propriis, an verò poëtæ exciderint de more properanti. nam hoc eodem carmine Iunonem in 1. Deiopeiam Aeolo spondidisse compertum est. Neque verò non crediderim Virgilio dum canit

Speluncam Dido dux & Troianus eandem

Deuenient

Homericum illud imitatum esse perueniunt ad speluncam cauam Dea atque ipse vir. Vbi dux Troianus appellatur Aeneasa Iunone non sanè honoris causa, sed per contemptum & odium, quemadmodum dixit,

— liceat Phrygio seruire marito;

& Venerem ipsam appellans

Tuque puerque tuus

quæ omnia Iunonis factum ostendunt ac mores. quos etiā in oratione tota vicissim agnoscere licet: nam tum ad fraudem simulationemque compositi mores exprimuntur vtriusque, tum maximè hinc ad Iunonis, illinc ad Veneris genium & mentem ante oculos collocandam.

Partic. 21.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit

It portis, iubare exorto, delecta iuuentus:

Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,

Massylique ruunt equites, & odora canum vis.

Reginam thalamo cunctantem ad limina primi

Pœnorum expectant: ostroque insignis & auro

Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit

Tandem progreditur magna stipante caterua,

Sidoniam picto clamydem circumdata limbo

Cui phareta ex auro, crines nodantur in aurum,

Aurea purpuream subnectit fibula vestem.

Nec non & Phrygij comites, & lætus Iulus

Incedunt: ipse ante alios pulcherrimus omnes

Infert se socium Aeneas, atque agmina iungit.

Describit breuissimè Auroræ cōtinentérque iubaris, solis inquam & diei, ortum, cum enim paulò ante dixisset statuisse Didonem vnà cum Aenea prima luce venarum ire, satis erat hic indicasse lucem aduentasse, vt ad venationem subindeque ad compositam fraudem traduceret Iunonem. Etsi nihil prohibet quin Homerus imitatus sit poëta noster in Auroræ ortu describendo & venationis exordio. nam,

Quando autem magna genita apparuit rosea Aurora,

Perrexerunt ire in venationem, & canes atque,

cecinit Homerus. Nec nisi cōsultò, vt existimo, addidit, iubare exorto, nā antea canes prætoris aut pruinæ humiditate sagacitatem odoratusque vim non satis exerunt. Quapropter libentius Solem intellexerim, quàm quod aliqui faciunt, stellam Veneris, quasi Mater filium

Dei ortus, & venationis apparit: Dido hic item ad venationem euntis descriptio.

lium spectaret, seu Luciferum. Die igitur orto præsentem facit lectam iuuentutem, lectā, inquam, flore & nobilitate ut honoratior esset Reginae comitatus splendidiorque venatio: vel delectam obueniendi peritiam & industriam ut lætior & copiosior esset præda. hæc igitur delecta iuuentus statim exorta luce it portis, ex Vrbe inquam in campos & sylvas egreditur, & Reginam e composito anteuertit, retia, venabula, ac summam arma & instrumenta deferens quæ præsentī venationi conducere, & idcirco Massyli equites (sunt hi Mauritanij finitimi populi, qui equitatu excellunt) ac magna venatici canis multitudo quæ sagacitate & odoratu feras vestiget, consequitur. Interim verò Penorum proceres ac viri primarij pro thalami foribus præstolantur Reginam: cui sonipes, equus inquam celer, præsto est qui frena ferox spumantia mandit, hoc est generosissimus & nobilis. denique egreditur Regina & magna stipante caterua Progreditur: cuius habitus egregie describitur a Poëta: a Seruio etiam in Parisino Codice prolixè ne dicam superstitiosè declaratur: quandoquidem eam & flaminicam interim facit & sacrificulæ in more penè instructam non modò venatricis instar ac Reginae: cum tamen videri possit Poëta clamydem illi, pharetramque tanquam germanæ venatrici tribuisse; crines verò de more in nodum auro strinxisse, purpureamque vestem aurea item fibula subnectere voluisse, ut commodius interesset venationi. denique quæ madmodum equum apparatusque omnem ita Reginae habitum & splendidum & venationi accommodatum expressit. consequuntur Phrygij tãquam asseclæ & comites, inter quos lætus incedit Iulus, Aeneas verò pulcherrimus ante alios Phrygios se se Reginae adiungit focum, ita ut inter vtrumque agmen medius incedens, Troianorum ac Tyrriorum agmina iungere videatur. Atque hic dum ait *canum vis* pro canibus aut sagacibus canibus, facillè Lucretium secutus est qui missa canum vis: cecinit in quarto, tamen si canum multitudinem intelligit vterque, opinor, & ideo, *odora*, addit Virgilius alioquin *superos* seu sagax dicitur hoc genus canum à Græcis: egregie verò M. Tullius, *Canum incredibilis ad inuestigandum sagacitas narium*. Quanquam non omnes illa præditi sunt: sed alij ad inuestigandum, alij ad capiendum facti sunt. Quapropter egregie Seneca epistola LXXVI. In cane sagacitas prima est si inuestigare debet feras: cursus si consequi; audacia si mordere & inuadere. Qua in re nescio an Naturæ magis quàm animantis sagacitatem admireris. At lætus Iulus, verusne an fictus? fictus caderet percommode ad Reginae ignem augendum: verus, ne Venus mentiri voluisse videatur, quæ vnus noctis operam a filio postulauit. Nos propterea verum agnoscemus in posterum, quem Mater eadem facilitate ac dexteritate in Africam ex Idalio reuocauit, quæ illum eò comportauit.

De vero Iulo.

Part. 22

Qualis, vbi hybernâ Lyciam, Xanthique fluenta
Deferit, ac Delum maternam inuisit Apollo,
Instauratque choros: mistique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt, pictisque Agathyrsi:
Ipse iugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde præmit crinem fingens, atque implicat auro:
Tela sonant humeris. haud illo segnior ibat
Aeneas: tantum egregio decus enitet ore.

Cum in l. libro Didonem ob pulchritudinem in primis & oris incessusque dignitatem cū Diana contulisset, illud supererat ut Aeneam simili de causa cum Apolline compararet: quod facit in præsens. Sed & illud perbellè cadit, quod quemadmodum Didonem cum Diana comparans, hanc in Eurotæ ripis & per iuga Cynthi choros inducit exercentem, & Oreadis stipatam incedentem, sic Aeneam cum Apolline conferens, hunc suorum carolū & asseclarum choris stipatam inducit. Quāquam eò magis hinc Aeneæ illustratur & declaratur pulchritudo quā Didonis, quod inter Deos pulcherrimus sit Apollo: inter Deas non primum Diana obtineat locum: Ergo ut incedentis Aeneæ decus ac pulchritudinem exprimat, ad Apollinem, quasi verò mortales impares sint tantæ pulchritudini, se se refert, quem profert ex Lycia vbi hyemare crederetur, Xanthique fluentis, in Delum Insulam vbi per æstatem ageret remigrantem. Hic verò siue in historia siue in fabula nitatur, certum est Delum non iniuria maternam appellari, cum Latonæ matri dicata esset: vel saltem quia

Descriptio
Aeneæ in
aduenationem
egredientis.

ibi Apollinem peperisset. certum est etiam Apollinem coluisse Lyciam: denique & in Lycia per hyemem & in Delo per æstatem responsa dedisse scripsit antiquitas; migrantē igitur Apollinem & Delum repetentem inducit nobili pompa, atque auro, corona, pharetra, choris, & nobili comitatu instructum & decoratum, ita ut pulcherrimus videri possit. Talis igitur ad venationem descendit Aeneas, tale enim ac tantum ore & incessu referebat decus, tam egregia in eo apparebat pulchritudo, ut Apollini inferior videri nullo modo posset. nec mirum, cum enim Mater tali ac tanto decore illum ornasset: ut Virgilius canat

— os humerósque Deo similis,
addátque

— Ipsa decoram

Cæsariem nato genitrix lumenque iuuentæ

Purpureum, & letos oculis afflarat honores,

par est ut nunc maximè tale tantumque decus in eo eluceat. Vtitur verò hac comparatione Virgilius ad Aeneæ pulchritudinem declarandam, quod tum a Pindaro, Apollonio & alijs multis passim, tum sigillatim ab Aeschilo & Tragicis in scenis, Dianæ & Apollinis chori & peruagationes describantur & inducantur, ita ut non abstrusa & recondita (quod aliqui venditant) ac proinde minis accommodata, sed recepta & peruulgata, nobilis tamen, videri debeat. Denique cum Epicus non rusticis canat & ignavis sed industrijs ac liberalibus artibus expolitis, nihil est quod Virgilium clament ignoto simili seu obscura comparatione vsum esse. certè cum Anacreon Bathyllum Apollini fecerit simillimum, iustius id faciat Virgilius qui Regem & describit & Veneris filium, cui Venus ipsa diuinos afflavit honores. Quod verò tum Iulum tum Aeneam tali ac tanta ornat pulchritudine, non eò solum spectat quod hæc Regibus auctoritatem augeat ac dignitatem, verum etiam quia interim Augusto caneret.

826

Partic. 23.

Postquam altos ventum in montes, atque inuia lustra,

Ecce feræ saxi deiectæ vertice capræ

Decurrere iugis, alia de parte patentes.

Transmittunt cursu campos, atque agmina cerui

Puluerulenta fugâ glomerant, montesque relinquunt.

At puer Ascanius medijs in vallibus acri

Gaudet equo iamque hos cursu, iam præterit illos:

Spumantemque dari pecora inter inertia votis

Optat aprum, aut fuluum descendere monte Leonem.

*Venatio-
nis initium
& qualis
in illa A-
scanius.*

Iam ad venationem ipsam descendit, tametsi quoniam a Iunone perturbabitur breui, eâ persequetur paucis. Igitur posteaquam (inquit Poëta) ventum est in altos montes & inuia lustra, hoc est inuia & latentia ferarum latibula & domicilia, ecce tibi hinc feræ capræ, Sylvestres inquam capræ; è summis montium verticibus strepitu excitatæ, & a canibus, saxi rupibusque (has enim incolunt ita ut a Plinio rupicapræ appellantur) deiectæ, cursu per iuga descendebant, illinc cerui relictis montibus (in ijs enim pascunt: etsi non in summis & rupibus ut capræ) apertos transmittunt & cursu peragrant campos: quod dum turmatim faciunt, tantam excitant vim pulueris, ut ipsi puluerulenta quædam agmina videantur: ita quidem celeri fugâ (pertimidi enim sunt) campos perentes & peragranter, glomerantur simul omnes & coeunt. Interim verò Ascanius, etsi puer adhuc, in medijs vallibus acri gaudet ac veloci equo; hunc verò vel ab Heleno acceperat qui equis donauerat Anchisem. (& ideo in tertio, *Addit equos* ait Virgilius dona enumerans illa) vel fortasse a Di-

827

— Ante omnes pulcher Iulus

Sidonio est inuectus equo, quem candida Dido

Esse sui dederat monumentum & pignus amoris.

Dum verò hunc agitat equum impellitque cursu, sic impellit ut modò hos modò illos declinet ceruos; non enim inertia veluti pecora sibi premenda aut etiam, dum occurrunt, appeteda existimat, sed spumantem aprum aut fuluum Leonem, itaque summis votis optat

tat

tat sibi aprum occurrere, ac Leonem è montibus ac lustris descendere. His verò Iuli indo-
 lem ac generositatem admirabilem describit Virgilius, vt Augusto qui se a Iulia gente Iu-
 lóque ortum haberi vellet, blandiatur. & hac etiam de causà paulò post Iouem ipsùm &
 Mercurium introducet eidem Iulo mirificè fauentes ne dicam blandientes & assentantes.
 Neque verò non aliquibus crediderim Virgilium in Cyrum adolescentulum spectasse qui
 apud Xenofontem summa quadam alacritate spumantes apros premit & insectatur: for-
 tasse etiam Iugurtha in mentem venit quem Sallustius adolescentem in venando multũ
 temporis egisse, ac feras & Leones primũ aut in primis ferire consueuisse scribit. Iam
 verò ceruos, nonnullorum pace, visos in Africa, docuimus libro I. capras verò Syluestres
 in Africa repertas præter Strabonem scribit Aelianus: qui etiam eas in summis montium
 verticibus (id quod cum Virgilio mirificè congruit) testatur degere. de Leonibus non est
 quòd dubitemus, cum & Strabo id testetur & Iugurtha quem feriendis leonibus exercet
 Sallustius, Numidarum Rex esset, atq; in Africa degeret. De apris denique, quicquid scri-
 bat Plinius, constare satis potest, quòd cum sues alat Africa, facìle apros, præsertim in mon-
 tibus quibusdam, perinde ac Leones alere possit. Tamen si, quod attinet ad apros & Leo-
 nes, quantumuis eos non aleret Africa, haud reprehendendus esset Virgilius, cum non tã
 ibi repertos dicat, quàm exoptatos ab Ascanio. Quò fieret vt acutè Virgilius Ascaniũ in-
 duceret Leones aprosque optans quòd olim venationis labores alacriter subiisset regia
 proles, id quod eleganter expressit Plinius in Panegyrico, Olim (inquit) his artibus Du-
 ces imbuebantur, certare cum fugacibus feris cursu: & paulò post, nec mediocrepacis de-
 cus habebatur irruptio ferarum. Quare appositè Horatius suorum temporum delitias
 reprehendens, ac iuuentutem sic canit

— Nescit equo rudis

Fierere ingenuus puer

Venerique timet, ludere doctior.

Sed redeo ad Virgilium, cui Oppianus ad stipulatur rursus in libro secundo de venatio-
 ne quod attinet ad Ceruos, Philostratus lib. VI. explanator quoque Plinij Dalecampius
 lib. VIII. capite XXXIII. discedit a Plinio, Brodæus lib. VIII. Miscellanearũ capite XIII.
 idem confirmat. Denique alij multi ex oculatis testibus idem asseuerant, ita vt cum Hero-
 dorus negasset primus, satis constet Aristotelẽ Herodoto, Aristoteli Plinium hæsisse: mal-
 lem, vt Timæum accuratissimum Historicum secuti essent: ita ut iurè Lucanus Virgiliũ
 imitari non dubitant. Neque verò crediderim Virgilium dum talem in uenatione & equi-
 tando descripsit Ascanium, non Platonem sequi potuisse, qui ingenuos pueros instituens,
 equitare (inquit libro V. de Republica) consuecant primis ab annis pueri: eũque hoc
 didicerint, equis ad spectaculum belli ducentur. Ac fortè Horatius, dum caneret

Imberbis iuuenis tandem custode remoto

Gaudet equis canibusque & aprici gramine campi,

Virgilij spectauit Ascanium. quam laudem Troiano matura iam ætate & Romani Impe-
 rij gubernacula regenti tribuere haud dubitauit Plinius in Panegyrico dum scriberet, lu-
 strare consueuisse saltus, excutere cubilibus feras, superare immensã mortium iuga: & hor-
 rentibus scopulis gradum inferre, quæ tamen ad Cyri imitationem expressa sunt facìle:
 atque vtinam Xenofontis suauitate, turgidus enim hũc Plinius & Poëticus ferè.

Part. 24

Interea magno misceri murmure cœlum

Incipit: insequitur commistã grandine nimbus.

Et Tyrij comites passim, & Troiana iuuentus,

Dardaniũque Nepos Veneris, diuersa per agros

Tecta metu petiẽre: ruunt de montibus amnes.

Speluncam Dido, dux & Troianus eandem

Deueniunt: prima & Tellus, & pronuba Iuno

Dant signum: fulsere ignes & conscius æther

Connubij, summũque vlularunt vertice Nymphæ.

Ille dies primus læthi, primũque malorum

Causa

Causa fuit. neque enim specie famæ mouetur,

Nec iam furtiuum Dido meditatur amorem:

Coniugium vocat, hoc prætexit nomine culpam.

*Iuno ingē-
tem com-
mouet tem-
pestatem :
& quæ in-
de sint con-
secuta.*

Quod moliebatur, aggreditur Iuno: nam statim ac venatores sparfos animaduertit atque huc illuc cursitare, Aeneam verò ac Didonem a spelunca non procul abesse quam machi nationi hymenæi que destinauerat, ecce tibi repente magno miscet murmure cœlum, ita ut venti, nubes, sed inprimis ingentia tonitrua obstreperent: nimbos etiam emittit com- 830
mistas grandine, vnde Tyrij Troianique & cum ijs Alcanius, præ metu sibi quisque pro-
spicere, & huc illuc tecta diuersa petere, cogitur. præsertim verò quia tam vehementes è
montibus iam defluerent aquæ; ut non tam pluuiæ quàm amnes defluere ac ruere vide-
rentur. At quid de Didone & Aenea?

Speluncam Dido dux & Troianus eandem

Deueniunt : —

inquit Poëta. vbi prudentissimus Vates æquè ac prudentissimus factum intelligi mauise
quàm sibi narrandum aut attingendum existimet. itaque eò potius conuertit orationem
ut mali signa omnis subiiciat, cum hinc infœlicis Elisæ furor & interitus dimanarit. omi-
na infâusta que prodigia petit a Tellure, quæ, (ut opinor; non enim sigillatim declarat que
dederit signa) mota & concussa sit: tum a Iunone vel potius ab aëre qui sua ille quoque
signa & omina protenderit, & huc spectat quod ait

— Fulserunt ignes & conscius aether

Connubij —

verisimile enim est fulgura & aërem horrendum in modum illorum oculos atque aures
perstrinxisse: denique a Nymphis montium quæ vlulatus emisissent. itaque non ijs assen-
tior qui signa hæc non tam mali ominis quàm vniuersim hymenæi signa fuisse autumat
quæ captata fuerint & in incerto dubiæque significatione relinquerentur. nam etsi quic-
quid eo tempore accideret, id superstitiosè notabant, Virgilius tamen & nota signa vo-
luit & iam malum omne agnatum & prodigijs. nam quorsum obsecro vlulasse Nymphas?
quorsum Tellurem aut concussam aut quid prodigiosum ostentasse? ut omittam ex pri-
scis illis ignes & fulgura nuptijs aduersari plerumque. Itaque pronuba Iuno, mea quidem
sententia, dat signum non quòd de vno cogitet hymenæo, sed quia dum celebratur, infau-
stum fore animaduertit, ita ut non potuerit non ipsa etiam signum aliquod infâustum da-
re. Quapropter appositè Virgilius continenter addit

Ille dies primus lethi, primusque malorum

Causa fuit —

& rectè nam antequam pudicitiam amisisset, fortasse licuisset ei pedem referre ab inte-
ritu: vbi iacta est alea, fuit quam difficillimum. id quod explicat statim Poëta dum in-
quit;

— Neque enim species famæ mouetur;

hoc est non specie & aspectu rerum præsentium mouetur, quæ ante amissum pudorem
eam deferre potuisset; nec famæ & rumore commouetur absentium dum tam multa
passim de se vulgari non potest non utique audire. tamen si ut culpam, quam occultare
nequit inficiando, connubio purget, coniugium prætexit, seque Aeneæ coniugem obren-
dit. Eleganter verò expressit hunc locum Ouidius in Didonis Epistola nam quemadmo-
dum Virgilius canit

Ille dies primus lethi, & quæ sequuntur: sic Ouidius,

Ille dies nocuit quas nos declinæ sub antrum

Ceruleus subitis impulit imber aquis.

Audieram voces, Nymphas vlulasse putauit,

Eumenides fati signa dedere meis.

Prima verò Tellus dat signum, fortasse quia Deorum parens a Priscis habebatur: credibi-
le verò est concussam in ea plaga, idque Iunonis impetu. quæ, quippe aëris domina, ma-
gnam inflammati aëris vim extruserit è cavernis; ut iurè dicatur

— Prima & Tellus & Pronuba Iuno.

Dant signum —

Quæ cum acciderent præter vsum, quid mirum si summo vlularunt vertice Nymphæ &
intelli-

intelligit autem Oreades. Itaque eleganter, vt solet, Ouidius huc spectans

Audieram voces Nymphas vlulasse putau;

Eumenides fatis signa dedere meis,

832 inquit Didonem ipsam loquentem faciens: quæ non infano iudicio Eumenides veriùs quam Nymphas vlulasse coniicit. Atque in Virgilianum hunc locum iterum ac tertio spectauit Ouidius dum caneret Hysiphiles

At mihi nec Iuno nec Hymen sed tristis Erinnis

Prætulit infauſtas sanguinolenta faces.

& rurſus in Phyllide

Pronuba Tyſiphone thalamis vlulauit in illis

Part. 25

Extemplo Libyæ magnas it fama per Vrbes:

Fama, malum quo non aliud velocius vllum:

Mobilitate viget, virẽsque acquirit eundo.

Parua metu primò, mox ſe ſe attollit in auras:

Ingrediturque ſolo, & caput inter nubila condit.

Illam Terra parens, ira irritata Deorum,

Extremam (vt perhibent) Cæo Enceladòque ſororem

Progenuit, pedibus celerem, & pernicipibus alis:

Monſtrum horrendum, ingens: cui quot ſunt corpore plumæ,

Tot vigiles oculi ſubter (mirabile dictu)

Tot linguæ, totidem ora ſonant, tot ſubrigit aures.

Nocte volat Cœli medio, terræque per vmbra

Stridens, nec dulci declinat lumina ſomno:

Luce ſedet cuſtos, aut ſummi cùlmine tecti,

Turribus aut altis & magnas territat Vrbes:

Tam ficti prauique tenax, quàm nuncia veri.

Exardeſcit noſter Vates in famam: ac miris eam deturpat modis: ſed in primis eius ſimulacrum oſtentat ſupra quàm credi poſſit horrendum & monſtroſum. In quam ſanè rem omnes ingenij neruos Poëtam intendiſſe crediderim, partim vt nouo hoc portento admirationem excitaret, variaretque poëma, partim vt adhuc Aeneæ ac Romanis caneret. etenim in ſuperioribus libris mirum eſt quantopere deſudarit vt Aeneam quibus poſſet modis pietatis nomine commendaret, & quæ de illo prodita patriæ in vulgus prodierat, dele-ret ſuſpicionem: illud tamen vnum obſtabat adhuc: quĩ ſcilicet fieri potuiſſet vt cum Aeneas omnia pietatis officia ſupra quàm dici poſſit Priamo ac Patriæ perſoluifſet, turpis illa proditiõis dimanafſet fama. nunc igitur Virgilius famam ipſam mali nomine ac monſtri dedecorat, eidẽmque mendaciſſimæ, infamiam conflat. ita quidem quemadmodum antea eam proditiõis famam tacitè (vt ſcilicet illam ſic apud cõſcios obtereret vt neſcijs non aperiret) & quaſi aliud agens eleuauerat ac diſcuſſerat, ſic in præſens clam & aliud agens famam ipſam mendacij pleniffimam eſſe oſtendit. Dum verò multis in famam inuehitur Poëta noſter, ita vt multus potiùs quàm indigens videri poſſit, peruelim equidem vt mihi paulò altiùs Virgilianæ huius deſcriptionis initia repetere liceat.

Ergo multa ſunt quibus Principes ac Reges præſtāt mortalibus reliquis: honore ſcilicet ac ſplendore, diuitijs, opibus, authoritate, potentia: denique Rex vno minor eſt Ioue. quin etiã apud Poëtas commune habent ſceptrum, diadema, purpuram, tronum; vno verbo

Diuiſum Imperium cum Ioue Cæſar habet.

vt minimè mirum videri debeat Regem a quibuſdam mortalem Deum, Deum immortalem Regem, appellari. Quamquam ſi quis rem adhuc attentius aſſideret, intelliget profe-ctò nonnulla etiã obſeruari poſſe quibus populares ac mediocris fortunæ homines Regibus antecellunt. Rex perpetuò inuidiæ eſt obnoxius, vnde venenum, inſidias, necem de-nique

De fama.

nique nunquam non sibi timendam atque cauendam existimat: cum vel a proprijs filijs aut nepotibus Reges multos regno ac vita spoliatos constet. itaque amuleta sibi comparat Rex quib. pharmaco occurrat ac veneno: custodes adhibet corpori vt iniurias propulset, arces extruit ac praesidia vt ingruentibus seditionibus se in ea recipiat: exercitus denique cogit vt bella propulset: vsque adeo regni inuidia insidijs plena est ac periculis. Populares contra inuidiae telum vix persentiunt aut timent. vt enim Iouis telum, fulgur inquam, humiles haud petit domos sed superbas turres, sic inuidia non populares appetit sed Principes ac Reges. itaque ijs non amuleta, non corporis custodes, non arces, non praesidia sunt comparanda, sed otio frui licet & quiete. quam obrem egregie Poeta ille, quippe Principum solutus curis, canebat,

Me mea paupertas vita traducat inertem

Dum meus assiduo luceat igne focus.

quod sane minimè omnium licet Regibus. Id quod Poeta non ignobilis deplorauit eo carmine

— O fragilis damnosa superbia sceptri,

O furor, o nimium dominandi innata cupido,

Mortales quò ceca vehis? quò gloria tantis.

Inflatos transfers animos quasita periculis?

Quot tecum insidias, quot mortes, quanta malorum

Magnum tormenta geris? quot tela, quot enses

Ante oculos (si cernis) habes? heu dulce venenum,

Et Mundi lethalis honos? heu tristitia Regni

Munera quae haud paruo consistunt: & grandia rerum

Pondera quae nunquam placidam permittere pacem,

Nec requiem conferre queant? heu sortis acerba

Et misera regale decus, magnoque timori

Suppositos regum casus, —

Sed & idem egregie declarauit Dionysius ille Syracusanus ac tanquam ante oculos posuit, cum eum opulento Siciliae regno potitus esset, itaut aulicus quidam eum per beatum appellaret ac praedicaret, ille contra hunc Regiae mensae iussit accumbere. cum igitur hic lautissimis epulis & conquisitissimis frueretur, audiretque aula totam suauissimis cantibus personare, ita ut se quoque interim quodammodo per beatum existimaret, ecce tibi animaduertit districtum gladium tenui appensum filo sibi impendere, ita vt in eius ceruicem & caput iam iam ruere videretur. ita quidem timore plenus ac moerore Dionysium orauit vt abire liceret, quod beatus esse nollet amplius. Itaque eleganter latinus Lyricus

— Districtus, ensis cui super impia

Ceruice pendet, non Siculae dapes

Dulcem elaborarunt: saporem

Non auium, citraeque cantus

Somnum reducit.

ita quidem Dionysius tanquam emblemate quodam declarauit Regum statum inuidia esse plenissimum, atq; alear periculisque passim obnoxium. id quod in eodem Dionysio declarauit euentus: cum paulo post Regno pulsus, misere exulare coactus sit. sed vt alia Regum incommoda praetermittam, quibus item intelligitur Ciues & populares Regibus praestare, illud vnum adhuc commemorabo quod cum Didone Regina est coniunctissimum. Etenim ea est Regum conditio, vt eorum dicta omnium auribus, eorum facta omnium oculis, vtraque omnium linguis, sint exposita. Quia etiam mortales non modò in Regum facta dictaque intuentur, verum etiam in coniugem, in liberos, in familiares & amicos, in coenam, in cubile: ac tanquam Lyncei per quercum ac lapidem eorum consilia explorant; tantum vt non somnia resciant, sic tamen non haec etiam interdum explorant & assequuntur. qua in re eò etiam Reges sunt infeliciores, quòd habent non modò amulas verum etiam inuidos & obrectatores: qui sane plerumque Regum virtutes, si quae in illis sint, clausis praetereunt oculis, culpas & vitia tanquam Argi obseruant. Denique vultures imitantur, quae sana corpora praeteruolant, in cadavera insilièntes quae rostro dilacerant & vnguibus. Sic inquam Regum obrectatores eorum virtutes ac res praclare gestas dissimulant ac praetereunt, culpas & vitia dilacerant maledictis: a quo incommodo &

do & malo fermè absunt populares, si quid enim deliquerint domi, id septis domus coëctetur: quòd si fortè egrediatur fores, vix peragrat viciniam. at quæ Reges in cubiculo admittunt facinora, mox aula vulgantur tota, inde peragrant Urbem: mox difamantur Regno toto, atque exteris etiam nationibus non sine dedecore innotescunt: quia, vt infamia sit perpetua, ab Historicis consignantur publicis monumentis: a Tragicis etiam theatris sæpè ostentantur ne pereat fama. qua in re illud etiam interuenit longè pessimum, quòd fama culpas non modò vulgar vndique sed auget mirificè. Hac igitur Virgilius occasione arrepta, excandescit aduersus famam: cùmque animaduerneret Didonis culpam, etsi in spelunca atque omnibus remotis arbitris contractam, illico peruulgari, & quantumuis Dido tædas prætexat & coniugium, in deteriore partem verti, ita ut in Aeneam quoque iam irrepat insultetque, conuitium facit ipsi famæ, atque illam infamia notat sempiterna.

Sed age dum obsecro Virgilianam Famæ descriptionem agnoscamus & simulacrum: cùm enim dixisset Famam in magnas Lybiæ Vrbes peruenisse, *Fama malum* ait primum, vt scilicet hac nota illam rerum malarum genere comprehendat, atque hinc ad eius vim & naturam exprimendam initium faciat. Quamquam vide quid statuas Virgili. cū enim non modò mala verum etiam bona denuntiet Fama, & quemadmodum cecinit Vale-

Fama cur malum appelletur.

Dubitatur.

837 rius Flaccus — *Digna ac indigna canat* — per iniuriam malum tam facilè illam appellas. sanè ficedula (si magnis licet componere paruis) apud Martialem conqueritur quòd cum non modò ficu vinceretur verum etiam dulcibus vuis, non ab vuis sed a ficu appellaretur. quid igitur si fama abs te conuicium sibi fieri dicat per iniuriam, quòd cum bona etiam renuntiet, tu malum eam appelles? qua in re eò iustius tecum contendet, quòd ad extremum tu, tu inquam Virgili, fatearis non modò falsi & ficti, sed veri etiam internuntiam esse, & facta non secus atque infecta promulgare: quin etiam (quod Iuppiter apud te indicat qui famæ melioris oblitam ait Didonem) modò bonam modò malam censeri. quid quod eodem tempore historiæ quia poësi ac tibi ipsi es iniurius? nam historia res malas non secus ac bonas, turpes non secus ac præclaras, commendat posteritati, ita vt fama sit Historiæ quàm simillima. & tamen nemo historiam dixerit malum, quin hoc ipso quòd res turpiter gestas notat, bonam, nam mortales consciëntia rarò; infamia, præsertim historiæ, sæpè, cohibentur. Itaque M. Tullius se profitebatur historiarum quoque industria a vitijs ad virtutem reuocari, quòd vereretur infamiam, & Tacitus eo maximè nomine commendauit historiam quòd dum Reges in primis ac viri Principes notarentur, eorum similes a peccando retardarentur. id quod tu ipse, velis nolis, confessus es, cum ad extremum cecineris Didonem

— *Nec specie famæ moueri,*

quod est ne fama quidem, vnde Reges a turpitudine deterrentur, Didonem retardari, ita ut Historiæ munus expleat fama. denique Poëtas res falsas peruulgare, ac mala non 838 secus ac bona comminisci, compertum est, ita ut non possis famam appellare malum, atque illi hoc nomine conuicium facere, quin Historicis quoque ac Poëtis inuidiam confles turpissimam. Quamquam plurimùm interest inter famam & Historiam: hæc veri ac falsi rationem habet diligenter: non miscet, non auget quemadmodum fama quæ falsa cum veris confundit, ac res auget mendacijs. Poëta quoque falsa dum canit, non pro vera ea venditat, sed sat habet si verisimilia, vt scilicet quibusdam veluti ideis & imaginibus nos instituat, videantur. Ita quidem fama, quantumuis vera interdum ac bona spargat, mala tamen est, quoniam ea mendacijs onerat passim. id quod eleganter sanè expressit Ouidius, cum Virgilij quasi interpres, caneret

Respondetur.

— *Hæc veris addere falsa*

Gaudet, & è minimo sua per mendacia crescit.

& alibi

Mixtaque cum veris passim commenta vagantur.

quare non malè hac in re Tertullianus, qui cum in famæ incidisset mentionem propterea quoque Virgilianum istud protulisset

Fama malum, quo non aliud velocius ullum,

Fama malum aiebat, quia velox, quia index, quia plurimùm mendax, quæ ne tunc quidem cum aliquid veri affert, sine mendacij vitio est, retrahens, adijciens, demutans de veritate. Vt propterea non immeritò malum planè faciat famam Virgilius; bonum, quoniam men-

KK dacijs

Explican-
tur reliqua
propofita
descriptio-
nis partes.

dacis ſemper ab ea reſpergitur ac ſœdatur, non agnoſcat. Additur, *Quo non aliud velo-
cius illum*, vt intelligatur famam eſſe malorum omnium velociſſimam. Et ſanè per-
niciæ a peſtilentia, eluuiionibus, exuſtionibus, bello aliſque huiuſmodi calamitati-
bus facilè ſuperatur fama, velocitate nullo modo. Niſi tamen quoniam fama ſapè in
honorem inſultat qui corporis incolumitati eſt anteponendus, hoc nomine calamia-
tibus cæteris ſit pernicioſior. Quamquam fama, vt eſt mendax, apud cordatos homi-
nes non facilè alienum denigrat honorem: quòd ſi denigrat interdum, benefactorum
conſcientia ſuſtentatur innocens, donec emergat veritas, ac mendacium & falſitas diſ-
ſipetur. Sed & *mobilitate viget* fama: ita vt eius vigor, vnde quoquo modo nobili-
tari poſſe videbatur, inconstantia labefactetur: nam mobilitate illa inconstantiam & le-
uitatem deſignari, reliqua deſcriptio clamabit tota. *Vires enim acquirit eundo*: con-
tra ſcilicet quàm res humanæ, quæ labore ac tempore amittunt vires: quamquam ſic
vires auget vt quoniam illis abutitur, malum augeat & infamiam: Sed cur additur.
Parua metu primò? ea, opinor, de cauſa quòd rumorum Authores rem primò, tan-
quam in arcanis eam habeant, cum ſolis amicis communicant, nec tam apertè com-
municant quàm auribus inſuſurrant: mox tamen ſpargitur in vulgus, creſcit, & dilata-
tur, & ideo pergit, *Mox ſe ſe attollit in auras*. nam reuera ſpargitur ac longè latèque vagatur.
Tameſi Terras in primis peragrat inter mortales: tum tanta confuſione inuoluitur vt
vix ac ne vix quidem certi quicquam ſtatui poſſit: & ideo pergit

Ingrediturque ſolo, & caput inter nubila condit.

non enim luce gaudet vt veritas, ſed nubibus ſe ſe inuoluit inſtar mendacii. ſubiicit
verò poëta eius ortum, vt ab ortu etiam eam deturpet; idque vel quia a Terra orta
eſt dum hæc ira Deorum qui gigantes domaffent, irritaretur: vel quia extrema nato-
rum omnium eſt progenita (poſtremi enim foetus minùs ſœlices, ſapè etiam inutiles
eſſe ſolent) vel quia infamibus gigantibus ſoror eſt. Quòd ſi celer pedibus & perneci-
bus alis eſt procreata, id quoque illi conſtat ignominiam, vel quia monſtroſa in hoc
cernatur commutatio: cum pedum ſit pernecitas (ſi Seruio credimus) celeritas ſit
alarum (quamquam Cicero in 4. Tuſculana celeritatem pedibus attribuit) vel quia
vtramque agilitatem ac vim ad malum inſleçit: pedum celeritate ſolo ingrediens, ala-
rum pernecitate aërem peruadens vnde etiam ſe ſe in auras attollit & inter nubila con-
dit. Denique vt conſtet quàm turpis ſit fama & quale malum, appellat eam monſtrum,
idque ingens horrendumque; ita ut & a natura ſeu ſubſtantia & a quantitate ſeu magni-
tudine & a qualitate deſignetur turpiſſima. Sed illud multò mirabilius & monſtroſius,
quòd dum plumis tegitur, plumis ſingulis, ſinguli oculi ſubiçiuntur: ſingulis ocu-
lis aures reſpondent ſingulæ, totidèmq; linguæ, totidem ora. quamquam illud au-
get adhuc monſtri ſœditatem quòd plumæ celeritate præſtant; oculi inſomnes agunt,
Argum hac in re ſuperantes (huius enim oculi non ſemper inſomnes) Draconem he-
ſperidum æquantes: aures perpetuò erectæ ſunt ac procliues factis excipiendis: lin-
guæ oraque reſonandis vndique, vt ſcilicet malum illicò exploretur, excipiatur, ac
longè latèque deferatur ac promulgetur. Quæ cum ita ſint, nil mirum ſi pergat
poëta

Nocte volat cœli medio,

vim enim & plumarum & alarum exerit, vt vel excipiat vel peruulget facta: idque
cœli medio vt in omnem ſe ſe partem commodè inſleçtere, quoquo verſus aures con-
uertere, vndique res excipere, poſſit. quo etiam tempore, ne videantur aut linguæ aut
ora, aut oculi non ſuo munere fungi, ſic volat cœli medio & in apertiſſimo campo,
vt per terræ quoque vmbra volat ſtridens ac nunquam ſomnum capiat: quin ne tan-
tiſper quidem declinet lumina, ſeu dulci ſomno indulgeat. Neque verò per diem quie-
ſcit ab explorandis aut propalandis mortalium factis: ſiquidem cuſtodis more & vigi-
lis agit excubias, ac propterea ſedet *ſummi culmine teſti*, aut turribus altis: vt ſcilicet
res commodiùs & exploret & eloquatur. atque hinc eſt vt quemadmodum altis turri-
bus ſedet, Principum inuigilans domibus & factis, ita magnas territet Vrbes. neque
enim exigua oppida eius cupiditati perinde ſatiſfaciunt ac magnæ Vrbes: hæ namque cu-
rioſitati ſeruiunt, ita huc fama deferre ac peruulgare facta licentiùs poſſit vnde illas com-
moueat ac territet. At proſeçtò quemadmodum ſeditiones, prælia, bellicos apparatus,
prodigia & portenta diffundit, magnas ſanè Vrbes quibus Reges ſapè ſuſpecti ſunt, non
potest

potest non territare: praesertim verò cum mendacijs, non modò veris bonisque nuntijs, etsi paucis, mortalium aures inferciat. Hoc Famæ simulacrum, hæc descriptio. In qua sanè, si quis eam quæ tum apud Ovidium tum apud Valerium Flaccum extat, consulat diligenter & cum Virgiliana comparet posteriorem sanè elegantem esse dixerit, sed per breuem, si vnam descriptionem spectet, ac minùs operosam: priorem cum longiorem tum operosissimam: praesertim verò quia in famæ domicilio fingendo funditur longius. sed quales quales sint, Virgilio multum debet vterque. sunt autem, vt conferre illas quisque possit commodè; quæ sequetur. & Ovidiana quidem quæ habetur in libro XII. Metamorphoseon ad initium vbi Græcorum classis Troiam soluens describitur, est huiusmodi,

Orbe locus medio est inter terræque fretumque
Cælestisque plagas triplici consinia mundi,
Vnde quod est vsquam, quamvis regionibus absit,
Inspicitur, penetratque canas vox omnis ad aures:
Fama tenet, summæque domum sibi legit in arce.
Innumerisque aditus, ac mille foramina testis
Addidit, & nullis includit limina portis.

Nocte diæque patet, tota est ex ære sonant,
Tota fremit, vocisque refert, iteratque quod audit.
Nulla quies intus nullaque silentia parte.
Nec tamen est clamor: sed parua murmura vocis,
Qualis de pelagi (si quis procul audiat) undis
Esse solent, qualemue sonum, cum Iuppiter atras
Increpuit nubes, extrema tonitrua reddunt.
Atria turba tenet, veniunt leue vulgus, euntque,
Mistæque cum veris passim commenta vagantur.
Millia rumorum, confusæque verba volutant,
Equibus hi vacuas implent sermonibus aures,
Hi narrata ferunt aliò, mensuraque ficti
Crescit & auditis aliquid nouus adiecit author.
Illic crudelitas, illic temerarius error,
Vanaque latitia est, consternatique timores,
Seditioque recens, dubioque authore susurri,
Ipsa, quid in Cælo rerum pelagique geratur,
Et tellure, vides, totumque inquiris in Orbem.

Sic Ovidius. At Valerius Flaccus in secundo Argonauticon nò longè ab initio Venerem induit quæ vagam Famam vestiget in vmbra, continentèrque sic pergit.

Quam pater omnipotens digna atque indigna canentem,
Spargentemque metus placidis regionibus arces
Aetheris, illa fremens habitat sub nubibus imis,
Non Erebi, non diua poli, terræque fatigat,
Quæ datur. audentem primi sperantque fugantque
Mox omnes agit, & motis quatit oppida linguis.

Sic breuiter Flaccus. qui tamen (note lateant quæ inter Famam & Venerem geruntur statim: pertinent enim ad huius item naturam intelligendam) pergit è vestigio

Talem diua sibi scelerisque dolique ministrans
Quærit auens: videt illa prior. iamque aduolat vltro
Impatiens: iamque ira parat: iam suscitatur aures.
Hanc super incendit Venus: atque his vocibus implet.
Vade age: & aquoream virgo delabere Lemnon;
Et cunctas mihi verte domos. præcurrere qualis
Bella soles; cum mille tubas armatæque campis
Agmina: innumerum flatu confingis equorum.
Adfore iam luxu, turpique cupidine captos
Fare viros; caræque thoris inducere thessas.
Hæc tibi principia. hinc rabidas dolor undique matres

Instimulet. mox ipsa adero: ducamque paratas.

Illa abit, & mediam gaudens desertur in Urbem

Hæc rursum Flaccus quem si cum Virgilio contuleris, senties eius imitorem non indiligentem fuisse. Multa fortasse de fama & ramen addere quædam lubet, famam cum alia multa euulgare & augere, tum quæ ad bellum aut amorem pertinent. itaque Statius.

— At vigil omni

Fama sono, varios rerum succincta tumultus

Anteuolat currum, flatuque impulsæ gementum

Alipedum, trepidas denso cum murmure plumas

Excitat: vrget enim stimulis auriga cruentis

Facta infecta loqui —

& rursus

— Quæ tantalicentia monstro?

Quis furor? iam bella canit. —

& rursus

— sic quisque pauendo

Dat vires famæ, nulloque auctore malorum

Quæ sinxere timent — ac rursus

— diros canit improba motus,

Et gliscit gressu volucrisque citatior Euro.

Sed bellica mitto. Etsi fat sciam famam bellica non modò augere, verum etiam conficere: Fama (inquit Liuius) bellum conficit, & parua momenta in speim metumue impellunt animos. Itaque Seneca, Illud nobis illa quæ conficere bellum solet, Fama. Venio ad amores. Ergo Cyri amorem in Aspaſeam, non per Ioniam solùm (inquit Aelianus) sed per vniuersam Græciam Fama celebratus est, ita vt plena sermonibus de Cyro & Aspæsa. M. Antonij etiam indignus amor in Cleopatram toto terrarum orbe perunlgatus est. Sed Italicus Vates in triumpho hosce tibi amores retulit famam secutus: nec sine summa elegantia. Num verò Homerus qui de Fama cecinit

Quæ parua quidem primùm attollitur: sed postea

In Cælo firmavit caput & super terram ingreditur,

vt Virgilio imitationis campum aperuit, sic cum imitatore conferri possit, viderint alij. Mihi certè Macrobius, qui pro Homero hîc certat contra Latinum Vatem, desperè visus est. Itaque haud mirer Aristidem in oratione de concordia Homerum reprehendisse qui Cælum contentione attingi affirmasset: sed in primis nostrum Vatem laudauerim qui non aditum Cælo aperit Famæ, sed — se se (inquit) attollit in auras

Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit.

Partic. 26.

Hæc tum multiplici populos sermone replebat:

Gaudens: & pariter facta atque infecta canebat

Venisse Aeneam Troiano a sanguine cretum;

Cui se pulchra viro dignetur iungere Dido.

Nunchyemem inter se luxu, quàm longa fouere,

Regnorum immemores, turpique cupidine captos.

Hæc passim dea fœda virum diffundit in ora.

Protinus ad Regem cursum detorquet Iarbam,

Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.

Qualem se
se erga Di-
donem &
Aeneam pra
se tulerit
Fama.

Generatim dixit de Fama, eius vim & naturam sic explicans, vt facillè se ijs insinuauerit qui fortè mirarentur proditiōis Famam de Aenea vulgari potuisse, cum pietate excelleret & Patriæ fuisset amantissimus. Quamquam quoniam ex Didonis amore occasionem captauerat Famæ conuiciū faciendi, & eam mendacissimam describendi; nunc in instituto persistens, seu verius, quoniam in Famam digressus, fuerat, ad institutum rediens, sigillatim docet quam planè infamiam Didoni conflauerit Fama. Denique cum iam antea dixisset

845

Extrem-

Exemplo Lybie magnas it fama per Vrbes,
 atque hinc in famam inuectus esset, Hæc, inquit, fama quam dixeram magnas per Libyæ
 iuisse Vrbes, iam tum replebat populos multiplici sermone, idque gaudens: vbi vt talis
 appareret fama in Didoniano amore qualis vniuersim descripta fuerat, non vnum popu-
 lum adit sed multos, nec leuiter eos imbuit sed replet, ac multiplici sermone replet non
 vno: ita vt non possit non mendax esse & longè mendax, factum enim vnum erat, & vni-
 gena eius forma: cum tamen multiplicem ac longè variam eam fecisset fama. quanquā
 illud auget famæ infamiam quod gaudens (id quod Ouidius etiā cecinit) id faceret: quasi
 verò inuida esset, maledica, petulans quæ alieno malo gauderet (quod vtinam nobis haud
 843 contingeret aliquando, qui aliena facta, præsertim turpia, nescio quo pacto, hilariter au-
 dimus) & procaciter illud spargeret & augeret. Atque huc etiam pertinet quod addit

— *Et pariter facta atque infecta canebas:*

id enim eò spectat vt quoniam dicta fuerat,

Tam fidei prauique tenax quàm nuntia veri,

id in Didonis amore appareret adamusim. quam rem explicat adhuc ad Aeneam descen-
 dens, cui Didonem pulcherrimam (pulcherrimam verò, ad inuidiam magis excitandam
 846 apponitur) iungi & copulari non dedignatam aiebat fama, propterea quæ iactabat hye-
 mem eos luxu inter se fouere totam, atque ita etiam fouere, & transigere, vt suum quis-
 que Regnum obliuioni tradidisset: Aeneas, quòd cum se a fati in Latij regnum vocari
 venditasset, nunc navigatione posthabita, Carthagine subsisteret, de qua re obiurgabitur
 paulò post, Dido quòd Carthaginis opera non remitterentur modò, verùm etiam pende-
 rent interrupta. siquidem

Non ceptæ assurgunt turres, non arma iuuentus

Exercet, portusque aut propugnacula bello

Tuta parant: pendent opera interrupta —

dixerat antea: denique concludere turpi cupidine captos, ac dignitatis & officij imme-
 mores, amoris & libidini seruire turpiter. Vbi sanè Cupidine captos aiebat, non Amore, vt
 turpitudine appareret, nam cupido malè audire solet passim. atque hinc Plautus, Cupido
 te conficit an Amor? & hinc illud. Amant sapientes, cupiunt cæteri. Atque hæc sanè (con-
 cludit Virgilius)

Hæc passim Dea fœda virum diffundit in ora.

vbi, ne conuicia remittat, aut famæ dignitati quicquam concedat, sic Deam facit famam
 vt eorum pace qui Deæ illi tribuissent nomen, fœdam quoque Deam faciat. Tamen si ne
 siquidem filuisset eius fœditatem, continuò pars aliqua probitatis ac laudis ei tutò acces-
 sisset, cum Veteres turpem quoque Amorem, Discordiam, Furorem, Inuidiam & id ge-
 nus alia multa quæ alioquin pessima sunt, in Deorum haberent loco, iisdemque, vt sal-
 tem eos auerterent, sacrificare non dubitarent. Iam igitur Dea fœda cum per ora virum
 rem diffunderet quòd sanè tacitè Didonis infamiam continet (nam malè audit in ora dif-
 fundi) protinus ad Regem Iarbam intendit cursum, cuius animum sic incendit huiusmo-
 di nuncijs vt aggeret iras, ac priori indignationi & iræ quam spreus susceperat, nouas in-
 dignationes atque iras addat, ita ut irarum cumulus eius compleat pectus. Et quoniam
 847 potuisset quispiam requirere quis esset Rex iste Iarbas, & cur ob talem nuntium tantope-
 re irasceretur aut nouas iras conciperet, & quòd huius euaserit ira, ideo pergit Virgilius.

Par. 27.

Hic Ammone fatus, rapta Garamantide Nympha,

Templa Ioui centum, latis immania regnis,

Centum aras posuit vigilémque sacrauerat ignem,

Excubias diuùm æternas, pecudùmque cruore

Pingue solum, & varijs florentia limina fertis:

Isque amens animi, & rumore accensus amaro,

Dicitur ante aras, media inter numina diuùm,

Multa Iouem manibus supplex orasse supinis.

Docet Ioue Ammone (siue enim ab arenis siue aliunde hoc inuenisset nomen, quod fuscè ne dicam ad nauseam in Parisino persequitur Seruius, hoc in Libya Iuppiter gaudebat nomine: vbi etiam Ammonis & Templum & Oraculum erat celeberrimum) & rapta Garamantide Nympha ortum fuisse Iarbam: hanc enim rapuerat salacissimus Iuppiter & cōstuprauerat; etsi alioquin eam affinitate attingeret, quod ex Phœbo filio duceret ortum: nam Garamantes a Garamante Apollinis filio & nomen & genus ducebat. Cum verò Iarbæ descripsisset natales adiecit eius erga parentem venerationem & cultum: itaque ex ijs quæ de Ammonis Templo & veneratione prodita essent memoriæ (tu de hoc vide Curtium libro quarto de rebus Alexandri; ac si vacat, Lucanum libro nono) occasione arrepta, cultūque illo poetica libertate ad Regni Vrbes ac Tēpla deriuato, aperuit quā multa illi Tempia, quā multas aras, erexisset regno toto, docuitque peruigilem, qui scilicet nunquam deficeret, illi ignem, excubiāsque æternas constituisse, opimāsque victimas floresque & coronas sacrasse. Quapropter ausus est fidenter ad patrem confugere dum præ ira furens ac propterea amens (ira enim brevis furor est & amētia digna nomine) & amaro accensus rumore & nuntio non posset non conqueri & excādescere. Fertur igitur ante aras inter media numina Diuūm, vt scilicet testes essent Ioui parenti, multa prece ac supinis manibus supplicasse, atque ijs illum vocibus compellasse. Atque hīc sanè dum Poëta Historici subit munus, obserua quā candidè & perspicuè narret, quāque suauiter (vt simul Poëticum decus retineat) fluat oratio. Nam quæ Historici etiam de Ammone Scribunt, narrat, sed ita narrat vt se famā sequi indicet, ac fidem apud Authores relinquat. Tametsi centum Tempia more Poëtico huc introduci, quemadmodum centum thure Sabæo caluisse aras Veneri prodidit idem Poëta. Sed cum Iuppiter Deorum Princeps haberetur, dignitatis quoque gratia & decori centum templa illi statuuntur: debuit enim in Ioue mendacium augeri cum in filia inualuisset. Sed Ammonis precationē audiamus.

Partic. 28.

Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurisia pictis
Gens epulata toris, Lenæum libet honorem,
Aspicis hæc? an te genitor, cum fulmina torquens,
Nequicquam horremus? cæci que in nubibus ignes
Terrificant animos, & inania murmura miscent?

Non sine stomacho, vt amaro erat animo & in primis occupatus ira, videtur supplicare: quod fortasse ea etiam de causa est ausus, quia filius esset & cum parente ageret, seque nō dignum meritis nuntium de Didone (id quod inscio & inuito Ioue contingere haud poterat) retulisse indicaret: ita vt eius preces cum acri expostulatione coniunctæ sint: quæ etiam & Didoni & Aenæ inuidiam conflant, quos simul afficit contumelijs. Igitur sacrificia commemorat veneratione plenissima, quæ sanè eleganter designat ornatissimi conuiuij epulis ac vino: eadēque sacrificia tacitè exprobrat parenti, simulque expostulat quasi non satis statuere audeat num illa respexerit Iuppiter aut curet. Et ideo quærit nū mortales incassum Iouis ipsius fulmina iramque pertimescant (quia scilicet ab eius iustitia proficisci existimant & vindice dextra) nūm cæci, qui inquam repentē emicarent euanescerentque, nubium ignes, temerè illos terrerēt, itant murmura & strepitus sine causa concitentur. Quibus sanè videtur iratus Rex tanquam dilemmate parentem appetere: quasi verò si non aspicit res mortalium, sacrificia & cultus sint otiosa: si aspicit, minus iustus sit qui & Iarbam ipsum tanta veneratione illius numen colentem, infortunijs opprimi sustineret; & Didonem è contrario tam iniqua agentem, non puniret; vno verbo nec religioſos cultores ac probos tueretur nec iniurias & improbos vlcisceretur. Vbi mensas fortasse pro more gentis describit in quibus libaretur, sed poetice tamen & splendide in primis. Sic Ouidius

Aspicit hospitio inuenes AEta Pelasgos,

Et premis is pictos corpora Graia toros,

cecinit in Medea. Id quod de Dionysio Romanæ Eloquentiæ parens egregiè commemorauit: dum diceret. Collocari iussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo, textili stragulo, magnificis operibus picto. Sed ad Poëtam qui pergit

Fœmi-

Part. 29

Fœmina, quæ nostris errans in finibus, Urbem
 Exiguam pretio posuit, cui littus arandum,
 Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
 Reppulit ac dominum Aeneam in regna recepit.
 850 Et nunc ille Paris cum semiuiro comitatu
 Moenia mentum mitra, crinémque madentem
 Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
 Quippe tuis ferimus, famamque fouemus inanem.

Deturpat Didonem a sexu seu minùs laudato sexus nomine: ab erratione, quòd eò peregrina & errans peruenisset: quòd vaga, profuga, egena, misera: ab Vrbe quam posuit quæ pretio saltem fuisset exigua & vilis (astu enim deinde euaserat magna) ab officio & paupe pere vita, quòd ei sterile solum ac littus ferè ab initio arandum obtigisset; quo etiam præ calamitate contenta fuisset: a seruitute, quandoquidem sub ipsius Iarbæ legibus degendū fuisset illi, itaut vectigalis minimùm esset ac tributaria; ab his inquam omnibus Didonem contemnendam fuisse docet. & tamen hæc (subdit statim) ausa est nostra connubia spernere, ac tandem Aeneam, hoc est extorem ac profugum, in Domini, Domini inquam nò iusti coniugis, loco habere, & in Regium solum recipere. Sic Iarba, qui sanè hinc occasione arrepta in ipsum Aeneam quoque transfert orationem; quasi verò nouus sit Paris qui aliena connubia perturbet, atque adeo Regio insidias struat toro, eius libidinem & vecordiam exprimens. quid plurà? hic (concludit) cum semiuiro & effœminato aduenit comitatu: itaut Lydorum more ac meretricio ferè, incedunt mitrato pileo (hunc verò viris probrosum fuisse cum Cicero aduersus Clodium, tum Lucianus apud quem Iuno id Baccho dat vitio, constat satis) & ad mentum intorreo, crinésque vnguentis madentes attollant, & quod multò deterius est, rapto potantur (id quod vel in regnum Didonis spectans dixit quò fruerebuntur, vel tanquam pyratas illos carpens) cum tamen ipse Iarbas Iouem ipsum sacrificijs & cultu prosequeretur. quibus commemoratis quasi Orationem cogens se vereri significat, ne frustra interim famam inanem foueat, dum illa cogitatione eum colit religiosè quòd fertur mortalibus prospicere & mūdum iustè administrare. pretio (inquit Poëta noster) non precibus vt Liuius; qui Aduenis (inquit) quātum secto bouis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad Urbem communicandam precariò datum. Sed pretio ac precibus impetrasse credendum est. Tametsi supra etiam

851
lib. 44.

Mercatique solum ———

dixit Poëta. Nec verisimile thesaurum deferenti aurum remissum. facile autem de bouis tergo filet Iarbas, ne id in sui dedecus commemoraret cum a fœmina deceptus esset. etsi Byriæ nomen quo Vrbs primo dicta est, rem proderet satis. Ob id etiam, cui littus arandū dedimus, subdit Iarbas, vt videretur ex more Didoni condenda Vrbi littus concessisse. Nā Vrbes aratro designabantur. Ac sortè littus dixit non agrum, vilitatis causa & ad rem extennandam vt Didonis indicaret calamitatem. Littora verò regibus curæ fuisse & ideo in illis dominatum exercuisse (quicquid aliqui communia dicunt) hinc quasi ex Romano more intelligitur. Sed vsus dicas communis non dominatus. Dum verò mitratum describit Aeneam vt tanquam effœminatum & alterum Paridem insimulet, significat id ex Mœoniæ gentis more factum. quanquam Lydi quoque mitrati incedebant, vnde illud Propertij

Cingat Bassaricas Lydia mitra comas

& illud

Mitratisque sonant Lydia pleetra choris.

eundemque morem idem Poëta tribuit Sidonijs cum canat

Quæ cum Sidonia nocturna ligamina mitra

Soluerit ———

Sed cum mitratus incedat Aeneas Lydio more, quidni madido crine formetur? madentē igitur illi affingit crinem, quē admodum Homerus Paridi: ac facile pretioso vnguento. quæ omnia Catilinæ quoque & sectatoribus attribuit Cicero, Qui nitēt vnguētis (inquit) qui

qui fulgent purpura. & alibi Vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo. raptō igitur superest ad summam infamiam (quod etiam addit Iarbas) viuat nouus Paris, & vt vterque regiam foeminam rapiat. 852

Partic. 30.

Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
Audijt omnipotens: oculosque ad mœnia torfit
Regia, & oblitos famæ melioris amantes:

Quemadmodum Virgilius precationis expressit verba, ita nunc solemnem, qui precationi adhiberetur, attingit ritum: nimirum inter precandum aras tenuisse: quod est aras quasi ansus hinc inde arripuisse: nam Varrone teste: aras prisci vocabant, quas posteriores appellarunt aras: eodemque modo Valesij & Fusij procedente tempore Valerij & Furij dicti sunt: ita vt non magnopere sit cur certent Iuriconsulti; num lex quæ Fusia Caninia appellatur, Furia Caninia dicenda sit, & ytra lectio sit spuria vel retinenda. Ergo solemnem (solemnem inquam ne dicam superstitiosum: cum, nisi a se caperentur manibus, irritam fore precationem arbitrarentur) coluit ritum Iarbas inter precandum; quem audijt etiam Iuppiter: ac propterea oculos ad mœnia torfit Regia. Vbi humano more Iouem audientem, oculosque ad terras conuertentem inducit, quemadmodum in I. dum caneret,

Et iam finis erat, cum Iuppiter æthere summo

Despiciens mare veliuolum, terrasque iacentes,

Litoraque & latos populos, sic vertice calō

Constitit, & Libyæ defixit pectore curas.

qui mos in nostrates etiam peruasit Poëtas: itaque Epicorum Vertex Torquatus Deum (Virgilium sine dubio imitatus) inducit qui certo tempore à Cœlesti folio oculos ad terras conuertit sic canens

Glocchi in giù volse: e in vn sol punto e in vna

Vista mirò ciò ch'n se il Mondo aduna.

etsi enim quoquo modo significare nititur id quod est, nimirum omnia puncto temporis vel potius æternitatis, spectare, haud tamen præ humanæ mentis imbecillitate non humana de illo concipere, humanaque illi tribuere potuit, & ideo pergebat etiam

Mirò tutte le cose, & in Soria

S' affisò poi ne' Prencipi Christiani.

sed redeo ad Virgilium, qui sanè addit Iouem non solum ad regia mœnia, verum etiam ad oblitos famæ melioris amantes, oculos conuertisse. Quo in loco, quoniam id Poëta non tam ex suo quam ex Iouis sensu Aeneam & Didonem famæ oblitos ait melioris (ideo. n. Iouem hoc indignantem inducit Aeneamque obiurgantem) egor tantisper tum nouum hunc Xenocratem, Iouem inquam, compellare, tum Poëtæ ipsius iudicium requirere. cum enim tu salacissime Iuppiter ille sis, qui sexcētis adulterijs & coopertus, ac nusquam non adulter, incestuosus appareas, quique rapinas etiam hac de causa exercueris, quid est quod stomacheris dum vides Didonem, hoc est fragilem foeminam admirabili Aeneæ pulchritudine captam, aut Aeneam in summo discrimine Didoni indulgere? Sanè Dianam, hoc est pudicitiam Deam, te simulasti aliquando, eiusque famæ ac personam suscipere non dubitasti, vt tuæ impudicitiae satisfaceres: eademque de causa modò taurum, modò hircum, turpissimas bestias, veluti induere, cornua ipsa gestare, tetràmque pellem ac foedam subire ausus es. & in præsens exardescis dum amantes homines cernis? quid obsecro faciendum putasses si aut in Saryram, aut in Cygnum, aut in auream pluuiam, aut in aliquam se se vertissent ij vt supra & rapinas exercerent: & tamen tu isthac facitasti, ita vt Ganymedem quoque rapere non dubitaueris vt turpissimam libidinem expleres. quid est igitur quod tu, tu inquam, impurissime ac libidinosissime Iuppiter in præsens quasi Xenocrates, alter tam facile in Didonem Aeneamque exardescas? præsertim verò cum illa a tua filia tuoque nepote decepta sit, ac per summam fraudem & iniquitatem Cupidinis incensa flammis; alter, ne Reginam irritaret, seque cum Troianis in summam discrimen reuocaret, lapsus sit? Atque hinc liceat Virgilium etiam demirari qui Iouem induxit Didonis amorem stomachantem. Quamquam fortasse in Virgilij poemate locus sit excusationi. nam si Homerus ac plerique Græcorum Poëtarum hac de causa insimularentur a nobis, aut etiam ex latinis Plautus, qui in Amphitryonem adulterij causa vertit Iouē, vel

Quidius

Respondetur.

Ouidius qui Iouis adulteria & stupra persequitur, sanè horum liceret iudicium require-
re si quando Iouem ipsum inducerent amoris culpas in mortalibus arguentem, codem-
que nomine Iuppiter ipse deridendus exsybilandusque esset; sed res habet aliter apud
Virgilium qui Iouem induxit sapientiæ plenum, rebus humanis prospicientem, ac sum-
ma moderatione & aequitate mundum sequē ipsum administrantem regentēque; ita
ut dum melioris famę oblitos amantes arguit, omni sit culpa eximendus Virgilius; dicere
etiam summo opere laudandus, nisi paulò ante Iarbā a Ioue ex rapta Garamantide pro-
creatum dixisset, ac profanis illis poëtis interim quoque modo auscultasset. Quanquam
dum Iarbā ex Garamantide rapta ortum facit & Ioue, id facit quia Iarbæ ortus alia ra-
tione quàm vulgata declarari haud poterat. Ita ut cum Virgilianus Iuppiter, amantes il-
los arguat qui non melioris famę rationem haberent, ac summum decus contemnerent
(id quod in Regibus maximè fuit arguendum quos præstat cæteris pudicitia & existima-
tionis studio præluere) iurè ac meritò laudari possit, tantum abest ut eius vel constantia
vel iudicium sit requirendum. Sed quid Iuppiter, ut in amantes illos dignitatis ac famę
melioris oblitos animaduertat? declarat hoc è vestigio noster Vates sic pergens

Part. 31

Tunc sic Mercurium alloquitur ac talia mandat:
Vade age nate, voca Zephyros, & labere pennis:
Dardaniumque Ducem, Tyriā carthagine qui nunc
Expectat, fatisque datas non respicit Vrbes,
Alloquere, & celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis:
Sed fore, qui grauidam imperijs, belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucris
Proderet, ac totum sub leges mitteret Orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse suā molitur laude laborem,
Ascanione Pater Romanas inuidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam Lauinia respicit arua?
Nauiget: hæc summa est, hic nostri nuntius esto.

Et ad propositam Aeneidis actionem ac fabulam promouendam, & ad Romanorum
Augustique decus illustrandum, hæc comminiscitur Vates. Quapropter mittitur quidē
Mercurius, ut nauigationem prosequatur Aeneas: sed tamen eodem tempore anīm ar-
ripit, unde Augustus ac gens Iulia celebratur, ac maxima etiam cum dignitate, Iouis scilicet
præconio, celebratur, & ideo ea interponit

356

*Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis,
Sed fore qui grauidam imperijs belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucris
Proderet, ac totum sub leges mitteret Orbem.*

& hæc etiam pertinet quod sigillatim ad Iuliam Iuliæ gentis authorem descendit; cui Ro-
manas arces atque adeo Romanum imperium in prole destinatum significat. Dum verò
ait, *Vade age, nate*, egregiè Seruius, & iubentis (inquit) *ut vade, & hortantis, ut age, & blan-*
dientis, ut nate, expressit affectum. ac mea quidem sententia, qui se dominatorem omnium,
prout debuit, declarauit Mercurio imperans ut irer, rectè etiam ostendit qualis sit paren-
tis dominatus erga filium cum dixit *age*: ubi hortationem cum Imperio miscuit, ac tem-
perauit, simulque amorem erga illum declarauit, qui natum eodem tempore appellauit.
addit verò, *voca zephyros*, quod ijs Mercurio utendum esset, quemadmodum paulò post
constabit

constabit planius: & ideo subdit, *& labere pennis*: eò enim explicanda erant pennæ quò zephyri futuri erant opportuni. sed & personam describit & locum ad quæ mitteretur: simulque causam explicat, ut tantæ legationis rationem compertam haberet. ea verò est quia Aeneas Carthagine substitisset tempusque frustra contereret, nec de Latio & Urbibus cogitaret quas ei destinassent fata. itaque dum Iuppiter tam prudenter eo utitur initio, *Vade age nate*, simulque adiumenta proponit quibus eundum, quò item, & ad quem qua & quàm gravi de causa, nemo non fateatur Virgilium paucissimis verbis prudenter Regem descripsisse qui legatum mittere destinavit: præsertim verò quia celeritatem quæ in gravissimo negotio uti oporteret, non prætermisit, cum diceret,

— *& celeres defer mea dicta per auras.*

vbi sanè siue eleganter *ὑπερὸν ὑπὲρ* vsurpet, qui prius, *Alloquere*, dicat, tum nuntium deferri iubeat, siue expolitione utatur, aut etiam qua de re alloqui illum oporteat dicturus (id quod iam iam subijciat) hoc celeriter curandum iubeat, appositè indemandata orditur

*Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit.* —

siquidem occasionem, et si aliud agere videatur, arripit unde canat Romanis. sed de hac re postea. Nunc dum Venus pulcherrima appellatur, quoniam monet Servius epithetum esse quidem Veneris perpetuum, sed ad præsens negotium non pertinere, fateor equidè ad rem non facere, quàm mandata proponuntur, sed quàm tacitè studebat Virgilius Romanorum laudi, id pernego: ut enim bona quoque corporis ad foelicitatem seu beatam vitam aliquid conferunt, ita ad Iuliæ gentis laudè pertinere potuit, ex ea ortum duxisse Dea quæ omnium pulcherrima Iouis ipsius testimonio censeretur. Dum verò mandata explicat Iuppiter, obiurgandumque Aeneam significat quò Venus non talem eum promisit, indicatur Iouis æquitas qui fauerit Aeneæ ob præclaras Matris pollicitationes, & opportuniùs etiam faueat ac iustius, quàm Homericus Iuppiter, qui Thetidi satisfacit nò iusta sed perniciofa Græcis postulanti. Addit verò neque hoc consilio rursus Venerem illum bis Graijs vindicasse armis, ut rursus Aeneam stimulet & ad saniores mentem officiumque sub amaro hoc nuntio reuocet. bis verò intelligit a Matre Græcorum armis liberatum non quòd primùm id fecerit cū ab Hercule caperetur Troia (quid enim ei præstitit mater eo tempore, unde armis Græcorum defensus sit? si tamen defendi potuit qui aut nondum ortus esset, aut non Ilij sed in Teueria degeret infans?) tum verò in eversione Agamēnoniana; sed potiùs quia bis (semel nimirum Diomedis, semel Achillis) armis a matre ereptus esset. ac primùm quidem apertè, secundò clam & per Neptunum, ne scilicet vulneraretur iterum. Nisi tamen, quoniam non planè constat Neptunum Veneris hortatu aut precibus Aeneam liberasse, quin ex illis libri 5. carminibus.

— *Nec minor (Xanthumque Simoëntaque testor)*

Aeneæ mihi cura tui, cum Troia Achilles

Exanimata sequens impingeret agmina muris,

Millia multa daret letbo, gementque repleti

Amnes: nec reperire viam, atque euoluere posses

In mare se Xanthus; Pelidæ tunc ego forti

Congressum Aeneam, nec Dijs, nec viribus aquis

Nube caua eripui —

contrariam sententiam colligere licet, Neptunū scilicet sponte & inscīa Venere liberasse Aeneam, posteriorem vicem libentiùs in Troianū excidium referas, in quo mater (quod in 2. canitur) hortatur, increpatione, cœlesti sidere, multis denique vel stimulis vel adiumentis filium prouocat ad fugam. At enim quem obsecro pollicita erat Venus Aeneam? declarat hoc è vestigio Iuppiter verbis illis

*Sed fore qui gravidam imperijs belloque frementem
Italiam regeret.*

quibus verbis nescio equidem quid præclarius efferre potuerit ad Romanorum cōmendationem. Ego certè putabam me in 3. de Historia libro, aliquid operis ad hanc rem contulisse qui hinc inde ex summo eloquētiæ parente Romani Imperij præconia collegissem & certo ordine retulissem. Sed dum siue Italiam siue Romanam Urbem imperijs gravidam appellari audio, sentio vno propè verbo ea præconia designari omnia & comprehendi, quæ

859 *in lib. de Fortun. Rom.* di, quæ nos nisi iusta ferè oratione complecti haud quiuimus. Denique præclaro quidem Elogio Romanorum fortunam ac dignitatem extulit Plutarchus dum scriberet, Fortuna, Traiecto Tyberi, positis alis, exutis talaribus, abiecta instabili & vestigia fallente pila, Romam ingressa est: ibi constanter permansura; neque aliò illam in posterum obuolutura: Sed dum Virgilius Romam imperijs grauidam facit, laudem præripuit præconijs omnibus. Hanc verò laudem nobili etiam expolitione complectitur dum subdit è vestigio

— *Bellòque frementem*

Italiam reget, genus alto a sanguine Teucrì

Proderet, ac totum sub leges mitteret Orbem.

vbi tum docet quæ essent imperia quibus grauida esset Italia, eadèmq; contrahit ad Urbem Romam quæ sub leges misit Terrarum Orbem propè vniuersum, ac proinde imperia peperit quibus erat grauida, tum ab Aenea genus prodendum atque alto ab Teucris sanguine propagandum testatur. Ex quibus etiam constare potest de Veneris promissis; eū enim fore Aeneam promiserat qui partim per se, partim per posteros, hæc præstaret omnia. Quæ cum ita sint, iurè, vt Aeneas etiam atque etiam stimuletur, & si non propria, filij saltem, dignitate ac laude ad nauigandum, matrisque promissa & Iouis mandata, curâda incendatur, pergit

Si nulla accendit tantarum gloria rerum,

Nec super ipse suâ molitur laude laborem;

Ascaniône Pater Romanas inuidet arces:

quibus Iulio rursus ac Iuliæ genti canit egregiè. Denique vt nihil prætermittat vnde statim discedendi atque adeò fugam capiendi mentem cupiditatèmq; suscipiat, addit

Quid struit? aut quâ spe inimica in gente moratur?

860 *Nec prolem Ausoniam, & Lauinia respicit arua?*

quibus significat præpostera illum curare opera qui Carthaginis non Romæ, vno verbo alieni non propriæ adificationem constitutionèmq; curaret Regni: imò verò addit eum sibi perniciem struere, qui inter inimicos morari non dubitaret, Ausoniam prolem quæ non Carthagine sed in Latio propaganda esset, despiciens & arua Lauinia contemnens. Ad extremum vt paucissimis constaret de legationis summa, & quo nomine nuntius mitteretur Mercurius,

Nauiget; hæc summa est, hic nostri nuntius esto:

inquit Iuppiter, vbi non minore grauitate & perspicuitate quàm breuitate legationis matorumque summam concludit & colligit;

Part. 32

Dixerat: ille patris magni parère parabat

Imperio: & primùm pedibus talaria necit

Aurea, quæ sublimem alis, siue æquora supra,

Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.

Tum virgam capit: hac animas ille euocat orco

Pallentes, alias sub tristitia tartara mittit:

Dat somnos. adimitque & lumina morte resignat:

Illa fretus agit ventos, & turbida tranat

Nubila: iamque volans apicem & latera ardua cernit

Atlantis duri, Cælum qui vertice fulcit:

Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris

Pini ferum caput, & vento pulsatur & imbri.

Nix humeros infusa tegit: tum flumina mento

Præcipitant senis, & glacie riget horrida barba.

Obtemperantissimum, prout æquum fuit, inducit fingitque Mercurium Poëta noster, idque vel quia Iouis nuntius est, ac propterea quæ illius sunt propria, expeditè & alacriter præstare debet: vel quia est filius: filium verò parenti morem gerere oportet suo: vel quia Pater

Pater a quo accipit mandata, Rex est hominum Deorumque: ac proinde magni interest se illi paratissimum ostendere: vel quia Aeneae cui affinitate coniunctus erat, honori pro-
spiciendum erat. itaque iure

—— *Patris magni parere parabat*

Imperio ——

Denique cum Amor Matri, nihil respondens, obtemperarit, atque illius dicta factis continenter implenerit, ita ut hac de causa cecinerit Poëta

Paret Amor dictis charæ genitricis: ——

Quidni Mercurius qui Iovis est administer & internuntius, non statim obtemperet? Facta enim plenius quam dicta implent boni officium administri. Ob id igitur

—— *Ille Patris magni parere parabat*

Imperio ——

Dubitatur. factis muneris satisfaciens. Quāquam cur non eadem qua prius celeritate carpit iter, & in Libyam statim descendit? sane Mercurius acceptis a Patre mandatis

—— *Volat ille per aëra magnum*

Remigio alarum, ac Libyæ citius astitit oris,

inquit Virgilius in libro primo. An igitur ibi præcepit quodammodo in Libyam aduolavit statim, quod magnum esset in mora periculum? Ego verò fateor celeritate tunc maxima opus fuisse quod iam Troiani hospitio prohiberentur arenæ, ac faces iam iam intarentur classi. Sed tamen ne hîc quidem cunctatione opus est vlla, cum pater illud præciperet

—— *Celeres defer mea dicta per auras.*

Respondetur.

itaque par erat ut, qualis qualis esset rei status, celerrimè obtemperaret, nec tam parere pararet, quàm (quod fecerat antea) mox in Libyam rueret & aduolaret. Igitur hanc germanam crediderim fuisse causam cur hîc tantisper moretur dum pedibus talaria nectit, virgam capit, sequè, vno verbo, ad iter comparat. nam faciendum fuit Poëtæ ut orationem variaret, ne dum rursus è coelo in Libyam mittit Mercurium, eodem planè verborum tenore & artificio vteretur: sed stylo variato & artificio satietatem effugeret, delectationemque, nec sine ingenij significatione, pareret auditoribus. Quāquam adhuc curandū erat (dicet aliquis) ut Iovi obtemperaretur qui celeritatem præceperat. fateor. Sed tanta celeritas adhibenda fuit, quantam tempus ac locus ferret ac ratio postularet. etenim cum primò in Libyam aduolavit Mercurius (rem fortasse non oppidò credibilem proferam, sed quam tamen ex Virgilio confirmabo altius) aër placidus erat ac facilis quem tranaret: per æstatem enim descendit & post Orionis ortum, hoc est Iunio mense: nunc per hyemem (ideo enim cecinerat Poëta seu fama,

Nunc hyemem inter se luxu quam longa fouere)

& ideo ijs indigebat adiumentis quæ contemnere licuit per æstatem. quapropter & pater dixerat voca Zephyros, quibus scilicet iunaretur & tutior dirigeretur cursus, & Poëta monet talaria adhibuisse pedibus ut sublimis & rapidus flamen seu Zephyros ac ventos (nam flamen est pro ventis Poëtis vñtatissimum) secundaret. quid plura? Tum virgam capit, inquit Virgilius, at quem ad vsum? explicat ferè è vestigio;

Ille fretus agit ventos & turbida tranat

Nubila ——

en Virgilium apertè indicare opus fuisse ut nubes tranaret turbidas, idque virgæ in primis adiumento affectum. Ut propterea Zephyros vocet, talaria nectat pedibus, virgāque capiat, ut immenta illa spatia tranaturus per hyemem, & ventos aduersos superare, & turbidas nubes disijcere ac peruadere posset. Et huc etiā pertinet quod è vestigio describit Athlantem atris nubibus cinctum, qui vento pulsetur & imbre: cuius humeros nix tegat: è cuius mento præcipiti cursu descendant flumina, cui denique glacie rigeat horrida barba. Quæ si diligenter reputasset Castelnetrus, nunquam, opinor, Virgilium reprehendisset, quasi verò tota hæc Atlantis descriptio vitiosa quædam sit digressio, quæque ad summum in I. libro esset interponenda dum primò Carthaginem mittitur Mercurius. neque enim animaduertit Virgilium temporis varietates & opportunitates spectasse, atq; hinc poëmatis quoque variandi occasionem captasse summo cum artificio. Nam de Turnebo qui suspicatur Mercurium interim dispendium quæsisse viæ non compendium, cum per Atlantem descendat & in eodem consistat, nec defensionem affert aliam, nisi quam his
exprimit

exprimit verbis, *Crediderim hoc factum a Marone, & quòd ab Atlante stirpem duxerit Mercurius, & quòd Dñs a cælo descendens, scalas etiam quasdam, ne præcipientes cadant, fabricarint; quàm frigide locum explicet & scalas imprimis istas quàm temerè fabricet dum auctore sententiam confirmat nullo, nemo non videt; dum enim Sidonius Apollinaris canit de Mercurio*

& toto descendit auo ———

imitatur quidē Virgilium qui de Mercurio in Libyā per Atlantem descendente cecinit

—— *ventosque secabat*

Materno veniens ab auo ———

non tamen significat ad auum diuertisse eius visendi causā; sed quia sic anni tempus & viaratio postularet; ita ut viam summam describat (etsi poëtice) Sidonius; ac propterea satis indicet Virgilium item quem imitatur, viā designandæ causā cecinisse,

Materno veniens ab auo ———

864 vt omittam adhuc dubitari posse aduersus Turnebum si ad auum vt ipse ait, visendi causa, diuertit, cur non id primò fecerit: quòd nobis, nisi temerè, obijci haud potest? Paret igitur Mercurius alacriter & promptè, addo etiam celeriter, sed tanta celeritate quantā locus tulit ac tempus, ita vt commendanda sit quidem superior illa Mercurij celeritas cum accommodata sit temporis ac periculo præsentissimo: hic maturitas & prudentia sit celebranda quòd matura celeritate vtatur. Ita quidem factum est vt Virgilio perbella se se Homerum imitandi obtulerit occasio, quam etiam arripuit egregiè. Cum enim Homerus cecinisset in postremo Iliados

—— *Neque non paruit internuntius Mercurius:*

Mixque sub pedibus ligauit pulchra talaria,

Immortalia, aurea, quæ ipsum ferebant & supra mare,

Et supra immensam terram simul cum flatu venti:

Accepit & virgam qua virorum oculos demulcet

Quorum vult; hos aulem rursus & dormientes excitat:

Hanc in manibus tenens volauit fortis Mercurius;

atque eadem planè carmina iterasset ad verbum in Quinto Odyssæ, Virgilius sanè tautilogiæ molestiam deuittans, eleganter illum est imitatus. Dum verò canit Virgilius

—— *Hæc animas ille euocat Orco.*

Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit:

Dat somnos, adimitque & lumina morte resignat:

Quid sit lumina resignare.

865 docendum esset quid sit lumina resignare: de qua re, ijs missis quæ vel Seruius vel superiore sæculo Turnebus a Seruio toto Cælo diffidens, scriptū reliquit, sic sentio. per sōnos quos virga dat Mercurius, mors sine dubio intelligēda: & ideo apud Sophoclem Ajax sibi mortem illaturus, Benè me soporare, inquit Mercurium compellans. placuit verò Virgilio per somnos mortem designare, vel quia somnus dicitur mortis imago, interdum etiam pro morte capitur; vel vt cum ijs philosopharetur qui existimarent post certum temporis spatium animas mortuorum ab Orco, quasi consopitæ ibi iacuissent, veluti excitari & euocari atque in vitam restitui: de qua re in vi. quare dum subijcit, *adimitque*, hic etiam significat animas illas quibus somnos, hoc est mortem dederat, a somno & morte in vitam reuocari, dum verò sequitur, ——— *& lumina morte resignat,*

eleganti sed poëtica expolitione docet quid sit adimere somnos; quod est resignari lumina morte, id est aperiri: lumina enim ingruente morte tanquam somno occupantur, & a morte, quæ ius ac dominatum in illis acquirit, veluti obsignantur: contrā verò dum aperiantur, resignari dicuntur. vt enim qui vas, domum, & quid simile obsignet, is dominatum in illa & ius acquirere, contrā verò qui resignat, ius illud & dominatum rescindere, dicitur; ita Mercurius dum somnos adimit soluitque, mortis iura resoluit ac tanquam resignat. & in idem ferme recidit res si quid

Dat somnos adimitque ———

de vero somno intelligi velis, quasi verò Mercurius (id quod significare suspiceris Homerum dum canit de Mercurio

Accepit & virgam qua virorum oculos demulcet

Quorum vult; hos autem rursus & dormientes excitat)

virga illa non solum euocaret Orco animas, aut ad Tartara mitteret, quòd imperium
LI haberet

haberet in mortuos, verum etiam cuius somnos daret & adimeret, Tametsi, mea quidem sententia, tutius sit veram mortem intelligere, quicquid Homerus intelligat: nam ut hic canit Virgilius

— *Hac animas ille euocat Orco*

Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit:

quod abest ab hoc Homeri loco; ita somnum paulò aliter usurpare potuit quamuis facile locum hunc Homeri de mortis somno exponendum censuit. Certè Germanus quidam Iliados interpres qui latino carmine totum hunc Homeri locum sic vertit,

866

— *at ille patris magni patere parabat*

Imperio, & pedibus primum talaria nectit

Aurea, quæ sublimem alis, siue æquora supra,

Seu terram, rapido pariter cum flamine portant:

Tum virgam capit. hac animas ille euocat Orco

Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit:

Dat somnos, adimitque, & lumina morte resignat:

Illa fretus agit ventos & turbida tranat

Nubila —

et si quædam ex Virgilio interponit quæ reuera græcè non extant, atque illud inprimis

— *Hac animas, ille euocat Orco*

Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit;

Homeri tamen somnum de morte interpretatur, dum Virgilianum illud (quod tamen ab Homeri loco abest)

— *Et lumina morte resignat*

in Homerum intrudit. Itaque ægrè Plinium audierim qui libro xi. capite xxxvi. scribit consueuisse Romanos morientibus oculos operire, rursumque in rogo patefacere: quorsum enim, obsecro, oculos in rogo aperire cadaveri, ut ignes fortè intueretur, seque illis subtraheret? Nisi igitur me de hoc more docuerit Plinius, & ex bonis Authoribus docuerit, non assentiam. nam qui ex Varrone illud proferunt, *Lex Mania est ut filij patribus sigillè oculos*, docent quidem filij fuisse pium hoc officij genus de mortuis parentibus impendere, ut eorum oculos componerent & clauderent, ut sit, & hoc est *sigillent oculos*; sed ut rursum in rogo aperirent ac resignarent, non ostendunt; ita ut Virgilianam sententiam priore ratione explicare sit tutius: nisi tamen Plinianam ad meliores fruges traducas, ita ut Virgilio canat aptius. Iam verò afferenda esset ratio cur hæc quoque apud inferos virga exerceat & tractare dicatur Mercurius. Sed longum esset superstitiosas priscorum illorum mortalium opiniones persequi. Quare tantum dicam existimasse illos mortuorum corpus excipi consueuisse a Terra (in quo non aberrabant) animas a Mercurio: quod, nisi commodè res explicetur, merum esset commentum; denique Mercurium Manibus præfecerat, vetustas: ita ut cum varia de umbris atque animabus commēti essent, nil mirum si hæc eadem in præsens Mercurio tribuuntur a Virgilio, Quamquam eò maximè spectat dum virgam illi tribuit, ut quemadmodum dicere coeperam

867

illa fretus agit ventos & turbida tranat

Nubila

hic enim est proprius virgæ vsus hoc tempore. Iam verò Atlantis montis descriptio esset explicanda: in qua tamen, quoniam attentius æstimanti plana videri potest, illud tantum dicam, fabulæ tradidisse Veteres Atlantem Mauritanix Regem a Perseo, quod hospitio prohibitus esset, Medusæ capite obiecto, in vastissimum qui gygantis speciem referret, montem conuersum esse, ac propterea factum ut & caput vnde Cælum sustineat, & reliqua quibus se se attollit membra, offerat prætereuntibus, quemadmodum significat Poëta noster. ut mirum sit quam appositè & eleganter Atlantem vno eodémque artificio vastissimum & gygantem & montem effecerit obtuleritque. Quamquam ea etiam de causa Atlas dictus est cælum sustinere, quod Astrologix esset peritissimus. & hanc mentis altitudinem capitis quoque proceritate, vnde nubes attingit ac cælum fulcit, non frigide sanè indicarunt. Hic tamen est reticendum Atlantem a Virgilio eleganter adumbrari, quasi a Perseo quod erat in fabulis in montem fuerit commutatus: sic enim eum describit ut tum montis, tum gygantis, eiusque propectæ ætatis, speciem referat: quæ res ab Ouidio non adumbratur modò, sed omnibus coloribus exprimitur, dum sic canit,

Quan-

868

*Quantus erat mons factus Atlas nam barba comaeque
In sylvas abeunt: iuga sunt humerique manusque:
Quod caput antè fuit, summo & in monte cacumen:
Ossa lapis fiunt, tum partes altus in omnes
Creuit in immensum (sic Dij Statuistis) & omne
Cum tot syderibus Caelum requieuit in illo.*

sic Ouidius: nimirum quia nouabat formas; cum Virgilius in fabulam spectaret longius, & ideo sat habuit fabulam eleganter adumbrasse. Sed Mercurium ad Aeneam iam accedentem eundemque increpantem audiamus.

Par. 33.

Hic primùm paribus nitens Cyllenius alis
Constitit: hinc toto præceps se corpore ad vndas
Misit: aui similis, quæ circum littora, circum
Pisces scopulos, humilis volat æquora iuxta.
Haud aliter terras inter cœlùmque volabat,
Materno veniens ab auo Cyllenia proles.

869

Prosequitur Mercurij descensum: in quo sanè quoniam illi alas tribuerat, non sine venustate quadam eundem, tacitè saltem, cum aue comparat: ait igitur in Atlante monte constitisse primùm paribus nixum alis, ut enim aues dum volatum remittere & alicubi consistere moliantur, paribus alis nitentur, quas tantisper attollunt sustentantque; sic Cyllenius. Quamquam sic constitit in Atlante ut mox etiam inde in mare descenderit præceps: ut scilicet celeriter patris curaret mandata. quod sanè auis (id quod attingere coeperam) illustrat simili: verè enim secus maris littora aut scopulos aues quædam visuntur non exiguæ magnitudinis quarum volatum aut descensum exprimere videatur Mercurius dum arenosum Libyæ peteret littus. Dum verò hic ad extremum ait Virgilius

——— Ventôsque secabat

Materno veniens ab auo Cyllenia proles,

fatis licet animaduertere perperam omnino Turnebum, dum suspicaretur ne cum viæ dispendio Atlantem attigisset, scripsisse, ad auum visendi causa diuertisse: nam ut omittam hinc non viæ dispendium tolli sed dispendij causam declarari (quod tamen non planè Virgiliū liberaret a culpa) falsum est Virgiliū inducere voluisse Mercurium inuisentem auum: siquidem nō ait auum inuisisse primū, sed in Atlante mōte constitisse primū: sed ita constitisse ut inde præceps (id quod eius celeritatem indicat quidem in paternis mā datis curandis, non aui inuisendi studium) in Libyam descenderit. quod si *materno* (inquit) *veniens ab auo*, id sanè Poëticè interponit ut ex Atlante monte descendisse ac præcipitem in Libyam aduolasse, non ut ad auum ut eum inuiseret, diuertisse intelligatur. itaque quod Historicus diceret, ab Atlante monte, id Poëta a materno auo, in Libyam descēdisse canit. Nec tamen interim viæ sit dispendium, sed compendium potius, cum & recta a patre in Libyam per Atlantem meare & commodè Zephyris uti ac turbida nubila transare potuerit. Neque verò hīc dissimulandum, Poëtam in Homerum spectasse qui Mercurium item in V. Odysseæ non dissimili artificio ad Calypso Iouis misit nuntium ut Vlysem dimitteret Ithacam. quamquam dum Homerus in aue describenda commoratur qua cum comparat Mercurium, longius in aue describenda persistit, quod vix operæpretium fuerat. & tamen quam auem intelligat, dubitant interpretes.

870

Par. 34.

Vt primū allatis tetigit magalia plantis,
Aeneam fundantem arces, ac tecta nouantem
Conspicit: atque illi stellatus iaspide fulua
Ensis erat. Tyriôque ardebat murice lana
Demissa ex humeris: diues quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreuerat auro.

Dubitatur.

L1 2 Vt pri-

Vt primùm Carthaginem peruenit Mercurius, Aeneam conspexit fundantem arces ac tecta nouantem. id quod, mea quidem sententia, scitè fuit excogitatum a Poëta. nam cum Iuppiter nūtiū mitteret, illud inter cætera non sine stomacho protulit de Aenea. Quid sinit? igitur Aeneam hoc in loco arces ac tecta fruuentem facit Virgilius, vt crimen cuius insimulabatur Aeneas, oculis ipsis conspiciat Mercurius: sigillatimq; animaduertat Aeneam Carthaginensium instare arcium ædificationi, itaut illud quoque iurè protulerit Iuppiter,

Ascaniōne pater Romanas inuidet arces?

& ideo hinc mox illum obiurgandi initium faciet Mercurius. & huc etiam pertinet quòd Aeneas non tam virili quàm effœminato ac penè muliebri habitu indutus fingitur; quandoquidem suprà Iuppiter illum & amantem & famæ melioris oblitum deprehenderat. quod in præsens licet agnoscere: & idcirco Mercurius subijciat illum increpans

— Pulchrâque vxorius Urbem

Extruis? heu regni rerûmque oblite tuarum.

Dubitat. Sed de obiurgatione & nuntio, toto paulò post; Nunc tria sunt quæ dubitentur. Ac primùm quidem cum in libro I. illud protulerit Virgilius

I.

Miratur molem Aeneas magalia quondam:

qui obsecro in præsens pedibus tangit magalia noster Mercurius: si enim iam antea in magalium loco arces & superba tecta successerāt vnde admiratio excitaretur, qui paulò post ^{87r} ijdem magalijs locus completur. nam magalia esse viles Afrorum domos & rusticas, & ferme Pastorum mapalijs respondere de quibus canitur alibi,

— Et raris habitata mapalia testis,

Respondetur.

nemo dubitat; itaut hæc cum Vrbe haud conueniant quæ theatris immanibusque columnis, arcibus, vno verbo, magnificis ædificijs descripta fuit. Qua de re dum talem ac tantam dubitationem, quæque in promptu est, omnino dissimulant interpretes, sic sentio. noua ædificia illa sine dubio inchoata erant non perfecta: itaque sic initia iacta erant & fundamenta Urbis, theatri, arcis, multarumque domorum, vt adhuc agnoscerentur magalia quædam, aut magalium vestigia, & ideo Mercurius hoc in loco

Aeneam fundantem arces ac tecta nouantem

Conspicit —

quod sanè significat viles illas Afrorum domos nouandæ & in magnificas conuertendæ adhuc fuisse locum. quapropter dum in I. canit Virgilius

Miratur molem Aeneas, magalia quondam:

Miratur portas, strepitumque & strata viarum.

Instant ardentes Tyrij: pars ducere muros,

Molirique arcem & manibus subuoluerè saxa;

Pars optare locum tecto, & concludere sulco.

Iura, magistratusque legunt, sanctumque Senatum.

Hic portus alij effodiunt; hic alta theatris

Fundamenta locant alij, immanèsque columnas

Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.

per molem miratur Aeneas, intelligit vastam illam Urbis totius molem (verè enim longè, latèque patebat ac miræ magnitudinis erat Carthago) quam primùm è colle, qui plurius Vrbi imminebat, conspexerat: quæ tamen, vt erat inchoata solum, huc magalia-quædam obijciebat, vel magalium vestigia: ita vt iurè addat *magalia quondam*, indicetque ne Aeneam quidem latuisse vastam illam Urbis molem antea magalia quædam fuisse vndique, & ideo instant Tyrij Vrbi ædificandæ; ita vt pars adhuc aream optet (id quod magalium vestigia, aut partem aliquam superfuisse, indicat satis) & domus struendæ fines quos sulco designet atque concludat. & hoc nomine dicitur Mercurius tetigisse magalia. nam quod dixerat Virgilius

— Aequataque machina cælo,

hoc de aliqua murorum parte, siue propugnaculo pronunciauit tantum. & ideo ibidem canebat

— pendente opera interrupta —

& (quod significare cœperam, ac rem confirmat altius)

Pars optare locum tecto & concludere sulco,

At

At enim sint ista. Verum qui sit ut Aeneam fundantem inuenerit arces ac tecta nouan- *Dubitatur*
tem, cum paulò ante cecinerit Virgilius *II.*

Non caepa assurgunt turres, non arma iuuentus

Exercet, portusue aut propugnacula bello

Tuta parant: pendent opera interrupta, —

certè fama illud de Aenea & Didone retulerat Iarbæ,

Nunc hyemem inter se luxu, quàm longa, fouere,

Regnorum immemores, turpique cupidine captos.

& sanè hæc dubitatio eò grauior videri debet quòd Iuppiter paulò ante quàm diceret Mercurio, *Quid struit?* Carthaginem conuerterat oculos, Iarbæ precibus commotus (idem enim canebat Virgilius

Talibus orantem dictis arasque tenentem

Audijt omnipotens, oculosque ad mœnia torfit

Regia

873

qui tamen Iarba a fama vnde in eas preces erupit, audierat hyemem luxu fouere amantes illos, & (quod dicere coeperam) Regnorum esse immemores: quod est Didonē etiam suæ Urbis ædificationem ac Regni constitutionem tanquam obliuioni tradidisse, ita ut adhuc penderent opera interrupta. Sed tamen nihil prohibet quòd minùs inter rumorem illum ac famam qua amantes illi dicuntur Regnorum immemores, & Iarbæ preces vnde commotus Iuppiter Carthaginemque conuersus, vidit Aeneam struentem Urbem, aliquod intercesserit temporis spatium in quo intermissa ædificatio fuerit repetita. Igitur fateor quidem ante venationem & consequutum hymenæum, quale quale illud fuerit, intermissa fuisse opera: sed tamen Aeneas deinde cum apud Didonem diuenteret quasi maritus, & in hoc statu rerum ab æstate ad hyemem perseverasset, aliquam temporis partem in ædificatione consumpsit, & pro Didone intermissa opera repeti iussit, ita ut tanquam vxorius Urbem struere dicatur a Mercurio. quòd si fama visa est paulò ante Iarbæ preces atque adeò præsentem iam hyeme illud vulgasse

Nunc hyemem inter se luxu, quàm longa, fouere,

Regnorum immemores —

Respondetur.

nil prohibet adhuc concipi posse inter famæ rumorem qui Iarbæ preces est antegressus, & Iouis spectationem qua struentem vidit Aeneam, tempus fuisse ac locū in quo intermissa repeteretur ædificatio. Ut omittam famam mendacissimam haberi a Poëta) quæque mirificè augeat facta: ac propterea nil mirum si fortè ad hyemem quoque traduxerat quæ sub ætate cōtigerat operum intermissio. Sed iam postremò videamus verène mollis (id quod nos statuiimus antea) & effœminatus habendus sit interim Aeneas, quòd vel stellatum iaspide gerat ensē, aut purpuram induat. certè ille duci, hæc Regi, ac proinde Aeneæ videtur optimè conuenire. Hic verò postulare locus ut longam Seruii explanationem describerem (abest enim a vulgatis codicibus ferè tota) & cur iaspide fulu a ensē, lænam Tyria murice ardentem, gestaret; & qualis denique esset hic quo illum exornat ac describit, habitus. sed quoniam superstitiosa immiscet multa, quæque tædium facillè afferant, ac tandem controuersa relinquit non pauca, sat sit rem totam ijs quæ sequuntur disceptare; ensis stellatus dicitur iaspide, quòd vagina hisce gemmis sparsa & ornata esset: quæ reuera ad splendorē potius & luxum quàm ad militarem vsum pertinebat: & idem fermè dixerim si non vagina sed capulus & manubrium ijs erant aspersa gemmis tametsi vaginam, & cum hac manubrium & capulum, iaspide sparsam crediderim ac variatam: cū hæc fermè omnia ensis nomine concludantur. Iaspis verò, quantum quidem opinantur aliqui, conciliat gratiam, ita ut vel Aeneas hunc interim gestaret ensē quò facilius quàm apud Reginam sibi conciliauerat gratiam, conseruaret augerētque; vel certè a Didone illi oblatus esset ut ei quem deperirer, fieret gratiosior. nam iaspides cum alibi tum verò in Cypro Insula & in Syria vnde cū thesauro decesserat Dido, visuntur passim, (& ideo a quibusdam Syriaci calculi vel calceoli appellantur) ita ut non mirum si Aeneam donarit tali ense, sunt etiam qui existiment ad vitæ custodiam pertinere, & (ne consecrer omnia, quæ apud Plinium, Galenum & alios offendas) a Zelotypia vindicare. quæ omnia effœminatū vsum ostenderent. nam quemadmodum alibi ensis appellatur fatiferus, fulmineus, ac summatim sic describitur ut militarem vsum referat, ita hîc amantis aut amati curas indicaret. erat autem fulua iaspis, hoc est viridis, ut interpretatur Seruius: nam fuluum colorem pro viridi interdum usurpari, confirmat ex Virgilio dum canit,

874

Dubitatur III.

Respondetur.

875

Ll. 3 fuluæque

—fuluâque caput necentur oliua.

tametsi ego quidem crediderim Virgilium, vt iaspides coloribus sunt variæ, fuluam planè concipi voluisse, quòd scilicet ad purpureum non nihil accederet, seu quid purpuræ simile contineret: nam hoc iaspidis genus excellere testantur multi. denique iaspidem Plinius purpuream quoque facit, ita vt ad fuluum colorem accedat: certè aurum, quod tamen a purpura colore non valde differt, fuluum appellatur: & hoc nomine stellatus, quod scilicet stellæ instar fulgorem emitteret, aptè quidem diceretur ensis. Hæc de ense. De veste autem minùs dubitari potest quin delicata fuerit ac mollis, quæque lasciuiam ferè spiraret: nam præterquam quòd Tyria purpura est omnium delicatissima & foeminis nobilibus accommodata, splendor ille eximius vnde ardere dicitur, aurum quo stamina variabantur, subtile artificium ac tenue quo elaborata illa fuerat, id præferunt. Vt omittā mollem ac splendidam vestem in viro pulcherrimo sine dubio augere luxum: artificem etiā quæ fuerat pulcherrima Dido, quæque omnem industriam in ea collocauerat vt quam maximè diues & splendida euaderet (ob id enim Dido ipsa interim appellatur diues) non sanè minuere lasciuiæ culpam sed cumulare. Denique hoc vestis genus Veneri etiam tribuitur, & propter elegantiam amanti conueniens censetur. Sed sit mollis, ac lasciuiam spiraret læna; verum, vt vestium mira est varietas, qua læna erat vestis genus? toga duplex, inquit Sernius: alij amictum rotundum aiunt, alij Pontificalem vestem: alij aliter; crediderim ego Nonio fuisse militarem clamydem quæ æstiuo tempore gestaretur: & ideo tela seu stamina tenui discreta erant auro, vt esset leuis & ab humeris aperto pectore, demittebatur, quemadmodum in chlamyde vsu venit. Et quamuis *χλαῖνα* vnde læna facta est Latinis, Seruio (vt dicebam) atque alijs multis duplicatam vestem significat, atque hyemi aptatur passim, attamen simplicem quoque fuisse testatur Pollux dum sic scribit, *εἰς δὲ χλαῖναι αἱ μὲν ἀπλοὶ δὲ, αἱ δὲ, διπλᾶν. sunt verò lænae, aliæ duplices, simplices aliæ.* quam rem ex Homero eleganter confirmat, apud quem in postremo Iliados duodecim *ἀπλοὶ δὲ χλαῖναι*, simplices lænas Achilli obtulit Priamus. Hæc de læna & habitu toto. nam Seruius & quidam alij qui huiusmodi habitum & cultum corporis ad Romanum conformare nituntur aut etiam ad Flaminis habitum, quasi decus referat & in laudis loco ac dignitatis tribuendus sit Aeneæ, ij mihi quidem (etsi non ensen & chlamydem, sed sumptuosius ac molle opus improbo) non satisfaciunt. sed iam Mercurium audiamus.

Partic. 35.

Continuò inuadit: Tu nunc Carthaginiæ altæ
Fundamenta locas pulchrâque vxorius Urbem
Extruis, heu regni rerumque oblite tuarum?
Ipse deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum & terras qui numine torquet:
Ipse hæc ferre iubet celeres mandata per auras.
Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla mouet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tuâ moliris laude laborem:
Ascanium surgentem; & spes hæredis Iuli
Respice: cui Regnum Italiæ, Românaque tellus
Debentur —

Occasionem arripit Mercurius quæ se se Aeneam obiurgandi offerebat percommoda: & ideo *Continuò inuadit*, inquit Virgilius: quod futura etiam orationis (id quod monet Sernius) ostendit habitum; quod est, vt ego quidem sentio, & accusationis & ex abrupto. At quibus eum inuadit compellatque? ijs

— Tu nunc Carthaginiæ altæ

Fundamenta locas, pulchrâque vxorius urbem

Extruis?

quibus duo illa exprobrat Aeneæ quæ & ab initio expostulauerat Iuppiter, & modò ipse Mer-

Mercurius conspexerat. primum, quia Carthagini poneret fundamenta & alienam urbem extrueret. nam Iuppiter etiam, *Quid struit? dixerat; Mercurius verò*

Aeneam fundantem arces ac tecta novantem,

conspexerat. Alterum quia tanquam vxorius id faceret, quòd eius molliem intimè delegebat ac declarabat, cum se ad vxoris seu Didonis arbitrium vltimque comparasset, & eius Vrbi fabricandæ insisteret. quod vtrumque colligit exprobratque non sine indignatione dum pergit è vestigio

— *Heu regni rerumque oblite tuarum;*

quod est & regni de quo dixerat Iuppiter

Nec prolem Ausoniam & Lauinia respicit arua,

& rerum suarum. quod est existimationis ac dignitatis, vnde oblitus famæ melioris appellatus fuerat antea, quanquam id quod paucissimis hisce verbis

— *Heu regni rerumque oblite tuarum,*

notat arguitque Mercurius, Veneris quoque pollicitationes de regno ac prole tacitè spectare potest. Itaque perinde est ac si hæcenus dixisset. Tu quem Romanæ Urbis, quin Italiæ atque adeò terrarum orbis Imperio fundando destinarent fata, nunc planè cum esset nauigandum & in Latium properandum, in Libya, hostilique solo, fundamenta locas Carthagini altæ, & in tuæ prolis perniciem pulchram hanc extruis Urbem? cumque ad sceptra ac regna mundi que totius dominatum voceris, quem in Latio inchoare & Ascanio posterisque transmittere debes, Carthagine interim vxorius factus es, ac satis spretis Didoni obtemperas ac seruis? tu denique, tu inquam Aeneas, quem fata cum posteritate vniuersa ad summam euocant foelicitatem, sic curas alienas suscipis, vt tuæ Urbis, Regni, proli, spei, imperij cogitationem obliuioni tradideris? sic Mercurius. qui tamen vt maius obiurgationi adiungeret pondus, seque in primis (vt par erat) a Ioue missum renuntiaret, ac de legatione tota illum doceret, pergit statim.

Ipsè Deum tibi me claro demittit Olympo

Regnator cælum & terras qui numine torquet:

Ipsè hæc ferre iubet celeres mandata per auras.

quibus sanè & sui muneris exponit rationem, vt ne illum temerè increpare videatur, & summam illius a quo mitteretur, Iouis inquam, dignitatem potestatemque exaggerat, vt multò magis eum percelleret & commoueret; & eiusdem Iouis volūtatem mandataque confirmat qui iussisset vt ea celeres ferret mandata per auras. At quæ obsecro & qualia mandata dicis? hæc

Quid Fruis? aut qua spe Libycis teris ocia terris?

Si te nulla mouet tantarum gloria rerum,

Nec super ipse tuâ moliris laude laborem:

Ascanium surgentem, & spes hæredis Iuli

Respice cui regnum Italiæ Romænaque tellus

Debentur. —

quæ sanè verba tum explicatè continent ea quæ pressè ac tacitè superior resonabat obiurgatio, tum Iouis mandatis illi respondent

Si nulla accendit tantarum gloria rerum,

Nec super ipse sua molitur laude laborem.

Ascanione pater Romanas inuidet arces?

Quid struit? aut qua sp. inimica in gente moratur?

Nec prolem Ausoniam & Lauinia respicit arua?

tum Iuliæ gentis rursus canunt & Augusto ad quem Romanum Imperium deuenerat, ut omittam interim non modò deterreri. Aeneam a præpostero labore & otiosa spe qua tempus in Libya tereret, verum etiam stimulari a sua gloria, ab Ascanij foelicitate, ab imperij quod eius posteris deberetur magnitudine & præstantia. Hæc Cyllenij oratio & legatio. in qua tamen Mercurium atque adeò Virgiliū paucis ipse volo. Ac primum Iuppiter, quantumuis non multis (sic enim Regis decebat grauitatem) mandata dederit Mercurio, prolixior tamen deprehenditur quàm Mercurius ipse, quem tamen oportebat Oratoris more non nihil Regia mandata exaggerare, amplificare, ornare, illustrare, itaut præposterus hac in re videatur Virgilius. Deinde ne summam quidem Mercurius retulit omnia quæ imperauerat Pater. nam cum hic dixisset

Celeres

Dubatur.

— *Celeres defer mea dicta per auras*
 continuoque dicta & mandata exposuisset,
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Gratumque ideo bis vindicat armis,
Sed fore qui gravidam imperijs belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucris
Proderet, ac totum sub leges mitteret Orbem,

de his Mercurius ne verbum quidem. & tamen mandata eaque grauissima, videri poterant. Denique quæ commemorat ex mandatis, ea sic inuertit, vt perturbare potius quàm ex ordine ac fideliter ea commemorare videatur. Nam Iuppiter sic mandauerat

Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem:
Ascanione Pater Romanas inuidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam & Lauinia respicit arua?

Mercurius contra cum dixisset se Iouis afferre mandata, ab extremis ferè incipiens & ab ijs ad prima regrediens,

Quid struis? aut qua spe Litycis teris otia terris?
Si te nulla mouet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem:
Ascanium surgentem, & spes heredis Iuli
Respice: cui regnum Italia, Romanaque tellus
Debentur. —

dixit mandata referens. Vt omittam Iouem quasi summam legationis ac mandati concludentem epologo dixisse

Nauiget hæc; summa est —

& tamen de navigatione in Mercurij oratione altum silentium. Hæc siue contrà elegantissimum ac solertissimum nuntium, siue aduersus poetam optimum. An igitur Virgilius quippe qui sat sciret apud Homerum non sine tædio Iouis mandata passim iisdem verbis a nuntio iterari, breuitati Mercurio studendum atque orationem variandam inuertendâque censuit, vt satietati occurreret? Ego verò id non abnuerim: quandoquidem sat scit iteratas illas Homeri orationes minùs foeliciter cadere. sed tamen illud etiam affirmo, non fuisse committendum vt dum Carybdim declinaret, in Scyllam incideret, atque adeò illa peccaret quæ reprehendimus. quanquam fortasse hæc nequaquam peccauit Mercurius: siquidem prima illa Iouis verba

Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Gratumque ideo bis vindicat armis:
Sed fore qui gravidam imperijs belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucris
Proderet, ac totum sub leges mitteret Orbem,

non tam pertinent ad mandata quàm ad Mercurium instruendum & de negotio re paulatim repetita edocendū. vt scilicet planius cognosceret cur Aeneas officio deesset suo, ac propterea intelligeret quò intendenda esset oratio. ex quo fieret vt Mercurius tum his, tum mandatis quæ subiiciuntur instructus, appositè ab obiurgatione duxisset initium, idque per commoda occasione arrepta ex ijs in quibus Aeneam ipsum deprehenderat. nam tenera dum ex abrupto illum inuadit, & quæ commemorauimus exprobrat, commodè ad pudorem ac sanam mentem officiūque reuocat. Quamquam si pugnas ea quæ primò protulit verba Iuppiter, esse mera mandata, illud saltem concedas oportet, eadem ferè alijs verbis fuisse a Mercurio inculcata aut indicata non illud

— *heu regni rerūque oblite tuarum,*
 nam eam vim habent vt significant Aeneam eum planè esse debuisse

— *qui gravidam imperijs belloque frementem*
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucris
Proderet ac totum sub leges mitteret Orbem.

tametsi vel quia nihil de matris promissis multoque minùs de Aenea bis vindicatū Græcorum armis: tutius sit in priore sententia persistere, nimirum prima illa Iouis dicta veluti ad

Respondet
197.

880

881

ti ad

tiad Mercurij institutionem pertinere: aut saltem eò præstat confugere vt dicamus, Iouem ad extremum dum diceret

Nauiget: hæc summa est, hic nostri nuntius esto,

summam negotij sic demandasse Mercurio, vt nullis eum planè dictis aut mandatis sigillatim obstringeret, nisi vt eum ad nauigandum impelleret. par enim est sæpè legatum & Oratorem vbi de fine & scopo, quem certum esse oportet, admonueris, cæteroquin paulò liberio rem relinquere, vt pro sua prudētia orationē ad propositū dirigat finem. interdū enim in arena capiendū & consiliū, & quæ se percōmoda repētē offert, arripienda occasio: q̄ facit Mercurius inpræsens, cum veluti in fragranti deprehendisset Aeneam. Atque ex his liceret cæteris dubitationis partibus satisfacere. nam si concedas priorem illam Iouianæ orationi partem non mandata continere, sed ad Mercurium instruendum pertinere, iam Mercuriana oratio apparebit copiosior: mandata enim explicasset paulò prolixius: 882 etsi breuiter adhuc, quòd in poëmate coërcendæ sint orationes: alioquin, vt in eo cōciones interponuntur passim, in immensum excresceret poëma. Atque idē dixerim si Mercurio finis tantum & nauigationis persuasio præscripta fuerit: cætera in eius solertiam prudentiāque reiecta, vt pro opportunitate rem perageret ac mādāta exponeret. Denique, si illud exceperis quod memorat Iuppiter de Aenea bis Græcorum armis erepto, reuera cætera Mercurius quoquo modo attingit & opportunè attingit omnia. quæ enim oblitus erat Aeneas dum increpatur quasi regni rerūque suarum oblitus esset, ea planè erant quæ de illo pollicita fuerat Venus. Nauigationem verò, quoniam a cunctatione illum multis ac magnis argumentis deterruit, & ad Ausoniam petendam inflammauit, procurasset egregiè: & ideo statim Aeneas ardet abire fuga. Ita quidem repetitionis molestiam citra nouam offensionem vllam vitasset,

Par. 36.

— tali Cyllenius ore locutus,

Mortales visus medio sermone reliquit,

Et procul in tenuem ex oculis euauit auram

Tali ore locutus est Cyllenius, inquit poëta. qui locus sic pleonasmus habet, vt simul emphasim habeat ac pondus, perinde enim est ac si diceret, his obiurgauit Aeneam eloquentiæ præses Mercurius: hac orationis efficacitate de officio illum admonuit vt saniorē mentem susciperet, Iouique obtemperaret. quòd si locum pleonasmō carere neges, quasi verò tali ore, valeat tali sermone, aut tali voce, equidem non repugnabo, si exemplis sententiā confirmaueris: alioquin pleonasmus apertior est, & verò poëtis vsitatior quā vt dissimulari possit. Sed quī, obsecro, medio sermone dicitur discessisse seu mortales visus reliquisse? an non mandata detulerat & dicēdi finem fecerat? Donatus medio sermone discessisse ait, quia sermo exoriri soleat inter duos vel plures qui sibi inuicem respondeant: ac propterea Mercurium, quoniam Aeneas non expectauit responsum, medio sermone discessisse. a Donato autem vix quicquam differt Seruius. nam sermo (inquit) est consensio orationis & confabulatio duorum vel plurium: medius sermo ergo est cum persona qua cum aliquis loquitur, non respondet, vt nunc fecit Aeneas. Ipse tamen illud planè monuerim, falsum esse, sermonem esse duorum vel plurium: hoc enim dialogi est proprium qui est sermonis forma & species, non sermonis vim continet vniuersim. cum *αὐτοπροσώπως* etiam haberi sermo possit, vt in concionibus & sexcentis huiusmodi scriptis sermonibus cernitur qui solitarij dici possunt. Vt propterea sermo pro colloquio seu collocatione (hæc enim verè inter duos fit vel plures) sit hoc in loco accipiendus. quod dicendi genus ad Synecdochē pertinet, inter cuius formas ea etiā numeratur, in qua genus pro forma & specie vsurpatur, vt cum mortalis nomine hominem indicamus; etsi reuera quodlibet animal significat. His addiderim, neque etiam, vbi sermo pro colloquio vsurpetur, tutum esse, medium sermonem, pro medio colloquio cum istis interpretari: nam inter Cyllenium & Aeneam colloquium intercesserat nullum: Cyllenius enim obiurgauerat Aeneam perpetua oratione: Aeneas contrā obmutuit: tantum abest vt quidquam locutus sit. Certè paulò post Virgilius canit *His medium dictis sermonem abruptis*, quòd Aeneas multa respondisset, multa etiam pararet dicere, & ideo pergit

— multa parantem Dicere —

Itaque appositè dicitur Dido abrupte sermonem medium: sed cum nil adhuc Cyllenio respondisset Aeneas, nec responsum pararet, vix ac ne vix quidem concipi potest Cyllenium

lenium medio sermone & colloquio discessisse. Satius igitur erit dicere. Cyllenium, cū videretur plura fuisse dicturus (tantum abest ut perorantis formam expressisset) discessisse. Quare quemadmodum ex abrupto incipimus ita ex abrupto terminantes orationem ac discedentes, medio sermone discedere videmur. Quod sanè ad Iouis indignationem, rei etiam turpitudinem, ostendendam, aptè sit a poeta: quemadmodum eadem de causa ex abrupto incoeperat Mercurius. Reliquit verò mortales visus non ea de causa quia se Aeneae subtraxerit, quamquam id etiam factum est, verum quia humanam seu corpoream reliquit formam vnde a mortalibus conspici solet: quasi diceret hac reiecta, ea retinuisse quae immortalibus est obuia. & hoc est quod expolitione vsus docuit subdens

Et procul in tenuem ex oculis euauit auram.

vbi non solum significat discessisse ab Aeneae aspectu & procul abiisse, verum etiam mortalium oculis inaspectabilem euasisse, cum in aërem tenuissimum solutus sit. quod sanè vel ex eorum profert sententia qui nil supra aërem & tenuem spiritum agnoscebant seu auram, ita ut Deum quoque aëre & tenuissimo corpore quodam conflarent; vel certè poetarum more loquitur qui per aërem & auram quae nostrum effugiunt obtutum, res designant expertes corporis, cuiusmodi Mercurium credi voluit: eodemque modo Horatius humanum animum diuinæ auræ particulam fecit cum caneret

Atque affligit humo diuinæ particulam auræ.

vbi non tam ventum & auram esse censuit quam immortalem hominis partem, etsi qua potuit commodiore illum descripsit ratione, diuinæ auræ particulam efficiens.

Partic. 37.

At verò Aeneas aspectu obmutuit amens;
Arrectæque horrore comæ: & vox faucibus hæsit,
Ardet abire fugâ dulcēsque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.

Ingens in Aenea consecuta est permotio, siue animum in eo spectes, siue corpus. Et sanè haud aliter illum decebat, cum ob repentinum Mercurij aduentum aspectumque, tum multò magis propter obiurgationem, sed in primis ob dedecus atque errorem in quo deprehensus est. Consternatus igitur & attonitus tanto monitu ob idque amens obmutuit seu mentis impos factus est & sine consilio. Et quamquam obmutuisse potuit, quod excusationi locus esset nullus, inde tamen obmutuit etiam quod ne fandi quidem compos esset, & ideo quemadmodum horrore correptus est, ita ut comæ ipse obriguerint, ita vox faucibus hæsit. Quamquam fugæ illum subinde maxima subiit cogitatio atque cupiditas: itaque ardet abire; & fuga abire quæque modò dulces ac periuicidæ erant, terras relinquere. sed cur ait attonitus Deorum imperio? profectò vnius Iouis nomine increpauerat illi Mercurius, non Deorum imperio. Sed vel *Deorum* ait Mercurium & Iouem spectans, vel certè ut intelligamus non humano sed diuino vigeri imperio. quod enim diuinitus denuntiatur aut iubetur, id Deorum monitu & imperio denuntiari ac iuberi iurè dicitur.

Dubitatur.

Respondetur.

Partic. 38.

Heu quid agat, quò nunc Reginam ambire furentem
Audeat affatu? & quæ prima exordia sumat?
Atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,
In partēsque rapit varias perque omnia versat.

Regina in primis in mentem venit: sed quibus illam verbis exoret, quæ discedendi licentiam impetret ab amante, atque adeo amore percita & amente, non occurrit: ac propterea in varias animum torquet partes ac distrahit donec deliberet. Sed cur furentem appellat Reginam? id enim deinde est consecutum. sanè per anticipationem id canat necesse est: vel certè quia ne fureret (id quod pertimescendum fuisse declarauit euentus) magnopere verebatur. Statuamus igitur Aeneam, quippe consciū impotentis fœminæ atque ingentis Reginæ amoris, per sensisse fore omnino ut fureret si rem ei aperire auderet: & ideo id nunc non audet, statu itque interea (quod paulò post etiam subiūget) commodiora fandi tempora obseruare. Repetit verò aduerbum duo hæc postrema carmina in 8. ita ut faciliè oparit deinde poeta alterum variare locum, ne in Homericam tautologiam (etsi multò tolerabilior esset præsens ob breuitatem) ac reprehensionem incideret; quod

Dubitatur.
Respondetur.

886 quod tamen per mortem non licuit, per commodè tamen utrobique cadunt, & usurpantur eiusmodi carmina. Atque hinc sanè de celeritate animi quam affingit Aeneas, nihil dicam hoc tempore, etsi multa ex authoribus optimis ac sigillatim ex Aristotele, obseruari possent. Tantùm ea Ciceronis verba describam quæ rem declarant egregiè. *Nulla (inquit) est celeritas quæ possit cum celeritate animi comparari: qui si manet incorruptus sui que similis, necesse est ita feratur ut penetret & diuidat omne Cælum*, Sic M. Tullius & ideo ingenii celeritatem cum Aristotele requirit in Oratore, ut faciliè statim excogitare possit quæ accommodata sunt ad persuadendum. Tamen si ingenij celeritati prudentiæ moderatio adiungenda est ne careat maturitate ac propterea sic celerem Aeneas describit animum, ut hunc diuidat huc illuc, in partèsque varias rapiat & per omnia verset: quod est opus prudentiæ. Sed quid tandem consilij capit Aeneas: aut quæ animum subit deliberatio? explicat statim Virgilius pergens,

Part. 39

Hæc alternanti potior sententia visa est
Mnesthea, Sergestúmque vocat fortemque Cloantum
Classẽ aptent taciti; socios ad littora cogant;
Arma parent, & quæ sit rebus causa nouandis
Diffimulent: —

Quod dixerat celerem animum nunc huc nunc illuc diuidisse, & in partes varias rapuisse, & per omnia versasse, non ideo dixerat quod agitare secum animum discedendum illi esset an manendum. Sed potius quoniam ardebat abire, rationem ac viam reputabat
887 quæ tum se ad discessum expeditissimè compararet, tum Mercurio & Ioui ita obtemperaret, ut officio satisfaceret suo erga Reginam, & ideo hæc alternasse censendus est, hoc est varias rationes ac vias hinc inde reputasse quibus, quo ad eius fieri posset, sine Reginæ offensione, aut minori cum offensione, abiret. & ideo quod tandem deliberat potior sententia dicitur a Poëta, quasi diceret quod in tali ac tanta difficultate melius consilium videri poterat, arripuisse. Sed quale tandem fuit eiusmodi consilium? narrat continenter atque ait Mnesthea, Sergestúmque & Cloantum vocasse & ut classẽ aptarent, socios ad littora cogerent, arma pararent, iussisse, quod celeritatis indicandæ gratia, sed eleganter tamen, omittit: nam *iussisse* sine dubio supplendum est. Atque egregiè quidem id capit consilij: cum enim ardeat abire fuga, nihil consultius. Sed & mandata, quantumuis paucissimis explicata, plenissima sunt consilij: cum quicquid necessarium esset fugam aut discessum meditati, id totum comprehendat. Quamquam interim Reginæ beneficia (ut dicere coeperam) ne dicam amor, illum commoueant necesse est. Itaque ne ingratus videatur, opportunitatem sibi obseruandam statuit, ut, si fieri possit, hac quoque in re officio satisfaciat suo: & ideo Virgilius pergit è vestigio,

Part. 90

— Se se interea (quando optima Dido
Nesciat, & tantos rumpi non speret amores)
888 Tentaturum aditus, & quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. ocyùs omnes
Imperio læti parent ac iussa faceffunt.

Vix crediderim Aeneam hæc cum ducibus illis siue socijs contulisse. Itaque secum ipse hæc deliberauit, opinor: nisi tamen superiores illæ voces

— & quæ sit rebus causa nouandis

Diffimulent —

in contrariam nos reuocent sententiam: quid enim erat ut dissimularent quod ignorarēt? Ac profectò priora illa superioris Particulæ verba *Mnesthea Sergestúmque vocat*, & quæ sequuntur ad illud vsque *diffimulent*: narrantur a Poëta: sed quæ sequuntur *se se interea* ad eũ vsque locum *dexter modus*, videri possunt ab Aenea ipso pronunciata: neque enim in suetũ est ut Poëta interdum, quin Historicus etiam, aliquem sic loquentem faciat ut *inquit* aut quid simile prætermittat: quò fieret ut omnia cum ducibus illis communicasset. Quòd si eodem tenore pronunciata dicamus quo superiora, nimirum a Poëta ipso narrata, hinc indicaret secum isthæc deliberasse Aeneam non socijs denuntiasse. Illud tamen intelligen-
dum

dum est, illos de constituto discessu (atque hæc mihi potior videtur interpretatio) admonuisse. Ita que iussisset etiam ut ne classem instrui faterentur ad discessum sed talem causam dissimularent. Sed ut ut sit, mira apparet Aeneæ prudentia, dum talem ac tantam sibi cautionem cum Regina statuit adhibendam, quæ etiam suo loco apparebit. Appositè vero ait Aeneas se opportunitatem observaturum, per quam Reginae suum aperiat consiliū. si tamen illa prius, *Nesciat & tantos rumpi non speret amores*: nam suspicatur pro sua prudentia id quod futurum erat, fore scilicet ut Dido resciret quæ parabantur ac timeret ne ingens rumperetur amor. Quam verò opportunitatem captandam significavit Aeneas, hanc sanè graui planissimâque sententia expresserat Pindarus ode XIII. ubi, ut latine audiatur, sic canit. *Consentaneus quidem est in quacunque re modus: Quam intelligere opportunitas est optima*. Atque hîc sanè optimam appellat Didonem ob illius liberalitatem ac pietatem: par enim erat ut accepta beneficia memori recoleret animo. Molliissima verò fandi tempora vocat commoda & opportuna, ac fortasse læta, qualia offert extremum coniuiuium. quæ omnia declarant Aeneæ prudentiam & dexteritatem, ac nos admonent qualis rebus transigendis, præsertim odiosis ac duris, ratio ac via tentanda & ineunda sit. Interea socij summa celeritate parent eius imperio ac læti parent, idque fortasè quia ægrè ferant indignum sui Regis amorem, vel quòd de Italia quam sibi fato destinatam non ignorarent, cupidi cogitarent, vel denique quia Aeneam magnopere diligere, ac propterea eius mandata alacri animo curarent, & ideo etiam iurè ait Virgilius
 — ac iussa faciunt.

Partit. 416

At Regina dolos (quis fallere possit amantem?)

Præsentit, motusque excepit prima futuros,

Omnia tuta timens, eadem impia fama furenti

Detulit, armari classem, cursumque parari.

Sæuit in ops animi, totamque incensa per Urbem

Bacchatur —

Impotens animi est mulier, præsertim amans, quid igitur mirum si Dido quæ ambre tantopere flagraret, tali nuntio percellitur & in furorem impellitur? Atque hîc sanè Poëtæ Musa enitet mirificè, & amantis foeminæ effectus ante oculos ponit egregiè. Ut minimè mirum hunc librum maximè omnium Romanis placuisse, atque ab illis lectitatum fuisse. Interim incredibile videri possit quod ait — *Quis fallere possit amantem?* siquidem Amor cæcus est ac iudicium & consilium adimit, denique perturbatio qualibet impedit mentem, sed amor in primis qui sæpè ad furorem accedit prope. Itaque sexcentas foeminas legimus deceptas, quod exemplis pulcherrimis inter cæteros docet Ouidius. Sed tamen illud quoque verissimè affirmari potest, Amorem suspicionis ac timoris esse plenissimum, unde amantes vereri ac circumspicere solent omnia. Itaque acutè Ouidius.

Dubitatur

— cuncta timemus amantes

acutius rursum

Res est solliciti plena timoris Amor.

sed acutissimè dum Oenonem Paridi respondentem inducit

Unde hæc compererim tam benè queris? amo.

Nam amorem timore sæpè ac præpostera suspitione plenum esse, Propertius commodè sanè expressit cum caneret

*Ignosces igitur si quid tibi triste libelli**Attulerint nostri: culpa timoris erit.*

Respondetur.

Hinc sanè fit, ut Amor, etsi cæcus, ingenium acuat, ac suspiciones, curas, vigilantiam ac diligentiam augeat; ut non facile sit amantes fallere. etsi reuera plerumque (ut dicere coeperam) & in malam partem suspiciosi sunt & vano timore imbuuntur. & huc spectauit Poëta noster cum diceret, *Omnia tuta timens*. Atque hinc est ut Dido Aeneæ dolos prima, quippe amans, persenserit, ubi Aeneas iussa Troianorumque apparatus, dolos, opinor, appellat, quod intelligitur ad fugam pertinere quam dolum interpretabatur. Et hoc fortasè nomine prima illos persensit quia dolum continere iudicauit, alioquin apparatus ipsos alij ex Tyrijs priores, unde fama etiam percrebuit, conspexerint facile. Quamquam si quis

ca

891 ea verba, *omnia tuta timens* perinde accipiat ac si valeant, omnia tuta sperans, quasi verò nihil minus. quàm Aeneâ fugam ac discessum, vno verbo dolum timuisset, aut quoduis potius quàm, talem rem suspicata fuisset, non altercabor: etsi reuera minùs ad rem videri possit hæc expositio; nam præterquam quod subdura esset locutio & obscura, poëta inde probat Didonem primam excepisse motus quòd omnia tuta ac propterea non timenda timeret, hoc est ex rebus quoque tutis timorem vt amantes suspiciosi sunt, contraheret, tantùm abest vt non timuerit ex timendis & pertimescendis. Iam verò famæ deturpanda occasionem rursus arripit Virgilius, quam propterea impiam vocat. At enim cur impiam? sanè hoc tempore veritatem defert, ita ut ne mendax quidem aut mala dici possit. An igitur impia dicitur a poëta vt clam de more fauceat Aeneâ? certè quemadmodum supra Famâ affecit infamia vt clam & tacitè elueret sparsam de Aeneâ perditione & impietate famam, ita hoc in loco impiam fortassè appellat famam, vt Aeneâ pietatem commendet tacitè. Certè cum dixerit

*Sum pius Aeneas raptos qui ab hoste Penates
Classe vebo* —

Dubitatur

Respondetur.

opportunè famam è cōtrario suggillaret impietatis nomine. An verò impiam dicit famâ quia Aeneâ obest dum Iouis mandatis parat obtemperare? Vt enim id erat pietatis opus, ita impia censeri potuit fama quæ Aeneâ pietati afferret impedimentum. An rursus impia dicitur quòd hinc occasionem habuerit Didonis impietas quæ sibi tandem violentas ac propterea impias iniecit manus & mortem cōsciuit? an potius quia facilè ingrati proclamaret Aeneam atque impium, quia Regina pietatem fuga compensare moliretur? sanè ideo Aeneâ consilium dolum interpretatur Dido. Quamquam non est inusitatum vt quod malum ac scelestum censeatur, id quoque impium, præsertim a poëtis appelletur. profecto 892 cō Regina mox Aeneâ perfidiam crudelitatemque exprobat, quod est scelus, impietate nullo modo. Dum verò fama celeriter defert Troianorum curas ac detegit consilia, fit sanè vt Regina debacchetur vrbe tota: & ideo canitur,

Part. 42

— Qualis commotis excita sacris
Thyas, vbi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vacat clamore Cythæron:
Tandem his Aeneam compellat vocibus vltro.

Simili & comparatione, vel, si placet, exemplo, rem declarat; præstabat enim rem talem ac tantam exaggerare & illustrare: exemplum verò sumitur ex Bacchantibus. qua tamen in re, ne in obscœna multa incurramus, bacchantium ritus explicâtes, sat sit monuisse tali exemplo furem Reginam, atque Urbem Bacchantis more peragrantem, commodè ante oculos poni. Sic Seneca de Medæa furente

*Incerta, qualis Entheos cursus tulit,
Cum iam recepto Menas insanit Deo,
Pindi niualis vertice, aut Nyse iugis:
Talis recurset huc atque huc motu effero.*

sed peruenitè in primis Ouidius de Pasiphaë tanquam de Didone altera

In nemus & saltus thalamo Regina relicto

Fertur vt Aoniæ cornibus iccta Dei. & alibi

— *per medias sparsis furibunda capillis*

Euolat vt Tirso concita Baccha vias.

sed iam Didonem audiamus dum Aeneam vltro compellat.

Part. 43

Diffimulare etiam sperasti perfide tantum
Posse nefas? tacitusque meâ decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam
893 Nec moritura tenet crudeli funere Dido?

Ex abrupto inuadit Aeneâ Dido, quæadmodum eundem inuaserat Cyllenius. nec mirum: siquidem haud patitur amantis Didonis furētis amor vt nō statim amoris ac furoris edat signa, ac propterea eū illico obiurgat: quod facit perfidiam illi exprobrans ac nefarium

M m scelus.

scelus. Quamquam frequentissimum est apud poëtas ut oratio ex abrupto incipiat: sic enim cōmodius breuitati consulitur quæ concionibus in poëmate præfigitur: itaut quantum Oratori in Senatu ac iudicijs opportunum est exordium, vbi data opera ac prolixè causæ disceptantur, ita in poëmate non sine laude exordio superseadeas. Pulchrior verò simulque clarior est Didonis querela, quàm ut vel explicatu egeat vel reddi possit illustrior. Illud tamē obseruarem Didonem in omnes se partes vertere itaut & obiurget Aeneam, & eidem blandiatur, & illum ad commiserationem adducere molitur; itaut affectibus plenissima sit oratio: sed inprimis latet anguis in verbis illis *Nec te noscitur amor*: cum enim satis animaduertisset se quicquid in amoribus fuisse illi, amoris excitat ignes quibus illum iucendat ac retardet. Tametsi quoniam amor citra nuptias haud caret turpitudine, aut rarò caret, idcirco nuptias & fidem quibus cohonestatus fuerat (si tamen veras nuptias celebrauerant) ostendit, & ideo addit, *Nec te data tenet dextera*: Quid plura? se iam morientem obijcit. sic enim appellat susceptum moriendi consilium si decederet: vel amantium more loquitur qui passim se morituros iactant aut moribundos. quāquā & funus & crudele funus obtendit Dido (id quod ad extremum non fefellit amantem) unde eū flectat, si fortè nec amor nec data fides potis sit. Atque hic sanè locus dignissimus fuit quē poëta reliqui certatim imitarentur, itaut Italici quoque in simillimo argumento mirificè industriam probent suam, id quod sigillatim in Torquato nostro animaduertere licet qui in 16. vsque adeò egregiè in Armida Didonem expressit, ut perfectius nihil absolutiusque requiras. etsi non est quòd inficiemur multa quoque excogitasse Torquatum ac protulisse quæ mirificè illustrent hoc argumentum. Sed ad Didonem redeo totus, sperasti (inquit) tantum nefas tacitūque mea discedere terra? nam temerarium videri poterat ex aliena terra furtiuum discessum pertentare: qui, si deprehendatur a Principe, & prohiberi & puniri possit, quique inprimis videretur ab amante Regina & facile persentiri & milite custodisque omnino impediri posse.

894

Partic. 44.

Quin etiam hyberno moliris sydere classem,
Et medijs properas Aquilonibus ire per altum
Crudelis: quid? si non arua aliena domosque
Ignotas peteres & Troia antiqua maneret?
Troia per vndosum peteretur classibus æquor?

Eloquentem reddit illam amor: nam grauissimis atque optimè ad persuadendum cōpositis Aeneam pertentat argumentis ut discedendi cogitationē abijciat. Ac primò ostendit hyemem aduersamque tempestatem quæ nauigationi obstat plurimum. & ideo & sydus hybernum commemorat & Aquilones qui maria perturbarent. vbi sydus pro syderibus poëtico more vsurpat, ni fallor: non enim certum sydus intelligit quod vnū tempestates excitaret, sed hyberna sydera ut hybernum tempus designat quo periculosa esset nauigatio, & ideo ait sydus hybernum, quod epitheton non certæ alicui stellæ sed ijs omnibus conuenit hyberno tempore nostra spectant climata. Itaque Ouidius in Didonis Epistola & Propertius libro primo Elegiarum dum idem prosequuntur argumentum, non certum sydus proferunt unde tempestates excitentur, sed hyberna tempora. Et idcirco Hesiodus quoque post Virgiliarum occasum abstinendum canit nauigatione quod inde hybernum tempus ducat initium, vel certè mare agitari vētis magnopere soleat: id quod in Idus Nouembris incidit, unde ad Aprilē vsque mensem ferè conquiescit nauigatio obuentorum vim maximam: atque hinc est ut claudi hyeme dicantur maria, Vere, quod ab Aprile mense propemodum auspicamur, aperiri. Nō tamē negauerim fortasse ex hybernis syderibus aliqua tempestati ciendæ plus momenti habere quàm cætera, quemadmodum Orion æstiuo tempore. Addit aliena arua, ignotas domos petere, ut intelligat repericulosa moliri temeritatēque plenissimam. Fortasse etiam significat eò maiorem esse illius temeritatem quòd rem arduam aggredi molitur fractis viribus & imbecillis. nam huc pertinere possunt ea verba, *Quid si Troia antiqua maneret?* quasi diceret, ne si quidem Troia staret, temeritate ac periculo careret quod moliri statuis: quantò magis cum ceciderit Troia, tūque omnium egenus in Lybiam appuleris? Quamquam commodè etiam locum explices si legas

eleg.
8.
895

Quid

— *Quid si non arua aliena ac domos ignotas peteres, sed quasi Troia maneret, Troia per vndosum peteretur classibus aquor.* Ita ut tibi illius regna repetere liceret? an tu hoc tempore aude- res te maris discrimini cōmittere ac nauigationi. Certè huc spectauit Ouidius dū caneret

Pergama vix tanto tibi erant repetenda labore?

Hæc igitur & id genus alia Dido quæ iam iam subiunget ut retardet amantem. Neque verò non eleganter, ut solet, hunc locum imitatus est Ouidius, apud quem Dido, cum il- lud obiecisset Aenear,

896 *Telapis & montes, innataque rupibus altis*

Rohora, te sua progenere fera:

statim se huc referens pergebat

Aut mare qualei vides agitare nunc quoque ventis:

Quò tamen aduersis fluctibus ire paras.

Quò fugis? obstat hyems: hyemis mihi gratia proficit.

Aspice, ut euersas concitet Euris aquas.

Quòd tibi malueram, sine me debere procellis:

Iustior est animo ventus, & vnda tuo.

Interim tamen (vt ad Virgilianam Didonem redeam) cum & amore ferueat & indigna- tione, haud temperat ab affectibus, atque illum appellat crudelem: quæ tamen vox indi- gnationis an amoris sit vox nō facile statuas. Ipse quidem & ab indignatione & ab amo- re profectam facile dixerim. & ob id etiam pergit,

Part. 45

Méne fugis? per ego has lachrymas dextrámque tuám te

(Quando aliud mihi iam miseræ nihil ipsa reliqui)

Per connubia nostra per inceptos hymenæos.

Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam

Dulce meum, miserere domus labentis & istam

Oro (si quis adhuc precibus locus) exue mentem.

Magnam vim habent ea verba, *Méne fugis?* perinde enim est ac si diceret non posse illum sine ingrati animi atque adeo sceleris nota & crimine discedere cum & amantem defereret & eam amantem quæ fide se illic ac nuptijs obstrinxisset, & a qua exceptus esset in regni partem, cum alioquin egentissimus Charthaginem peruenisset. Itaque sua quo- que merita verbis istis tacitè illi in mentem reuocat Regina. Quamquam cum ferè ani- maduerteret eum non flecti, ac propterea illi flectendo robustiores adhuc machinas esse adhibendas ac lachrymas quarum vis maxima esse solet, & ad obtestationem confugit, per suas lacrymas ipsiusque Aenear datam fidem (nam hunc quoque prætexit) illum ob- testans. Vbi quoniam pergit,

897

(Quando mihi iam misera nihil ipsa reliqui)

commodius fortasse post lachrymas hæc interposuisset verba, quibus significaret nihil si- bi præter lachrymas quas etiam illi iam offerret ac perfolueret, reliquisse. Quamquam appositè etiam interponitur post ea verba *per dextrámque tuam* ut significet se fidem quo- que sibi ab eo datam reseruasse, ac propterea fidei acceptæ nequaquam renunciare: quasi diceret meum tibi regnum commisi honorémque ipsum (id quod mox subiungit) fidei certæ, quam tu mihi dedisti, non remisi nūtiū, ac propterea sine scelere discedere haud licet. Iam verò quoniam datæ fidei mentionē fecit, per connubia illum precatur & hy- menæos, addens etiam *si quid de te merui* (vbi paulò clariùs sua attingit merita sed per- modestè tamen) ac tandem amoris & hymenæi ipsius subindicat suauitates, quibus illū permoueat. Atque hîc etiam pudici ac verecundi poëtæ elucet virtus, qui quæ cæteri ostē- tassent ac dilatassent, vix vnico attingit verbo. Hîc verò hymenæos appellat inceptos quòd satis intellexisset Aenear non tam viri (quāquam spe & amatorijs pollicitationi- bus viri etiam) quā amantis personam gessisse ac proci. Denique cum illud protulisset *Si quidquam fuit tibi dulce meum*, id addit quod cum hoc erat coniunctissimum, & verò; si quid impudicum ea redolerent verba, rem cohonestaret; pergit enim

— *miserere domus labentis:* —

quibus verbis se prolis cupiditate illius nuptias elegisse indicat, & ne regnum sine hærede

Mm 2 relin-

relinqueret. Ita & prolis & Regij successoris exprimit decus. Ut propterea iurè deprecationem concludat, inferens.

istam

Oro (si quis adhuc precibus locus) exue mentem.

898

Quo in loco commodè perorare potuisset, nisi aliquid interim in mentem subijisset, quod magni adhuc videri posset momenti. Itaque pergit,

Partic. 46.

Te propter Libycæ gentes, Nomadumque Tyranni,
Odere, in fensi Tyrij: te propter eundem
Extinctus pudor, & qua sola fydera adibam,
Fama prior, cui me moribundam deferis hospes?
Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat? aut captam ducat Getulus Iarbas?

Incommoda & damna recenset quæ discedente illo esset subitura cum apud exteros reges tum apud suos populos, ut hinc etiam se ad eius tutelam seruaret Aeneas, cuius causâ periclitabatur ipsa Dido, vel potius mala ac detrimenta exponit in quæ iam incidisset: felicitatem indicat ex qua excidisset, ac summam quæ domi forisue longè ac latè calamitates illam inuasissent, Aeneæ ponit ante oculos: quæ item infortunia a Pygmalione & Iarba sibi immineant non reticebit, ut facilius eius molliat animum. Denique, ut fateatur id quod est, pudorem amissum, quales quales obtenderit nuptias, deplorat ac famam, qua sola visa esset Cœlum attingere, denigratam. quibus item verbis eum retinere molitur, qui, ubi se maritum declararet, eius pudori ac famæ consulere possit. Atque hic fortasse ait fama se solam adisse cœlum, non tam quod ipsa vna pudicitiam coluisset, quàm quod excellenti ratione coluisset, atque indid summam sibi gloriam peperisset. cum enim & pulcherrima esset, & prædiues, & Regina, & a multis ac magnis Regibus illius connubiū peteretur & expeteretur, ipsa contra secundas nuptias semper defugisset, & Sichæo vel de mortuo pudicitiam sibi seruandam prætexeret, factum est ut illius pudicitia excellens & singularis videretur, & verò ad cœlum usque celebraretur, vel sola dicitur quod inauditum esset inter barbaras gentes illas tale ac tantum pudicitiae studium. Iam verò, ut amantes sæpè nullum inueniunt precibus finem, moribundam se rursus iactat, atque hinc ut ne deferatur orat enixè. hospitis verò sibi solum nomen de Aenea, si discedat, superesse ait, quod eum nec maritum, ut sperarat, nec prolis authorem, nec defensorem aut propugnatorem habiturus esset; quin ne hospitem quidem, vix ut hospitis nomen (ubi aptè hospitem qui ad horam manent, exprimit morem) sibi remansurum. Pergit verò *Quid moror?* ubi non significat quid moror dicendo scilicet, quasi dicat quid plura? aut quid multa? sed quid moror in vita, aut quid differo mortem oppetere? vel potius quid moror mihi manus inferre id quod intelligitur dum pergit è vestigio,

— An mea Pygmalion dum mœnia frater

Destruat? aut captam ducat Getulus Iarbas?

quod est num mori deffero donec Pygmalion, quem decepi, iratus ac furēs destruat meā Urbem? aut etiam vitam protraho dum Iarbas, qui a me speratus, mihi bellum indixit, captiuam me tandem ducat? quibus verbis Poëta alludit ad historiam: fertur enim Pygmalion cum se thesauro quem spe deuorauerat, spoliatum ac spe delusum videret, in eam furere coepisse. Iarbam verò cum eius nuptias recusaret Dido, ad bellum sese aduersus eam parasse, atque ob id canit Ovidius,

Quid dubitas victam Getulo tradere Iarbæ?

quin his de causis, ne scilicet captiua duceretur rogum conscendisse fertur sibi que mortem intulisse.

Partic. 47.

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles: si quis mihi paruulus aula
Luderet Aeneas. qui te tantum ore referret,
Non equidem omnino capta aut deserta viderer.

Peri-

900 Periculis ac malis commemoratis, suauissimam rursus prolis mentionem interponit, qua, dum se detrimenta omnia mortemque ipsam æquo animo subituram fuisse ait, obfirmatum Aeneæ pectus permoueat & expugnet. & sanè vix credi potest, si de rebus fictis coniectura facienda sit; potuisse Aeneam non magnopere commoueri cum audiret tū demum illam ea omnia mala contempturam, cum sibi paruulus aula luderet Aeneas. Sic apud Catullum

— Paruulus

Matris è gremio suo

Porrigenz teneras manus,

Dulce rideat ad Patrem:

Sic suo similis Patri

Manlio —

& huc pertinet quod addit Dido, qui te tanto ore referret: Patri enim magno solatio sunt liberi, tunc maximè cum eorum referunt imaginem, ita ut de sobole paulò sint certiores. Sic Catullus vr dicebam, sit suo simili Patri, & Ouidius

Fallere non norunt, cetera patris habent.

quò illud etiam spectat

Et nimium similes tibi sunt, & imagine tangor:

sed illud Martialis præclarissimum,

Est tibi quæ patrij signantur imagine vultus,

Testis materna nata pudicitia.

901 Et sanè expressa in filio parentis similitudo est maritalis tum fidei signum, tum coniugij vinculum ac solatium. Tametsi ne similitudo quidem omnem planè pellit suspicionem adulterij. nam quæ foemina mentem vehementer occupet imago, foetum illi reddit persimilem: itaut absentis quoque viri memoria & imago, timore præsertim excitata, possit spurium filium similem reddere. Sic facile contigit Iuliæ Augusti filiæ, quæ liberos Agrippæ viro simillimos genuit, cum passim esset adultera. Nec sanè, dum ait

— Si quis mihi paruulus aula

luderet Aeneas —

902 non bellè blanditur Aeneæ prædulci sobolis mentione iniecta, simulque certà Regni successione illi tacitè in mentem reuocat atque offert dominatum. Fortasse etiam poëta dū ait si quis mihi luderet Aeneas, ad morem Romanum alludit quo fiebat vt eodem nomine posteritas (quāquam ex familia ducebatur nomen) cum parente appellaretur. Atque hīc Regni tutelam collocare videretur Dido, quasi Pygmalionis & Iarbae insidijs atque armis se Regnumque subtrahere posset. Atque hīc clauditur Didonis concio: quæ sanè tanta argumentorum varietate instructa est, & tam accommodatis ad persuadendum, vt plura ferè offerat argumenta quàm verba. Quapropter qui huiusce concionis argumenta in apertum proferre & ad ratiocinationes deducere, atque Oratorio Tullianoque imprimis more exaggerare & amplificare nitatur, is iustam vel potius benè longam orationem conficiat. Nec propterea incusandus poëta noster, quòd breui concione tam multa perstrinxit argumenta: Nam poëtam quippe qui passim alios loquentes facit & ad conciones inducit, decet strictim paulò agere: alioquin si oratorio more vela panderet Orationis, in immensum ferè excresceret poëma; quem morè historici quoque colunt: etsi ijs, quoniā narrant, su persedere possent concionibus, & verò deberent, ne imitari ac poëtam agere videantur. contra tamen poëta, quippe imitator, dum personas loquentes passim inducit, cogitur sæpè conciones fingere, ita vt breuitati, quemadmodum dicebam, studeat necesse sit.

Par. 48.

Dixerat ille Iouis monitis immota tenebat

Lumina & obnixus curam sub corde premebat,

Tandem pauca refert. —

903 Obfirmato animo Iouis mandata cōdebat, premebātque pectore prius Aeneas, quod sanè perquā fuit necessarium vt Didonis & lachrymis & precibus & obtestationibus constanter resisteret. nec sanè temerè lumina immota tenebat, ne, quoniā Didonem amauerat, inde rursus excitaretur amor: siquidem oculi, vt canit poëta, sunt in amore du-

M m 3 ces: nam

ces: nam im-motos sic tenuisse oculos credendum est vt demissos haberet & ad terram eos conuertisset.

Partic. 49.

— Ego te quæ plurima fando
Enumerare vales, nunquam Regina negabo
Promeritam: nec me meminisse pigebit Elisë,
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.

Beneficia fatetur, memorē animum pollicetur ac prolixè pollicetur, tum verò nuptias datamque fidem inficiatur, & ideo crediderim illam Reginæ statim nomine appellasse, & quod magis vrget (nam Reginam honoris quoque gratia potuit appellare) mox addidisse, *Nec me meminisse pigebit Elisë*. Nam hinc etiam se nuptijs & coniugio solutum indicat. Quamquam, vt se coniugio liberum rotundo profiteatur ore pergit,

Partic. 50.

Pro re pauca loquar. Nec ego hanc abscondere furto
Speraui, ne finge fugam; nec coniugis vnquam
Prætendi tædas aut hæc in fœdera veni.

Ad id progreditur quod rei caput erat, nimirum ad obiectum connubium. nam si iurè connubium prætexisset Dido, vix fortasse esset defensionis locus. Itaque huc orationem conuertit totam. & hoc est quod ait *pro re pauca loquar*, hoc est pro connubio quod obtendis, & in quo rei summa posita est, pauca quadam respondebo. Inficiatur igitur id totum Aeneas, quod exaggeratè inficiatur, quemadmodum exaggeratè fuerat a Didone obiectum: quare quemadmodum Dido præter amorem, datam dexteram, connubium, hymenæos commemorauerat, coniugium item, sic Aeneas contrà negat coniugium, negat prætenfas tædas, negat fœdera maritalia, ex quo efficit se profectiorem vel certè rem coniugij abscondere furto non sperasse: quod est, nulla spe adductum abscondere illud voluisse aut in animum induxisse: cum nihil esset cur illud absconderet: nec enim est cur is qui sui iuris sit, profectiorem seu maius coniugium, quo solutus est, abscondat. Ex quo etiam significat perperam ab ea fingi fugam, ac sibi affingi.

Partic. 51.

Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspicijs, & sponte meas componere curas,
Vrbem Troianam primùm dulcēsque meorum
Reliquias colerem & Priami tecta alta manerent,
Et recidiua manu posuisssem pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo,
Italiam Lyciæ iussere capeffere sortes.
Hic amor hic patria est. si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæque aspectus detinet Urbis:
Quæ tandem Ausoniâ Teucros confidere terra
Inuidia est? & nos fas extra quærere regna.
Me patris Anchisæ, quoties humentibus ymbriis
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis & turbida terret imago:
Me puer Ascanius, capitisque iniuria cari,
Quem regno Hisperio fraudo, & fatalibus aruis.
Nunc etiam interpretes Diuū Ioue missus ab ipso
(Testor vtrumque caput) celeres mandata per auras
Detulit: ipse Deum manifesto in lumine vidi

Intrantem

Intrantem muros vocémque his auribus haufi
 Define méque tuis incendere téque querelis.
 Italiam non sponte sequor.

Graui responsione satisfacit Didonis concioni: quæ sanè respōsio tota in Iouis, cui omnino temperandum esset, ac factorum, voluntate nititur. Itaut Dido cum talem ac tantam vim rationis refellere haud posset, mendacium Aeneæ affingat. Sed de hac re paulò post. Nunc paucis Aeneæ responsum examinemus. Ait igitur primò se, si optatis proprijs obtēperare posset, Ilium fuisse instauraturum: quibus item suam pietatem declarat erga Patriam, etsi extinctam, ac Priamum demortuum. id quod ea de causâ profert, quia Græci cum Ilium euertissent, vela fecerant; ita ut faciliè ad Aeneæ aures peruenisset Ilio instaurando locum esse ac Troiano fortasse Regno excitando. Et hinc factum est vt vel Antenoridae vel alij hanc arripuerint ansam. De qua re licet Historicos consulere. Ait verò

Et recidiua manu posuissē pergama victis,

quòd cum pergama cecidissent, sua ille manu, hoc est virtute & fortitudine restaurare ac uictis reponere de integro exoptasset. Quo in loco, quantumuis satis constet Aeneam de Ilij instauracione loqui, verumtamen quid idcirco pergama appellet recidiua (cum manu enim *recidiua* iungi nequit ob metrum: alioquin res faciliorem offerre videretur explicatum) perobscurum. Etenim, vt verè fatear, ijs qui dicunt ab arboribus deriuatam esse vocem, idque ea de causâ quòd recisæ rursus pullulent, nullo modo assenserim, nam recido producit secundam, cum eadem syllaba in *recidiua* corripiatur, ita ut recidiua a recido manarit, non a recido: adde quod dum arbores pullulant, id ipsum in Troia exprimendum erat, non recisio, vt resurgens Troia exprimeretur. Qui verò recidiua exponunt hoc est redeuntia, minùs fortasse labi videantur, quia nihil prohibet quominùs aliquid post casum & postquam cecidit, resurgat, ac veluti renascatur. Tamen si cum id quod cadere dicitur, interire dicatur, & in deteriore partem vsurpetur, agrè recidiua pergama dixerim resurgentia aut redeuntia, quod benè audit & in meliorem partem accipitur. Quare illud Tertulliani, *Reciprocum frugum & viuidorum elementorum & recidiui anni fidem argumentatur*. apud me quidem non tanti est vt quicquam ponderis habeat in perpolitissimo Poëta, præsertim cum nullius authoritas antiquioris proferatur: quin fortasse nil minùs quàm quod isti autumant (de qua re paulò post) sibi vult Tertullianus. Omnino igitur crediderim recidiua dici Troiæ pergama, quia semel antea ab Hercule Ilium fuisset euersum, paulò post etiam, cum fuisset excitatum, Græcorum armis cecidit: ita vt illa mœnia quippe quæ secundò etiam ceciderant, verissimè essent recidiua. & ideo hæc est sententia, & mea manu recidiua pergama, quæ inquam secundò ceciderunt (& ob id recidiua iurè dicuntur) statuissem rursus victis & instaurassem. Atque ita consentit vox cum recidiua febrī, cum recidiuo morbo, cum recidiuo aggro, quæ voces in deteriore partem vsurpantur, ac nouum casum iteratūque morbum designant, quemadmodum nos iteratum Ilij casum intelligimus. & hoc nomine sine dubio locutus est idem Vates in X. & cum secutus Seneca. dum eadē pergama appellat recidiua. & hoc faciliè sibi voluit Tertullianus qui recidiuum annum appellat, quia ipse quoque annus interit aliquando & rursus, cū surrexerit, interit, itaut dum etiam resurgere videtur, recidat & dilabatur, vt propterea iurè recidiuus annus dicatur. Atque hoc modo magis exprimitur Aeneæ pietas qui quæ cecidissent mœnia, optasset excitare, ac victis rursus sua manu ac suo periculo reponere. Iā igitur Aeneas cum exposuisset Didoni quid maximè optasset, addidit sibi tamen satis obtemperandum, ac propterea non de Ilio iustaurando cogitare, sed de Italia adcunda, & ideo sibi in Italiam nauigandum: quibus verbis tum factum cohonestat suum ac pietate respergit (pietas enim est Dijs ac fatis obtemperare) tum omnem Didoni præcudit spem & quærimoniæ causam. Quamquam dum fata designat Grynæi Apollinis iussu & Lyciæ sortibus, quales sint Lyciæ sortes, obscurum. Et sanè de Grynæo Apolline constare satis potest. nam Delioraculum intelligit: nihil enim refert siue Delius, siue Tymbræus, siue Ortygius, siue Grynæus (quæ appellatio a sylua ducta est) nuncupetur Apollo; dum tamē constet reuera tale oraculum ab Apolline ipso Aeneæ redditum: de qua re in III. prolixè admonemur; verum de Lyciæ sortibus id obscurissimum: siquidem constat quidem Apollinem in Lycia cultum fuisse, ibique responsa dedisse, sortibus etiam rem peractā fuisse (nam id Pausanias atque alij testantur satis) de sortibus istis Aeneæ redditis, cōstat nusquam,

quam, quia Aeneas quotquot ab primæ navigationis initio captasset oracula, quæ in loco captasset, commemoravit, nec tamen usquam de Lyciæ sortibus. An igitur expolitione vitur Poëta idemque alijs verbis repetit, itaut utrobique vnum idemque Apollinis oraculum intelligat, idque Deli acceptum? equidem vix crediderim: nam præterquam quod Lyciæ sortes distinctè nominat, profectò talis expolitio frigide omnino caderet: siquidem minueret de perspicuitate, tantum abest ut eam augeret. An igitur credendum Aeneam, cum in Creta vrgeretur pestilentia ac propterea rursus Apollinem consulendum iuberet (canitur hoc in III.) id non modò in Delo sed in Lycia, vbi res sortibus agitabatur, exquiri voluisse? etsi enim reuera supersedit, supersedit tamen quòd Penates, antequam mitteret, Apollinis nomine illi responsum dederant. Ita factum esset ut quod de Hesperia petenda tulit responsum, id non Deli Oraculo solùm, verùm etiam Lyciæ sortibus acceptum esset referendum. Sed ne id quidem nobis satisfacit, quia Delum tantummodo repetendū iubebat Aeneas ac Deli Oraculum consulendum: atque huius sanè Oraculi nomine tantum a Penatibus admonitus est: itaque canitur,

Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,

Hic canit, & tua nos en ultro ad limina mittit.

Ipse igitur, omissis varijs Interpretum sententijs, qui tamen nihil tandem audent constituere, omnino crediderim Delum ac fontem Lyciæ promiscuè consulere consuevisse mortales illos quòd huc illuc migrare crederetur Apollo, ac modò in Delo, modò in Lycia versari. Quare Horatius,

— qui Lyciæ tenet,

Dumeta natalēque Sylvam

Deli & Patarcus Apollo

canit libro III. ode quarta. & Propertius,

Cum Phæbus linquens stantem se vindice Delon,

inquit elegia VI. libri IV. Quia Apollonius canit Apollinem hyeme in Delo insula, per æstatem in Lycia dedisse responsa, atque huc ultro citroque migrasse, quid plura? cum Virgilius ipse in hoc IV. canat,

Qualis vbi hybernam Lyciam Xanthique fluentia

Deserit, ac Delum maternam inuist Apollo,

quis non videat miram inter duo hæc Oracula intercedere coniunctionem, ita ut mutuo se quodammodo consequantur? Quod si in III. nullam Lyciæ sortium mentionem fecit, hinc saltem, vbi causæ tuendæ suæ sortes quoque Lyciæ commemorasse præstat, eas sanè nò prætermittit. Quæ cum ita sint, appositè subdit, *Hic amor, hic patria est.* par enim erat ut id amaret & in optatis haberet quod Dijs vellent & fata præciperent: eodemque modo eam sibi patriam reputaret quam Iuppiter ac fata iuberent. Id quod se tum ipsius Didonis exemplo facere ait quæ nouum sibi regnum conquississet, ob idque in Libya confedisset Urbemque fundasset, tum Ascanij cui Hesperia Regnum debebatur, amore; tum Mercurium cuius etiam aduentum grauissimis verbis mirisque modis describit, iussu, qui etiā non tam suo quàm Iouis nomine imperasset ut Ausonia peteret. Atque his omnibus de causis concludit,

Desine mæque tuis incendere teque querelis

Italiam non sponte sequor.

quibus verbis nititur (modeste tamen) insanam Didonis mentem sanare. Hic verò facile quæras quid tandem sibi velit Virgilius dum ait

— Quoties astra ignea surgunt:

videtur enim non necessarijs verbis uti cum dixisset,

— Quoties humentibus ymbri

Nox operit terras —

sed locus, opinor, continet pleonasmum, qui quoniam valet etiam ad ornandam orationem, itaut ab Oratoribus etiam interdum vsurpetur, haud mirum si vsurpetura Poëta Denique non video, quid tandem hinc variæ noctis partes indicentur, quod pugnant aliqui. Sed quicquid sit satis constat per noctem siue ante diluculum quoque (si placet) a patre admonitum ac non sine terrore sollicitatum ut in Italiam nauigaret. Illud etiam non ab re obserues, significare Aeneam se non solùm per noctem in somnis, verùm etiam per diem admonitum: nam se Mercurium vidisse, cuiusque vocem auribus hausisse testatur: quo in loco

loco cum non sine venustate & emphasi dicat, *vocem his auribus hausi*, cum satis esset dicere *vocem hausi* vel *audiui*, quid nē ea quoque verba, *Quoties astra ignea surgunt* habeant plenissimum? Dum verò illa interponit verba (*testor utrumque caput*) eiusmodi verba commodè referantur ad Iouem & Mercurium quorum interim mentionem fecerat; idque potiore consilio ac iurè quòd iusiurandum iustius per numen concipiatur, ac sanctè (si locus postulet) Deus testis appelletur. Veruntamen, si vsum spectemus, verius ad Didonē Aeneamque ipsum referuntur, cum more receptum esset vt per carissima capita, praesertim Principum ac Regum, huiusmodi officium obiretur. Sic idem Poëta.

Testor chara Deos, & te germana, tuumque

Dulce caput —

Sic Catullus *Adiuvo tēque tuumque caput*. Sed elegantissimè Ouidius

Pérque tuum nostrumque caput, quod iunximus vnà,

Iuro. —

vbi virgilij non tam imitator quàm interpres videri possit. In illis autem verbis *tēque querelis*, equidem ne iuranti quidem crediderim particulam illam (*que*) concursu geminari de industria: mihi enim indiligentiam potius quàm industriam refert ac diligentiam. passim enim contingit vt in carminibus pangendis in eiusmodi concursus incidamus qui propterea stylo sunt depascendi, vbi praeter mores offendat aures. Ac sine dubio hanc aurium offensionem sustulisset Virgilius, si per immaturam mortem licuisset

911

Part. 52.

Talia dicentem iam dudum auersa tuetur,

Huc illuc voluens oculos, totumque pererrat

Luminibus tacitis, & sic accensa profatur.

Resumit Poëta dicendi munus, vt & orationem variet ab imitatione, ad narrationem tantisper regrediens, & Didonem describat, ac tandem illam ira percitam ac propè furentē inducat. Appositè verò Didonem describit quæ statim atque Aeneæ orationem, atque animi sensum audire cœpit, aduersis illū ac toruis intueri cœperit oculis, atque adeò oculos & ipsos huc illuc conuoluere: quod sanè iræ signum est quæ quippe ignea, haud patitur illos stare loco. & ideo Regina paulò post accensa profatur. Sed cur addit

— *Totumque pererrat*

Luminibus tacitis, —

sanè hic locus obscurus videri potest. Quid enim obsecro, pererrat Dido ac totum pererrat? aut quī tacitis pererrat luminibus? Crediderim igitur hīc Didonem pererrasse luminibus talia dicentem, idest Aeneam: quod est illum dum ea diceret, peragrassè oculis totū & obseruassè: animi enim sensus non ex oratione solum, verum etiam ex aspectu, oculis, rubore, colore, motu, percipitur. Dido igitur facilè suscēque dicentem Aeneam circumspectabat obseruabatque diligenter, vt inde etiam peruaderet illius animum ac mentem & hinc est vt paulò post illud exprobrat Aeneæ,

Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?

Num lacrymas victus dedit, & miseratus amantem est?

912

Hinc etiam vt cautibus (id quod obiecit illi primo) atque ijs qui ab hyrcanis tygribus nutriti essent, æquarit. At enim sint isthæc; verum quī spectauit luminibus tacitis? Id quoque ad Aeneam pertinet, quem Dido loquentem luminibus tacitis animaduertit: vbi ad illud alludit

— *Ille Iouis monitis immota tenebat*

Lumina, —

Non igitur Dido luminibus tacitis spectauit, sed ne spectare quidem potuit, cum huc illuc volueret oculos, sed Aenea luminibus tacitis spectatur qui immota tenebat lumina. Sed sit istud quoque. At enim quī tacita lumina affingit Aeneæ? num silent oculi, ac taciturnitatem referunt? Rectè, sed tamen hoc in loco luminibus tacitis valet luminibus immotis; ait verò tacitis tum ne iteraret immotis, cum iam antea dixisset, *immota tenebat Lumina*, tum vt orationem metaphora nobili illustraret. si quidem id quod est linguæ taciturnitas, idest oculis immobilitas, seu manūs constantia & firmitudo. Quapropter quemadmodum eleganter dicitur pictura est tacens Poësis, Poësis loquens pictura, ita non ineleganter dicimus tacitos oculos, dum firmitudinem praesferunt. Atque hīc sanè a Poëta indicatur Aeneæ constantia pacatūque animus; quemadmodum Didoni è contrario dum

dum oculos huc illuc volueret, animi mobilitas tribuitur & iracundia; quæ omnia non sine venustate opponuntur. Sed iam audiamus Reginam quæ accensa & ira æstuans sic profatur.

Nec tibi diua parens, generis nec Dardanus auctor

Perfide: sed duris genuit te cautibus horrens

Caucasus, hyrcanaeque admorunt vbera tygres.

913

Iræ & indignationi quæ iamdiu illam occupare altius cœpit, penitus cedat amor necesse est, cum obfirmatum discedendi animum agnoscat in eo quem deperiret. Quæ igitur paulò ante tam fidenter dixerat,

Credo equidem (nec vana fides) genus esse Deorum,

nunc a conuiitijs exordiens negat illum a Venere ortum & Dardano: quin è cautibus genitum affirmat & ab hyrcanis tygribus enutritum. quibus quid primò obijcere potuerit gratius ad eius sæuitiam crudelitatemque declarandam, non video, cum ab illius ortu incipiens eum tali ac tanta deturpet immanitate; Sic multò antea Catullus

Quæ nam te genuit sola sub rupe leana?

Quod mare conceptum spumantibus expuit undis?

Quæ Syrtis, quæ Scylla vorax, quæ nasta Charybdis?

& rursus

Num te leana montibus libyffinis

Aut Scylla latrans infima inguinum parte

Tam mente dura procreauit ac tetra?

sic post Virgilium Ouidius

Te lapis & montes innataque rupibus altis

Robora, te seuæ progenere fera,

Aut mare quale vides agitari nunc quoque ventis:

Quò tamen aduersis fluctibus ire paras.

Sic inquam Ouidius, Didonem ipsam, quasi Virgilianam, loquentem faciens: qui tamen & Virgilium & Catullum rursus imitatus cecinit.

Non genitrix Europa tibi est: sed inhospita Syrtis

Armeniaque Tygres, austroque agitata Charybdis,

Nec Ioue tu natus —

& ad Virgilium, quasi fontem, illud recurrit Ariadnæ apud eundem Ouidium,

Nec pater est Aegæus, nec tu Pittheidos Aethræ

Filius: auctores saxa fretumque tui.

914

sed egregiè totum hunc Virgillij locum Torquatus noster in parili argumento vsurpauit cum caneret.

Ne te Sofia produsse, e non sei nato

De l' Attio sangue tu: re l' onda insana

Del mar produsse, o' l' Cauaso gelato

E le mamme allattar di Tigre Hircana.

pergit autem Dido.

Nam quid dissimulo? aut quæ me ad maiora referuo?

Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?

Num lachrymas victus dedit aut miseratus amantem est?

Nam quid dissimulo, inquit, quasi verò se ipsam reprehendat quæ non pro dignitate illius expresserit sæuitiam, ita ut quantumuis sæuissima illi obiecerit, eam dissimulare visa sit, & ideo pergit, *aut quæ me ad maiora referuo?* quod est cur minora commemoro illius crudelitatis indicia & maiora differo? Nisi tamen cum quibusdam exponas, quid est quod dissimulem hæc efferre ac tuam sæuitiam propalare, blanditiis agens? aut ad quæ maiora referuo me, id est quæ meliora quaero, aut meliorum spe dissimulem vera? Vbi tamen meliora pro maiora licenter nimis explices. Sed ut ut sit, subobscurus locus videri potest, etsi mihi quidem priorem sententiam videtur offerre, ita ut valeat. Sed quid moror? ac fortasse quid moror? dixisset, nisi paulò ante quid moror? protulisset. Ait igitur quid moror? aut quid maiora crudelitatis signa proferre differo? & ideo hæc signa subijcit è vestigio canens,

Num

Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?

615 *Num lachrymas dedit? aut miseratus amantem est?*

vbi, vt eius notet crudelitatem, gradatim a gemitu qui res quædam maior est, ad commiserationem quæ minor est, progreditur; ita vt ne commiserationis quidem signum dedisse clamet. Ac sententiæ huic nostræ tanquam germanæ fauet Italicus Epicus Torquatus: qui sic pergit,

Che dissimul' io più? l'huomo spietato

Pur' vn segno non diè di mente humana;

Forse cambiò color, fors' al mio duolo

Bagnò al men gl'occhi, d' sparse vn sospir solo?

Par. 55.

Quæ quibus anteferam? iam iam nec maxima Iuno,

Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis:

Nusquam tuta fides. —

Obscurissimus locus; nam quid est quod ait primò, *Quæ quibus anteferam?* Si enim dixisset, *Quæ quibus excusam*, aut posthabeam, aut quid simile, non ab re loqui videretur: significaret enim hæc crudelitatis argumenta nullo modo excusari posse, aut nullis esse posthabenda: Sed cum dicat, *Quæ quibus anteferam?* id verò ad illa summæ crudelitatis nomine insimulanda, quò spectabat, haud valet. Deinde quorsum subijcere *Iam iam nec maxima Iuno*, & quæ sequuntur: præsertim quia postremò exclamat, *Nusquam tuta fides*, quod de Aenea rectè fortasse prætexeret, de Iunone perperam, & Ioue. An igitur (vt primam dubitationis partem discutiam) sensus est, Quibus quæ ante feram? quod est quibus rebus iam commemoratis, nimirum crudelitatis ac perfidiæ plenissimis, quæ proferā crudeliora? seu crudelitate, & scelere quæ anteferam? Quæ si fortè subdura expositio cuiuspiam videatur; durior sanè Ascensiana videbitur: hic enim Seruio inhærens, sic scribit, *Quæ anteferam? & quibus anteferam?* id est quæ prima, & quæ nouissima dicam aut constituam? (dubitat enim de omnibus) hoc est de quibus primo quærat. Vbi si (quærat) diceret Ascensius, fortasse sensus aliquis, qualis qualis sit, elici posset. Sed cum dicat (quærat) vix ac ne vix quidem sentias, quò spectet. eodémque modo qui scribunt esse amplificationem, quasi furenti (eorum verba profero) nil tam crudele, nil tam indignum, occurrere possit, cui non hanc ab Aenea acceptam iniuriam, summam indignitatem ostendat; locum mihi videntur perinde exponere, ac si anteferam valeret posthabebo. An igitur in his verbis, *quæ quibus anteferam*, vox illa (quibus) est sextus casus, ita vt sensus sit, Quæ dicta scilicet & facta & in vniuersum responsa Aeneæ, quibus anteferam, hoc est in quibus siue vnde anteponam meis dictis & accusationi? quasi diceret nihil occurrit vnde illius probem excusationem & accusationi anteferam meæ. Quamquam si quis tertium casum esse pugnet quo gaudet antefero, posset esse sensus, quæ, hoc est quas res ex ijs quas modò commemoravi, quibus, aliorum, quæ item de alijs multis crudeliter, & iniquè commemorantur, anteponam? Quasi dicat, nullis: vsque adeo quæ de Aenea commemoravi, perfidia & crudelitate sunt singularia: & hoc nomine in Deos excandesceret statim. sed vt vt sit, indignatur responsum Aeneæ, exprobratque illi duritiem, & crudelitatem. & hinc est vt percommode (id quod secundo loco dubitabatur) in Iunonem, & Iouem excandescat, qui talia scelera non vlcerentur, cum id iniquum esset; id enim sine dubio valet.

— Iam iam nec maxima Iuno,

Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.

Quamquam quod sequitur (vt ad postremam dubitationis partem deueniam) cum dictis concideret ægrè. Nā quorsum Iunoni ac Ioui fidem, quasi tuta non sit vsquam, obijcere? quorsum canere *Nusquam tuta fides*? sed hæc ad Aeneam, ad quem mox redit, sunt referenda: nam propterea pergit, *eiectum, littore egentem*, & quæ sequuntur. Itaque post contumeliosa illa verba;

— Iam iam nec maxima Iuno,

Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.

917 quibus iniustitiæ accusat Saturnios, ad Aeneæ accusationem rediens totus,

Nusquam (inquit) tuta fides —

vt Aeneam ipsum infidelem declararet. Sed de hac re post paulò copiosius. Interim ea se se offert

Dubitatur,
& obscuris-
simus locus
dilucida-
tur.

Prima Du-
bitatio.

II.

Ad I.

Ad II.

Subijcitur.
III.

Dubitatio.
Explicatur

se offert dubitatio quòd non satis intelligitur quid propriè significet aut incusent ea verba, *Nec Saturnius oculis aspiciit aquis*, num in quam significant non satis cognoscere ac mente peruadere & percipere iniqua illa facta, an verò percipere quidem, sed præpostero affectu ea iudicare aut compensare, cum ijs indulgeat quæ essent vlciscēda. Itaque non æquis oculis, idest iniquis & iniustus an cernat an verò compenset, dubitari potest. Sed utroque nomine sine dubio utrumque, Iouem inquam & Iunonem, insimulat, Iouem quòd nec satis animaduertat nec vlciscatur; Iunonem quòd parem Aeneæ vlciscendo afferat incuriam ac tarditatem. Ac fortè Accium imitatus est qui in Antigona cecinerat

Iam iam neque Dij regunt;

Neque profectò Deum summus Rex omnibus curat:

quæ verba perturbati animi sunt, vel potius cum Didone delirantis. Tale illud Iarbae ad Iouem,

Aspicias hæc? Ante genitor, cum fulmina torques

Ne quicquam horremus

Denique Epicureos habuit illa ætas, quos Poëtæ interdum liberius sequenti sunt. De qua re item paulò post. Interim illud obseruamus, Nò deesse qui affirmant ideo dixisse Reginam

Nusquam tuta fides —

quòd reuera amantium promissa & iusiuranda in irritum facillè cadant: id quod non omnino improbarim: scitum est enim illud Propertij

Expertus dico, nemo est in amore fidelis.

Sed tamen vniuersum loqui videtur Dido, quasi verò nullis beneficijs fides firmari altius possit & immobilis reddi, Nusquam fides ab infidelitate tutari. Quamquam si quemadmodum in rebus magnis Deum atque hominum fidem appellare atque obtestari solerēt illi, nunc Dido sibi non tam appellandam censeret quàm increpandam, ne id quidem reprehenderim; cum illud (*nusquam tuta*) ad Deos hominesque referri, sigillatimque tum ad Aeneam & Troianos, tum ad Iouem ac Iunonem, referri possit, præsertim à furente & Amante foemina. Iam verò pergit Dido.

Partic. 56.

— Eiectum, littore egentem

Excepi & Regni demens in parte locaui:

Amisam classem, socios, a morte reduxi.

Commemorat beneficia, quæ simul exprobrat Aeneæ ac Troianis. Quæ exprobratio eò maius habet pondus, quòd reuera beneficia maxima commemorat quibus affecti erant. Sic eadem apud Ovidium

Fluctibus eiectum tutâ statione recepi,

Vixque bene audito nomine Regna dedi.

& rursus

Ab laceras etiam puppes furiosa refeci,

Vt qua defererer firma carina foret.

Sic Euripidis Medea obiurgat Theseum, ut latinè audiatur,

Seruauit te, ut sciunt Græci quot quot

Vnâ tecum Argoum ratem ascenderunt.

Humanum verò est, ac foeminae in primis, & iratae, beneficia exprobrare, quod in solatijs quoque partem haberi solet. Quo circa scitè Ouidius eandem introducit canentem

Est aliqua ingrato meritum exprobrare voluptas:

Hæc ferat, hæc de te gaudia sola feram.

Sed iam eandem suum illam furorem persequentem ac fatentem audiamus.

Partic. 57.

Heu furijs incensa feror. nunc augur Apollo,

Nunc Lyciæ fortes, nunc & Ioue missus ab ipso

Interpres Diuûm fert horrida iussa per auras.

Cur huiusmodi interponat exclamationem, nò facile est quòd intelligatur. etsi enim, vbi probasset quod dixerat, nusquam scilicet tutam esse fidem, exclamationi esset locus; cur tamen se diceret furijs incensam ferri obscurum. Neque enim hætenus furentis & bacchantis, sed grauitè differentis videri debet Oratio. Nam qui dicunt oblocuturam in Deos furoris

furoris excusationem præfari, ij mihi non satisfaciunt: si quidem volens ac prudens videri vult loqui Regina dum ad Aeneam refellendum ait,

Scilicet is superis labor est, ea cura quietos

Sollicitat —

919 & sanè perperam furorem prætexeret dum seriò Aeneam refellere, aut Deos accusare niteretur. Denique vt id ipsa profiteretur potius quàm Poëta indicaret, absurdum esset. Estimari igitur eò spectasse, vt quoniam dixerat fidem nusquam esse tutam, atque id probare cœperat beneficijs commemoratis quæ in Troianos contulisset, nunc vt probationē expleat exclamasse se furijs incensam agitari: quasi diceret, pro collatis beneficijs eò adducor misera vt furijs incensa ferar, & amoris flammis nō modò ardeam, sed in furorem adducar. Ira quidem perfidia compensari beneficia illa ostendit, dum se ob ingratum Aeneam ac perfidum furijs agitari affirmat: quod vt non potest non animaduertere dum præter morem huc illuc Bacchatur, tum fateri haud dubitat. Atque his cohærenter nectuntur quæ sequuntur è vestigio: vbi enim quod instituerat comprobauit, eò se cōuertit vt ea refellat quæ è contrario prætexebat Aeneas dum obiectam sibi perfidiam excusaret ad fata Deorūque monita & iussa confugiens: quæ sanè commemorat non sine indignatione cui admiscet irrisiōnem, statim quæ eadem refellit pergens,

Part. 58

Scilicet is superis labor est, ea cura quietos

Sollicitat. neque te teneo, neque dicta refello

I, sequere Italiam ventis, pete regna per vndas.

Quo in loco satis supérque intelligere licet primū eam exclamationem, *Hec furijs incensa feror* — non interponi quòd oblocutura esset in Deos; siquidem nimis disuncto in loco obloqueretur, ac propterea exclamatio, & oblocutio alieno loco exprimeretur. Cum alioquin, dum continenter post exclamationem, institutam absoluit ratiocinationem, res procedat cohærenter: & confirmationi exclamationique Refutationem appositè subiungat. Sed & illud animaduertere licet perturbatam Didonem ac furentem interim in Epicureorum relabi sententiam, qui Rei providentiam negarunt. Hanc enim opinionē apud Lucretium satis obseruare potuit Virgilius quam in Regia quoque foemina exprimeret, & ideò per ironiam eas vsurpat voces, *Ea cura quietos Sollicitat* — sunt enim Lucretianæ: nam in libro primo — *summa cum pace fruatur* — *Scmota à nostris rebus* — canit de diuina natura. Et ideo etiam subdit de Dijs.

Quidue noui potuit tantò post, antè quietos
Illicere? —

920 Quæ opinio siue suspicio vtinam non aliorum quoque Philosophorum multorum aut Poëtarum peruasisset mentem. Etsi enim Homerus; hoc est Græcorum Poëtarum vertex, ac Plato quem Philosophorum Deum appellauit antiquitas, constanter fauent diuinæ providentiæ, ita vt ijs vel hac vna de causa summa debeatur laus (quāquam turpiter deinde Homerus consulentem nobis ac providentem fecit Deum, vt proinde à Platone reprehenditur acriter) Aristotelem tamen (vt de Stoicis sileam qui non satis sibi constare aut rē conuenienter explanare visi sunt) interdum ab Epicuri opinione vix abfuisse credas quicquid aliqui nitantur hanc ab illo discutere labem. Cum enim perspicuis verbis statuatur fore vt vilescat diuina mens si rerum inferiorum suscipiat curam, affirmetque melius esse diuinę menti quædam non videre, quàm videre, quis audeat id pernegare de Aristotele? quam tamen sententiam alibi, nec semel, respuit. Epicurus tamen contrā, qui eò vesaniæ progreditur vt Deum verbis potius ac per simulationem quàm reuera fateatur. Neque aliò sanè spectauit Aeschilus dum caneret in Agamemnone *Οὐκ ἔφαθ' ὁ θεὸς βροτῶν Ἀΐδιος θαι μέλειν* Neque affirmauerim Deos mortales sua dignos cura existimare, Quam sententiam Plinius inter Historicos turpiter amplecti vitus est. Nā poëtis, quippe qui varios hominum affectus ac sensus exprimunt, ac sæpè non tam suam quàm alienam sententiam effundunt, utcūque ignoscendum. Regina tamen sic loquitur perturbatione partim exagitata, partim vt hīc saltem refellat Aeneam prætextum & excusationē. Vbi obserues quā eleganter per ironiam & cum aduersarij irrisiōne nec sine stomacho perneget eam

Nn supc-

superis esse curam. Atque hinc se sead Aeneam conuertit totam aitque — *neque te teneo neque dicta refello*: quasi diceret per melicet discedas, ac tuis dictis obtemperes, quibus impediendis ne verbum quidem addo: & ideo sequitur

I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas,

quibus verbis illi abeundi facit potestatem, etsi indignanter, atque id concedens quod prohibere non satis poterat. tamen si clam retinere illum molitur dum ventos & undas commemorat, ac proinde pericula in mentem reuocat quæ discedenti immineret grauissima. Quamquam ea etiam de causâ & ventos & undas commemorat abeunti ut inde planè sibi poenas repetendas & iniuriam vlciscendam comminetur. & ideo sequitur,

Spero equidem medijs, si quid pia Numina possunt,

Supplicia hausurum scopulis, & nomine Dido

Sæpe vocaturum —

Partic. 59.

Vbi ventorum & undarum pericula quæ apertè imprecabatur Aeneas, tacitè verò commemorabat ut eum a nauigatione retardaret, ad scopulos reuocat eodem planè consilio. Et si apertè rursus vnas comminatur imprecaturque poenas, ac naufragiū: quod etiam sic imprecatur, ut ipse Aeneas, quippe suæ perfidiæ conscius, (sic enim interpretatur illa Aeneas factum) sæpe Didonis amantis nomen appelleret implorètque miser. Atque hinc sanè dū Dido Aeneas perfidiam obijcit, simulque tam exaggeratè scopulorum ac maris, cui se committebat, obtrudit pericula & timorem, nō omnino fortasse abest ab ea cogitatione & cōsilio ut illi in memoriam reuocet vltiores periurij fluctus, siquidem apud multos inoleuerat ea opinio fluctibus a Numine perfidos destinari quibus luerent poenam. Itaque eadem Dido eleganter apud Ovidium sic discessurum alloquitur Aeneam,

Nec violasse fidem tentantibus aquora prodest,

Perfidie poenas exigit ille locus.

Præcipue cum latus Amor, quia mater amorum

Nuda Cytheriacis edita fertur aquis.

Neque verò non imitatus est Ovidius hunc eundem Virgilij locum — *& nomine Dido, sæpe vocaturum*, dum enim Alcyones Caycen coniugem consimili) ut ipsa tamen præferebat) perfidia desereret *Oraque nostra tuum frustra clamantia nomen*

Impleunt fluctus — inquit illa apud Ovidium in XI. sic etiam Propertius

At tu vix primas extollens gurgite palmas

Sæpe meum nomen iam peritura vocas.

Hic tamen quæ de Numinibus interponit dum ait — *si quid pia numina possunt*, ægrè cum ijs consentiunt quæ dixerat paulò ante; *Scilicet is superis labor est, ea cura quietos*

Sollicitat — *Quid est enim quod numina introduces & in vindice eorum dextra, quantumvis hæsitans, spem colles, cum eorum providentiam inficieris? sed perturbato id animo tribuendum, qui huc eam adigit ut secum ipsa pugnet: ita fit ut vtrique labefactetur pietas, cum diuina providentia hinc euertatur, inde potentia in dubitationem reuocetur. Atque ab eadem perturbatione proficiscitur quod subiicit,*

— **sequar atris ignibus absens:**

Et cum frigida mors animâ seduxerit artus,

Omnibus vmbra locis adero: dabis improbe poenas,

Audiam, & hæc manes veniet mihi fama sub imos.

Partic. 60.

Erumpit magis ac magis indignatio atque ira: itaque *sequar (inquit) atris ignibus absens*, vbi indicare omnino videtur quod iā moliebatur animo ac statuebat si decederet Aeneas, se scilicet consensurâ pyram ac mortem sibi illaturâ: quod est, eo discedente perfecit: idque Aenea ipso pyre flâmas inter nauigadū inspectante. Quamquā (dicat quispiā) si poeta qui Vatis est obit munus, hæc diuinâs quoquo modo exponeret, fortasse appositè caderet; sed ut Regina ipsa hoc indicet, quasi iam secū ipsa de pyra deque violētis manibus sibi afferendis,

923

dis, penitus deliberasset, præpopetū videri pōt. sanè hac de causa aliqui eò confugiunt, vt nescio quos ignes cōmentētur quibus cruciaretur Aeneas. Sed satius sit priorē sententiam retinere. Cum enim Dido statim atque animaduertit eum adornare fugam, sibi mortem consciscere, si discederet, decreuisset, & ideo illud edixisset,

Nec moritura tenet crudeli funere Dido?

924 idēque paulò post significasset, cum diceret — *cur me moribundam deseris hospes,* & eādem de causa subiecerit, *Quid moror?* quasi diceret satius est vt mihi violentas manus quā primū inferam quā vt Pigmalionem fratrem sustineam, aut captiua ducar ab Iarba, quis neget de morte iam statuisse vbi discederet ille, atque adeo ignem & ferrum sibi intērandum, pyram etiam ipsam conscendendam, proposuisse? Quapropter nō inficior potuisse etiam commodè poētā ex propria persona id vaticinari, sed tamen Dido etiam, quoniam ab initio hæc ipsa secum decreuerat, potuit ea subindicare, itaut min⁹ præpopera videri debeat dum hoc indicat dicens, *sequar atris ignibus absens*. Certè hæc verba nihil aliud significant quā quod declarauit euentus, dum Dido absens atris ignibus se se nauigantium obtrudit oculis: ideo enim Aeneas (id quod, canitur in quinto) dum nauigarer, moenia respexit quæ infœlicis Elise collucebant flammis, vnde dolores hausit maximos. & hoc eodem nomine addere potuit Dido

Et cum frigida mors animā seduxerit artus

Omnibus umbra locis adero, dabis improbe pœnas:

Audiam, & hæc manes veniet mihi fama sub imos:

siue enim hæc proferat superstitiosè gentis illius opinionēs spectans, quasi verò ante fatalem diem ob violentiam contingere posset mors, atque hoc tempore animæ vagarentur & homicidas hostēsue infestarent, siue ob perturbationem ingentem isthæc augeat ac tragicum minuetur in morem, sat sit hæc præ animi impotentia & perturbatione iactari. Atque hîc sanè non possum non in medium proferre Italicum Vatem dum totam hanc Didonis imprecationem egregiè exprimit vel imitatur. nam mihi quidem Virgilium non æquare videtur modò sed superare: si tamen Virgilium superasse dicendus est qui Virgilio plurimū & inhæret & debet, sed propositum locum proferamus,

Vattene pur crudel con quella pace,

Che lasci a me, vattene iniquo homai:

Me tosto ignudo spirto, ombra seguace,

Indiuisibilmente a tergo haurai:

Noua furia co' serpi, e con la face

Tanto t'agiterò quanto t'amai:

E s'è destin, ch'è sca dal mar, che sebiui

Gli scogli e l'onde, e che a la pugna arrinui.

La tra'l sangue e le morti egro giacente

Mi pagherai le pene empio guerriero:

Per nome Armida chiamerai souente,

Ne gl'ultimi singulti vdir ciò spero.

925 sic Torquatus. Hæc tu cum Virgilianis illis conferas

I sequere Italiam ventis: pete regna per vndas:

Spero equidem medijs, si quid pia numina possunt,

Supplicia hausurum scopulis, & nomine Dido

Sæpè vocaturum. sequar atris ignibus absens:

Et, cum frigida mors anima seduxerit artus,

Omnibus umbra locis adero, dabis improbe pœnas.

Audiam, & hæc manes veniet mihi fama sub imos,

atque intelliges vtrumque Poētā ad miraculum propè excellere.

Part. 61. His medium dictis sermonem abruptit, & auras

Aegra fugit, seque ex oculis auertit & aufert,

Linquens multa metu cunctantem & multa parantem

Dicere: suscipiunt famulæ, collapsæque membra

Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.

Resumit Poëta dicendi munus, ac Didonis repentinum declarat discessum unde Aeneas respondere paranti, dicendi adimitur locus. Ita quidem illam ægram ac penè collabentem in stratis collocant famulæ. Atque hic sanè quæres quî medium sermonem abrumpere dicatur Dido. Profectò eius oratio perfecta videri potest atque omnibus partibus absoluta. Crediderim igitur Poëtam sermonis nomine colloquium intelligere quod inter eos hinc inde agitabatur: ita ut cum iam Aeneas dicendi locum occupaturus esset, Dido indignans se se ex eius conspectu proripuerit, ita ut sermonem, hoc est colloquium, abruperit, Aeneas responsum defugiens: & hoc est quod subindicat poëta dum pergit

Linquens multa metu cunctantem & multa parantem

Dicere —

Facile verò contigit ut Poëta Didonem ægram & corpore tandem debilitatam inducat, quæque propterea reponatur thalamo & stratis, ut non modò id exprimat quod sapè amantibus fœminis, præsertim dolore & indignatione percitis, contingere solet; verum etiam ut occasionem arripiat hanc perorandi partem, ac Musam tantisper a Didone seiungendi. Ac profectò miris modis amantem Didonem exprefferat, atque omnibus luminibus & pigmentis illustrauerat, in primisque fœminam ostentarat quæ aut amaret aut odisset: postulabat igitur ratio ut iam semel manum tolleret de tabula. Ob id igitur totum se ad Aeneam conuertit ac Troianos quemadmodum iam iam constabit. Atque hîc etiam non committam ut cum Virgilio non conferam Torquatum nostrum qui de Armida sic canit, dum quasi altera inducitur Dido,

Hor qui mancò lo spirto a la dolente:

Ne questo vltimo suono espresse intero,

E caddè tramortita e si diffuse

Di gelato sudore, ei lumi chiuse,

quo in loco videri possit illud Virgilij

Hic medium dictis sermonem abrumpit —

interpretari de ipsiûmet Didonis oratione quasi eam absoluerè non potuerit præ dolore contra quàm nos exposuimus. Sed reuera Torquatus ingeniosè tribuit Armidæ ut præ dolore impedita sermonem non absoluerit sed ne vltimum quod cœperat verbum exprefferit: quod Virgilius de Didone ipsa ne indicauit quidem certè cum Virgilius discedente Mercurio dixisset

At verò Aeneas aspectu obmutuit amens,

Arrectæque horrore coma, & vox faucibus hæsit:

Ardet abire fuga

Torquatus sic cecinit

Tacque è'l nobil Garzon restò per poco

Spatio confuso e senza moto e uoce,

Ma poi che diè vergogna a sdegno loro

Sdegno guerrier de la ragion feroce

E che al rossor del volto un nouo foco

Succeffe che più auampa e che più coce,

Squarcioffi i vani fregi, e quelle indegne

Pompe di seruitù misera in segne.

Et affrettò il partire, e de la torta

Confusione uscì del laberinto.

Vbi partim imitatus est, partim aliò, prout locus & occasio postulabat, musam traduxit suam, itaut subinde plura vel proprio ingenio, vel Ouidium atque alios imitatus, interposuerit. Ita quidem non pauca ingeniosissimè addidit Torquatus consultòue reliquit, liber enim imitator est quique addat, minuat, variet pro arbitratu. Denique sic Virgilium sibi imitandum proposuit Torquatus, ut non solum proprios Armidæ exprimendæ adhiberet penicillos, verum etiam colores pulcherrimos è sua officina depromptos admisceret, sibi enim non modò æquandum, sed quoad eius fieri posset, superandum Virgilium (quod si me audias assequutus quoque est) proposuit. Itaque quâtuus plurimum Virgilio debeat, nō in secundis cōsistit ille quidē, quin in primis vnus residet in-

ter

ter Epicos, nam de Græcorum Epicorum principe quantum huic præstet Torquatus, nihil attinet dicere. de qua re nos librum integrum, seu decem disputationes, conscripsimus Italicè, quem Typis etiam mandauimus non ita pridem, tu, si placet, eum percurrito, nā quantum Epicus noster Homero in primis præstet agnosces, & qua ratione Heroicum Poëma pertexendum sit, nisi me fallit opinio, intelliges luculentè. Sed redeo ad institutum.

Part. 62.

At pius Aeneas quamquam lenire dolentem
Solando cupit & dictis auertere curas,
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore,
Iussa tamen diuūm exequitur, classēque reuisit.

Beneuolentiam ille suam declarat erga Didonem; ita tamen, ut Iouis ac Deorum anteponat mandata. Sic sanè humanitaris ac pietatis officia ex ordine persoluit, diuina humanis anteponens. Nam Didoni studium ac beneuolentiam, quantum in ipso est, impertit dum

— lenire dolentem

929

Solando cupit, & dictis auertere curas:

quin lachrymas etiam persoluit, ac magnum amoris sensum intimè seruat animo: Dijs tamen pietatem ac promptam obtemperandi voluntatem conseruat ac præstat.

Part. 63:

Tum verò Teuceri incumbunt & littore celsas
Deducunt toto naues: natat vncta carina:
Frondentēque ferunt remos, & robora siluis
Infabricata fugæ studio.

Cum Aeneas imperasset suis ut tum classē aptarent tum socios ad littora reuocarent, par erat ut Leucrorum industria in Principis mandatis obeundis appareret. Ob id igitur hic Teucros inducit qui strenuè illa curant quæ pertinent ad classē, mox verò profectur quæ attinent ad socios. Hic igitur ait Teucros incubuisse, ad imperata scilicet, ac propterea naues littore toto in fluctus deduxisse, ita ut iam nataret vncta carina. Deducunt verò naues è littore, quod olim in more esset positum ut hyberno tempore eas in litus subducerent. Et quanquam hinc Troianorum cura agnosci possit de classe, ut tamen magis eniteat addit

(Frondentēque ferunt ramos & robora siluis

In fabricata —

quod est rudem & ad remos, si deessent, & ad trabes materiam, denique nauigijs sarcindis. Et quamquam Dido illud vel iactauerat vel non temerè affirmauerat

Amissem classē, socios a morte reduxi:

facile etiam contigerat ut Troiani per idem tempus labefactas naues ac fractas sarcire studuissent, verum tamen vel quia non satis perfecissent opus vel quia inter nauigandum semper instaurandi vrget necessitas aliqua prudenter ramos & robora, etsi frondentia & rudia, in naues inferunt. Quæ omnia fugæ studio (quod subiungit Poëta) efficiunt, quod item declarat obtemperantissimos fuisse, cum non minùs quàm Aeneas optarent fugam capeffere: cuius studio necessariam classi instaurandæ materiam etiam infabricatam & im-

930

Part. 54

Migrantes cernas, totaque ex vrbe ruentes:
Ac veluti ingentem formicæ farris aceruum
Cum populant hyemis memores tectoque reponunt:
It nigrum campis agmen, prædāque per herbas
Conuectant calle angusto: pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,
Castigantque moras; opere omnis semita feruet.

Ad id progreditur quod secundo loco curandum erat Teucris: & ideo eos inducit qui urbem relinquerent, ac ruentes (id quod celeritatem ardoremque satis indicat) relinquerent, & ad classem litrisque contenderent. Vbi eleganter

Migrantes cernas,

inquit; quasi verò ad aliquem conuertisset orationem: sic alibi

— *Instructo Marte videres*

Feruere Leucatem.

& alibi rursus

— *Credas instare renulsas*

Cycladas —

quod elegantissimè expressit Italicus vates cum caneret

Quindi notar le Cicladi diresti.

quem loquendi modum ab Homero fluxisse volunt aliqui ad nostrum vatem dum ille *Dixisset*, inquit, *furiosum esse Tydidem, Videres Agamemnona*, & similia. Tamen si crediderim ego ex media hominum consuetudine desumptum: nam in Historicis etiam obuium est hoc dicendi genus. Sed iam ad similitudinem venio qua migrantium Troianorum studia declarat Poëta. Ducit igitur simile ex formicis: in quo, nec te perturbet cum minutæ sint animantes, quæque minùs idoneæ videri possint & dignæ ut cum Troianis militibus conferantur, obserues tantam in illis industriam elucere, ut meritò inde Troianorum declaretur industria. Quamquam tanta est etiam Poësis uirtus qua res humiles attolluntur, talis etiam ac tanta est in hac comparatione Poëtæ solertia, ut quales quales formicæ sint magnitudine, nihil in hac comparatione desideres. Denique satius est ad formicas confugisse, quàm cum Homero ad muscas quibus eadem exprimuntur in Græcis militib. studia. Et ideo cum Phocylides ante Virgilium in Parænesi, & Apollonius in Argonautica, tum Ouidius atque alij post ipsum, formicæ similitudinem adamarunt, muscarum vix semel quisquam. Atque hic sanè piget me ea describere quæ ex Aristotele, Plinio, Plutarcho aliisque de formicæ industria ac sedulitate proferri possent. tot enim sunt, ac tanta ut longiorem orationem reddere possint. Illud tamen monebo talem esse ac tantam in exiguis animantibus illis industriam atque artem ut hominis stylum superet ac diligentiam. Itaque cum ad alia multa tum ad nauticam militaremque rationem reuocari potest per commodè; usque adeo labor, diligentia, fervor, sedulitas, industria ac naturalis quædã prudentia in illis apparet dum prædam colligunt, conuestant, excolunt, condunt. Et ex his etiam Virgilij sententia explicari potest dum admirabilem illarum sedulitatem atque operum, varietatem admirabilem describit quod dum facit, omnes sine dubio ingenij vires ac nervos intendit. Verissimè enim dici potest, id quod pluribus in Georgicis præstitit de apibus, hic paucis expressisse de formicis: quamquam eo discrimine ut ibi per apes regium Imperium exprimat cum Aristocratico mixtum & copulatum: hic popularem referat, cui leges ac magistratus præponantur.

Partic. 66.

Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus?

Quisue dabas gemitus? cum littora feruere latè

Prospiceres arce ex summâ, totumque videres

Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor?

Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis

Ire iterum in lachrymas, iterum tentare precando

Cogitur & supplex animos submittere amanti

Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.

Couertit se mira cum uenustate ad Reginam, ac sciscitatur qualis qualis esset illius sensus animi cum Troianos cerneret apertè ac sub eius oculis discessum moliri ac fugam: tum pari elegantia & ingenio exclamat, & quoquo modo inuehitur in Amorem, dum iterum ad preces, ad lachrymas, ad supplicationes impellit Didonem. Quamquam ego non facile statuerim num hic rerum inuentio quæ ingenio est plenissima, an elegantia & facilitas quibus

931

932

quibus res inuenta explicantur quæ est admirabilis, magis eniteat: utraque certè laudem meretur summam.

Vnum tamen interim obseruare cogor quod heroici poëmatiss studiosis obseruandum est diligenter; nimirum poëtam, postea quam Regina orationi finem imposuit atque illam in thalamum reuocauit stratiq; collocauit, multa ac varia ex propria persona ac propterea citra imitationē cecinisse: siquidem & Aeneæ amorem & pietatem narrat ipse: Teucrorum quoque studia & sedulitatem, quā etiam pulcherrimo simili illustrat & admirabili: denique Didonis (id quod modò explicabam) exquirat sensum & Amoris coarguit improbitatem, vnde ad supplicationes rursus impelleretur Dido. Hæc verò si Aristotelis præceptum coluisset quo iubet vt poëta loquatur quam paucissima, atque ea fere tantum modo quibus conciliet imitationem ac personas loquētes inducat, perficere minimè potuisset itaut Ver ex anno visus sit mihi Aristoteles dextraxisse, dum poëtam iubet propriam, quoad eius fieri possit, celare personam ac tantum ferè se in apertum proferre, quantum ad personas introducendas atque imitationem conciliandam sufficiat. Etenim in poëta narratione sic enitet rerum decus vt in ea maxima ex parte rerum admiratio ac fabulæ decora posita sint & collocata. Et idcirco nos non dubitauimus totam hanc rem aduersus Aristotelem disputare aliquando. Verè enim poëma ex narratione & imitatione variandum est peræquè, ac facietati variatis vicibus occurrendum, quod Virgilius facit egregiè. Itaque iam iam a narratione qua mirificè ornauit Poëma, ad imitationem regredietur, Didonem ipsam Aeneæ opem implorantem inducens, vt propterea iurè Plato in 2. de Republica docuerit Epopeiam imitatione & narratione variandam. Id quod eò potius statuere potuit quòd Homerus ipse sic narrationem miscet cum imitatione, vt plura sint quæ ex propria quàm quæ ex aliena persona (id quod ipse curiosius obseruauit carmina etiam enumerans, quæ vela poëta proferuntur vel ab alijs) decantantur: quin in Illiade narratio imitationem superat longo interuallo. Sed redeo totus ad Virgilium, vel potius vnum addo in quo non possum non cum eo Torquatum comparare. Ergo dum Virgilius se tanta elegantia & venustate ad Reginam primùm, tum ad Amorem conuertit, Torquatus vicissim, quippe qui in littore (Ouidium sine dubio in Ariadna ab Thæseo relicta imitatus) reliquerat Armidam, ad hanc se se conuertit canens.

cat. 16.
st. 60.

*Chiudesti i lumi Armida: il cielo auaro
Inuidio il conforto a i tuoi martiri.
Apri misera gl'occhi; il pianto amaro
Ne gl'occhi al tuo nemico hor che non miri?
Os'udir tu'l potest, o come caro
T'addolcirebbe il suon de' suoi sospiri
Da quanto ei puore, e prende (e tu no'l vedi)
Pietoso in vista gl'ultimi congedi.*

Hæc Torquatus, quæ omnia (vt faciliè est inuentis addere) non ex Virgilio deriuata sunt sed aliunde ad fabulam exornandam & amplificandam traducta: præsertim cum alia Virgilio alia Torquato se se conuersionis obtulisset occasio: vbi tamen sine satietate mirandus vterque.

Par. 66.

*Anna: vides toto properari littore circum:
Vndique conuenere: vocat iam carbasus auras
Puppibus & læti nautæ imposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre soror potero: miseræ hoc tamen vnum
Exequere Anna mihi. solam nam perfidus ille
Te colere arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri molles aditus, & tempora noras.
I soror atque hostem supplex affare superbum.*

934

Nequid intentatum relinquat Dido vnde retardet Aeneam, exiit aut certè temperat ac moderatur iram illam ingētem & indignationem, & ad supplicationes reuertitur. An-
nam

nam igitur de re tota diligenter admonet, orátque vt pro se quamprimum Aeneá sit supplex. Atque híc obferua poëtam ex abrupto Didonem inducere quæ Annam alloquatur: prius enim illam loquentem audias quàm sororem conuenisse aut in congressum cum illa venisse sentias: quin congressum conciliat nullo modo. Id quod & ad variandum stylum vnde capiuntur aures, & ad Didonis indicandam perturbationem, facit: alioquin de more aliquid fuerat præponendum ex quo intelligeretur Didonem cum Anna congressam esse, præsertim vt clarior euaderet oratio. Describit igitur Troianos fugam adornantes: quam rem cum ex alijs signis multis declarat, tum maximè ducto a coronis puppium argumento: siquidem erat in more positum vt nauigaturi coronarent puppes. sic idem Poëta

Puppibus & lati nautæ imposuere coronas.

& Ouidius

Torta coronatæ soluunt retinacula puppes.

quem morem expressere dum portum quoque subirent naues: & ideo Ouidius

Hoc opus exegi, sessæ date ferta carinæ:

& Propertius citra metaphoram

Ecce coronatæ portum tetigere carinæ:

& Silius

Lauro redimita subibat

Optatos puppis portus

Iam verò cum fugæ signa aut discessus retulisset, ostendit se in parem esse quæ repētini infortunium dolorem plenissimum perferre possit: quasi diceret si antea illud perferre potuisssem, fortasse animum ad tolerantiam comparasssem, vel amori restitisssem ne Aeneá deperirem. sed cum nil minus de eo pertimescerem quem tam multis beneficijs affectisssem, improuissm discessum tolerare atque ingentem dolorem perferre nequeo. Ita sanè sororem orat vt eius nomine preces Aeneæ deferat: hoc enim valet *hoc vnum exequere Anna mihi*. At enim cur me obsecro deligis huic ministerio? declarat id continenter

Solam nam perfidus ille

Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus,

Sola viri molles aditus, & tempora noras.

935

quibus verbis tripartitam causam affert cur illi id officij iniungeret, quæ singulæ satis indicant aptiorem deligi potuisse nullam quæ sibi apud Aeneam hanc nauaret operam. Hic verò facilè suspiceris *molles aditus* lasciuia & impudicos amores vel potiùs cōgressus indicare: neque enim hos consciæ sorori negare poterat: & tamē supra, mollissima tempora in quibus destinauerat Aeneas Regina de discessu verba facere, ad vnam rei benè gerendæ & veniæ impetrandæ opportunitatem retulit. Quid enim erat cur se rursus cum Regina miscere deliberaffet, cum diuinitus ad eam deferendam impelleretur? Vel igitur honestè adhuc molles aditus interpretemur, quasi significet confabulationes blandosque sermones, vel si impudicitia suspicione purgari nequeant hæ voces

Molles aditus & tempora noras:

at acta hæc & trāsacta, quod attinet ad Aeneam: idcirco mollissima illa tempore inde salutem eximas impudicitia quod cum ibi Aeneas dixerit

mollissima fandi Tempora

in commodum ac facilè eam alloquendi tempus intueretur tantum. Dum verò ibi

& tantos rumpi non speret amores,

hic verò

si potui tantum sperare dolorem,

canit Virgilius, vel sperare pro timere dixit figuratè: vel Græcorum more locutus est, qui non rarò sperare pro opinari, quemadmodum pro timere etiam vsurpant. Sic latinorum quoque vertex Cicero, si a vobis, id quod non spero, deferar, tamen animo non deficiam. sed hoc perrarum est apud latinos: quin licenter etià apud Græcos: spes enim (vt ait Aristoteles) est boni futuri, non mali.

I (igitur inquit Dido) atque hostem supplex affare superbum:

ibi Aeneam & perfidum descripsit modò, & hostem iam superbum facit: cui tamen pro amantium more supplex esse non dedignatur.

Non

936
Par. 67.

Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
 Aulide iuravi, classẽmve ad Pergama misi
 Nec patris Anchisæ cineres, manẽsue reuelle:
 Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
 Quò ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:
 Expectet facilẽmque fugam, ventosque ferentes.
 Non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro.
 Nec pulchro vt Latio careat, regnũmque relinquat.
 Tempus inane peto, requiem, spatiũmque furori,
 Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
 Extremam hanc orò veniam; (miserere fororis)
 Quam mihi cum dederis cumulatam morte relinquam.

Supplicationis summam, sed explicatam tamen atque omnibus propè numeris absolutã, aperit: quam par est concipere iisdem ferè verbis ab Anna fuisse delatam & expressam. Plana est autem: sed tamen pauca quædam obseruabo. Primum est non indecorum videri posse Didonem, hoc est fœminam, optimè nosse qua ratione Græci in Troianos cõspirassent, Regina enim erat, quæque non poterat non Troiani belli causas & Græcorum conspirationem audisse. iurè igitur ait

Obseruan-
tur quædã.
I.

Non ego cum Danais Troianam excindere gentem

Aulide iuravi —

iurè etiam negat se ad Pergama misisse classẽm: nam ex ijs etiam qui ab Aulide abfuerãt, classẽm miserunt aliqui. Illud secundum, superstitiones fœminis præcipuè notas: & ideo nil mirum si ait

II.

Nec patris Anchisæ cineres manẽsue reuelli.

Quamquam id citra superstitionem quoque accipi potest: quasi verò in offensionis loco, eiusque grauis, haberetur demortuorum cadauera euellere & dissipare: parentis verò, grauissimæ. denique satis perceperat Dido Aeneam suauissimo parente Anchisæ Drepani nõ sine ingenti mœrore orbatum, ibique honorificè conditum & tumulatum ac propterea appositè negat a se Anchisæ, quem ille vnice diligebat, reuulsos cineres. Atque hinc etiam coniectare licet vel ab Heroicis vsque temporibus nefas atque impium fuisse mortuorũ cadauera ac cineres dissipare, vel poëtã Romanorum morem ad prisca illa tempora (quod passim facit) retulisse: nam per idem sæculum sæuum ac trux cẽsebatur mortuos è sepulchris euellere: id quod Scyllæ vitio datum est, qui Marij corpus exhumari iussit, & hac de causa suum corpus humari vetuit (ne scilicet parem iniuriam reciperet) sed crema ri igni. Et de huiusmodi piaculo extant leges non Cæsareæ modò sed Pontificiæ quibus grauissimis poenis prohibetur. Tertium sit, Non latuisse Aeneam, nullius ex commemo ratis iniurijs & offensionibus ream esse Didonem, itaut temerè de ijs illum admonere videatur. Sed tamen emphasim habent verba ista; significant enim se ab Aenea affici ea iniuria quam tunc quidem mereretur cum eum grauissimis illis iniurijs affecisset quas commemorat. Adde quod tacitè beneficia illi reuocat in memoriam quibus eum orna uerat & cumulauerat. neque enim vna est beneficia vel commemorandi vel exprobran di ratio, sed multiplex ac varia; itaut tunc planè cum negamus summam nos alicui iniu riam intulisse, maximo beneficio illum affecisse commodè interdum significemus. Quæ igitur beneficia in eum contulit commemorauitque supra, ea hic tacitè intelligit ac su biicit in memoriam. Quartum; extremum munus postulat: quòd quæ petuntur extre ma, non facilè denegentur: quin amanti & miseræ, minùs piè atque adeò crudeliter per negari videantur: itaut magnus hic veluti arces hostis animo expugnando delitescat: præ fertim verò quia in hostis ipsius vtilitatem redundaret quod flagitabat munus: & huc spe

III.

IV.

938 Etat quod ait *Quò ruit?* quasi diceret fore vt inde Maris ac tempestatum quibus se com mi ttere moliebatur præceps, eximeret periculis: & idcirco etiam addit

Expectet facilẽmque fugam ventosque ferentes:

vbi

vbi fugam memorat qua illum magis ac magis retardet & ad honorificam discessionem adigat. Quintum sit, Potuisse Annæ precibus obtendere Aeneam, vt denegaret postulata, coniugium a quo se liberum profitebatur velle nollet Dido, ac Regnum Latij quod sibi satis debebatur. Dido igitur his concessis omnibus, tantum requirit exiguum temporis spatium, vnde suam illa vicem dolere ac fortunam possit; quod est vt tantisper maneat dum se ad illius discessus acerbiter tolerandam, ne repentino discessu consilio ac medicina priuaretur omni, sic eadem Dido apud Ovidium

Dum freta mitescunt, & amor dum temperat usum

Fortiter ediscam tristitia posse pati.

Et sanè inter Amoris remedia id Naso vilis est numerare, vt quis se compareret ad tolerantiam. Atque hunc ipsum Virgilij locum, expressit adhuc eleganter dum Cyrce, quasi altera Dido, sic precaretur Vlysseni,

Ne properes, oro, spatium pro munere posco:

Quid minus optari per mea vota potest?

VI. Iam verò postremum sit, eleganter & appositè perorantem Didonem se se totam ad Annam conuertere, vt quoniam grauissimum illi mandatum dederat quo vitæ salus continebatur, summo illud studio & perquam diligentissime curaretur: & idcirco & extremam ab illa orat veniam, hoc est extremam gratiam siue postremum beneficium, sic in X.

— sin altior istis

Sub precibus venia vlla latet: —

simulque commiserationem excitat & a calamitoso statu & ab ipsius Annæ necessitudine (ob id enim interponit *miserere sororis*) atque hanc gratiam si accipere, inquit, sola morte cumulatam relinquam, sola inquam morte remunerandi tempus intermittam: vel (si placet) ante mortem cumulatissime, vel potius ad mortem vsque perperuis beneficijs compensabo

Parit. 68.

Talibus orabat, talesque miserrima fletus

Fertque refertque soror. sed nullis ille mouetur

Fletibus, aut voces vllas tractabilis audit.

Fata obstant, placidasque viri Deus obstruit aures.

Ac veluti annosam valido cum robore quercum

Alpini Boreæ nunc hinc, nunc flatibus illinc

Eruere inter se certant: it stridor & altè

Consternunt terram, concusso st pite, frondes:

Ipsa hæret scopulis, & quantum vertice ad auras

Aethereas, tantum radice in tartara tendit:

Haud secus assiduis hinc, atque hinc vocibus heros

Tunditur, & magno perferit pectore curas.

Mens immota manet, lachrymæ voluntur inanes.

Resumit Poëta noster dicendi munus: vbi concludit Didonis orationem ac preces: & ideo ait *Talibus orabat*. Anna contra Didonis fletus effert refertque, Aeneæ scilicet: itaq; prout illa iterabat, Anna referebat denunciabatque fletus, voces etiam ac preces. non enim refert aut referre poterat Aeneæ fletus ad Didonem, quasi verò ferat Aeneæ, referat Didoni: siquidem nullis Aeneas mouetur

Fletibus, aut voces vllas tractabilis audit:

nisi tamen referri dicas ad Didonem Aeneæ responsum repellentis fletus, voces, preces: id enim tacite intelligi potest? Sed cur Misera interim dicitur Anna quæ internuntia obit munus? An quod vnum in Didonem conuenit, Annæ quoque est tribuendum? Sic sanè, quia soror, quæque miserrimæ sorori dolore faciliè etiam fletu compatiiebatur. fortè etiã inde se miserrimam existimabat, quod satis superque animaduerneret se sororis miseriæ non postremam fuisse causam, cum illam hortata esset vt aduenam Aeneam retineret: sed quid

quid dico retineret: vt concepto amori indulgeret ac satisfaceret. erat igitur cur se miserri-
mam reputaret ostenderetque. At enim qui fit tandem vt talem ac tantam duritiem in-
duerit Aeneas de quo paulò ante cecinit Poëta

Multa gemens magnòque animo labefactus amore?

subiicit causam è vestigio Poëta noster,

Fata obstant, placidasque viri Deus obstruit aures.

Iupiter enim Aeneæ, alioquin placidi, aures animùmque obfirmabat contra molles fle-
tus ac voces, & preces. sic etiam supra, etsi commoueretur

Iussa tamen Diuùm exequitur classẽque reuiscit.

ita ut eius constantia & virtus augeatur veriùs. nam idcirco etiam supra

— ille Iouis monitis immota tenebat

Lumina & obnixus curam sub corde premebat

Iam verò admirabilem Aeneæ constantiam simili explicat illustratque Poëta, quod ex
quercu ducitur, habetque energiam summam & euidentiam, ita ut explicatu indigeat
nullo. Illud tamen dicam eiusmodi simili suam antapodesim respondere, non, quod sæpè
accidit, præteriri & audientis iudicio committi: dum verò applicat Poëta obfirmatæ quer-
cus constantiam & firmitudinem Aeneæ firmitudini & constantiæ, illud verissimè affir-
mari potest nihil ex quercu, summatim saltem, non referri ad Aeneam dum hinc atque
hinc assiduis tunditur vocibus, perinde ac quercus hinc atque illinc flatus concutiunt Al-
pini: ac rursus mens immota manet perinde ac illa hæret scopulis. Denique ibi stridor, hic
fletus, ita ut par exprimatur constantia; ita ut iurè heros appelletur Aeneas. Visus est au-
tem noster Vates eiusmodi similitudinem ducere ex *XI*. *Iliados* vbi inquit Homerus

Stabant sicut quando quercus stant in montibus proceræ

Quæ ventum sustinent & pluuiam per dies omnes,

Radibus magnis latè diffusis firmatæ

Tu, si placet, vtriusque industriam conferas, ac facillè intelliges Græcum loco interuallo
superari. tamen si Latinus non nihil debet Græco: præsertim quia habuit vnde semel atque
iterum hauriret; nam in *VI*, quoque *Iliados* occurrit eiusmodi simile.

Par. 69.

Tum verò infœlix fatis exterrita Dido

Mortem orat: tædet Cœli conuexa tueri.

Quò magis incoëptum peragat, lucẽmque relinquat,

Vidit, turricremis cum dona imponeret aris,

(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,

Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem

Hoc visum nulli, non ipsi effata forori.

Præterea, fuit in tectis de marmore templum

Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,

Velleribus niueis, & festâ fronde reuinctum.

Hinc exaudiri voces, & verba vocantis

Visa viri, nox cum terras obscura teneret:

Solaque culminibus ferali carmine bubo

Sæpè queri, & longas in fletum ducere voces.

Multaque præterea vatum prædicta priorum

Terribili monitu horrificant. agit ipse furentem

In somnis ferus Aeneas: semperque relinqui

Sola sibi, semper longam in comitata videtur

Ire viam, & Tyrios desertâ quærere terra.

Vix perceperat Dido ex Annæ verbis obfirmatum ac veluti adamantinum Aeneæ ani-
mum,

num, cum fatis etiam deterretur, ita ut mortem oret ac deprecetur: & ideo tædet etiam 942
 Coeli conuexa tueri, quod est hanc lucem qua fruimur, Coelum ipsum quod Mortalia
 oculis obijcitur. Quibus omnibus accedunt portenta varia, unde inceptum magis pera-
 gat, hoc est quam meditabatur mortem (& ideo additur *lucemque relinquat*) sibi consci-
 ficat. Tametsi in huiusmodi portentis immorari haud lubet, quod non modo superstitio-
 sa sint, verum etiam ad anilem fabulam accedant pleraque. Etsi aliqua ex parte excusa-
 ndus est Poëta quod Priscorum Romanorum superstitiones in Troianis perinde atque in-
 stituta cætera exprimere decreuisset. Tantum dicam sex portenta proferre quibus porten-
 di videretur infortunis Regina mors, nimirum vini libamen in obscenum cruorem ver-
 sum; Sichæi iamdiu demortui voces; bubonem sæpè querulum edentem cantum vel po-
 tius ululatum: insuper Vatum monita & præsentiones; Aeneæ in somni aspectum trucẽ,
 denique abominandam Tyriorum qui illam defererant solitudinem. Ex quibus quod
 pertinet ad Aeneæ visum, & si quid huiusmodi, cum Physiologia conuenit: natura enim
 comparatum est ut per quietem in somno eorum recurrant spectra & imagines quos cõ-
 cipimus vigilantes, cætera portenta ista meræ sunt neniæ; quantumuis superstitiosa illa
 natio ijs augurijs facillè caperetur ac deciperetur. in primis verò quod ad bubonem atti-
 net, quicquid Plinius & Historici aliqui videantur fabulæ huic fauere ridiculū est ac pue-
 rile quod enim interdum casu accidit ut bubo ululans ab exercitu aut alijs quibus subin-
 de infortuniter contingit aliquid, exaudiat credulæ imperitaëque plebeculæ superstitio-
 sæ aditum aperuit suspicioni vel opinioni; quam tamen facillè deposuissent aut nunquam 943
 arripuissent, si obseruassent ac secum ipsi reputassent quàm sæpè ululare soleat bubo ci-
 tra infortunem euentum omnem: ut enim naturaliter rugit leo, sic ululat bubo. Denique
 facilius crediderim a Dæmone calamitatem proximam præsentiente occupari bubonem
 atque ad cantum instigante ut mortales adigat ad superstitionem, quàm ut turpissimæ
 huic bestiae talem præsentionem ac fidem attribuam & adiungam. Sed casu contingere
 non est quod dubitemus. Atque hinc sanè dum Coeli conuexa pro concauis atque obuijs
 vsurpat partibus, non inutiliter ea percurras quæ in illud primi libri scripsimus,

Classẽ in conuexo nemorum sub rupe cauata:

qui vsus in Poëtis elegantiam sanè refert: extra Poëtarum curricula inuidiosus videri
 possit. Thuri cremas verò appellat aras quod in illis thus adolere consueuissent: sic Lu-
 cretius

Thuricremas propter mactatus incidit aras

Dum verò canit *Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori*, illud recolas quod alibi obseruau-
 mus, Epici esse Vatis personam agere, quicquid ea pandat quæ in occulto latent. Atque huc
 pertinet Musarum inuocatio: alioquin non facillè id Tragico, multò minùs Comico con-
 cedatur ut quæ in occulto fuisse dicat ac nemini expositum, narret ac propalet. Aptè verò
 ait de Sichæi vocibus & verbis. *Visa exaudiri* ut verisimili seruiat: siquidem ut eas audias ve-
 rè, minùs credibile est. Adde bubonis portentum eò magis ignoscendum Virgilio quod
 Historici etiam interdum apud antiquos ad omen retulerint bubonis ululatum. ut mini-
 mè mirum sit (etsi mirum adhuc Ouidium toties bubonis gemitum siue ululatum ad o-
 men reuocasse, cum canat

Tristia mille locis Stygius dedit omina bubo.

& rursus

Fœdæque sit volucris venturi præscia luctus,

Ignauus bubo: dirum mortalibus omen..

944

quamquam iterauit hoc omen Virgilius quoque in Duodecimo: quod istorum exemplo
 Seneca deinde, Lucanus, aliique fecerunt multi.

Partic. 70.

Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
 Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas:
 Aut Agamemnonius scenis agitur Orestes,
 Armata facibus matrem & serpentibus atris
 Cum fugit, vltricesque sedent in limine diræ.
 Ergo ubi concepit furias euicta dolore,

Decre-

Decreuitque mori;tempus secum ipsa,modúmque
Exigit,& mæstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit,ac spem fronte ferenat.

Simili vel potius exemplis illustrat Didonis agitatam mentem atque furorem: ac primũ cum Pentheo illam comparat,cuius fabula non obscura: cum enim Bacchum plurimis diuexasset contumelijs,eo tandem adactus est vt fureret,sibi que geminum solem geminásque Thebas cernere videretur;quare Euripides inter cæteros (nam a Tragicis inprimis furens profertur Pentheus) *Καὶ μὴν ὄσων μοι δύο μὲν ἱλίου δοκῶ,Διαστὰς δὲ Θήβας.* Vide-
re videor iam duos soles duplices verò Thebas;quod furoris argumentum nemo ex Poë-
tis,præsertim Tragicis,non arripuit.Exemplum alterum ex Oreste ducitur qui,quod Cly-
themnestram matrem enecasset,agitatur furijs apud Tragicos, ac faciliè ex Euripide &
Aeschilo hausit in in præsens Virgilius apud quos Orestes furijs exagitatur,ac matris spe-
ctris:& ideo addit

Armatam facibus matrem & serpentibus atris

Cum fugit,ultricesque sedent in limine Diræ,

945 quod sanè de Diris in limine residentibus dicitur,quia cum Orestes ad Templum confu-
geret vt aliquam quietis partem caperet (id enim remedij sibi inuenerat) a furijs obside-
batur in limine,a quibus egrediens agitabatur rursus.Tu Aeschylum consulito.

Par.71.

Inueni germana viam(gratare sorori)
Quæ mihi reddat eum,vel eo me soluat amantem.
Oceani finem iuxta,solémque cadentem
Vltimus Aethiopum locus est:vbi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos
Hesperidum templi custos,epulásque draconi
Quæ dabat,& sacros seruabat in arbore ramos,
Spargens humida mella,soporiferúmque papauer.
Hæc se carminibus promittit soluere mentes,
Quas velit;ast alijs duras immittere curas;
Sistere aquam fluuijs,& vertere sidera retrò:
Nocturnósque ciet manes,mugire videbis
Sub pedibus terram & descendere montibus ornos.
Testor,cara,deos,& te,germana,tuúmque
Dulce caput,magicas inuitam accingier artes.

Pyram conscendere ac mortem sibi inferre decreuit Dido, idque Aeneæ ipsius ense, de
qua re statim ac pyram contenderit, copiosè. Nunc vt consilium celet sorori quam ta-
men ad pyram curandam citra consilij suspicionem adducat,profitetur se viam inuenisse
vnde vel in pristinum amorem Aeneam reuocet, vel se ipsam amore soluat omni. Ita-
que commentum excogitat vel potius iam antea meditatũ excogitatũque profert
vnde citra suspicionem (vt dicebam) ad pyram erigendam credulam adducat sororem.
Ob id igitur Massylæ sacerdotis inuētum profert in quo, vt est nenijs plenum & super-
stitione,non magnopere immorabor. Sed vt vt sit, hæc accipito. primò narrationem
hanc non tam verè referre magicas artes quasi verò fabula veri partem aliquam referat,
946 aut in magicis priscorum artibus nitatur, quàm illas pro libertate Poëtarum ele-
ganter

Poëtarum eleganter simulare nec mirum cum facile sit credulam foeminam hisce nenijs onerare ac decipere: alioquin vbi cum graui & cauto viro agendum fuisset, non tali commento Reginam iustruxisset Poëta. Denique satis perspectum habebat poëta noster magicas qua recenset, artes esse meras nugas sed tamen poëta est: sic Ouidius Medæ aliisque multis magicas attribuit artes, poëtico nimirum more, quas tamen contemnir vbi paulo agit serius. Quare alibi sic canit

Ergo quisquis opem nostram tibi possis ab arte,

Dente veneficijs carminibusque fidem.

& huc etiam pertinet illud

Me Duce non tumulo pro dira iubebitur umbra

Non anus infami carmine rumpet humum.

denique alijs in locis multis hæc irridet artes vel potius præstigias. Deinde non est dissimulandum Reginam aut poëtam fateri non obscure magicas artes esse flagitiosas: & ideo se inuitam illas tractare ait Dido, quod iureiurando interposito testatur, vt saltem minuat inuidiam. nam minuere quidem illam potest dum ad eas tum demum se conuertit, cum remedia cætera tentauit omnia: sed cum per se flagitiosæ sint, elui prorsus non potest. Iam uerò de Dracone qui Hesperidum custodiret hortos fabula nota est; ita vt ab Historicis etiam attingatur: inter quos Plinius ad bonas illam fruges (si Deo placet) traducere nititur, etsi allegorijs maximè. Quos uerò tam varios & admirabiles enumerat Magiæ effectus, Poëtis condones licet, quantumuis incredibiles appareant statim: si enim peccandum est, nauiter peccandum: si que mentiendum, perfractè mentiendum: & hoc nomine fingunt Lunam ipsam de Cœlo deduci & id genus alia, quæ apud Ouidium in primis occurrunt. Iustius fortasse de Atlantina fabula dicitur dum

— *maximus Atlas*

Axem humero torquet stellis ardentibus aptum:

præsertim uerò quia huc sine dubbio Allegoria vel potius Physiologia aptè caderet: sed nec Allegoria nec Physiologia tam alieno loco delectat, cum obiter Athlantis mentionem faciat ac tantummodo ad eam Occidentis partem designandam cui affingit Sacerdotem istam. At enim mittamus isthæc: sed cur peruigilem Draconem soporifero pascit papauero? quid ad vigilantiam papauer? & idem dixerim vbi saporiferum reponas pro soporifero. Sed quemadmodum pueris absinthia propinamus melle adhibito, sic papauer melle respergere potuit ac temperare quæ epulas vigili ministraret draconem: præsertim quia mella copia & suauitate somnum mulcere possent ac temperare. Adde quæ magiam tractaret foeminam papauero ipso vigilem reddidisse draconem: quo ostenderetur posse etiam veneficijs amorem soluere. Sed mitto isthæc omnia, atque illud perpendo, qui tam multa de Sacerdote illa eiusque Magiæ prædicauit noster vates incredibilia, vsque adeo verisimilem effingere narrationem, ac talem illi conciliare fidem, vt nihil supra. itaque describit locum, personam, munus & studia, effectus varios: quæ omnia præclaris ac celeberrimis Oceani, Atlantis, Hesperidum, Draconis fabulis exornat. ita fit vt sororem spe oneret, & ad erigendam pyram adducat, ensique ipso imponendum quo se transuerberabit miseram. Tametsi vt ne ex ense agnoscat consilium, iubet vt exuias quoque reliquas cum ense imponat pyræ: & ideo pergit

Partic. 72.

Tu secreta pyram tecto interiore subauras

Erige, & arma viri, thalamo quæ fixa reliquit

Impius, exuiasque omnes, lectumque iugalem

Quo perij, super imponas: abolere nefandi

Cuncta viri monumenta iubet, monstratque sacerdos.

Hæc effata filet, pallor simul occupat ora.

Non tamen Anna nouis prætexere funera sacris

Germanam credit: nec tantos mente furores

948

Con-

Concipit, aut grauiora timet, quàm morte Sichæi.

Ergo iussa parat.

Ergo exuias quoque, quotquot reliquit inpius (ita enim Aeneam appellat ut culpam tegat suam, & ideo lectum quoque non veretur iugalem appellare) imponi iubet, ac lectum insuper in quo perijt: ut nimirum ibidem omnino pereat: consilium enim (ut dicebam) hinc celare nititur & idcirco prætexit hæc a Sacerdote imperata. Non tamen interim non erumpit pallor unde occupatur vultus: quod Vati de more cognitum, vix fortas se animaduersum Annæ: quæ propterea obtemperat sorori. Restitisset illa quidem si præsentire potuisset consilium ac mortis meditationem. sed quid eam conijciat aut suspicetur de Didone quæ nil tale meditata esset in Sichæi, quem supra modum diligebat, tunc re: Itaque iurè canit Poëta

— nec tantos mente furores

Concipit, aut grauiora timet, quàm morte Sichæi.

ita quidem decipitur dulcis soror, quæ propterea iussa curat diligente.

Par. 73.

At Regina pyrâ penetrali in fede sub auras

Erecta ingenti, tædis atque ilice secta,

Intenditque locum fertis & fronde coronat.

Funereâ super exuias, ensẽmque relictum,

Effigiẽmque toro locat, haud ignara futuri.

249

Stant aræ circum, & crines effusa sacerdos

Tercentum tonat ore Deos, Herebũmque, Chæosque,

Tergeminamque Hecatẽ, tria Virginis ora Dianæ.

Sparserat & latices simulatos fontis Auerni.

Falcibus & messæ ad lunam quærentur ahenis

Pubentes herbæ nigri cum lacte venenis:

Quæritur & nascentis equi de fronte reuulsus,

Et matri præreptus amor

Quam Poëta noster historico more narrationem aggressus erat initio illo

Hæc effata silet, palor simul occupat ora,

unde a Regina ad Annam statim deuenerat, hanc producit longius ab Anna ad Reginam rursus se se conuertens: quæ sanè aram adornat & pyram cui Aenæ ensẽ exuiasque imponit, ac iugalem lectum: vel certè hæc omnia fertis frondeque coronat: nam Anna pyræ quam erexerat, isthæc omnia, prout Regina iusserat, imposuerat: tantum videtur Dido ipsa in toro collocare Aenæ effigiẽ seu tabulam, quæ vnà cum exuijs reliquis pyram cumulauerat Anna. Quæ cum narrasset de Regina, concludebat, haud ignara futuri; quasi diceret frondes ac secta ornamenta que cætera pyræ adhibuisse per speciem Magiæ qua amorem vel solueret vel arctius illigaret, peragenda: sed tamen re ipsa ad consiliũ occultandum, cum de nece sibi inferenda deliberasset; & tamen paulò post nutabit (id de quo constabit suo loco) nec susceptum consilium perficiet quin hæere videatur: sed homo est ac foemina ac vita agitur, qua, Natura ipsa Magistra & Duce, nihil carius. Iam verò quemadmodum ab Anna ad Reginam, ita a Regina ad Sacerdotem tantisper se conuertit, & ideo cum aras prout in funebri pompa fiebat circumposuisset, canit

— & crines effusa Sacerdos

250

Tercentum tonat ore Deos, Herebũmque, Chæosque,

Tergeminamque Hecatẽ, tria Virginis ora Dianæ.

quamquam ut sacerdotem istam cum Regina intruserat atque horrendum in modum satis descriperat (quĩ enim horridior paucissimis verbis describi poterat seu ante oculos poni) continenter cum Regina pergit, de qua ait

Sparferat & latices simulatos fontis Auerni

& quæ sequuntur donec Noctem describit Poëta noster. Atque hîc ne morer in singulis referendis & examinandis quibus furentis Regina vel potius Sacerdotis describit Magiam (in promptu enim sunt) illud iurè dubitet quispiam quî non aut sacerdotem istam deludat Regina, quæ interim temerè illius vtatur opera dum sibi decreuit mortem inferre, aut sacerdos imponat Regina quæ narrauit iactauitque ridenda illa ministeria & inutilia: aut non Poëta ipse nobis illudat qui incassum tali tantoque apparatu Magiam illam ostentauit. Quorsum enim cum ad extremum Dido vetulam nutricem deludens, deludat omnes? Sed nimirum non modò statuerat Dido se interimere, & consilium celare suum Annæ, verum etiam & Aenæ gladio transfuerberare, & illius imaginem exuiasque omnes vno eodémque tempore flammis delere, & lectum ipsum in quo periisset, in cineres soluere: Quid igitur consultius quàm iubere pyram istam instrui, exuias omnes vnâ cum ense, lectum ipsum, imponi? id quod interposita furentis illius foemina iuuatur opera, qua omnia pro consilio ad finem tutò perducatur: ita ut & callidè Annæ, sacerdoti, Barcæ imposuerit, & furorem exsaturauerit suum. Quod consilium, postea resciri optabat, opinor, & in funerea fronde qua coronauit pyram, colligi. ita ut hac in re admirabilis eniteat Poëtæ industria: Didonem enim induxit quæ huiusce machinationis molem fundaret egregiè, eamdem mirificè extolleret, colophonem iam imponderet. atque ex his licet ani- 951

maduertere cur pergat

*Ipsa mola, manibusque pijs altaria iuxta,
Vnum exuta pedem vinctis, in veste recincta,*

Testatur moritura Deos, & conscia fati

sidera. tum, si quod non æquo federe amantes

Cura numen habet, iustumque memorque precatur.

Atque hîc etiam sunt aliqua simulationi tribuenda: non enim tam ei conueniunt quæ iam iam se enecare decreuisset, quàm quæ ab amore solui postulare ac liberari aut cum amato reconciliari: alioquin quorsum molam (erat hæc ex hordeo lâlæque conflata; & ad imolandum, vnde nomen hoc fluxit, accommodata) iuxta altaria tenere, aut nudum pedem gerere? Quòd si Deos tanquam moritura precatur, & eos maximè qui violata amantium fœdera iniqui hoc est infensi respiciunt ac propterea vlciscuntur (id enim valet

—tum si quod non æquo federe amantes

Cura numen habet, iustumque memorque precatur)

id agnoscit quidem Vates & canit: quas tamen deludit foeminas Dido, hæc nullo modo sentiunt

Partic. 74.

Nox erat, & placidum carpebant fessa soporem

Corpora per terras siluæque, & sæua quierant

Aequora: cum medio voluuntur sydera lapsu:

Cum tacet omnis ager: pecudes, pictæque volucres,

Quæque lacus latè liquidos, quæque aspera dumis

Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti

Lenibant curas, & corda oblita laborum.

At non infelix animi Phœnissa, nec ynquam

Soluitur in somnos, oculisue, aut pectore noctem

Accipit. ingeminant curæ: rursusque resurgens

Sæuit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.

Sic adeo insistit: secumque ita corde volutat.

Noctem, eamque supra quam dici possit tranquillam describit, in qua cunctæ animantes 952
quiescant altius; ita sanè quantum ceteris animantibus quietis tribuit, tantum Reginae adimit quietis ac somni, quam incredibili quodam curarum fluctu inuoluit mole. Ta-
live-

li verò ac tanta Noctem vel potius profundam aut mediam Noctis partem describit elegantia & venustate, vt qui aliorum descriptiones Poëtarum exquirunt, parem tranquilla Noctis imaginem reperiant nullam. Certè Homerus qui passim suos libros ab Aurora aut Noctis ortu describit, nusquam tam præclaris luminibus ac pigmentis aut vmbis expressit: de qua re memini me dixisse paulò plenius. Interim tamen illud monuerim Italicum Epicum debere quidem plurimum Virgilio, dum non modò semel arque iterum sed tertio ac sæpe illam describit, sed tamen vel interdum eum superare vel saltem æquare. Tametsi quoniam piget loca describere, ea saltem digito indicabo. Ergo libro II. ferè extremo egregiè Virgilianam hanc descriptionem imitatus est; atque ita imitatus, vt què admodum Virgilius ab animantium quiete ac somno ad infomnem & curarum æstu iactatam Reginam deuenit, ac propterea post ea verba

— sub nocte silenti

Lenibant curas & corda oblita laborum,

mox subiecit.

At non infelix animi Phœnissa, nec vnquam

Soluitur in somnos, oculisue aut pectore noctem

Accipit. ingeminantque cura —

Sic Torquatus post ea carmina

E i pinti augelli nell' oblio profondo

Sotto il silenzio de' secreti horrori

Sopian gli affanni e radolcian' i cori:

continenter subiecerit

Ma ne'l campo fedel, ne'l franco Duca

253 *Si discioglie nel sonno. —*

Tu quem indicauimus locum conferas cum Virgiliano, & vtrumque (nolim enim palmam cuiquā interim adiudicare) sine satietate miraberis. Quamquam licebit etiam strophē septuagesimam prima Tertij obseruare, lx. & lxxix. Quinti: ciii. Sexti: iii. Septimi, xvi. Octauī & alia propè innumera: quibus in locis nouo quodam modo describit eam semper, eoque venustissimo: sigillatim verò in Strophe lvi. Octauī hunc eundem Virgilij locum summatim exprimit perquā elegantissimè dum animantes dulci quiete sopori ferat omnes, vnum Argillanum miris exagitat curis.

Sorgea la notte in tanto e sotto l'alz

Ricoprìua del Cielo i campi immensi

El sonno orio de l'alme, oblio de' mali

Lusingando sopia le cure e i sensi

Tu sol punto Argillan d'acuti strali

D'aspro dolor volgi gran cose e pensi

Ne l'agitato sen ne gli occhi ponno

La quiete raccorre o'l molle sonno.

qua in re faciliè contingere potuit vt in Homerum quoque spectarit dum in Iliade sic canit (vt ex latino rem interprete doceam) de Agamemnone

Iam placido dulcem carpebant pectore somnum

Primores reliqui Danaum sub nauibus altis,

Solus ademptrici curarum fessa quieti

Corpora non potuit dimittere Rex Agamemnon,

Tantas ille suo voluebat pectore curas,

Tam multa in diuersum animum rapuere grauatum

Mole laborantis sub iniquo pondere sensus.

254 sic Homerus. qui tamen quantopere a Virgilio superetur & a Torquato, nemo non videt. Quin Homero hac in re Ariostum etiam (liceat id mihi addere cum in nobilem item Poëtam incederim) longo interuallo anteposuerim, dum sic idem complectitur argumentum

Già in ogni parte gli animanti lass

Dauan riposo a trauagliati spirti,

Chì su le piume, è ch'è sù i duri sassi,

E ch'è sù l'erbe, e ch'è sù saggi o mirti.

Tu le palpebre Orlando a pena abbassi

Punto da' tuoi pensieri acuti & irti,

Ne quel sì breue e fuggiuuo sonno

Godere in pace anco lasciâr ti ponno.

Interim ut ad Virgilium redeamus toti, obserues cum generatim prius tribus carminibus noctem describere profundam, tum sigillatim in animantibus per genera fermè singula eam exprimere, idque ab agro quasi taciturnitas esset illius quies, ad pecudem, & ira deinceps non sine pulcherrima partitione ad cætera animantia. Ergo omnia conquiescunt altius sola infelix Dido insomnis degit & magno curarum fluctuat æstu. Quid igitur faciat? secum ipsa loquitur & curas euoluit. Quare dicendi munus ac partes Regina tribuens poeta, sic eam secum ipsam differentem inducit.

Partic. 75.

En, quid agam? rursusne procos irrisa priores

Experiar? Nomadumque petam connubia supplex,

Quos ego sum toties iam dedignata maritos?

Iliacas igitur classes, atque vltima Teucrum

Iussa sequar? quia ne auxilio iuuat antè leuatos?

Et benè APVD MEMORES veteris stat gratia facti?

Quis me autem (fac velle) finet? ratibusque superbis

Irrisam accipiet? nescis heu perdita, nec dum

Laomedontææ sentis periuria gentis?

Quid tum? sola fugâ nautas comitabor ouantes?

An Tyrijs omnique manu stipata meorum

Insequar? & quos Sidoniâ vix Vrbe reuelli,

Rursus agam pelago? & ventis dare vela iubebo?

Quin morere, Vt MERITA ES, ferroque auerte dolorem.

His germana malis oneras, atque obijcis hosti.

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam

Degere more feræ? tales nec tangere curas?

Non seruata fides cineri promissa Sichæo.

Loc. summa.

In summo igitur curarum quibus inuoluitur æstu, secum ipsa loquitur: ac tria in mediū affert consilia quæ tamen non sine indignatione quadam & irrisione exagitat, & improbat singula, proindeque ad susceptū moriendi cōsiliū redit. Quare nutasse illâ (id quod nō ita pridem obseruauit) satis constat: quod si quando cōtingere potuit, tunc certè potuit, eū de summa rerū ageretur ac vita ipsa: & vetò nō eminus sed cominus obijceretur. Tria igitur in medium affert consilia: primum de procis, quorū nuptias contēplerat, nō aspernendis, sed eorum experiundo connubio: alterum de Iliaca classe sequendâ, seque Troianorū potestati committenda: postremum de Troiana classe armis insectanda & persequenda: quibus tribus consilijs mortis deliberationē antepōnit, *Morere, vt merita es* concludens: cuius deliberationis culpam cum in sororem tum in se maximè reijcit; in sororem quòd blanditijs eam pellexerit ad Aeneam amandum, atque adeo inclinantem præcipitarit; in se, quòd Sichæo post mortem non seruauerit fidem. Hæc Didoniani Dialogismi summa, dum secū ipsa differit consultatque, etsi concisè satis ac perturbatè. Interim tamen haud pigeat pauca quædam obseruare. Ac primum quidem illud sit. Primum quod de nuptijs experiundis perrentandisue reiecit consiliū, a malo consiliario reiectum esse, nimirum a superbia: id quod ea verba indicant

Obseruatur quædam.

Quos ego sum toties iam dedignata maritos?

alioquin commodè cadere poterat: neque enim inusitatum est vt nuptiæ antequam concludantur, excludantur non rarò; *Contemptus, spreus*, (inquit Pamphilus apud Comicum dum

dum repudiata & exclusae repetuntur nuptiae) facta, transacta omnia : en Repudiatus repeto,
Itaque non facile nuptiarum deponenda fuerat cogitatio: praesertim ad pellendam voluntariae mortis cogitationem: quid enim si ex Nomadum procis vnus aut alter expetitus, nuptias excepisset? Regina enim erat, pulcherrima, praediues. Sed nimirum id quod caput erat, reticet interim: ad procos scilicet Didoniani adulterij peruenisse famam : haec enim retulerat,

*Venisse Aeneam Troiano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur iungere Dido:
Nunc hyemem inter se luxu quam longa, fouere,
Regnorum immemores, turpique cupidine captos:*

& ob id etiam larba.

*Femina quae nostris errans in finibus, Urbem
Exiguam prae se posuit, cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Reppulit, ac dominum Aeneam in regna recepit.*

Alterum verò illud. Secundum consilium minus turpiter reici, quin honestè; cum nihil cogeret aut flagitaret ut se Troianis quasi mancipium committeret. Tamen si enim ad mortem vitandam, ubi alia ratio suppeteret nulla, satius fuisset seruitutem vel vtrò experiri, quam sibi violentas manus iniicere; nulla tamen suberat causa cur seruitutem pertimesceret. Quin ubi etiam captiua iam iam fuisset abducenda, a voluntaria morte temperandum: praestat enim seruitutem & aduersam fortunam constanter perferre, quam violentas sibi manus inferre, ita ut turpiter Cleopatra atque aliae Reginae quaedam mortem pertulerint seruituti, Quod tamen interim reicit consilium Dido, apud Italicum Epicum amplectitur Armida

*Solo, ch'io segua te, mi si conceda
Picciola fra nemici ancor chiesta.
Non lascia indietro il predador la preda,
Va il trionfante, il prigionier non resta.
Me fra l'altre tue spoglie il campo veda,
Et a l'altre tue lodi aggiunga questa,
Che la tua schernitrice habbia schernito,
Mostrando me sprezzata ancella a dito.*

*Sprezzata ancella, a ch'io piu conserua
Di questa chioma, hor ch'a te fatta è vile?
Raccorcerolla, al titolo di serua,
Vò portamento accompagnar seruale.
Te seguirò, quando l'ardor più serua
De la battaglia entro la turba hostile;
Animo hò bene, hò ben vigor, che baste
A condurti i cavalli, a portar l'haste.
Sarò qual più vorrai scudiero, o scudo;
Non fia, ch'n tua difesa io miri sparmi,
Per questo sen, per questo collo ignudo
Pria che giungan' a te, passeran l'armi:
Barbaro forse non sarà sì crudo
Che ti voglia ferir per non piagarmi,
Condonando il piacer de la vendetta
A questa, qual si sia, beltà negletta.*

sic elegantissimus poeta noster, Ovidium tamen & ex nostratibus Ariostum non nihil imitatus. Postremum consilium, cum turpe esset & iniquum, iure dimittitur, etsi non tam virtute quam difficultate, seu necessitate veriùs quam voluntate. Quod tamen mirerur quispiam de Tyrijs quos supra genus dixit intractabile bello : & de quibus cecinit rursus

*Quod genus hoc hominum? quaeue hunc tam barbara morem
Permittit Patria? hospitio prohibemur arena.*

Nam hanc quoque gentem, etsi praefero cem, Didonis imperio obtemperasse; inde constat quod Dido dicitur gentes frenasse superbas, ac rursus

Impe-

Imperium Dido Tyria regit

Quid est igitur quod in præiens reluctaturos Imperio dicat Regina si persequi Troianos velit armis? sed fieri potuit ut feroces in custodiendis finibus sese ostenderint (corum enim res agebatur) cum tamen abeuntibus Troianis sese ostenderint mites. Fortasse etiã quos naufragio superstitibus coercere poterant atque arena ipsius hospitio prohibere, nunc, restituta classe collectisque viribus, tentare armis non audebant. Denique (ut omittam pelago, & ventis dare vela iubebo.) facile contigerat ut Tyrijs infensis Dido tantopere fauisset peregrino, ac propterea minus illis præfidat, quod eorum animos persentiret alienos: et si dignitatis causa eorum accusat signitiem. Ita quidem

Quin morere, ut merita es, ferroque auerte dolorem,

V. concludit rediens ad consilium pristinum, quod re quoque ipsa perficiet breui. Interim 958
quod Diagoras expetiuit præ latitia, cum vno eodemque die tres filios in Olympicis victores spectasset, ac propterea, *Movere Diagora, intulisset; neque enim ascendes in Cælum,* Dido præ dolore ac desperatione pronunciat. Sic Cæsar mortem spernere visus est quod diceret

VI. se diu vixisse Gloriam: id quod iustus usurpauit ad extremum Pater Patriæ M. Tullius. Denique dum in sororem reijcit culpam, rectè illa quidem, cum Anna Didonem ad peregrinum Aeneam amandum animasset & inclinantem dedisset præcipitem;

o luce magis dilecta sorori,

Solane perpetuam ærens carpere iuuenta

Nec dulces natos, Veneris nec premia noris?

Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?

iustus tamen in se ipsam reijcit, cum reuera & soror Didonis lachrymis euicta illud consilij dederit (& ideo iurè illud profert, *Tu lachrymis euicta meis, tu prima furentem His germana malis oneras atque obijis hosti*) & Dido abijcere adhuc tale consilium & potuisset, & nisi prius ritè celebrarentur nuptiæ, omnino debuisset; ita ut iurè se se iam furore dicat percitam quæ sorori obtemperasset. Et idè pergens significat fieri & potuisse & debuisse ut ad secundas nuptias non conuolaret; sed promissam Sichæo fidem etiã post mortem conseruaret. Hæc Dido. Tamen si ita disputat quod reuera existimat id totum sororis suæque inprimis culpa commissum esse: nec animaduertit sibi a Venere prius tū a Cupidine clam amoris ignes iniectos: a Venere quæ ab initio tale ac tantum decus adiunxit Aeneæ

Restitit Aeneas, claræque in luce refulsit,

Os, humerisque deo similis. namque ipsa decoram

Cæsariem nato genitrix, lumenque iuuenta

Purpureum, & latus oculis afflatur honores:

quæque Cupidinem pro Ascanio submisit,

At Cytherea nouas artes, noua pectore versat

Consilia, ut faciem mutatus, & ora Cupido

Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem

Incendat Reginam, atque ossibus implicet ignem.

& huc pertinent ea omnia quibus continenter Cupidinem adigit ad Reginam fallendam incendendamque: inter quæ illud præcipuum

Tu faciem illius noctem non amplius vnam

Falle dolo, & notos pueri puer indue vultus:

Vt, cum te gremio accipiet lætissima Dido,

Regales inter mensas, laticemque lyæum:

Cum dabit amplexus, atque oscula dubia figet;

Occultum inspiret ignem, fallasque veneno.

Cupidine verò quia matris iussa egregie curauit improbus,

Paret Amor dictis caræ genitricis, & alas

Exiit, & gressu gaudens incedit Iuli.

ita factum est ut Regina statim atque excepit fictum Ascanium intimè amoris venenum hauserit,

Præcipue infelix pesti deuota futura

Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo

Phænissa, & puero pariter, donisque mouetur.

Ille, ubi complexu Aeneæ, colloque pependit,

Et magnum

*Et magnum falsi impleuit genitoris amorem,
Reginam petit. hac oculis, hac pectore toto
Haret, & interdum gremio fouet in scia Dido
Insidiat quantus misera Deus: —*

960 quin idem Amor Sichæi amorem sic aboleuit in Didonis pectore ut ne sentiens quidem beneuolentiam omnem transtulerit ad Aeneam. ut propterea immeritò se ipsam culpet Dido (etsi meritò id a se fieri existimaret) immeritò et profiteatur se datà Sichæo ac cineri ipsi fidē violasse. Denique si poëtam audiamus, ac rei seriem ex Virgilij narratione expendamus, excusanda videtur potius quàm accusanda; maiores enim fuerunt Veneris & Cupidinis machinæ quàm non ut de sententia deiiceretur ac penitus expugnaretur misera: quòd si reputemus poëtam pro arbitrato talem ac tantam Cupidini vim tribuisse, ac perperam tribuisse, nec intimè amoris flammam iniicere potuisse tantulum istum ex argilla Deum, culpanda est. Atque hîc dum canit

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam

Degere more fera —

quod valet nōn ne licuisset viuere expertem thalami & nuptiarum ac sine crimine, prout fera degunt? videtur horridius rem peragere, quasi verò feræ imitandæ sint, nisi tamen dicas voluisse sibi, quippe quæ rationis imperio frenare cupiditates posset, licuisse nouas cōtemnere nuptias & crimen deuotare quòd subiit violans allatam Sichæo fidem, cum feræ ipsæ quæ rationis præsidio carent, solitariae, quod ipsa haud fecerat, degant. Quòd si interrim sumit feras consortiū spernere ac sollicitarias degere, id ex quodam vulgi sensu arripit, ut solent passim mortales ac poëtae in primis, qui plerumque stylum ad vulgarem aptant sensum: alioquin vix fortasse feram vllam inuenias, quæ non sobolem procreare naturaliter expetat ac propterea adamet consortiū. de qua re defferuimus alibi copiosè. Hæc in proposita Particula. Tamen si sat scio fore qui requirat num reuera fidem violasse censenda sit Dido quæ, Sichæo de mortuo, se se cum Aenea miscuisset; quod ex eo pendet, num de mortuo fides obligari possit: de qua tamen re alii viderint; ipse certè crediderim sine vlla dubitatione pudicitia colendæ nomine potuisse Deo fidem voto aut saltem animi proposito & cupiditate obstringere, quò tempore violasset illa quidem fidem, sed Deo oblatam, quòd si demortui manibus fidem temerè obstrinxisset (neque enim demortuus vir ad vxorem etsi superstitem pertinet ampliùs) temerè saltem eam violasset præpositis nuptiis, nam reuera cur germanas nuptias declinaret non habebat: quantumuis ubi reputasset se otiosè fictis manibus obstrinxisse fidem, ac propterea electionem ad meliores fruges commodumque consilium traduxisset, rectius cum illa actu esset.

VIII.

IX.

Part. 76

Tantos illa suo rumpebat pectore questus.

Aeneas celsa in puppi iam certus eundi

Carpebat somnos, rebus iam ritè paratis.

Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem

Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est,

Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,

Et crines flauos, & membra decora iuuentæ:

Concludit Reginae questus & ad Aeneam se conuertit, qui

— certus eundi

Carpebat somnos rebus iam ritè paratis.

Hic verò coniectare licet atque adeo recolere Aeneam, quippe qui diu multumque laborauerat, ut classē pararet, ac Ioui obtemperaret vela faciens; fessum in puppim se retulisse, ventos navigationi non aduersos optantem ac præstolantem. Quapropter facile fuit ut obreperet somnus: etsi alioquin vigilantia esset opportunior: quamquam fieri quoquo modo potuit ut se vltro quieti dederit ac somno, ut viribus magis adhuc ac magis integris institueret navigationem. Sed ecce tibi dum dormit, obtulit se se illi Mercurius, qui visus est illum admonere atque adeo obiurgare ut nauigaret. Verum de obiurgatione paulò post. Nunc, quoniam non satis constituere audet Poëta num verè Mercurius ipse rursus præsto fuerit qui Aeneam admonuerit, an per quietem eum sibi cernere visus sit Aeneas

ita ut

ita ut imago quædam potius eius affecerit ac pulsauerit mentem, illud moneo, facile contingere potuisse, ut Aeneas per diem veritus sit ne Mercurius rursus eum increparet: nihil igitur prohibet quò minus ab hac aut consimili cogitatione in somnis (ut sit) commotus Aeneas, visus sibi fuerit Mercurium & cernere, & audire, & increpantem audire. Certe dum ait Poëta Mercurij formam se se illi obtulisse, non verò ait obtulisse se Mercurium, & in somnis se obtulisse non se vigilantem in conspectum dedisse, videtur ambigere num vera fuerit visio an somnium: id quod altius confirmat dum pergit

— rursusque ita visa monere est

Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,

Et crines flauos, & membra decora iuuentæ:

nam & verus Mercurius se se obijcere potuit & obiurgare, & è contrariò imago quædam (id enim ob vehementem diurnam cogitationem accidere solet dormiētibz) quæ Aeneæ oculos atque aures vel potius interiorem sensum Mercurio ipso impleuerit. Denique ut quis in somnis etiam admoneatur diuinitus, nec tamen coram præsto sit quisquam, qui admoneat, ita ut tantummodo immittatur somnium, compertum est. At enim qui obsecro hæc tu præsensisti Virgili, ita ut verba quoque obiurgationis exceperis singula, nec tamen, Mercuriusne fuerit, percepisti, & an somnium Aeneam deluserit? sanè in somnis ne Aeneas quidem verè audiuit voces, tantum abest ut tu vigilans ad vnā illas exceperis. Sed in promptu est Poëtarum licentia, præsertim in Epopeia, quemadmodum iam pridè docuimus. Denique ideo se Vatem dicit quòd occulta etiam pandere possit. Atque huc miram Poëtæ elegantiam in Mercurij veluti imagine effigenda expendito.

Partic. 77.

Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,

Et crines flauos, & membra decora iuuentæ:

Nate Deâ, potes hoc sub casu ducere somnos?

Nec, quæ circumstant te deinde pericula, cernis

Demens? nec Zephiros audis spirare secundos?

Illa dolos, dirumque nefas in pectore versat,

Certa mori; varioque irarum fluctuat æstu.

Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?

Iam mare turbare trabibus, sæuâsque videbis

Collucere faces, iam feruere littora flammis.

Si te his attigerit terris Aurora morantem.

Eia age rumpe moras: varium & mutabile semper

Fœmina —

Ex abrupto ferè increpat Aeneam Mercurius, ac tali increpat acrimonia tantòque rationum pondere, ut Aeneas statim præcidat funes & nauiget. Sed de hac re paulò post. Nunc vnum obseruo; perspicuam esse Mercurij ratiocinationem & concionem vniuersam: nã, perspicuè & a periculis quæ circumstant, & a secundis ventis (Zephiros enim pro ventis usurpat: nam ex Africa in Italiam contendenti Zephus contrarius est) & a dolis quos Didò versaret animo, satis eum ad nauigandum incitat, & ideo tripartita ista ratiocinatione exposita, egregiè infert.

Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?

egregiè etiam, ut eum magis ac magis incitet,

Iam mare turbare trabibus, sæuâsque videbis

Collucere faces, iam feruere littora flammis,

Si te his attigerit terris Aurora morantem.

quibus verbis videtur proposita pericula meridiana luce clariora illi ante oculos collocare, & idcirco exclamat ad extremum

Eia age rumpe moras: —

vbi ne id miraretur Aeneas aut minùs crederet, memor ingentis Reginae amoris, id refel-

lit pergens

varium & mutabile semper

Fœmina

Atque hæc cōcio sine dubio ad persuadendum atque adeo ad impellendum, egregiè cōposita est: ita ut paucissimis hisce carminibus vberima quædam eloquentiæ copia veluti inclusa contineatur, & hoc est canere, non verbis tantoperè Homérico more abundare. Profectò in hac concione plures se se offerunt stimuli quibus Aeneas ad nauigandum impellitur quàm voces. sed quoniam huius vis concionis se se prodit satis, illud vnum quod ab initio mihi proposueram addam & explicabo. Hinc nimirum intelligi quæ sit vis Eloquentiæ quam ait Aristoteles persuadere *διὰ τὸ δεινὸν αἰετὶ παύεισθαι δεινόναι*, quia demonstrat vel demonstrare videatur: sentit enim Aristoteles (etsi aliter Plato, cui inhaeret Quintilianus: nam Cicero varius) falsas quoque ratiocinationes vsurpandas dummodo probabilitate quadam resperse sint: idque quantumuis orator animaduerteter ratiocinationis falsitatem; negat enim Aristoteles (id quod copiosè patefecimus in Aristoteleæ Rhetoricæ commentarijs) spernēdas falsas rationes dummodo verisimili resperse sint & ad vulgarem multitudinem accommodatæ: id quod satis obseruare licet in præsens: nam nec verè periculum imminēbat vllum, etsi probabiliter immineret, nec ventus secundus præsto erat nisi fortè leuissimus ac specie quadam: & ideo tum Dido diffidebat (id quod non ita pridem animaduertimus) se posse Troianos persequi & armis perturbare, tum ventus continuò abtulit tempestatem, quare canitur

*Vt pelagus tenuere rates: nec iam amplius vlla
Occurrit tellus; maria vndique, & vndique Cælum:
Olli caruleus supra caput astitit imber,
Noctem, hyememque ferens, & inhorruit vnda tenebris.*

964 Denique miram habet probabilitatem oratio, sed miram falsitatem: quo fit vt nec dolos Regina versaret animo, nec nisi falsò subijciatur

*Iam mare turbare trabibus, seuasque videbis
Collucere faces, iam feruere littora flammis:
Si te his attigerit terris Aurora morantem.*

Quod cum ita sit, illud saltem cauendum Oratori ne nisi iustum suæ orationi finem proponat ac suasioni, alioquin bis peccaret, sed in præpostero fine turpissimè. Cum pulcherrima verò sententia, sed in primis vulgata ac trita,

varium & mutabile semper

Fœmina

egregiè consentit illud Propertij

*Non sic incerto mutantur flamine fyrtes,
Nec folia hyberno tam tremefacta Noto:
Quàm citò fœmineæ non constat fœdus in ira,
Sine ea causa gravis, sine ea causa levis;*

consentit etiam illud Tibulli

Ah crudele genus, nec fidum fœmina nomen.

sed tamen, mea quidem sententia, maximè omnium illud consentit & quadrat

*Quid lenius vento? fulmen: quid fulmen? flamma:
Quid flamma? mulier? quid muliere? nihil.*

Atque his assimile, etsi fortasse lycambeo sanguine tinctum, aut Acherontis fluctu,

Dij magni, ut perfida est natura muliebris?

& illud Plautinum in fœminas item contortum,

Mare haud est mare, vos mare acerrimum.

965 Quamquam ne viri quidem hac lepra carēt, sed nostros qui que patimur manes ita ut nō iniuria is qui ab diuinæ sapientiæ scientia & laude Theologi nomen inuenit Gregorius, quod noster Vates aut Mercurius de fœmina cecinit, de homine pronunciarit, *ἀνδρῶν ποσὶ πολὺ τρωπῶντος τῶν ζώων, καὶ ποικιλῶντος*, homo inter animantes omnes versatissimus ac maximè inconstans & varius: id quod in Vlyssæ & Helena expressisse visus est Homerus dum versutum ac versipellem finxit Vlyssæm & *πολύτρωπον*, Helenam ad dolos compositam & inconstantiam.

Part. 78

— sic fatus nocti se immiscuit atræ.

Tum verò Aeneas subitis exterritus vmbis,

Corripit

Corripit è somno corpus, sociosque fatigat.
 Præcipites **VIGILATE** Viri, & confidite transtris,
 Soluite vela citi: Deus æthere missus ab alto,
 Festinare fugam, tortosque incidere funes
 Ecce iterum stimulat. **SEQVIMVR** te sancte Deorum
 Quisquis es, imperioque iterum paremus ouantes.
ADSIS ô, placidusque iuues, & sydera Cælo
 Dextra feras. dixit: vaginæque eripit ensem
 Fulmineum: strictoque ferit retinacula ferro.
 Idem omnes simul ardor habet: rapiuntque ruuntque:
 Littora deseruere: latet sub classibus æquor.
 Adnixi torquent spumas, & cærule verrunt.

Currentes hortari nunquam obsuit, profuit sapissime: id quod cernitur in Aenea: qui cum antea discedendi esset percupidus, Mercurij hortatione cupidissimus factus est, itaut stare nequeat loco. Surgit igitur celeriter, vrget socios ac fatigat vt remis incumbant ac vela soluant: narrat rursum a Ioue missum Mercurium vt festinarent fugam: neque id satis habet sed se vnâ cum socijs numini obtemperandi paratissimum offert ac profitetur, auxilium implorat, præcidit funes, itaut littora deserentes, ruere ac propemodum volare non nauigare videantur: & ideo

—— *latet sub classibus æquor.*

ita quidem discedendi ardorem mirificè exprimit prius in Aenea & Troianis, tum incensos nauigantium conatus ante oculos ponit. 966 Quamquam breui reluctantes fluctus experientur. Atque in proposita Particula cum venustate plenissima sunt omnia, tum gemina Aeneæ conuersio; ad socios prior

Præcipites vigilate viri, & confidite transtris,

Soluite vela citi ——

altera ad numen

—— *sequimur te sancte Deorum,*

Quisquis es, imperioque iterum paremus ouantes:

& ideo appositò opem implorat pergens,

Adsis ô, placidusque iuues, & sydera Cælo

Dextra feras ——

denique Aeneæ & alacritas animi, & celeritas in obeundis mandatis, vt vigilantia in muneribus statim iniungendis retinaculis præcidendis, nauigatione obfida, maior est quàm vt felicius ante nostros oculos potuerit collocari, itaut nil mirum si in tanta Ducis vigilantia

Idem omnes simul ardor habet: rapiuntque ruuntque;

vsque adeo Ducis ad exemplum ac Regis, exercitus componitur omnis.

Partic. 79.

Et iam prima nouo spargebat lumine terras
 Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
 Regina e speculis vt primùm albescere lucem
 Vidit, & æquatis classem procedere velis:
 Littóraque, & vacuos sensit sine remige portus.
 Térque quáterque manu pectus percussa decorum,
 Flauentésque abscissa comas: proh Iuppiter ibit
 Hic, ait, ET NOSTRIS illuserit aduena regnis?
 Non arma expedient, totaque ex Vrbe sequentur?

Diri-

967

Diripiéntque rates alij naualibus ? ite,

Ferte citi flammās, date vela, impellite remos.

Quid loquor? aut vbi sum? quæ mentem infania mutat?

Dum vela faciunt Troiani, redit ad Didonem Vates, prius tamen describit Auroræ seſi diei ortum: atque aptè quidem & in tempore: cum enim inſomnis egiffet noctem, totâ- que hæreret in Aeneæ cogitatione quem animaduertit meditari fugam & moliri, quis non exiſtimet Auroræ ortum exoptaſſe vt quid rei gereretur è ſpecula conſpiceretur? quin veriſimile eſt diu multumque optaſſe lucis aduentum, ſapè etiam ad ſpeculam acceſſiſſe, vt ſi fortè aduentaffet lux, oculos ad Troianorum claſſem iniiceret: id quod fœ- liciter admodum ex noſtratibus poëtis vnus expreſſit in amante muliere itè, quæ deſpera- tione tangeretur. Ergo optatam Regina lucem aduentantem deſcribit poëta noſter, quo fit vt Regina ſtatim è ſpecula diſcedentem Aeneæ claſſem obſeruet, ac portus & lit- tora vacua conſpiciat. Furit igitur, donec furorem tandem animaduertit ſuum. Prius tamen acerbiffimo dolore ac furore inſuper percita, pectus tundit, comas dilacerat, in querelas indignas erumpit, conclamat ad arma exclamâtque

Ferte citi flammās, date vela, impellite remos,

mox tamen furorem (vt dicere coeperam) agnoſcit ſuum atque illud profert miſera

Quid loquor? aut vbi ſum? quæ mentem infania mutat?

Hic verò pauca quædam non ab re obſerues. Primum eſt poëtam eleganter omnino Au- roram deſcribere, Tithonis inhærentem fabulæ quæ vt pulcherrima ita notiſſima eſt. Alterum eſt quod Catullo & Ouidio ſapè mons fuit aut ſcopulus cum ille Ariadnam Re- ginam induceret Theſei diſceſſum ex ſublimi ſpectantem monte, hic eandem ex præru- pto quod mari immineret ſaxo; ſpeculam fuiſſe Virgilio pari aut etiam maiori cum de- core & dignitate; quæ eidem Ouidio deinde probata eſt qui de Didone ſic cecinit

968

*Nec moriens Dido ſumma vidiffet ab arce**Dardaniās ventis vela dediſſe rates.*

tertium dum canit

æquatis claſſem procedere velis,

indicaſſe optimam nauigandi rationem: debet enim claſſis quoad eius fieri poſſit æqua- tas ſtationes retinere, perinde atque in exercitu locum retinet quiſque dum migrat at- que ordinem conſeruat: eſt enim hic terreſtris claſſis, illa maritimus exercitus: itaque caſtra non ſemel a poëta non ſine venuſtate appellatur claſſis,

nos caſtra mouemus,

inquit Aeneas de claſſe

Faces in caſtra tuliſſem,

inquit Dido. tamenſi illud æquatis procedere velis eò inprimis ſpectat fortaffe vt intelli- gamus proſperè ac ſine iactatione vlla nauigaſſe: quod ad Regina animum exulcerandū pertinet; quemadmodum illud *Vela dabant lati, & ſpumas ſalis ære verbant*, vnde exarſit Iuno, Dum verò ait

térque quatéque manu pectus percuffa

ſine dubio græco more loquitur: paſſim enim τρίς τε τετραχίς τε occurrit apud Græcos, nu- merum pro numero uſurpantes. ſic rurfus poëta noſter in 12.

Térque quatéque manu pectus percuffit

inquit de Iuthurna. Quòd ſi myſterij aliquid hîc latere exiſtumes, quaſi perfectiſſimus numerus ad myſterium nos attollat aliquod, tu myſtagogos conſulas in illud Primi *o térque quatéque beati*: mihi enim in his immorari haud vacat. Nec ab re obſerues incitatum & abruptum orationis initium *Proh Iuppiter*: cui indignationis plena ſucce- dunt verba

noſtris illuſerit aduena regnis?

ſed & natalium quæ Cicero armamentaria nuncupat, non temerè mentionem facit, vel quia Carthaginienſes nauali præſtitiffent, aliquando, vel quia Auguſtus cui canit, na- ualia duo, eaque nobilia conſtituiſſet, Meſſianæ vnum quod mari præſſet infero, Rauen- næ alterum quod præſſet ſupero, vtrumque in Romano Imperio mari toto eſſet præſi- dio. Quamquam Philo etiam Athenis nauale inſtruxerat mille nauibus idoneum, Hiero

Pp quoque

Obſeruan-
tur quedā.

I.

II.

III.

IV.

V.

VI.

quoque Syracusis, Rhodij Rhodi. Quæ Virgilij tempore fuerunt celeberrima. postea tamen longo intervallo Naualia ista omnia siue armamentaria Venetum superauit quo 969 instructius quicquam aut magnificentius excogitari nihil possit. Quapropter septem illis barbaris priscorum miraculis anteponatur iure optimo.

Partic. 80.

Infœlix Dido, nunc te fata impia tangunt.
Tum decuit, cum sceptrā dabas. en dextra, fidēsque
Quem secum patrios aiunt portare penates,
Quem subiisse humeris confectum ætate parentem.
Non potui abreptum diuellere corpus, & vndis
Spargere? non socios? non ipsum absumere ferro
Ascanium? patriisque epulandum apponere mensis?
Verum, anceps pugnae fuerat fortuna: fuisset:
Quem metui moritura? faces in castra tulissem;
Implessēque foros flammis: natūque patrēque
Cum genere extinxem: mēmet super ipsa dedissem.

Obscurum videri posset ad initium quis prima hac pronunciet verba, Didone, quasi secum ipsa loquatur, an verò poëta, qui se se eleganter ad Didonem conuertens canat

Infœlix Dido, nunc te fata impia tangunt:

Tum decuit cum sceptrā dabas

quin etiam quæ continenter sequuntur

en dextra fidēsque

Quem secum patrios aiunt portare penates,

Quem subiisse humeris confectum ætate parentem;

in poëta ore cecidissent perbellè: neque enim sine venustate (si quis attentius æstimet) ea pronunciaisset Vates qui se se ad Didonem conuertisset. Sic noster Epicus per quam suauissimè & elegantissimè in non dissimili fabula se se ad Armidam conuertit, canens

Chiudesti i lumi Armida; il Cielo auaro

Inuidio il conforto a i tuoi martiri.

Apri misera gli occhi; il pianto amaro

Ne gli occhi al tuo nemico hor che non miri?

O s'udir tu'l potessi, o come caro

T'addolcirebbe il suon de' suoi sospiri.

Da quanto ei puote, ei prende (e tu no'l vedi)

Pietoso in vista, gli ultimi congedi.

Quamquam reuera proposita verba Didonis ipsius sunt: quod mox obseruare licet & con-
stituerè dum pergit

Non potui abreptum diuellere corpus, & vndis

Spargere? non socios? non ipsum absumere ferro

Ascanium? patriisque epulandum apponere mensis?

Atque hinc verbis tum significat Dido asperiora & læthalia sibi fata impendere, tum nō sine ironia ac sardonico risu Aeneam irridet, quasi falsò ea pietatis argumenta erga penates ostentasset aut diuulgasset: tum denique se ipsam accusat quòd non eas exercuisset quas commemorat crudelitates: vbi eminus Tragicas crudelitates spectat, quas cominus ferè indicabit paulò post. Iam verò cur abstinendum aut cessatum fuerit a proposita crudelitate docet continenter, subdens

Verum anceps pugnae fuerat fortuna:

vbi alicuius nomine sibi cessandi causam obijcit: cui tamen causæ desperatæ instar fœminæ, quæ moritura, sanguine, flammis, morte fœdari optasset omnia, occurrit, clamans

fuisset:

Quem metui moritura? faces in castra tulissem:

Imple-

impleſſemque foros flammis: natſumque patrēque

Cum genere exſtinxem mēmet ſuper ipſa dediſſem.

Atque hic planius Poëta noſter cū alteram Medeam designat, tum Atræum, Thieſtem; etſi qui ſunt alij qui ad talem ac tantam crudelitatem acceſſerint proximè

Par. 81.

Sol, qui terrarum flammis opera omnia luſtras,
Tūque harum interpres curarum, & conſcia luno,
Nocturniſque Hecate triuijs vlulata per vrbes,
Et diræ vltrices, & Dij morientis Eliſæ,
Accipite hæc, meritūque malis auertite numen,
Et noſtras audite preces —

971 Dira Aeneæ imprecatura, continentēque ſe ſe interfectura; ſpectatorem rerum omnium Solem (ſic enim eum in Virgilianis ſpatiis, more ſcilicet Poëtarum atque adeo priſcorum multorum appellabimus) compellat ac præſentem optat: id quod a Poëtis ferè omnibus frequentatum deprehendas, ſed a Tragicis maximè, ſic enim Ennius in Medea exule

Iuppiter, tūque adeo ſumme Sol Qui res omnes inſpicis,

Quique tuo lumine Mare, terram ac Cælum contueris

Inſpice hoc facinus —

Sic apud Sophoclem Ajax

Te verò ſplendida diei præſens lux,

Et aurigatorem Solem nunc alloquor,

Extremum ſanè, & nunquam poſthac iterum.

Sic inquam Ajax ex Interprete apud Sophoclem, qui rursus affirmare non veretur

Κλῦθι τοῦτος νοσέου βασιλεῦ χρυσοῦν τιτάν,

Κλῦθι πάους ταμία:

Audi flammarum Titan Rex, qui aurea equorum

Lora tenes, lucis quæſtor. —

ſed quid moror? vnico verſiculo Poëtarum Græcorum Coriphæus rem iam antea expreſſerat cum caneret

Ἦ ἕλιος τ' ὅς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπ' ἀκούει

Sol qui omnia cernis, omnia audis.

Id quod minùs mireris de Homero, qui M. Tulliū audias Maſſiniſſam ſic loquentem inducere, *Grates tibi ago ſumme Sol, vobis que reliqui calites: quòd antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem.* Quamquam Plato ipſe, hoc eſt vertex Philoſophorum, ſummam hanc dignitatem atque adeo diuinitatem ipſam tribuere viſus eſt Soli quem in vi. de Republica ſæpiſſimè appellat Boni, a quo emanafſe omnia conſtanter docet, filium, ac patri ſimillimum. Tameſi reuera (quicquid aliqui commententur) ſimilitudine quadam & analogia non propriè & vniuocè (vt me planius explicem) filium appellat ac Bono ſimilem facit: quia ſcilicet id quod in Mundo qui ſolo percipitur animo, eſt Deus, id in aſpectabili Mundo & corporato ſit Sol; itaut cum Principatum obtineat inter res corporeas, ſimilitudinem Authoris referat ſui. Quam rem nos in Platonica Theologia copioſè ex Platone ipſo confirmauimus, quemadmodum videre eſt in libro

pag. 196.

& dicitur

ceps.

ſecundo decadis ſecundæ ferè ad extremum. Sed redeo ad Virgilium: apud quem Dido & Iunonem (quaſi verò eius pronuba fuerit & veras nuptias illi cū Aenea conciliarit) & Proſerpinam (hanc verò ait triuijs vlulatam ad raptam ſpectans cuius cauſa a Cerere matre per triuia quæſita eſt flotu atq; vlulatu ingenti: id quod a veneficis item & Poëtis expimebatur) & diras vltrices, Deosque omnes in quorum tutela eſſet precatur imprecaturque. Sed iam imprecantem audiamus. Iam enim ad pyram accedit inſœlix Dido: nimirum vt rogi conſcendat, & inter Aeneæ quas rogo impoſuit, exunias (vt dicere cœperam) effundat animam. ſed quæ imprecetur, audiamus

Par. 82.

— ſi tangere portus

Infandum caput, ac terris adnare neceſſe eſt:

Pp 2

Et ſi

Et si fata Iouis possunt, hic terminus hæret :
 At bello audacis populi vexatus & armis,
 Finibus extorris, complexu auulsus Iuli,
 Auxilium implorer, videátque indigna suorum
 Funera: nec dum se sub leges pacis iniquæ
 Tradiderit, regno aut optatâ luce fruatur:
 Sed cadat ante diem, mediâque inhumatus arena.
 Hęc precor: hanc vocem extremam cum sanguine fundo.

Non obscurus diræ imprecationis sensus. Videtur autem imitari Homerum in Odyf-
 sea 9. vbi Polyphemus sic dira imprecatur Vlyssi

*Audi Neptune terram continens, nigra cæsarie,
 Si tuus sum, pater autem meus gloriaris esse,
 Da vt non Vlyses urbium euerfor in patriam veniat,
 Filius lærtæ in Ithaca domum habens.
 At si illi fatale est amicósque videre, & peruenire
 Domum ad bene ædificatam, & suam in patriam terram,
 Sed malè veniat, postquam perdiderit omnes socios:
 Naue in aliena, inueniat detrimentum domi.*

Hæc Homerus: quæ bellè sanè aptat Virgilius Aeneæ suo & Iulo, ad bella spectans quæ
 exantlanda erant ijs in Italia: vbi non inrarim aliquid eis minùs foeliciter perinde atque
 Vlyssi, contigisse, & huc clam Virgilium alluisse: neque enim desunt Historici qui malè
 quædam illis cessisse scribunt. Nec tamen interim desunt Tragicî in quos intueri potuit
 Virgilius dum Didonem induceret diras more Tragico imprecantem Aeneæ: sed cum
 fontem indicarim, riuolos non consëctabor. Iam verò eò progreditur Dido vt suis hære-
 dibus ac Tyrijs vaiueris odium hæreditarium testamêto relinquat quo Troianos ac po-
 steros perpetuò insectentur: atque ita etiam insectentur, vt ferro, igne, perfidia nunquam
 illis non sint infensi: quam imprecationem sanguine se firmaturam dicit, vt ne reuocari
 possit, sed testamenti vim obtineat ac locum.

Partic. 83.

Tum vos o Tyrij stirpem & genus omne fururum
 Exercete odijs: cinerique hæc mittite nostro
 Munera: nullus amor populis, nec fœdera sunt.
 Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
 Qui face Dardanio ferróque sequare colonos.
 Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires,
 Littora littoribus contraria, fluctibus vndas
 Imprecor, arma armis: pugnent ipsique Nepotes.

974

*Elise seu
 Didonis te-
 stamentu.
 NVM fu-
 renti aut
 Amanti li-
 ceret testa-
 mentu con-
 dere:
 NVM Po-
 eta illud
 excipere.*

Hoc Elisæ testamentum: quod etsi atrox & funestum, paulò adhuc attentius agnoscen-
 dum: quin mihi quidem ad diras illius imprecationes temperandas, atque adeò animi gra-
 tia, tantisper in eo ludere lubet mox verò Didonis mortē ac funus, librūque hunc pul-
 cherrimum, claudere ac perorare. Principio igitur dubitare cogor num poëta noster re-
 ctè fecerit qui sibi Didonis testamentum excipiendum putauit. nam, vt omittam aman-
 tes quasi amentes videri possē, amentibus verò haud fieri testandi potestatem, sanè poëta
 dum hæc conderet tabulas aut exararet, non potuit non fateri Didonem furere, ac furo-
 re percitam rogum petere: at furiosos testamento arcendos longiùs, compertum est. Et
 sanè optant quidem leges vt decedentes testandi commodo ac solatio potiantur quo
 mœrorem vtcumque leniant suum. sed tamen omnino requirunt vt mentis sint com-
 potes. cum igitur furiosi, quippe mentis impotes, testamento interdican-
 tur, profectò Dido, quippe furens, ab hisce cōdendis tabulis arcenda fuit longiùs: ita ut Poëta temerè fu-
 rentis

rentis excipiat voluntatem. quidam nonne illud etiam requiritur, ut qui condit testamentum sit liber, ac sui iuris: sic sane. at Dido Amoris est mancipium: mancipijs verò testamentum facere haud licet: praesertim verò quia si quid fortè possidere videantur, id reuera domini sit: & ideo fortasse Iuno iubebat ut Venus & Amor, Didonis quam sibi mancipassent & in duram illam seruitutem redequissent, spolia etiam referrent

Egregiam verò laudem & spolia ampla refertis

Tuque puerque tuus

- 975 Et tamen si Amoris mancipia testamento prohibeantur. iuvenes quippe qui passim amant, testandi potestate priuarentur, quod insolens & inauditum videri possit & sane non Amoris mancipia sed Martis & Bellonae, quaeque manucapiuntur, mancipia, huius sunt expertia facultatis. Idem dixerim de furore: nam Amor est quidem amentia quaedam, ut scribit Plato, sed lenis est furor, & placidus. Itaque non haec amentia, non hic furor, a testando repellitur, sed qui praeter naturam atque altius humanas inuadit mentes: quaeque consilium planè adimunt perturbationes, ex cum testamento pugnant: amor nullo modo: alioquin ira etiam quae est breuis quidem furor, ac non minus quam Amor perturbat mentem, testandi libertatē adimeret; idem de odio, idem de inimicitia & graui quacumque affectione & perturbatione dicendum esset: quod tamen vix concedat quispiam.

Liceat igitur amanti Didoni testamentum condere: liceat illud Virgilio excipere: exarare, ac publicis literis consignare. Nisi tamen inde noua excitetur controuersia quòd testamentum quantumuis ritè a Didone conficiatur, non possit non paulò post irritum euadere, cum Dido condito testamento, statim sibi mortem consciscat ac violentas inferat manus: magnopere namque verendum est ne eorum qui sibi mortem inferunt, testamenta irrita sint illico. quādoquidem aduersus interfectores diuina humanaque iura clamant, ita ut indigni sint praecclaris illis legum prerogatiuis quae decessuris conceduntur. Quamquā ubi semel testamentum ritè conditum fuerit, fortasse haud irritetur seu rescindatur quòd quis deinde prauehementi perturbatione sibi intulerit manus: is enim mulctatur legibus qui sciens & prudens se se interfecerit: non qui prauehementi perturbatione & per imprudentiam, igitur ubi semel Dido, quod demonstrauimus, testamentum conficere potuit, non est quòd ob perturbationem quae deinde secuta siue aucta sit vehementer atque altius occupauerit animum, eius rescindatur testamentum.

NVM
eius qua se
deinde in-
terfecerit
irritum sit
Testamen-
tum.

- 976 Commonuerer magis quòd Dido odium testamento relinquit posteris, inimicitias perpetuas, bella. Sed Iureconsulti viderint num hinc vltima voluntas infirmetur, rescindaturque testamentum. Ego certè cum Dido Urbem etiam ac Regnum ad Tyrios transmiserit, agrè crediderim testamentum infectum reddi. Praesertim verò quia apud Ethnicos conditur, apud quos inimicitias persequi atque hostem vleisci in laude ponebatur. Itaque M. Tullius non dubitauit Lucillum eo etiam nomine commendare quòd cum paternas inimicitias vnā cum hereditate excepisset, eas non sine laude (sic enim ille) persecutus esset. Igitur testamentum Elissae manebit etiam: ac propterea rectè Virgilius qui illud excepit & carmini commendauit.

NVM o-
dio sum Te
stamentum
condere li-
cuerit.

Age dum igitur propositum testamentum agnoscamus: in quo primū testatrix est Dido siue Elisa: neque enim temerè Elissae morientis sit mentio: sed ut proprio testatrix designetur nomine: nam reuera hoc illi fuit ab incunabilis nomen: Didonis cognomentum inuenit postea, quod virago visa sit, id enim valet Dido: Tyria genere, Carthagini verò Regina. Locus, Carthago, & interiores Regiae domus aedes, quae sub dio, Testes his carminibus describuntur.

Promulga-
tur Elissae
Testamen-
tum, & ex-
aminatur

*Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum & conscia Iuno,
Nocturnisque Hecate trinijs vlulata per Vrbes,
Et dirae vltrices, & dij morientis Elissae.*

Accipite haec, meritisque malis aduertite numen,

ubi videtur Testes & multos & vndique accersere ut eius voluntas testatior sit ac certior: utque non mortalibus modò perspecta sit verum etiam mortuis: denique hominibus, manibus, coelestibus. cur enim solem inprimis ac Proserpinam testes adhibuisse, nisi ut coelestibus, inferisque compertum esset? Tabellio siue Notarius, siue Scriba, siue Tabellarius, vno verbo, ne de nomine disputemus, qui testamentum excipit & tabulis publicis mandat, est noster Virgilius: quem, si cui Testamentarium quoque ap-

Testes.

Tabellio.

pellare lubeat, per me sanè liceat: quandoquidem comperio Testamentarium non male audire semper, quasi verò nunquam non eum significet qui subiecit Testamentum, sed eum qui testamentum conscribit, atque ultimam alicuius voluntatem excipit, significare aliquando. Tempus denique est ultimus & Annus & Mensis & Dies Didonis regni. 977

Ultima voluntas.

Vt verò intelligamus ea quæ exarat, ad ultimam voluntatem ac testamentum pertinere, Dido ipsa illud præfatur

— *Hanc vocem extremam cum sanguine fundo.*

si enim vox extrema & solemni ritu declarata, voluntas ultima atque adeò testamentum condatur necesse est: quod eò maiorem vim auctoritatēque habeat oportet, quòd sanguine obsignatur & morte confirmatur: ut enim inter res publicas lex, diuturnitate, ita inter priuatas testamentum morte, robor accipit ac firmitatem. Neque verò sic Tyrijs hæreditatem transmittit Dido ut non ea memoret quæ siue ad corpus siue ad animam pertinent. Et si enim verbis illis

Hæreditas quibus transmittitur & que.

*Tum vos o Tyrii stirpem & genus omne futurum
Exercete odys cinerique hæc mittite nostro
Munera: nullus amor populis, nec fœdera sunt.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanio ferroque sequare colonos.
Nunc, olim, quocunque dabunt se tempore vires,
Littora littoribus contraria fluctibus undas
Imprecor, arma armis, pugnent ipsique nepotes.*

Corpus committit flammis.

Dido barbarum & crudelem in modum visâ est huius consuetudinis habere rationem, habuit tamen. Igitur corpus rogo & flammis committit ut solvatur in cineres. quâquam eo nomine, si quis rectè æstimet, eaque lege ut Aeneades odijs exerceantur, trucidentur, mactentur, eiusque cineri ac sepulturæ mittantur.

— *Genus omne futurum*

Exercete odijs, cinerique hæc mittite nostro

Munera —

vbi sanè quod Tragici memorant sapè, litatum scilicet humano cineri humanum sanguinem, atque Homerus in primis canit de Achille qui Patrocli cineri ac sepulchro Troianos mactauit multos, Virgilius etiam visus est spectasse dum Aeneas de mortuo Pallanti Turnum deuoueret, id in præsens erga suos cineres exerceri cupit Dido animam verò post paulò dulcissimis committit Aeneæ exuijs. 978

Animam Aeneæ exuijs: & quid in præsens significet Anima

Dulces exuijs dum fata Delis sinebant,

Accipite hanc animam —

sed de hac re tota suo loco. Nunc paulò distinctius explicemus diram imprecationem; si quidem euentum sortita est. quo tamen in loco animam crediderim non pro mente & intelligentia aut Principe hominis parte, sed pro spiritu quem ducimus & anima quam spiramus, quæque a vento (ἄνεμος enim est Græcis) nomen inuenit, usurpari: quasi verò hanc cupiat, dum cum sanguine & calore funditur & extinguitur cum sanguine excipiat dulcissimis exuijs illis: ut quæ sanguinem imbiberent exuijs exciperentque, eadem animam quoque exciperent. Itaque Mens adhuc supererit atque animus, ut enim M. Tullius animum, hoc est mentem & intelligentiam distinguit ab anima, quam propterea spirabilem animum appellauit aliquando ut spiritum ac ventum a mente distingueret, sic Virgilius imaginem, vmbra, manesue animæ opposuit ut mentem designaret. Principem enim animæ seu hominis partem modò imaginis, modò vmbra, modò Manium designat nomine. Itaque

Qui superest animus Manibus seu Dis inferis commendatur.

Me patris Anchisæ, quoties humentibus vmbis

Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,

Admonet in somnis, & turbida terret imago,

inquit Aeneas. igitur postremo loco animum Dido Dis committit inferis, & ideo ait

Et nunc magna mei sub terras ibit imago.

quod autem imaginis nomine designat, vmbra quoque nomine intelligit sæpè; quare dum canit

Pel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,

Pallen-

Pallentes umbras Erebi noctemque profundam,
979 imagines illas intelligit quas sub terras ire arbitratur. & hæ sunt quibus præficitur Mercurius umbræ. nam huc spectat Virgilius dum canit,

Tum virgam capit: hæc animas ille euocat Orco

Pallentes, alias sub tristia tartara mittit

& has imagines atque umbras interdum manes appellat: vnde illud

Manesque Acheronte remissos:

quos sanè manes cineribus interdum insidere suspicabantur ac sepulchra peragrarè. & ideo cecinit

Nec patris Anchisæ cineres manesque reuelli.

Ita quidem tripartito se se committit Dido. Et si corporis ac cineris rationem habet maximam ut scilicet Tyrijs Aeneæ stirpem ac posteritatem omnem perpetuis odijs exercètes eius iniuriam vlciscantur, ac ferro, flammis, perfidia ipsa insectantes, enecarent, trucidarèt suoque cineri in summi muneris locū transmitterent. Qua in re sic votis respondit euentus ut Dido non minùs vaticinium cecinisse, quàm testamentum confecisse videatur. si quidem post longas suspiciones vnde animis insensu fuerunt diu, Carthaginienses implacabilibus odijs descenderunt ad bella, in quibus tot tantæque Romanorum strages edidere tum apud Ticinum flumen ac Trebiam, tum ad Trasimenum lacum, & Cannas Apuliæ vicinū tum alijs in locis multis ut quæ suo cineri munera petit Dido ad nauëam acceperit, quid plura? Annibal qui Romanum sanguinem auidissimè sitiret, propter ingentes strages, Parce ferro, suo militi inclamare coactus est: itaque semel, ut cætera taceam, modij duo annulorum Carthaginem missi sunt munera, equestri ordine poenè extincto.

Non minus vaticinium cecinisse visa est, quàm testamentum condidisse.

980 Dum verò mandat ut nullus sit amor populis, nullū foedus, id etiam ad votum succedat: quandoquidem ut bello a perfidia dedere initium (cum enim primo bello Cornelium Asenam consulem per speciem constituendæ pacis euocassent, hunc oppressere) sic procedente tempore perfidiam quasi pro fide coluerunt. denique perfidi ac fidifragi ut cum aliquibus loquar, haberi & appellari maluerunt cum dedecore & detrimento, quàm fidē cum dignitate & utilitate tueri. Denique dum optat iubetque ut ex suis ossibus, hoc est ex sanguine & genere, ac summam ex Tyrijs, aliquis oriatur qui inter tot odia ac perfidias, suas vlciscatur iniurias, propteræque igne & ferro insectetur Dardanios, nec vllum eos insectandi tempus occasionemque prætermittat, nemo non videt Annibalem designari. satis enim constat hūc prius in Romanos odium & hostilitatem iurasse quàm per aratē exercere illam posset: ac veriùs natum Romanorum hostem quàm factum. Itaque dum hoc in loco Virgilianam Didonem audio, satis intelligo iure scripsisse Historicos Annibalem fuisse luctuosam Romanorum tempestatem, funestum gladium, fulmen, furiam, facem, & summam, ubi Annibal esset, ibi Romanorum pacem inueniri non potuisse. Atque hanc planè facem, hunc fidifragum hominem, quasi Vates imprecatur ac præstolatur Dido. Denique nunquam Livium audio de Annibale scribentem, *Has viri virtutes ingētia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quàm Punica: nihil veri, nihil sancti, nullus Deum metus, nullum insurandum, nulla religio:* quin is mihi in mentem veniat quem Dido ex Punica gente exoriri cupit qui insurandum fidemque ac foedera contemnat, ac face & ferro Dardanios insectetur, perpetuò. Atque huc etiam pertinet quod simul mandat ut littora ipsa Libyæ sint Troianorum littoribus quocūque tempore contraria, fluctus fluctibus, arma armis, nepotes nepotibus. Quod vltique adeo comprobauit euentus ut a nullis hostibus maiore vel odio vel crudelitate & hostilitate pugnatum sit.

De Chartaginesium perfidia.

De Annibalis perfidia sigillatim.

981 Sed iā rogam conscendit Dido: iam inter Aeneæ vestes exuuiasque procūbit, ubi cum ea protulisset verba

Dulces exuuiæ dum fata Deisq̃ sinebant

Accipite hanc animam, mēque his exoluite curis,

districto Aeneæ ense sibi mortem intulit paucis interpositis, quā collapsam suscepit Anna soror. cūque agrè efflaret animam, quòd, ut ait poëta,

Nec fato, merita nec morte peribat:

Sed misera ante diem, subitoque accensa furore,

Iuno Iridem misit e Cœlo quæ fatalem abscidit crinem, vnde penitus extincta est. Hæc de Reginæ Didonis testamento & morte.

Hæc

Partic. 84.

Hæc ait, & partes animum versabat in omnes,
 Inuisam quærens quamprimùm abrumpere lucem.
 Tum breuiter Barcen nutricem affata Sichæi:
 (Namque suam patria antiqua cinis ater habebat.)
 Annam cara mihi nutrix huc siste sororem:
 Dic, corpus properat fluuiali Spargere lympha,
 Et pecudes secum, & monstrata piacula ducat:
 Sic veniat. túque ipsa pia tege tempora vitta.
 Sacra Ioui Stygio, quæ ritè incepta parauī,
 Perficere est animus, finémque imponere curis,
 Dardaniūque rogam capitis permittere flammæ.

Iam ad susceptum moriendi consilium conuertit se tota, & ideo

982

— partes animum versabat in omnes,

Inuisam quærens quam primùm abrumpere lucem.

& quoniam interim Sichæi aderat nutrix, eam, ne impedimento sit, ad Annam accersendam callidè mittit, nec prætextus deest, scilicet ut quæ instituerat sacra, ne dicam magica absoluat, & ideo concludit

Sacra Ioui Stygio, quæ ritè incepta parauī,

Perficere est animus, finémque imponere curis.

Ita quidem Plutoni (hunc enim stygij Iouis intelligit nomine, quem enim nigrum Iouē dixerunt alij ipsa, ut iuuat, Iouem appellat) sacra quasi peractura, vel ad finem perductura ablegat Barcen Dido. Poëta verò sic statim pergit de utrâque.

Partic. 85.

Sic ait, illa gradum studio celerabat anili.
 At trepida & cœptis immanibus effera Dido,
 Sanguineam voluens aciem, maculisque tremantes
 Interfusa genas, & pallida morte futura,
 Interiora domus irrumpit limina, & altos
 Conscendit furibunda rogos: ensémque recludit
 Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.

Dum longæua nutrix qua potest celeritate ad Annam contendit nam ideo canitur

— illa gradum studio celerabat anili.) Dido, ne rei benè gerendæ, vel potius malè gerendæ, occasionem amitteret, furorem vndique spirans, ac mortem, interiores ades irrumpit, conscendit altos rogos, ensémque recludit, quamquam dum interim Aenæ exuias notumque cubile aspiciat, quibus incubit, non potest non moestissimas illas sed æquè suauissimas voces profundere, quas legimus multos non sine lachrymis lectitasse

Dulces exuiæ dum fata, Deusque sinebant,

Accipite hanc animam, meque his exoluite curis.

Sed de his suauissimis carminibus paulò post. Nunc Didonem quam spirantem diximus furorem ac mortem, inspiciamus, atque adeo examinemus quicquid de hac re tota profert Virgilius. Ac primò quæ trepida & cœptis immanibus effera simul describitur? Sed trepida obijcitur quòd non possit mortem natura duce non trepidare, homo enim erat: effera tamen dicitur ob virilem desperatumque animum qui audacem reddit hominem & efferatum, ita ut non modò fortia sed immania aggredi audeat cœpta. Et huc pertinet, quòd hinc sanguineam aciem præfert quod efferati animi est indicium: illinc pallorem refert ac tremantes genas, quæ & pallore & sanguine mixtæ apparerent: etsi acies sanguinea in oculis maximè emicabat, pallor in genis. Dicitur verò irrumpere interiora limina, ut effera exprimatur: & eodem spectat quòd furibunda conscendit rogos, ensémque recludit. Eleganter verò illud de ense interponit Vates — non hos quæsitum munus in usus, quasi

983

verò

verò si non ad tutelam, ad ornamentum certè, & ad beneuolentiam declarandam tributus esset, non ad perniciem. Quamquam quæsitum ait; quasi verò non modò dono acceptus esset, quemadmodum Aiaci contigerat qui quem ab Hectore dono accepit ensẽ, hoc se transfixit, verum etiam in doni, ab eo quem deperiret, locum optatus, quæsitus, acceptus esset: quis igitur non miretur ad perniciem & ad mortem conuerti, præsertim a foemina. Atque huc facillè spectauit Seneca, apud quem Deianira, cum ad se interficiendam telum optaret, exclamat

Vtinam esset, vtinam fixus in thalamis meis

Herculeus ensis——

quasi tacitè optaret se Herculis a quo derelicta fuerat, ense interimere, quemadmodum Aeneæ Dido.

Part. 86

Hic postquam Iliacas vestes, notumque cubile,
Conspexit: paulum lachrymis, & mente morata,
Incubuitque thoro, dixitque nouissima verba.
Dulces exuuie, dum fata Deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exoluite curis.

984

Non potest non commoueri Dido cum Aeneæ vestes notumque cubile rogo, in quem conscendit, cernit imposita: quidni enim tam expressis amoris indicibus & monumentis non percellatur foeminae amantis animus? tanti sper igitur moratur; ita ut quantumuis furore quodam agitetur, se tamen hominem esse indicet. Sic sanè quæ corpore constat, lacrimas nequit cohibere, quæ animo, cogitatione suspenditur. Sed furor moram rumpit omnem. Itaque incumbit thoro prout destinauerat atque extrema pronunciat verba: quæ sanè B. Augustinus fatetur se non sine lachrymis legere potuisse, ac fortasse Aeneide tota nullum inuenias locum aut carmen vnde magis ad lacrymas prouoceris; idque tum quia nouissima morientis verba magnopere afficiunt, tum quia quæ iucunditatem afferre solent exuuia (ideo enim eas appellat dulces) referuntque beneuolentia pignus, imminenti acerbis ac mortis commiserationem augent. Ex quo fit ut quot ferè verba pronunciauit Virgilius, postquam Barcen dimisit Dido, tot & horrore & commiserationis, prout Tragica res postulat, subiecerit incitamenta. nunc tamen commiserationis nouas subiicit faces. dum enim ait Dido

Dulces exuuie——

Accipite hanc animam, meque his exoluite curis,

Nemo non sentit huiusmodi verba ad suauissimas lacrymas extorquendas ficta esse & comparata.

Part. 87

Vixi: & quem dederat cursum fortuna, peregi:
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Vrbem præclaram statui: mea moenia vidi:
Vltima virum poenas inimico a fratre recepi.

985

Non obliuiscitur Dido Regia dignitatis: quapropter paucissimis commemorat quæ non sine laude peregisset; fore confidens ut magna sui ad manes eat imago, quod est non sine celebritate. Neque enim eo planè consilio *Vixi* inquit Dido, ut se nunc mortuam nobis obtrudat. Et si enim malis omnino vitandi gratia *Vixi* de ijs diceretur qui obijissent (nā ideo M. Tullius, vivere inquit de ijs quos hesternæ die necari iusserat; quin Virgilius ipse *fuius Troes, fuit Ilium* de ijs pronunciat qui Ilium ac Troianum Regnum peremptum vidissent) verum tamen Dido ad nominis celebritatē refert *vixi*; quasi diceret floruius: & ideo mox addit —— *& quem dederat cursum fortuna peregi*; quasi dicat non inutiliter vixi & sine gloria, sed quantum Fortuna tulit aduersa, cursum gloriosè peregi: sic Cæsar apud M. Tullium, satis diu ætati vixi & gloria. quæ fermè sententia Cicero etiam vsus est cum de se ipso loqueretur in quadam epistola. & hac de causa addit. *En nunc magna mei sub terras ibit imago*: quibus verbis quicquid superstitiosè fortasse de imagine concipiat, fore significat ut in posterum maior sub terras etiam & apud inferos non secus atque apud viuos eius vigeat fama: quemcumque enim cursum fortuna dederat (ut loquitur M. Tullius)

lius) ac virtutis exercendæ locum, hunc impleuerat strenuè. Nam quæ commentatur hic Seruius de triplici vita quæ a fatiis alia, alia a Deo, alia a fortuna, concedatur, non placent: si quidem vitam satis qui acceptam refert, Deo acceptam refert; de fortuna aliò spectans mentionem facit Dido. Sed de hac re opportuniùs paulò post. Interim sunt isthæc Dido: verùm quid maximè peregristi?

Vrbem præclaram statui: mea monia vidi,

Vlta virum pœnas inimico a fratre recepi:

vbi geminam vtrinque indicat rem benè gestam; urbem nobilem & inchoatam & ad exitum perductam & ideo canit apud *Quidam* 4

Vrbem constitui, latèque patentia fixi

Monia finitimis inuidiosa locis.)

& (quod antea peregerat in Syria) aurum a fratre vindicatum & pœnas extincti viri sumptas. Atque hæc felicitati sibi ducit, quam tamen mox fatetur Troianorum fœdatam aduentu, & ideo statim exclamat.

Partis. 88.

Felix, heu nimium felix, si littora tantùm

Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ

Dixit, & os impressa thoro, Moriemur in ultæ?

Sed moriamur, ait: sic sic iuuat ire sub umbras:

Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto

Dardanus, & nostræ secum ferat omina mortis.

Prædicat antea factam felicitatem, ita ut hinc quoque satis intelligatur ad commendationem nominis dixisse *Vixi*. Sed tamen fœdatam indicat statim suam felicitatem ob Aeneæ aduentum, ac propterea cum exaggeratè satis eam prædicasset, simulque commemorasset quæ strenuè prudentèrque gesserat, clam indicat vnde gloria fœdata sit ac fœlicitas antea facta, Aeneæ siquidem describit vel potius adumbrat aduentum, quo suam tacitè indicat infamiam, & infœlicitatem, nam dum optat vt ne Dardaniæ carinæ attigissent sua littora, tacitè amissam deplorat pudicitiam ac mortem quæ miseræ imminabat. Videtur autem imitatus Catullum, apud quem Ariadna cum esset a Theseo derelicta

Iuppiter omnipotens, vtinam non tempore primo

Gnosia Cecropiæ tetigissent littora puppes,

cecinerat non inuenistè. Et si faciliè in eum Ennii locum spectare potuit in quo Medea item a Iasone derelicta deploratur.

Vtinam ne in nemore Peliaco securibus

Casa cecidisset abiectam ad terram trabes

Neue inde naus inchoandæ exordium

Cœpisset ———

Quid plura? Euripidem item imitari potuit dum Medeam item a Iasone derelictam sic deplorat famula

Vtinam Pylas littus Argo ad Colchicum

Non transuolasset Cyaneas symplegadas

Nec strata saltu pinus olim Pelio

Cecidisset: acta nec virorum sortium

Dextris, tulisset arietis spoliū aurei

Pelia imperante, non hera excelsam mea

Medea Iolchem appulisset, Iasonis

Amore seu pectus agrum saucia.

Crediderim verò Virgilium, cum Didonem induceret quæ se felicissimam reputaret, vbi Aeneas nō appulisset Carthaginem, longius prouectum animo, ita ut Dido quemadmodum visa est paulò ante vaticinari acerbissimas Carthaginensium inimicitias erga Romanos, ac bella cladèsque ingentes quibus ij affecti sunt, ita nunc è contrario spectet ac vaticinetur quod secuturum esset tandem Carthaginis excidium; atque hoc maximè nomine se infœlicem reputare; id enim gratius futurum erat Romanis, præsertim post exantlata pericula. Atque hūc sanè non possum (quicquid Author ad Herennium scriptum reli-

reliquerit) non probare Ennij artificium dum eandem sententiam a trabibus orditur in Peliaco cælis nemore. Etenim si Orator quem ibi instituebat rem tam longius repetiisset, fortasse minùs aptè: (quamquam de hoc paulò post) debet enim ad vulgi aures ratio-
nari: vulgus verò, vtinam (dixisset) nunquam huc peruenisset Iason: id quod quilibet de po-
pulo pronunciaisset. Sed cum Poëta loquatur, apud quem peregrinæ quoque viæ teruntur
elegantè, videntur mihi venustatem quandam referre verba ista.

Vtinam ne in nemore Peliaco securibus

Cæsa cecidisset abiecta ad terram trabes.

Imò verò crediderim ab Oratore quoque, dummodo in ijs quæ planè remota sunt, non
commoretur diu, tale quippiam proferri posse non temerè; quid enim si ad mortaliū,
qui se se tam facile committunt pelago, audaciam tunc incusandam cum quis naufragio
perierit aut a piratis in seruitutem ductus sit, exclamaret, Vtinam nunquam trabes se-
cure cecidisset in nemore, nec carina extitisset vnquam cui se committerent mortales?
profectò id ab Oratore quoque non indecorè proficiscatur vbi captiui aut demersi deplo-
retur calamitas ciuis. Fateor tamen posse commodè a medijs aut proximis exclamatio-
nem duci. Sic apud Tragicum decipientis Oratoris damnatur artificium.

Vtinam in pretio nunquam diserti fuissent viri,

quod tamen inde damnari poterat,

Vtinam nunquam sermo concessus esset viro.

ita quidem a medijs & elegantè incoepit Virgilius dum caneret Dido

Felix, heu nimium felix, si littora tantum

Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ:

neque enim eminus omnino & a trabibus, neque cominus & ab hospitio aut conuiuijs
colloquiisue, ducit exclamationem. Deniq; dummodo acutè ac scitè quid proferas, haud
magnopere interest siue eminus siue cominus ordiaris exclamationem. Iam verò thoro
os imprimit Dido, ne eiulatus erumpat ac doloris significatio: sic enim fortes viri quos
imitatur Regina: sic etiam apud Ouidium Lucretia,

Vtque thorum pressit, ferrum Lucretia mecum est.

quin apud Virgilium ipsum inuenias fortes viros bello occumbentes terram momordis-
se qua os obstruerent ne gemitus emitterent ullos. Itaque crediderim hoc ipso temporis
articulo se se Didonem trāsuerberasse, ac ne doloris vox erumperet, os thoro impressisse.
vbi mireris cur Poëta de inflicto vulnere ne verbum quidem nam canēdum fortasse Tra-
gico ne quis in Theatro atque ante oculos spectatorum se se trāsuerberet (quamquam
neque id cauent omnes, neque omnes prohibent: de qua re vide quæ scripsimus in Poëti-
cam Aristotelis) & interimat, sed dum tale quid narratur, diligenter narrandum, & locus
& tempus quo se quis interfecerit declarandum. Sed de hoc paulò post vbi canit

— atque illam media inter talia ferro

Collapsam adspiciunt comites —

interim illud obserues nutasse adhuc Didonem, quæ adiecit,

989 — *Moriemur inulta?*

sed non tam mortem inolet quàm quòd interim moriatur inulta, vbi continuò etiam
hæsitantiam animò pellit omnem pergens,

sed moriamur ait: —

quo in loco ne non desperationis quoque exprimat sensum & affectū, audacter pergit,

— *Sic sic iuuat ire sub umbras:*

quasi diceret etiam inultam mori iuuat & ad umbras concedere. Quin vt desperationis af-
fectum & mortis contemptum magis adhuc ac magis ostendat, ne siquidem Aeneas ex
alto spectet incendium & mortis omen inde hauriat, sibi supersedendum putat: & ideo au-
dacter (vt in desperatione fit) pergit

Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto

Dardanus & nostra secum ferat omina mortis:

cui egregiè respondent quæ continenter ad Quinti initium canit Poëta de Aenea

— *fluctusque atros Aquilone secabat,*

Mænia respiciens quæ iam infelicis Elise

Collucet flammis. quæ tantum accenderit ignem

Causa later: duri magno sed amo e dolores

Pelluto, notumque furens quid femina possit

Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.

At enim idipsum subuereri potuisset Aeneas aut mirari, quantumuis Dido se nequaquam interfecisset: quid enim prohibet quò minus ex alto accensam pyram intueretur, nec tamen Didonis mortem perciperet? Rectè: & hac de causa ait *ferat omina mortis*, quia scilicet ignis indicium offerebat mortis? cadauera enim igne cremare consueuerant) ac proinde omen, certi nihil, attulisset: & idcirco augurium tantum inde hausit ac suspicionem Aeneas.

990

Partis. 89.

Dixerat: atque illam medio inter talia ferro
Collapsam aspiciunt comites, ensẽmque cruore
Spumantem, sparsasque manus it clamor ad alta
Atria: concussam bacchatur fama per Urbem.
Lamentis gemitũque & fœmineo vlulatu
Tecta fremunt, resonat magnis plangoribus æther:
Non aliter, quàm si immixtis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros: flammaeque furentes
Culmina pẽrque hominum voluantur, pẽrque Deorum.

Incertum videri adhuc possit quandonam se se transuerberauerit Dido, cum postquã os impressit thoro, si non eiulatum ac doloris verba, expressit, locuta sit tamen. Sed cũ nunc iam collabatur, satis intelligitur ante verba illa ferrum in se conuertisse, paucula illa verba expressisse. tum collapsam esse; etsi non inficior potuisse Virgilium. rem planiorem efficere. quàmquam cum esset in more positum vt viri fortes os sibi obstruerent morituri, idque argumentum esset inflicti vulneris, apud cordatos viros quibus maximè canit Virgilius, & apud Romanos quibus propositus mos compertus erat, dubitatio oriatur nulla. Paulò difficilius videri possit intellectu quando aut a qua succensa fuerit pyra. Nam succensam fuisse non modò ex Quinto constat vbi canitur de Aenea Moenia respiciens quæ iam infelicitis Elisæ

Collucent flammis quæ tantum accenderet ignem

Causa latet ———

verum etiam ex Quarto dum ait Dido

— sic sic iuvat ire sub umbras;

nam statim subdit *Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanius*. Et tamen quĩ excitatus fuerit hic ignis percipi nequit: nam constat quidem pyram tecto interiori sub auras erectam ab Anna; nam cum id ei præcepisset Dido, pergitur de Anna ergo iussa parat: sed nusquam interim legitur pyra suppositos ignes: quin, quod rem efficit difficiliorem, de Anna canitur,

— sic fata gradus euaserat altos:

Seminimẽmque sinu germanam amplexa fouebat

Cum gemitus;

quod tamen canitur postquam Dido se in rogi coniecit seque diuerberans dixit

Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto

Dardanius ———

quĩ igitur cum iam accensa esset pyra in quam se coniecisset Dido, potuit Dido illam complecti semianimem, fouere, extremosque halitus lambere: sanè nihil est quòd eò confugiamus vt dicamus Didonem statim atque Anna parauit iussa *incendisse locum*: nam omnes legunt *Intenditque locum fertis & fronde coronat*: vt omittam adhuc dubitari posse quĩ Anna conscenderit succensam pyram ibique fouerit sororem, vel igitur dicendum est Didonem imæ pyrae lentum submisisse ignem qui, nisi multò post, summam pyram non attigerit in quam se coniecit (nam illud *tadis atque ilice secta Intendit locum* indicat fomitem quoque igni ministratum, etsi exiguum prout ilice excudentibus ignem contingit) atque ita ignis summam pyrae sedes seriùs attigisset quàm Anna ibi procubisset: ita quidem nauiganti Aeneæ auctus ignis sese in conspectum dedisset: vel dicendum ignes pyrae fuisse

991

fuisse subiectos, postquam Dido penitus extincta esset; ita ut Anna illam abluerit, cruorem siccauerit, ac tandem, cum penitus expirasset, ignes subiecerit ut cremaretur. Nam fortè, hoc ordine cremabantur corpora; ita scilicet ut prius ablueretur, aliquid etiam temporis, ut sit, interponeretur, denique pyra succenderetur. Sed profectò cum cecinisset Dido iam antea, *Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus*, indicare videtur iam antea iniectæ pyrae ignem: nisi commodè interpreteris Hunc qui breui se se attollet, hauriat ignem. Certè illud *Dardanijque rogam capitis permittere flammæ*. *Est animus* —

992 non obscurè indicat rogo fuisse quidem iniiciendos ignes, iniectos adhuc nullo modo: ita ut Virgilius receptum in morem intuens, grauis Poëtæ instar superfederit eorum narratione quæ lectori industrio & nauo aut etiam erudito propria obseruanda essent industria. Difficillimum tamen illud est quæ secum ipse planè consentiat, dum hinc Barcen videtur obligare Dido atque ad Annam transmittere ut ne impedimento esset iam iam se transfixuræ, & tamen statim ac se diuerberat ac collabitur, adsunt comites quæ spectant id totum; itaque canitur, *Dixerat, atque illam medio inter talia ferro Collapsam aspiciunt comites*. Sed fortasse Barcen ablegauit ad Annam non tam ut remotis arbitris se se transfigeret (neque enim Regina id consuetum ut non astent comites aliqua) sed ut Anna properaret spargere lympa corpus: etsi quale corpus propriumne an victimæ non explicat; sed agnoscendum relinquit ubi aduenerit. Fortasse etiam Dido cum Barce dimissâ interiora domus irrupisset & altos rogos conscendisset, subsecutæ sunt comites sensim, & collabenti illi astitere, non verò opportunè diuerberanti affuere, quòd Dido furibunda irrupit interiora, rogos conscenderit, ensē reclusit; illæ nihil tale suspicantes, lento gradu eam sint consecutæ. Iam igitur fama spargitur Vrbe tota, quam tamen exaggerat Poëta ac Tragico more exaggerat: ita ut quantumuis Didonem se se interficientem aut comites lamentis ac gemitibus aulam omnem implentes, non cernas oculis, cernas tamen animo. Et huc pertinet quòd poëta, ut post multa rem veluti in conspectum adducat, subiicit,

*Non aliter quàm si immixtis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros, flammæque furentes
Culmina perque hominum voluantur, perque Deorum.*

Vbi non alieno sanè loco quod secutum est Carthaginis incendium, tacitè vaticinatur, & quas Dido a Carthaginensibus inferendas Romanis clades vaticinata fuerat, compensat abundè satis. Quamquam ad rem magis adhuc magisque declarandam exaggeranda nque, addit *aut antiqua Tyros*; quibus verbis a Carthagine, rem augens, ad antiquiorem patriam contendit, in qua orti essent & educati: quid enim funestius quàm Patriam ruentem cernere ac vorari flammis? præsertim verò quæ toto orbe terrarum claruisset: siquidem ab ea, ut nauigandi arte excellabant Tyrij; Coloniae ductæ sunt longè ac latè. Appellat verò illam antiquam cum obgermanam antiquitatem (ut enim Orienti proxima fuit ac regioni in qua primùm creuit humanum genus, priscis temporibus condita est) vel ut significet non Tyrum intelligendam in qua recens dominaretur Pygmalion, sed in qua prius Dido eiusque Maiores regnassent. Fuit verò Insula antequam ab Alexandro Macedone, qui eam continenti iunxit operibus, & peninsulam fecit, expugnaretur. Atque hinc imprimis Alexandri percrebuit fama in re militari, cum septimestri obsidione eam Urbem sua virtute expugnasset quæ nullo modo expugnari posse videbatur. Cuius etiam ruina & euersio eò aptius figuratur ac fingitur, quòd reuera in Tyrum magnopere defecit Alexander.

Part. 90

Audijt exanimis, trepidòque, exterrita, cursu,
Vnguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis,
Per medios ruit, ac MORIENTEM nomine clamat,
Hoc illud germana fuit? me fraude petebas?
Hoc rogos iste mihi, hoc ignes araèque parabant?
Quid primùm deserta, querar? comitemne sororem
Spreuisti moriens? eadem me ad fata vocasses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset,

Qg

His

His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
 Voce Deos, sic te ut posita crudelis abessem?
 Extinxi te, meque soror, populumque, patremque,
 Sidonios, urbemque tuam: date vulnera lymphis
 Abluam: &, extremus si quis super halitus errat,
 Ore legam.

Dum per mediam turbam cursu properat atque adeo ruit Anna, hoc est Reginae soror, vi- 994
 deri possit decoro minus seruire: multò minus dum ora foedat vnguibus & pectora pu-
 gnis. Sed, ut mittam non deesse ex Homero exempla quæ proferri possint; non tam
 heroica maiestas spectanda in præsens quam Tragicum facinus, in quod conuersatio, lu-
 ctus, pectoris quoque tunso, comæ dilaceratio ac vultus, aptè cadere solet: adde im-
 potentem esse sceminam, rem atrocem, ita ut percellat animum: denique in re tali ac tan-
 ta non seruare ordinem, ordo est; decorum obliuisci, decorum est. Itaque apud Sophocle
 & Euripidem passim se se dilacerantem sceminarum chorum offendas: sic Ariadna apud
 Catullum, sic Briseis apud Propertium, de qua canitur.

*Nec non exanimem amplectens Briseis Achillem,
 Candida vestana verberat ora manu.*

Quin apud Ovidium Acroides multæ sibi manus in comas inferunt quas dilacerant.
 Quamquam statim ex humilitate Virgiliana emergit, (si tamen humilitatem refert quæ
 tum poemati variando ac stylo tum verisimili effingendo seruit mirificè) seque attollit
 oratio, siquidem mox Anna

— morientem nomine clamat;

vbi pietas apparet & amor erga sororem ac iuuandi studium si quis sit locus: explorat
 enim num sensus, num vita supersit adhuc sed luctuosa oratio in primis attollit se se & cū
 Tragica querimonia Epicum iungit splendorem: quapropter dum ex abrupto canit

Hoc il lud germana fuit? me fraude petebas?

Hoc rogos iste mihi: hoc ignes aræque parabant?

decori & eloquentiæ plenum est initium, quo cum consentit oratio reliqua, in qua rei
 feriem, & qua decepta sit ratione exponit: sed suauitatis illud plenissimum

— eadem me ad fata vocasses:

Idem ambas ferro dolor, atque eadem ora tulisset.

Sic Electra in Oreste

O si gladius nos idem, id si fas esset, interficeret?

O si sepulcrum idem acciperet?

sic Euripides ex Interprete. Denique non modò affectibus sed grauitate plena est oratio:
 atque ob id maxime quòd ita se se illam extinxisse clamat Anna ut sororem, populum, Si-
 donios, Patres (Carthaginensem nimirum Senatum) propemodum extinxerit atque Vr-
 bem vniuersam euerterit. Quibus quid excogitari potuerit magnificè non video. Nisi
 tamen Euryali matrem proferas cuius lamentatio plenissima est affectibus ac suauissima:
 sed nimirum Virgilij est. Tu si vtramque coniunxeris atque contuleris, nihil habeas vnde
 non in hoc genere Virgilium Homero anteponas. Iam verò ut extremum illi persoluat of-
 ficiū, appositè comites affatur atque ait

— date vulnera lymphis

Abluam: & extremus si quis super halitus errat,

Ore legam —

vbi incredibilem declarat beneuolentiam cum vel extremum halitum excipere ac lambe-
 re cupiat, si quis supersit. Ita quidem videtur mihi Poeta in Annæ oratione & officio
 admirabilem præferre industriam

Partic. 91.

— sic fata, gradus euaserat altos;

Semianimemque sinu germanam amplexa fouebat

Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.

Egregiam

Egregiam forori nauauit operam querimonijs Anna, nunc obsequijs: etsi nec a querimonijs nec ab obsequijs seiunxit vnquam lachrymas ac gemitus: quos tamen inter querimonias designat poëta, hic exprimit dum ait

— *amplexa fouebat*

296

Cum gemitu —

Atque vtroque sanè horrore, commiserationique in primis ciendæ seruit Poëta: vt quam Tragici dramatica imitatione excellenter commouent, hanc ipsè epica imitatione partim, partim narratione, exciter: denique dum Anna ad sororem aduolat, ac tam præclaris beneuolentiæ & pietatis officijs eam prosequitur, ita vt celeritate, intimo doloris sensu, lachrymis, laudatione, complexu, extremum quoque spiritum excipiens ac veluti lambens, cruorem tergens ac vulnera, animam quoque cum illa effundere exoptans, nullam non terat viam poëta noster vnde hoc tempore affectus excitari & augeri possint. Nū verò gradus pyræ intelligat quibus ad eius culmen, vt in funebri pompa vñ venit, ascenderetur, siue Regiæ in qua ad culmen per gradus deueniretur, seu certè vtrumque (nam sub dio extructa fuerat pyra ac facile in superiore ædium parte) non magnoperè laborarim: sat sit Annam sic locutam esse cum eodem tempore conscendisset pyram ac semianimem sinu foueret germanam non sine gemitu: quo tempore tergebat etiam cruorem: quibus omnibus cumulat poëta Annæ pietatem officiūque. Sed cur Didonem diseris nec animam exhalanti saltem præsto es: ea igitur ad eam se se conuertit poëta noster.

Par. 92.

Illa graues oculos conata attollere, rursus

Deficit: infixum stridet sub pectore vulnus.

Ter se se tollens, cubitoque innixa, leuauit:

Ter reuoluta thoro est, oculisque errantibus alto

Quæsiuit Cœlo lucem, ingemuitque reperta.

Vt qui morti proximus oculos seque totum attollere molitur, naturæ est, quæ se se è languore illo optat eximere, & in meliorem statum vindicare: quod rursus relabatur & succumbat, morbi est, præsertim grauis: quare & graues appellat oculos qui relabuntur, & infixum sub pectore vulnus, vt languoris ac morbi grauitas designetur, & huc pertinet quod *stridet vulnus*: cum enim abundaret sanguis, inter prorumpendum quemdam veluti stridorem emittebat. Iam verò vt ter quis hæc enitatur, ita ut ter & lucem requiratur ac ter se se attollat, eò reuocandum quod sæpius naturæ conatu id nitamur, ita ut numerus pro numero accipiendus sit, alioquin superstitiosum esset ternario rem numero inuoluere. Quamquam quod physicè superstitiosum esset, poëticè cadit eleganter. Sic in secundo

Ter conatus ibi collo dare brachia circum,

Ter frustra comprehensa manus effugit imago.

sic non ineleganter illud

Ter fari nixus, sed vox ter faucibus hæsit:

Ter cecidit calamus quem mea dextra tulit.

Quamquam si quis ter hæc contigisse dicat cum Seruio vt tria Punica bella designentur in quibus ter rebellarint Carthaginenses ac se se veluti erexerint, ter deuicti fuerint ac ceciderint, non magnopere altercabor. Illud tamen monebo, ita se erexisse Carthaginenses, vt Romani victis prius fuerint quàm victoribus simillimi; ita ut non is fuerint Carthaginenses qui statim relapsi sint, sed ingentibus cladibus Romanos affecerint & oppræsserint diu. Ingemit autem Dido naturæ impulsu, etsi nil prohibet quin aut caram sororem aut suum decus ingemiscat; nisi tamen dicas ingemiscere reperta luce quod eam iam peniteret deseruisse. Experientia enim compertum est, multos qui perturbatione abrepti sibi mortem intendant, in mortis articulo cum morte ipsa pugnasse, ac saltem signum dedisse se iam lucem inuitos ac moerentes deserere.

Par. 93.

Tum Iuno omnipotens, longum miserata dolorem,

Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,

298

Quæ luctantem animam, nexosque resolveret artus,

Q 9 2. Nam,

Nam, quia nec fato, meritâ nec morte peribat,
 Sed misera ante diem, subitôque accensa furore,
 Nondum illi flauum Proserpina vertice crinem
 Abstulerat, stygiôque caput damnauerat Orco.
 Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis,
 Mille trahens varios aduerso sole colores,
 Deuolat, & supra caput adstitit; hunc ego Diti
 Sacrum iussa fero, teque isto corpore soluo.
 Sic ait, & dextrâ crinem secat: omnis & vnâ
 Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

Quod iamdiu monuimus, Heroicum poëma esse Deorum hominûmque actionem, id in præsens etiam cernitur dum poëta ab Anna & Didone ad Iunonem Iridemque diuertit: sed superstitiosè tamen: etsi vt poëtico seruiat splendori, inprimisque librum nobili aut (saltem admirabili terminet euentu. Iunonis verò nomine cur Proserpinam, Plutonis inquam coniugem, intelligant aliqui, non ipsissimam Iouis vxorem, non video, cum hâc & omnipotentem appellet Virgilius, quemadmodum non multò antea magnam dixerat, & verò Iridem ei tribuat administram, quæ ab Homero passim ac Virgilio tribuitur Iouis vxori. Denique Dido in Iunonis tutela erat, & Iunonem sigillatim inuocauerat. Quin ideo Iuno (si Poëtam audias) mittit Iridem vt fatalem auferat crinē, quia Proserpina quippe quæ crinem fato tantum ac merita morte obeunti, detruncabat, superfederet, ac lucidatē Didonis quippe immeritò morientis, animam relinquebat. Illud facilius crediderim mitti a Iunone quod iras spiraret adhuc & inimicitias. Certè Virgilius Mercurium conciliandæ paci maximè, Iridem odijs excitandis & bello, adiungit Deorû ministerio. Sed cur obsecro vt Didoni crinem auferat vertice: nam vt longum Didonis dolorem miserata, difficles obitus præcidi iusserit, lucrantemque solui animam, haud mirum: hæc enim vt mors cum natura pugnat è vestigiò, contigisse poterat, præsertim in homine florentis ætatis cui calor inest plurimum; ita vt esset cur Iuno Didoniani doloris miseresceret, & per Iridem opem ferret, sed vt hanc mittat ad crinem euellendum vel eradendum, quasi hinc soluatur anima & pugna, id verò superstitiosum videri potest. Nam quod de Samfone legimus, cui Dalila crinem abradendum curauit (quamquam septem crines non vnum) diuinitus accidit, ita ut nec ordinarium censendum sit (& tamen Homerus & Virgilius fatale crinem morituris auferunt passim) nec nisi fortitudinem continebat, cum Virgilius moriendi seu animæ dissoluendæ vim in eo collocet: ita vt Samson fortitudinem amitteret, ac morti cæterorum instar esset obnoxius, non inde statim diem clauderet suum. Sed hæc mitto libenter, ne cum sacris profana misceamus: Samson enim Liberatoris nostri imago fuit ac typus. Quamquam, vt ne anilem planè fabulam introduci censeamus a Virgilio; nihil prohibet quin Græci quemadmodum alia multa ab Hebræis deriuauerunt sic quod de crine isto peruulgarunt, etsi rem ad superstitionem traduxerint, & fabulis de more implicarint. Profectò Samson ante Troianum bellum floruit, ita ut Homerus inde fortasse hauserit auditione saltem. Denique aniles fabulas tot ac tantas in Poësim intexit Homerus, vt non difficile fuerit reliquos poëtas in aliquibus imitatores habere: nam Euripides, Ouidius atque alij in eadem cum Virgilio sunt naui. Adde Epicum ita admirationi ciendæ studere, vt a verisimili sæpè discedat. At enim quid est quod ait Proserpinam nondum crinem Didoni abstulisse?

— quia nec fato, meritâ nec morte peribat,

Sed misera ante diem, subitôque accensa furore?

Iis (quantum quidem sentit Virgilius vel potius Poëtarum more ludit) præsto erat 1000 Proserpina ad secandum crinem, qui vel fato obirent, fatalem scilicet dierum cursum implentes, vel ante fatale quidem tempus obirent, sed merita morte: quod tamen vtrumque negat de Didone, quam & ante diem fatalem & non merita morte, sed cupidinis face ac fraude ac proinde furore accensa, peribat. Quo fit vt triplex

triplex illud mortis aut vitæ genus quod Servius peruulgauit, cum Virgilio non consentiat: siquidem tempus a Deo & Fatis: quæ nihil aliud sunt quam rerum series in diuina mente, concessum vnum idemque est, itaut illud *Dum fata Deûsque sinebant* in idem recidant. Maiorem dubitationem habet quod rursus triplicem mortem subindicat Virgilius cui subijciantur mortales variè, nimirum fatalem, meritam, quam scelere & culpa concludere ac fatali quæ naturalis esset, opponere videtur: denique immeritam quæ & fato & merito opponatur; fato quia non expleatur naturale tēpus, meritæ quia nulla culpa contingat ac merito, quemadmodum Didoni contigit quam dicit subito furore accensam & ad mortem adaectam esse. Sed profectò inutile esset persequi omnia, præsertim verò quia si rationem in consilium adhibeamus mors vno eodemque tempore & fatalis & naturalis quia fatale tempus ac naturale expletur, videri possit vnde quadripartitam quispiam introducat formam mortis. Quid quod merita mors & scelere & ignauia & belli casu & repentino morbo, & intemperantia & sexcentis huiusmodi vijs obiri potest & in immensum propemodum variari formis? Itaque scitè M. Tullius multa impendere aiebat præter naturam præterque fatum: atque hæc mortis genera quæ præter naturam ac fatum contingunt scitè Plato ad violentam reuocauit, & hac Homerus multos etiam Heroës cecidisse ait. quos ante tempus Orco traditos dicit: & eodem nomine nolite iudices (inquit alibi) hunc vulnere vestro potius quam suo fato extingui. Quamquam an qualibet mors ad fatum sit reuocanda cum nisi Deo volente inferri nequeat, videant viri docti: nos certe humano more sæpè loquimur & ita fortasse locutus est Cicero: quî cum an illud consentiat Virgilij

— *et si fata fuissent*

Vt caderem, meruisse manu viderint item docti uiri.

Atque hæc de Didonis morte: nam Iris quæ interim pulcherrima describitur ad miraculum, adstitit iam Didoni, secuit crinem, itaut calor ac vita (spirabilem intelligit, non quam suprà imaginis & umbræ adumbravit nomine) in ventos abierit. Nunc quinque veluti Theoremata explicanda essent vt huic libro commodus veluti colophon imponeretur. Primum num verè se se interfecerit Dido, & si interfecit, num ob Aeneæ amorem & per impotentiam ac desperationem. Alterum num eiusmodi actio, qualis qualis sit, accommodatum nobili Tragediæ suppeditet argumentum. Tertium qua disponendum sit ratione: cum enim intra vnius Solis cursum ad summum peragenda sit Tragica fabula, quî tanta rerum series vnius diei vel potius decem horarum spatio concludi potest? Quartum in quo statu versetur hæc Aeneidis pars: Epopeia enim a Tragœdia longè differt, cum nullis certis concludatur temporis spatijs, vel certè in annos multos (quod Iliadi, Odissææ, & Aeneidi contigit) fluere possit. Et idcirco ad eam dilatandam, quoniam gaudet magnitudine, Episodia inseruntur multa. Quærimus igitur num in Episodio versetur interim in hoc quarto libro ob Didonianam eiusmodi actionem, an verò in præcipua fabula. Denique antequam ad quintum progrediamur, par esset vt de tota quatuor decursum librorum constaret serie & artificio vniuerso, præsertim & intelligenter ad quintum cæterosque progredieremur. Dicamus igitur primum de Primo. Dido interfecit se illa quidem, sed non Aeneæ amore pertesa. Nam præterquam quod Iustinus Sichæi coniugis amore ac dolore, & ne Iarbæ nubere cogeretur, sibi mortem consciuisse affirmat, sanè Aeneas trecentis annis quin quadringentis propè floruit ante Carthaginem conditam. Quapropter egregiè illa apud Ausonium

Illæ ego sum Dido, vultu quam conspicis hospes,

Assimilata modis pulchraque mirificis.

Talis eram, sed non, Maro quam mihi finxit, erat mens,

Vita nec incestis læta cupidinibus.

Namque nec Aeneas vidit me Troiæ vnquam,

Nec Libyam aduenit classibus Iliacis.

Sed furias fugiens atque arma Procacis Iarbæ

Seruauit, fateor, morte pudicitiam.

Pectore transfixo, casto quod pertulit ense

Non furor, aut læso crudus amore dolor.

Sic cecidisse iuuat: vixi sine vulnere famæ,

Plta virum positis mœnibus opetij.

Quinque
Theorema
ta ponitur
explicanda
ut commodus
& li-
bro huicima
ponatur fi-
nis & qui-
to aperia-
tur aditus.

I.
II.
III.
IV.
V.

Explicatur
I.

Invida cur in me stimulasli Musa Maronem,

Fingeret ut nostræ damna pudicitia?

Sic Aufonius ex græco Epigrammate, etsi interdum ad Virgilij alludit carmina. eodémq; modo luserunt alij nonnulli. Quare Italicorum Princeps lyricorum de illa cecinit

E veggio ad vn lacci uol Giunone e Dido,

Ch' amor pio del suo sposo a morte spinse,

Non quel d' Enea com' è publico grido.

& hæc de causa Ariostus etiam

Elissa ch' hebbe il cor tanto pudico:

Denique Tertullianus cum alibi sæpè tum in exhortatione ad castitatem scribit Didonē se interemisse ne secundas nuptias subire cogeretur. Sed quàm aptè huc transtulerit Didonis factum quæ se ipsam interemit alij viderint. Certè & Lucretiam & alias multas profert Tertullianus non sine commendatione, quæ a B. Augustino reprehenduntur. Qui tamen, Didonis mortem Sichæi amoris ac fidei indicat acceptam esse referendam, ac summam, *Doctiores negabant* (inquit) *Aeneam aliquando Carthaginem venisse.* Quamquam non ego statuerim Didonem a Virgilio infamia veriùs notatam quàm vindicatam. quandoquidem ait interim

meritâ nec morte peribat:

quod affirmat quia (vt statim subdit) subito fuerit accensa furore: eò nimirum spectans quod clam Venus & Cupido incautam amoris flammis incenderint & ad furorem adegerint, unde mortem, cum sui compos non esset, sibi consciuerit. An non turpius fuisset ob Sichæi desiderium se se illam volentem ac prudentem interfecisse, quàm per furorē, unde imprudens ac nolens se interfecerit? Iustius fortassè reprehendas Virgilium qui talem actantam vim Veneri tribuerit & Cupidini vt crediderit potuisse Didonem etiam nolentem amoris flammis incendere & ad furorem impellere. Sed Ethnicus erat Virgilius & Poëta, cui conceduntur multa. Iam verò de Secundo sic statuerim, Futurum fuisse vt si pro Sichæo interierat, hinc argumentum optimæ Tragædiæ se se offerret ex Didonis morte: debet enim Tragædia in historia niti, atque inde haurire argumentum. Etsi enim variari & potest & debet ad actionem illustrandam & fabulam Tragicam omnibus numeris absolvendam, argumentum tamen haud fictum esse debet quemadmodum vsu venire solet in Comædia, sed e re gesta deriuari. Ita quidem si mortem sibi consciuisset ne larbæ nubere aut Sichæo fidem frangere cogeretur, & commiserationi, & terrori, & affectuum purgationi (quæ hæc requirantur in Tragædia quæue peragatur, in Aristoteleæ Poëticæ commentarijs declarauit) existeret locus: persona quoque vnde isthæc petuntur, regia esset & mediocris probitatis, quæque per errorem peccasset & humano more. Quod si quaras de Virgiliano argumento, quo fingitur interempta Aeneæ gratia, crediderim præclare item Tragædiæ esse locum, quia fama obtinuit vt Aeneæ causa se interfecisse & credatur vulgò & dicatur. Quo tempore illud Flacci, *sequere famam*, colendum esset ac retinendum: satius est enim famam sequi & verisimile, quàm historiæ penetralia veritatemque ipsam curiosius perferutari. Difficile est Tertium: nam vnico Solis cursu non videtur concludi posse Virgilianum hoc argumentum. Sed tamen sic concludi posse censuerim. Læta post prandium & egregiè ornata prodeat cum Anna (nam a læta & prospera fortuna ducendum est initium) idque extremo ferè hyeme quo se iam Aeneæ amore oblectauerat sæpè, atque eo planè die qui primum Mercurij ad Aeneam aduentum est consecutus: atque huc inter colloquendum cōgerenda sunt & commemoranda quæ vel ad Aeneæ decus & pulchritudinem pertinent, vel ad eius fortitudinem ac genus: quæ tum in Primo libro obijciuntur ab illis verbis: *Restitit Aeneas, claræque in luce refulsit*, tum in Quarto vbi canitur: *Multa viri virtus animo multæque recursat Gentis honos, hærent infixi pectore vultus Verbaque*: hæc & id genus alia quæ continenter se se offerunt in Quarto erunt commemoranda, amplificanda, suspicienda, eloquentia etiam extollenda; nihil denique nisi aureum & admirabile in eo obseruandum; ita tamen vt nihil interim Veneris aut Cupidinis agnoscat fraudem qua Aeneæ pulchritudo & decus tantopore aucta essent. Hinc occasione arrepta eam Anna ad summam spem prolis Regni, felicitatis, euehat & ad legitimas nuptias curandas ac celebrandas inflammabit. Interim Anna cui præfidebat Aeneas, ad colloquium illam traducet cum Aeneas spe plenâ; Contra tamen

Aeneas,

In trip.
Castit.

Can. 35.
st. 28.
1003

libr. I.
Con. tex.
cap. 13.

1004

II.

1005 Aeneas, quippe qui superiore nocte reprehensus fuerat a Mercurio Iouis nomine ac nauigare iussus tergiuersabitur, consilium tegens suum, quod tamen subinde statim cum Mneitheo aliisque Ducibus communicabit, eos de Mercurij aduentu, de Latij regno altius edocens, & ad classem primo quoque tempore expediendam incendens; quo in loco licebit ex Virgilio haurire dum canit *Ardet abire fuga*. Interim Dido suspicata de Aenea id quod erat, turbetur, vigilet, indoleat; atque huc conijcias quæ habentur in Quarto ab eo carmine *At Regina dolos (quis fallere possit amantem)* proinde ad colloquium redeat cum Aenea suspicione ingrauescente; cùmque illum refractarium offendant, ad ea descendat *Dissimulare etiam sperasti perfide* & quæ sequuntur; vbi argumentum affectibus plenum suppeditat Virgilius quod ad finem vsque progrediariis, ita scilicet vt insequenti die prima luce Dido e specula Aeneæ classem spectet vela facientem, ac propterea ea omnia curet quæ a Virgilio offeruntur post carmen illud *Ergo vbi concepit furias enicta dolore* ad finem vsque Libri Quarti. Ita quidem pyram conscendat ac sororem decipiens se se trucidet prout Virgilius canit. Sic sanè ad breuem solis cursum hæc omnia reuocentur: quia, ne spectatores si duodecim horis constiterint, Plautinum illud inclament, lumbi sedendo dolent; quod inter Quartum & Quintum Actum interijcitur tempus noctem absorbeat illam quam Dido in somnis egit (id enim vsitatissimum est in scenicis spectaculis) itaut quamvis duodecim minimùm horarum interstitio videatur fabula digeri, sex tamen horis recitetur & absoluitur. Cauendum tamen erit vt Episodiu nobile interponatur quo actio producat & illustretur: Chorus etiam inseratur quo de more Tragædia affectus & commiserationem augeat. Denique si diligenter Italico carmini, rimis tamen quas vocant, soluto, vel soluta orationi (commodius enim reo peragetur) mandentur ea quæ offert Virgilius in Primo & in Quarto & Ouidius in Didonis Epistola, non magno labore pulcherrimam confles Tragædiam. Quod si ea Tragædiæ præcepta percurras quæ nos in Aristotelicæ poëtice Commentarijs explicauimus, omnibus planè illam & partibus & numeris & coloribus absoluas. Nam quæ Tragico planè more obeunda sint ac spectatorum oculis obijcienda quæ per nuntium enarranda & auribus committenda, hæc verò diligenter sunt reputanda cum ab Epopeia ad Dramaticum poëma eiusmodi actio sit traducenda & ex Episodio actio Tragica integra sit constituenda. Quod pertinet ad Quartum nihil est quod dubitemus Quartum hunc librum merum esse Episodiu: quin idè dicendum de posteriore Primi Libri parte: nam statim atque iactari desinit Aeneas (iactationes enim obtinent priorem argumenti partem) & in Didonis congressum a Venere sollicitatur, Episodiu interponitur quod deinde absoluitur in Quarto. Nam quæ interim in 2. interponuntur (libet enim ad Quintum properare) quibus Episodiu præcitur, mea quidem sententia pertinent ad fabulam: quæ in 3. nectuntur multò maximè: Secundus enim causas cōtinèt errorum & iactationum, Tertius iactationes ipsas, itaut in Quarto Episodiu resumatur absoluatúrque, a quo statim in Quinto ad fabulam ipsam & Actionem regreditur poëta noster quemadmodum iam iam constabit.

IV.

V.

Quarti Libri Finit.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

Liber Quintus.

Quinti huius libri æconomica: qui Actiōnem, qui Episodium contineat: & quadripartito distribuitur.

QUINTI. librum absoluisse Virgilius in quo antea clas navigationes commemoravit Aeneas ac peroravit, simulque nobile Didoniani amoris episodium interposuisset in iv. tandem sub v. fine ad intermissam navigationem reuocavit Aeneam, & ad actionem ipsam rediit. Igitur in v. hoc libro institutam actionem prosequitur & fabulam; breui tamen navigationem rursus intermissurus, ut vnum atque alterum episodium subijciat, donec

ad extremum navigationem actionemque ipsam resumat & prosequatur. Ex quo fit ut quadripartitus sit hic liber. primò enim nauigat Aeneas in Latium intendens cursum; tametsi tempestate ac vêtis aduersis in Siciliam cogitur declinare. deinde cum annus recurrisset ex quo è viuis decesserat Anchises pater, inferias (atque hinc redit ad episodia) & iusta illi perfoluit, ludos varios in eius honorem celebrans ac lætitia summa diem traducēs. Tum verò, cum Iunonis opera Troianæ mulieres classi subiecissent ignes, huic occurritur malo, etsi non sine quatuor nauium desflagratione. Ad extremum Vrbs designatur, & imbelli turba ibi relicta atque Acesti Regi commendata, iterum conscendit Aeneas (atque hinc ad actionem tantisper reuertitur Poëta) & in Latium rursus cursum intendit. Atque ex his animaduertere licet quale sit in hoc libro Poëtæ consilium, quis eidem libro cum superiore intercedat nexus (quamquam de hoc planius non multò post) quis sit ordo rerum ac series, in primis verò quæ ad fabulam pertineant, quæ ad episodia. Nunc, ut primam partem aggrediamur, Poëtam audiamus qui sic canit.

Partic. 1.

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros Aquilone secabat,
Moenia respiciens, quæ iam in foelicis Elisæ
Collucent flammis. quæ tantum accenderit ignem
Causa latet. duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque furens quid foemina possit:
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.

1008

Prima Pars.
De Epica imitatio-
nis opportunitate.

Is est Epicus qui (quod Historico etiam accidit) dum multa vno eodemque geruntur tempore, nisi vnum narrare aut imitari haud potest. ita ut quæ vno eodemque tempore geruntur, alia ratione ad tempus idem renocare cogatur, cum eadem narratione concludi nequeant. Cum igitur, dum in foelix Dido, Aeneas discessu conspecto, dolori ac merori se dedisset, ac tandem pyra præ furore conscensa, manus sibi intulisset, Aeneas contra iam vela fecisset atque in altum ferè peruenisset; id noster Vates qua potest ratione indicat, canens

Interea medium Aeneas iam classe tenebat

Certus iter, —

quasi diceret, dum sol diem referret, ac Dido, è speculis Aeneam discedentem spectaret; dum lamentaretur, fureret, diras illi imprecaretur, pyram conscenderet, in exuijs Aeneæ moraretur, vltima verba funderet, gladio se transfunderet, ab Anna complexu exciperetur, cum morte luctaretur, fatalem ei crinem Iris secaret, animam efflaret, deflaretur, ac denique cremaretur; Aeneas medium classe tenebat iter. Quapropter qui scribunt Aenei dis libros perinde atque in catena annulos necti, & hac de causa Virgilium conjunctione aliqua & aduerbio (sic enim isti) libros exordiri, ut dum canit. *At Regina, Interea mediū, sic fatur lachrymans:* mihi quidem non planè displicent. tametsi verissime affirmare licet talem nexum non ubique cerni, nec talem librorum ordiendi rationem esse perpetuam. Itaque *Conticuere omnes, canit aliquando, Postquam res Asia, Tu quoque littoribus nostris, & similia,* quibus

1009

quibus in narratione aut imitatione pergitur tantum, ita ut non tam certo aliquo nexu liber cum libro nectatur, quam instituta oratio ac veluti representatio continuetur.

Quin etiam hoc in loco, in quo sine dubio visitato illo temporis aduerbio librum cum superiore (quod isti observant) nectit, id non tam ea de causa fecit, quod tanquam annuli sint libri, quam ut nos quoad eius fieri possit de ijs admonere quæ uno eodemque tempore gesta sunt, etsi non una eademque narratione fuerint decantata: sic in 1. x. rursus

Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur

Irin de cælo misit Saturnia Iuno,

sic in x.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi.

sic in xi.

Oceanum interea surgens aurora reliquit.

in poet.
p. 129.

subiicit enim, ut potest, nostris oculis aut intelligentiæ quæ simul gesta sunt quidem, seorsim tamen narrantur. Ut mirum sit Aristotelem affirmare non dubitasse, Epicum contra quam Dramaticum varia uno eodemque tempore imitari posse. Nam potest quidē Tragicus & Comicus id efficere; cum & voce & gestu, & multitudine personarum actiones imitentur: Epicus certè qui una voce utitur id efficere nullo modo potest. Sed de hac re copiosius in ijs quæ in Aristotelis poëticam scripsimus commentarijs, atque illo planè in loco in quo de Epopœia differens, eamque comparans cum Tragœdia, sic scriptum reliquit. *Habet verò multum quiddam Epopœia, & quidem proprium, ut extendere magnitudinem possit. Propterea quod non contigit in Tragœdia imitari multas partes, quæ eodem tempore gerantur, sed eam solùm quæ geritur in scena, & histrionum est. At in Epopœia, quia narratio existit, licet efficere, ut simul multæ partes ad finem perducantur.* Nunc ad Virgilium redeo totus, aduersus quem dubitari potest cur dicat Aeneam iam classe medium tenuisse iter, cum paulò post canat

Ut pelagus tenuerates, nec iam amplius vlla

Occurrit tellus, cælum undique & undique pontus.

certè modò iter medium tenuisse verisimile est quidem, antea cum Carthaginē, id quod ibi subiicitur, cerneret, nullo modo. Verum non mathematica subtilitate sed poëtica ac ciuili tatione medium iter æstimandum est, quia nimirum cum hinc Carthaginensi littore, illinc Latio, quæ duo loca è regione opponuntur, abesset, medium quoquo modo tenere videretur. Denique si quis tripartitò illud distribuatur, æquis tamē partibus, is intelliget Aeneam, quoniam diem integrum nauigauerat (id docebo paulò post) & noctis partem aliquam, faciliè primam interualli partem superare (præsertim verò quod fuga sibi suorumque salutis consulendum dicente Mercurio, verisimile est acriter vrsisse fugam) ac mediam iam attingere potuisse. Cum enim Latium Carthagine ducenta passuum millia distet, si Plinio credimus, aut ad summum trecenta; ita ut Cato recentes fides Carthagine Romam tridua delatas nauigatione intulerit in Senatum ut Carthaginem non longè abesse ostenderet; nihil prohibet quo minùs iam octoginta aut etiam centum milliaria confecerit integro illo die & noctis addita hora aliqua. Nam cum ante lucē soluiisset, quemadmodum constat ex quarto, iamque respiceret Pyra ignes ac flammæ, satis constat diem euasisse ac noctem successisse: neque enim nisi sub noctem aut funereus rogos incendebatur, aut ignes illos spectare potuisset Aeneas, cum per diem fumus appareat quidem, ignis nequaquam. Id certè cum alibi sæpè tum in nostrarum Alpium traiectu experiaris, ubi per noctem ignes offendas ingentes, qui aduentante luce apparent nusquam. Sed cur dicitur certus Aeneas? *Aut quia indubitabiliter pergeret, inquit Seruius, aut certus id est solers, strenuus, velox.* Donatus autem securum, inquit, debemus accipere quod iam longè esset, nullum aduerteret sequi. ac Monfortius certus, inquit, nauigandi in terrā fatalem a qua septem propè annos exclusus fuit. Sic isti, contra quos tamen exclamat Nasceinbænus, qui nimium, inquit, mihi morosi, ac plusquam sat est curiosi videntur interpretes in vestiganda huius vocis significatione: cum satis quidem per se perspicua sit, atque dilucida: nam Aeneas ideo certus dicitur, quia omnino nauigare decreuerat. unde illud est Ouidianum in Didonis Epistola ad Aeneam,

Certus ab ire tamen, miseramque relinquere Dido.

Huius certi, ac decreti Aeneæ consilij poëta signum ostendit, cum ait, cum iam medium iter tenuisse. Sed allucinatur bonus hic Author, dum tam facile Donato & Seruio discedens, futilem sententiam sectatur. nam si nondum discessisset Aeneas, sed tantum disce-

Num se-
cū pugnet
qui ait Ae-
neam iam
classe me-
diū tenuis-
se iter, &
quale sit
hoc mediū
iter.

Aeneas cur
dicatur cer-
tus.

dere

dere omnino decreuisset, rectè quidem diceretur certus: quia omnino nauigare decreuisset. id quod facit Virgilius in iv. dum canit

Aeneas celsa in puppi iam certus eundi,

Carpebat somnos, rebus iam ritè paratis:

sed cum iam diceuisset, ac medium fermè iter peregisset, ineptè diceretur certus, quia omnino discedere ac nauigare decreuisset. itaque Ouidius dum canit

Certus abire tamen miseramque relinquere Dido,

alludit ille quidem ad Virgilianum quod nos retulimus carmen

Aeneas celsa in puppi iam certus eundi

Carpebat somnos —

ad hunc quem explanamus locum, nullo modo. vt mirum sit id non animaduertisse Nascebanum. quod igitur Seruius (barbarè tamen & obscurè) significauit cum diceret, certus id est indubitabiliter pergens, & Donatus antea planis docuerat, securum exponens, idque quia iam longè aberat & nullum sequentem videbat, id sine dubio cum Virgilij mente consentit. nam paulò ante a Mercurio eas voces audierat:

Nate Dea, potes hoc sub casu ducere somnos

Nec quæ circumstant te deinde pericula cernis

Demens? nec Zephyros audis spirare secundos?

Illa dolos, dirumque nefas in pectore versat,

Certa mori, variòque irarum fluctuat æstu,

Non fugis hinc præceptis, dum præcipitare potestas?

Iam mare turbare trabibus saeuasque videbis

Collucere faces, iam feruere littora flammis,

Sit te his attigerit terris aurora morantem.

Eia age rumpe moras: —

& ideo statim stricto ensè funem absciderat, & fugam ceperat cum sociis (idcirco enim canebat Virgilius

— Vaginæque eripit ensẽ

Fulmineam, strictòque ferit retinacula ferro.

Idem omnes simul ardor habet, rapiuntque ruuntque)

itaque cum medium propè iter confecisset, nec insequentem vllum respiceret, iurè dicitur certus, id est securus ac tutus, medium tenere iter. nam certum bonis. Authioribus significare interdum securum & tutum ex Plauto constat dum ait *certus sum ex hoc metu*. Itaque Terentius non dubitauit aliquando incertum pro non tutum dicere. At cur fluctus secare dicitur Aquilone atros, cum paulò ante Mercurius vt Aeneam ad nauigandum impelleret, illud protulisset

— Nec Zephyros audis spirare secundos?

certè Aquilo minime omnium fauet, quin maximè omnium obstat, Carthagine soluentibus in Latium. Ergo vel Zephiri iam ceciderant, ac successerat Aquilo (facile enim fuit vt hyberno tempore, qui summo mane spirarent Zephyri seu secundi venti, cecidissent sub noctem) & in eorum loco Aquilo suffectus esset; vel certè cum antea spirasset Aquilo, & diu spirasset, adhuc mare præ Aquilonibus æstuabat, quantumuis Zephyrus successisset, aut commodior ventus; ac propterea atros fluctus referebat. sanè Dido non multò ante, vt Aeneam discedere molientem retardaret, illud commemorabat

Quin etiam hyberno moliris sydere classẽ,

Et medijs properas Aquilonibus ire per altum.

vt propterea non a verisimili absit fluctus fuisse adhuc Aquilone atros qui tamen cecidisset. talem enim ac tantum concipit æstum mare ex Aquilonibus, vt etiam abscedente Aquilone aliquam æstus partem retinent dies integros, ac nisi paulatim non conquiescat. & ideo rectè Seruius, *Nonimus tempestatis hanc esse naturam vt reliquias venti teneant etiam in alterius flatu*. refert autem atrum colorem fluctus, quia vt aqua ex se est coloris expers, ita extrinsecus facile coloratur, sigillatimque a luce tum albus & argenteus tum cæruleus, tum ater redditur: albus & argenteus, dum quiescit; quia scilicet superficies, quippe læuis, lucē ac nitorem excipit tota: tametsi ob spumam quoque interdum albus dicitur, vnde illud

Fluctus vti primo cæpit cum albescere vento.

cæruleus, dum quiescit quidem, sed exigua completur luce: ita ut aqua, quippe vtunque diapha-

Cur dicatur secare fluctus Aquilone atros, cum modo spiraret Zephyrus.

Qui atrum colorem refert fluctus.

diaphana, oculis se se peruiam offerat. ater denique, dum ventis atque aestu agitatus, asperè superficiei partes aut lacunosæ, vno verbo inæquales, lucis nitore spoliantur & inuoluuntur fermè vmbra: ita vt specie potius quàm re ipsa ater sit ille fluctus. Dum igitur fluctus secabat Aeneas, & oculos, vt interdum fit, ad litus vnde discesserat conuertisset (id quod facere quoque potuit vt adhuc obseruaret num hostilis classis eum insectaretur & vt cautissimè nauigaret: alioquin Carthagini terga dederat: ecce tibi mœnia respexit Carthaginis quæ collucerent infœlicis Elisæ flammis. nocte enim (vt dicere cœperam) ingruente commodè ignes illi conspici poterant, quin ex alta puppi mœnia etiam quæ ingenti illo splendore collucerent, sic sanè, cum Dido quasi Vates illud pronunciaisset in 1 v.

Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto

Dardanus —

nunc insauitis optatis respondet euentus: siquidem Aeneas eius ignem oculis haurit inpræsens. Quamquam interim ex propria persona potius quàm ex Aeneæ sensu ait Virgilius mœnia splenduisse Elisæ flammis, nam Aeneas rem planè compertam habere haud poterat. id quod intelligitur dum addit Poëta

Quæ tantum accenderit ignem

Causa latet —

1015 Crediderim verò non tam Aeneam (tametsi Aeneam quoque) quàm Troianos reliquos latuisse causam tanti ignis, nam Aeneæ, vbi discederet, se morituram prædixerat Dido. quare

Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,

Nec moritura tenet crudeli funere Dido?

dixerat Aeneam compellans. cui tamen, vt amantes facilius se deuouent morti quàm eā subeant, facile fuit Aeneam minùs illi adhibuisse fidem. & idcirco in 1 v.

— nec credere quini

Nunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.

ita vt Troianis de causâ ambigentibus, Aeneas etiam utcumque potuerit dubitare. Quamquam sic dubitant vt causam coniectura statim attingant. nam ideo pergit Vates

— Duri magno sed amore dolores

Polluto, notumque furens quid fœmina possit.

quibus verbis significat non latuisse illos quantum possint in fœmina duri & graues dolores, qui concipiantur ex amore, eoque magno & ardenti, præsertim polluto amore ac violato, ita scilicet vt ea spernatur ac deseratur. fœmina enim cum in alijs inpotens est, tum maximè in ira & amore, vnde in furorem interdum vertitur, quemadmodum Didonem versam facile illi perceperant: Aeneas verò oculis ipsis obseruauerat. & ideo illud in super reputabant quod erat notum, quid nimirum furens fœmina possit. vbi videtur ad Medeam alludere & si quæ huiusmodi quæ ob amorem in furorem conuersa sit. Sed qualis qualis esset tanti causâ ignis, non possunt Troiani non aliquid ominosum ac triste concipere animo & infœlix aliquid de Regina, quam alioquin, vt par erat, diligebant, suspicari. Atq; hætenus de Didone Virgilius. Etsi enim pauca quædam de illa subijciet adhuc in 1 v. vbi in eius vmbra apud inferos incidet Aeneas, nunc tamen ad Troianos redit totus sic perges.

1016
Par. 2.

Vt pelagus tenuere rates, nec iam ampliùs vlla

Occurrit tellus, cœlum vndique vndique pontus:

Olli cæruleus supra caput astitit imber.

Noctem hyememque ferens: & inhorruit vnda tenebris.

Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta,

Heu quia nam tanti cinxerunt æthera nimbi?

Quidue pater Neptune paras? sic deinde locutus,

Colligere arma iubet, validisque incumbere remis:

Obliquatque sinus in ventum: ac talia fatur:

Tria sunt hoc loco diligenter obseruanda. primum eo consilio hîc Virgilium nouam inducere ac describere tempestatem, vt commodè sibi aditum aperiat vnde Aeneam rursus

*Qui factū,
vt Cartha-
ginem spe-
ctaret Ae-
neas.*

*De flāmi
Elisæ.*

*Qui late-
ret ignis
causa.*

*Coniectu-
ra assequi-
tur causam
& quid a-
mor aut fu-
ror possit
in fœmina.*

*CVR hic
nouam in-
ducat tem-
pestatē, &
de toto poe-
ta artificio
in episodijs.*

rursus in Siciliam impellat. hinc enim præclaris episodijs inferendis occasionem arripit, quibus fabulam actionemque amplificet, exornetque mirificè. vt enim in 1. tempestatem excitat quò in Africam compellat Aeneam, ac Didoniani amoris episodio in quo Romanos etiam tantopere extollit, amplificet, nobilitetque poëma, utque rursus in 3. tempestate iactat Aeneam vt ad Strophades delatus, inde per medios Græcos non sine magna gloria in Italiam traiciat, (& ideo non modo

— *Iuuat enasisse tot Vrbes*

Argolicas, mediisque fugam tenuisse per hostes:

verum etiam Clypeum

Postibus aduersis figit, & rem carmine signat

Aeneas hæc de Danais victoribus arma;

fore indicans vt euerfam Troiam vlciscatur, Græcosque suæ posteritatis subijciat Imperio) sic in præsens aditum sibi ad ludos sternit quibus & poëma rursus illustret amplificetque, ac Romanis canat quorū fermè exprimit ludos. sed de his suo loco. Alterū quod¹⁰¹⁷ obseruari velim, est, hīc poëtam reuera paucis vel certè multò minore verborum amplitudine quàm in 1. aut in 3. tempestatem referre: sed tamen sic ingentis vim tempestatis nobis ante oculos ponere, vt hæc quoque admirabilem referat Authoris industriam: nā tempesta repente excitatur, & tunc planè excitatur cū cælum vndique & vndique pontus apparet, ita vt in proximalicuius portus aut loci perfugio spes adsit nulla: imber etiā, quippe cœruleus, ac propterea ferè densus ac multus, eam auget: præsertim cū non prauisus fuerit, aut eminus adhuc appareat, ita vt caueri possit, ed repente erumpens supra caput astiterit Trojanorum, simulque noctem attulerit. ex qua fit vt scopulosa loca & syrtes ac breuia ægrè vitari possint: quid plura? hyemem ac frigus, horrorem ac tenebras induxit, vt ne cœli quidem aut ponti aspectus, qui vnus in pelagi medietullo erat reliquus, non priuentur orbenturque miseri. vt minimè mirum videri debeat Palinurum, hoc est gubernatorem experientissimum, exclamasse

Heu quinam tanti cinxerunt æthera nimbi?

Quidue pater Neptune paras?

sic sane quam in ampla veluti tabula semel atque iterum nobis probauit industriam, dū tempestatem describeret, hīc in exiguam refert: ac parem, fortasse etiam maiorem, laudem meretur. Tertium ac postremum est Virgilium interim, etsi alioquin egregiè tempestatem describat, carmina tamen, quibus eam ferè absoluit, nescio quo pacto hinc ad tertiam tempestatem referre tota. cum hīc cecinerit

Postquam altum tenuere rates, nec iam amplius vllæ

Apparent terræ, cælum vndique & vndique pontus.

Tum mihi cœruleus supra caput astitit imber,

Noctem hyememque ferens, & inhorruit vnda tenebris:

ecce tibi iudem ferè verbis canit

Ut pelagus tenuere rates, nec iam ampliùs vlla

Occurrit tellus, cælum vndique, & vndique pontus:

Olli cœruleus supra caput astitit imber,

Noctem hyememque ferens, & inhorruit vnda tenebris.

itaque crediderim id ei contigisse, quòd dum in hoc poëmate properaret (frequentibus enim postularis Aeneidem non tam rogabat quàm extorquebat Augustus) quædam interdum occurrerent, & è calamo tanquam exciderent, quæ fermè vsurpasset alibi: sed tantisper dum per otium Aeneidem emendaret, sibi ipse cōnuuendum putaret. ita ut hæc non tam poëta quàm morti, vnde Aeneidem emendare prohibitus est, accepta sint referenda. Et tamen, si quis pugnet hæc duo loca sic variari vt non sit cur magnopere poëta memoria & industria requiratur; habeat quò confugiat. siquidem tria priora carmina vtcunque dissident: plus etiam dissidere fatendum sit si dum legimus

— *cælum vndique & vndique pontus,*

reponamus (sic enim libri aliqui) maria vndique & vndique cœlū. Certè si non magnopere variasset carmina, eadem saltem (quod in Homero accidit passim) non essent.

Sed ad Palinurum redeamus, qui cum appositè vim tempestatis indicasset dum exclamaret, ac Neptunum compellaret, noluit prius tempestati cedere quàm quidars sua posset expertus, muneri satisfecisset suo. Itaque

*Virgilium
quatuor in
tegra car-
mina repe-
tere ex
quarto, &
an culpandus.*

*Ad Palinurum in
tempestate
deuenitur,
qui quantum
potest obnu-
tiatur.*

Colligere arma iubet, validisque incumbere remis:

Obliquatque sinus inuentum: ac talia fatur:

1019 Colligere arma iubet, nautica nimirum: cum enim singularum artium instrumenta, armorum nomen inuenerint, ita ut coquinaria, cerealia, tonsoria, & id genus alia offerantur apud bonos Authores (docuimus id in 1. prolixè) quid ni nautica etiam instrumenta hoc gaudeant nomine? quamquam non omnia, ut opinor, colligi iubet Palinurus, sed quæ laxari solent aut deponi, cuiusmodi sunt rudentes, antenæ, vela & similia. quin ne hæc quidem sic colliguntur ut penitus contrahantur omnia: vela enim statim in ventum obliquat (id verò fit dum cornua antemnarum transuersa ducuntur) sed quæ aduerso spirante Aquilone institutum impediunt cursum, ea partim omnino colliguntur partim remittuntur. ita quidem remi qui cursum non retardabant, expediuntur ac torquentur impellunturque multò magis. & ideo canit

— *Iubet validis incumbere remis.*

Quamquam mox gubernator optimus animaduertit frustra præsidia quæri ad ventos tempestatēque superandam. & ideo, ne audax ac temerarius videatur, Aeneam continuo sic alloquitur.

Part. 5.

Magnanime Aenea, non si mihi Iuppiter Auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transuersa fremunt, & vespere ab atro
Confurgunt venti: atque in nubem cogitur aër.
Nec nos obniti contrà, nec tendere tantum
Sufficimus. superat quoniam fortuna, sequamur:
Quoque vocat vertamus iter, nec littora longè
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos:
Si modò ritè memor seruata remetior astra.

1020

Rectè facit Palinurus, qui, ubi quicquid ars posset, tentauit, sentitque illam imparem esse se tempestati, Aeneam properè admonet, & opportunè, conuertendam esse proram, & obsecundandum ventis. par enim est id quod licet, sequi, ubi quod velis, non possis. Sed tamen impiè loquitur dum negat se Italiam, ne si Iuppiter quidem id affirmaret sponderetque, sperare ventis & hoc cœlo attingi posse. Crediderim verò Poëtam sic loquentem fecisse Palinurum tum ut hoc dicendi genere id quod erat, nimirum sibi desperatam rem videri, etiam atque etiam declararet, tum ut mores exprimeret nautarum qui procaces & in Deum contumeliosi plerique esse dicuntur (id quod paulò antè indicauerat etiam dum diceret Palinurus, *Quidne pater Neptune paras?* quasi verò eum increparet: & ideo breui poenas dabit graues) tum denique ut popularem quemdam loquendi morem arriperet interim: nā vulgus per hyperbolem sic interdum loquitur dum quid vel desperat, vel agere planè recusat: alioquin blasphemus est sine dubio, qui hac in re ne Ioui quidem haberet fidem; quædam enim, etsi non repugnent, in eius potestate ac voluntate abnuunt esse posita. Tamen si quoniam in Iouem, hoc est in commentitium fictumque Deum, blasphemus est, hanc ei contumeliam per me illi ignoscere licet. Ipse enim dum Lucianum video in coelestes, terrestres, marinos, inferos Deos contumeliosum esse, atque illos deridere, non, quod aliqui faciunt, perturbor, sed cordatum illum & generosum existimo, qui monstra illa & chimæras deridere non dubitat, & id quod est, fateri: non enim hinc religionem violat sed superstitionem damnat. denique ubi verum Deum veramque religionem polluto ore sugillat ac lineam sine dubio egreditur, explodendus est ille quidem atque impius habendus, in cæteris ad Ethnicorum superstitionem coarguendam retinetur ac lætitatur vtiliter. Sed redeo ad Palinurum, qui quam de suscepta navigatione dixit sententiam, confirmat rationibus: quas sanè ducit tum a ventis qui mutati essent ac transuersi flarent, imò fremerent: tum a loco & regione, quod ab occidère cōsurgerent: tum ab effectu quod in nubem cogeretur aër: tum ab arte quæ contra talē ac tantū ventorū impetum obniti haud posset atq; contendere. & ideo monet ventis ac fortunæ cedendum & obtemperandum,

Palinurus ad Aeneā. Laudatur prius Palinurus: mox verò coarguitur ita ut Poeta quoque non nihil exagitetur: obiter que de Luciani licentia quedā.

1021

De Palinuri sententia, & quibus eam cōfirmat.

Rr prolu-

*Eiusdē mo-
destia &
cautio.*

*Quaratio-
ne observa-
ri astra &
remetiri
possint: qui
ue hinc re-
gionum di-
stantia di-
gnoscat. Vbi prius
obiter ob-
servatur
quantopere
superet. Gramma-
ticorum in-
dustriam
Virgiliana
explanatio*

proindeque proram in Siciliam conuertendam. in quam sententiam vt Aeneam adducat
facilius, commemorat non abesse procul fraterna, ac proinde fida, Erycis littora & pro-
pterea Acestis Urbem, ac Siciliae portus: si tamen memor (inquit) quæ obseruauī a-
stra, ritē ac sine errore remetior: quibus verbis sine dubio temeritatis declinat (co-
pulum, ne, si forē minus aptē remetiretur astra sed deciperetur, temerarius haberetur.
qui rem planē asseuerasset. Et sanē hac in re cū alijs de causis aberrare potuisset
(has attingemus continenter) tum maximē ob memoriæ imbecillitatem quæ priorem
astrorum obseruationem non satis retineret ac fideliter obijceret reputanti. Hic verō
obseruari velim quantopere Virgiliana explanatio tum Grammaticorum superet facul-
tatem tum Philosophorum exercere possit ingenium. verē enim sine diligenti Astrolo-
giæ studio, aliqua etiam nauticæ peritia, explicari hic nequit locus: quid est enim meti-
ri astra? quid remetiri? ac propterea quid est prius obseruasse, & metitum esse, quid rur-
sus obseruata repetere ac ritē repetere? Sed esto non difficilē hæc intelligantur, quī
hinc littora, portus, regiones denique, veluti lustrantur, ita vt intelligere liceat quan-
tum distent? certē Palinurus tanquam certum arripit ex ritē remetitis astris intelligi pos-
se quā longē distaret Sicilia, Acestisque Vrbs, denique portus ac littora ipsa Sicilia quā-
tū abessent, quōd si dicas, obseruasse Palinurum ortus astrorum, situs, altitudines, distā-
tias & interualla, atque inde terrarum situs ac distantias quæ ad astrorum situs interualla-
que conformantur, calluisse iam hoc opus, hic labor. qui enim amplissima illa stellarum
interualla angustis terrarum tractibus respondere possunt, aut harum distantias pateface-
re? quī obseruari tutō hæc possunt, cum stellæ non eundem planē tenorem seruent, sed pro
anni tempore situm, altitudinem, aspectum, cursūque variant rationem? quin Planeta tū
inter se, tum ad fixa sydera, tum ad nos, interuallum, & proportionem variant perpetuō?
Itaque Seruius, qui tamen vnus huius rei attigit rationem (ceteri enim silent) rem tentare
quidem potuit; perficere haud potuit: nisi tamen dum scriberet, *Dixit, si ritē remetior astra,*
scilicet paulō antē seruata ante tempestatem, colligit autem vicinitatem (Siciliæ intellige) ex ratione
cursus, quem periti ex horis colligunt quas indicant astra, hac siccitate rerum & paucitate verbo-
rum rem talem ac tantam explicasse velis: præsertim alijs adhuc dubitationibus (attingen-
tur hæc paulō post) iis que nō leuibus, impeditam. Ergo (vt rem pro mea tenuitate explicē)
nequaquam existimandum est Virgilium spectasse in prisca Troianorum tempora dum
Palinurum induceret dicentem

Si modō ritē memor seruata remetior astra,

si quidem rudiores erant puisci illi mortales quā vt ex astrorum obseruatione, regionū
ac locorum distantias & interualla dignoscerent. Spectauit igitur poëta noster in suum
æuum: in quo ex fixis, quas vocant, astris cœperant temporis & locorum obseruare inter-
ualla. Quamquam id non tam constanti arte aut scientia quā in iudicio quodam & experi-
entia faciebant: quia scilicet diurno cœli motu recurrentibus astris (eodem præsertim
anni tempore) seque per noctem obijcientibus, inde obseruarunt diei ac noctis siue initia
siue incrementa: sensim etiam climata & regiones peruestigarunt, oculorum tamen iu-
dicio & experientia innitentes, nō (quemadmodum hoc tempore) certis præceptis & sciē-
tia. Etenim posterioribus sæculis magnetis & pixidis vsu factum est vt poli stellas obseruā-
tes earūque altitudinem agnoscere, interualla locorum ac distantias dimetiamur: præ-
sertim verō astronomicis adhibitis instrumentis: eodēque modo ex charta nautica seu
nautico planisphærio in quibus & venti designantur & maria illorūque interualla, re-
giones & loca descripta sunt, licet nautis regiones inter nauigandum obseruare & inter-
ualla locorum: quin stellis, qua dicebam ratione, notatis, horas agnoscere & nauigationē
dimetiri. Quamquam haud ita facilē loca, regiones & interualla dignoscere possunt, quin
venti quo impelluntur, vis & magnitudo, ac nauis agilitas, cursus, celeritas æstimanda sint
diligenter; quin opera pretium fuerit tum diei horam qua è porta soluas notare, tum poli
altitudinem, tum quantum ab Aequatore distet sol, & quam in partem vergat; ita vt nau-
tæ, nisi longo vsu, hæc satis discere nequeant. Potuit igitur Palinurus, quippe experientissi-
mus & diligens, oculorum iudicio obseruasse astra quæ illi imminerēt in eo climate dū è
Sicilia in Africā ipelleretur: potuit rursus dū ex Africa in Siciliā repelleretur a vëtis, ea ipsa
spectare sidera ac proinde illorū altitudinē, distantiā, situm remetiri, atque inde conijcere
quantū ab Sicilia distaret classis; sed ea facilitate & cōstantia id rescire, aut ea metiri & re-
metiri & obseruare, qua nūc ob pixidis & planisphærij vsū cōtingit, nullo modo. ita vt iurē
mode-

1024 moderationem verbis adhibeat, illudque pronunciet (*si modò itè memor.*) Quamquam (vt ea subiiciam quæ Seruio atque adeo Virgilio ipsi negotium adhuc faceffunt) cum in vtraque tempestate nox atra illos occupasset, qui potuit Palinurus astra ipsa cernere, ne dum metiri aut remetiri?

Noctem hyememque ferens, & inhorruit unda tenebris,
canit Virgilius de præfenti tempestate. Et in primo item

Eripiunt subito nubes cælumque diemque

Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra.

qui igitur fieri potuit, vt isthæc præstaret Palinurus? Vt omittam non fuisse committendum vt Aeneas illud è Matre, vel potiùs ab ignota puella, requireret,

Et quo sub Cælo tandem, quibus orbis in oris

Iactemur, doceas: ignari hominùmque locorùmque

Erramus, uento huc vastis & fluctibus æstis;

cum enim ex Palinuro, qui tam diligenter regionem exploraret, de illa doceri posset, quid, obsecro, id a puella requirit? imo verò cum pari nauticæ peritiâ instructus describatur Aeneas (id quod insequens declarabit locus) cur tanta regionum ac rerum ignoratione occupatur, vt ex fœmina, eaque ignota, hæc sciscitari cogatur ac discere? Quamquam industrius Palinurus ac diligens multò antea obseruare potuit astra quàm nocte illa aut caligine obrueretur; præsertim quia aliquot saltem horas nauigauerant sereno adhuc cælo, ita ut ante eas tenebras, peruenissent in altum. idcirco enim cecinit Poëta

Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius vlla

Occurrit tellus, cælum vndique, & undique pontus:

1025

Olli cæruleus supra caput astitit imber,

& in prima etiam nauigatione, antequam iactarentur, multa geruntur, ita ut non exiguum intercesserit tempus; quo etiam sit vt per noctem, præsertim si vespere soluisent, aut aliquam noctis partem, nauigare potuerint, ita vt quemadmodum pyrae flammæ, sic astra, obseruare quiverit Palinurus. Nam Aeneam in illam percunctationem descendisse, haud mirum; cum per idem tempus nauticæ peritiâ (qualis qualis esset) non tam gentium atque habitatorum, aut etiam climatum regionumue nomina, quàm locorum interualla ventorumque vim, prodere posset. Nunc planisphærij præsidio nautæ regionum quoque ac gentium appellationes dignoscunt. quin eò proiecta est bonorum nautarum industria, vt ex planetis etiam, dum quotidie recurrunt: quantumuis situm varient, horas, interualla, altitudines, perdiscant: præsertim ex Luna & Venere.

Part. 4.

Tum pius Aeneas. Equidem sic poscere ventos
Iamdudum & frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. an sit mihi gratior vlla,
Quòque magis fessas optem dimittere naues,
Quam quæ Dardanium tellus mihi seruat Acesten,
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?

Assentit Aeneas Palinuro: idque non modò quia hac in re gubernatorem optimū par est audire, verum etiam quia ipse, vt erat nauticæ peritus (ob id enim Palinuro occumbente munus fœliciter impleuit) hoc ipsum obseruauerat quod censet Palinurus. & ideo, Equidem, inquit, sic poscere ventos, iamdudum cerno. Addit verò

Et frustra cerno te tendere contra,

1026 non vt Palinuri detrahat industriæ, aut è contrariò eum quasi audacem carpat, sed potiùs vt declaret id quod est, ac Palinuri comprobe sententiam. quare quemadmodum dixerat Palinurus

Nec nos obniti contra, neque tendere tantum

Sufficimus

quod est non possumus diutius cum ventis contendere, aut arte tantam ventorum vim superare, ita Aeneas fatetur se obseruasse illum frustra cum ventis contendere. Quapropter rectè Seruius illud

Et frustra cerno te tendere contra,

Aenea benignitas et cura qualis & quanta.

ad illud respondet

Nec nos obniti contrā nec tendere tantum

Sufficimus

eodēque modo, quoniam dixerat Palinurus

Quoque vocat vertamus iter,

subijcit Aeneas

Flecte viam velis.

Denique vt Palinurus suadebat vt in Siciliam & ad Acestem rediret, ita Aeneas Palinuro mirificē assentiens ait

An sit mihi gravior vlla,

Quoque magis fessas optem dimittere naues

Quam quæ Dardanium tellus mihi seruat Acestem,

Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?

quibus prudens Dux nauo Gubernatori blanditur, tantum abest vt illi detrahat qui quā. Vt omittam cum optimi Principis industriam & in suos charitatem exprimere, dum fessis nauibus ac proinde Teucorum commodis & salutē inuigilat, tum in primis pietatis specimen dare, qui se inter tempestates demortui parentis memorem ostendit, & terram quæ illius ossa conderet, quasi matrem agnoscit cum gremio complecti dicat Anchisem. Atque hic obserua quā cautē ac diligenter duriores Poetas euolueret Poëta noster: etenim sine dubio postrema quæ interpretabar verba — *Gremio complectitur ossa*, desumpsit leniflexu ex Lucretio qui cecinerat — *Tumulo complectitur ossa*; aurum, si non ē stercore (id quod affirmauerat dū euolueret Enniū) ac certē ex ære colligens aut educēs.

Hæc vbi dicta, petunt portus, & vela secundi

Intendunt Zephyri: fertur cita gurgite classis:

Et tandem læti notæ aduertuntur arenæ.

At procul excelfo miratur vertice montis

Aduentum, sociasque rates, occurrit Acestes,

Horridus in iaculis, & pelle Libystidis vrsæ:

Troia criniso conceptum flumine mater

Quem genuit. veterum non immemor ille parentum,

Gratatur reduces, & gaza lætus agresti

Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.

Aquila qui in Latium nauigantibus aduersabatur; proram in Siciliam conuertentibus, fit propitius: itaque, portus petunt, quod est ad Siciliæ quos non procul abesse, portus dixerat Palinurus, contendunt classē, quæ secundis Zephyris seu flatibus vela intendentibus, pelago fertur properē; ita vt Troiani tandem læti ad notam arenam, (nam iam antea Siciliæ littus attigerant, & ad Acestem diuerterant) descendant. Quapropter Acestes non potuit non admiratione affici ob improuisum illorum aduentum: cum celso ex monte etsi longē posito, amicam agnosceret classē. Itaque occurrit statim, idque sine dubio vt eos, quod post paulo subijciat, exciperet. Interim tamen Poëta ne rem historico perageret more ac simplici, eius describit tum habitum, atque

Horridus in iaculis & pelle Libystidis vrsæ;

tum ortum ac genus, pergens

Troia criniso conceptum flumine mater

Quem genuit

vbi sanē, quod pertinet ad pellem Libycæ vrsæ, optassem vt Seruius qui dubitat num reuera vrsæ pellis fuerit, an alterius feræ, vt leonis vel pardī (credo quod vereretur historicos illos qui vrsas in Libya negant reperiri) multo verò magis alij qui vrsinam pellē fuisse non modò dubitant sed negant, contenduntque vrsam Libycam priscis Romanis significasse leonem, docuissent alicuius auctoritate scriptoris verè leonem, quod alioquin absurdum videri potest, significari vrsæ nomine: ac saltem in leonem, vt minuerent inuidiā, non in leonem, conuerrere vrsam debuissent. Ipse igitur, quoniam alibi docuimus vrsos

Tart. 5.

Siciliam
petunt, &
Acestem
adeunt.
De Ace-
ste, a quo
excipiuntur.

Qualis vrsæ
Libystidis
pellis,
aut vrsæ
ipsa.

1017

1018

vr̄fos etiam ali in Libya, quin crediderim vr̄sam a Virgil o Libystidem, hoc nimirum re-
tento nomine, fuisse appellatam more maiorum, atque hanc appellationem vt veram sic
tritam fuisse, veram vr̄sam acceperim: praesertim verò cum Orpheus etiam venatorem
inducat hispida vr̄si indutum pelle: ac sine dubio è Libya huiusmodi pelles afferebantur.

Vt omittam alibi etiam pelles Libystidis vr̄sae mentionem fecisse Poëtam quem propte-
rea imitati sunt posteriores non grauatè. Quod verò pertinet ad Acestis ortum ac genus
lubet describere Seruij verba (absunt enim a vulgatis) quibus historia seu fabula explana-
tur copiosè, sic igitur scribit, *Hippotes filiam suam egestam, ne ad certos religaretur, superposuit*

*De Aceste
rursus &
eius ortu.*

*pag. 362 C. in Pa-
ris.* *naiculæ, & misit quò sors tulisset. Quæ delata ad Siciliam, Criniscus fluuius concubuit cum ea conuer-
sus in canem, vnde Acestes natus est. Vel, vt quibusdam videtur Agestes, huius rei vt esset indicium*

*.... * effigiem canis percussam Siculi habuerunt. Alij dicunt Laomedontem Regem Troianorum cū
grauiter Cines sui ab eo ceto, idest bellua marina infestarentur, propterea quod mercedem Neptuno ob
fabricato muro negasset, ad Templum Iouis Ammonis scitatum misisse de mali remedio vel sine, cui
cum esset responsum vt filiam suam Iesontiam belluæ offerret, & hoc a ciuibz facere cogeretur, fore re-
spondit si ante eorum filias belluæ obrecisset: quo factò cum plures puellæ a ceto assumptæ essent, pleri-
que parentes filias in longinqua m̄ seruit ex quibus vna Troia, nomine Siluæ Aegestæ delata * in Sicilia
est & Criniso, sicut dictum est, compressa edidit Acestem. Alij Laomedontem cum sicut narra-
tum est propter filiam suam seditionem a Ciuibz pertulisset, vnum de Troianis auctorem seditionis oc-
cidisse, filiasque eius mercatoribus exponendas dedisse, a quibus illæ in Sicilia propè Criniscum annem
relictæ sunt, quarum illæ vna in cane conuersus compressa * quidam dicunt Aegestam reuersam in ma-
trimonium a Capue ductam ex quibus Anchisen natum. Is igitur, qualis qualis reuera fuerit eius
ortus, aduentum Troianis gratulatur, & agrestibus diuitijs, fructibus inquam agri seu ru-
sticanis epulis, eos excipit latus, ac summam amicis opibus quæ inquam ob coniunctam
benenolentiam & animi propensionem vnde æstimantur, cariora sunt, fessos solatur ac re-
ficit. Hæc de Aceste.*

*Qui excepe-
rit Troia-
nos.*

Hic verò iurè dubitet quispiam cur Poëta nō antea Acestis mentionem fecerit, atque il-
lius humanitatem adde etiam affinitatem, ibi commemorauerit vbi primū Troiani
perhumaniter excepti ab illo sunt, sanè vel in i. libro vbi primū è Sicilia atque Acestis
& Vrbe & portu soluit (id quod in progressu colligere licuit) complexūque discessit, ali-
quam eius mentionem facere debuit, aut certè in fine i. i. vbi ad eum, quantum quidem
nauigationis narratio monstrat, peruenit, & tamen in i. altum de illo silentium: in i. i.
verò

*Dubitat, cur de Ace-
ste tam se-
rò mentio-
nem fece-
rit, nec an-
tea illum
commenda-
rit.*

*Hinc Drepani me portus & illatabilis ora
Accipit*

inquit Aeneas; Drepani Regem esse aut fratrem ne verbum quidem: tantū abest vt se
ab illo peramāter & honorificè exceptum & apud eundem diu commoratum, retulerit:
cum tamen officij ratio postularet vt de illo honorificam mentionem faceret, non in hūc
locum reijceret: si tamen hūc honorificam de illo mentionem facit vllam dum eum agre-
stem ferè describit & a Regijs moribus procul. Certè Heleni quicum biduò tantū fuit,
mirum est quā longam & præclaram coniecerit mentionem Aeneas. Ego verò credi-
derim in i. dum solueret, præterisse Acestem quò omnino constituisset ab vna Cartha-
gine, cuius mentio Romanorum aures atque animos vehementer excitare ac tenere &
potuit & debuit, initium facere. in i. i. verò in quo narrat suam Drepani descensionem,
nihil erat cur Acestis vel affinitatem vel in Troianos liberalitatem humanitatēque ex-
poneret Didoni, cui iam ab Ilioneo, & opportunè quidem, fuisset declarata dum di-
ceret

*Responde-
tur.*

*— Sunt & siculis regionibus Vrbes,
Armaque Troianòque a sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classē,
Et syluis aptare trabes, & stringere remos,
Si datur Italiam socijs & rege recepto,
Tendere, vt Italiam leti Latiumque petamus:
Sin assumpta salus, & te pater optime Teucrum,
Pontus habet Libya, nec spes iam restat Iuli:
At freta Sicaniæ saltem, sedesque paratas,
Vnde huc aduecti, regemque petamus Acestem.*

Rr 3 qua-

quarum rerum commemorationē eò tutius prætermittere potuit in 3. quòd Dido, in 1. sati indicet sibi Acestem perspectum esse, dum pollicetur se Troianos quibus possit auxilijs iuuaturum.

Sēu vos Hesperiam magnam, satūrnique arua,

Sive Erycis fines, Regēque optatis Acesten.

Denique cum misericordiam sibi conciliare moliretur Aeneas dum suos casus & acerbi-
tates exponeret Didoni, aptè quidem earum narrationem perorauit lugubri illa & pathet-
tica parentis optimi amissione,

Hic pelagi tot tempestatibus actos,

Heu genitorem, omnis cura casisque leuamen,

Amitto Anchisen. hic me pater optime seſum

Deſeris, heu tantis nequicquam erepte periclis,

at Acestis, qui eos hilariter exceperat, mentione, minùs aptè imò ineptè omnino orationem ille concludisset suam. Hac igitur de causā hīc, ubi Aeneas nō Didonem alloquitur cui Acestes erat cognitus, quin ne ipse quidem Aeneas loquitur ampliùs, sed dicendī ac narrandī munus a poēta resumitur, egregia illius sit mentio & opportuna. Vt enim illum (si quis rectè æstimer) frugalem describit, atque honestæ exercitationi ac Principe dignæ (talis enim est venatio) deditum, sic humanitatis officiūque designat plenissimum. Vt omittam paulò post etiam honorificam de illo mentionem facturum, cum dicat fama fuisse celebrem, atque hac etiam de causā factum vt ex finitimis plurimi ad ludos confluerint. Paucis verò concludit Acestis conuiuium, fortasse vt conuiuij ipsius frugalitatem quadam veluti frugalitate verborum imitetur, ac simul qui Didoniani conuiuij magnificentia delectasset, nunc frugalitate nos iuuaret & iustitueret. Vt omittam poëmatis varietati hac interim ratione consuluisse, breuitati denique studuisse, vt ad Anchisis pompam properaret, de qua sic pergit.

Quam cō-
modè com-
mendetur
Acestes.

Postera cum primo stellas oriente fugarat

Clara dies, socios in cœtum littore ab omni

Aduocat Aeneas tumulique ex aggere fatur.

Dardanidæ magni, genus alto a sanguine diuū

Annuus exactis completur mensibus orbis,

Ex quo reliquias diuinique ossa parentis

Condidimus terrā, mœstasque sacrauimus aras.

Iamque dies (ni fallor) adest quem semper acerbum

Semper honoratum (sic Dij voluistis) habebo.

Hunc ego Getulis agerem si syrtibus exul,

Argolicœue mari deprensus, & vrbe Mycenæ:

Annua vota tamen, solemnesque ordine pompas

Exequerer, strueremque suis altaria donis.

Nunc vltro ad cineres ipsius & ossa parentis,

Haud equidem sine mente, reor, sine numine diuū

Adsumus, & portus delati intramus amicos.

Ergo agite, & cuncti latum celebremus honorem:

Poscamus ventos, atque hæc mea sacra quotannis

Vrbe velit positā templis sibi ferre dicatis.

Bina boum vobis Troiā generatus Acestes

Dat numero capita in naues: adhibete penates

Et patrios epulis, & quos colit hospes Acestes.

Præterea

Præterea, si nona diem mortalibus alim um
 Aurora extulerit, radiisque retexerit Orbem,
 Prima citæ Teucris ponam certamina classis.
 Quique pedum cursu valet, & qui viribus audax:
 Aut iaculo incedit melior, leuibusue sagittis:
 Seu crudo fidit pugnam committere cœstæ;
 Cuncti adsint, meritaque expectent præmia palmæ.
 Ore fauete omnes, & cingite tempora ramis.

lib. 23.
 ferè 10-
 20.
 1033

Succedit iam secunda huius libri pars: in qua Aeneas, postera quàm ad Aestem peruenisset die, Anchisi parenti optimo iusta quin sacra etiam persoluit: demùmque apparatissimos ludos ac nobiles in eius honorem instituit ac celebrat: vt nimirum Homerum imitetur, qui in sua Iliade Achillem inducit Patroclo parentantem ac ludos in huius honorem celebrantem. Sed de Homero & Achille infra. Nunc de Aenea, & Virgilio. Igitur nobilem pompam apparatissimòsque ludos descripturus poëta, vel potius Aeneam inducturus qui hæc proponeret celebranda, a lætissimi diei ortu ducit initium, ac propterea canit,

Postera cum primo stellas oriente fugarat

Clara dies

— ubi, dum eleganter noui diei splendore fugatas ait stellas, ad hyperbolen poëtarum more diuertit. stellæ enim cœlo ita sunt infixæ vt inde fugari aut dinoueri haud possint. sed tamen quia eximium solis iubar nostris oculis stellarum adimit lucem, eas a diei luce fugari ait. statim igitur ac clara dies illuxit, Aeneas socijs è classe ac littore vndique, per præconem, opinor, conuocatis, ex tumuli aggere, militari scilicet more ac modo, ad eos pro concione verba facit. Ac ptimùm commemorat iam annum expleri, ex quo Anchisis ossa & reliquias ibi condidissent, eidemque mœstas aras consecrassent. Tum monet se anniuersarium diem recurrentem omnino recolere ac celebrare decreuisse. Si enim ipse hoc mihi officium parenti optimo persoluendum statuerem etiam si inter Getulicæ syrtis agerem, aut in Argolico mari ipsisque Mycenis deprehensus essem, hoc est ubi iactatum & ab omnibus imparatum, imò inter hostes detentum, me hic dies offendisset, quid obire illud recursem, cum volens ac lubens eius cineri & ossibus sim præsentissimus & tuto in loco, hoc est inter amicos, positus, annua illi vota solemnèque pompas instaurare atque altaria struere, hæcque donis cumulare, concessum sit? vt mihi quidem persuadendum nos non sine Deorum numine ac voluntate, quin cura & beneficentia, qua ventis obsecundant ac tempestati, huc aduectos, amicum hunc portum tenuisse. Mox verò Troianos cohortatur vt velint ipsi quoque lætam hanc pompam & parentis honorem prosequi & celebrare. Itaque poscamus, inquit, ventos, propitios scilicet. quibus optatam terram attingamus tandem, oremusque vt velit sacra hæc quot annis in ea instaurari Vrbe quam a fati iubemur condere, idque templis ei a nobis extructis & consecratis. Iam verò ne fortè Troianos illud hærentes haberet quod victimis carerent quæ sacris essent adhibendæ, has Aestis nomine præsto esse monet, ac pro nauibus singulis binos delatos boues: proindeque faciendum vt epulis cum patrij tum quos Aestes coleret, penates, adhiberentur. Quancumque vt pōpā lætior esset & illustrior, pollicetur se nona die, si tamen læta illuxerit ac splendida ludos quoque daturum, ac meritis præmijs victores donaturum. Quin vt se interim compararent, de ludis illos admonet quibus pompam cohonestare decreuisset, primò enim certandum ait nauali cursu, deinde pedestri, in quo vires maximè ostentantur, tum sagittis ad signum, denique duro cestu pugnandum esse. quapropter concludit.

Ore fauete omnes & cingite tempora ramis.

Hæc summam Aeneæ concio. in qua nemo expectet vt in eius artificio aperiendo immorer: quandoquidem ea quibus hætenus varias conciones explicauimus, huic, quod attinet tum ad proœmium eiuſque munera, tum ad narrationem partiūque constitutionem ac perorationem, vno verbo ad artificium vniuersum, certa analogia & proportionem seruire possunt. Tantum dicam Aeneam quippe quitanquam in deliberatio ver-

SECUN-
 DA libri
 Pars.

Ortus de-
 scribitur
 diei in qua
 Aeneas ad
 concionem
 conuocat
 Troianos.

Qualē ha-
 nerit con-
 cionem.

De proposi-
 ta Concio-
 nis artifi-
 cio pauca
 quædam.

latur

Notantur
quedam ad
dilucidan-
dam Con-
cionē hanc
totam.

I.
II.

fatur genere (suadet enim Troianis ut se ad sacra & ludos parent celebrandos) narrare pri-
mum: inde verò, quoniam narratio est veluti argumentorum sedes aut fons, ex illa duce-
re argumenta quibus Troiani ad parentandum ac sacra ludosque in Anchisis honorem
alacriter obeunda incenduntur. Quamquam pauca quædam attingere cogor quibus dilu-
cidetur adhuc oratio ac tandem abditum poetæ consilium recludatur in hac pōpa: quod
ab interpretibus, nescio quo pacto, etsi prora ac puppis videri possit, reticetur.

Annuus exactis completur mensibus orbis,

more maiorum loquitur, ut opinor, quales quales intelligeret menses quibus annus com-
pleretur; ita ut otiosè requiratur num mēsis ad Lunæ planè spatium æstimaretur, & quot
quibusque mensibus expleretur annus. Eodémque modo verba illa (*Ni fallor*) more maio-
rum vsurpantur, ut scilicet absit a dicto temeritas, & memoriæ ostentatio: non quòd alio-
quin ob anni confusionem quæ occurreret in eius ratione subducenda, hareri posset. qua-
re dū scribit Seruius (*Ni fallor*) non quasi nescius dixit, sed propter anni confusionem, quæ erat apud
maiores. Nam ante Cæsarem qui nobis annirationem composuit, quàm hodièque seruamus, intercalabā-
tur dies: ut etiam in Verrinis legimus, scilicet Lunæ non congruente ratione. Annum autem primò Eu-
doxus: post Hipparchus: deinde Pthomomæus: ad vltimum Cæsar deprehendit; mihi quidem totam
hanc rem alieno planè loco attingere visus est, Opportuniùs sententiam interposuit suam
in illis verbis (sic Dii voluistis.) tamen dum scribit, *semper de Dijs salua veneratione conque-*
ritur, & cum querimonia sartam tectam retinere nititur venerationem: mihi ne in hoc quidem sa-
tisfacit: videntur enim ea verba amaritudinem quandam animi spirare atque adeò loquē-
di licentiam, quæ ex amaritudine illa in nobis oriri interdum solet; ita ut quoquo modo
contineat quidē tacitam Numinis querimonia, venerationem vix ac ne vix quidem.
etsi enim non in contumelias erumpit, haud tamen eam æquitatem ac tolerantiam refert
quam par esset erga Deum in rebus etiam aduersis mortales referre. sic in III.

Postquam res Asia Priamique euertere gentem

Immeritam visum superis

vbi sine dubio humanum quid patitur Aeneas atque adeò tacitè conqueritur, ne dicam
accusat Numen ob Ilij ruinam dū immeritò cecidisse ait: par enim est quæ a Deo fiunt
approbare & æquissima reputare, non modò perferre ac tolerare. Quamquam si quis di-
xerit id Christianæ virtuti largiendum potius vnde in aduersis etiam Deo benedicimus;
quàm ab Ethnicis magnopere exigendum, non equidem repugnari: sed tamen illud af-
firmari, multa etiam nos à Natura ipsa doceri in quibus peccare turpe sit. sic supra cum
diceret Palinurus

Non si mihi Iuppiter author

Spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo;

sine dubio hominis quoque Ethnici lineam vtrumque, aut ego magnopere fallor, præter-
gressus est. ita ut nisi Poetam excuses quòd nautarum procacitatem exprimere licuerit;
vnde omnino excusetur non habeam. Quo nomine culpandus est etiam hoc in loco, sed
minùs tamen, quia tum in Ethnicum morem spectarit, tum Homerum imitatus sit, qui
in non dissimili calamitate canit οὐ τὸ Διὶ φίλος, sic Ioui placuit. Plautus etiam facilè offen-
dit in hunc scopulum cum diceret (Dij placitum voluptati ut maior comes consequa-
tur.) Nec magnopere dissimile est illud II. Aeneidos

Cadit & Rhipheus, iustissimus vnus

Qui fuit in Teucris, & seruantissimus equi.

Dij aliter visum

quamuis hîc minùs appareat querimonia. Illud etiam obseruauerim; egregiè argumen-
tari Aeneam dum ait,

Hunc ego Getulis agerem si syrtibus exul,

Argolicœque mari deprensus, & Vrbe Mycenæ:

Annua nota tamen, solemnēsque ordine pompas

Exequeret, si vreremque suis altaria donis.

quamquam enim, rem attentius æstimanti, nihil prohibet cur pietatis & religionis opus
quod interiore cultu ac veneratione multò magis cōtinetur quàm externo, exeratur etiā
in syrtibus & inter hostes, & exteriori quoque signo obseruantia vtrumque declaretur,
dum tamen populariter, prout in concione par est, loquitur ad externos actus & pompā
spectare potest vel maximè, quæ reuera inter syrtes & hostes impediri possunt; ita ut in ex-
ternum

ternum cultum spectans qui victimis arisque perageretur, differat egregie. Neque verò crediderim Virgilium dum caneret

1038

— *Adhibete penates*

Et patrios epulis, & quos colit hospes Aestles,

libr. 5.

7.

non spectasse in Romanorum lectisternia & sacra, in quibus Penates in toris collocabant Deorum conuiuia celebrantes; atque epulones (Liuius teste) adhibebant qui pro penatibus epulas ederent: quin etiam his responderent interim Troiani, ita ut & Deorum conuiuium & penates & epulones hinc Romano more obseruari possint. Ad extremum cum quinque ludorum genera dederit Aeneas, equestre (quod tamen dedit) cur obsecro hic reticetur, dum cetera proponuntur? praesertim verò quia equestre omnium nobilissimum videri potest? Sed de hoc ubi V. eiusdem spectaculum dabitur. Nunc his sigillatim in hac concione declaratis, totam hanc rem ijs concludere lubet quae ad Anchisis ἀποθέωσιν, quaeque hic poetae consilium, quod tamen ab explanatoribus vix ac ne vix quidem explicatur, continet vel maximè. Ergo Virgilius, quippe qui Romanis (id quod saepe commemorare cogor) Augustoque in primis canit, sic Aeneas describit pietatem in hac parentatione, ut clā Anchisem inter Deos referat, ac diuinos illi honores haberi iubeat. nimirum ut Augusto diuinitatem affectanti, seque ab Aenea & Iulo tanquam a diuina stirpe profectum gloriāti, non modò ob Venerem; verum etiam ob Anchisem (ne scilicet materno tantum, sed paterno etiam, quod plus multò confert ad nobilitatem, genere Aeneam ac proinde Augustum Dijs progigneret) optatam impertiret diuinitatem. neque Augustum modò verum etiam Romanos, quippe a Troianis ortos, diuinitate ornandos putauit & cumulandos: ita ut tota haec concio quae ad Aeneae pietatem declarandam instituta videri potest, clam ad Romanorum diuinitatem introducendam sit comparata. id quod iam iam licebit ab concionis initio ad finem vsque breuiter obseruare. Principiò igitur Troianos compellans

1039

Dardanide magni genus alto a sanguine diuūm

inquit Aeneas: ut scilicet statim atque docuerit (docebit autem paulò post) Romanos a Troianis esse profectos, hos (si Deo placet) constet esse diuino prognatos sanguine, atque adeò a Ioue per Dardanum, unde Troiani; procreatos. nam huc etiam spectat. quod & Dardanidas vocat interim Troianos (ut scilicet constet cur eos faciat diuinum genus) & magnos & alto a sanguine diuūm: Iouem enim Authorem designat. ita sanè cum paulò post a Mnesteo, Gya, Sergesto, Cloantho quatuor Romanas familias seu gentes deriuabit, has optabit diuinas haberi; ut minimè mirum Romanos sibi gloriae duxisse Troiungas appellari. Sed his missis, ad Anchisem & Augustum accedo: de quibus sic statuo; Virgilium dum statim ait annum recurrere ex quo Anchisis reliquias terrae condiderunt, videri quidem eniti ut Aeneae pietatem ostendar, sed tamen clam Anchisis diuinitati studere: & ideo pergit — *Diuinique ossa parentis* — ubi non quasi diuinum opus aliquod & admirabile celebret, ut cum canit — *Diuini opus Alcimedontis* — diuini ait parentis; sed quia ex diuino sit ortus sanguine & ex Ioue ac Dardano per Troem & Capyn propagatus: simulque post mortem (id quod nunc molitur maximè) inter Deos receptus: & ideo ait iam antea illi sacratas fuisse aras: mortuis enim non planè sacrabantur multoque minus vnà cum templis erigebantur, quemadmodum de Anchise praedicat praedicabique in progressu. huc pertinet quod anniuersarium diem ait recurrere, acerbum quidem sed qui semper honoratus habendus sit, videlicet propter diuinos honores ac rem diuinam institutam. huc annua uota: uota enim Dijs debentur. Itaque in Georgicis, ut Augustū faciat Deum, vota iam offerri iubet poeta. huc donis altaria cumulare: praesertim quia dona superis tantum, si quibusdam credimus, inferis munera, deberentur. huc quod ait

1040

Haud equidem sine mente reor sine numine diuūm

Adsumus: —

tacitè enim parentis quoque volūtate factum significat ut tempestas illa exorta sit, qua ad sepulchrū anniuersario die cōpellerentur, ut sepulchro non cenotaphio honores impenderent. huc quod ait poscamus vêtos, propitios, s. ut feliciter nauigemus: quasi verò aliquam in ventos et mare obrineat potestati: fortasse. n. Deū maris haberi vult propter Venerē quae maris quoque fit Dea. huc quod Troianos hortatur ut inter sacra precib. ab Anchise deposcāt, ut velit hoc est cōcedere placeat, sibi in Vrbe quā cōdituri essent in latio, quorānis sacra, sacra in quā, renouari ac Tēpla dicari. Sed & dū haec sacra lectisternijs iubet celebrari

V.

VI.

VII.

In quo Anchisis declaratur ἀποθέωσις atque huic tacitè concione hac tota studuisse Virgilium ostenditur.

brari ac propterea penates et adhiberi, inter Deos relatam indicat. denique huc Nouēdia-
lia & Libationes pertinent: huc quod sanctum, non carum, ut in 3. cum vocat. Ad extre-
mum anguis id totum confirmat, & sacra quæ illi persoluunt, clamant, quemadmodum
constabit paulò post. ut minùs mirum videri debeat iam in 4. libro illud vsurpassè

Visa dehinc cælo facies delapsa parentis

Anchisa

nam occupasse voluit ut hîc non tam fieret ἀποδείξις, quàm ob anniuersarium vulgare-
tur. interim dum fugasse dicitur stellas clara dies, non ab re fuerit obseruasse, idem, nec
minùs eleganter, Auroræ tribuisse poetam cum caneret

Iamque rubescebat stellis Aurora fugatis

id quod Horatius Soli apertius acceptum refert dum canit

— Reditens fugat astra Phæbus:

& hoc sibi fortasse voluit Pindarus, dum diceret Solem lucere ἐπὶ μὲν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, deserto in
æthere; quasi verò ex oriente sole cælum deseruissent stellæ. Neque verò non eleganter
annum integrum annui orbis describit nomine; tametsi poetæ interdum ex additamen-
to certam anni designant partem: sic canens Tibullus

— æstiuo conuocat orbe niues;

intelligit æstiuam anni partem. atque hîc orbis diei aptatur non inuenuit: sic Virgilius

— Cæli Sol igneus conscenderat orbem:

& rursus

Medium Sol hauserat orbem:

qui sanè non minùs eleganter quàm propriè tribuitur diurnæ solis peruagationi. ac fortè
hac de causa hîc addit, (*ex æstis mensibus*) ne diem intelligeremus, sed annum. Quod verò
ait Aeneas

— Quem semper acerbum

Semper honoratum

diem habeo, mirum habet leporem propter dissidentem aut non facilè cohærentē acer-
bitatem & honorem. sic Euripides ut latine audiatur: *Vna dies me tenuit, vna perdidit*: sic
Sophocles *Odi amantique in die vno*. & rursus, quæ sententia cum Virgiliana magis con-
sentit,

— Iucundè mihi certè & dolentes simul.

Partic. 7.

Sic fatus, velat maternâ tempore myrto:

Hoc Helymus facit, hoc æui maturus Acestes,

Hoc puer Ascanius: sequitur quos cætera pubes.

Ille è concilio multis cum millibus ibat

Ad tumulum, magna medius comitante caterua.

Hic duo ritè mero libans carchesia Baccho,

Fundit humi: duo lacte nouo, duo sanguine sacro:

Purpureosque iacit flores: ac talia fatur:

Salue sancte parens iterum, saluete recepti

Nequicquam cineres, animæque vmbraeque paternæ.

Non licuit fines Italos, fataliaque arua.

Nec tecum Ausonium (quicumque est) quærere Tybrim.

Statim ac perorauit Aeneas, myrto coronauit caput: idque siue ut Troiani quibus di-
kerat

— Cingite tempora ramis

planius intelligerent quibus ramis coronari oporteret: siue ut se memorem Veneris fi-
lium & gratum ostenderet (Veneri enim dicata est myrtus, & ideo maternam appellat
eam) atque illam veneraretur siue ut Anchisis, tanquam Veneris coniugi, faueret Mani-
bus. Cur autem myrtus Veneri dicata sit, explicat his verbis Seruius. *Vnde autem myrtus Veneri di mendo-
cata est? Fabula autem talis est. Mira Cynira filia cum adamasset patrem, & eius setu pro nocturnis sus lo-
honoris*

honoris captata ebrietate paterna subiecisset, grauida quæ eadem esset facta, prodito incestu cum patrem insequentem se stricto gladio fugeret, in arborescens versa est: quæ cum infantem quem intra uterum habuerat etiam in cortice retineret, percussa ut quidam volunt a patris gladio, ut quidam ab apro, paruulū
 1043 edidit, quem educatum Nymphæ Adonem appellauerunt; hunc Venus vehementissimè dilexit, & cum ira matris ab apro esset occisus, sanguinem eius vertit in florem qui nunquam vento decuti dicitur; Arborem quoque mirum ex qua puer natus fuerat, tutelæ suæ adscripsit; quamuis alij dicunt ideo Mirum Veneri dicatam, quia cum è mari exisset ne nudus conspiceretur, conlatuit in mirto, vel quia fragilis est arbor ipsa, ut amor inconstans, vel quia iucundi odores, ut, sic posita, quoniam suaves miscetis odores. Ecloga 2. hæc Seruius: quæ tamen an cum ijs consentiant quæ de myrto & Myrene scribit in 3. dum explicat illud, *Horrida myrtus*, & an probanda sint, alij viderint. Certè aliqui myrtum Veneri dicatam volunt quod amorem conciliare & conseruare credatur; alij, Plutarcho teste, quia sit pacis symbolum quæ Veneri sit optatissima; alij quia planta hæc sit littoralis & maritima, ac propterea Veneri quæ mari orta dicitur, amica, ut hinc etiam factum sit in 6. ut myrtea sylua amantium sit domiciliū. Igitur Aeneas velat caput materna myrto: idemque Helymus (creditur hic in Siciliam cum Aceste profectus ac regni fuisse particeps: vel Erycis fuisse frater: vel certè præcipuus erat inter Troianos & Anchisis comes, quique ætate grauis cum imbelli populo relictus est in Sicilia: vbi fertur deinde condidisse aliquot Vrbes: nisi tamen quia non multo post videtur hic idem Helymus fieri Acestis socius, primam sententiam tutiorem esse suspiceris) idem fecit æui maturus Acestes: qui scitè quidem maturus dicitur æui, ut senij quod imbecille & effœtum est, nomen decline-
 1044 tur & in commodiore indicetur. quanquam, cum venationem tractaret, cuius laboribus senes & imbecilles impares sunt, ægrè ijs assenserim qui ad imbecillitatem & effœtā ætatem declarandam, æui maturum appellari opinantur. Crediderim igitur significari maturam iam fuisse ætatem, ita ut in viri adhuc, quoniam latè patet ætas, consisteret statu, sed qui ad senium iam inclinaret. cum enim non multo post senex dicatur, quidni ad senium saltem inclinasse fateamur? Nisi tamè dignitatis causa senex appellatū existimes, quæ admodum Senatores ac patres tali nomine, florentè etiam ætates appellantur. Certè Acestes qui paulò post certamen subibit, vires penè integras præferat oportet non imbecillas. Iam verò (ut Regis ad exemplum totus componitur orbis) eadem se ornat fronde Ascanius ac Troiana pubes reliqua. ita quidem Aeneas ad tumultum multo ac nobili accedit comitatu. vbi Anchisi libans, humi fundit duas tum meri tum noui lactis tum sanguinis sacri, pateras: ut enim hæc obuia erant & non vilia, adhibita sunt inter multa & varia quæ hîc adhiberentur sacris: nam aquam etiam, mel, farinam & id genus multa huc referebant interdum, quemadmodum ex Homero, Aeschilo, Virgilio item & alijs constat satis. Quanquam dum ait Seruius, *partim quasi mortuo, partim numero sacrificat, partim impari, quasi Deo qui numero gaudet impari*, equidem hanc sententiā nec sperno nec magnopere cōplector: nā video quidem tria proferri binaria, ita ut quoquo modo binaria misceat cum ternario, sed an in id spectet quod statuit Seruius, a poetâ ipso requirendum esset. idemque dixerim dū ait Seruius vmbas sanguine & lacte satiari: hoc enim, quoniam anilem refert fabulam, optassem ut, quale quale esset, confirmasset ex Authore aliquo: a quo etiam requirerem ut idem doceret de vino ut consentirent omnia. Flores verò iacit de more: nam vel quia
 1045 venusti sint & grati, vel quia sunt obuij, passim apud omnes sacris constat adhibitos. Addit verò preces quibus sic eū saluere iubet, ut significet se id secundo facere: spectat enim in eas quas illi superiore anno persoluerat inferias: & ideo verbis illi aggreditur precationem *salue iterum*. quanquam si postremam hanc vocem cum sequentibus iungas (id enim fit elegantius) semel atque iterum iuberet saluari nec ad ante actum anniuersariū prouocaret. Dum verò salutat receptos nequicquam parentis cineres, subdum videri posset ut per receptos cineres parentem intelligat ex Troiano incendio receptum ac liberatum, quemadmodum interpretes exponunt: nam præterquam quod tum viuebat ac propterea cineres recepit nullos: contemptis esset eum viuentem adhuc inter cineres aut cineris nomine descripsisse. nam quod ait Dido

Nec patris Anchise cineres manesque reuelli,

id verò mortuum sepulchròque conditum spectat Anchisem. quapropter vel antequam Siciliam attingeret (id quod tradunt aliqui) Anchises fatis cōcessit, ita ut in Siciliam recepti & asportati dicantur cineres: vel certè, quoniam in fine 3. clariùs indicat Drepani excessisse, quàm ut apud Virgilium (secus enim apud alios) in cōtrouersiam vocari possit, recepti

recepti cineres, tumulo illo, recepti & condicti significantur. ex quo fieret vt quæ sequun-
tur carmina

— *Animaæque vmbraæque paternæ*

Non licuit fines Italos, fatâliaque arua:

Nec tecum Ausonium (quicumque est) quærere Tybrim,

ad animam quin ad parentem essent referenda (ideò enim ait, Nec tecum) quòd cum eo,
viuente scilicet, non licuisset latium attingere. & ideo in Tertij fine illud canit

1046

— *Hic me pater optime fessum*

Deferis, heu tantis nequicquam erepte periclis,

vbi patrem & Anchisem, non cineres, Ilij excidio ac maris periculi ereptum dicit vel cine-
res nequicquam receptos, dicit, vt significet sibi qui viuo parente indigebat, frustra ibi cõ-
ditos esse & nunc remeando receptos siue exceptos: cum illum omnis curæ casusque le-
uamen (sic enim in 3.) sibi adesse optaret, vt eo comite, & duce fatalia arua & Ausonium
Tybrim requireret ac teneret,

Partic. 8.

Dixerat hæc, aditis cum lubricus anguis ab imis

Septem ingens gyros, septena volumina traxit,

Amplexus placidè tumultum, lapsusque per aras:

Coeruleæ cui terga notæ, maculosus & auro

Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus

Mille trahit varios aduerso Sole colores.

Obstupuit visu Aeneas: ille agmine longo

Tandem inter pateras, & leuia pocula serpens:

Libauitque dapes, rursusque innoxius imo

Successit tumulto, & depasta altaria liquit.

Hoc magis inceptos genitori iustaurat honores,

Incertus geniúmne loci, famulúmne parentis

Esse putet: cædit quinas de more bidentes,

Tótque fues, totidem nigrantes terga iuuenkos.

Vínaque fundebat pateris: animámque vocabat

Anchisæ magni, manésque Acheronte remissos.

Nec non & focij, quæ cuique est copia, læti

Dona ferunt: onerántque aras, maçantque iuuenkos.

Ordine athena locant alij, fusi que per herbam

Subijciunt verubus prunas & viscera torrent.

Quò spe-
let Virgi-
lius dum
huiusmodi
introducit
anguem.

Diu ac multum mecum ipse cogitavi, quo tandem consilio Virgilius, dum Aeneas pa-
tris iusta & sacra persolueret, anguem induxerit qui ex sepulchri egressus aditis, aras con-
scenderit, dapes libauerit ac degustarit, & placidus conuiuio tantisper interfuerit dum
expleretur, atque ita demum sine alicuius offensione ad sepulchri aditus remigrarit. Quæ
res eò maiorem habet admirationem quòd dici vix potest quali & quanta industria Vir-
gilius huiusce anguis descripserit pulchritudinem: talis enim est ac tanta, vt cū Iride iurè
ac meritò certare possit. Lubet igitur meam vel suspensionem vel opinionem vel senten-
tiam hac de re tota paucis afferre: præsertim verò quòd interpretes vix fortasse quicquã
in hanc rem scripserunt vnde poëtæ consilium agnoscamus. Prius tamen priorem loci
huius partem recenseamus, vt commodius illum & mihi explanare & vobis intelligere
liceat. igitur sic se habet.

1047

Dixerat hæc, aditis cum lubricus anguis ab imis

Septem ingens gyros, septena volumina traxit,

Amplexus placidè tumultum, lapsusque per aras:

Coeruleæ

Cæruleæ cui terga notæ, maculosus & auro
Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
Mille trahit varios aduerso Sole colores.

Sic Virgilius de angue proposito: de quo intulit.

Libavit dapes, rursusque innoxius imo

Successit tumulo, & depasta altaria liquit.

*Tres affe-
runtur vel
suspiciones
vel senten-
tiæ.*

I.

Multa verò hac de re legi; multa de eadem venerunt in mentem. Ac primum quidem suspicatus sum Virgilium indicare voluisse Anchisis animum coelitus delapsum, sacris illis, quoniam illi acciderent gratissima, interesse voluisse: ac propterea serpentis formam aram conscendisse, libasse dapes, conuiuio & sacris interfuisse: atque hac etiam ratione Aeneæ filio declarare voluisse eius sacra & vota sibi accidisse periuicunda: præsertim quia hac de causa Aeneas & illum inuocauerat canens

Salve sancte parens, iterum saluete recepti

Nequicquam cineres, animæque, umbraeque paternæ.

& Troianos hortatus fuerat ut parerem optimum honorarent & votis appellarent. Quæ suspicio inde suaderi posset quod Virgilius in 6. Platonem secutus cecinit humanos animos esse coelestes atque ex coelo per septem veluti spiras seu septem sphaeras in ostreaceum hoc corpus (sic enim ille) descendere, & rursus eò post certum temporis curriculum remigrare. dum igitur hic eiusmodi anguis

Septem ingens gyros, septena volumina traxit,

quid prohibeat Anchisis mentem per septem coeli orbes descendentem intelligere, quæ bonum filio offerat omen, & sacra illi grata, vota etiam audita, indicet dum libat dapes ac placidissimus adstat conuiuio? Quamquam (ut verè fatear) lubrica & ruinosa est hæc suspicio: quandoquidem si quid tale indicare decreuisset poëta, nunquam illud subiecisset

Incertus genium loci, famulumne parentis

Esse putet

Sed potius Aeneam induxisset, qui id quod erat suspicatus, se se in patris veneratione effunderet. certè in libro 1. ubi Venus quæ mentito habitu illi apparuerat, discedit, ita ut

Ambrosiæque comæ diuinum vertice odorem

Spirant

continuò agnoscit Matrem & exclamat

Quid natum toties crudelis tu quoque falsis

Ludis imaginibus?

Hac igitur de causa in eam suspicionem rursus siue opinionem deueni ut crediderim Virgilium significare voluisse Aeneæ preces ac vota ab Anchise ac coelitus a Dijs audita fuisse, ac propterea hos vicissim hoc portento & omine illi veluti responsum dare, & suam voluntatem declarare voluisse. Sanè Homerus in 2. Iliados, dum in Aulide conuenissent Græci & in Troianos conspirassent, serpentem induxit qui nouem pullos vnà cum matre vorauit: quod Calcante interprete, signum fuit Ilij Decennio post expugnandum. quid igitur prohibeat hinc Virgilium portendere voluisse septennio post Aeneam in Latium peruenturum atque hoc illi omen coelitus immissum ostensumque? sanè Aegyptij serpentes adhibebant anno designando: quem serpentem ore caudam apprehendentem ac gyrum effingentem efferebant: ita ut septem huius serpentis spiræ (canit enim

Septem ingens gyros, septena volumina traxit)

septem annos commodè referant. sed tamen adhuc ut cunque hæreo; siquidem non solum ventos verum etiam Urbis ac Templi ædificationem ab Anchise precabantur: quæ tamen nisi decennio post haud expleta sunt omnia; ita ut omen minus sit consentiens. sed fac etiam nauigationis ac iactationis finis esset designandus, an non septennium Carthagine peregit cum canat Dido

Nam te iam septima portat

Omnibus errantem terris ac fluctibus æstas?

ita quidem cum deinde hyemarit, rursusque in Siciliam appulerit, ac menses aliquot substiterit, & in sequenti verè vel æstate soluens adhuc plurimum temporis contriuerit antequam Latium attigerit, octauum post annum in Latium peruenit necesse est. quare Seruius in libro 5. cum illud explanaret

Septima post Troiæ excidium iam veritur æstas,

Si

exclama-

III.

exclamauit, pugnauique octauum excessisse annum nec affirmare dubitauit se hunc veluti nodum soluere non posse, omninoque futurum fuisse ut Virgilius hunc emendasset errorem si Aeneidem, quod instituerat, correxisset. Quamquam, ut verè fatear, his dubitationibus occurri potest: sed tamen melior se se obijcit sententia, quam (etsi secundam hanc non spreuerim) toto pectore amplectar ac sequar. Igitur sic statuo, prisci Ethniciorum mortales, ut erant superstitiosi, omnibus mirè hærebant; ita ut quicquid ferè domi forisue gererent, id augurijs omnibusque captatis gererent: sic bellum in primis, pacem, nuptias, nauigationes, Urbium ædificationes & id genus alia auspicis captatis instituebant ac peragebant. quod in sacris maximè solemne illis erat ac ratum. Quare non Poeta modò ijs scætè, verum etiam historici: inter quos Lilius nusquam ferè non ad ea dilabitur. cum igitur id usu receptum esset, Virgilius quippe qui Anchisis diuinitatem etiam atque etiam confirmare nitebatur, cœlitus omen dimittit unde Anchisis *de nobis uotis* confirmetur, Aeneas uota ac preces audita, sacra parenti gratissima, uota denique ipsa implenda demonstratur. & huc pertinet quod canit Virgilius de Aenea

Incertus geniūne loci, famulūmne parentis

Esse putet

si enim loci genius, hic dum è tumulo conscendit aram, libat dapes, placidus ad stat sacris, tumulo rursus succedit placidissimus, atque omnium in primis oculos capit splendore & pulchritudine fausta indicat omnia, ita ut Aeneas nihil non sperandum propitium. quod si famulus sit parentis, multò maximè, idque tum eadem ob causas, tum quia famulus diuinitatis erat signum. sic enim Ioui Mercurius, Iunoni Iris, Neptuno Triton, Dianæ Virbius, Veneri Adonis, alijs Dijs alij famuli tribuuntur. ita sanè dum hæret quidem Aeneas geniūne loci an patris: famulus sit anguis ille pulcherrimus, sed tamen vnum aut alterum esse sentiebat, non potuisset non optimum captare omne, atque agnoscere Anchisem verè inter Deos relatum, uota excepisse ac preces. futurumque ut exaudiretur. quin septēplex gyris septem illi annos quibus iactatio absolunda esset portenderit oportet: quādoquidem de bello peragendo quod latebat adhuc Aeneam (& ideo a Sybilla aut parente de illo admouebitur in vi.) nil in votis ac precibus, sed in Latium descensio unde Urbem ædificandam sperabat & quies successura laborum, voti precationisque summa erat & cardo; ita ut septēplici anguis volumine iactationis terminus ac spes quietis pertenderetur. nā Seruium decipi dum exclamat, & octo iactationis introducit annos, & indicauimus supra, & confirmabimus opportuniore loco. nunc sat sit monuisse Aeneam sub Aestatis initio conscendisse primum, ita ut sexto expleto anno iamque septimo inchoato peruenerit Carthaginem, itaque illud, *Te iam septima portat Aestas*, omnino significet iam septimam æstatem atque adeo septimi initium anni recurrisse: nam æstatem pro anno usurpari non repugnauimus. illud verò *Septima post Troia excidium iam vertitur aestas*, quod in Latium iam è Sicilia postremum nauigaturò Aeneas profertur, æstas pro anno item sumitur qui ad exitum ferè spectabat, & ideo dicitur (vertitur) quod tamen nil prohibet quo minus breui, cum scilicet septimus iam annus concluderetur immineretque Octauus, in Latium traiecerit. Hæc tota serpentis œconomia, si me audias: atque huc spectat totum Virgilij consilium ab initio ad finem usque in anguis huius omine. dum n. cum Iride certat de pulchritudine, atque adeo illam superat nedum æquat, tacitè anguis, quippe Anchisis administer propitius, Iunonis Iridi, quippe Troiannis infausæ, opponitur; ut hoc omine intelligatur fore omnino ut aduersa Troianorum fortuna in prosperam conuertatur. etsi enim Helenus iusserit Aeneas ut Iunonem perpetua coleret ueneratione Virgilius tamen clam ad Troianorum unde Augustus ac Romani propagandi erant, felicitatem tacitè designandam anguem quasi Antiridem introducit.

Atque ex his omnibus intelligere licet instauratos genitori honores, inactatasque victimas, ominis confirmandi gratia & parentis diuinitati Romanisque proinde Augustoque plaudendi causa. Quamquam dum ait

*Pergitur
in explicatu
carminum.*

Animamque vocabat

Anchise magni, manesque Acheronte remissos,
addere lubet pauca quædam. Qualis & quanta esset Priscorum Ethnicorum de mortuis eorumque animis vel ignoratio vel superstitio, cum ex Homero, Aeschilo & Tragicis, tum verò ex Virgilio ipso, intelligere licet: nam & vmbra tribuebant mortuis, & imaginem, & manes, & animam & mentem. nam mentem quidem ab vmbra & imagine aut

aut manibus quin etiam ab anima eorum opinione sepe rari, docuimus in illud 4.

Et nunc magna mei sub terras ibit imago.

2053 vel certe id cum Virgilio saltem congruere) neque enim omnes in tanta rei huius ignorantia & superstitione conuenisse idemque sensisse aut cantasse affirmauerim) non est quod dubitemus, cum in 6. humanas mentes è coelo in corpus delabi, & post certum temporis curriculum illuc remigrare, Platonem ferme secutus, existimarit. Itaque Anchisis manes & vmbra apud inferos conuenit Aeneas in 6. cum tamen in 4. idem sibi è coelo delapsus apparuisset. sic enim canebat

Visa dehinc caelo facies delapsa parentis

Anchise

certe id ad mentem maximè pertinere debet siue quia eum admonebat, & instituebat: siue quia coelum est mentis sedes, ita vt vna mens è coelo. etsi Anchisis speciem referret, dilapsa sit. itaque visus est vno eodemque tempore mortui parentis vmbra & imaginem apud inferos, mentem in coelo, collocasse. Hic igitur siue manes pro praesidibus corporis & veluti custodibus v surpet qui ortum alicuius & animam ipsam comitarentur, siue animam ipsam quoquomodo intelligat, & per manes describat, videtur significare Anchisis animam seu praesides siue vtrosque, ab inferis ad eas dapes vocatos, ab Acheronte remissos, aduentasse: atque hos ipsos nunc sacris, quod verè adessent, appellatos & tanquam inuocatos. quasi verò serpente illo qui discesserat inspecto in eam sententiam magis ac magis venissent, Anchisis animam & manes Acheronte remissos, dapibus interfuisse. opinabantur enim animas ab inferis libaminibus euocari. quare Andromache in 4. cum Hectori iusta persolueret,

Libabat cineri Andromache manesque vocabat.

3054 quod si cum Seruio mane Acheronte remissos non solum euocatos & excitos & ad libamina illa remissos, verum etiam solutos ac liberatos dixeris, quod iam planè diuinus factus esset, & in Deos relatus Anchises, non magnoperè repugnarim: nam ἀποδιδωκὶν hic celebrat. tamen si videndum erit qui tandem in 6. illum rursus apud Erebum Aeneas offendat nisi tamen illuc Anchisem è coelo descendisse dixeris, vt ibi Aeneam filium conueniret admonerétque. nam ea carmina.

At pater Anchises penitus conuallē virentē

Inclusas animas, superumque ad limen ituras,

Lustrabat studio recolens; omnemque suorum

Fortè recensēbat numerum, carosque nepotes,

Fataque fortunāsque virum, morēsque, manūsque.

id suadent: praesertim verò quod in 5. se Tartareis sedibus atque vmbis liberatum dixerat Anchises cum Aeneam sic admoneret.

Infernas accede domos: & Aeuernā per alta

Congressus pete nate meos. Non me impia namque

Tartara habent, tristēsque vmbrae: sed amena piorum

Concilia, Elysiumque colo. Huc castra Sybilla

Nigrantum multo pecudum te sanguine ducet.

Tum genus omne tuum, & quae dentur mœnia discēs.

nam cur coelo dilabi dicatur, cum Elysios coleret, alia ratio mihi quidem occurrit nulla, nisi quod animae ab Elysijs, quod canit in 6. tandem in coelum remigrarent. Sed iam superstitione huic conquisitioni sit modus: siquidem Maroniana isthaec carmina superstitionem spirant vndique: etsi vnum excipio. Dum enim anguis egreditur è sepulchro, id cum cadauerū Natura consentit. Nam è cadaueribus angues gigni scribunt multi. Quapropter, Anguem ex medulla hominis gigni & spina, accepimus a multis, inquit Plinius.

1055 Id quod praeter Ethnicos multos, inter quos est Plutarchus in Cleomene & Philostratus in Heroicis, Isidorus refert, Pythagorā testem producens & Ouidium qui cecinit

Sunt qui cum clauso putrefacta est spina sepulchro,

Mutari credant humanas angue medullas.

Nam quod rursus serpentes Heroibus sacros esse dicunt aliqui, eandem refert superstitionem. Neque verò non commodè excipi potest quod de loci illius canit genio. cum enim Regionibus atque Urbibus seu Populis Angelos praesidere fatendū sit, nil prohibet quo minus Genios quos Ethnici tū bonos tū malos faciebāt, pro bonis Angelis capiamus. Videtur. n. ad Ethnicos et primigeniae veritatis fama quaedā permanasse: ita vt Regnorū,

St 2 Urbium

Vrbū, ac Populorū, quin Regum atque adeo singulorum hominū custodes cēlites non ignorarint. Tameſi & nominum varietate, (quod turpe eſt) ſuperſtitione ac mendacijs primigeniam veritatem illam ſœdarint aut denigrarint. De qua re quoniam memini me alibi ſcripſiſſe quædam, præſertim in Catilinaria, vbi lares introduceret Salluſtius, hæc ſatis in præſentia. Nam eūdem Serpentem Anchifiſ famulum eſſe potuiſſe, ad ſuperſtitionem poëticaſue fabulas pertinere ſatis conſtat. Vt enim Heroës iſti ficti ſunt & commētitij, ita illorum famuli: qui tamen a Plutarcho atque alijs Heroum famuli memorantur. Sed nimirum ab antiquo & veternoſo ſerpente ac ſuperſtitionis Authore manauit Serpens quoque iſte.

Partic. 9.

Expectata dies aderat, nonāmque ſerena
Aurora Phaëtontis equi iam luce vhebant:
Fāmaque finitimos, & clari nomen Aceſtæ
Excierat: læto complerant littora cœtu
Viſuri Aeneadas, pars & certare parati.
Munera principio ante oculos circōque locantur
In medio: ſacri tripodes, viridēſque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus, armaque & oſtro
Perfuſæ veſtes: argenti aurique talenta:
Et tuba commiſſos medio canit aggere ludos.

Deſcribitur ſerena
diei aduentus.

Dubitatur

Edixerat Aeneas pro concione ſe nono die, ſi tamē ſerenus illuxiſſet ac ſplendidus; (neque enim pluuio cœlo ac triſti committenda erant ſpectacula) ludos daturum, vt ſcilicet parenratio lætis ſpectaculis clauderetur. & hac etiam de cauſa crediderim Aeneam ludos ad nonum diem reieciſſe, nimirum vt magis ac magis vulgarentur, externique proinde ad eos confluèrent, quò frequentiores eſſent & apparatiores. Nunc igitur expectata aduenit dies, ac propterea optata; ita vt fortaiſſe tardior videretur: quæ enim expectantur optanturque, tarda ferè videri ſolent. Quamquam quid cauſæ eſt cur expectatum hunc diem deſcripturus, Phaëthontis equos luci afferendæ adhibeat, cum non Phaëthon ſed ſol hanc attulerit lucem? & fanè Auroram iurè aduentantem fecit ſerena luce, cum ab initio dixiſſet Aeneas

— Si nona diem mortalibus alium
Aurora extulerit —

Reſpondetur.

ſed Phaëthontis ibi mentio nulla. quid plura? infauſtum quid ſpirat Phaëthon & exitioſum; ſol fauſtum & ſalutare: itaut ſoli non Phaëthonti committendum eſſet aurigandi munus, nec filius ſed pater diei præſes optandus. Ea, opinor, de cauſa Phaëthontis fit mentio, vt ſupra morem ſerena deſignaretur dies: conſtat enim Phaëthontem ſic deſeruſſe patris aurigationem, vt ad Terras propius acceſſerit quàm par erat, itaut admirabilem lucem primū & ſplendidiſſimam, vnde etiam Phaëthontis manauit nomen; pernicioſam ad extremum, obtulerit mortalibus: igitur vt ſplendidiſſimam fuiſſe oſtenderet hodiernā lucem, Phaëthontis mentionem fecit. tameſi alioquin iidem erant ſolis equi, ac pater ipſe, hoc eſt auriga optimus, non filius reuehebat diem, ita vt abſit infauſtum omen. Nec fortaiſſe poëta noſter non blanditur Auguſto, qui ludos poſt nimboſam noctem tam ſerena luce dedit vt diſticho illi locus fuerit

Noſte pluuit tota: redeunt ſpectacula mane.

Diuiſum imperium cum Ioue Caſar habet.

ſed vt vt fit, cum dies illuxiſſet ſplendidiſſimus, licuiſſetque externis etiam ludorum famā audire, ſequē ad viſendum, quin vt publicè erant, ad certandum quoque, conferre, iurè pergit Virgilius,

Fāmaque finitimos & clari nomen Aceſtæ
Excierat: læto complerant littora cœtu,
Viſuri Aeneadas, pars & certare parati.

Premia præferuntur.

Quamquam munera in primis requiri videntur vt læta vndique & omnibus numeris absoluta ſint ſpectacula. Eſi enim Aeneas pro concione monuerat ſe præmia daturum victoribus,

victribus, quæ tamen futura essent, non declarauerat, tantum abest ut ea ostentasset. Sed ecce tibi publice exponi iubet in præsens, ut siue pulchritudine & artificio delectent, siue pretio & utilitate alliciant: denique ut spectantibus, & certantibus satisficiant, ipsius quoque Aeneæ liberalitati ac magnanimitati respondeant. ut propterea iure & principio & medio in circo (Romano scilicet more: tametsi circum pro loci opportunitate designatum crediderim: cum in præsens extra Urbem certandum sit) & ante oculos omnium collocentur. At enim quæ tandem erant proposita munera?

1058

— *Sacri tripodes, viridēsque coronæ,
Et palmæ pretium victoribus armaque & ostro
Perfusa vestes: argenti aurique talenta:*

ita ut honor & utilitas alliciat homines: honoris appetentes coronæ & palmæ: reliquos pretium & quæstus: plerosque verò utraque. & idcirco etiam tum arma tum vestes in præmij item exponuntur loco. Hic verò per tripodes non lebetes, sed mensas, (hæ verò tribus pedibus tanquam columnis sustentabantur) quibus milites inprimis ac duces donarentur, intelligo: quandoquidem has video apud Homerum Achilli tum ab Agamemnone tum a Priamo dono oblatas: easdem Niso ab Ascanio, si re benè gesta redijisset, promissas. quo nomine Horatius etiam alicubi tripodes appellauit fortium Graiorum præmia: ita ut cur lebetes fuisse credam non habeam: cur militares mensas, habeam. sacri verò dicuntur vel quia sacris adhibiti fuissent (ex quo fieret, ut qui illis donaretur, intelligeret ad profanum usum non fuisse amplius referendos) vel quia sacris Ilij ruinis aut fortasse hostibus, ut alia multa, subtracti essent. Nam passim Aeneas profert multa tanquam ex penu quæ incendio subtraxerat aut hostibus ademerat: ut fortasse ex eodem aditu cum penatibus subducti essent incendio. coronæ verò dicuntur virides propter laurum: nam hæc tandem coronatur Cloanthus victor. qualia verò fuerint auri talenta, non faciliè statuerim ex verbis: tametsi par est existimare quod pertinet ad aurum minora fuisse. quamuis enim crediderim Aeneam ingentem auri vim secum attulisse dum Ilium defereret (id quod Halicarnasseus indicat) tamē maiora talenta auri fuisse exposita ludis, ægrè concesserim. alioquin Cloanthus qui primus exitit victor, magnis auti talentis fuisset donandus (pretiosiora enim præmia illi sine dubio debebatur) quod secus accidit. ita ut cum magnum argenti talentum retulisse dicatur, aurum nullo modo, coniectare liceat argenteum tantum fuisse magnum: præsertim cum Helenus, etiam exigua argenti vi superiore anno donasset Aeneam. hæc verò sunt munera quæ primò tantum certamini proponuntur: certamina enim reliqua seorsim præmia habebant sua. Dum verò ait

1059

Et tuba commissos medio canit aggere ludos,
sine dubio tubam introducit non ut interim det certaminis seu naualis cursus signum; de hoc enim postea dum canitur

Intenti expectant signum —

& rursus

*Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes
(Haud mora) profluere suis;*

sed ut edicat certaminis leges, ostendet præmia, vno verbo, edicti locum iubeat, ut qui cuique certandum & suo muneri satisfaciendum intelligeret quisque, ne siue inter decertantes, siue inter spectatores, perturbatio accideret vlla: inprimis verò ut peruulgati certaminis tempus adesse constet: hoc enim in præsens est canere ludos. itaque videat Lypsius ne præposternus sit qui in Saturnalibus hoc profert eamē ut doceat tubam dando certaminis signo fuisse olim adhibitam: par enim erat ut hic tubam legibus promulgandis adhibitam intelligeret: reliqua duo loca quæ ipsi attulimus ad sententiam referret suam. Interim ne ab re putes nono die celebratos ludos, aut ad nonum diem reiectos & promulgatos; quandoquidem Veteres nono die cineres condebant urnæ aut sepulchro, septem enim dies seruabatur cadauer, octauo cremabatur, nono cineres cōdebantur: hinc cineres ab Horatio nouendiales dicuntur: sic ludi nouendiales dicti, sacra ipsa nouendialia appellata.

1060

Part. 10

Prima pares ineunt grauib. certamina remis
Quattuor ex omni delectæ classe carinæ.

sf 3 Velocem

Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,
 Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi:
 Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
 Urbis opus: triplici pubes quam Dardana versu
 Impellunt, terno consurgunt ordine remi.
 Sergētūsq̄ue domus tenet a quo Sergia nomen,
 Centauro inuehitur magna: Scyllaque Cloanthus
 Cærulea: genus vnde tibi Romane Cluenti.

Sorte an electione nauale certamen instituatur primò, haud declaratur: sed electione id factum coniectare licet tum quia eo planè ordine dantur ludi quo ab Aenea pro concione fuerant propositi singuli, tum quia ratio postulat vt perturbationi occurratur. cum enim magnus hominum còcursus factus esset, par erat vt loca complerent ex ordine, nec penderent animo num littora priùs an verò colles aut alia occupanda essent loca. Igitur cum littora tenuissent priùs, quis non intelligat nauticum certamen primò fuisse à præcone propositum? sorte. igitur loca obtinebant singulæ naues: nauticum certamen electione primum est. Proferuntur igitur quatuor naues, nimirum Pristis, Chimæra, Centaurus, Scylla: quatuor etiam Duces, qui singuli nauibus præsideant singulis: sed in primis quatuor Romanorum familiæ seu gentes recensentur, quæ a quatuor propositis Ducibus profectæ sint, ita ut nullam non arripiat ansam Virgilius vnde Romanos celebret ac sibi conciliet. Tamen si reuera secundam familiam designat potius (est hæc Gegania si Seruijo credas) quam exprimat. Id quod efficit etiam non multò post dum equestre describet certamen, ubi alias quasdam Romanorum designabit familias quæ à Troianis profectæ sint. Vt enim hac Augustum gloria ornauit primum, quem ab Aenea & Iulo, hoc est ex Troianorum Ducibus, propagauit; ita Principes Urbis familias, quoniam se a Troianis ortas libenter audirent, a clarissimis Troianorum proceribus deriuabit & optata laude cum mulabit, Tria verò sunt quæ non immeritò requirat aliquis in præsentia. Primum est qui pares dicantur naues istæ, cum in progressu impares declarentur: nam Chimæram ceteris magnitudine præstitisse nemo non fateatur, qui eam sic describi audiat,

Tres gravissima dubitationes proponuntur.

I.

*Ingentemque Gyas, ingenti mole Chimæram
 Urbis opus —*

& tamen canit Virgilius

Prima pares ineunt gravibus certamina remis

Quatuor ex omni delecta classe carinæ.

II.

Alterum quale nauigij esset genus quod in præsens ad certandum inducitur: nam triremes quas describere visus est interim dum canit

— Triplici pubes quam Dardana versu

Impellunt, terno consurgunt ordine remi,

III.

non dum inuentas Thucydides testis est, qui Animocli Corinthio circa Peloponnesiaci belli tempus triremis inuentionem ascribit. Tertium pertinet ad spatij decurrendi, ac metæ insuper usum, nam certum veluti stadium seu curriculum nauibus etiam præscriptum fuerit necesse est. Quod igitur pertinet ad primam dubitationem, crediderim pares fuisse carinas, non mole, non gravitate, sed ne agilitate quidem, sed famæ & virtutis opinione & existimatione: quia cum viginti nauium classe diu nauigasset Aeneas, quatuor illæ inter omnes præstantissimæ existimarentur, ac tales vt nec Gubernator Gubernatori, nec Dux Duci, nec miles militi, aut remex remigi cederet experientia aut virtute: præsertim verò quia dū maior hîc agilitati esset locus, illic esset minor, pro loci varietate moles, pondus, agilitas, figura & forma prodesset interdum aut obesset: maximè verò ventis, scopulis, fluctibus, altitudine spectatis: quæ modò huic modò illi fauere aut obesse solent: vt non facile sit rem adamussim statuere, si moles, agilitas atque huiusmodi alia spectentur. sint igitur pares opinione, existimatione, professione virtutis: nam qui existimant sic suis quasque locis fuisse constitutas vt prora pares essent nec vlla alteram collocatione antegrederetur, aut pares numero pondereq; remorum, ij sanè non mihi omnino satisfaciunt quòd videam

Explicatur

I.

videam poetam sic quatuor hasce naues describere vt videatur interim eas commendare voluisse. quæ verò commendatio duci inde potuisset quod prorâ æquales constitutæ essent? certè sic omnes & æquare facillè potuissent & celebrari. præsertim quia antequam discedendi fieret illis potestas, proras de more æquatas fuisse in certis ponendū erat. Nec tamen ita pares virtute statuuntur, quin in certamine virtute impares, vt sit, declarari
 1063 potuerint aut casu aliquo tales euadere. Itaque paulò post agilitate, remige huiusmodi-
 que alijs impares vulgabuntur. Quod verò pertinet ad nauigij genus, sic statuo. Græci, vt
 belli pacisque artibus floruerunt, doctrinæque ferè omnes mirificè coluerunt, non dubi-
 tarunt multarum sibi rerum inuentionem vindicare. quam tamén ab alijs gentibus deri-
 uassent. Itaque Plato ipse, hoc est Græcus author, vt hūc veluti Græcorum tumorem cō-
 pesceret, Aegyptum sacerdotem induxit qui Solonem & Græcos inter pueros referre nō
 dubitauit tum ob antiquitatis ignorationem, tum quod canam artem atque doctrinam
 haberent nullam. Quid multa? Clemēs Alexandrinus cum alia multa commemorat quæ
 Græci ab alijs gentibus accepissent, tum triremis vsū: eam enim a Sydonijs & Phœni-
 cibus desumptam, & ad Græcos traductam docet. Itaque Virgilius, quippe antiquitatis
 studiosissimus, in peruetustam Phœnicum gentem & antiquissimam triremis inuentionem
 spectauit facillè, ac propterea triremes cum iam in vsu essent, Troianorum classi attri-
 buit. ex quo fieret vt non in anacronismum incidisset, ac temporis rationem perturbas-
 set, quod aliqui pugnant, sed eam conseruasset egregiè. Quamquam non possum nō hō
 commoueri, dum aliqui tam facillè ex propositis poetæ verbis colligunt naues istas fuisse
 triremes. nam præterquam quod illud

— *Triplici pubes quam Dardana versu*

Impellunt, terno confurgunt ordine remi.

de vna Chimæra pronuntiatur, atque vni Chimæra terni remiges pro remis singulis vidē-
 tur tribui, profectò triremes ac nauigij genus non tam ex remige, quàm ex alijs condi-
 tionibus in primis verò ex forma & figura, spectanda esset. Ita quidem in gentem istam
 1064 Chimæram, ac summatim quæ ob magnitudinem cum Vrbe cōferatur, non modò Ami-
 nodis triremes, verum etiam quadriremes & quinqueremes, prætorias ipsas, quibus nulla
 maior visa apud Romanos, superaret. At enim cum terni remis singulis adhiberentur re-
 miges, qui vastissimam nauem impellere poterant, cui modò quini haud satis essent? Acu-
 tē: sed tamen olim, quin non antiquissimis temporibus, remiges non coactierant sed vo-
 luntarij: nec ex quisquiliis hominum quique flagitijs essent cooperti, sed ex fortissimorū
 honestissimorumque militum numero deligebantur ac socij & comites appellabantur:
 itaque paulò post Mnestheus ad remiges

— *Nunc nunc insurgite remis*

Hæcorei socij, Troia quæ sorte suprema

Delegi comites —

ita vt cum fortes & lacertosi tum honoris cupidi laborisque peramantes, essent remiges,
 terni etiam sufficerent remis. Huc accedit quod cum magnitudine ac proinde longitudi-
 ne triremes hasce nostras superaret, has transstris quoque superabat; ita ut remigum nume-
 ro aucto, facilius impelleretur. quin crediderim Phrygias quoque biremes fuisse nostris
 maiores: quæ tamen pluribus transstris instructæ essent, ac propterea commodè impelle-
 rentur quantumuis bini tantum remiges vni transstro aut remo adhiberentur. Sic fieri po-
 tuit, vt Phrygiæ biremes nostras triremes æquarēt magnitudine: triremes item illæ, qua-
 driremes nostras, & æquarent & superarent; ita ut prætoriarum potiùs quàm ordinariarum vi-
 deri possent naues: Itaque, nisi de nomine certemus, (quamquam neid quidem expri-
 1065 mitur interim) præsens nauis a Corinthiaca illa vix discedit. Neque verò illud nos pertur-
 bet quod pro miraculo ferè Liuius memorat sexdecim remorum ordine instructam fuis-
 se prætoriam, quam propterea non semel inhabilis magnitudinis ne dum ingentis appel-
 lat: nam hæc sine dubio, vt erat ingentis altitudinis, non demissa, triremium aut quadri-
 remium nostrarum instar erat, sed sublimis & sub transstris tali remigum ordine ageba-
 tur, vbi angustior est Carina. Quapropter Bucentauro veneto, quod pertinet ad remorū
 ordinem ac situm, erat assimilis. quo fit vt cum demisso in loco & angusto vtrinque sex-
 decim remorum ordinibus instructa esset, non posset non esse maxima. Nunc de curricu-
 lo & interuallo, quamquam commodius sequentibus carminibus auditis.

III.
*Reijcitur
 in sequenti
 particulā.*

Est

Partic. II.

Est procul in pelago saxum, spumantia contra
Littora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hyberni condunt vbi sydera Cori:
Tranquillo filet, immotaque attollitur vnda
Campus, & apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam,
Constituit, signum nautis, pater: vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circumflectere cursus.

Curriculi intervallum non planè commemorat; sed tamen cum procul constituat metā, satis intelligitur non perbreue fuisse: præsertim verò cum nauibus esset constitutum: ita ut verisimile sit duodecim minimum aut quindecim stadiis a portu & litore abfuisse satis tamen intelligitur metam & intervallum spectatoribus fuisse obuia, ita ut commodè ab omnibus remigatio vniuersa & certamen cerni posset: siquidem meta tum posita erat contra spumantia littora ad quæ spectatores confluerant, tum attollebatur seque obijciebat spectatoribus ipsis: præsertim verò quia saxum seu scopulus qui pro meta erat, tranquillo cœlo & pacatis vndis eminebat facile. Denique ita saxum illud pro meta fuerat constitutum ut virentibus si odibus emineret. Hoc igitur saxum, quale quale esset nubilo aut sereno cœlo, turbato aut pacato mari, a Coro & cæteris ventis, a mergis etiam ducta prius descriptione, ponitur ante oculos dum canitur

Constituit, signum nautis, pater: vnde reuerti

Scirent & longos vbi circumflectere cursus.

ita quidem intelligitur metam tripliciter variari ac statui consuevisse, interdum enim qui illam artigisset primus, ille victor declarabatur. hinc illud Horatij

Optatam cursu contingere metam.

quo nomine & mors & sepulchrum dicitur vitæ meta: quare apud Ovidium moriens dicitur vitæ metam tangere: ac propterea factum est ut cuiuscunque rei terminus dicatur meta, sic apud Virgilium

Hic ego nec metas rerum nec tempora pono.

interdum non modò non attingebatur meta sed cauebatur. cum enim sine a navi sine a bigis sine a quadrigis esset circum obeunda, idque aliquando iterum ac tertio, quin septies interdum (ideo enim canit Ovidius

Aut prius infecto deposcit præmia cursu

Septima quàm metam triuerat ante rota.

non antea quis victor declarabatur quàm metam circum nauigasset (Paterculi voce utar) constitutis vicibus, eamque in orbem sine offensione obisset. Interdum verò sic erat in gyrum obeunda, ut ad carceres aut portum, vno verbo, ad locum vnde cursus institutus fuerat, nauibus aut equis redeundum esset. Id quod accidit in præsens. nam Cloanthus tñ demum victor apparuit, cum tandem primus in portum regressus esset. Itaque in præsens meta ista constituitur ut inde naues cursum circumflecterent; & intervallum, quantum quantum fuerat, aduerso cursu peragrarent ac remetirentur. Atque hîc sanè haud inficias ierim Donato Circenses ludos spectasse Virgilium in nauali hoc certamine. Sic enim Donatus; *Ad imaginem ludorum Circensium composuit nauale certamen. Naues habuit pro quadrigis, pro aurigis verò eos, quorum nomina superius comprehendit; spatium pelagi pro circi spatio; saxum ad vicem metæ: quin illud addiderim in Circensibus sigillatim vsitatum ut a meta ad carceres regrederentur equi, quemadmodum hîc iubentur naues. Verum tamen nihil est quod hæc eadem ex Iliados xi i. clariùs expressa fateamur, vbi Achilles Patroclo dum parentat, ita planè instituit certamina. Denique in Patrocli parètatione Solis ortus describitur, Achilles Græcos hortatur, ludos proponit, præmia, quæ etiam distribuit post certamina; ita ut y. hic Virgilij liber omnino respondeat Iliadis xx i i. Tametsi non est dissimulandū otiosa multa prætermisisse, multa addidisse, ita ut Homerum Poëta noster non exiguo superauerit intervalllo. Certè suos ludos Homerus complenit colloquijs inanibus ac lōgiōribus; aridum stipitem pro meta constituit: multa incredibilia interposuit: quæ omnia declina-*

declinavit Virgilius; ita ut hi ludi apparatissimi & Romanis splendore ac dignitate affines videri possint.

Part. 12. Tum loca sorte legunt: ipsique in puppibus auro

Ductores longè effulgent ostròque decori.

1068 Cætera populeâ velatur fronde iuventus

Nudatósque humeros oleo perfusa nitescit.

Confidunt transtris, inténtaque brachia remis

Intenti expectant signum: exultántiaque haurit

Corda pavor pulsans, laudúmque arrecta cupido.

Electioe primus nauibus obuenerat certandi locus: sorte tamen collocantur ne sit de loco contentio; nam fieri potest ut alter altero sit commodior. cum verò suo quaque loco disposita esset navis, pro sortitione continuò ductores, quippe procures, ostro & purpura conspicui apparent in puppi ut & munus expleant suum & spectatorum oculos oblectent aspectu. idem pro sua vice præstat iuventus reliqua, quæ & populea coronatur fronde, quasi Herculeos subitura labores ac decertatura strenuè, (populus enim Herculi dicata est) & nudos humeros oleo perfundit ut membra magis ac magis firmarentur. oleum enim mirificè confirmat vires. Quamquam & Herculea fronde coronantur ut oblecter, & oleo perfunduntur ut niteant. etsi quoniam delectare pulchrum est, sed acriter certare necessarium, idcirco

Confidunt transtris, inténtaque brachia remis

Intenti expectant signum —

ita ut strenuè quisque se se comparet, vix ut primo tubæ inflatu auditò nauem impellat atque adeo cum tuba ipsa ueluti certet. illud tamen interim eis accidit quòd non ignobili remigi & in uniuersum gloriæ cupidis usu uenire solet: ut nimirum exultantia corda quæ admodum spe eriguntur, sic timore pulsantur, quod ob rei difficultatem euenit. denique cupido laudis cordatum uirum excitat quidem atque erigit, sed tamen dedecoris etiam timor insinuat se se, cum victoria in incerto sit posita. Sic Homerus in XXI I

1069 — Palpitabat autem animus uniuscuiusque

Victoriæ cupidorum —

sed corda melius Poëta noster. sic in II I. Georgicorum

Ruuntque effusi carcere currus

Cum spes arrecta iuuenum, exultántiaque haurit

Corda pavor pulsans —

Part. 13. Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes

Haud mora, profiluere suis: ferit æthera clamor

Nauticus: adductis spumant freta versa lacertis:

Infindunt pariter sulcos, totúmque dehiscit

Conuulsum remis rostrisque stridentibus æquor.

Non tam præcipites bijugo certamine campum

Corripuere, ruuntque effusi carcere currus:

Nec sic immissis aurigæ vndantia loca

Concussere iugis, pronique in verbera pendent.

Tum plausu fremitúque virúm, studiisque fauentum

Consonat omne nemus: vocémque inclusa volutant

Littora, pulsati colles clamore resultant.

Nihil prætermittit quod opportunum videri possit ad spectaculi huius tum vim exprimendam tum amplitudinem dignitatémque augendam: tum fortasse Romanorum morem, quoad locus pateretur, imitandum. itaque tubam illi adhibet primùm quæ claro sonitu

certa-

certaminis dederit signum : mox inducit naues quæ tuba vix audita repente è suis quæq; profiliunt finibus : vbi quemadmodum appositè, effundunt sese, inquiet de ijs qui pedestri certant cursu, sic aptè quidem in maximò cursu profiliunt inquit : addit, *Ferit æthera clamor Nauticus*, vt eos sese mutuò pro singulis nauibus cohortantes & ad laborem victoriàmque incendentes exprimat. quamquam fortasse ad amulos tanquam hostes subito clamore percellendos, emittebant clamorem. Certe in bello clamorem pugnae initio ad hostes perterrendos excitari consueuisset testatur Cæsar. subdit freta adductis lacertis spumasse, vt remigum vis atque impetus intelligeretur : ob vim enim & celeritatem qua fluctus concutiuntur, fit vt aërem concipiant plurimum & spumam emittant. nec ab re addit, *Infundunt pariter sulcos* : vt impressio remorum multò verò magis prora totiusque naus intelligatur quæ sulcos relinquat ipsos. nam quemadmodum mare arari dicitur apud Poëtas, proscindi, sulcari, sic in illud sulcos infundi aptè canitur : præsertim verò quia mare cœruleum quoque campum, maria rursus Nepruni campos, appellant non inuenisse. itaque non immeritò addit

— *Totumque debiscit*

Conuulsam remis rostrisque stridentibus æquor :

quæ ad rem magis illustrandam in expolitionis loco adhibentur. Tamen si dum in ea voce (stridentibus) præter morem corripitur prima, non sanè illos reprehenderim qui ruentibus libentius legunt (qui enim ridentibus reponunt, ridendi sunt, cum metrum id non ferat) nam pro (rostrisque stridentibus) ineptè fortasse (quod pace aliquorum dixerim) rostrisque stridentibus reponeretur. licet enim contigisset aliquando, vt rostra nauium trifida visa essent, ac propterea Flaccus cecinerit

— *Et spumas vomit ære tridenti,*

quod est trifido rostro, tamen rostris tridentibus pro tridentatis seu tridentiferis aut tridentigeris durè nimis & improprie caneretur, quo fit sanè vt in VI. I. libentius legam

Conuulsam remis, rostris stridentibus, æquor,

quàm tridentibus, vt legunt aliqui. sed vt vt fit, satis intelligitur stridentibus retineri significantiùs & verò tutius quàm ridentibus aut tridentibus : quin suspicor Virgilium minus grauatè longam obmutam & liquidam corripuisse (etsi hoc ijs tantum concedi soleat quæ corripiuntur natura) vt duritiem & stridorem augeret. vt omitram apud Græcos eiusmodi licentiam inter minimas posse numerari. Sed redeo ad descriptionem certaminis : quod simili illustrat & nobili & persimili : quod sanè ex bigis certantibus ducitur quæ præcipientes corripiunt campum & effuse ruunt carcere : ac præcipientem hunc cursum bigæ seu currus ait superatum nauium cursu. ex quo fit vt dum pergit

Nec sic immixtis aurigæ vndantia lora

Concussisse iugis, pronique in verbera pendent,

hinc etiam intelligere liceat gubernatoris, remigum, ac reliquorum nauarum clamores, ardorem, industriam, omnem aurigarum industriam ardoremque superasse. dum verò addit Virgilius

Tum plausus fremituque virum studiisque fauentum

Consonat omne nemus : vocemque inclusa volutant

Littora pulsati colles clamore resultant,

Echo tripliciter designat, triplicemque veluti canipum hic illi attribuit, nemus, littora, colles : ita ut & singulis respondeant singula, plausus, fremitus, fauentum studium; sonus rursus, vox, clamor. Atque hic equidem illos adesse peruelim qui dictitant Virgilium esse nimis pressum ac veluti siccum : neque enim passim redundare debet oratio (quod vtinam non Homero acciderit sæpè) sed exultare interdum, & opportunè rem amplificare, expolire, illustrare : quod non rarò facit Virgilius quemadmodum obseruauimus quoque alibi.

Partic. 14.

Effugit ante alios, primusque elabitur vndis

Turbam inter fremitumque Gyas : quem deinde Cloanthus

Consequitur, melior remis, sed pondere pinus

Tarda tenet. post hos æquo discrimine Pristis

Centaurusque locum tendunt superare priorem :

Et

Et nunc Pristis abit, nunc victam præterit ingens
Centaurus, nunc vnâ ambæ, iunctisque feruntur
Frontibus, & longæ fulcant vada falsa carinæ.

Par omnibus fuit egrediendi potestas: quin omnes sine dubio eodem veluti momento
arripuere cursum: & ideo cecinit

Inde vbi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,

Haud mora, prosilire suis——

sed tamen, vt constet quæ nauis post susceptam navigationem apparere cœperit prior,
quæue secunda, Gyas inquit, effugit ante alios, primusque elabitur vndis: sic sanè cū Gyas
cernatur ante alios, satis constat Chimæram hæcenus principem obtinere locum; etsi al-
lioquin ingenti sit mole atque Vrbi perfimilis, vno verbo Chimæra. Et sanè quantumuis
mole ac proinde pondere & gravitate faciliè retardaretur, impetus tamen maiorem im-
pressionem facere potuit vnda fluctus cederet, ac nauis, cedentibus fluctibus, proclius suc-
cederet celerique progredieretur: præsertim verò quia velis etiam maiora ventorum (nā
his quoque instructam constabit paulò post) subsidia captare potuit. At quis secundus?
Cloanthus, inquit: qui sanè, vt erat melior remis, (remigibus, opinor, quia robustiores ef-
sent ac fortasse instructiores, sic enim aptius cum Gya Cloanthus, si viri cum viris compa-
rantur; quamuis nil prohibet remis quoque ipsis præstitisse) Gya quoque æquasset,
fortasse etiam superasset, nisi pondere pinus tarda teneret, nisi nauis, inquam, cum morare-
tur ac retardaret propter pondus. duæ reliquæ interim sic certant, vt neutra satis appa-
reat superior. itaque eleganter poëta

Et nunc Pristis habet, nunc victam præterit ingens

Centaurus, nunc vnâ ambæ, iunctisque feruntur

Frontibus, & longæ fulcant vada falsa carinæ;

quibus nihil sanè expeti potuit venustius & accomodatius ad incertum duarum nauium
certamen, ac mutuam contentionem declarandam. Interim verò obseruare licet & con-
firmare id quod iamdiu monebam: nimirum pares non fuisse aut mole aut virtute remi-
gum, aut agilitate quæ expondere oriretur: quemadmodum nec celeritate pares apparue-
runt. ex quo fit vt illud

Prima pares ineunt grauib. certamina remis

Quattuor ex omni deletæ classe carinæ.

de fama, celebritate, & in vniuersum virtute (quod scilicet in tam multis navigationibus
neutra se adhuc inferiorem declarasset ac propterea pares haberentur) intelligendā. Atq;
hîc sanè illud (iunctis frontibus) quod alibi æquatis velis, tutius etiam æquatis rostris, di-
citur a Poëta, Pristine an Centauro faueat, dubitari possit, cum Centaurus, quippe mole
ac longitudine maior, in postremo loco consistere videretur, Pristis in medio: cum tamen
hæc ne tantillum quidem anteiret Centaurum. Sed tamen cum æquatis frontibus ac ro-
stris iniissent cursum, profectò dum æquatis frontibus apparent, pares censendæ sunt. At-
que hinc est vt Poëta in frontem spectans nunc Pristin victricem, nunc victam dicat, pro-
ut vna aut altera præteriret: pares illas ex frontis paritate æstimandas relinquens. Sed for-
tasse Pristi, etsi Chimæra (quod Poëta satis indicat) cederet magnitudine, Centaurum ta-
men æquabat & magnitudine & longitudine; ita vt quæ iunctas frontes offerrent, pares
essent mole seu longitudine reliqua. Sed cum a marina bellua Pristis nomen inuenerit, vi-
dendum esset quantum hæc se se efferret mole vt nauium proportio seruaretur: quod nō
tam necessitatis esset quàm curiositatis.

lāmque propinquabant scopulo, metāmque tenebant,

Cum princeps mediōque Gyas in gurgite victor

Rectorem nauis compellat voce Menoetem,

Quò tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum:

Littus ama, & læuas stringat sine palmula cautes,

Altum alij teneant. dixit: sed cæca Menates

Saxa

Saxa timens, proram pelagi detorquet ad vndas.
 Quò diuersus abis? iterum pete saxa Menœte,
 Cum clamore Gyas reuocabat:—

Cum Drepanum situm sit in ea Siciliæ ora quæ vergit ad Meridiem scopulus sanè qui pro meta erat in gurgite, ad Meridiem item vergeret necesse est, cum littori, & spectatori bus esset obiectus. Ex quo etiam sit vt cum ad scopulum iam accederet, Gyas atque adeo teneret metam, hanc sinistrorsum spectaret: alioquin nihil erat cur Gyas Menœtem appellans exclamaret.

Quò tantum mihi dexter abis? — ita quidem Menœtes cui (si Gyam audiamus) sinistrorsum radenda & circum nauiganda erat meta, vt citius flecteret & in portum remigraret, proram tantisper ad dextram Occidentemque intendebat, vt a scopulo in altum recedens, tutius deinde ad sinistram flecteret & scopulum sine offensione circum nauigaret. Hac igitur de causa Gyas quippe iuuenis & victoriæ cupidus ac gloriæ, optabat ut Menœtes primo quoque tempore flecteret ac circum nauigaret metam, & ideo cum dixisset, *Quò tantum mihi dexter abis?* pergebat, *huc dirige cursum* (hoc est ad sinistram & secus scopulum quem manu ostendebat) ideo etiam è vestigio addebat, *Littus ama*, Littus appellans scopulum quem ostendebat, & ideo Seruius, *Littus* (inquit) *est omne quod aqua alluitur. vnde & saxum littus vocauit*. quamuis enim hic Seruius perperam littus id omne appellat quod alluitur aqua, cum ripa fluminis alluitur aqua, nec tamen propriè appellari littus possit, rursusque vocem (vnde) ineptè vsurpet ac barbarè; saxum tamen seu scopulum, vel certè extremam scopuli illius orā, qualis qualis esset, hic littus vocari, non est quod dubitemus. *littus* igitur, inquit, *ama*, hoc est ad saxum accede propius, vt citius flectas. & quia satis intelligebat Menœtem ideo recedere quòd latentia extremi scopuli timeret saxa & cautes, idcirco ait

— *Gleuas stringat sine palmula cautes*

quod est inter cautes naui cursum obeat sine palmula (est hæc latior remi pars, atque illa extrema, sed pro remo vsurpatur interim) atque adeo sine remis, vt eodem tempore, & flectere & cautes cauere liceat. sic Gyas, illud addēs ad extremum, *altum alij teneant*, quod dixit vel quia id alij facerent, nec tamen eorum sequi exemplum vellet, ac proinde tacite hac etiam in parte Menœtis prætextum euertere niteretur, vel certè, quoniam alij eius insectabantur terga, hoc dixit quasi altum iis relinqueret, quos victos relinqui cuperet. Sed dum Gyas hoc (prudenterne magis quam audacter, haud scio) imperat Menœti, Menœtes contra, quippe, senex, & plus fortasse timens quam par esset, magisque de naue seruanda cogitans quam de victoria, non obtemperat, ideo

— *Sed cæca Menœtes*

Saxa timens, proram pelagi detorquet ad vndas.

subdit Virgilius, itaque rursus clamare cogitur Gyas
 Quò diuersus abis?
 — iterum pete saxa Menœte,

sed ecce tibi dum quod præceperat rursus præcipit & clamat, Cloanthum

Respicit instantem tergo & propiora tenentem.

dum enim dextram tenet Menœtes, Cloanthus vel quia minus vasta quin leuiore nauicertaret, vel quia aqua, quidquid Menœtes vereretur, altior esset, inter nauem Gya & scopulum proram & cursum intendit, sinistramque in primis iter & saxum, interior, (meta scilicet factus propior) radens ac sine offensione saxum metamque præteriens superat quoque Gyam, & relicta metâ (reliquit verò flectens & ad portum regrediens) tenet æquora tuta, quod est tuto æquore quodque iam scopulos aut impedimentum obijceret nullum, regreditur. Hic verò nemo putet iam Cloanthum peregissem cursum ac victorē planè habendum quòd dicatur & reliquisse metas, quod est eas iam superasse, & æquora tuta tenere, & (quod infra canitur) vnum Gyam superandi spem reliqui, ac proinde ad primam palmam & victoriā locum non superesse; nam spe quidem victor est ita vt primæ palmæ desperationem fermè incusserit ceteris, cursum tamen non dum absoluit: nam portum certaminis terminum esse & illum adhuc subeundum Cloantho, metamque illam eo tantum nomine constitutam esse, vt inde circumflectendum esset ad destinatum portum,

portum, tum constitit iam antea, tum rursus constabit non multò post, cum Mnestheus ad extremum Cloantho etiam facesser negotium, ita ut tunc solum Cloanthus fuerit tutus, cum (vt canit Virgilius) *portu se condidit alto*. Hic verò appositè conseras Gyam cum Homeri Menelao in XXIII. Iliados: nam hic quoque ab Antilocho non dissimili planè conatu superatur.

Part. 16.

Tum verò exarsit iuueni dolor ossibus ingens,
Nec lachrymis caruere genæ: segnèmq; Menætē,
Oblitus decorisq; sui, sociūmq; salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister:
Hortaturque viros, clauūmq; ad littora torquet.

Quantum vel cupiditas gloriæ vel timor ignominiae possit in nobilis iuuenis pectore, ostendit noster Vates dum Gyas nō modò ingenti exarsit dolore ita ut ne a lachrymis quidem penitus temperarit, verum etiam ad iniurias delapsus est: ita ut oblitus tum decoris ac propriae dignitatis (hæc enim sine dubio postulabant vt cum gubernatore consultius ac mitius ageret) tum salutis socium (talem enim credendum est fuisse Menætē qui seprēnio toto ad nauis sociorūque salutē incubuisset.) hunc in mare ab alta puppi deturbare ac præcipitē dare nō dubitauit. quāquam si quis fortasse socium pro sociorū vsur pari velit, fatendū erit Gya nō socij hoc est Menætis salutē obliuioni tradidisse seu Menætis perinde ac suæ dignitatis oblitum dici, sed salutē sociorum omnium. nam vbi gubernatore spoliasset nauē, quid ni obsecro nauē ad socios in salutis discrimen adduxerit? & sane cū Gyas dicatur oblitus decoris sui, sociorum quoq; salutis rectius q̃ socium ipsum salutis, id est Menætē, dicatur oblitus. sed quicquid sit, exarsit dolore iuuenis: quod, opinor, cecinit poëta non tam vt vim declararet doloris (neque enim dolorem esse igneum facile dixerim, præsertim cum animi esset potius quàm corporis) & dolorem ad ignem quoquo modo reuocaret, quàm vt doceret, dolorem repentē ac flammæ instar corripuisse iuuenem illum: vel vt intelligeremus ab ira inprimis profectum esse, quæ, vt est sanguinis accensio in corde, verè est ignea. & huc etiam pertinet quòd dolor ossibus exarsisse ait: crediderim enim significare voluisse intimè illum atque altius dolore occupatum esse: quod significat dum subdit *neq; lachrymis caruere genæ*. et si enim dolor non summus ac vehementissimus fuit (hic enim lacrymis obstruxisset aditum) magnus tamen fuit: & ideo iuueni ossibus dolor exarsit, quod est intimè, & vt alij, in medullis & visceribus, hæsit. Nam ossa alioquin dolore propriè aut non afficiuntur, præsertim in robusto iuvene in quo soliditatem adepta sunt, aut agrè & leuiter. quare si physiologia ratio habeatur, iustius cecinerit (id quod facit in 1.) *atque ossibus implicat ignem* (ossium enim natura sicca est & ignem concipit facile: quamuis hic quoque translatus, amoris inquam, est ignis) quàm, *iuueni exarsit dolor ossibus ingens*. Sed, vt dicebam, magnum hinc dolorem indicat: ita vt aptè omnino ac poëtice inprimis canat Virgilius. Interim tamen haud ita a dolori & lachrymis succūbit Gyas, quin generoso animo gubernaculum ipse arripiat statim ac regat; socios cohortetur: clauum ad scopulum & littus conuertat, denique pro virili parte sua Menœtis ac gubernatoris munus obeat. quod egregiè expressit poëta dum caneret

Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister:

Hortaturque viros, clauūmq; ad littora torquet.

1079 quibus verbis magis adhuc & magis iuuenilis ardor & cupiditas gloriæ declaratur. Neque verò non similes lachrymas offendas in Homero certamine,

Huius autem ab oculis fundebantur lachrymæ iuati,

& rursus,

eius oculi implentur lachrymis —

canit de Diomede.

Part. 17.

At grauis vt fundo vix tandem redditus imo est.
Iam senior, madidāque fluens in veste Menœtes

T t Summa

Summa petit scopuli, siccâque in rupe refedit.
 Illum & labentem Teucris & risere natantem,
 Et falsos rident reuomentem pectore fluctus.

Ad hilaritatem traducit primum hoc certamen: idque vel quia ludi hilaritatis gratia comparantur & animo relaxando destinantur, vel quia epopœia quoque; seueritas interdum est relaxanda, iucunditateque temperanda: id quod faciet item in secundo ludo dum Nysus tandem conciderit. Quamquam enim ridicula sic sunt iucunda ut a turpitudine proficisci videantur (est enim ridiculum quod ex turpitudine aliqua eaque iucunda proficiscitur) ipsa tamen turpitudine patet quam latissime: ita ut ad ea etiam pertineat in quibus levis quaedam decori iucunda occurrit perturbatio. itaque Plato affirmare non dubitauit turpitudinem in recessu ab naturæ statu siue ab eo quod congruit positam esse. & hinc est ut cum late pateat turpitudine & iucunditas, aliud comœdia, aliud epopœia, ridiculum attribui & possit & debeat: illa enim præter quam quod ridiculis conflatur maximè, & cum a maledicentia fuisset reuocata ad ridicula. visa est ijs maximè gaudere; ita ut scurrilia excipiat non grauatur: epopœia quoniam admirationem in primis captat, scurrilia arceat longius, ac tantum vrbauitatem interdum excipit vel eutrapeliam ac iucundos sales: denique leporem ac venustatem non spernit, & idcirco leuem aliquam decori perturbationem non iniucundam, interdum admittit, ceteras turpitudines quantumuis iucunditatem haberent, cuiusmodi sunt scurrilia & mimica, valere iubet. Hac igitur de causa Virgilius in præfens rem poematis seueritati admiscuit que risum excitaret, & ut decorum leuiter nec sine iucunditate perturbabat, semel, iterum ac tertio risum (honestum tamen siue non obscenum) excitatum significauit, quare cum infelix senex Menœtes & in mare proiectus esset & imo pelago tandem esset redditus, iamque scopulum natando tenuisset, & madida veste fluens, summum perisset scopulum, sic eaque resedisset in rupe,

*Illum & labentem Teucris & risere natantem,
 Et falsos rident reuomentem pectore fluctus,*
 inquit poeta, sermo ut dicebam expresso risu. ubi tamen, quoniam a periculo abesse debet turpitudine quæ excitet risum, crediderim Troianos Menœtem labentem quoque risisse, quod sat scirent eum, quippe natandi peritum & scopulo proximum, a periculo abesse longius. nam cum tandem ad scopulum peruenisset & fluida maderet in veste, ac summa peteret scopuli, siccâque in rupe resideret, id periculo vacasse omni, ac risum excitare satis potuisse, non est quod dubitemus, falsos verò fluctus euomentem Vlysses in V. Odyssæ, quin prius e mari emergentem, non vulgariter exprimit Menœtes. De naufragio enim Vlysses sic Homerus. *Tandem emerfit: ex ore autem euomit fœluginem amarâ, quæ ei copiosa a capite defluebat.* Quamquam qui euomeret a capite defluentem fœluginem, non sanè video: ita ut cautè poeta noster pectore dixerit reuomentem.

Partic. 18.

Hic lata extremis spes est accensa duobus
 Sergesto Mnestheoque, Gyam superare morantem.
 Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat
 Nec totâ tamen ille prior præeunte carina:
 Parte prior, partem rostro premit æmula pristis.
 At mediâ socios incedens naue per ipsos
 Hortatur Mnestheus. Nunc nunc insurgite remis
 Hectorei socij, Troiæ quos sorte suprema
 Delegi comites: nunc illas promite vires,
 Nunc animos, quibus in Gætulis Syrtibus vsi,
 Ioniôque mari, Maleacque sequacibus vndis.
 Non iam prima peto Mnestheus neque vincere certo:

Quam-

(Quamquam ò) sed superent, quibus hoc Neptune dedisti:

Extremos pudeat rediisse: hoc vincite ciues,

Et prohibete nefas —

Cum Sergestus & Mnestheus, quippe extremi, primam palmam cui proximum cernebant Cloanthum, iam desperare coepissent, eò mentem cogitationemque coniecerunt ut saltem Gyam superarent ac secundam palmam obtinerent. ad quam rem spes lata tanquam fax pulcherrima illis affulserat, quòd Gyas ob amissum gubernatorem moraretur ac tardior appareret. Itaque Sergestus qui praeerat Centauro, iam capit ante locum, & Gyam Chimæramue antegreditur: vel potius (si me audias) sic capit ante locum, ut non Gyam Chimæramue prægrediatur, sed Mnestheum quicum paulò antè pari sorte certabat: & ideo canebat Virgilius

Et nunc Pristis abit, nunc vitam prætevit ingens

Centaurus, nunc unae ambæ, iunctisque feruntur

1082

Frontibus —

alioquin nihil erat cur paulò post Sergesto in scopulum impingente, caneret Virgilius de Mnestheo

Et primum in scopulo luctantem deserit alto

Sergestum, breuibisque vadis, frustraque vocantem

Auxilia, & fractis discentem currere remis.

Inde Gyan, ipsamque ingenti mole Chimæram

Consequitur: cedit quoniam spoliata magistro est.

Igitur non Gyam & Chimæram sed Mnestheum ac Pristin superat Sergestus: ita tamen ut Mnestheus Sergestum non longè consequatur, cum mediam Centauri partem Pristis rostro premat ac prora. Quare Sergesto spes affulserat quidem ante Gyam superandi quòd tardior factus esset, quem etiam post paulò superabit; nunc tamen Mnestheo tantum præripuit locum Sergestus. Quamquam cum Mnestheus contra Sergesti nauem, Centaurum scilicet, mediam rostro (ut dicebam) & prora consecutus, eandem superari posse speret, a puppi ad proram mediam naui progrediens, optimi ducis more, cohortatione, breui illa quidem sed egregia & nobili, stimulat remigum atque adeò sociorum omnium virtutem, ut vim exerant omnem & ad palmam contendant. itaque

— *Nunc nunc insurgite remis*

Hæctori socij, Troia quos sorte suprema

Delegi comites: nunc illas promite vires,

Nunc animos, quibus in Getulis syrtibus vsi,

Non òque mari, Maleæque sequacibus undis,

inquit Mnestheus: ubi eos excitat tum egregia appellatione illa, *Hæctori socij*, quòd est strenui ac generosi, vno verbo, Hæctoris imitatores & gloriæ cupidissimi (qua sanè appellatione illustrior proferri poterat nulla) tum quòd a se delectos socios & comites memorat, unde beneuolentia erga illos ac de illorum virtute opinio significatur. Sed & voce illa toties iterata, (Nunc) eosdem incendit: cum præsertim antea eos illorum in remigatione labores magna cum eorumdem dignitate coniunxerant: siue Getulicæ syrtis, siue Ionium mare, siue Maleæ fluctus, in memoriam reuocentur. ijs enim maximè in locis cum ventis, scopulis ac tempestatibus pugnantes, suam virtutem declarauerant: ita ut propria illos virtutis exemplis incendat non alienis. Quamquam, quoniam obijcere potuisset aliquis, eum rem longè arduam quæque fieri vix illo modo posset postulare, cum iam Cloanthus metam superasset ac tuto æquore ad portum remearet; ideo pergit

Non iam prima peto Mnestheus, neque vincere certo:

(Quamquam ò) sed superent, quibus hoc Neptune dedisti.

Extremos pudeat rediisse. hoc vincite ciues

Et prohibete nefas —

quibus significat primum se iam nō requirere primam palmam, quòd dum illis vocibus declarat. *Non iam prima peto Mnestheus*, non sanè sine tacita quadam & honesta sui commendatione declarat quā prima petere consueuisset: deinde verò planius docet se non tam certare pro victoria, quàm ad vltimi loci ignominiam vitandam. & ideo subdit

Tt 2 Extremos

Extremos pudeat rediſſe: hoc vincite ciues.
 quaſi verò hanc viam in præſens requirat victoriam, & ideo ad extremum *hoc* (addit) *pro-*
hibete nefas; quaſi verò extremus locus tanquam neſarius ſit fugiendus. & verè apud no-
 biles genere, ac Romanos præſertim, quibus gloria inprimis erat propoſita in certami-
 ne, ignominioſum erat extremum tenere locum & ab omnibus ſuperari: ita ut in pro-
 uerbum (id quod Horatius indicat) illud abiſſet, *occupet extremum ſcabies*. Dum verò il-
 lud pronunciat

— *Neque vincere certo,*
 ſanè, quoniam id agere faciebat ac niſi grauatiè victoriæ ſpem haud deponebat, illud ſubdit
 è veſtigio

(*Quamquam ô*) *ſed ſuperent quibus hoc Neptune dediſti,*
 hæc interponit antequam addat

Extremos pudeat rediſſe —
 vt ninurum ſigno, ſicet ſibi adhuc tantillum ſpei ſuperèſſe ad palmam ſequæ cupiditate ſal-
 tem eam adamariſſe conſtet. Tameſi ad Neptunum conuerſus, *ſed ſuperent*, inquit, *quibus*
hoc Neptune dediſti: quaſi diceret, par eſt vt tuæ voluntati Neptune acquieſcam cuius eſt
 maris imperium, ac victorias in tuo imperio concedere ac diſtribuire. quibus verbis vi-
 detur etiam clam Neptuni ſiue beneuolentiam captare ſiue numen incoſare, & tamen
 adhuc utcumque ad primam palmam aspirare (dum enim certatur, adhuc ſperatur) quam
 ferè obtinuit: cum tandem Cloanthum in ſummum deſcrimen adduxerit, ita ut ad pri-
 mam quoque palmam acceſſerit propè, tantum abeſt vt extremus redierit. Atque hîc
 dum canitur

At mediâ ſocios incedens naue per ipſos
Hortatur Mneſtheus: nunc nunc inſurgite remis
Hectori ſocij, Troia quos ſorte ſuprema
Delegi comites: nunc illas promite vires
Nunc animos, quibus in Getulis Syrtibus uſi,
Ioniôque mari, Maleæque ſequacibus undis,

etiam atque etiam confirmare licet quod iam diu diſputabam, olim remiges non coactos
 fuiſſe ac ſeruos ſed voluntarios & ex militibus delectos: quos par eſt ex robuſtis fortiſſi-
 miſque delectos: id quod illud clamat oſtenditque ſatis, *Hectori ſocij*: quin nulla vox eſt
 in his carminibus quæ non huic ad ſtipuleretur ſententiæ; præſertim dum ſocij comitesque
 appellantur a Mneſtheo. Quo nomine (nequis pugnaret a duce ſic appellari vt eis adderet
 animum) a poëta ipſo nuncupantur: & hoc nomine illos paulò ante Dardanam pubem
 appellauerat. Neque illud eſt prætermittendum Virgilium dum Mneſtheum inducit hor-
 tantem ſocios, imitari Neſtoris filium Antilochum, vel potiùs hunc Homerumque ſimul
 apertè ſatis caſtigare. Antilochus, enim in non diſſimili diſcrimine vt quadrigis currûe
 Menelaum Diomedemque ſuperaret, ſuos ille equos vehementi oratione hortatur: vbi
 præter quam quod ineptè ſermonem atque eum benè longum facit equis, eos ſeruilem
 in modum cohortatur, minas, verbera, necem illis obtendens, cum tamen Mneſtheus ſo-
 cios alloquatur & ab eximia illorum virtute & liberalem in modum eos incendat ad labo-
 rem. Tu præſentem locum cum Homero co conferre ne graueris, ac Virgilianum ſenties
 paucis egregiè multa complecti, Homericum eſſe puerilem; quem etiam ex non malo
 poëta latine expreſſum lubet ſubijcere

Emicat ante alios Diomedes victor, at ipſi
Addit & vires, & laudem Pallas honeſtam.
Proximus hunc ſequitur Menelaus: tertius ibat
Neſtoride ſ, affatus equos hac voce paternos.
Currite, ſerte citi currum, properate, quid obſtet
Quò minùs Atriden ego conſequar axe citato?
(Nam neque Tydiden, cui vires innuda Pallas
Sufficit, & decus hoc tribuit, ſuperare laborem)
Dedecus hoc tantum ne vos contingat, ut iſt hac
Famina deuictos Aethe poſt terga relinquat.
Quod niſi victores eritis (mibi credere) poſt hac
Ampliùs haud quaquam caros vos Neſtor habebit.

Quin etiam ferro interimet, si pramia tardi
 Vltima nos referamus, & hoc vincamur honore.
 Accelerate igitur, volucris praeuertite cursu,
 Et loca praeipite ante alios angusta viarum,
 Per quae ego vos ducens celeres moderabor habenas,
 Doctus equum domitor: nec me via fallat euntem.

Sic Antilochus sapientissimi Nestoris filius, siue Homerus pueriliter ac nulla verisimilis ratione habita. Ut propterea iurè de Homero dici possit, sapè non tam canere quàm pueriliter ludere aut aniles fabulas commentari. Certè ut equos quasi famulos atque adeo mancipia hortaretur, obiurgaret, atque asperis increparet dictis, mortis etiam poenam minitans illis, ridiculum est. nec abest longius à simili culpa quòd passim Vlysssem, secum ipsum prolixè ita, loquentem inducit, ut Poeta nil ferè super sit.

Part. 19.

— Olli certamine summo

Procumbunt: vastis tremunt ictibus aërea puppis

Subtrahiturque solum. tum creber anhelitus artus

Aridaque ora quatit: sudor fluit vndique riuus.

Quam egregiè Mnesthei iussa siue optata curent remiges, & suis conatibus Ducis cohortatione respondeant, declarat Vates hoc in loco; idque primùm quia ipsi remiges statim certamine summo & conatu improbo procumbunt, remos, inquam, toto conatu atque impetu propellunt, ita ut prona efficiantur & ad solum vsque procumbere videantur: ex quibus intelligitur Troianos impellere consueuisse remos, non eorum more qui humeris in proram, oculis in puppim coniectis, remos contrahunt: hi enim supini fiunt (id quod fit etiam in particula decima tertia, & ex decima quoque intelligitur satis) non procumbunt seu prona efficiuntur. itaque sic remigabāt ut oculis in proram conuersis (minora fermè nauigia sic impelluntur hoc tempore) impellerent remos, non ad se contraherent.

Remigum
conatus de
claratur
multis.
I.

1087

Ad hæc remigum istorum conatus magnos ex eo declarat quòd ob remigandi ardorem atque impetum aërea puppis contremiscit atque adeò vastis ictibus & immoderatis concutitur. vbi vel puppis pro nauis usurpatur, ita ut aërea nauis tremere dicatur, quòd saltem pars aliqua arata esset, vel certè aërea dicitur puppis quia aëre ornata esset ac perpolita. alioquin prora quippe quæ mare secatur ac sapè aliquid offendit quod obsistat arata esse solet atque aëreum gestat rostrum. Sed & illud eorumdem declarat conatus quòd subtrahitur solum; nauigij scilicet quod immensis ictibus cederet, vel certè substrati maris quod se se subtrahere videretur dum cederet ac scinderetur. Eadem insuper declaratur industria quia frequentior anhelitus, & vehemens respiratio, quatiebat illorum artus atque arida ora. cum enim summo opere laborarent pectore & corpore toto, ita ut respiratio esset frequentior & tumidior, necesse profectò erat ut pectus vultusque ipse contraheretur attollereturque vehementius, ita ut ora quoque, etsi alioquin præ labore arida, quaterentur. quid plura? sudor fluit vndique riuus, concludit poeta ut ingentes horum labores & conatus exprimat. vbi facillè ad illud homeri spectauit in XVI. Iliados.

II.

III.

IV.

V.

Vndique ex membris fluebat sudor multus.

quamquam Ennianum illud imitari potuit

Totum sudor habet corpus, multumque laborat.

Sed siue istos secutus sit, siue communem loquendi morem, quò breuius, eò significantius cecinit, riuorum metaphora, ne dicam hyperbole, rem augens more maiorum. Sed ecce tibi dum strenuè certant, sorte quadam præsto sit eis nouum auxilium, de quo statim poeta sic pergit,

Part. 20.

1088

Attulit ipse viris optatum casus honorem.

Namque furens animi dum proram ad saxa suburget

Interior, spatioque subit Sergeſtus iniquo,

Infelix faxis in procurrentibus hæsit.

Concuſſæ cautes, & acuto in murice remi

Tt 3

Obnixa

Obnixi crepuere, illis aque prora pependit.

Confurgunt nautæ, & magno clamore morantur:

Ferratæque fudes & acuta cuspide contos

Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.

*De Serge-
sti infortu-
nio unde
iunatur
Mnestheus*

Cum rem Mnestheus hortatione, socij conatibus promouent, horum diligentiam & laborem iunxit fors: ita ut calus tandem eis optatum honorem attulerit. Dum enim Sergestus furens animi, hoc est immoderato conatu ac minus cautè, ad scopulum & metam intendit impellitque proram, ac proinde saxi fit interior (ut scilicet quamprimum flectat, Gyanque, quin Cloanthum etiam, si fieri possit, anteuertat) iniquo subit spatio, in angustum inquam aut impeditum se se spatium conijcit, unde

Infelix saxi in procurrentibus hæsit.

quæ enim ab imo saxo & scopulo saxa cautèsque procurrebant & protendebantur, hæc proram nauemque ipsam hærentem habuere. siue enim cæca essent saxa nec oculis essent peruia, siue Sergestus gubernatorque præ nimio animi ardore ac tanquam furore illa non animaduernerit, in illis miserè hæsit Centaurus. Quo tempore factum est etiam ut remis unde percussæ sunt cautes, obnitentes, acuto in murice, fracti sint: illis verò prora, quippe altior & cautes superans, pependerit suspensa. & quamuis nautæ confurgentes opitulantiuntur, clamore tamen, ut fit, magno sese impediunt, moram afferunt. expediunt tamè ac proferunt ferratas fudes & contos acuta cuspide instructos, ut scilicet nauem subleuent & è saxi eximant: ita demum fractos colligunt remos, quibus etiam paulò post tentabunt cursum. Hic, inquam, fuit casus: qui optatum Mnestheo honorem attulit. & ideo sequitur Poëta.

Partic. 21.

At lætus Mnestheus, successuque acrior ipso,

Agmine remorum celeri ventisque vocatis

Prona petit maria, & pelago decurrit aperto.

Qualis spelunca subitò commota columba,

Cui domus & dulces latebroso in pumice nidi,

Fertur in arua volans, plausumque exterrita pennis

Dat tecto ingentem; mox aëre lapsa quieto

Radit iter liquidum, celeres neque commouet alas;

Sic Mnestheus, sic ipsa fugâ secut vltima Pristis

Aequora, sic illam fert impetus ipse volentem.

Et primum in scopulo luctantem deferit alto

Sergestum, breuibûs que vadis frustra que vocantem

Auxilia, & fractis discentem currere remis.

Inde Gyan, ipsamque ingenti mole Chimæram

Consequitur: cedit quoniam spoliata magistro est.

*De lato
Mnesthei
successu.*

Lætatur Mnestheus remigum suorum ardore alacrique labore, unde iam non mediocriter, opinor, prouehatur nauis: sed tamen Sergesti in primis successu & casu animum sumit, ita ut acrior factus, idque sine dubio cum socijs omnibus, magis ac magis ad optatum decus contendat. Itaque celeri remorum agmine (cum enim remiges ipsi conflarent agmen, quidni agmen ad remos quoque referatur?) ac ventis insuper vocatis (ventorum, inquam quos optauerat ac facillè etiam inuocauerat, ope iam accedente) prona & ad apertum saxiisque liberum spatium declinantia, fortè etiam aquarum procliuitate & cursu eò vehentia, petit sulcatque maria. & ideo subdit, *ac pelago decurrit aperto*. Vbi cum iam metâ, opinor, circumnauigasset, expedito æquore ac patenti (perinde ferè ac Cloanthus, qui cū flexisset, æquora secabat tuta) decurrit remetiiturque decursum iter. Id quod eleganti columbæ explicat simili: in quo columbæ quæ subitò commota & præterrita speluncam

egre-

egrediatur, Pristis respondet, quæ cum extrema esset, ignominia timore concussa, cursu acrius intendit, cæteris, quæ foeliciter succedunt columbæ, ea respondent quæ foeliciter succedunt Pristi. ita fit vt quemadmodum columba postquam commota fuit & timore agitata

Fertur in arua volans plausumque exterrita pennis

Dat tecto ingentem: mox aëre lapsa quieto

Radit iter liquidum, celeres neque commouet alas.

ita Mnestheus, ac Pristis foeliciter reliquum teneat cursum, & ideo ait Vates,

Sic Mnestheus, sic ipsa fugâ secat vltima Pristis

Aequora, sic illam fert impetus ipse volantum.

nam quod ait de columba

Cui domus & dulces latebroso in pumice nidi,

id verò optatis respondet Mnesthei præmijs quæ illum, vbi celeriter subijcerit portum, manent apud Aeneam. Quamquam dum Mnesthei foelicitatem vniuersim ferè prosequitur, ac multa simul complectitur, requirat faciliè quispiam num tandem Sergestum (id quod maximè nitebatur) ac Gyan vel præterierit vel consecutus sit. Igitur sic poëta,

Et primum in scopulo luctantem deserit alto

1091 *Sergestum, breuibusque vadis frustra que vocantem*

Auxilia, & fractis discentem currere remis.

quibus sergestum iam superatum declarat: mox verò pergens

Inde Gyan, ipsamque ingenti mole Chimæram

Consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est,

Mnestheum Gya parem factum, Pristim Chimæra æquatam, mox etiam hanc superatam, iudicat, quod spoliata esset magistro: etsi enim Menæstis officium implere niteretur Gyas, verumtamen tantum obest bono carere magistro, ut nauim magistro spoliata dicere non dubitauerit Virgilius. Videtur autem Poëta noster columbæ simile aut metaphoram ex Homero desumpsisse, qui in XXI. Iliados Dianam fugientem inducens, vt se Iunonis subtraheret iræ, eam comparat cum columba, idque (vt latine audiatur) his verbis

— Dea fugit, velut columba,

Quæ quidem ab accipitre in cauam volauit petram

In latebram (neque enim illi capi fatale erat)

Sic hæc lacrymabunda fugit —

sic Homerus, vbi obserua commodè Virgilium cum aue nauem conferre cui vtrique, vt se nominis affinitate attingunt, volatus tribuitur: inprimis verò rem dilatat, exornatque eleganter: cur autem volantem faciat Mnesthei nauem, ex dictis constare potest. sic Antias, *Volitat super æquora classis, & Ennius, quem fortè imitatus est Poëta noster,*

— Labitur vnctâ carina, — volat super impetus undas.

itaque alibi Virgilius.

— Pelagôque volamus.

Part. 22
1092

Solus iamque ipso superest in fine Cloanthus,

Quem petit, & summis adnixus viribus vrget.

Tum verò ingeminat clamor, cunctique sequentem

Instigant studijs: resonat clamoribus æther.

Hi proprium decus & partum indignantur honorem,

Ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci.

Hos successus alit: possunt, quia posse videntur.

Et fors æquatis cepissent præmia nostris,

Ni palmas ponto tendens vtrasque Cloanthus

Fudissetque preces, diuósque in vota vocasset:

Succedit Cloanthus quem superare nitatur Mnestheus. etsi enim tantum haud sperauerat antea, ac propterea secundum aut tertium requirebat locum, verumtamen in præ-

sens

sens foelici successu elatus, ad primam quoque palmam aspirat. quare quemadmodum ab initio illud protulit

(Quamquam ô) sed superent quibus hoc Neptune dedisti;

Extremos pudeat rediisse: hoc vincite ciues:

vbi, etsi omnino ferè desperabat primam palmam, indolebat tamen; ita inpraesens, cū spes affulserit consilio mutato, de illa certat pro virili. Virget igitur elaboratque vt Scyllam, etsi iam curricula finem penè attingat, superet. quod dum fit, augetur clamor ac geminatur: praesertim quia cuncti ipsum Mnestheum instigant plausu ac studijs. ita quidem aether clamoribus inpletur ac resonat. Quod dum fit, Cloanthus & socij sic afficiuntur, vt proprium decus (quidni enim proprium videatur cum in manibus habeant ferè palmam?) & honorem haecenus partum indignè ferant, nisi illud retineant ac primam palmam consequantur. itaque vitam ipsam pro laude pacisci volunt, vitam, inquam, sibi pro honore in discrimen vltimum adducendam, atque adeò cum morte commutandam, proponunt. ¹⁰⁹³ Mnestheus contrà & socij foelici successu eriguntur ac spe fouentur & veluti nutriuntur. cum enim iam, contra quàm ab initio, se Cloanthum su perare posse opinentur & confidunt, re etiam superare possunt. tanti enim refert in certamine spes & fiducia, vt qui fidenter speret, possit etiam interdum ac saepè quod molitur consequi. Quid plura? iam iam eò perueniunt vt cum Cloantho seu Scylla aequato rostro, huic palmam erepturi essent, ni Cloanthus vtramque palmam in pontum protendens

Fudisset preces, diuósque in vota vocasset.

vbi sanè in pontum supplices manus conuertit Cloanthus, quòd marinos inuocaret Deos. sic coelestes inuocantes tendebant ad sydera palmas: sic inferos appellantes Tellurè quatiebant pede, vt admonuimus. Quibus omnibus indicat Poëta cum spem non facillè abijciendam, aut demittendum animum in rebus gerendis, tum maximè in Numinis potestate esse victorias & ab eo petendas ac sperandas. Sed Cloanthi preces euentumque omnem audiamus.

Partic. 23,

Dij quibus imperium pelagi quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurum
Constituam ante aras, voti reus: extaque falsos
Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam.
Dixit: eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcéque chorus Panopæaque virgo:
Et pater ipse manu magnâ Portunus euntem
Impulit, illa Noto citiùs volucrique sagitta
Ad terram fugit, & portu se condidit alto.

Rectè Cloanthus vno ferè verbo marinos inuocauit Deos: quandoquidem si eos de nomine appellare omnes voluisset, antea Mnestheus portum ac palmam tenuisset: praesertim ¹⁰⁹⁴ verò quia Dearum quoque habenda fuit ratio; ita vt Dij interim in voto, vniuersim comprehendant Deos Deasque: & hinc est vt mox Nereides etiam Panopæaque virgo illi praesto fuerint. Denique cum Poëta esset paulò post ex marinis hisce Dijs commemoraturus non paucos, hac etiam de causa Cloanthum induxit qui eos inuocaret in vniuersum, & vno eos nomine complecteretur omnes. Sic verò eos precatur Cloanthus vt se, si vicerit, voti, candentis scilicet tauri, reum faciat, obstrictumque fateatur: quem simul lætus (læto enim animo sunt Numini soluenda vota) & in ipso littore ac propterea primo quoque tempore cum littus iam ferè attigerit; atque ante illorum aras, quas ibi etiam facile sibi erigendas decernit, constituet, sacrabitque: idque ea etiam lege vt exta taurorum porriciat in falsos fluctus, liquentia etiam fundens vina. Ita quidem eius preces audiit marinus Deorum grex, inprimisque Portunus, qui Cloanthi nauem propria, eaque magna, ac propterea robusta, impulit manu. Quocirca Cloanthi nauis

— Noto citiùs volucrique sagitta

Ad terram fugit & portu se condidit alto.

quibus

quibus satis intelligitur ei qui primus tenuisset portum, ac nauem, quanta quanta esset, citius in portum condidisset, principem palmam constitutam fuisse.

Part. 24.

Tum satus Anchisa cunctis ex more vocatis
Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat viridique aduelat tempora lauro:
1055 Mûneraque in naues ternos aptare iuuenços,
Vinaque & argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addet honores.
Victori chlamidem auratam, quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit:
Intextusque puer frondosâ regius Ida
Veloces iaculo ceruos currûque fatigat,
Acer anhelanti similis: quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iouis armiger vncis.
Longæui palmas nequicquam ad fydëra tendunt
Custodes: sæuitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Leuibus huic hamis confertam auróquetrilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoënta sub Illo alto.
Donat habere viro, decus & tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris: indutus at olim
Demoleus, cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit, geminos ex ære lebetes
Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.

Præmijs iam victores ornat Aeneas. quod dum commemorat Vates, obseruanda sunt pauca quædam. Ac primò videndum est an respondeant vltima primis: num, inquam, ea quæ primo huic cerramini proposuit præmia dum caneret

Mûneraque in naues ternos aptare iuuenços

Vinaque & argenti magnum dat ferre talentum:

ea Cloantho ac cæteris victoribus distribuât Aeneas. Et sanè dum

Victorem magna præconis voce Cloanthum

1096

Declarat: viridique aduelat tempora lauro,

Satis intelligitur viridi corona donatum quam exposuerat a principio. At iuuençis quibus donat naues; & vina insuper, vbi nam fuerunt proposita? Nusquam, opinor: nam ne generali quidem nomine tauros ac vina in præmij loco proposita obserues. extra ordinem igitur præ liberalitate his primùm victrices naues donauit, vt remiges ac nautæ fessas vires primo quoque tempore reficerent ac recrearent, Secus dixerim de magno argenti talento: quandoquidem reuera argenti talenta exposuerat Aeneas inter præmia. vt enim nauti potius quàm sigillatim Cloantho, quin (si quis rectè æstimet) tribus primis nauibus singulis singulos tauros, vina, argenti que talentum attribuit, sic præmia illa nauibus, hoc est nõ ductoribus modò, verùm etiam remigibus ac nautis fuisse proposita, non est quod dubitemus. At enim sint ista: verùm cum auri quoque talenta proposuerit, cui nam redduntur in præsens? certè si cui, Cloantho ac primis, non secundis aut tertijs, tribuuntur. & tamen dum ad ipsos ductores præmijs ornandos descendit canens

Premiorum
examina-
tur distri-
butio.

Ipsis

Ipsis præcipuos ductoribus addit honores,

& Cloanthum primò aurata donat clamyde, Mnestheum verò lorica, licet quidem vel affirmare vel opinari hæc ex propositis præmijs fuisse, cum arma & vestes fuissent proposita: sed de aureis talentis nil tale licet suspicari. Imò verò sacri illi qui primò inter præmia numerantur tripodes, nemini videntur obuenisse, nisi tamen (quod iam antea inficias iuimus) tripodes dixeris esse geminos quibus tertium, Gyan inquam & Chimæram, ornavit lebetes: quod sanè eo minùs concesserim, quòd minùs verisimile sit sacros tripodes postremis, quasi armis & vestibus essent posthabendi, fuisse attribuitos. vt propterea lebetes quoque extra ordinem illati, tripodes contrà perinde atque auri talenta, prætermitti videantur. Vel igitur dicendum ea quæ prætereuntur ijs stetit qui inusitatum ac summum aliquod virtutis specimèn dedissent, vt verbi causâ si quis primus antequam cæteri flecterent, victor in portum redisset: (id quod suspicari possumus per præconem fuisse promulgatum: neque enim sigillatim refertur quid proclamasset præco dum poneret præmia:) ex quo fieret vt cum tale specimèn datum esset nullum, aurei talenti erogandi defuisset occasio: vel fortasse splendoris ac fidei causâ fuerant exposita, quemadmodum in militibus conscribendis fit apud aliquos, qui magnâ argenti atque auri vim exponunt propalam tanquam oppignoratæ fidei signum (tametsi dum pretium victoribus dicuntur, vix id crediderim) vel fortè existimandum est poetam, vbi recognoscere & emendare opus licuisset, curaturum fuisse vt proposita præmia fideliter distribuerentur. præsertim verò quia quæ ad extremum distribuit navibus, ea; nisi ab initio vestium aut armorum nomine comprehensa pugnes, ac propterea in distributione eleganter tanquam expolitione describi ac declarari, pleraque dum exponeremur; præterita fuisse liceat suspicari. id quod de cymbijs quibus donantur tertij, non grauatè concesserim. Vt omittam palmas etiam fuisse propositas, de quibus in distributione ipsa ne verbum quidè. Iam verò illud quoque videndum; quò consilio, quatuor tantum certantibus navibus, tres primas & victrices & præmio afficiendas statuerit, vnam tantum victam habendam: par enim erat vt ad virtutem excitandam res è contrario perageretur, ita vt prima tantum aut secunda ad summum expectaret præmium. denique si non quatuor sed multò plures certassent, fortasse tertium quoque præmium non sine dignitate fuisset additum; sed in tam paucis, agrè id concesserim. certè in pedestri cursu sic tria, non dico cursoribus, sed victoribus, proponuntur præmia, vt innumeri propemodum certamen subeant. Quamquam secundos & tertios liberalitate potius præmijs donatos crediderim quàm ex condicto. nā præterquam quod ab initio præmia proponuntur in vniuersum, nec triplex ille præmiorum ordo indicatur, qui tamen indicatur in pedestri ludo (quia scilicet quam plurimi certant pedestri cursu) sanè in progressu Mnestheus, quoniam primum desperat locum reuera non pro victoria certat, & ideo ait

Neque vincere certo

sed ad vitandum dedecus, quia scilicet pudet redire extremum. denique Aeneas vnum Cloanthum declarat victorem. quod si deinde

Ipsis præcipuos ductoribus addit honores,

(id quod tribus prioribus facit) adhuc tamen Cloanthus dicitur victor, cæteri agrè hoc appellantur nomine, quare cum cecinisset

Ipsis præcipuos ductoribus addit honores,

subiiciebat è vestigio

Victori clamydem auratam.

vt propterea coniectare liceat atque adeo statuere nō tria ex ordine quatuor illis navibus proposuisse, sed liberalitate postremum distribuisse, præmia. Et hinc etiam intelligere licet reuera tanros, vina, talenta tribus illis navibus, (id quod significare coeperam a principio) liberalitate ac magnificentia fuisse attributa, non ex condicto reddita, ac fortasse magnum argenti talentum singulum singulis perinde ac taurus redditum est: vt quoniam remigum ac nautarum magna erat multitudo, liberaliter prospiceretur omnibus. Ita quidem non ab re fortasse diximus pleraque splendoris gratia fuisse exposita. tametsi dū ab initio, victoribus pretium appellantur, id fortasse scrupulum alicui ingerat adhuc. Sed iam sigillatim obseruemus clamydem qua donatur Cloanthus, miro describi artificio, & Ganymedem referre qui Phrygio opere fuerit expressus dum vt venaretur & raperetur, ita vt pictoribus exemplo esse possit, ac fabulæ effingendæ præbere normam. tametsi vt

latratus

Dubitatur
cur qua-
tuor certan-
tibus, tres
statuantur
victores.

Responde-
tur.

1097

1098

1099

latratus pictor satis exprimat, canum anhelitus, etsi quid huiusmodi, fieri nullo modo potest. Quamuis enim pictura exprimere quædam foelicius potest quam poësis, ut colorem figuram, & si quid tale, in multis tamen deficit pictura & Epopœiæ cedit in primis. Interim tamen dum præfens clamys phrygio elaboratur opere, tu, si placet, de huiusce operis excellentia, & quam egregie cum pictura & sculptura ceter, ex Italica epistola quadam nostra observato. hanc nos amici rogata confecimus dum de phrygio opere libellus exemplis præclaris instructus lectissimæ foeminæ dicaretur, & libello ipsi præfigi non gravatè tulimus. Dum verò lorica ornat Mnestheum, equidem Servio nequaquam assenserim quædifferens illud

De Mnesthe
lorica.

At qui deinde locum tenuit virtute secundam,
virtute secundum, inquit, quia primus favore vicerat Numinum. unde & Præmia dantur congrua; illis clamys; Deorum continens fabulam; huic lorica: id est virtutis insigne. non inquam assentior, quia multa tanquam Vates aut Historicus narrat Poëta, quæ ipse vnus habet cognita: ceteros latent: ac tale est Portuni factum. Quapropter Aeneas Cloanthi nauem Portuni manu impulsam haud perspectum habuit: & idcirco non eo consilio potuit ornare Cloanthum clamys, quod præcipuo numinum vicisset auxilio. Adde quod Cloanthus virtute adhuc par erat Mnestheorita ut quantumuis Aeneas animo peruidisset Cloanthum (quod tamē affirmaretur temerè) victoriam Portuni opere tulisse, non tamen Mnestheo, inferior erat virtute reputandus. Itaque dum canit Virgilius

At qui deinde locum tenuit virtute secundam,
potius eo spectat ut Mnestheum Cloantho inferiorem virtute faciat, quia scilicet talis re ipsa omnium oculis publicè apparuisset, quam ut primum in primis favore Deorum, secundum in secundis virtute, indicat constitisse. Hanc verò triplicem lorica triplici ferrea lamina, seu squama compactam crediderim & cōglutinatam. nam certè Statius dum de lorica item canit

Ter infuso fœrnans ingentia ferrè

Pectora

triplici lamina, ad hunc locum facile alludens, eam conflat: eodémque nomine multiplicem illam appellat Virgilius. quod si eandem dicit Trilicem, quæ vox telæ propriè conuenit ac vesti (ideo enim aliquæ dum tribus filis & coloribus variantur, trilices appellantur) Poëtæ est voces analogia quadam ad alia deriuare. Conferta verò erat lorica hamis aurorūque, siue quia aureis hamis neceretur ut indicat Seruius, siue quia hamis & auro conferta instructaque esset ac variata: quæ omnia efficere poterant ut tum ingentis esset ponderis, tum decus & tutamen afferret, quemadmodum canit. Illud tamen sine dubitatione addiderim, dici confertam leuibus hamis, id est politis & lenibus annulis in carenæ morē ingestis: ita ut pro leuibus, quod habent libri omnes, sine dubio reponendum sit leuibus: nam præterquam quod hoc consentit cum ingenti pondere, quod leuibus agrè concedas; carmen alioquin falsum esset, cum in leuibus prima quoque corripiatur. Deniq. dum Gyas tertia refert dona, nimirum geminos ex ære lebetes, agrè concesserim hos sacros fuisse tripodas quos exposuit a principio, sed potius crediderim extra ordinem huic concessos. de qua re satis supra. Cymbia verò seu pocula in nauiculæ morem ficta quibus itē donatur Gyas, aspera dicuntur signis, quia essent cælaturis eminentibus & imparibus ficta: & ideo non leuia sed aspera appellātur; & hoc sibi voluit Seruius dum illa *ἀνάλυρα* nuncupauit.

Part. 25

Iamque adeo donati omnes, opibusque superbi
Puniceis ibant euincti tempora tænis:

Cum sauo è scopulo multa vix arte reuulsus,
Amisissis remis, atque ordine debilis vno,

1102

Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.

Qualis sæpè viæ deprensus in aggere serpens,

Aerea quem obliquum rota transijt, aut grauis ictu

Seminecem liquit saxo lacerumque viator:

Nequic-

Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus,
 Parte ferox, ardensque oculis, & sibila colla
 Arduus attollens: pars vulnere clauda retentat
 Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem.
 Tali remigio navis se tarda mouebat:
 Vela facit tamen, & plenis subit ostia velis.

Cum victores ijs quæ commemorata sunt præmijs ac muneribus, donati fuissent omnes, simulque *puniceis irent euincti temporatis*, quod est puniceis seu roseis fasciis temporata coronati caputque ornatis (leniscatis coronis exponit Seruius: nam & palmae, ut scribit Cicero, & coronæ, ut Plautus & Plinius, leniscatae, hoc est fasciis ornatae imponebantur victoribus) ita ut honoribus conspicui ac ferè superbi incederent (id quod de ducebibus libentius acceperim, de quibus modò habebatur oratio, vel de ijs maxime) ecce tibi

— *Sæuo è scopulo multa vix arte reuulsus,*

Amisissis remis, atque ordine debilis vno,

Irisam sine honore ratem Sergestus agebat.

vbi sanè cum in scopulum non dextro remorum ordine impigisset sed sinistro, sic ait amisissis remis ut rem statim veluti expolitione declarans ad vnum contrahat ordinem: & ideo ait

— *Atque ordine debilis vno.*

amisissis enim sinistris remis, factum erat ut vno tantum ordine debilis esset: debilis verò, non penitus spoliatus, quia iam fractos saltem recuperasset remos (ob id enim cecinit

Fractosque legunt in gurgite remos)

atque ijs prout poterant agebant nauem. Id quod egregiè statim declarat serpentis simili, qui in altera corporis parte, cauda scilicet, rota pressus aut saxo percussus, debilis ac fractus, agrè trahit corpus

Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus, quod est incessus ac motus vnde serpere solet, tentat frustra. quamuis enim reliqua parte, capite scilicet ac pectore, sit integer, ac propterea hinc ferocem sese ostendat, ita ut ardeat oculis, sibiliter, colla extollat, extrema tamen pars vulnere, veluti clauda ac debilis, retinetur ac premitur. quamquam haud cunctatur fractam ac penè diuisam (et si hæc retentat, retardat inquam impeditque, vel potius iterum tentat motum) corpori attexere & necesse reatque in spiras, ut membra & partes facilius muniat ac foueat se totum redigere. hoc, inquam, simili declarat qua ratione affecta esset, & in quo statu versaretur Sergesti navis: quod est fuisse altera parte fractam ac veluti claudam & debilitatam: sinistra scilicet quæ vna in cautes impegerrat: cum alioquin pars altera esset integra. & hac etiam de causa cum suprà dixisset

— *Ordine debilis vno* —

hic subdit

Tali remigio navis se tarda mouebat.

ex quo intelligitur illud

Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus,

significare serpentem non omnino frustra tortus & incessum omnem tentasse, sed longos tortus nequicquam tentasse (& ideo ait fugiens, vnde motus designetur aliquis & progressus) ita ut tardius serperet tantum quemadmodum tarda se remigio monebat na- uis. & quamuis potuisset Cloanthus integros remos cum fractis miscere, & nauigij latera æquore ad mediocritatem quandam remigationem illius redigens, ex quo minùs incommodè remigare licuisset, id tamen tum propter angustias temporis non tentauit, tum fortasse non decuit ne innoxij remiges inde aliquod contraherent dedecus. denique secundi venti, quæ sese in redeundo offerebat opportunitas, ea fuit quæ mox remorum sarcinuit incommodum & iacturam, ita ut cum iam, secundis flantibus ventis, non magnopere indigeret remis, potius vela fuerint pandenda quàm in æquandis remis immorandum. & ideo pergit

Vela facit tamen, & plenis subit ostia velis.

rectè verò ait *subit ostia*, quòd vltiorem portus sinum iam & occupasset Cloanthus, qui portu se condidit alto, & cæteri subinde tenuissent quos item portum subire necesse fuit vt saltem extremum dedecus effugerent.

Part. 26

Sergestum Aeneas promisso munere donat,
Seruatam ob nauem lætus, sociosque reductos.
Olli serua datur operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati.

1105 Sat poenarum dederat Sergestus, qui repentino casu primæ palmæ spe deiectus, & non sine dedecore extremus factus, deinde etiam irrisus, redierat. Itaque magnanimus heros ac prudens Dux Aeneas cum sese lætum illi ostendit atque hilari eum fronte excipit; quod sanè magnam solatii partem in re afflictâ Sergesto afferre poterat; tum vt eius honori prospiciat, ac suam erga illum beneuolentiam declaret, præmio ipsum donat nobili. cui rei peragendæ, vt id non temerè facere videatur, prætextum adhibet nobilem; nimirum

— *Seruatam nauem sociosque reductos.*

sed quale est hoc præmium? aut cur promissum dicitur? *Promisso*, inquit Seruius, aut magno aut ante promisso *κατὰ τὸ προπρόμεινον* (sic enim in Parisino) vt intelligamus in omnibus ludis illud esse seruatum. Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit. Quod etiam in Pictali ait certamine, Victori velatum auro victisque iuuentum: Ensem atque insignem gasus lo- leam solatia victo. Aut certè promississe eum intelligamus, quando vidit nauem periclitantem. Sic Seruius. tametsi, mea quidem sententia, satius est promissum intelligere in vniuersum, quia scilicet Aeneas antequam cursum instituerent, se illos, vbi strenuè certarent atque ab extremis abessent, præmijs & muneribus donaturos receperat, ac promiserat. itaque licet Sergestus; non expleuisset quod oportuerat vt præmium assequeretur aut munus, ita ut promissi reus non esset Aeneas, tamen pro sua munificentia eum quoque promisso munere ornare voluit. præmium verò

Olli serua datur operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati;

1106 nam serua quoque & mancipia perinde atque aurum & argentum in ære ponebantur, & honori vtilitatique seruiebant: præsertim verò si ætate & fecunditate florent, & artem aliquam non inutilem callerent: quod de ipsa Pholoë capit Poëta. Acutè verò Author quidam non ignobilis scribit, *Festine Aeneas Sergesto obseruatam nauem dat seruam, cum serua a seruando nomen habeat*. sed acutè magis quàm verè. si quidem serui non a seruando dicti sunt quòd aliquid seruent, sed quia seruentur (bello enim captis parcebatur & seruabantur) cum tamen oportuisset vt a seruando, quia aliquid seruassent ipsi, dicerentur, vt Sergesto qui seruasset nauem, plauderetur. Quare dum scribit Ascensius *conueniens profecto negotio merces: nam, ut illa operosa & industria est, ita Sergestus, quia nauem seruauit: unde matrem meruit, & socios, unde & filios eius non improbo*. Verum dum pergit è vestigiò, *Sed serua erat, ut significet ignobilem fuisse Sergesti uirtutem, quæ non laudem meruit, sed solùm dedecus quantum potuit, uitauit*. Idem in cæteris donis seruatum est, ut in duo prioribus declarauimus, tertium autem coquinarum & poculentis aptum cerebroso quadrat, qui rectorem excusserat; Oblitus decorisque sui sociumque salutis: hæc verò quàm ineptè dicantur, nemo non videt: cum Aeneas sibi proposuisset vt sociorum dignitati faueret, suamque illis beneuolentiam declararet, non vt tacitè illos notaret & deturparet. ex quo fit vt non libenter quosdam audiam qui Sergesto postremam laudem tributam vel potius dedecus ignominiamque irrogatam dicunt ut tacitè Catilinæ qui a Sergesto duxerat originem (erat enim è Sergia familia) renouaretur infamia: & hoc nomine irrisum. etsi enim serpentis simile, commodè aptari potuisset Catilinæ dum ex Vrbe pulsus, retentat fortunam bello, in qua verè ferox, ardens oculis, dici potuit, sibila colla

Vu

extol-

extollens; quemadmodum sub idem tempus licuisset illum grauiter ictum, seminecem lacerumque appellare, verumtamen cetera non consentiunt, cum deinde muneribus¹¹⁰⁷ orneretur & honoribus afficiatur: ita ut veriùs eorum more honoretur qui ciuem seruasset: nam socios ipse quoque reduces obtulit cum naui. Ac profectò cum è Sergia familia tam multi Rempublicam strenuè administrassent, aliqui etiam pro illa sanguinem effudissent, ineptè atque adeo turpiter fecisset Poëta, si Sergiæ gentis auctorem Sergestum, tali, etsi tacitè, notasset infamia quæ vni Câtilinæ deberetur. Fauet igitur Sergiæ familiæ Poëta noster: quemadmodum honoris causâ illam a Sergesto Troiano perinde atque Augustum a Iulo deriuârat; tantùmque hilaritatis causâ risu illum excipit, quòd ab illo, vt postremus erat (aliquis enim sine dubio postremus statuendus fuit) commodè hilaritatis captari posset occasio, quemadmodum a Gya; non vt hinc isti dedecore afficiantur vllò. Pholoë verò tribuitur illi Homérica imitatione.

Partic. 27

Hoc pius Aeneas misso certamine tendit,
Gramineum in campum, quem collibus vndique curuis
Cingebant syluæ, mediâque in valle theatri
Circus erat, quò se multis cum millibus heros
Confessu medium tulit, extructoque resedit.
Hic qui fortè velint rapido contendere cursu,
Inuitat pretijs animos, & præmia ponit.
Vndique conueniunt Teucris, mistique Sicani:
Nisus & Euryalus primi.
Euryalus forma insignis, viridique iuuenta
Nisus amore pio pueri, quos deinde secutus
Regius egregiâ Priami de stirpe Diorea
Huc Salius simul & Patron, quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadiâ Tegeæ de sanguine gentis.
Tum duo Trinacrij iuuenes Helymus Panopésque,
Assueti syluis, comites senioris Acestæ.
Multi præterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in medijs sic deinde locutus:
Accipite hæc animis, lætâsque aduertite mentes.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Cnosia bina dabo lauato lucida ferro
Spicula, cælatâque argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit vnus honos: tres præmia primi
Accipient, flauâque caput necentur oliua.
Alter Amazoniam pharetram plenâque sagittis
Treicijs, lato quam circumplectitur auro
Baltheus, & tereti subuectit fibula gemma.
Tertius Argolicâ hac galeâ contentus abito.

1108

II. Ludus.

Iam ad secundum ludum sese confert noster Vates, vt scilicet maritimo certamini terrestre

restre subijciat, in quo non remorum sed pedum celeritate pugnetur. Igitur Aeneam cum primo certamini finem imposuisset, ex undoso campo se se transfert ad gramineum sic canens

Hoc pius Aeneas misso certamine, tendit

Gramineum in campum, —

mox verò tum huiusmodi campum tum Aeneae confessum describit: inde verò promulgat ludum, continentèrque addit qui nomina dederint, & quæ cuique proposita sint præmia. Et campum quidem describit sic canens

Quem collibus undique curvis

Cingebant sylva, mediâque in valle theatri

Circus erat. —

1109

Aeneae verò confessum dum subdit

Quò se multis cum millibus heros

Confessu medium tulit, extructoque resedit.

at ludum promulgat pergens

Hic, qui fortè velint rapido contendere cursu,

Inuitat pretijs animos, & præmia ponit.

eorum verò nomina qui certaturi essent exponit addens

Undique conveniunt Teucri, mistique Sicani:

Nisus & Euryalus primi.

Euryalus forma insignis, viridique iuventa,

Nisus amore pio pueri, quos deinde secutus

Regius egregiâ Priami de stirpe Diore.

Huc Salius simul, & Patron, quorum alter Acarnan,

Alter ab Arcadia, Tegeæ de sanguine gentis.

Tum duo Trinacrij iuvenes Helymus, Panopésque

Assueti Sylvis, comites senioris Aestæ.

Multi præterea, quos fama obscura recondit.

Denique præmia his proponit verbis,

Aeneas quibus in medijs sic deinde locutus:

Accipite hæc animis, latâsque advertite mentes:

Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.

Gnosia bina dabo levato lucida ferro

Spicula, calatâque argento ferre bipennem.

Omnibus hic erit vnus honos: tres præmia primi

Accipient, flauâ caput necentur oliva.

Primus equum phaleris insignem victor habeto,

Alter Amazoniam pharetram plenâque sagittis

Treicijs, lato quam circumplectitur auro

Baltheus, & tereti subnectit fibula gemma.

Tertius Argolica hac galeâ contentus abito.

1110

His inquam campus confessus, certaminis genus, antagonista, præmia describuntur. In quibus, quoniam perspicua videri possent, tria tantum observabo. Primum est certaminis campum sic describi vt tum dimicaturis opportunitatem, tum spectaturis voluptatem, tum ludo vniuerso dignitatem, afferre possit: exprimit enim Theatrum pulcherrium, & quale fortasse huiusmodi ludo adhiberent Romani: quod tacitè videri posset indicare dū circi vsurpat nomen. Quin etiâ dum Aeneas multis cum millibus se se mediū in eum tulit circū, & extructo in loco seu confessu resedit, fortè Augusti Senatûsque cōfessum adumbravit qui in circo maximo ludorū tempore observaretur. Tamen si nō inficior hîc à Virgilio Naturæ potiùs quàm artis, Theatrū designari; ita ut Romanū arte, nostrū hoc Natura, cuius pulchritudinem & naturale artificium Ars ipsa imitatur, constet totū. Alterū est Nisum & Euryalum qui primi dedere nomen, eos esse quibus nobilis & honestissima duorum iuuenum beneuolentia describitur. Cum. n. Homerus Achillem & Patroclū protulisset amicitia laude claros, Plato Pyladem & Orestem, Damonē & Pytiā celebrasset, Cicero Scipionem & Lælium, Virgilio placuit Nisum & Euryalum in medium producere: de quorum honesta beneuolentia & constanti amore plura in ix. hîc tamen

Vu 2 primum

Describitur, certaminis campus.

Aeneae confessus.

Ludi seu certaminis promulgatio.

Nomina antagonistarum.

Premia.

Observantur tria.

I.

II.

primum nobili amicitia præconio introducuntur dum canitur

Euryalus forma insignis viridique iuuenta,

Nisus amore pio pueri.—

III.

vbi significat ab Euryalo amatum Nisum, sed honesto tamen amore ac pio, ita ut in filij propè loco eum habuisse credendum sit. Sed de mutuo illorum amore copiosius alibi. 1111
Postremum est sic suam nobis industriam probare Virgilium dum eorum recenset nomina qui ad certamen descenderent, ut affectatam quoque nimiamque diligentiam declinet: & ideo concludit

Multi præterea quos fama obscura recondit.

*Adduntur
quadam.*

cum enim eos describeret ludos, qui multis antè sæculis fuissent celebrati, par erat ut multorum nomina antagonistarum vetustas obruisset. nam qui id dictum volunt quod nomine obscuriores essent nec præclari quicquam gessissent; ij mihi quidem non satisfaciunt: cum haud deceret nisi honestos iuvenes & aliquo nomine claros regijs hisce ludis excipere: tantum abest ut eo essent insimulandi nomine. His verò non immerito addideris, tum hoc quoque certamen (quicquid de Circo maximo sit & Circensibus) germanum Homericum imitamentum esse ex *xxiii*. Iliadis, vbi cursorum certamen quartum est, ut Vlyssi, Antilocho, Aiaci que Oileo committitur: tum hic Helymum qui comes sit Acestis, ab Troia profectum, in Siciliam devenisse ibique confedissee; ita ut illius nomine Helyma gens dicta fuerit Thucydide teste in sexto: tum inde

Multi præterea quos fama obscura recondit,

Famam rursus deturpari: iamdiu enim cum fama immortalem inimicitiam exercet Poëta noster.

Partic. 18.

Hæc vbi dicta, locum capiunt: signoque repente

Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt

Effusi, nimbo similes: simul vltima signant.

*Committi-
tur secun-
dum certa-
men.*

Paucis multa complectitur Virgilius tribus hisce carminibus. Cum enim properaret ad certamen ipsum ea sanè quæ huic instituendo serviunt, libuit strictim attingere: præsertim verò quia non possent non magna ex parte ijs videri assinia quibus primo certamini dedit initium, quæque publicis ludis convenire solent. Itaque locum capiunt, inquit Virgilius; datur signum; repente corripiunt spatia; effusi ac nimbo similes relinquunt limen; vltima signant. Quæ tamen quippe cæteris fermè ludis communia, iamque in primo copiosè expressa; sic perstringit paucis ut ordine & perspicuitate non careant. Tamen si dum prius narrat corripiuisse spatia, mox reliquisse limen, videri potest *ἄρπάζοντες ὁρμάζοντες*, nec sine venustate quadam, ad amasse: siquidem prius limen reliquerint, tum spatia corripuerint; necesse est. nam limen appellat, opinor, curriculi quasi limen quod ad lineam designatur: & æquè tanquam regula omnibus proponitur, ut inde corripiant iter. Hi verò, dum locum capiunt, quemadmodum in primo quoque certamine: alioquin cum non loca omnia eandem cursui offerrent opportunitatem, fuisset cur aliquis conqueri potuisset. Signum verò de more pro ut in primo certamine tuba datum, non est quod dubitemus, & ideo ait signo audito. Apertè uerò de cursoribus ait, repente corripiunt spatia, quemadmodum supra de ijs qui maritimo cursu certabant dixit *Finibus haud mora prosiluisse suis*: utrobique tamè significatur momento ferè temporis aliquam curriculi seu spatij partem decurrisse: etsi non pari felicitate & progressu. id quod eleganter rursus de cursoribus docet quos nimbo facit similes: nimbus enim effundit sese ac dispari sorte dissipatur. denique ideo signare dicuntur vltima, quia ad metam seu terminum principio oculos veluti collimantes dirigunt, ne a recto cursu defleant, sed metam recta & breui pertingant. Nam hic non quamadmodum evenit in nauali certamine, circumobeunda est meta & ad carceres redeundum, sed meta ipsa attingenda uel superanda tantum: ita ut alterum hic metam vltimum exprimat ex gemino uel etiam tripartito quem descripsimus multo ante. 1113

Partic. 19.

Primus abit, longèque ante omnia corpora Nisus

Emicat, & ventis, & fulminis ocyor alis,

Pro-

Proximus huic, longo sed proximus interuallo,

Insequitur Salius: spatio post deinde relicto

Tertius Euryalus.

Euryalumque Helymus sequitur, quo deinde sub ipso

Ecce volat, calcemque terit iam calce Diore.

Incumbens humeris, spatia & si plura supersint

Transeat elapsus prior ambiguumque relinquat.

Plurimi quidem nomen dederunt ac sine dubio cursum subinde instituerunt: ex quibus alios de nomine promulgauit Virgilius, alios quasi temporis diuturnitas ac vetustas eorum obruisset nomina, eo carmine complexus est

Multi praeerea quos fama obscura recondit.

nunc tamen in certamine quinque nominat ac celebrat qui ceteros sunt antegressi: inter quos primus est Nisus: quem proximus, sed longo proximus interuallo, insequitur Salius: Salius Euryalus: hunc Helymus, cui imminet Diore. Primi verò, Nisi inquam, celeritatem cum ventis confert: mox etiam, ut orationem augeat, cum fulmine, ventis fulmen subiciens quod hoc censeatur velocissimum. Tamen si qui illud cecinit

Quid leuius vento? fulmen: quid fulmine? flamma:

Quid flamma? mulier: quid muliere? nihil.

visus est flammam & mulierem fulmini anteponere. quamuis (si quis rectè aestimet) reuera mulier non tam celeritate quam leuitate (sed leuitate animi, quæ reuera in multis esse solet) præstat vento ac fulmini: eleganter enim a leuitate & celeritate corporis ad leuitatē tandem muliebris animi quasi ludens, progreditur. Fecit autem emicantem Nisum ante omnia corpora, spectans, opinor, in florentia cursorum illorum membra, quæ, ut erant a superiore parte nudata, nitorem qui ex viuidis membris oritur, non vulgariter referebant, ita ut emicare viderentur; quamquam sunt qui id referunt ad celeritatem: quæ, quod in serpentis lingua atque alijs consimilibus vsu venire solet, dum magna celeritate agitantur, emicant. Illud tamen mirum, fulmen alatum; imò alitem planè vocari: nam sine dubio non mediocriter inter hæc duo intercedit discrimen. Sed tamen cum Auster etiam ac venti alati & dicantur & pingantur, quin alites appellentur (hinc enim illud, *Et alitis Austri*) nil mirum si fulmen etiam, quippe velocissimum, ales appelletur. alibi tamen Ocyor Euro dicitur Caccus, iaculum etiam cum vento confertur, eodémque modo sagitta. Iam verò Helymus qui quarto numeratur loco, an is sit qui coronatus inducebatur & ante Acestem nominabatur, dum caneretur

Hoc Helymus facit, hoc aui maturus Acestes,

non facile statuerim. suspicor tamen diuersum esse: idque ea de causa quod primi ætas ac dignitas (præponitur enim Acesti: quod propter ætatem ac nobilitatem simul accidisse crediderim) cum pedestri cursore ægrè consentit. itaque in quibusdam libris primum sine aspiratione legi nil mirum. ex quo fieret ut primus Helymus non immerito Anchisis focus aut Acestis comes crederetur. qui verò

Sub ipso

Ecce volat calcemque terit iam calce Diore,

sic Helymi calcem terit calce, ut calx non eadem planè vsurpetur notione, si Seruium audias: voce enim conueniunt, significatione dissident. Hinc Seruius *Calcem dicimus unde terram calcamus. Ergo non propriè dixit calcem calce terit. Plantam enim calce potuit terere. unde a parte totum accipiendum, id est calce pedem terebat, quod dum facit, enititur elabi prior.* Qua tamen in re malim Homericam imitationem agnoscere dum Vlysses Antilochi premebat uestigia & calcem calce, quam scrupulosè rem disceptare. nam qui a tergo incumbit & humeris, Diore, similis est Vlyssi de quo Homerus

Inq; eius caput fundebat halitum diuus Vlysses,

sed qui enititur ut ambiguum quoque relinquat? ea opinor, de causa, quia dum illū calce premit eiusque incumbit humeris, sic ferè æquat, ut ambigua videri iam possit inter eos victoria: & ideo nititur elabi antea & anteuertere longius ut ambiguum illum, quocum, inquam, abiguitas sibi intercedit, sine dubitatione vlla postetio rem relinquat. Ita quidem

quinque priores cursores enumeravit descripsitque, ut quoniam duos iam iam post-
nere meditabatur, tres superessent qui tribus præcipuis quæ enumerauerat præmijs (sue-
runt hæc Phaleratus equus, Amazonia pharetra, Argolica galea) donarentur. Interim ni-
hil est quod dubitemus a poeta nostro decorum seruari multò melius quàm ab Home-
ro. Nam Homerus principes duces cursus certamine occupat & inter hos Vlysssem quẽ
diuinum appellat. Cum tamen Virgilius mediocri ordinis iuuenes exponat cursui. Ne-
que enim principes viros decet ea subire munera quæ robustos æthletas decent magis
quàm prudentes viros. Sed nimirum Homerus Vlysssem cum pannoso Iro incertamen
adducit, quod turpius est: scitum illud Alexandri: Quidni cursu certem, si Reges adsint
quibuscum certem?

*Iamque ferè spatio extremo, fessique sub ipsum
Finem aduentabant leui cum sanguine Nisus
Labitur infelix, cæsis ut forè iuuenis
Fusus humi, virides super madefecerat herbas.
Hic iuuenis iam victor ouans, vestigia pressò
Haud tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
Concidit, immundoque fimo, sacroque cruore
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum
Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens,
Ille autem spissâ iacuit reuolutus arena.
Emicat Euryalus, & munera victor amici
Prima tenet, plausuque volat, fremituque secundo
Post Helymus subit, & nunc tertia palma Diore.*

Properat Virgilius ad certamen absoluendum, & ideo propositos cursores ad extrema-
ferè deducit spatia, ac fessos. Nisum quoque labentem inducit: ubi etiam nonnihil ad hila-
ritatem traducit certamen: neque enim fieri potuit ut cum caderet Nisus, idque sine peri-
culo, spectatores plerique non in risum inciderent, præsertim cum animaduernerent eum
turpiter fœdatum immundo fimo. Denique maritimum casum Menœtis videriserant,
terrestri hoc ludo, veluti renouatum, subire potuit intuentium animos. Quæ res maiore
adhuc risum excitauerit necesse est, quòd Nisus, etsi prostratus, Saliũ, callidè se se obijciẽs,
spissâ reuoluit arena: vtinam immundo fimo, ut pares essent, ac parem excitarent risum.
Interim Troianis saltem Nisi in Euryalum amor obuersari animo potuit, dum ita Saliũ
deijceret Nisus; & Euryalo, quẽ vnice diligebat, certum ad palmam sterneret iter. id quod
indicauit poeta dum caneret Nisum Euryali amore, se se opposuisse Salio, eundemque de-
iecisse. & hinc est ut Euryalus statim primum occupet locum, Helymus obtineat secun-
dum, Diore, qui optatis potius quàm re ipsa prior elapsus erat & Helymum superauerat
postremam palmam tantummodo assequatur. Nec sanè tam ex proprio ingenio quàm
ex Homeri officina id prodijt ut immundo fimo sacroque cruore inuolueretur Nisus.
Ajax enim apud Homerum in 23. & cecidit & bouino fimo reuolutus est turpiter. Sic
enim Homerus ex Interprete

*Sed cum iam mox erant affecturi præmium,
Tunc Ajax quidem lapsus est currens, laesit enim Minerva:
Vbi bouem fusus erat fimo interfectorum, valde mugientium,
Quos ob Patroclum mactarat pedibus velox Achilles.
Ibi fimo bouino impletus est osque naræque.*

Sic Homerus. qui tria peccat sine dubio. primum quòd lapsum Aiæ Minervæ ascribit:
quæ enim magna est illius sapientia, cum insidias struat mortalibus; illos deijciens? Alte-
rum est quia inducit Aiæcem qui Minervæ agnoscat astum ac fraudem. quĩ autem in lu-
brico loco illo quĩque tali periculo esset obuius Minerva immentem venire potuit? Po-
stremum quia immundo fimo turpissimum in modum complet deturpatque Aiæcem,
ac fordidis rem verbis sic describit, ut stomachum moueat magis quàm risum. Sed nĩmi-
rum, ubi peccandum, nativiter turpiterque peccandum existimauit. Hæc tamen omnia de-
clinauit poeta noster, qui fortè & casu Nisum cecinit lapsum: nec numini insidias affinxit
villas. Sed & rursus Nisum fimo sit dehonestauit, ut non illius osque naræque compleue-
rit aut completa affirmauerit fimo, quod fecit Homerus: risum enim non stomachum
sibi mouendum proposuit.

Par. 31.

Hic totum caueæ confessum ingentis, & ora
 Prima patrū magnis Salius clamoribus implet,
 Ereptūque dolo reddi sibi possit honorem.
 Tutatur fauor Euryalum, lacrymaeque decoræ,
 Grator & pulcro veniens in corpore virtus
 Adiuvat, & magna proclamat voce Diore,
 Qui subiit palmæ: frustra que ad præmia venit
 Vltima, si primi Salio redduntur honores.

Non sine decoro ac venustate Salij Euryalique contentio interponitur, quæ tamen de
 1119 more ex Homero deriuatur: siquidem eodem modo Ajax & Idomeneus altercantur:
 quæ tamen dissensionis occasio inter Salium & Euryalum, aut Diorem, qui Euryalo sibi-
 que patrocinator, plena est ingenio, quod abest ab Homericis: præsertim verò dū in cur-
 su ipso longius protrahitur sermo, & contumeliosis verbis ad nauseam. Interim, licenter
 sanè sed eleganter, curriculum & spectantium campum appellat caueam Virgilius; in Ro-
 manum scilicet morem intuens & theatrum: & ideo confessum patresque huc introdu-
 cit. egregiè verò notat fauorem & lachrymas tutari Euryalū, maximè verò virtutē quæ
 cum pulchritudine cōiuncta sit. Nam, vt de lachrymis fileam quæ si in pulchro ore appa-
 reant, misericordiam conciliant facili, pulchritudinis certè hoc est præcipuum, quā Na-
 tura impellente conciliat beneuolentiam. quòd si pulchritudini virtus accedat comes,
 gratiam & beneuolentiam auget mirificè. Quapropter quàm iurè Seneca in epistola se-
 xagesima sexta hanc vatis nostri sententiam & carmen istud

Grator & pulcro veniens in corpore virtus

Adiuuat —

reprehendat, non video. sed Stoicus nimirum fuit. Rectius Aristoteles qui pulchritudi-
 nem ad gratiam conciliandam commendatitijs literis anteposuit: quin cum ex eo quære-
 retur cur pulchritudo conciliaret beneuolentiam, Cœci (respondit) percunctatio est ista
 quasi diceret Natura duce id fieri. Foelicius etiam Maximus Tyrius Platonius, qui, *Vt*
exoriens (inquit) sol fulgorem præmittit, qui cacumina montium illustrans, intuentium oculos ma-
ximè oblectat, vberioris lucis asserens spem: ita splendescenti animo præfulget in superficie corporis
decor, qui quòd spem affert multò melioris, plurimum exhilarat aspectum. hæc Maximus ex iuter-
 prete. ita fit vt cum pudici mores sint in pulchro corpore, commendentur maximè. &
 ideo iure canit

Grator & pulcro veniens in corpore virtus.

qua sententia, mea quidem sententia, nulla pulchrior

Par. 32.

Tum pater Aeneas, vestra, inquit, munera vobis
 Certa manent pueri, & palmam mouet ordine nemo:
 Me liceat casum miserari infantis amici.
 Sic fatus, tergum Gætulī immane leonis
 Dat Salio, villis onerosum, atque vnguibus aureis.
 Hic Nisus, si tanta, inquit, sunt præmia victis,
 Et te lapforum miseret: quæ munera Niso
 Digna dabis, primam merui qui laude coronam,
 Ni me quæ Salium, fortuna inimica tulisset?
 Et simul his dictis faciem ostentabat, & vdo
 Turpia membra fimo. risit pater optimus olli:
 Et clypeum efferri iussit, Didymaonis artes,
 Neptuni sacro Danaïs de poste refixum.
 Hoc iuuenem egregium præstanti munere donat.

Pruden-

Prudentia non minùs quàm liberalitate occurrit suorum diffidio sociorum Aeneas. Etenim Euryalum, Helymum, Diorem, tribus propositis præmijs tanquam victores afficit vel afficiendos declarat nimirum phalerato equo Eurialum, Pharetra Amazonia Helymum Argolica Galea Diorem. & ideo — *Vestra* (inquit) *munera vobis*

Certa manent pueri: & palmam mouet ordine nemo.

Quamquam ne interim Salius qui clamoribus impleuerat caueam totam, atque ereptum sibi honorem ac proinde præmium reddi postulauerat, se contemptum existimaret & spe præmij deiectum, Aeneas priorum illorum sedata discordia, statim suam erga Salium ostendit benignitatem, sic pergens,

Meliceat casum miserari infantis amici.

statimque illum honorifico donat munere in præmij loco: & ob id pergit poëta

Sic fatus, tergum Getuli immane Leonis

Dat Salio, villis onerosum atque vnguibus aureis:

vbi illum ornat indumento ac thorace tum per se nobili, ita vt viri fortis more decoretur, tum arte perpolito atque auro exulto. At verendum ne Nisus cōqueratur interim, quin conqueritur omnino. nam idcirco poëta subdit è vestigio,

Hic Nisus: si tanta, inquit, sunt præmia victis,

Et te lapsorum miseret: quæ munera Niso

Digna dabis, primam merui qui laude coronam:

Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset?

Itaque Nisus tum ab Aeneæ bonitate qui lapsum Salij seu casum vehementer miseratus est (in eadem enim ipse cum Salio erat naui, cum cecidisset) tum a suo merito, qui nisi fortuna & casus obstitisset, primum præmiū meruisset, ducit siue ratiocinationē siue querimoniam; statimque, vt magis adhuc & magis perhumani Principis moueat animum, si mo corpus ostentat vdo deturpatum, ac faciem inprimis: non enim fateri id veretur & ostentare vt Aeneam tutius flectat: quod etiam non sine risu (bonum grati animi ac fauentis omen) spectauit Aeneas: qui propterea nobili illum quoque ornandum putauit munere. Nam hac de causa pergit Poëta

Et clypeum efferrè iussit Didymaonis artes,

Neptuni sacro Danaïs de postere refixum.

Hoc iuuenem egregium præstanti munere donat.

quo in loco vel artes dixit pro arte, vt rem augeret, vel varias indicauit artes quòd clypeus depictus, cælatūque esset, fortasse etiam auro condecoratus. Hic verò dum poëta Salij ac Nisi litem sedat seu dirimit Aeneæ liberalitate, quis obsecro iustius petat præmium? Sanè vtrisque multa dici possent. etenim videtur omnino certandum fuisse sine fraude, ac bonis artibus properandum ad metam & ad victoriam: alioquin virtus minùs appareat, aut etiam lateat & deturpetur. Contrà tamen quid si Nisus strauisset Salium vt sibi integrum esset adhuc ad palmam contendere quam spe fuerat assecutus? Certè ludi sunt belli imagines, ita ut cum in bello aduersus hostes vis ac stratagemata insuper adhibeantur, in ludo etiam cum andagonistis exercenda sint. Iurè igitur poëta rem transigit Aeneæ liberalitate. quamquam videtur mihi Salio causam tacitè adiudicare dum canit

Tutatur fauor Euryalum, lachrymaeque decore,

Gratior & pulchro veniens in corpore virtus:

vbi indicat fauorem potius & lachrymas, inprimis verò collectam ex pulchritudine gratiam & conceptam de illius virtute spem, quàm rationem illi opitulari. Nisi tamen dicas Euryalum niti quidem pulchritudine, lachrimis, gratia, sed virtute in primis iuuari: atque hac tutissimum reddi, cum virtus gratiæ accesserit comes.

Partic. 33.

Post, vbi confecti cursus, & dona peregit:

Nunc si cui virtus animusque in pectore præsens,

Adsit, & euinctis attollat brachia palmis.

Sic ait, & geminum pugnae proponit honorem

Victori velatum auro, vittisque iuuenecum:

Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.

Ter-

1122 Tertium, etsi durum illud quidem & crudum, ut alibi canit, ludi proponit genus, nimirum pugillatum, qui duris atque adeo plūbosis cæstibus peragebatur. Et idcirco Aeneas illo utitur loquendi genere

— *Sic cui virtus animusque in pectore praesens*

Adsit —

quasi dicat si cui ingentes illae tum animi tum corporis vires praesto sunt quae in hoc periculoso certamine requiruntur. Hic igitur postulet aliquis ut dilucide exponatur qua planè ratione obiretur & perageretur huiusmodi certamen. Verum ne actum agere videar eos adeat qui de Gymnastica scripserunt: inter quos est Paulus Manutius de quaestis per epistolā libro 1. capite VII. Turnebus Capite IV. libri XIV. Mercurialis libro 11. Gymnasticæ capite IX. ubi de pugillatu & cæstibus ex optimis authoribus verba facit, cæstuūque figuras & imagines profert. Ipse tantum dicam non vno planè modo certasse pugiles, nec cæstus eiusdem generis adhibuisse omnes: hic tamen inserta & vineta cæstibus brachia extulisse (credo ut arctius pilas constringerent atque arma quibus instruebantur) & immane pondus. Et hoc est quod ait Poëta

— *& vinetis attollat brachia palmis.*

Itaque Homerus etiam cum proponeret pugillatus certamen sic canebat, *Ceterum ille* (Achillem intelligit) *pugillatus difficilis proposuit premia* — quem locum eleganter alter interpres ex Virgilio ferè, sic expressit,

Hic qui fortè velint crudo contendere cæstis

Inuitat pretijs animos & premia ponit

Victori —

& rursus Achillis, quasi alterius Aeneæ, nomine

Nunc quibus & virtus, animusque in pectore praesens

Adsit, & vinetis attollat brachia palmis

In medium duo procedant: —

1123 Quo sanè in loco multis Homero similis est Virgilius, praesertim dum aut instituitur aut clauditur certamen: multis etiam dissimilis, praesertim dum prouehitur pugna: prolixior tamen Virgilius, quod mirum est. Quamquam cum huiusmodi ludus & congressus ieiunè & historicum in morem potius quam poëticis ornamentis exprimeretur ab Homero, faciendum fuit Virgilio ut illum nobilitaret & illustraret, quod fecit egregiè in primis verò similibus & comparisonibus. Constituit autem perinde atque Homerus non victori modò, verum etiam victo premia: quae victi solatia iurè appellat, cum ad sanguinem usque plecteretur qui viribus & arte esset inferior. id quod non multò post apparebit, qua in re suam quoque laudem meretur Homerus, qui primus victo etiam præmium ponendum censuit. Quamquam hic vnicum. Virgilius geminum.

Part. 34.

Nec mora, continuò vastis cum viribus effert

Ora Dares, magnòque virum se murmure tollit:

Solus qui Paridem solitus contendere contra:

Idemque ad tumultum, quo maximus occubat Hector,

Victorem Buten immani corpore (qui se

Bebryciā veniens Amyci de gente ferebat)

Perculit, & fuluā moribundum extendit arena.

Talis prima Dares caput altum in praelia tollit:

Ostenditque humeros latos alternaque iactat

Brachia protendens, & verberat ictibus auras.

Prodit primò apud Homerum Epeus. prodit apud Virgilium Dares, gloriosus uterque ac magnificis se se verbis extollens. Sed consultior Virgilius, qui Entellum senem sed pugilem fortissimum producit tandem in medium: qui Daretis iuueniliter insultantis frangat audaciam ac vanitatem. Nam Homerus ad finem usque fortissimum ac victorem effinxit gloriosum Epeum, quod decoro sanè caret, cum fortitudinis virtus non alazoniam desideret comitem sed moderatricem prudentiam. Sed redeo ad Virgilianum Daretē totus.

buil

hic

hic vnus Paridi par promulgatur, de quo illud iactabatur Hecuba mater in somnis sibi fa-1124
cem parere visam est, qua Ilium combureretur. itaque fœtum quem gestabat aluo clam
asportari & nutrirî inter pastores iussit statim ac fuisset expositus. Cùmque adoleuisset,
pastoris forma ad agones ludos accessit pugnaturus: cùmque esset cum Hectore con-
gressus & pari audacia decertaret, atque adeo fratri periculum crearet, ferunt Hectorem
exclamasse, *fratrem agnosco*: quod deinde alijs indicijs exploratum, pro comperto habitum
est. hac igitur de causa Dares se solum cum Paride contendisse iactabundus memorat.
Hæc vt intelligatur cur illud canat poëta de Darete.

Solus qui Paridem solitus contendere contra:

cætera iactabundi iuuenis moribus exprimendis seruiunt: inter quæ elegans illud

Et verberat ictibus auras.

Vt enim qui intempestiuè gloriatur, insano est similis quemadmodum ait Pindarus; sic
qui auram verberet & cum laruis luctetur, non dissimilem ostendit insaniam.

Partic. 35.

Quæritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto

Audet adire virum, manibusque inducere cæsus.

Ergo alacris, cunctosque putans excedere pugna,

Aeneæ stetit ante pedes; nec plura moratus,

Tum læuâ taurum cornu tenet; atque ita fatur.

Nate deâ, si nemo audet se credere pugna:

Quæ finis standi? quò me decet vsque teneri?

Ducere dona iube. cuncti simul ore fremebant

Dardanidæ, reddique viro promissa iubebant.

Gloriosum atque adeo arrogantem se se magis adhuc magisque ostendit Dares, qui
præmia deposcit impatiens morâ. Et tamen certaminis ratio postulat vt dum dies ac cer-1125
tandi occasio adest & tempus, andagonistam expectet. itaque nō satis probandus est Dar-
danidum fremitus ille, dum reddi viro promissa iuberent. sed turba imperita esse solet ac
præpostera: quemadmodum fortasse fuerat aliqua ex parte dum faueret Euryalo. Sed
ecce tibi Entellus qui Daretis curabit tumorem: nam ideo pergit poëta

Partic. 36.

Hic grauis Entellum dictis, castigat Acestes,

Proximus vt viridante toro confederat herbæ.

Entelle, heroum quondam fortissime frustra,

Tantane tam patiens nullo certamine tolli

Dona fines: vbi nunc nobis deus ille magister

Nequicquam memoratus Eryx? vbi fama per omnem

Trinacriam, & spolia illa tuis pendentia tectis?

Gentis siculæ dignitati consulit & suæ Rex Acestes, ac propterea vrget Entellum vt pu-
gnam suscipiat: ad quam illum laudibus & virtutis mentione incendit: quæ ille strenuè
gesserat vniuersim indicans. Vbi (si quis rectè æstimet ariete illo Entelli expugnat tardita-
tem, quòd cum fortissimi Herois gloriam pugnando affecutus esset, & Erycem, hoc est
eum qui cum Hercule pugnare non dubitasset, Magistrum habuisset, quin Sicilia tota pu-
gilis fortissimi gloriam esset adeptus, & interim pro foribus victoriarum referret spolia,
nunc pateretur vt ab externis præmia illa, eo præsentē & torpente, tollerentur. Entellus igitur
contra, vt audietur,

Partic. 37.

Ille sub hæc. Non laudis amor nec gloria cessit

Pulsa metu: sed enim gelidus tardante senecta

Sanguis hebet frigentque effoetæ in corpores vires

Si mihi, quæ quondam fuerat, quæque improbus ista

Exultat fidens, si nunc foret illa iuuenta,

Haud

1126

Haud equidem pretio inductus, pulchróque iuuenco
Venissem: nec dona moror. —

Tángitur gloriæ stimulis Entellus: qui tamen antequam pugnam suscipiat, causam affert propter quam non vltro se obtulisset: qua perbellè modestiam tuctur, ætatis gravitatem & effectas vires excusans. sic apud Homerum Nestor aliquando. Sed egregiè inprimis Torquatus noster

Et io, benche à gir curvo mi condanni

*La graue età, non fia, che ciò ricusi,
Schuino gli altri i martiali affanni;
Mè non vò già, che la vecchiezza scusi.
O foss'io pur su'l mio vigor de gli anni,
Qual sete hor voi, che qui temendo chiusi,
Vi state, e non vi moue ira, ò vergogna.
Contra lui, che vi sgrida, e vi rampogna.*

E quale al' hora fui, quando al cospetto

*Di tutta la Germania à la gran corte
Del secondo Corrado apersi il petto
Al feroce Leopoldo, e'l posi à morte.
E fù d'alto valor più chiaro effetto
Le spoglie riportar d'huom così forte,
Che s'alcun' hor fugasse, inerme, e solo,
Di questa ignobil turba vn grande stuolo.*

Se fosse in mè quella uirtù, quel sangue,

*Di questo alhier l'orgoglio haurei già spento,
Mà qualunque io mi sia, non però langue
Il cor in mè, ne vecchio anco pauento;
E s'io pur rimarrò nel campo essangue:
Ne il Pagan di vittoria andrà contento;
Armarmi i uò; sia questo di, ch'illustri
Con nouo honor tutti i miei scorsi lustri.*

1127 sic Torquatus noster ex Nestore & Entello multa, multa ēt ex proprio penu, depromens.
Par. 38. — Sic deinde locutus,

In medium geminos immani pondere cæstus
Proiecit: quibus acer Eryx in prælia fuetus
Ferre manum, duróque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga bouum plumbo insuto, ferróque rigeabant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longéque recusat:
Magnanimúsque Anchisiades, & pondus & ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.

Hic illud — duróque intendere brachia tergo, satis declarat brachia cæstui implicari ac veluti insui consueuisse: id quod indicauerat etiam poëta verbis illis

— *Manibusque inducere cæstus.*

Quamquam eiusmodi qui ab Entello proferuntur cæstum, texturam operosiores fuisse; itaut moles ac pondus accederet præter morem, plumbo etiam ferróque supra morem compleretur, planius declarat illud

— *Ingentia septem*

Terga bouum plumbo insuto ferróque rigeabant,

ita ut reuera cæstus ij ex septemplici bouum tergo seu corio conflarentur, & plumbo ac ferro munirentur. Quod tamen haud moris erat passim. Atque hinc Daretis audacia comprimitur, de quo canitur

Ante

Ante omnes stupet ipse Dares longèque recusat.
 ubi recurſat libentiùs legerem, ne non ſaltem vtcunq; timorem diſſimulaſſe videretur
 glorioſus miles: atque id ſanè indicant quæ ſequuntur, dum Aeneas quoque immenſa vo
 lumina verſat. Quamquam paulò poſt (*recuſat*) canitur, dum Dares inſimulatur.

Partic. 39.

Tum ſenior tales referebat pectore voces.

Quid ſi quis caſtus ipſius, & Herculis arma

Vidiſſet, triſtèmq; hoc ipſo in littore pugnam?

Hæc germanus Erix quondam tuus arma gerebat:

Sanguine cernis adhuc, ſparſoque infecta cerebro.

His magnum Alciden contrà ſtetit: his ego ſuetus,

Dum melior vires ſanguis dabat, æmula, nec dum

Temporibus geminis canebat ſparſa ſenectus:

Sed ſi noſtra Dares hæc Troiùs arma recuſat,

Idque pio ſedet Aeneæ, probat auctor Aceſtes:

Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto:

Solue metus, & tu Troianos exue caſtus.

Quam liberaliter & modeſtè Entellus; eſſi ſuo iure caſtus iſtos retinere poſſet, cum iam
 probati & nobilitati eſſent fortiſſimorum athletarum uſu. Niſi tamè dicas arma fuiſſe ab
 illo proferenda qui prouocaret ad certamen: quod non indicat Poëta. Sed vt vt ſit, viden-
 dum eſſet quæ ſatis haberetur temporis ratio dum Erix cum Hercule paulò ante cōgreſ-
 ſus eſſet (fuit enim Entelli magiſter) cum tamen in ſeptimo antiquior videatur Hercules
 cuius inſtituta deſcribuntur illi ſacra. Nam præterquam quod Caci qui ab Hercule ne-
 catus eſt, latrocinia ſuſpiceris antiquiora, cum canat poëta noſter.

Attulit & nobis aliquando optantibus ætas

Auxilium aduentusque Dei —

pergit tandem Ex illo (tempus intelligit ſeu diem) celebratus bonos, lætiq; minores

Seruauere diem, primisq; Potitus author

Et domus Herculei cuſtos Pinaria ſacri

Hanc aram lupo ſtatuant; —

Sed diſſimulanda eſt leuis iſta, quæ ſe ſe offert, temporis varietas vel potiùs varietatis ſuſpi-
 cio. ſiquidem euinci nequit penitus. Interim illud — *Sed ſi noſtra Dares hæc Troiùs arma*
recuſat, non ad Troianos inſimulandos eſſertur, ſed ad Siculorum dignitatem retinendā,
 & ideo ait noſtra arma. Quamquam ea verba *Solue metus*, vtcunq; Daretē præſtrin-
 gunt. Contra verò dum Aeneæ & Aceſti rem committit totam, arque illorum iudicio &
 arbitrio, modeſtia item tuetur & colit. Satis verò intelligitur exitialis periculi pleniffimū
 fuiſſe hoc certamen, nec ludi meruiſſe nomen cum canat

Sanguine cernis adhuc, ſparſoque infecta cerebro.

Et idcirco prudenter Lycurgus ſuſtulerat apud Lacedæmonios eiufmodi certamen,
 quemadmodum refert Plutarchus in eius vita: Plato etiam libro ſexto de legibus impro-
 bat illud.

Partic. 40.

Hæc ſatus, duplicem ex humeris reiecit amiſtum:

Et magnos membrorum artus, magna oſſa, lacertosq;que

Exiit, atque ingens mediâ conſiſtit arena,

Tum ſatus Anchifæ caſtus pater extulit æquos,

Et paribus palmas amborum innexuit armis.

Conſtitit in digitos extemplò arreſtus vterque,

Brachiaque ad ſuperas interritus extulit auras.

Aduxere retro longè capita ardua ab iſtu:

Immi-

Immiscētque manus manibus, pugnamque lacessunt.
 Ille pedum melior motu, fretusque iuuenta:
 Hic membris & mole valens: sed tarda trementi
 Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus:
 Multa viri nequicquam inter se vulnera iactant:
 Multa cauo lateri ingeminant, & pectore vastos
 Dant sonitus: errātque aures, & tempora circum
 Crebra manus, duro crepitant sub vulnere malæ.
 Stat grauis Entellus, nisi que immotus eodem,
 Corpore tela modò, atque oculis vigilantibus exit

Perpicuè satis ponit nobis ante oculos Entellum se se exuentem & ad certamen cum Darete descendentem, cum ab Aenea pares accepissent cæstus; perpicuè item certamen ipsum describit; etsi non illud adhuc perducit ad exitum. sunt tamen obseruanda quædā. Primum est consueuisse nudos cæstibus decertare, ita vt artus, ossa, lacertaque ostenderent: magnos autem artus ostendebant ferre quod eiusmodi certamini minùs essent idonei, nec se facillè exponebant, qui membrorum magnitudine carerent; nec lacertosi dici possent. Hinc Milo Crotoneates magnus ille athleta & pugil, cum sensisset, aspexisset, lacertos suos, illacrymātēque dixisse At hi quidem iam mortui sunt. Alterum fit hinc etiam intelligi Priscos subuculæ vsu caruisse, cum gemino reiecto amictu, artus apparuerint statim. nam amictus nomine non sanè subuculam intelligere potuit quam induimus sed vestem quam in toga aut chlamydis loco adhibemus. Et hinc est vt veteres thermas tantopere frequentarent, ad sudorem nimirum & labem extergendā quam ex amictu contraherent, cui nos incommodo occurrimus recentis subuculæ vsu & frequentia. Interim sit Aeneam, quippe certaminis æquum moderatorem ac nauum, æquos cæstus obtulisse illis. par enim est vt arma omnino paria dimicaturis tribuantur, quin forte insuper sunt distribuenda lux solis, situs, & si quid huiusmodi quod obesse quicquam possit aut prodesse. Crediderim autem nec Erycis nec Daretis cæstus probasse, sed mediocritatem adamasse: nam idcirco Entellus cum dixisset

In instituto certamine obseruatur quædā.
 I.

II.

III.

— Erycis tibi terga remitto,
 subiecerat

Et tu Troianos exue cæstus:

ita vt mediocritatem secutum esse Aeneam, credendum sit & hoc est

— Cæstus pater extulit æquos;

& hac de causa Aeneas Huc illuc vinciorum versabat volumina, vt scilicet mediocritatē agnosceret. Quartum sit, eorumdem propterea palmas seu manus insuendas cæstibus æquis curasse; idque sine dubio præsentem; (sic enim decet grauissimū Moderatorem certaminis) præstitisse. Postremum sit non modò caput, sed latus, brachia, quicquid denique obijceretur, contundi cæstibus contigisse, quo fiebat vt non minor cautio tuendo corpori esset adhibenda quàm aduersario cadendo aut percutiendo. id quod in vtroque athleta isto seu pugili poëta noster indicat satis, dum yterque erectus digitis pedum exprimitur, capite abducto, & idgenus alia subiungit

IV.

Par. 41.

Ille velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
 Aut montana fedet circum castella sub armis:
 Nunc hos nunc illos aditus, omnemque pererrat
 Arte locum, & varijs assultibus irritus vrget
 Ostendit dextram insurgens Entellus, & altè
 Extulit: ille ictum venientem à vertice velox

Xx Præuidit,

Præuidit, celerique elapsus corpore cessit:
 Entellus vires in ventum effudit: & vltro
 Ipse grauis, grauitérque ad terram pondere vasto
 Concidit: vt quondam caua concidit aut Erymantho,
 Aut ida in magna radicitus eruta pinus.
 Consurgunt studijs Teucris, & Trinacria pubes.
 It clamor cœlo: primusque accurrit Acestes,
 Aequæuûmque ab humo miserans attollit amicum:

1131

Rem simili ornat poëta noster, atque illo pulcherrimo, imò gemino: cum apud Homerum arefcat eiusmodi certamen. Illud tamen probarim in Homero quòd cum Euryalus aduersarius cecidisset, ab Epeo ipso subleuatur. & tamen cum illum ipse prostrauisset Epeus ictu, suo iure illum opprimere potuisset. Hic contra ab Aceste subleuatur Entellus. sed quid si Euryalus Epeum deinde superasset? an non temerarius fuisset Epeus? sed vt gloriosus ac vanus ad finem vsque describitur, sic imprudens ac vanus censere potuisset, si (quod Dareti interim accidit) victus ac prostratus decessisset. Cur autem non iniurius Dareti est interim Acestes? certè hinc factum est vt Dares deinde succubuerit. sed illud saltem compensauit Dareti damnum, quòd Aeneas etiam illum subtrahit letho & gemino illum affecit munere. Denique Entelli atas, fortasse etiam consuetudo aliqua, requirere videbatur vt subleuaretur: quod faciliè Dareti etiam largitum esset, si fortè succubuisset primus. Eleganter verò Torquatus noster simile expressit quod a carmine illo orditur poëta noster,

Ille velut celsam oppugnat qui molibus urbem;

ficenim de Raymundo canit in VII.

Qual Capitan, ch'oppugni eccelsa torre

Infra paludi posta, o in alto monte,

Mille aditi riuenta, e tutte scorre

L'arti, e le vie; cotal s'aggira il Conte,

E poi che non può scaglia à l'arme torre,

Ch'armano il petto, e la superba fronte,

Fere i men forti arnesi, & à la spada

Cerca trà ferro, e ferro aprir la strada.

Partic. 42.

At non tardatus casu, neque territus heros

Acrior ad pugnam redit: & vim suscitât ira.

1132

Tum pudor incendit vires, & conscia virtus:

Præcipitèmq; Daren ardens agit æquore toto,

Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.

Nec mora, nec requies. quàm multa grandine nimbi

Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros

Creber vtrâque manu pulsat, versâtque Dareta.

Acrior redit ad pugnam Entellus pudore victus, sed ira imprimis excitatus & incensus. sed cur non antea talem ac tantam exerebat vim, aut saltem non tarditatem deserebat, vt victoriam primo quoque tempore obtineret? crediderim boni pugilis instar & cauti obseruasse aduersarij artem, vt eum deciperet facilius; & hoc significauit poëta dum caneret,

Ostendit dextram insurgens Entellus —

Tamet si Dares artem elusit arte, itaut Entellus in ventum effuderit ictum, & lapsus sit. quod item expressit Virgilius concidentis pinus simili. Entellus igitur ira incensus quæ est cos fortitudinis, viribus iam auctus, Daretem agit æquore toto: (sic enim campum appellat certaminis) quod ira maiores suppeditet vires. Ait verò poëta

Nunc

Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra,
non quòd hinc dextra pugnaret, illinc sinistra, nam utramque manu castui insuerat & colligauerat: sed quia castu modò dexterum, modò sinistrum, Dareti petebat latus; idque ictus ingeminans: & ideo canit poëta *Nec moranec requies*. quam rem simili illustrat grandinis: & ideo de illo concludit

Creber utrâque manu pulsât versâtque Dareta:

vbi ait utrâque manu, ad exprimendam maiorem ictuum vim. Quare errant qui modò dexteram modò sinistram Dareti intentasse credunt crebris ictibus: siquidem poëta, ut constaret Entellum ira percitum ictus & numero & pondere geminasse, ait creber utrâque manu, quod est ictus multitudine ac pondere seu magnitudine tales fuisse ut Daretem grauitè afficeret, & ut poëta loquitur, pulsaret versaretque.

Par. 43

Tum pater Aeneas procedere longiùs iras,
Et sauire animis Entellum haud passus acerbis:
Sed finem imposuit pugnae, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, at talia fatur.

Infœlix, quæ tanta animum dementia cepit?

Non vires alias, conuersaque numina sentis?

Cede Deo. dixitque, & praelia voce diremit.

Ast illum fidi æquales genua ægra trahentem,

Iactantemque utroque caput, crassumque cruorem

Ore eiectantem, multosque in sanguine dentes,

Ducunt ad naues: galeamque, ensẽque vocati

Accipiunt: palmam Entello, taurumque relinquunt.

Rectè facit siue poëta siue Aeneas qui Daretem imminenti mortis subtrahit periculo: poëta, ne tragicum exitum ludis attribuat quibus hilaritatem captabat. Aeneas, ne crudelitatis ac sauitiæ nomine insimularetur, qui socij morte oblectaretur. Et idcirco quem admodum Lycurgus & Plato periculosum certamen istud prohibuere, ita posterioribus temporis cum periculosis certaminibus alijs ubique ferè sublatum est. vbi dum Aeneas increpat Daretem verbis illis

Non vires alias, conuersaque numina sentis?

Cede Deo. —

reuera non tam illum obiurgat quàm solatur, quasi verò numine aduerso pugnet, siue Deus pro Entello decertet, cui resistere non liceat mortali, quo sit vtrius dicatur eum mulcere dictis, sic sanè dirimit pugnam ac victoriæ præmium Entello relinquit, Dareti ensẽ & galeam, victi nimirum solatium, comportari iubet. etsi ægrè hoc frui poterat solatio, dum utroque, hoc est huc illuc demortui similis, iactaret caput, ac declinaret.

Par. 44

Hic victor superans animis, taurumque superbus,

Nate deâ, vosque hæc, inquit, cognoscite Teucris:

1134

Et mihi quæ fuerint iuuenili in corpore vires,

Et qua seruetis reuocatum à morte Dareta.

Dixit, & aduersi contra stetit ora iuueni,

Qui donum adstabat pugnae. durumque reducta

Librauit dextrâ media inter cornua castus,

Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.

Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos

Ille super tales effudit pectore voces.

Hanc tibi Eryx, mediore[m] animam, pro morte Daretis
Perfoluo: hic victor ca[st]us, art[em]que repono.

Satius profecto est ex fumo flammam dare quàm ex flamma fumum. certe iactabundus Dares ex flamma fumum dedit moderatus Entellus, qui effoetis penè viribus iacebat, ex fumo flammam: ita quidem ille temeritatis poenam, hic moderationis ac virtutis præmium, refert. Quod si nonnihil sese ipse commendat, opportunè id facit, cum factis suam ille declararit virtutem quam etiam egregia rursus fortitudinis significatione perspicuam fecit, dum percussit ca[st]u inter cornua taurum, statimque prostravit exanimem quæ omniat[em] gerit opportunius quod interim Sicula gentis dignitati fuerat consulendum: hoc enim nomine visus fuerat Acestes illum ad pugnam incitare. Sed opportunissimè dum ait

Hic victor ca[st]us art[em]que repono.

prudens enim est tunc certaminibus & periculis renūciare (sunt enim aleæ plenissima) cum non sine gloria & dignitate id efficere possit: quod sanè perbellè Entello accidit, qui tum propter ingrauescentem ætatem, tum propter adeptas antea[cto] tempore palmas, tum propter nouissimam hanc præclarissimamque victoriam, magno cum honore potuit pugilatu[m] nūntiū[m] remittere. Certè Annibal, Lucullus, Pompeius, Mithridates, 1135 alijque multi Imperatores summi magna cum gloria conquieuis[se]nt, nisi aleam rursus subire voluisset. Itaque M. Tullius exclamat, longè optimum futurum fuisse Pompeio si è viu[is] decessisset, cum, tribus præclarissimis triumphis de tribus Orbis Terrarum partibus consecutis, agrotaret, ac pro eius salute vota funderet Italia vniuersa. Quapropter scitè (vt ad Athletas redeam) fortunatus ille athletarum parens atque Magister Diagoras, cum vno eodémque dietres filios, singulos singulis in certaminibus, victores renunciari & coronis ac præmijs ornari perspexisset, illud pronunciauit: Morere Diagora: neque enim ascendes in cælum. Et huc pertinet quod rude donabantur Athletæ cum senescerent: milites emeriti omnibus oneribus soluebantur: alicubi etiam è publico alebantur. Sic apud Athenienses in Pritaneo alebantur qui de Patria benè meriti essent, & pro illa fideliter defudassent: id quod magna etiam cum laude facit hoc tempore Veneta Respublica quæ non modò emeritis militibus, verum posteris etiam stipendia sæpè attribuit. atque hic absolvitur tertium certamen: in quo, si Virgilium cum Homero conferas, intelliges esse quidem cur Virgilius nonnihil debeat Homero: sed tamen illi antepone[n]dus sit longo interuallo: præsertim verò dum canit,

Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis

Perfoluo

siquidem rectè Homerus qui Euryalum subtraxit neci dum ab Epeo prostratus esset: sed dum Achillem inducit qui duodecim Troianos adolescentes mactat Patrocli sepulchro, id verò barbarum in morem facit, nec sine ingenti sauitia: quem tamen castigat poëta noster dum Darete subtrac[t]o, meliorem animam pro Daretis morte perfoluit bouem, vbi, quasi excretur hominis litationem, bouem substituit & non insuetam victimam, neque tamen negauerim poëtam ad eorum morem alludere qui secundas ostias mediore[s] & dicerent & precarentur: quem morem expressit etiam in XII. cum caneret

Hoc habet, hæc melior magnis data victima diris.

& huc spectauit etiam Ouidius cum caneret

Cor pro corde precor, pro fibris sumite fibras:

Hanc animam vobis pro meliore damus.

Hæc vt constet hinc Homericam illam hominis litationem non probari. Nam eūdem Homerum, dum canes etiam mactant sepulchro Patrocli, non modò barbariam sed stulti- 1136 tiam quandam præferre nemo non videt.

Partic. 45.

Protinus Aeneas celeri certare sagitta

Inuitat, qui fortè velint, & præmia ponit.

Ingentique manum alium de naue Serefti

Erigit: & volucrem traiecto in fune columbam,

Quod

Quò tendant ferrum, malo suspendit abalto.
 Conuenere viri: deiectamque ærea sortem
 Accepit galea, & primus clamore secundo
 Hyrthacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis.
 Quem modò nauali Mnestheus certamine victor
 Consequitur, viridi Mnestheus euinctus oliua.
 Tertius Eurytion, tuus ó clarissime, frater,
 Pandare, qui quondam iussus confundere fœdus,
 In medios telum torfisti primus Achiuos.
 Extremus, galeaque ima subsedit Acestes,
 Ausus & ipse manu iuuenum tentare laborem.

Quartum siue ludum siue certamen proponit Aeneas: quod sanè ex Homero item deriuatur, qui ante postremo loco, sagittariorum certamine proposito, columbam item nauis malo transfigendam affixit. Mirantur nonnulli cur Aeneas columbam transfigi iussit quæ Veneri Matri dicata esset. cui dubitationi respondent aliqui, volucres omnes alicui numini sacras esse, ac propterea quamcunque auem præfixisset in signi loco, de hac idem quæri potuisse. Et acutè quidem. nec aliter Aristarchus cum quæreretur cur nauium catalogum a Boeotia incæpisset Homerus. nã idem quæri potuisset, (inquit Aristarchus) qualem qualem Urbem aut Regionem præposuisset. Quamquam reuera huiusmodi responsum (quicquid sit de auibus, dum eas numini alicui dicatas affirmant) non excusat Aeneam: quandoquidem cæteræ aues haud sacræ erant Matri. Ergo placuit columbam sagittis obijcere tum quia Homerus idem fecerat, tum quia facilè erat in more positum vt sagittariorum certamen pro scopo haberet columbam. Atenim cur est matri iniurius? sed ne quæso curiosiores simus nos quàm vel Aeneas vel poëta sit superstitiosus. Iam verò qui obseruant poëtam præter morem reticuisse eorum quæ victoribus præmia proponebantur nomina; sat sit cum proposita fuisse, tum victoribus reddita. cur enim non vtrūque liceat? præsertim ad stylum orationemque variandum. Quamquam redditum aut attributum Acesti præmium exprimitur & describitur eleganter. Magis cõmoueor quòd poëtam immemorem faciunt ac suimet oblitum dicunt, dum canit

Quartum
certamen.

Observatur
quædam.
I.

II.

III.

*Quem modò nauali Mnestheus certamine victor
 Consequitur —*

Cloanthus enim victor fuit ac victoris nomine proclamatus, inquiunt isti, nō Mnestheus. Sed hi quoque orandi sunt ne tam facilè obliuiosum eodem ferè in loco faciant poëtam. Ergo Mnestheum modò Nauali certamine victorem fuisse ait, quia secundum obtinuit præmium, cum Gya & Sergesto superatis statim post Cloanthum portū subiisset. Certè non primo tantum sed secundo ac tertio præmium destinauerat Aeneas. Fateor igitur victorem omnium proclamatum Cloanthum: sed Mnestheus quoque præmio ornatus est. Et idcirco Cloanthus lauri coronam accepit, Mnestheus Oliuæ. Atque hinc est vt hîc memoret Mnestheum victorem oliuæ coronatum, cum Cloanthum viridi lauro cohonestasset. Dum verò Homerus duos tãtum è galea extrahit sagittarios, Virgilius quatuor, quibus addit Acestem quinto loco, facilè intelligas aridiorem Homeri orationem, Virgilij ampliorem, præsertim propter ea quæ commemorat de Aceste: hunc enim ima galea cum subsedisset, nobile speciem tandem dedisse ostendit optimi sagittarij. sed audiamus quid quisque sagittarius egerit ante Acestem

IV.

Part. 46.

Tum validis flexos incuruant viribus arcus
 Pro se quisque viri, & depromunt tela pharetris:
 Primaque per cœlum neruo stridente sagitta
 Hyrthacidæ iuuenis volucres diuerberat auras.

Xx 3 Et ve-

Et venit, aduersique infigitur arbore mali.
 Intremuit malus: timuitque exterrita pennis
 Ales, & ingenti sonuerunt omnia plausu.
 Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
 Alta petens, pariterque oculos, telumque tetendit.
 Ast ipsam miserandus auem contingere ferro
 Non valuit: nodos, & vincula linea rupit,
 Queis innexa pedem malo pendebat ab alto.
 Illa Notos, atque atra volans in nubila fugit.
 Tum rapidus iam dudum arcu contenta parato
 Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocauit.
 Iam vacuo lætam cœlo speculatus, & alis
 Plaudentem, nigrâ figit sub nube columbam.
 Decidit exanimi, vitamque reliquit in astris
 Aërijs, fixamque refert delapsa sagittam.

Mira rerum varietate sagittariorum exornat certamen: sed in qua plurimum debeat Homero, qui columbam, quæque columbæ acciderunt, obtulerat. de quibus, quoniam plana sunt in vtroque, non faciam longius: præsertim vt ad Acestem deueniamus. Nam Serestum hîca Sergesto distinguendum, Hyrtacidam quoque Hippocoontis filium habendum, & ab Homericohinc distinguendum, non est quod dubitemus: quemadmodum Pindarum confudisse foedus inter Menelaum ac Paridem iritum, ac sagitta ipsum Menelaum vulnerasse, ex tertio Iliados & quarto satis constat. Sed iam ad Acestem, qui postremus exijt è galea, vel tanquam postremus in ea relictus est. de hoc igitur sic Virgilius.

Partic. 37.

Amissâ solus palmâ superabat Acestes:
 Qui tamen ætherias telum contorsit in auras,
 Ostentans artem pariter, arcumque sonantem.
 Hic oculis subito obijcitur, magnoque fututrum
 Augurio monstrum, docuit post exitus ingens:
 Særaque terrifici cecinerunt omina vates.
 Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
 Signauitque viam flammis, tenuisque recessit
 Consumpta in ventos: cœlo ceu sæpè refixa
 Transcurrunt, crinemque volantia sidera ducunt:
 Attonitis hædere animis: superosque precati
 Trinacrij, Teucrique viri: nec maximus omen
 Abnuït Aeneas: sed lætum amplexus Acestem,
 Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur.

Mirum videri poterat quod paulò ante cecinerat, nimirum Eurytium volentem columbam in aëre transfixisse telo: qui enim telum dirigere ad scopum potuit cum aperto cœlo præteruolaret columba, sêque conderet nubibus? sed nequaquam inusitatum est vt in aëre quoque præteruolantes aues periti sagittarij assequantur, vsque adeo vsus & exercitatio, adhibito tamen iudicio acri, valet. quin multi ex arcu ternas quaternasque sagittas vno eodémque tempore excludentes & eiaculantes, facillè binas ac ternas præteruolantes aues, magnas præsertim, qualis est columba, feriunt, cor etiam ipsum transfigentes. sed
 tamen

tamen mirabilius videri potest vt telum emissum incendatur & comburatur: quod tamē naturaliter contingere potest. vt enim ex confrictis lapidibus quin ex vitreo vase aqua pleno, sed Solis radiis obiecto, excitatur ignis, nec dissimili ratione accenduntur nubes; sic incendi ob celerrimam motum potest arida sagitta & vbi plumbo munita sit, liquefieri: id quod iaculandi peritissimus Acestes experientia comprobauit. Cum tamen imperiti hoc in portenti & monstri loco habuerint, ita vt inde omen auguriumque calamitosum captarint: siquidem

Seraque terrifici cecinerunt omina Vates;

inquit Poëta vbi fera valent graua & tristia. Sic Sallustius, *Serum bellum in angustijs futurum*: 1140 & Virgilius ipse de Noctua *Serum canit importuna per umbras*. ac fortasse quoniam, quæ sero ac tardius accidunt, vehementiora sunt & grauiora, sera omina pro grauib; ac tristib; fermè dirisq; vsurpantur a Vatibus: nisi tamen dicas matutina bonum, vespertina ac sera, malum obtulisse omen; tanta enim erat vel augurum versutia vel imperitæ plebis inscitia, vt hinc vanas & superstitiosas deriuarent suspiciones: quibus Poëta etiam, quoniam vulgi opiniones sectatur aliquando, accomodat stylum. Neque idcirco eiusmodi omina superstitione vindicantur quod euentus respondeat; id quod accidit in præsentia, cū paulo post igne naues deflagrarint aliquæ (ideo enim Canit poëta

— magnòque futurum

Augurio monstrum docuit post exitus ingens)

nam & raro euentus respondet, & casu respondet; itaut inde etiam superstitio imperitæ plebis per inscitiam foueatur. Quamquam fieri potest vt Arioli isti quippe qui demones sæpe consulunt & cum ijs paciscuntur, Demonis arte & diros illos euentus procurent ac gignant, quos etiam prædicunt. Neque enim non multa naturæ præsidij; patrare potest Dæmon quæ deinde ominosa vel admirabilia reputantur. Sed ad Virgilium qui cum comete confert incensam sagittam illam & crinito fidere. Et si poëta interim saniozem prudentissimo Aeneæ tribuit mentem, qui læta & fausta hinc omina interpretatur, & vulgat. Sed eum dum muneribus ornat Acestem, audiamus.

Part. 48.

Summe pater (nam te voluit res magnus Olympi

Talibus auspicijs exortem ducere honorem)

Ipsius Anchisæ longæui hoc munus habebis:

Cratera impressum signis, quem Thracius olim

Anchisæ genitori in magno munere Cyffæus

Ferre sui dederat monumentum, & pignus amoris.

1141

Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro,

Et primum ante omnes victorem appellat Acesten.

Nec bonus Eurytion prælato inuidit honori,

Quamuis solus auem cœlo deiecit ab alto.

Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit:

Extremus, volucris qui fixit arundine malum.

Prudentis & sagacis viri ac ducis est mali ominis famam aut opinionem suspicionemue tollere, ne milites ac populi terrore percellantur & munus suum vel deserant vel timide ac præposterè exerceant. Scitè igitur Virgilius Aeneam inducit qui arte periculo occurrat, ac læta auguretur, quantumuis fortasse mali aliquid ipse quoque subuerteretur. Sic in primo

Spem vultu simulat: premit altum corde dolorem.

ob id igitur statim lætitiæ præferens, ex prodigio, illudque faustum promulgans, Acestem cumulat magnis muneribus. At qui obsecro magnis muneribus, cum eum solo donet cratere? minimè verò. nam & Cratere & laurea corona & victoris laude primum & ante omnes illum ornat declaratque, nec nisi Iouis voluntate (quod munera vehementer augebat) omne contigisse affirmat; quasi Iuppiter Acestis virtuti plauderet. Iam verò ceteri etiam

ri etiam

ri etiam præmijs afficiuntur, quo fit ut magis adhuc & magis Aeneæ liberalitas ac prudentia declaretur.

Partic. 49.

At pater Aeneas, nondum certamine misso,
Custodem ad se se, comitemque impubis Iuli
Epytiden vocat, & fidam sic fatur ad aurem:
Vade age, & Ascanio, si iam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum.
Ducat auo turmas & se se ostendat in armis.
Sic ait: ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, & campos iubet esse patentes.

Quintum
Seu postre-
mum cer-
tamen.

Ad postremum certamen quod inter ludos etiam meritò referre possis, descendit noster Vates: in quo reuera mirificè enitet illius industria; ita ut apud Homerum, quantumvis¹¹⁴² septem proferat certamina, nihil tanti leporis ac venustatis occurrat: nisi tamen certes aurigarum certamen, quo superfedet Virgilius excellere in Homero: quod tamen propter longiores quæ interponuntur collocationes, easque a verisimili alienas, affirmare haud ausim. Denique Naumachia quam vnus excogitauit, Virgilius & ab initio celebravit, satis erat quæ Homero palmam in hoc certamine adimeret: sed admirabilis quem postremo loco profert equester ludus, quique item a Poëta nostro, etsi omnium nobilissimus, videri poterat prætermisus, longo illum relinquit intervallo. Ergo cum nondum quartum certamen absolutum esset, hoc est peropportunè omnino Epytiden accersit Aeneas quæ Ascanio custodem comitemque adiunxerat, secretòque iubet, ut Ascanio renunciaret

— si iam puerile paratum

Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,

Ducat auo turmas, & se se ostendat in armis

quibus verbis satis intelligitur multò antea Aeneam cum Ascanio priuatim egisse ut puerile agmen ad equestrè cursum instrueret. & hac de causa interim circo turbam infusumque populum semoueri iubet, ut campus pateat equestri ludo. Hic verò sine dubio ad Romanam consuetudinem alludit Virgilius, apud Romanos enim erat in more positum ut adulescentibus, præsertim nobilibus, domi militiaeque comites custodisque adiungerentur. de qua re Cicero, Suetonius, Plutarchus & alij multi. Et in eundem morem spectat dum turmas appellat, tres, quos iam iam introducet, equorum ordines. tametsi iusta turma non duodecim equis continebatur, sed duobus supra triginta: ac turma præerat Decurio, quæ modò exprimet Ascanius. quamvis enim turmis singulis princeps adiungitur, Ascanius tamen turmarum omnium dux ac Princeps appareat. Sed rem totam ex aurea poëtæ Musa audiamus.

Partic. 50.

Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit, Troiaëque iuuentus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa coronâ:
Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro:
Pars leues humero pharetras: it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores: pueri bis seni quemque secuti,
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
(Nomen aui referens Priamum) tua clara, Polite,

1143

Pro-

Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis
 Portat equus bicolor maculis; vestigia primi
 Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
 Alter, Atys, genus vnde Atyi duxere Latini:
 Paruus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
 Extremus, formaque ante omnes pulcher Iulus
 Sidonio est inuectus equo: quem candida Dido
 Esse sui dederat monumentum & pignus amoris.
 Cætera Trinacrijs pubes senioris Acestæ
 Fertur equis.
 Excipiunt plausi pauidos, gaudéntque tuentes
 Dardanidæ, veterumque agnoscunt ora parentum.

Multis de causis spectaculum hoc delectasse & intuentium oculos ad se quodammodo rapuisse crediderim: ac primum quia repente apparuerant adolescētes, ac fortasse ne Aceste quidem conscio: deinde quia equites mira pompa & elegantia instructi erant siue equos spectes & phaleras siue equitum ipsorum quæ gestarent arma. Denique ordo etiā quo in campum procedunt, oculos capiat delectetque animos necesse est. Quamquam de ordine quo campum peragrabunt certantes deque certamine ipso, paulò post. iurè igitur interim canit poëta

*Spectaculi
 huius pul-
 chritudo.*

1144

— Quos omnis euntes

Trinacria mirata fremit Troiæque iuuentus.

Quamquam verò per se perspicua videri potest narratio qua nobis illos ponit ante oculos Vates, multa tamen sunt quæ interim requiri possent. Ac primò num Trinacrij forte quartam constituerent turmam cum canat poëta

*Dubitatur
 & explicā-
 tur quadā.
 I.*

Cætera Trinacrijs pubes senioris Acestæ

Fertur equis. —

cui percuntationi omnino respondeam; nullo modo constitutam nouam turmam, sed potius Acestis pubem illam, quippe Troianam genere, sese libenter Troianis hospitibus adiunxisse, eidemque equis etiam fauisse. Et ideo iurè Troiæ ludus dicitur quique à Troianis detur: eodemque nomine Troiani tantum (quantumuis Siculi equites subsequantur aliqui) ad certamen introducuntur. Quæ res secundo quos intelligat parentes dum canit — *Ante ora parentum*. crediderim fieri potuisse vt ex Trinacrijs equitibus aliqui parentibus se se in conspectum dederint: sed tamen Troianos parentes intelligit maximè. Sed qualis erat illorum coma, aut cur canitur

II.

Omnibus in morem tonsa coma pressa coronâ?

Sanè metri ratio postulat vt (tonsa) sit sextus casus, alioquin vitiosum esset carmen, ac propterea cum corona iungenda est: Coronæque rursus, pro galea (sic enim interdum apud Homerum στεφάνη) vsurpabitur, vt egregie notat Seruius. ac propterea sensus erit, omnibus pressa erat coma vel premebatur coma a tonsa corona quod est a tonsa galea, vbi tonsa non ineleganti metaphora diceretur galea quod crista plumisque & ornamentis, quibus interdum completur, careret. At enim quid tandem ornamentis conferebat tonsa galea, cum interim esset sine honore? vel quid valebat ad equitum aspectum exornandum? non ne aptius illud & ornatius cui triplici crinita in bagalea alta Chimera sustinet? Minimè verò; siquidem cum Augustus iam antea huiusmodi certamen Troianorum puerorum dedisset, ac singulos binis hastilibus galeaque, non cristata illa quidem & pennigera, sed ærea tantum, seu consueta, donasset, placuit Virgilio id totum in præsentem certamine ac ludo exprimere, vt tacite caneret Augusto. Adde vix ludum istum in quo tanquam in labyrintho certatur, posse cristatis galeis quæque operosis ornamentis instructæ sint, celebrari, præsertim propter pondus, ita vt tonsa galea opponatur cristatæ & superbis ornamentis excultæ. ita quidem a galeis, pharetra, sagittis, torque commendat illorum splendorem. quod si malis vitium in quarto metri pede admittere, & vocem (tonsa) cum co-

*III.
 ubi locus
 difficilissimus dilucidatur.*

1145

ma

ma copulare qua gaudere solet, & locum reiecta metaphora omni, propriè explicare, ita ut dicas hunc esse sensum omnibus fuisse comam tantam quæ premeretur corona, hoc est forte, idque factum, ut & ornatior appareret ludus dum viridantem coronam gererent, reclamabunt sanè multa. nam præter metri vitium illud, obstat. primò quia nisi galea munirent caput, belli imaginem vix ac ne vix quidem effingebant ullam. Deinde quia cum paulò post se se pueri lacefferent iaculis, verendū fuisset ne vulneribus quoque se se transfoderet; ita ut cum canatur

— *Infestaque tela tulere,*

Et rursus, pugnaeque cient simulacra sub armis,

Nunc spicula vertunt iufensi,

fatendum sit galea munivisse caput. Quid plura? paulò post Ascānius sic fatur

— *En ego vester*

Ascanius. galeam ante pedes proiecit inanem,

Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.

Quid clarius ut intelligatur coronam illam fuisse consuetam galeam, ac proinde priorem lectionem & explicationem omnino esse retinendam; Itaque fateor ego quidem hunc locum inter illos numerandum quem poëta, si licuisset poëma per otium recognoscere & emendare, mutasset, ut tolleretur ingentem illam cacophoniam — *Tonsa coma, pressa corona, corneabina, præfixa hastilia* qua cacophonia nulla maior: sed aliam esse sententiam, omnino pernego, nam qui dicunt poëtam de industria tot ac tantas voces uno eodemque in loco eadem littera terminasse, ut eorum similitudinem & aequalitatem exprimeret, mihi quidem pro naivo inertem faciunt poëtam: quique pueriliter verius ludat quam auri- bus quæ superbissimæ sunt, & cacophoniam grauati ferunt, seruiat villo modo. fateamur igitur coronam pro galea usurpari, ita ut galea premere comam. & ideo ut de re tota, quod ad Augusti munificentiam attinet plenius constaret, pergit: — *Corneabina ferunt præfixo hastilia ferro*: quibus tacitè indicatur reliqua pars Augusti munificentiae & caritatis. Singuli verò Ductores singularum familiarum Romanarum auctores commendantur; inter quas Atys vnde Actia familia, ex qua materno genere est ortus (si credere fas est) Augustus: cuius mater Actia vocabatur.

Partic. 47

Postquam omnem læti confessum, oculosque suorum

Lustrare in equis, signum clamore paratis

Epytides longè dedit, insonuitque flagello.

Olli discurrere pares; atque agmina terni

Diductis soluere choris: rursusque vocati

Conuertere vias, infestaque tela tulere.

Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus,

Aduersis spatij, alternosque orbibus orbes

Impediunt: pugnaeque cient simulacra sub armis.

Et nunc terga fugæ nudant, nunc spicula vertunt

Infensi: facta pariter nunc pace feruntur.

Satis constare potest tria ista tantum agmina Troianorum certamini fuisse adhibita. Nam fieri nullo modo potuisset ut Siculi adolescentes tanta celeritate discere ac sine perturbatione ordinum tot talesque conuersiones exercere potuissent, ac tam varias obire vices: id quod Troiani pueri visu edocti perficere potuerunt quidem. Hic verò longè præstaret oculis perspexisse equitum agilitatem, & certaminis elegantiam ac pulchritudinem, quam illam ex verbis discere aut coniectare. Nam si quando factis imparia sunt verba, certè in pulcherrimis ludis, præsertim equestribus, sunt imparia; spectatores enim requirunt non auditores, oculos non aures tantum. Verum tamen sic rem totam describit poëta noster, ut quoquo modo eam oculis obijcere videatur. Quod si impar est adhuc tanto muneri descriptio proposita, ecce tibi author similibus rem illustrat ac pergit

Vt

Part. 47

Vt quondam Cretâ fertur Labyrinthus in alta
 Parietibus textum cæcis inter, ancipitemque
 Mille vijs habuisse dolum, quâ signa sequendi
 Falleret indepreñsus, & irremeabilis error.
 Haud aliter Teucrûm nati vestigia cursu
 Impediunt, texuntque fugas, & prælia ludo:
 Delphinum similes, qui per maria humida nando
 Carpathium Libycûmque secant, luduntque per vndas.

Senferat Poëta atque oculis etiam facillè perspexerat aliquando quàm difficilis esset hic ludus, rem igitur explicat primò Cretensis Labyrinthi similitudine quæ item plana est: quemadmodum etiam Labyrinthi istius forma peruulgata & a multis decantata. potuisset verò Choream aliquam in exempli loco adhibere: sed fortassè minùs æquasset inuolutam ludi istius rationem: quam propterea Delphinorum comparatione illustrat magis: quæ comparatio aptissima item videri potest.

Part. 48.

Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
 Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
 Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos:
 Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes
 Albani docuere suos. hinc maxima porro
 Accepit Roma & patrium seruauit honorem.
 Traiâque nunc, apueri, Troianum dicitur agmen
 Hac celebrata tenus sancto certamina patri.

1147

Crediderim ludos istos sub Augusti tempus fuisse vñtatos apud Romanos (de postremis loquor & equestribus) & idcirco suam huc industriam retulisse Virgilium vt persuaderet a Troianis, & ab Iulo inprimis, ad Romanos permanasse. & idcirco hanc non contemnendam excogitauit rationem, statuens a Troianis ad Albanos, ab Albanis ad Romanos certamen hoc esse deriuatum: quod, cum Troianum diceretur agmen, perquam uerisimile videri poterat. Atque hîc claudit Poëta ludos quos in Anchisis demortui honorem ac parentationem instituerat. Crediderim autem quinquepartito illos describuisse vt Græcorum penthatlos & Latinorum Quinquertiones exprimeret aut etiam superaret: qui. n. ludi in Olympicis celebrabantur, ferè exprimuntur interim: qui etiam Quinquertionibus respondent. Quamquam Naumachiam hîc profert qua mirificè superat Olympicorum atque adeo Homericorum ludorum præstantiam: qui tamen quadrigis quas hîc omittit Virgilius, illustres erant; ita ut Horatius in quadrigarum certamen intuens Pindarum secutus canat

— *Métaque feruidis euitata rotis*

Terrarum dominos euehit ad Deos.

Sed nimirum solertissimus Poëta noster nauium certamen bigis aut quadrigis substituit magna cum dignitate; & verò vt loci, quantum existimo, rationem haberet: cum Drepanum minùs idoneum offerret campum huic ludo. Sed vt vt sit, equestri certamine sic illustrauit pompam, vt Olympici omnino impares videri possint. Hosce verò ludos etiã ante Augusti tempus fuisse in more positos apud Romanos, declarat illud M. Tullij in secundo de legibus, vbi, *Ludi publici* (inquit) *cum sint cauea circumque diuisi, sint corporum certationes, cursu & pugilatione, luctatione, curriculisque equorum*: vbi caueam circumque aliâque multa ex recepto Romanorum more in ludos istos introduxisse Virgilium satis constat. tamen si non est dissimulandum luctationem ex quatuor istis ludis prætermisisse, discum item ac saltum quæ duo certamina penthatli subibant, præterisisse, Naumachiam contra & iaculationem addidisse. cur autem luctationem prætermiserit, quæ tamen & in Homero obuia est & colitur passim, cur item discum & saltum omiserit, non facillè statuerim, nisi tamen

tamen trita nimis esse dixeris, aut habendam existimasse rationem temporis, quod tot cor-
taminibus opportunitatem minimè præberet: præsertim dum ad equestrem ludum, ut
Augusto plauderet, properaret, & hinc intelligere licet cur carminibus illis

*Ante Urbem pueri, & primo flore iuuentus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus,
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, ictu cursuque laceffunt,*

li. 7.

complexus sit Homericos ludos omnes, vno disco prætermisso: nam agi ab Aenea conti-
nenter & ex ordine ludi illi vix poterant omnes vno die: referri hic commodè poterant:
aut etiam peragi, cum vno eodemque tempore, ac promiscuè peragerentur omnes. Leni-
que cum trahat sua quemque voluptas, non magis quaerendum esset cur Virgiliani non
plane respondeant Homericis, quam cur Homerus ad septennarium illos redegerit.

Partic. 49.

Hic primum fortuna fidem mutata nouauit,

Dum varijs tumulo referunt solemnia ludis,

Irim de Cælo misit Saturnia Iuno

Iliacam ad classem: ventosque aspirat eunti,

Multa mouens, nec dum antiquum saturata dolore.

Illa viam celerans per mille coloribus arcum,

Nulli visa, citò decurrit tramite virgo.

Conspicit ingentem concursum, & littora lustrans,

Desertosque videt portus, classemque relictam.

Ac procul in sola secretæ Troades actæ

Amissum Anchisen flebant: cunctæque profundum

Pontum aspectabant flentes: (heu) tot vada fessis,

Et tantum superesse maris. vox omnibus vna.

Urbem orant, tædet pelagi perferre laborem.

TERTIA
PARS.

IN quana-
uibus ignes
subiunguntur
& extin-
guuntur.

Succedit iam tertia pars, in qua, expleta ludorum hilaritate, læta Troianorum fortuna in-
calamitosam commutatur. & ideo eleganter poëta fortunam mutatam, nouasie ait fidē,
quod est Aeneam & Troianos non in eodem reliquisse statu & tranquillitate, sed fidē mu-
tasse & infidelem (ut solet) euasisse. Quod totum canit poëta noster propter classis incen-
dium quod non sine detrimento restinguitur maximo. Vbi obseruo, quam oppositè Vir-
gilius cum rebus lætis misceat mœstas & humanæ vitæ aleam describat: cum enim tempe-
rati successisset commodus euentus ac foelix, ecce tibi foelici, nunc classis incedit calami-
tas: quibus sanè admonemur ut ad omnem fortunam pectus præparemus. Hic verò qua-
ras in quo rerum statu versemur. Certum est enim tempestatem ad fabulam & actionem
perfinuisse, cum ab Iunonis procedat ira, quæ Troianos a Latio arceret longius: id quod ad
propositum pertinet argumentum, in quo canitur,

Multum ille & teris iactatus, & alto

Vi superum, seu a memorem Iunonis ob iram,

& ideo hic canitur de Iunone,

Multa mouens; nec dum antiquum exaturata dolore.

Certum quoque est parentationem & ludos istos pertinere ad Episodium, & a Poeta ci-
tra argumentum propositum excogitatos ad actionem amplificandam exornadāque.
Nunc igitur ab Episodio ad fabulam regreditur: ad quam tamen ita regreditur, ut a lu-
dis & Episodio arripiat occasionem: Iuno siquidem atque Iris captans ex ludis opportu-
nitatem, nauibus molitur incendium, ut a destinato Latij itinere & navigatione Troianos
auertat. Ob id igitur ad actionem rediens poëta canit

Irim de Cælo misit Saturnia Iuno

Iliacam ad classem

Interim

Interim tamen dubites quâ Iunoni in praesentia in aërem ac ventum potestas tribuatur, cui ad Aeolum paulò antè confugiendum fuit. Respondeo tamen aliud esse ventos saeuos in mare impellere tempestatemque ciere, aliud in aëre ventum commouere & igni excitando aspirare. Quo circa ibi maritimam tempestatem supplex requirit ab Aeolo quòd in alieno sit Regno: hinc ignes excitat in proprio. Sed quoniam Iris adiuta ventis, celeriter peruenit ad Iliacam classem, quam opportunè classi incendium ac ruinam struat, videamus.

Par. 50.

Ergo inter medias se se haud ignara nocendi
Conijcit, & facièmque deæ vestèmque reponit.
Fit Beroë, Ilinarij coniux longæua Dorycli,
Cui genus, & quondam nomen, natique fuissent:
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O misere, quas non manus (inquit) Achaica bello
Traxerit ad lethum patriæ sub mœnibus: ô gens
Infelix, cui te exitio fortuna referuat?
Septima post Troiæ excidium iam vertitur ætas,
Cum freta, cum terras omnes, tot inhospita saxa,
Sideraque emensæ ferimur, dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, & volumur vndis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes:
Quis prohibet muros iacere, & dare ciuibus urbem?
O patria, & rapti nequicquam ex hoste penates,
Nullane iam Troiæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum, & Simoënta videbo?

Cum desertos videat portus classemque relictam, hinc rei benè gerendæ arripit occasionem. sumit igitur, dum moestas videt mulieres Troianas, & longa nauigatione pertasas, Beroes faciem: quod est matronæ longæuæ, quæque tum ob ætatem tum ob nobilitatem auctoritatis haberet plurimum. At enim, quo consilio Beroes faciem sumit quæ in coetu esse credebatur? Certè Iris sic alloquitur Troianas vt Beroën in coetu esse veluti exploratum sumat. & ob id ait *Italiam sequimur*, & huiusmodi alia multa quæ praesentem designant Beroën. omnino igitur indicare debuisset Poëta Irim non modò obseruasse vacuas naues & tædio pertasas mulieres, verum etiam Beroën abesse: id enim multò maximè seruiebat Iridis seu diligentiae seu versutiae declarandæ. Sed nimirum Virgilius adamat ingeniosam breuitatem, in primisque Homericas repetitiones deuitat. Cum igitur inducturus esset Pyrgon quæ affirmaret Beroën abesse a coetu, atque inde colligere posset ingeniosus lector Iridem ea planè de causa Beroes faciem sumpsisse, quòd abesset, & auctoritate praestaret, reticendum putauit interim, id ab Iride obseruatum: quod tamen euentus ostendit & comprobauit. Atque hic priusquàm vltèriùs progrediar, illud monuerim, haud committendum vt vllò vnquam tempore classis sine optima custodia relinquatur: habet. n. miras opportunitates tum ad bellum tum ad pacem, vno verbo ad vitam priuatim ac publicè: sed in primis ad Regni ac Reipublicæ potentiam dignitatèque tuendam. vt mirum sit Aeneam, hoc est prudentissimum ducem, permisisse vt sine optimo praesidio relinqueretur: sed ludorum splendor ac nouitas id effecit. itaque hinc etiam discendum, nunquàm vbi celebrandi sint ludi & magnus populi concursus faciendus sit, portas, mœnia, classem, arces sine custodia relinquenda, quin maiore praesidio munienda. Iam verò quàm graues aculeos habeat Iridis oratio, & quàm facilè fessas mulieres illas ad classis incendium molendum impellere possit, nemo non videt. vbi in primis eas incitat ex Andromaches quam inspexerant foelicitate. nam id sibi volunt ea carmina

Y y Nullane

*Nullane iam Troia dicentur mœnia? nusquam
Heclores amnes, Xanthum & Simœnta videbo?*

Sic ficta Beroë: quæ mare magnum illis obijcit non sine astu, cum eas maris tædio mœrētē aspersisset. perinde enim est ac si diceret, cum tot tantisque calamitatibus iactatæ ac pressæ fuerimus in angusto pelago, quæ vnquam magni maris & vasti pericula incolumes euademus? Magnum verò mare appellat mediterraneum, quia Oceani magnitudo ignota erat per idem tempus, ita vt mediterraneum mare magnum appellaretur.

Partic. 51.

Quin agite, & mecum infastas exurite puppes.
Nam mihi Cassandra per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: Hic quærite Troiam:
Hic domus est, inquit, vobis iam tempus agi res:
Nec tantis morâ prodigijs; en quattuor aræ
Neptuno: deus ipse faces animûmque ministrat.
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem:
Sublatâque procul dextrâ connixa coruscat,
Et iacit. hic vna è multis, quæ maxima natu
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix,
Non Beroë vobis, non hæc Rhœ teia, matres,
Est Dorycli coniux. diuini signa decoris,
Ardentēque notate oculos, qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisque sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Aegram, indignantem tali quòd sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
Hæc effata —

1152

Cum satis superque incensas ad classis incendium Troianas cernat Iris, haud amittit rei peragenda occasionem: Itaque diuinum veluti responsum humanis argumentis adiungens, facem arripit & classi prima intentat ignes. Vbi primùm obserues geminam vel potius triplicem hic apparere imitationem. Cum enim poëta dicendi munus concessisset Iridi quam mittebat Iuno, Iris Cassandram loquentem rursus fecit dum clamaret

— *Hic quærite Troiam:*

Hic domus est. —

quamquam ad omnem hæsitantiam tollendam, continuò Iridi dicendi munus restituit poëta, quæ classē sine dubio in cineres conuertisset, nisi Pyrgo fraudem Iridis agnouisset, ac Beroën ob incommodam valetudinem abesse demonstrasset. Quamquam ne id quidem impedire satis potuit quòd minus classis detrimento maximo afficeretur, sed quærat aliquis cur Neptuno quattuor excitatæ essent aræ. nam sat video hinc Iridem clam occasionem arripuisse vnde persuaderet humana diuinaque iura incendium illud suadere. quattuor enim illis mœstissimis fœminis ostendit aras vt existimarēt diuinos veluti ignes subministrari quibus optatum incendium absolueretur & classis illa in cineres conuerteretur. Sed cur tot aræ Neptuno extarent id verò incompertum. crediderim igitur Cloanthum de quo supra cecinit poëta, hunc ponto tendisse palmas, ac ponti numina in vota vocatis, dixisse

Vobis latus ego hoc candentem in littore taurum

Constituam ante aras —

hæc aras statim erigi iussisse voti reum. at cur quattuor? aras enim vouisse satis constat. Quattuor quia omnia ponti numina inuocauerat, quæ quattuor in vniuersum credebantur: & id circo pergebat poëta

Dixit

*Dixit: eūque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus, Panopoeaque virgo;
Et pater ipse manu magna Portunus euntem*

Impulit. —

En totum marinorum numinum, seu Deorum numerum quaternario comprehendi. quis igitur non suspicetur quatuor aras istas statim a Cloantho victore votique reo extruendas curatum? Nam si quis obijciat Neptunum adhuc superesse inter numina ponti, illique in primis tanquam Principi, etsi reticeatur, de nomine, quintam aram, vel potius primam, fuisse erigendam, vnde numerus perturbaretur, iam Portunum eundem esse cū Neptuno, proindeque nullum maris numen relictum, compertum est. & ideo M. Tullius in libro II. de natura deorum ait hunc Deum & Neptunum & Portunum dictū, Neptunum a nando, Portunum a portu, & hinc fit vt hoc in loco pater & magna manu nauim impulsisse dicatur a poëta. appellat enim illum patrem, non tam vt indicet Oceanum fuisse Primum rerum corporatarum elemētum, quā vt marinorum numinum primus ac Princeps censeretur. Quod si vix credas intra breuissimum illud paucarum horarum spatium potuisse erigi aras illas (quod tamen in tanta victoris lætitiā & gloria mihi quidem fit verisimile) affirmare possumus quatuor aras iam antea fuisse constitutas Neptuno, vt Troianæ foeminæ quæ interim totæ erant in hoc numine exorando atque huic omnes vota precēsque offerebant, percommode possent hoc obire munus, ob id igitur placuit quatuor extruere aras, & mulierum illarum pietati, vel potius superstitioni, opportunum offerre locum.

Part. 52.

At matres primò ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ. Spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisque vocantia regna:
Cum Dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentēque fugā secuit sub nubibus arcum.
Tum verò attonitæ monstribus, actæque furore
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem:
Pars spoliant aras, frondem, ac virgulta, facēsque
Conijciunt. furit immixtis Vulcanus habenis
Transstra per & remos, & pictas abiecte puppes.

Sæpè contingit vt meliora consilia spernamus, deteriora sequentes, idque tum maximè cum aliqua nos inuaserit animi perturbatio. id quod accidit in præsentia: præsertim verò cum Iris se se illarum oculis eripuisse. verendum est enim ne, cum illam intueri haud posset, nec quæ Pyrgo dixerat, proprijs oculis cernere, hanc deliram iudicarent, & diuinitus factum existimarint, vt Beroë, & si ægotaret absens, se se in cospectum dederit, quæ illarū prospiceret calamitati. Sed vt vt sit, certum est Poëtis vsitatum, vt eludendis mortalibus numina inducant; quæ muliercularum cultum sumant ac formam. sic apud eundem poëtam *Alecto se se in vultus transformat aniles ac* fit Calibe: Iuno ipsa apud Ouidium Semelis sumit faciem. sic Pallas Aracnis induit vultum. eodēque modo sæpè apud Homerum videas Iridem, Palladem & apud alios Cererem aniles vultus ac personas suscepisse. Neque verò existimandum est poëtam non ex historiis ansam huius incendij deriuasse, Nam proditum est literis Iliensem quandam foeminam (id quod ex vetustate recensuit Halicarnaseus Dionysius) nomine Romā huiusmodi incendium suasisse Troianis foeminis. ac facillè ventorum opportunitatem captarunt ad huiusmodi incendium virorūque absentiam obseruarunt: quæ deinde eleganter poëta noster Iridi de more aptauit ad Iunoni.

Part. 53.

Nuntius Anchisæ ad tumultum, cuneosque theatri
In censas perfert naues Eumelus, & ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare fauillam;
Primus & Ascanius, cursus vt lætus equestres

Yy 2 Duce-

Ducebāt, sic acer equo turbata petiuit
 Castra: nec examines possunt retinere magistri.
 Quis furor iste nouus, quò nunc, quo tenditis? inquit
 Heu miseræ ciues: non hostem, inimicaque castra
 Argiuūm, vestras spes vritis. en ego vester
 Ascanius. galeam ante pedes proiecit inanem,
 Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.

Ad tumultum properat Nuncius, & incendij mentione, cui ad stipulatur atra in nimbo fauilla (talis enim per diem est noster ignis, qui ardens fumus est veriùs quàm purus ignis) ludos ac lætitiā in serium dolorem trepidationēque conuertit. hinc egregiè poëta occasionem arripit bellicosam, seu generosam Ascanij indolem declarandi, qui nulla interposita mora contendit ad castra, vbi quam igni extinguendo non potest manu operam adhibere vnus, nobilem adhibet orationem qua ostenditur non defuisse illi eloquentiam, & in iuuenili pectore iam radices egisse prudentiam. id quod ea verba declarāt, *quis furor iste nouus?* vbi sic furoris illas accusat, vt tacitè nouum esse fateatur, ac propterea probet antea actam illorum vitam vnde faciliùs in suam illas sententiam trahat ac retardet ab incepto. & idcirco pergit, *Quò nunc, quo tenditis?* Sed illud præclarum

Heu miseræ ciues: non hostem, inimicaque castra

Argiuūm, vestras spes vritis.

quasi dicat faces istæ ac flammæ Argiuorum classi fuerant adhibendæ: quòd si per errorem id planè vobis in animo erat, sciatis vos vestras spes vrere, quod est contra proprium commodum laborare & optatas Regni sedes speratūque regnum flāmis istis euertere. Sic Tibullus, *Quid messes vris acerbe tuas?* Atque hinc satis constat de Romano Regno seu Latio iam cogitare Ascaniūm, & puerum grauiā meditari, quibus omnibus Augusto canit egregiè poëta noster. Atque hinc intelligitur pressam illam coronam fuisse galeam, cum galeam exuat Ascanius vt se amicum & vultu & galeæ proiectu declarat, si fortè longius cum armatorum equitum tumultum audientes, suspicatz essent miseræ, hostes aduētasse aliquos. vt enim apud Ilium longa illa hostium præsentia eas olim concusserat, ita fortè nunc armatorum illorum conspecto vel audito aduentu, inermes mulieres in veterem trepidationem (id quod per somnium fieri sæpè solet) recidere potuissent. Sed quoniam non potest non magis ac magis vrgerē magnanimi Aeneæ præsentia, illum aduentantem agnoscamus.

Partic. 54.

Accelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrūm.

At illæ diuersa metu per littora passim

Diffugiunt, Syluasque & sicubi concaua furtim

Saxa petunt. piget incepti, lucis que suosque

Mutatæ agnoscunt excusæque pectore luno est.

Sed non id circo flammæ, atque incendia vires

Indomitas posuere: vdo sub robore viuit

Stupa, vomens tardum fumum: lentusque carinas

Est vapor, & toto descendit corpore pestis.

Nec vires heroum, in fusaque flumina profunt.

Accelerat Aeneas vt occurrat igni, auertatque calamitatem. bona igitur spe simus: nam non mittit sed proficiscitur, & accelerans proficiscitur ipse. hinc enim fiet vt eo præsentē & laboris partem subeunte, ceteri omnes suo muneri satisfaciant pro virili: alioquin verendum ne Duce absente, disfluerent huc illuc in tali tantoque periculo. Diffugiunt tamen funestæ illæ foeminae, quas piget facti: sed serò sepiunt Phryges quoque istæ: nō enim sine graui classis detrimento extinguetur ignis: iurè igitur piget: id. n. esse solet morbi cui medi-

medicamentum, seu calamitatis cui auxilium, seriùs afferatur. itaque acutè Plantus: pude-
re præstat quàm pigere. iurè igitur lucem ac suos effugiunt funesta: mulieres illæ, præfer-
tim verò excussa pectore Iunone ipsa, hoc est furore excussò quem illarum pectori per
Iridem iniecerat Iuno: vbi ea verba — *Excussa que pectore Iuno est*, Emphasim habent ma-
gnam, ac significant quasi bacchantes vel potiùs furiarum instinctu percitas, egisse tædas
in classè: sic in 6. Sybilla. — *Bacchatur, magnum si pectore possit Excussisse Deum* — Quam-
quam ne siquidem mulieres illæ mutant mētem, extinguuntur flammæ, quas propterea
describit poëta noster, ac tandem pestem appellat quæ grassetur classe tota, ita vt vires He-
roû haud sufficiant tantis ignibus, infusis aquis (infusa flumina inquit Vates amplificandi
causâ) restinguendis. Itaque ad diuinum auxilium se se conuertit Aeneas.

Part. 55

Tum pius Aeneas humeris abscindere vestem,
Auxiliòque vocare deos, & tendere palmas,
Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad vnum
Troianos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam euadere classi
Nunc pater, & tenues Teucrum res eripe Letho,
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor demitte, tuæque hîc obrue dextra.
Vix hæc ediderat, cùm effusis imbris atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, & campi, ruit æthere toto
Turbidus imber aqua, densiq; nigerrimus Austris,
Implenturque super puppes, semusta madescunt
Robora, restinctus donec vapor omnis, & omnes
Quattuor amissis, seruata à peste carinæ.

1158 Vestem perinde ac crines dilacerare in summo dolore, ethnicorum quoque mos fuit. sic
etiam in XII. Regina hostis aduentu cognito

Purpureos moritura manu discindit amictus:

sic Suetonius, Veste discissa, capite conuerberato, actum de se pronunciauit. non tamen in
tali fortuna, & si afflicta, desperat Aeneas, dum ad diuinum numen confugiens, ab eo au-
xilium implorat: quod etiam impetrat, ita vt quattuor exceptis nauibus (fortè quia qua-
tuor Neptuno aras erexerant, Ioui nullam) classis conseruetur incolumis. hîc verò illud
— *si quid pietas antiqua labores Respicit humanos* — non hesitantis est sed acriter depre-
cantis; quasi dicat si tua pietas respicit nostros casus, quemadmodum sine dubio respicit
(& idèo pietatem Iouis appellat antiquam, quod est diuturnis experimentis perspectam)
da flammam euadere classi: & hac de causâ subdit — *& tenues Teucrum res eripe letho*; vbi
ab egestate Teucrorum qui ab Iouè ipso ortum duxerant, captat pietatis & clementiæ
præsidium. ità vero describit repentini imbris aduentum, vt æstiuos imbres qui item repē-
tè ingruant, imitetur. nam tonitrua & id genus alia erumpunt. hunc tu locum cum eo
conferas in quo Iuno talem immittit imbrem: locus occurret in IV.

Part. 56.

At pater Aeneas casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat: versas, Siculisne resideret aruis,
Oblitus fatorum, Italasne capefferet oras.
Tum senior Nautes, vnum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte:
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira

Yy 3

Magna

Magna deūm, vel quæ fatorum posceret ordo.

Isque his Æneam solatus vocibus inquit:

*Quarta
sen postre-
ma Pars,
In qua de
Sedibus de-
liberatur
ac fessis gē-
tibus Vrbis
datur.*

Ad postremam huiusce libri devenimus partem: in qua tali ac tanto casu perculsus Æneas, æstuat mirificè ac ferè desperat Latij regnum deploratque: vel certè fessæ gentis illius acerbam miseratus calamitatem non nihil cogitat, num præstaret Siculis confidere terris. Quæ cum ita sint, haud dubiè in Actione versamur in præsens, versabimurque diu. dum enim Æneas siue terris siue mari iactatur, quod est germanum fabulæ siue actionis argumentum, in Actione versemur necesse est: quin eò magis absumus hîc ab Episodio & Actione occupamur, quòd non mari solum iactatur interim Æneas vt in superioribus tempestatibus, neque in terra tantum, vt cum in Crera pestilentia laboraret, aut apud Strophadas harpijs exagitaretur, sed terra marique sæuæ memorem Iunonis ob iram exagitur & infestatur. iam verò, cum ob eiusmodi calamitatem nutare videatur Æneas, appositè Nautem inducit Poëta qui non veretur Æneam vel increpare, vel solari vt ad optatū regnum contenderet. vbi prius a senectute, sapientia, qua illum Pallas ornauerat, a peritia multarum artium, a rerum futurarum persensione, Vnde Vates habebatur ac responsa dabat, &

Quæ portenderet ira

Magna Deūm vel quæ fatorum posceret ordo,

illum idoneum ostendit qui solaretur Æneam atque illius hæsitantiam depelleret. videtur autem Poëta Nautem introduxisse in Nauticorum gratiam, quorum familia Romæ erat illustris: talem enim illam appellat Halicarnaseus Dionysius in vi. sed prudentem ac suauem Nautis orationem audiamus

Partic. 57.

Nate Dea, quò fata trahunt, retrahuntque, sequamur,

Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.

Est tibi Dardanius diuinæ stirpis Acestes:

Hunc cape consilij socium, & coniunge volentem

Huic trade, amissis superant qui nauibus, & quos

Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est:

Longæuósque senes, ac fessas æquore matres,

Et quicquid tecum inualidum, metuensque pericli est,

Delige: & his habeant terris sine mœnia fessi.

Vrbem appellabunt permissio nomine Acestam.

Talibus incensus dictis senioris amici:

Tum verò in curas animus diducitur omnes.

Et nox atra polum bigis subuecta tenebat:

Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis

Anchisæ subitò tales effundere voces

Commoda concione vtitur Nautas vt Æneam in meliore confirmet sententia dum ancipiti cura distrahitur: siue enim ex eius sermone illius hæsitantiam percepisset, siue, vt erat Vates, eius mentem aliunde deprehendisset, nunc pro sua beneuolentia & studio, siue etiam quia Vates deorum ac fatorum sunt administri, tacitè illum obiurgat, etsi apertè eundem solatur, & ad meliorem sententiam propellit. De huius verò concionis artificio nihil dicam, quòd quæ in non dissimili, hoc est deliberatiui generis, argumento iam antea diximus non vno in loco, huc reuocari poterunt percommode dum spectatur artificium. Illud tamen monebo eiusmodi concionem authoritatis (quemadmodum in hoc genere optandum) & consilij esse plenissimam: consilij, quia ad fatorum deorumque voluntatem constanter sequendam illum adducere molitur, vnde etiam Regnum Latij assequatur: authoritatis, quia non modò senex est ac Vates, optimisque artibus & prudentia plenus, verum etiam quia satis ostendit se quoque discrimini illi subeundo paratum esse quod pro-
ponit

ponit Aeneæ: nam ideo ait *sequamur*. At enim, cur tandem huic nos discrimini obijciemus dum fata ipsa videntur nos ab incepto retrahere, & quæ nos illinc trahere videntur fata, eadem nos hinc tam vehementer retrahunt? Minimè verò, inquit Nautes, sed Quicquid erit, *superanda omnis fortuna ferendo est*; Quasi diceret tolerantia superandam fortunam aduerſam, ex quo intelligitur ad fata referre quòd traherentur, ad fortunam ac tacitè ad Iunonis iram quòd retrahi viderentur. Iam verò Nautes conſilium exponit ſuum: quod

1161 Aeneæ arrideat neceſſe eſt. ſiquidem Aeneas non tam ſui cauſa quàm matrum illarum, ſenum, & infirmæ turbæ commouebatur mœrore; ita vt agrè non illis conuiuere poſſet, & de Sicula terra non cogitare, docet igitur Nautes cum ijs conſulendum tum fatiſ obtemperandum, atque huc ſpectat totum Nautis cōſilium oratiōque vniuerſa. ſinas enim (inquit) *ſenes ſeſſaē qua matres, Et quicquid tecum inualidum metuēſque pericli eſt*, hiſ confideat terris, habeātque mœnia, ac ſummatim ab Aceſte Aceſtam ædificent ac nominent, nos reliqui in Latium contendamus. Hæc ſummatim Nautes, vnde, rem totam vt diligenter æſtimet, in nouas curas adducitur Aeneas, ſed hæc expediet nox curarum, mater.

Part. 58.

Nate, mihi vita quondam (dum vita manebat)

Chare magis, nate Iliacis exercite fatiſ:

Imperio Iouis huc venio, qui claſſibus ignem

Reppulit, & cœlo tandem miſeratus ab alto eſt.

Conſilijs pare, quæ nunc pulcherrima Nautes

Dat ſenior: lectoſ iuuenes, fortiſſima corda.

Defer in Italiam: gens dura, atque aſpera cultu

Debellanda tibi Latio eſt. Ditiſ tamen ante

Infernaſ accede domoſ: & Auerna per alta

Congreſſuſ pete nate meoſ, non me impia nãmque

Tartara habent, triſtèſque vmbra: ſed amœna piorum

Concilia, Elyſiũmque colo. huc caſta Sybilla

Nigrarum multo pecudum te ſanguine ducet.

Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia, diſceſ.

Iamque vale: torquet medioſ nox humida curſuſ,

Et me ſæuuoſ equiſ Oriēſ afflauit anhelis.

Dixerat & tenuēſ fugit ceu fumuoſ in auroſ.

Cum reſumpſiſſet Poëta dicendi munuſ, & Aeneam ad curarum matrem perduxiſſet, noctēmque deſcripſiſſet, vt intelligeremuoſ Aeneam ſe quieti dediſſe, Anchifeſ de more inducit qui peruiſum illum ſoletur & vt Ioui fatiſque obtemperet cohortetur, quin ſe ab Ioue qui claſſibuſ ignem depuliſſet & illiuſ vicem miſeratuſ eſſet, miſſum ait vt ſignificaret illi omnino faciendū vt Nautiſ conſilium complecteretur: quod etiam ſtrictim attingit hiſ verbis

*Conſilijs pare, quæ nunc pulcherrima Nautes**Dat ſenior, lectoſ iuuenes, fortiſſima corda,**Defer in Italiam —*

1162

& quoniam plurimum referre poterat vt Anchifeſ qui ad conſcendendum impellebat Aeneam & Latium petendū, eum admoneret de rebus gerendiſ atque ad ſuperandam quam Nauteſ dixerat fortunam, inſtrueret, ecce tibi ſummatim filium edocet de itinere ac nauigatione, de quæ rerum gerendarum opportunitate: quin poſteritati nomine, Urbis ac Regni mentione iniecta, illum incendit, quæ omnia ſe in Elyſijs quooſ incoleret, enarraturum pollicetur. & idcirco *congreſſuſ* (inquit) *pete Nate meoſ*. quo fit vt ijs aperiat campum quæ paulò poſt canentur in VI. Quibuſ omnibuſ ſibi ſternit aditum Poëta vt de more canat Auguſto. Ita quidem, quaſi verò magna noctiſ parſ decuriſſet, ſibi que propterea diutiuſ morari non liceret, orationem concludit Anchifeſ aitque

Iam-

Iamque vale; torquet medios nox humida cursus,
 & a filio discedit statim.

Partic. 59.

Aeneas, quò deinde ruis? quò proripis? inquit.
 Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
 Hæc memorans, cinerem & sopitos suscitât ignes,
 Pergameumque larem, & canæ penetralia Vestæ
 Farre pio & plenâ supplex veneratur acerra.
 Extemplò socios, primùmque accersit Acesten:
 Et Iouis imperium, & cari præcepta parentis
 Edocet, & quæ nunc animo sententia constet,
 Haud mora consilijs; nec iussa recusat Acestes.
 Transcribunt Vrbi matres, populùmque volentem
 Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
 Ipsi transra nouant, flammisque ambesâ reponunt
 Robora nauigijs: aptant remósque, rudentesque,
 Exigui numero, sed bello viuida virtus.

Cum discedentem matrem & complexus pernegantem, conquestus esset Aeneas, & in
 cas voces erupisset,

*Quid natum toties crudelis tu quoque falsis
 Ludis imaginibus: cur dextræ iungere dextram
 Non datur? —*

par erat profectò vt in re non dissimili pari querimonia prosequeretur parentem suauis-
 simum. & ideo

*— Quò deinde ruis? quò proripis? inquit,
 Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?*

sed quoniam querimoniæ mittendæ, vbi rei benè gerendæ se se offert occasio, Aeneas ini-
 tio ducto ab deorum veneratione, mox socios imprimisque Acestem conscios reddit de
 Iouis voluntate, & quæ nunc illi animo sententia constet iurè autem ait

— Quæ nunc animo sententia constet —

quia paulò ante æstu curarum iactabatur Aeneas, nec satis animo statuebat num in Sicilia
 collocaret sedes, an verò in Italiam nauigaret. Et quamuis Nautes vir prudentissimus, eū
 monuisset, obtemperandum satis, ferendam fortunam, ac debilem & meticulosam Troia-
 norum partem in Sicilia relinquendam & Acesti commendandam vt Urbem de suo no-
 mine, condētes, Acestamque appellantes, tanto bono Acestis beneficentia fruerentur, re-
 liqui conscenderent & in Italiam nauigarent, id tamen in maiorem curarum æstum illū
 coniecerat, a quo tamen curarum æstu eum pater suauissimus liberauerat; ita ut cum
 Nautis sententiam sequi decreuisset, quam pater Iouis imperio comprobauerat, tum ca-
 tera sibi peragenda ita tuisset quæ præceperat Anchises. ob id igitur primò Aceste probatè

Transcribunt Vrbi matres populùmque volentem

Reponunt, animos nil magnæ laudis egentes:

vbi verius exonerant naues inutili pondere quàm quidquam detrahant vtilium: interim
 tamen reficiunt quoad eius fieri possit nauigia, florenti ac viuidæ iuuentuti inlaurantes
 classem ita ut iurè de ijs quibus erat conscendendum canat Poëta,

Exigui numero sed bello viuida virtus

verè enim victoria facilius sese paucis bellatoribus offert, quàm ingentibus copijs: ita vt
 maximæ victoriæ a paucis, Sed bello exercitatis, reportatæ fuerint plurimæ. pergit Poëta

Partic. 60.

Interea Aeneas urbem designat aratro,
 Sortiturque domos: hoc Ilium, & hæc loca Troiæ
 Else iubet: gaudet regno Troianus Acestes:

Indi-

Indicítque forum, & patribus dat iura vocatis.

Tunc vicina astris Erycino in vertice sedes

Fundatur Veneri Idaliæ: tumulóque sacerdos,

Et lucus latè facer additur Anchiseo.

1164 Ad Acestinae Urbis designationem, Aceste vel maximè probante, descēditur: quæ aratro in orbem (atque hinc Urbis nomen) de more designatur; ita tamen vt Ilij instar, quantum patitur locus, constituitur, quemadmodum Helenus fecerat & Andromache: vt ali quid solati afferat extorribus, id quo gaudet etiã Acestes. Interim verò domus distribuuntur sorte, vt nimirum par in omnes Aeneæ & Acestis emiteat cura & beneuolētia. Quod cum primò fecissent vt iniurias frigoris extēnaque pericula deuiterent, adiungitur animus ijs quæ ad publicum bonum pertinent multò maximè, nimirum ad iustitiæ fundamenta statuenda, sine qua Vrbes ac coetus hominum nutant passim. itaque tum forū iuridicundo, ac leges ipsæ, constituuntur, tum rei diuinæ cura suscipitur quæ est vertex iustitiæ, templumque conditur & sacerdotes creantur. quibus ea iunguntur quæ superstitionis illa natio Veneri Anchisiq̃ue colendo censuit accommodata.

Par 61.

Iámque dies epulata nouem gens omnis, & aris

Factus honos: placidi strauerunt æquora venti.

Creber & aspirans rursus vocat Aucter in altum.

Exoritur procurua ingens per littora fletus:

Complexi inter se noctēmque diēmque morantur.

Ipsæ iam matres, ipsi quibus aspera quondam

Visa maris facies, & non tolerabile numen,

Ire volunt, omnēmque fugæ perferre laborem.

Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,

Et consanguineo lachrymans commendat Acestæ.

Tres Eryci vitulos, & tempestatibus agnam

Cadere deinde iubet, soluq̃ue ex ordine funes.

Ipsæ caput tonsæ folijs euinctus oliuæ,

• Stans procul in prorâ, pateram tenet, extaque sallos

Porricit in fluctus: ac vina liquentia fundit.

Prosequitur surgens à puppi ventus euntes:

Certatim socij feriunt mare, & æquora verrunt,

1165 Iam Nouendialia, quæ parætationi destinata erant, peregerāt, atque ita peregerant vt ad extremum Iunonis iniurijs occurrissent. cum verò secūdi aspirarent venti è Sicilia nauigantibus in Latium, ecce sibi conscendunt, non tamen sine illorum quibus sedes in Sicilia datæ essent, fletu, cum se se comites Aeneæ dare iam cupidissimè optarent: quos tamen benignus Aeneas dictis solatur amicis. ita quidem a mutuis se diuellētes complexibus non sine lachrymis, Eryci quoque vitulis, & tempestatis agnalitata, soluūt Teucrj, & æquora verrunt. Hic verò, etsi perspicua videri potest huius loci sententia, atque ex ijs quæ iam antea diximus illustrior adhuc euadere possit, pauca tamen sunt quæ obseruemus.

Ac Primū, vnde nam Nouendialia deriuasset poëta quæ Troianis affingit in Anchisis parentatione: deinde cur tres Eryci mactet vitulos, cur tempestatibus agnam. Ad hæc cur ipse Aeneas caput interim, dum conscendit ac soluit, euincat oliua. sed & non immeritò rideri non modò quæri posset cur exta sallos porricit in fluctus ac vina liquentia fundit; num crudis extis vescitur mare? num vino refecitur? sed non omnes superstitionis antiquitatis scrutandæ sordes. Etsi enim in eo probanda est Virgilij industria, quòd cum Romanos ritus in sacris etiam Aeneadis affingendos statuisset, diligentem huic rei nauauit operam,

Dubatur

I.

II.

III.

IV.

Respondetur.

operam, ita ut facile refelli possit Macrobius qui interdum Romanorum ritum non valde Ignarum Virgilium facit in sacris, verumtamen mirum est quantopere grassetur superstitio: Sed cum Romani nihil ferè non supersticiosè gererent, ac propterea Numa primum auctore ac Duce, cæterarum gentium omnium superstitiones amplexi essent, factum est ut Virgilius ijs scateat passim, quemadmodum iisdem, præsertim quod pertinet ad auguria, redundat Livius: quod in historico equidem minus excusari quàm in Poëta. interim non prætermittam Nouædialia à Græcis ad Romanos esse profecta: quod tempus sepulchro condendo interponebant. atque interim in demortui honorem dabantur ludi & epulæ, ac nono diè, sacris peractis, cineres condebantur. Hinc Demoltheni vitio vertit Aeschines quòd nono diè non expectato, coronatus albatúsque rem sacram fecisset. tres verò Eryci mactat tauros quòd certator fortissimus fuisset & cum Hercule congregari non dubitasset: alioquin diuinitate illum affecisse quia ab Hercule necatus esset, extremæ superstitionis videri potest. Sed & coronatus fingitur lætitiæ causâ, & boni ominis. sic 1166 Scipio cum è Sicilia in Africam solueret coronatus conscenderet, quod erat etiam suscipiendæ nauigationis signum: & idcirco eodem tempore tuba signum dabatur. cruda verò exta eodem tempore, cæsa victima, offerebantur & proiciebantur in mare non sine superstitione. ut enim Genethliaci ita scrificuli illi quasi mysterijs deludebant imperitam multitudinem alioquin isthæc ridenda sunt omnia & facile prætereunda. denique siue exta illa longè proijcerentur, sen valde porrigerentur (vtrinque enim oriri potuit supersticiosa illa vox quæ solemniter usurpabatur) certum est Marinis Dijs ac fluctibus offerri consueuisse & ideo cecinit etiam Poëta

Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam

fice enim Cloanthus. cum marinorum Deorum imploraret auxilium.

Partic. 62.

At Venus interea Neptunum exercita curis

Alloquitur: talésque effundit pectore questus:

Iunonis grauis ira, & inexaturabile pectus,

Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes:

Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla:

Nec Iouis imperio fatiscue infracta quiescit:

Non mediâ de gente Phrygum exedisse nefandis

Vrbem odijs satis est, pœnam traxisse per omnem

Reliquias Troiæ: cineres atque ossa peremptæ

Insequitur, causas tanti sciat illa furoris.

Ipsè mihi nuper Libycis tu testis in vndis

Quam molem subito excierit. maria omnia cœlo

Miscuit, Aeolijs ne quicquam freta procellis:

In regnis hoc ausa tuis.

Pro scelus: ecce etiam Troianis matribus actis,

Excussit foedè puppes, & classe subegit

Amisâ socios ignotæ linquere terræ.

Quod superest, oro: liceat dare tuta per vndas

Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim:

Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.

1167

Dubitatur

Hic verò videri posset Poëta noster in *ὑστερον πρότερον* incidisse, qui prius componit mare placidis ventis & austrum nauigationi Troianorum aptissimum excitat, ita ut conscendant ac foeliciter nauigent, tum multò post Venus Neptuni beneficentiam implorat Troianis, orátque ut ijs

— *liceat dare tuta per vndas Vela.*

certè

certè antequam soluerent, Neptunus adeundus fuerat & exorandus. Sed cum in portu ac tuti essent Troiani, vnde Iouis imperio ac secundis ventis soluebant, vix nauigationis initium suspicari potuit futurum incommodum. Contra verò verendum erat ne vbi austris inuitati soluisſent, Iuno, quod semel atque iterum fecerat, tempestatem excitaret. hacigitur de causa supplex est Neptuno Venus, petitque vt liceat Laurentum attingere Tiberim. & sanè haud temerè suspiceris secundam quoque tempestatem vnde ex Africa in Siciliam reiecti sunt, Iunoni acceptam esse referendam, cum in aërem & imbres dominetur. certè Virgilius dum canit

*Responde-
tur.*

Olli caruleus supra caput astitit imber,

Noctem hiememque ferens & inhorruit vnda tenebris,

videri potest Iunonis gratia id protulisse, quantumuis Palinurus clamet, *Quidue pater Neptune paras?* Quod si iam antea ad Aeolum confugerat, id sanè fecerat vt venti omnes veluti è carcere emitterentur qui non tam retardarent, quàm obruerent aut saltem dissiparent classem illam: quod aëris ac nimbi ope perficere haud poterat. quocirca illud *Ipsè mihi nuper libycis tu testis in vndis*, libentiùs refero ad proximam iactationem & tempestatem qua pulsi fuerant in Siciliam: & idcirco addit *Aeolijs nequicquam freta procellis*. quasi diceret in noua hac tempestate non ad Aeolum, quasi Aeoli spes illam decepisset; confugisse, sed ipsammet imbres ac ventos excitasse, atque ipsius Neptuni regnum perturbasse. Interim verò grauissimam Venus in Iunonem accusationem intendit & ex multis illius scuitiam coarguit. tu singula diligenter expendito. nam cum Iunonem apud fratrem accuset, nullum argumentorum genus pratermittit, vnde illum commouere possit in Iunonem & Neptuni ipsius pietatem exorare.

1168

Part. 63

Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti.
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Vnde genus ducis: merui quoque: sæpè furores
Compressi, & rabiem tantam cœlique marisque.
Nec minor in terris (Xanthum Simoëntaque testor)
Aeneæ mihi cura tui. cum Troia Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret letho, gementque repleti
Amnes: nec reperire viam atque euoluere posset
In mare se Xanthus: Pelidæ tunc ego forti
Congressum Aeneam, nec dijs, nec viribus æquis,
Nube caua eripui: cuperem cum vertere ab imo
Structa meis manibus periuræ moenia Troiæ.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi, pelle timores:
Tutus, quos optas, portus accedet Auerni.
Vnus erit tantum, amissum quem gurgite quæret:
Vnum pro multis dabitur caput.

Veneris spes non sefellit Neptunus, qui vt bono animo illa sit, commemorat suam erga Troianos & voluntatem optimam & merita, seque facturum pollicetur quod peteret, dum tamen vnus Palinurus pro omnibus det pœnas: fortè quod paulò ante minore quàm decebat veneratione illum appellasset cum diceret, *quid paras Neptune pater?* hæc summa Neptunianæ, dum Venerem solatur, responsionis: quæ perspicua etiam videri potest. & tamen pauca quædam sunt quæ obseruentur. Primum est bonum omen esse sumendum Veneri dum a Neptuno Cytherea nuncupatur: agnoscit enim illam tantquam suam ciuem, & dignam indicat cuius tutelam suscipiat. & ideo cum dixisset

*Huius loci
summa.*

*Observan-
tur quædã.
I.*

Fas omne est Cytherea meis te fidere regnis,

perge

pergebat è vestigio

Vnde genus Ducis —

1169

- II. Neque verò id affirmaverim quia Marina ciuis Cythereæ nomine designetur, sed quia ex Maris spuma, vnde Marina ciuis extit, exorta, statim Cytheron nutrienda delata sit. De qua re vide Hesiodum in Theogonia, ubi illud canitur inter cætera *Aphroditen autem ipsam spuma progenerat Deam, & decoram pulchris fertis Cytheream. Nominant tam Diij quàm homines: eò quod in spuma nutrita est. sed Cytheream, quod appulit Cytheris.* & huc etiam (solandæ inquã Veneri) pertinet quod commemorat sua in Troianos studia, præsertim in ipsius Veneris filium Aeneam. Alterum sit turpe videri posse vt tale numen Xanthum Simoëntaque testetur, hoc est fluuium, cui propterea diuinitatem tribuit: neque enim iusiurandum aut testificatio aliunde quàm ex numine deriuanda aut concilianda. sed qui per stygiam paludem iurare non ineptè pertimescerent, ineptè etiam per flumen aliquod iurent permittamus: vt enim qui iurat, sic id per quod iurat, commentitium est ac superstitionis plenum.
- III. Tertium sit, talem ac tantam Achillis eadem significasse Virgilium ubi Aeneas conquereretur se tempestati reservatum, nec potuisse sub Troiæ mœnibus oppetere

Sæuus ubi Æacidae telo iacet Hector, ubi ingens

Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis,

Scuta virum, galeasque & fortia corpora voluit.

hæc inter cætera Aeneas. id quod Catullus etiam expressit canens

Testis erit magnis virtutibus vnda Scamandi,

Quæ passim rapido descenditur Helleponto,

Cuius iter cæsis angustans corporum a ceruis,

Alta tepefaciet permixta flumina cade.

vt propterea ferendus sit aliqua ex parte Homerus qui Iliade Achillis iram in argumenti loco proposuit. quo factum est vt non malè luserit Pentadius qui tale Achillis sepulchro affixit Epitaphium, in quo sic Achilles.

1170

Qui stravi toties armis victricibus hostes,

Inque fugam solus millia multa dedi.

IV.
V.

Addo Aeneæ congressum cum Achille, in quo a Neptuno subtractus est haberi xx. Iliados. Adde etiam Auerni portus tutos polliceri Neptunum, quod quamuis reuera ad Plutonium fratrem pertineat Regnum illud, aditus tamen vnde descenderet, portus etiam ad quem deflecteret, videretur ad eum non nihil pertinere: Portunus enim est. vt vel ex hoc intelligere liceat illud

Et pater ipse manu magna Portunus euntem

Impulit —

ad Neptunum sine vlla dubitatione pertinere.

Partic. 64.

His ubi lata Deæ permulsit pectora dictis,
Iungit equos curru genitor, spumantiaque addit
Frena feris, manibusque omnes effundit habenas.
Cœruleo per summa leuis volat æquora curru.
Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis: fugiunt vasto æthere nimbi
Tum variæ comitum facies: immania cete,
Et senior Glauci chorus Inouisque Palemon,
Tritonésque citi Phorcique exercitus omnis.
Leua tenent Thetis & Melite, Panopæaque virgo,
Nesee, Spióque, Thaliáque, Cymodocéque.

Quemadmodum supra Neptunus, sedat fluctus & tempestatem ac summam

— Dicto citius tumida æquora placat,

Collectasque fugat nubes, solémque reducit.

& rursus

Cunctus

— *Cunctus pelagi cecidit flagor, aquora postquam
Prospiciens genitor, cæloque inuectus aperto
Flectit equos* —

sic sine cunctatione vlla Neptunus, vbi placidis verbis & pollicitationibus permulsi-
neris animum,

Fungit equos curru —

1171 & vt verbis facta respondeant, mare, etsi nullis tempestatibus agigaretur, in summam trā-
quillitatem adducit. vbi agnosce Poëtæ industriam qui varietate occurrit satietati: nā hīc
curru inuehitur Neptunus, supra, caput extulit vndis: & rursus curru, modò cælo defer-
tur aperto, modò leuis per summa deferretur æquora. Eleganter etiam adhibet Marina nu-
mina vel honoris causa tanquam asseclas & administratos, vel vt latiore effingat tran-
quillitatem & pulchriorem. vbi etiam varietate delectat. Nam supra

Nereidum Phorci que chorus, Panopæaque virgo

Neptuno adiungit comites: hīc multò maiorem adiungit turbam marinorum deorum,
videturque Hesiodum spectare, qui in sua Theogonia ingentem deorum istorum inducit
turbam, cum Neptunum ab initio genuisset. Itaque Hesiodus etiam, vt latine audiatur,
cecinerat

Ex Nereo porro prognati sunt, perquam amabilis soboles dearum

Ponto in infructuoso & Doride pulchricoma,

Filia Oceani, perfecti exuperantisque fluiui:

Protòque, Eucrâteque Saòque, Amphitríteque,

Eudóraque, Theris que, Galenèque, Glaucèque,

Cymo thoè, Spiòque, Thoè, Thaliàque incunda.

Et Mellita amabilis, & Eulimene, & Agæue,

Passithæaque, Eratòque, & Eunice roseis cubitis nitida.

Doròque, Protòque, Pherusàque, Dynamenèque,

Nesæaque, & Altea, & Protomedia.

Doris, & Panope & speciosa Galatea.

Hippothoèque lepida, & Hipponoè roseis vlnis prædita.

Cymodocèque —

1172 Hæc turba marinarum dearum. Sed vtinam præsto esset Lucianus qui eos derideret.
quamquam in promptu sunt eius monumenta, in quibus quemadmodum cælestes illos
aut infernos Ethnicorum ridet deos, tum marinis haud parcit. Nos interim festiuitatis
gratia illos excipiamus, vt si se obtulerit occasio, cœlites ac sanctos viros, ad meliores fru-
ges poësim reuocantes, ornando poëmati adhibeamus. Interim Aeneas qui paulò ante
soluerat vento a puppi perflante & adiuvante, aucta nauigandi oppor-
tunitate ac veluti fe-
licitate, plenis velis ventos excipit, quare sic pergit Poëta noster.

Part. 65

Hic patris Aeneæ suspensam blanda vicissim

Gaudia pertentant mentem: iubet ocyùs omnes

Attolli malos, intendi brachia velis.

Vnà omnes fecere pedem, pariterque sinistros,

Nunc dextros soluere sinus: vna ardua torquent

Cornua, detorquentque: ferunt sua flamina classem.

Princeps ante omnes densum Palinurus agebat

Agmen: ad hunc alij cursum contendere iussi.

Iàmque ferè mediam cæli nox humida metam

Contigerat, placidâ laxarant membra quiete

Sub remis fusi per dura sedilia nautæ.

Cum leuis ætherijs delapsus somnus ab astris

Aera dimouit tenebrosam, & dispulit umbras,

Zz

Te

Te Palinure petens, tibi tristitia somnia portans
 Infanti: puppique deus confedit in alta,
 Phorbanti similis, fuditque has ore loquelas:

*Dum navi-
gat Ae-
neas fœli-
citer, obser-
uentur
quædam.*

I.

II.

III.

IV.

V.

Nihil non audet Aeneas in tanta tranquillitate ac prosperitate, cuius fiduciam atque ausus non modò æquat sed præcurrit Palinurus: breui tamen daturus pœnas: sed pauca quædã hic observemus interim. ac primò quæ gaudia pertentaerant Latonæ pectus ob Dianam siue pectus Dianæ ipsius, ea ob fœlicem nauigandi opportunitatem pertentat Aeneæ mentem: magna siquidem vtrinq; lætitiæ incitamenta: ibi tamen pectus, pertentatur vt materna affectio describatur: hic mens, vt prudentia, quæ Ducem maximè decet, lætitiæ comes intelligatur. dum verò canitur *vna omnes fecere pedem*, id siue de ima veli parte & angulo, siue de velo vniuerso per Synecdochem accipias, nihil refert: præsertim¹¹⁷³ quia pedem facere vix satis possis, nisi velum tendas & in ventos diducas sinus, ita ut interim vela tendere & vela facere cogamur. duplicem vero Nautis esse pedem veli, dexterũ & sinistrum, satis constat: itaque *Leua siue dextera vocaret aura, siue vtrumque Iuppiter simul secundus incidisset in pedem*, cecinit Catullus. Neque non obseruanda est mediæ noctis descriptio, quæ sanè est elegantissima. itaque appositè & remiges inducuntur qui aliquam capiunt quietis partem, etsi perdura sedilia: & somnus somnia immittit Palinuro, vt dolum expleat suũ. Dũ verò ait — *Aethereis delapsus somnus ab astris*, Homerizat: Homerus enim in 11. Iliados Iouem inducit qui somnum mittit ad Agamœnonem vt eum decipiat. quare videant qui Homerum, mysticè locum interpretantes, purgare nituntur ab infamia qua se Iouemque afficit ipsum: nam Virgilius propriè locum interpretatur, dum Homeri exẽplo verum dolum ab æthereis sedibus (propter Iunonem tamen aut Neptunum) deriuat. Dum verò Phorbantis sumit personam homerizat iterum: nam Somnus apud Homerũ Hectoris induit vultum: hic vnus, qui in classe erat, Priami filij. Sed audiamus somnum ipsum, & si Phorbantis exprimentem vocem.

Partic. 66.

Ia fide Palinure, ferunt ipsa æquora classem:

Aequata spirant auræ, datur hora quieti.

Pone caput, fessósque oculos furare labori.

Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.

Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:

Méne salis placidi vultum fluctúsque quietos

Ignorare iubes? méne huic confidere monstro?

Aeneam credam, quid enim fallacibus Austris,

Et cœli toties deceptus fraude fereni?

Homerizat iterum (ut dicere cœperam) Poëta noster, dum Somnum æthereis ab astris quem item Deum appellat, fraude instruit ut fucum faciat Palinuro: quòd eò minùs ferendum est aut non improbandum, quòd sine dubio satis intelligatur a Neptuno missum & instigatum. Mallet enim ut è cœlo præsidia petenda significaret quàm insidias fraudésque timendas. Sed nimirum Luciano seges hinc patet vbertor. contra tamen probãda est Palinuri vel prudentia vel fidelitas qui Phorbantem repellit strenuè, idque tum maris infidelitate, tum sua quam Aeneæ deberet fide ac beneuolentia, commemorata. & quod attinet ad maris inconstantiam, sine dubio periti exprimit personam nautæ. Sic Cicero eleganter, seu quisquis sit author, maris infidelitatem & inconstantiam contulit cum inconstantia & infidelitate puellæ,

Crede ratem ventis, animum ne crede puellis

Namque est fœminea tutior vnda fide.

sed fortassè minùs ad viuum expressit maris infidelitatem, qui non hanc anteposuit etiam fœmineæ. est enim mare monstrum, & ideo *Méne huic confidere monstro?* inquit Palinurus. Acutè Satyricus. Vitam ac fortunas cui credidi meas? Aptè etiam Seneca.

An-

*Audax nimium, qui freta primus
Rate tam fragili perfida rupit,
Terrasque suas post terga videns
Animam leuibus credidit auris.*

*Responde-
tur.*

Aptissime item Palinurus administri fides erga principem, qualis esse debeat ostendit: neque enim seruilē in modum se gerit Palinurus erga suum Principem, sed amore illum complectitur & beneuolentia. ita quidem, quantum in ipso est, retundit insidias, & idcirco pergit Poëta ut tum Palinuri constantiam declaret ac prudentiam, tum maximè Somni exprimat fraudem.

Part. 67

Talia dicta dabat, clauumque affixus, & hærens

Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat:

Ecce deus ramum lethæo rore madentem,

Vique soporatum Stygiâ super útraque quassat

Tempora: cunctantique natantia lumina soluit.

1175

Vix primos inopina quies laxauerat artus,

Et super incumbens, cum puppis parte reuulsa,

Cumque gubernaclo liquidas proiecit in vndas

Præcipitem, ac socios nequicquam sæpè vocantem.

Ipsæ volans tenues se sustulit ales in auras.

Currit iter tutum non secius æquore classis:

Promissisque patris Neptuni interrita fertur.

Iamque adeò scopulos Sirenum aduecta subibat,

Difficiles quondam, multorumque offibus albos:

Tum rauca assiduo longè sale saxa sonabant:

Cum pater amisso fluitantem errare magistro

Sensit: & ipse ratem nocturnis rexit in vndis,

Multa gemens, casumque animum concussus amici.

O nimium cœlo & pelago confise sereno,

Nudus, & ignota Palinure iacebis arena.

Somni fraus, Palinuri casus, Aeneæ pietas ac lamentatio, eiu sdemque vigilantia, dum clauum regit, perspicue satis exprimitur à Poëta. atque his moestum ac tragicum in morem concluditur quintus hic liber. Qui locus tragœdiæ quoque non incommodum sup peditat argumentum. Itaque tum Orontis ac Lyciorum casus & naufragium nauo Poëtæ tragicum offerat argumentum hætenus, tum Didonis funestus exitus, Tum verò Palinuri. Quamquam in progressu noua sese offerent argumenta tragicæ scenæ accommodata. ita vt cum Aristoteles enumeret quas offert tragœdijs materias Odysea, nos quoque multas proferre possimus ex Aeneide

Finis Libri Quinti.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

Liber Sextus.

Partic. 1.

Sic fatur lacrymans: classi que immittit habenas:
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.

PAVCIS multa complectitur Poëta noster, dum benè longum iter Troja-¹¹⁷⁶
norum seu magnam navigationem (Drepano enim soluenti, Cumamque
petenti quod Oppidum adiacet Neapoli, sexcenta milliaria minimum sunt
peragrande) vno atque altero cōplectitur carmine. Sed hoc nimirum Poë-
tarum est proprium qui amplificandi ornandique requirunt segetem ac rei
benè gerendæ locum: ac propterea dilatant, perstringunt, tacitè etiam præ-
termittunt multa prout locus ac tempus suadere videatur: secus Historici: quorum est rē
gestam ac veritatem prosequi æquis intervallis ac fideliter. Sed Poëta noster ad Augustū
celebrandum ac Romanos mentem intenderat, ac propterea de Auerni petendis sedibus
omnino cogitabat: vt quemadmodum in V. Homericos Iliadis ludos non sine laude imi-
tatus fuerat, ita etiam in hoc VI. vndecimum Odysseæ non sine gloria imitaretur, exprime-
rētque, Interim igitur Aeneas dum Palinuri deflet casus verbis illis non minùs amoris
quàm doloris plenis

O nimirum cælo, & pelago confise sereno,

Nudus in ignota Palinure iacebis arena,

habenæ immittit, hoc est, vt ego quidem existimo, vela pandit retinaculis simul omnibus
semotis quibus retardaretur. equestris enim operis eleganter ad Nauticum traducit offi-
cia: in equestri verò habenæ quasi vela immittuntur, simulque retinacula abmouentur.
Sic in V. *furit immixtis Vulcanus habenis*, dum ignes, impedimentis semotis, grassatur
classetota. Dicuntur verò Cumæ Euboicæ, quæ ab Chalcide Euboæ profecti essent qui
Cumas extruxerant. de qua re vide Liuium in VIII. & Paterculum in Primo.

Partic. 2.

Obuertunt pelago proras: tum dente tenaci
Anchora fundabat naues: & littora curuæ
Prætexunt puppes. iuuenum manus emicat ardens
Littus in Hesperium: quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis: pars densa ferarum
Tecta rapit, syluas, iuuenta que flumina monstrat.

1177

Iurè obuertunt proras, & anchoras iaciunt, & vt summatim dicat, puppibus prætexunt
littora: puppes enim interim pro nauibus sumit, atque ita fit vt iure littora prætexere &
operire dicantur alioquin littori puppis ipsa obuertitur interim, sicut prora obuertitur
pelago. Sic Ouidius

— Dense prætexunt littora classes,

vbi classes item pro nauibus vsurpantur, ita ut littora operiant facillè. Iam verò se iuuetus
(hæc enim vna delecta fuerat) varijs dat ministerijs: cum enim magnum iter emensi eisset
ac magnum laborem subiissent, par erat vt curarent corpus ac reficerent vires. Quamquã
ea etiam de causa varijs ministerijs Troianos occupat Poëta, quod diu multumque deti-
nere in Auernis Aeneã decreuisset. Sed fortasse nos non tam facillè detinebit occupabitq.

Partic. 3.

At pius Aeneas arces, quibus altus Appollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibillæ,
Antrum immane petit: magnam cui mentem animumque

Del-

Delius inspirat vates, aperitque futura.
 Iam subeunt Triuiæ lucos, atque aurea tecta.
 Dædalus (vt fama est) fugiens Minora regna,
 Præpetibus pennis ausus se credere cælo,
 Insuetum per iter gelidas enauit ad Arctos,
 Chalcidicæque leuis tandem super astitit arce.
 Redditus his primùm terris tibi Phœbe sacrauit
 Remigium alarum, posuitque immania templa.
 In foribus, lethum Androgeo: tum pendere pœnas
 Cecropidæ iussi (miserum) septena quotannis
 Corpora natorum: stat ductis fortibus vrna.
 Contra elata mari respondet Gnoschia tellus.
 Hic crudelis amor tauri, suppôstaque furto
 Pasiphaë: mistumque genus, prolésque biformis,
 Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ.
 Hic labor ille domus, & inextricabilis error.

Apollinis oraculum adit Aeneas: quod dum facit, obserues Poëtam nouo sibi Episo-
 dio aperire aditum, in quo (quemadmodum planius intelliges in progressu) librum hunc
 conterit totum. ita quidem Actione supersedebit in qua interim versabatur, cum enim
 Troiani soluissent & in Latium contenderent, id totum sine dubio ad actionem pertinet:
 quæ subsistens in itinere & ad Auernas sedes Tártaraque penetrans geret, omnia fabulæ
 siue actionis amplificandæ exornandæque gratia inuenta sunt Homeri exemplo: in pri-
 mis verò operoso artificio ad Augusti Romanorumq. laudes, ne dicam adulationem, re-
 lata. Sed de his opportuniore loco. Interim ad Aeneam reuertamur, qui sanè dum ceteri
 varia curant ministeria vt reficiant corpus, Apollinis templum (vt dicere coeperam) & o-
 raculum adit. moxque cum Sibylla congregitur, vt Auernum petat. Ego verò grauatè me
 illis comitem adiunxerim, vel potius ab illis me libentissimè seiugauerim. Cur autem, tu,
 Lector candide, paucis accipito. Ipse quidem eo consilio hoc scriptiois munus subiui, vt
 Virgilium non modò explanarem, verum etiam, ac multò minimè, Heroici poëmatis le-
 ges & artificio commostrarem. Cum enim copiosis commentarijs ea complexus
 sim quæ de Heroico Poëmate paulò breuius & obsecurius præceperat Aristoteles, id
 re ipsa expressum in optimo Epico ostendere cupiebam: quod sanè in Torquati Go-
 thofredo perfectum prius quem cum Homero ac Virgilio itidem comparauimus, sic
 in Virgilio ipso perficere optabam vt Latinis quoque auribus infernirem. Atque hac de
 causâ veluti filo ducto semper per Actionem seu fabulam ad Episodia, ab Episodij: ad fa-
 bulam Lectorem deduxi, quòd his duabus partibus, fabula inquam & Episodio, varietur

*Sexti hu-
ius libri ar-
gumētum
quo habem-
dum loco.*

1179 & contineatur Poëma vniuersum. eadèmq. de causâ diligenter admonui vbi nam vel
 narratione uel imitatione variaretur; quæque narrantis Poëtæ partes essent, quæ imitan-
 tis aliàsque personas, introducens. Atque hinc per partes Heroici poëmatis leges in me-
 dium attulimus: ex quibus intelligas qua ratione inscribendum Heroicum Poëma, qua
 formanda sit propositio aut inuocatio, qua in primis (id quod maioris operis est & labo-
 ris) pertexenda sit Narratio ad finem vsque. Ita fit ut Inscriptionis, Propositionis, Inuoca-
 tionis, Narrationis perspectis documentis, inoffenso pede aut certè multò tutius Heroicū
 Poëma intelligenter euoluere possis, diiudicare, pāgere, & in eo maxima cū dignitate ver-
 sari: præsertim verò quia interim Homerica loca quæ siue in Iliade siue in Odyseia sibi Poë-
 ta noster proposuisset imitanda, indicaui etiam, atq. ita indicaui, vt duo ista Epici Poëma-
 tis lumina mutuò contulerim simulq. docuerim quantopere Latinus Vates superauerit
 Græcū. Deniq. admirabile Virgilij artificij, decore elegantiq. plenissimū, iudicio etiam &
 eruditione doctrinarumq. artib. completū vndique demonstrauit: ita ut nisi superstitiosos

Romanorum ritus poemati affinxisset, atque in ijs tam multus fuisset, nihil prælatius in hoc genere fingi aut excogitari posset. Nunc igitur cum in sexto largiore manu atque ore superstitiosos effundat ritus, ac vanissimis hisce officijs occupet Aeneam Lectoremque detineat, ipse quidem non committam ut me interim hisce implicem nugis, tantum abest ut ceteros mihi illis occupandos existimem. Scio esse qui clament hunc librum sextum, rerum gestarum monumentis, doctrinis, obstrusisque Platonis decretis ac documentis esse refertum: quin doctrinæ thesaurum ac longè pretiosissimum hîc latere, & sub poëticis velis, humani animi originem, naturam, progressionem declarari: nec me latet viros non imperitos affirmasse Virgilium in cæteris libris Homerum, in hoc se ipsum, siue res sacras spectes siue humanas, longo interuallo superasse. atque huc pertinet quod Homeri plumbum a Virgilio in purissimum aurum conuerti hîc dicitur. Denique ¹¹⁸⁰ dies me deficiat si quas laudes viri multi in hunc librum coniecerunt, eas persequi velim: usque adeo elegantia, grauitate, doctrina, mysterijs refertum esse prædicant: atque hinc factum existimant ut sub Sibyllæ persona cecinerit poëta, Procul o procul este profani. sed profectò facilius isthæc dici possunt & prædicari quàm defendi & demonstrari. etenim Aeneas inducitur primùm qui Apollinis oraculum adeat, ac templū: simulque petat Sibyllæ antrum: vbi horrendam fingit Sibyllam, immane illius antrum, & in quo ab Appoline, quod est summam a Dæmone, instigetur ac percellatur. Quo in loco nihil non superstitiosum & a Dæmone ad miseros mortales illos decipiendos inuentum & compositum. quod si interim exponitur Dædalum condidisse templum illud & exornasse, turpissima quoque multa, præter ea quæ incredibilia sunt & ridicula; enarrantur, ita ut fateri cogatur esse Veneris monumēta nefandæ, usque adeo tauri amor, Pasiphaës adulterium, incestuosus Minotaurus prolisque biformis indigna sunt castis auribus, ita ut hæc sexti digressio vlcus sit tota. Neque verò non superstitiosa vel turpia, aut monstrosa, aut saltem ridicula sunt quæ continenter subiiciuntur de Ariadna & Icaro, aut de Sibyllæ furore, de mactatis iuuentis ac bidentibus, de cultu Phoebi, præsertim dum interim sic afficitur Sibylla ut canat poëta noster

— *Non vultus, non color vnus,
Non comptæ mansere comæ, sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument*

ut propterea iurè

— *gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor* —

Hæc hæc Aeneæ & Acatis lucra, dum
Errantæque Deos, agitætaque numina Troiæ

deflent: qui cum Dij censeantur, extorres aberrare coguntur miseri. sed quid moror? furit iterum atque iterum Sibylla, bacchatur,

— *Os rabidum, fera corda, domans* —

horrenda canit, remugit antrum, obscura inuoluit, ita ut folijs ne carmina mandet, ac ventis ludibria obijciat, oranda fuerit. Quibus nugis quid superstitiosius? nisi tamē illud proferas, quod horrendum simul videri potest: nimirum sic percelli, ut nec

— *magnum pectore possit*

Excussisse Deum —

His è vestigio adduntur Inferni curæ:

in quibus, præter quam quod nos detinet penè æuum integrum, omnes quot quot de Plutone, Proserpina, Coccyto, Tartaris, Acheronte, Stygio lacu aut Lucò, Auerno, Chaos, Phlegetonte, Harpyis, Caronte, Cerbero eiusmodique monstris atque portentis somniauerat, effuderatque cæca illa Ethnicorum antiquitas, effundit largiter: ac sine dubio ex Romanorum sacris turpissimis: quibus quicquid Græci, quicquid Hetrusci, ac cæteræ gentes superstitiosè peruulgauerant, collectis, Vrbs errorum ac superstitionum euaserat magistra. dum enim omnibus penè dominaretur gentibus, omnium quoque gentium seruiebat erroribus. Hæc inquam (ut summam dicam) sunt egregia huiusce libri decora & ornamenta ne dicam turpissima deliramenta. ut mirum sit Christianos quoque interpretes summis illis laudibus hunc extulisse librum qui maximè omnium improbandus ac flagitiosæ superstitionis nomine ac nota sugillandus fuerat. Ut nobis veriùs in ritus istos sit inclamandum, Procul o procul (a nobis) este profani: quod si interim illud interponitur

— *Sate sanguine Diuum*

*Tros Anchisiade facilis descensus Auernei,
Noctes atque dies patet atri ianua Ditis:
Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. pauci, quos æquus amauit
Iuppiter, aut ardens euexit ad æthera virtus,
Dijs geniti potuerunt tenent media omnia siluæ,
Cocytusque sinu labens circumfluit atro.*

sanè hæc quoque suas habent salebras, & scoriam cum plumbo ac ferro mistam: ita ut nisi
1182 commodè accipiantur & ad bonas fruges traducantur, his quoque decipi possint mortales: præsertim quòd de uiuentibus loquitur, qui sanè (id quod de Orpheo, Polluce, The-
seo, Hercule vulgauerat antiquitas) sibi ad Tartara aperuissent aditum unde remigrassent.
Quòd si aureus statim prætenditur ramus, unde virtus, nescio quo pacto, ac virtutis vis in-
dicatur, quas non habet ramus admixtas superstitiones: sacer est Infernæ Iunoni, quæ item
in Proserpinam conuertitur. Hic etiam statim scedatur iter ac retardatur Miseni insepulti
obiectu; quasi verò illuc è ponto deportatus esset; vel potius eiectus quòd cum Tritone
ac Dijs certare ac tubam ambiciosius inflare ausus esset. hinc igitur in superstitionis funera,
quibus vix tandem finis imponitur, usque adeo migrantes iuueni, taurorum viscera, vnà
cum bidentibus, carnificinam complent. Et tamen ex pelago in pelagus impellimur sta-
tim: siquidem Dijs inferis mox fiunt sacra: hinc rursus nigrantes mastrantur iuueni: hinc
Aeneas

*Voce vocans Hecatē cæloque erebòque potentem,
instaurat sacra quo fit ut statim sentiat
Sub pedibus mugire solum, & iuga cæpta moueri
Sylvarum: Visaëque canes ululare per Vmbra,
Aduentante Dea. —*

hæc in sexto: quæ sanè retulisse pudet: etsi vix æquanimus minorem superstitionis par-
tem tu si vacat, pergito, & a primis incipiens Orci sedibus, de quibus canitur

*Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus Orci,
Luctus, & ultrices posuere cubilia cura:
Pallentesque habitant morbi tristesque senectus,
Et metus, & male suada fames, & turpis egestas,
Terribiles visu formæ, letumque laborque:
Tum consanguineus leti sopor, & mala mentis
Gaudia, mortiferumque aduerso in limine bellum:
Ferreique Eumenidum thalami, & discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.*

ad eaque pergens

1183 *Centauri in foribus stabulant, Scyllæque bifformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lerna
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæque, & forma tricornis umbra.*

Proserpinam offendens euocatam sacris, aditum inferorum aperire. etsi iterum atque ite-
rum inferorum Dij inuocantur, describitur horrenda ditis aula, describuntur mōstra va-
ria eaque horrenda. nec portitor Charon non horrendus fingitur, Cocytus: rursus arcen-
tur insepultique excipiuntur. ita fit ut Palinurus insepultus sese offerat: unde rursus ad frau-
des Palinuro diuinitus factas, rursus ad superstitionis iusta & sacra. sed me miserum, qui dū
foeda huiusmodi inuenta ac deliramenta declinare nitor, rursus illis saltem indicandis in-
uoluor. Hinc Cerberus se se mihi offert immanem, tri faucem, horrendum, rabidum; Mox
fontium occurrunt poenæ. Minos, & inter fontes Dido; cuius iræ instaurantur & odia; oc-
currit Deiphobus; describuntur Tartari munimina, ac miserorum fletus & Plutonis in-
uisuntur ædes. ita ut minima pars Elysij relinquantur; qui etiam sic describuntur ut som-
niasse potius videatur poëta, quàm veri quicquam protulisse.

*Deuenere locos lætos, & amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther, & lumine vestit
Purpureo, solèmq; suum sua sidera norunt.*

*Pars in gramineis exercent membra palestras.
 Contendunt ludo, & fuluâ luclantur arena.
 Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt.
 Nec non Theicius longa cum veste sacerdos
 Obloquitur numeris septem discrimina vocum:
 Iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.*

quæ omnia eleganter potius quàm verè narrantur. Superest vltimus propè angulus Sexti: in quo recensentur tum Aeneæ maiores Illiſque, Affarachiſque, & Troia Dardannus auctor. tum poſteritas ad Auguſtum uſque, quem alterum Bacchum facit aut Herculem. atque inde multis adumbratis, qui non ſine laude rem Romanam adminiſtrarunt. ad Marcellos deuenitur. Quibus omnibus mirum eſt quantopere aduletur. ſic ſanè abſoluit longiſſimam digreſſionem quam ſuperſtitionis turpiſſimæ & adulationis pleniffimam merito dixeris. Præſertim verò quia Lethæum flumen rursus & nenijs Pythagoricas de animorum migratione recenset: quæ quàm temerè Philoſophiæ ac Theologiæ myſteria cenſeantur, nemo non videt. At enim ſint ſuperſtitioſa iſta & vana omnia, illud tamen quod, ſe ſe extollens canit Anchifeſ, aureum, religioſum, pium,

*Principio cælum, ac terras campôſque liquentes,
 Lucentemque globum Luna, Titaniaque aſtra
 Spiritus intus alit, totamque inſuſa per artus
 Mens agit at molem, & magno ſe corpore miſcet.
 Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
 Et quæ marmoreo fert monſtra ſub aquore pontus,
 Igneus eſt ollis vigor, & cæleſtis origo
 Seminibus, quantum non noxia corpora tardunt,
 Terrenique hebetant artus, moribundæque membra.
 Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque, nec auras
 Reſpiciunt clauiſe tenebris, & carcere cæco.*

ſcilicet magna iſtis debetur laus, quæ primigeniam veritatem tantopere obſcurant. quæ enim verè a ſanctiſſimis Hebræorum Vatribus ac Deo ipſo accepta ac veluti per manus Dei populo tranſmiſſa fuerant de mundi procreatione. in quibus illud conſtitutum ac declaratum, aſtra coelûmque ipſum hominibus famulari, ad Idololatriam traducunt. qui enim animo & mente complent ſidera, ij Idololatriam nutriunt, quam hominum hoſtis improbiſſimus excogitauerat ac diſſeminauerat. nam mundum hunc corporatum verû eſſe animal, cuius propterea moli ſe ſe longè ac latè infuderit anima & ſpiritus, pari falſitate prætexitur. Quid quod hominum animos interim indicat ex coeleſtibus hauſtos & delibatos, nôſque non diſſimulanter Pythagoricis, quos Plato ſecutus erat, nenijs imbuat ac decipit, incredibiles circuitus animarum fingens?

*Ergo exercentur pænis, veterumque malorum
 Supplicia expendunt. aliæ panduntur inanes,
 Suspensæ ad ventos. alijs ſub gurgite vaſto
 Inſectum eluitur ſcelus, aut exurituri igni.
 Quiſque ſuos patimur manes, ex inde per amplum
 Mittimur Elyſium, & pauci læta arua tenemus:
 Donec longa dies, perfectæ temporis orbe,
 Concretam exemit labem. purumque reliquit
 Aetherium ſenſum, atque auræ ſimplicis ignem.
 Haſ omnes, ubi mille rotam voluere per annos,
 Lethæum adfluuium deus euocat agmine magno,
 Scilicet inamemores ſupera vt conuexa reuiſant,
 Rursus & incipiant in corpora velle reuerti.*

Satis igitur oſtendimus huiusmodi librum, quicquid clament aliqui, totum vlcus eſſe; ac propterea ſine iactura ab illius interpretatione ſuperfederi poſſe. Quamquam ne non tui cauſa, Lector optime, libenter laborem ſubire videar, lubet etiã pauca quædam ſubiungere quibus mira facilitate Virgilianum opus reliquum decurras & inoffenſo pede. Age dum igitur ad ſeptimum vel potius ad ſeptimi initium, mihi adeſto: ubi a longa ſexti digreſſione ad Fabulam ſiue Actionem rediens Poëta, ſe ſe ad bellum comparat, ac propterea

1186 rea inuocationem & attentionem instaurat sic canens

Nunc age, qui reges Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, aduena classem
Quum primum Ausonijs exercitus appulit oris,
Expedam: & primæ reuocabo exordia pugnae.
Tu vatem tu diua mone: dicam horrida bella:
Dicam acies actòsque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. maior rerum mihi nascitur ordo,
Maius opus moueo —

Ex eburnea porta, regrediens Aeneas, se se ad socios reuocauerat. vbi geminas somni portas exprimit ex Homeri Odysseæ libro vndevigesimo. de quibus portis sat sit monuisse, nihil certi statui posse quod quæ commentitia sunt ac poëtice inuenta, possint quidē variè explicari, ne dicam nouis somnijs compleri, constanti tamen sententiā teneri hand queat. Hinc igitur rediit ad socios Aeneas, statimque soluens, Caietam præter nauigauit vbi etiā cōstitit; atque hinc septimo initium fecit poëta noster: ex quibus intelligitur urbem illam a Caieta ipsius Aeneæ nutrice quæ interim fato concessisset, appellatam, nam ideo canit Poëta

Tu quoque littoribus nostris Aeneia nutrix
Aeternam moriens famam Caieta dedisti:

& quæ sequuntur. ita fit vt iustis Caietæ solutis siue illa sepulturæ condita, nauiget rursus & Circeam Insulam præteruectus (de hac silebo, ne rursus in fabulas recidamus siue Homericas siue Circeas) Tiberim tandem subeat, & latus fluuius succedat opaco. Hic igitur poëta, cum eam propositionis partem expleuisset quæ ad Aeneæ pertinebat errores, ad alteram se accingit, quæ pertinet ad arma & bellum. Atque hac de causâ instaurat inuocationem, simulque dilatat quam armorum nomine initio adhibuerat propositionem: de qua pauca quadam se se offerunt quæ obserues ex ijs quæ ferè ab initio disputauimus de bipartito hoc argumento, docentes commodè a poëta ad vnicam fabulam fuisse aptatum. Quibus diligenter perspectis, proprio Marte Martia facta percurras, ingenium exerēs tuum, quod hætenus tum ad Virgilianum opus vniuersum commodè intelligendum, tum ad Heroici poëmatis artificium magis ac magis agnoscendum, informauimus, & instruximus. ita quidem si ea diligenter recolueris quæ nos tum in Aristoteleæ poëticae cōmētarijs de Heroico poëmate scripsimus inter cætera, tum quæ in Virgilianis hisce explanationibus subiecimus, totius Heroici poëmatis & Theoriam & Praxim habeas. nam si rursus ea percurrere lubeat quæ Italicè scripsimus tum comparantes Torquatium cum Homero & Virgilio, tum altero volumine Gothofredum explanātes atque egregias huius poëmatis virtutes commostrantes, habeas, spero, vnde in Heroico argumento & poëmate promouearis altius. Quamquam quoniam memini me in primo Aeneidis libro cum x. Heroica Narrationis lege atulisse, significasse etiam alias adhuc nonnullas opportuniorē afferendas loco, nunc lubet eas cursim saltem attingere exemplisque breuissimè confirmare, vel exemplis indicatis, industriæ tuæ illas cōmittere. Ergo cum ab initio monuerim conciones non incultas interponendas, illud addiderim tum breuiter tum succo plenas esse constituendas. Itaque præmio primum vel super sedendū, vel vno illud aut altero verbo adumbrandum. Ad argumenta verò quibus propositum confirmes, prope randum: quæ conglobanda sunt potius ac strictim (dilucidè tamen) attingenda quàm exaggeranda, amplificanda, longius & dilatanda. id enim Oratori largiendū, qui data opera rostra & forum frequentet: non poëta qui inter canendum personas aliquid suadentes aut edifferentes veluti per transfennam inducat. alioquin cum passim eiusmodi personæ loquentes inducantur, in immensum exeresceret poëma ac satietas gigneretur maxima. Quam rem ipsam antea non semel in concionibus obseruauimus. tu ea loca consulo. atque hæc vndecima lex esto. Altera seu xi. ea sit vt in decretis Philosophorum attingendis, qualia qualia illa sint, non accuratissimum te ostendas, subtilius sententiam edifferens aut statuens: vt enim probabiles rationes a Geometra aut exquisitas ab Oratore perferam postules, ita subules & elaboratas a poëta minùs conuenienter exigas: sunt enim decreta Philosophorum leuiter potius delibanda quàm acriter expendenda, aut poëmati diligentius consignanda. id quod nec frequentius sanè faciendum est: quandoquidem in condi-

Reliqui
poëmatis
Oeconomia

Conclusio.

Subijciuntur
alia q-
dam Heroi-
ci poëmatis
leges.

I.

II.

III.

vide q
habetur
in Pro-
positio-
ne & in
uocatio-
ne.

1187

1188

IV.

condimenti loco vsurpanda potius, quàm cibi: itaque vbi illis aliquando resperferis Actionem, & opportunè nec sine decore resperferis, satis tuo muneri satisfeceris. In deligenda verò Actione & fabula, cauendum, mea quidem sententia, ne argumentum omnino recens & pernulgatum, quantumvis magnificum, deligas: vix enim pateat locus Episodij, ac nouis inuentis quibus fabulam exornes & admirabilem (id quod rebus fermè incredibilibus efficitur) reddas; statim enim sentient alij, quæ actioni affingantur, nec tam verisimilia quàm mendacia censebuntur. Contra verò nimis peruetustum effugiendum est argumentum, cum hoc minùs curæ esse soleat aut requiri & æstimari, ita ut in hoc vel maximè enituerit Virgilij ingenium qui reuera vetustissimum argumentum, nimirum Aeneæ in Italiam aduentum qui supra mille annos longè contigerat, tanta foelicitate canere 1189 re potuit. sed nimirum facile erat Athenienses Athenis laudare & Romanis Augustoque in primis canere cui Maronis desudabat industria, etsi vix, sortasse quisquam præter Maronem foeliciter tale ac tantum obiuisset munus. In primis vero enitaris vt tuis canas ac faueas. Quid est enim quod verbi gratia in Heroici argumenti habeas loco Hierosolymitanæ Urbis excidium ac Dei hostibus canas & faueas qui illam euerterint? sanè dum nostris perlegendum erit poëma, ij honesta oblectandi voluptate ad res graues patrâdas addendus animus maiorum exemplo non tragicis euentibus ad mœrorè, ad lachrymas percellendi: præsertim quia fortunæ commutatio lata requiritur in Epopœia. sed quoniam multa obseruauimus in Virgilij explanatione quæ pro lege haberi possunt, multa in nostra comparatione disputauimus, quæ huc pertinent vel maximè, plurima etiam Hierosolymitanæ Urbis recepto confirmauimus exemplis in Gothofredo, sexcenta denique in medium attulimus in Aristoteleæ poëtica commentarijs, tu vigilas istas nostras (quod te iterum rogo) consulere ne graueris.

Alia indicantur fontem communem strato.

F I N I S.

Henricus Cler. Gallus corrigebat.

INDEX

I N D E X I N A E N E I D E M. Aeneidisque Commentarios.

Qui sanè respondet numeris ad latus affixis: atque his retentis, in quacumque forma imprimatur opus, cum numeris consentiet, statimque offeret quod quæris. præsertim quia paginae sunt breues; & literis, P. principium; M. medium; F. finis paginae designantur.

A

Clamatio, quò spectat & quando usurpanda 179. 180.
*Achemenides 716. f. & deinceps. exagitur Poëta dum introducit 799. 721. excu-
 satur 721.*
Achilles qualis 542. f.
*Accubitus qualis 306. 458. defenditur Virgilius de accubitu 459. feminae quomodo ac-
 cumberent 460. Authores de illo 461. f.*
Aestes occurrit Troianis, de illo multa 1028. 1029. 1030. commodè commendatur. 1031.
Actus Iunonis satis Aeneas, & quæ sint fata Iunonis 178.
Aditus molles quales 935.
Adriatici aestus 666.
Aeæa unde 664. p.
Aegyptij de anno 618.
Aelianus de Aeneas pietate 73.
*Aeneas quomodo primus in Italiam 58. f. 59. cur fato 60. f. hinc consulitur Aeneas dignitati 61. com-
 mendatur ab ijs quæ & gesit & passus est 74. f. cur uis superum iactatus 64. 65. quomodo urbem
 condiderit 66. quos Deos intulerit 66. actus satis Iunonis & quæ essent 178. timet & ingemit 235.
 cur primus timet & subito 236. f. non mortem sed mortis genus timet 237. 238. 240. p. cur palmas
 tendat ad sydera 240. m. cur pater dicatur 456. f. in somnis ab Hectore admonetur 501. eius pietas
 502. 504. 503. pro patria optat mori 507. & deinceps. eius charitas in patriam altius confirmatur
 513. 514. 516. 557. m. Apollinem precatur 585. 586. cur dicat quem sequimur 586. m. maculat va-
 rias hostias & quibus 590. quid in Creta 592. f. 593.*
*Aeneas sessus conscendit & cur 960. f. somnus orbepit & quæ in somnis videt 960. de somniorum ra-
 tione 961. p. increpatur rursus a Mercurio 962. nauigat 965. certus cur 1011. f. 1012. eius benigni-
 tas 1025. f. assentitur Palinuro ac flectit vela 1026. f. alloquitur socios & proponit præmia paren-
 tans patri 1032. 1033. conscio contineret 1034. notantur Aeneas multa 1035. & deinceps. cur eum
 persequeretur Iuno 167. f. ad 175. f. Aeneas actus satis quomodo 176.*
*Aeneas venationem tractat & cur 287. cur septem planè sternat ceruos 289. m. beneuolentiam decla-
 rat multis 290. m. 281. p. sociorum lenit mærorem 292. p. verbis post beneficium 292. breuiter, quia
 famelicos alloquitur 292. concio 294. milites cur appellet socios 293. fatorum promissa & respon-
 sa commemorat, ut socios reddat alacriores 292. an & qui factum ut ignoraret regionem ad quam
 appulerat 395. 396. refert socijs exacta, ut eorum saluti consulat & solatio 396. f. respondet matri
 ignota, laudat, diuinitate ornat, requirit. Nymphæ ne, an Diana 406. cur Dea faciat Venerem ob ci-
 tū & vocem 406. ad 408. requirit de regione 409. quo artificio sibi conciliet Venerem 409. noua re-
 spondet percussationi Matris, cōmiserationem prius excitans 420. f. 421. conqueritur discedente ma-
 tre 430. Carthaginem pergit 431.*
*Aeneas apud Reginam & proæmio quali utitur 462. quali narratione 466. m. de augurio Patri oblato
 539. ad machinam confugit 594. p. inter hostes iter habet 613. clypeum affigit Templo ex Danais.
 Butroto quando discesserit 653. p. consulit Helenum fatidicum 653. m. cumulat donis ab Heleno
 684. f. 685. item ab Andromache 689. discedit ab Heleno & Andromache nō sine lacrymis 691. p.
 omnibus*

I N D E X.

- omnibus bonis cumulatur ab Amore 777. & 778. cum Apolline comparatur, sicut Dido comparata fuerat cum Diana 824. m. praefertur & cur 824. f. qualis descendat ad venationem 825. m. quo modo liberatus a matre 857. f. 858. p. reprehensus a Mercurio, ubi mirum Poëtae artificium 870. effeminatus 874. reprehenditur 876. f. in quibus 877. obmutescit ardet abire & cur 884. f. 885. cur attonitus Deorum imperio 885. m. erga Regiam qualis 885. f. quid consilij capiat 887. quid erga Regiam 887. f. quid discessionis consilium communicavit cum socijs 888. eius prudentia & quam scite obseruet opportunitatem 888. f. responsio ad Dido. em a 902. ad 911. connubium pernegat 903. p. plenissima defensio 904. 905. & deinceps: dies noctisque admonetur 910. obsurdescit Annae precibus 940. Cur Myrto cingit caput 1042. m.
- Aeneae actiones* quae 63. f. 64. pietas 72. m. 73. errores 176. 189. quomodo solvantur frigore, illius membra 236. eius calamitas in tempestate mirifice expressa 246. m. eius navigationes 355. f. cura & providentia 287. eius concio ad quos & qualis 292. f. artificium 293. quid spectet concio 294. eius providentia 394. m. 396. f. responsionis artificium 422. oppugnatur tripliciter & defenditur 424. pietas rursus erga patrem 533. eadem erga patrem 535. m. idem 536. f. 539. 540. cur descendat & Urbes cōdat in alieno solo 563. lachrymae discedentis 566. p. causa 566. 567. eius cura in Classis igne distinguendo 1157. nutat non consedendum 1158. f. 1159. a Nante ad meliorem sententiam revocatur 1160.
- Aeneidis initium* quam commodum 339. f. eiusdem inscriptio oppugnatur simulque defenditur 8. ad 13
- Aeneidis secundus* an ad episodum 9. negatur, quia causas continet errorum: & ideo pertinet ad actionem 9. ad 13. *Aeneidis inscriptione* canit Poëta Romanis. eos attentos facit ac benevolos, & cur 18. m. eius aëconomia pulcherrima 340. f. series temporum 492.
- Aeneis an iurē populi Romani dicatur Historia* 19. m. ad 21. *Aeneidem num cremandam iusserit Virgilius* 21. m. ad 26.
- Aeneidem cur Virgilius comburi iusserit* 26. ad 34. sententia Macrobij 26. refellitur 27. Gellij 28. refellitur 29. f. Servij qui refellitur 30. *Authoris* 30. ad 34.
- Aeneidis propositio* introducitur 34. prior pars num retinenda 35. ostenditur non esse necessariam 35. f. non commodam 36. praeposteram 38. cur tamen usurpata. opiniones variae, quae refelluntur 41. f. ad 46. m. *Authoris sententia* 46. m. ad 51. f. dabitur & respondetur 51. f. ad 54. m. posterior propositio pars germana 54. f. eius artificium 55. ad 67. num perturbato ordine 57. cur Aeneas dicatur primus in Italiam venisse 58. f. cur fato 60. f. 61. quomodo ad Lauinia Littora cum non dum a Lauinia dicta regio 63.
- Aeolia qualis & descriptio* 211. 212.
- Aeolus cur Rex ventorum* 211. 256. secundam in Aeneide concionem habet 224. brevis est haec, sed artificiosa 224. ad 227. m. tempestatem immittit Aeolus 228. increpatur a Neptuno & cur 261.
- Aestus Adriatici* 666. maris 1710.
- Aetna* 713. m. defenditur de hoc Virgilius contra Phavorinum 713. p.
- Africa num alat ceruos* 288. 827. f. 828. f.
- Agmina turmarum* quid 1144. m. 1146.
- Agrippa Rhemi nomine* 334.
- Aenis*, ad quae vterentur veteres 307.
- Aias Oileus quis & quomodo transfixus* 188. 189. *Aiacem refert Nisus cadens* 1113. f. 1119. p.
- Albanorum regnum* 325.
- Alis remigium* tribuitur & cur 696. f.
- Allegoricē* sed frigide ad practicam & contemplativam vitam bella & vicum traducunt quidā 58. m.
- Amantem cur non fallere possis* 890.
- Amantis solatia* 808. p.
- Amor gravis cura & cur* 773. p. de gravissimis curis 773. m. 774. amoris effectus varij & descriptiones ex Seneca & alijs 775. p. in Didoniano Virgilius multus 775. m. cur cæcus 794. f. timorem affert & exempla 801. f. 802. cæcus & oculatus 890. f.
- Anacronismus obijcitur Virgilio & defenditur* 624.
- Anchises* 535. m. 538. de augurio cælitus immisso 538. f. fausta precatur ob Arpias 608. 687. m. pius 698. f. pietatis fructum colligit 700. p. captat augurium ab equis 701. m. eius mors 756.
- Anchisis apotheosis* 1038. m. cur diuinus 1039. f. nota illi soluuntur 1040. Anchisi sacrificatur a 1047. ad 1052. visus Aeneae 1053. m. eius apotheosis quae exagitur 1054. filio nutanti ob ignē 1161. Aeneas contra ad patrem 1163. designat urbem, distribuit 1163.
- Androgeos cum socijs sternitur* 511.

I N D E X

- Andromache* qualis in *Aeneid* 626. defecit 630. sic *Penelope* 630. effudit lachrymas 631. eius oratio *Euripidea* 633. f. suos casus refert 634. succedit in regnum 138. nū pellex an uxor esset *Pyrebi* 638. f. & deinceps. qui *Regina* 640. sciscitatur varia ex *Aenea* 642. p. de *Ascanio* quæ 646. cur nil de *Anchise* 646. f. eius fletus 647. donis ornat *Aeneam* 689
- Anguis* ex aditis cur introducatur 1047. f. 1048. 1049. 1054. f. 1055. p.
- Animi celeritas* qualis 886. m. animus non facile amittendus in rebus gerendis 1093. m.
- Anna* in medium adducitur a 943. f. & deinceps. eam alloquitur *Dido* opē implorans 934. quæ deferat *Aenea* a *Didone* imperata a 936. m. ad 939. fert refertque 939. m. *Didoni* 790. ad 795. p. artificio-
sa eius oratio 791. f. 792. quibus suadeat sorori secundas nuptias 793. fouet sororis amorē 793. 794. fugillatur a poeta 794. m. perniciosum eius consilium reprehenditur 795. honestat delubris amorem 796. malo omine 796. qualis in furoris morte & eius fletus 994. m. sic *Euripides* sic alibi *Virgilius* 995. p. officia nulla prætermittit erga sororem 996. m.
- Annibal* dissimulat mærorem 304. in foribus quarti 764. f.
- Annus* qualis 384. f.
- Antandrum* 561.
- Antea* pericula. an commemorare iucundum 296. ad 300
- Antenor* 317
- Anticipatam* probitatem requirentibus in oratore. fauet *Virg.* & quid sentiendum 273. m. 274
- Antigonis* audacia num inter causas *Iunoniani* in *Troianos* odij 173. f. 174
- Apollinis* & *Diana* cum *Aenea* & *Didone* comparatio 824 (Aeneam 595. p.)
- Apollo* cur *Delius* aut *Thymbræus* 585. p. cum præcatur *Aeneas* 585. f. 586. per penates admonet
- Apuleius* in *Medicos* 798
- Aras* olim a sas quasi ansas sic *Vale* si & *fusii* 852. m. ara quatuor *Neptuno* cur excitata 1153
- Ara* dicta saxa quadam & cur 244
- Ariostus* qualis in comico 344. f. 346. imitatus *Virgilium* 519. egregiè noctem describit 954. p.
- Aristoteles* de ordine naturali & pro hoc rationes 195. de personis inducendis 206. oppugnatur 206. m. ad 209. excusatur tamen partim 209. m.
- Aristoteles* de probitate anticipata in *Oratore* 273. qui paucissima poetæ dicta statuit. deseritur 932. res ex *Virgilio* & *Platone* confirmatur 932. 933. p. exagitur de imitatione 1009. f. 1010.
- Arma* cur ponit primum. tum errores. & tamen canit è conuerso 83. ad 88. f.
- Arma* quàm late pateant 285. arma cerealia. quæ 285
- Arma* nautica quæ 1019
- Ascanius* qualis in venatione 826. f. 827. eius indoles 827. m. similis *Iugurthæ* 827. m. egregiè in estin-
guendo igne 1155. cur *Iulus* 325. f. falsus 808. m. verum *Ascanium* ex *Idalio* in *Africam* restitutū
numquam canit poeta 808. f. id supplendum lectori 808. f. sic in alijs 809
- Astracur* dicantur rorantia 711. m. & deinceps ea metiri quid 1021. f. (re 867. f. 868. p.)
- Atlas* mons describitur ubi reprehenditur calumniator 862. f. sic 863. *Turnebus* et 863. f. de eodē mon-
- Augurium* *Cygnorum* quale 428. flammæ. quale 538. datum *Aenea* 587. p. equorum quale 701. 702.
superstitiosum reprehenditur 797. 798
- Augustinus* contra interfectores 771. p. non sine lachrymis legit *Didonis* mortem 984. p.
- Augusto* canit 587. p. 670. sic eidem blanditur in ludis 1057. p. sic *Romanis* 1061. p.
- Augustus* de *Aeneide* 25. *Augusti* laus summa 313. m. *Augustus* intelligitur *Cæsaris* nomine. & cur
328. f. ad 330. f. unde laudatur 332. eius facta unde petenda 333. a bello & pace laudatur 333. cur
Quirinus 334. ei canit *Virgilius* 457. p.
- Auri* detestatio 576. f.
- Auri* talentum quale 1058. f. 1059. p.
- Aurora* descriptio 697. p. 781. f. 966. 967. & solis ortus 822
- Ausonius* de *Didonis* amore 768. reprehenditur 770. m.
- Authoris* consilium in explicanda *Aeneide* 1. m. 2. in varijs lucubrationibus 738. 740

B

- B** Elhici *Romanum* sermonem emulabantur & quomodo 641
- Boccaccius* de *Gygantibus* & *Cyclopibus* 329. f. 731. f.
- Boiardus* de accubitu 458
- Bona* corporis ad felicitatem 857. m.
- Brenloquencia* *Virgilio* attributa. refellitur. 678. f. 679

C

- C**æsaris nomine non *Iulium* intelligit. sed *Augustum* & cur 328. f. ad 330. f. eiusdem *Cæsaris* re-
prehensio 330. f.

I N D E X.

- Calamitatum societas conciliat benevolentiam* 294
Cantem vis ex Lucretio, & alijs 823. f.
Carmina è Virgilio num iure sublata 526. ad 532. quædam repetita de industria 664. m. carmina qua-
 tuor repetit ex quarto 1617
Carthaginis descriptio 147. m. ad 167. historici & oratorum more 158. ad 165. poëta 165. m. ad 167
 structura 872
Carus laudatur 776. m.
Cassandra 498. 512. 598. vates 656. p.
Cause cur Iuno persequeretur Aeneam 167. f. ad 175. f. num inter has causas numeranda *Antigonis*
 audacia 173. f. 174
Celeno pro Arpijs 606. eius oraculum 607. p.
Celeritas in ventis & alijs 1112. p.
Ceraunij 692
Cerealia arma 285. nobilitantur sic designata 286
Certamen postremū in quo exultat poeta 1142. quorum est quibus præest *Ascanius* 1112. eius mos ex
Plutarcho & Cicerone 1142. f. 1146. f. 1147. spectæuli huius pulchritudo 1143
Cervi an in Africa 288. quomodo observantur & quom scire de illis *Virgilius* 289
Cestuum certamen prohibitus a Lyurgo & Platone 1133. f.
Charybdis qualis 706. f. & deinceps.
Chorebicasus 512
Cicero aliquando inuocauit in oratione 69. *Homerū* reprehendit de *Dijis* 204. m. ibidem expositus 204.
 f. interfectores 770. f. de animi celeritate & de eadem *Aristoteles* 886. m.
Cineres recepti 1045. m. f. 1046. p.
Clamis victori data Ganymedem referens 1099. p.
Celum cur tacitum dicatur 695. eius conuexa qua 942. p. 943
Colonia Romanorum 641. m.
Colloquium Didonis cum Aenea 436
Columba cur transfigenda statuatur ab Aenea 1136. m.
Commiserationem excitat 996. p. triplex mors 1000. quanguam duo in idem quod ex *Platone & Cice-*
rone suadetur 1000. f.
Comparatur Virgilius cum Homero in Inscriptione Iliadis prius 5. tū *Odysseæ* 6. 13. m. 14. in *Iliadis*
 propositione 128. m. ad 132. f. in propositione *Odysseæ* 132. f. ad 143. in inuocatione 143. f. ad 147.
 in Narratione 355. ad 357. quibus differant 357. f. ad 361
Concio prima Aeneidis a Iunone 213. eius artificium admirabile 214. in quo genere versetur & eius-
 dem artificium 214. dubitatur & respondetur 221. 222. concio brevis sed eloquentia plena & ad per-
 suadendū cōposita 963. m. habet tamē falsa qdā 964. p. id bono cauēdū *Oratori duplici de causa* 964.
Concio Aoli plena artificij 224. eleuat acutē turpidinem 226
Concio Aeneæ ad socios & qualis & eiusdem beneficentia 292
Concio Iouis & eius artificium 323. ad 334. f.
Concio qualis esse debeat 347
Concio Virgiliana cum Homerica comparatur 384. 385
Coniunctione nectuntur libri plerique 1008. f. & confirmatur 1009
Consilia meliora spernuntur sæpè 1154
Consilium Authoris in explicanda Aeneide 1. m. 2.
Conuiuium quale apud Didonem 457. f. 458. 651. m. f.
Conuiuij Virgiliani & Homericī comparatio 382. f. ad 388. 436. 457. f.
Cornelius Gallus de Virgilio 24
Corporis cura qua proba 693. m.
Corradus negat cremari iussam Aeneid. 21. f. refellitur 24. reprehensus de portu *Carthaginensi* 272
Creusa 541. cur erepta 541. 543. f. 544
Crinis præcisio qualis 999. m. alij multi de fatali crine 999
Cupido qualis 434. f. pro *Ascanio* 435
Curare corpus quid significet 693. m.
Custodes cælices videntur vtrunque priscis cogniti. 1055
Cyclades quales 580. p. cur nutare videantur 580. f. 581. 584
Cyclopes 712. f. 715. m. vñd cum *Polyphemo* 722. 729. 747. 748. 750
Cygnorum augurium disseritur 428. 429

I N D E X.

D

- D** Anai timendi vel dona ferentes 476. eorum insidia 478. m.
 Decorum custodiendum 354. ab Homero violatum, a Virgilio custoditum 354
 Decretum si xum lunonis dicitur fatum lunonis 178
 Deliberatiui generis artificium 214. ad 217. f. (lat 825. p.)
 Delos descriptio 580. immota reddita 583. poeta de illa 584. cur materna dicatur, lyciam cur ille co-
 Descriptio pulcherrima portus 276. ad 279. p. qualis esse debeat. 347
 Dialogi imitatio qualis & quam varia 202
 Dido quid per manes 979. p. patricinium cecinit verius quam testamentum condidit 979. f. de Carthagi-
 nensium maxime verò Annibalis perfidia 980. conscendit rogam. 981. Baveen deludit 981. non ob-
 linscitur Regiam dignitate 982. m. 983. f. ornatur lachrymis 984. p. predicat antea actam felicitate-
 tem 986. p. hinc multorum poetarum imitatio 986. cur os thoro imprefferit 988. m. multa decedit non
 inuita 989. p. quando se transuerberarit 990. p. oculos attollit & relabitur cur 997. p. ingemuit &
 cur 997. f. videtur etiam inuitam iam mortem appetere 997. f. de Didone quæ runtur multa 1001.
 ad 1006. num verè se interfecerit 1000. num argumentum offerat tragicum & quomodo 1003.
 num vno solis cursu concludi possit hæc actio 1004. num in Episodij loco habenda 1006. qualis vide-
 ri possit hætenus Aeneidis nexus 1006
 Dido versat animo varia contra Troianos 954. m. moriendi tamen consilium sequitur 955. & deinceps
 non rectè abiicit consilium nuptiarum 955. f. 956. p. non malè 2. de seruiute vitanda, etsi melior ser-
 uitus quàm voluntaria mors. 956. f. 957. p. & hoc sequitur Armida apud Torquatū 957. m. bene 3. de
 non infestandis Troianis 957. f. dira adhuc imprecatur Aeneas 972. vacillat de numinis prouidentia
 917. 910. exprobat beneficia 917. f. similia in alijs. refellit Aeneas excusationem 918. m. alij ad idē.
 ad diras confugit 921. f. & deinceps fusè proripit se ac deficit 925. m. & deinceps. quid Anna præci-
 piat 936. p. Anna responso accepto ad mortem peroperat a 941. ad finem quarti. Eumenidis similis
 944. decipit Anna 945. pyram ergi iubet 945. 948. exuias Aeneas imponit pyræ quam ornat 948.
 949. nuptijs sternit adiū 801. quid per noctē 802. m. eius peruiagationes & sacrificia 807. solatium
 capit fouendo Astanium 808. in speluncam cum Aeneas 830. p. diffamatur 836. m. Aeneas persentit
 discedendi voluntatē & in furorem impellitur 889. f. 890. f. cur omnia tuta timeat 890. f. 891. p. qua-
 lis dum fuit Dido 892. m. eius amor 766. qualis fuerit & an excusandus 767. f. & deinceps. quæ illi
 obuersentur animo dum ardet amore 777. alloquitur sororem a 783. m. ad 790. quanta predicat de
 Aeneas 785. m. insinuat suum amorem sorori 786. m. culpat 2. nuptias sed perperam 787. & de 2. nu-
 ptijs ibid. indulget amori 788. f. qualis erga Sicheū 788. f. 789. furit, vagatur, sed nescia & cur 799.
 & 800. ceruæ vulneratæ similis: ostentat Aeneas opes 801.
 Didonianam historiam qui retulerint 413. 414. 411. 412. quatenus variata a Virgilio 413. Didonis
 amor 435. inscia & excusatur 435. f. libationē instituit quasi pro fœdere, amantis solatia 808. p. fal-
 so Ascanio fallit sese 808. m. incommoda & damna quæ hinc capit 809. detrimenta ex alijs poetis
 810. m. f. excusatur Dido de amore 815. f. eius oratio ad Aeneam ab 893. f. ad 902. p. qualis 893. elo-
 quens redditur ab amore 844. m. preces adhibet 896. m. lachrymas 896. f. 897. incommoda recenset
 ac damna 898. quæ timeret pericula a fratre & hostibus 898. f. 899. qualis, absoluta oratione 902.
 p. qualis audito Aeneas 911. erumpit iniuria 911. f. ad 915. eius colloquiū ante mortē 966. ad 981
 Didoniani erroris culpa varia, præcipua quæ 958. m. 959. excusatur Dido 960. p. nū fidē Sicheo virlasse
 dicēda 960. m. furit insana 967. m. sic Ouidius 968. p. feræ more viuere quid 968. p. Solē spectat orē
 inuocat & Deos 970. f. 971. Dido suis odium hereditatis relinquit loco, & eius quasi testamētū 974
 & deinceps. nū furenti & amati liceat testamētū condere 974. nū poeta illud ex iocere 974. m. num
 irritū testamētū interficientis sese 975. m. nū odiosum 976. p. promulgatur Didonis testamētū &
 examinatur 976. testes, tabellio 976. f. vltima voluntas 977. p. hereditas quibus transmittitur
 977. corpus cōmittitur flammis 977. anima Aeneas exuijs 978. p. quid manibus cōnectetur 978. f.
 Diei ortus describitur 781. p. cur postera 781. m. 782. p. diei serenissimi aduentus describitur 1055. f.
 cur Phæibonis fiat mentio 1056. f.
 Dionysius Halicarnasæus de Aeneas nauigationibus 570
 Dioras Vlysses refert in cursu 1115. f.
 Distributio libri 1. 393. f.
 Diuini & Genethliaci notantur 798
 Diuinationis formæ variæ, sed pleræque superstiosæ 653. ad 657
 Dolor qualis & cur igneus 1077. f. 1078. p.
 Donis cumulat Aeneas ab Heleno 684. f. & deinceps.

I N D E X.

Duces singularium nauium qui. 281

Ducis optimi ac Regis prudentia 303. m. *spei argumenta* 303. f. *quàm egregiè tum in aduersa tum in prospera fortuna se gesserit* 304. *quid efficiant eius conciones* 305. cum *Vlisse collatus dum ingemit* 308. *beneuolos facit milites* 308. f.

Durius equus qualis 468. & *deinceps. authores de eo* 469. 470. *introducitur in Urbem* 493. *inde se egressus & quomodo* 500

Dux optimus qualis in fortune aduersitate 303. 304. *eius prudentia in aduersitate maximè & felicitate cernitur* 304. *eius cohortatio quanti momenti* 307

Dux bonus nunquam non prouidus 287. *milites cur appellet socios* 293. *fatorum promissa & responsa commemorat ut alacriores reddat* 299

E

Echo triplex campus qualis & cur 1071

Eunius in Genethliacos 798. m.

Ensis ac vestis qualis 875. f. 876

Entellus exprimitur & Nestor a Torquato in Raymundo 1126. 1131. f.

Epica imitatio qualis, qualis etiam Historica narratio 1008

Epicus machina utitur cum laude sine antiquitatis cognitione friget 414. m. ad 418. p.

Epiphonema, vide acclamatio.

Epirus qui distet ab Italia 663. *Epiro obiectæ regiones Italiae* 666. f.

Episdiorum initium vnde 400. *eorum vis & natura* 400. p. 402

Errores Aeneae qui 63. f. 64. 176. 182. *eorū narratio quomodo introducatur* 182. f. *cur errores a sicula nauigatione ordiatur* 191. *num in ijs ordinem naturalem declinavit* 193. *an consultò id fecerit, & quibus de causis* 196. 197. *quando deferendus ordo naturalis* 201

Ethnici superstitiosi & augurijs dediti 1050. 1052. f.

Euripidi haeret Virgilius & qua in re 632

Excidium Troiae ad actionem pertinet & cur 554.

Exemplo ubi primum utitur & quo 270. m.

Exordij leges 124. ad 128. *ut actio proposita deriuetur ex historia & cur* 124. ad 126. m. *ut sit illustris* 126. m. *ut seruiat vnigenae fabulae* 127

Extremus locus qualis 1083. m.

F

Fabula Aeoli vnde 210. *Charybdis* 710. f.

Fabulae vnitas num in Aeneide 88. m. ad 93

Fama prodicionis illi diluitur in Aeneae 455. *suspiciosa fama* 704. m. *cur impia* 891. 892. p. *fama spargitur mortis nec sine auspicio Carthaginis* 993. p.

Fama & honoris contemptus quàm perniciosus 811. f. *in Didonem descriptio ab* 832. p. ad 836. f. & *rursus ad* 845. p. & *rursus ad* 847. m. *deturpatur fama* 892. f. & *cur maximè* 833. p. *bona non sine vitio* 837. *cur fama mendax* 838. *illius regia ex Ouidio* 841. f. & *deinceps ex alijs* 843. *parua prius tum in Caelum attollit caput* 844. f. *erga Didonem & Aeneam qualis* 845. 846

Fames praediciunt Aeneae non timenda 665. m.

Famuli singuli numinibus singulis attributi 1051. p.

Fata Iunonis, quæ 178. *in iram recidunt* 179. *viam inueniunt* 665. m.

Fatis an & quomodo vti dicantur Troiani 176

Fatiū 60. f. *fictū & callidè iactatū oraculis, ut a Numa, Scipione, & alijs, ut sibi canerēt* 61. 62. 477. m.

Fides cur nusquam tuta 916. f.

Finis geminus secundo libro propositus 454. f. *clam eluit famam prodicionis* 455

Flores cur sparguntur 1045. p.

Florus Romanum imperium cum animante confert 172. p.

Fœmina mutabilis ac leuis 964. *num perfida* 964. f.

Fortuna dilabente dilabuntur amici 373. m.

Frigus an & quomodo soluat 235. m.

Frontibus innectis naues quales 1073. f.

Fluctus quomodo ater, de eius coloribus 1014. p.

Frumentum qui tandem corruptum dicatur 284

G

Ganymedis raptus qualis 173

Gellius de Aeneide cremanda 28. *reprehensus* 265

I N D E X.

Gloria cupiditas quantum in nobis possit 46. ad 54
Gloria cupiditas vel timor ignominia quantum possit in nobili pectore 1077. m. 1078
Gothobredus habet magnificentiam 339. p.
Gratia a 778. m. ad 780. f. vide etiam *Venustas*.
Gracini culpandi in simulato discesu 471. illis detrahitur 510. ex *Aegyptijs* multa transtulere 714.
 incusantur propter relictum *Archemenidem* 722. eorum tumor in doctrinis cōpescitur a *Platone* & alijs
Gray mali 666. p. (1063)
Gygantes, physice etiam explicantur 314. quales in *Sicilia* 729. f. & deinceps.

H

H *Arpalice* qualis 403. m.
Hectorij socij 1080
Heleno obediunt *Troiani* 703
Helenus & eius regnū 621. f. 622. incantus ad eū *Aeneas* 622. succedit *Pyrrhō* in partem regni 638.
 639. occurrit *Aeneas* 648. eius *lachryma* & *letitia* 648. p. fatidicus & quō 653. f. 656. p. dat respō
 sa 657. m. 658. f. & deiceps. cur aliqua efferre prohiberetur 659. f. 660. eius orationis artificium 661. f.
Hemistichia *Virgilij* qualia 643. 644
Heracleis & *Theseis*, cur reprehendatur ab *Aristotele* 7.
Hercules designatur dum *Aeneas* dicitur tot perulisse labores 74.
Heroici poematis leges & observationes vide leges.
Hesiodus de navigatione 895. p.
Hilaritas in *Epopœia* 1079
Hispanica lingua qualis 641. f.
Historia causas requirit 554. f.
Historia Populi Romani *Aeneis* cur & quatenus 20. m. ad 22
Historia cognitio necessaria *Epico* 414. m.
Homeri ordo in *Odysea* & *Iliade* 193. *Macrobij* & aliorum iudicium de illo 193. f. ad 194. eius in lu
 dis imitatio 1067. m. 1083. p. 1085. f. indigne in hominis litatione 1136. p.
Homerus reprehensus in inductione personarum 204. p. *Plato* & *Cicero* in *Homerum* 204. *Homerus*
 de *Zephiro* reprehensus 236. f. dum detrectat extremam navigationem persequi 758. sic in alijs ad 3.
 finem vsque. reprehenditur 857. m. assertur pro *Mercurio* ex *Interprete* 866
Homerus *Tautologiam* adamat 99. m. in *Inuocatione* reprehensus 109. ad 111. 257. in *Vlyssis* cōcio
 ne 301. minutus & ad *nauseam* 307. *lachrymas* *Vlyssi* pueriliter affingit. 308. in *Oeconomia* *Odyf*
se reprehensus 341. in comico 344. f. cum *Virgilio* comparatus 355. in navigatione & peregrina
 tione *Thelemaci* reprehensus 357. 358. cōparatur in tempestate 361. ad 373. in tempestate *Vlyssis* re
 prehensus 362. ad 373. in inductione *Neptuni* in mōtibz 364. minutē. prolixē. impie multa 371. ad
 373. in portus descriptione reprehensus 374. comparatur in venatione 382. 383. reprehensus in con
 iuiio 382. f. ad 384. m. & 387. comparatur & improbatur in concione 384. m. 385. comparatur de
 colubro 517. 518. de nocte 694. f. non laudatur dum *Vlyssi* gubernatoris tribuit munus 694. f. repre
 henditur dum *Vlysem* solum inducit navigationem 294. f. 295. de *Cyclopibus* 712. 713. de *Polyphe*
mo 724. f. insimulatur 725. p. *Homerum* sequitur ac superat *Virgilius* in istarum dolo pertexēdo sed
 feliciter 818. m. rursus in *Auroræ* ortu & venationis apparatu, sed elegantius 822. m. de *Mercurio*
 disensu 869. f. de muscis reprehenditur 931. p. alij in non dissimili 931. m. confertur cum *Virgilio* de
 firmitudine 941. *Homeri* nox 953. f. de sole spectatore ac diris 971. f. 973. p. cum in ludis imitatur
Virgilius & discrimen fuscē pro singulis ludis a 1057. ad 1160. tria peccat in lapsu *Aiacis* 118. p.
Horatius de *Aeolo* 212. m. de *Iouis* fulmine. 8.
Hostes insectari, æquum putauit antiquitas 219
Humi cibum sumebant milites 693. f.
Humile & mediocre genus in *Epopœia* 383
Humilia quàm egregiē tractet *Virgilius* 306. m.
Hyems describitur 791. m. 794. m. 894. m. f. 895. p. & alibi.
Hyperbole 709. p. 710. m. de *Charybdi*, de aſtris 710. m. 722. f.

I

I *Iacobus Pontanus* exagitur 398. 401. eius dictum expenditur redarguitur 399. ad 402
Iacabundi *Iuuenis* mores 1124
Iarba in *Didonem* & qui 847. m. 848. p. eius *Oratio* ad *Iouem* & qualis ab 848. f. ad 852. p. vacillat
 de prouidentia 850. aras tenens & de aris 852. m. eius ortus 854. f.

I N D E X.

- Iaspis qualis & cur dono datus* 874. f. 875. p.
Ignis per noctem tantum 1011. *fumus per diem* 1014. *eius causa conijcitur* 1015
Ilias inscribitur prapostere 5
Ilij excidium 11. *argumentum* 432. *quàm opportunè decantetur* 452. *ad narrationem & actionem non ad episodium pertinet* 452. f. & *cur* 454. p. *occafio* 500. *Deorum non hominum vi expugnatur Ilium* 505. 508. f. a quibus rursus 533. m. 534
Iliadis propositio prapostera multis de causis 129. ad 132. m.
Imitatio Homeri in Virgilium passim sed in primis 335. ad 392
Imitatio poetica qualis 202. *gemina* 718 p.
Incendium nauium quale a 1148. f. ad 1162. *enitet poetæ virtus dum miscet mæsta cum letis* 1149. id pertinet ad fabulam & de Oeconomia 1149. m.
initia Heroicorum poematum varia & cum Virgiliano collata 39. ad 41
initio gemino, an viatur in 1. *Aeneidis* 188. ad 191
initium Aeneidis quàm commodum 239. f. *Iliadis etiam* 340. p.
Inscriptio Aeneidis explicatur 2. m. *oppugnatur* 2. f. 3. *defenditur* 3. m. 4. *cum Iliadis inscriptione confertur* 5. *eidem longè antepositur* 6. *Odyssea item inscriptioni præfertur* 6. m. *cur Odyssea inscriptio manca* 6. f. 7. *contra Aeneidis inscriptionem dubitatur & respondetur* 8. ad 13. *concluditur Odyssea inscriptioni esse anteponendam quocunque modo* 13. f. 14. *Aeneidis inscriptione Romanis canit Virgilius, & attentos ac beneuolos illos facit & cur* 18. m.
Inscriptio est contracta quadam propositio 112 f.
Inscriptionis Epicae leges 112. ad 116. *uniuersum argumentum comprehendat, si fieri potest* 112. *Heroem designet* 112 f. *unico nomine* 113. *suauis cadat auribus* 114. *docilis lector & attentus fiat ac beneuolus si fieri potest, & cur* 114. m.
Inscriptionis forma, ratio, & varietas præsertim in Heroico 14. f. ad 18
Instrumenta designantur armorum nomine 285. *magnificentius sic designata* 286. p. *instrumenta nauitica ad intervalla dignoscenda* 1023. m. *ex Lucretio quædam* 1026. f.
Inuocatio cur usurpata & de inuocatione 67. ad 82. *cur in ea causas querat errorum Aeneæ* 72. p. *nū hæc inuocatio sit prapostera* 78. 79. *latens eius artificium* 79. 80. *non omnino ab Homero diuersa & cur* 81. f. *Homeri errorem dum Musa deinde canit, vitauit Virgilius* 82. *separauit etiā inuocationem a propositione secus quàm Homerus* 82. m. *dubitatur cui canendum Musæ ne an poetæ* 111.
Inuocationis leges 121. m. ad 124. 1. *generalis inuocatio separaretur a propositione* 121. 11. *aditum sternat commodum ad narrationem* 123
Iopas quid canat 440. f.
Iouis prudentia 309. 313. *cur dicitur terrere fulmine & an pueriliter* 312. *letus fingitur & subridens ut mæstitio occurrat filiæ ac lachrymis* 322. f. *subridens, suffusus oculis respondet* 323. *oscula libat quæ indices sunt amoris & honestatis* 323. *eius concio & artificium* 323. ad 334. f. *repellit metum & diluit expostulationem* 32
Ira Achillis non digna Heroica propositione & cur 129
Ira cur memor dicatur & quomodo furor 65. m.
Ira Iunonis recidit in fata Iunonis 179
Iris mali administra 998. f. *incendium excitat Beroes personæ* 1151. *incensa oratio* 1152
Italia quàm variè 59. 90. *cur dicatur reposta* 661. f. 662. *quomodo proxima* 662. f.
Ithaca qualis 612
Iubar solem indicat veriùs quàm stellam Veneris 822. f.
Iudicium & laus concionis Aeneæ cum Homericæ quàm Virgilius imitatur, concione confertur 300. f. ad 302. *Virgilius longè antepositur multis de causis* 301. 302
Iulia gens vnde 320. p. *Iulie genti canit & Augusto* 878. f.
Iulus cur sic dictus 225. f. *Iulius appellatio gentis, non C. Cæsar* 332. m. *quàm egregiè ad venationem traducitur* 823. f. *verus ne* 824. p. *extollitur & cur* 856. p. *item* 859. f. 860. p.
Iugurtha cui similis 817. m.
Iuno prima in Aeneide habet concionem, & hanc admirabilem 313. *confertur in hac poetæ eloquentia cum loco altero* 214. p. *plena decoris & dignitatis* 218
Iuno cur persequeretur Aeneā 167. f. ad 175. f. *eius fata quæ* 178. *eius lamentatio qualis* 183. *quā artificiosa* 184. *quid videretur fati & quis sensus* 186. *adorāda* 678. 680. m. *Venerè aggreditur decipiēdi causa* 811. p. *cur dicatur Saturnia* 812. p. *ironicè obiurgat Venerè* 813. p. *sagacitatē Veneris perspicit etiam sibi indicat* 813. f. 814. *ad fraudem descendit* 814. *coniugium perficiēdum assumit sibi* 819. p. *qua*

I N D E X.

p. qua arto 819. m. quicquid vult nimis vult 820. m. Aeneam appellat non sine contemptu 821. m. eiusdem fastus 821. f. commouit tempestatem ab 829. m. ad 832. m. Irim mittit & cur 998. m.
Iuppiter Aeneam mortem tacite indicat & cur 324. f. Albanorum ac Romanorum edicit regnum 325. cursim tamen, quia ad Augustum properat. 325. Mercurium mittit Carthaginem 334. f. in eo comparatur Virgilius cum Homero 390. in eiusdem concione 391. f. 392. taurum illi sacrificat Aeneas 614. qualis in Iarba precatone 852. p. humano more exprimitur 854. f. redarguitur salacissimus Iuppiter 853. m. f. 854. p. accusatur tamen Virgilius ex Homero, Plauto, & alijs 854. cur prolixus, ubi defenditur poeta 879. 880. 881.
Iuris consulti de lege Fusia canina, quam Furiam alij 852. m.
Iuuentus aggreditur ad venationem, quae res describitur splendide 823. p.

L

Lacryma discedentis Aeneae 566. p. ex letitia in Andromache 647. & de lacrymis 647. f.
Laocon qualis 476. eius prodigium 492. f. eius consilium de Durio 494. p.
Latium duplex nouum & vetus. 106. f. 107
Laud propria quando toleranda 424. 425
Leges Heroici poematis nimirum inscriptionis. 112. ad 116. propositionis 116. ad 121. m. Inuocationis 121. m. ad 124. exordij totius 124. ad 128. m. narrationis 444. 740. f. & deinceps: ubi observationes uariae afferuntur 756. commodè resumendum dicendi munus 772. f. tempus non commodè descriptum observatur ut videtur 803. 804
Leges narrationis vide narrationis leges.
Leucate 611. quae ibi contigerint praelia 611. f.
Liber 2. Aeneidis an ad Episodium 9. negatur quia continet causas errorum & ideo pertinet ad actionem 9. ad 13
Littus flumini tribuitur eleganter a poeta 664. f. 665. p.
Liuus de Patavio 321. p. Patavinitas ei obiecta 321
Locrense oppidum quale 667. p.
Lucani Pharsaliae non bona inscriptio. 5. f.
Lucianus qualis 1020. m.
Lucretius 820. p.
Ludi instituuntur Apollini & cur 615. & quales 1007. m. ludis fit initium 1056. protenduntur ad 1148. naualis primus 1060. & deinceps. cursus 2. 1108. 3. pugillatus & 1122. ad 1135. 4. sagittariorum 1136
Lumina resignare quid sit 864. f. 865
Lyciae sortes quales 906. m. 907
Lyphius praeposterus de tube signo 1059. f.

M

Machina cui poetarum conueniat 268
Macrobius de Aeneide cremanda 36. reprehensus 265. f. 570. f. 571 (nat 873. m.)
Magalia & arces quomodo 871. p. & 872. f. quomodo inermis adificatio & cū constructura conueniunt
Magicae artes pellendas, & quae apud priscos 946. 947. 950
Magnificientia requiritur maxime in Epopeiae initio 359. m. in hac confertur Aeneas cum Iliade & Odyssea 338. f. Gothophredus celebratur 339
Manes num 2. odierint nuptias 790
Marini Dij inuocantur 1091
Mare monstrum ex poetis varijs 286. 287
Maris & Terrae commutatio 673
Matura lentè quid & a quo maxime usurpatur 265. f.
Matura celeritas qualis 864. p.
Maturare fugam, celeritatem non moderationem significat 265
Maturus aut cur 144. p.
Medeam in Didone exprimit 1015. f.
Mediocre est hum. le genus 283
Medum iter quale 1010. m.
Menetes deijcitur 1079. emergit & Ulysem representat 1080.
Mercurius demittitur caelo & cur 334. f. eius prerogatiuam 335. per noctem enrasse mandata ostenditur 336. mittitur Carthaginē & cur 856. f. eius mandata 857. p. obtemperantissimus patri 860. f. 861.

I N D E X.

p. cur tantisper moretur 861. f. celebritas quanta postularetur 862. p. cur Zephyros vocat 862. m.
 eius descensus 868. f. quomodo ab auo & sine via dispendio, ubi Turnebus reprehenditur 869. Aeneam aggreditur 870. p. reprehendit 878. f. discedit 882. m. quomodo in auras 884. m.
 Meta quam varia 1066. m.
 Moderationis laus 1134. m.
 Modici dictum laudatur passim, passim exploditur 414. 415
 Molis tanta, quid Virgilio 180. f. 181
 Mori pro Patria praeclarum, & quando & pro quibus 507
 Mundus & eius partes animantis instar 256
 Muri qui panderentur 496. f.
 Musae quales 67. f.
 Mutius 74. m.
 Myrtus cur Veneri dicata 1043. m.

N

Narratio Aeneidis cur a Carthaginis descriptione 147. m. in hac Virgilium, tum Historicum agit, tum, Oratorem 158. ad 165. tum poetam 165. m. ad 167. narratione gemina seu gemino initio videtur uti 188. res explicatur 189. cur gemino uti videatur initio 190
 Narrationis leges 337. ad 355. p. 1. ut ordo naturalis quoad eius fieri possit seruetur & cur 327. II. ut nobili constet initio & cur 339. m. III. ut inde actio commodè deriuetur, quæ res illustratur exemplis 339. f. 340. IV. ne quid interponatur statim unde actionis primordia labefactetur 340. f. V. ut expositioni succedat imitatio 342. VI. ne temerè poeta occupetur, ac nunquam paucissima illi tribuendi 343. f. 347. VII. ut ne ad comicum facile descendat 343. VIII. ut graphice sint descriptiones, conciones etiam, artificia & cur 346. f. 347. IX. stylum & orationem variandam, & cur 348. res illustratur exemplis 349. ad 355
 Nauale apud Carthaginenses quale 968. f.
 Naues Troiani Classis quot, quæque subirent portum & singularum Duces 248. 279. 287. ubi conditæ 560. p. de nauali ibid. de numero 562
 Nauigatio 1. Aeneæ 102. comparatur cum 1. Vlyssis 577. f. 578. 2. 579. Nauigatio 3. 591. 4. 598. 5. 609. 6. 620
 Nauigationes Aeneæ 550. p. 1. 569. Deorum iussu potius quàm fuga arripit nauigationem Aeneas 550. f. 558. p. cur nauiget, non terrestrem ineat viam 560. quando & quomodo nauigationem instituat 565. 750. & deinceps.
 Nauigandi optima ratio 966
 Nauium certamen & cursus 1. ludus a 1060. ad 1094. quot nauigij genus: qui patria, qualis meta vide a 1061. f. ad 1067. f. duces quales 1068. nauium forma & magnitudo 1064. f. & deinceps.
 Naufragium prisca infelix mortis genus, & cur 238. 240. p.
 Neptunus cum decoro introducit 250. p. cur in alto & in medio mari collocetur 250. f. cur tamen imis undis 251. f. mirè prouidus describitur 252. 267. m. quomodo commoneatur & tamen placidus exerat caput 253. reticentia utitur & cur 259
 Nisus & Eurialus ac cetera amicorum paria 1110. m.
 Nouendialia unde & alia quærentur & explicantur 1165
 Nouendiales ludi cur celebrati 1059. f. 1060
 Nox consilij mater 394. f. eius descriptio 499. 693. p. 694. de illius partibus 499. f. 500. quando insomnijs aptior 501. cur humens dicatur 783. p. eius descriptio 951. f. 952. eadem ex alijs 952. 953. describitur etiam qualis in animantibus 954. m.
 Nuncius ignis 1155
 Nuptiæ quales & 2. quatenus probande 787. 788

O

Oculos cur clauderent vel aperirent & quomodo 866. f. 867
 Odyssæ æconomia reprehensa 341. prepositio prepostera & cur 132. f. ad 143. Odyssæam imitatur Virg. 551. m.
 Oeconomia Aeneidis mira. 340. f. libri secundi 452. libri 3. 550. tertij qualis 558. f.
 Omina mala 830. m. omina mortis 989. f.
 Opportunitatis bonum 889. p. præsertim in rebus odiosis ac duris 889. m.
 Oraculi responsum ambiguum & cur 589

I N D E X

Oratio alius repetita quando probanda 987. in hoc commendatur *Virgilius* 988. p.
Oratores etiam aliquando innocabant 69
Ordo naturalis relictus tantisper in erroribus Aeneae, & de ordine artificiali & naturali 191. m. ad
 201. quibus de causis deflexerit a naturali 197. quando deflectendum 201. naturalis seruandus &
 cur 337. de ordine *Aeneidis* 553. f
Ordinem non pertulit dum prius arma mox errores proponit cum è contrario canat 83. ad 88. f. pertur-
 batus ordo non semper excludendus 87
Ore locutus cur dicitur 889. f
Orontem cum Lycijs, cur naufragio deuenerit poeta 246. p
Quidius de Iouis fulmine 313. de 4. *Aeneidos* 764. de amoris curis 774. f. de *Didonis* impudicitia &
 malis ominibus 831. m. 832. p. de Iouis adulterijs 854. m. de *Atlante monte* 868. p. de amante an
 falli possit 890. p. de *Didone* 895. p. de tempestate nauigandi 895. f. 896. p.

P

Palinuri modestia 1021. p. eiusdem astrologum obseruatio 1022. quomodo in caca tempestate po-
 tuerit stellas obseruare, & interualla dimetiri locorum 1024.
Palinurus explorat ventos & sydera 694. f. 695. tempestate resistit 1018. 1019. p. ad *Aeneam* de tē-
 pestate 1019. f. ventis cedendum ait & cur 1020. f. 1021. p.
Palladis simulachrum quale 488. palladium ibid 489
Palmae tendebantur cur & quomodo 240
Parcae quales & cur urbibus aptentur 171. f. 659. f. 660
Patauium & quae de illo dicenda essent 320
Patauinitas *Liuij* 321
Patauium Academia, & eius emblema ex Delo 580. f
Pater cur Aeneas 456. f
Patris dominatus erga filium 856. m
Patria qualis & quando pro illa occumbendum, & quam gloriosum 507
Paupertatis vel potius humilis fortunae laus 723
Penates qui 66. f. 567. f. admonet *Aeneam* 594. eorum descriptio 597
Penatibus quomodo sedes dederit 103. f. ad 105
Pericula à Troianis perspecta 295. antea acta pericula memoratu incunda 296. dubitatur 296. f. respon-
 detur 297
Pericles orationis initio innocauit 69. p
Peroratio narrationis Aeneae 758
Personae quomodo introducendae in Epopeia praesertim ad initium 201. f. ad 209. f. nobiles principio 203.
 m. vt opportune & cum decoro adhibeantur nec longius facile occupentur 205. p
Personarum vices qui variandae & Aristotelis ac Platonis sententia 206. m. oppugnatur *Aristote-*
les 206. f. deseritur *Platone* sequuto 209
Petrarcha Virgilium in fontis descriptione imitatur 379. comparantur 379. f. 380
Petronius Arbitr de somnijs ex Lucretio 784. m
Petrus Nannius de initio Aeneidis 35
Pestilentia Cretensis qualis 593
Pestis dicitur amor & cur 811. p
Phaetra omissa prius tum probata & commodè 404
Phaethon qualis 1057. p.
Physiologia seruatur a Poeta in Noto & Euro 244. f. 145.
Phoenix qualis 542. f
Phrygium opus picturae & sculpturae antepositur & cur 1099. f. 1100
Pictura cum Epopeia confertur 1099. m
Pisander eiusque Poema 547. f. 548
Plato de inuocatione 68. m. de imitatione *Dramaticae & Epicae* 202. quam frequenter personae inducen-
 dae 206
Plato de anticipata probitate 233. animam tanquam in statione collocat 770. f. de cupidine 772. m. de
 venustate 779. m. pueris iniungit equitandi munus 828. f. sic alij 829. p
Pleonasmus refert Saturnius 812. f

Plinius

- Plinius refellitur 866 m
 Plutarchus de fortuna Romani Imperij 327. f. 859. de venustate 779
 Poëta qualis in concionibus 901. m
 Poeta multi a reticent quæ suppleri volunt, & cur 289. f. 290. 648. m. 652. p
 Poeta Musas introducebant, vt sibi conciliarent famam diuinitatis 70. 71
 Poeta num paucissima loquenda 343. f. eius consilium in 5. 1007. f. reprehenditur eius licentia orationis
 1020. clam canit Romanis 1038. f
 Poetarum lectio cum poeticis præceptis coniungenda & cur. m. eorum licentia, præsertim in epopeia
 961. f
 Poësis vnde characterem sumat 348. illustratur exemplo Aeneidis 349. quomodo variandum 349.
 f. 350. confertur cum Homero 352. 353
 Polydorus 572. 573. hortatur Aeneam ad fugam 273. f. de eodem 274
 Polyphemus & Cyclopes 722. de fistula illi attributa 728. de forma 729. & deinceps.
 Pompeius in Priamo indicatur 524
 Pontanus de initio Aeneidis 35
 Portentum Polydori qualis 572. 573
 Portenta prisorum more fingit Virg. Physicus tamen videri potest 942
 Portus descriptio appositè introducitur 700. m. 276. num in Lybia talis portus, non requirendus, &
 cur 277. vnde sumpta 277. ex Homeri Ithacensi probatur 278
 Portus Ithacensis descriptio reprehenditur, Carthaginensis laudatur 374. cum Homero comparatur
 373. 378
 Præcepta cum Poëtis iungenda & cur. i. m
 Præda mentio cur 542. f
 Præmia exponuntur & cur 1057. 1058. distribuuntur 1095. ad 1101. eorum distributio in primo cer
 tamine qualis 1096. & deinceps.
 Precandi vsus varius 240
 Prima libri distributio 393. f
 Propertius de Aeneide 22. f
 Propositio VII. Aeneidis qualis & an noua 88. f. 92. f. propositio est copiosa quadam & dilatata in
 scriptio 113
 Propositionis leges 116. ad 121. vt a materia ordiatur 116 a quarto casu 116. f. quod a quarto 117.
 ne minuta persequatur 118. ne Hiperologiam temerè sectetur 119. vt narrationi planè respondeat
 119. f. ne Episodij habeat rationem 120. num causa proponenda 120. m
 Proserpina crinem secat quem & quando 1000. p
 Providentia Ducis 394. m. cur it, non mittit 397. cur vnicum ducit socium Aeneas & arma sumit 397
 f. providentia numinis ex poetis 917. 959. m. & deinceps fuse.
 Providentiæ partes 267. m
 Prudentia in Neptuno vt in Rege designatur 252. ad 256.
 Pudicitia amissa, facta est alea 831. p
 Pygmalion Polymastor 376. m
 Pyndarus & alij Virgilio 825. f. de opportunitate 839 (992. p
 Pyra quando succensa & aqua 991. f. 992. p. res lectori reseruatur excogitanda vt animalia multa
 Pyra gradus quos dicat incertum 996. f
 Pyrius 516. 517. eius interitus 635. 636. 638. p

Q

Qvartus liber nobilissimus omnium et pulcherrimus 764. p. quibus de causis 764. m. vsque ad 766
 f. quàm cohæreat 805. f. 806

Quatuor certaminibus cur tres statuuntur victores 1098. 1099

Quinto libro ad actionem redit 1007. p. sed breui redit ad episodia 1007. p. ita quadripartitus liber &
 què 1007. m

Quirinus cur Augustus 334

Quot vrbes & quas condiderit Aeneas 94. ad 98

R

Recidiva mania quæ 905. recidiuus annus qualis 906. p

Recumbendi modus 457

Regia Priami expugnatio & luctus 515. & deinceps. ad 524

Regis

I N D E X.

- Regis & Principum felicitas & infelicitas 833.f. 834. confirmatur ex Poetis & Historicis 834.f.
835. Regis ad exemplum ceteri 1044.m
- Remigandi ratio priscorum in triremibus & similibus 1086.f. & deinceps.
- Remiges fortè deligebantur per vices 694.p. 725. impellebant ac proni fiebant non supini 736. non coacti sed voluntarij 1084. 1086. 1064.m. aliter quam nunc remos impellebant in triremibus 1080.f
- Reticentia & eius usus 259.f
- Ritus sacrificandi priscorum 657.f. 658.
- Romani inscriptione Aeneidis prius tum propositione attenti sunt, dociles, beneuoli, & quomodo 18.f.
55.f. celebrantur ab ortu & bello quo domaturi essent Carthaginenses 168. mirificè commendantur 858.f
- Romanorum imperium 325. a Marte Romani 326.m. Imperij amplitudo & diurnitas 327. familie quatuor, quatuor nauibus indicantur 1060.f. eisdem canitur 1061.p
- Romanum Imperium cum animante confertur 172. superstitio. 655. 701.p
- S
- Sacrificium imperat in fugienda regione 668. & 669. cur velato capite 669. 670. p. sacrificium ab Heleno insum 703.m. peractum ab Aenea 726.f.
- Scaliger de initio Aeneidis 35
- Scylla & Carybdis 671. 674. quomodo declinanda 675. cur Scylla cani simili 676
- Sebastianus Regulus de initio Aeneidis 35
- Seneca reprehensus 314
- Sergia familia vnde 1007.p
- Sermo quomodo abruptus 883.m.
- Serpens a 1047. ad 1052. cur septemplex 1051.m. tota de illo poeta sententia 1052.p. quibus plaudit Romanus 1052
- Seruius reprehensus 812.p. suspiciosus 819. f. reprehenditur de sermone 883. p. reprehensus de nescio qua duplici vita 985.m. exploditur 1000.p. reprehenditur de myrto 1043. de numero 1044. m. de la Ete 144.f. decipitur de angue & septimo anno 1051.f
- Seruius de Aeneide cremanda 30. reprehensus, de portu Carthaginensi 277. de annis reprehenditur 617. de ara 628. de ara patria 637. de Hemistichijs Virgilij 642.f. 643. reprehenditur rursus de hemistichijs 645. de Andromache 646. reprehenditur de signo a Palinuro dato 695.f. 696
- Siculum fretum quale 671.p
- Sicilia dimissa ab Italia 671.f. 672. 710.f
- Silius de Africa portuosa 277.m. reprehenditur de fabula Polyphemi 732.f. 733
- Simile ubi primum vitur, ubi exemplo 270.m. continet expositionem 270.f. de simili usu 271.f. huius explicatio 272. 275. an certum virum designet dum ex viro probò ducitur simile & qui tales 272. f
- Sinon qualis 477. & deinceps eius oratio 481. eius fraudes 482. alius repetit fraudem 484. Vlysem fictè incusat 485. quanta Troianos capit arte 487. observantur multa in hac fabula 490. præsertim de imitatione gemina 491
- Sobolis desiderium commemorat 899.f. 900. soboles quàm suavis 899.f. 900. 901
- Solemnes dapes quales 627
- Sol gratissimus nauigantibus & cur 282. f. eius labores quales 442. 445. fit spectator a quibus 971.f.
972.p. eius ortus 1041. idem ex alijs Poëtis 1041
- Solaris annus qualis 616.
- Somnia quando vera 502. cur faciliè inuadunt amantem 783.f. 784. varia 783.p
- Sorte loca capiuntur in ludis & cur 1060.m
- Sortis usus num licitus 473
- Spei argumenta & inuitamenta 303
- Statij Thebaidis non bona inscriptio. 5.f.
- Stoici Heroicum Poema, cur Deorum etiam fecerint 203.m
- Strophades & Harpie 602
- Stylus quomodo dimittat, extollat & variet 285. quomodo variandus 348. 350. exemplis illustratur 352
- Stylus Virgilianus qualis 418. 419
- Subucula caruisse priscos 1129.f.
- Sulpitius Carthaginensis de Virgilio. 24
- Sybilla qualis 682. consulenda Aenea 683

I N D E X.

Sydera cur dicantur cadentia 464.f. & deinceps.
Syderum observatio qualis 654. & de *Astrologis* 654.f
Sydus bibernum quale 894.f. 895
Symbolum futuri euentus Didoniani amoris 776.f
Sysiphum tacite designat, dum ait tot voluere casus 73.f

T

Tarentini quales 704.m. 705

Theatrum natura pulcherrimum 1110.p. *natura superat artem* 1110.m. *ex imitamento Homeri* 1111

Theoremata quaedam proponuntur & explicantur I. *cur arma prius proponit, tum errores, & tamen prius canit errores quam arma* 83. ad 88.f. II. *quomodo non gemina, actio & fabula cum una ex erroribus altera ex bello* 88.m. ad 93.f. *pro gemina* 89. explicatur 91. 92. III. *de urbem quam condendam proponit* 93.f. ad 103.f. IV. *quomodo intulerit Deus in latium cum non eis statuerit sedes* 103.f. V. *quomodo latinum genus ab Aenea* 105. ad 107. IV. *cui causae canendae quas memorari vult, Musae ne an Poetae* 107.m

Tempestas describitur & cur 599. *confertur tertij tempestas cum altera primi* 601. 602. *gravis describitur* 1016. 1017

Tempestatis quae Aeneas iactatur magnitudo 242. *in ea XII. manium habetur mentio* 248. *reliquae cum duabus* 279

Tempestatis prima descriptio 228. *dubitatur & respondetur* 229. m. ad 234. *comparatur cum Homerica* 361. ad 373

Tempus actionis observandum 773. p. *obscurum in* 4. 803. 804. *disimulat poeta* 809.f. 810. p.

Ternarius numerus 997.m

Térque quaterque graeco more 968.m

Terra quam optata nauigantibus & cara naufragij & Troianis 281

Teucris fugam adornant 929. *quales dum ad portum confugiunt* 930. *formicis similes* 930.f

Tibullus exprobat fraudes Virgiliano more 815.m

Titus Liuius, vide Liuius.

Tonsa coma & pressa corona quae 1144.m. & deinceps

Torquatus Didonem expressit in Armida 894.p. 914. 915. p. 924.f. 926 927.p. *quae Virgilium imitatur* 927. f. 928. p. *Cyclades Virgilij exprimit* 930. m. *ac rursus Didonem* 933. m. *noctem describit* 952.f. 953. *qualem facit Armidam erga discedentem Rinaldum, ac recte* 957.m. 969.f. 970.p

Torquatus in Oeconomia Gothophredi laudatur 343.m. *in comico laudatur* 245. *comparatur in serpentis descriptione cum Virgilio* 519. *tacite corrigit Homerum* 577. f. *Vicinianum Iouem imitatus* 833. p.

Transitione utitur nobili in III. 556

Triclinium quale 457.m

Trinacria occurrit & qualis 705.m. *eius promontoria* 705.f. 706. *de illius figura* 706.

Tripodes quales 654.p. 1058.p

Troiae regnum expressum in Chaonio 640.f. *quo more* 641. p. 648.f. 649.p. *cur magnis simulata* 649.m. *nomine etiam in Chaonio regno expressa* 649.f

Troianus equus qualis 468

Troiani ad Cyclopes 712.f. *cur & excusantur* 715. *laudantur etiam tacite* 715.m. 716.p

Troiani quales in discessu Graecorum 474. *de Durio* 474.f. *eorum duces reprehenduntur* 475. *quales erga Sinonem* 478.f. *praedas agunt & in Harpyias incidunt* 604. & deinceps *acclamant Italiam* 697.f. *eorum fortitudo* 711.p. *exagitur ac defenditur tandem* 733.f. *cur Aeneae mandata curent diligenter* 889.m

Tubi cur primo det signum 1059.m. *dat signum certaminis* 1069. *de cursu vide* 1069. *et deinceps: ubi de illius vsu.*

Tucca & Varro quales in Aeneide 645

Tyberi littora tribuuntur eleganter 664.f. 665.p

V

Valerius Max. de accubitu 460.f

Vatis personam exprimit Poeta 943.m.

Velo attribuuntur alae & cur 696.m

Venatio laudatur praesertim, quia munit viam ad bellica munera 287. *eius apparatus* 822.m

Venatio in qua comparatur Virgilius cum Homero 380. ad 382. *eius initium* 826. *qualis in illa Aescanius*

I N D E X.

- nus 826.m. venationis dignitas regia 828.m
- Venti* & unde spirant 229.eorum origo 232.f.increpantur, & cur 258.ad 261. cur origo notetur cum inter Deos numerentur 262.263.eorum ortus 263.264
- Venturum* pro futurum 169.a bello & pace laudat Augustum 333.
- Ventus* qualis dum *Aeneas* Carthaginem relinqueret 1013.
- Venustas* & gratia qualis 778.num a pulchritudine differat 779.p
- Venus* Iouem aggreditur, alloquitur, exposulat, & tacite increpat 310.ad 314. eius orationis artificium 312.314.m.315. Romanis canit 316.ab *Antenore* ducit argumentum pro *Aenea* faueat 317 *Aenea* calamitatem propriam facit *Venus* 318. auget rem, nauibus amissis, dicens 319. concludit summam colligens totius concionis 319.f. occurrit filio sed merito vulu 402. simillimum & dissimillimum *Veneris* symbolum, spartana virgo 402.403.p.alloquitur natum 404.eius pretextus & solertia in alloquendo *Aenea* 404.actus 404.405.se Deam dissimulat, & diuinos recusat honores 409.*Didonis* historiam perstringit 411. tria requirit ab *Aenea*, humano scilicet more 420. filium Carthaginem dirigit 426.cur dicat quisquis ei, cum sciret, quis esset 427.decorum tuetur dum profert augurium 428.qualis discedens 430.qui diuinitatis det indicia 430.ad 432.adamissim respondet *Aenea* orationi 410.docet eum de regione 411.*Iunoni* 816.p.artem eludit arte, fraudem fraude, eucuneum eucuneo 816.m.astu non cedit *Iunoni* 816.f.817.m. in Iouem reijcit rei summam 817. fiure dolosa 818.p.non annuit omnino *Iunoni* 820.f.supplicat *Neptuno*, *Neptunus* indulget 1168. cur a *Neptuno* dicitur e suo regno genus ducere & alia multa explicantur 1169.& deinceps. multa item obseruantur in felici *Aenea* nauigatione 1173.& deinceps.
- Verba* utiliter post beneficia 277.famelicis breuiter 292.
- Victor* primus declaratur in nauali certamine 1095
- Vinum* coronale quid sit 699
- Virgilij* cupiditas gloriae 46.m.ad 54.reprehenditur ob *Polydori* portentum, & defenditur 572
- Virgilij* elogium 22.ad 26
- Virgilius* comparatur vide comparatur. castior multo quam *Homerus* de *Dijs* 204.f.extollit se ab *Troianis* humilia curantibus, & ab *Aenea* ad caelestes 307.ad 309.*Patanij* authorem profert, tacente *Linio* 327
- Virgilius* *Homerum* corrigit 230.f.oppugnatur ibid.& 229.defenditur 230.oppugnatur rursus in eorum *Physiologia* 232.m.defenditur 233.m
- Virgilius* in re humili qualis 306.in hac confert cum *Homero* 307. variat stylum 307. defenditur de *Triclinio* 457.f.de inclusis in *Durio* 473.exagitur de *Laocoontis* casu 494.m.f.defenditur 495.f. defenditur obiecta breuiloquentia 564. *Achaemenidis* factum obijcitur poeta 726
- Virgilius* nec pressus nec redundans 99.100.copiosus 678.f.679.in *Inscriptione* quot & quanta praestet 115.f.multa molitur expeditque machina pro *Epici* libertate 335.f.336. duo ex eo sciscitanda 336.p.in comico laudatur 345.comparatur cum *Homero* in quibus 360.f.tempestas *Virgiliana* cum *Homericis* comparatur 361.ad 373.in constantia *Aenea* laudatus 369.egregie exclamat in *Durij* inductione 496.497.de tempore somnij 501.*Odyseam* imitatur & quam praclare 551.f.552.excusatur in *Polymnestoris* facto 575.f.quaedam non minus historicè narrat ac physice quam poetice 681. in *Polyphemus* fabula anteponitur *Homero* 727.qua ob *Troianorum* facilitatem erga *Achaemenidem* allata sunt a particula 83.fuse diluuntur p.739.& deinceps.
- Virgilius* num verè cremari iusserit *Aeneidè*, & quas ob causas 21.m.ad 33. in portus Carthaginensis descriptione laudatur 374.in eadem comparatur 373.ad 378.f.comparatur in venatione *Aenea* 380.ad 382.in conuiuio 382.f.in concione 384.m.385.ad 388 in Iouis mundum spectantis inductione 390.resumit dicendi munus appositè 434.*Didonis* amorem canit.434.f.& deinceps quid clā molitur in excedij narratione 462.f.463. videtur emendandum reliquisse locum 544.f. quomodo emendari potuisset 545.circa sacrificia defenditur 670. & 671.exagitur & defenditur dum adit *Helenum* 622.num verisimile tueatur in *Troiae* commutatione 650.m.qualis in denunciationibus rerū futurarum 655.f.exagitur dum *Troianos* in discrimen adducit ac defenditur 709.f.710.exagitur de *Achaemenide* 799.720.722.defenditur 727.p.num culpandus & quomodo excusandus dum impudicum amorem affingit *Didoni* 767. m. & deinceps non tamen dum tantam cupidini tribuit potestatem 771.f.772.num venustatem seu gratiam pratermiserit dum omnibus bonis cumulat *Aeneam* 778.carmen iterat & cur 821.m.non rusticis canit, & quibus 825.f. cur tanta *Aeneā* ornat pulchritudine 826.p.canit Augusto 826.p.laudatur de meliori fama 855.p.canit Augusto et Romanis 855.f.durus in verbis illis teque querelis 910.f.substulisset si emendasset 911.p
- Virgilius* rectè cernos tribuit *Africae* 288.graniter expendit *Sinonis* fraudem 492. quae aliunde accepit

I N D E X.

rit 543.p.obscurus locus 914.m.obscurissimus 915.m.illustratur.916.excusatur in prodigijs 943.f
 Virtus orationis in quo posita 680.virtus in pulchro corpore
 commendata 1119.p
 Vixi de quibus dicitur & ad nominiis celebritatem pertinere potest 984.f.985.p
 Vlyssis facta præclara 6.f.7.non vidit mores multorum 141.eius navigationes 355.Heroicam sortitu-
 dinem abiicit 365.ad 369.qualis fingitur a Simone detestatio eiusdem regionis 610.f.contemnitur
 Ithaca 611.ad fraudem compositus 704.p.f.indignè gessit multa apud Homerum 1116.f
 Umbras quàm egregiè describat 545.f
 Vnitas actionis,num in Aeneide 88.ad 93.arte magis quàm natura reperiri 92
 Vortices vnde & quales 247.m
 Urbs ab Aenea condenda qualis,& num satisfecerit propositioni Virgilij 93.ad 103.vrbem primò
 condit in Tracia 570.p
 Urbs ab Aenea condita quæ 65.m

X Enoplon venationi adiicit Cyrum 285.f

X

X

Y στερρον πρότερον num in illo,& torrere & frangere 286.& aliud elegans 1112

Z

Z Ephirum, cur ad se vocet Neptunus 257

Finis Indicis.

R E G I S T R V M.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk
 Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vv Xx Yy Zz Aaa.

Omnes sunt Terniones, præter Aaa, qui est Quaternio.

Quæ afferuntur & corriguntur errata, possent Lectoris indicio committi (in vna enim, aut altera literula consistunt pleraque) sed ne quis hæreat, ex ordine disponuntur. Respondet verò eorum Index numeris lateralibus, & quacunque forma imprimatur Opus, offeret statim quod requiritur: dummodo laterales illi retineantur numeri.

	E.	C.		E.	C.		E.	C.
pag. 1.	rationem	rationem	280 f.	statuam tibi	statuam tribuā tibi	427 m.	prociderit	præciderit
17	regnum	regnum querentem	282 m.	inuolueram	inuoluerā		caput est	caput est
19	poeticis	poetis		propositis	postpositis	428 f.	egressus	& gressu
21 f.	fi	fit	287 f.	illum tacito	illum Tacito	429 p.	Lyuius	Lyricus
24 m.	facta	facta	293 f.	incitationē	incitatioem		addit verò	addit verò eum
25 m.	Aeneæ	Aetna	294 f.	inuifum esse	inuifum cœlestibus		cum	
47 m.	Delphium	Delphicū		cœlestibus		434 f.	nam exitio	quam exitio
48 f.	πολύλιν	δὲ πολὺλιν	295 f.	hic Aeneæ	sic Aeneæ	436 m.	procula	procula
60 f.	pudere	puderet	296 f.	pedē auertit	pedem sic auertit	437 m.	opularum	epularum
72 f.	bonis	tonis	303 p.	Stata	strata		distinguedā	distinguendum
73 p.	ratione	rationem	304 f.	Quin	quem	439 f.	Malo item	malo item omnia
74 f.	quis	pius	306 p.	in enumeratione	in enumeratione o-	443 p.	primogeniā	primigeniam
91 p.	quantumuis	quantumuis		tionē Vbis	perum Vbis	444 p.	quia luna	qui a luna
91 f.	inter	intra	307 m.	& Regno	de Regno	447 m.	diximus il-	diximus in illud
95 f.	is	is his	308 f.	tempestatē	tempestate		lud	
97 m.	facieriam	facieriam	309 m.	(miserabile dictū)	mirabile dictū)	448 m.	incitationē	incitationem
99 m.	is tas	istas nugas				450 m.	Romanum	Romanorum
116 p.	facta	fata		miserique	miserque	451 f.	tandem	eandem
m.	facta	fata	311 p.	ita narrant	ita narrant	452 p.	Troianis	Troiani
f.	arcebat	arcebat	313 f.	cum coruo	cum ceruo		æstimat	æstimat
f.	facta	fata	323 f.	aduersus	aduersus equos	457 p.	deriuarent	deriuaret
118	obnoxam	obnoxam		quos		458 p.	dubitatori	dubitationi
f.	anis	aris		πολύλιν	πολύλιν	459 p.	Marauia	Marauia
120 m.	fatis	fatis	332 f.	aliquis	aliqui	461 p.	in eodē toro	non in eodem toro
124 f.	poetarum	poetarum	334 p.	Patrochi	Patrocli		cum viris	viri
126 f.	nimiam	ac nimiam	338 p.	pedibus	pedibus		hunc	Vissi
133 m.	molit	molit		eiusmodi fe-	eiusmodi facinori	462 p.	Vissi	Vlyssi
136 p.	pietate	quæ pietate		cisset Home-	Diomedes præfuit	463 f.	oppositē	appositē
139 m.	torquenda	detorquenda		ro	set ex Homero.	467 p.	viro	voto
143 m.	scitaretur	scitaretur		mentem	mentem	472 m.	moveo	moveo
153 m.	Ne miserum	Me miserum	346 m.	millibus	millibus		& delecti	nec delecti
157 p.	toro	toro		Eosque	Eosque	480 p.	iudicat	indicat
f.	fede	fede	348 p.	Eosque	Eosque	482 m.	respondet	respondet
157 f.	o poeta	a poeta		different	different		vni	vni
159 f.	indignitate	indignationem		qua in re	qua in re	489 p.	Aliam	Aliam
160 m.	vniue	neque non	349 p.	etiam nomē	etiam ad nomen	492 f.	Iliadis	Iliadi
167 p.	proximas	aut his proximas	351 f.	per se	Perse	494 p.	filium	filios
171 m.	vi verò	& verò	352 f.	expedire ne	expediri nequit	500 p.	flammas	classis flammæ
174 p.	vi Seneca	& Seneca		quit			Sinon	at si non
m.	requirunt	ac requirunt	357 p.	Diana	Dianæ	501 p.	Dei mihi	Hei mihi
175 m.	idem	dum	363 p.	suspenderet	suspenderat	502 p.	viso Apolli-	visa Apollonij
	conuenisse	conuenisse		aluenia	aluenia		nis	
178 f.	fidibus	fidus	367 m.	Sereum	Sereum		f.	raptaret
	memora	memora	368 m.	abirent	adirent	504 m.	inuifus	inuifus
185 p.	hæ	hæ	369 p.	hi	si	505 f.	sæpe	semper
186 m.	hinc	hinc est	369 f.	huiusmodi	cuiusmodi	507 p.	diogenes	diogenes
190 f.	cohortatio-	cohortationem	371 p.	prohibere	prohibere		immortal-	immortalitati
	ne			missus	missus		tate	
191 m.	qualis &	qualis est	377 p.	timendus	timendos Deos	510 p.	eucti	eucti
204 m.	quiescit	quiescat		Deus		512 p.	imo	vno
213 m.	ita	ita ut	385 f.	pergat	pergit	514 f.	Diseruere	deseruere
214 p.	iram	iam	388 m.	aduersus	aduersus	525 p.	Addiderat	Aboiderat
217 p.	Orbem	Vibem		tempore	tempore	534 p.	traduca	traduca
220 f.	sine	hinc	390 f.	funerisum	submersum	537 m.	abducatur	abducatur
	multari	mutari	392 m.	commentariis	commentariis	546 m.	clarius	charius
223 m.	portæ	postes	394 p.	opp. site	appositi	550 p.	Actium	Actium
228 f.	nouum	nauum	395 m.	lib. Rhetori-	lib. Rhetoricorum	557 p.	tempo	tempore
229 m.	incitatione	imitatione		corum		566 f.	amplis	amplius
	alias	alios		afflare	afflaret	570 f.	intente	nitente
234 p.	diuinam	diuinum	397 p.	omnes	du las	571 m.	inde	vnde
240 p.	tale	fale	399 f.	Regina	Reginam	572 m.	qui ut	quin ut
241 p.	memora	memora	400 f.	Didonem dici	Didonem dici	573 f.	infectus	infectus
244 f.	legatos	lætos	402 f.	sic varia	sic variat poeta	575 f.	nauigaret	nauigauit
245 p.	ut vtranque	& vtranque		poeta			molendam	molliendam
252 f.	ostendit	ostendunt	403 p.	deriuare	deriuari	579 f.	mitescens	mitescens
256 m.	tranquillita-	tranquillitas	m.	Caiebat e-	(aiebat enim)	581 f.	ut verò	& verò
	tem			nim		586 p.	immitit	immitit
	securitatem	securitas	405 f.	obseruandā	reseruandam	587 p.	repulissent	peruenissent ibi
257 f.	oratores	Crateres	406 m.	ait	fit		vbi	ταῖς τῶν πα-
262 f.	naris	maris	411	& inscriptione	& inscriptionem	588 p.	ταῖς	δῶν
263 m.	potuerunt	posuerunt		nem		589 f.	quo	ac quem
264 p.	nunc	hunc	415 m.	Catulum	Carullum	591 m.	prauosque	prauosque
	Nauica	Nauicæ	416 p.	luxu	luxu	592 f.	gignet	gignat
272 m.	pergebat	pergebat	418 p.	pallam	pallam	598 f.	differunt	differunt
275 p.	perraro	perraro	420 p.	licet eum	licet gemmis	601 m.	poeta	a poeta
f.	Aeneæ	Aeneæ		gemmis		605 p.	curra	curra
274 f.	certè	certè	421 f.	passim	passim	614 f.	virum	verum
275 f.	Carma	(arma	423 p.	tener	tener	619 f.	illa	illa
276 p.	Acneas.	Acneas)		prohibeat	prohibeat	620 p.	ironix	ironicè

	E.	C.		E.	C.		E.	C.
622 m.	testamen	gestamen	798 p.	quia	quin	1017 m.	ed repente	sed repente
623 f.	exploraret	explorasset	799 p.	Carthagi-	Carthaginensi	1023 m.	porta	portu
625 p.	distincta	distincte		nenfis		1030 p.	coniecerit	fecerit
	indicat	indicat	801 f.	vira	vista	1034 p.	persuadendum	persuadendam
635 m.	nō Atrenorē	nam Antenorem	808 f.	poeta	poeta	1040 f.	relatam	relatum
633 m.	exire	euxē	810 m.	menē	menē	1044 p.	senem	senem
636 f.	attingere	Attingeret	815 f.	totum	totum		etates	etate
655 p.	Eleno	Eleno	815 m.	qui	quin	1046 p.	periculi	periculis
656 f.	discendæ	dicendæ		ē contraria	ē contrario	1051 p.	Vibius	Vibius
657 p.	prodigiam	prodigium		Hæc	Nec	m.	admouebitur	admonetur
659 f.	euentia	eueniura	816 f.	præsentit	presentit		peritendere	protenderetur
664 p.	equidem	e quidem		æstu	astu			
665 p.	Nomiæ	flumine	817 f.	subuenta	exceptit	1054 p.	mane	manes
666 f.	Lapidium	Lapidium	818 m.	exceptis	exceptis	1055 m.	varietate	varietate & (quod
673 f.	deducantur	diducantur		retixerit	retixerit		(quod	subeat
674 m.	facies	facie	819 p.	Troiano	Troiano	1059 m.	iubeat	& æuari
680 m.	supra	supera	830 p.	prudenti-	prudenti-	1062 f.	& æquare	& æuari
681 p.	antiquam	antequam		mus	mus	1063 m.	Ægyptum	Ægyptum
682 p.	digeret	degeret	833 m.	indigens	indiligens	1067 m.	nihil est	nihil est quin
686 m.	compensasse	compensasse	835 f.	quia	quin		quod	
692 m.	quorum	quorum		lit	sis	1070 f.	stridentibus	tridentibus
701 p.	discendit	descendit	837 p.	æmulas	æmulos	1071 p.	comparatur	comparantur
702 f.	peruagatur	peruagatur	838 f.	quia	quin	1077 f.	ad socios	ac socios
703 f.	capescenda	capescenda	842 f.	illum	vlum	1078 f.	haud ita	haud ita
728 p.	Virgilijs	Virgilijs	847 f.	induit	inducit	1080 m.	sic eaque	sic eaque
729 m.	quin	quin	867 m.	ducebat	ducebant	1099 m.	vi	&
731 p.	potuerant	potuerint	880 p.	Hic	fat scio	f.	rogata	rogatu
732 m.	nec	&	881 p.	fat scit	fat scio	1100 f.	indicat	indiciet
733 m.	ex hisce	& hisce		pugnas	pugnes	1104 p.	æquore	a quare
735 m.	erueremissu	eruerem emissum		non illud	nam illud	1105 f.	obseruam	ob seruam
736 m.	requiritur	requiritur		nam cam	cam	1108 f.	Aeneas	Aeneas
742 f.	indulgentiâ	in diligentiam	902 p.	prius	prius	1112 m.	quum locum	locum
754 f.	nomini	numine	919 p.	Rei	Dei	1118 m.	sic	sic
756 f.	est Aeneas	est vt Aeneas	920 p.	reprehendi-	reprehendatur	1119 m.	qua	quæ
767 f.	prudencia	prudencia		tur		1124 p.	visam	visa
	quia	quin	944 f.	in impræ-	in præsens	1131	coniete	conferi
768 p.	misera	misera		sens		1133 f.	temporis	temporibus
m.	case	ente	954 p.	incederim	incederim	1135 p.	voluisset	voluissent
772 m.	utique verè	utique iure	957 f.	significem	significem	1136 p.	barbariam	barbariam
773 p.	grauis cura	grauis cura	960 m.	solicitarias	solicitarias	1147 p.	describuisse	describuisse
774 m.	exagitur	exagitur	963 f.	abulit	obulit	1155 p.	ad	ac
776 m.	ad inorem	ad amorem	969 f.	in poeta ore	in poeta ore	1163 f.	viuide iuue-	viuida iuuenne
f.	tollenda	attollenda	973 m.	in rari	in rari		tuti	
777 p.	Didone	Didoni		riuolos	riuolos	1165	tempestatis	tempestare agnoscit
	super	super	975 p.	quide futor	quidam futor		agnoscit	
781 p.	miror	miraror	976 f.	Tabellarius	Tabularius	m.	ritum	rituum
785 p.	sospitem	hospitem	980 p.	æbor	æbor		ignarum	gnarum
m.	de se	sele	982 f.	Asenam	Afinam		singulur	singulur Aeneas
789 f.	ad fuerit	abfuerit	992 p.	ineubit	ineubit	1172 p.	cum	hic
793 p.	repugnet	expugnet	994 m.	obligare	obligare	1176 p.	offida	offidum
794 p.	sacrificijs	sacrificijs	996 m.	Acroides	Herodes	1178 f.	minio	minio
	contingit	contingit	1004 f.	diferis	deteris	1179 f.	oblitis	oblitis
m.	refumet poe-	refumet poe-		præfidebat	præfidebat	1188 f.	alijs	at alijs
f.	ta	ta	1005 f.	Aeneas	Aenea	1189 m.	recepit	recepit
	quoniâ ger-	quoniâ rectum ac	1006 p.	quia	quin			
726	manem	germanum	1013 f.	res	res			
	feder	seu &		retineat	retineat			

Annalen des Königreichs Sachsen

Signt.ⁿ Top.ⁿ

Est. 72

Tab. 7

Li